AHMED CEVDET PAŞA

OSMANLI TARİHİ

TARİH-İ CEVDET

1

Yayınları Ltd. Şti.

AHMED CEVDET PAŞA

TARİH-İ CEVDET

CİLD I

Hikmet Neşriyat Ltd. Şti.
Klodfarer Caddesi No: 16/4
34400 Divanyolu - İSTANBUL
TELEFONLAR
0(212) 638 69 39-638 69 40
638 69 41 Telefax: 516 27 75

İşbu eserin sadeleştirilmesi Dündar Günday, tertib ve tanzimi Mümin Çevik tarafından yapılmıştır.

HATIRLATMA

Daha önce küçük boy
12 cild halinde basılan
Tarih-i Cevdet,
yeniden gözden geçirilerek
6 cild halinde neşredilmiştir.

Çevik Matbaacılık Tel: 501 30 19

TARİH-İ CEVDET'İN NEŞRİ VESİLESİYLE

Ahmed Cevdet Paşa, ondokuzuncu yüzyıl, Tanzimat devri ülemâsından mümtaz bir simadır. İlmî, siyasî, edebi olmak üzere birçok mümeyyiz vasıfları nefsinde toplayan bu güzide devlet adamımız, en ziyade ilmi ile temayüz etmişdir.

27 Mart 1822 tarihinde, Bulgaristan'ın Lofça kasabasında dünyaya gözlerini açan Ahmed Cevdet Paşa, burada İdare Meclisi âzası bulunan Hacı İsmail ağanın oğlu ve Hacı Ali efendi ismindeki bir zâtın da torunudur.

Hacı Ali efendinin pederi Ahmed ağa, onun pederi (Lofça Müftüsü) İsmail efendi, onun pederi de (Kırklareli kasabasından) Yularkıran Ahmed ağadır.

On sekizinci asrın evailinde, Baltacı Mehmed Paşa'nın maiyetinde bulunan Ahmed ağa; 1711 tarihine rastlayan Prut muharebesinde Büyük Petro'yu mağlûb eden ordunun başındaydı. Mezkûr harbden sonra, artık Kırklareli'ne dönmeyerek Lofça kasabasına yerleşmişti.

Ahmed Cevdet Paşanın validesi, Lofça kasabasında, ma'ruf, Topuz âilesinden Ayşe Sünbül hanımdır.

Yularkıran Ahmed ağa; oğlu İsmail efendiye büyük bir servet bırakmıştı. Oğulları ve torunları tarafından, mezkûr servetin hüsn-ü idaresi iledir ki, Ahmed Cevdet Paşanın babası olan Hacı İsmail ağanın Lofça'daki meşhur çiftliği meydana gelmişdir.

Lofça, aynı zamanda bir kültür merkezi idi. Müşir Derviş Paşa ile devlet ricalinden Midhat Paşa da, bu memlekette doğmuşlar, burada büyümüşlerdi.

Ahmed Cevdet Paşa, Lofça'da ilk tahsilini ikmâl ettikten sonra, buranın müftüsü Hafız Ömer efendiden Sarfü Nahiv, Belâgat, Fıkıh, Halebî ve Mülteka gibi dersleri okumuşdu.

Bilâhare, Hafız Ömer efendiyi istihlâf eden Hafız Mehmed efendiden de mantık ve beyan tahsil etmişdi.

Cevdet efendi, o sıralarda on altı yaşına gelmiş bulunuyordu. İkmâl-i tahsil için İstanbul'a getirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu arada kasabada bir müddet daha kalmış. Hafız Mehmed efendiden sonra müftülük vazifesini devr alan ve Deli müftü diye ma'ruf bir zâtdan da ayrıca feyziyâm olmuşdu.

Günlük hayatın dar çerçevesinde mahsur kalmaya mizacı müsaid bulunmayan ve serâzâd bir tabiate malik olan bu hocadan, bihakkın istifa-

denin müşkilâtı karşısında, Hacı Ali efendi, torununun mükemmel yetişmesini te'min maksadiyle onu, gelini ile birlikde, İstanbul'a göndermişti.

1839 da, İstanbul'a muvasalatla Çarşamba civarındaki Papazoğlu medresesine giren Ahmed Cevdet Paşa, büyük bir intizamla derslerine devam ediyor, yardımlarını gördüğü arkadaşları için de, seve seve, sarfiyatta bulunuyordu. Gerekli masraf, babası ve dedesi tarafından, devamlı olarak karşılanıyordu.

Fatih câmi-i şerifinde, devrinin büyük ülemasından; İmamzade Esad efendinin şerh-i Akaid, Antakyalı Said efendinin de Mutavvel derslerine devam suretiyle, ilim sahasında bir hayli mesafe kat etmiş bulunan Cevdet efendi; yaşça kendisinden çok ileride olan, rüfekasını bir hayli geride bırakmış, kısa bir zamanda üstadlarının teveccühüne mazhar olmuştu.

Medresede tahsil ettiği ma'nevi ilimlerin yanı sıra; müsbet ilimleri de ihmâl etmemiş, Mühendishâne-i Berr-i Hümayun'da muallim olan Miralay Nuri Beyden Rıyaziyye, Heyet, Tabiiyye, Tarih ve Coğrafya dersleri almış, buna karşılık, kendisi de Nuri Beye; Meâni ve saireden ders vermişdir.

Temas ettiği devlet ricalinin konaklarındaki mürebbi ve mürebbiyelerden Fransızcayı öğrenmiş, ilmi kudreti herkesçe bilinen Murad Molla'nın meşhur tekkesine müdavemetle Farscayı da tahsil etmişdi.

Vükelâ, vüzera da dahil olmak üzere; devletin ileri gelen ricali, üleması, üdebâsı Şeyh Murad Mollanın halkasına muntazaman devam ederler, feyz alırlardı... Aynı zamanda, Sultan Ahmed câmi-i şerifinin vaizlerinden olan şeyh efendi, her Cuma, bizzat va'zu gelir, mazereti hâlinde ba'zen Hafız Tevfik efendiyi veya Ahmed Cevdet efendiyi gönderirdi.

Cevdet efendi, ayrıca, meşhur Nedim efendiden de ders almışdır.

Bu devrin tanınmış simalarından biri de şair Fehim efendidir. Bu zâtın, aynı zamanda, siyasi bir hüviyeti de vardı. Zamanın ileri gelen âlimleri, edibleri sık sık Nedim efendinin konağında toplanır, sohbet ederlerdi.. Nedim efendinin delâleti ile Cevdet efendi, bu konağın müdavimi olan ricâl ile tanışdı. Kendisine şiir yazma zevkini telkin ve Cevdet mahlâsını tevcih eden de, bu zâttır.

Tasavvuf âlimleri arasında hususî bir mevkii bulunan, Kuşada'lı İbrahim efendiden de müstefid olmuş ve bu arada, meşhur âlim Hafız Seyyid efendiden feyziyâb olmayı da ihmâl etmemişdir... Şeyh Murad Mollayı dalâlette kabûl eden ve tasavvufa da mu'teriz bulunan Hafız Seyyid efendi, fakir bir zâttı; ilmini irfanını takdir eden şeyh Murad, lüzumlu eserleri te'min eder ve kendisine gönderirdi.

Tasavvufa âid asar-ı bergüzideyi aslâ ihmâl etmeyen Ahmed Cevdet efendi, Muhyiddin-i Arabi'nin —bu mevzu'la alâkalı— bütün eserlerini okumuşdur.

Devrin Şeyhülislâmı Ârif Hikmet bey, kendisini sadr-ı a'zam büyük Reşid Paşa ile tanıştırmış bu arada, Emin efendi ismindeki bir zattan Fransızcasını —tam manasıyle— tekemmül ettirmişti. İlmiye sınıfına müntesib bir kimsenin, Fransızca ile alâkası hoş görülmediğinden, bunu saklı olarak yapmışdı.

Şeyhülislâm Ârif Hikmet bey, Mekâtib-i Umumiyye Nezareti muavinliğini kabûl ettirmek için, Cevdet efendiyi zorlayıp duruyordu. Buna bir türlü muvafakat göstermeyen Cevdet efendi, nihayet, vâki' ısrarlara dayanamayıp, teklifi kabûl edince, şu beyti söylemişdi:

«Hubân-ı bi vefâ gibi dehr-i desise bâz»
«Nâz ehline niyâz eder, ehl-i niyâzâ nâz.»

Büyük Reşid Paşa, İstanbul'da, Fransızların akademisine mümasil, bir Encümen-i Dâniş te'sisini düşünüyordu. 1850 tarihinde, bu tasavvurunu kuvveden fi'le çıkardı. Yerli ve yabancılardan mürekkeb olan âzalarının arasında Ahmed Cevdet efendi de vardı...

Mısır Valisi Abbas Paşa ile Mehmed Ali Paşa âileleri arasında tahaddüs eden miras ihtilâfının halli için, vazifeyle Mısır'a gönderilen Fuad efendi; Ahmed Cevdet efendiyi de refakatine almıştı... İki ay sonra İstanbul'a dönen Cevdet efendi, tekrar Encümen-i Dânişdeki vazifesine başlamışdı.

Osmanlı tarihinin yazılması için, encümenin ehil âzaları arasında vazife taksimi yapılmış, 1767/1768 — 1825/1826 kısımları, Ahmed Cevdet efendiye verilmişdi. Kırım harbi sırasında (Tarih-i Cevdet)in üç cildini kaleme alarak padişaha takdim etmişti. Eser 1854 tarihinde intişar etmiş ve bu arada, Nail beyin yerine, Vak'anüvis olmuş, aynı zamanda Galata Mollalığı da uhdesine verilmişdi.

(Tarih-i Cevdet)in ikinci cildi 1884'de neşr edildiğine nazaran, bu büyük eserin, otuz senede tamamlandığı anlaşılır... Osmanlı tarihinin diğer zamanlarını yazmak vazifesi kendilerine tevdi' edilen âzaların hiç eser vermemelerine mukabil, Cevdet Paşa —ömrünün otuz senesini vererek— on iki cildlik, bu meşhur tarihini vücuda getirmişdir.

Ahmed Cevdet Paşanın büyük muvaffakiyetlerinden biri de; mümtaz Fıkıh âlimlerinin iştirâkiyle Mecelle'yi vücuda getirmiş olmasıdır. Te'sis ettiği (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye) Cemiyetinin reisliği kendisine tevcih ve tevdi olunmuşdur.

Abdülhadi'in şifahi iradesi ile kaleme aldığı Ma'ruzat isimli eseri çok mühimdir. Bu eserde, Müslümanlığın geniş tesamühü yanında Hıristiyanlığın nasıl dar bir sahada sıkışıp kaldığı gayet veciz ve beliğ bir lisanla

ifade edilmişdir. Müslümanlıkda da din âlimi olarak vasıflandırılan ve teşkilâtın muayyen kademelerinden Hoca olarak vazife, alıp, umur-u diniyyede rehber olarak çalışan zevatın Allah'la kul arasına girmeyi akıllarından bile geçirmediklerini, deruhde ettikleri: İmamlık, Vaizlik, nikâh kıyma, cenaze gasli, tedfin gibi vezaifi —lüzûmu hâlinde— bu mevzu'da bilgisi olan herhangi bir müslümanın da ifade edebileceği; hâlbuki diğer taraftan, bir Hıristiyan çocuğunun, dünyaya gelmiş sayılması ancak papaz tarafından vaftiz edilmesi ile mümkün olduğu, ibâdetin icrası, günahların ihracı için, yine papazın tavassutuna ihtiyaç bulunduğu, evlenmesinde, ölmüş bulunan sevdiklerine ithâf edeceği duâlarda, kendi ölümünde; daima papazın tasavvutuna müracaat edildiği, bu eserde etrafiyle anlatılmaktadır.

Burada okuyucularımıza takdim ile müftehir bulunduğumuz TARİH-İ CEVDET, Cevdet Paşa merhumun en çaplı eseridir.

Tarihi Cevdet hakkındaki sözümüzü M. Şakir Ülkütaşır'a bırakıyoruz:

«Tarih-i Cevdet (Tarih-i Vekayi-i Devleti Aliyye), Cevdet Paşanın Avrupa bilim âleminde de değerli bir kaynak olarak tanılan bu büyük eseri, Osmanlı Tarihinin 1774'den 1824 yılına, yani Kaynarca andlaşmasından Vak'a Hayriye»nin ilânına (Yeniçerilerin ilgisına) kadar geçen olaylarını ihtiva eden ayrıntılı bir «Vak'anüvis Tarihi»dir. On iki cilt tutan bu tarih, vesika itibariyle değerli ve daima başvurulan bir ana kaynaktır.

18 Temmuz 1851'de açılan «Encümen-i Dâniş»e alınan üyelerin her biri türlü bilim konuları üzerine birer eser yazmağı deruhte etmişlerdi. Bu arada encümen üyelerinden bazılarına tarih'in türlü kısımları taksim edilerek dağıtıldığı gibi, Cevdet Paşaya da Osmanlı İmparatorluk tarihinin 1774-1824 yıllarına ait olaylarını yazmak ödevi verilmişti. Bu tarih, Avusturyalı tarihçi Hammer'in bir ilâvesi mahiyyetinde idi. Cevdet Paşa, hemen işe başladı ve 1854'de tarihinin ilk üç cildini bitirerek Sultan Abdülmecid'e sundu. İşte, vak'anüvis tarihleri arasında «Cevdet Tarihi» diye anılan on iki ciltlik bu büyük eser, Encümen-i Dâniş'in kararı üzerine meydana gelmiştir. Cevdet Paşa bu eserini yazarken eldeki vakanüvis tarihlerini, sefaretnameleri, özel tarihleri, tarihî değeri olan tasarıları, hâtıraları, devlet arşivi kayıtlarını, resmî tezkireler ve dergiler gibi bütün ilgili kaynakları birer birer gözden geçirmiş, bu çeşitli tarih belgelerinden geniş ölçüde faydalanmıştır. Cevdet Paşa Tarih'ini, kendinden önceki vak'anüvisler gibi, yıl yıl yazmış olmakla beraber münasebet düştükçe olaylarla ilgili bulunan Avrupa devletlerinin ahvalinden, bize karşı güttükleri politikadan da bahsederek tarihsel olguların içyüzünü aydınlatmağa çalışmıştır.

Cevdet Tarihi'nin türlü tertip ve basıları vardır. Tarihin son on ikinci cildi 1884 yılında yayınlandığına göre, bunun otuz yılda bitirildiği anlaşılmaktadır; şu hesapça Cevdet Tarihin otuz yıl gibi gerçekten ciddi ve sürekli bir çalışmanın verimi olduğunu öğreniyoruz. Cevdet Tarihinin birinci cildinde usulü tarihe, tarih felsefesine ve saireye dair birçok faydalar da yazılmış, böylelikle esere daha önemli bir değer verilmiştir. Cevdet Paşa, bu Tarihin türlü zamanlarda yapılan basıları üzerinde bazı ekler ve düzeltmeler yapmıştır. Nitekim 1884 ve 1885'de yapılan ve asıl 1891'de tamamlanmış olan yeni tertibinde bir hayli düzeltmeler ve değiştirmeler vardır. Bu yeni tertibin iki cildi sadece bir giriş (methal) haline gelmiştir. Kaynaklar, «Tertib-i cedid» de son üç cildin mehazları ile birleştirilerek, iki cildin baş tarafına konulmuştur. (Matbaa-i Osmaniye baskısı).

Cevdet Paşa, tarihini «selis ve münakkah» yazmağa da dikkat etmiştir. Ancak ilk beş cildin dili «ruzmerre tâbirat ile herkesin istifade edebileceği meslek-i ifadeye gidilerek» yazıldığını beyan edilmesine rağmen, eski tarihcileri epeyce andırır. Eserin altıncı cildinden itibaren, uslûbu oldukça sadeleşmiştir.

Cevdet Tarihi, bir vak'anüvis tarihi olduğundan esere ardılı (halefi) vak'anüvis Ahmet Lûtfî Efendi tarafından bir ek yapılmıştır. Lûtfî Efendi tarafından yapılan bu ek, 1825 yılından başlayıp ikinci Abdülhamid devrine kadar gelir.»

Cevdet Paşa 1895 senesi 26/27 Mayıs gecesi yetmiş dört yaşlarında olduğu halde Bebek'teki yalısında vefat etti. Cenazesi Fatih Türbesi yanındaki hususi mezarlığa gömüldü.

Bu vesile ile merhum Cevdet Paşayı, bir kere daha rahmetle yâd ederken bu büyük eserin tab'ına muvaffak kılan Cenab-ı Hakka sonsuz minnet ve şükranlarımızı —mağfiretine sığınarak— arza ictisar eyleriz.

10 Haziran 1972
MÜMİN ÇEVİK

İÇİNDEKİLER

Tarih-i Cevdet'in Neşri Vesilesiyle 3
Cevdet Tarihinin Mehazları 15
Mukaddeme 24

BİRİNCİ BÖLÜM

Tarih İlminin Lüzum ve Faydaları 25

İKİNCİ BÖLÜM

Hükümetlerin Görünüş ve Kısımları 27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İslâm Âleminin Geçmişteki Halleri ve Devlet-i Âliyye'nin ... ...
Meydana Çıkması 30

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Devlet-i Âliyye'nin Değişik Durumları 41

BEŞİNCİ BÖLÜM

Devlet-i Âliyye Kanunlarının Ne Veçhile Bozulduğu 83

ALTINCI BÖLÜM

Harp Fenni 110

YEDİNCİ BÖLÜM

Bahriye Ahvali 116

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Avrupanın Geçmişte ve Gelecekteki Ahvali 147

DOKUZUNCU BÖLÜM

Kırım ve Kafkas Dolayları Ahvali 224

Mengili Giray Han'ın Osmanlı Devletine Sığınışı ... 227
Sahip Giray'ın Hanlığı ... 229
Devlet Giray'ın Han Olması ve Ruslar'ı Haraca Bağlaması ... 229
Nureddin'lik Rütbesinin Ortaya Çıkışı ... 230
Hutbelerde Padişah Adının Öne Alınması ve Kırım Han Adlarının Geri Bırakılması ... 231
Han Ağalığı Hizmetinin Ortaya Çıkışı ... 231
Sonra Gelen Kırım Hanlarının Topluca Hal Tercümeleri ... 233
Remzi Bahadır Giray Han'ın Hal Tercümesi ... 234
İkinci İslâm Giray Han'ın Hal Tercümesi ... 234
Hacı Selim Giray Han'ın Hal Tercümesi ... 235
İkinci Devlet Giray'ın Hal Tercümesi ve Kırım'ın Son Ahvali ... 236
Kafkas Topraklarının Bölgeleri ... 236
Kafkaslar'ın Geçmişteki Bazı Olayları ... 239
Çerkezistan'ın Bazı Özel Ahvali ... 243
Çerkez Kabilelerinin Eski Gelenekleri ... 245
Çerkezlerin Ahlâk ve Âdetleri ... 249
Eflâk ve Buğdan Hakkında ... 255

ONUNCU BÖLÜM

Arabistan ve Havalisi ... 261
Başlangıçta Mısır'ın Ahvali ... 261
Cezar'ın İlk Günleri ... 265
Ali Bey'in Sonu ... 267
Cebeli Lübnan'ın Geçmişteki İdaresiyle Bugünkü İdare Durumu ve Hükümet Edenlerin Usulü ve Eski Durumları ve Ahalisinin ... Miktar ve Bölümleri ... 270
Dürzilerin Gelenek ve İnançları ... 275
Tahir Ömer'in Ortaya Çıkışı ve Ber-Rüş-Şam'ın Bazı Harp Olayları 288
Irak'ta Olup Bitenler ... 291
İran Topraklarında Olup Bitenler ... 293
Baban Ocaklığı ... 295
1188 Yılı Olaylarından Kalan ... 297
Tatar Habercilerin Gelişi ... 299
Halil Paşa'nın Hal Tercümesi ... 303
Azil ve Tayinler ... 304
Cezalandırmalar ... 309
Sadr-ı Azam İzzet Paşa'nın İşten El Çektirilmesi ... 315
Hat-tı Hümayun'un Bugünkü Dile Çevrilişi ... 320
Mısır Toprağı ve Halkı ... 324
Levend Askerinin Kaldırılması ... 329
Kış Olayları ... 333

Azerbaycan ve Gürcistan Hanlarıyle Haberleşme 347
1191 Senesi Olayları 352
Hindistan'dan Gelen Elçi 354
Bazı Ölümler 362
Selim Giray'ın Kırım'dan Çıkışı 368
Ermeni ve Katolik Mes'elesi 373
Osmanlı Donanmasının Geri Dönüşü 387
Rus Elçisiyle Kırım'a Dair Görüşmeler 393
Sultan Süleyman'ın Doğumu 394
Aynalıkavak Senedinin Düzenlenmesi 394
Ali Paşa'nın Firarı 404
İngiltere ile Fransa Devletlerinin Seferi ve Tarafsız Devletlerin ...
İttifakı 409
Bazı Mora Olayları 417
1196 Senesi Olayları 436
Büyük Yangın Olayı 441
İspanya Devleti'yle Yapılan Anlaşma 449
Sonradan İspanya Murahhasiyle Yapılan Çekişmeler 464
Kırım Üzerine Çekişme Yapılması 484
Sadr-ı Azam Yeğen Mehmet Paşa'nın Azli ve Halil Hamit ... ...
Paşa'nın Sadr-ı Azam Oluşu 494
Sür'at Topçularının Tertip ve Düzeni 501
Ruslarla Ticaret Anlaşması Düzenlenmesi 512
Nemçe Tarafından Eflâk ve Buğdan Konsolosu Nasbına ... ...
Ruhsat Verilmesi 541

Zemin ve zamanı, noksansız ve benzersiz Yarada'nın inhisarında binlerce defa bir araya gelmeye hak kazanmış öğünülecek insan topluluğunun diğer yaratıklara üstün görünüşü (**İnni cailün fil-ardı halife**) ve sırrına erişilmeyen (**ve alleme ademel-esmae külleha sümme aradahum alel melaiketi**) ile maziden aldığı öğretici, düzenli ve hayırlı gerekli bilgiler ile hayırlı işleri bu işe bakanlardan ileri bir görüşle, uyrayış sebebi sayıp dünden bugüne eldeki bilgilerle gelip olayların asıl sebeplerine geçme yeteneğine erişenleri saygıdeğer bilmiştir. Herkesce bilinen ve öğünülen aynı zamanda sonsuzluğun hükümdarı dayanağımız (**Künte nebiyyen ve âdemü beynel-mai vettin**) olan Peygamberimizin Ravza-i mutahhara ve türbe-i münevveresine olsun ki, Doğru, aslına en yakın ve uygun bilgilerle herkesi şeriatın doğru yoluna çağırıp insanlık ruhunda ötedenberi istenen (**Elestü bi rabbiküm**) iyi sözünü söyleyip anlatarak yaklaşanları, varılacak yerin başına, ilmin yerine oturtmaktır. Allaha rıza ve duânın ayrıntıları onu sahiplerine ve yakinlerine armağan olsun ki, iyi davranışları, sonra gelecek olanlara uyarıcı ve pay verici; öğüt ve geleneğe dayanak olsun ve sonra dağınık yazılarım Ahmed Cevdet Tarihinin belirli sahifelerinde ifade edilerek duyduklarımıza göre; önce gelenlerin sonra gelenlere dünya geçmişinden bu güne kadar gelen ve tarih yazmada dünya çapında yaşayan örnek hatıra ve uygulama vesilesi ile anılacak en güzel armağan ve geçmiş günlere ve muhtelif milletlerin birbirine nisbetle üstünlük ve ileri değerde olduğunun ölçü ve miyarı, tarih olduğundan, tarih yazarları asrın kitabeleri ile ellerine geçen eserleri muhafaza ederek, bulundukları zamanın olayları fazilet ve bilgileriyle kayıtlara geçirerek, kronolojik sıra ile tarihe hizmet ederlerse ve her devlet kendi olaylarını kayıtlara geçerse, her birinin kendine göre gayretiyle tarihdeki olaylar Osmanlı Devletinin olayları da her alanda büyük satvetiyle göründüğü günden, binyüzseksen senesine gelinceye kadar birbirine bağlı ve birbirini takibeden kayıdlar ve yazılara basılmış ve yayınlanmışken, o zamanın gereği, türlü karşı koyma ve engellemeler yapanların hayret edilecek tutumları ile bu esaslar yersiz sayılıp, terk olunarak, olmıyacak şeyler gibi kabul edilerek, yapılmamış ve tarih sahifelerine kayıt ve işlenmemiş olan müsvetteleri ve yazılarda tarih vak'a nüvisleri düzeltmelerini bile yapamadan ve çıkan olaylar durulmadan ve köşelerine çekilip hiçbirşey yapmadıkları halde, yani birşey yapılmadan yüz üstü kalmıştı. Halbuki asıl tarih yapraklarına yazılacak ve her fıkrasından pek çok uyanış hissesi ve ibret alınacak tarih problemleri bu kayda geçirilmemiş, boşlukta iyi ve kötü günlerin olayları idi. Allaha

hamdolsun; kendinde adalet ve merhametin örnekleri görülen hilâfet ve saltanatın değerli bütünlüğünde başta söyleyen İskender deyimine lâyık Osmanlı görünüşü ile iftihar edilecek, maarifi seven, yüce hakan, büyüklükde Allahın yerdeki gölgesi ve son zamanın eşsiz yaratığı **(es sultan, ibn-üs-sultan-ı, ibn üst sultan, es sultan-üz gazi Abdülmecid Hân)** efendimiz hazretlerinin herkesce istenen cülusu, bu asrın en mutlu ve gönülden istenen günüdür. O saadet gününden bu yana eğitim yayınları hakkında esirgemedikleri dünya değer hizmetleri, onun kıymetli eserleri olmak üzere, ilmin gelişmesinde ve öncelik kazanmasında ve asıl değerlerin ve unutulup bir kenarda kalan bunca eserlerin meydana çıkarılmasında öncülük edenlere, bu yenilik esintisinde hakkıyle ve açıkça, istekle ve beğenır görünerek nice eski eserleri yenilemek, cildlemek ve birçok ipucu müsvedde ve yazıları yeni bir tasnife tabi tutarak, toplanıp yeniden müsveddeler yapılmasına ve zamanında bu iyiliklere kendini hasreden hazret-i hilâfetpenâhileri, hakikaten gıbta edilecek yüz yıllar yüzeyinde toplanan eserlerden ve birbirini kovalayan devlet-i aliyye olaylarının bilinen o günkü tarihinden bu asra kadar yürütülmesi, Umumî Maarif Meclisinde birkaç defa konuşularak ve Padişahdan düşüncesi sorulup onayı alınarak binikiyüzkırkbir senesinde tarihî kitaplar ve risaleler, devleti aliyyece patlamış olan «Vak'a-i Hayriye»ye kadar, bizden önce çalışanların namını yeniden ortaya koyacak ve bizlerden sonra gelecek olanların hayır dualarını alacak, büsbütün yeni bir usul ile eser vücuda getirmeğe müdahalesiz bu âciz kulunu memuriyetine seniyye-i mülükânece izin verilerek, gerçekte yetersiz liyakatim başarılı olmaya kâfi değilken hal ve zamana göre feyiz saçan hazret-i mülükâne sayesinde, Maarif Meclisi azâsı bulunduğum sırada Padişahımızın türlü lûtuf, yüksek himâye ve davranışlarına binde bir karşılık şükran borcu ödeme büyük samimiyeti ile elden geldiği kadar çalışmanın kaçınılmaz farizadan bulunduğuna ve Maarifsever devletine benim için iftihar edilecek mansıplarla katıldığım vekiller hey'etinin başı, adalet veren ve dağıtan bilinmiyen devlet işlerini kolayca çözüp halleden, halka eğik, eşi bulunmaz Aristo tedbirli, eski Sadr-ı Azam ve Hariciye Nezaretine ışık tutan ve yol gösteren Reşid Paşa «Yeserallahu Mayeşa» hazretlerinin herşeyden önce maarife eğitim ve isteği de şevk ve gayretimi tazelediğinden, Allah'ın yardım ve inayetiyle görüldüğü gibi binyüzseksensekiz senesinden binikiyüzkırbir senesine kadar, bir tarih yazmağa, binikiyüzyetmiş senesi evailinde başladık. Cenab-ı Hak, şevket-i şahanenin ömrünü uzun, maarif saçan huzurlarına nice yeni ve değerli eserler takdimine muvaffak olacak ilim ve fazilet sahiplerine öğünme ve mutluluk versin!

(ve haza duaün lâ yüraddû li ennehu duaûn alâ küllil beriyeti şamilûn)

CEVDET TARİHİN ME'HAZLARI

Bin tarihlerine kadar şehnameci ve sonra vak'a nüvis adiyle her yüz yılda eshab-ı maariften biri vak'aları zabta memur buyurula gelmiş olduğundan, Devlet-i aliyye vak'aları bu yüz yıllara kadar birbirine bağlı ve devamlı olarak günlük tutulan sahifelerde unutulup kalmıştır. Vak'a nüvisler vak'aları ceridelerine yazıp geçirmekle arasıra temize çekip takdim etmek devam edegelen bir Devlet-i aliyye âdeti olup, temize çekemedikleri zabıtnameler dahi kendilerinden sonra gelenlere devrolunarak onların tarafından temize çekilmeğe devam edilmiştir.

Bir tarih yazarı, kendi yüz yılının tarihini kötü amaç gütmeden, olduğu gibi hakikate uygun yazması müşküldür. Vak'a nüvislerin kaleme aldıkları tarihler ise iyi görünmek ve göstermek ve garaz yolunda yazıla gelmiş olduğu cihetle bunları doğru bir tarih şekline koymak için bazı çıkarmalar ve değiştirmeler yapılması uygun olacaktır.

(Tuhfe-tül Kibar) Kâtip Çelebinin meşhur eserlerinden olup tarihin dışındadır.

(Koçi Bey Risalesi) Göriceli Koçi Beyin maarif isteyen dördüncü Murad'a sunduğu lâyihaları içinde toplayan bir risâledir.

Şanı Zade, Asker'in sebeplerini anlatma yolunda yazılmıştır ki, Göriceli Koçi Bey Dördüncü Murad hazretlerine bu meziyetleri olgun bir yaşlılığın iradesi ile korkmadan göndermiştir. Ebül-necib risâlesine üstün denmeye lâyıktır.

(Sefine-tür-rüesa), (Düha-tül-meşayih), (Hadikatül-vüzera) ve ekleri maruf olmakla tafsile hâcet yoktur.

(Mukaddeme-i Kavanin-i Teşrifat) Naili Abdullah Paşa, teşrifatçı için irade-i seniyye ile Devlet-i Aliyye teşrifat kanunlarını toplayarak, yaptığı mecmuaya şerh olmak üzere telif eylediği risâledir ki; onda bu kanunların sebeplerini anlatıp teşrifat kanunu başlangıcı diye isimlendirilmiştir.

(Faik Efendi Mecmuası) Sefine-tür-rüesa zeyli yazarı Süleyman Faik Efendinin garip vak'aları, nadir bilgileri toplayan mecmuasıdır. Kendisinin el yazısı ile nüshasını gördüm.

(Monte Kokolinin fenn-i harbe dâir olan kitabı) Avusturya Devletinde Baş kumandan ve Başvekil olup miladi binaltıyüzseksenbir senesinde ölen meşhur Monte Kokolinin harb fennine dâir yazmış olduğu güzel bir eserdir ki; üç bahse ayrılmıştır. Birinci bahisde, harbin türlü usûl ve inceliklerine, ikinci bahisde, Nemçe askerlerinin Engürüs diyarında uzun müddet Osmanlı askerleri ile yaptığı muharebelere dair olup birinci bahsi küçük, ikinci bahsi büyük sayarak üçüncü bahisde Osmanlıların ezici kuvvetleri ile mücadele ve müsademeye koyulan devletlerin, uzağı görerek, öncelik kazanmayı ve ihtiyatlı olmayı ve böyle davranı-

lırsa galibiyet ve zaferin ne suretle düşünülüp tartışılan durumun arkasında, ne kadar kestirilemeyen endişe ve tehlikeleri kendi meramına göre anlatıp neticeye bağlamıştır. Daha önce bu kitap Türkçe'ye tercüme edilmiş ise de basılmamıştır.

(Katerina Tarihi) Rusya İmparatoriçesi Katerina'nın her türlü halini anlatan «Kastra» adlı yazarın kaleme aldığı meşhur tarihçedir ki; Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme edilmiş ve basılmıştır.

(Ayine-i Zürefa) vak'a nüvislerin hal tercümelerini toplayan bir risâledir

(Gülbün-ü Hanan), Kırım Hanlarının hal tercümelerine dair Halim Giray'ın yazdığı tarihdir.

(İbretnüma-i Devlet), Kırım Hanlığının ahvalinin icmaliyle binyüzsekseniki seferinin bütün ahvalini anlatan ve diğer sefer vukuatlarını içine alan ketebe-i aklâm'dan Kisbî adındaki zatın ikiyüzonüç tarihinde yazmış olduğu mecmua gibi bir tarihçedir.

(Mir'at-üt Devle) Sekseniki seferinin açılışı sebepleri ve halkın giyim kuşama düşkünlüğü ve devlet memurunun çoğalması, ruesanın zaaf ve telâşı, hususlariyle bu yolda ne gibi önleme tedbirleri alınmak lâzım geldiğini anlatan Nihali Efendinin lâyiha tarzında kaleme almış olduğu risaledir.

(Hulasa'tül-itibar) adı geçen Rusya seferinde vuku bulan noksan ve hatalara dair Resmî Ahmed Efendinin kaleme almış olduğu meşhur risâledir.

(Dercü'l-vakai) binyüzdoksandokuz senesinden ikiyüziki senesine kadar bazı vak'aları toplamış memua tarzında bir tarihçedir.

(Şehrî Efendi Tarihçesi) Sultan Abdülhamîd Hanın son günleri ile Selim Hanın yüz yıllarının ilk günlerine dâir, Şehri İsmail Efendinin kaleme aldığı tarihçedir.

(Tarih-i Şamdanizade) vak'a nüvis olmayıp Şamdanizadenin serbest lisan ile yazmış olduğu Devlet-i Aliyye tarihidir. Onun yazdığı tarihin son kısımları tarihimizin birinci ve ikinci cildine me'haz olmuştur.

(Tarih-i Enveri) üç cilddir. Birinci cildi, binyüzsekseniki senesinden, yüzseksensekiz senesinde Kaynarca anlaşması akdinden sonra ordunun Şumnu'dan Aliyye vak'alarını içine almaktadır. Vâsıf Efendi bunu değiştirip başkalaştırarak kendi tarihinin ikinci cildi saymıştır. Tarih-i Enveri'nin ikinci cildi ikiyüzseksensekiz senesi vak'alarının geri kalanından; yani evvelki bittiği yerden başlayarak yüzdoksanyedi senesi sonlarına kadar olan vak'aları içine alır. Asıl tarihimizin birinci me'hazı budur. Üçüncü cildi binikiyüzseksenaltı senesine kadar orduya ait vak'aları içine alır.

(Tarih-i Edip) İstanbul vak'alarını ayrıntıları ile toplamıştır. Çünkü ikiyüziki senesinde Enveri Efendi vak'anüvis olarak tayinle ordu ile gi-

dip ikiyüzaltı senesine kadar ordu vak'alarını yazmış olduğu gibi Edib Efendi de o zaman Rikâb-ı hümayunda teşrifâtçı ve vak'a nüvis vekili olarak diğer vak'aları tutmuştur.

(Ordu Jurnâli) binikiyüz senesinde ordunun Davut Paşa sahrasından hareketi gününden başlayarak Muhadiye ve Şiş muharebelerini içine alan Jurnâl olup bu da tarihimizin en güzel me'hazlarındandır.

(Revabıt-ıl Ukud) Ziştovu ve Yaş konuşmalarında vak'ai kâtibi bulunan Galip Efendinin topladığı konuşma zabıtları mesmuasıdır.

(Tarih-i Nuri Bey) binikiyüzdokuz senesi başlangıcından ikiyüzonüç senesi sonuna kadar Devlet-i Aliyye vak'alarını içine alan bir tarihtir ki; vaka'nüvis Halil Nurî Beyin meydana getirdiği eseridir. Nurî Bey bunda dokuz senesinden başlamış ise de, daha önce yapılmış kanun ve nizamları da ayrıca yazdıktan başka Üçüncü Selim Han devrinde konulan ve başlatılan birçok kanun ve nizamları toplayıp bir mecmua tertip etmiştir.

(Tarih-i Vâsıf) binyüzaltmış senesinden başlayarak yüzseksensekiz senesinde ordunun İstanbul'a dönüş ve varışına kadar olan Devlet-i aliyye vak'alarını toplayan iki cild olmak üzere basılıp yayınlanmıştır. Vâsıf Efendinin doksanaltı senesinden başlayan bir Kıt'a Zeyli olup, iki nüshası vardır. Biri Mabeyn-i Hümayûn'a takdim eylediği nüshadır ki; ikiyüzbir senesi ortalarına kadar gelir. Diğeri seksensekiz senesi ortalarında, Kırım tasdiknamesi mübadele olunduğu sırada son bulup, başlangıç, Halil Hamit Paşa adındadır. Bu iki nüsha arasında icmâl, tafsil cerh ve tâdil cihetinden bazı mertebe farkı vardır. Aşağıda duruma göre tartışması yapılacaktır.

İkiyüz senesinde Selim Hanın cülûsundan başlayıp ikiyüzsekiz senesi sonuna kadar Vâsıf efendinin diğer bir kıt'a Zeyli vardır. Bir de Vâsıf Efendi basılan bu tarihinin arkasından yüzaltmışaltı tarihinden ikiyüzonyedi tarihine kadar bir emir üzerine Devlet-i Aliyye vak'alarını yazmış olduğunu anlatmış ise de yalnız iki kıt'a Zeyli meydana çıkmıştır.

(Ayine-i Zürefa) yazarı evvelki zeyli de göremediği ve bilemediği için yalnız ikinci zeyli yani ikiyüzüç'den iki yüzdokuz'a kadar altı senelik vak'aları içinde toplamıştır. Yazarı el yazısı ile bir kıt'a tarih zeyli görünce, ötesinin nerede kalmış olduğunun bilinemediğini açıkça yazmıştır. Halbuki Vahid Beyin müntehebatında aşağıda yazılı zeylinden evvelce bahsedilmiştir.

İleride görüleceği gibi binikiyüzsekiz senesi vak'aları anlatılacağı veçhile Vâsıf Efendinin, Selim Hanın cülûsundan başlayıp ikiyüzbeş senesine kadar yazdığı bir kıt'a tarihi, adı geçen sekiz senesi başlangıcın-

da Huzur-u Hümayûn'a arz ile tamamlanmak üzere kendisine iade olunduğu muhakkaktır. Fakir kulunuz bu babda hayli araştırma ile uğraştığını halde, iki kıt'a zeyl'den başkasını ele geçirip göremedim. Sonraları Vâsıf'ın binikiyüzonyedi senesi başlangıcından ondokuz senesi sonuna kadar üç senelik vak'aları içinde toplayan ve kendi el yazısı ile tashihleri bulunan nüshasına ve ikiyüzdokuz senesiyle oniki senesinden onyedi senesine kadar kendisinin el yazısı ile olan müsveddelerinden çoğunu gördüm. Vâsıf Efendi bu senelerin vak'alarını takım takım tertip ve takdim edip, bunların arz ve takdimine dâir yazmış olduğu yazışmalardan üç kıt'asının müsveddeleri de adı geçen müsveddeler içinde bulunmakla örnekleri cildin sonunda (1) işaretiyle gösterilmiştir.

(Hasan Efendi Ceridesi) ikiyüzbir senesi, Vâsıf Efendinin İspanya'ya gidişinden ikiyüziki senesinde ordunun hareketine kadar olan vak'aları içine alır. Çünkü Vâsıf Efendi vak'anüvis bulunduğu halde İspanya Sefaretine me'mur olduğundan vak'anüvislik üzerinde kalmış olup dönünceye kadar vekâletle idare ettirmek kararı verilmiş ve vekâleti emrinin çıkarılması ile teşrifata Hasan Efendi me'mur edilmiş bulunduğundan, Vâsıf Efendinin ikiyüzbir senesi ortasında İspanya'ya gidişinden sonra Hasan Efendi vak'aları zabta başlamıştır. Lâkin bunun peşinden Rusya seferi ortaya çıkınca vak'anüvislerin ordu da bulunması Devlet'in geleneği icabı olduğundan, Enverî efendi gönderilip vak'anüvis olarak ordu ile gidip ordu vak'alarını kaleme almış ve Rikâb-ı Hümayûn teşrifatçısı olan Edip Efendi dahi, vak'anüvis-i Rikâb-ı Hümâyûn olarak İstanbul'da diğer vak'aların zabta geçirilmesiyle meşgul olmuştur.

(Müntehebat-ı Cavid Bey) mecmua tarzında bir tarihtir ki; Cavit Ahmet Bey onu Devlet-i Aliyye ile Rusya Devleti arasında meydana gelen Harp ve Sulh hallerine temas eden meşhur tarihlerden seçerek, iki cild olmak üzere toplayıp düzenleyen ve birinci cildinde binotuzaltı tarihinden binyüzseksenyedi. Zilkâdesine kadar olan vak'aları yazar. İkinci cildin de adı geçen tarihden başlayıp binyüzdoksanaltı senesine kadar Enverî tarihini ve ondan binikiyüzbir senesine kadar Vâsıf'ın aşağıda söylenen zeyli tarihi ve ondan ordu'nun Hurucuna kadar, Vâsıf zeyli olan aşağıda yazılı Hasan Efendi Ceridesini ve sonra da Edip Efendi tarihinin başlangıcından bir miktarını ve Enverî tarihini ve ikiyüzaltı senesine kadar kendi tuttuğu zabıtları ve Vâsıf zeylinin bir mikdarını hulasa olarak yazmıştır.

(Hâşim Efendi Mecmuası) Anapa Kalesinin kurucusu olan Ferah Ali Paşa'nın kâtibi Haşim Efendi'nin Çerkezistan'a gidip orada uzun zaman vazifeli olarak mühim evrak suretlerini kayd ve nice garip maddeleri zapt ile yapmış olduğu mecmuadır. Görüleceği gibi Çerkezistan olayları hakkında doğru ve vesikalara dayanan bir me'hazdır.

(Dühatül Vüzera) Gülşen-i hülefanın zeyli olup Bağdat valilerinin tercüme-i hallerini ve Irak'ın mühim olaylarını içinde toplayan meşhur bir tarihdir.

(Tarih-i Abdüşşekür) Mekke-i Mükerreme emirlerinin hal tercümelerini bildirir. Mekke-i Mükerreme ulemasından Abdü'şşekkür Efendinin Arabca yazdığı bir tarihdir.

(Tarih-i Cezzar) Cezzar Ahmet Paşanın hal tercümesine dair Cebel-i Lübnan tarih yazarlarından Mir-Haydar Şamlan Şahabiye ait Arabca yazılmış bir tarihçedir.

(Tarih-i Ceberti) Mısır'ın geçmiş olaylarını ve bunların eklerini içine alan Mısır bilginlerinden Abdürrahman Ceberti namındaki yazarın dört cilt olarak yazdığı Arabca bir tarihçedir.

(Mazhar'ut-takdis Behuruc-u tailetül Fransız) Fransızların Mısır'a girişinden çıkışlarına kadar meydana gelen güniük olayları yukarıda adı geçen Ceberti Efendinin kaleme aldığı bir tarihçedir. Vak'anüvis Asım Efendi onu Arabca'dan Türkçe'ye nakl ve tercüme etmiştir.

(Tarih-i Nikola) Fransızların Mısır'ı istilâları esnasında Cebel-i Dürüz hâkimi Mir Beşir tarafından Mısır'a gönderilmiş olan (Muallim Nikola Ettürk) adlı kimsenin kaleme aldığı Arabca tarihçedir. Nikola Fransızlarla beraber Mısır'da bulunarak Cebel'i Lübnan'a dönüşünde bu tarihçeyi kaleme almıştır. Binsekizyüzotuzdokuz miladi senesinde Fransızca tercümesiyle beraber Paris'de basılmış ve yayınlanmıştır.

Yusuf Avra'ya mensup Arapça yazılı diğer bir kıt'a tarihçe de tarafından görüldü. Lâkin bu ayni ile Muallim Nikolânın tarihçesi olup pek az yerlerinde cümle ve tabirler de fark olup madde ve mâna da ikisi bir şeydir. Nikola ile Yusuf Avra Hıristiyan oldukları için, ikisinin de Fransızları ve Bonaparte'i öven Arapça şiirleri vardır.

(Tezkere-i Bonaparte) Bonaparte'in Saint Helen adasında sürgün iken kendi hal tercümesi'ne dair yazmış olduğu risâledir. Türkçe basılmış tercümesi vardır.

(Zabitnameler) Binikiyüzonsekiz senesinden yirmiüç senesi sonuna kadar Enderunu Hümayunda yazılmış birtakım zabıt ve olay kâğıdları olup bunlar dahi okunarak tarihimize me'haz olarak alınmıştır.

(Raif Efendi Zabıtnamesi) Sadr-ı Âli mektubi hulefasından Bölükât-ı Erbaa kâtibi Ali Raif Efendinin ordu olaylarına dair zabıtnamesidir. 1220 senesi hilâlinden, Vâsıf efendi Reisül-küttap oldukta yerine Amedi Divan-ı Hümayûn hulefasından Pertev Efendi vak'anüvis olmuş ise de yirmiiki senesi hilâlinde ölünce, yerine Âmir Bey vak'anüvis olup, o da birkaç ay sonra istifa etmiş olduğundan müderrislerden Ayıntaplı Asım Efendi vak'anüvis olmuştur.

Ancak ileride görüleceği gibi, yirmiiki senesi olayları sırasında anla-

tılacağı veçhile Asım Efendi ordu'ya gitmeyip İstanbul'da olayları zapta geçirmekle meşgul olduğundan, ordu vak'anüvisliğinden uzak kalmıştır.

Ali Raif Efendi kendiliğinden ordu olaylarını zabt eyleyip İstanbul'a dönüşünde zabıtnamesini Necip Efendiye vermiş, o da bu zabıtnamenin içindekilerini tarihçesine ilâve eylemiştir.

Pertev Efendi ile Âmir Beyin yazdıkları müsveddeler de Ordu'dan İstanbul'a gönderilerek Asım Efendi'ye teslim olunmuştur.

(Necib Efendi Tarihçesi) Selimiye olaylarına dair Bab-ı Âli ricâlinden Necib efendinin kaleme aldığı bir tarihçedir. Raif efendinin yukarıda zapteylemiş olduğu Ordu olaylarını içine alır.

(Tarih-i Said Efendi) Kethüda Said Efendi diye maruf, maarifsever bir zatın Selimiye olayına dair kaleme almış olduğu bir tarihçedir. Fakat başlangıca, Rusya Çarı büyük Petro zamanından başlayıp ayrıntıları ile geniş bir başlangıç yazmıştır.

(Tarih-i Asım) vak'anüvis Ayıntaplı Asım Efendinin tarihi olup binikiyüzyirmi senesi sonunda Muhib Efendinin Paris Sefaretine tayininden başlayarak Sultan ikinci Mahmud hazretlerinin cülûsuna kadar olan olayları içine alır. Fakat nüshaları pek muhteliftir. Zira Asım Efendi tarihini temize çekip takdim ettikten sonra ölen büyüklerden, onlar hayatta iken Kırgın olduğu bazı zevatı kötüleyerek, kendindeki nüshaya birçok fıkralar ilâve etmiştir. Bazı zevat da bu fıkraları silip atarak, başkaca bir nüsha meydana getirmiştir. Kethüda Said Efendi, tarihçesi buna karıştırılınca, iki cild olmak üzere bir nüsha meydana çıkmıştır. Said Efendi tarihçesinin başlangıcı tamamiyle ve pek az şey ilâvesiyle buna mukaddeme olmak üzere yazılıp birinci cildi Sultan Selim Hanın saltanatının sonuna kadar olup ikinci cildi de Sultan Selim'in tahttan indirilişi, başlangıç olarak Sultan Mahmud devri başına kadar gelir. Ondan sonra oniki sene olayları zabt etmiş ise de tertipleyip temize çekemediğinden zabıtnameleri kendinden sonra gelen Şanizadeye devredilmiştir.

(Tüfekçibaşı Tarihi) Tüfekçi başı diye anılan Arif Efendinin Selimiye olaylarına dair kaleme aldığı tarihçedir.

(Fezleke-i Kuşmani) Kuşmani oğlu Dehkâni adlı zatın Fezleke-i Kuşmani adiyle iki risâlesi vardır. Birisi İngiliz donanmasının İstanbul'a gelişinden Sultan Selim'in tahttan inişine kadar olan olayları içine alır. Diğeri Sultan Selimin şehadetini anlatır.

(Yayla İmamı Risâlesi) Yayla İmamı diye anılan zatın ikiyüzbir senesi sonunda yirmibeş senesine kadar olan İstanbul olaylarını içine alan bir tarihçedir.

(Tarihçe-i Atâ) Cennetmekân Sultan Selimin tahttan indirilişine ve şehadetine dâir onun devrinde başlamış bulunan Tayyar efendinin mahdumu asrımız ricalinden Ahmet Atâ Beyefendinin, babasından ve diğer bilenlerden duyduğu ve yaptığı araştırmayı içine alan bir tarihçedir.

(Layiha-i Tercümân-ı Divan) Ziya Paşanın ikinci sadaretinde Divan-ı Hümayun tercümanı tarafından risâle tarzında takdim kılınmış geniş bir lâyiha olup Ziya Paşa'nın birinci sadaretinden, ikinci sadaretine gelinceye kadar Avrupa devletlerinin politik hallerini ve durumlarını ve bu sırada meydana gelen önemli Devlet-i Aliyye olaylarını topluca anlatır.

(Sefaretname-i Muhib Efendi) Binikiyüz senesinde elçilikle Paris'e giden Muhib efendinin iki sefaretnamesi olup birisi Fransa'ya gidişi ve gelişi ile, altı senelik, Paris'deki ikameti sırasında, elçiliğe bağlı ne kadar zabıtlar, mektuplar, tezkereler ve takrirler varsa hepsini geniş ve ayrıntılarıyle gösterir. Diğeri topluca Fransa'ya gidiş ve gelişi ile Paris'in gidişatı eserleri ve resimlerini gösterir risâle tarzında kısa bir sefaretnamedir.

(Sefaretnmae-i Vâhid Efendi) Binikiyüzyirmibir senesinde husûsi delege olarak Napolyon, nezdine gönderilen Vâhid Efendinin güzel bir sefaretnamesidir.

(Jurnaller) Naponyon Bonaparte'in müttefik devletlerle savaşlarına dair olan jurnalleridir.

(Lâyiha-i Sebastiyani) Fransız elçisi meşhur Sebastiyani'nin İstanbul'dan Paris'e dönüşünde Naponyon'a takdim etmiş olduğu lâyihasında da o asrın gidişatına dair bazı tarih meseleleri vardır.

(Tarih-ı Bilâd-ı Sudan) Dokuzyüz tarihinden sonra meydana gelen bazı Sudan olayları ve Mısır valisi Mehmed Ali Paşa tarafından Sudanın istilâsını anlatan Arabca bir tarihdir.

Yazarı Sudan ahalisinden ve ikiyüzkırk tarihinde Mısır Başbuğunun teşkil ettiği divanın azâsından bir zâttır.

(Tarih-i Şanizade) Üç cilddir. Birinci cildi binikiyüzyirmiüç hicrî senesinde Mahmud Hanın tahta çıkışı olayından ikiyüzyirmibeş senesi sonuna kadar ve ikinci cildi yirmialtı senesi başlangıcından otuzüç senesi sonuna kadar üçüncü cildi otuzdört senesi başlangıcından otuzaltı senesi sonuna kadar olan olayları içine alır. Otuzyedi senesi başlangıcından kırkbir senesi Saferine kadar vak'a nüvislik memuriyetinde bulunmuş ise de yukarıda gösterildiği gibi kendine devredilen oniki senelik olayları tertip ile, meşgul olduğundan şu zaman içinde olayları toplayıp tertipleyemediğinden zabıtnameleri kendinden sonra yerine gelen Esat Efendiye devrolunmuştur.

(Tarih-i Mir-i Yusuf) Silâhşoran-ı Hassa'dan Ahmed Paşazade Yusuf Beyin Kaleme aldığı tarihçedir. Rum karışıklığının zuhurunda kritik varış noktası olan ANABOLİ de bulunup yirmiiki ay ANABOLİ kalesinde sarılı kaldıktan sonra, Kalenin eşkıyaya teslimınde bir İngiliz gemisine binerek İzmir'e ve oradan İstanbul'a gelerek bu tarihçeyi yazmıştır.

(Tarihi Melek) Bu iki yüz otuzaltı senesinde zuhura gelen Yunan ihtilâline dair kendi eseri olan tarihçedir. Melek Bey, Rum karışıklığı ile sonuçlanan Eterya'nın ilk kurucusu Eksanto'nun ihtilâli nasıl meydana getirdiğine dair olan risâlesini ve Yunan tarihinin yazılmış, önemli kısımlarını tercüme ve kendi görgü, araştırma ile düşüncelerini de ekleyerek böyle güzel bir eser vücuda getirmiştir.

(Tarih-i Fetret) adı geçen Yunan karışıklığına dair bu yüz yılın yazarlarından Mehmed Efendinin kaleme almış olduğu tarihçedir. Yalnız birinci cüz'ü basılmış olmakla, alt tarafını daha henüz okuyamadık. Uzun zaman İstanbul'da Avusturya elçisi bulunan meşhur Baron Prokş'in de Rum karışıklığına dair bir tarihi var ise de henüz Türkçeye çevrilmemiştir.

(Tarih-i Vak'a-i Cezire Sakız) Sakız olayına dair bir tarihçedir. Bu terkibin harf noktalaması olaya, tarihdir. Yani Mora ve bazı Akdeniz adalarının isyan ve ihtilâli ile binikiyüzotuzyedi hicrî senesinde Vahid Paşa Sakız, muhafızı iken adada çıkan ihtilâle dair o zaman Sakız'da kaleme alınmış bir tarihçedir.

(Tarih-i Esat) Vak'anüvis Esat Efendinin binikiyüzotuzyedi hicrî senesi başlangıcından kırk bir senesine kadar olan tarihidir. Kendinden önce bulunduğu memuriyete gelenın zamanı olmakla Esat Efendi bunu birinci cild saymıştır. Bundan başka Esat Efendi kırkbir senesinde zuhura gelen vak'ai Hayriye'ye dair başlı başına bir tarih **(Üssü Zafer)** diye adlandırmıştır.

Sonra Esad Efendi ikinci cildine kırkbir senesi evvelinden başlayarak aynı senenin sonuna kadar bir senelik olmak üzere birinci kıt'asını tertip ve temize çekmiş ise de, ondan sonrasını toparlamaya ve tertibe gücü yetmemiştir.

Esat dahiliye kâtibi merhum Bahir Efendi Mora ihtilâli sırasında Mora serasker Sadr-ı Esbak Seyid Ali Paşanın Kitabet hizmetiyle Mora ordusunda bulunmuş, gördüklerini ve duyduklarını zabt ile, Esat Efendi tarihinin evvelce adı geçen birinci cildinin bahisleri arasına zeyl ve ekler yaptığı gibi ikinci cildinin birinci kıt'asına da haşiyeler ve sonuna da bir zeyl yazmıştı.

(Tevarih-i Farisiyye) Irak ve İran hâdiselerine dair hakikate uygun araştırmalardan ve Farsça yazılmış olan tarihlerden de mehaz olarak istifade olunmuştur.

Avrupa olaylarının doğru bilinmesi için Avrupa tarihlerine elatılmıştır. Halbuki Ponarte'ın ortaya çıkmasından sonra Devlet-i Aliyye'nin Avrupa devletleri ile ilişki ve ilişki uygulamalarının çoğalması ve birçok Devlet-i Âliyye olaylarının iç yapısındaki gelişmelerin yeni Avrupa olaylarına ait haberlerin bilinip değerlendirilmesine bağlı olduğuna dayanarak Avrupa için yazılmış tarih ve risalelere daha ziyade eğilmek zorun-

luğu elvermiştir. Adı geçen yazılmış te'lif eserlerden çok ele geçirilen meclis konuşma, tenkid ve oturum mazbataları ve diğer resmi yazılar ile Defter kayıdlarına da eğilerek tarihe geçirilmeğe değer maddeler bulundu ise de toplanıp yazılmasına ve olayların tenkidi mümkün olduğu kadar yapılmıştır.

MUHTIRA

Tarih biliminde asıl aranılan, olayların olduğu gibi, yanlışsız gerçek sebeplerini derinliğine tenkid ile çekinme ve uyarmayı gerektiren bilgiler toplamakdan ibaret olmadığı, tarih yazarının kendine düşen görevi, faydalı haber vermek, herkese ibret olabilecek olayların gerçek sebeplerini okuyup araştırıp herkesin anlayabileceği gibi açık ve akıcı olarak anlatmaktadır. Yoksa ağır, ağdalı cümlelerle bilgi ve hüner göstermek, yahut jurnal yollu günlük olayları söylemek değildir. Ama bazı gelmiş geçmiş yazarların övünmeli yazı özentileri ve oyunları herkesin beğeneceği eserlerin asıl gayesi, tarihe faydalı olmayıp belki güzel yazmaya bir hizmetdir. Tarihlerde okuyucunun anlamayacağı türde yazmak, istenen ve aranan olmadığı gibi yaratıcı şekilde yazılan olaylarda da olayın göründüğü ve olduğu gibi aslına uygun oluşu da göz önünde tutulmaz.

Binaenaleyh geçmiş olaylara ait kitabların yazılmasında ve okunmasında asıl aranan ve istenilen nedir? onu bilmek lâzımdır.

Arab tarih yazarları bu iki yolda da diğerlerine üstün olup asıl aranılanı birbirine karıştırmadılar. Lâkin sonra gelenlerden bazıları maksadın ne olduğunu ayırıp, tayin etmeyerek ve hangi fenne hizmet eylediklerini bilmeyerek, çoğu müsvedde olarak faydalı iestifade beklenmez.

İşte yazıp basmaya başladığımız kitap da aranılan tarihe faydalı olmak, ağır ifadeli yazmayı gözden uzak tutarak faydası dokunacak olayların doğruluğuna ve tenkidine gayret edilip, Devlet-i Aliyye'nin eskiden beri söylenti halinde olan âdi olaylarını yazmakla, karalama yapmakdan çekindik.

Şöyleki her sene mevsimi gelince kışlıkdan yazlığa ve yazlıkdan kışlığa nakl-i Hümayun (Sultan ve saray mensuplarının nakli) ve Donanmanın bahar gelince Akdenize çıkışı ve güz geldiği zaman Tersane-i Amire'ye girişi ve askerlere üç ayda bir «Kıst mevacihi» verilmek ve her sene vukubulan adi tevcihat defteri sırasiyle ileri gelen ilim adamları ve her sene Ramazan başlangıcında huzur-u Hümayunda ders yapılması ve on beşinde Hırka-i Şerif ziyareti ve harb gemisi indirme duası gibi her zaman olagelen olaylar çıkarılarak, eğer tarih fennince fayda verecek özellik varsa tarihe geçirilir.

İşte böylece bu tarihin yazılmasına başlanıyor, insaf ve taraf tutmamak usulüne uyularak bir şahsı veya bir tarafı tutmakdan çekinerek olay-

ların doğruluğuna ve doğruluk sebeplerinin araştırılmasına gücümüz yettiği kadar gayret ve ihtimam gösterilmiştir.

MUKADDEME

Cevdet Tarihinin başlangıcı olan binikiyüzseksensekiz hicri senesi Devlet-i aliyyece kesinti yeri gibi olup ondan sonra olayların rengi değişmiştir.

Bir yüz yılın olayları ise eski yüzyılların öne alınan ve boş bırakılan sebepler, birbirini kovalayan neticeler ve sebeplerin dayanağı olacağından, yazılacak tarih olaylarının ne türlü sebeplerin eserleri olduğunu bilmek lâzımdır.

Binaenaleyh maksada girmeden önce, gelmiş geçmiş eski Devletlerin ve özellikle Devlet-i aliyye'nin tüm olaylarını, geçmişteki genel durumunu ve Mısır, Kırım gibi mühim Kıt'aların meşhur olaylarını, tarih okuyanlara lâzım olan bazı önemli bilgileri ileride görüleceği gibi, topluca, fasıl fasıl anlatmak uygun görülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

(Tarih ilminin lüzum ve faydasını anlatmaktadır.)

Tarih ilmi, herkese, vükelâ ve devlet adamlarına geçmişteki gizli ve saklı olayları öğretip duyurtmak ve bütün dünyaya ait menfaatlere dönük olarak, halkın okuyup, değerlendireceği ve yönetici devlet adamlarınca da el üstünde tutulan, menfaatleri çok bir fendir.

Zira; insan medeni yaşamayı ve hayat seviyesini yüksek tutmayı bilir, yalnız başına yaşamayıp toplulukla ilgilenen ve yer yer bir araya gelerek cemi'yet kurmağı ve birbirine yardım etmeği isterler. Bu insan cemiyetlerinin, derece derece yükselmiş ve geri kalmışları, hattâ çadırda yaşayan kabileler vardır. Bunlar günlük yiyecek giyecek ve yakacaklarını bulurlar, fakat uygarlık neticesi olan eğitim san'at ve sanayide insanlığın yüksek hissesinden ve payından mahrum olurlar. Köylüler büyük şehirler halkına nisbetle uygarlık gelişmesi ve sonuçlarından verimsiz görüldükleri gibi, kasaba halkına nisbetle de medeniyetten uzak kalırlar. Bu topluluğun en yüksek derecesi de uygarlık, yani devlet ve saltanat mertebesidir ki; bir devletin korunması sayesinde birinin diğerine kötülük ve düşmanlık korkusundan uzak kalıp, bir taraftan da insanca yaşama isteklerini elde etmeğe, bir taraftanda insanca değerlerle olgunluk ve erginliğe ulaşırlar.

Şöyleki kötülükleri uzaklaştırmak ve menfaatleri elde etmek için insanın yaradılışında iç güdü, olup bazen bir çok kimsenin emel ve arzularının birleşmesinde güçlük olduğu zaman, başlı başına kalsalar birbirlerine kıyıp, acımayacaklarından ve bazen de bir genel durum karşısında bir topluluk ile diğer topluluk arasına tabiî olarak çekişme ve muharebe meydana geldiğinden, herkes özel ve genel haklarını hükümet eline verip, onun otorite, yardım ve davranışına razı olarak insanca değerlerle, olgunluk ve erginliği ele geçirmek fırsatını kazanırlar. Ve o millet sınıf sınıf ayrılarak, kimisi ziraat ve ticaret ve kimisi de sivil memuriyet ve askerlikde hizmet eder. İlim ve sanayi' gücü ile yüz kişisinin zarurî ihtiyacı maddeler az zamanda meydana gelmeye başlayınca o milletin zarurî ihtiyaçlarından fazla elde edileni ile fazla vakitler insanlığın sosyal adalet gelişmesi tamamlanarak konfor ve uygarlık günden güne bu nisbet üzere artıp gelişerek gider. Ancak o millete artık sadelik ve çabukluk kalmayıp sistemler ve özentiler artarak ihtiyaçlar çoğalır. Buna göre şahsî menfaatler ve şahsî düşmanlıklar artar. Ve çoğalır, gittikçe

o milletin idaresinde zorluklar meydana çıkarak, iyi bir idarenin oluşu ile devletin ilerlemesi ve milletin mutluluğu elde edebilmesi yöneticilerin dikkat ve ihtimam ile maharetlerine bağlıdır. Böyle önemli siyaset işlerinde maharet ise ancak tecrübe ile gelişip, tecrübe görüşüne bir yüz yılın tecrübesi kâfi olmadığından, ârif olanlar **(Essaid-ü men ittaaba bi gayrihi)** Hadis-i Şerifi uyarınca her şeyi kendinde tecrübeye kalkışmıyarak, diğerlerinden örnek ve öğüt geldiklerinden, vükelâ ve ileri gelenler de tarih ilminden diğer kimseler gibi kendi hallerine göre yararlanmakda olduklarından, başka devlet işlerinde istifadeli ve kazançlı olurlar.

Binaenaleyh vatan ve memleketini seven ve devlet ve milletinin ayakda durmasını istiyen gelmiş geçmiş maarifin hakkını verenler kendi yüz yıllarının olay ve haberlerini zabt ile sonra gelenlere armağan ederek, kendileri de hayırlı dâvâlarında öncü gelmişlerdir. Kaldı ki; geçmiş ile sonrası ahvalini kavramak ve çok eski geçmişi ve çok ileri geleceği bilmek isteği, insanın tabiatında vardır. Böylece genel olarak insanın bu fenne manevi olarak ihtiyacı vardır. **(lâ teşbe-ul-ayni min nazarin ve leş-Şem-u min Haberim ve Lel ardu min matarin)** Devlet nizamının korunması tarih ilmi ile eski usullerin bugünkü hale göre uygulamada çok faydaları görüleceğinden bazı ilim adamları, «tarih ilminin eğitim ve öğretimi önemle gereklidir.» derler.

Anlatılır ki: Abbasi Halifelerinde Kâim bi Emrullah zamanında, Hayberlilerden bilinen birkaç yahudi kişi, hilâfet merkezi Bağdad'a gelip Cizye'den muaf olduklarını gösterir bir kâğıt ile kendilerince Hazret-i Ali'nin el yazısı ile hilâfet tarafından kendilerine verilmiş ve Eshab-ı Kiram «aleyhimürrıdvan» dan birkaç zatın şahid oldukları da yazılmış olmakla, ellerindeki sened halife nezdinde kabul olunarak muafiyetleri babında menşûr çıkarılmak üzere iken, Reis-ül Rüesa bulunan Ebül Kasım bin Müslime şüphelenince «adı geçen sened uydurma bir şey olmasın, hale bir kere tarihçi olan Hatib-i Bağdadi'ye gösterilmesi uygun olur.» diye halifeye haturlatınca, sened Hatib-i Bağdadiye gösterildiği zaman, tarih fennince senedin uydurma ve sahte olduğu ispat olunmuştur.

Şöyleki: Bu senedde yazılı şahidlerden Hazret-i Muaviye, Hicretin dokuzuncu senesi Mekke'in fethinde islâm ile müşerref olmuşdu. Hayberin fethi ise Hicretin yedinci senesinde vuku bulmuşdu. Yine yazılı şahidlerden Saad bin Muaz hazretleri hicretin beşinci senesinde, Hendek muharebesinde ölüm köprüsünden geçmiş olduğundan, Hayber fethinde bulunamadı, demekle senedin uydurma olduğu sübut bularak yırtıldı. Böylece adı geçen tarihçi islâm Beyt-ül Mal'ine faydalı olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

(Hükûmetlerin görünüş ve kısımlarını anlatır)

Bu dünya, bakılınca, günlük yeniliklerden ibaret bir hengâme olduğu görülür ve bu yenileşmenin mânâsı, gözlerde ve etrafda görülen kötülüklerden anlaşılır. Bu kabilden olmak üzere tek kişinin gerek vücutça, gerek halce bir zaman içinde geliştiği ve bir zaman içinde gerilediği gibi, her devlet böylece kâh kuvvet bulur ve kâh zayıf düşer ve kuşkulu hale gelir. Her devlet ilk doğuşunda sade ve çabuk olup eğer günden güne kuvvetlenir ise de insanın yemede içmede, giyim kuşamda ihtiyacı arttığı gibi devlet dahi eskidikçe yorucu özentileri artıra geldiğinden evvelki sadeliği kalmayıp işler ve masraflar artar. Olağan üstü bir olay meydana gelince alışılan masraflardan ziyade bir masraf açılınca para sıkıntısına düşer ve idarecilikte bazı günler kusur da olursa bakımsızlığın ve kuşkunun pençesine düşer. **(Senet ullah-i fil-alemeyn)**

Velhâsıl hangi devlet olursa olsun bir durumdan bir başka duruma geçildiği için her devirde bir özel durumda bulunur. Her durumda bir türlü davranmak ve her devrin gelişmesine göre çare ve ilaç aranmak lâzım gelir. Şöyleki: Herkesde bir gelişme yaşı, öğrenip bilme yaşı ve gerileme yaşı olduğu gibi her devlette de bunun gibi üç aşama bulunup herkes sağlığı koruma hususunda yaşına göre davrandığı gibi Devlet Hey'eti de insan benzeri olduğundan her durum ve aşamada uygun harekete dikkat etmek lâzım gelir. Zeval durumu bazen hissedilmeyecek kadar gizli olur. Bazen de apaçık görülüp ilâcı düşüş hızı ve endişe belirtileri görülmüşken bilgili tedbirlerle yenilenip tazelendiği vardır. Fakat böyle hallerde devletin geçirdiği tehlike büyük olup bazı dış münasebetlerde de bozukluklar görünürse de ileri seviyeye ulaşmak pek zordur. Böyle olanı varsa bile büyük olaylar ve büyük inkılablarla gelişebilmiştir. Nice devletler gelişme çağını doldurmadan kendi kusurlariyle yahut beklenmedik bir olayla yok olup batmıştır. Bilinmelidir ki; hıristiyan devletlerin siyasette hâkimiyetleri bir araya gelip, bilginlerle tertip olunmuş, bilime dayanan kanunlardan ibaret olduğu halde hükûmetleri iki kısma ayrılmıştır. Biri dinî hükûmet, diğeri madde ile ilgili hükûmettir. Dinî Hükûmet, Katolik mezhebinde papanın hükûmetidir ki; bütün katolik rahiplerinin âmiri ve kiliselerinin reisi olup onun Hazret-i İsa'nın vekili olduğu inancındadırlar. Bütün katolik olan devletlerde onun Dinî Hükûmeti geçerlidir. Vaktiyle Avrupa içinde bu dinî hükûmetin pek

çok tesiri olup sözü geçerdi. Lâkin krallar, papaların elinden çok eziyet ve sıkıntı çektiklerinden, zamanla papaların tesirini iyice azalttılar. Rum, yani ortodoks mezhebinde bulunan bütün hıristiyanlar papayı tanımayıp, dinî hükûmetleri İstanbul Patriğine tabidirler. Ermenilerin ruhanî reislerine katogiküs denilir ki; üçtür. Birisi Gürcistan'da olan «AÇMİYAZİN» ve diğeri Kozan'da olan "SİS" ve üçüncüsü Van tarafında yapılmış "AHTAMAR" kiliselerinin ruhani reislerdir. Ama protestanların böyle bir umumi reisleri yoktur.

Maddi Hükûmetler de üç kısımdır: Mutlak hükûmet, Meşruti Hükûmet ve Cumhuriyet Hükûmetidir.

Meşruti Hükûmet, Millet Meclisinin re'yine uyan hükûmdarın hükûmeti olup bu da iki kısımdır.

Birinci kısım umumi meşrutiyet olup bütün ahali eşitlik üzere bulunur. Almanya ve İtalya devletlerinden bazıları gibi-ki devletin vekillerinden başka milletçe intihab olunan azâlardan mürekkep bir millet meclisleri vardır.

İkinci kısmı, Hasbi meşrutiyetdir ki; zadegân halkdan açıkça seçkin ve üstün olurlar. İngiltere devleti gibi. Halkı zadegânın eriştikleri rütbelere ve imtiyazlara erişemezler. Fakat her kazadan intihap ile hükûmet merkezine gönderdikleri azadan mürekkep millet meclisi meb'usları adında bir meclisleri vardır ki; bir iş veya mes'ele onda görüşüldükten sonra zadegân meclisinde karara bağlanır.

Bu meclisler daima açık olmayıp belki senede üç dört ay kadar açılıp adına "Parlâmento" denir. Devletin vekilleri kral tarafından tayin olunmuş memurlar olup, Devlet işlerini görüşdükten sonra krallarına imza ettirip icra ederler. Lâkin her hususta Parlâmento'ya karşı sorumludurla.

Cumhuriyet Hükûmetinde bir hükümdâr olmayıp belki çoğunlukla birisi intihab olunarak kral gibi olmak üzere geçici olarak Millet Reisi nasb olunur. Amerika Cumhurreisi gibi.

Fransa Devleti ilk önceleri mutlak hükûmet iken milletin yaptığı ihtilâlle sonra cumhuriyet olmuşlardı. O vakit ortaya çıkan emperyalist Napoleon Bonpartte imparator olunca gene Mutlak Hükûmet şeklini almışdı. Vakıa devletin şekli Meşruti Hükûmet üzere kurulmuştu; ama asıl görünüşü ile Mutlak Hükûmet idi. Bonaparte'dan sonra genellikle Meşrûti Hükûmet olup Louis Filip'in Krallığı günlerinde bu hal üzere gitti. Binikiyüzaltmışbeş senesi ortalarında Fransa ihtilâli olayında gene cumhuriyet olup Napoléonu'u dört senelik olmak üzere yine Cumhurreisi nasbettiler. Lâkin halk arasında birleşme, birlik olmayıp kimisi krallık taraftarı, kimisi teşkil olunmuş adî cumhuriyet taraftarı oldular. Bütün bütün geleneklerin öte tarafına gittiler.

Birtakım da böyle adî cumhuriyet kanaat etmeyip şöyle mülkiyet hakkı ve evlilik müessesesini inkâr edip «herkes, her türlü hususta eşitlik üzere olmalıdır» deyip bu alçaklar da bunu mizaçlarına da uygun görerek Fransa Cumhuriyetini bu renge boyamağa girişdiler. Fransa asilleri ve bilginlerinin bundan gözü ürkmekle Cumhuriyetten ve belki meşruti hükümet serbestliğinden yüz çevirip Napolyonun henüz dört senelik riyaset müddeti sona ermeden İmparatorluğu onaylayarak Mutlak Hükûmet'e baş eğip, kayıdsız bağlandılar. İşte bu Fransa ihtilâli arasında Nemçe (Avusturya) halkı da serbestlik sevdasına düşüp pek çok kan dökerek hükûmetlerini Meşruti Hükûmete çevirmek istediler ise de, İmparatorluk hükûmeti galip gelerek gene Mutlak Hükûmet şekli altında kaldılar. Bunların her birinden her gün birer fenalık beklenir.

Ama islâm hükûmeti hilâfet ve saltanatı içine alıp islâmların imâmı olan islâm Padişâhı şeriatın koruyucusu olarak saltanatı yürütmektedir. Allaha hamd olsun bugüne kadar parçalanma ve şiddet gösterileri olmamıştır. Eğer aşağıda anlatılacağı gibi Abbâsi Devletinin sonlarında islâm memleketlerinde meydana çıkan büyük ihtilâllerden ötürü hilâfet ve saltanat ayrılarak hilâfet bir Dini riyâset ve saltanat maddi riyaset haline geldiyse de sonraları Osmanlı Devletinin meydana çıkışı ile İslâm milleti yeniden ilerleyerek ve eski asıl halini aldı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

(İslâm Devletlerinin geçmişteki halleri ve Devlet-i Aliyye'nin meydana çıkması hakkındadır.)

Arab ve Türk milletleri bulundukları yerlerin coğrafî durumu icabı, aralık aralık coşup taşarak, sel gibi her tarafa akarak, bir çok defa dünyayı istilâ etmiş iki büyük millet olup Arabların en kuvvetli ve en sonraki hücumu Allah kelimesini yükseltmek, islâmın bütün sindirici kuvvetiyle çıkışıdır ki, zaman-ı saadetde Arab kabileleri «İmân» kelimesinde sözleşmiş ve birleşmiş, Peygamberin islâmlığın genişletilmesi ruhu en yüksek seviyesini bulunca nice kabileler ayaklanmayı düşünürlerken, büyük imâmet makamının bulunmaz ziyneti Hazret-i Ebubekir (iddile) her tarafa asker gönderip zaferler kazanınca dine karşı ayaklananları basdırıp ve yola getirerek arabları birlik ve beraberlik içinde toplanmış ve kazanmış olduğu birlik ve beraberliğin verdiği gücü, hilâfet minberine en büyük hasletleri ile çıkan Hz. Ömer-ül Faruk yerine sarf etmişdir. Şöyle ki Eshab-ı kirâmı gazâya şevkle isteklendirerek her tarafa ordular gönderip bütün Eshab-ı kirâm cihâd emrine uyup ayaklanarak dört bir tarafa akın edip gittiler. Gidenlerin çoğu bir daha geri dönmeyip, ölünceye kadar bu yolda hayatlarını adadılar. Hatta gazâya giden Eshab-ı kirâmın evlerinde su taşıyacak kimseleri kalmadığından yer yüzünde müslümanların halifesi ve mü'minlerin emiri Hazret-i Ömer, Kırba sırtında gazâya giden müslümanların hanelerine su taşırdı.

Arabların bu hücumu Allahın gösterdiği âdil bir hareket olup buna uyanlar her korkudan uzak kalmış, yalnız kafa tutma yoluna gidenler gazâya giden müslümanların atlarının ayakları altında ezildiklerinden az zaman içinde kıyaslama ve değerlendirmenin dışında beldeler ve memleketler fethi müyesser oldu. Ondan sonra hilâfet divanını zevklendiren ve muzafferiyet dolu imâmet makamına gelen Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilâfet günlerinde de hâl böyle gidince İslâm memleketleri genişledi. İslâm dininin bu dört büyük şahsı, Hulefâ-i Raşidin Hazretlerinin hilâfet günlerinde Peygamberimizin zamanında olduğu gibi adâlet içinde geçti. Hattâ Hazreti Ömer'in Hilâfeti zamanında Peygamberimizin evlâdlarından biri gelip de «ihtiyacım var» deyince, Beyt-ül Mâlden bin altın verilmesini emretmiş, onun arkasından kendi oğlu Abdullah gelince bir dirhem vermiş. Abdullah da evvelki açık elliliğine bakarak bir dirhemi pek az bulup itiraz edince: «Ya Abdullah, Peygamberimizin evlâdlarının is-

tedikleri hak, Beyt-ül Mâl'den olup Beyt-ül Mâl ise Allaha hamd olsun geliri çok fazladır. Ama senin hakkın yalnız babanda olup babanın nesi var ki olmayacak şey umarsın» demiş olduğu ve Hazret-i Ali'nin bir hiristiyan ile şeriat mahkemesinde mürafaa'ya durduğu söylenir.

Fakat Hazreti Osman ve Hazreti Ali'nin hilâfet günlerinde İslâm olanlar içinde bazı ufak tefek anlaşmazlıklar meydana çıkarak Hazreti Ali'den sonra hilâfet bütün bütün memlekette ve yönetenlerde değişiklik olup Emeviye Devleti meydana çıktı. Emeviye Devleti devrinde de ehl-i İslâm gazâ yapmakdan vaz geçmeyerek nice memleketler feth olunmuştur. Hattâ adı geçen devlet tarafından Afrika baş kumandanı bulunan Musa bin Nasir Afrika'nın batısını fethedip Atlantik sahillerine inince denize at sürüp atı göğsüne kadar suya dalarak ileriye gidemeyince mızrağını dikerek **«İşte Ya Rabbi ötesi yok, yoksa senin tertemiz adını daha ileriye götürürdüm!»** Dinine bağlılığını ifade eden sözleriyle namını dünyada bırakmıştır. Musa bin Nâsır'ın idaresi altındaki askerin bir tümeninin kumandanı olan Tarık bin Ziyad doksan iki hicrî senesinde binyediyüz askerle Endülüs yâni İspanya kıt'asına geçip halâ kendi adına nispetle "Cebelüt-Tarık" denilen yere çıkınca derhal kıyıdaki gemilerini yakıp maiyetindeki askere: **«İşte arkanız denizdir, eğer dayanır ve beklemesini bilir de harp denizinin dalgalarında yüzebilirseniz bu memleketde muzaffer oluruz. Eğer direnip dayanmazsanız hepiniz bu denizde boğulursunuz»** diye askerlerini muharebeye, teşvik ederek, kendisinden iki misli, dört misli fazla düşmanla karşı karşıya birkaç defa girdiği yerlerden geri çekilerek nihayet galip ve muzaffer olup birçok yerleri fethetmiştir. Tarık bin Ziyad'ın bu muvaffakiyetlerini çekemeyen Musa bin Nâsır onaltıbin askerle arkasından İspanya'ya geçip memleketleri fethederek Avrupa içine kadar gitmiştir. Lâkin Emevi halifelerinin bazıları, şeriat hududunu aşıp isyan ettirecek eziyet ve zulme sürüklendiklerinden ve bilhassa ikinci Velid gayet düşkün olduğundan islâm şeriâtına ve şeriat adamlarına hakaret ederek müslümanların nefretini kazandığından, Allah'ın gayretiyle hükûmetleri çok sürmeyip darmadağın oldular. İslâmın hilâfeti yüzotuziki hicri senesinde Abbasi halifeleri eline geçti.

Şöyleki, o esnada çok memleketler fetheden Ebu Müslim-i Horasani meydana çıkarak İran'daki Emevî kumandanlarını yenerek Peygamberimizin amcası Hazreti Abbas'ın torunlarından İmam Sefah'a bi'at edince kısa zamanda Emevilerin yükseliş yıldızı batarak Abbasi yıldızları doğdu. Sonraları bir ayrıntısı Afrika batısında mağripte ve İspanya'da saltanat sürdürülürse de hükûmetleri orada ayrıca kaldı. Diğer islâm memleketleri, şer'i hilâfet, Abbasilerin elinde idi.

Sonraları Abbasi halifeleri rahatına düşkün, türlü varlığa ve gereksiz para harcamağa düşüp devlet umurundaki idâreye kayıdsızlıklarından yükseliş ve saltanatlarına güçsüzlük ve kuşku gelerek bütün idarî umur

ve nüfuz Türklerden bazılarının eline geçerek, çoğu zaman halifelerin yalnız adı kaldı. Hilâfet makamı hemen bir ruhani kuvvet sayılacak hale gelmiş ve bazı zorbalar hutbede de adını hâlifeyle bir tutmuştur.

Şöyleki, islâm milletleri medeniyetten hoşlanarak zevk ve safaya dalınca memleket idaresi maarifi ayakta tutup, sanayi ve ticaret işlerine bakan olmadığından önceleri olduğu gibi düşmanla savaşıp memleket alma fikri de kalmadığından, askeri işlerde gevşeklik ve görmemezlik olup yalnız İstanbul Kayseriliği ile hudut üzerinde bazı çatışma olayları oluyordu.

Harun-ur Reşid'in oğlu Me'mun, halife'nin uygarlığı kolaylaştıran ve ilerleten, bilim ve maarif'in ayakda durmasını sağlamaya çalışmaları öğülmeye değer şeyler olduğu halde memleketçe büyük bir hatâ işlemişdir ki, "kardeşi Emin'i öldürdü" diye katili Tahir adlı kimseye mülâkat olarak idare merkezi Nişabur olan Horasan vilâyetini babadan oğula miras olacak şekilde tevcih eylediğinden, diğer valiler bunu emsâl görerek Bağdat'daki Hükûmet merkezinden çekinip arka arkaya istiklâle kalkışmışlardır.

Sonra Halife Mu'tasım da muhafız askeri olmak üzere bir takım genç Türkleri hizmetine alıp onlarla gittikçe kuvvetini artırınca tıpkı eski Roma İmparatorunun askerleri gibi, halifeye itaat etmediklerinden başka türlü karışıklıklara sebep olmuşlardır.

Böylece, halifelerin nüfuz ve kuvveti kırılıp Avrupadaki feodalite usulüne bazı görüşle benzeyen bir idare şekli ve gidişi ile bölge bölge birtakım tavaif-i mülûk ortaya çıkınca halifelerin hükümeti lâfta kaldı.

Şöylece toparlayalım: Milâdın sekizyüzyetmiş ve hicretin ikiyüzelliyedi senesinde Saray hanedanı çıkıp aşağıda adı geçen Tahir Hanedanın eline geçen Horasan ve Taberistan vilâyetleriyle diğer birtakım eyâletleri zaptederek Nişabur ve Merv şehirlerini payitaht yaparak geniş bir devlet kurunca, Bağdad'ın Harzem ve Maveraünnehir yolu kapalı kaldığından, bunun peşinden o tarafda da Saman Hanedanı bağımsız bir devlet kurmuştur.

Yine Halifenin azadlısı Türk asıllı olan Ahmed bin Tolon dahi bu sırada Mısır ve Suriye valisi olduğu halde bazımsızlık için ayaklanıp birkaç sene sonra ölünce oğlu Şam'da bağımsız bir hükûmdar olmuştu. İşte bu Safar ve Tolon hanedanları çok zaman yerinde kalmayıp âl-i Saman da hâlifelerden ziyade kuvvetlenince Safar hanedanının birçok memleketlerini zaptetmiştir.

Ve üçyüzyirmi hicrî tarihinde âl-i Hamdan Musul'da bağımsız bir hükûmet kurduğu gibi, Türk asıllı olup Mısır ile Suriye valisi bulunan Ahşid de bağımsızlık isteyince bu iki hanedan arasında birçok muharebeler vukua gelmiş olduğu halde, hâlife Bağdad'dan seyirci kalır ve karışamazdı. Yine bu zamana rastlayan Hazer denizi kıyılarından âl-i Bu-

veyye çıkarak German, Irak ve Acem gibi birçok eyâletleri zaptederek büyük hükûmetler kurmuşlardır.

Bunun gibi diğer taraflarda hatta Bağdat havalisinde dahi tavaif-i mülük-e benzer bağımsız emirlikler ortaya çıkınca, halifelerin eli altında yalnız Bağdat şehri kalıp orada da nüfûzları kalmadığından devlet umuru hep Türk asker ve subaylarının ellerinde kaldı.

Halife Râzi billâh bu halden kurtulmak için Bağdat'a Emir-ül Ümera adıyle bir memur tayin etmişti ki; baş komutanlık kendisinde bulunduğu halde mülki ve mali işlerde onun idaresi altında idi. Ve yine o yüz yılda Endülüs'deki Emevi devletinde de Hacip adiyle böyle bir mutlak vekil vardı. Ancak Bağdad'daki Emir-ül Ümera fevkalâde nüfuzlu olarak ismi de hutbelerde, halifenin ismi ile bir arada okunurdu. Halifede hiçbir otorite kalmayıp sarayın masraflarına bile Emir-ül Ümera bakardı. Velhasıl Bağdat'ın asıl hükûmdarı Emir-ül Ümera idi. Emir-ül Ümeralık mansabı için bazıları arasında ortaya çıkan mücadeleden Bağdat ahalisinin rahatı kaçarak âl-i Büveyye'den yardım isteyerek, 334 hicri senesinde âl-i Büveyye'den Maazzüddevle Bağdat'a gelerek bu mansâbı zaptetmiştir. Ve âl-i Beüveyye'nin Bağdat dışında çok kuvvetli olduğundan yüz sene kadar bu mansabı tutmuş, mutlak hükûmet onların ellerinde kalmıştır.

Dünyanın acip hallerinden birisi de Abbasi devleti böyle karışıklık ve ihtilâl içinde iken ilım ve fennin ilerde bulunmasına hiç durgunluk gelmeyip âl-i Büveyye de maarif'in ilerlemesine çok geniş ölçüde çalışmış ve hizmet etmiştir.

Böylece Abbasi halifelerinin biryere fermanı geçmez olup bununla beraber Endülüs Emevi hülefasına bağlı olan yerlerden başka her taraftaki ehl-i islâm gözünde mülk-ül mülûk sayılırdı. Fakat Afrika'da ortaya çıkarak Tunus eyâletinde olan Kirvan ve Medhiye şehirlerini idare merkezi yapan Fâtımi halifeleri, 358 hicri senesinde Mısır'ı ve Suriye taraflarını zapt ile bir Şia devleti teşkil ettiklerinden Abbasî halifelerinin Ruhani nüfuzları da azalmıştır.

Binaenaleyh, bu asırda islâm milleti üç halifeliğe, yanî Abbasî, Emevi, Fâtımi hâlifeliklerine ayrılıp ancak siyasi olarak başlıca göze gelen dört devlet, yani Emevî, Fâtımi, âl-i Büveyye ve Samanî devletlerine ayrılmış ve bölünmüştü. Dördünde de ilim ve Sanayi ön plânda olup ancak kendi aralarında birleşme olmadığından, Akdeniz cihetinden maade yerlerde ehl-i islâm tarafından Avrupa'ya taarruz vukua gelmezdi.

Tersine İstanbul Kayseri hicrî 350 senesinden sonra İslâm memleketleri orada nice kaleleri ve Berrüşşam cihetinden Antakya Şehrini, Fırat nehrini aşarak defalarca yapılan taarruzla Elcezire vilâyetini talan edip

zaptetmişti. Ve 387 hicrî senesinde Afganistan tarafından meşhur Mahmud-u Gaznevî bin Sebüktekin ortaya çıkmıştır ki; Şahname-i Tûsî onun adına nazm olmuştur.

İşte Sebüktekin tarafları âl-i Büveyye'ye galip gelerek büyük bir devlet kurmuş olduğu halde çok geçmeksizin yani hicrî 430 tarihinden sonra Maverâünnehir'den gelen Selçuklular onlara galip gelince, büyük bir devlet kurulmuştur.

İspanya tarafındaki Emevî halifeleri de ikiyüzelli sene pek güzel hükûmet idaresi kurup hususiyle üçüncü Abdurrahman ve ikinci Hakem ile Hüssam'ın Hacibi olan Mehmet bin ebû Ömer-ül Mansur'un ümmetleri ile Endülüslerin zenginliği, uygarlığı ve maarifli en yüksek dereceye ulaşmışken bu Hacibin ölümünden sonra Emevî devletinin hali fenalaşıyor, her yerde parçalanıp ayrılma ve bozgun çıkaranlar ortaya çıkıp valiler, bağımsız olarak, Avrupa asilzadeleri gibi bağımsız hükûmdarlar türeyip iç kavgalarla uğraşarak bütün İspanya kıt'ası alt üst olmuş, bundan Hıristiyan hükûmdarı da epeyce meydan almağa başlamışlardı. Dört yüz hicrî senesinden sonra Emevî halifelerinin nesli sönmüş olmakla, bazı kimseler halife ünvanını almışlar ise de kendi aralarındaki parçalanma ve bozuşmalardan ötürü dörtyüzelli hicrî senesinden sonra bu ünvan dahi bütün bütün terkedilmiştir. Böylece bu ünvan, hilâfete Abbasî devletine rakip olan yalnız Mısır'daki Fatımiye Devletine kalmıştır.

Halbuki Bağdad'ta pek ziyade nizamsızlık peyda olup eyâletlerde ihtilâller başladıktan başka Mısır'da tahta oturan Fâtımî halifesi ile Berrüşşam kumandanları tek durmadıklarından Abbasî halifesi Kaim bin Emrullah Selçuk kumandanlarından yardım istiyerek bütün islâm memleketlerinin otoritesini dörtyüzkırkdokuz senesinde ona tevcih eylemiş olması ile, Selçuklular de Ceyhun nehrinin ötesinde berisinde dolaşan Türkleri bir araya toplayıp Araplar ve Araplaşmış olanlar ilim ve fen ile meşgul iken, kendileri de her şeylerini murebelere harcadıklarından günden güne Selçuk Devletinin kuvveti artmıştır. Anadolu üzerine yürüyerek İstanbul Kayseriliğine gelip gelip hatta Kayseri esarete bile düşmüştü. Ve Mekke-i Mükerreme de Fâtımî halifelerinin namı hutbelerde okunurken, Abbasî halifesi ile Selçuk Sultanının isimleri anılmağa başlamışdı.

465 Hicrî tarihinden Alp Arslan ölünce yerine tahta geçen oğlu Celâleddin Melikşah babasından daha liyâkatli ve her türlü makbul vasıflara sahip olmakla, kendisinin Nizam-ül Mülk adında çok akıllı ve tedbirli bir veziri olup ikisi de devleti iyi idareye çalışarak devletin genişlemesine ihtimam etmeleriyle, Melikşah'ın ismi Mekke ve Medine'de ve Kudüs-ü Şerif, Bağdat, Buhara, Semerkand ve Kâşgar'da her sene hutbelerde okunduğu gibi, akrabasından Süleyman adındaki kumandanın himmetiyle ANADOLU'yu ta İstanbul boğazına kadar ele geçirmişti. Payi-

tahtı Isfahan olan bu Devlet, Hindistan ve Semerkand'dan İstanbul boğazına kadar uzanarak nam ve otoritesini her tarafa duyurmuştu. Bağdat'ta tahta oturan ABBASİ halifesinin hiçbir otoritesi olmayıp halifeliği dini ve saygıdan öteye geçmeyen ve bir fermanı geçerli olmayan bir keyfiyet olmakla, Melikşah o yüz yılın en büyük hükûmdarı idi. Bu suretle İslâm Milletinin kuvvet ve şevketi tazelenmiş oluyordu.

İslâm Milletinin böyle Türkler eliyle yeniden otorite ve kuvvetini göstermesi bütün hıristiyan hükûmdarlarına korku verdiği halde, Endülus'deki İslâm kuvvetinde o zaman yenilik işaretleri görünür olmuştu. Şöyleki Afrika'da adı şöhreti anılan Merabitin kabilesi Emiri olan Yusuf adlı hükûmdar kuvvetlenince, Endülüs tarafına geçip Hiristiyan kralların a galip gelerek 497 hicri senesinde İspanya tarafındaki İslâm memleketlerinin çoğu eline geçince, ABBASİ halifesine bağlanarak ehl-i islâm'ın bütün bütün bir birlik ve beraberlik haline girmek üzere bulunması Avrupa krallarına pek dokunduğundan aşağıda açıklanacağı gibi bu gidişata bazı sebepler de eklenince Avrupa'da umumi bir heyecan çıktı ve Ehl'i Salip kuruluşları İslâm beldelerine hücûm etmeğe başladılar. O sırada yeni 485 Hicri senesinde Allah'ın hikmeti ile Melikşah ölünce, yerine geçenler bu büyük toplumun idaresini koparmağa güçleri yetmediğinden, Selçuklular arasında ortaya çıkan ayrılık ve çekişmeden ötürü birkaç devlet parçalanarak onların yüzünden tazelenmiş olan İslâm kuvvetleri yine parçalanıp dağılmış ve bu kargaşalıkta Mısır'daki Fâtımi halifesi de Kudüs'ü zaptedivermiştir.

İşte bu sırada Elh'i Salıp aşağıda genişçe açıklanacağı gibi, Avrupa'dan Anadolu'ya geçerek nice islâm memleketlerini dağıtıp büyük zararlar vermiş ve Kudüs-ü Şerif'i ele geçirmişlerdir.

Böyle olunca ehl-i İslâm korkuya kapılmış. Fakat Elcezire'de Atabeyler Devleti ortaya çıkıp Gülistan Sahibi Şeyh Sadi'nin öğdüğü Atabey İmadettin Zengi Ehl-i Salip ile büyük muharebeler ederek galip gelip zafere ulaşınca, Haleb'i zaptederek sel gibi akıp gelen Ehl-i Salip'e sağlam bir duvar gibi engel olmuştur. Ondan sonra oğlu Nureddin, Dimişki (Şam)ı zaptederek Atabey Devleti bir üst dereceye daha kuvvet bulmuştur.

Fâtımi Devleti ahvâli karışık iken Ehl-i Salip Mısır'a da hücûm edince Fâtımi halifesi Adit Nureddin'den imdad istedi. O da baş kumandanı olan Şirguh Esededdin'i mükemmel bir ordu ile Mısır'a gönderdi. Esededdin Ekrad taifesinden olup yeğeni Yusuf Selâhaddin bin Eyüp de onun emri altında kumandanlardan biri idi.

Bu ordu sayesinde Mısır Fransızlar elinden kurtuldu. Ve Eseddin Mısır'da tam bağımsızlıkla baş kumandan oldu. Sonra ölünce yerine Selâhaddin geçip devlet idaresini tam olarak eline aldı ve kendisi Sünni mezhebinden olmakla Ehl-i sünnet kanunlarını yaymağa başladı. İlk ön-

ce Şi'i mezhebinden olan kadılara işten çektirip yerine Şafii kadılar koydu.

Ve 567 hicri senesinde Nureddin tarafından çıkarılan kesin bir emirle hutbelerden halife Adit'in adını kaldırıp yerine Bağdat'da hilâfete getirilmesi uygun görülen Abbasi halifesi Mustadi-i Emrullah'ın adını okuturdu. Adit ise o zaman ağır hasta olup adının hutbelerden kaldırıldığını duymadan ölünce, Mısır Saltanatı Selâhaddi'nin eline geçti. Mısır'da hutbelerin Abbasi halifesi adına okunduğu Bağdat'a gelince olağanüstü bir sevinç duyuldu ve günlerce şenlik yapıldı. Hâlife Mustadi tarafından Nureddin'e ve Selâhaddin'e ve hatiplere hil'atler ve Abbasi halifelerinin belgesi olan siyah sancaklar gönderildi. Bu suretle Mısır'daki Şi'i hükümeti dağılarak ehl-i sünnet mezhebi geçerli oldu ve Selâhaddin Mısır Sultanı oldu.

Lâkin Nureddin onun bağımsızlığını tanımayıp kendi başkumandanları sırasında tutardı. Ve kendisi gidip onun elinden Mısır'ı almak isterdi. Halbuki arası çok geçmeyip ölünce memleketleri Selâhaddi'nin eline geçti ve Atabeyler Devletinin sönüp batması ile Selâhaddin, Eyyübiye Devleti adiyle büyük bir devlet kurdu.

Bu suretle İslâm kuvveti artmış ve ilerleyerek Ehl-i Salip'den Berrüşşam tarafına yayılan Fransızların gücü zayıfladı ve galibiyeti sona erdi. Yine 648 senesinde Eyyübiye Devleti batıp dağılınca ve Mısır saltanatı onların kölelerinden olan Türkmenlere, sonra Çerkezlere intikâl etmişse de bunların kullandıkları Memlûkler, yani Kölemenler o zamana göre epeyce işe yarar asker olduğundan, Frenkleri, Berrüşşamdan sürüp çıkarmışlardır.

Fakat o yüz yılda İslâm memleketleri daha büyük bir kötülüğe düçar olmuşdu. Şöyle ki o zamanlar Moğol ve Tatarların çoşup taşarak göç ettikleri zamandı ve Cengiz ortaya çıkarak Turan ve İran'ı yakıp yıkmıştı.

İşte bu kargaşalık arasında yani 621 Hicri senesinde Türkistan diyarından Osmanlıların cedd-i alâsı olan Süleyman Şah da kendisine bağlı olan elli bin hanelik Türkmen aşiretleri ile Diyar-ı Rûm.a göç etmişti.

Cengiz'in oğullarından Hulâgu, 656 senesinde Irak'ı ele geçirip, halife Mutasım'ı aşarak Abbasi halifeliğini ortadan kaldırdıktan sonra Haleb ve Hama taraflarını da yağma ettirmiştir. Mısır kölemenleri yukarıda anlatıldığı gibi ehl-i Salibe nasıl galip geldilerse Cengizlilere karşı da kuvvetle karşı koymuşlardır.

Velhasıl Şark ve Garpta Arap devletleri batıp sönerek her tarafta tavaif-i mülûk ortaya çıkarak islâm memleketleri karışdı ve Şark tarafı tamamen Tatarların eline geçti. Garp tarafında da küçük küçük hükûmetler bir taraftan ortaya çıkıp bir taraftan batmakta idi. En son olarak Endülüs kıt'ası bütün bütün Ehl-i islâm elinden çıkmıştır. Cengiz müslüman olmadığından, şarkda bulunan islâmlar uzun zaman esaret zil-

leti altında kalmışlar, sonraları Cengiz sultanlarından bazıları İslâm ile müşerref oldularsa da bir müddet sonra onlar da batınca, şark tarafları Timur Hanın ortaya çıkmasına kadar mülûk-ü tavaif elinde kalmıştır. Bu arada Abbasî halifeleri soyundan olup da Hülâgû elinden kaçan ve Mısır'a gelen Mustansır'a 659 senesinde bi'at olunmuştu. Ondan sonra da arkasından gelen Abbasi halifelerinden birine bi'at olunmuşdur. Lâkin Saltanat nüfuz ve otoritesi Mısır sultanlarının ellerinde olup, halifenin elinde hükûmet ve memleket yoktu. Hilâfet lâfda kalıp, geçersiz olup ancak büyük tarikat şeyhleri gibi kendileri ile görüşülürdü. İsimleri Mısır Sultanının adiyle beraber okunurdu. Velhâsıl İslâmiyetin kuvveti yok denecek kadar azalmış, beraberliği yok olmuş ve Ehl-i İslâmın birleşme ve dayanak noktası büsbütün görülmez olduğundan İslâm memleketleri baştan başa kargaşalık ve ihtilâlde ve ehl-i İslâm üzüntü duyulacak halde idi.

O yüz yıllarda İslâm hükûmetlerinin en kuvvetlisi Konya'da hükûm süren Selçuk sultanları oldukları halde, onlar bile bir taraftan işi gücü Mısır'la uğraşmak ve bir taraftan aralıklı olarak şark dolaylarından hücûm eden Tatarların ellerinden bezmişlerdi. Bir aralık Tatarla, saliyane vererek bir zaman daha böyle güçsüzlük ve kuşku içinde yaşadılarsa da en nihayet devlet düzenleri bozulunca, 699 Hicrî senesinde işte bu Selçuk Saltanatı da sönüp bitmiştir.

İşte o zaman Allah'a hamd ve minnetler olsun, bu karanlık başlangıcın hayırlı sonucu ve bunca korkulu düşlerin gönül alıcı yorumu, olan Osmanlı Devletinin yıldızı şardaki şan ve şevket'den ortaya çıkarak bütün islâm dünyasını ve dolaylarını aydınlattı.

İşbu Devlet-i Aliyye gerçekde başlangıçta küçük bir hükûmet şeklinde idi. Fakat Türklüğe mahsus olan değişmez övünülecek karakteri ile kahramanlığı ve İslâm dinine bağlılığı toplamış öğünülecek bir topluluk olduğundan, kendisinde İslâm Milletine birlik ve beraberlikde dayanak olacak istidat ve kabiliyet vardı. Diğer devletler gibi gelişmiş ileri bir topluluktan ortaya çıkmayıp hazır mülk ve uygarlık bulmuş bir devlet de değildi. Belki yeniden beldeler ve memleketler ele geçirerek hayat sahasını genişleterek, kendi yüksek yerini bulmuş bir saltanat-ı seniyyedir.

Birleştirip teşkilâtını kurduğu Osmanlı topluluğu da birçok lisanları konuşan, davranış, görüş ve düşünceleri muhtelif milletlerin en güzelini, söz ve davranışda en iyisini seçen, yüksek bir toplulukdur. İşte bu Devlet-i âliyye'nin ortaya çıkması ile İslâm Milletinin gücü tazelenerek, bir zamandan beri ehl-i İslâm'a gelen düşkünlük ve endişe yerini, canlılık ve huzur almıştır. Ortaya çıkışına gelince yukarıda açıklandığı üzere Cengiz karışıklığında, Türkisdan'dan Diyar-ı Rûm'a göçeden Süleyman Şah Azerbeycan ve Elbistan yolu ile Haleb'e geldikten sonra dönüş ile

Fırat nehrini geçerken boğulup ölünce Ca'ber kalesi civarında defnolunmuştur. Hâlâ oraya "Türk Mezarı" deniliyor. Bunun üzerine iki oğlu ile birlikte aşiretin bütünü eski vatanlarına dönmüş ise de, diğer oğlu Ertuğrul ve onun küçüğü Dündar, kendisine bağlı aşiret halkı ile Anadolu tarafına yürüyüp gelirken Konya'da tahtında oturan Sultan Selçuklu Alâeddin, askeriyle Tatarların muharebelerine tesadüf edince, Alâeddin askerine yardım ile Tatarların yenilmesine sebep olduklarından Alâeddin ona hürmet ve ikrâmda bulunup yerleşmek üzere Söğüt nahiyesini ayırıp vermiştir. Burası ise o zaman Rûm serhaddî olduğundan, Ertuğrul bey Serhad beylerinden sayılıp daima Cihâd ve Gazâ ile meşgulken, 680 senesinde öldüğü zaman «Osmancık» diye ün salan oğlu Osman bey onun yerine geçti. Osman bey Rûmlar ile yaptığı muharebelerde muzaffer olup birçok yerleri alarak Konya'da oturan Selçuk Padişah'ı tarafından kendisine vilâyet ve geçim yeri işareti olmak üzere ancak (Tuğ) ve tablhane (Davul) ve bir kıt'a menşur gönderilmiş ve bu menşur da Osman Gazi hazretleri (**Merzeban-ı alişah Osman şah**) diye adlandırılıyordu.

İSTİDRAD

(Tuğ ve sancakların şeref ve itibarına dair Vasıf tarihinde bir istidrad makalesi yazılı olduğundan bağlantı kurup kısaca onu söyliyelim.)

Tuğ, sancak ve liva'nın ortaya çıkarılıp konulmasında gizli sebep şudur; bir işe yönelmiş birçok insan bir bayrağın altında toplanınca aralarında birleşme meydana gelir. Yani o bayrak onların kalb ve sözlerinde birleşmiş olmalarına işaret ve araç olarak onun altında toplanıp bir vücut gibi tasavvur ederler ve akraba ve yakınlarından çok, birbirlerine alışık olurlar. Muharebe sırasında mademki bir birliğin bayrağı dikilmiştir; taarruz ve savunmayı sona erdirecek değerlerde demek olarak zaferden kuşkulanmazlar ve bayrağı alınıp yok edilen birlik korku ve çekinme içinde kalarak bozulup sarsılır. Bayrakların boyu işleme ve süsü bile orada olanı, geçmişi hatırlatıp düşmana korku ve kuşku verir.

Zira muzika sesi kulaktan ruha şevk ve kahramanlık duyurduğu gibi, bayrağın açılması ve gösterilmesi de arkasından gelene gayret ve düşman tarafına da korku ve dehşet verir. Geçmişteki milletler ve ardı kesilmiş devletler türlü türlü değişik muzika araçları kullandıkları gibi, bayrakların da türlü çeşidini yapmış ve kullanmışlardır. Peygamberimizin «aleyhissalâtü vesselâm» zamanında çalgı yoktu; fakat bayrak vardı.

Hicretin birinci senesi Şam'dan gelen ve başlarında Ebu Cehil olan Kureyş kafilesi üç yüz kişi idi. Bunların niyetine otuz nefer muhacirin tayin buyurularak Resûl-ü Ekrem «Sallallahü aleyhi ve Sellem» hazretleri mübarek elleriyle bir mızrağa beyaz bezden bir liva bağlayıp Ebu

Mürsed eline vermiş ve Hamza bin Abdulmuttalib hazretlerini bu süvari birliğinin başına kumandan tayin ederek göndermişdi.

İslâm da ilk açılan liva bu beyaz livadır. Ve ilkin ganimet düşüncesi ile gönderilen süvari birliği budur. Binaenaleyh Mürsed, bayrakdarların piridir derler. Hayber gazâsına gelinceye kadar talana ve gazâya bu mübarek liva gönderilmiştir. Dörtyüz nefere kadar süvari bölüğü denilir. Ve Nebilerin sultanı ve sonsuz fazileti Hazret-i Muhammed'in «Sallallahü aleyhi ve sellem» birlikde bulundukları sefer'e (Gazve) ve bulunmadıkları seferede (Seriye) denilir. Ve liva öyle bir alemdir ki «askerin başında olanın yerini göstersin» diye götürülür.

Hayber gazâsında büyük bir siyah liva da bağlanıp (Râyet) diye adlandırıldı. Lûgat âlimleri arasında Liva ve Râyet bir mânâyadır. Fakat bugün söylendiğine göre Liva bayrak ve Râyet sancak diye tercüme olunur.

Sonra Halifelerin zamanında bayrak ve sancakların nevileri çoğaldı. Abbasî halifeleri Kerbelâ şehidleri için hüzün ve mâtem alâmeti olmak üzere siyah bayrak çektiler ve siyâh elbise giydiler.

Böyle müsevvede denildiler. Sonra Aleviler Abbasîler üzerine taarruz ettikleri zaman onlara ters olsun, diye beyaz bayrak taşıdılar ve [Mübeyyeze] diye meşhur oldular. Sonra Halife Me'mun siyahı kaldırıp yeşil bayrak ve yeşil kıyafet kullanmağı âdet etti.

Bayrak ve Sancakların sayısı bazı devletlerde çok, bazı devletlerde azdır. Endülüs de Beni Ahmer devleti alaylarında yüzden fazla renkli altın işlemeli ve garip şekiller, nakışlı sancaklar bulunurdu. Şark memleketlerinde Deşt ve Türkistan'daki eski Türk devletlerinde, Çin ve Hind devletlerinde bir büyük sancak üzerine boyalı ve örülmüş atkuyruğu kıllarından, dağınık, uzun saça benzer bir alâmet koyulup askerin önünce götürülür ve [Halış] denilirdi. Cengiz ve Hûlagû ordularında bu [Halış] kullanılırdı. Eyyûbî Devleti ve Selçuk Kumandanları da bunu kullandılar. Fakat tepesine Felek'e oturup kılların etrafına kadın saçı gibi deste deste büküp ziynetlediler. İşte Devlet-i Âliyye de tuğ dedikleri budur ve aşağıda adı geçen Şark devletleri Padişahlarının baş üzerinde görülen büyük bir Âyet kullanılırdı ki, adına [Isabet], [Şafta] ve [Sancak] denirdi. Bunu Padişahdan başkası kullanamazdı. Halifelerin devletlerinde Liva ve sancakların başına ay şeklinde cilâlı bakırdan alem, yahut parlak, şekilde her iki ortadan ayrı, yuvarlak, sivri demir konulurdu. Sonraları bazı kumandanlar ve Sultanlar Halifelere hükmedip sözlerini dinlettikleri zaman Halife Livalarını kullanmayı istemiyerek kendi Liva ve Sancaklarına, Cilâlı toplardan toparlak ve uzun dört kenarlı Feleke'ler sahifelerden mevzun kitâbeler yaptırıp, siyah ve Mine işi nakış ile süslediler. Halifelere mahsus eski biçim bayraklar ve ay alemli siyah ve yeşil sancaklar giderek, Sofi tarikatı şeyhlerine kalıp cami ve

tekkelerde bulunarak büyüklerin cenazeleri önünde götürülür ve Âşûre ve diğer meşhur günlerde açılırdı. Dünyanın işi böyledir. Hangi milletin kuvvet ve eserleri de terk edilir ve itibarı kalmaz.

İlk defa bağlanan Liva-i beyza yerine Devlet-i Âliyye de vezirlerin büyük bayrağı kullanıp, İsabet ve Şatfa yerine büyük sancak kullanılmıştır. Ve tuğ hususuna fazla değer verilip Ümeraya ve Beylerbeyi olanlara iki ve Vezirlere üç ve Padişah'a da dokuz tuğ tahsis kılınmıştır. O gün, bugün böylece bilindiği gibi kullanılır.

Yakın vakitlere kadar tuğ ve alem hususunda Devletin usulü anlatıldığı ve Vâsıf efendinin açıkladığı gibi olup sonraları Nizam-ı Cedid'in kuruluşunda adı geçen usuller toptan kaldırılmıştır.

Şöyleki, paşalara tuğ verilmesi bütün bütün kalkıp bayrak ve sancak hususunda olagelen usûl ile herkesin bildiği gibidir, anlatmağa değmez. Biz yine sadede gelelim.

Gazi Osman Şah hazretleri gidişata ve geçmişe göre metbuu olduğu Selçuk Devleti'nin yakında sönüp batması yaklaşınca, Rumlar arasında mezheb kavgaları çıkarak içlerinde devlet idaresi düşünceleri atılıp bir tarafa bırakılmış olduğuna göre, İstanbul İmparatorluğunun da basiretli bir görüşle meydanı kendisine açık ve müsait görmüş ve sarsılan bu iki Devlet arasında, bir hakiki birliğin kuruluşuna etrafı teşne görmüş, bir taraftan da aldığı doğru tedbirler ile bu iki doğru ve sağlam yolda, sağlam bir sonuç elde edilmesini yani bağımsız bir hükûmet kurulmasını ve bunun lüzumlu sebeplerini toplamağa eğilmişdi.

Yukarıdaki gibi 699 hicrî senesinde Selçuk Devleti batınca her eyâlet ve sancak, vali ve beyleri bağımsızlık sevdasına düştükleri zaman, Osman Gazi hazretlerinin adına Bursa Yenişehrinde bir hükûmdarlık hutbesi okunmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

(Devlet-i Âliyyenin değişik durumunu anlatır)

Osmanlı şeceresinde asılın aslı Osman Gazi hazretleri yirmibir sene süren hükûmeti müddetinde kâh kendisi Gazâya giderek ve kâh oğlu Gazi Orhanbeyı Baş kumandanlıkla göndererek, İmparatorların Anadolu canibindeki memleketlerinden çok yerler aldı. Ve bu yeni memleketlerde Selçuk Devletinin yıkıntıları üzerine kurulan, devamı ebedi olan Devlet-i Âliyyeyi tesis edip gitti.

Orhan Gazi hazretleri, 726 Hicri tarihinde Bursa'yı fethettiği esnada, babası Cennet yoluna girmekle onun yerine Osmanlı tahtına geçip. Bursa'yı payitaht yaptı. Kardeşi Alaeddin Paşa'yı vezir yapıp kendisi memleketler fethetmeğe uğraşmakta iken, o da askeri nizam ve saireyi tesis ile meşgul oldu. Orhan Gazi hazretleri, Anadolu yakasından nice memleketleri feth ile Osmanlı memleketlerine kattıktan başka, büyük oğlu Süleyman Paşa'yı Rumeli yakasına geçirerek Gelibolu taraflarını feth ve Avrupa yolunu açmıştı.

Süleyman Paşa, Rumeli yakasında Cihâd ve gazâ ile meşgulken öldü. Arkasından Orhan Gazi hazretleri de Dâr-ı Beka'ya göç edince, küçük oğlu Hüdavendiğâr, yani birinci Murad hazretleri tahta geçti ve Anadolu'nun çok yerlerini ve Rumelinde Edirne, Filibe ve Silistire gibi kale ve memleketleri Osmanlı mülküne kattı. 792 senesinde Gazi Hüdavendigâr hazretlerinin ölümü üzerine oğlu Yıldırım Bayezid Han tahta geçince pek çok fütühata mazhar oldu. Babasına ve cedlerine emir denilirken, Mısır'da bulunan Abbasi halifesi tarafından kendisine, Sultan-ı iklim-i rum ünvanı verildi. Ve zamanında Devlet-i Âliyye pek çok genişleyip kuvvet buldu.

İşte Devlet-i Âliyyenin birinci devri budur ki, bir sancak beyliği şeklinde iken, yüz sene içinde kendini göstererek Allah'ın takdisine mazhar olmuş, islâmın öncülüğünü yapan Osman Gazi hazretleri ölüm döşeğinde oğlu Orhan Gazi hazretlerine üç vasiyet etmiş. Şöyleki evvelâ, her hususda kanunlara uyarak itaat ile mühim Devlet işlerini ehil ve erbabı ile konuşasın.

İkincisi, halk ve yöneticilere makam ve rütbelerine göre ikramda bulunup nimetler veresin, hususiyle İslâm dininin duacıları olan değerli ilim

adamlarına hürmet ederek (**Hayrunnasi men yenfaünnase**) sırrına mazhar olasın.

Üçüncüsü, çünkü benden sonra emirlik makamına geçeceksin bu makamın erkân ve levazımından olan (**Etta'zımü li emrillâhi veşşefkatû alâ halkıllâh**) mukademesi yolunda git ve Allah kelimesini yükseklere çıkarmak için arayıp bularak fi sebil-ullah cihâd ve gazâya kendini verip çalışasın, demiş olduğundan sonra gelenler de bu şanane güzel ve doğru yolu tutarak önce islâm memleketlerinde ortaya çıkan zulüm ve cusum usullerini kaldırıp dini doğru ve âdil hareketi uygulayarak tam şeriâtın yüksek emirlerine yakışır şekilde icraata devam ve ikdam eylediklerinden, az vakit içinde böyle bünyesi kuvvetli ve sağlam surette yükselerek muhkem ve metin olarak kurulan erkân ile bir Devlet-i Âliyye vücuda gelmiştir.

Ve o zaman bir yerde muvazzaf ve eğitim görmüş asker yokken Devlet-i Âliyyede muntazam ve o asıra göre eğitim görmüş asker icad olunmuşdu. Şöyleki yeni fetholunan yerlerin asker arazisi timar olarak Gazâ yapanlara taksim olunup geri kalanı [Has] itibar olunarak burdan kumandanlara hise çıkarıldıktan sonra, kalan da [Hasse-i Hümayûn] namiyle devlet hazinesine bırakılırdı

Bu cihetle Osmanlı memleketleri büyüdükçe timarlı süvarisi de çoğalarak artmakda, silâh kullanmakta ve biniciliğin bütün hünerlerinde maharet kazanarak birbirlerine bakarak at ve silâhın en iyisini kullanmayı hevesle isteyen adamlar olarak, o zamana göre gereği gibi disiplinli ve işe yarar süvari olup sancak beyleri eliyle sefer ederlerdi.

Orhan Gazi zamanında Türk çocuklarından muvazzaf yaya askeri de tertip olunmuşdu. Sonra Hıristiyan çocuklarında «devşirme yeniçeri» tanzim olundu ki; bunlar küçük iken alınıp terbiye olunduktan sonra, yeniçeri ortalarına katılırlar, Muvazzaf ve daima kışlalarda kalan cesur ve harpçi, itaatli, verilen emri yapar, seçkin piyade askeri idiler.

Ve [Müsellem] adiyle asker sevkinde «baltacılık» ve «arabacılık» eden vergiden muaf köylüden bir nevi asker daha tertip olundu ki, icabederse bir sancak beyinin maiyetiyle sefer etmek üzere tekâlifden muaf olurlardı.

Timarlı süvari, timarlarının bulunduğu şart olduğundan, yeniçeriler gibi muvazzaf ve daima emire hazır durumda bir nevi süvari olmak Hüdâvendigâr Gazi hazretlerinin zamanında Sipahi bölüğü icad ve sonra da silâhtar bölüğü ortaya çıkarıldı. Kapıkulu denilen, Ulûfeli, askerin piyadesi Yeniçeri olduğu gibi, süvarisi de işte bu bölüklerdir. İşte bu süvari bölükleri de yeniçeriler gibi devşirme neferlerin seçkinlerinden ve muharebelerde alınıp Saray-ı Hümâyûnda ve Ümera ve Vüzera dâirelerinde terbiye olunan esirlerin çocuk olanlarından tertip olunurdu.

Yıldırım Bayezid zamanında, askeri eğitim usûlü icâd olunarak gerek piyade ve gerek süvari askerinin eğitimine ihtimam olunmuştur.

Osman Gazi hazretlerinin zamanından beri İstanbul'un fethi Osmanlıların tamahla gözünde olup, Yıldırım Bayezid Han ona kuvvetle yaklaşmıştı. İşte o sırada Timurlenk yediyüzbin askerle Devlet-i Âliyye üzerine, taarruza geçince Yıldırım Bayezid Han da karşı çıkdıkda Allah'ın hikmeti, yenilip esir düşmüş ve kederinden hastalanarak 805 Hicri senesinde vâsıl-ı rahmet-i rahman olmuştur.

Osmanlıların kısa zamanda yükselip kuvvetlenmesi Avrupa devletlerini kuşkuya düşürdüğü halde, Yıldırım Bayezid'in böyle kazaya uğraması onları sevindirdi. Hattâ Fransa Kralı, Timur'un muzafferiyetini tebrik etmiş, o da ona Farsça bir cevap yazmışdı ki; tercümesiyle beraber cildin sonunda (2) sayı ile açıklanmıştır.

Yıldırım Bayezid'den sonra oğulları birbirleriyle uğraşarak Saltanat-ı Seniyyede bir sene karışıklık ve durma oldu. Öyle acı bir darbe üzerinde başka devlet olsa çoktan mahvolurdu. Lâkin Devlet-i âliyyenin esası kuruluşu pek metin olduğundan, ayakda kaldı ve Çelebi Sultan Mehmed Han Hazretleri kardeşlerine galebe ile bağımsızlığa kavuşdu ve yeniden devletin sağlamlığı sebeplerini ve noksanları tamamlamakla Devlet-i âliyye, az zaman sonra eski seviye ve haline geldi. 824 Hicri senesinde ölünce yerine oğlu Sultan İkinci Murad tahta geçti. Onun zamanında da Devlet-i âliyye bir mertebe daha kuvvetlenip genişledi.

855 tarihinde ölünce yerine oğlu Ebül - Feth Sultan İkinci Mehmet Han Hazretleri tahta geçti. O zaman Rumlar arasında mezheb kavgaları çıkarak İstanbul İmparatorluğuna düşkünlük ve kuşku gelmiş ve İmparatorluk Devleti, bir kuru gösteriş ile görünüşde, merasim ve âdetlerden ibaret kalmışdı. Hattâ Sultan İkinci Mehmet Hazretleri (Boğaz Kesen) Kalesini yapıp İstanbul boğazını tutunca Rumlar geleceklerinden korkarak, ne yapacaklarını bilemedikleri sırada, Ayasofya'da yaptıkları büyük bir toplantıda merasimde, sen ileride, ben geride dâvasıyla kavga ederek birbirlerinin başlarına sandalya vurdukları söylenir. Şu hale göre İstanbul'un daha önce fethi mümkün iken, bazı zaman aksaklığından ötürü bu emel bağı gecikip düğümlemiş, nihayet Ebül-Feth İkinci Mehmet Han Hazretlerinin öğünülecek zafer ve yüksek himmetleri ile kaybolup gitmiştir. Şöyleki İkinci Mehmet Han Hazretleri 857 Hicri senesinde büyük bir ordu ve büyük toplarla Edirne'den gelip İstanbul'u fethetmiştir. İşte Devlet-i âliyye şimdi asıl merkezini bulmuş ve Fatih hazretleri saltanatına böyle bir memleket katmakla hakikaten mülkmülûk oldu. Bir milletin mutluluğu birlik ve beraberliği ile, iyi ahlâk kurallarının hayırlı bir neticesi olup, bu mesele ile müspetdir ki, Osmanlılar Anadolu'nun bir köşesinde, küçük bir topluluk, olup rumlar gerek mali

kuvveti gerek Devlet bilgileri ile onlara üstündü. Hattâ İstanbul'un fethinden sonra Avrupa'ya dağılan rumlar oralarda bunu anlatmışlardır. Lâkin içlerine düşmanlık, ayrılık, ahlâk düşüklüğü girmiş olduğundan, bilgin oluşu, mali kuvveti kendilerini kurtarmayıp Osmanlıların mağlubu ve mahkûmu oldular. İstanbul'un coğrafî durumu ile dünyanın kritik bir noktası olarak burada bulunan devletin diğerlerine üstünlüğü ve onları yenmesi tabiidir.

Napolyon Bonaparte'ın dediği gibi: «Eğer dünya bir hükûmet olsa idare merkezi İstanbul olmak lâzım gelir.»

Binaenaleyh İstanbul fetholunduktan sonra Devlet-i Âliyye, asıl merkezinde yerleşip oturmakla, yükseliş ve saltanatı en yüksek seviyeye kadar götürüp, az zaman içinde, diğer devletlere galip gelme imkânlarını tamamlamıştır. Eğer İstanbul fetholunmasaydı Devlet-i âliyye bu kuvvet ve kudreti elde edemezdi. Osmanlı sultanlarının bu ince noktayı bilmeleri ve anlamaları dikkat çekici ve **(Letüftehan - nel Kostantiniyye veleni'-mel emîrü emîrüha veleni'mel ceyş)** hadis-i şerifi bu nükteye işarettir. İstanbul'un fethinden sonra Devlet-i Âliyye az zamanda mükemmel bir donanmaya kavuştu. Fatih hazretleri Kırım'ı ele geçirdiği gibi, Avrupa ve Asya kıt'alarında daha birçok kaleleri ve memleketleri Osmanlı mülkü içine kattı.

Bilim ve maarif erbabına pek ziyade bağlanıp saygı duyduğundan, her taraftan ilim sahibi ve yetişkin kimseler akın edip İstanbul'a geldikleri için İstanbul o asrın başta gelen darülfünûn'u oldu.

Fatih hazretleri 886 Hicri senesinde ölünce yerine oğlu Sultan Bayezid Han Hazretleri tahta geçti. Onun zamanında da bazı kale ve yerler fethedildi. Çelebi Sultan Mehmed'in devrin bu zamana kadar geçen yüz sene içinde Devlet-i sindirici kuvveti ve parlak geleceği büyük ölçüde arttı. Kapıkulu denilen muntazam ve eğitim görmüş askerin piyadesi olan yeniçerilere yeniden (topçu, kumbaracı ve arabacı, lağımcı ve cebeci) bölükleri katıldığı gibi, suvarisi olan sipahi ve silâhdar bölüklerine dahi Ulûfeciyan-i yemin ve yesâr ve Gureba-i yemin ve yesar adiyle dört bölük ilâve edildi. Tımarlı eyalet askerleri ise günden güne büyük bir intizam içinde çoğaldı.

Bunlardan başka Devlet'in Rûmeli'nde (Akıncı) adıyle bir nevi hafif süvarisi vardı ki; ordu hududa varmadan önce düşman memleketlerine girip yağma ve çapul edip düşman hazırlığını önleyip şaşırtırdı. Kısacası Devlet-i âliyyenin tam yükseliş ve ilerleyiş devri idi. Lâkin yüz sene insana bir uzun ömür olduğu gibi devletler içinde bir devir olup, ihtiyarlık vaktinde insanın asabına zaaf geldiği gibi, zaman geçtikçe hükûmetlere de yorgunluk gelmek bilinen şeylerdir. Ve ilk devrin sonunda dördüncü, padişah olan Yıldırım Bayezid zamanında devlete gevşek-

lik geldiği gibi işte bu ikinci devrin sonunda dördüncü padişah olan İkinci Bayezid zamanında da fütühatça bir az durgunluk başlamıştı.

(918) Hicri senesinde Sultan İkinci Bayezid Han hazretleri, saltanattan çekilerek yerine oğlu Sultan Selim Han hazretleri geçerek, başda kahraman görünüşü ile fütühat fikirlerini tazeledi ve İslâm'ın şan ve şevketini en yüksek dereceye çıkardı.

Şöyleki; Timur'dan sonra İran dolayında bir müddet onun evlâdı, Kara Koyunlular, Akkoyunlular ve Özbekler hükûmet edip bu esnada Safevi şeylehliğini şahlığa değişmek niyeti ile meşihat ve irşad yolunda günden güne müridleri ve kendine bağlı olanlar artarak nihayet Şah İsmail Safevi bir şeyhin oğlu iken, İran şahı olup Şi'i mezhebini yayma amacı ile toplumunu genişletmiş ve şark dolaylarını zaptedip ele geçirdikten sonra, Timur durumunda olduğu gibi davranarak kendine göre Üsküdar'a kadar gelip bütün Anadolu'yu zaptetmeyi düşünmüş ve kararlaştırmış. Halbuki Devlet-i Âliyye kararlı ve kuvvetli bir idareye kavuşmuş ve Yavuz Sultan Selim gibi nadir yetişir devlet adamının heybetli zamanında bulunduğunu anlayıp önceden durumu kestirememişti. Onun gelmesine bakmadan Yavuz Sultan Selim Han ordusu ile varıp Şah İsmail'in ordusunu bozup dağıttı ve İran diyarını, Gürcistan ve Kürdistan'ı ayakları altında ezip talan etti. Şah İsmail de böyle bir sonsuzluğu olan devletin yanı başında diğer bir islâm hükûmetinin yaşamıyacağını düşünüp anladıktan sonra mezheb ihtilâfına çare bularak İran diyarında şii mezhebini önce sürüp bu Safevi devletini kurmuş ve İslâm milleti arasına büyük bir ayrılık bırakıp gitmiştir.

Adı geçen olayda Çerkez devletleri bayağı şah İsmail tarafdarı bulunduğundan Mısır üzerine ordu ile hareket kararlaşdığı sırada Mısır Sultanı olan Gavri de Şah İsmail gibi Rum diyarına yayılma düşüncesine kapılıp ancak onun gibi Üsküdar'a kanaat etmeyip daha ileri varmak gibi olmayacak hayallerle İstanbul'un kuşatılıp ezilmesi için lâzım gelen mühimmat ile parayı da toplamışken, zafer yerinin eşsiz büyüğü, Yavuz Sultan Selim Han hazretleri ordusu ile Haleb havalisinde Çerkezlerin ordusunu karşılayıp şiddetli bir muharebeden sonra Sultan Gavri maktul ve Mısır askerleri atların altında ezilince, Padişah Kölemenlerin peşine düşerek, Şam diyarını ve arkasından **(Fatihi memalik-ül arab)** Mısır dolaylarını ve hicazı feth ile Hâdim-ül Haremeyn - üşşerifeyn ünvanını, İslâm Halifesi lâkablarını Osmanlı Devleti adına ilâve etti. Hilâfetin belgesi olan, Peygamberimize «aleyhissalatü vesselâm» ait mübarek şeyleri İslâm'ın saltanat merkezi olan İstanbul'a getirdi. Ve Saltanat ve hilâfeti toplamakla Devlet-i Âliyyeye geleceği en yüksek seviyyeye ulaşdı. İslâm milleti tazelenerek yine beraberliğini kurdu. Bir devletin genişliği ve sağlamlığı asıl halkının büyüklük ve kuvvetine göre olmak gerektir.

Devlet-i Âliyyenin asıl hamuru ve mayası ilk başlangıçta bir kabileden ibaret ise de, Selçuk devletinin batması sebebi ile Anadolu yakasında bulunan Türkler soy birliği ile hep bu hamura karışıp, bu masaya dönüp hepsi Osmanlı olduğundan, Devlet-i Âliyye katılan Türk topluluları ile epeyce kuvvetlenmiş ve Osmanlı Devleti büyük bir Türk devleti olmuşdu. Halbuki ona Müslüman olanlardan o kadar insan katılmıştı ki; hakikate bakılırsa Türk, Rum ve diğer kavimlerden karmaşık büyük bir devlet olmuşdu. Sonra Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri yukarıdaki gibi hilâfeti de üzerinde toplayınca bütün müvahhidîn, bu İslâm devletinin ayrı toplumlarından sayılmak lâzım geldi. Fakat Şah İsmail karışıklığı çıkınca İslâm milleti arasına ayrılık düşerek, İran ahalisi bu toplumların dışında kaldıktan başka, Osmanlı İmparatorluğu ile Maveraünnehir arasında ayırıcı, bir hudud, o tarafta bulunan sünniler bu tarafa karışmaktan uzak ve mahrum kaldılar.

Şu halde Devlet-i Âliyye'ye göre yapılacak iş Doğu'da, Batı'da, Hind'te ve Sind'de hilafetin birliği gerekçesiyle asıl topluluk olabilecek kuvvetleri bir araya getirmek suretiyle kendi büyük kuvvetleri etkisinde bulundurmak şeklinden ibaretti.

İşte Yavuz Sultan Selim Han hazretlerinin fikiri bu idi. Hatta İran'da henüz yerleşmekde olan şiî mezhebi ve onun yöneticisi olan Safevî devletini yok etmek üzere bir kere daha İran'a taarruz etmek istedi. Lâkin ömrü kısa olup, sekiz sene kadar bütün heybetli görünüşü ile saltanat ve hilâfetinde iken, mutluluk veren zamanında Doğu ve Güneyi darmadağın ederek nöbet henüz Batı ve Kuzeye gelmişken 926 senesinde (Ircil) emrine uyarak gitmiş ve oğlu Kanunî Sultan Süleyman Hazretleri hilâfet ve saltanat tahtına geçmiştir.

Sultan Süleyman Hazretleri de Doğu ve Batı'ya ordular göndererek ve başında giderek üçyüzaltmış kalenin fethine muvaffak olmuş ve ilim ve marifi öne alarak ilim yolunu nizama koymuş, mali işleri ve diğer işler için mükemmel kanunlar tertip ve gerek «Kapıkulu» denilen askerleri ve gerek «Timarlı eyâlet» askerlerini çoğaltarak kanun ve nizamlarını da kanun hükmünde tamamlayıp bu cihetle «Kanuni» diye şöhret bulmuşdur.

O zaman Avrupa'nın piyadesi, harb san'atını bilmez birtakım dirinti asker, süvarisi de hükümdarlar ile eşitlik iddia eden kumandanlara bağlı intizamsız askerler olduğu halde, Devlet-i Âliyye böyle disiplin ve o vakte göre eğitim görmüş piyade ve süvari askerler çoğunluğuna mâlik olmakla, şevket ve satveli bütün dünya dolaylarına velveleli dehşet ve korku salmıştı. Gazi Padişah Hazretleri (936) tarihinde Avusturya başşehri olan (Beç) yani Viyana şehrini kuşatıp şiddetli muharebelerden sonra, kışın yaklaşmasından dolayı kuşatmayı bırakıp dönmüştür.

Devlet-i Âliyyenin Deniz Kuvvetleri de o devirde en yüksek mertebeye ermişti ki; ayrı fasılda anlatılacağı gibi, Devlet-i Âliyye donanması o zamanın bütün Avrupa donanmalarına üstün olup ve o vakit kaptan-ı Deryâ olan meşhûr Hayreddin Paşa baştan başa Avrupa kıyılarına dehşet vermiş, gün görmüş değerli, insan olarak gelmiş geçmiş denizcilerin en mükemmeli denilmeğe lâyıktı. Bu veçhile Devlet-i Âliyye donanması Akdenizde mutlak galip olduğu halde, Kızıldenizde ve Umman sularında başkaca donanmaları dolaşıp Yemen ve Hind kıyılarında da nüfûzu geçerli idi.

İşte o devirde Almanya İmparatoru her taraftan Fransa'yı kuşatıp; baskı altında bulundurduğu için Fransa kıralı Fransuva onunla yaptığı muharebede mağlûp ve esir olunca, Sultan Süleyman'dan kendisine yardım etmesi için 931 senesinde orta elçi ünvaniyle, Covani Françiyani, İstanbul'a gelip Sultan Süleyman'ın verdiği cevapla geri dönmüşdür. Bu name-i Hümayûn sureti cildin sonunda (3) rakamiyle açıklanmıştır.

(933) senesinde Sultan Süleyman Hazretleri ordusu ile Macaristan'a girmiş ve üç sene sonra Viyana üzerine yürümüşse de o sırada François, İmparator ile sulh akdetmişti.

Ondan sonra da François gönderdiği elçilerle yardım istemekden geri kalmamış ve aşağıda anlatılacağı gibi Hayreddin Paşa 950 tarihinde Donanma-i Hûmayûn ile Fransa imdadına gönderilmişti. Sonra yine Fransa devleti tarafından Sefir-i mahsus gönderilerek yardım istenmiş, Sultan Süleyman Hazretleri ise o anda şark seferinde bulunmakla İstanbul Kâim-i makam'ı olan Vezir'i İbrahim Paşa tarafından sefirle yapılan konuşma saltanat-ı seniyyenin o zaman garp dolaylarında olan nüfûz ve satvetinin derecesini anlatır olmakla sureti cildin sonunda (4) rakamı ile açıklanmıştır.

Durum Sultan Süleyman'a bulunduğu yerde bildirilince ordusu ile Tercan sahrasında olduğundan oradan kaptan-ı derya Piyale Paşaya Donanma-i Hümayûn ile Fransa'nın yardımına gitmek üzere bir kıt'a fermanı âli yazıp gönderdi. Sureti cildin sonunda (5) rakamiyle açıklanmıştır.

Velhâsıl, Sultan Süleyman Hazretleri babasının düşünüp yapmak istediklerinden çoğunu yapmış. Mutlu ve güzel zamanı Devlet-i Âliyyenin en parlak ve şanlı zamanı olarak, o devirde pırıl pırıl doğan büyük olaylar ve mühim icraatı sahife köşelerine sığmaz.

Fakat yukarıda söylendiği gibi Yavuz Sultan Selimin tuttuğu yol ilk önce İslâm memleketlerini bir noktada toplamak ile İslâm kuvvet ve şevketini büyüttükden sonra, Batı ve Kuzey'e yönelmek niyetinde iken, ondan sonra bu ince noktaya lâyıkıyle uyulmayarak, çoğu zaman Macaristan tarafı ile uğraşıldı. Vakıa Devlet-i Âliyyece iç ve dışta pek çok şanlı işler görüldü. Nice yeni memleketler feth olunarak Devlet-i Âliyye

hududları genişletildi. Lâkin asıl toplulukların bu yeni memleketleri kucaklayacak ve elde tutacak tahammülü olmadığı için az zaman içinde hepsi elden giderek Devlet-i Âliyye asıl bulunduğu yere yani Yavuz Sultan Selim'in yüz yılında elde ettiği kuvvet ve genişliğe dönmüştür. Ama «Yavuz Sultan Selim'in tuttuğu yolda devam edilmiş olsaydı Devlet-i Âliyyenin kuvveti ve büyüklüğü pek başka olmak lâzım gelirdi» diye yorumlanır.

Yine Devlet-i Âliyyenin başlangıcından bu vakte gelince hilâfet, saltanat ve memleketin ziyneti olan Osmanlı hükümdarlarının herbiri bulundukları yüzyılda eşleri az bulunur yekta kimselerdi ve hiçbir devlette böyle on büyük adamın birbiri peşinden hüküm sürdüğü olmamıştır. Fakat Yıldırım Bayezid Han hazretleri bilindiği gibi kazaya uğrayıp devlet gemisi duraklamış ve İkinci Bayezid zamanında bir zaman durgun geçmişti. Bir de genç ile yatıp gülbahçesi güzelliğinde her zaman bulunmak tabiat kaidesi ile Sultan Süleyman asrında çoğalan servetin sürüklediği dünya nimetlerinden istifade ve sonunu düşünmeden lüzumsuz yere malını, parasını harcama, zevk ve eğlenceye düşkünlük o zaman başgöstermeğe başlayıp, devlet gidişinde kötü gelişmeler ortaya çıkmış ve çok geçmeden bu kötü gelişmelerin sonunda çekilen ceza görülmüştür.

(974) Hicri yılında Kanuni Sultan Süleyman Hazretleri ölünce, ölümü devlet ve milletçe büyük zayiattan olup yerine oğlu Sultan İkinci Selim geçti; fakat sadaret makamında bulunan Sokullu Mehmed Paşa, çok akıllı ve tedbirli, herkesin iyiliğini isteyen ve herkesi iyi görmek isteyen, övülmeye değer görünüşde olmakla, Sultan Süleymanın ölümünü duyurmayacak surette devleti güzel idare etti. Böylece Sultan İkinci Selim zamanı zararsızca geçti.

(982) tarihinde Sultan İkinci Selim de ölünce yerine oğlu III. Murad tahta geçti.

Sokullu Mehmet Paşa üç Padişahın saltanatı zamanında onbeş seneye varan sadaretinde, devlete zarar verecek bir işde bulunmadı (987) senesinde kana susamış delinin biri kendisini divan yerinde şehid etti. O da idam edildi; ama bu cinayeti kendiliğinden mi yaptı, yoksa bunu yapmağa bir tarafdan kandırılıp aldatılarak cesaret mi buldu? Sebebi bilinemedi.

Ondan sonra divanın da önemi kalmayınca kanun ve nizamlara riayet olunmaz ve az çok nüfûz bulan Padişah yakınları her işe karışır oldu. Devlet işleri ehil olmayanların elinde kaldı. Devletin kuruluşu bozuldu. Yer yer ihtilâller baş göstermeğe başladı. Boş yere bir de Nemçe seferi açıldı. Velhâsıl Devlet-i Âliyyenin üçüncü devri böyle karışık bir halde son buldu.

İSTİDRAD

(Divanların konuş ve tertibinde hükûmetin yapacağı işlerin altındaki asıl sebeplerin ne olduğuna temas eden Vâsıf tarihinde bir yazı kısmı burada kısaca açıklanıyor.)

Eskiden Peygamberlik ve saltanatı bir araya toplayan geçmişteki Peygamberler ve gelmiş geçmiş büyük hükümdarlar davâları dinlemek, hükümleri yerine getirmek, verilen emirlerin yapılması ve halk arasındaki kavgaları ayırmak ve sonuçlandırmak için, özel bir kapalı yer bulup o işlerle kendileri uğraşırlardı. Yûsuf aleyhisselâm Mısır'da kendi sarayında tahtına oturup, icra-i hükmederdi. Hazreti Davut aleyhisselâm Kudüs-ü Şerifde bilinen kubbe altında oturup halkının işlerini görür ve Hazret-i Süleyman aleyhisselâm da o kubbe altında yüksek bir taht üzerinde oturup hükümleri yürütürdü. Hazret-i Musa aleyhisselâm Tur'dan geldikde İsraillilere emreyledi, birkaç bin zirâ' kumaş tedarik edip getirdiler.

Beyt-ü Nübüvvet (Peygamber evi) nam iki kat büyük otak dikdirdi iç ve dış olmak üzere iki tabaka yaptırıp içini tezyin ettirmişti. Orada Heron ve Heronun çocuklarından olan kavmin büyükleri oturup hüküm icra ederlerdi. Dışardaki kısımda da diğer büyükler oturup bu çadır divanhane makamında olmak üzere yapılacak bütün işler orada görülürdü. Taki Allaha vaadettiği Kudüs-ü Şerifi ele geçirinceye kadar aralarında hal böylece devam etti.

Tarihçilere ve olayları yazanlara göre ilk saltanat yerine oturan dışarda bir beldede bir kazada olan yuvarlak şekilde yüksek sofa şeklinde bir sofra üzerine günde bir kere güneş doğarken oturur ve halkın dâvâlarını orada dinler, geçmişte yazılmış ilâhi hükümler icabına göre adaleti ve dostluğu yayardı. Başına arslan postundan taç şeklinde başlık giyip ve altına kaplan postundan seccade serip elinde de dik tuttuğu bir değnek ile oturup hükûmet ederdi. Hademeleri de kaplan postundan elbiseler giyip deste değnekleri ile siyaset etmek için hizmet yerinde el bağlayıp dururlardı. Sonra, Hönek şah olup da o kaya yerine bir taht kurup tarafına sayebana benzer çadır koydu ve günden güne ziynetlerle süsledi. Sonraları hükümdarlar tahta geçtikleri vakitte tahtı ve etrafını birçok tuhaf ve nadir mücevherlerle süslerlerdi. Bu geniş tarihte yazılıdır.

Ta ki Peygamber efendimiz «sallallahü aleyhi ve sellem» meydana çıkınca o da bütün Ashab-ı kirâm ile Mescid-i Şeriflerinde oturup ümmet işlerini görürlerdi. Hazreti Ömer ve Hazreti Osman ise Divan'a benzer şekilde toplantı yapmışlardır. Hazreti Muaviye özel Divanhanesinde

taht şeklinde kürsü yaptırıp kendisi oturur ve icrâ-yi hükmederdi. Emevi devletinin sonuna kadar böyle idi. Abbasi devletinde de bu kanuna daha ziyade riayet olunup, devletleri zamanında ihtişam çok fazla olmakla, Divanhaneleri hükümdara göre döşenip, vezirler. (Kadiyül-Kuzzat) ve diğer mertebe ileri gelenler için özel kürsüler ve sandalyeler konulup halife yeri boş kalırdı. Divan işlerini vezir görür ve halife yüksek bir yerden kendisi görünmeden Divana bakardı. Lâkin bayramlarda âşikâr oturup âyan, erkân varıp, kimi konuşur, kimi elini öperdi. Halife Mu'tasım gürültülü, gösterişte bütün halifelere üstün gelirdi, Gösterişi artırıp, özentilerde Divan yerine (Dâr-ül adl) adını verdiler. Seferlerde otağ önüne, merdiven ile çıkılır, taşınabilen bir köşk yaptırıp, adına (Kasr-ı Adl). Ve herkesin görebileceği yerine Kâbe-i muazzama örtüsüne benzer altın işlemeli, kumaşdan perde asıp, etrafına pervaz mıhlanmışdı. Divan günü müvekkiller perdeyi kaldırırlardı. Ama pencerenin altın parmaklıklarından halifenin vücûdu hariçten görülmezdi. Bayramlarda ve diğer görüşme zamanlarında gözleri kamaşdıracak ziynet ile işlenmiş taht üzerine oturup yanında yarıya kadar kınından çıkmış kılıç ve bir tarafın yayı çekmeye hazır mızraklılar dururdu. Arkasında olan hil'atin altın işlemeli eteğine ilişik uzun bir etek, zemine doğru döşenip, kendisiyle görüşmeye gelen o yayılmış eteğin ucunu öperdi. Böyle servet gösterişinde Mu'tasım kadar ileri giden yoktu.

Bu divan padişahlık vaktinde saray-ı âlide eski bir usûldür. Vezirler ve ilim adamları kendi işlerini kolaylaştırmak ve etrafı meşgul etmesin diye saraylarında Divan ederlerdi.

Lâkin bu divanlardan başka özel vakitlerde Padişah sarayında devletin vezir ve vükelâsı, saltanat huzurunda özel divan olmakda ve gizli konuşmalar yapılmakta idi. Diğer Divanlar, ikinci derecede, olup bu Divan asıl hükmünde olmuş olurdu.

Âyân-ı saltanat, esnaf ve asker, maruf kıyafetleri ile kanuna göre yerlerine geçip gösterilen ve bildirilen halkın işleri, herkesin önünde görülüp hak haklıya verilir, haksız olan yerilir, gûya o gün bayram günü imiş gibi bilinen ve görünen, kendine ve zamana göre herkes bilinen yerine oturup saltanata hizmet ve lüzumuna göre yakın ve sonra kendi hızında durup nice gizli hüküm, gizlilik içinde yapılmıştır.

Bu merasim ve kanunların kimi asıl ve tabi olmakla kadimdir. Ve kimi adamları, yetişkin devlet adamları reyi ile yapılmasında zaruret görüldüğü için konulmuştur.

Devlet-i Âliyyede bu tertibe riayet olunarak yakın zamana kadar haftada iki gün Divan olup, padişah kafes gerisinden bakar ve vekil-i mutlak hükûmet icraatına ve haklıya hak verilmesine riayet ettiğinden, gayri kendi özel sarayında da her gün Divan edip halk işlerini görür gö-

zetir olurlardı. Saray-ı Hümayûnda olan icabında, Bayram günlerinde ve elçiler görüşmesine ayrılarak hüküm icraatı Paşa kapısına kalıp, her şahsın davası adalet ve hak üzere yürütülüp, mazlumun hakkı zalimden alınarak böylece adalet icra olunmaktaydı.

Divan-ı sultani'nin faidelerine temas eden hikâyelerden biri budur ki, Nureddin Şehid-i merhumun devletin ilk zamanlarında en büyük ümera olan Esadeddin Şir-i, Gûya vûkelâ ve ümeradan ve diğer memleket âyanından bazı emlâk ve akarı o sebepden diğer ümera da halkdan zulüm ve gasb ile bir şeyler almağa başlayınca, Nureddin'in kulağına gidip o da bir Dârûl-adl binası yapılmasını ferman eyledi. Resmî olarak sultan yeri ve Ümera yeri başka başka olup dört mezhebin kadı ve müftüleri için, özel yer tayini ile şer'i hükümlerin icrasının böylece Darûl-adl'da başlayacağını Esadeddin duyunca düşüncelere dalıp, Nureddin'in adalet ve siyaseti Doğu ve Batı'da ehline malûm ve ümera ile asker, onun korkusunda mum olmuşlarken, Darûl-adl binasına ihtiyaç yoktu. «Galiba bu Darûl-adl benim için bina olunuyor» deyip, eli altında olan ümera ve iş görenleri toplayıp «Nureddin, Darûl-adl bina ediyor, galiba bizim içindir, eğer benden yahut sizden bir kişi şikâyet edilirse sizleri düşünmeden öldürürüm» diye birkaç kere söyledi. Onlar da canlarını yaktıkları kimseleri bir yolunu bulup razı ettirip susturarak anlaştılar. Darûl-adl tamamlanıp Nureddin vüzera ve âlimler ile divana teşrif ettiğinde bir kimse gelip de şikâyetçi ve vükelâ ve adamlarından adâlet isteyen olmamakla Nureddin'in ölümüne kadar o Darûl-adl boş kaldı ve kullanılmadı. Bu suretle adâlet'in icrasına tahsis edilen Divan-ı mülükânenin bulunuşu, kötülük edebilecek olanlara korku ve kuşku verip, halkın kalbinin doymasına ve rahat etmesine sebeb olur. Eskiden padişahların senede nice belirli günleri vardı. O zaman aşikâre oturup, kuvvetli, zaif ve ileri gelen kim olursa olsun, izin verilip bizzat padişah ile görüşüp ahvalini arz ederdi. Buna (Ber'an) derlerdi. Gitgide bazı engeller çıkarak bu âdet terk olunup her devlet dâvaları dinlemek ve hasımları ayırmak için birer davranış ile vakitleri tayin ettikleri malûm. Biz yine sadede gelelim.

(1003) Hicrî senesinde üçüncü Murad öldü. Manisa valisi bulunan oğlu üçüncü Mehmed Han tahta geçti. Zamanın gidişatında ortaya çıkan kötü gelişmelerden ötürü, sonraları şehzadelerin valilik ve kumandanlıkla taşralara gönderilmesi usûlü terkedildi.

Nemçe muharebelerinde Serdar-ı Ekremler muzaffer olamayıp, İslâm tarafından bozgun belirtileri görülmekle, Devletin iyiliğini istiyenler üçüncü Mehmed Hazretlerini büyük cedleri Sultan Süleyman Han Gazi hazretleri gibi, kendisinin muharebe yerinde büyüklüğünü göstermeğe teşvik edip götürmek istediler. O da muvafakat ederek, ordu ile kendisi Rumeli yakasına geçince, Eğri kalesi fethedildi. Eğri ele geçince

de, «Eğri Fatihi» diye şöhret buldu. Bunun peşinden büyük bir meydan muharebesi kazanıldı. Şöyleki, her zaman zaferle beraber olan şeriatın beyaz alemini indirmek, İslâmın Avrupa'daki gayretlerini bütün bütün kırmak için olmayacak düşüncelerle Almanya İmparatoru olan Nemçe Çesarı ile Avrupa Devletleri bir araya gelerek andlaşma yapmışlar. Hesaba gelmez ve sahralar almaz, büyük bir orduyu Devlet-i Âliyye sınırlarına göndermişler, Eğri'ye yakın bir yere gelince, Ordu-yu Hümâyuna dehşet verir, oturulup konuşulur. Muharebeyi terketmek yahut mevkib-i Hümayun geride kalıp ordu ile seraskerin gitmesi gibi olmayacak söylentiler olmuşsa da, Hace-i Şehriyâri Sadeddin efendi ile diğer bazı büyükler Padişahı gayrete getirecek sözlerle mevkib-i Hümayûn, ordu ile düşman üzerine varıp üç gün süren şiddetli muharebelerden sonra düşman galip gelince, ordu dağılmış ve düşman askeri Ordu-yu Hümayûn, çadırlarını yağmaya yayılmış ve hatta bazıları, Padişahın çadır iplerine sarılmış iken Hace-i Şehriyâri ile bazı büyükler Padişahın önünde durup direnmeye gayret ederek ortada dururlar idi. Bu halde at oğlanları ve aşçılarla, çadır bekçileri, gayrete gelerek, yağmaya koyulmuş düşman askerini, balta, odun, ellerine ne geçti ise vurmağa ve yağmacıları ordudan dışarı sürmeğe başlayınca düşman bozuldu sedasını işiten askerler, geri dönüp de hücûm ettiği sırada Cağalazade Sinan Paşa pusudan çıkıp, düşman üzerine taarruz edilince, düşman ordusu bozulmuş ve ellibinden fazlası kılıçtan geçirilmiştir.

O vak'a da kaçak asker hakkında çok şiddet gösterilerek binlerce askerin tımarları kaldırıldı. Bu kaçaklar, sonra Anadolu tarafında toplanıp Celâlî adiyle devlete isyan etmişlerdir. Padişaha yakın devlet adamları da nüfûz yarışına düşüp Avusturya muharebeleri devam ettikçe Anadolu yakasına bakılamadığından Celâliler çoğalarak, Anadolu'yu tahrip ve talan etmişlerdir. Padişah yakınlarının sözü geçer olması ve etek öpenlerin yüz bulması hasebiyle, Devlet **(innallahe ye'mürüküm entâeddül emanâti ilâ ehliha)** ehil olmayanların elinde kaldı. Rüşvet ve hırsızlık kapıları açıldı. Büyük devlet memurluğu ve diğer memurluklar para ile alınıp satılır oldu. Her tarafta iç işleri karışdı. İstanbul'da da ihtilâl ve kargaşalık emareleri belirdi. Sınırda İran hükümdarı olan Şah Abbas, bu gidişi fırsat bilerek tecavüzlere başladı. 1012 tarihinde üçüncü, Mehmed ölünce, oğlu birinci Ahmed tahta geçti. Doğu ve Batı'ya ordular gönderdi. Uzun zaman karmakarışık olan devlet işlerini düzeltmek için uğraşdı. Nihayet Avusturya ile Sulh andlaşması yapıldıktan sonra bağımsız sadrı-âzam olan Kuyucu Murad Paşa, Anadolu'ya geçip Celâli olanları bastırıp üstün bir başarı ile Devleti eşkıyadan temizlemişdir. Birinci Sultan Ahmed, 1026 senesinde ölünce birinci defa olarak kardeşi Sultan Mustafa tahta geçirildi ise de uzun zaman hapis hayatı yaşadığından hâl ve tavırlariyle âdetlere uyamadı, üç ay on gün sonra tahttan indirilip Sul-

tan Ahmed'in büyük şehzadesi İkinci Sultan Osman Han on dört yaşında olduğu halde tahta geçirildi. Pek genç olduğu halde Devlet işlerinin düzelmesine fevkalâde gayret etti. Ne çareki çığrından çıkarılmış askerin başına geçen zorbalar önalmış ve dört sene sonra İstanbul'da ortaya çıkan ihtilâlde tahttan indirilip şehid edilerek, sultan Mustafa tekrar tahta geçirildi ise de durumu icabı Devlet işleri ile uğraşamadığından 1032 senesinde tekrar tahttan indirilip yerine Sultan Ahmed'in ikinci şehzadesi on iki yaşındaki, dördüncü Sultan Murad geçti. Bu kargaşalıklar içinde Devletin kanunları zayıflamış, ilim adamlarının da eski nizamı bozulmuşdu. Kısaca Devlet işleri her yönden sarsıntı içinde olduğundan Devlet-i âliyye başlıca ıslahata muhtaç, halbuki Devleti ıslah edecek Devlet adamları, ihtilâl ve kargaşalığın içinde bulundukları için bu fesad çevresi içinden çıkıp Devlet işlerini düzeltmek olmayacak bir iş haline gelmişti. İşte o sıralarda Şah Abbas fırsat bulup Bağdat ve diğer bazı toprakları istilâ eylemişti. İstanbul'da ise asker içine, ihtilâl düşerek zorbalar meydan almışlar ve saltanatın nüfûzu hiç kalmamışdı. Nihayet önüne geçilmez kahraman dördüncü Sultan Murad, yiğitlik çağına geldi. Zorbaları basdırıp yok ederek Devlet işlerini eline aldı. Kahve ve tütünü şiddetle yasak edip tiryaki olanları cezalandırmak bahanesi ile geceleri İstanbul'da tebdil-i kıyafet dolaşıp, şirret adamların çoğunu öldürttü. Halbuki aksine halkın tütün ve kahveye hırs ve isteği arttı.

İSTİDRAD

Tütün içmek hakkında âlimler ihtilâfa düşüp, bazıları hürmetine, bazıları kerahatine bazıları mubah olmasına inanıp bazıları da, bir tarafı tutmayarak, içenlerin bünyeleri değişik olup bazılarına zarar verir ve bazı hastalıkları dâvet eder. Böyle olunca bünyeleri zayıf olanların tütün içmesi, zehir içmek gibi olup, vücutça zararı muhakkak olan şeyi kullanmak da harâm olduğundan, bunlara göre tütün içmek harâmdır. Bazılarına da tersine faydalı olup bazı illetlere ilâç ve tütünü bırakan bazı kimselerin de bazı hastalıklara tutulduğu söylenir. Onlara göre tütün bir nevi ilâç olduğundan, kullanmamak hatadır. Bazı kimselere tütünün zararı da, faydası da olmayıp ancak bazı küçük fayda mülâhazası ile içerler. İşte bunlara göre tütün içmek mubahdır. Bunlarda da tabii aşıp, israf derecesine vardırdıkları zaman yine harâm olur.

İbni Âbidin, (Zebâ'ih) kısmı sonunda buyuruyor ki, (Habis demek, Eshâb-ı kirâmın beğenmediği şey demektir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, bunu onlara bildiriyor. Onlardan sonra meydana çıkan şeyler, onların iyi veya habis dediklerinden hangisine benziyorsa, o da öyle olur). Tütün habis değildir. Fıkıh kitâbları uyuşturucu otlara bile habis demiyor. (Reddül-muhtâr) beşinci cild 295. nci sahifede (Çok yiyince, sarhoş eden katı maddelerin, otların aslı tâhirdir, temizdir, mubahtır) diyor.

Bir kimseye zarar veren mubah şey, ona harâm olur. Zarar vermediği kimselere harâm olmaz. Tütünün zarar vermediği kimseler çokdur. Aşırı içen bazı kimselere zarar verirse, bunların çok içmesi harâm olur. Fakat bunların az içmelerine ve zarar görmeyenlere de harâm olur denilemez. Çoğu zarar veren şeyin azı da harâm olur demek pek yanlışdır. Din büyükleri böyle söylememiştir. Herşeyin çoğu zarar verir. Ekmeğin, suyun çoğu da zarar verir. Bunun içindir ki doyduktan sonra yemek hâramdır. Fakat çoğu zarar veriyor diye, az yemek, içmek hâram olur mu? Hattâ ibâdet edecek kadar yiyip içmek farzdır. Yukarıda yazılı yanlış söz, âlimlerin (çoğu sarhoş eden şeyin azı harâm olur) sözünden bir câhilin anladığı şey olabilir. Sarhoş eden şeyler zararlıdır. Fakat her zarar veren şey sarhoş edici değildir. Bu inceliği anlamak lâzımdır.

Bu bahislerin tafsilâtı delilleri ve ispatları Abdülgani Nablusi'nin tütün hakkında yazdığı risâlesinde yazılmış ve açıklanmıştır. Her ne hal ise ötedenberi tütün, içmeyenlere çirkin görünmüşken, bazı kimseler ona alışmışlardır. Semerkand âlimlerinden tütüne alışmış gayet kusursuz bir zat ile yaptığım konuşmada işittiğimize göre Maveraünnehir taraflarında tütün içmek kabahat sayıldığı halde sizin buna alışkanlığınıza ne demeli, diye soru sorunca:

«Diyâr-ı Rûma ilk geldiğim zaman gözüme çirkin görünmüyordu. Lâkin geçip geldiğim ve alıştığım diyare göre İstanbul'un rutubeti çok olduğundan şiddetli nezleye ve bazı hastalıklara uğradım ve çaresiz ilâç yerine kullandım. Bazıları bunu tavsiye ettikleri zaman tecrübe ettim. Hakikaten bu hastalıklara karşı koruyucu ve her vechile vücuduma faydalı buldum. Ve ondan sonra kullanmaya mecbur oldum» diye cevap verdi.

Mekke-i Mükerreme ileri gelenlerinden Abdüş-şükûr efendi latife olsun diye tarihinde bir fıkra yazar. Şöyleki, «Mekke mollalarından biri tönbeki içmeğe alışık olup başındaki naibi de kötü görür, içenlere içerlermiş. Bu Naib Zilhiccenin sekizinci günü molla efendiye «efendim yarın Arife günü inşallah tönbeki içmeyi terk edersiniz, size sağlığınız için yakınım olarak bunu ihtar etmeyi iyilik diye düşündüm» der. Molla da «belki şimdi İhrama girdiğim zaman terk ederim» deyip bununla tönbekinin iyi birşey olduğunu ve mahrem olanlara iyi şeylerin nev'inin helâl olmadığını kastederek tahakküm biçiminde naibini susturmak istemiştir.

Dördüncü Murad hazretleri ise tütün içmeği yasak ederek bu bahane ile tebdilen gezerken nice zorbaları idam eylemiştir.

Padişah bu gibi vesilelerle eşkıya topluluklarını basıp asmış ve Devlet idaresini ele geçirdikten sonra ordusu Doğu'ya gitmiş ve Bağdat'ı geri alarak intikam almıştır. Fakat ondan sonra yine ihtilâl geri gelmiş-

tir. Çünkü onun dünya dolaylarına yayılan korkutucu sedası ölümünden sonra yavaş yavaş baş kaldıranların kulağından çıkıp kaybolunca âlem yine eski bildiğini yapmağa ve fesad yuvalarında Devlet-i Âliyyeyi evvelkinden beter bir hale getirmişlerdir.

Dördüncü Sultan Murad 1049 tarihinde ölüp yerine tahta geçen kardeşi Sultan İbrahim ise amcası Sultan Mustafa'ya benzer hal ve tavırda olmakla, Devlet işleri şunun bunun elinde kaldı. Devlet ahvali karışmış ve sarsıntı içinde Anadolu yakasında karışıklıklar ve isyanlar çıkmıştı. Bu kargaşalıklar arasında bir de «Girit» seferi açıldı. Venedikli Bühke sancağı hücuma cesaret etti. Gemileri de Midilli adasını basdıktan sonra Çanakkale boğazını kapattı. Akdenize çıkılamaz oldu. Asker de itaat, hazinede para kalmamıştı. Bu gidişe herkes hayretle bakıyordu. Çünkü askerin ihtilâli ve iç işlerinin bozulması Devlet nüfuzunun kalmaması Devlet varidatının akacağı yolu değiştirmiş, halkın başka ırkdan kandan olanlara fesad girmiş olduğundan Devletin durumu baştan başa ihtilâllere bağlanmıştı.

1058 senesinde halk ayaklandı. Söz ayağa düştü. Sultan İbrahim tahttan indirilip, yerine yedi yaşında olan oğlu dördüncü Sultan Mehmed Han tahta geçti. Ondan sonra da Devlet sekiz sene kadar pek çok ihtilâl ve kargasalık içinde kaldı.

Nihâyet 1066 senesinde Köprülü Mehmed Paşa bağımsız sadrâzam olup derhal malî işleri ve askeri yoluna koydu ve Hasta Devlet yeniden sıhhatine kavuştu. Çünkü Mehmed Paşa sadarete geldiğinde yaşı doksana yakın, yürüyemiyecek halde bir ihtiyar iken azmi kavî ve görüşü genç olmakla az zamanda Devlet'e yeniden can vermişti. Şöyleki bir taraftan bilgili tedbirler alıp cesaretle hareket ile hükûmet bahçesini zararlı otlardan temizleyip, atmağa uğraşarak, bir tarafdan Ordu-yu Hümayûn ile kâh düşmandan intikam almak için Erdel dağlarında ve diğer sınırlarda, kâh Akdeniz yolunu açmak için Çanakkale boğazından dolaşarak beş sene içinde Devlet işlerini düzeltmeye muvaffak olmuştur.

Ölünce oğlu Fâzıl Ahmed Paşa sadrazam olup o da babasının aksine genç ise de aldığı tedbirlerle görüşü yaşının çok üstünde ve her bir hareketi akıllıca olup on beş sene süren sadareti zamanında Devlet-i Âliyyeye pek büyük hizmetler edip, yeniden Girit gibi yerler ve kaleler memleket topraklarına katılmıştır.

Kısaca, Köprülülerin ikdam ve himmetleri ile evvelce harabe haline gelmiş olan Devleti Âliyye bir dereceye kadar yenilenip; onarılmış, eski halini alırken geçmiş ihtilâller sırasında alçaklar yüze çıkarak, birçok işinin ehli olmayanlar iş başına geçerek Devleti kökünden yıkmağa çalışmış ve milletin iyi ahlâkını bozacaklarından eski devrin neş'esi tamamen geri gelmemiş ve hatta politikaca lüzumlu ve faydalı muamele-

lerin öne alınmaması usûlü bile kalmamışdı. Ezcümle Sultan Süleyman, Rodos'u fethedip hükûmdar bulunan, Vilier de Lil Adams huzuruna getirildiği zaman, ihtiyarlığına acıyarak gözleri yaş ile dolduğu halde, «böyle bir ihtiyar adamı evinden çıkardığıma müteessirmi» diyerek ve en büyük hürmeti gösterip, gemilere bindirip istediği yere göndermekle politikaca iyi örnek olmuş iken, Girit'in fethinde muhafız bulunan generalin ve maiyetinde bulunan Venedik subaylarının idam olunmaları eski devirle şimdiki arasındaki farkın kâfi delilleridir.

Fazıl Ahmed Paşadan sonra sadrâzam olan Kara Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşanın talim ve terbiyesinden çıkmış ve uzun zaman sadrâzam kaymakamlığı etmiş meşhur vezirlerden olup yedi sene kadar süren sadareti zamanında Devleti iyi idare etmiştir.

Lâkin sonraları Nemçe üzerine sefer açıp Viyana'yı kuşatarak fethetmeye iyice yaklaşmış ise de Devlet sınırı ile Viyana arasındaki düşman elinde bulunan Yanık kalesini arkada bırakıp ileri varmak doğru değilken önce bu kale ve dolaylarını ele geçirdikten sonra ilerki sene Viyana fethine başlamak uygun iken, Mustafa Paşa bir sene sonra olabilecek emeli bir sene önce bitirmek sevdasiyle doğrudan doğruya Viyana üzerine gitmiş ve Devlet sınır boyundan epeyce uzaklaşmış olduğundan ve yanında çok asker olduğundan ordu açlık ve kıtlık çekerek, askerler kuşkuya gelip bu sırada Lehliler andlaşmayı bozarak taarruz edince, ordu bozulup dağılarak Devlet-i âliyye pek büyük yıkıntıya uğramış olduğundan, hasımları bu hususları başta öne sürerek onu idam ettirdiler.

O vaktin tarih yazarları «eğer Kara Mustafa Paşa yerinde kalsaydı ileriki senelerde kayıpları giderir ve yerine kordu» derler. Hasımları ise «kanadı kırılan şahin bir daha yükseklere çıkıp uçarak av yapamaz, hemen askerin kulağına küpe olsun ve ibret için katlolunmalıdır,» diyerek idam ettirdiler.

Fakat öyle gayretli bir vezirin yerini kimin tutabileceğini düşünmediler. Yahut şahsi menfaat ve garazlarını Devlet işinden üstün tutarak sadakat yüzünden hiyanet eylediler. Bu vezirin insanlık hali, çabukluk istemesi hatâ bile olsa, idamı daha büyük bir hata idi.

Prusya kralı meşhur Frederik'in generallerinden birisi birçok defa bozulduğu halde değiştirilmesini kendisine hatırlattıklarında işden el çektirmeyip «bozula bozula elbette bozmanın usûlünü öğrenmiştir, yerine başkası gelse bozmayı öğreninceye kadar o da birçok defa bozulur demiş.» Hakikaten bu general sonunda galip gelmiştir.

Kara Mustafa Paşa da yerinde kalsaydı tarih yazarlarının iddiası veçhile muzaffer olması kuvvetle bekleniyordu.

Ondan sonra Nemçe muharebeleri nice seneler sürünüp muzafferiyetin eseri görülmediği gibi, büyük bozgunlar ve hatırlara gelmedik fenalıklar da ortaya çıktı. Çünkü her sene Nemçe seferine ordular çıkarılıyor idi.

Askerde dayanma gücü ve metanet kalmamıştı. Bu sırada Avrupa askeri intizama konulmuş olduğundan, serdar-ı ekremler muvaffak olamadan dönüyorlardı. Dördüncü Sultan Mehmed ise Devlet işleri ile hiç meşgul olmadan kayıtsızca arz takdim edip, 1099 senesi başında Sultan Mehmedi içine ihtilâl düşerek zorbalar meydan bulup ordunun Rumelinde kışlaması için verilen mükerrer fermanlara karşı ordu halkı ayaklanıp dönüyor ve İstanbul'a yaklaşınca arz takdim edip, 1099 senesi başında Sultan Mehmedi tahtından inmeye mecbur ettiklerinde, kardeşi İkinci Sultan Süleyman tahta geçti ve ordunun İstanbul'a girişinde sipahiler, Sultanahmed meydanında ve yeniçeriler Atmeydanında çadırlar kurup, hükûmet işlerini görmeye, istediklerini işden el çektirip, değiştirdiklerini, sürdükleri, halk önünde cezalandırdıkları, vezirleri katl ve istedikleri parayı ödetme gibi bin türlü rezalete başladılar. Ve bir gün Bab-ı âliyi basıp sadrazam Siyavuş Paşa'yı şehid ettiler. Fakat Allahın gayreti ile ortadan kaldırıldılar.

Şöyleki, bu olay esnasında bazı eşkıya Bezazistan yakınında eşraftan birisinin hanesini yağma ettiklerinde merhum Şerif bir sırığın ucuna bir mendil asıp; «müslüman olan sancak altına gelsin» diye bağırınca halk başına toplanıp başka taraflarda da Sancak-ı Şerif çıkmış bağrışmaları duyulunca bütün ahali Saray-ı Hümayûn'a toplanıp adamın mendili sancak-ı şerif diye halk birikince bu bir gayreti ilâhidir, diye sancak-ı şerif çıkarılarak eşkıyanın hakkından gelinmiştir.

Lâkin bu ihtilâl olayı arasında Venedikli Mora eyaletini aldı. Nemçeli ise Belgrad'a kadar geldi. Sonra Vidin, Fethül-İslâm, Niş kalelerini aldı ve Eflâk diyarını istilâ etti.

Reayadan biri de başına biraz haydud toplayıp ve Nemçeliden taç yerine bir kalpak giyerek Komanova Krallığı iddiasıyle ortaya çıktı.

Devletin vükelâsı bütün bu olaylardan sonra bir toplantı yapıp aralarında yaptıkları konuşmada bu kötü olayların daha fenasının olabileceğini düşünüp alınan tedbirlerin yanlış ve yetersiz olduğunu yüzyüze söyleyip karar vererek, buna çare olmak üzere, işleri tedbirli gayretli cesur bir vezire vermeye kararlaştırıp, sadaret mührü Köprülüzade Mustafa Paşa'ya verildi.

Bazıları «sefer üstü vezire işden el çektirilir mi?» diye buna itiraz etmişlerdi. Aslında sefer sırasında vezire işden el çektirilmez; ama böyle bir zaruret çıkınca bir ehlini aramaktan başka da çare yoktur. Fakat böyle iş beğenmez ve elinden de iş gelmez kimseler her asırda çoktur. Adı geçen feci olaylar da böyle dar görüşlü düşünen, yanlış işlerin etrafında toplananların meydanı boş bulmalarından ortaya çıkmış korkunç sonuçlardır.

Mustafa Paşa sadarete gelince işin başında mâli sıkıntıdan ötürü varidat için gümrük, emanet, iltizam kurulları tarafından ihdas olunmuş

fazla vergi isteği zulmü, vezirlerden bayram hediyesi gibi âdet ve merasimi kaldırıp, âdli usûllere teşebbüs etti. Lâkin halk buna da karşı koyup resmî gelirlerle idare de sıkıntı çekilirken bunlar da kalkarsa bu vezir akça hususunda ne tedbir edecek, şimdi bunun sırasımıydı, dediler.

Halbuki devlet işlerindeki selâmet için devletlerin asıl varidatı tabaanın hakikî serveti ve ahali üzerinde kurulan şeyler olup, devlet gelirinin artması ile reayasının zenginliği hâsıl olabileceğinden, yapıldığı gibi, ümmeti baskı altında tutup ziraat, ticaret ve alış verişi kısaltıcı teklifler, her ne kadar başlangıçta bazı mertebe devlet hazinesine faydalı görünürse de pek az zamanda mülk ve tâba üzerinde tesiri olacağı, darlık ve zaruret hazinenin eski gelirini de eksilteceğinden, bu vezir de açık anlayışlı ve Devlet ve hükûmet işlerini iyi bilmesi cihetiyle bu incelikleri bilmiş olduğundan, ilk önce Beda-i Zulmiyenin faydalı görünüşünden vazgeçerek bunları kaldırınca zamanındakilerin kendi aralarındaki yanlış görüşleri, hazine geliri zarara uğramışdı. Fakat buna karşılık adli usûllerle yapılan el koymalar hazineye bunun tam semeresi olmak üzere, bütün askerler kendisi ile cânı gönülden sefer etmeğe istekli olması ve halkın kendisine teveccüh ve hayr duası muvaffakiyet ve zafer sermayesi oldu. Lâkin bu esnada işe yaramaz kimselerin tayinat ve mukannenatları kesildiğinde yine halkın söylenmesinden kurtulamadı. Ama böyle sözleri kulağı arkasına atarak hemen dahilde nizamı kurduktan sonra düşmandan öc almağa başladı. Şöyle ki o zamana kadar senelerden beri Nemçe ve Leh Devletleriyle uğraşıla gelmişken, Rusya devletinin ötedenberi Kırım Hanlarına verdiği cizyeden kurtulması için Rusya Çarı olup, Deli Petro diye anılan Büyük Petroda bu sene andlaşmaları bozarak sınırlara taarruz edince, Mustafa Paşa, Tatar askerini gönderdi. Rus askeri bozulup dağıldı ve bütün topları ve mühimmatı ele geçirilerek ordusu talân edildi.

Venedik üzerine gönderdiği askeri kuvvet de muzaffer olunca ehl-i İslâm'ın yüzü güldü. Kendisi de ordusu ile Nemçe üzerine yürüyerek, ilk önce Şehir köyünden başlayıp Niş kalesinin ve Belgrad'a varınca birçok yer ve kaleleri ve Semendere kalesinin ve sonra Belgrad Kalesinin fethiyle zaferler kazanmış ve Tuna üzerinde tertiplediği donanma ile Vidin Kalesini geri almış ve bu sırada Erdel taraflarına gönderdiği askeri kuvvetler de muzaffer olmakla bunca yıllardan beri İslâm milletinde ki kaderler günden güne gönül hoşluğuna döndü.

Bu esnada İkinci Sultan Süleyman Hazretleri Edirne'de oturup etrafa bakınca bunca yıldır Devlet-i Âliyyeye musallat olan bozgun ve kırgınlık üzerine iç çekerek üzülürken sevindirici haberlerle kıvanç duyarak, İstanbul'a gelmiş, büyük hoşluk ve sevinci içinde artık düşmanın korktuğu tahta oturmuştu. Sonra Mustafa Paşa da kazandığı galibiyet ve muzafferiyetler ile İstanbul'a dönmüştü.

Mustafa Paşa o kış İstanbul'da adli usuller ve şer'i hükümleri yürütmekle vakit geçirdi. Lâkin alım satım, gönül hoşluğu, rıza ile olur. Ona müdahale olmaz, deyip bunca büyük devlet işleri dururken, halkın yiyecek ve diğer önemli ihtiyaçlarını düşünecek vakti olmadığından ve böyle ufak işlere kayıtsız davranışından halk arasında hakkında kötü sözler söylenirdi. Sübhanâllâh, bu kadar geniş işler ve büyük fetihlerin altından kalkıp da bir sene içinde rükûa varmış bir binanın ayağa kalkıp, sağlam yerleşmesine sebeb olan, böyle namlı bir vezire lâhana ve mercimek narhına bakmıyor, diye taş atmak, karşılığında bulunmak ne büyük insafsızlıktır.

Her ne hal ise Mustafa Paşa bu gibi dedikoduya kulak vermeyerek o kış da Hükûmet, tedbirleri ve adli usullerle hazineye birçok gelir bulup o bahar yine Sultan Süleyman Edirne'ye ve namlı Serdar da Belgrad yakasına yürüdüler.

Fakat İkinci Sultan Süleyman'ın ömrü sona erdi.

1102 senesinde Edirne'de vefatından sonra yerine kardeşi İkinci Sultan Ahmet geçmiştir.

O sırada Mustafa Paşa da Belgrad dolaylarında bir meydan muharebesinde bir kurşun ile vurulup şehîd düştü.

Ondan sonra yine keder verecek olaylar ortaya çıkmaya, Saltanat yakınları ile vükelâ arasına senlik benlik girmeye başladı. Hattâ, Defterdar Canibi Ahmed efendi miri mâliden akça sektirmez ve asla yalanı, aldatmayı bilmez bir zât olduğundan, bazı saray yakınlarını gücendirmiş olmasıyla işden el çektirilip, yerine aykırıdan biri getirilip Defterdar yapılınca, hazinece lâzım ve mutemed bir zât olan Ahmet efendiyi, Sadrıâzam bulunan Hası Ali Paşa yerinde kalması için epeyce uğraşıp da çare bulamayınca huzur-u hümayûnda sözde büyük makam olan Sadaretten istifa etti. Mührü Mümayûnu orada teslim edip tekaüd oldu.

İkinci Sultan Ahmed de 1106 senesinde ölünce yerine dördüncü Sultan Mehmed'in oğlu İkinci Sultan Mustafa tahta geçince, iki sene ordu ile Rumeliye geçip kendisi başda Nemçe üzerine sefer edip iki defasında da fetihler yapmış ve muzafferiyetler elde etmişti.

Birinci senesinde Ruslar gelip Azak kalesini kuşatınca üzerine Tatar Hanı memur olarak Rusya askerini bozup dağılmışdı. Lâkin ikinci senesinde yâni 1108 Hicrî senesinde, Rus askeri gelip Azak kalesini ele geçirdi. Bir sene sonra vezirlerle kumandanlar arasında ayrılık ve garaz belirtisi görülüp Nemçe muharebesinde bozgunlar ve parçalanmalar oldu.

Bunun üzerine saadaret Köprülerden amcazade Hüseyin Paşaya verildi. Bu gidişata bakarak bir zaman Sulh içinde kalıp Devlet işlerini rahat yürütmek güzel bir tedbir diye düşünülse de (**Hazır ol cenge eğer istersen Sulhü Salâh**) sözüne bakarak ileriki senelerde düşmandan öc almak için geçmiş

senelerden fazla asker tedarik etmiş ve geçmiş senelerde gerçi bir mağlup olmuş isek de Nemçeli epeyce kayıplara uğradığından, onbeş senedir devam eden muharebelerin uzamasiyle kendisine zayıflık ve kuşku geldiğinden, sulh isteğinde bulunmuş iken Sadrâzam Hüseyin Paşa istemeyip, ordu ile Belgrad'a kadar gitmişti. Lâkin sonraları İngiltere ve Felemenk Devletleri vasıta olunca, bunca seneler dört tarafa ordular yürütüp askeri yorgun, hazineyi boş ve memleketi harab edince Devlet-i Âliyye de yorgun düştü. Artık kılıcı kınına koyup sâkin kalmağa ve rahat iş görmeye muhtaçtı. Sadrazam, dört devlet ile Slh andlaşması yaptı. Ve beş sene akıllı tedbirlerle iyi idaresi sayesinde Devlet yeniden taze hayat buldu.

Lâkin sadrazamın duyulan ünü ve baht açıklığını Şeyh-ül İslâm Feyzullah efendi çekemeyip Hüseyin Paşayı üzecek olaylar bulmağa başladı. Hüseyin Paşa ise gayet gayretli kahraman bir vezir olduğundan bu hâllere dayanamıyarak hastalanıp bir müddet Divan'a varmayıp nihayet Sadaretten istifa edince Padişah, «Hoşnudum, lâkin talebinde tekaüd'e müsaade ettim» diye hattı Hümayün gönderdi.

Köprülü Mehmed Paşa'nın talim ve terbiye usûlleri böylece son bulmuş ve ondan sonra Devlet idaresi fenni tahsili başka yollar peyda olmuşdur.

Çünkü Feyzullah efendi Padişahın hocası idi ve «hocamdır» diye kendisine fazla teveccüh ve yakınlık gösterirdi. Feyzullah efendi ise oğluna meşihat Payesi vermek bilcümle evlâdlarını ve kendi akrabalarını Devletin yüksek kademelerine yerleştirmek hükûmet nüfuzunu ve bütün Devlet menfaatlerini kendine oğullarına ve akrabalariyle yakınlarına hasretmek gibi gelmiş geçmiş ülemâdan hiç birinin işlemediği işi yaptığını ve ilim adamlarına yakışmayan fevkâlade gösterişle çekilmez hareketleri halk hiçbir vakit hoş görmeyeceğinden başka üstelik Hüseyin Paşaya el çektirmesi Devletin ve saltanatın ileriyi gören tedbirli iş adamlarının kendisinden yüz çevirmesine sebep olmuş, nihayet 1115 senesinde, Edirne olayı gibi Devlet-i Âliyyede görülmedik ve işitilmedik feci bir olayın ortaya çıkmasına sebep oldu. Eğer iyiliğini isteyenler tarafından kendine ve özellikle oğluna önceden yapılan uyarma ile bazı mertebe hâllerini değiştirmeleri yolunca söylenmiş ise de, yüksek makamlara fazla yanaşma, kendilerini aldattığından, haksever ve iyilik istiyen kimselerin ortaya koyup anlattıkları makûl sözleri kapmayıp, böyle kötü bir netice ile hem kendilerine ettiler, hem de velinimetlerin başını belâya uğratıp gittiler. Cenab-ı Hak cümleyi ifrat-ı ikbalin vehamet mealinden ve tefriti idbarın Su-i hâlinden masun buyursun.

Bu büyük kargaşalık üzerine İkinci Sultan Mustafa saltanat gailesinden çekilip bir kenarda yaşamayı kabul edip, kardeşi Üçüncü Sultan Ahmet tahta geçti. Bir müddet Devleti saran yabancı, işe yaramaz otlar-

dan temizledi ve hükûmet bünyesini sağlamlaştırıp tamir ile uğraşarak, Devlet-i Âliyyeye epey kuvvet ve nizam verdikten sonra, Rusya ve İsveç olayları ortaya çıkmaya başladı.

Şöyleki, Rusya Çarı Büyük Petro, evvelâ Devlet-i Âliyye ile Leh, Nemçe ve Venedik Devletleri arasında birkaç seneden beri devam eden muharebeleri fırsat bilip bir sene önce gönderdiği ordu, bozguna uğrayıp dağılmışken bu sene galip gelmiş ve Azak kalesini ele geçirmiştir.

Sonra İsveç Devletinin, Danimarka ve Lehistan Devletleriyle harp hâlinde bulunduğunu fırsat bilip İsveç'e harb ilân etti. İsveç kralı olup bizlerce Demirbaş Şarl diye anılan İkinci Karlos gayet tedbirli ve kahraman bir hükümdar olduğu için, birçok defa hasmına galip gelmiş ve Petro'yu tahtından indirme derecesine getirmiş ise de Petro asla kuşku ve korku getirmeyip, muharebeye devam ederek nihayet Lehistan sınırında Devlet-i Âliyye, sınırına yakın bir dolayda galip olunca, İsveç, kralını esir etmesine ramak kaldığı sırada Devlet-i Âliyye'ye sığınmak için Bender'e kaçıp topraklarımıza girdi. İsveç'de ihtilâller ortaya çıkınca, Baltuk kıyılarında olan İsveç memleketinin büyük bir kısmı Rusların eline geçti. Adı geçen muharebe sırasında İsveç askerini takip eden Rus askerleri bizim sınırımızda bazı yerlere taarruz ettiğinden, Ruslar'ın niyetinin Devlet-i Âliyye içinde zararlı olduğunu Demirbaş Şarl zaman zaman hatırlatınca Devlet-i Âliyye de Rusya'ya harb ilân ederek sadrazam ve Serdar-ı ekrem olan Baltacı Mehmed Paşa, Tuna üzerine köprü kurup İsakçı tarafından Besarabya eyâletine geçti. Eğer Rus ordusu öncelikle kazanıp Prut nehrini geçince Buğdan toprağında, Prut kenarından onu görmemezlikten gelip Prut kenarından yukarıya doğru yürüyüp hatta iki ordu bir hizaya geldikleri hâlde, durmayıp da Falcı geçidine varınca Rus ordusunu arkasına almak üzere Prut'un sağ yakasına geçmeye devam edince geçişini önlemek üzere Petro geçit başına bir tümen gönderip eğer men'e muktedir olmaz ise köprü inşası birkaç güne muhtaç olur ve geçit yeri kendi ordugâhına altı yedi saat kadar uzak olduğundan orduyu Hümayün Prut'u geçse bile birkaç gün kendisine nizam verdikten sonra karşılamaya hazır olunur, diye düşünmüştü. İslâm askeri derhal kendilerini suya atarak Prut'u geçip karşı yakadaki Rus tümenini kaçırmış olmakla derhal o gece üç yerden köprüler yapılıp sabahla beraber birçok asker geçirilerek, Rus tümenini büsbütün bozup ordularına kadar sürmüşlerdi. Ertesi gün bütün ordu geçip uykusuzluğa rağmen altı saat yol yürüyüp ikindi vakti Rus ordusuna çatınca yol yorgunluğuna dahi bakmayıp, İslâm askeri hem ayağının tozu ile düşman üzerine hücum ettiklerinde Petro beş altı gün sonra yapılacağını tahmin ettiği belâya bir gün içinde uğrayınca ne yapacağını şaşırdı. Rus askeri bozulup dağılarak kaçmağa karar vermiş ise de, taraf su olup arkasını da Kırım Hanı almış olduğundan, bulunduğu yerde kuşatılmış ve aman dileyip sulh ricasında

bulundurmuş ve hattâ bu kuşatılmada Rus askeri ağaç kabuklarını yemiş oldukları sonradan tesbit edilmişdi.

Bu halde her ne istenilse kabul edeceğini bildirerek. Serdar-ı ekremden Sulh istida ettiğinde Leh devletine müdahale etmemek ve Azak kalesini geri vermek ve İstanbul'da elçisi oturtulmayıp ünvanı diğer kralların aşağı itibar olunmak gibi hükümdarlarını kabul edemiyeceği ağır şartlara bağlanıp Serdar-ı ekrem de Sulha rıza verince Petro çaresiz bu haşin teklifleri kabul ederek o veçhile müsalâha etmiş ve Baltacı vezirin buyrultunun sureti cildin sonunda (6) rakkamı ile yazılmışdır.

Baltacı Mehmed Paşa hiyle ve hurdacı bir vezir olup hattâ evvelce birçok desislerle sadrâzam olmuş iken, Sultan Ahmed Han Hazretleri hakikat-i hâle vâkıf olunca kendisinden yüz çevirip işden el çektirmişti. Sonraları İsveç ve Rusya olayları ortaya çıkınca hakikaten işe yaramış ve Petro gibi bir desise adamını yenmiştir. Rusya ordusunu bütün bütün ortadan kaldırabilecek iken bu sulha rızası, kuşkulu düşmanın üzerine gitmek uygun olmayıp hazır bu kadar gelebe sureti yüz göstermişken buna kanaat doğru rey kaidesi icabı, ihtiyat lâzımesi, yiğitlik sahibi olmak düşüncesine dayanır.

Lâkin bazı tarih yazarları bunu kendisinin gafletine verirler. Her ne hal ise İstanbul'da bulunan Devlet büyükleri ve saltanat yakınları kendilerinden emin olmadıkları için böyle bir fırsat ele geçmiş ve Rusya ordusu bütün bütün imha olunabilecek surete gelmişken, sadrâzam Rusya'dan rüşvet alarak sulha rıza verdi, diye işten el çektirilmesine çalıştılar. Fakat Sultan Ahmed Han Hazretleri, **«Böyle gazâda bulunmuş vezirin taltifi lâzimeden iken, azli münasip değildir»** diye red edince, hâtıra hayâle gelmedik iftiralar ilâve ederek nihayet İstanbul'a gelmeden azledip sürdüler. Eğer Baltacı bu iftiralardan uzak ise bile evvelki Sadaretinde kendisi de başkalarına nice desiseler etmiş olduğundan **(elcezai min cinsil amel)** sırrı ortaya çıktı.

Her ne hal ise yukarıda açıklanan ve on beş sene süren muharebelerde Devlet-i Âliyye epeyce zedelenmiş olduğu halde bu muzafferiyet ile nâmı ve şanı yine yükselmiştir.

Ondan sonra gelen Sadrâzamların başarısızlıkları yüzünden sık sık işten el çektirilerek nihayet Damat Ali Paşa Sadaret makamına gelip Devlete güzel bir nizam verdikten sonra Karadağ reayası isyân etmekle üzerlerine asker gönderip bastırıp sindirmişti.

Arkasından Venedik muharebesi çıkınca ordunun başına geçip İstendil, Gördos, Anaboli, Kestel gibi birçok kale ve yerleri fethedip ele geçirerek, tam bir zaferle İstanbul'a döndü. İleriki sene ilkbaharında da bütün bütün Venedik Devletini ortadan kaldırmak niyeti ile İstanbul'dan hareket etmişti. Geçen seneki fütuhatına bakarak, bu sene Venediği im-

hâ edebileceğini Nemçeli önceden sezerek, bu suretle Venedik Körfezi bütün bütün Devlet-i âliyye eline geçerek, Nemçe üzerine sefer açılınca. artık Belgrad ve Temişvar yolundan kolayca ikmâl yapılacağından bu takdirde Nemçe hükûmeti bütün bütün tehlikeye duçar olacağını bildi. Ve derhal Venedik seferinden vazgeçilmesini teklif ve vazgeçilmediği hâlde harb ilân edeceğini yazarak Nemçelinin bu davranışı, Serdar-ı Ekrem'e ağır gelmekle, Venedik seferinden vazgeçip Nemçe üzerine yürümüştü. Hâkim kethüdası kötü huylu ve sözünü bilmez bir adam fena görüşü ile metin olmayışlarından ötürü Nemçe muharebesinde ordu bozulmuş ve Ali Paşa da alnından kurşun ile vurularak şehîd olmuşdur.

Ali Paşa gayet akıllı, âdil ve bahadır olup, halkın işlerini bitirmeğe, Devlet işlerini yoluna koymağa elhak pek güzel muvaffak olmuş, kısa müddet içinde vezirlerden hiçbirine nasib olmayan fütühât'a mazhar oldu.

Himmeti daha yükseldi, ama felek müsaade etmedi. Lâkin ondan evvel Devlet'in usûl ve nizamı sarsılmış, hattâ ilim adamlarının nizamı da değişik bozulmuştu, hele kadılıklar bütün bütün ehliyetsiz ellere girmiş, olduğundan Ali Paşa soya ve kayırmalara bakmayıp her hususda zât ve liyakâta baktığından, diğer nizamlar arasında ilim adamlarına da nizam verip ilim ve kemâl ehlinin kadrini yükseltmiş, hattâ müderrislerden birinin yalnız fazla kemâlinden ötürü nişancı ettirmişti. Rüşveti ve buna benzer hediye kabulünü yasak etmişti. Böylece yalnız kendi çıkarlarını düşünüp de Devlet işlerini düşünmeyen pek çok kimseler, kendinden memnun değillerdir.

Bazı tarih yazarları der ki: «Kısa zamanda büyük fütühat, selâtin-i uzzam içinde Yavuz Sultan Selim Hazretlerine, nâmlı vezirler içinde de Ali Paşa'ya müyesser olmuşdur.»

Lâkin padişahdan herkes nasıl titriyorsa, Ali Paşa'dan da halk emin değildi. Ölümünde, pek çok kimseler memnunluklarını açığa vurup: «Vezir öldü, ordu bozuldu ise biz de kendimizden emin olduk, zamanı gelince düşmandan da intikam alınır.» diyorlar ve lâkin intikam alacak hangi vezir kaldığını düşünmüyorlardı.

Devlet nizamına sarsıntı ve milletin tabiatına kesel gelince, böyle çalışkan üstün yapıda Devlet adamının sevilmemesi gelenektir.

Ondan sonra Nemçe üzerine tâyin olunan Serdar-ı ekremlerin muvaffakiyetsizlikleri İslâm askerinin gayret göstermemesi ile İslâm Ordusunda günden güne mağlubiyetler görünmeğe ve çoğalmağa başladı. Orduda türlü karışıklık ve ihtilâller ortaya çıkarak, nice yerler hattâ Temişvar bile Nemçe eline geçti. Askerin böyle sebatsızlığı malûm olup, böyle disiplinsiz askere nizam verilsin de, sonra düşmandan intikam alınsın» diye Rikâb-ı Hümayûn kaymakamı bulunan Damad İbrahim Paşa,

sulh yolunu tutmuş ise de askerler kendi kabahatlerini örtmek için: «Kabahat şunda idi, yok bunda idi, yoksa biz şöyle ederdik, hiç o güzel Temişvar düşmana bırakılır mı? diyerek ortalığa bağrışıp çağrışınca, ilim adamları da sulha böyle yanaşmakta bu isteğimizi düşman gördükçe zayıf olduğumuza yarar deyince, diğerleri de bu re'ye uydu. İbrahim Paşa yalnız kalıp ve sulh sözü ortadan kaldırılarak yine harbe başlandı. Lâkin bu defa daha çok bozgunlar vuka gelerek Belgrad da elden gitti.

O zaman Temişvar düşman elinde iken «sulh ne demek» diyenler Belgrad'ı bile Nemçeli'ye bırakarak: «sulh yapılsın» diye İbrahim Paşaya eğildiler. İbrahim Paşa hemen Sadrazam oldu ve böylece sulh yapıldı. Ama ne fayda, hem Belgrad elden gitti ve hem de Devlet bu kadar ziyana uğradı.

Bazı tarih yazarları bu hususta, İbrahim Paşa'nın tuttuğu yolu beğenirler. Bazıları da Damad İbrahim Paşa hem damat, hem de sözü geçer olduğu hâlde sulh tarafına ziyâde yanaşıp, fazla istek göstermekle, düşmanı şımarttığından, Nemçe Devleti bir naz ve cekimserlik ederek böyle fena bir andlaşmaya güç hâlle razı edilebildi. Eğer bizce bize ağır başlı davranıp ve metanet gösterilse idi, daha ehven şartlarla sulh yapılabilebilirdi, derler.

Her ne hal ise işbu mertebeye varıp da mağlup olarak sulh yapılınca elbette bazı büyük ziyanlara uğranacağı bilinir. Bunda İbrahim Paşa'nın azıcık hafifliği olsa bile pek büyük suç sayılmaz. Ancak, «sulh olunsun, askere nizam verilsin» diye açıkça söylediğine içden tutumuysa ve yaptığı işler uygun düşeydi bütün kusurları affedilirdi. Halbuki oniki seneden fazla bağımsız olarak sadarette bulunduğu hâlde askere nizam da sarsıldı. İsraf ve sefahatten başka bir şey düşünmez, vermek şöyle dursun, devletin eski usul ve nizamlarını asker ve muharebe sözü ona küfür gibi gelirdi. Velhâsıl gelişme ve uygarlığın öldürücü teferruatı ile özentilere düşüp önemli işleri ele alıp askerin nizamını ve onu besleyecek mülkî idareyi düşünmedi.

Nitekim şimdi aşağıda yazdıklarımızdan anlaşılacaktır. Bu sulh zamanında, bazı kürsü şeyhleri «dat'ı zamahrecinden okumak lâzımdır» diye dâvâ edip, gerçi bu husus ilmi bahislerden sayılır bir keyfiyet olup, halk ile hâfızlar arasında tartışma ve kavgalar başladığından, herkesin gözü kavgadan ürkmüş olduğundan, bu dâvâda olan Şeyh efendilerin kimisi sürülmüş, kimisi de azarlanıp dat kavgası bastırılmıştır.

Yukarıda adı geçen muharebe Devlet-i Âliyyenin şanına nakise getirmiş ve eğitimli asker tanzim etmek lüzûmu gereği gibi anlaşılmıştır.

Halbuki İbrahim Paşa sadarete gelip de sulh andlaşmasını imzaladıktan sonra, harp düşüncesi tamamen yok edilip kılıç kuşanmış gaziler bir kenarda unutulmuştu. Harp lâkırdısı yasak ve herkes bu iddialardan

uzaktı. Kılıcın kadrü kıymeti bilinmezdi, kırık, bir kenarda iken sohbet ve safa dalgaları iltifat gördü ve istenildi.

Silâh imâlâthânesi yerini, minekârı işler aldı. Askerî tâlim yerlerine karşılık yer yer eğlence yerleri kuruldu.

Rusya ise bu gidişimizi dikkatle uzaktan izliyerek öğrenince, «İbrahim Paşa'yı ve ona bağlı ricali harp sözü meraklandırır» diye düşünerek derhal elçisini İstanbul'a gönderip kaba ve sert tekliflere başladı.

Yatıştırıcı cevaplar verilmişse de Devlet meseleleri keskin kılıç ile hâl oluna geldiğinden, gösterilen deliller bir faide vermeyip elçi nihayet «Prut'ta biz mağlûp olduk, sulha mecbur olduk, kaderimiz kırıldı ve kralımızın ünvanı aşağılık oldu. Sulh yenilenmezse andlaşmayı bozacağız,» deyince yalnız bu baş belâsını uzaklaştırmak için İstanbul'da, Rus elçisinin oturmasına krallarının nama değer krallar ile eşit tutulmasına, diğer bütün isteklerine «evet» denilip yalnız Leh'e müdahale etmemesi için bir parça dayanılır gibi oldu ise de Rus elçisi «bizim Leh'e girmemiz ve işlerine karışmamız yalnız Devlet-i Âliyye ile olan dostluğumuz için yapılmıştır. Zira Leh halkı hür ve kralları olan Nalkıran'a karşıdırlar. Lâkin yalnız başlarına kalırlarsa başa çıkamayıp, adı geçen kralı istemedikleri halde onları zorla itaat altına alıp baş eğmeye zorlayıp, İstiklâl kazandığı halde Devlet-i âliyye sınırına yakınlığı ile zararlı olur. Ve biz Lehistan'a girip iyi bir nizam verdikten sonra çok durmayıp çıkarız» dedikte bir çocuğun bile inanmayacağı bu gibi şeylere müsaade edildi. Birçok can ve kan kaybına karşılık kazanılmış olan birçok başarı sağlayacak maddeler «yalnız eğlencede kadehler dökülmesin» diye terk ve feda edildi. Ruslar bu maddelerin her birisi için binlerce asker kaybetmeye muhtaç iken, bu kadar maddeleri yalnız «andlaşmayı bozarım» lâfıyla kazandı. Askere nizam verilip de sonra düşmandan intikam almak çıkarılan toplantı ve ayırımlara düşülüp, halkın tabiatında rahatını bozmamak gibi eğlence ve sefahat yollarına yakınlık ile herkes sefahate çalgı ve cümbüşe düştü. Askerin nizamı şöyle dursun, halk içinde geçerli eski usûller de terbiyeye göre karı-koca arasındaki tabi bağlılıklar bile bozuldu.

Ve türlü mermer çeşitlerinden bahçeler yapılıp hergün bir çeşit lâlelerle süslenip, geceleri kandiller ile donatılıp kaplumbağaların sırtına mumlar yakılıp lâle bahçelerine bırakılarak ışık oyunları tertiplenirdi. İbrahim Paşa Beşiktaş yakınında yaptırdığı Çırağın Yalısına Padişahı her sene davet edip, Padişah da Şehzadeleri ve Saltanat mensupları ile beraber gidip, bu ışık oyunlarını seyretmek için haftalarca kalırdı. Bazen de Helva Sohbeti için Paşa kapısına gelip beş altı gün eğlenirdi.

Kâğıthane, Devletin ileri gelenleri ile zenginlerine taksim olunarak, altmış kadar kasırlar ve bahçeler tanzim olunup Kırkağaca kadar şen ve mamur olmuş ve Sa'd-i Abad Kasrı yapılıp çağlayan ve ışıklarla süslenmişti. Gerçi Devlet-i Âliyye için şan ve şerefini yükseltmek için, elçilere ve yabancılara gösterilmek üzere, Padişaha böyle ferah ve gösterişli bir yer lâzımdı. Lâkin, eğlenceler ve sefahatler de sınırı aşmıştı.

Türlü çeşit lâle çoğalıp manâsı genişlemiş, şairlere büyük bir sermaye olmuş, şiir ve yazı epeyce rağbet bulmuşdu. Lâkin, Lâle soğanı bahaya çıkarak hatta mahbup denilen Lâle beş yüz altına satılmağa başlayıp merakı olup da edinemiyenlere iç yarası olduğundan Lâle çeşidlerine Narh verilerek mahbup Lâle soğanının bin kuruşdan fazlaya satılması yasak edilmiş ve bu Narh maddesi satışlara esas olmak üzere İstanbul mahkemesinde sicile kaydettirilmiş olduğu, tarih kitaplarında yazılıdır. Velhasıl İstanbul'un en büyük âlemi, zevk ve eğlencede en yüksek devri idi. Lâkin bu hâl Nizam-ı Devlete sarsıntı, milletin tabiatına da tenbellik veriyordu.

O devirde elçilikle İran'a gidip gelmiş olan Dürri efendinin ifadesince bazı acem bilginleri İran'ın hâli yamandır. Eğer içimizden iş görür, tedbirli olanlardan kimse meydan bulamaz, fenalar yüz bulduğundan hal böyle giderse iki seneye kadar Safevi Devleti'nin çökmesi, ortadan kalkması şüphesizdir, derlermiş. Halbuki iki sene bile olmadan Afganlılar ortaya çıkıp galip gelmişler ve İsfahan'ı istilâ etmişlerdi. Safevi Devleti'nin dağıldığı haber alınmakla önceden Devlet-i Âliyye elinde iken, sonra Acem eline geçmiş olan bazı yerlerin henüz bir sahibi çıkmadan zaptedilmesi münasip görülüp; Hemedan, Gence, Revan, Şirvan ve Gürcistan gibi birçok eyâletler zaptolunmuş ise de Vükelâ içinde bu eyâletlerin muhafazası için alınacak askeri tedbirleri bilen ve alan olmadığından sonra İran'da Nadir şah ortaya çıkarak gerek Devlet-i Âliyyece gerek Ruslar tarafından zabtolunan yerler geri alınmış ve bu yolda harcanmış asker ve hazineler beyhude yere gittikten başka, bu seferlerle Anadolu daha da harab olduğundan, İbrahim Paşa pişmanlık ve herkes acı duydu.

Bu seferler sırasında Ruslar tarafından tahammül olunmaz teklifler vukua gelip hattâ bir defasında Rusya'ya harb ilân olunması üzerine Fatiha okunmuşken yine sulh tarafı tercih olunarak sonu kötü, ağır ve tehlikeli olduğu sonradan bilinen nice iğrenç maddeler üzerine andlaşma yapılmış ve böylece Ruslar Hazer denizi kıyılarına yerleşmişti. Bazı tarihçiler bu andlaşmada İbrahim Paşa'ya karşı koyup eğer harp edilse idi Devlet-i Âliyyece şanlı ve faideli olurdu derler.

Lâkin o devrin haline ve durumuna bakılırsa andlaşma pek isabetli olmuşdur. Yoksa binyüzseksenliki senesi muharebelerinde ortaya çıkan bozgunların daha o vakit olmasından korkuluyordu.

Hakikâten bu sefahatler bırakılıp da doğruca ve tam olarak harb yoluna gidilmiş olsa ne alâ; ama yukarıda yazıldığı ve belirtildiği gibi Devlet adamları kuru debdebe ve gösterişe dalmış ve sefih kimseler meydanı almış ve düşman ise günden güne askerine nizam vermekle bulunmuş iken harp etmek büyük hata ve tehlike olurdu.

Böylece İbrahim Paşa'nın o vakit anlaşma yolunu tutması için itiraz etmek hakkı ve doğru değildi, ama bu kadar zevk ve sefahata dalması için her ne denilse karşılığı cevapsız kalır.

Bir taraftan da Nadir Şah tek durmayıp üzerine varılmak durumu ortada iken, azıcık davranış ile ortadan kaldırılacak belâ olmayıp büyük harekât yapılması lâzımdı, ama Devlet büyükleri zevk ve safa sofralarında, kafaları tütsülediklerinden, harekât yapacak halleri yoktu.

Şöyleki, yazıldığı gibi Afganlılar ortaya çıkıp İsfehan'ı istilâ ve Şahların sonuncusu olan Şah Hüseyin Safevi'yi tahtından indirdiklerinde, Bağdat vâlisi Ahmed Paşa tarafından Şah Hüseyin istenilince Efganlılar da Şahın başını kesip Bağdad'a yollayarak Safevi Hanedanını söndürmüşlerdi.

Lâkin İsfehan istilâsında Şah Hüseyin'in oğlu Şah Tahmasıb Kazvin yakınlarında bulunduğundan o taraflarda saltanat sürdüğü sırada askerinden ve Afşar kabilesinden Nadir Ali ortaya çıkarak git gide nüfuzunu arttırıp kuvvetlenerek Şah Tahmasıb'ın kapıcılar kethüdası hizmetinde bulunarak Efganlılar'a galip gelmiş ve İsfehan'ın kurtuluşuna sebep olduğundan, nüfuzunu arttırarak Devlet'in itimad edilir adamı sıfatiyle mutlak vekil olarak, İran'ı Efganlılardan bütün bütün temizlemek üzere Efgan üzerine yürüdüğü sırada Şah Tahmasıb Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa ile yaptığı muharebede bozguna uğramış ve sonra Hemedan ovasında da Bağdat Valisi Ahmed Paşa ile yaptığı muharebede de yine yenilmiş ve bozguna uğramış olmakla, Sulha talip olarak Gence, Tiflis, Revan ve Şirvan Devlet-i Aliyye'de ve Hemedan, Germanşah Tahmasıb'da kalmak üzere andlaşma yapıldı. Lâkin Nadir Ali bu andlaşmayı beğenmeyerek ve bir yolunu bulup, Şah Tahmasıb'ı tahttan indirmiş ve sekiz aylık, Abbas adındaki oğlunu tahta geçirmiş, çok geçmeden onu da indirip Hil'at-ı Şahîyi kendisi giymiş ve bütün İran'ı avucunun içine almışdı. Adı geçen eyâletleri istilâ ettikten sonra da Devlet-i Âliyye sınırlarına taarruz etmeğe başlamıştır. Çünkü sulh lakırdısı üzerine o tarafların elde bulundurulmasından vazgeçilmişti. Bu işler İstanbul'da da türlü söylentilere ve yermelere sebep oldu.

Bu acıklı gidişi gören bazı Devletini sevenler İbrahim Paşa'nın tutumunu cerh etmeye başladılar. Halk ise bu makule şeyleri hazmedemeyip haksız yere habbeyi kubbe edegelmişler iken, böyle ipuçları ele geçince susmayacakları bilindiği için, eski vezirler asker eğitimini arzu ederken ve vezir eğlence ve oyunlar tertibine düştü ve Saltanat tarafını da

zevk ve safaya alıştırdı. Büyük Devlet memuriyetleri, bilhassa vezirlikler muharebe yerinde işgüzarlıkla liyakatını ispat edenlere verilegelmişken bunlar Helva sohbetine şan ve şöhret kattılar. «Acemden bu kadar yerler alınmışken yine Nadir, Şaha verdi ve buna İslâm ehlini düşman elinde bırakdı, gibi uygunsuz sözlerle dedikodular her yerde açık kapalı İbrahim Paşa'nın yaptıkları söylenirdi. İbrahim Paşa da derhal gidişe bakıp duyarak Nadir Şahın gözünü korkutmak için Üsküdar'da Otağ-ı Hümâyun kurdurup «Acem üzerine gidilecek» diye yayıldı. Lâkin «kâh Padişah Acem seferine gidecek, kâh yalnız sadrıâzam gidecek» diye vakit geçirilince bu duraklama halka büsbütün büyük üzüntü verip bazı fesatçı ve kötü düşünceli olanlar da kargaşalığı ateşleyip işi ilerlettiklerinden (1143) yılı başında Mevkib-i Hümâyun Üsküdar'da iken İstanbul'da fesad ve kargaşalık alevlenmeye başladı.

İbrahim Paşa'nın bazı sevenleri olay ortaya çıkmadan kendisini uyarmışlarsa da İbrahim Paşa ikbâl sarhoşluğu içinde, ancak şirin sözleri Meclis'e götürmeye alışık olduklarından böyle yakınlarının uyarmaları kendilerine acı gelirdi. Hatta olaydan biraz önce birisi Kethüda beye varıp: «ortalığın durumu fena görünüyor. Umumi fikirleri değiştirebilecek bazı tedbirlere başvursanız» dedikde «bu zamanda böyle şeyler konuşulur ve hatıra getirilir mi» diye azarlanmıştı.

Bu cihetle herkes bir tarafa çekilip eşkıya sokaklara düşünce kolunuza kuvvet derler idi, bazı Devlet büyükleri çok önceden Padişaha durumu anlatmışlarsa da Padişahın İbrahim Paşa'ya teveccühü sınırın dışında olmakla işten el çektirilmesine muvaffak olamadıklarından, üzülüp acınarak bir tarafa çekilip olayların ortaya çıkmasını ve kaderin geleceğini bekleşirlerdi.

Üstelik fesadın önü alınamayıp gittikçe, şiddetlenmeye başlayınca Sancak-ı Şerif çıkarılmasa da herkes İbrahim Paşa'nın davranışlarından kırgın bulunduğundan, halk Sancak-ı Şerif altına toplanmamış ve Sultan Ahmed Han Hazretleri İbrahim Paşa'yı ve kendisine bağlı bazı kimseleri katledip eşkıyâya verdikten başka, kendisi de Saltanat işini bırakıp Sultan Birinci Mahmud'u tahta geçirmiş ve böylece kargaşalıkların büyümesine mâni olmuştu. Aksine Sancak-ı Şerif değil, bir şerifin bayrağı çıksa halkın birikip eşkıyanın hakkından gelinebileceği yazılmışdı.

Kısacası Şah Tahmasıb ile yapılan sulh andlaşması Şah Tahmasıb'i zevale götürdüğü gibi, İstanbul'da da bu olayların ortaya çıkmasiyle sonuçlandı.

Sultan Mahmut Han Hazretlerinin tahta geçmesi ile ortalık durulmuş ise de, «ifrat tefrit-i doğurur» sözü, tecrübesi olmakla onlar da sınırı aşarak hoşa gitmeyen hareketlere koyulduklarından, Devlet-i Âliyye bir zaman da onların yaptıkları fenalıkları kaldırmak için uğraşdı.

Hatta eşkıyanın başına geçirdiği İstanbul kadısı kendini bilmez bir divâne olmakla olaydan sonra verdiği mânâsız bir ilâm ile Kâğıthane'deki bahçelerle büyük kasırlar yerle bir edilip dosta, düşmana karşı büyük bir rezalet gösterilmiştir.

O asırda Devlet-i Âliyyece medeniyet yoluna gidilmek ve eğitim görmüş asker yetiştirmek düşünceleri ortaya çıkmıştı. Lâkin işin başından başlanmayıp, kuyruğundan tutulmuş ve binanın temeline bakılmayıp binanın işlemeli olmasına özenilmiş, yani Frengistan'da olan fen ve sanayiin yayılmasına ve tutunmasına himmet olunmak lâzım gelirken, medeniyet okunun getirdiği çerçöp israf ve sefahate aldanılmıştı. O vakit İstanbul halkı din ve mezhebini usûl ve hayatı tutmakta ve hiçbir ilerlemeyi kabul etmeyen katılıkta olduğundan yüksek tabakada olan memurların bu gidişinden nefret ederek her türlü hâdiseden ürkmeye ve yapılan yeni tarz binaları kötü görmeye başlamışlardı.

Kısaca İbrahim Paşa'nın Sadaret günlerinde asrın icabı uygarlık yoluna gidilmiş ve hatta dericilik san'atı da o zaman İstanbul'da tesis edilmiş, umumi efkârın hazmedemeyeceği seviyede sefahat yolu tutulmuş olduğundan, yukarıda görüldüğü gibi büyük bir kargaşalık ortaya çıkarak, İstanbul'un altı üstüne gelip yeni biçim binalar bile birtakım mutaassıp kimselerin yolsuz ve haksız yere yıkılıp yok edilerek İstanbul'un o devirdeki eserlerinden yalnız Matbaacılık San'atı kalıp, sonraları bir aralık ona da durgunluk gelmişti. Zira bu olaydan sonra, bütün bütün kuru taassup yoluna gidilip Devletde aşağıda anlatılacağı gibi İran ve Avrupa seferleri ile meşgul olduğundan, epeyce müddet böyle şeylere bakılamamıştır.

Şimdi Matbaacılık fenninin icadı zamanı ile İstanbul'da kuruluşunu anlatalım.

İSTİDRAD

(Matbaacılık san'atı hakkındadır)

Tabı' san'atı medeniyetin anası denilmeğe değer ve insan icadının en yüksek ve faidelisi denilmeğe lâyık, kadri büyük, hakkını vermemek imkânsız bir fendir. Zamanımızda Avrupa ve Amerika'nın görülen türlü sanayii ve büyük hızla ilerlemesinin dayanağı bir olduğunu herkes kabul etmektedir.

Bir kitabın el yazısı ile suretini çıkarmak nice zamanlara ve masraflara muhtaç olduğundan başka meselâ bir kitabın bir nüshası en büyük çabuklukla üç ayda yazılabildiği hâlde, böyle bir kitabın nüshasını yirmi gün içinde temiz ve hatâsız olarak tamamlanıp basıldığı için insanlığa faydalı ilim ancak bununla gelişmişdir. İlimlerin yayılması nice nice şeylerin yeniden keşfine, kavimlerin ve milletlerin biribirini tanımasına

kısaca insanın insan olmasına, yâni hasletlerini genişletmeye, insanın okuyup yetişmesine ve medeniyeti bütün tarafları ile üzerinde toplayıp istidadı kadar kemâl derecesini bulmasına yardımcı olmuştur.

Daha önceleri bile medeniyette ileri gitmiş milletlerde fen ve maarif ilerlemiş iken eserleri yayınlanmadığından kendilerinin batıp kaybolmaları bile o günün maarif ve bilgileri de beraberce yok olmuştur.

Ama şimdi matbaacılık san'atı her kitabın birçok nüshası olduğundan yayınlanınca her köşede her fenden evrak ve birçok eserler bulunmakla matbaacılık bundan sonra maarifin ilâ maşallah yaşayacağına kuvvetli ümitler vermiştir.

Matbaacılık san'atının ilk olarak hangi şehirde icad edildiği ve icad edenin kim olduğundan tarih yazarları değişik düşüncededirler.

Hele ilk olarak Almanya'a (Hess Darmstad) Gran dükalığının şehirlerinden (Mayans) da (Gütenberg) ile (Fost) un beraberce yaptıkları ve açtıkları matbaada meydana çıkmış olduğu muhakkaktır. Gütenberg'in baskı san'atını evvelce (Strasburg) da bulmuş olduğu zan ve tahmin olunduğundan, hâlâ bu iki Alman şehri bu san'atın kendisinde icad edildiğini iddia ile birbirine rakip ve karşı olup ancak ikisi de matbaayı icad edenin Gütenberg olduğunu söylerler. Böylece iki taraftan söylentiler de matbaa fennini icad edenin Gütenberg olduğunda şüphe bırakmaz. Çünkü Gütenberg'in ailesi asilzadelerden olduğu halde bindörtyüz milâdî senesinde Mayans'da doğmuş ise de 1425 milâdî senesinde Strazburg şehrinde bulunup 1445 senesine kadar is, Strazburg ahalisinden olmak üzere kayıtlı sayılmıştır. Hattâ Strazburg'da Andre Dureyzen ve diğer kimselerle bazı harf gizli sanayi üzerine şirket kurduğu ve Andre Durayzen ölünce kardeşi Jorj Durayzen vâris olarak şirkete dahil olmak iddiasına kalkmış ve yapılan mürafaa sonunda Andre'nin şirkette olan hakları kardeşi Jorj'a, verilmek üzere hüküm verilmiş ve ilâm olunmuştu. İşte matbaa san'atı da zikr olunan gizli sanayie dahil olmak üzere zan ve tahmin olunduğundan bu halde matbaacılık sekizyüzkırk hicrî tarihinde icâd olunmuş olmak lâzım gelir.

Fakat ilk defa ne türlü yapılmış ve nasıl basılmış olduğuna dair ciddi bilgiler bulunamamıştır. Zannedildiğine göre Gütenberg başlangıçda ağaçdan yapılmış harfler kullanırmış, lâkin bastığı kitaplara hiçbir vakitte ismini koymadığından, tarih yazarları arasında pek çok çekişmeler olmuştur.

(847) senesinde Gütenberg Mayans şehrinde Matbaa icadına başlayıp ve Fost ile şirket kurduğu muhakkak olup kırkiki satır adı verilen ve kimin bastığı ve nerede basıldığı yazılmıyan İncil-i Şerif'in bu matbaada basıldığı umumî söylentidir. Hele (855) senesinde beraber bulunduklarına hiç şüphe olmayıp birisi tahta üzerine hurûfat olup diğeri ufak

ufak tahtalardan harfler yaparak üçüncüsü de dökme harfler ile olmak üzere üç türlü baskı icad etmişlerdir.

Adı geçen Fost, Mayans'da doğmuş kuyumculuk san'atı ile meşgul olarak servet sahibi olmasıyla asıl icad edeni Gütenberg'e bazı rivâyete göre akça, bazı söylentiye göre san'at ve maharetçe epeyce yardımı olmuştu. Ancak (860) senesinde aralarında anlaşmazlık çıkarak şirketlerinin dağılması Fost'un vermiş olduğu akça'ya mukabil Gütenberg şirkette olan hissesini ona terketmeye mecbur olduğundan, bazı ileri gelenlerin yardımı ile, diğer bir matbaa kurup bazı kitaplar basmış ve (873) senesinde Mayans'da ölmüştür.

Ama Fost matbaayı tamamen ele geçirdikten sonra Petros Şorf ile şirket kurarak adı geçen matbaayı işletmeye başlamışlar ve (862) hicrî senesinde, yani (1457) milâdi senesinde Zebur'u basmışlardır. Tarihli olarak basılan ilk kitab budur. Adı geçen Şofr Darmstad köylerinden (Kerneshaym) adlı köyde doğmuş ve yazıcılık ile iştigal ederek (853) hicrî senesine kadar Paris'te oturmuş, sonra Mayans'a gelip Gütenberg ile Fost'un matbaasında çalışmış, sonra da Fost'un ortağı ve damadı olmuştur. Çünkü Şofr gayet zeki ve buluşlu bir adam olup Gütenberg ile Fost'un matbaasında harfleri damga gibi yapıp da baskı yaparlarken Şorf o damgayı kalıp yapıp da onunla harf dökmeyi icad etmekle, matbaa san'atındaki noksanı tamamlamış olmakla bu icadından Fost ziyadesiyle sevinerek kendisine ortak edip, kızını vererek damad yapmıştır. Bu yeni harfler ile bu matbaada (864) de Durandi adlı yazarın kitabını ve (865) de Klemandis nizamatını ve (867) de tarihli olmak üzere ilk defa Lâtince olarak Tevrat-ı Şerifi basmışlardır. Söylentilere göre matbaanın mucidi Gütenberg ise onun tamamlayıcısı Şofr olup, lâkin bazı tarih yazarları bu san'atı icad eden, Hollanda şehirlerinde Harlemli Loran Koster adlı kimsenin matbaayı, icad eden olduğunu ancak Amerika'yı keşfeden Kristof Kolomb adlı deniz seferleri yapan, yâni seyyah iken ondan sonra çoğunlukla o tarafa sefer eden Amerik'a verildiği gibi, Loran Koster'in de böylece adı unutulmuş ve böylece Gütenberg ile Fost üstad olmuşlardır.

Şöyleki, Loran Koster birgün dağda gezerken ağaç kabuklarından bir takım harf şekilleri yapıp bunlarla bazı şiirler basmış ve sonra damadı ile birlikte çalışarak bir nevi sabit mürekkep de icad edip bir kitab basmıştır. Sonra harf şekillerini kurşundan ve sonra daha dayanıklı olmak için kalaydan yapıp ve bir takım amele toplayıp baskı san'atını meydana koymuş ve fakat bunu ameleden gizli tutarmış. İşte Fost bu amelelerden biri iken bu sırrı öğrenmişse de gizli tutması için, yemin ettirilmişti. Lâkin bir gece Loran Koster, kilisede iken Fost matbaa aletlerini alıp kaçar ve bir zaman Amsterdam taraflarında vesair yerlerde dolaşmış nihayet Mayans şehrinde oturup (846) hicrî senesinde bu yerde birkaç ki-

tap basmıştır. Sonraları Gütenberg ve Şofr ile şirket kurarak (855) senesinde bu san'atla iştigal etmişlerdir. Bu söylentiye göre matbaacılığın asıl mucidi Loran Koster olarak Gütenberg ile Fost ise yayılma ve yayından hizmet etmişler demek olup, ancak eski vakitlerde de basmacı kalıbı gibi bazı aletler baskı için kullanılmıştır. Mühür kazmak bu kabilden eski bir sanattır. Ama matbaacılık bu demek değildir, belki icad edilen harfleri bir araya getirip çözmekten ibaret olduğuna göre, Loran Koster'in bulduğu da bunlardan hangisidir bilinemediğine göre, matbaacılığın icadı yine Gütenberg'e isnad olunmak lâzım gelir.

Her ne hâl ise fende matbaacılık herkes tarafından kabul edildikten sonra, bunu iki defa Çinliler veya Endülüs Arapları bulmuş diye bazı söylentiler çıkmışsa da doğruluğu belli değildir.

Ancak tahtadan yapılmış harf şekilleri ile bazı matbaa işleri Çin'de ve Japonya'da binaltıyüz senedenberi yapılırmış ve Yunanlılar ile eski Romalı'lar zamanında da varmış, İtalya'da, Napoli civarında (Herkülemin) adlı harabede, bu yolda devlet tezkereleri basılmış, diye bazıları matbaacılık ve baskı san'atını evvelden de varmış derlerse de daha önceleri kalıp ve yüzük kabilinden olup, harfleri toplayıp baskı fenninin asıl icad edeni, Gütenberg olmak gerekir.

Kısaca baskı san'atı Mayans'da meydana çıkmış ve (867) senesine kadar, belirtildiği gibi yürütülmüştür. (867) de, Mayans yapılan bir muharebe sonucu işgal edilince, matbaalar harab olmuş ve baskı işi bir müddet, askıda kaldıktan sonra, diğer yerlerde de duyulup herkes tarafından kullanılmağa başlamıştır.

Bu olaydan sonra Fost ile Şofr iki sene kadar zaman içinde üç hâl ile matbaalarını açıp ondan sonra da iki sene kadar bazı kitaplar basmışlardır.

(871) de Fost Paris'e gidip basılmış Tevrat nüshalarını satınca «bu adam sihirbazdır, nüshalarda kırmızı ile yapılmış resimler insan kanıyla yapılmıştır» diye birtakım geri kafalılar, hakkında iftira edip hapse attırmışlardır. O vakit Fransa kralı olan onbirinci Louis bu sanat'ın zuhurunu merak edip sırrını keşfetmek şartiyle onu hapisden çıkarmışsa da çok geçmeden aynı sene içinde Fost vebadan Paris'te öldü. Mayans'daki matbaa bütün bütün damadı olan Şofr'a kaldı. O da uzun müddet çalıştırmıştır. (908) tarihine kadar basmış olduğu kitaplarda ismi yazılı olup (909) senesinde bu matbaada Hikmet'e dair basılmış olan bir kitapda oğlu olan Jean Şofr ismi görüldüğünden, (909) da öldüğü yorumlanmıştır

Mayans olayından sonra matbaacılık başka yerlere de yayılarak ilk önce İtalya'da, sonra Fransa'da görülmüştür. Fakat, Fransa'da kısa zaman içinde pek ziyade revaç bulmuştur. Zira onbirinci Louis çok titiz ve gaddar bir adamdı. Fakat Mayans'dan üç kişi getirtip, kitap bastır-

mağa başlamakla matbaacılığın revaç bulmasına ve yayılmasına hizmet etmiştir. Matbaacılık yayılınca, el yazısı tutulmaz oldu Bu durumda menfaatlerini korumak için herkesi ve ahaliyi kandırıp karıştırınca birtakım geri düşünceliler toplanıp bu üç kişiyi de sihirbazlık ile suçlayıp matbaacılıktan menlerini, ve cezalandırılmalarını istida eder. Matbaa ve malları ellerinden alınsın, diye Parlamento'dan da bir ilân aldıkları halde, onbirinci Louis bu san'atı yanına ve himayesine alarak bu üç kişiyi kurtardıktan başka birtakım imtiyazlar da vermiş, ondan sonra gelen onikinci Louis de matbaada baskı yapanlardan başka mücellidlere ve hizmet edenlere ve diğerlerine bile birçok imtiyazlar vermişdir.

Ondan sonra Fransa kralı olan birinci François da kendinden önce gelenlerin verdiği imtiyazları tasdik ve belki de arttırmak suretiyle matbaacılık çok çabuk ilerlemişse de, Paris'te Sorban Üniversitesi Profesörlerinin şikâyetleri üzerine bu imtiyazları değiştirilmiş, bozulmuş ve o vakit «Sansür» edilip önceden gözden geçirilerek baskı yapılması için müfettişler tayin edilmişti.

Matbaacılık İspanya'da da (876) tarihinde yayılmış Rusya'da, ondan yüz sene sonra başlanılabilmiştir.[1] İngiltere'ye de (876) tarihinde birisi matbaa harfleri götürmüş ise de yayılıp kullanılmasını İngiltere hâkimleri ile subayları yasaklamışlardır. Sonra Norveyk şehrinde bir matbaa kurulmasına ön ayak olanlar olmuş; ama birtakım kaba düşünceli herifler toplanıp «böyle faidesi yok, zararı çok bir sanat buluşu uygun karşılanır mı?» diye topluma yararlı, hayırlı işe Parlamento'dan yasaklanması için dilekçe verirler. Ama bu sıralarda matbaacılık her tarafta meydan alıp ilerlemekte bulunmuş olmasıyla, azar azar her tarafta duyulup, sonra gelenler maharetlerini göstererek harflere küçük ve iyice okunur şekiller vererek en yüksek dereceye erişmiş ve hususiyle bin tarihlerinde Felemenk'te basılan kitaplar pek ziyade maarif sevenler için makbule geçmiştir.

İşin İbret verici tarafı ve görünüşü şudur ki:

Halk çocuk gibi menfaatlerini gözetemeyip içlerinden ileri ve seçkin yaşayışı olan kimselerin garaz ve şahsi menfaatlerine hizmet ettiklerini bilmeyerek, Fransız hattatlarının tahriklerine kapılmışlar, kendilerinin de menfaatleneceği büyük kazancı, kendileri yasaklamaya çalışmışlardır. O asırda halkın yükselmesi okuması düşünülürdü. Böylece kimse bunun önüne geçemedi. Matbaacılığın ortaya çıkması ile de maarif ve bilgiler dağılıp genişleyerek bu makule garaz sahiplerinin azıcık olsun tesiri kalmamıştır. Şark memleketlerinde matbaacılığa İstanbul'da rağbet gösterilir, ama çok seneler sonra ilk adım atılmıştır. Eğerçi (**Helyestevillezine Ya'lemûne vellezine, Lâ yailemûn**) ve (**Utlübül ilme min el mehdi ilel Lâhdi**) gibi, bunca âyetler hâdisler ve eserler olduğuna göre, böyle ilmin nurlarının yayılmasına yarayacak olan yardımcılara ça-

bucak el atmak farz olan bir borç ise de, vakit ve hâl iktizası o vakitle henüz Avrupalılar ile yakınlık olmadığı için (**Men'arefe Lisane kavmin emine min mekrihun**) inceliğine kimse eğilmeyerek ve (**utlub-ul ilme velev kâne bissin**) yoluna gidilmeyip böyle yeni çıkmış, Avrupa'yı nura kavuşturan bu yıldırım ışığı şarka ve bize güç ulaştı.

İstanbul'da şöyle ortaya çıktı. Yirmisekiz çelebi denilen Mehmed efendi Paris'e elçi gidince beraberine oğlu Sadaret mektubî halifelerinden sonra Sadrıâzam olan Said Paşa da vardı. Said Paşa matbaanın menfaatlerini görüp gözeterek dönüşlerinde bazı maarif sevenlerle büyük kimseler, aralarında konuşup kabul ettikten başka o vakit matematik fennini çok iyi bilen Engürürsi İbrahim Ağa denilen Macarlı İbrahim efendi, hünerli, hezarfen, zeki ve üstün değerde bir zat olup kendisinin hizmet ve başarılarına mükâfat olmak üzere Dergâh-ı Ali müteferrikalığı ile doksandokuz akça timar ihsan buyrulmakla «İbrahim Müteferrika» diye anılmıştır.

Matbaaya dair onunla konuşulduğu zaman bu işi bana bırakın sözde kalmaz ortaya çıkarırım der. Matbaanın yararlarına dair Lâyiha tarzında bir risâle kaleme alır ve Damad İbrahim Paşa'ya takdim eder. Tefsir, Hadis, fıkıh ve kelâm kitaplarından başka lügat, tarih, tıp, kozfoğrafya fizik ve Rıyaziye kitaplarının basılmasına izin istida ettiler. Bundan evvel matbaacılığın İstanbul'da icadı konuşulurken, icraasında düşünceler tereddüt ve helecan gelmiş, Said efendinin ısrar ve tasarısı bu işe el atıp tutması ile (1139) senesi arasında, şeyhülislâm bulunan Abdullah efendi vesair asrın bilginleri, yazılan risâle üzerine sözler söyleyip yazdıklarından başka Abdullah efendi matbaacılığın yapılması için de bir kıt'a fetvâyı şerif de vermiş ve istida gereğine tefsir, hadis, ve kelâm kitâblarından madasının basılması uygun görülerek ruhsat verilmiş ve Said efendi ile İbrahim efendiye yukarı satırları Padişah tarafından yazılı bir ferman-ı âli çıkarılmıştı.

Bunun üzerine artık İbrahim Efendinin azim ve himmetine mani bir mahzur kalmayıp ve Said efendi de sermaye ile yardımda bulununca bu iki gayretli zat iki sene kadar zaman harcıyarak bir matbaa kurmuşlar, aletlerini malzemesini yapmışlar, eşsiz harf kalıpları oyarak kalıplar yaptırmışlardı. Basılmış kitap tashihi için de İstanbul eski kadısı İshak efendi ve Selânik'ten işden el çektirilmiş Sahip efendi ve Galata'da işten el çektirilmiş Yanyalı Esad efendi ve Kasım Paşa Mevlevihanesi Şeyhi Musa efendi memur olup iki defa (1141) senesinde talebeye en ziyade lâzım olup da alınmasında sıkıntı çektikleri lûgat kitaplarından «Vankulu» lûgat, iki cild olmak üzere basılarak her nüshası 35'er kuruşa satılmıştır ki asrımızdaki dört yüz kuruşa yakın para eder. Zikr olunan fermân-ı âlî ve fetvâ'yı şerife sûreleri ve risâle-i mezkûre üzerine yazılan takrizler

de bu lûgâtın evveline basılmış olduğundan tafsilât isteyenler oraya müracaat etsinler.

Yine aynı sene içinde tashihler sırasında tezgâhlar tatil edilmeden «Tuhfet-ül kibâr» adlı kitabın basılmasına başlanmıştır. Sonra İbrahim efendinin Lâtin lisanından tercüme eylemiş olduğu «Efgan tarihi» ve (1143) tarihinde «Tarih-i Garbi» ve Nazmizadenin «Timur tarihi» ve Şehyinin «Tarih-i Mısır-ı Kadim ve Cedidi» ve (1143) tarihinde Nazmizadenin «Gülşen-i Hülefa»sı ve sonra İbrahim efendinin «Nizam-ül Ümem» ve «Füyazat-ı Mıknatısiye» adlı kitapları ve Kâtip Çelebinin «Cihannuma»sı ve «Takvim-üt Tevarih» ve «Tarih-i Naima» ve «Tarih-i Râşid» ve Zeyli Çelebi ve Ömer Efendinin Bosna Gazavatına dair olan Tarihi» ve «Fenhenk-i Şuuri» basılmıştır.

Bunlardan başka İbrahim efendi Fransız harfleri de kazdırarak Fransızca - Türkçe sarf ve büyükçe bir Karadeniz haritası ve bir de «Bahr-i Hazer» haritası basıp 1158 senesinde ölünce yerine geçen kadı İbrahim efendi «Vankulu» lûgatını tekrar basmış ve daha bazı eserler meydana çıkarmıştır. Fakat harfler aşınmış olduğundan başka yanlışlar ve yanlış yazıları da çoktur.

Kadı İbrahim efendi de ölünce Devlet-i Âliyye idârî bazı şeylerle oyalandığından bu işi bir başkasına verememişler böylece matbaacılık san'atı epeyce zaman terk edilip işlemez halde kalmışdır.

Aşağıda anlatılacağı veçhile (1198) senesinde matbaa tekrar canlandırılıp bu defa da «Subhi ve Gurri tarihleri» ve «Usul-ül maarif fi tertib-i ordu» ve «Azab-ül Kifâye» ve Mareşal Veban nam zatın yazılarından «fenn-i lağam, ve fenn-i harb» risâleleriyle, «Troke» adlı yazarın «Kavannin-ül melâhe» tercümeleri ve Usul-ül maarif fi tasnif-i Sefâini donanma» basılmıştır. Fakat ilk önceleri basılan İbrahimin Müteferrika basımları gibi hatasız ve temiz basılamamıştır.

Sonra Sultan Selim devrinde her şeyde faydalı işler öne alındığı sırada Abdürrahim efendi nezaretiyle yeniden harf dökülüp, Üsküdar'da ve Humbarahanede tezgâhlar kurularak kırkbeş kadar faydalı kitap basılmıştır. Daha sonraları yeniden matbaalar açılarak İstanbul'da matbaacılık bugün gördüğümüz dereceyi bulmuştur.

Yukarıda yazıldığı gibi, geri düşünceli olanlara bir itiraz, ip ucu olmasın diye Said efendi ile İbrahim Müteferrika tarafından tefsir, fıkıh ve kelâm kitaplarından başkası basılması için istida olunmuş ve fetvâyı Şerif de onların istidası üzerine yazılmış olduğundan uzun şer'i kitaplar basılmıştır. Halbuki matbaacılıkta ta'zime aykırı düşen işler varsa da mücellidin müşta ile vurması ve kitaplar cenderede sıkmak fıkıh ilmi usullerine göre bilinen bazı meselelerde (El-umur bimekasıdiha) hükmünce Kur'ân-ı Kerîm'in yaprakları dağılıp orada kalmaktansa cildlenmesi caiz

olduğu halde şer'i kitapların, çoğaltılması «niyet-i Hayriye» si ile basılmalarında mahzur görülmeyerek sonra isteklilerin menfaati için şer'i kitaplar da basılarak bütün fen sahibleri istifade etmişlerdir.

Biz yine sadede gelelim.

Birinci Sultan Mahmud hazretleri gayet çalışkan ve şanlı padişah olup zamanında birçok büyük olaylar ve büyük fütuhat olmuştur. Doğu ve Batı'ya ordular göndererek üstün başarıları ile büyük işler meydana çıkarmıştır.

Şöyleki: Nadir Şah ile önce ve sonra pek çok muharebeler etmiş ve hatta, Şark seraskeri tayin etmiş olduğu topal Osman Paşa, Nadir Şah ile Kerkük sahrasında dokuz saat kadar muharebeden sonra galip gelince, Nadir Şah bozulmuş ve yaralı olarak firar ettikten sonra, İran diyarında birçok yerler alınmış ve viran edilmişti. Sonraları da Nadir Şah ile birçok defalar muharebeler olmuş, bazen galip ve bazen de mağlûp olunarak epeyce müddet Nadir Şahın ortaya çıkardığı beşinci mezhep ile uğraşılarak nihayet dördüncü Sultan Murad hazretleri zamanında kesin bir sınır andlaşması yapılmış, andlaşmadan sonra da Nadir Şahın iktâli sönmüş ve İran Hanları kendisine birer birer itaatten çıkıp karşı koymağa başlamışlardı. Sonunda çok geçmeden yakınları kendisini öldürünce, gailesi de ortadan kalktı.

Bu İran muharebelerinde Bağdad valisi bulunan Ahmed Paşa'nın hayırlı, değerli hizmetleri tarih sahifelerini süsler.

(1148) Hicrî senesinde Devlet-i Âliyye ile Avusturya arasında yine muharebe çıkınca Rusya Çariçesi Anna da Avusturya ile ittifak ederek Münih adlı General'in kumandası altında Devlet-i Âliyye aleyhine bir ordu yollamış idi. General Münih, eski Roma İmparatorluğunu ihya edeceğini ilân edince Rumlar da bu amaçla Buğdan'da Rus askerini memleketlerine kabul ettiler. Devlet-i Âliyye'nin disiplini bozuk askerleri bu eğitim görmüş askere karşı duramadığından, Osmanlı Sultanı Mahmud üstün bir Padişah olup soyları ve yurt ordusunda bozulma yüz göstermiş ve General Münih bayağı Tuna'yı geçmek sevdasına düşmüştü. Fakat severlikleri hâlâ sağlam olan Osmanlıların kahramanlıklarından istifade ederek Avusturya'da harbi kazanmış ve Belgrad'ı geri almıştır. O sırada İsveçlilerin Rusya aleyhine hârekâta geçmesi üzerine Fransa devleti aracılığı ile (1152) Hicrî senesinde andlaşma yapılmış ve Belgrad Devlet-i Âliyye'de kalmış ve Rus Devleti de Prut andlaşmasında uğradığı mağlûbiyetin kötü nam ve utancından kurtulmuştur.

Bu seferlerde Hekimzade Ali Paşa ile İvaz Mehmed Paşa'nın tarihde alınacak değerleri, ölçüsüz hizmetleri görülmüştür. Fakat bu muharebelerde bile talimli askerin faydası görülmüş ve birinci Sultan Mahmud, eğitim görmüş asker tertibine kalkışmış ise de o zamanın iç işle?

rindeki güçlüklerden yürürlüğe konulamamış; ondan sonra da askeri nizama koymak bahsi uzun zaman dillerde dolaşıp kalmıştır. Kısaca Birinci Sultan Mahmud hazretlerinin yirmibeş sene süren saltanatı zamanında Devlet-i Âliyye taze hayat bulup büyük olayları iyi sonuca bağlamıştır. Lâkin Devlet-i zaif zamanında, milleti bıkmış ve kuşku halinde bulmuş olduğundan büyük olaylar zorla ve yalnız onun üstün gayretleri ile meydana çıktığı, tarihe bir bakışta anlaşılır. Hatta Nadir Şahdan sonra bir zaman İran diyarı sahipsiz kalmıştı. O sırada Azerbaycan ahalisi himaye ve bize katılmak istemişler iken, müsaademeye cesaret olunamamıştır. Yoksa Devlet-i Âliyyenin zayıf ve kuşkulu zamanı olmasaydı İran'ın pek çok yerleri memalik-i mahrusa'ya katılabilirdi. (1168) senesinde birinci Sultan Mahmud ölünce, yerine kardeşi üçüncü Sultan Osman tahta geçti ve (1170) senesinde meşhur Ragıp Paşa sadrazam oldu ve (1171) de Sultan Osman da ölünce, üçüncü Sultan Ahmed'in oğlu üçüncü Sultan Mustafa tahta geçti ve Ragıp Paşa'yı sadarette tuttu.

Ragıp Paşa gerek Doğu ve gerek Rumeli seferlerinde bizzat bulunup yapılan işlerin esasını bildiğinden altı sene süren sadareti zamanında sulh yolunu tutmuş ve Harpten kaçınmıştır. Hattâ, Sultan Mustafa birçok defa muharebeye kalkışmış ve «eğer düşündüğünüz akça ise Edirnekapıdan ta Rusçuk'a kadar iki geçeli altın dizerim» demişken Ragıp Paşa önüne geçip, büyük Devletimiz zaferler kazanmışken harbin ve birçok büyük olayların geçmişi yabancıların gözünde korkacakları kadar vardır. Ancak şimdiki halde zaferden yoksun olup muharebe sırasında burası herkesce bilindiğinden düşman anlarsa hal müşkül ve dönülmez olur, hemen askere nizam verilsin de, sonra bu davranışlara düşülsün dediği söylenir. Bu suretle Devlet-i Âliyye'ye büyük hizmet eylemiş olduğu (1182) senesinde açılan Rusya muharebesinde anlaşılmıştır. Lâkin nasılsa adı geçen altınları asker tanzimi mühim maddesine harcatmağı başaramamıştır.

Şânizade der ki: (1100) tarihinden sonra Padişah'a akıl hocalığı edenler, seferi küçük görmeye başladılar. Hatta Ragıp Paşa bile sadaretinde daima muharebeden çekinirdi.

Kısacası o zaman Devlet-i Âliyye'nin eski usûl ve nizamları sarsılmış, uzun zaman askerin bakılması, halkın muharebelerden vazgeçip rahat yaşamayı ve sükûneti istenmesi ile gevşeklik ve tembellik âriz olmuş düşman ise, eğitim gören askeri teşkil ederek ve harp san'atını da ilerleterek kuvvet bulmuş olduğundan, bir harp olayı çıkınca işleri zorlaşır ve sulhu tercih ederlerdi. Bu böyle iken askeri yenileştirmek öne alınacak işlerden biri olduğu biliniyorsa da; bu mühim işe kimse yanaşmaz, buldukları dolabı kırıp dökmeden idare edip giderlerdi.

Bu esnada Rusya'da hükûmet nöbeti 2. Katerina'ya gelir. Kendisi Rusya Devleti hanedanından olmayarak Deli Petro'nun torunu olan üçün-

cü Petro'nun karısı iken türlü düzen ve aldatma ile kocasını devirmiş, yerine İmparatoriçe olduktan sonra, yerini sağlamlaştırmak için, kocasını öldürtmüştü. Bu yaptıkları Rus milletine ağır gelince suçunu örtmek düşüncesiyle, Deli Petro'nun yapmayı tasarlayıp da yapamadığı niyetlerini yürürlüğe koyup harekete geçerek, Lehistan işlerine karışmağa başlamış. Devlet-i Âliyye topraklarına taarruz etmeği kurmuş ve ilk önce Lehistan'a girerek yapılan andlaşmalara aykırı ve bizim için zararlı olduğundan önüne geçilmesi gerekirken, Devlet-i Âliyye'nin anlatıldığı gibi harbe girecek hali olmadığından, önce muntazam askere muhtaçtı.

Katerina'nın bu hareketini önlemek politika ve Devletler mavazenesi bakımından Avrupa devletlerine başlıca görev sayılırken, her biri özel menfaatlerini korumak için bir kenara çekilip yalnız Fransızlar ile Katerina arasında gizli bir soğukluk olduğundan, Fransızlar işin sonunun nereye varacağını düşünerek kuşkulanarak İstanbul'daki elçisi vasıtası ile Ruslara muharebe ile karşı koymaktan başka çare yoktur, diyerek, Devlet-i Âliyyeyi harb edecek hâli olmadığını bildiği halde hiç olmazsa bir zaman oyalar, diye düşünerek harbe teşvik etti. İstanbul'da Ragıp Paşa'nın ölümünden sonra iktidardaki dalkavuk yaltakçı kimseler, muharebenin mânasını lûgat kitabında öğrenip de yapılacak hazırlıklarla nelerin, nerede, nasıl olacağından haberi olmayanlar fırsat bularak, arzu edilmeyen zamansız bir harbin yapılması gelişmiş olunca, Rusya üzerine harp ilânı konulmuş ve karara bağlanmıştı.

Fakat o vakit Sadaret makamında bulunan muhsinzade Mehmed Paşa gençliğinde Rumeli taraflarında dolaşmış ve muharebelerde Rus askerinin askerlik değeri ile ne kadar asker çıkaracağını bildiği ve sınırlarımızın halini açık olarak gördüğü için, sınırdaki askerin yiyecek ve mühimmatı yok, derhal harb ilân edilirse ordu oralara varıncaya kadar birçok fenalıklardan korkulur. Bari bir zaman oyalansa da hududa gereği kadar kuvvet yığılsa, ordu mühimmatı tamam olunduktan sonra inşallahü teâlâ gelecek sene harb ilân ederiz demişti.

Lâkin yöneticiler ve büyükler kendilerinin özel menfaatlerini yürütmek üzere üçüncü Sultan Mustafayı harbe teşvik edip Sadrıâzamı da korkaklı ve gevşeklik ile suçlayarak, işden el çekdirdikten sonra (1182) senesinde Rusya'ya karşı harb ilân ettirdiler. Onlar kendilerinin dediğini yaptılar ama Devletin bünyesinde bir büyük yara açtılar.

Gerçekte yer ve gök götürmez askerle, Rusya üzerine yürünmüş ise de disiplinsiz, eğitimsiz asker; eğitim görmüş muntazam ve disiplinli askere dayanamadığından başka, daha ordu Edirnede iken başlayan kıtlık ve açlık ortaya çıkmağa başlamış ve Tuna geçildikten sonra idare olunmaz yiyecek sıkıntısı orduyu zayıf düşürmüş ve dağılmaya yüz tutar hâle getirmiştir. Gerçi öte tarafdan Kırımgiray han Rus topraklarını çiğ-

neyip talan etmiş bir taraftan Osmanlı ordusundan bir azı Özisuyunu geçerek Rusya'yı epeyce sıkıştırmış. Serdar'ı Ekrem ordusu da Hotin tarafına gelerek Turla ırmağına köprü kurup asker geçirerek ilerlemeğe başlamıştı. Bu haberler Petersburg da korku ve dehşet uyandırarak az kalsın ihtilâle sebep olacaktı. Lâkin Kırımgiray ölünce yerine geçen, gevşekçe olmakla onun yerini tutamadığından ve o sene mevsimsiz yağışdan nehirler çoşup taşınca Osmanlı ordusu birkaç kısma ayrılıp parçalanmış ve mühimmatı kayıplara uğradığından, Ruslar bundan faydalanarak Osmanlı ordusunu Tuna'ya doğru epeyce kovaladılar. Böylece Prut yılından Ruslar Baltacı Mehmed Paşa'nın gafletiyle nasıl imha olunmaktan kurtulmuşlarsa bu kere de Özi ırmağının böyle vakitsiz taşması, Katerinayı tehlikeden kurtardı, diye bazı Avrupa tarih yazarları yazmıştır. Hele Kırımgiray'ın vefatından Ruslar çok istifade ettiler.

Böylece Osmanlı ordusu dağıldı. Ondan sonra her sene tertip olunan ordular, bazen muharebe kazandılarsa da sonunda yenik düşüp bozulduklarından Tuna'nın öte tarafından olan bütün topraklar ve kaleler Rusların eline geçti. Baltık denizinden gelen Rus donanması Akdeniz adalarını yakıp yıktı ve (1185) tarihinde Kırım da bütün bütün elden gitti.

Ordu'yu hümâyûnun ahvâl ve harekâtına ve Devlet yöneticilerinin bu yolda yaptıkları hatâlara dâir (**Adsız**) ünvaniyle bir risâle yazılmıştır. Yazarının kim olduğu bilinmiyor, fakat yazı uslûbuna bakılırsa bu işleri iyi bilen bir zat olduğu anlaşılıyor. Bu risâlede der ki, «ötedenberi Devlet-i Âliyyenin sinirleri, yerinde olan zeamet sahibleri, tımar ve diğer ulûfeci askerlerin harbe koyulmaları, diyanet işlerinin himaye ve emirlerinden, yahut kendilerine has, Padişahın vereceği akçayı almağa bütün güçleriyle çalışır veya onları karışıklık çıkarırlar da bastıramayız korkusu ile ürkerek çağırılırlardı. Bu halde de din icabı cenge giden azın azı olup zeamet, tımar, ulûfe ve diğer Padişah dirlikleri de akçaya, işinin görülmesine yahut bir yere hizmet karşılığı külfetsiz herkes tarafından alındığı için, harb ve cenge böylece çok istekli olur birşey kalmadığından, askerin, içine dışarıdan girenlerle nizamı bozulmuştur.

Bu muharebeye dair olan geniş bilgilerle yapılan hatâlar bu risâlede vesair tarihlerde ve özellikle Resmî Ahmed Efendinin «Hulasa-tül İtibar» adlı risâlesinde yazılı olup, ancak Kırım ahvaline dâir bazı sergüzeştnamelerde fazla bilgiler çözüldüğünden bu yolda anlatılmağa başlanır.

Şöyle ki Ruslar, Tatarlara, hürriyet vaadederek aldatmaya başlayıp, bir zamandan beri Kırım hanları da çoğunlukla Kırım içinde oturmayıp Koşan'da yerleştiklerinden ve Devlet-i Âliyye tarafından o yerlerin gidişatı göz önünde tutulamadığından, Rus casusları meydanı boş bulup Kırım içinde istedikleri gibi karışıklık çıkararak, Kırımın reis ve mir-

zalarını aldatmışlardı. Böylece, Tatarlar Kırım seraskeri, Silâhdar İbrahim Paşaya «seni istemeyiz» demeğe gelen ordu ulaşdırma işlerinde veregeldikleri arabaları vermemeğe ve «bize Osmanlı askerinin lüzumu yoktur» demeğe başladılar. Çünkü, Tatarlar Ruslarla yaptıkları gizli anlaşmaları açığa vuramadıklarından orduca yapılacak yardımdan uzak durdukları gibi ellerinden geldiği kadar da ordunun bozulmasına gayret ederlerdi. Ordu emri altında bulunan Tatar askeri de bir kenara çekilip muharebede döğüşmezdi. Döğüşen yalnız Osmanlı askeri olup onlar da azın azı idi. Bir taraftan ordunun muhimmatı yetersizdi. Olan da Defterdar ve Nüzül eminlerinin yolsuz idarelerinden ötürü yok edilip yitirilmekde idi.

Böylece Kırım ordusu her yönden fena halda iken serasker İbrahim Paşa, yine gayreti elden bırakmazdı. Hattâ (1184) senesinde Ruslar Or kalesine taarruz edince Paşa binbir güçlükle bulabildiği kadar araba ile iki defa güçlükle orduyu götürüp muharebeyi kazanmış zafer gafleti ve Tatar halkının hilesinden habersiz Or kalesine gittiği zaman bir taraftan halk İbrahim Paşayı istikbale çıkmış, diğer yönden Tatarlar kale kapısını açıp Rus askerini içeri alınca, Han kaleye girmeden kaçmağa mecbur oldu. Ve kaledeki askerin çoğu şehid olup Kırımın kilit yeri olan Or kalesi de Rusların eline geçdi.

Ruslar bundan sonra diğer kalelere dadanarak Kırım içinde dağılma başladı. Selim Giray Han Kırım'da da duramayıp bir gemiye binerek İstanbul'a geldi. O vakit Ruslar, bazı Kırım ahalisinin seçimi ile ikinci Sahip Giray Hanı Kırım hanı yaptılar. Bu suretle Sahip Giray Han vekil olarak hükûmete geçince kardeşi Şahingirayı Sultan Kalgay yaptı. Serasker Paşa yine gayret gösterip, kahramanca Ruslara dayanmışsa da Kalgay olan Şahin Giray bir hayli Tatar askeri ile gelip «Biz Ruslarla anlaşdık, ordunuzu çekin, çekmezseniz yağma edeceğiz» deyince asker gözüönünde kayıklara binerek kaçmağa başladı. Kefe Valisi Mehmed Paşa da işine gelen havayı bulunca kaçtı. Serasker Paşa kendi emrindekilerle yalnız kalınca uğraşıp esir düşerek Petersburg'a gitti.

Tatarlar da birçok şartlarla Ruslarla andlaşma yapıp ancak bazı maddeleri Kırım'da henüz yapılmadığı için bu maddeleri yerine getirmek üzere Şahingiray biraderi tarafından murahhas olarak elli altmış mirza ve Tatar ile Petersburg'a gittiğinde eğer Rusya Devlet-i Âliyye ile sulh yaparsa Kırım ahalisi yine Rusulara tabi olalar diye bir sened yapıldı. Şahingiray mühürledi, diğer mirza ve Tatarlar işin sonundaki kötülüğü anlayıp sezerek mühür basmadılar. Şahingiray'dan ayrılıp, onu Petersburg'da bırakarak Kırım'a geldiler. Olanı biteni anlattıkları zaman, Kırım ahalisi tümen tümen dağlara çekildiler ve asker toplamağa başladılar. Ruslar her tarafı ele geçirmiş olduğundan çare bulamayıp anlaşma yapılıncaya kadar bu karışıklık devam etti. Bu sırada Şahingiray da Kı-

rım'a doğru çıkıp geldi ise de, Kırım'a girmekten korkarak, hatta kardeşi Sahingiray'la bile görüşmeden anlaşma yapılana kadar «Baltov» adlı kalede oturmak zorunda kaldı.

İşte Kırım bu suretle Ruslar eline geçerek diğer yerleri de tarihlerde yazıldığı gibi Ruslar istilâ ederek, Tuna'nın öte tarafı bütün bütün Ruslar eline girdikten sonra, seksenaltı senesi sonunda ve Muhsinzadenin ikinci sadaretinde, Ruslar sulh isteğinde bulununca ordu erkânı da anlaşmadan başka çare olmadığını gördüklerinden, her iki tarafın kararı üzerine Bükreş'de meclis kuruldu ve konuşuldu. Murahhas Abdürrezzak Bahir Efendi eliyle bir andlaşma düzenlenip bir sureti İstanbul'a gönderilmişti.

Ancak bu andlaşmada, Tatarların hürriyete kavuşması Kerş ve Yenikale'nin Ruslar elinde kalması ve Rus tüccar gemilerinin Karadeniz ve Akdeniz'de serbestçe gezip ticaret yapmaları yazılmış, ve bunlar sulh Andlaşmasının esası olarak öne sürülmüştü. Özellikle isteklerinden olup, Ruslar bütün bunları elde etmek için Kılburun kalesini yıkmayı, belki de geri verip yerinde bırakmayı, Kırım'da para basmak ve Hutbenin yine Devlet-i Âliyye adına olmasına ve Devlet-i Âliyye Kırım'dan bütün bütün ilişiği kesmemek üzere yeni kale ile Tamam arasında bulunan adada bir kale bina etmesine razı olmak ve ellibin kese akçe tazminat almak isterken, ondan da vaz geçmek gibi türlü kolaylıklar göstermişti.

Ordu erkânı o zamana ve gidişe bakarak bu anlaşmaya hep birlikte razı olmuşlarken İstanbul'da olup da ordunun halinden habersiz olan devlet büyükleri ve yöneticiler Kırım'ın hürriyetine ve gemilerin seyri maddelerine razı olmadıklarından tekrar muharebeye başlandı. Olacağı şu idi; Rusların Tatarlara hürriyet vermek maddesinde bu derece ısrarı, Lehistan'da yaptığı gibi bu vesile ile Kırım içine karışıklık ve kargaşalık sokmak, ileride Kırım diyarını da Kazan ve Ejdarhan gibi ele geçirip oralara yayılmak maksadından ibaret olduğunda şüphe yoktu. Eğer ordunun bir parça hareket kabiliyeti olsa, hiç olmazsa Tuna'nın beri yakasını elde tutup korumaya gücü yetse, o sırada Rusların da bazı iç karışıklıkları ortaya çıktığından bize çok kötülüğü olacak bu anlaşmadan kurtulmak mümkündü. Çünkü Rus askerleri hernekadar bu ana gelinceye dek galibiyet kazanmışlarsa da, seferlerden ötürü Ruslar da mali sıkıntılara düşmüşler bunun için de halka zulüm ve baskı başladığından, sonra orduda noksan erlerin yerine koymak için zaman zaman ahaliden asker yazdığından, Rus halkı Katerina'ya kırılmış ve Rusya'nın her yeri yıkılmağa yüz tutmuştu. Para yardımı için, İngiltere tüccarına günden güne açık pazar olduğundan, bununda içde kendisine başlıca ziyanı olmuşdu. Kazan taraflarında Tatarlardan bazıları itaatten çıkarak o hava-

linin harap olmasına sebep olmuşlar, sonra da bir takım çok miktarda asker toplayarak, Ruslar ile muharebeye tutuşmuşlar ve karşı koymağa başlamışlardı. Böylece Katerina da Devlet-i Âliyye ile anlaşmayı çabuklaştırmağa mecbur oldu. (1181) senesinde Rus askeri Tuna'nın beri tarafına geçip Şumnu'da Osmanlı ordusunu kuşatmıştı. Ordu içine türlü ayrılıklar ve kargaşalık girdiğinden, çaresiz sulha razı olup, konuşma memurları da işi çabuklaştırıp ve her nasıl olursa olsun bir yüze çıksın diyerek bu kadar asker ve mühimmat kaybından sonra yine Bükreş'te kararlaştırılan maddeleri ziyadesi ile kabul edip, Kaynarca anlaşması gibi muzır bir muahede yapılmasına mecburiyet hâsıl oldu.

Sabık Kırım Hanı Dördüncü Devletgiray Han ile Canikli Hacı Ali Paşa (1187) senesinde Kırım'ı kurtarmaya memur edilip Taman dolaylarında Nogay ve Çerkes kabilelerini toplayıp (1188) senesinde Kırım'a girmişti. Kırım ahalisi anlaşarak beraberlik içinde düşmandan intikam almak için ayaklandılar. Galibiyet islâmlara yüzünü göstermeğe başlamışken Kaynarca muahedesinde, Kırım serbesttir, şartı olduğundan çaresiz Hacı Ali Paşa da kışlamak üzere Kefe kalesine döndü.

Bu seferin Devlet-i Âliyyeye yaptığı fenalıklar saymakla bitmez. Hattâ Osmanlı topraklarında at neslinin bundan sonra kaybolduğu ve battığı söylenir.

FEZLEKE

Devlet-i Âliyye şeceresini evvelâ Şah Osman Gazi Hazretleri ekip, kendisinden sonra gelenlerin yeni gelişme himmetleriyle terbiye olunup Kanuni Süleyman Hazretlerinin zamanında yükseliş çağına ermiş ve sonra ihtilâllerin karanlık ve kuşkulu günlerini kâr muntazam ve kudretli oluşun, baharını görmüş ve bazı sarsıntılara uğrayarak fena bir hale gelmiş iken, İkinci Mahmud Han Hazretleri, elinde tuttuğu yükseliş meş'alesi ile hükûmet şeceresine musallat olan keder verici masrafları keserek Devleti bu zararlı sebeplerden temizledikten sonra onun hayırlı halefi zamanında adaleti sayesinde emin ve rahat olduğumuz ve iyi günlerini gördüğümüz Sultan Abdülmecid Han Hazretleri, aldığı, bilgili tedbirlerle Saltanat şeceresine yeni bir gelişme ve hayat sağlamıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

(Devlet-i Âliyye kanunlarının ne veçhile bozulduğuna dairdir).

Bizden önce gelenlere gizli olmayan, incelenmiş haberlere göre Devlet-i Âliyye Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerinin saltanatı zamanına gelinceye kadar sade bedevilerin durumuna yakın bir halde olup topraklar genişledikçe usûl ve kaideler konulmuş, gerek artan zenginlik, tabii olarak durumun değişmesine sefahatin karışık sonlarına bir gün istek ve arzu duyulmamıştı.

Sultan Süleyman zamanında ise kısa zamanda birçok memleketler daha Osmanlı toprağına katılmış devletin sınırları genişlemiş ve memlekette üstün derecede artan zenginlik, tabii olarak durumun değişmesine sebep oldu. Bu da dünyada tabiatın gelişmesi icabı olduğu cihetle; niçin oldu? Bedeviler gibi kalınmış olsa daha iyi olmaz mı idi, denilmekle zamanın mecburi hüküm ve emirlerini inkâr demek olur.

Zira her insan topluluğu zorlanarak bu köprüden geçmiş ve zaman hükmünü anlayıp takdir etmeyerek tabiatın gidişine karşı koyup da eski durumunda kalmakta direnen ve ısrar eden kavimler, boşluk ve yokluk denizine düşmüştür. Şu kadar devlete göre en büyük tehlike ve korku ve millet topluluğunun bedeninde çok büyük tehlikeli hastalık bir durumdan diğer duruma geçiş sırasında olup bir hastalığın iyiliğe dönüşü zamanında ziyade dikkat ve ihtimam olunmazsa, hastalık yeniden ortaya çıkar ve zaten zaif olan vücûdu bütün bütün berbat etmesi, nasıl tecrübe ile biliniyorsa, devletlerin de durum değişikliklerinde eski haliyle girmeye mecbur bulunduğu yeni duruma geçiş, dikkatle incelenerek, akıllıca yapılmadığı ve hemen usûlleri değiştirmekle eski durumun sonu gelmiş olacağından, bünyesi zayıf olan devlete, birdenbire sarsıntı verildiği halde kolayca selâmete çıkmak kolaylaşır. Aksi halde bu çabuk akışın su yolları tıkanmazsa etrafını basıp harap eder. Zamanın icabeden değişikliklerine karşı durup da değişiklik olmasın diye çabalamak bunun benzeri olup böyle düşünen hükûmet yöneticileri devlet bahçesini sel altında bırakıp darmadağın edecekleri delilleri ile görüşten uzak değildir.

Kısaca reformdan uzak kalmak Allah'ın namus hassası olup insanlık kanunları zamanının hükmü ile değişmekle, ikiyüz sene evvel pek mükemmel ve hayırlı kavmin mizacında ve dünya milletlerinin gidişinde diye kabul olunan bir kanun ve usûl, o vakitten beri meydana gelen de-

gişiklikler dolayısiyle bir işe yaramaz dereceye gelmek tabiatın emri olduğundan, devlet bakanları için asıl lâzım olacak, kabullenilecek olayı düşünüp tartışmak ve devleti bugünkü ihtiyaçlarına ve zamanın hükmüne göre incelemek ve yorumlamakla idareyi ona uydurmak ve mevcud nizamları gözönüne alıp, ince yerinde duruma oturtmak mes'elesidir.

Bu istenilenlere yaklaşma yollarının biri ve belki en kestirmesi bağlı oldukları devletin eski kanunları ve eski durumu ile kabullenilecek gelişmeyi bulmak olduğundan, gerçekte saltanat-ı seniyyenin eski usûl ve nizamları tarih kitaplarında yazılı ise de bizim bu tarihimizde tekrarı bazı mertebe sadetten hariç ise de bunların aşağıda olduğu gibi yazılması ve adı geçen nizamlara vakit vakit aciz olan kargaşalığın sebeplerini açıklamak hem iş görecek, gelecek kuşaklara küçük bir hizmet ve hem de aşağıda bildirilen tarihimizde adı geçecek olan «Nizamat-ı Cedide» nin icablarını anlamağa kolaylık olur diye düşünüldü.

Her devletin esas vazifeleri iki gerekçeye dayanır: Biri memleket içinde sosyal adaleti kurarak halkın haklarını hukuk çerçevesinde korumak. Diğeri, sınırları düşman taarruzundan muhafazadır. Her devletin ünü şerefi ve işlerinin yolunda gitmesi ile renkli parlak yükselişi bu vazifelerin güzelce yapılmasına çalışmak ve gayretle üstün başarı göstermekle olur. Devlet-i Âliyyede aslına bakılırsa bu gerekçelerin yapılmasına yüksek bir önemle bakılır ve hiç bir şey gözden kaçırılamazdı. Şöyle ki halk arasında adalet ile hüküm vermeğe memur bilginler gayet toplu ve muntazam olduktan başka gelmiş geçmiş Âl-i Osman Sultanları da pek ziyade titiz davranarak o zaman gereği, kendileri divan yerinde hazır olup memleketin iş ve meselelerini din ve devlet ile kayıt altında bulundururlardı. Hattâ Yavuz Sultan Selim Han Hazretlerinin eski Divanhanede bizzat divan eylediği tarih sahifelerini süsler.

Eyâletlerin idaresine memur olan beylerbeyiler nice zaman sancak beyliği etmiş, sıcak ve soğuk rüzgârı görmüş emektar zatlar ve sancak beyleri Din ve Devletin iyiliğini isteyen, iş bitirir, tecrübe görmüş durumda kimseler oldukları halde, suç ve günahları olmadıkça işten el çektirilmeyip, uzun zaman makamlarında sürekli olarak kaldıklarından, güç ve kuvvetleri üstün olup hazer günlerinde şehir ve kasabaları imar ile özellikle halkın üstün seviyede geçimini gözden ayırmazlardı. Seferde çok teçhizatlı ve silahlı askerleri ile sefere koyulurlardı.

O vakit Avrupa devletlerinde muvazzaf ve daima eğitim gören, harbe hazırlanmış asker olmayıp gerekirse etrafdan asker çağırıp toplamışlar iken, mevkib-i Hûmayûna özel Kapıkulu adlı, ulûfe alan daima hazır, emir ver ferman bekler ocak birlikleri vardı ki; bunların yaya yürüyenleri Yeniçeri ortaları, atlıları altı bölük yani Ebnâ-i Sipahiyan ve Silâhtar ve

Gureba-i yemin ve Gureba-i yesar ve Ulûfeciyan-ı yemin ve Ulûfeciyan-ı yesar ocakları halkıdır.

Yeniçeriler, daima kışlalarında oturur, eğitim ve harb san'atını disiplin içinde öğrenir, Seferi Hümayûn olunca hemen her orta kazan ve erlerini alarak büyük bir istekle muharebeye giderlerdi. Subaylarının emirlerine baş eğip baş üstüne derler, itaatleri bu yüksek seviyede olarak gittikleri yollarda reayaya kötü denilecek üzücü olaylardan kaçınırlardı. Böylece muharebe yerine geldiklerinde cenk pazarından can alıp, can vermek hülyası ile kışlalarında bu günü beklemişler ve küçüklükten beri, canım feda olsun düşüncesiyle eğitilmiş, cenge çok istekli ve hırslı bir birlik olup tehlikelerden ve can korkusundan ürkmeyerek düşman karşısında göğüs gerip durduklarında, galibiyet ve zafer kendilerine ayakdaş ve arkadaşdı.

Hepsi bekârdı; fakat yaş haddini doldurup işe yaramaz (amel-i mande) olduklarında tekaüt ulûfesi ihsan olunduktan sonra evlenirlerdi. Hazer günlerinde yeniçeri ocağı için yedi senede bir kere «Kapu» olup yani defter açılıp ne kadar noksan ortaya çıkarsa acemi oğlanlar kışlalarından o kadar er çekilir ve yeniçeri yazılırdı. Cebeci ve topçu ocaklarının nizamları da bu düzende idi. Acemi oğlanları Devşirme çocuklardan ibaretti. Bunlar küçük yaşta alınıp Türk dili ile eğitilir ve İslâm terbiyesi ile yetiştirilir, birçok zaman kışlada kalarak tam değerde kul olduktan sonra Enderun-u Hümayûn Ağalığına uygun olanları Enderun-u Hümayûna diğerleri de öbür ocaklara yazılır (tashih olunur) ve bu suretle toplu olarak eğitim görürlerdi. Devşirme, mutlaka Arnavut, Boşnak, Bulgar, Ermenilerden olup, başka milletten ve soydan ve şehir çocuklarından olmazdı.

Fakat yeniçerilerin oğullarını acemi oğlanları kışlalarına almak caizdi. Onlar da diğer devşirmelerle birlikte eğitim gördükten sonra alınan tertiplere göre ocaklara çıkarlardı. Evvelce adı geçen Süvarî ocakları için de gene yedi senede bir defter açılıp ne kadar noksanları ortaya çıkarsa Enderun-u Hümayûn ağalarının eskilerinden, yeniçeri, cebeci ve topçu birliklerinden yararlığı geçmiş olanlardan o miktar adam yazılırdı.

Yine söylersek, Kapıkulu denilen ocaklar, halkı genel olarak Arnavut, Boşnak, Bulgar, Ermeni devşirmeleriyle ocakzadelerden gelişmiş, ahalinin hiçbir sınıfı ile ilişkisi olmayan bir toplum olarak, hepsi küçüklükten beri gereği gibi eğitim gördükten sonra, yoluyla ocaklara çıkmış ve sayesinde büyüyüp geliştikleri Devlet-i Âliyye uğruna can ve baş vermek kendilerine alışkanlık olmuş, seçkin disiplinli askerler olup, içlerine dışarıdan bir kimsenin girmesi mümkün değildi.

İşte bu ocaklar, halkı Saltanat-ı Seniyyenin muvazzaf askeri ve Ordu-yu Hümayûn'un asıl birliği olup, Devlet-i Âliyyenin en büyük askerî kuvvetli tımar ve zeamet erbabı idi. Bunlardan 200.000'e yakın süvari çı-

kardı. Onlar iyi teçhiz ve ikmâl edilmiş, disiplinli ve muntazam oldukları zaman çoğunlukla Kapıkuluna bile iş bırakmazlar ve bunlar Padişah kulu olmaları ile, memleket içinde asi ve haydutların, eşkıyaların, ortaya çıkmasına engel olurlardı. Bunlardan yalnız Rumeli eyâletinin tımar ve zeamet erbabı bir Devlete yeterdi.

Zira önceleri yalnız Rumeli eyâletinde deftere geçmiş, 12.000 kılıç olup, her kılıca mutasarrıf olan tımarlı, her 3.000 okçu için birer tam techizatlı ve silâhlı celebisi ile Sefer eşmek kanun olduğundan Rumeli eyâletinin Tımar ve zeamet erbabı kanun üzere cebelileri ile 40.000 kadar olur iken bazı ocakzadeler hasbetenlillâh kanundan fazla olarak otuzar, kırkar, ellişer cebelileri ile Anadolu eyâletinde de deftere yazılı 1000 kılıç ve kanun üzere cebelisiyle, 17.000'er ve kanundan fazla olarak cebelisiyle 30.000'den ziyade ve Diyarbakır ile Kürdistan ve diğer eyâletlerin askeri de buna göre idi. 3.000 akçadan 20.555 akçaya kadar tımar ve bundan yukarısı zeamet olup, terakkileri de yalnız muharebede liyakat göstermeğe bağlı olarak, tımar erbabından cenklerde en yüksek derecede yararlığı görülenlere 10 Akçada 1 akça terakki ihsan olunur. Fakat Sefer-i Hümâyûnda olağanüstü bahadırlık ve yararlık edenler zeamet'e hak kazanırlardı. Sancak beyleri bunları muharebe yerindeki kumandanları ve beylerbeyiler başbuğları makamında olup disiplin işlerine alaybeyler memur idi ki, hep tevcihat onların arzlar üzerine yürür ve mahlûkatı (açık vazifeler) beylerbeyiler hak edenlere verip fakat tezkereleri Dersaadet'e takdım ile «Berat» olunurdu. Doğrudan doğruya İstanbul'dan bir ferde ne tımar verilir ve ne de terakki ihsan olunurdu, ne tımar, ne zeamet bir kimseye arpalık ve basmaklık olmazdı. Zeamet sahibleri, tımarın büyükleri demek olup zeametin değeri ve göz doldurması ne derecede olduğu bundan anlaşılır ki, başlangıçda dergâh-ı âli kapıcı başıları sancak beyliğine ve beylerbeyliğine müstahak rüzgâr görmüş, iş bitiren, istekli, içten bağlı zatlar oldukları halde arpalıkları 19.999 akça olup zeamet derecesine varmamak için ondan ziyade olmaz.

Ve Haseki kadınlara başmaklık adiyle maaş tahsisi lazım gelince Has karyelerinden yine 19.999 akçaya kadar akça tayin olunarak, yine 20.000 akçaya çıkarılmazdı. Tımar ve zeamet erbabı babadan oğula Padişah dirliğine el koymuş hep kişizade ve herkesçe bilinen, tecrübe görmüş zatlar olarak, bir deyimle milletin en şerefli kimseleri makamında bir mümtaz tabaka olup dışarıdan hiç kimseye tımar ve zeamet tevcihi tam olarak yasak olmakla, içlerine haberleri olmadan girmek mümkün olmadığından eskiden olduğu gibi çoğunluk oldukları gibi gayet mazbut ve üstün değerli, Devlet ve millet ne demek olduğunu tanır bir toplum oldukları halde, her biri kendi sancağı içinde bulunmakla istenildiği zaman hepsi birkaç gün içinde hazır ve emri bekler duruma geçerlerdi.

Rumeli tarafında 40.000 yörükân ve Müslüman, Anadolu eyâletinde 30.000 yaya olup, sefer Rumeli'de olursa yörükân ve müslümanlardan 5.000 - 6.000 er; Anadolu yakasında olursa yayalardan 3.000 - 4.000 er Sefer-i Hümayûna memur olarak, bunlar Metris ve top hizmetlerini ifa ve orman kesip yol açmak gibi işleri yapmaları ile tımar ve zeamet erbabı ellerine kazma kürek almak gibi bayağı işlerden uzak tutulmalarıyla yalnız cenge kendilerini verirler ve öyle çalışırlardı.

Bunlardan başka Rumeli yakasında 20.000 defterli Akıncı olup sefer olunca Akıncı Beyleri, takımı ve gönüllü olmak üzere 40.000 - 50.000 kadar çevik süvari ile muharebe sahası düşman memleketi içinde kurulup, sınırdaki müslümanlar sağlam ve esen kalır. Düşmanın böyle oyalandığı sırada ordu da yetişerek sonunda harb kazanılırdı. O vakitte Tatar birliklerine asla ihtiyaç yoktu. Adı geçen askerî sınıflar istenildiği zaman, istenilen yere hareket edebilen bir yere saplanıp bağlanmamış olarak bunlardan başka Hakan kalelerinin muhafazasına memur, yerli ve muvazzaf mustahfaz askerleri olup, onlar da memur oldukları kale ve toprakların muhafazasına canlarını verirlerdi. Bahadır fedai yiğitler olmaları ile sınırlarımız tam emniyette bulunurdu. O zaman Devlet-i Âliyyenin Deniz Kuvvetleri de bunlar kadar mükemmel ve çok muntazam halde idi.

Bunlardan başka özel kritik yerlerde Beşeli adında bir sınıf asker de vardı. İstenildiği zaman yevmiye ile de asker toplamak ve kullanmak mümkündü.

Monte Kokoli harp fenni adlı meşhur kitabında der ki: «Osmanlı askeri ulûfeye yahut tımar veya zeamete mutasarrıflardır. Fakat ihtiyaç duyulursa Levend, Sarıca, Sekban adında piyade ve süvari askeri yazarlar. Bunların esamileri olmayıp bizim durumumuzdaki gibi seferde hizmet ettiği günlerde yevmiye ücreti alırlar. Osmanlı süvarilerinden Beşeluyan —ki, atlı muhafız olarak bir nevi askerdir—. Engürüs'deki Hüsar süvarisine benzer. Madem ki Osmanlıdan korkup kuşku içindeyiz o halde daima hazır ve amade askere muhtacız.» Ve yine Monte Kokoli bu kitabında Devlet-i Âliyyenin kuvvet ve kudretini vasıf ve tahrif ederken der ki: «Osmanlı Devleti o kadar kuvvetli ve o kadar kudretli bir saltanat-ı kahiredir ki, gözü pek, korkusuz, cenkçi, harekâta ve sefer eşmeğe alışık, hesapsız sayıda askeri daima eğitim görmüş ve emir bekler durumdadır. İstenildiği zaman yürüyüşe geçer ve hareketi haberi duyulup dağılmadan sayısız en seçkin askeriyle istediği yere varıp harp sahasına girmiştir. Miladi (1660) senesinde gemilere manda ve öküzleri koşup Tuna yolu ile Belgrad'a Ösek'e ve Budin'e çektirdikleri gemiler ve ulaştırdıkları yiyecek ve mühimmat tarif sınırı dışındadır. Osmanlı usûl ve kaidesine göre yüze çıkarıp gösterdikleri tedarik ve yürüyüşün tam tersini yaparlar. Niyet ve maksatlarını gizlemek için ikmal işlerinde yürüyüş

ve harekâtta bin türlü şekilde de durum göstermişlerdir. Nice seneler Venedik seferi için aralıksız çalışma gösterişi yapıp ansızın Erdel kralı Rakoçi üzerine sefer ettiler.

Ve bir müddet Balat üzerine tedarik görüp ansızın Girit üzerine hücûm ettiler. Vaktiyle tedarik görmek Romalıların eski usûl ve kaideleri olup, Osmanlılarda ortaya çıktıkları günden bu yana onların tuttuğu yolu takip edegelmişlerdir. Osmanlı ordularında, Beldar, Neccar, Sina, Binr ve esnaf amelenin çokluğu şaşılacak derecededir. Kılavuz ve casusları çoktur. Topları ve mühimmatı gayet çok olduğundan sefer esnasında etrafdan bir nice amele ve yardımcılar toplayıp işe koştururlar. Üstadları ve özellikle topçuları Avrupa'dan kaçan dinini değiştirip Müslüman olanlardır. Diğer milletlerin takat getiremedikleri güç ve müşkül işler, Osmanlıya kolay gelir. Metrisleri gayet sağlam ve iyi tahkim edilmiştir. Metrislerini ve yürütmekde çabuklukları çok bambaşka ve hayret vericidir. Osmanlıya ayak kurşundan ve el demirden gerek demişler, darbı meseldir.

İşte bunun için o vakitler Osmanlı toprakları zulümden, baskıdan uzak ve serbest sınırlarında ufak hudud olaylarından bile masun olmakla sefer ve hazerde ahali asayiş ve huzûr içinde ve memleket günden güne şan ve mamur olmakta ve Devlet daima kuvvetlenip genişlemekte idi. Özellikle Sultan Süleyman Hazretlerinin yüz yılında Devletin Kara ve Deniz kuvvetleri pek çok olmakla, sindiren kuvvetli, sesi ve saltanatı dünyayı yerinden oynatmıştı. Ancak Devletin gelişme tepe noktası onun zamanında olduğu gibi birçok ihtilâl sebepleri de o vakit gelişmeye başlamıştır. Fakat kuvvet ve kudreti tepe noktasında olduğundan ve kanun maddelerini karışıklığı ekseriya mâkûl yüzeyde ayrıntıları ile başlayıp yavaş yavaş bütünlükle darmadağın ve karışık hâle geldiğinden, başlangıçda hissolunmayıp bir zaman sonra, tepkileri ortaya çıkmışdır.

Şöyle ki, Sultan Süleyman asrında Devletin büyüklük ve parlak görünüşü kemâle gelerek itibardan şımarıp istenileni özellikle kabul etmeyip yalvarmağa zorlamak, saltanatı bendegândan memleketin ileri gelenleri bazı hiyerarşide görünmemeye meyl ve istek başlamış bizzat divan-ı Hümayûna hazır olmayı terk edip ancak kafes arkasından divan işlerini duymakla yetinmişlerdir. Ordu muharebeye gidişlerinde hazer günlerinde bazen Edirne ve Yanbolu şehir ve kasabalarından gelip geçerken aracı kimsesi olmayanlar hallerini arz edebildiği için birçok ahvali duyarak memleket işlerine bağlı çalışmaları tepe noktasına eriştiğinden zamanında memleketler şen ve esenlikle memur ve ahali Osmanlı idaresinin gölgesinde kimseden aman dilemeden emniyet içinde idi.

Aslında vezirler içinde liyakat ve kiyâfetli üstün vasıf ve meziyette olan ve zaten zamanında değer sahibi olanlar sadrâzam olup vezaret bile nice zaman sancak beyliği ve beylerbeyilik ettikten sonra nihayet Ana-

dolu, sonra Rumeli beylerbeyisi olarak rüzgâr tecrübesini görmüş, geçirmiş dünyanın sıcağını, soğuğunu görerek dünya işlerine gereği gibi anlayış edinmiş zevata tevcih edilirdi ve bütün tevcihatında verilen bir şeye karşılık olmayıp rüşvet de alınmayıp herhalde ehil olan ve hakkı olan görüp gözetilir iken, Sultan Süleyman bu eski geleneğin tersine, dışına çıkarak has odabaşı İbrahim Ağayı birden sadaret makâmına getirdi.

Gerçekde Sultan Süleyman bizzat Devlet işlerini görmeğe kendini adamış, ihtimam gösterir kimse idi. Vezirleri kendine âlet edinmişdi. Her kim vezir-i azam olsa Devlet işlerine sarsıntı ve karışıklık gelmeyeceği açıkça bilindiğinden işlerin büyük bir kolaylık içinde gönlünce yürüyüp akması için, böyle elinin altında yetiştirilmiş bir zatı sadarete getirmesi, kendi zamanında işlerin gidişine aykırı olmadıysa da bu yöne kendinden sonra gelenlere kötü örnek göstermiş olduğundan, kendinden sonra gelenler de zaten sevdikleri özel bendelerini, vezir etmeğe başladılar. Bu gibiler ise gençlik, tecrübesizlik çağında nâil oldukları sevgi ve iltifata mağrur olarak çağının işini ve gidişini bilmediği gibi bilen erbabından da sormaya tenezzül etmedikleri için, hemen kendi başına iş görüp kanun ve kaideye uymayan hareketle, iş artık zatiyata intikal ederek hakikaten iş görmek asıl maksadı düşünülmez olduğundan, Devletin nizam ve intizamı darmadağın olmuş, karışmış kuvvetinde zayıflamaya dönüş başlamıştı.

Ne kadar söylense, İkinci Selim tahta geçtiğinin ilk gününde yeniçeri ağasını Kaptan-ı Deryâ yapmış, o da denizcilikten haberi olmadığı için, aşağıda anlatılacağı üzere İnebahtı limanında Osmanlı donanmasını yakmış ve işte o vakit Osmanlı Devletinin Deniz kuvvetleri, seviyesinden düşmeğe yüz tutmuş idi. O bir de tımar sahipleri haysiyet ve nâmusdan olan ve mülâzimlik hizmeti görülenlerden hakkı olanlara tevcih oluna gelirken, Sultan Süleyman asrında Çeşnigir başılıkdan beylerbeyiliğe çıkan Hüsrev Paşa rüşvet ile tımar vermek gibi bir kötülük ortaya koydu. Sonraları bunun pek çok zarar ve ziyanları görüldü.»

Monte Kokoli adı geçen kitabında Osmanlı Devleti Serdar-ı ekremlerinin harpde hüner ve maharetlerini, duruma hâkim olup muharebe emir ve işlerinde istek ve çabuklukları, Allah'ın önünde binlerce tahsin ve aferine değer, diye övdükten sonra bunun sebebini böylece anlatmışdır. Osmanlı vezirleri büyük işlere istidat ve liyakat kazanmak için daha küçük yaşlarında harp hizmetlerinde kullanılıp, böylece mühim Devlet işlerine alışarak melekelerini artırırlar ve basamak basamak yavaş yavaş rütbelerine erişirlerdi. Osmanlı memleketlerinde geniş memuriyet kanunları içinde, memleketten memlekete gönderilerek veya seferden sefere gidip gelerek gençliklerinden, yorgun yaşlılık yıllarına varınca türlü harp silâhlarını kullanmakda, emir vermek ve emrin yapılmasında du-

ruma hâkim olarak hükûmet ile bilgilenip en yüksek seviyeye çıkarlardı. Fakat açıklamadan yapamıyacağız, bu zamanda nice olaylardan sonra, Osmanlıların arasında da harp fenninin öğrenim ve eğitimiyle, idmanı ve tatbikatı nizamına hâlel gelmiş bu hüner ve marifetin gelişmesine korku ve bıkkınlık, gelip Serdarlığın şanına ve şöhretine kusurlar ârız olmuştur. Zira Padişah sarayı ileri gelenlerinden bir nicesi çırak çıkarılıp serdar nasp ve tâyin ile hâtırı sayılır bu devlet işi, harp bunun yapamıyacağı kudretle kendine yüklenir diye yazılmıştır.

Aslında Padişah ile vezir-i âzamları arasında kimse müdahale edemezken, üçüncü Sultan Murad asrında nedimleri ve yakınları Devlet işlerine sokulup sadrâzamlara nice akıl ermez işleri yapmasını teklif eder, eğer kabul etmezse hepsi birleşip huzurda fırsat düşünüp türlü iftiralarla Padişahı kızdırıp öfkelendirerek, kimini öldürdür, kimini de sürdürürlerdi. Böyle birçok zaman sadrâzamlar ister istemez enderun halkına uyar ve havalarına uygun iş görmeye mecbur olurlardı. Onlar da korkusuzca, her devlet işine müdahale ederler ve istediklerini yaptırırlardı.

(900) Yılında Şehzade Sultan Mehmed'in sünnet düğünü olup bir iki ay uzayınca etraf ve nahiyetlerden sayısız halk toplanmıştı. Düğün şenlikleri sonunda bu kadar baldırı çıplağın memnun edilmeleri istendi. Hepsi yeniçerilik isteyince istedikleri yapılsın, diye yeniçeri ağası Ferhat Ağaya irade buyuruldu. Halbuki ötedenberi eski yeniçeri erleri usûl ve nizamı gereğince acemi oğlanları kışlalarından alınmak kanun idi. Ferhat Ağa ocak subayları ile görüştükten sonra bu suretle ocağımıza yetişkin olmayan yaban erlerin girmesi ile ocakta süre gelen kanun ve kaide elden gider, Osmanlı Devletine bunun büyük zararı vardır, dediler ve birlikte karar almışlarsa da işin sonunu düşünemeyen bazı nedimler ve yakınları bir arada istek ve ısrar ile tekrar Padişahdan irade çıkarmışlar. Ferhad Ağa da bu işten çekilip, yerine geçen Yusuf Ağa çırağı adiyle bu adamları yeniçeri ocağına alarak bir fesad tohumunu ekip gitmiştir ki, sonra gelenler de böyle birer hâdiseyi fırsat bilip türlü adla ve sudan sebeplerle soyu ve ahlâkı ve mesleği ve mezhebi bilinmez şahıslar yeniçeri içine alınmış, böylece Devletin kendi eliyle terbiye ve eğitim gösterdiği acemi kışlaları fidanlığında yetiştirdiği muntazam ve itina gören ocağa incir dikilmiştir. Zira ocağın kanununda bir gedik açılınca bir daha önü alınmayıp aslında Padişah ulûfesine mutasarruf olanlar vükelâ ve vezirler ve diğer memur dairelerinde istihdam olunmak ele geçmez iken, ve yeniçeriler genellikle kışlalarında kalmak şart olarak dışarıda bir kimsenin bulunması ve ihtiyar işe yaramaz, iş görmez olmadıkça tekaütleri tam olarak yasak iken, ondan sonra yeniçeri ulûfeleri hademeye verilmeğe, genç ve tuvana yiğitler tekaüt olmağa ve adım adım bu fenalıklar artarak yeniçeri ağaları ve ocak subayları ve kalemi ile kâtipleri

neferat esami ve terakkilerini dilediklerine satıp, satışa çıkararak çıraklık ve irad eliyle bahşedip vermeye ve nihayet yeniçeri esamileri muhakkak ve esham gibi alınıp satılmağa başlamakla, ekserisi enderun ve Birun ileri gelenleri ve ilim adamları dairelerine, bunların kulları ile hizmetkâr güruhuna geçip ve bunlara kapulu adı verilip kışla mütevellileri bunların mevacib'ini biraz noksan vermeğe alışıp yedikleri için yeniçeri esamisi günden güne artmakta olduğu hâlde, sefere gidecek erleri azalarak nihayet yeniçeri kışlalarında Baş eski ve Bayraktar adıyla birkaç iş görmez derbederler ile Karakollukçu ve Aşçı makulesi bazı biçarelerden başkası kalmayıp yeniçeri esamisi evvelkinden birkaç kat artmış olarak mevaciblerine devlet hazinesi dayanamaz olmuşken, mevacib çıkarılması vaktinde güçlükle bulunan büyük miktarda akçayı, sefere gitmez, kolluk beklemez devletin bir işine yaramaz esnaf tüccar birine tâbi olanlar ve hizmetkâr güruhundan yolunu bulup tekaüt esamisine geçirilenler aldıklarından, sefer için şöy'e dursun, kolluk, beklemek için lâzım olan erler, kışlalar tarafından ücret ile tutulurdu. Halbuki İstanbul'da bunca esnaf ve aşağı tabakadan başka taşralarda nice yüzbin kişi birer ortadan dem vurarak yeniçerilik iddiasında olduklarından, askeri tahsisatı yiyecek yeri arpalık edinmiş olan birtakım ocak kokonosları, bir karışıklık çıkarmak isteseler sözü ayağa düşürüp ve nice düşük insanları yeniçeri adiyle kazanların başına üşüşüp isyan eden bir topluluk teşkil edebiliyorlardı.

Aslında ise yeniçeriler itaatli, ferman kabul eder bir asker olarak kırk bir kıl ile yedilir tabiri haklarında geçerli olup şayet içlerinden ocağın kanun ve erkânına aykırı hareket edeni olursa, ocaklısı korumadıktan başka, kendileri davacı olarak cezalandırılıp ve başı koparılırken, kanunlarının ve nizamlarının yukarıda belirtildiği gibi, bozulmasından sonra ele avuca sığmaz bir gürüh eşkıya ve ortaları müttehim ve canilere yatak yeri olarak memleket işlerinin iyisini kötüsünü ayırıp eleştirmeden, «biz bu maddeyi istemeyiz» diyerek Devlete ve Dine faydalı birçok tedbirlerin geri kalmasına ve Sultana karşı koymak gibi birçok rezaletlere sebep olur, asır geçtikçe ihtilâlci ve karıştırıcı hâlleri de arttığından bunların yüzünden Osmanlı Devletinin gördüğü fenalıkların miktarı anlatmak ve yazmakla bitmez. Kısaca «isyan ve eşkıyalık için yoldaş yok mu,» denilse her köşeden yeniçeri adiyle sayısız eşkıya ortaya çıkıp, onların yeniçerilikleri hep cezadan ve başlarının kesilmesi mümkün olmayan her türlü yükümlülükten uzak olarak serbest ve lâubali gezmek için olup, yoksa harp ve cihâdı asla görev bilmediklerinden, sefer için asker bulunmaz olup ve Sefer-i Hümayûn ortaya çıkınca yeniçeri istenildiği vakit orta adiyle kazgan, çorbacı, odabaşı, aşçı ve birkaç nefer karakullukçu ve yirmişer, otuzar miktarı tutma nefer çıkıp sual sorulsa «neferlerimiz Anadolu ve Rumeli yakalarından gelir,» diye cevap verirler, onlarda her kazanın serdarı maiyetiyle gelmek lâzımken serdarlar beşer onar adam ile

çıkarak geri kalan bir miktarı serdengeçti bayrağiyle gelip onlarda ancak her bayrak yüzyirmişer nefer olmalı iken otuzar kırkar ve nihayet ellişer altmışar ırgat makûlesiyle, geçtikleri yerlerde mal çalmak ve nâmusa tecavüz ederek orduya geldiklerinde de durmayıp hemen bir taraftan kaçarlardı.

Kalanı harp meydanında bir top atıldığı gibi orduda bulduklarını yağma ederek kaçıp, ortalar çorbacıları ve birkaç subayları ile kalırdı.

Ocaklar mevacibi adiyle Devlet hazinesinden çıkan bu kadar bin kese akça şuna buna yiyim yeri olduğundan neferlerin eline giren az bir şey olduğundan icap edince subaylarından neferleri istense yeniden tashih edelim ve dalkılıç yazalım, diye cevap verirlerdi. Halbuki yeniden yazılacak olanlar Dirinti makûlesi olmakla bir işe yaramayıp beyhude yere asker, mevacip artarak hazineye bir kat daha sıkıntı getirilmiş olur. Gerçekte bu kabilden ilâvelerin mahlulâtdan takas olunması, kabilse de mahlûlat da ocaklı elinde olmakla istedikleri kadar şey gösterip geri kalanını gizlerlerdi ve bu yaptıklarında kendilerini mazur ve mecbur görürlerdi. Zira yeniçeri ağalarının tâyini sırasında kendilerinden açıkça ve gizli caize ve ubudiyet alınırdı ki ikisi de rüşvettir.

Onlar da kulkethüdası, samsoncu, zağarcı ve turnacı başılarla orta çorbacılarını ve serhadler yeniçeri subaylarını tâyin ederlerken, çok büyük rüşvet alıp, bunlar da madunlarından rüşvet alırlar kışla mütevellileri ve ihtiyarları verdiklerini çıkarmak için ve yiyicilerden düşük olmamak için mahlûlâtı saklamağa mecbur olurlardı. İşte bu suretle serhat erleri mevacibinin çoğu İstanbul'da yağma edilip yok edilir, gerisini de serhad ağaları yiyim yeri edinmekle Devlet-i Âliyyenin yerli kulu adına olan Muvazzaf mustahfaz askeri dahi perişan olurdu. Bosna serhad erlerinin nizamı bir hayli vakit muhafaza olunmuş ise de sonraları giderek bu fesad oraya da sirayet ederek oraları da kaleler ve sair yerlerin hali de perişan olmuşdur.

Kısaca Devlet-i Âliyye vaktiyle kale muhafızlarına kâfi miktarda ulûfe tahsis etmişken bu mevacibin çoğunu yeni İstanbul'da bulunan ocak subayları vesairleri alıp yediklerinden, yalnız serhadlerin korunması için büyük miktarda asker çıkarılmasına ve çok miktarda akça sarfına ihtiyaç duyulmuştur. Cebeci topçu ve arabacı ocaklarının hâli de yeniçeri ocaklarından beterdi. Bunların kolluk bekliyecek bir eri kalmayıp fakat kışlalarında iri destarlı bir miktar karakollukçuları vardı. Çünkü esamilerinin ancak onda bir kadarı ocaklarının olup gerisi kapulu olduğundan ocaklarında ağa, keth-üda, çavuş, çorbacı olanlar hâllerine göre üçyüz beşyüzbin akça yemeklik peyda edip nefer sorulsa omuz silkerek ve kendinden önce gelenleri ileri sürerek şunun bunun yaptıklarını gösterirlerdi. Hele mühimmata ettikleri ihanetin sonu yoktu. Zira Sefer olunca sür-

gün avı gibi bir alay düşkün adamı toplayıp, yollarda mühimmatı dökerek ve arabalarını esnaf ve saire kiralayarak İstanbul'dan çıkan mühimmatın ancak yarısını yerine götürürler, onu da düşman tarafından bir ayak patırdısı çıksa yerinde bırakıp kaçarlardı.

Topçular ve arabacılar da beygirlerinin koşumlarını kesip üzerlerine binerek, topları arabaları ile bırakıp kaçarlardı. (992) tarihine gelinceye kadar süvari ocakları ile tımar ve zeamet erbabı içine de hariçden kimse sokulup kanun ve nizamları ihlâl olunmamışken (992) de İran Serdarı bulunan Özdemir Oğlu Osman Paşa yararlığı görülenlerden bazılarına iptidadan dokuz akça ile bölük vererek süvari ocaklarına sokoup bazılarına da üçer bin akça tımar için iptida emri verince hem süvari ocaklarına hem de tımar ve zeamet erbabı içine kanun dışı hariçden adam karışmıştı. Gerçekte Osman Paşa'nın soktuğu bu kimseler değerli zatlar olarak hak kazanıp bu mükâfata erişmişlerse de ne faydaki kanun-u kadim böylece sarsılmış olunca ondan sonra gelenler iyi fena demeyip bir takım ne idüğü belirsiz kimseleri bölüklere sokarak süvari ocaklarını karıştırmışlar ve daha da ileri gidilerek onların ulûfeleri yeniçerilerin ulûfeleri gibi şuna buna yiyim yeri olmuştur. Aslında bunların erleri İstanbul, Edirne, Bursa arasındaki kasabalar ve karyelerde oturmak kanun gereği iken, bu hususta dahi kanuna uyulmayıp sağa sola dağılmış, olmaları ile her biri birer köşede yerleşerek umur-u şer'iyye ve mülkiye memurlarının işlerine karışmaktan geri durmazlardı.

Sefer olunca yerinden kıpırdamayıp ulûfelerini, kimi subaylarına, kimi yoldaşlarına ısmarladıklarından sefere gelenleri azın azın idi. Çünkü aslında bunların erlerinin iptidaları, yâni tevcih kağıtları ellerinde olup, mevacip çıktığı zaman İstanbul'a gelip ulûfelerini alırlarken, bu kadar bir adam ulûfelerini alıp gidinceye kadar türlü kötülüklere cesaret ettikleri içinde bu kötülüklerin önünü almak üzere her bölüğün erlerinin iptidaları çavuşlara verilirdi. Ulûfeleri çıkınca çavuşları ellerinde olan iptidalara göre ulûfelerini kaldırıp vilâyetlere götürmekle, genel olarak erlerin İstanbul'a gelmemesi uygun görülmüş ve bu yoldan esamiler torbalara girmiş ve giderek biri ölse çavuşlar esamisini sildirmeyip ulûfesini hayattaymış gibi almaları duyulduğuna göre, her kim bölük halkından birinin ölümünü haber verirse esamisinin yarısı kendisine verilmek usulü ile, Beytülmâl korunmak istenmişti. Halbuki her mahlûl haber veren esamiye müstahak olmadığından böylece de bir çok esami müstalık olmayanların eline geçmiş ve sonra mahlûllerini birer ikişer akça zamlar ve bölüğünü değiştirip saklayarak böylece mahlûlleri bulunamaz olduğundan Beytülmâl korunamıyordu. Meselâ, torba sahibi subayların ölümünde torbalar, ağalar tarafından alınarak torba içinde ne kadar iptida varsa malûl olsun olmasın her iptidadan götürü pazar gibi miri için ikişer akça alıp diğerine verildi. Ocak ağaları da ikişer akça caize zammederek

her ölenin torbası içinde ortaya çıkan esamiye, dörder akça zam ile satılmağa başlamıştı. Bu halde esami torbası olanlar da henüz verdiğini çıkartamadan borçlu olarak ölünce, ocaklar kuvvetinden düştü. Torba sahibleri verdiği akçayı ulûfe çıktığında erlerin ulûfelerinden almağa başlayıp böylece esamisi torbada olan nefaratın eline bir şey girmez olunca sefere gelmez oldular.

Süvari bölükleri için hazineden bunca mecavib verilirken, ordu da ancak bir-iki bin mevcudlar olup onlar da İstanbul'dan olamayıp Sivas, Tokat ve diğer birkaç yerden idiler.

Yukarıda açıkladığımız gibi yeniçeri esamisi gittikçe arttığı gibi işte bu süvari bölükleri halkı da artarak Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeniçeri 12.000 kadar ve 6 bölük halkı, 7.000 kadar iken, Üçüncü Sultan Murat zamanında yeniçeriler 27.000'i ve bölük halkı 13.000'i bulmuş ve Üçüncü Sultan Mehmed zamanında (1004) tarihinde yeniçeriler 45.000 ve bölük halkı 2.000 ve Birinci Sultan Ahmet zamanında (1018) tarihinde yeniçeriler 47.000 ve bölük halkı 21.000 esami kadar olmuştu.

Bu suretle ortaya çıkan terakkilerin ise Devlet hazinesinde karşılığı olmadığından eski tahsisat, bu kadar askerin masrafına yetmiyerek sulh ve asayiş günlerinde bile miri hazinesi askeri mevacibi ödeyemediği için, askerler içinde arasıra fitne ve fesat ortaya çıkardı. Halbuki vaktiyle çok azlık oldukları hâlde disiplinli ve muntazam olduklarından pek büyük işlere yararlarken böyle ulûfelerine hazineler yetmeyecek kadar çoğaldıklarından, nizamları sarsılmış, seferde işe yaramadıklarından başka ordunun içinde baş kaldırıp isyan ederek, orduyu parçalayacak yolda bulunurlardı. Hazer günlerinde de birçok kargaşalığa ve kötü işlere sebep olurlardı. İlk önceleri bölük halkı, gemi azıya alıp Devleti epeyce baskı altına alıp rahatsızlık verince, yeniçeriler ele alınıp onların kuvvetiyle Sipahi bölükleri, halkının, yüze gelen karşı koymaları kesilip atılmışsa da ondan sonra da yeniçeriler gem almaz olup, isyan ve eşkıyalıkları gittikçe artarak, Devletin başına daha büyük belâ oldular.

Böylece ulûfeli, askerler çoğaldığı, gibi ulûfeli adamlar da çoğalınca, Devlet hazinesi altından kalkılmaz, sıkıntı içinde karşılık bulmak için miri tekâlifi artırıp mülk ve yerleşmiş insanların imar işleri ile ilerlemeleri ve zenginleşmesi esasına dayanmayan vergi artışı ise, halka zulüm ve baskıdan başka birşey değildi. Bu da memleketlerin harap ve ahalinin bitap olmasına sebep oldu.

Bunun üzerine, sonraları ulûfe alanların azaltılmasına çalışıp hattâ ikinci Sultan Mustafa zamanında yeniçeriler 41.000'e ve bölük halkı 4.700'e kadar düşürüldü.

Diğer ulûfeli kimseler de bu suretle epeyce azaltılmıştı. Ulûfeli olanların çoğalması Devlete zarar verdiği gibi tımar ve zeamet erbabının da

azalmasına sebep olarak zararlı olmuştur. Şöyleki, tımar ve zeamet sahipleri, dirliklerinin bulunduğu sancak içinde oturmaları, kanunları gereği iken, Üçüncü Sultan Murad devrinde bu kanunu kadimin aksine, vüzera emektarlarına tımarlar tevcih olunmağa başlamış, bu da kötü örnek olarak gitgide şehir halkından ve reaya sınıfından birçok soysuz ve nice ne idüğü belirsiz şahıslar ata binip kılıç kuşanıp, zeamet ve tımar erbabı içine karışmışlardır.

Aslında bir eyâlet beylerbeyisi, bir tımarı, ehil olmayana verse müstahakları İstanbul'a gelerek şikâyetlerini arz ettiklerinde, o beylerbeyi Padişah tarafından azarlanır, mes'ul olur, belki de işten el çekdirilirken, sonra tımar ve zeametler doğrudan doğruya İstanbul'dan tevcih olunmağa başlamasiyle istihkak erbabının şikâyetini arz edeceği yer kalmamıştı. Üçüncü Sultan Murad zamanında eskiden olduğu gibi nedimler ve yakınları ziyadesiyle yüz bulmuş olduklarından Müslüman gazilerin hakkı olan karyeler ve mezreaların, bir yolunu bulup, kimisi berveçhi Arpalık, kimisini temlik suretiyle ellerine geçirip kendileri iyice doyduktan sonra da kendisine bağlı olanlarla, hısımlarına pek çok tımar ve zeametler verdirdiler. Devlet vükelâsı da düşen mahlûlâtın en iyilerini kendi etraf ve hısımlarına vermeğe başladılar. Bu yönden başlıca tımar ve zeametlerin kimi arpalık, kimi başmaklık ve kimi havass-ı hümayûna mülhak ve kimi bedeni sıhhatte olanlara tekaüdiye olmuştu. Bu takımı da ekâbir sepetine girerdi. (Buradaki Sepet: Sepet tımar vardır, o demektir)

Başka adla tasarruf olunup dilsizler, cüceler, diğer nedimler ve ocak ağalarından bu işi yapanlar, vezirler, ağalar beylerbeyiler, sancak beyleri ve bazı kâtipler ellerinde nice tımarlar bulunarak, kimi hizmetkârları, kimi köleleri üzerine tımar berat ettirmiş olduklarından, ad onların ve mahsul kendilerinin olurdu. Görüldüğü gibi tımar ve zeametlerin bazısı da nedimlere yakınlara ve diğer taraftan birer verilecek yere vakf olunmuştu. Halbuki bunlar cihad hakkı, gaza hakkı olan miri arazi olarak bir cihete vakf ile kapatılıp hapsedilmeleri caiz değildi. Fakat miri araziyi vakfetmek kötülüğü de Sultan Süleyman zamanında ortaya konmuşdur ki, Rüstem Paşayı kendisine damad ve sadrâzam edip hakkındaki, teveccüh ve iyi görüşü üstün derecede olmakla meramına müsaade ederek, ecdadı zamanında fetholunmuş bir çok karyeleri kendisine temlik ve o da bazı cihetlere vakfetmişti. İşte bunların hakkında Koçi bey, Dördüncü Sultan Murad'a takdim ettiği lâyihâsında der ki: «O makule sultanların hasları öldükleri zaman miriye alınırken sonra gelenler de vakfetmeğe başlayıp şer'i şerife aykırı Beytülmâlin, sırf hakkı olan bu kadar gelir yok oldu. Sevab itikadı ile vebâle girdiler.» yine Koçi bey adı geçen lâyihâsında der ki: «Şer'i şerife aykırı bazı temlikler ve vakıflar vardır. Gerçekten hayır müessesi görünür; ama, araştırılacak olsa Beytül mâlin yok edilmesidir. Zira Osmanlı memleketlerinde olan karyeler

ve mezrealar mahsulâtı Beytülmâl geliridir. Çünkü muharebe ve can verme hakkıdır.

Şer'an muayyen masrafı vardır. Böyle şeylerin vakfedilmesi, nasıl doğru olur. Şer'an caiz olan vakıflar onlardır ki, eskiden gelen sultanlar fethettikleri memleketlerden Müslüman olan halk için vakıflar koymuşlardır. Ne eski zamanda gazi beyler ve beylerbeyilikler Devlet-i Aliyye sayesinde fetheyledikleri memleketlerden Din ve Devlete ettikleri hizmete karşılık kendilerine Padişah tarafından bazı karyeler ve mezrealar temlik olunup onlar da, bu yerleri müslüman halka faydalı olmak üzere yaptıkları hayırlı ve güzel işlere, sultanın iznini alarak vakfeylemişlerdir. Bu makûle vakıflara din adamları da cevaz verir. Bunlardan maadası meşru' değildir. Bir adamın yalnız Padişah yakını olmakla nice yıllar önce feth olunmuş memleketlerden Beytülmâlin sarf hakkı olan karyelerle mezrealarını kendine temlik ettirip sonra da dilediği yere vakfeylemesi nasıl doğru olur?

Kısacası cihad ve gazâ hakkı olan miri arazinin vakfedilmesine ilk önce Rüstem Paşa bir kapı açıp ondan sonra gelenler de kimi gelmiş geçmiş gazilerin evkafına özenerek ve kimi evlâdının geleceği için vakıf fazlasından irad yapmak düşüncesiyle pek çok yerleri, bu suretle vakıf yapıp kapattıklarından, bu da tımar ve zeametlerin azalmasına, sahiplerinin tükenip yok olmasına sebep olmuştur.

İşte bu yüzden gazilerin hakkı olan tımar ve zeametler şuna buna yiyim yeri olarak az zaman içinde Devleti Âliyyenin böyle belli başlı ve başı bağlı mürettep ve muntazam, büyük bir asker topluluğu eseri kalmayacak kadar, darma dağın olmuş, eyâletlerin ve vilâyetlerin güzelliği kaybolmuş ve bu sebepten, düşman devletlere karşı koymak şöyle dursun memleket içinde ortaya çıkan âsiler ve baş kaldıranların bastırılması güçleşmişti. Zira git gide sefer-i hümayûnda yedi-sekiz binden fazla tımar ve zeamet erbabı bulunmaz olup onların da çoğunun dirlikleri çekişmeli olduğundan elleri kılıca varmazdı. Çünkü, tımar ve zeametler İstanbul'dan tevcih olunduğundan beri diğerini çürüten birçok tevcihat yapılmış olunca bir çok kimselerin ellerinde birbirini tutmayan ve biri birinin tersi beratlar ve alınan karar kâğıdında «Padişah hak bunundur. Hasmının yalan söyleyerek taarruz ettiği kulağıma geldi, buna zabtettirip hasmını men ve defedesin» diye yazar. Hasmının elindeki emirde de aynı şeyler yazılı olduğundan, nice gaziler harp meydanında can alıp can vermekde iken tam mahsul zamanı hasmı sancağına giderek toprağın sahibi ve içinde çalışmış adamın elinden mahsulün tamamını alıp bir azını kendisi bir azını da o yerin kadısı alırdı. Bu yüzden tımar ve zeamet erbabının halleri perişan olduktan başka bir memlekete bir emr-i şerif gelse «ferman-ı Padişahı gelmiş» diye herkes kulak tutan,

sağda solda küçüğünden büyüğüne herkes korkuya düşerken, böyle birbirini tutmayan emirlerin gelişi Padişah fermanında tesirini yok etti.

Bundan başka ötedenberi alaybeyilik durumu dosdoğru namus korur, ağır başlı zâtlara tevcih olunagelmiş iken sonraları himaye koruma ve rüşvet ile düşük ahlâklı alçak bazı kimselere verilmeğe ve bu husus vâlilere akça çekmeye yarar menfaat olarak, yalnız menfaat getirmesi için bilâ sebep alaybeyilere işten el çektirilip yerine başkası nasbolununca onlar da türlü bahane ve vesilelerle şunun bunun, dirliğini kaldırmaya veya «yerinde kalsın» demeyi ve bunları yapmayı âdet edinmeleri ile daha bir çok fenalıklar ortaya döküp tımar ve zeamet erbabına azlık ve perişanlık sürüldüğünden, işleri evvelkinden çok ağırdı.

Zira sonraları yörükler ve Müslümanlar kimseler mukataaya bağlanıp Anadolu eyâletindeki piyadeler de timar adını kaldırmış olmalariyle bunlardan sefere kimse gelmez olduğundan, metris kazmak ve top hizmetlerini görmek gibi ağır işler de timar ve zeamet erbabı üzerine yüklenmişti.

Bu nizamsızlık askerlerin her sınıfına sirayet ederek akıncılar bile kimi ulûfeli kul namına olup, kimisi de akıncılığı inkâr edince, akıncılık nesli de bu yüzden kayboldu. Ondan sonra Osmanlı Devleti, akın yapacağı zaman Tatar askerine muhtaç olup sefer açılınca Kırım hanları otuz kırk bin kadar Tatar atlısı ile düşman memleketlerine girer çapul ederlerdi. Sonra Ruslar Kırım'ı istilâ edince sefer olunca Cengiz sultanlarından biri Koban hanı adiyle Osmanlı idaresinde bulunan Tatarlara başbuğ tayin edilerek eskiden olduğu gibi kullanılmasına şekil verilmişti. Lâkin dünya değişmiş, harb silâh ve usûlleri başka hale gelmiş ve Tatarların eski taarruz ve harpciliği kalmadığından, evvelki gibi işe yaramamışlardır. Yazıldığı gibi, Padişah, nedim ve yakınları kılıç adamlarının dirliklerini kesmekle doymayıp rüşvet kapısını açıp eyâletlerle vilâyetler ve diğer nasıplar tevcihatına da el attıklarından bir çok ehliyetsiz, meydan alıp kimi beylik, kimi beylerbeyilik alırlar, hak sahibi olanlar geri kalır ve kötü nam alırlardı. Devlet-i Âliyyede bol miktarda genellikle beylerbeyilere ve bazı sancak beylerine vezirlik verilir oldu. Diğer rütbe sahipleri de bu ölçüye göre çoğaldı. Fakat rütbelerin de evvelki gibi değeri kalmadı. Çünkü Sultan Süleyman Han, Devletin kuvvetini ve askerin çokluğunu görüp debdebe şan ve şöhrete düştüğünden halk da bu yola koyularak süs ve gösterişe düşüp, gitgide mansıp sahiplerinin gelirleri ve kul taifesinin vazifeleri kendilerini idare etmez olduğundan, zulüm ve baskıya başlamışlardı. Sonra rütbe sahipleri çoğaldıkça zulümler ve baskılar da çoğalıp genişledi. Adı geçen Rüstem Paşa miri hâsılatı, çoğaltma zorunluğu düşüncesiyle iltizam usûlünü ihdas ederek, gerek Padişah

haslarını, gerekse bütün mukataaları iltizama verip bu iltizamı da dindar ve insaflı zatlar kabul etmediğinden çoğunlukla düşük ve rezil kimseler eline düşüp, bu da Padişah hassı ve mukataa karyelerinin harab olmasına sebep oldu.

Böyle zulümler ve baskılar ile bütün memleket harab ve Devletin asıl hazinesi yerinde olan, reaya fukaralığa düşüp acı çektiklerinden, Devletin varidatı azalmış oldu. Bu halde Osmanlı Devletinden sınırlarına el uzatan düşmanı kovmaya yeter kuvvet kalmadığından, birçok memleketler elden gidip bir taraftan da iç kargaşalık ve yıkıcı karışıklıklar ile elde olan memleketlerin de harab hali görünmeye başladı. Gerçekte Sultan galibiyetleri ve şiddeti Devlet işlerini bazı mertebe yoluna koyar gibi oldu ise de ondan sonra daha fena hale girdi ve sonra Köprülü Mehmed Paşa'nın verdiği nizam ile Devlet gereği gibi kuvvetlendi ise de bir müddet sonra yine kargaşalığa yüz tuttu.

O yüz yılda Avrupa'da diğer fenlerde ve sanayide ilerleme başlamış, yeni usûllere göre askeri kuruluşlar ve eğitim yayılmağa başlamış olduğu için, Osmanlı Devleti de karışmış olan nizamları düzene koyup ayni şeyle karşı koyma kaidesine uyularak yeni usûllere göre düzene sokarak eğitim yaptırmaya, harp silah ve vasıtalarını ona göre nizama koymak lâzım geldiği zamanlarda Damad İbrahim Paşanın sefahat günleri gelmiş ve Devlete o derece uyuşukluk, milletin ahlâkına o kadar bozukluk geldi ki; bunu müteakip gelen Sultan Mahmud gibi başarılı, iyi düşünen, gayretli bir Padişah olmasaydı daha o vakit Devletin fena hale düşeceğinden, türlü tehlikeler geçireceğinden korkulurdu.

Oysaki, eski Osmanlı Sultanları sefer sırasında çoğunlukla ordu ile çıktıklarından başka hazer günlerinde de Osmanlı idare merkezinde uzun zaman oturup kalmayıp, vezirlerden birisini İstanbul kaymakamı yapar, asayiş ve zaptu rapt için İstanbul'da bir sekban başı tayin ederek, kendileri Devletin müşavirleri olan kubbe vezirleri, ilim adamlarını büyükleri ve Devlet yöneticileri rical ile kâh, Edirne ve Yenişehir taraflarında dolaşır, kâh harp örneği olan av avlamak ile yahud atıcılık, okçuluk gibi harbe temas eden harekât ve durum ile vakit geçirdiklerinden, Devlet büyükleri hey'eti, bir gezici kuvvet halinde olmakla saltanat ileri gelenleri ve diğer Devlet memurları tabiatiyle ayağına çabuk ve hafif tedarikli ve hazer meşgullyetlerinden uzak olarak, gelirleri giderlerinden ziyade idi.

Denilir ki, Rüstem Paşa, damadı Ahmed Paşa ki Zigetvar seferinde dördüncü vezir olup sonra vezir-i azam olmuştu. İlk vezir oluşunda gösteriş için yalnız iki kürkü olup birini divân-ı hümayûnda, diğerini de evinde giyermiş. Halbuki kesesinden para ödediği beşyüz kulu ve ona göre silâhları varmış. İşte vezirlerin kapıları hep böyle son derece yeterli

olup herbiri çiftliklerinde yüz katar katır ve yüz katar deve beslerlerdi. Ve bir tarafa memur oldukları gibi asla deve ve at satın almaya lüzum görmeden, üç gün içinde çabuklukla memur oldukları yere giderlermiş. Sonra Osmanlı Devleti, bedevî durumundan hazer haline ve uygarlığa geçince, büyük hakanlar devamlı olarak halife evinde oturup vakit geçirdiklerinden hazer dinlenmeleri herkesde alışkanlık haline geldi. Devlet ricali ve büyükleri İstanbul'da büyük binalar yapıp ona göre adam toplamağa, herkes döşeme dayama elbiseler ve diğer lâzım olan geniş çapta külfete düşüp, memurların normal gelirine nisbetle giderleri kat ender, kat ziyade olduğundan, mansıb sahipleri çalmanın çeşidine ve rüşvet almaya, mukataa, malikâne ve zeametleri de sahipleri ağır bedeller karşılığı iltizama vermeğe başlayıp, mültezimler ise verdiklerini çıkardıktan sonra, menfaat çıkarı için aciz reayaya dayanamıyacakları zulüm ve cefayı her gün artırmakla taşra halkından çoğu vatanlarını bırakıp gitmeğe mecbur olarak, bazı zimmeti olan reaya diğer Devletlerin memleketlerine gidiyor, birçok kimseler de İstanbul'a gelip yerleşiyordu. Bu suretle İstanbul nüfusu çok arttı ve bu sebepten hali yer kalmayıp, birbirine yapışık binalar yapıldığından güya İstanbul tek oturulacak yermiş gibi büyük şehir oldu. Ardı arkası gelmeyen yangınlar ve nüfus çokluğundan meydana gelen pis kokular havayı kirletmekle, batıp çıkan türlü hastalıklar ortaya çıkdıktan başka bunca ahâliye zahire tedariki de güçleştiğinden, miri tarafından zahire satın alınmasına mecburiyet hasıl olunca, mubayaacılar ise aşağıda gösterildiği gibi taşra halkına türlü eziyetler edegeldiklerinden, bu mübayaa maddesi de bir kat daha memleketleri harab ve ahaliyi takatsız hale getirmiştir.

Her devlet ve milletin zaman geçtikçe Bedevîlikten kurtulup yerleşmeğe, medeniyete geçişi ve medeniyet seviyesini artırması, tabiatın emri olup ancak her durumda Devletçe tedbirleri alınmak ve her vaktin icabına göre davranmak lâzım gelmekle, Devlet vûkelâsına hazer zamanında Devletin yaşamasını ve artış kuvvetinden icab edecek fen ve san'atların çoğaltılmasına, ziraat ve ticaretin genişletilmesine himmet ederek, askerlerinin medeni milletler askerliği usulleri ile eğitim ve disiplin işlerine dikkat etmek, tekrarı bir borç ve memuriyet vecibesi iken, Devletin tamamen böyle bir durumda yaşamasına şiddetle lâzım olan sebeblerin karşılığının alınmasına bakılacak zamanda, İbrahim Paşa yalnız sulh zamanı işlerinin red edilmesi lâzım gelen sefahatı göz önüne almış, kendi keyfine bakıp vakit geçirir olunca, askerlerin başkaldırıp baskı yapmaları ve eşkiyalıkları artıp, şiddetlenerek Devlete yararlı işlerin yapılmasına kuvvetle karşı koyar oldular.

Özellikle yeniçeriler cahil ve geri düşünceli oluşlarından ve kendileri ne nizam kabul eder ve ne de muntazam asker teşkiline meydan verirlerdi. Böylece askerî tahsisat şuna buna yiyim yeri olduğundan asker tan-

zimi maddesi pekçok kişilere dokunacağı için lafı bile ağıza alınmazdı. Cavid Ahmed bey der ki: «eskiden Osmanlı askeri iyice orduya bağlı disiplin içinde bulundukları halde iken, ince ve kahraman durumları herkesçe teslim edilirdi. Üçüncü Sultan Ahmed asrında sûr-u hümayûnda tulumbacıların isteği üzerine rahat bulmasın, maktul İbrahim Paşa izniyle kul defterine katılıp bir kere nizama halel gelince diğerlerine de sirayet ederek Ocağ-ı âmire düşük insanlarla doldurduldu. (1143) vak'asında kanun bilir, nizam tanır, zevatta rastlanmayacak kadar azaldığından Birinci Sultan Mahmud'un tahta çıkışında sonu gelmez eşkıyanın idamı sırasında nice günahsız ve yarar kimselerde onlarla beraber sürüklenmiş ve İran seferinde de doğru olarak yeniçeri olanların bir çoğu asılıp kesildiğinden, ocakların kanununa riayet nedir bilenlere bütün bütün rastlanmaz olunca, herkesin bildiği ve gördüğü yüze çıktı. Aslında serhadlerde çete âdet olmakla harbe alışık kimseler pek çok olup, maktul İbrahim Paşa Saad-i abad zevkine tutularak, bu gibi serhadlerde oturan yiğitleri öldürterek düşmana dostluk ettikten başka İstanbul'da da daha alçakça bahanelerle nice yarar kimseleri idam ettirecek etrafındakilerin hepsi kadın gibi kimselerdi. İş eri adam kalmamıştı.

Sonra yeniçeri ağaları rüşvetle naspolunup onlarda subayları akça ile nasbedip, esameler ise Duağû vazifesi gibi alınıp satılmağa başladığından, aslında yedi akça esameye malik olan yeniçeri yanlış düşünüşle vezirlerden hoş hal geçinerek aralarında yedi akçadan büyük iyilik olur mu, diye inanırlarken, istihkakı yokken rüşvet ile ağa olanlar kapu ricaline ve nüfuzu olan yerlere mevacib çıktıkça onar yirmişer ve daha ziyade yevmiye göndererek güzel himmetlerini yalvarır oldular. Bu yüzden hakikaten yeniçeri denecek yiğitler kalmayıp iftihar eyledikleri esameler ise rical çuhadarlarında ve kazasker hizmetkârlarında gümrük ulûfesine dönüp itibarını yitirdi.

Aslında düşman karşısında metris bekleyerek yaralar yiyip ayağını dondurup da aldığı yevmiyenin üç katı hizmetkâr makûlelerinde görülünce, askerlere bezginlik gelerek, «keşke biz de hizmetkâr olaydık» demeğe başladılar. Bu suretle ağır esameler bütün tekaüt yevmiyesi olup «EŞKİNCİ» gayet az olduğundan sefer açılınca ulûfe vermek de miriye güç gelir oldu ve Hıristiyan yeniden esame verilmeğe ihtiyaç duyulup zamanında memleketleri, Osmanlı şehadet arzusu ile ölüm eri olunca onlara karşı koymak en zor şeydir, diye kahramanlıklarını açık dille söyledikleri yeniçeri askeri olup, acem seferlerinde bile, Osmanlıların diz çöker askeri çok mu, ilk önce yeniçeriyi araştırırlar iken ocakların nizamı bozulunca işe yaramaz oldular. Kısaca ocak ve bölükler halkı dünyanın birinci sınıf askeri iken, askeri tahsislerin yolsuzca yiyim yeri yapılması, disiplin ve intizamlarının bozulmasından ötürü düşmanla harb için halk arasından teşkil olunan askerden fena bir hale geldiler.

Üçüncü Sultan Ahmed devrinde lüzumlu nizamlara yönelen olmamış ve Birinci Sultan Mahmud zamanında arka arkaya ortaya çıkan iç ve dış baş derdi üzüntülü işlerden kurtulamayıp, askerin hali ise günden güne fenalaşmakta, Avrupa Devletleri fen ve san'atta ilerlemekte olduğundan, Devletin hali değişik başka türlü bozulmuş ve günden güne gücü azalmış olup Üçüncü Sultan Mustafa muntazam asker kuruluş ve teşkilâtına büyük bir istekle sarılmış hatta Fransız subaylarından Macar Tot beyzade eliyle çabuk ateşli topları yaptırmış ve Tophanede bir çok işlere girişmişti. Askeri Eğitim ile nizama koymak işi de düşüncede kalıp yapılması mümkün olmadı. O vakit Devlet ricali ve büyükleri saltanat erkânı içinde Devletin ne halde olduğu ve ne yapılmak gerektiğini bilenler az kaldığından, vakitsiz sekseniki seferi açılınca, kanun ve nizamları bozulup sarsılmış askeri tahsisatlar askerliğe yaramayanlara yiyim yeri olmuş, askerlerin yerine çiftçi, esnaf makûlesi barut kokusu almamış, top ve humbara sesi duymamış, birtakım haşaratı, bir çok masraflar ve güçlüklerle getirip toplamış, bunları asker diye muharebeye göndermiş, böyle dirinti asker de muntazam asker karşısında hiç bir işe yaramamıştı. Arka arkaya görülen bozgunlar karşısında Nizam-ı cedid'in lâzım ve faydalı olacağını, herkes anlamış ve görmüşse de karşı gelişi ve isyanları tepe noktasında diğer sınıf askerleri de ihtilâl içinde olduğundan askerin tanzimi yapılamaz güçlükte idi. Zira eski Osmanlı sultanları altı bölük halkını yeniçeriler ile ve yeniçerileri bölük halkı ile ve ikisini de timar ve zeamet erbabı ile zaptederlerdi. Bilindiği gibi, timar ve zeamet erbabının hali perişan olup gittikçe yok olma mertebesine varmış olmalarıyle yokmuş gibi sayıldıklarından ocaklıyı cezalandırıp bastıracak itaat ettirecek ve baskı altında baş eğdirecek bir kuvvet kalmamıştı. Yukarda söylendiği üzere, askeri ve mülki kanunlarına, işlemediği, bozuk olduğu sırada, ilim adamlarının kanun ve nizamları da bozulmuş olduğundan, böylece ilim adamlarının geçmişini ve geleceğini anlatalım.

Eski Osmanlı sultanları ilim ve maarifin öne alınmasına pek ziyade incelikle çalışırlardı. Bursa şehri âlimler, fazıllar, şiir erbabı ile dolu idi. İstanbul'un fethinden sonra Pây-i taht olması ile Fâtih Sultan Mehmed Hanın ise ilim ve maarifin ilerlemesine üstün derecede himmet edegeldiğinden, İstanbul'da ilim ve maarif pek ziyade revaç buldu. Dünyanın her tarafından parmakla gösterilen meşhur değerli bilim adamları İstanbul'a gelmeğe başladılar. Kısa zamanda birçok ilim medreseleri yapıldı ve İstanbul ilim erbabı ve marifet sahipleri ile doldu. Müderislik rütbesi mevleviyete ve kazaskerliğe bağlı olduğundan itibar edilir, saygı duyulur, bir rütbe olup bu rütbeye yaklaşmak pek çok bilgi ve kültüre dayandıktan başka, girişte mülâzemetin tahsili için nice zaman danişmend olarak medreselerde çalışmağa başladı. Talebeden biri danişmend olmak istese, ilk önce ülemadan birine varıp«hariç» derslerini, yani ilmin başlan-

gıcını öğrenip eğitildikten sonra o zatın aracılığı ile müderrislerden birine varıp «dahil» derslerini görüp «sahn» derslerine liyakat kazanırdı. Sahn medreselerine girebilmek için onların lisesi hükmünde bulunan medreselerde ilmi mertebeleri aşmak lâzım gelirdi ki; bunlara **(muvassıla-i sahn)** denilirdi. Sahn medreseleri Fatih camiinin iki tarafındaki kargir ve kurşunlu sekiz medresedir ki **(sahn-i Seman)** denilir. Bunlarda Hücre sahibi olan talebe âlim ve fâzıl zatlar olup çoğunun yazılmış eserleri vardır. Bunların eskilerine **(muid)** denilir ki medreselerinde müzakereci olup, bu medreselerin arkalarında liseler yerinde sekiz **(temüme)** derslerindeki talebeye bile ilmi dersler verirlerdi. Koçi Bey Dördüncü Sultan Murad'a takdim eylediği risalesinde der ki, (1000) tarihine gelinceye kadar sahn muidlerinin şimdiki müderrisler kadar, kadir ve itibarları var idi. İşte talebe-i ulûm böyle birbirinin idadiyesi olan medreseden medreseye geçerek ilim ve fenni tamam öğrenerek, hariç ve dahil ve sahn raddelerinde nice zaman danişmend olmak yolu ile mulazim olduklarında, isimleri Ruznemçe-i hümayûn'a kayd olunurdu.

Kısaca mülâzımların hepsi ilim ve maarif sahibi olarak, içlerinde pişmemiş tecrübesiz ve ahvali ve gidişi bilinmez kimse bulunmazdı. İçlerinde kültür ve bilgide kemal mertebede olan, akranları arasında seçkin ilim adamlarının önünde giden ve gerçeği araştıran, denildiği zaman ve böyle bir gelişme görülünce, «İptida-i hariç» raddesinde olan medreselerden birinin müderrisliği, Ruusu ile şeref kazanır, hürmet görür ve bu mertebeye erişemiyen Daniş sahipleri ve irfan adamları da kaza yolu ile mansablarına erişirlerdi. Ve hepsi ilim ve maarif sahipleri olarak hakikaten hürmet edilmeğe değer zatlardı. Hele müderrisler halk gözünde bir ayet-i kerime ve hadis-i şerifden hükümler çıkarmağa yeterli kimse diye bilinirlerdi. Çünkü doktor, mühendis gibi ilim ve maarif erbabı da bu talebe-i ulûm yetişmekle medreseler bütün eğitimin merkezi olup insan topluluğu için öncelikle kesinlikle lâzım olan hâkim, hekim ve diğer güzel maarif adamları onlardan çıkarlardı. Böyle önemli bir işe kendini adamış müderris efendilerin artık değeri ve haysiyetleri ne kadar büyük olduğu anlatmaya değmez. Özellikle sekiz sahn müderrisleri bütün ilim adamlarının en seçkin ve başda geleni olmakla halk içinde ve yüksek seviyedeki kimseler gözünde pek büyük yükseklikde anılırlardı. Ve kıymetlerinin bilindiğine, tartışılmaz değerde olduklarına delil olarak da Ali Cemali efendiye meşihat-i İslâmiye mesnedi tevcih olunduğu zaman kendisi Hicazda idi. Gelinceye kadar fetva işleri sahn müderrislerine havale edilmişdi. Genellikle müderrisler ruuslarında yazılı olan kudret-ül ulema-il muhakkikin uygun, değerli kimseler olup, müderris oldukları medreselerin dershanelerinde ilim ve fen öğretirlerdi. Müderrislik ruusu yukarıda belirtildiği gibi yolu ile mülazemet kâğıdını aldıkdan sonra nice seneler yüksek seviyede ilim ikmâline, mesai sarf ederek emsalleri ara-

sında üstünlük ve yüksek başarı gösteren zatlara verilirdi. Bunlar ilk önce aşağı derecede bulunan bir medrese müderrisliğine nail olup sonra talebede iken medreseden medreseye yer değiştirdikleri gibi müderrislikde de böylece terakki ederlerdi. Bir de «Kadı-yûl Kuzzat» makamı olan kazaskerlik ve İstanbul, Edirne gibi büyük şehirlerin kadılığı rütbei tedrisi haiz olan zatlara tevcih buyurulurdu. Kadılar ve mollalara hiçbir şekilde işten el çektirme yapılmayıp uzun müddet memuriyetlerinde sürekli görevde oldukları gibi kazasker bile on onbeş sene mansabında durur du. Ayrıldıklarında musta'fi maaşı ile tekaüt olurlardı. Bazen de bir medrese vazifesi ile tekaütlüğü ihtiyar ederlerdi.

Birinci Sultan Süleyman Han zamanında orduya ziyade tabip ve operatöre ihtiyaç görülüp o vaktin icabı ve haline göre mühendislerin de önemi artmış olduğundan Süleymaniye camii yanında ayrıca bir Tıp medresesi yapılıp Etibba sınıfı ayrıldı. Ve civarında bir de darüşşifa yapıldı. O zaman Avrupa'da henüz darüşşifa yapmak düşüncesi bile yoktu. Yine Süleymaniye camii civarında dört büyük medrese kuruldu. Harp san'atının başlangıcı olan matematik ilminin yayılmasına ve üstün tutulmasına fazlasiyle değer verilirdi. Süleymaniye'nin eteğinde bir başka Darülhadis yapıldı ve bir takım medreseler işte bu Süleymaniye medreselerinin iddisi itibar olunup onlara da muvassila-i Süleymaniye denilmiştir. Sonra anlatılan bu medreselere ayrılan vazifelerin miktarına göre müderrislik rütbesi on iki derece itibar olunmuştur ki bunlar:

«İptida-i Hariç, Hareket-i Hariç, İptida-i dahil, Hareket-i dahil, muvassıla-i sahn, sahn-i seman, İptida-i eletmişli, Hareket-i eletmişli, Muvassıla-i Süleymaniye, Hamis-i Süleymaniye, Süleymaniye, ve Dar-ül Hadis» medreseleridir.

Muvassılâi Süleymaniye üst tarafında bulunanlara kibar müderrisler denir ki, mevleviyetde son bulurlar. Alt taraftakiler de iki sınıftır. Zira mülazemet günlerinde yani haftanın Perşembe günleri müderrisler şeyhülislam efendi ile görüşmeğe gittiklerinde sahn-i seman ile ondan yukarı derecede olanlar özel bir odada otururlar, ama muvassıla-i sahn ile ondan aşağı derecelerde bulunanlar sofada beklerlerdi. Hey'etçe tertipli olarak şeyhülislâmın yanına girdiklerinde Darülhadis müderrisi hepsine reis olurdu.

Darülhadis demek, Süleymaniye cami pişgâhında vaki' olan evvelce adı geçen Darülhadis medresesidir ki bunun müderrisi bütün müderrislerin eskisi ve en kıdemli olanıdır. Süleymaniye dediğimiz, yukarıda söylenen dört medresedir ki hâlâ dökmeciler mevcut olan kargir medreselerdir. Bunların dört müderrisi olup tarık tedrisin onbirinci merhalesidir. Hamis-i Süleymaniyede mezkûr dört Süleymaniye medresesi ile Muvassıla-i Süleymaniye arasında başkaca bir derece sayılabilecek beş med-

rese vardır ki, yakın zamana kadar buralarda beş müderris bulunup ziyade olmazdı. Sonraları itibar edilerek arttırılmışlardır. Hamis tabiri, Hamiseye değiştirilmekle eski müderris defterlerinde Hamis Süleymaniye diye yazılı iken yeni defterlerde bu dereceye Hamis-i Süleymaniye adı verilmiştir. Sahn-ı seman müderrisleri de yukarıda anlatıldığı gibi sekiz olup artar, azalmaz ama diğer raddelerde olan medreseler müteaddit ve artımlı olup zaman zaman yapılan medreseler tahsisatının miktarına göre adı geçen derecelerden birine katılmışdır.

İşte mevleviyet ve Kazaskerlik evsafı anlatılan iyi bilinen fazıl zâtlara tevcih olunup uzun zaman mansablarında parlak yerlerini tutarak adalet ve sevgi ile haklarını almak için yaydıkları gibi İstanbul kadılığında ve Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde meşverete girerek Devletin mahrem sırlarını ve halini bilenler olarak Din ve Devlete yarar işlere erişirler ve ayrıldıkları gün de tahsis olunan tekaüt maaşiyle geçinerek ömürlerini Padişaha hayır dûa ederek ve boş günlerinde de nice eserler yazarak geçirirlerdi. Taşralarda şer'i ahkâmı yürütmeğe memur kadılar da onlar gibi maarif erbabı Daniş, ve nice seneler medreselerde eğitim ve öğretim ile terbiye görmüş, halleri bilinen, durumları tecrübe edilmiş zatlar halk içinde adalete hüküm verdiklerinden başka her ne arzetseler Devlet önünde etkili olmakla, taşralarda zulm edenlerden biri halka zulmedecek olsa önüne geçerek her biri Allah için göz nuru döker ve işlerin her yerde düzenli gitmesine sebep olurlardı. İlim adamları sınıfı böylece doğru ve temiz olmakla herhangi maddede âlimler emr-i hak budur deseler herkes en ufak bir muhalefet göstermeden dinler ve itaat ederdi.

Koçi Bey evvelce anlatılan risalesinde der ki: İlk defa İstanbul'a geldiğimde gerçek âlim kimseler şimdiki gibi hizmetkârları olan gösterişli kimseler değildi. Lâkin bir müderris yoldan geçse herkes onu karşılar, büyük saygı gösterisi ile hürmet ederlerdi. Geniş görüşleri ve ağır başlılıkları en yüksek seviyede idi. 1000 tarihlerinden sonra ilim adamlarının kanun ve nizamları bozulmağa yüz tutup, giderek her işe hatır karışmakla ve her emirde müsamaha olunmakla müstahak olmayanlara hadden ziyade mansablar verilmek gerektiğinden, kazaskerler az vakitte sebebsiz yere işten el çektirildiklerinden içlerinde hırslı ve doymak bilmez olanları tam tayini fırsat ve fırsatı da ganimet bilip mansabların çoğunu ehliyetsiz olanlara vermeğe başladılar. Mollalar bile mülazemet kâğıdlarını satmağa başladılar ve ve mülazemetler artık yolu ile verilmez ve kanun ve nizamından fazla verilirdi. Mülazemet ise gerek öğretim yolunun, gerek kadılık yolunun giriş kapısı olduğundan onun nizamındaki karışıklık ile ikisi de sarsılınca voyvoda, Subaşı kâtipleri halk içinden birçok kimse akça ile mülazim olup, kısa zamanda kadı ve müderris olmağa başlamaları ile sahn-i ilim cahil kimselerle doldu.

Artık âlim ve cahil belirsiz oldu. Şöyleki müderrisler medreselerinde ilim öğretirlerken sonraları fiili hizmet şartı kaldırılıp bir medresenin müderrisliği bulunduğu sınıfın, derecesinde, bir değer vehmi demek olarak adım adım bu değerlenme arttı ve müderrisler medreselerine gitmez ve belki ne semtte olduğu sorulmazdı. Harâb olmuş, yanıp arsası kalmış medreseler de tevcih olunduğundan ismi var, cismi yok birtakım havadan medreseler gösterilir oldu. Ve medreselerin sayısı çoğaldığı gibi medreselerin vazifesi olan öğretim unutuldu. Müderrislik mücerred bir saygı payesi ve bir medreseden diğerine nakil de paye terfiinden ibaret kaldı. Gerçekte, ehil olmayanların bu yola girmemesi için vaktiyle konulan imtihan usûlü yine varsa da imtihan şartı medresede yatıp kalkan talebeye özel olup yoksa soylu kimselerle bazı kimselere intisabı olanlar için imtihansız ruus almak kapısı açıktı. Sadarette bulunanların ve mülk sahiplerinin oğulları genç iken müderris olup arasıra yüksekten atıp tutarak yukarılara çıkıp sakalları gelir gelmez zengin olma nöbetleri gelirdi.

İçlerinden gerçekten, o vakte kadar ilim tahsili ile çok yükselmiş olanlar bulunurdu. Lâkin çoğu, rütbeler ilmi mansablara baba mirası nazariyle bakıp ve eğitim külfeti saymağa hacet görmez ve cahil kalırdı. Vezirler ve Devlet ricalinden bazıları da oğullarını ve ekseriya işe yaramıyanlarını ilim yoluna sokar oldular. Bu yönden ilim yolu cahillerle doldu. Ve ilerleme hususunda âlim ve cahil bir oldu. Ve mevleviyetlerde dahil hizmet-i fiiliye aranmaz olup ekseri naip ile idare olunmağa başladı. Ve bir sene müddet-i örfiye kanun hükmüne girdi. Mevleviyet rütbe ve paye almakdan kinaye, müderrislik gibi derecelere ayrıldı. Şöyleki, her sene içlerinden dördüne yine bir senelik olmak üzere Mısır, Şam, Edirne ve Bursa kazaları ve bunların mazullerinden ikisine bu görüşle Mekke ve Medine ve onların işden el çektirilenleri yerine Anadolu sadareti yani kazaskerliği ve Anadolu mazullerinden birine Rumeli Kazaskerliği verilmek resmen âdet oldu.

Bu suretle beher sene üst tarafdan sekiz müderris mevleviyetle çıkıp yerlerine alt tarafdan sekiz müderris geçerek yolunda basamaklardan yukarıdan aşağı hareket ederek ta İptida-i Hariç rütbesine kadar sirayet etmekle, her sene yolunca bir terakki-i tabii ortaya çıkıp ancak üst taraftan çıkanlara nisbetle alt tarafdan İptida-i Hariç rütbesiyle girenler daha çok olduğundan, sahn-ı seman müderrislerinde değişmez sekiz miktarı bulunduğundan, muvassıla-i sahn da birçok müderrisler birikip zahmet çektikleri bu reddeye BATAK tabir olunur.

Artık ilmiye yolunda ehliyet, istihkak ilim ve faziletçe akran ve emsaline nispetle yüksek bir hal ve mevkide bulununca ve üstünlük bahsi terk edilmiş ve (El-akdemü fil-akdem) usul ve mesleki sayılır ve katılanı oldu. Fakat şeref duyarak yahut zorlanmış bir şefaatçi vasıtasiyle

bir defada birçok eskilerin üst tarafına atlamak da bir istisna ve imtiyaz kaidesi oldu ki, buna müderrislerin terimi ile TAFRA denilir. Bu âdet gözetilir paye tabiri ile mevleviyet ve sadaret rütbelerinde de geçerli olup, meselâ müderrislerden birine mahreç payesi verilerek mahreçden el çektirilmiş hükmünde bulunmak ve mahreçden el çektirilenlerden birine Mekke payesi verilerek HAREMEYN'den el çektirilenler sırasında uyarlı kılınması geçerli usûlü yolu tutularak bu suretle müderris, mevâli ve sudur, ünvaniyle birçok rütbeli zatlar yetişti. Rumeli Payelerinden meşhur Tatarcık Abdullah efendinin nizam-ı Devlete dair yazdığı lâyihasında anlattığı gibi, böyle zaten istihkak, ehliyet, ve kabiliyetleri olmadığı halde yolunu bulup müderrisliğe alınanlar giderek mevleviyete erişip ve sonra en yüksek rütbesi olan kazaskerliğe geldikleri zaman Devlet-i Âliyyenin bir işine yaramayıp «geçerli hak» diye elde ettikleri arpalıklarını, yalnız başına ve küçük görerek ve «kazasker olduk» diye itaatsızlik ve cellâlenme ile kibirlenerek, ve birbirlerinin aleyhinde söz söyleyip çekiştirerek kötülüklerle zaman geçirmekten gayri kârları olmaz ise de mademki böyle rütbelere erişmişlerdi, bu rütbelerin ağırlık ve itibarını korumak Saltanat-ı Seniyye şanından ve icabından olmakla çaresiz bunların yaptıkları işler beyhude yere Devlete yük olurdu.

Rütbe sahiplerinin idare işlerini tertip hükûmet borcu olduğundan müderrislere maişet, mevâli ve sudur'a arpalık adlarıyla birer kaza tevcih olunmak lâzım geldi. Onlarda bu kazaları birer NAİB ile idareye mecbur olduklarından maişet ve arpalık olan kazalar gelirlerinin bir mikdarı ile Naibler geçinip geri kalanı mansab sahiblerine ait olurdu. Sudur ve mevâli bu yolda geçinip ailesi ile yanlarında çalışanlara da birer kaza tevcih ettirdiklerinden onlar da kazada iş görür kimseler olmadığı için efendileri gibi mansapları olan kazaları birer Naib ile idareye mecbur olduklarından genellikle kazalarda Niyabet usûlü örnek kaide olarak, kazaların bir takımı şudur, mevâli müderrislere diğer birtakım da şu kadar ve diğer hizmetkâr gürûhuna yiyim yeri oldu. Hakları savunmak ve bilim yaymak ortaya konan ilmiye mesleği ehil olmayan birtakım kimselerin karnını doyurmak için mülke, toprağımıza ve millete büyük kötülükler yapılmasına giriş ve başlangıç oldu. Kaldıki, müderrisler çoğalıp artınca bu artış ne olacak? sorusuna eğilince müderris rütbelerin şeref, saygıdan zillete döndüğünden başka aslında mansup çıkış yerleri Kudüs, Halep, İzmir, Selânik, Yenişehir, Fener ve Galata kazalarına münhasır iken müderrislerin böyle çoğalıp artmaları ile meydana gelen memuriyet darlığından sonraları Eyüp ve Üsküdar kazaları da eklenince bu suretle yukarıda söylendiği gibi her sene sekizer mahreçten işden el çektirme ortaya çıkınca mevâli artmış ve bunları idarelerine yetecek arpalık bulunan birtakım formalitelere bağlı ve güç olup geçimlerinde daha darlık görüldüğünden çaresiz kendilerine az çok Bervech-i arpalık birer

kaza tevcih olunup onlar da Şer'i hükümleri yürütmek için değerli, âlim, ve Dindar Naibler istihdamından vaz geçerek hemen tutuldukları büyük masrafları karşılasın diye cahil ve düşük kimselerden voyvoda benzeri tahsilât yapan gaddar naibleri kullanmağa başladılar. Böylece ortalığı yakıp yıkan Naibler vardıkları kazalarda halk malını ellerinden almak için maksadlı hareketlere geçer, zulüm yapan bir sürü insanla birleşerek Allahın aciz kullarını zulüm ve baskı altında tutarak, bulundukları yerleri harab ederlerdi.

Haksız yere birer yolunu bulup ellerine mülazemet kâğıdı geçirmiş diğer birtakım düşük kimseler de rüşvet, birinin adamı olmak, yardım yollariyle ilim adamları dairelerinde ismini okuyamaz, sağını solunu bilmez onun bunun adamı, hizmetçi güruhu, hattâ çıraklık yolu ile korkusuzca kadıların içine girmeleriyle kadılar ruznamesi böyle kendilerine hiçbir suretle kadı hareket ve şekillerini ve benzerini yapması sakıncalı, belki de böyle bir taklide yetecek görgüsü bile olmayan çuhadarlar ve diğer hademe ve düşük insanlar ile dolu, bu gibi kimseler de kendileri hükûmet işlerini yürütmeye yeterli olmadıklarından, mansablarını arpalıklara giden Naiblerden daha pek çirkin ve nefret verici birtakım cahiller ve reziller İLTİZAM misullü ithale etmeleriyle en büyük insan hakları dayanağı olan şer'i işler bütün bütün karışıklık ve sarsıntı içine girdi.

Böyle düşük ve cahil kimselerin ilim mesleğine girmesi âlimlerin namus duygularını incitmekde ve halk gözünde değer ve itibarlarını bırakmadığı gibi Devlet önünde de namuslarına itibar olunmayıp mültezim ve haraççı gibilerinin imhaları ile işden el çektirilir olduklarından içlerinde doğru olarak ulema ve suleha bulunan kimseler de ırz ve namuslarını koruyabilmek için zalimlere boyun eğmeye ve dediklerini yapmaya mecbur olurlardı.

Kısacası mülazemet nizamının karışması ile gerek eğitim, gerek adlî işlerin düzeni bozularak ilim mansabları bilfiil hizmete dönük ve bağlı iken hepsi paye ve itibardan ibaret kalıp ancak adli işlere bakılarak eğitim işleri daha iyice idi. Zira müderrisler mertebelerinden danişmendlik nizamı her ne kadar bozuldu ise de velevki resmî de olsa Bayzid medresesi danişmendliği ve mülazemet ve ruûs imtihanları usûlü devam ediyordu.

Şöyleki, ilim yapan öğrencilerden Tarik-i tedris'e girmek isteyenler evvelâ mülazemet imtihanına girip liyakatini ispat edenlerden iyi derecede bulunanlara elden mülazemet verilir, yani hemen mülazimler zümresine katılır, gerisi de Bayezid medresesi danişmendliğine yazılarak imtihanda aldıkları derecelere göre Bayezid medresesinde yatırılır ve her altı ayda ikisi çıkarılarak ellerine mülazemet kağıtları verilirdi. Bunlardan mülâzemeti 7 seneyi bulanlar «Ruûs» imtihanına girmeğe hak kazanırlar bunda da liyâkat gösterenlere Tarik-i tedris'in birinci merhalesi ve

müderrisliğin ilk basamağı ve payesi olan Hariç Medresesi ruûs'u verilirdi. Mülazemeti yedi seneye varmayanlar ruûs imtihanına sokulmazdı. Bayezid medresesinin tedris işlerini Şeyhülislâm bulunan zatlar yürütüp sonraları Şeyhülislâmlar zamanın hal ve gidişine uyarak kendileri tedris işlerini yürütemedikleri ve yapmadıkları için bu görevi ifa için hoca efendilerin içinde zamanın haysiyeti ve bilgisi ile temayüz eden ve müderrislerin en kıdemlisi olârak Ders vekili nasb ve tayin ettikleri zatlar da bütün medresede kalan talebenin amir ve disiplin kurucusu olmalariyle ders vekilliği fetva kapısında başlıca bir memuriyet olup çoğunlukla dersler de resmi surette camiler içinde okunur olduğundan sonraları ders vekili efendilerin haftada bir kere Bayezid medresesine giderek ders okutmaları kesin şart olup böylece bir resmi ve itibari görünüşü oldu ise de bu kadarcık olsun şu usûlün yapılmasını devam ettirmek ilim tahsiline şevk verir rağbeti artırırdı. Fakat bu imtihan usûlü anlatıldığı gibi yalnız medreselerde yetişen ilim talebelerine mahsus olup yoksa müderrislik rütbesinin ele geçirilmesi imtihana, ilim alanında ilim ve irfan yolunda ilerlemeğe bağlı değildi. Zira imtihan sonu hakları görülen âlimlere ruûs verildiği sırada ulema çocuklarına da bir hayli ruûslar verildiğinden ve Şeyhülislamlar ön görülenlere istedikleri vakitde ruûs tedris ile ikram eylediklerinden başka hünkâr imamları ile hekimbaşılara da özel bir bağışla tedris ruûs'u verilmek âdet olmuştu. Çünkü müderris olanlar eskiden olduğu gibi mevleviyete ve kazaskerliğe erişerek hiçbir şey bilmeseler ve işe yaramasalar bile bu ilim rütbesi kendilerini rahat geçindirdiği için Devlet hizmetinde liyâkat ve başarısı, ilim tahsili ve maarife yakınlığı olmayan kibar çocukları da Tarik-i tedrise sokulurdu. Vüzera ve vükelâdan bazıları da yalnız Tariki ilmiyye eshabının katl ve müsadereden korunur olduklarından ötürü oğullarını bu yola sokarlardı. Böyle birçok kibar çocukları söylendiği genç yaşlarında belki de çocukken ilim tedrisine başlamamışken tedris ruûs'u ile geçim yolunu sağlar ve kudret-ül ulema-il muhakkikin olurlardı. Çoğu okumayıp cahil kalırlar ve imtihan olup da müderris olanların ömürleri ise medreselerde geçmiş, tahsilleri fen ve muteber kitabların öğrenimine bağlı bulunmuş olması ile ekseriya medrese basamaklarını çıkarken yarı yolda kalıp nadir olarak mevleviyet rütbesine yükselenler de Devlet işlerinden ve memleket ahvalinden habersiz olurlardı.

Kısaca onlar pek genç ve bunlar pek geç müderris olduklarından, sadaret ileri gelenleri içinde liyakat sahibi ve malûmatlı kimseler olarak Devlet sırrını gizler siyaset işlerinde yeterli mühim ve gizli Devlet işlerinde işe yarayacak zatlar pek ender bulunurdu.

Kısaca ilmiye sınıfının aslı esası o kadar bozuldu ki yalnız ismi ve resmi kaldı. Halbuki ismi, bu ismi verenlere ve resmi geçmiş âlimlerin güttükleri güzel usûllere aykırı düşmesi şöyle dursun ömründe okuyup,

yazmamış çuhadar ve kayıkçı makûlelerine mansab tevcih edilmesi gibi çirkin gösteriler garip merasim ve âdetler çıkarıp Tarik-i ilmiyyenin batıl ve cahillik içinde yol almasına, mühim olan insan haklarını koruma işlerinde hatıra hayale gelmedik fenalıklar ortaya çıkmasına sebep olup artık Tarik-i ilmiyyenin ıslâhı yapılacak önde gelen işlerden görülmüş ise de, hemen bunca rütbelerin ve tayin yerlerinin nasıblarını kaldırıp silmek kabil olmadığından, ıslâhın yavaş derecede yapılması istenilmekte idi.

ALTINCI BÖLÜM

(Harp fennine dairdir)

Her devlet ve millet topraklarını korumak için asker besleyegelmiştir. Ancak Büyük İskender'in babası Filip zamanına gelinceye kadar, askerin muharebede kullanılması bir usûl ve kaideye dayanmazdı. İlkin bunu kural altına alan Filip olup kırk bin kadar eğitim görmüş muntazam asker icad etmişdi ki, oğlu İskender bu askerle Yunanistan'dan kalkıp Hindistan'a kadar birçok memleketleri fethederek otoritesi altına almıştır. Bu suretle Yunanlılar için Harb ilmi adiyle bir ilim çıkıp diğer milletlere de onlardan yayılmışdır. Bu ilim sayesinde eski Romalılar pek çok galibiyetlere erişerek hemen bütün dünyayı ele geçirmek derecesine varmışlardı. Fakat askerin harb için yetiştirilmesine dair olan kaideler o vakitte kullanılan silâhlara göre olmak lâzım geldiğinden, işbu harp kuralları şimdiye kadar türlü şekilde yüze çıkmış olup gerek Yunanlıların gerek Romalıların silâhları kılıç, mızrak ve ok ile sapandan ibaret olmakla onların harp kuralları şimdikilere uymazsa da kullandıkları silâhlara göre harp ilminde en yüksek seviyeye çıkmışlardı. Arabalar muharebede geri çekilme gösterisi yapıp yeniden taarruza geçme kuralını uygularlardı. Fakat Peygamberimizin «Sallallahü aleyhi ve sellem» zamanında Eshab-ı Kirâm «aleyhimürridvan» saf tutup harp ettiler ve harp fenninde pek çok ilerlediler. Az vakit içinde aralarından üstün derecede mahir kumandanlar yetişip bütün dünyaya galip geldiler. Sonra İslâm Devletlerinde eğitim ve öğretimle beraber askeri sporlara da itina edilirdi. Ancak ekseriya süvari kullanırlardı. Bundan dolayı İslâm olanlar içinde pek mahir Cundi (*) yetişmiştir. Bilhassa Mısır kölemenleri dünyanın birinci süvarisi sayılırdı.

Yukarıda anlatıldığı gibi Osmanlı Devleti süvariye önem vermekle beraber muntazam ocaklar kurarak yaya eğitime de üstün derecede ihtimam etmişdi.

Romalıların çöküşünden sonra Avrupa'nın hali başkalaşarak öyle daimi ve aylıklı asker beslemek terk edilmiş ve ihtiyaç duyulunca muvakkat zaman için gönüllü asker toplayıp kullanmağa karar verilmiştir. Böylece harp ilmi, harp san'atı haline gelmişdir. O zaman halk, asilzadelerin esiri gibi olmakla asilzadeler asıl silâhları olan mızrakdan başka, zırhları ve atları olup kendileri ile beraber sefere giden halkın ise sapan ile

(*) Cundi: Çok mahir at terbiyecisi ve usta binici.

okdan başka silâhları ve atları olmadığından böyle nizamsız ve uygunsuz piyade askeri öyle yüksek atlıya dayanamayarak hangi tarafın süvarisi çoksa o tarafın galip geldiğine ve harp kuralları da bilinmediğine göre hakikatte galibiyet süvari askerine önem verilmeyip, herkesin önünde asıl askeri kuvvet atlı sınıf süvariden ibaretti. Epey zaman bu gidiş devam etti. Avrupa'nın hali oldukça nizam bularak hicri tarihin (860) senelerinde ilk önce Fransa'da aylıklı olmak üzere 16.000 yaya ile 9.000 kişilik süvari birliği kurulmuş ve yayaların çoğuna mızrak verilerek ağır piyade ve geri kalanların silahı ok ve sapan olup hafif piyade gibi kullanılırdı. Şöyle ki düşman karşısında mızraklı piyadeler sekiz ve en azı altı saf üzerine dizilip, hafif piyadeler de onların önlerine ve yanlarına dağılır ve süvarilerin hepsi mızrak ve zırh ile techiz edilerek bunlar da sırada kullanılıp ağır süvari hizmetini görürler ve yavaş yavaş Avrupa'daki diğer memleketlerde böyle muntazam asker tertibine başlanılmışsa da, yaya askerin muharebede süvariden çok işe yaradığını pek çok kimseler teslim ve kabullendiklerinden başka, süvarinin piyadeye galip ve üstün olması eski bir görüş olup henüz o inanışdan geçmediklerinden yine eskiden olduğu gibi yayaya nisbetle lüzumundan fazla süvari kullanılırdı. Gerçekte süvari askeri piyade ile karşı karşıya geldikde gereği gibi iş gördüklerine söz olmayıp ancak kendi üzerlerinde ve gerek atlarının üzerinde zırh ve diğer ağır teçhizattan dolayı, muharebede lâzım olan yerlerde hareket kabiliyet ile dolaşıp yoklamak ve düşman askerini kovalamak gibi sürat ve çabukluğa muhtaç olan görevlere elverişli olmadıkları anlaşılmakla böyle vazifelere gönderilmek için kılıç ve ok kullanan hafif süvari askeri tertip olunmuşdu.

Topun icadı yediyüzseksen senesine doğru ise de sekizyüz tarihine kadar toplar yalnız muhasaralarda kullanılıp sonraları adetâ muharebelerde de kullanılmağa başlandı.

Hatta o vakitler Fransızlar tarafından birkaç defa İtalya'ya gönderilen askerle beraber birçok top vardı. Dokuzyüzon senelerinde şimdiki tüfeklerin taslağı olmak üzere elde taşınır ufak ve hafif top şeklinde tüfekler yapılınca hafif piyade askerinin birazına bu tüfeklerden verilerek bir zaman da ok ve sapan atanlarla tüfekliler birlikte kullanılmış ve tüfeğin iyiliği tecrübe ile meydana çıkınca, bir zaman geçtikten sonra ok ve sapan bütün kaldırılıp, hafif piyade askerinin hepsi tüfekli olarak, tüfek ile mızrakdan başka silâh kalmamıştır. Ve bu hafif piyade yine evvelce olduğu gibi avcı çıkarıla gelip ancak tüfeklerin böyle çoğalması ve muharebede en ziyade zor gören ağır piyade askeri iken bunlar yalnız mızraklıdan ibaret olarak ateşe dayanamaması, dolayısiyle daha sonraları ağır piyade askerinin bir azına tüfek verilerek ileride olan iki safı tüfekli ve geride bulunan üç dört safın yine mızraklı olmasına karar verilmiş ve bu suretle tüfekliler mızrakluları korudukları gibi mızrak tü-

fekden uzun olmak dolayısiyle mızraklılar da tüfeklileri koruduklarından bir zaman da bundan iyi nizam olmaz diye inanılmışken ağır piyade askerinin mızraklıları beş altı saf üzerine tertip olunarak tüfeklileri, onların yanıbaşına yerleşdirmek uygun görülmüş ve (1110) tarihine doğru süngü icad olunanca gerek piyade ve gerek süvariden mızrak kalkarak mızraklılara süngülü tüfek ve sonra dördüncü safın hiçbir faidesi görülmeyerek dörtte üçe indirildiğinden başka hafif piyade ile ağır piyadelerin silâhları bir olduğundan ikisi de bir biçimde eğitime tabi tutularak her biri icabına göre kâh safda ve kâh avcı hizmetinde kullanılmıştır. Birbirinden farkları sadece sözde kalmış ve böylece asker gerek silâhça ve gerek nizamca şimdiki hali bulur gibi olmuşsa da, harp usul ve kuralları bir şey demek olmayıp daha sonraları bazı Avrupa muharebelerinde harp san'atının şöylece bir kabası alınmışdır.

Eğitime gelince önceleri Nemçe generallerinden meşhur Monte Kokoli, Osmanlı ordularının nizamına göz atarak aynı tertip ve silâhla karşı koyma kuralına uyarak böyle daima eğitim ile uğraşır ve her zaman harekete hazır halde bulunur bir çeşid asker tanzim etmedikçe halkdan toplama askerle Osmanlıya karşı konulmıyacağını kestirerek bir nevi muntazam ve eğitim görmüş asker kurup hatta harp fennine dair olan kitabında Osmanlı Devleti ile kendi Devleti arasında ortaya çıkan muharebeleri sayıp dökerek, her müharebeyi açıklıyarak ve anlatarak, Osmanlıların muvazzaf ocaklarını ve asker erlerinin, başta gelenlerine olan bağlılık ve itaatlerini gıbta ederek dili döndüğü kadar anlatıp, böyle muvazzaf ve muntazam askere mukabele kabil olmayacağını araştırarak ispat etmiş ve kendi Devleti ile Osmanlılara karşı koymağa ve bu kuşkuya düşenleri aşağılık ve ahmaklık ile suçlayıp kendi devletini, Osmanlı askerinin nizamına uymağa teşvik etmiştir. Ve Osmanlı askerine benzeterek kendisi yepyeni bir sınıf asker kurup tertipleyip nizama sokarak bu askerle (1070)'de köprülü oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın bir tümen askerini RABE nehri karşısında bozup Sulh ilişkisini kurduğunu öğünme ve uyarma kabilinden anlatarak davasını ispat etmiştir. Lâkin Monte Kokoli'nin bu galibiyeti yalnız kendisinin kurduğu disiplin ve nizam kuvveti eseri olmayıp bunda Osmanlı askerinde yeni başlamış olan nizamsızlığın da payı vardır.

Zira o vakit, Osmanlı askeri yeni başlamış olan nizam kargaşalığı ve disiplinsizlik ve sarsıntı geçirip düzeldiği zaman olup, Monte Kokoli yeniçeri kuruluşunu son zamanı ile çökmeğe ve erimeğe başladığı zaman yetişdiğinden önce görüp bildiği Osmanlı askeri ile bu kere bozguna uğrattığı askerin arasında fark vardır.

Sonra Prens Ojen de ortaya çıkıp askeri eğitimin gelişmesine çok çalışmıştır. O sıralarda Fransa'da da Fondé, Foren, Voban gibi harb fenninde usta zatlar ortaya çıkarak, harp kurallarının geliştirilmesine çalı-

şıp (tezayüdül ülûm betelâhik-ül efkâr) kaidesince harp usûl ve kuralları bir büyük san'at ve fen olarak Avrupa'da genişledi ve yayıldı. Fransa'da Protestanların kovulmasında ayrılıp bunların çoğunu o zaman da Prusya kralı olan her fen ve san'atta mahir kimseler etrafa birer ikişer Frederik Guillaum çağırıp toplayarak, zamanında Prusya maarif ve sanayiin menbaı oldu. Frederik'in oğlu İkinci Frederik —ki büyük Frederik diye anılan meşhur zattır— işte bu malûmatlı kimseler içinde gelişerek harp san'atında üstâd olup strateji ve taktik fennlerinde pek çok inceliklerı öğrenerek harp ilmini bir hayli ilerletti. Ve süvari topçusu icad etti.

(1200) Hicri tarihinden sonra adım adım bu ilim bir mertebe daha ilerleyip özellikle Napolyon Bonaparte çıkarak bu fennin sırlarını meydana koymuş ve askerlik asrımızda görülen derecelere ulaşmışdır.

Ancak tecrübelerin artmasiyle harp san'atı günden güne ilerlemekde bulunmuştur.

Hatta bu günlerde yeni icad şişhaneler yapılıp müstakil taburlar kurulup onlara bu şişhaneler verilerek hafif piyade tertib olunmuş ve (1270) hicri senesinde ortaya çıkan Ruslarla yapılan muharebede çok iyi olduğu görülmüştür. Önceleri hafif piyade ile ağır piyadenin birbirinden bayağı farkı kalmamışken silâh ve teçhizatta farklı hale gelmiştir. Sonraları eski tüfekler ortadan kaldırılarak bütün askere Şişhane verilmiştir. İşte bu suretle harp ilmi, Sevkülceyş (strateji) ve tabiye (tactique) adiyle itina gösterilmesi lâzım bir büyük san'at olmuştur ki ordu kumandan ve erkânı olanlar birçok başlangıç ilmi öğrendikten sonra bu fenlerde mahir olmaları bugün farzdır.

Strateji fenni gerek taarruz, gerek savunma için mühim olan yerlerin seçilmesinden ve taktik (tactique) fenni de çarpışmada zafere eriştirecek hareket ve tedbirlerin yapılmasından ibarettir.

Aslında Osmanlı Devleti serdar ve seraskerleri bu gibi harp tedbir ve hareketlerde tecrübe ile maharet kazanırlardı. Nitekim yukarıda anlattığımız gibi Rus çarı Petro «BUĞDAN» içinden Tuna'ya harekete geçince Baltacı Mehmet Paşa da onun çekilme yolunu kesmek üzere Basarabya içinden ileriye hareket edip «Falcı» geçidini tutması ile sevkülceyş güzel bir hareket etmiş, sonra orada yolu kapayan Rus askerini kaçırıp suyu geçince hemen Rus ordusu üzerine beklemeden taarruz etmesiyle de sevkülceyş mahareti göstermiştir.

Sonra (1282) senesi seferinde ŞUMNU mevkiinin kilit yeri olduğunu önemli bularak harekât üssü yapılması sevkülceyş fennine uygun ve o zamanın gereği savunmaya yeter istihkâm verilmesi, tabiye fennine, uygun düşmüşdür. Ancak daha sonraları bunun gibi harp kuralları eski-

den olduğu gibi iki önemli fenne ayrılarak harp fenni adiyle bir büyük ilim olup bunun öğrenimi de önce birçok fenlerin bilinmesine bağlı olduğundan şimdi seraskerler ve diğer askeri ümera hareket harbinin nazariyat ve ameliyatında meleke ve maharetlerini artırmadıkça Avrupa usûlü üzere muntazam olan ordulara kumanda edemezler. Halbuki harp fenni açıklandığı gibi Avrupa'da ilerledikçe Osmanlı askeri (**Elfazl ma şehdet be el-a'da**) görüşü ile beliren kuruluş ve disiplini adım adım gerileyerek tersine durum ortaya çıkarak (1100) tarihlerinden sonra sefer harekâtı Osmanlı ordusuna yıkıcı ve kızgınlık olduğu anlaşıldığından, artık harp davası bir tarafa atılarak sulh ve anlaşma yoluna gidilmiş, diğer Devletler ile birlik ve beraberlik yolunda bulunmak gerekli görülüp bu yüzden ise uzun zaman askerin bir kenara itilmesi ile Osmanlı ordusunun askerlik alışkanlığı ile melekesi zayıflamış ve kuşku ile sonra açılan seferlerde büyük zayiat verilmiş ve bu hallerden en çok istifade eden de Rusya olmuştur.

Osmanlı Devletinin askeri düzen değişikliğine muhtaç olduğu Üçüncü Ahmet zamanından beri bu mevzu görüşülmeğe başlamış ve hele Üçüncü Mustafa Hazretleri bunu pekçok arzu etmişse de Yeniçerilerden korkusundan ötürü bu önemli işin açıkça konuşulması bile yapılamıyordu. Hatta Sultan Mustafa mal toplamaya aşırı istek gösterdiğinden Defterdarlık mansabı önem kazanarak çok defa Defterdarlar ile işleri konuşurmuş. Bir gün Defterdar Halimi Efendiye (Yeniçeriyi nizam altına sokalım,) demesi üzerine (Onlar nizam kabul eder mi?) buyurmakla (Evet kabul eder) ve (Sen sened verir misin?) diye buyurunca tereddütsüz (Veririm) deyince yeniçeriler ile bir olmasa böyle sened verecek derecede kavi söz veremezdi, diye Halimi Efendi hakkında şüpheye kapılıp şayet bu sırrı yeniçeriler duyarsa diye korkusundan Halimi Efendiyi Musul'a mutasarrıf yapıp uzaklaştırarak sürgün etmiş, sonra da idam ettirmiştir.

İkinci Mahmud ricalinden Halet Efendiye yeniçeriler tarafından el tutsanız, diye bazı nedimleri tarafından söylenince (adamı Halimiye döndürürler) diye bu hikâyeyi itimad edilir bir kimsenin anlatmış olduğu söylenir.

O vakit nizam-ı cedid askeri tertibetmek mutlaka Avrupa'dan öğretmen ve mühendis getirmeye bağlı idi. Yoksa yeniçeri ne kadar disiplin altına alınsa yine eski yeniçeri olup istenilen yeniçeri meydana gelmezdi. Lâkin burasını anlayabilmek de yine o yolda özel bilgiye dayandığından Halimi Efendinin Defterdarlıkda olan mahareti kendine yetmediği re'yinden belli olur. Diğer ricalin çoğunda asrın müşkülâtını hal edecek kâfi bilgi yoktu. Bazıları da Avrupalıların Osmanlı topraklarına gelip gitmelerini istemezlerdi. Hatta Resmî Ahmed Efendi Prusya elçiliğinden dönüşünde yine Üçüncü Mustafa gününde ricâlden meşhur Kel Yusuf Efendi ile konuşması sırasında Avrupa medeniyetinden bahisle bazı madde-

lerin yapılmasını söylediği sırada karantine usûlü konulmasını da söyledikten sonra Yusuf Efendi ona cevap vererek: «Ben seni uzağı görür bir kimse sanırdım, bu kadarcık şeyi sayamıyorsun ki, Avrupalıların buralara gelip çoğalmamaları, bilinen mahut illet korkusundandır. Karantina konulduğu gibi buraya gelecek ve taarruz edecek yabancıları nasıl idare ederiz. Burası tereddüt ve endişe verir, yoksa karantinanın iyiliklerini biz de biliriz, dediği söylenir. Kısaca o zamanlar Osmanlı Devletinde asker tanzimi arzusu olduğu halde henüz ne yolda tanzimine teşebbüs olunmak lâzım geleceğine karar verilememişdi. Hal böyle iken harbin kötüye gideceğini Devlet erkânı cahil gayretleri ve fikirde heyecanlı ve kötü ve yanlış düşüncelerine uyularak (1182) seferi açılıp büyük ölçüde yıkıntıya uğranılmıştır. Bu muharebe Osmanlı Devletine bir büyük ders olup eğitim görmüş asker tertibinin muhakkak yapılması lâzım geldiğini herkes anlamışsa da bir türlü icraata geçilemeyip fakat Üçüncü Mustafa Hazretleri tophanece bazı Islâhata teşebbüs etmişse de adı geçen sefer esnasında ölmüştür. Kendisinden sonra tahta geçen Sultan Abdülhamid'in ihtiyarlıkdan gelen dermansızlığı Devlet-i Âliyye farz-ı ayn olan Nizam-ı Cedid askerinin tertibine kifayetsizliği ölümünden önce bazı yakınları ile söyleştiği ve kendisinden sonra oğlu Sultan Selim'in cülûsuna kadar bu işde hiçbir teşebbüs görülmemiştir. Eğer Sultan Abdülhamid Han zamanında Hamid Paşa sadaretinde tophanece ve tersanece bazı ıslâhata teşebbüs olundu ise de o vakit İstanbul'a geri düşünceliler çoğunlukta olup nizam-ı cedid'e eğilip istek gösteren Sultan Mustafa politikasına yani oğlu Şehzade Selim'in taraftarlığına temayül manâsına yorumlandığından, bunun müzakeresi bile saltanat yakınlarının emniyetini kaçıran bir şeydi. Halil Hamid Paşanın düşmanları bu vadide yol bulup aleyhinde işleyerek hakkında Padişahın emniyetini yok etmişlerdir.

YEDİNCİ BÖLÜM

(Bahriye ahvali hakkındadır)

Eskiden kayıklar kürekle yürütülüp üç çifte, beş çifte diye büyücek gemiler yapılmağa başlayıp dümen ve yelken de icad edilerek yavaş yavaş gemicilik fen ve san'atı ilerlemiştir. Ancak önceleri gemiler her halde kıyı sularını kollayıp açık denizlere açılamazlardı. Denizcilik nöbeti Suriyelilerle Venediklilere geldiği zaman matematik iliminde türlü incelikler, keşif ve buluşlarla hızlanma fenninde ilerleyerek gözetleme kuvvetiyle denizden Yunanistan'a ve Septe boğazına ve bazı söylentilere göre daha uzak yerlere seyir ve sefer yapmak, ticaret edip onların bu hal ve hareketlerine diğer milletler sihir ve kehanet gözüyle bakarlardı.

Hazreti Ömer-ül Farûk (radıyallahü anh) Mısır'ı fetheyledığı zaman, Amr İbnül Âs'a (radıyallahü anh) mektûb yazıp «Deniz ne biçim şeydir, hallerini ve vasıflarını bana bildir» diye emretti. Amr ibnüs Âs'ın (radıyallahü anh) emir ül mü'mininin dergâhına yazdığı yazıdan sonra ümmet-i Muhammedi korumak için gemilere binmekden men eylediği için Kureyş kabilesi ve diğer kabileler denizde sefer etmekden çekindiler ise de Mısır halkı ve muhtelif milletlerden Mısır topraklarında olan tüccar, deniz harbi ve deniz ticaretine alışık olup, kendilerinden önce gelen Devletlerin zamanında da ömürleri deniz seferlerinde geçip babadan oğula bildikleri, yararlı san'atları olmakla onlar vazgeçmiyerek Dimyat, Reşil, İskenderiye ve diğer kıyılarda gemilerini işletip ve Süveyş Halicinden Yemen ve Hind taraflarına seyrü sefer edip ticaretten kalmazlar ve Mısır kıyılarında bulunan Arab kabileleri zenaata ve Mağrip ileri gelenlerin gazâlara ve deniz ticaretine itip harekete geçirmekten hâli kalmazlardı. Lâkin Amr Bin Âs ile gelen Eshâb-ı kiram (aleyhimmürrıdvan) ve onların emsali Arab kimseler Hz. Ömer-ül Faruk'un (radiyallahü anh) tenbihine uymuş ve başlangıçda karşı gelmeğe cesaret edemeyip ancak malı, kuvveti ve ricali olan Nuhayle Şeyhi ve Mevket hâkimi Müslim'in «gazâ ve cihâddan ve menfaat elde etmekten yasaklamak doğru değildir» diye karşı koyup gemilere bindiler. Umman ve diğer kıyılarına ve Cezayir'e gazâ ettiklerini Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) işitince Şeyhine azarlama gönderip Amr bin Âs (radıyallahü anh) tarafından ele geçirilip cezalandırıldı. Zira asıl mayası İslâm olan Arablar henüz ele geçen yerlerde gereği gibi yerleşmeden çoğunun gemilere binip uzak sınır dışı yerlere dağınık ve parça parça hilâfet merkezinden uzaklaşmaları

hükûmet kaidelerine uygun değildi. Sonraları Mısırlılardan kudretli gemi sahipleri ile İslâm büyükleri de birleşerek adım adım gemilere binip kâh gaza, ticaret için denize açıldıklarını Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) duyunca yasağı kullanmayıp susarak kendi hallerine bırakıpda Hz. Muaviye (radıyallahü anh) zamanına gelinceye kadar ehl-i İslâm azıcık gemilerle kâh gaza ve kâh ticaret eylediler. Lakin bu sefinelerin kaptan ve tayfalarının çoğu hıristiyanlardan olup denizcilikde usta kimselerdi. Bunlar büyük ücretlerle kullanılırdı. Ehl-i İslâmda bu denizcilik fennine bağlı bilgiler yoktu.

Hazret-i Muaviye zamanında Amr-ı bin Âs tekrar Mısır'a vali olunca Hazret-i Muaviye'nin (radıyallahü anhüm) fermanı ile deniz yüzünde gazâ için müslümanlara genel izin çıkdı. Hazret-i Ömer'in (radıyallahü anh) «önce yasaklaması, sonra susması, sonra genel izin çıkması ne düşünceye dayanır» diye hakikati araştıran ulema, şöyle düşünerek demişler ki: Arablar başlangıçda denizcilikden birşey bilmediklerinden, işin başlangıcında Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) onları korumak için yasak etmiş, takım takım o işe atılıp gemi techizat ve levazımı ile kullanmayı öğrendiklerini görünce susup göz yummuş, sonra İslâm milletleri gemiciliği öğrenerek deniz ahvalinden epeyce bilgileri olunca deniz gazâ ve cihadına genel izin çıkdı.

Yukarıda anlatıldığı gibi genel izin çıkdıktan sonra, deniz harbine giden Müslümanlar, uygun gemiler yapıp ve Hıristiyanlardan rüzgârın halini ve deniz işlerini pek iyi bilen ve anlayan kaptanları ücretle tutarak kendileri cihad, techizat ve harp silâhları ile gidip kâh gazâ, kâh ticaret eder oldular. Hatta Mısır Emiri Akabet-bin Amir, Hicretin kırkyedinci senesinde Rodos adasında gazâ edip, bol miktarda ganimet almıştır. Kırksekiz senesinde Hazret-i Muaviye (radıyallahü anh) Kıbrıs adasına gazâ eyledi, diye Hamis tarihinde İmamı Vakidi'den rivayet olunmuştur.

Vâsıf tarihinde yazılı olduğuna göre Abdül-melik bin Mervan'ın saltanatı sırasında Afrika amili Hüsam bin Numan'a haber salıp Tunus tarafında gemi inşası için san'at okulu yaptırmasını emretmiştir İşte İslâm milletlerinde ilk önce yapılan san'at okulu budur. Hâlâ dilimizde dolaşan tersane sözünün aslı Darüs-Sinaa'dır. O vakit Darüs-sinaa (san'at okulu) da beş yüzden fazla firkateyne benzer az masraflı gemiler yapılıp hazır olunca TUNUS havalisi şeyhi Ziyadet Bin İbrahim zamanında —ki hicretin seksenikinci senesi idi— Ata bin Rabi'abdülmelik tarafından emir olarak o donanma ile varıp bugün Sicilya dediğimiz büyük adayı fethetti. Doksanbir senesinde Afrika hâkimi olan Musa bin Nasir tarafından Tarık bin Ziyad, Endülüs (İspanya) tarafına gazâ edip Endülüs toprakları ve sonra Sardunya Adasını fethettiler. Doksaniki tarihinde yine Tarık bin Ziyad, hem kaptan, hem serdar olarak büyük bir donanma ile Septe Boğazından çıkıp Okyanus Denizine açılmış, İspanyollarla uzun zaman mu-

harebeler ederek büyük yerler ele geçirmiştir. İşte ilk defa Septe Boğazından dışarı çıkan İslâm donanması, bu donanmadır. Kumandanlarına nispetle boğaza «Cebel-üt Târık» adı verilmiştir. O vakit İspanya'da Gotlar hükûmet ederdi. Ve İspanyolları reaya gibi kullanıp başşehirleri Tulaytula şehri idi.

O zaman Avrupa'nın diğer taraflarında olduğu gibi İspanya'da da zengin olanlar pek çok mal ve ölçüsüz değerde eşya vakfedegeldikleri cihetle, büyük manastırlar yapıp bu suretle Tulaytula. da pek büyük bir manastır yapılarak kıymetli mallar ve eşya ile dolu idi. Bazı zayıf ihtimal ile anlatılana göre Tulaytula'da o vakit şöyle ma'mur Beyt-il Hikeme vardı, diye söylenir. Tarif ettikleri Beyt-ül Hikeme işte bu manastırdır. Yoksa o zaman İspanya'da ilim ve hikmetten henüz eser yoktu. Her ne hal ise, böylece ruhban taifesi o tarafda pek kuvvetli ve sözü geçen olup, bazı şehirlerde bayağı bağımsızlık iddia edecek dereceye gelmiş olduklarından sonraları Got kavminden nöbetle hükûmdar sandalyesine oturan Rodrie adlı kral kendi cesareti ve gençliğinin yardımı ile rahiplerin bu kadar nüfuzunu çekemeyip Toledo manastırını vurup yağma ettirmiş olduğundan ileri gelenlerle ahaliden bir takımı kendisine gücenmiş ve bunun üzerine İspanya'nın güneyinde muhafız bulunan Julyanus adlı kumandanın kızına musallat olunca, o da kendisine can düşmanı olarak kin ve fenalık olsun, diye Arabları İspanyaya çağırmış. Böylece, o zaman İslâmiyet'in gençlik, gösterişli, en yüksek seviyedeki yükseliş zamanı olmakla her tarafını ele geçirip istilâ ederek büyük ganimetler elde edildi. Hele Tulaytula alındığı zaman Ehl-i İslâm'ın eline geçen mallar ve kıymetli eşya saymakla bitmez. İşte bunca fetihler ancak deniz kuvvetleri sayesinde meydana gelmiştir. Ve müslüman gaziler anlattığı gibi deniz kuvvetlerine sahip olduktan sonra her sene Mısır'dan Tunus ve Afrika taraflarına donanma çıkarıp, kıyılar ve adalarda pek çok Fransa memleketlerini ele geçirip muzaffer olmuşlardı. Sonra İspanya donanması ikiyüz ve Afrika donanması yüzelli gemiye kadar çıkıp deniz yüzünde kâh İslâm donanması, kâh Hıristiyan galip olarak adalar ve kıyı vilâyetlerini birbirinden alıp ele geçirmekle deniz yüzünde kavga ve muharebe eksik olmamıştır.

Sonraları pusula icad olunmakla, gemicilik fenni pek ziyade ilerliyerek Araplar Hind diyarına, diğer kıyılara uzak adalara: Avrupalılar da Okyanus Denizine seyri sefer etmeğe başlayıp, bu suretle Amerika ve birçok adalar keşfolundu. Avrupa'dan Ümitburnu yolu ile Hindistan'a gidilir oldu.

Deniz kıyılarında bulunan İslâm Devletleri harp ve ticaret için gemilere binmeye ve denizlerde sefere muhtaç olduğundan öteden beri gemi inşası fenni ile denizcilik ile uğraşan ve bu hususda meleke ve maharet kazananlarla denizcilik sanayii günden güne ilerlemiştir. Ve gittikçe fen

ve sanayiin ilerlemesiyle gemilerin büyüklüğü artmış, zamanımızda görülen kapak, üç anbarlı gibi büyük gemiler yapılmıştır.

Daha sonraları vapurlar ve zırhlılar icad olununca deniz ahvali bütün bütün değişip dünya ilişkileri, devletler, başka başka dillerle konuşanların iş yapıları yeni şekle girdi.

Osmanlı Devletinin ilk günlerinde harb ve muharebeleri karada olmakla donanma işleriyle hiç de ilgilenmeyip Sultan Orhan Gazinin oğlu Süleyman Paşa Rum kayıklariyle Gelibolu yakasına geçerek o yerleri ele geçirmekle, Rumeli kıt'asından birçok yerleri Osmanlı topraklarına kattıktan sonra, Gelibolu geçidinde biraz kayıklar tedarik olunmuştu. Sonra İstanbul'un fethine yalnız kara tarafından kuşatma kâfi gelmeyince, denizden de taarruz için yeteri kadar gemi tertip olunup, ancak o zaman İstanbul ile Galata arasında çekilen zincir limana gemi girmesine engel olduğundan, Baltaoğlu Süleyman Bey eliyle bir söylentiye göre, Sütlüce ardında yeni gemiler yapılarak oradan ve tertip olunan şimdi Dolmabahçe denilen yerden ağırlıkları çekmeyi iyi bilenlerin akla hayret verecek tedbirleri ile yağlıkızaklar üzerinde gemileri karada yürüterek limana indirilince, içlerine metrisler kurularak o taraftan taarruz edilince, bu gönül açan tedbirle İstanbul fedhedilip ele geçirildi. İşte Osmanlı Devletinde ilk önce nasb olunan Deryabeyi Balta Oğlu Süleyman Bey olup Rumeli Hisarı'nın üst tarafındaki Balta Limanı onun adıyla anılmaktadır.

İstanbul'un fethinden sonra tersane işlerine önem verilerek birçok gemiler yapılıp kısa zamanda o asırda bütün Akdenizi benimsemiş olan Venedikliileri tehdit edecek kadar donanma kurulmuş ve hemen Fatih Sultan Mehmet Han zamanında deniz kuvvetleri ile nice topraklar ve kaleler ele geçirilmişti. Bu suretle Osmanlı Devletinin deniz kuvvetleri epeyce ilerleyerek mahir kaptanları ortaya çıktı. Bunlardan Kemâl Reis dost, düşman önünde liyakat ve maharetini ispat etmişdi. Hatta ikinci Sultan Bayezid asrında (892) hicri senesinde (İspanya'ya Sicilya adasına İspanyollar musallat olduğundan, El-Ahmer Devletinden aydın bir sözcü gelip İspanya istilâsından şikâyet etmiş ve Endülüs topraklarını düşman baskınlarından kurtarmak için "imdat" diyerek yardım ricasında bulunmuş ve Kemâl Reis birkaç kıt'a gemi ile imdatlarına gönderilmiş ve fakat o sıralarda deniz muharebeleri Arnavutluk ve Mora taraflarında yapıldığı için Endülüs bir yana bırakılmışdı. Ve o zaman bir hayli büyük gemiler yapılıp hattâ kâtip Çelebi'nin Lâtin tarihlerinden söylediğine göre Avrupa hükûmdarlarından Alfons adlı kral (4000) tonluk bir gemi yaptırmıştı. Sonra iki gemi daha yaptırdı ki hiç bir zaman o kadar büyük gemi yapılmamıştı. Lâkin onları kullanamadılar, iskelede çatıp bozdular. Venedikliler de o sırada büyük gemiler yapmaya başladılar, işte o zaman Fatih Sultan Mehmet Han da (3000) tonluk bir gemi yaptırdı. Fakat indirirken iskelede battı. Tonilâto fıçı manâsına gelip bizlerde kile tabiri

gemilerin büyüğüne, küçüğüne ölçü olarak «şu kadar kilelik gemi» diye söylendiği gibi Avrupalılar arasında da tonilâto deyimi, gemilerin hacmini anlatmak için ölçü olup, bir tonilâto otuz kile sayılır. Ancak bu da kalyon türündendir. Kalyon deyimi bugün üç anbarlılar ile kapaklara mahsus olarak aramızda deyim olmuşsa da aslında kalyon yalnız yelken ile kullanılan büyük gemiler olup, Kraka, Barca, Polika gibi türlü çeşidi vardı. Ve Kraka Kalyonun büyüğü demek olup o zamanda bunları çoğunlukla İspanyollar kullanırdı. Diğer Avrupa Devletlerinin harp kalyonları çoğunlukla Barca idi, ama çektiri nev'inden gemiler hem yelken ile, hem de kürek ile kullanılır gemilerdir. Bunların da birçok kısımları olup bunlarda ölçü «Oturak» tabiri olup kısımları da böylece birbirinden ayrılır. Şöyle ki: On oturakdan onyediye varınca «Fikate» denilir. Her küreğini ikişer üçer adam çeker. Ve onsekiz, ondokuz oturak olursa «Bergedde» derler. Ondokuzdan, yirmidörde varınca «Kalita» dır. Ve yirmibeş oturaklı olursa «Kadırga» derler ki, her küreğini dört adam çeker. Ve yirmi altı oturakdan otuzaltı oturağa varınca «Baştarda» derler, her küreğini beşer, altışar, yedişer adam çeker. Gemisine göre yüksek ve geniş olursa «Mavna» denir. İki kat olup altı mavna, üstü kalyon olursa «Köke» derler.

Kadırgaların iki bodoslamasının arası ellibeş ve ellialtı zira, uzunluğunda ve ambar ağzı yirmi karış genişlikde olarak, kıç yüksekliği onsekiz karış ve baş yüksekliği onbir karış olur ve kuşak yüksekliği altı karış bir parmak olur. Her bir kadırgada harita ve pusulaya kadar birer kaptan «Trenkete» kullanılır. Yirmi halatcının biri odabaşı olup, dümenci, yelkenci, neccar, kalafatcıları ile bir kadırganın otuzbir kadar gemicisi ve yirmibeş oturakdan bir kürek mahalli ocak yerine getirmekle kırkdokuz kürek, dörder kattan yüzdoksanaltı kürekçisi ve cenkcisi olmakla bir kadırga halkı en azından üçyüzotuzu bulurdu. Yirmialtı oturaklı âdi Baştardanın uzunluğu, elliyedi zira olup, genişliği ve halkı da ona göre idi. Paşa Baştardasının uzunluğu yetmiş ve yetmişiki arşın kadar olur ve otuzaltı oturak olup, her küreğini yedişer adam çeker ve halkı en azından sekizyüz neferdi. Altmışbeş zira uzunluğu olan Mavnanın yirmi karış kıç yüksekliği ve oniki karış baş yüksekliği ve yedibuçuk karış kuşak yüksekliği olup, içine yirmidört pare (adet) top konulur ve yirmialtı oturağın her küreğini yedişer adam çekip bütün içindekiler altıyüz neferi bulurdu. Bu gemileri ekseri küreğe konulan esirlere çektirip onlara forsa adını verirlerdi. Şöyle ki bunlar zincire bağlı oldukları halde otururak yerinde çakılı olarak kürek çekerlerdi. Mamafih muharebe içinde bunlara emniyet olunamadığından, kaptanların çoğu önleme tedbiri olarak kürekçilerin yarısını forsa, yarısını da Türk olarak kullanırlardı.

İkinci Sultan Bayezid zamanında Mora kıyılarının ele geçirilmesi iradesi ile büyük gemiler yapıldığı sırada iki kat'ada «Köke» yapılmıştı ki,

herbirinin uzunluğu yetmişer ve genişlikleri otuzar zira, olarak içlerine büyük toplar ve her birine ikişer bin cenkci ve kürekçi konulup birinin riyaseti meşhur Kemâl Reise ve diğerinin riyaseti Burak Resire verilip diğer gemi çeşidlerinden büyük küçük üç yüz kıt'a gemi techizatı tamamlanarak hazırlanıp tertiplendikten sonra, İnebahtı yakasına gönderilmişti. Burak adasına vardıklarında düşman donanması karşı gelerek cenge başlayıp düşmanın iki kökesiyle bir mavna ve bir de baçası Burak Reisin kökesine taarruz ettiklerinde ilk önce Burak Reis o mavna ile barçayı top ile parçalayıp batırdıktan sonra kökeler ikisi birden Burak Reisin kökesine sarıldıklarında Burak Reis düşman kökelerine neft yağı ile ateş bırakıp ikisini de yakmışsa da kendi kökesini onlardan ayıramayıp o da yanmış ve kendisi ile beraber beşyüz kadar levend şehid olmuş, denize düşen diğer gaziler kayıklara alınarak kurtarılmış ve düşman gemilerinde bulunanlarla gelen bir kalyon da zabdedilip ele geçirilmiştir. Ve bu muharebe yerine yakın olan ada Burak Adası diye anılmıştır.

Ondan sonra ortaya çıkan muharebelerde de donanma Venedik donanmasına galip gelerek İnebahtı ve Muton ve Kron kalelerinin fethi müyesser olmuştur.

Eskiden beri Osmanlı Devletinin Deniz kuvvetleri ilerleyerek Venedik donanmasına galip gelmişken sonra Sultan Bayezid'in ihtiyarlığı dolayısiyle köşeye çekilip vükelânın işlere boş verip savsaklaması, görmezliğe gelip geçivermeleri Devlet halinin zayıflamasına ve kuşkulu olmasına sebep olarak deniz seferleri ihmâl edilerek terkdilmiş olup sonra Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri de **(Takaddem-ül alel-mühim)** kaidesine riayetle İran ve Arabistan seferlerine gittiği için donanma işlerine bakılamadığından başka, o aralık Akdeniz'de büyük işler çıkarılmamak için Osmanlı korsanları da seferden men olunmuştu. Gerçi Devletin deniz kuvvetleri alçalmağa yüz tutmuş ise de, o vakit Osmanlıların yükseliş ve gelişmesi ileri hamlelerindeki sert davranışları olduğundan, cihada başkoymuş gönüllü kaptanların pek çoğu korsanlığı bırakmamak üzere Afrika Garp Kıyılarına yayılıp Avrupalılar ile muharebeden geri kalmadılar. Bunların en ileri geleni meşhur Hayreddin Paşadır. İşte bu halde Sultan Süleyman Han hazretleri tahta geçerek donanma işleri ile fazlasiyle ilgilenerek kayıd ve ihtimam buyurmaları ile deniz kuvvetleri Osmanlı Devletine yeniden hayat vermiştir. Çünkü Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri, tersane işlerine başlamış, Fatih zamanında «Aynalı Kavak» semtinde yapılmış olan gözlerden fazla gözler ve mahzenler yaptırmış ve büyük bir donanma yapıp Akdeniz'e çıkmak, adalar ve kıyı memleketlerini tamamen zaptedip ele geçirmek niyeti ile işler yapılmıştı. Hatta İdris-i Bitlis-i ve diğer bazı mahremleriyle bilhassa yaptığı konuşma sırasında Septe boğazına varınca «Akdeniz bir halicdir, onda bu kadar değişik milletler toplanıp tamamen bir Osmanlı Devleti iç denizi hükmün-

de olması lâzımdır. Bu hususa geniş ölçüde eğilip gayret göstermemek saltanatın şanına küçüklük düşürecek himmet kusurudur. Allahü teala ecelden aman verirse bu maksad için yeteri kadar donanma tedarik edip Akdenizde olan memleketleri kılıcımın emri altına almadıkça rahatımı ve günlerimi haram etmeğe ahdım olsun» derler imiş ve tersane binasını genişletip artırmakla bu kahramanca yola başlamış oldular.

Lâkin Mısır, çerkez devleti Haremeyn-i Şerifeynin hizmeti şerefiyle halk gözünde itibarlı ve Mısır'ın Kahire şehri Abbasi halifelerinin evi gibi olduğundan, çerkez hükümdarları bu şerefi de beraberlerinde bulundurdukları halde bazı hadiselerden dolayı Osmanlı Devleti ile aralarına soğukluk ve aykırılık ortaya çıkıp, gerçi Tunus meliki Osman Hafsa aracılığı ile dostluk anlaşması tekrarlanarak, gelip gitmelerle beraber elçiler gönderildiyse de Devletçe tam istiklâlleri gerçekleşmediği gibi kabul de edilmediğinden, Mısır çerkezlerine kâh İran'a, kâh Arab eşkiyasına gizliden yardımdan geri durmadıkları için ilk önce Mısır'ı fethetti. Bu yol ile Arab kıyılarını ele geçirmek önem kazanınca, öncelikle önemli hazırlıklara himmet edip düşündüklerini yapabilmek için deniz yüzüne donanma indirmek tedarikinde iken İstanbul'a teşriflerinin ikinci senesi oldu.

Oğlu Sultan Süleyman Han Hazretleri tahta geçince tersane işlerine büyük bir dikkatle eğiliyordu. Çünkü Rodos şövalyeleri korsanlıkla Akdenizi kesip, rast geldikleri tüccar gemilerini zapdedip ele geçiriyorlardı. Bu halde Mısır yolunun emniyet altına alınması için Rodos'un fethi önem kazandığından, ilk önce büyük donanma ile (929) da Rodos adasını fetheyledi. Ve (932) de Süveyş Boğazından Yemen diyarına gönderdiler. O da varıp Yemen ve Aden kıyılarını zaptetti. Ondan sonra Hayreddin Paşa İstanbul'a gelmekle Osmanlı Devletinin deniz kuvvetleri tepe noktasına erişti.

Hayreddin Paşa'nın ismi Hızır olup, ancak Avrupalılar arasında «Barbaros» diye anılır ki kırmızı sakallı demektir. Denizde çok büyük işleri ve muharebeleri olup hatıraları unutulmayacak, yaşlı, kendinden yalnız keramet umulur bir kahramandır. Sultan Süleyman hazretlerinin emriyle hal tercemesini yazdırıp bir kitap ederek Sultan Süleyman'a takdim etmiştir. Bütün hayatı ayrıntıları ile ondan bilinir. Bu yazdığımızın o ayrıntıları anlatmağa tahammülü yoktur. Fakat onun kaptanlığı zamanın Osmanlı deniz kuvvetlerinin en parlak göze gelir kabiliyetler zamanı olduğundan, kısaca hal tercümesini anlatmak uygun olur. Şöyleki: Hayreddin Reis'in aslı Midilli adası yerlilerinden olup Selânik'e işler, ağabeyi Oruç da Trablus ve Şam seferine giderdi. Oruç Reis bir defa Trablus'a giderken esir düşmüşdü. Kurtulduktan sonra Sultan Korkud Antalya'da iken ondan izin alıp onsekiz oturak bir gemi ile korsanlığa çı-

kıp bir müddet Rodos etrafında ve diğer kıyılarda birçok hıristiyan gemilerini ele geçirdikten sonra Garp tarafına girmişti. Çünkü Sultan Selim Hanın tahta geçisiyle Sultan Korkud gizlenip Akdeniz gemilerine bile sefer yasak edilince bu Osmanlı korsanları Garp kıyılarına sığınıp, barınak yeri ettiklerinden Hayreddin Reis bile gemisini alıp Garp tarafına yelken açıp giderek ağabeyi Oruç Reis ile Trablus tarafında bulunan «CERBE» adasında konuşdukdan sonra, muharebeye karar vererek Tunus'a varıp, Tunus hâkiminden bir yer istemişlerdir. O zaman Tunus'un Hafsalıların elinde olup alacakları ganimetin beşte birini Tunus hazinesine vermeleri şartıyla onlara «Halk-ül vaad» kalesini yerleri olarak göstermişti. Bu suretle iki kardeş denize açılıp rastgeldikleri Fransız gemilerini ele geçirip gittikçe gemilerini çoğalttılar ve şöhret ve seslerini gittikleri heryerde duyurarak Akdenizi velveleye verdiler. O sırada Cezayir kıyılarının pek çok yerleri Fransızlar eline geçmiş olduğundan, uzun müddet Fransa ile muharebe ettiler. Tunus tarafında bullunan «Becaye Hisarı» da, anlatıldığı gibi Fransızlar elinde bulunmakla onun üzerine hücum ettiklerinde, üzerlerine gelen İspanya donanmasına galip geldiler. Ancak bu muharebede Oruç Reisin bir kolu yara alınca kardeşi Hayreddin onu Tunus'a götürüp kendisi Mayorka adalarını vurup birkaç kule fethederek birçok karyelerini çapul edip büyük ölçüde çapul malı alıp dönerken denizde Korsika donanmasına tesadüf edince ona da galebe edip muzaffer olarak Tunus'a döndü. Sonra kışın tekrar korsanlıkla denize çıkıp bir ay içinde (3800) esir ve yirmi pare gemi ve bunca çapul malı ile geri çekildikten sonra, baharda yedi kıt'a gönüllü gemisine serdar olarak bazı Avrupa kıyılarını basıp çok ganimet aldıkdan başka, denizde de beş kıt'a gemi alıp bunlardan birini meşhur Kemâl Reisin kızkardeşinin oğlu olan Muhittin Reis ile Osmanlı Devletine verip takdim eylemiş ve karşılığında da Osmanlı Devleti tarafından kendisine iki kadırga ile Hil'at gönderilmişti. Bundan sonra Hayreddin Reise denize karşı durur olmayıp, Barbaros adından bütün Akdeniz titrer, kıyılar, adalar ve Avrupa halkı korkusundan beşikdeki çocuklarını Barbaros adiyle korkutup susdurur oldular. Onun böyle ortaya çıkması Avrupa Devletlerini kuşkuya düşürdü. Fransızlar hazırlanıp, (30) kıt'a donanma ile Tunus yakasına taarruz eylemişse de onlar da bozugna uğrayıp umudları kırılarak dönmüşlerdi. Sonra Oruç Reis Cezayir'i ele geçirdi ve orada yerleşerek Cezayir ve Becaye'ye bağlı olan kaleleri kardeşi Hayreddin Reis ile aralarında bölüşüp Cezayir'in batısında olanlara Oruç Reis ve doğusunda olanlara Hayreddin Reis gösterilmiş olmakla Telemsan hâkimi bunları Cezayir'den kovmak üzere İspanyollar ile anlaşarak karadan, kendisi ve denizden İspanya donanması Cezayir üzerine taarruza geçeceklerini Oruç Reis haber alınca bir miktar asker ile Telemsan üzerine gittiği zaman Telemsan Hâkiminin düşmanla birleşmemesi ile Telemsan

halkı da kendisine yüz çevirmiş ulemâsı da katline fetva vermeleriyle Oruç Reis şehre yaklaştığı gibi halk karşılayıp «buyruğundayız» deyince, Telemsan hâkimi, Telemsan'ın iskelesi olup önceleri İspanya eline geçmiş olan Vehran'a kaçıp İspanyollardan yardım istemiş, «mal vereceğiz» diye toplanan birçok Arab askerine bir miktar da Fransız askeri koşulup önce Kal'a-tül kıta'ı ve sonra Telemsan'ı kuşattıklarında bir seneden beri muharebe edilmiş, sonunda Oruç Reis şehid olup bu kaleler de istilâya uğradıktan sonra, İspanyollar (171) pare gemi ile gelip karaya birçok asker çıkarıp adamları azın azı kadar ise de (20.000) kadar Arab askeri kendisine bağlı olduğunda, savunmada dayanarak İspanyollara büyük zayiat verdikten sonra onları kaçırdı. Telemsan'ı ve Tenes hisarını ele geçirip döndükten sonra gemileri, Cezayir limanında yatarken (130) parc gemi ile İspanyollar gelip limanı bastıklarında yine bozguna uğrayıp dönmüş, ancak bu kere bazı gemileri kuma oturmakla donanmanın kaptanı ve birçok subayları ve üç bin kadar levendleri Cezayir'de esir kaldılar. Bu olaydan sonra Cezayirliler Hayreddin Reis'den Cezayir imaretini kabul etmesini dilemişler, o da hutbe ve sikke Âl-i Osman adında olmak şart koşup kabul etmiş olup ancak Tunus ve Telemsan Hâkimleri bu yüzden kırılarak Hayreddin Reis'e karşı birleşerek Cezayir halkından işe yarar beğleri aldatıp kendi taraflarına ve bir tarafdan da mal vaadederek birtakım Arabları Cezayir'e gönderdikten başka Telemsan melik çocuklarından bazısı Fas Hâkiminden, bazısı İspanya'dan yardım alarak muharebeden geri durmamaları ile Hayreddin Reis bunların yaptıkları fenalıkları ortadan kaldırmak için uğraşırken, karadan ve denizden asker göndererek Vehran yakınında Musganim Hisarı'nı ele geçirdikten sonra donanması ile Endülüs yakasına geçip yalılardan birçok ganimetler aldıktan başka, girdiği yerde yani İspanyollar elinde esir kalıp küçük düşen Osmanlılardan da bulduklarını Cezayir'e getirip yerleştirmiştir. Lâkin bir taraftan İspanyollar ve bir taraftan Tunus Hâkiminin ayartmasiyle Arablar Hayreddin Reis üzerine taarruzdan geri kalmayıp bu suretle elindeki hisarların çoğu düşman eline geçmiş ve Cezayir halkının pekçoğu düşman tarafını tuttuğundan Hayreddin Reis'e nihayet Cezayir'i terk ederek yine o kıyılarca «Cecit» hisarına hicret edip sığınarak üç sene kadar bir taraftan Avrupa kıyılarını yağma bir taraftan da kendine karşı koyan Tunus gemilerini yakarak vakit geçirdikten sonra tekrar Cezayir'i zapt ile onda karar kıldı.

Bir müddettenberi Hutbeyi kendi adına okutturan Telemsan Hâkimi Abdullah'a nasihat yolu yazı gönderdiğinde, Abdullah, dediğini yerine getirmemiş, üstelik Arab askeri ile Cezayir üzerine hareket edip muharebede mağlup olduğundan, hutbeyi Âl-i Osman'a okutmak ve senede yirmi bin altın vermek şartiyle canını kurtarmıştı. Bundan sonra da Hayreddin Bey muharebelerden geri kalmayıp Akdeniz'de Avrupa gemile-

rini gezdirmez olduğundan, İspanya Kralı ve Almanya İmparatoru olan meşhur Şarlken buna bir çare arayıp o vakit Avrupa kaptanları içinde maharet ve cesareti anılıp meşhur olan Anderya Dorya adlı kaptanın emri altına mükemmel bir donanma vererek Hayreddin Reise karşı Akdeniz'e çıkarmıştı.

Lâkin Avrupalılar Barboros adından titreşdiklerinden Anderya Dorya, Hayreddin Reis ile çatışmakdan çekinip kendisini araşdırıp sorarak Akdeniz'de dolaşırdı. O da fırsat düşürdükçe bazı Osmanlı kıyılarına zarar verirdi. Tam bu sırada İspanyollar müslümanları ateşde yakmak gibi ne dine, ne de insanlığa sığar ve yakışır surette eza ve cefaya başladıklarından, bir İslâm fırkası çaresiz bir yere toplanarak bir dağa arkaverip Hayreddin Reis'den yardım istemeleri üzerine Ehl-i İslâm olanları Endülüs kıt'asından Cezayır'e getirmiş ve iskân ettikten başka birçok Fransız gemilerini yağma etmişti. Sonra Hayreddin Reis, Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerinin daveti üzerine yararlı adamlarından Hasan beyi Cezayir muhafazasından bırakıp kendisi İstanbul'a gidiyor gibi Cezayir'den kalkıp mükemmel donanma ile Avrupa kıyılarına yönelmiş, Cenova yakınında bir hisarı talan edip yıkmış sonra Mesina tarafında tesadüf ettiği (18) Barçayi ele geçirdikten sonra Anderya Dorya'yı sorup araştırarak Preveze yakınlarına gelip o zaman Anderya Dorya da hakikaten oralarda iken «Barbaros seni arar, gafil olma» diye daha önce kendisine haber ulaşdırılmış ve ihtar edilmişdi.

O da savuşup İtalya kıyılarında Brendizi denilen yere kapanmış olmasiyle Hayreddin Reis onunla karşılaşamayıp (940) senesi evasıtında İstanbul'a gelişinde Cezayir beylerbeyi Süleyman'ın emriyle altmışbin kıt'a Baştarda ve Kadırga inşa ettirip Cezayır'den de (18) pare gemi getirmişdi. Beşi de gönüllu gemisi olmakla o sene (84) pare muharebe gemileri ile Akdenize sefer ederek, Malta, Sardunya, Minorka, ve mayorka adalarını basıp nice kale ve toprakları tahrip ve birçok düşman gemisini yakarak İstanbul'a dönüşünde İtalya'da bulunan polya tarafının ele geçirilmesi için Sultan Süleymanın fermanı ile ikiyüz pare gemi kurdurup tamamlanmasına çalışmakda iken dokuzyüzkırkküç rebiü-l âhirinde otuz pare süratli gemi ile polya yakasına varıp ve her kaleyi tahrip edip geldi. Bu sırada Sultan Süleyman Polya tarafından vazgeçip Korfu seferine geçtiklerinden kendileri ordu ile Avlonya tarafına hareket buyurup Lütfi Paşa da donanma serdarı olarak dokuzyüzkırkküç zilhiccesinde Hayreddin Paşa, ikiyüzseksen kıt'a gemi ile Akdenize çıkmıştı ki, (135 kıt'ası Baştarda ve Kadırga olup bu zamana kadar İstanbul'dan böyle bir mükemmel donanma çıkmış değildi. Böylece Osmanlı donanması Akdenize çıkarak ilk önce Polya yakasında bazı kaleler basılıp yağma ve tahrip olunduktan sonra, Korfu adasının bütün karyeleri yağma ve garet olundu ise de kalesinin kuşatılması uzun sürdüğünden, kış mevsimi de yaklaştığın-

dan, vazgeçildi ve Sultan Süleyman karadan ordu ile Lütfi Paşa donanmadan altmış kadırga seçip denizde kalarak Çuka, Egne, Mürted, Bare adaları ile bir çok adaları fethedip ele geçirerek bir çok da ganimet alarak hatta gânimet malından canib-i miri için her zaman alınan beşte birden ikibinbeşyüz esir ve dörtyüzbin altın toplayıp Çuka ve diğer eşyada buna göre idi. Böyle büyük bir zaferle İstanbul'a varışında Sultan Süleyman'a gösterdiği hediyeler ve takdim ettiği şeyler o zamanda hiçbir kaptandan görülmüş şey olmadığından, fahir hil'atler giyip büyük iltifatlara mazhar olmuştu.

(945) Muharreminde yine (138) kıt'a gemi ile Akdenize sefer edip Eskiri, İstendil gibi bazı adaları ele geçirdikten sonra Girit'e varıp birçok karyelerini çapul ile (15'000) den fazla esir alıp sonra Kerpe adasının üç kalesini de on gün içinde fetihle, ahalisini haraca bağladı, kısaca yirmibeş pare Venedik adalarında birer ikişer üçer kale vardı. Bu sene hepsi alınıp adaların onikisi haraca kesildi ve onüçü tahrip edildi.

Sonra Rumeli tarafına saldırıp Ağriboz'a vardıklarında ağır yürüyen gemileri Ağriboz limanında bırakarak yöğrük gemilerle denize açıldılar. İşte bu sırada Müttefik Devletler donanması Korfu'da toplanıp oradan Preveze kalesine hücûm ettiklerini Hayreddin Paşa haber alıp önceden o tarafa göndermiş olduğu (20) kıt'a gönüllü gemisi de Laklese sularında kırk pare çekdirir gemilerini görüp çekildikleri gibi onlar da Barbarosa yakın yerlerdedir, diye varıp donanmalarına haber verince, Preveze kalesini bırakıp Kafalonya adasına varıp karaya asker çıkartarak karyeleri yağma ettirdikten sonra Preveze'ye varıp kuşatma sırasında topla yıkılan yerlerini askere yaptırdı. O esnada İspanya ve Papa, Portekiz ve Venedik donanmalarının Korfo adasında toplandıklarını haber aldı. Çünkü Hayreddin Paşa'nın ortaya çıkması Avrupa Devletlerinin rahatını kaçırıp sonra Kaptan Paşa olarak İstanbul tersanesi kendi kumandası altına girmekle istediği kadar donanma tedariki ile artık her tarafı istilâ edeceği açıkça görüldüğünden, ona karşı Avrupa Devletleri birbirine dayanarak birleşip birlikte donanmaların bir yere toplayıp Osmanlı donanması üzerine taarruz içinde fırsat kollayıp bundan evvel yaptıkları gibi. Hayreddin Paşa Preveze limanında iken, (945) senesi cumadel-ûlâsı gurresinde Preveze'ye iki mil yakın yere dek gelerek Osmanlı Donanmasını kuşatarak demir attılar. Baş kumandan Anderya Dorya, emri altında (52) pare Kadırga ile gayet büyük bir Kolyonu, Venedik kaptanının (70) pare Kadırgası oldukdan başka (10) kıt'a da Kraka adlı büyük kalyonlar ve (40) pare Papa ve Malta Kadırgaları ve (80) kıt'a İspanya ve Portekiz Barcaları ve diğer Kadırga ve (140) kıt'a Kalyon olarak üçyüzden fazla büyük harp gemileri olup sair hurda gönüllü gemilerle (1600) den ziyade yelken görünürdü.

Hayreddin Paşa'nın emri altındaki donanma ise (122) pare çektirir gemiden ibaret olduğu halde askeri muharebeye teşvik ederek cenk tedarikine koyuldu ve gemilerin direklerini aldırıp hareket ve sessizlikde bana bakınız, diye askere öğütler verip tenbihde bulundu. Gönüllü gemileri bile olaydan dışda tutarak gerekince yandan top ile ateş etmeleri için kaptanlarına öyle talimat verdi ki; meşhur Turgutçe adlı korsan da onların içinde idi. Deniz ümerası dışarıda düşman donanmasının çokluğunu görüp karaya top ve adam çıkarmak tedbirini Paşaya arzettiklerinde Paşa uygun görmeyip ancak düşmanın geceleyin Preveze boğazından içeri girmek istediği haber alınınca, kenara büyük toplarla bir miktar asker çıkarılarak muhafaza tedbirleri alınmıştı. İki gün sonra düşmanın birkaç pare yörük kadırgaları Preveze boğazına gelip Osmanlı gemileri üzerine toplar atılınca, düşmanın bunca zamandanberi «**Akdeniz benim, başkası yok**» diyen Hayreddin Paşa'ya, böyle meydan okumaları Gazi Paşaya acı gelerek sabır ve kararını yitirmekle hemen bütün Osmanlı donanması ile Boğazdan dışarı çıkarak (122) pare Osmanlı gemileri hepsi birden toplara ateş verip yürüdüklerinde düşman korkudan titreşerek, akşam da yaklaşmış olduğundan, düşman donanması duramayıp kaçtı. Cumadel-ûlânın üçüncü günü, Preveze limanı açıklarında iki donanma birbirini görüp harbe hazır ve amade olduklarında rüzgâr düşman bakımından uygun olduğu için Osmanlıya korku düştü.

Çünkü Avrupa Devletleri donanması kalyon ve çektirir envaından mürekkep olup Osmanlı Devletinde de gerek Fatih zamanında ve gerek sonralar kalyonlar yapılmışsa da, onlar ekseriya eşya nakli ve mühimmat için kullanılarak önceleri ve sonraları yapılan muharebelerde çektirir türü kullanılırdı. O zamanın çektirirleri ise asrımızdaki harp gemileri mesabesinde olup, korsanlığa yarar ve durgun havada kalyonlara üstünlüğü vardı. Şöyle ki, uzaktan kalyonları topa tutarak yaralar açdıkdan sonra, çatup ele geçirirlerdi. Ama rüzgâr olduğu vakit çekdirirler kalyon üzerine varmayıp Barcalar kadırgaları çiğnerdi. Böyle olunca rüzgârın düşmana müsait olması Osmanlı donanmasına kaygu verdi. Bunu gidermek için Hayreddin Paşa, Kura'nın değerinden yardım ister gibi iki âyet-i kerime'yi yazıp gemisinin direğine asmış, yüce Allah'ın hikmeti rüzgâr derhal durgun hal alınca, Barcalar hareketten kalmış ve hemen saf bağlayıp top ateşine başlamışdı. Kalyonlardan top gülleleri gerçek yağmur gibi yağar; fakat onların topları kısa olduğundan, Osmanlı gemilerine erişemeyip beri tarafın gülleleri ise Kalyonları tutarmış. Böylece uzakdan döverek Barcaları kuvvetten düşürüp zayıflatınca Anderya Dorya ve Venedik kaptanı kadırgalariyle yetişip savunmaya geçince, Hayreddin Paşa onları üzerine çekdirip top ateşine tutunca dayanamayıp Barcaların arkasına dolanmışlar ve bir kaç defa Osmanlı donanmasını Barcalariyle çekdirirleri arasına almağa çalışmışlarsa da başaramamışlardır.

Hayreddin Paşa da üzerlerine taarruz ettikçe Barcalarının beri tarafına geçip Barcalar da kale gibi birbirine çatılmış olduğundan, ayırmak güçdü. Osmanlının zorundan düşmanın çektirirleri barcalarını dokuz dolandıkdan sonra Hayreddin Paşa, tekbir getirip hemen Barcalar üzerine taarruzla beraber şiddetli ateş açmış, bir çoğunu batırıp aralarından yol edip düşmanın kadırgalarına geçmesi hepsine büyük bir korku ve kuşku verince artık çekdirirleri duramayıp kaçmağa yüz tuttuklarında topla döğerek Barcaların kimisi batmış, kimisi yara almış akşam olup sular da kararmış bulunduğundan, Anderya Dorya bu hali görünce sakalını yolarak çekdirirlerin arkasına düşüp kaçmış. Osmanlı askeri peşini bırakmayıp bir iki kadırgasını alıkoymuş ve muharebe yerinde batan Barcaları da düşman kendileri yakmakla sabaha kadar karşısında Osmanlı donanması bedava deniz şenliği etmişti. Muharebe başlangıcı kuşluk vaktinde başlayıp güneşin batışından sonralara kadar uzayarak o zamana kadar deniz yüzünde böyle büyük ve garip muharebe olayı bilinmiyor.

Düşman donanması Osmanlı donanmasına nisbetle birkaç kat fazla ve bütün Avrupalılar arasında cesaret ve maharetı bilinen Anderya Dorya kumandan iken, Osmanlı donanmasının böyle zafer kazanması Hayreddin Paşanın ve emirleri altındaki ümeranın deniz muharebelerinden maharetleri ile Osmanlı askerinin hayırlı meyvesidir. Bu bozgunun üzerine Anderya Dorya, Korfo adasına sığınır. Hayreddin Paşa da birkaç gün geçtikten sonra Kefalonya adasını talan ettikten sonra, Parga hisarını yakıp Korfo boğazına gelince büyük bir fırtına çıkmıştı. O da Avlonya'ya varıp hava açılıncaya kadar orada kalmış, sonra da kış gelmekle İstanbul'a dönmüştür. Ancak o fırtına sırasında Anderya Dorya, Nova kalesini vurup istilâ eylemiş olduğundan, ilk baharda Hayreddin Paşa yüzelli pare gemi ile Akdenize çıkınca Nova kalesini kurtarmıştır.

İşte bu sırada Mısır Emir-ül ümerası Hadım Süleyman Paşa da Hindistan'a gitmiştir. Şöyleki, (900) tarihlerinde İspanyollar ve Portekizliler de Ümit burnu yolu ile Hind tarafına dolaşıp bazı geçit yerlerini, boğazları ele geçirirlerdi. Hindistan melikleri karşı koyamadıklarından, Sultan Süleyman'dan yardım istemeleriyle Süleyman Paşayı yardımlarına göndermişdi. O da donanma ile Süveyş'ten hareketle varıp Aden'i ele geçirmiş muhafazası için bir miktar asker bırakdıktan sonra Hindistan'a varıp Portekizliler elinde olan bazı kaleleri top ateşi ile döverek zaptetmiştir. Önce Hayreddin Paşanın Cezayir muhafazasında bıraktığı Hasan bey de otuz pare kadırga ve kalite donatıp İspanya kıyılarını yağma etmeden durmazdı. (948) tarihinde Sultan Süleyman Han Hazretleri Engürüs seferine yönelince İmparator Şarlken Avusturya kralı bulunan kardeşi Ferdinand'a «yardım olsun» diye Rumeli kıyılarını yakıp tahrip etmek için büyük donanma ile Venedik kıyılarına gelip ancak Hayreddin Paşanın o taraflara geldiğini haber alınca, o dolaylarda bir

iş göremiyeceğini anlayarak hemen demir almış ve Batı Cezayir'e birçok asker dökerek Cezayir'e taarruz ettiğinde Hasan Bey iyice savunarak bir çoğunu öldürdükten başka çıkan şiddetli fırtınalar yüzünden gemilerinin bir çoğu kazaya düştüğünden pek kötü bozguna uğrayıp dönmeğe mecbur olmuştur.

Fransız kralının önceleri ve sonraları Almanya İmparatoru aleyhine istediği yardım ve istirhamı üzerine (949) tarihinde Şarlken aleyhine olmak üzere Fransa kralı Sultan Süleyman'dan imdat istemekle (950) senesi baharında Hayreddin Paşa donanma ile Fransa'ya yardıma gidip ilk Meksine şehrine vardığı zaman, bu şehir teslime mecbur olmakla ele geçirildikten sonra Marsilya'ya varışında muhteşem bir şekilde hürmetle kabul olunarak Fransa donanması ile birlikte varıp Nis şehrini ele geçirmiş ve kalesi savunmada dayandığından çok yardım geleceği haberi alınınca Nis şehri yakılıp geri dönülmüştür.

Sonra bir iki sene daha Akdenize gidip geldikten sonra (953) senesi Cumadelûlasının altıncı günü yaşı sekseni aşmış olduğu halde dar-ü bekaya göçmüşdür (**Mete reis-ül bahr**) ibaresi vefatı tarihidir.

Yerine, vezirlerden Sokullu Mehmed Paşa Kaptan olup birkaç sene Akdenizi korumağa çalışmışsa da sonra Sadrazam Rüstem Paşa kardeşi Sinan paşa kaptan-ı derya olup o da (961) senesinde vefat edince kapıcı başılıkla Harem-i Hümayûndan çıkmış meşhur Piyale Bey kaptan olmuşdur. Çünkü Hayreddin Paşa gibi büyük değerde bir zatın kaptanlık yerinde bulunması bu mansaba şeref ve önem verdiğinden, Devletin vükelâsı önünde güvenilir, seçkin veyahud Padişahın tevcih edilmesini uygun göreceği en yüksek değerde ve herkesin hürmet edeceği bir zatın Kaptan-ı Derya bulunması uygun görülmüşdür. Yoksa o vakit Hayreddin Paşa yerine kaymakam olacak Turgutçe Bey dedikleri meşhur korsan vardı ki; aslında deniz levendi iken büyük cesareti ile levendlerin kaptanlığını elde etmiş, Hayreddin Paşa ile beraber cenklere bulunup Hayreddin Paşa onun hakkında «**Benden daha yarardır**» diye divanında açıkça söyleyerek öğüp sözünü ettiği söylenir. O da tıpkı Hayreddin Paşa gibi gar tarafından bir çok gazâlar elde ederek ve kendi malı gemilerini artırarak (25) pare gemi ile gezmeğe başlamıştı. Turgutçe, İslâmiyet için kılıç kuşanmış olup Fransızlarla pek çok muharebeleri ve büyük fetihleri vardır. Hayreddin Paşa gibi o da Avrupa'yı titretmiş ve ondan sonra Akdenizde onun yerini tutmuştur. Hatta Sinan Paşa kaptan-ı Derya iken bir defa Turgutçe ile haberleşip donanma ile Akdenize çıkıp o da Garj tarafından gelip konuşduklarında, yapılan top şenliğinde Turgutçe'nin gemilerinin ateş üstünlüğünü görünce eğer bir aralık terslik edecek olursa üstesinden gelmek güç olur, diye gönlünü çelip

Padişaha götürdüğünde, namlı yoldaşlarından yedi nefer, meşhur kaptanlar da kendisi ile bile korsandı. Bu suretle Padişaha geldiğinde kendisine Karlıeli sancağı ve arkadaşlarına da yetmişer, seksener akça ulûfe ihsan buyurulmuşdu. Lâkin Rüstem Paşa Turgutçe'yi kendi kardeşine rakip ve karşı koyar görmekle sevmezdi. O da Rüstem Paşanın kendi hakkında öldürteceğini bilmekle ona güvenmezdi. Böyle iken bir davanın halli için kendisini İstanbul'a çağırmak üzere Rüstem Paşa çavuş gönderdiği zaman İstanbul'a gitmeye güvenemeyip kendi gemileri ile Garp tarafına firar ile iki sene kadar orada kaldı. O zamanda ise Beni Hafsa Devleti zayıflamış, kuvvetsizdi. İspanyollar mağrip kıyılarının pek çok yerlerini istilâ ettikleri sırada Trablus garp kalesini bile almışlardı.

Trablus'un fethi Sultan Süleyman'ın istediği şey olup ancak böyle büyük bir işin başarılması Turgutçe gibi hakikaten deniz muharebelerini iyi bilen bir zatın Osmanlı donanmasında bulunmasına bağlı olduğundan Sultan Süleyman yine garp tarafına firarından dolayı Turgutçeye gücenmiş iken, yalnız bu işin yerine getirilmesi için aman vererek, Trablus fetholunduğu takdirde Beylerbeyliği kayd-ı hayat ile kendisine verilmek va'diyle dâvet edip derya beyleri de ona uyarak memur olmuşlardı. Dokuzyüzellisekiz senesinde Sinan Paşa (120) pare kadırga ile o havaliye varıp Turgutçe'nin marifet ve delâletiyle Trablus feth olunca, eyâleti, Sinan Paşa tarafından başkasına verilmekle, Turgutçe'nin huzuru kaçtığından hemen mağribe yelken açtığında diğer kaptanlar da ona bağlı olduklarından ardına düşerek Sinan Paşa yalnız kalıp, ancak Turgutçe'nin emriyle yine döndükleri gibi onu da bazı kaptanlar bin minnet ve yalvarma ile geriye götürmüşlerdir. Sonra (960) senesinde Osmanlı donanması serdarı olarak (120) pare Kadırga ile Akdenize gittiği bazı tarihlerde yazılıdır. Ve yine (961) senesinde Fransız kralının istidası üzerine Akdenize çıkıp İspanya'nın İtalya kıyılarında olan Basniye adlı hisarını kuşatıp ele geçirdi ve (7000) kadar İslâm esirini kurtarmak gibi çok büyük işler gördükten sonra, birçok ganimetle İstanbul'a dönmüş olduğundan, kadir bilir Padişah mükâfat olarak ona kaptanlık ile Cezayir Beylerbeyliğini ihsan etmişken Rüstem Paşa engel olarak «taşrada yetişmişdir. Dergâh-ı müallâ hizmetinde bulunmayı istemez» diye arz edip yine Karlıeli sancağında kalınca Tutgutçe bey bu yüzden kırılıp kabul etmeyip sonra yolda Padişaha çıkıp açıktan sözlü olarak Trablus eyâletini rica etmekle Sultan Süleyman da istediği gibi Trablus'u verip böylece Malta'da şehid oluncaya kadar orada kalmıştır.

Kısaca, Hayreddin Paşa'dan sonra Kaptanlık işte bu Turgut Paşa'nın hakkı iken, Rüstem Paşa'nın gârazkârlığı buna engel olmuştur. İşte kişisel garâzlar daima böyle yapılacak işleri ehline vermeği engelleyerek birçok büyük Devlet işleri tabiî yolundan çıkarılmıştı. O sırada Süveyş donanması da Hindistan denizlerinde dolaşmakda olup anlatıldığı gibi Sü-

leyman Paşa Aden'i ele geçirip içine koymuşken ahalisi Portekizlilerle birleşerek kaleyi Portekizlilere teslim ettiklerinde Akdeniz'in ahvaline dair yazılan meşhur denizcilik kitabının yazarı Pirî Reis donanma ile Süveyşden hareket ederek varıp Aden'i kurtarmıştı. Sonra (950) tarihinde 30 kıt'a Kadırga Baştarda ve Kalyon ile Süveyş'ten hareketle Yemen kıyılarını dolaşarak varıp Mesket kalesini alıp, Hürmüz ve Draht adalarını talan ettikten sonra Basra'ya vardığında Portekiz donanmasının oraya gelmek üzere olduğu ve böylece Hürmüz boğazından geçmek güçleşeceği kendisine haber verilince bütün donanmayı çıkarıp kullanamadığından hemen bir iki Kadırga çektirip Mısır'a varmış ve Mısır Kaptanı nasbolunan Murad Bey Basra'da kalan donanmadan iki Barja ve beş Kadırga ve bir Kalitayı Basra'da bırakıp geri kalnını Süveyş'e göndermeğe memur edildi. Murd Bey onbeş Kadırga ve iki Barca ile Basra'dan çıkıp Hürmüz karşısına geldiği zaman Portekiz donanmasına rastlayınca büyük bir muharebe yapılmış, bir çok asker ile muteber kaptanlar şehid olmuş ve gemiler yara alarak Basra'ya dönmüştü. Bunun üzerine Seyid Ali Kaptan-ki denizcilik ilminde ve Felekiyatta (Kozmoğrafya), mahir bir kimse olarak Hind denizi hakkında (Muhit) adlı kitabı yazmış ve Hayreddin Paşa ile birlikte muharebelerde de bulunmuş değerli bir zât idi. (960) senesi sonlarında Mısır Kaptanı nasb olunarak Basra'da kalan gemileri Süveyş'e götürmeye memur edildi. Basra'ya varıp mevcut gemileri donatarak çıkıp Hürmüz ve Mesket taraflarında Portekiz'liler ile yaptığı muharebelerde Portekiz donanması Osmanlı donanmasının iki üç misli olmasına rağmen, Seydi Ali Kaptan büyük zafer kazandı. Ancak ondan sonra şiddetli fırtınalar çıkınca çaresiz, rüzgâra uyup Umman denizine açılarak ve garip vartalara düşerek Hindistan kıyılarına erişip o fırtınalarda da gemilerin bazıları battığından ve donanma halkının Muhit Denizi fırtınalarından gözleri ürküp «Gücerat» kıyılarında karaya çıkarak perişan olmaları ile geri kalan gemilerde boş kaldığından, Seydi Ali Kaptan çaresiz geri kalan altı gemiyi Sert kalesinde bırakıp yanında kalan elli kadar yoldaşlar ile karadan Hind ve İran'ı dolaşarak güç hal ile Osmanlı topraklarına girmiş ve kendinden sonra gelenlere armağan olmak üzere macerasını yazarak bir kitap yapıp ortaya koymuşdur. İşte «başına Seydi Ali halleri geldi sözü» bundan kalmadır. Kısaca Sultan Süleyman Han Hazretleri Akdeniz'deki deniz hakimiyetinden başka, Hind Denizinde de donanmalar dolaştırarak, o asırda deniz kuvvetleri, devletlere üstün ve galip olan Portekizlilere kâh galip, kâh mağlup olarak muharebelerden geri durmayıp gerçekte ondan Osmanlı Devletinin Deniz Kuvvetleri, Hind Denizinde sürekli ve parlak olamamış ise de, o muharebeler ile Portekiz donanması da kuvvetten düşüp böylece İspanyollar o taraflarda donanma gezdirmeğe fırsat bulamadılar. Portekizlilerin üzerine taarruz ederek galip gelince Portekiz'lilerin deniz hakimiyeti za-

mânı son bulmuş ve ondan sonra deniz hakimiyeti Felemenk ve İngiltere hakkına geçmiştir. Biz yine anlattığımıza dönelim. Sinan Paşa sonradan (961) de kaptanı derya olan Piyale Bey, gerçi leventlikten yetişme değildir. Ancak çok cesur, herşeyi iyi düşünür, fıtraten uzak görüşlerine pek güzel ihtimam ve yükseklik verip, Bahriye ümerasını ve özellikle Turgut Paşayı yolu ile hoşnud ederek kendisinden faydalandı. Osmanlı Devletine pek güzel hizmet etmiş ve pek buyuk devlet işleri görmüştür. Şöyleki, kaptan olduğu sırada Fransa Kralı yine özel elçi göndererek İmparator aleyhine Sultan Suleyman'dan yardım istemişdi. O vakit Sultan Süleyman Hazretleri Acem Seferinde olduğundan, bu hususun icrası İstanbul muhafazasında bulunan İkinci Vezir İbrahim Paşa'ya bırakılmış ve ordu Tercan Sahrasında iken dördüncü fasılda anlatıldığı gibi ordan Piyale Beye bir kıt'a ferman çıkıp gelerek Donanmayı alıp Turgutçe ile birlikte Fransa imdadına gitmesi emrolunmuştu.

Piyale Bey de ferman gereğince donanma ile denize çıkarak ilk önce Polya taraflarını talan edip ele geçirmiş, iyice ganimet aldıktan sonra, İspanya donanması ile Anderya Dorya'nın «Anabili» sularında olduğunu haber alarak üzerine varılmışsa da Anderya da önce haber alıp savuşmuş olduğundan Piyale Bey de Osmanlı Donanması ile varıp İspanya elinde bulunan bir hisarı fethedip ele geçirdikten sonra, Fransa donanmasiyle birleşerek Kalbiye kalesini kuşattılar. Ancak donanma halkı ile Fransız askeri anlaşamadığından donanmanın beraberce iyi idaresi kabil olamayıp hemen kış gelince donanma İstanbul'a dönmüştür. Bu seferde kaptan ve resmen kumandan Piyale Bey olduğuna Tercan yurdundan yazıldığını söylediğimiz ferman şahittir.

Fakat donanmanın yardımcı kumandanı Hayreddin Paşadan sonra onun yokluğunu bildirmeyen Turgutçe idi.

Telemsan'ın iskelesi olan Vehran'ı ilk önce Hayreddin Paşa almışken, sonraları İspanyollar istilâ etmiş olduğundan, Piyale Bey (960) tarihinde, Osmanlı Donanması ile varyo kurtarmış ve (965)'de Tunus yakınında olan Bizert kalesini ele geçirmiş ve (965)'de gene 150 pare Kadırga ile gidip İspanya adalarından Mayorka adasını talan edip dönüşünde mükâfat olarak kaptanlığına Cezayir eyâleti Beylerbeyliği payesi ilâve buyrulmuşdur.

Turgutçe Paşa ile Arab ileri gelenleri arasında soğukluk çıktı. Ümera ve Arab şeyhleri de Fransızlarla birleşip bu vesile ile de Fransızların Trablus Garbi istilâ isteğinde oldukları anlaşıldı. Fransız donanması Cerbe adasında idi. Kışı orada geçirip, baharda Trablus'a taarruz edeceklerdi. Turgut Paşa öğrenince (967) vazgeçildi. Cerbe adası Trablus'dan 200 mil doğuya düşer. Kenara yakın bir ada olarak aslında Osmanlı elin-

de iken İspanyolların istilâsına uğramıştı. Trablus havalisinin emniyet altına alınması ise bu adanın fethedilmesine bağlı idi. Durum böyle olunca (967) senesinde Piyale, Rodos Beyi Kurdoğlu Ahmed Bey gibi bazı deniz ümerası da donanmaya katıldılar. Yolda Malta adasına varıp bir çok yerleri talan ve tahrib ettikten sonra, Cerbe tarafına gidip Fransız donanması da o tarafta bulunuyordu. Karşılaşıldı, yapılan muharebede Fransız donanması bütün bütün eriyip yok olma mertebesinde bozguna uğradı. Cerbe'nin (80) gün kuşatılması sırasında pek şiddetli muharebeler oldu, nihâyet taarruzla alındı. İspanyolların gerek donanmaca, gerek askerce bu muharebelerde zayiâtı târih ve tavsifin çizgisi dışında idi.

Piyale Paşa bu muzafferiyetle (968) senesinde İstanbul'a döndüğü zaman, dört bin esir ve üç nefer meşhur kaptanları beraber götürdükleri için mükâfat olarak kendisine vezaret rütbesi tevcihi uygun gözükmüş ise de «Beylerbeyilik payesi verileli henüz iki yıl oldu, bu kere vezaret de verilse tez olmuş olup mertebelerin zirvesi olan vezaretin değeri düşer» diye Sultan Süleyman Han Hazretleri uygun görmeyip ancak bir şey yapmak lâzım geldiğinden, bir çok ihsanlar ile ağırladıktan başka, şehzadeleri Sultan Selim'in Gevher Han adlı kızı ile evlendirmişti.

Kâtip Çelebi der ki: bu payelerin değeri ve itibarı o zaman böyle idi.» Bu zamanda çoğalıp itibarı kalmadığı için Kâtip Çelebi asrımızdaki olay hakkında ne diyecek ve mertebelerin değerinin duruşu ile itibarını nasıl anlatacakdı bilmem.

(972) tarihinde (150) kıt'a gemi ile Piyale Paşa Malta seferine çıkmış, dördüncü vezir Mustafa Paşa da Serdar tâyin buyrulmuştu. Ancak böyle önemli Deniz işlerinde Sultan Süleyman'ın emniyet ve itimadı o zamanın Barbarosu değerinde olan Trablusgarb Valisi, adı geçen Turgut Paşa olduğundan, gerek serdara, gerek kaptana zinhar onun reyinden çıkmayasınız, diye irade buyurmuştu. Osmanlı Donanması Malta'ya vardığında, Turgut henüz gelmemiş olduğundan, «o gelinceye kadar bir iş görelim» diye limanın muhafazası için bina olunmuş olan Sanremo'nun muharebe ile alınması mühim görülerek top ile dögmeye başladılar. Bu kuşatmanın yedinci günü Turgut Paşa donanmasiyle gelip Malta'ya çıktığı zaman, «Malta'nın her bir yanını ele geçirmeden bunun ile uğraşmak boşuna meşgaledir,» diye Sanremo kuşatmasına başladıklarına tesadüf ederek «Sanremo'nun faydası denir, Malta'nın asıl hisarı alınmadıkça zaptı mümkün müdür?» diye söylenmişti. Ne fayda ki; bir işe başlanmış olduğundan, vaz geçilemeyip adı geçen Bercek muhasarasına devam olunarak on yedinci günü taarruzla alınmışsa da, çok kimse şehîd olmuş, işe yarar askerin kılağası bozulduktan başka Osmanlı donanmasının ruh-u revanı değerinde olan Turgut Paşa da muharebe içinde yaralanarak adı geçen Bercek alındığı gün ölüm denizine gömülmüş olup, Piyale Paşa

ona benzer bir merd iken serdar onun tarafına yanaşmayarak ve onun kolunda bulunan gazilere ve leventlere bakmayarak diğer askerî terakkiler ve bahşişlerle hoşnud ettiğinde ve kaptan Paşa da birkaç kişi için ilgilenmiş, çoğunlukla ona sorup danışıp uymadığından aralarına soğukluk düşerek Malta'yı bırakıp dönmeleriyle yok yere bunca masraf ve bu kadar adam telef olmuştu. Utanarak İstanbul'a döndüklerinde, iki taraf birbirini suçlamış ancak donanma halkının sözü tesirli netice verince Serdar Mustafa Paşaya vezirlikten el çektirilmişti.

(973) senesinde Piyale Paşa Sakız adasını Osmanlı topraklarına katıp Polya yakasına gerek bazı kale ve yerleri varıp talan ettikten sonra, (974)'de İstanbul'a döndü. O sırada Sultan Süleyman vefat etmiş, oğlu Sultan Selim tahta geçmişti. Osmanlı donanmasının tersane girişinden bir kaç gün sonra ordu ile İstanbul'a gelişinde, Piyale Paşa hem kaptan, hem de, şanlı büyük damad bulunmasiyle hizmeti karşılığı kendisine kubbe vezirliği ihsan olunup kaptanlık mesnedi de Zigetvar'da hizmeti geçen Yeniçeri ağası müezzinzâde Ali ağaya tevcih buyurulmuştu.

Bu şekilde Yeniçeri ağasına ise kaptanlık tevcihi ile mükâfat vermek, zamanın garibesinden bir şeydi. Sultan Süleyman'dan sonra Devlet gemisinin evvelki gibi deniz zaferleri içinde yüzemez oluşuna sebep başlıca düşüşün, esas başlangıcından birisidir. Piyale Paşa gayet değerli, dirayetli ve bahadır bir zât olduğu halde, büyük deniz işlerinde Sultan Süleyman Han Hazretleri merhum Turgut Paşanın reyinden dışarı hareket etmemesini irade eyler o da Turgutçe'nin reyinden çıkmaz ve daima ehil ve erbabiyle konuşmaktan geri durmazdı. Böylece deniz işlerini yeteri kadar öğrenmiş ve şükranla anılacak hizmetlerde bulunmuştur.

Müezzinzâde Ali Paşa da bahadır bir zat idı. Ancak şiddetli ve öfkeli hâli ve kendi reyi ile hareket eder karakterde olduğu halde deniz işlerinde asla bilgisi olmadığından, aşağıda anlatılacağı gibi Osmanlı Donanmasının bütün bütün yok olmasına sebep olmuştur. Şöyle ki, Kıbrıs fethi için (180) pare Kadırga, (10) Mavna, (170) Barca ve Karamürsel çeşitleri olmak üzere toplam üçyüz altmış pare gemi ile Kıbrıs üzerine hareket edip beşinci vezir olan Lala Mustafa Paşa bütün askere serdar tâyin olunmuş ve deniz tarafının muhafazası için üçüncü vezir olan Padişahın damadı Piyale Paşaya verilmişti.

(987) senesi başlangıcında vec-i meşruh üzere donanma ile Kıbrıs'a çıkılıp bir hayli yerler fetih ve ele geçirildi. Kışın Piyale Paşa ile Kaptan Paşa İstanbul'a dönüp Serdar Mustafa Paşa Kıbrıs'da kışlamıştı. Bahar gelince ikinci vezir Pertev Paşa donanma serdarı tâyin edildi. İki yüz elli pare Kadırga ve Mavna ile Kıbrıs'a varıp, mühimmatı serdar Mustafa Paşa'ya tealim ettiler. Ve bütün Levend gemileriyle Osmanlı Donanması hemen (300) kadar olup oradan hareketle düşman gemilerinin yolunu ka-

pamak üzere Rodos tarafına gittiler. (979) senesi başlangıcında bütün Kıbrıs adası tamamen ele geçirildi.

Gelelim donanma ahvaline: Pertev Paşa ile Kaptan Paşa evvelce bilindiği gibi Rodos'a geldikleri zaman, birkaç gün geçtikten sonra Girit adasına saldırıp kıyılarını talan ederken, Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa yirmi kıt'a harp gemisi ile gelip donanmaya katılınca, Kefalonya ve Korfu adalarına varılarak bir çok yerleri çapul edilip tahrip olundu. Sonra Rumeli kenarında olan Venedik kalelerinde Subat, Ülgün ve Bar adlı hisarlar ele geçirilip bir müddet dolaştıktan sonra düşman donanmasıyla karşılaşmadan kış gelmiş, donanma askerinin bir kısmı dağılıp geri dönmüş olduklarından, geri kalan askerle Osmanlı Donanması gelip Inebahtı limanına demir attığı sırada, bütün yaz bir taraftan başgöstermeyen Müttefik Devletler Avrupa Donanması gelip taarruz için tersaneye dönüş vaktini beklemiş ve nihayet Osmanlı donanmasını İnebahtı limanında kuşatmıştı. Müttefik Devletler Donanması (200) pare çektiri ve yedi kıt'a mavna ve yirmi kıt'a barca ve iki kıt'a büyük kalyonlardan mürekkep olarak, çektirirlerin çoğu Anderya Dorya'nın özel kumandası altında idi.

Serdar Pertev Paşa ve Kaptan Ali Paşa ve Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa ve Trablusgarb Beylerbeyi Cafer Paşa ve merhum Hayreddin Paşanın oğlu Hasan Ağa ve onbeş sancak beyi ve sair asker ileri gelenleri bir yere gelip müşavere ettiler. Uluç Ali Paşa muharebeye razı olmadı. «Donanmamız eksikdir ve altı aydır deryada gezmekle gemiler yorgundur. Ve İnebahtı'ya gelince dönüşdür diye Sipahi ve yeniçeri icazetli ve icazetsiz dağıldılar. Boğaz hisarlarından düşman donanması içeriye giremez, çıkmak çok tehlikelidir» dedikde, Pertev Paşa da ona tâbi olmuşsa da Kaptan Paşa şiddet ve çabuk kızar bir zat olduğu halde deniz muharebelerine ait bilgisi de olmadığından, ne kendine gelen emirde «düşman donanması nerede ise üzerine varıp karşı koyunuz ve illâ muhatap olursunuz» diye yazılı bulunduğundan «İslâm gayreti ve Padişahın ırzı yok mudur? Her gemiden beşer onar eksik olmakla ne lâzım gelir» diye sairlerinin reyini bile kendi tarafına toplamakla çaresiz çıkılıp cenge karar verildiğini Uluç Ali Paşa görünce, «mademki cenge karar verdiniz, bari derya tarafına açılalım» dedi, Kaptan Paşa «kenarı tutmak doğru olur» diye muaraza etmesi üzerine Uluç Ali Paşa: «Hani Hayreddin Paşa ile Turgutçe ile cenk görenler niçin söylemezler?. Bir gemiye top dokunduğu gibi 'batacak' diye karaya dönse, böylesi bozguna uğratır, diye gördü faydası olmadı, bari gemilerden fenerleri, büyük bayrak ve flandreleri giderin» diye tedbir arz edecek olduğundan, kaptan kolay yolunu tutunca o da vaz geçti. Çaresiz (979) senesi cemaziyel evvelinin on yedince Pazar günü İnebahtı boğazından çıktılar. Pertev Paşa sol kola, Uluç Ali Paşa sağa kola ve Kaptan Paşa ortaya girip cümle yüz

seksen pare gemi ile olay bağladılar. Adı geçen boğaza yakın Mora yakasında bir burun vardı; Müttefik Devletler donanması onun ardında yatıyordu. Uluç Ali Paşa düşmanın Barca ve Mavnaları önünden savuşarak «ya ardından, ya bağrından girelim» diye Kaptan Paşaya haber gönderdikçe: «ben Padişahın donanmasına kaçtı nâmını veremem,» diye hemen yürüyüp karşı vardıkta derhal düşman donanmasından elli gemi seçilerek karşı koyup diğer gemileri burun ardında görünmezdi. Osmanlı gemileri o elli gemiye çatıp söndürmek ile mukayyet iken, sair gemileri burun ardından çıkarak Osmanlı Donanmasını kuşatarak topa tuttuklarında Kaptan Paşa Baştarda ile olaydan seçilip evvelâ bir gemiye çatarak söndürmek ile mukayyet iken üç fenerlerinden Kaptan Paşa Baştardası olduğunu düşman bilip hemen üzerine üşündü ettiler. Ve iki parça Baştardayı ortaya alıp Kaptan Paşayı şehid ettiler. Ve iki oğlu ile içinde kalan diğerlerini esir ettiler. Pertev Paşanın gemisini de top ile batırdılar. Kendisi denizde yüzerken Hasan Paşa Oğlu Mahmud Beye tesadüf ederek kanga ile gemisine aldı.

«Baş gidince, ayak yaşamaz» meselince bundan sonra herkes kendi başı kaygısına düştü ve Osmanlı Donanmasının bazısı topla batırıldı; bazısı karaya oturdu ve altmış pare Kadırga alât ve edevatiyle düşmana kaldı ve bu cenkde nice beyler, kaptanlar ve çok Türk şehid oldu. Buna (Sıngın) donanma seferi denildi.

Uluç Ali Paşa aslında Hayreddin Paşa yanında yetişmelerden olduğu için derya ahvalini ondan tahsil edip öğrenmişti ve Turgutçe ile birlikde pek çok muharebelerde bulunmuş eski bir korsan olup derya tarafına açılmıştı. Kaptan Paşa baştardasının batırıldığını görünce, Malta Kaptanı üzerine gelecek çatıp aldı ve kaptanı idam etti. Ve birkaç düşman gemisini bitirdikten sonra Cezayir gemileri birbirine kafadar olup muharebe ederek Muton tarafına gittiler, Uluç Ali Paşa bir adamı ile bu acı haberi rikâb-ı hümayûn'a arzeyledi. Kaptanlık kendisine tevcih olunup lâkabı Kılıc'a değiştirilerek lâkabında bu kelime yazılmakla ondan sonra herkes Kılıç Ali Paşa demişlerdir İşte bu kerre kaptanlık mesnedi ehlini bulmuşsa da ne fayda elde donanma kalmamıştı. Fakat sadrazam bulunan Sokullu Mehmed Paşa, hayret veren çalışmaları ile tersaneye yakın olan Padişah bahçesinden bir miktar yerleri ayırıp sekiz kemerli tersane yapıp o kış yüzelli pare Kadırga ve sekiz Mavna kurdurmuş ve var kuvveti bazuya getirip kaybolan donanmanın bir katını bahara eriştirmişdir. Avrupa Devletleri bu sene Osmanlı Devleti Donanma çıkaramaz inanışında iken dokuz yüz seksen senesinde Kılıç Ali Paşa (234) pare Kadırga ve (8) mavna ile denize açıldı; fakat geçen seneki bozgunda donanmanın ruhu mesabesinde olan yarar adamların çoğu zâyi olmuştu. Geri kalan askerin de gözleri ürkmüş olduğundan bu sene düşman donanmasiyle karşılaşmakdan kaçınarak koruma işleri ile yetinmişdir.

(981) senesinde Piyale Paşa serdar olduğu hâlde ikiyüzellisekiz Kadırga ve oniki Mavna ile Kılıç Ali Paşa denize çıkıp İtalya kıyılarında tuzla kale ve yerleri talân etmişlerdir.

Sonra Kılıç Ali Paşa ikiyüzaltmışsekiz Kadırga ve Kalita ve onbeş Mavna ve onbeş Kalyon donatıp Yemen Fâtihi Sinan Paşa serdar olduğu hâlde (982) senesinde, Akdenize çıkarak Messina havalisini talân ettikten sonra, Tunus eteğinde olan ve İspanyollar elinde bulunan Kalk-ül Vaâd kalesini ele geçirip yıkdıktan sonra Tunus vilâyeti Osmanlı topraklarına katılmış ve Ramazan Paşa Vali nasbedilmişti.

Ondan sonra Girit seferlerinin açılışına kadar Akdenize muharebe için donanma çıkarılmayıp çoğunluk savunma ile yetinildi. Fakat Sultan Murad ve Üçüncü Mehmed zamanında Cağaoğlu Sinan Paşa ve Hali Paşanın kaptanlıklarında bazı Deniz zaferleri kazanıldı.

(1054) senesinde Girit seferi açıldıktan sonra, Osmanlı Donanmasında Kalyonlar kullanılmağa başlayıp lâkin o vakitte ilk önceleri kullanılan ancak Borten nev'i idi. Sonraları adım adım kalyonlar çoğaltılmışdır.

Şöyleki; Osmanlı Donanması ile büyük kısım asker ve mühimmat gerıde yürütülerek ilk önce Hanya ele geçirilmişti. Ancak bunun ardından Venedik gemileri Girit yollarını kesmeğe başlayıp hattâ İstanbul'dan Girit'e asker götürmeğe memur olan üç kıt'a gemiden ikisi bazı telefat verdikten sonra kurtulup diğer birisi —ki kırkiki pare top çekerdi— içindeki askerler şehid oldu ve gemi de battı. O zamana kadar Osmanlı içinde Denizcilik bilgisi pek ziyâde gelişerek Osmanlı Donanması Avrupa donanmasına galip iken Osmanlılarda adım adım bu bilgili kimseler azalarak Avrupalılarda ise o zamana kadar harp gemisini eskisinden daha ileriye götürüp, bilhassa yelkencilikde bugüne kadar bir hayli ilerleyip böylece Kalyonculuk da ilerlemiş olduğundan, Fransız donanmalarına Osmanlı donanması karşı koyamaz olmuştu. 140 pare gemiden ibaret Osmanlı donanması muhafaza işi için Hanya eteğinde demirlemişken, limanın iki tarafına toplar koyarak muhafazaya dikkat edildiği hâlde Venedik'ten Süde'ye yardım gelmiş olan yüz pare çekdirir ve Burten ve Mavnaları meydan okuyarak etrafta dolaşıp dururdu.

Bir müddet sonra Hanya dışında bulunan Cezayir gemileriyle diğer gemiler üzerine Venedik donanması gelip gemilere ve kaleye bir hayli top attıktan sonra Osmanlı gemilerini yakmak için beş kıt'a gemisini salıvermişti. Lâkin henüz Osmanlı gemilerine çatmadan, ateş gemisi oldukları bilinerek kancalar ile döndürülüp zarar veremeden kendi kendilerine batmışlardır. Ve Süde Kalesinin fethi kabil olamadığından Girid'in kara taraflarına taarruz olunarak bir hayli yerler ele geçti.

Kış günlerinde fırtına çıkınca Hanya önünde birçok Osmanlı gemisi batıp parçalandıktan sonra o senenin baharında da Venedik donanması

Girit yollarını keserek istenildiği gibi Girit'e mühimmat getirilemeyip ileriki senelerde de Osmanlı donanması Boğazdan çıkacağı mevsimde Venedik donanması Boğaz dışına gelerek demir atardı ve Osmanlı donanması Akdenize çıkamaz oldu. Çaresiz dışarıdan derya beyleri gemileriyle Girit'e bir az şey gönderilir oldu.

İşte Girit'in tamamen ele geçirilemeyip Girit Seferlerinin bunca seneler uzaması bundandır. Yoksa Venedik donanmasına karşı koyacak donanma olsaydı Girit adası üç sene bile dayanamazdı.

Düşman kalyonları ile denizde gezip muharebe sırasında rüzgâr ile kullanarak kadırgaları çiğnetmekle hiç bir şey yapamayan Osmanlı donanması savulmak lâzım geldiğinden başka Boğazda deniz artıklarında Kadırga ile karşı koyulmadığından beri taraftan da Kalyonlar yapılması ve Kalyon ile karşı koymak lâzımdır, diye Dördüncü Sultan Mehmet tahta geçince mirî canibden Kalyonlar inşasına karar verilip, hattâ (1061) senesinde Sadrâzam Melek Ahmed Paşa bahçe kapısında (60) arşın uzunluğunda bir Kalyon kurdurmuşdu, ancak yapılışında bazı noksanlar olduğundan indirirken batmıştır. Sonra alışılarak yapılan gerekli çektirirler ile beraber yeteri kadar Burten de yapılmış ve adım adım kalyonların artırılmasına çalışılarak ayrıca Kalyonlar Kaptanı nasbolunmuşdu. Hattâ (1064) senesinde Osmanlı donanması Boğaza vardığı zaman her zaman olduğu gibi Venedik donanması boğaz dışında demirlemişti. İlk önce Kalyonlar ardlarınca Maynalar onların ardından çekdirirler tertip ile çıkıp taarruz edilince büyük bir muharebe olup, Venedikliler Boğazı terk etmeğe mecbur olmuşlardı. Bu kalyonlar epeyce işe yarayıp, özellikle Kalyonlar Kaptanı olan Emir Kaptan pek çok kahramanlık ve mertlik etmişti. Bu yüzden Osmanlı donanması Boğazdan çıkıp ardından Tunus ve Mısır Kalyonları ve sonra onbir kıt'a Cezayir Kalyonu donanmaya katıldıktan sonra, varıp İstendil adasını talân edip yıktılar. Sonra Değirmenlik dolaylarında Venedik donanması ile yine büyük bir muharebe yapmışlardı.

(1065) Tarihinde yine donanma Boğaza vardıkda, her zaman olduğu gibi Venedik donanması ile büyük bir muharebe edip Osmanlı donanmasından birkaç gemi battı ise de Venediklilerin de beş altı gemisi batırılıp gerisi kırık yaralı olduğundan denize açılıp gitmeğe mecbur oldular. Lâkin bu cenk de lâyıkıyle iş gören birkaç Kalyondan ibaret olup diğerleri birer yaylım ateş verdikten sonra kurtuluş yeri arayarak Midilli adasına kadar gittiler. Sonra Osmanlı donanması Sakız'da toplanarak mavna ve kalyonların hiçbir faidesi yoktur, diye iade olunuyordu. Çekdirir nev'inden olan Osmanlı donanması ayrılıp deryaya çıkılmışdı. Çünkü kalyonların iyi kullanılması yelkencilik san'atında maharete bağlı olup o vakit ise tersane halkı he-

nüz yeteri kadar eğitim görüp maharet kazanmamışlardı. Denizde kalyonları gereği gibi kullanamayıp böylece çekdirir nev'inden gemilere itibar olunurdu. Kalyonlar yalnız her sene Boğazı kuşatan Venedik donanmasını boğazdan atmağa yarardı ve Osmanlı donanmasına yardımcı bir kuvvet gibi bulunurdu. Lâkin Venediklilerin o vakit denizcilikde maharetleri daha fazla olduğundan Boğazı açmak faslı bile her sene ifa olunamazdı. Öyleki (1066) senesinde kırk pare kadırga ve on mavna ve otuz kalyon ve yirmi kıt'a Bey gemileri olduğu halde donanma levazımatı henüz tamamlanmadan acele kalkıp Boğaza vardıklarında, Venedik'in çekdirir, mavna ve burten olmak üzere Boğaz dışında yolu kapatmış yetmiş pare gemilerine karşı çıkarak, yapılan muharebede Osmanlı donanması bütün bütün yok olma, mertebesinde yenilgiye uğrayıp bozulmuş, dağılıp İnebahtı'daki Sıngın donanma bozgununa benzer bir bozgun olayı oldu.

O sene Köprülü Mehmet Paşa Sadrazâm olup Boğaza Fransız donanması gelmeden önce, dışarıda bir deniz kuvveti olmak için tamamlanabilen kırk pare çekdirir gemi ile Kaptan Paşayı kış günleri Stankây ve Rodos taraflarına çıkarmışdı.

Sonra bahar gelince Köprülü Mehmed Paşa Serdar olarak Boğaza gittiğinde de dokuz Kalyon, on mavna ve otuz Kadırga ile Baştarda ve yüzelli kadar filika ve sair kayıklar İstanbul'dan çıkıp Boğaza varmışlardı. Bu kere de Boğazdan Venedik donanmasiyle yapılan muharebede Osmanlı donanması bozuldu. Kısaca Venedikliler Girit'e yeteri kadar asker ve mühimmat gönderilmesin, diye her sene Boğazı kuşatarak Fatih zamanında Boğazın muhafazası için yapılmış olan iki kalenin dışında olarak iki tarafta yatıp dışarıya gemi çıkartmadıklarından başka dışarıdan İstanbul'a gelen gemileri de avlarlardı ve bir iki defa Kalyonlar kuvvetiyle Boğaz açılmışsa da Osmanlı tersanesinde henüz mahir Kalyoncular yetişmediğinden nihayet eskisi gibi bozgunlar olunca yine Boğaz kapalı kaldığından Köprülü Mehmed Paşa adı geçen kalelerden yirmi mil kadar Güneyde Boğazın denize açılacak yerinde iki yakaya karşı karşıya iki kale yaptırdı ve kalyonların inşası büyük masraflara bağlı olduğu hâlde iyice olup nizam-ı ahvaline yeteri kadar önem verilemediği için ve gereği gibi işe yaramak müyesser olmadığına ve Osmanlı Devleti tersanesinde aslında kullanılan çekdirir nevilerinden başka tertipleri ile bir ocak olması uygunken Kaptan Paşa Derya beyleri ve sair tersane halkı kıskandıklarından kalyoncuları küçük düşürüp bunlar sonradan olma tayfadır. Eğer tertipleri nizâma ve hâlleri gereği tertipli olursa deniz de yararlı iş görüp nâm kazanırlar ve tersane rical ve ümerasına üstünlükle iş görerek Padişah gözüne girerek üstün tutulurlar ve garp ocakları gibi bağımsız başka gürüh olurlar, diye kalyon işlerinde durgun ve isteksiz davrandıklarından kalyonculuğa iyi bir düzen verilemedi.

Fazıl Ahmed Paşanın sadaretinde kalyon inşaasından bütün bütün vazgeçilip Akdenizin korunması için kırk pare tersane gemisi ile kırk adet derya beyleri gemileri olmak üzere nizam verildi.

Bir müddet işte bu gemilerle Akdeniz korunmaya çalışılıp ancak zahire ve mühimmat nakli için tüccar kalyonları kullanılırdı. Fakat Mısır, Tunus ve Cezayir taraflarında Kalyonlar terk olunmayıp buraların cenk gemileri kalyon ile şantiyeden ibaret olarak oralarda derya fenninde mahir adamlar bulunurdu. Osmanlı donanması gemileri Venedik donanmasiyle meydan muharebesi edemez olmuşken onlar yine Avrupa donanmalarına meydan okuyup gezerlerdi. Yine (1079) tarihinde Girit sularında Cezayir ve Tunus Kalyonları Venedik kalyonlariyle muharebe ettiklerinden galip gelerek Venediklinin yetmişer pare top çeker iki kalyonunu da ele geçirmişlerdi.

Osmanlı Devletinin deniz kuvvetleri azalmağa başlayınca Hindistan kıyılarındaki Yemen, Habeş'deki deniz zaferleri yok olup, Akdeniz'deki geçerli gücü ve etkisi azalmış olduğu gibi yeniden yeniye yapılan fetihlerle ilerlemede dahi hızı kesilmişdi. Bu devirde yukarıda anlatıldığı gibi Girit ve bazı adaların fethiyle yetinilmiş, eldekini koruma yoluna gidilmiştir. Bu da Köprülüler gibi Sadrâzamların himmet ve iş görürlüklerinin eseri idi.

Kara Mustafa Paşanın sadaretinde Venedikliler ile arasında soğukluk çıkınca, Venedikliden öc almak içinse denizde galibiyete bağlı olduğundan (1093) tarihinde Kara Mustafa Paşa yine Kalyonlar inşası için irade çıkararak Tersane-i Amire de dört kıt'ası üç anbarlı olarak seksener ve altı kıt'ası altmışar tunç toplu olmak üzere on kıt'a Kalyon yapılmasına başlandı. Bu kalyonların bazısı ellişer, bazısı, kırk beşer zira, uzunluğunda idi. Beş kıt'ası başkaptan olmak üzere deniz ümerasından Mısırlızade İbrahim Paşanın idaresine ve beş kıt'ası ikinci kaptan olmak üzere Cezayir'li Baba Hasan Beyin idaresine verilerek ve her birine Salyane olmak üzere bazı sancaklar tahsis ve tevcih edilerek Rodos'tan Raşid'e varıncaya dek tüccarı muhafaza etmeleri ferman buyruldu. Garb ocakları gibi tersane de bir başka ocak olmak üzere kaptanlarına, ağalarına, çavuşlarına ve hocalarına, tahsis edildi. Garp ocaklarından vesair taraflardan kalyonculuk işlerini bilir kişiler toplayıp kalyon umuruna gereği gibi intizam verildi. (1096) Tarihinde Derya Kaptanı olan Muhasip Mustafa Paşa altmış pare gemi ile Akdeniz'e çıkıp Sinam Boğazından geçip, Rodos'a vardı. O güne kadar Osmanlı donanması Sisam Boğazından ileriye geçememişti. Bu kere donanmanın oradan çıkıp da Rodos'a varması denizcilikte bir nevî muzafferiyet sayıldı. Halbuki (1097) tarihinde adı geçen Mısırlızade İbrahim Paşa vezaret rütbesiyle Kaptan-ı Derya olduğundan Baba Hasan bey Kalyonlar baş kaptanı ve onun yerine Benefşeli Ali bey ikinci kaptan olduklarında, (1097) senesi içinde Venedik

Kalyonları ile büyük bir deniz muharebesi olmuş ve galip gelmişlerdi. Ancak Baba Hasan Paşa yaralanarak öldüğünden, mutasarrıf olduğu Kıbrıs eyâleti iki tuğ ile baş kapdan olmak üzere Ali Beye ve onun mutasarrıf olduğu İskenderiye sancağı bir tuğ ile ikinci kaptanlık olmak üzere Memi Kapdana verilmişdi. Bu suretle Kalyon kaptanlarının kadrini bilerek yükselttikleri için ve adım adım Kalyonlar çoğalıp ehil ve erbabı da çoğalarak Osmanlı Devleti Tersanesinde Kalyonculuk umuru epeyce ilerledi. Hattâ (1106) tarihinde Venediklikler bir ara gelip Sakız'ı istilâ ettiklerinde Amcazâde Hüseyin Paşa Kaptan-ı Derya ve Mezamorta Hüseyin Paşa kalyonlar kaptanı olarak mürettep olan 20 kıt'a kalyon ve 24 pare çekdirir gemi ile denize açılıp Koyun adaları dolaylarında Venedik donanması ile yapılan deniz muharebesinde galip ve muzaffer olmaları ile Venediklinin birkaç gemisi batıp geri kalanı yara alıp Sakız tarafına çekilmeye ve kaçmaya mecbur oldu. Birkaç gün sonra yine iki donanma karşılaşınca yapılan muharebede Venedik donanması yine yenilgiye uğrayarak bunda da ellibeş pare top çeker bir kalyonları yakılmış ve dört mavnaları parçalanmış, bir çekdirileri de batmış geri kalan gemileri bozguna uğrayıp kaçmakla Sakız Adası kurtulmuştur. Bu muzafferiyetler yalnız Kalyonlarla kazanılmış olduğundan Amcazâde Hüseyin Paşa Sakız muhafazasına memur olarak Mezamorta Hüseyin Paşanın bu muharebede meşhur olan büyük hizmetlerine mükâfat olarak derya kaptanlığı tevcih olunup o da kalyonların çoğaltılmasına ve umurunun işlenip muntazam yapılmasına himmet ederek (1109) ve (1110) senelerinde Venedikliler ile yapılan deniz muharebelerinde ardı ardına Venedik donanmalarına galip gelmiştir.

Bu suretle Osmanlı Devletinin deniz kuvvetleri epeyce büyüyerek (1114) tarihinde Akdenize yirmi kıt'a kalyon ve altı pare deryabeyleri çektirileri ile bir miktar firkate ve Karadeniz'e beş kıt'a kalyon ve on beş pare derya beyleri çektirileri ile yirmi bir pare kalite ve yirmi beş kıt'a Şayka çıkardığından başka Tuna nehrinde de Firkate Kalite ve Şayka ve üstü açık adı verilen gemilerle 200 pareye yakın donanma tertip olunmuşdu.

Üçüncü Sultan Ahmed zamanının başlangıcında da yeniden bir kıt'a büyük kalyon inşa ile deniz umurunun ikmaline çalışılmakda olup (1119) tarihinde kalyonlar kaptanı olan Canım Hoca denmekle anılır Mehmed Kaptan yirmi kıt'a kalyon ile bazı İspanya kıyı ve adalarını talan ve iki kalelerini tahrip ile dönerek Malta adasının yakınında demir atıp korku saçtığı sırada, Patrona kaptanı olan Mustafa kaptan dahi iki kalyon ile İslâm adaları arasında dolaşan Malta Kalyonlarını yakmışdır. Bu suretle Osmanlı Devleti tersanesinde kalyonculuk işleri ilerleyip asıl Osmanlı donanması Kalyonlardan ibaret olarak çekdirir envaından ibaret olan miri gemiler ondan sonra donanmaya yardım için kullanılır olduğundan

Kaptan Paşa bulunan zatlar Baştarda-i Hümayün'a binerek önceleri Osmanlı donanması serdarı makamında bulunup asıl donanma kumandanı Kalyonlar kaptanı demek olarak onun bindiği Kalyona Kapudane'i Hümayün ve onun ikincisine Patrona adı verilirdi. Daha sonraları Baştarda bütün bütün terk ile kaptan Kalyonuna Paşa gemisi denilip Kapudane Bey bir ünvan olarak, onun ikincisine Patrona bey ve üçüncüsüne Piyale bey denildi.

Kalyonlar için lâzım gelen yetmiş seksen kantarlık demirler aslında İstanbul'da yaptırılamayıp İngiltere'den getirtilirken, (1120) tarihinde Humbaracı ocağından Usta Ali adlı bir hezarfen ortaya çıkıp onun eğitimi ile tersane gözleri ardında yepyeni bir işyeri açılıp az zaman içinde yeterli kalyon zincirleri ve çıpası yapılarak Osmanlı Devleti bu hususda dışarıya ihtiyaç duymamış ve yine o sırada bir kıt'a Baştarda ile elli bir zira, uzunluğunda bir kıt'a kalyon yapılmışdı. O esnada Kapudane-i Hümayûn kaptanı olarak adı geçen Canım Hoca Mehmed Kaptan mîri kalyonlariyle Akdeniz muhafazasına çıkıp bir iki sene zarfında nice büyük korsan kalyonlarını ele geçirip muzaffer olarak tersaneye dönüşlerinden başka Kaptan-ı Derya olduğunda (1128) ve (1129) senelerinde defalarca yapılan deniz muharebelerinde Venedik donanmasına galip gelmişdir. Sonraları İkinci Ahmed Han devrinde altmış bir buçuk zira' uzunluğunda bir kıt'a üç anbarlı ile iki kıt'a Karavele denilir. Kalyon ve yine diğer bir üç anbarlı ve sonra birinci Sultan Mahmud zamanında evvelâ iki kıt'a kalyon yapıldıktan sonra Tuhfetül mülûk, muradiye, Fâtih-i Bahrî, Nâsır-ı Bahrî, Peri Bahrî, Berid-üz zafer ve Ziver-i Bahrî, adlı kalyonlar ile bir kıt'a üç anbarlı ve Üçüncü Mustafa Han zamanında Hısm-ı bahrî adlı kalyon inşa kılınıp adı geçen Per-i Bahrî adlı Kalyon Çekdirme gibi gerekirse kürek ile de yürütülmek üzere o zamana göre yeni bir buluş olan ve bütün yenilikleri üzerinde bir san'at eseri kalyon imiş. Bu suretle Osmanlı Devletinin deniz kuvvetleri yine yenilenmiş ve genişlemişse de uzun zaman deniz seferleri bir yana bırakılarak Osmanlı donanması yalnız muhafaza kasdiyle ilk baharda âdet olduğu üzere Akdenize çıkarılır ve güz zamanı tersaneye getirilir olmuşdu. Böylece Osmanlı tersanesinde hamaret ve bilgi sahibi kalmayıp asker ve deniz rüesası Akdenize çıktıkça derdli adalar reayasını soymaktan başka bir işe yaramaz olduklarından o vakitte ise Avrupa'da maarif ve sanayiin ilerlemesi ile deniz fenni de pek çok ilerlediğinden, kaptan-ı Derya bulunan zatlar Devlet ve saltanat erkânından sayılarak çoğunlukla deniz işlerinden habersiz olup deniz mansabları tevcihatında da en azından ehliyet aranmaz ve belki deniz seferlerinin pek çok ilim ve maarife bağlı olduğu bilinmez olduğundan Avrupa Devletleri deniz kuvvetlerine karşı koyma şöyle dursun Akdeniz'de dolaşan korsanların kovulmasına bile gücü yetmeyip Mısır tarafına gidip gelen müslüman hacılar ve Osmanlı tüccarları korsan

korkusundan emniyet gemisine muhtaç duruma gelmişti. Tersane işleri bozuk ve karma karışık iken yine bitmez tükenmez masraflarla birkaç senede bir Kalyon indirilir, o da devlete on kat bahasına çıkdıkdan başka, kereste bahanesi vesair orman tecavüzleri ile bu yolda tersaneye hizmet eden kazalar da tahribata uğramakda olduğu halde yapılan kalyonların kıç taraflarına birçok odalar yapılıp hiç de muharebeye yaramaz ve keresteleri yaş iken mıhlanmakla birkaç sene içinde su çekip açılırdı. Kısacası tersane geliri ve Çekdiri paşalıklarına tahsis olunan yerlerin hâsılâtı ve yine Salyane kaptanlıkları rical ve diğer rüesaya yiyim yeri olup kalyoncu adiyle bulunan asker de kendi ticaretiyle meşgul birtakım arsız ve memleket sevgisinden mahrum kişilerden olarak, halkın ırzına taarruzdan başka bir işe yaramazlarken kaptanlıklar rüşvet ve ehil olmayanlara verilmekle deniz ahvalini bilmez kimseler kaptanlık satın alarak kalyoncu ulûfesi adıyle miri tarafından verilen büyük miktarda parayı aralarında taksim ederlerdi.

İşte böylece (1182) senesi seferi ortaya çıktı. (1184) senesinde Rusya'nın onbeş kapak ve altı firkateyn ve bir miktar küçük gemilerden ibaret Baltık denizi donanması, Aleksi Orlof'un idaresi altında ve amiral İspridof maiyetinde olduğu halde Septe boğazından Akdeniz'e dolaşarak Mora sularında ortaya çıkınca Osmanlı donanması ile Kaptan-ı Derya Hüsameddin Paşa derhal Akdenize çıkarılıp Osmanlı donanması adet bakımından Rus donanmasından fazla ise de Rus donanmasında İngiliz, Danimarkalı ve diğer Avrupalılardan denizcilikde mahir adamlar olduklarından başka birçok İngiliz amiralleri de mevcut olup Osmanlı donanmasında bulunan rüesa ise denizcilikde gafil ve harp hilelerinden habersiz oldukları gibi askerin çoğu sağdan soldan zorla toplanmış ırgat ve çiftçi makulesi, devşirme kimseler olduklarından gemi kullanmak ve muharebede işe yaramak şöyle dursun sıkı bir dalga çıksa ayak üstünde duramazlardı. Fakat doksan pare top çeker Kapudane-i hümayûn süvarisi olan denizde kahramanlıklarıyla denenmiş Cezayirli Hasan Bey —ki sonraları Hamit Han devrinde uzun zaman kaptanlık eden Gazi Hasan Paşadır— Cezayir ocağında eğitim ve öğretim görerek muharebelere girmiş ve böyle yetişmiş merd bir kahramandı. Koyun adaları dolayında muharebe başlayınca Hasan bey adı geçen İspridof adlı Rus amiralinin kalyonuna çatıp o kadar kan dökerek bir muharebe yaptı ki dost düşman beğendi. Lâkin sonunda gemilerin ikisi birden ateş alarak havaya uçtu. Hasan Bey yatağanı ağzında olduğu halde yüzerek canını kurtardığı gibi Rus amirali de böyle güç hal ile kurtulmuşdur. Bu dehşet veren olay sırasında diğer iki taraf gemileri muharebeyi durdurup sonra yine muharebeye başlamışlarsa da akşam erişmekle iki taraf birbirinden ayrılarak sonra Kaptan Paşa denizcilikdeki bilgisizliğinden ötürü Osmanlı Donanmasını Çeşme limanına sokup belâyı kendisi davet ettiğinden düşman do-

namması liman ağzına gelip harp başlayınca İngiliz amirallerin düzeni ile birkaç kıt'a ateş kayıkları liman içine sokuldu ve Osmanlı Donanması tamamen yakıldı.

Böylece Akdeniz boğazı kapanıp zahire kıtlığı ile türlü sıkıntılara uğradılar. Derhal muhafaza işini görecek gemi inşası kabil olmadığına göre Venedik cumhuriyeti gibi bazı Avrupa devletlerinden İstanbul'da oturan elçileri vasıtasiyle fazla pahalı olarak, kızıp gemi istendiyse de vakit geçirdiler gibi sonra böyle iki büyük devletin harp halinde bulundukları sırada gemi satın alınması ihtiyatlı olmamıza aykırı olduğu yolunda gelen özür dileme yazılarında bizler ekseriye edevat ve malzemeyi gemi inşası için diğer memleketlerden tedarike mecburken limanlarımızda birkaç takım donanmaya yetecek birçok gemilerimiz mevcut olup Osmanlı Devleti ise gemi inşa edecek olduğu halde bütün levazım kendi mülkünde iken böyle hareket edip de ihtiyaten birkaç takım donanmaya yetecek kadar gemi yapmadı, diye bazı itirazlar dahi yazılan yazılarda vardı. Bu böyle iken yukarda adı geçen Cezayirli Hasan bey Kaptan-ı Derya olup kırık dökük elde ne varsa o gemilerle Akdenizin muhafazasına kalkıp sonra yanan donanmadan iyi bir donanma techizine ihtimam etmemişse de yalnız gemi tedariki ile iş bitmeyip asıl mesele gemileri kullanacak mahir adamlar tedariki idi. Son sefer Osmanlı Devletine ders olmuşken Devlet nizamı işleri yalnız sözde kalıyordu. Rüşvet ise sair işlerde geçerli olduğu gibi gemilere süvari nasbında da geçerli olarak böyle ise ehliyet ve istihkak aranmaz olmuşdu. Denizci devletlerde denizci olmak mesleği bir yükselmiş ve rütbeleri büyük iş görürlükdür. Garp ve Endülüs arabları denizcilikde seferlerle uğraşıp deniz fenninde çok ilerleyiş olduklarından donanma başbuğlarına «Emi-ül Bahr» denilip aralarında «Denizci» olmak bir büyük mansab idi. Halâ Fransızca'da kullanılan amiral sözü emir-ül bahr ve Emir-ül ma'dan alınma biraz değişik şekildir. Lisanımızda Kaptanı Derya denilmektedir Kaptan sözü de İtalyan lisanından alınma olup aslında Başbuğ demektir.

Osmanlı Devleti donanmasını artırmak, fen işlerini tamamlamakda gayret gösterdiği zaman ekseri gemi üstadlarını ve deniz öğretmenlerini Venediklilerden getirir ve kullanırdı; çünkü Venediklîler gemicilik fen ve san'atında mahir ve hatta bir zamandan beri denizin yüzünde nüfuz vekâletlerini açmış olan Cenevizlilere de galebeleri açıkça görülmekde idi. Dünyayı ölçüp gezen hikmet ise bir yerden bir yere gidip geldikçe tercümanı yerinde olan söz ve terimlerin bir çoğunu beraberine aldığından İspanya'da Endülüs arablarından birçok Arabca kelimeler kaldığı, Eyyübi Devletinin kuvvetli ve kudretli zamanında İskenderiye tersanesi çok mamur ve mükemmel olduğu için Venedikliler pek çok terimleri onlardan öğrenip dillerine getirdikleri gibi eskiden Osmanlı Devleti, donanma işlerini geliştirmeye girişince bir hayli İtalyan kelimeleri lisanımıza gire-

rek, çoğu denizcilik terimlerimiz İtalyancadan gelme olup, böylece kaptan sözü bile alınıp kullanılarak Osmanlı Devletinde en büyük amiral olanlara evvela derya beyi, sonraları Kaptan-ı Derya ve sonra kaptanlığa paşalık eklenerek kaptan paşa denilmişdir.

İşte gemilerdeki «tüfekçi» askerine verilen «Levend» adı bile o vakit İtalyanca'dan alınıp, Levanti'den değiştirilerek kullanılmıştır.

Levanti İtalyanca'da şark manasına gelip Venedikliler kendilerine göre şarkda bulunan Hırvat ve Arnavutluk kıyılarını ele geçirince o yerler halkından gemilerine yazıp topladıkları muhariplerine Levanti demişlerdi —ki Doğulu— demektir. Dilimizde konuşması değiştirilerek donanma tüfekçilerine Levend denilmiştir. Osmanlı Devleti başlangıçda kaptanlara ekseriya Sancak beyi payesi ile Gelibolu sancağı verilip bazen gerekirse bazı vezirlere arpalık olarak Gelibolu livası ile, kaptanlık mansabı tevcih olunurdu. Aşağıda genişçe anlatılacağı gibi Hayreddin Paşa Cezayir'den gelince kaptanlığa Cezayir beylerbeyiliği eklendi. Sonraları Piyale bey sancak beyliği payesi ile Kapudan-ı Derya olmuşken, üç sene sonra geçerli hizmetlerine mükâfat olarak ona da Cezayir eyâleti Beylerbeyiliği payesi verilmişdi.

Sonraları Gelibolu livası, Paşa sancağı olmak üzere Gelibolu livası ile Ağriboz, İnebahtı, Midilli, Sığacık ve Kocakale ve Karlı, Rodos, Biga, Mora ve mizistre, Sakız, Nakşe ve Mehdiye sancakları birleştirilerek Kaptan Paşa eyaleti kurulup adı geçen liva mutasarrıflarına Derya beyleri denilerek birer ikişer gemi ile sefer ederlerdi. Böylece Osmanlı Devleti karada **(Kapu kulu)** adiyle mevacib alır, kışlada yatar kırk, elli-bin kapı askerinden başka eyaletlerde ikiyüz bine yakın **(tımarlı sipahi)** si olduğu gibi, deniz askeri de böylece iki sınıf olmuştu. Bir sınıfı tersane halkıdır ki ikibinbeşyüz kadar mevacib alan azep taifesidir. Diğer sınıfı kaptan paşa eyâleti içinde bulunan sancakların ümera, zeamet ve tımar erbabı olup onlar da onbin kadar deniz askeri idi. Sonraları deniz kuvvetlerini çoğaltmak için diğer eyaletlerin kıyıya yakın bazı vilâyetleri de kaptan paşa eyâletine bağlanarak, Anadolu eyâletinde olan yaya ve müsellem ocakları derya kalemine geçirilerek, derya kalemi gittikçe büyüyüp bazı eyâletler beylerbeyilerine ve kaptan paşa maiyetinde olmak üzere kaptanlık verilerek kolkol donanmalar tertip olunmakla, bir aralık miri sefinelerinden başka adı geçen sancaklardan kırk elli kıt'a harp gemisi mevcut bulunurdu. Bunları kendileri yaparlardı.

Sonraları Osmanlı Devletinde donanma işleri karışıp sarsıntıya uğrayınca, adı geçen sancakların askeri bir işe yaramaz olduklarından başka, Anadolu içlerine yayılarak pek çok zarar verip türlü edepsizliklere cesaret eder oldular. Bir aralık bu vilâyetlerin levendlerini bir ocak şek-

line koyup askerlik hizmetinde kullanma çaresi aranılmışsa da, ne yapıldı ise disiplin ve nizam altına girmediklerinden, uzun zaman halk gürültü ve patırdılarından incinmiş ve zarar görmüş olduklarından, nihayet aşağıda anlatılacağı gibi Sultan Abdülhamid Han, zamanında levendlik adı bütün bütün kaldırılıp sınıfı yok denilmiş ve ele geçenleri idam edilip yok edilerek kılıç artığı etrafa tekrar dağılıp perişan oldu. İşte Asya'nın bazı taraflarında levend adının arsız; namussuz ve eşkıya yerine kullanılan levendlerin şekavetleri bütün Asya'ya dağıldığındandır.

Rodos'un fethinden sonra orada bulunan şövalyeler Malta'ya geçip orada eskiden olduğu gibi korsanlığa devam ederek İslâm gemilerine taarruz edegeldiklerinden, beri taraftan da azep ocakları hakkında göz yumulup Avrupa Devletleriyle yapılan andlaşmalarda da onlar ayrı tutulurdu. Böylece onlar da korsanlığa devam ederlerdi. Önceleri ve sonraları denizcilikde bilgi ve maharet edinmiş pek çok adamlar bulunup deniz seferlerinde Osmanlı donanmasına katılıp işe yararlardı. Eskiden olduğu gibi bu seferde de Cezayir ve Tunus gemileri çok işe yaradılar. Fakat bunlar başıboş ve serbest taifeler olup idareleri zor, üzerinde disiplin kurmak güçtü. Böylece Osmanlı memleketlerinde bulundukları zaman türlü edepsizliklere cesaret ettiklerinden zahmetleri hizmetlerine karşı gelirdi.

İlk önceleri büyük seferler olunca vezirlerden biri donanma üzerine serdar olup Kaptan Paşa bile onun emri altında bulunurdu. Lâkin Kaptan Paşa yapacağı işte bağımsız olmadıkça gereği gibi iş görmek müşkül olup, özellikle Kaptan Paşada Vezaret rütbesi varken, Vezirlerden bir başkasının serdar olması, kumanda işlerini karıştırdığından, bundan birçok defalar zarar görülmüştür.

Sonraları Kaptan Paşalara ziyade bağımsızlık verilerek Devlet erkânından ve çok kere padişahın kendisinin itimad ve emniyet eylediği ileri gelen büyük kişilerden seçilip ve tayin buyrula gelmişdir. Sadrazamların mutlak vekâletleri gereğince Tersane-i âmireyi de göz altında bulundurmaları gerekli ise de sonraları kaptan paşalar ziyadece bağımsızlık kazanıp bazı sadrazamlarla nüfûz yarışına girip hiç olmazsa deniz işlerini bağımsız idare etmeğe başladılar.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

(Avrupanın geçmişde ve gelecekdeki ahvali hakkındadır)

Gelmiş geçmiş İslâm Devletleri, olayları, geçmişteki Avrupa olaylarına bağlantısı olduğu gibi Osmanlı Devletinin de Avrupayla ilişkisi olan olaylarla pek çok bağlantısı vardır.

Özellikle yakın vakitte ortaya çıkan Fransa ihtilâli Avrupada büyük gelişmelere sebep olarak Devletler ve milletlerarası ilişki ve yapılacak işler için yeni bir çığır açtığından Avrupaca yeni bir asrın başlangıcı ve bu ahvalin doğrudan doğruya Osmanlı Devletine de pek çok etkisi olduğundan Avrupa Devletleriyle ilişkileri artırmanın başlangıcı olmuştur. Bu yönden ara sıra Avrupa olaylarından söz etmek uygun ve lâzım olup Avrupanın böylece gelişen bütün olayları ise pek eskiden beri ardı ardına ve birbirine bağlı olarak ortaya çıkan bir takım başlangıç ve adım atmalarının tabii sonucudur.

Halbuki mucip sebepler anlatılmadan yalnız olayların hikâyesi ile hakikat anlaşılamaz. Böyle olunca ilk iş olarak aşağıda olduğu gibi Avrupanın geçmişini ve geleceğini topluca anlatmak uygun görülmüştür.

Medeniyetin beşiği olan Asyanın her tarafında Mısır kıt'asında İsa Aleyhisselâmın doğuşu tarihinden bunca kuşak önce nice büyük devletler ve uygar milletler varken Avrupa memleketleri her türlü uygarlıktan mahrumdu. Çünkü tufadan sonra ilk önce Fırat ve Dicle nehirleri arasında olan ve «El cezire» denilen yerler meskundu. Bu yerler imar ve uygarlığa çok uygun olduğundan, kısa zamanda mamur olarak burdan Asya nın sair taraflarına da uygarlık eserleri yayılmışdır. Şöyleki, Nuh Aleyhisselâmın çocukları El cezire kıt'asının Fırat tarafını imâr ile iki nehrin birleşdiği yere yakın Babil şehrini kurup Hân bin Nuh torunlarından Nemrud burada bir hükûmet kurdukdan sonra, Sâm bin Nuh'un evlâdlarından olup Nemrud'un Babil'den kovduğu Âsur da Kuzeye doğru giderek karşılık olmak üzere Dicle nehri üzerinde Ninova, şehrini kurup, böylece El cezirede iki devlet meydana çıktığı söylenir. Ancak bunların ahvaline ait gereği gibi bilgimiz olmayıp bu eski kavimlerin ahvali tarihen aydınlanmış değildir. Rivayetlerle, eski eserlerden şu kadarı anlaşılıyor ki; İsa Aleyhisselâmın doğuşundan iki bin yıl önce Asurîlerden Ninüs namında bir hükûmdar ortaya çıkarak Babil'i ele geçirerek Asya'da büyük bir saltanat kurar.

Pâ-i taht olan Ninova şehrini genişletip ondan sonra Babil vilâyetini bir vali ile idare edermiş. O asırda Mısır da mamur bir halde idi. Hele milâttan ikibin beşyüz sene önce Mısır medeniyeti en yüksek seviyesinde imiş, sonraları doğudan bir yabancı millet gelerek Mısıra istilâ edip yerli hükümdar hanedanını yok etmiş. Yine milâttan bindokuzyüz sene önce Hazreti İbrahim, Babil tarafından Suriye tarafına göç etmişler. bir aralık Mısır'a geldiklerinde. bu ziyaretleri yabancı hükümdar hanedanının zamanına rastlamış. O vakit bu yabancılar Asya'nın sahibi olan Asur Devletinden korkup çekinirlermiş. Yüz doksan dört sene sonra Hazreti Yusuf'un sonra babası ve kardeşlerinin gelişinde de hükümdar bu yabancılardan imiş. Bunlar İsraillilere hemşehri gözüyle bakıp riayet edegeldikleri halde, milâtdan binaltıyüz sene önce yerlilerden ortaya çıkan Firavunlar galip gelerek bu yabancıları kovup Mısır hükümetini ele geçirdikten sonra, İsraillilere yabancı gözü ile bakıp esir muamelesi ettiklerinde, Hazret-i Musa milâttan bindörtyüzdoksanbir sene önce İsrailli leri Mısır'dan çıkarıp hakaretten kurtarmış ve ondan sonra Filistin topraklarında İsrailliler Devleti ortaya çıkmışdır.

O sırada Finikeliler de Ber-rüş Şamda medeniyette ilerleyip ticaret erbabına öncülük ederlerdi. İlk hükümet idare merkezleri Sayda, milâttan binbeşyüz sene önce meşhur bir şehir olduğu halde beşyüz sene sonra ikinci idare merkezleri olan Sur ahalisinin Saydalılara karşı üstünlük elde ettikleri, önceleri ve sonraları Finikelilerin Babil ile büyük ticaret yaptıkları bilinir. Kısaca o vakit Asya'da en büyük devlet Asur Devleti imiş. Ancak İranda kurulmuş Meyda şehri, valisiyle, Babil valisi birleşip Asur Devletine karşı isyan edip Asurluların idare merkezi olan Ninova şehrini kuşatmışlar ve hükümdara galip gelmişler. Diğer valiler de bağımsızlıklarını isteyince Asur Devleti çöküp yok olmuş.

Sonraları Ninova'da kurulan ikinci Asur Devleti Babili ve diğer eyaletleri ele geçirip yine kuvvetli bir devlet olmuş ise de Medyayı ve doğudaki diğer eyaletleri alamadığından, genişlik ve kuvvetçe evvelki Asur Devleti derecesine varamamışdı. Medya hükümeti ise günden güne kudretini tanıttığı, sınırlarını genişletip kendisine idare merkezi olarak Hemedan şehrini kurmuştu.

Böylece eski Asur memleketleri ikiye ayrılıp biri İkinci Asur Devleti elinde kalmıştı —ki Dicle nehrinden Akdenize kadar olan yerlerdir— diğer kısmı Medya devletinde imiş ki, Sind nehrinden Kızıl Irmağa kadar hükmedermiş. Sonraları Medya hükümdarı Ninova üzerine hareket edip Babil valisi de onunla birleşerek oğlu Buht-un nasırı gönderip iki ordu, iki sene Ninova'yı kuşattıkdan sonra fethedip yakmış ve Elcezire'de yine Babil Devleti ortaya çıkmış ki, buna Geldani Devleti de denir. Ve o esnada yani milâttan altıyüzbeş sene önce Buht-un Nasır babasının vefatı üzerine, Babil'de tahta geçmiş ve İran memleketle-

rinden başka bütün Asur memleketlerini ele geçirip Asya'nın en büyük payitahtı olmak üzere Babil'i genişletmişti. Suriye üzerine hareket ederek İsrailliileri esaret altına almış ve Kudüs'ü Şerif'i yakıp Mısır'ı da Geldani devletine katarak çok genişleyip kuvvetlendiyse de bu Babil devleti pek çok yaşamamıştır. Zira Kiyanyan şahlarından Keyhüsrev ortaya çıkarak İran Devleti Medyalılardan Farslılara geçmiş ve milâddan beşyüzotuzsekiz sene önce Keyhüsrev Babil'i fethettikden başka Azerbaycan ve Kürdistan'ı da ele geçirerek saltanat ve Satveti en yüksek dereceye ulaşmakla İran Devleti en büyük ve en kuvvetli bir devlet olmuştu. O zaman en büyük ve en mamur olan Babil şehrini ele geçirince sesi duyulmuş şanı ziyadesiyle ilerlemişti.

Şimdi Elcezire'de Halep Kürdistan ve Bağdat vilâyetlerinin biraz mamur yerleri varsa da pek çok yerleri arabların dolaştığı yerler olmuştur. Vahle kasabasının yanında Babil harabesi görülür ve Musul'un karşı tarafındaki yerler kazıldıkça Ninova'nın bazı eserleri bulunur.

Asya'da insan çoğaldıkça yerlerine sığamamışlar yahut zulüm ve baskıdan vakit vakit göç etmeğe mecbur olmuşlardır. Serseri gezen millet ve kavimlerin çoğu Kafkaslar'dan geçerek, yahut Hazer Denizini dolaşarak Karadenizin kuzey kıyılarından yahut başka yollar ile azar azar Avrupa'ya yayılmışlardır. Ancak Kuzey bölgenin imarında güçlük olduğundan ve milletler de biri diğeri ardından giderken önde bulunanlar daha ilerilere geçmiş, durmayıp göç ettiklerinden uygarlığa erişememişlerdi. Böylece Avrupa tabii olarak pek çok zaman uygarlığa uzak ve kaparık kalmıştır.

Bu yoldan Avrupa'ya göç eden kavimlerin başlıcaları dört kavim olup, bunlar çoğu Avrupa milletlerinin ecdadı sayılır.

Birincisi; Anadolu yolu ile Yunanistan ve İtalya'ya göç eden Plâski kavmidir ki, Yunan ile İtalyanların ecdadıdır. İkincisi Gal kavmidir ki Fransa, İspanya ve İrlanda ahalisinin ecdadıdır. Üçüncüsü Cerman yani Alman dediğimiz kavimdir ki, başlıcaları Alman, Frank, Got, Lombard ve Sakson, Vangel ve Vandal milletleridir. Dördüncüsü Islav kavmidir ki Moskof, Leh, Sırp ve Hırvat gibi milletlerden ibarettir.

Asya insanın beşiği olduğu gibi uygarlığın da başlangıç yeridir. İlim ve maarif oradan batıya doğru yayılmıştır. Avrupa'da en önce bilgide gelişen, uygarlıkda yükselen Yunan ile İtalyan dediğimiz Lâtin kavimleridir. İlk önce Yunanlılar gelişip kuvvetlenerek İran devletine rakip olup Fars hükûmdarı Kiyanyan ile kavga ve muharebeye başlamışlardı.

Lâtinler milâttan yediyüzelliüç yıl önce yapılan ve hâlâ Rimpapa'nın pa-i tahtı olup arab kitaplarında Rum, ve Türk lisanında kızıl elma denilen Roma şehrinde bir devlet kurmuşlardı.

Galler vahşi ve putperest bir halk olup, göçebedirler ve askerlik hizmeti aramak üzere İtalya ve diğer yerlerde dolaşırlardı.

Şimdi Fransa denilen yerlere o vakit Galya denirdi. Fakat Galya şimdiki Fransa topraklarından daha büyük olup Ren nehrinin batısında olan Alman memleketlerinin çoğunu ve İtalyanın kuzey kısmını içine alırdı. O vakit Galya'da ve özellikle kuzey tarafında Gallerden başka kavimler de vardı. Bugün Fransa'nın kuzey halkı ile güneyi arasında fark ve ayrılık olup aralarındaki aykırılık hâlâ bütün bütün kaybolmamıştır.

Yukarıda anlatıldığı gibi İranlılar ile Yunanlılar arasında çıkan düşmanlık ve çekişmelerden meydana gelen birçok muharebelerden her iki taraf çok zayıflad:ğı sırada Makedonya hükümdarı Filip'in oğlu İskender yani Büyük İskender bütün Yunanistan'ı ele geçirdikten sonra, İran devleti üzerine sefer ederek Çukurova'ya gelip, Dara ile Payas ovasında muharebe ederek galip geldi. İran memleketlerini ve Hindistan'ın bir miktarını ele geçirip cihangir bir hükümdar olduğu halde milâttan üçyüzyirmiüç sene önce âni olarak Babil şehrinde ölünce kendisinin kumandânları arasında paylaşılıp Mısır, Suriye ve Makedonya devletleri ortaya çıktı. Gerçekde kuvvetli ve büyük devletler idi ise de hükümdarları adım adım zevk ve sefahata tutulunca, kuvvetleri zayıflığa döndü. Roma devleti başlangıç halinde gerçekten pek kuvvetli olmayıp, hatta milâddan beşyüz sene önce Galler bu devlet üzerine hücûm ve ondan yüzotuzbeş sene sonra gelip Roma şehrini yakmışlardı.

Lâkin Romalılar bu suretle muharebeye alışarak adım adım her kavmin gözünü ürkütmüş olan Gallere galip gelerek kuvvet ve sağlamlığını dünyanın gözüne sermişdi. Gallerin eskidenberi bağımsız hükümdarları varken bağımsız hükûmet usulünü kaldırarak cumhuriyet üzere memleketi idareye karar verdiklerinden, aralarına ayrılık düşerek birbirleriyle ittifak edemeyip her yerde önceleri ve sonraları cumhuriyet usulünün fenalığı neticesi olageldiği gibi Gallerin de perişanlığını eski ülke genişliği ve kuvvetinin yok olmasına sebep olmuştur. Ve Romalılar devletleri uğrunda büyük fedakârlıklara katlandıkları halde ötedenberi Yunan devletinin zaif halini görerek meydanın kendilerine kaldığını anlamışlar, cihangirdik sevdasiyle çıkıp nice devlet ve memleketleri ele geçirmişlerdir.

Eskiden Afrika'da Tunus şehri civarında bulunan Kartaca adındaki büyük şehir Ber-rüş Şam'da olan Fenike tüccarı himmetiyle kurulmuştu. Bu şehir ahalisi o vakit bütün Akdenizin ticaretini ellerinde bulundurduklarından pek ziyade zengin olmuşlardı. Romalılar ile aralarında çıkan rekabet ve gerginlikden ötürü olan muharebelerde Galler Kartacalılara yardım ettiğinden, yeniden Romalılar ile Galler arasında zuhura gelen muharebeler epeyce uzayarak, milâttan yüzdoksan sene önce Galler tamamen mağlup olduktan sonra artık Romalılar üzerine taarruzdan çekinir olmuşlardı.

Ancak yaklaşık olarak milâttan altıyüz yıl önce İzmir tarafından Galya'ya göç etmiş olan Yunan tüccarları bugünkü Marsilya şehrini kurup, ticaret işlerini pek çok ilerletmişlerdi. Bu ilişkilerle bütün Galya kıyılarında ticaret yerleri pazarlar kuruldu. O vakit bayağı, dünyanın ticareti Kartacalılar ile işte bu Marsilyalılar elinde idi.

Marsilyalılar Galya'da daha bazı şehirler kurmak isteyince onların böyle hükümet sınırlarını genişletmesini çekemeyen Galler üzerlerine hücum ile Marsilya'yı kuşatınca Roma Cumhuriyetinden yardım istemişler ve Roma askeri milâttan yüzellidört sene önce Marsilya'yı kurtarmışdı.

Çok geçmeden Romalılar Kartaca şehrini ele geçirip tamamen yıktıkları için Marsilya ticareti daha çok önem kazandı. Galler milâttan yüzyirmi sene önce tekrar Marsilya üzerine taarruz edince, Romalılar yine yardım edip Galleri yenilgiye uğratınca, bu kere artık Marsilya'yı ve etrafını ele geçirip bir sancak kurarak, Roma hükûmetine bağlamışlardır. Kısaca Romalılar Galleri ve diğer milletleri yenerek Yunan memleketlerini de ele geçirince, pek çok güç ve servet kazanmışdı. Ancak Roma devleti ortaya çıkışının başlangıcında krallıkla idare olunurken, kralların zulüm ve kötülüklerinden nefret eden halk, cumhuriyet idare şekline karar vermişler ve cumhuriyetin icabı ayrılmalar ve bölünmelere düştükleri halde eskiden elde ettikleri zenginlik ve servetle Roma'ya her taraftan birçok mal gelerek halkı zevk ve sefahata daldılar. Umumi ahlâk bozulmaya ve ileri gelenlerin mal hırsı, gösterişde ileri gitmesi, sınırı aşmakla Roma'da türlü kargaşalıklar ve yapılan birçok zulümler duyulunca, Roma Cumhuriyeti o vaktin dünyada en büyük ve en kuvvetli bir hükûmeti iken milâddan altmışbeş sene önce pek ziyade karışık bir hale girdi. O sırada Roma'da asilzadelerden Sezar adında bir general harb işlerinde ve siyasette gelişmiş bir maharete sahipti. Romanın bu kötü gidişinden iğrenerek Roma'yı terk etmeye karar vermiş ve başkumandan olarak Galya'ya gitmişdi. Orada yapılan büyük muharebeler sonunda Galler tamamen yenilgiye uğrayınca milâddan kırkdokuz sene önce Gal memleketinin bütünü Roma Cumhuriyetine katılmışdır.

Bunun üzerine Roma Kayseri (Sezar) Roma Senatosundan yani millet meclisinden bazı özellikler tanınması isteğinde bulununca red cevabı aldı. O da «ben isteklerimi kılıcım ile yerine getiririm» diye Roma'ya girip asker gücü ile cumhurreisi olarak İmparator ünvanını aldı. İmparator sözü Lâtincede aslında kumandanlara mahsus olarak kullanılırdı. Sezar ömrü boyunca Roma Cumhuriyetinin en büyük mansab ve mertebesini haiz olarak kral gibi bağımsız, memleketi idareye koyulmuştu. Muhtelif ünvanlarından İmparator ünvanı o zamanın düşüncesine ve görüşüne göre en mühim olan askeri işlere ait olmasiyle bu ünvan Sezar'ın bütün görevlerini içine alan durumu ile en çok itibara ve şöhrete kavuş-

muşdu. Gerçekde Roma halkı krallıkdan nefret ederdi. Bu yönden Sezar kral adını almamışsa da bağımsız hükümdar gibi hükûmet ederek, kendi resmî ile para basmak gibi hükûmdarlık belirtileri gösterdiği için, kral olmasından halk korkar olmuşdu. Böyle olunca bazı düşmanlar kendisini Senatoda Milâddan kırkdört sene önce gözönünde katledip öldürdüler. Ama halk tarafından sevildiği için, halk da katillerinin evlerini yakmışlardır.

Sezar kendi emlâkini ve ünvanlarını kız kardeşinin oğlu Oktavyüs'e vasiyet ettiğinden, yukarıda anlatıldığı gibi katledildiğinde Oktavyüs on sekiz yaşında iken halk tarafından iyi kabul görerek Milâddan yirmidokuz sene önce, resmen «imparator» diye bağımsız olarak hükûmete başlamışdı. İki sene sonra Roma Senatosu verasetle kendisine intikal eden «Kayser» ismini de kendi adına eklediklerinden başka hükûmetin meşru kanunlara uyarlı olduğunu göstermek için en büyük saygı değer anlamına gelen «Ogüstüs» ünvanını da katmışdır. Senatoda birinci makam kendisine verildiğinden, birinci manasına gelen Prens sözü bundan gelmedir. Oktavyüs, Ogüstüs iyi muamele ile halkı kendisine çekmiş ve zamanında Roma devleti asayiş içinde mamur olmuş ve mutlak hükûmetini bir takım ünvanlar ile örterek kral ünvanını almamış olduğundan, Roma halkı hâlâ cumhuriyet var zannederlerdi. O ise asıl görüntüsü ve gidişi ile bağımsız bir hükümdara ait işleri yapardı. Kayser sözü kendine has ve imparator kelimesi muzaffer başkumandan manasına iken ikisi birleşince de hükümdar anlamına kullanılmışdır.

Hazret-i İsa, işte bu Ogüstüs zamanında dünyaya gelmiştir. Ve Galya'da henüz ele geçmemiş olan yerler de onun zamanında tamamen Roma tasarrufuna katılmışdır. Galler üzerine ağır vergiler çıkarılıp zulüm ve baskı altında eğilmişdir. Fakat o vakite kadar ayrılık ve karışıklık içinde bulunan Galler de bir tek idare altına konulmuşdu. Bu toplumlar bir gövde gibi birleşince sonra Galya'nın büyük bir devlet olmasına sebep işte bu davranış oldu denilebilir.

Yine Ogüst'ün hükûmeti zamanında Galya'da birçok Romalı gelip mektepler, tiyatrolar ve diğer binalar inşa ederek Galya'da uygarlık eserlerini yaymışlardı. Fakat Roma uygarlığı maddeye dayanır olduğundan, insan ahlâkını süsleyip geliştirmek şöyle dursun türlü kötülüklere alışkavimlerin ahlâkını bozmuşlardır. Fakat Arab yarımadası ile Cermealelâklarını akybetmişlerdir. Romalılar böylece göz dikdikleri memleketlerin çoğunu ele geçirip medeniyetlerini yaymalariyle birçok milletlerin ve kavimlerin ahlâkını bozmuşlardır. Fakat Arab yarımadası ile Cermenlere karşı zafer kazanamadıkları için Arab ve Cerman kavimlerinin ahlâkı Roma medeniyeti ile lekelenmemiş ve tabiî haliyle kalmışdır. Ve sonra da dünyayı bu iki Devlet yeniliğe kavuşturmuşdur. Çünkü Ogüstüs'ün Kayserliğinde İsviçre, Dalmaçya ve Hırvatistan, Rumeli ve Mısır mem-

leketleri ele geçirilip Roma'ya katılmış olduğu halde, Ren nehri tarafında Romalılar yenilip Cermanya'ya karşı muzaffer olamamış, bu da Ogüstüs için büyük üzüntü olmuşdu. Milâddan ondört sene geçince Ogüstüs'ün ölümü ile yerine halefi Tiberyüs geçmişdi. Pek fena ve zalim bir insandı. Yatağında boğularak öldürülmüşdür. Onun kayserliği sırasında Kudüs valisi bulunan Plât zaamnında Hazret-i İsâ'nın çarmıha gerilip asılmaya teşebbüs edilmesini görüyoruz. Ondan sonra gelen imparatorlar hepsi birbirinden fena ve topluca kötü ahlâklı ve türlü sefahate alışık oldukları için günden güne karışıklık ve kargaşalıklar çıkarak çoğu zehirlenerek veya başka suretle idam edilmişdir.

Katolik mezhebinde bulunan hıristiyanların inancına göre Rimpapalar Hazreti İsa'nın yeryüzünde halifesi ve Havariyun'dan Batras'ın halefidir ki, Hazreti İsa'nın melek olup göğe çıkışından sonra Hazreti İsa'nın dini telkinleri için Batras Roma'ya gelmişse de, o zaman Hazreti İsa dini açıkça icra olunamadığından, her yerde olduğu gibi Roma'da da hıristiyanlar gizlendikleri yerlerde Batras ile ona bağlı olanlardan birçok kimseler, Roma'da çarmıha gerilmişdir. Ve Konstantin'in zamanına kadar Hazreti İsa dinine katılanlar hakkında pekçok kötülükler yapılmışdır.

İmparatorların kötü davranışı, fazla ileri giden zulmünden ötürü Galya ve İspanya taraflarında ihtilâller ortaya çıkıp bir taraftan Filistin topraklarında Yahudiler muharebeye kalkmışlarsa da, o aralık Roma milleti kendisini toplayıp bu gibi ihtilâlleri ortadan kaldırıp Britanya adasını tamamen ele geçirmiş ve ara sıra Tuna sınırlarının bozulan emniyetine sebep olan Eflâk kıt'asına Romalılardan biraz muhacir getirip yerleştirmişdir. Böylece Tuna emniyetini sağladıkdan sonra o sırada İran'da bulunan Eşkâyan devleti üzerine sefer ederek ta Basra körfezine kadar olan yerleri ele geçirip istila etmiş olduğu halde Arab yarımadasından bir karış yer alamamışdı. Bu ise Romalıların gururuna dokunduğundan, Suriye yani Ber-rüş Şam valisi o vakit Şam'dan Lût denizine kadar olan yerleri Arabistan'dan sayılmadığı halde buralara Arabistan (Arabya) adını vermişdi. Kayserler bağımsız hükûmdar gibi hükûmet ede geldikleri halde veraset usûlu geçerli olmayıp intihap kaidesi gelenek olduğundan cumhuriyet şeklinden kurtulamamışdı. Halbuki anlatıldığı gibi İmparatorlar sık sık idam oluna geldiğinden seçim işi düşük kimseler elinde kalıp askerler para ile Kayser seçer olmuşlardı.

Genellikle Roma halkı zevk ve sefahata ve çok pahalı ve gösterişli hayata dalmışlardı. Böylece milâddan yüzseksen yıl sonrası Roma Devleti yüzyirmi milyon ahaliye hükmederek her yerde bayındırlık iade olunmuşken yok olmaya yüz tutarak günden güne düşüşünün ayrıntılı sebepleri artmağa başlamışdı. Milâdi ikiyüz senesine doğru Cermenler Galya'ya taarruza başlayıp Roma'nın savunma gücünün azaldığını anladıkları

gibi öncekilerden fazla tecavüz eder olmuşlardı. Milâdî ikiyüzyirmi yılında Eşkânyan Devletinin çökmemesi ile İran Devleti Sasaniler sülâlesine geçip Devleti yeniden kuran Ardşir, İran Devleti sınırlarını Dârânın zamanında olduğu gibi, Akdeniz ve Marmara denizine kadar genişletip, Roma'da birçok yerleri geri almak istemesi üzerine Roma İmparatoru Aleksandır (İskender) adlı Kayser doğuya gelerek muharebeye mecbur olmuşdu. Bu muharebeler yapıldığı sırada batıda Galya'ya girmiş olduğundan, Aleksandır Ren nehri sınır savunmasını sağlamak için, o tarafa geri dönmeye mecbur olmuşdu.

Cermenlerden Ren nehri tarafında hayvan sürülerini beslemek için dolaşan birkaç küçük grup da kendilerini Romalılardan korumak için birleşip kendilerine Frank yani bağımsız adını takmışlardı. Bu ittifakla kuvvetlenince Reislerine itaat ederek üzerine gittikleri her işin üstesinden gelinip Cermanya'da Sal nehri kıyısında yerleşenler Salik Frank diye ad aldılar. Bunlar en çok şöhret kazananlar olup diğer başlı Cermenler gibi Galya'ya tecavüze başlamışlardı.

Kısaca Roma sınırlarındaki milletler bilhassa Cermenler ardı ardına sınıra tecavüzle yanlışı düzeltiyorlardı. Roma Devleti ise iç ihtilâllerle sık sık Kayserleri yerinden atıyor veya öldürüyordu. Bir kayser katledilince birçok kimse kayserlik iddiasiyle ayağa kalkardı. Yine milâdî ikiyüzyetmiş senesinde, Avrelyanüs Roma'da imparatorluk iddiasında birer kişi vardı. Şam tarafındaki ölünce hükûmeti Zenogya adlı zevcesine kaldı. Avrelyanüs bu kadın üzerine hareket ederek idare merkezi olan (Palmir) Tedmür şehrini yıkdıktan sonra Galya'ya gidip orada da muzaffer olmuşsa da İran seferi açılmakla o tarafa giderken hiyle ve karışıklıkda öldürülmüşdür. Ondan sonra gelen imparatorlar kayser tahtında çok durmayıp eğer Almanya'dan Galya'ya giren grupları geri atabilmişlerse de sonraları sınırların korunması için türlü çeşid milletten yabancı asker kullanmağa mecbur olup, bu da Roma Devletinin güçlüklerini arttırmışdır.

Sonraları Kayser olan meşhur Kostantin gidişin kötülüğünü anlayarak Hazreti İsa'nın dininin yayılmasının, kabulüne karar vermiş, milâddan (313) sene sonra İtalya kurulmuş, Milân şehrinde Hazreti İsa'nın dininin serbest olduğunu ilân etmişdir. Bir müddet karşı duranlar ile uğraşıp yerine göz dikenlerin hepsini yenmiş ve tam bağımsız olmuş; fakat Hristiyan dini yüzünden Roma halkından kuşkulanarak Roma şehrinden de nefret ettiği için Pa-i taht ve düşmanı olan İran Devletine yakın yerde bulunması bahanesiyle Pa-i tahtın yerini değiştirmeeğ karar vermiş ve Roma şehrinin kurucusu Pek eski vakitlerde Akdeniz Boğazı dışında Bababurnu civarında olan Truva şehri ahalisinden imiş diye Roma'lılar arasında bir itikat olduğundan Kostantin de buna uyarak Truva şehri harabesini imara niyet eylemişse de sonraları bundan vazgeçerek Bizan-

tiyon kasabasına gelip orada İstanbul şehrini kurarak Pa-i taht ilân etmiştir. Yalnız halkı yeni olmakla Yunanlılara da Romani yani Romalı denilmiştir ki, bundan doğan Rum tabiri hâlâ söylenmektedir.

O vakte kadar Hazret-i İsa'nın dini Galya'da gizlice icra olunurken İstanbul'a bağlılığı dolayısiyle Gal ahalisi de İsevî olmuşlardır. Fakat Roma ile İstanbul arasındaki çekememezliklerden Devlet idaresinde güçlükler artarak artık İstanbul'dan bütün Avrupa'nın idaresi güçleşince Kostantin'in oğlu ve Halefi olan Kostantiyüs türlü ihtilâllerle uğramışdır. O aralık adı geçen Franklar Ren nehrinden geçerek Galya'ya girip, tecavüz eylemiş olduğundan, Kostantiyüs kendi akrabasından Jülyanüs adlı zatı askerlikle Galya'ya gönderip ona bu Frankların bir azını Ren nehrinin karşı yakasına atıp diğerlerine de Roma'ya tâbi olmak şartiyle Belçika'da yer vermeğe mecbur olmuşdu. O sırada Julyanüs askeri tarafından kayserliğe seçilerek ardından Kostantiyüs de ölünce Julyanüs üçyüzaltmışbir senesinde İstanbul'a gelerek Putperest ayininin iadesine çalışmış ise de gücü yetmeyip ondan sonra gelen kayserler de hep Hazreti İsa'nın dininde bulunmuşlardır.

Üçyüzyetmişdokuz senesinde kayser olup onaltı sene hükümet eden Teodoyüs zamanında da Batı memleketlerinde karşı çıkanlar olmuşsa da, hepsini uzaklaştırıp İstanbul'da bağımsız olarak Kayserlik edip ancak Roma Devletini iki oğluna ayırarak birine Garb Devleti, diğerine de Doğu Devleti denilmiştir. Bu iki devletin arasındaki sınır İşkodra şehri idi. Doğu Devleti Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin zamanına kadar durmuşdur. Ama Batı Roma devleti hemen çökmeye yüz tutup pek çok hükûmetlere parçalanarak Avrupa kıt'ası başka bir şekle girmişdir. Çünkü o sıralarda Roma Devletinde çökme belirtileri başgösterip ikiye bölünmesi de çöküntü sebeplerinden biri olduktan başka, dış sebeplerden de tesir görmüştür. Şöyleki, Roma Kayseri Roma şehrini terk edip Ruan şehrinde oturuyordu. Bu sırada Cermenler Roma devletinin zayıfladığını görerek İtalya ve Galya'nın güzel topraklarına göz dikmeye başlamışlardı. Fakat bu sırada Tatarlardan Hun adlı bir kavminin Avrupa'ya doğru hareket etmekde olduğu duyulunca, Cermen cinsinden Karadenizin Kuzeyinde oturan Gotlar Hunlar'dan korkarak Tuna'ya doğru harekete geçmişler ve asıl Cermanya'da bulunanlar da bunu işiterek yerlerinden oynayıp takım takım dolaşmağa başlamışlardı. Gotların hepsi Hunlar'dan kurtulamayıp bir takımı onlara tabi olmuş, bir takımı Doğu Roma devletine sığınmışlardı. Fakat Gotlar vahşi bir halk olduğundan Doğu Roma İmparatorluğu bunlardan çok zahmet çekerek kimi tehditle, kimi anlaşarak kullanıp diğer Cerman kavimleri gibi bunlarda Garba yönelince Doğu Devleti gaileyi hafif geçirmişdir; ama Garb Devleti topraklarında ve böyle birçok milletler Cermenya'ya girince bazıları devletin askerlik hizmetinde kullanılmışsa da Roma Kayserliğinde güçlükler doğurup İtal-

ya'yı tahrip ve bir aralık aylıklarını alamadıklarından, Roma şehrini yağma etmişlerdi. Sonra Galya'ya geçip orasını da talan etmişlerdir. Bunun üzerine Britanya valisi askeri ile Galya'ya geçip bu Cermen kavimlerini bastırarak çoğunu İspanya tarafına sürmüşdür. İçlerinden Burgon'lar Galya'da oturma iznini almışlardır. Sonra Gotlar da Galya'ya gidip oradan çıkarılmaları imkânsızlığı karşısında, Roma Kayseri kendilerine arazi göstermişdir. Dörtyüz onüç milâdı tarihinde Burgonlara dost millet adı verilerek bazı şartlarla anlaşarak içlerinden bir kral seçmelerine Roma İmparatorluğu tarafından muvafakat olunmuşdur.

Geçmişde İspanya tarafına kovulan Cermenlerden Vandallar (ki Endülüs bunun uydurmasıdır) Afrika kıt'asında Tunus tarafına geçerek orada Bağımsız bir hükûmet kurdular. Sonraları İstanbul Kayseri bunların üzerine sefer açarak buralarını ele geçirdi. Ardından İslâm milletleri gelip buraları ele geçirince Vandallardan eser kalmadı. Fakat Endülüs vilâyeti onlara göre adlanmıştır. Yazıldığı gibi Galya'nın bir tarafı Burgon, bir tarafı da Gotlar elinde bulunup geri kalan yerleri Garbi Roma Devleti elinde kalmışsa da bu iki kavim gittikçe meydan almakda idi. O sırada Franklar Garbi Roma devletine sadakatle hizmet ederek diğer Cermen kavimlerinin Galya'ya girmelerini önlemeye fütühatını görerek onlar da ganimetlerden hisse almaya çalışmışlarsa da güçleri yetmeyip Gotlar Burgonların arzusuna düştüler. Ren nehri kıyısında toplanmaya başlayıp tahminen milâddan dörtyüz yirmi sene sonra onlar da Belçika yakasına giderek küçük bir hükûmet kurup Galya sınırlarında bulunan Torino şehrini hükûmet merkezi yapmışlardır. Cermenler açıklandığı gibi İtalya ve Galya kıt'alarının altını üstüne getirdikleri halde, artık Britanya adasının elde bulundurulup bağlı tutmak kabil olmayacağı anlaşıldığından oradaki Roma askeri çekilip geri verilmesi üzerine halkı kendilerini İskoçyalılardan korumak için, Cermanya'nın Kuzeylerinden gelen Angl ve Saksonlardan yardım isteyince onlar da gelip dörtyüzkırk Milâdi senesinde Britanya'yı ele geçirmişlerdir. Tek kelimesi memleket mânâsına gelip Angl kavmine uyar dille Britanya adası da İngiltere adını almışdır.

Bu esnada ise Hun hakanı olan Atilla beş-altıyüzbin askerle batıya doğru hareketle rastgeldiği yerleri talan ederek, gelip Rumelinin bazı yerlerini tahrip ettikden sonra, Doğu Roma devletlerinden haraç alarak yeter görüp oradan Batıya doğru hareket etti. Karşı koyan olmadan tâ Galya'nın ortasına kadar gitmişdi. Bunun üzerine Roma'lılarla Cermenler ittifak ederek ve her tarafdan üşüntü ederek savunmaya geçmeleriyle Galya'da olan büyük muharebede her iki tarafdan hesapsız insan kaybı olmuşdur. Ertesi sene Hun hakanı Atilla İtalya'ya yürüyüp Rimpapa'nın yani Roma piskoposunun ricası üzerine verilen ganimetlerle yetinmiş ve bir sene sonra da Atillâ vefat edip Hunlar da Karadeniz tarafına dağılıp

gitmişdir. İtalya hakı yazıldığı gibi Atillâ yaklaşınca etrafa dağıldıklarında bazıları korunmak için yani dörtyüzelliiki milâdi senesinde Venedik şehrini kurmuşlardı.

Hunların korkusu geçince ardından Galya'da bulunan Cermenlerin yeniden Romalılar ile kavgaya başlamasiyle Batı Roma Devletinin hali biraz daha fenalaşmışdır. Bilhassa Gotlar böbürlenip büyüklük gösterileriyle bütün İspanya'yı istilâ ile Galya'nın güney tarafını ellerine geçirdikleri topraklara katmışlardır.

Sonra İslâm milletleri gelip de İspanya'ya geçtiklerinde galibiyet kazandıkları Devlet işte bu Got devleti idi. Yine anlatıldığı gibi her taraf kargaşalık içinde iken Dörtyüzaltmışbir milâdi tarihinde Roma'da çıkan bir karışıklıkda Roma Kayserinin öldurülmesi olayından sonra onun tarafdarı Galya kumandanı olan Ekidyüs Roma'ya itaat etmeyerek Gallerin Roma elinde bulunan Kuzey tarafında bağımsız hükümet etmeğe başlamışdı. Dörtyüzaltmışdört milâdi tarihinde oturduğu Suvason şehrinde zehirlenip ölünce yerine oğlu geçip babası gibi bağımsız hükümet etmeğe ve Galya'nın Doğu ve Güney kısımları da anlatıldığı gibi Got ve Burgon hükümetleri elinde bulunmakla Galya bütün bütün Roma'dan ayrılmış oldu ve Batı Roma devleti elinde yalnız İtalya kıtası kalmış olduğu halde Imparatorlar kendi hizmetlerinde bulunan yabancı asker generallerin otoritesi altında kalarak sözleri hiçbir yerde geçmezdi.

Bu generallerden (Odark) adında biri türlü Alman kavminden mürekkep bir ordu ile gelip dörtyüzyetmişaltı milâdi senesinde Roma Kayserini tahtından indirip kendisini kral ilân etmişdir. İşte Batı Roma İmparatorluğunun sonu bu olup onun yerine bir Alman kraliyeti geçmiştir. Fakat Cermen kavimlerinden Tuna tarafında bulunan Got kavmi bu kral üzerine sefer açarak ona galip gelince dörtyüzdoksanüç milâdi senesinde İtalya krallığını ele geçirerek RAVENA şehrini hükümet merkezi yapmışdır.

Anlatıldığı gibi Batı Roma devleti kökünden yıkılınca onun çürük temelleri üzerine kurulan hükümetler de yaşamamış olmaları tabii işlerden olduğuna göre Romalıların kralı ünvanı ile hükümet eden Ekidyüs oğlunun, gerek Got ve Burgonların hükümetleri temelsiz oldukları için bunca senelerden beri yabancı hükmünde olarak himmetlerine kuşku gelmiş ve tabii ahlâkları Roma madde uygarlığı ile bozulup vatan sevgisi diye kendilerinde eser kalmamış olan Gallerin meydana çıkıp da hükümet kurmaları da kabil olmadığından artık buralarda Romalıların fena ahlâk ve durumlarına bulaşmış bir kavmin sonu belli olacakdı. Nitekim Galya'nın bu halini gören ve Belçika'da bulunan Frankların reisi Merovtinç hanedanından Klovis büyük fetihler ülkesiyle dörtyüzseksenaltı milâdi senesinde bir gün beşbin adam ile Ekidüs oğlunun hükümet

merkezi olan Soison şehrine varıp ele geçirmesi üzerine her taraftan Franklar toplanarak ve az zamanda kuvvetini artırarak bu suretle Galya'da Frank devleti kuruldu. O vakit kayıdlar ve senedler Latince yazıldığından, Frank kelimesi Fransıya olmuş, sonra da Fransa denilmiştir. Klovis Putperest olup ancak Burgon kralı hanedanından evlendiği kız İsevî dininde bulunduğundan onun uyarmasiyle Klovis İsa dinini kabul ederek ve İsevî olduğu gün üç bin askeri de İsa dinini birlikde kabul ettikleri için Hıristiyanlar arasında İsa cemaatinin büyük oğlu ünvanına mazhar olmuştur. Ondan sonra bu ünvan Fransa krallarının lâkablarına eklenmiştir. Frankların Putperestlik zamanında yapılmış bir kanunnameleri olup bu defa Klovisin çalışmasiyle İsa dini üzere düzene konulmuşdu. Galya'nın asıl fatihi Frankların Salik kavmi olmakla böylece kaleme alınan kanunnameye de Salik kanunnamesi denilmişdir ki epeyce zaman Roma kanunları ile beraber yürütülmüşdür. Ve üçyüz sene sonra Frank Kralı Şarlman bu kanunnamenin birçok maddelerini Roma kanunlariyle değiştirerek uygulamışsa da yine Salik kanunu Fransa kanunlarının ilk esasıdır.

Cürümlerin ispatı hakkında Frankların garip usulleri vardır. Şöyleki; «Suçsuz olan Allah tarafından korunur, böylece haklı olan galip gelir» itikadında olduklarından davacı ile davalı meydana çıkıp kılıç ile birbirini öldürmeye çalışırlardı. Avrupa'da düellonun yapılması ondan kalmışdır. Salik kanununa göre zorla alınan yerler askerlik hizmetine bağlanıp yalnız erkekler için olup kadınlara geçerli olmadığına ve Fransa hükümeti de fethedilmiş yerlerden sayıldığına göre Fransa'da kadınların tahta çıktığı yoktur. Klovis diğer Frankların reislerine ait yerleri birer suretle ele geçirip az vakitte pekçok yerler alarak hükümet sınırlarını genişletmiş, Ren nehrine kadar uzatmışdı. Bir tarafdan Burgon kralını harbederek haraç vermeğe mecbur etmiş ve Galya'da hükümet eden Got kralı ile yaptığı muharebede Gotları büyük bir bozguna ve yenilgiye uğratıp o asırda büyük şan ve şöhret kazanmışdır. Kendisinin fetihlerini kolaylaşdıran bir sebep de, Galliler ve Romalılar katolik Kotlar ve Burgonlar Eryan mezhebinde idi. Katolik genel anlamı ile İsa mezhebi demek olup baba ile oğul'un cevheri bir olduğuna inanıp İsa'nın Allah'a yaklaştığını bilirler. Üçyüz milâdi tarihinde İskenderiye'de Aryus adlı papaz tarafından yayılmağa başlanmış bir mezhepdir. Buna inananlar Allah yaratandır. Ve Allah'ın ruhu mahlukdur. Ve Allah'ın ruhu Allah kelimesidir. Hazret-i İsa'nın ruhu demek olan bedeni diğer insanların bedeni gibidir. Ve Ruh-ül Kudüs de başka bir cevherdir derler. Kısaca vahdet yoluna giderlerdi. Üçyüzyirmibeş senesinde İznik şehrinde toplanan Piskopos mezhep meclisinde Aryüs'ün bu mezhebi çoğunlukla red olunmuşsa da yine İstanbul'da birçok kimseler bu mezhebe inandıklarından Batıda da birçok piskoposlar buna bağlı idiler. Sonra bu mezheb hıristiyanlar arasında terk edilerek baba oğul ve Ruh-ül Kudüs her tarafda kabul

edilmişdir. Got ve Burgonlar Galyaya vardıklarında Eryan mezhebinde olup Galler ve İtalyanlar katolik oldukları gibi Klovis de katolik olduğundan, her tarafda onun galip gelmesi istenilirdi. Olaylar gösterdi ki; her yerde zafer kazanarak az zamanda küçük bir kavimden hükümetini epeyce genişletip idare merkezini Paris şehrine getirerek beşyüzonbir milâdi tarihinde orada ölmüşdür. Ondan sonra oğulları da babalarının yolunda giderek Cermenlerden birçok yerler ve Burgonların memleketlerini ele geçirdikten başka İtalya'da hükümet eden Gotlar da beşyüzkırk milâdi senesinde elleri altında bulunan Provens vilâyetini yani Marsilya cihetini onlara terkedip bırakınca bütün Gal memleketleri ve Cermanya'nın bir kıt'ası Frank Devleti eline geçmişdir.

İstanbul Kayseri ve Ayasofya'nın kurucusu olan Jüstinyanüs de o esnada İtalya'da bulunan Got Kralı ile muharebeye tutuşmuş olduğundan, Frankları kendi tarafına çekmek üzere Galya'daki haklarını Frank krallarına vermişdir. Bu muharebe epeyce uzamış, nihayet kayser galip gelerek beşyüzellibeş milâdi senesinde İtalya'yı ele geçirerek İstanbul'a bağlamışdı. Jüstinyanüs Roma kayserlerinin kanunlarını bir araya toplayarak bir kitap yaptırdıktan sonra, bütün hukuk maddelerine dair Roma'da çıkmış meşhur yazı ve kitapları biraraya toplayıp hulâsa çıkarak gayet nefis bir kitap haline komuşdur ve bu iki kitap Doğu Roma İmparatorluğunda geçerli olmuşdur. Ancak bunlar Lâtin lisanı ile yazılmış olup Doğu devleti ahalisinin çoğu Yunanca bildiklerinden, sonra yani dokuzyüz altmış tarihinde bu kitaplardan Yunanca bir hülâsa yapıldı. Ondan sonra Rumlar arasında bu hulâsa, işlerinde yürürlükde idi.

Jüstinyanüs bunun gibi işe yarar eserler ortaya koydukdan başka anlatıldığı gibi eski Roma kayserlerinin vatanı olan İtalya'yı da ele geçirmekle topraklarına katmıştır. Oraya Exark adiyle bir vali tayin etmişdir. Beşyüzaltmışsekiz milâdi senesinde Cermenlerin Lombard kavmi İtalya'ya gelip Exark'ı yenince İtalya'da Lombard hükûmeti ortaya çıkmışdır. Hükûmet merkezleri Padova şehri idi. Lâkin İtalya kıyılarındaki Exark eyâletini ele geçirmediklerinden bu eyalet ile Venedik, Roma, Napoli ve Sicilya adası İstanbul kayserinin tasarrufunda kalmışdır. Fakat Roma Piskoposunun Ruhâni nüfuzu günden güne ilerleyip artmaktadır. Çünkü İsa dininin ilk çıkışında hiç bir genel bir Ruhâni reis olmayıp ekseriya gizli olarak şurada burada toplanan cemaatlerin dini işlerine bakmak üzere ihtiyarlar arasında biri seçilir, sonra küçük toplumları gözetmek üzere büyük toplumlar tarafından birisi seçilir. Buna nazır mânâsına olan Piskopos adı verilirdi. Şu kadar ki, Roma Piskopos'u eskiden beri Havariyundan Batras'ın halefi olduğu için diğer piskoposlardan fazla itibar görürdü. Fakat gerek imparatorlar, asrında ve gerek Cermen hükümdarları zamanında Piskopos'u hükûmet işlerine karışdırmazlardı. Özellikle Konstantin'den sonra İmparatorlar Roma Piskoposunun bağımsız olma düşün-

celerini anlayıp sınırı aşması şöyle dursun, dini toplantıları bile İmparatorluğun iznine bağlı idi. Fakat sonraları imparatorlar ekseriya Roma şehrinde oturmayıp Milan gibi bazı şehirleri idare merkezi yaptıkları gibi sonra İtalya kıt'asının İstanbul kayserliğine bağlanması ile Exark adiyle atanan İtalya valileri de Ravenna şehrinde oturdular.

Roma'da bulunan mülkiye memurları halkın gözünde küçük görünerek Roma şehrinde en büyük ve en itibarlı Roma piskoposu bulunmakla her hususda ona müracaat olunurdu. Kısaca İstanbul kayserlerinin müsamahasından ve gittikçe Doğu Roma Devletinin kuvveti azaldığından, Romanın ahvaline de bakamadığından, Roma şehri hemen kendi kendine idare olunur bir hale gelmişdir ve Papaz sözü baba mânâsına olan Papas Yunanca kelimesinden gelmedir. Bütün Piskoposlara denilirken sonradan Roma Piskoposuna mahsus olmuşdur.

Altıyüz milâdi senesine doğru Piskoposların bazıları Rumlara Allah'ın halifesidir, diye ilân etmeğe başlamışlardı. Ve beşyüzdoksan milâdi senesinde altıyüzdört senesine kadar Roma Piskoposluğu yerinde bulunan meşhur Papa Graguvar yortu günlerini kilise âyin ve merasimlerile dualarını, elbiseleri tertip ve tanzim etmiştir. Onun zamanında İsa dini gereği gibi kökleşerek Avrupa'da pek ziyade yayılarak Papalık mesnedi epeyce parlamış ve itibar bulmuşdu. Kayserin Pay-i tahtı ve İsa dininin doğduğu ve ilân edildiği yer olan İstanbul'un patriki papaya üstünlük güderek onun böyle halkın müracaat yeri olmasını çekemezdi. Lâkin bu esnada Doğu Devletinin pek çok gailesi olduğundan, Roma işlerine bakmağa vakti yokdu. Özellikle İran hükümdarı Kisrâ ile kayser arasında altıyüzonbir milâdi senesinden sonra ortaya çıkan muharebelerde Fers askerleri gelip Antakya, Dımışk (Şam), Kudüs şehirlerini istilâ ederek Kisra bu havalide bütün bütün İsa dinini yok ederek onun yerine mecusi dininin konulması niyetine düşmüşdü. Bu asrı ise asrı saadet-i Muhammediye olup Kur'an-ı Kerim ayet be ayet olarak dünyanın Allah'dan başka yaratıcıya inanan döküntü insanların temizlenmesi bütün cihana hamdedilecek şeriat açıklığına çağırarak adıyor ve bu güzel haberi duyuruyordu. Rumlar da bu davete dahil iseler de Ehl-i Kitâb olmaları yani bağlı oldukları dinde olmalariyle millet olarak İslâma yakındı. Fers devleti müşriklerin yani Allah'ı tanımayanların yeri olmakla beraber Ferslerin Arab sınırında kitâb ehli olan Romanya galibiyetinden Allah'ı tanımayanların gürûhu memnun olarak İslâm olanlara karşı Hıristiyanlarla «sizlerin kitabı var, bizler ümmiyiz halbuki bize bağlı olanlar size bağlı olanları yendi.» Demelerine karşı Roma - Arab hududunda mağlûp oldu; ama sonunda onlara galip gelinecektir. Önce ve sonra emir Allahındır ve o gün müminler nusret-i ilâhiye ile ferahlık duyacaklardır. Allah sizi gözden ayırmaz. Rumlar elbette bir gün Ferse galip gelecektir, diye ayet-i

kerime indiğini Resul'umuz söyleyince Ebu bin Halef: «yalan söyledin bir vakit tayin et on deve üzerine bahis» deyince Hazret-i Sıddık da üç sene müddet tayin ederek on deve üzerine bahsedip durumu Peygamberimize arz edince Peygamber üç ile dokuz arasındadır dedi. Hazret-i Sıddık da Deveyi yüze ve seneyi dokuza çıkararak bahsi yeniledi.

Hakikaten milâdi altıyüzyirmiiki senesinde İstanbul kayseri Herakl denizden Çukurovaya asker gönderip Payas tarafında Ferse galip geldiği gibi ertesi sene yine Trabzon'a ordu çıkarıp Tebriz üzerine hareketle orada da büyük muzafferiyete erişmiş ve sonra Şam memleketlerini yeniden geri aldıkdan başka Musul tarafında da küçük bir muharebe kazanıp Roma askeri Kısra'nın pa-i tahtına yaklaşmışdı. Romanın muzafferiyeti Hudeybiye anlaşmasına rastlayarak adı geçen ayet-i kerimede vaad ve tebşir buyurulmuş olan Allahın yardımı denilen senelerde ortaya çıktı. Ebu bin Halef de daha önce öldüğü için Hazret-i Ebu Bekir mukavele altında olan yüz deveyi veresesinden alıp Peygamberimize arz edince sadaka olarak verilmek üzere emir buyurulmuşdu.

Yukarda yazıldığı gibi Roma ve Fers devletleri birbirinin memleketlerini harabederek her ikisi düşmüşdü, böylece daha çabuk yeni bir başka kuvvete yardım etmiş oluyorlardı. İkisi de birbirinin kuvvetini hesab ve tartıp yakınlarına gelmiş olan yeni bir muhatarayı ikisi de aklına getirmiyordu. Frank devleti Klovis'in oğulları zamanında da eskiden olduğu gibi ilerlemekde ise de torunları zamanı pek ziyade ihtilâl ve kargaşalıklara uğradı. Franklar bu halin önünü almak için 613 milâdi senesinde toplanıp yine Merovniç Hanedanından birini Fransa krallığına seçdilerse de bu soydan gelenler hiç bir işe yaramayıp Devlet işleri asilzâde olan ve saray müdürü nasbolunan devlet vekili elinde kalmışdı. Bundan dolayı asilzâdeler sınıfı pek ziyade yüze çıkmış ve bu mansab için aralarında kavgalar baş göstermişti. Frank devleti yeniden fena hale düşerek Franklara bağlı olan bazı Cerman kavimleri isyan etmişdi.

Bu anda İsa dini yer yer genişleyip yayılarak Avrupa kıt'asında nice Putperest kavimler yurtları bırakıp İsa dinine geçdiler. Bu kökten Putperestlikden vaz geçmek olduğu halde, İsa kiliselerinde insan şekilleri putlara hürmet ve onları bütülmek pek garip görünüyordu. Buna İslâmlar itiraz edince İstanbul kayseri Leon utanarak 726 milâdi senesinde bir kanunla böyle insan şekilleriyle putlara tapınmak usulünü yasakladı. Ve bütün heykellerin kırılmasını tenbih etmişdi. Bu kanunun İtalya'da da uygulanması sırasında Papa karşı geldi. Roma ve Ravenna ahalisi kanunun icrasına karşı koyarak İtalya valisini idam edip diğer kayser memurlarını da kovdukları gibi Ravenna ahalisi Lombardları şehre kabul ettiler. Roma ahalisi de cumhuriyet idaresini kabullenerek Roma'da bulunan mülkiye memuru yerine Papayı müdür tayin etmişlerdi.

İşte Papanın cismani hükûmeti böyle başlar. Fakat Papa Lombardlardan korkusundan kayserin itaatinden çıkmayı uygun görmedikten başka Venedik cumhuriyetini de Lombardlara karşı tahrik ederek onların yardımı ile Revenna şehrini kurtarmış ve Kayserin yeni valisine teslim etmişdir. Sonunda Papalık yeri açılınca Papa da kendisini Ravenna valisi onaylattıkdan sonra Kaysere bağlılığını bildirerek aynı zamanda adı geçen kanun hakkında kaysere sert bir mektup yazmış, halk da bu kanunun kaldırılmasını istida etmişdi. Kayser buna gücenerek Ravenna üzerine bir donanma göndermiş ise de halk bu donanmayı kovmuşdu. Ondan sonra başka bir asker kuvveti gönderilmediğinden kavganın sonunda bütün Roma şehri ve dolayları Papa idaresi altında kalmışdır. Ama doğu Roma devletinde bu çekişme çok zaman sürüp halka âdetlerini bırakdırmak pek zor bir iş olduğundan nihayet adı geçen kanun iptal edilerek kiliselerde eskiden olduğu gibi şekil ve putlara tapınmaya ruhsat verilmişdir. İşte buna benzer vesilelerle Papanın nüfuzu artmışdır.

Bu zamanda ise İslâmın yıldızı ışıklarını yükselterek düşünce ufuklarını aydınlatıyordu. Hulefe-yi Raşidin, Emevi Devleti zamanında Ehl-i İslâm az zaman içinde düşüncenin alamayacağı kadar memleketler ele geçirirler.

Bunlardan ayrılan bir kısmı, Avrupa kıt'asına geçerek İstanbul'u kuşatmış ve fakat fethedememişdi.

Afrika'da bir kol da Cibralta (Cebel-üt-tarık) boğazından geçerek Endülüs'e geçip o tarafdan Avrupa kıt'asında büyük fetihlere mazhar olmuşdu. Ve Hicret-i Nebeviyyenin 120 senesine doğru Anadolu'dan başka Hind ve Semerkand'dan ta Mısır'a, Mısır'dan ta Okyanus denizine kadar olan memleketler ve bütün İspanya, Portekiz memleketleri ile Fransa'nın birkaç eyaleti ehl-i İslâm tasarrufuna geçip İslâm devletleri büyük İskender'den daha fazla sınırlarını genişletmişdi. Seksen sene içinde seksen kuşakda Romalıların ele geçirdiklerinden fazla memleket ele geçirilmişdi.

Franklar eskidenberi isyan eden Cermenlerin basdırılmasına mecbur oldukları zamanda İslâm askeri Fransa memleketi sınırlarını aşmış bulunuyordu.

Böylece Frank Devleti bir Fromaylardan Şarl Martel adıyla biri saray müdürlüğü mansabını ele geçirip isyan eden Cermenleri itaatı altına aldığı gibi, Fransanın ta ortasına kadar inip İslâm askerini de çekilmeye mecbur ederek devletinin hududlarını korumuşdur.

Şöyleki 114 hicri senesinde Fransa şehirlerinden Puvatye adlı şehir eteklerinde Arab kumandanlarından Abdurrahman ile Şarl Martel arasında büyük bir muharebe olmuş ve her iki tarafdan 120.000 adam telef olmuşdur, denir.

Bu muharebede İslâmlar mağlup olunca batı tarafındaki İslâm kuvvetlerinin ilerlemesini önlemişdir.

Doğudaki İslâm kuvvetleri ise o sırada Rum diyarına doğru ilerlemeğe başlamışdı.

Sonra Marsilya yani Provens eyaleti halkı Franklara bağlı olmamak üzere İslâmlar ile birleştiklerinden böylece de İslâmlar Marsilya'dan Tulon şehrine kadar ele geçirmişlerdi. Şarl Martel buralarını geri alarak halkını da cezalandırmışdır. Ve artık Frank kralının elinde bir şey kalmayıp devlet işleri bağımsız olarak onun elinde idi.

Fakat kral ünvanını almayıp burasını evlâdına bırakmışdı. Ölünce Pepen de babasının yolunda gidip o vakte kadar bazı cermenler Putperestlikden caymadıkları için onları İsa dinine davet yolunda birçok küçük hükümetleri imha ederek memleketlerini Frank devletine katmışdı. Kendisinde hükümdarlığa ait bütün vazifeler mevcud iken yalnız bir kral ünvanı nakıs kalmış olduğu halde asilzadeler ile Piskoposların rızalarını ve muvafakatlerini alarak gizlice Rımpapa ile Muhabereye başlayıp Papaya krallık vazifelerini yapan kral olmalı değil midir, diye sordurunca uygun karşılarız, cevabını alınca 752 milâdî tarih ve hicrî 134 senesinde krallığını ilân ederek Merovinç hanedanından resmi kral bulunan zat bir manastıra gönderilmiş ve Fransa'da bu suretle Karloviç adıyle ikinci bir kraliyet hanedanı ortaya çıkmışdır.

Bu sırada Emevî halifelerinin son bulması ile Abbasi halifeleri ortaya çıkmış, doğudan ve batıdan aynı zamanda birer büyük devletin ortaya çıkması birleşen garibelerden sayılmışdır.

Bu zamanda adı geçen Lombardiya devleti İstanbul kayseri tarafında bulunan Exark eyaletini istilâ edip «Romada bu eyaletin içindedir,» diye iddia ederek ele geçirmek işini ele aldığından Rimpapa o vakit bağlı olduğu İstanbul kayserinden yardım istemişse de, Doğu Roma Devleti o vakit iç kavgalarla dışardan gelen güçlük içinde yardım edememişdi. Papa da Fransa'ya giderek, Pepen'den yardım istemişdi. Pepen de henüz kral olduğu için tahtı ele geçirdi, gözüyle bakıldığından hükümetini halkının gözünde meşru gösterecek bu işi nimet vesilesi sayan Papaya yardım işine gönülden muvafakat etti. Papa da onun krallığını sağlamak için kendisi ile karısını ve oğullarının dinî merasimlerini yapıp Pepen'e ayrıca Roma şehrinin koruyucusu ünvanını verdi ve her kim ona sadık olmazsa aforoz (yani lânet) olunacağını ilân etti.

Pepen de papaslara mükâfat olmak üzere bir grup olarak devlet meclisinde bulunmaları usulünü ortaya koydu.

Ardından Pepen İtalya'ya asker sürüp Exark eyaletini Lombardlardan geri aldı. İstanbul kayseri Exark eyaleti ile beraber Roma şehrini Papa'ya ihsan etmiştir. İşte bu suretle Papa hükümdarlar sırasına geçmiş

ve sonra da kendi nüfuzunu Avrupanın müteassıp düşüncelerini geliştirmekde bulmuşdur.

Ondan sonra İtalya gittikçe parçalanıp küçük küçük hükümetlere ayrılmışdır.

Adı geçen Lombardiya muharebesinden sonra Cermanyadaki Bavyera Dukası da Pepenin himayesi altına girerek Frank Devletinin nüfuzu artmışdı. O vakit Fransa güneyinde bulunan bazı yerleri istilâ eden İslâmları da İspanya'ya çekilmeye zorlayarak bütün Fransayı avucu içine almışdır. Cermenlerin ve Romalıların enkazından kurulan devletlerin çoğunun sonu gelmişdi. Meydanda kalanların içinde en kuvvetlisi Frank devleti idi. Fakat, o da çabucak nizama girememişdi. Pepen'in zamanında büyük ve muntazam devletler İslâm devleti ile İstanbul kayserliği idi.

Ancak Emevî halifelerinin idare merkezi olan Şam-ı Şerif, İslâm memleketlerinin ortasında olarak oradan her tarafının kolaylığı açık iken Abbasî halifeleri orayı bırakıp Bağdad'ı idare merkezi yapınca İspanya ve mağrip halkı idare merkezinden uzak kalınca kuşkuya düştükleri halde, Emevî soyundan Abdurrahman'ın mağrip'e yaklaştığını haber alınca onu çağırarak milâdi 757 ve hicrî 138 senesinde Halife diye kabul ettiler. Böylece İslâm dünyası ikiye ayrılıp batıda Abbasi halifelerine karşı gelen bir halifelik ortaya çıktı. Abbasi halifeleri Afrika halkına yumuşak yolda bir politika uygulamağa tatlılıkla iş görmeye mecbur olunca bunu gören Afrikalılar İspanya'daki İslâma özenerek Aglep ve İdris hanedanları gibi birkaç bağımsız hükümet ortaya çıkdı. Bunların bazıları Abbasi halifelerine bağlandılarsa da az zaman içinde bağımsız kaldılar bu gidişle İslâm milletleri arasında ayrılık sebepleri görülmüşse de yine de Abbasi devleti o zamanın birinci devleti idi.

(768) milâdi senesinde Pepen öldü, yerine oğlu Şarlman geçti. Lombardiya devletini ortadan silerek İstanbul kayseri ile aynı sınıra girdi ve Lombardiya krallarına özel demir tacı papa eliyle giydirmişdi. Babasının Papaya ihsan eylediği yerleri tasdik ettikden başka biraz yerler daha katmışdır. Daha sonra Papalara bazı hükümdarlar tarafından biraz yerler verildi. Biraz da kendileri satın alarak böylece papalığın cismanî hükümeti genişledi.

Cermanya'da bulunan Saksonlar putperestlikde devam ettiklerinden Şarlman onları İsa dinine çağırarak otuz seneden fazla uğraşmış, adım adım onları İtaate almışdır. Şarlman Saksonlarla uğraşırken İspanya'da bulunan İslâmlar arasında çekişme çıkdı. Bazıları İspanya'ya girerek orada galip gelmişse de Sakson gailesinden geriye dönmeye mecbur olmuşdu. Fakat İslâmlar o Cermanyada iken Fransa'ya girerek memleketi talan etmeye başlayınca İspanya'da bulunan Emevî Devleti memleketlerinden bazı yerlerin ele geçmesiyle sınırı sağlamayı önemli rögmüş, oğlu Lui'yi

o tarafa gönderip İspanya'da bulunan Ebru nehrine kadar uzanan toprakları istilâ ettirdiği gibi 184 hicrî senesinde Barselona şehrini de ele geçirmişdir.

Şarlman oğlu İslâm memleketlerinde bulunan İsevileri alelhusus Kudus-ü Şerif'i ziyaret edenleri himaye için, Abbasi Halifelerinden muasırı olan Harun-ür-Reşid'in hüsn-ü teveccühünü celb etmek isteyüb Bağdad'a elçiler göndermişti. Açıklandığı gibi Endülüs'te ortaya çıkarak Abbasi Halifeliğine sahib olan Emevi devletine karşı Avrupa'da tarafdar peyda etmek Harun-ür-Reşid'in politikasına uygun olduğu için o dahi Şarlman'a hediye ile elçi göndermişti. Bunun üzerine Şarlman, anlatıldığı gibi Endülüs'teki fütühatiyle Harun-ür-Reşid'e Celile göstermiş oldu ve daima devletini İstanbul kayserliğinden üstün tutmak ülküsünde olduğu için, kendisine Harun-ür-Reşid tarafından gönderilen elçiye pek ziyade ikram eylemişdi. Ve o asırda Avusturya, Prusya ve Rusya devletleri henüz kurulmamışdı. İngiltere birtakım küçük hükümetlere ayrılmış, Felemenk Belçika ve İsviçre memleketleri Frank Devletlerinin eyaletlerinden sayılıyordu. Korsanlık ile meşgul olan Danimarka, İsveç, Norveç, Venedik ve Leh devletleri gibi bazı küçük hükümetler var ise de medeniyet üzere bulunan devletler İslâm, Frank ve İstanbul devletinden ibaret idi. Şarlman babasından miras kalan memleketlere bir o kadar daha ekledi. Frank devleti İstanbul Kayserliğinden daha ziyâde kuvvetlendi ve genişledi.

Böylece Franklar diğer Avrupa kavimlerinden ziyâde ün salarak Frank kelimesi Lâtince Frans diye konuşulmakla Arablar evveline elif soruna da cim diyerek Efrence demişlerdir. Halâ aramızda bütün Avrupalılara Frenk ve Avrupa'ya da Frenkistan denilmesi oradan kalmadır.

Kısaca Şarlman Avrupa'da en büyük hükümdar olup ancak İstanbul devletinin ünvanı büyükdü. Çünkü öteden beri Kayser, İmparator ünvanları bir manâda ve bir kuvvette olarak Padişah ve mülk-ül mülûk makamında idi. Fakat Cermanya tarafında Kayser ve diğer Avrupa dillerinde İmparator terimi meşhur olmuşdu. Bu ünvanın ötedenberi halk önünde itibarı büyük olduğu hâlde o sırada yalnız İstanbul Kayserliğine mahsustu. Şarlman eski Roma İmparatorlarının en mühim topraklarına sahip olduğundan tabir olarak bunu almak emelinde idi.

Bugünlerde Papanın bazı düşmanları bir olay gününde Papaya hakaret edip bir manastıra hapsetmişlerdi. Bir aralık Papa hapisten kurtulup bizzat o sırada Cermanya'da bulunan Şarlmanın yanına varıp suçluların cezalandırılmasını rica edince koruyucu olarak Roma'ya giden Şarlman 800 milâdi senesinde Papa önünde diz çöktü, o da başına bir taç koyduğu gibi hazır bulunan halk «çok yaşa Roma İmparatoru» diye çağırırken, Papa da Şarlman önünde diz çökerek bu suretle Garb Roma İmparatorluğu yenilendi.

Şarlman bütün İsevilerin koruyucusu olmak üzere en büyük Cismanî hükümdar sayılmış ve Papa da en büyük ruhanî reis olarak hükümdarlara tac giydirmek hakkını elde etmişdi. Bunun üzerine Roma bütün İstanbul Kayserliğinden ayrılmışdı.

Garp İmparatorluğunun böylece yeniden ihyası İstanbul Kayserinin nüfuzunun azalmasına sebep olduğu gibi Papanın nüfûzunun ve şanının artırması İstanbul Patriğine pek ziyâde dokunarak Roma ve İstanbul şehirleri arasında Cismani hükûmet olarak ayrılık olduğu gibi mezhepçe de ayrılık çıkdı. Sonradan akideleri yönünden de çekişmeler olmuş, nihayet İsevilerin Doğu ve Batı kiliseleri adıyle iki mezhebe ayrılışını gerekdirmiş ve garb kilisesine bağlı olanlara Katolik ve Doğu kilisesine bağlı olanlara Ortodoks denilmiştir.

Papalar önceleri Roma Papazları olup ve ahalisi tarafından seçilerek İmparator tarafından onay alması gerekirdi. Hattâ bu tasdîk maddesi için İstanbul Kayseri Justinyanus'un Papa'dan bir mikdar akça aldığı söylenir.

Anlatıldığı gibi Papa, Pepen'in zorla ele geçirdiği Krallığın meşrû olduğu gibi tanınması sebep olmuş Pepen de Papayı hükümdar sırasına geçirmişdi. Papa Şarlman'a İmparatorluk tacı giydirip evvelce Papalığının onayı için Kaysere akça verirken, şimdi Şarlman onları İmparatorlara, taç giydirmek derecesine getirmiştir. Ve sonra Papalar Hıristiyan kralları tehdit edecek mertebe nüfuz ve iktidara erişerek bazı İmparatorları İmparator onaylamak için naz eder ve çekimser davranır olmuşlardır. Bazen de İmparatorların kralların ve ileri gelenlerin içinde kendi dediğine uymayanları aforoz edip aforoz olanlar ise mezhepçe çok şeyden mahrum ve itibarını yitirip kimse yanına varamaz olunca bazen nice ırz ve nâmus ehli olanlar garaz yüzünden halk gözünde lekelenirdi. Bunun için krallar ve ileri gelenler ister istemez Papanın garazına hizmet etmeye mecbur olurdu.

Frank kavminin ortaya çıkışı Osmanlının ortaya çıkışına ve Şarlman devletinin gelişmesi Osmanlı devletinin gelişmesine benzer olup şu kadar ki, Şarlman batı Roma devletinin mühim topraklarını elinde tuttuğu hâlde başkenti Roma şehri olamadı.

Fatih Sultan Mehmed Han ise Doğu Roma Devletinin bütün topraklarına el koyarak pay-ı tahtını da başşehir yaptı. Ve Frank devletinin o mertebeye erişmek için üç yüz senelik bir vakte ihtiyacı varken, Osmanlı yüz elli senede maksadına erişti. Bir de Selâtini Osmaniye'de Saltanat ve Hilâfet birleşip Karloviç Hanedanı ise hilâfete benzer bir ruhanî reislik ile karıştırarak Papaya vermiş, yâni Avrupa'nın krallarının sakalını onun eline vermişdir.

Bir de Frank kavmi Cermanya'dan gelip Galya'yı ele geçirdikleri zaman, topraklar kralların elinde kaldı. Kalan da askerlerin arasında kur'a çekilip pay edildi. Böyle tasarruf olunurdu. Ama krallara ait yerler mirî topraklardan sayılır, bir miktarı bazı zevata mükâfat olarak kayd-ı hayat şartıyla ve diğer şartlarla üzerlerine kayıd edilir. Ve sahiplerinin ölümünde miriye ait olurken, sonraları kâh kralları ile kâh zorbalık ile intikal ettirilmeğe başlamışdı. Bu işler şüpheli, kimin arasında kalır bilinmez bir mesele olup Pepen ise kendi yaptığını örtmek için bu gibi toprak sahiplerini getirip anlaşmalarına muhtaç olduğundan, onların haksız yere ele geçirdikleri bazı imtiyazlara göz yummağa mecbur olmakla asilzâde sınıfı daha da kuvvetlenmişdi, nüfuzlarını da gittikçe arttırırlardı.

Harun-ür Raşid'in zamanında İslâm hükûmeti mavera-ün nehir de Tataristan ve Hindistan taraflarına yayılmakta iken Şarlman'da bütün Fransa, İtalya ve Almanya topraklarını ta Lehistan, Macaristan ve İzlanda'ya kadar ele geçirip Avrupaca büyük bir devlet kurup Roma tacını da giyip İmparatorluğunu yeniledikten sonra İslâm taarruzundan korkarak bir taraftan Endulüs de hükûmeti yenilemiş, Emevilerle muharebe edip bir tarafdan rakibi olan Abbasi Halifeleri Hârün-ür Reşid ile münasebet kurmağa çalışırdı.

O sırada Batı ve Doğu milletleri arasında vahşet ve nefret zirve noktasında idi. Avrupa'da ilim ve maarif büsbütün sönmüşdü. Çünkü Romalıların çökmesi ve yok olmasiyle Avrupa'da ilim ve maarif kaybolup Cermenler de hâlâ bedevî halde bulunduklarından Avrupa toptan bilgisiz ve karanlık içinde idi. Abbasi Halifeleri ise bilim yaymak ve maarif'e üstün hizmet gösterdikleri gibi Endülüs'deki Emevî Halifeleri de bu hususda büyük gayret harcarlardı.

Şarlman Devletinin - usul ve kanunlarını yenileyip bütün durumlariyle Hârün-ür Reşid'i takdire çalışmış, Avrupa'da ilim ve maarif'in ilerlemesine gayret etmişse de buna muvaffak olamamıştır. Aşağıda anlatılacağı gibi Salip muharebeleri zamanına kadar Avrupa cehalet içinde idi.

Böyle olunca o zamanlar Avrupa'da tıp ilmi İslâm memleketlerinde tahsilini yapıp Frank ülkesine giden Yahudiler elinde idi. Şarlman işte o sınıftan İshak adında birini seçip bir mektup ve hediyelerle Hârün-ür Reşid'e yolladı. Dört sene sonra Şarlman o zamanın İtalya'da pa-i tahtı olan Ravenna şehrinde iken İshak, Hârün-ür Reşid'in ileri gelen kumandanlarından üç kişi ile birlikte döndükleri zaman hediye olarak getirdikleri saat ve Ergenekon, fil, nefis kumaşlar gibi şeylere Frank cahilleri arasında sihirli şeyler gözü ile bakılarak hayrette kalıp şaşkınlıklarından saati kırmak istediklerinde İmparator mâni olmuşdur. O tarihte Kudüs-ü Şerif ziyaretine giden Hristiyanların korunması için bazı anlaşmalar yapılmışdır.

Şarlman'ın devleti Avrupa'nın yarasını içine alarak kuvvet ve kudreti zirveye erdiği hâlde o zaman korsanlık ile geçinen nehir ve denizlerde gezip dolaşarak Norman, yâni Şimal adamları diye anılan ve ün salan Danimarka, İsveç ve Norveç ahalisi Frank topraklarına girer yakıp yıkarlardı. Bunca güçlük ve çile ile her tarafı sağlam, emniyette bulundurmağa çalışan Şarlman, bunlara pek ziyâde gücenerek ağladığı söylenir.

881 milâdî senesinde Şarlman öldü. Oğlu Lui yerine geçerek 26 sene güzelce hükûmet ettikten sonra da vefat edince üç oğlu arasında büyük bir muharebe çıkmış, yüz bin kadar insan telef olmuşdur. Bunun üzerine asilzâdelerin gayretiyle kurulan meclisin kararı ile Frank Devleti üç kardeş arasında pay edilmişdir. Almanya yâni Cermanya ile İtalya ve Fransa devletleri böyle birbirinden ayrılıp tamamen belli oldu.

Bu vakte kadar Mavend olan Frank Devleti hakikatte bir Cerman devleti olup hanedan ve memurlar takımı Cerman dili ile konuşurlar ve Cerman ahlâk ve âdetleri üzere giderlerdi. Cerman diliyle konuşan Frank, asilzadeleri ve asker ahalinin çoğu bu büyük muharebede öldükleri için Fransa'nın her tarafından Gallerin lisan ve âdetleri üste gelip Gallerin o vakit konuşa geldikleri lisan ise Gal dili ve Cermen kelimeleriyle karışık kaba Roma yâni Lâtin dilinden ibaretti. Sonraları zaman geçtikçe düzelerek değişikliklerle bugün bildiğimiz Fransız dili ortaya çıkmış ve Fransız dediğimiz halk da ondan sonra vücûda gelmişdir. Galler bir zamandan beri Galya'ya gelen muhtelif kavimlerle Franklardan toplanmış ve karışmış olduğu hâlde hepsi bir kâvim haline gelmişdir.

Frank devleti anlatıldığı gibi üç kardeş arasında pay edilince İmparator ünvanı İtalya kralı Luter de kaldı. Fakat diğer kardeşleri de bağımsız kral oldukları için İmparator ünvanının da değeri düşmüşdü.

Bu üç kardeş arasında düşmanlık devamlıydı. Denizde ve nehirlerde gezip dolaşan Kuzeyli korsanlar, Almanya ve Fransa topraklarına girerek zarar verdikleri için bu üç devletin üçü de rahatlık görmemişdir.

Bu esnada Ehl-i İslâm denizden İtalya'yı baskı altında tutuyordu Hattâ Afrika'da hükümet eder. Ağlebiler Roma şehrinin varoşlarını harap etmişlerdi.

Sekizyüzellibeş milâdî senesinde Luter bir manastıra çekilerek hükûmetini üç oğluna pay etmiştir. Fakat ikisi bilâ vâris ölünce onlara ait topraklar Roma İmparatorluğu payesiyle İkinci Lui adiyle İtalya kralı olan kardeşlerine kalmak lâzım gelirken, birçok yerini amcaları olan Almanya ve Fransa kralları aralarında taksim ettiler. Bu paylaşmada Ren nehrinin sol yakasında bulunan yerler Galya'dan sayılırken, o vakit Cermenlerin sayılan bir yer Almanya'ya geçmişdir ki; hâlâ Prusya devleti elinde iken Fransızlar buralarda, hak iddia ederek Ren nehrinin sınır olmasını isterler.

Bu sırada denizden gelen Arablar yer yer İtalya'ya taarruza geçince İkinci Lui amcalarından yardım istemişse de arzusu yerine getirilmediğinden, o da İstanbul Kayseriyle andlaşma yapıp biraz yardım istemişse de geri çekilince Lui yalnız kalıp İslâmlar ile muharebeleri iç işlerindeki güçlüklerle uğraşarak çok geçmeksizin ölünce Papa İmparator tacını Fransa Kralı Kel Şarli'ye giydirmekle beraber, İtalya'ya arkası kesilmeden taarruz ederek sataşan İslâmlara karşı kendisine yardım etmek üzere zorlayıp «yardım etmezsek İmparator ünvanını başkasına veririm» diye tehdit edip bir taraftan da Kuzeyli korsanlar Fransa topraklarına girip yakıp yıktıkları için Şarli ziyade asker ve akçaya muhtaçdı. Böylece asilzadelere fazla müsait davranarak feodalite usulüyle elde bulunan arazinin verasetle intikâli hakkında bir kanun ortaya koymuşdur.

Romalılar zamanında eyalet saliklerine Düka ve sancak mutasarrıflarına Konte denilip Franklar Galya'yı fethetdiklerinde bu iki memuriyet bırakılarak Dük ve Kontlar kral tarafından nasb ve tâyin ve maaşları için bazı mülk ve çiftliklerin İradını tahsis ederdi. Hudud Kontlarına marki denilirdi ki, merziban, yâni Serhad muhafızı ve hudud beylerbeyisi demektir. Bu memuriyetlerin veraset yolu ile intikaline Şarli tarafından müsaade olunmakla memuriyet ünvanı olan Dük, Kont ve Marki sözleri verasetle intikâl eder rütbeye payeler olmuşdur. Bundan başka «Kral seçmek de asilzadelerin hukukundandır» diye kanun yapmışdır. Bu suretle hükûmet bütün bütün asilzadelerin elinde kalmış ve feodalite usulü zirve noktasına varmışdır. Feodalite usulü bir yönden Osmanlı idaresinde geçerli olan malikâna, zeamet, tımar ve çiftlikler muamelesine benzerse de birçok yönlerden ikisi arasında ayrılık vardır. Zira toprak sahibi olan malikâne, zeamet ve tımar sahipleri yalnız arazinin öşürü ile tapu gelirini ve çiftlik sahipleri de icarını yahut ortaklığı icabı hakkını almakdan başka ahali üzerinde hiç bir gün hükümetleri yokdur. Çiftçiler gerek toprak sahibi ile, gerek çiftlik ağalariyle hâkim huzurunda müdafaaya hakları vardı. Ama feodalite usulünde toprak sahibi olanlar bağımsız birer kral gibi malikâneleri para basmağa, birbirleriyle muharebe etmeye serbest oldukları için, sebepsiz yere birbirlerinin çiftliklerini talan etmeğe giderlerdi. Kendilerini korumak için çiftliklerinde şatolar ve kaleler inşa ederlerdi. Bunlardan çoğu Avrupa'da hâlâ görülür. Toprak sahibinin arazisini icarla tutan çiftçiler baskı, zulüm ve pek ağır vergi ile mükellef oldukları hâlde ava çıkmak toprak sahibinin hakkı olduğundan, başkası, bir tavşan yahut güvercin vursa idam edilirdi.

Anlatıldığı gibi Kel Şarli tarafından arazinin verasetle intikaline müsaade edince, hükûmet elinde kalan biraz toprağı da oğlu tarafdar kazanmak için şuna buna geçirmiştir. Ve memlekette emniyet olmadığından, herkes birer koruyucu bulmağa muhtaç olur mülk sahibi olanlar da kâh

rızalariyle kâh, zorla emlâkini nüfuzlu bir toprak sahibine verip geri kalanın feodalite yolu ile icarlayarak onun himayesini elde etmeğe mecbur olurlardı.

Büyük himaye görenler yâni Dükler ve Kontlar doğrudan doğruya kralın himâyesinde olup eski arazi sahipleri de onların himâyesinde olduğu gibi büyük himâye görenler arazilerinden bir kısmını bazı şartlarla diğer adamlara, onlar da icara vererek büyük himâye görenler onların koruyucusu olurdu.

Bu suretle kral birinci derecede koruyucusu ve çiftçiler himaye altında ve oradaki arazi sahibi bir yönden koruyucu, bir yönden de himaye altında olarak Fransa birbirine ekli bir himayeye bağlı idi. Fakat devlet elinde arazi kalmadığından, tebaasız kalıp onlara doğrudan doğruya tebaa olan birkaç büyük Dük ve Kont ile Piskoposlar kalmışdı. O vakit bu feodalite usulü Avrupa'nın diğer taraflarında da vardı.

O zaman Avrupa halkı dört sınıfa ayrılmış olup biri toprak sahibi olan koruyucular, ikincisi kendi emlâki olan hür bağımsızlar, üçüncüsü toprak sahiplerine ücret ödemekden başka bir kayda bağlı olmayan hür çiftçiler, dördüncüsü toprakla beraber alınıp satılan demirbaş kölelerdi.

Romalılar zamanında insan eşya gibi alınıp satılırken, Franklar zamanında böyle baş olarak satılması yasaklanarak yalnız araziyle bağlanıp satılabildiğinden esaret maddesi birazıcık değişikliğe ve demirbaşlık derecesine düşmüşdü. Böylece eski zamana göre Avrupa medeniyet vâdisinde bir adım ilerlemiş denebilirse de bu feodalite usulünün bağlı olduğu türlü yük ve zulûm doğrusu hiç de insanlığa sığar şey değildir. Koruyucuların himaye ettikleri hakkındaki akıl ermez hükümetleri özellikle hiç acıması olmayanlarının ilk gece hakkı, yâni çiftçilerden biri kızını kocaya verecek olsa önce koruyucusu tarafından bekâreti izale olunup sonra zifaf edebilmek gibi bizlerce inanılmaz ve İslâm memleketlerinde hâtır ve hayale gelmez, buna katlanmayanlara yapılan muamele akıl ve insafın haricindedir.

Bu suretle kötüye varan usulün Kel Şarl tarafından tamamlanmasiyle bir taraftan Kuzey korsanları, bir taraftan asilzadeler takımı Fransa'yı harab etmekle tarihde çok fena örnek olmuşlardır.

Kel Şarl başına İmparatorluk tacını giydirmek için Papaya vaadettiği yardımın yapılması uğrunda muhtaç olduğu asker ve akçeyi toplamak üzere asilzadeler hakkında böyle olağanüstü izinler vererek devletini fena yola koydu. Halbuki Papaya İslâmlar aleyhine verdiği sözün de faydası görülmedi. Afrika'da hükümet eden Aglebilerin taarruzları artarak Papayı haraç vermeye mecbur etmişti.

Bu asırlarda İmparator tacını giydirmek Papaların hakkı sayılıp hangi hükümdar İtalya'nın Güney kıt'asına taarruz edip sataşan İslâmlara

karşı yardımcı olursa İmparator ünvanı kimseye tevcih olunmayıp üç sene kadar mahlûl hükmünde kalmışdır. Nihayet Alman kralının oğlu Şişmən Şarl milâdi 880 ve hicretin 267 senesinde İtalya'ya gelerek İtalya krallığı tacını giyip bir sene sonra da Roma İmparatorluğu payesini almışdır. Bunun ardından Alman krallığı da soyundan kendisine geçmekle iki devlet birleşmişdir.

Fransa Devleti günden güne çökerek asilzadelerin nüfuzu fevkalâde artmış, Dük ve Kontlar bulundukları yerin kralları hükmüne girmiş, Provens, yâni Marsilya tarafındaki Dük bağımsızlığını ilân ile kral unvanını almışdı.

Kuzeylilerin taarruzları günden güne arttığından, Fransa devletinin idaresi Şişman Şarli'ye teklif olup o da kabul etmekle Şarlman'ın bütün devleti 887 milâdi senesinde kâmilen onun eline geçmiştir.

Lâkin Fransa'ya taarruz eden Kuzeyliler üzerine harekette ağır davranıp Paris ahalisi iki sene kuşatmada kaldığından, nihayet ordusu ile gelmişse de muharebeden çekinerek kuzeylilere akça vererek fevkalâde müsaadelerle uzaklaştırabildiğinden bütün tabaasının nefretini kazandı. Asilzadeler tarafından krallıkdan çekilip atıldı.

Böylece tek bir hükümdar elinde iki sene kadar kalan Frank gene üç kısma ayrılarak artık Fransa, Almanya ve İtalya devletleri o günkü durumları kesinleşerek kurulmuşdur.

Şöyleki Almanya Kralı Luii'nin torunu asilzadeler tarafından Almanya krallığına seçildi. Gene kuzeyliler muharebelerinde üstün derecede kahramanlık gösteren Paris eyâleti Dükü Döber oğlu da Fransa krallığına seçildi. Kel Şarli tarafından asilzadelere verilen kral seçme hakkının sene geçince kendi hanedanı aleyhine kullanılması ibret almayı gerektiren bir olaydır. Bu yönden Döber oğulları üçüncü Fransız kraliyet hanedanını meydana çıkarıp Kapet hanedanı denilmişdir. Bu hanedandan gelen kralların hiç birisi İmparator adına olmayıp ancak Fransa Cumhuriyet oluncaya kadar zaman zaman Fransa tahtın geçip kral olmuşlardır.

İtalya'da krallık için hayli muharebeler olup nihayet düklerden biri galip gelerek İmparator ünvanı ile İtalya hükümdarı olmuşdur. Böylece Karlovinç hanedanı yalnız Almanya'da kalmışdı. Yirmi sene sonra da soyları kuruyarak bu hanedanın bir tarafda hükümetleri kalmamışdır.

Bu suretle Frank devleti üç kısma ayrılmışdı. Ancak Marsilya'da bir krallık ortaya çıkmış, bir de İsviçre tarafından Burgon krallığı kurulduğundan beş devlet peyda olmuşdur. Fransa devleti pek fena hâle girip yüz sene kadar yıkılmış gibi havada kalmışdır. Şarlman dirilip de bu hâli görse bunca emeklerinin kısa zamanda heba edildiğine acıyıp ağlamakdan başka yapacak şeyi yokdu.

Şarlman'dan sonra iki büyük devlet daha kurulmuşdu. Birisi İngiltere devletidir. İngiltere adası küçük küçük kralların idaresinde iken, içlerinden birisi galip gelip bir devlet kurarak gittikçe kuvvet ve kudretini arttırmışdır. Diğeri Rusya devletidir ki; bir takım Kuzeyliler Baltık denizinden geçerek 860 miladi tarihinde Rusya'da bir hükümet kurmuşlar ve Kiyef şehrini pa-i taht yapmışlardır. Halkından bazıları İstanbul'a kadar gelmiş. İsevi dinini kabullenip papazlar alıp dönmüşler ve İstanbul Kayseri ile aralarında anlaşmalar yapılarak bütün halkı Ortodokslarının mezhebine girmişdir. Bu devlet de gittikçe yerleşerek kuvvetlenmiş ve genişlemişdi. Moskova şehrini pa-i taht yaptıkları gibi Petersburg şehrini de kurmuşlardır.

Leh Devleti Rus Devletinden daha eski olup Lehliler bir aralık Rusya ve Prusya'ya taarruz ederek birçok yerler almışlarsa da bu yerler azar azar ellerinden gitmişdir.

Çekler de İslav kavminden olup bir aralık bir hükûmet kurarak beş altı yüz sene krallıkla idare olunmuşdur.

Hunların bakiyesi olan ve Honguruna denilen Macarlar da Cermanya'nın her tarafını dolaşarak girdikleri memleketleri talan etmekle meşguldüler. Nihayet 900 milâdî senesinde krallıkla idare olunur hükümet kurdular.

Şarlman devletinin sönmesiyle evlâdları da yok oldu. Almanya hükümdarlığına Herseklerden yâni düklerden biri, bazen kontlardan uygun görüleni seçildi.

Çoğunlukla bir millet meclisi toplanıp asilzadeler tarafından seçilerek meclis tarafından onaylanırdı, nüfuzlu bir hanedan olarak da Almanya hükümdarlığı bir zaman kaldı ise de veraset geçerli değildi. Fransa'da olduğu gibi Almanya'da da feodalite yolu ile ele geçirilen topraklar için veraset kaidesi uygulanarak asilzâdelerin kuvveti artıp, İmparator seçimi bazı Piskoposlar ile beraber onların eline geçmişdi. Ve Almanya Hersekleri yâni dükleri o vakit vali demek olduğu gibi Almanya'nın İslâv ve Macarlardan korunması için bazılarına ziyâde nüfuz verilerek bağımsız krallar gibi olmuşlardır.

İtalya kıt'ası ise bu asırda türlü karışıklıklara düşerek papaların kötü davranışlarından dolayı Roma'da türlü hiyleler geçerli iken halkı da cumhuriyet sevdasına düşmüşdü.

Gariptir ki; Şarlman'ın vefatı sırasında Bağdat halifesi Harûn-ür Reşîd de vefat etmişdi. Tıpkı Frank Devleti gibi Abbasî Devleti de düşmeye yüz tutmuş ve yukarıda anlatıldığı gibi yer yer bir takım melikler çıkıp halifelerin hükümeti Frank hükümdarlarının hükümeti gibi sözde kalmıştı. Yukarıda söylendiği gibi Frank Devletinde saray müdürü nasp olunduğu gibi Abbasî Devletinde de bir Emîr-ül Ümera vardı. Bu iki

Devlet birbirini taklit edercesine benzerlik gösterip yalnız yukarıda anlatıldığı gibi maarif yaymakda birbirine benzemezlerdi.

İslâm milletleri ilk çıkışında bütün dünyanın gözünü ürkütmüş ve Avrupa'yı titretmişken, bu zamanda öyle garip ayrılıklara düşüp parçalandılar ki; artık Avrupalıların İslâmdan korkusu kalmamışdı. Fakat kendileri de aynı durumda oldukları için taarruza güçleri yetmezdi. Hatta bu zamanda Fransa'nın hali pek perişan olup bir açlık sürüyordu. Öyle ki o vakit, cahil ve geri kafalı Fransız halkı «1100 senesi yaklaşdı, dünyanın sonu geldi.» diye günahlarından tövbe ile eline geçeni ve malını kiliseye bağışlar, vakfederdi, kimi de Kudüs-ü Şerifi ziyarete giderdi. İşte Fransız kiliselerinin zenginliği bundandır.

Ve Ferber adlı bir Fransız Endülüs'e gidip idare merkezi kurtuba şehrinde Arab mekteplerinde biraz rakam ve hendese, hey'et, kimya fenleri tahsil ile Fransa'ya dönüşünde kendisine sihirbaz gözüyle bakılmışdı. Ferber Arablardan öğrendiği bilimle Papalık makamına erişerek 1300 milâdî senesinde Roma'da Papa iken vefat etmiştir.

Kısaca bu asırda Avrupa'nın her cihetle fena olup yalnız Almanya İmparatorluğu epeyce kuvvetlenmişdi. Bu asır taassup asrı olmakla Papaların Ruhanî nüfuzu da ilerlemişdi.

Şöyleki, idaresi gayet iyi olan Almanya hükümdarı Hanri, 936 milâdî senesinde ölünce bir millet meclisi tarafından oğlu büyük Otton Almanya krallığına seçildi. O da babası gibi akıllı davranıp Almanya daha da kuvvetlenince Çekleri zorla Dükleriyle İsevî dinine sokup Almanyaya bağlamış ve Macarları da yenip onların tecavüzlerinden kurtarmışdı. Almanya ile Macaristan arasında bir markilik kurularak adına Ostermak denilmişdi ki, Macaristan sınırı arasında Doğu Markiliği demek olup Avusturya kelimesi de ondan gelmedir.

İşte Almanya'ya tâbi devletlerden olup da sınırları bir olan Avusturya Devletinin kökü bu küçük sancaktır. Ümerasının oturduğu yer Viyana şehridir. İslavlar arasında Viyanaya Beç denildiğinden, tarihimizde de Beç şehri diye geçer.

Ve Almanya Baltık denizi Lehistan, Macaristan, Hırvat, İtalya, Fransa ve Hollandayı içine alan geniş İmparatorluk olup ahalisine Alman veya Nemçe denir. Fakat bizim dilimizde Nemçe terimi Avusturyalı için kullanılır olmuşdur.

Açıklandığı gibi Otton kuvvetlenerek İtalya'yı da ele geçirerek Roma'ya gidip İmparator tacını giymiş ve oğlu da İstanbul Kayserinin kızıyla evlenip kendi İmparatorluğu kayser tarafından onaylanmıştır.

Bir zamandan beri İmparatorluk ünvanı kâh İtalya, kâh Almanya krallarında dolaşırken bundan sonra Almanya'da kalmışdır. Ve Cermen tacını giymek yalnız Almanya kralı demek olarak Almanya kralları im-

parator ünvanı ekseriya Roma'da taç giydikten sonra alırlardı. Ancak Cermen tacını giydikleri gibi Roma hükümetinin yani katoliklerin en büyük hükümdarı olmak diğer krallara üstün sayılmak gereği de beraber elde edilirdi. (974) milâdi senesinde Otton ölüp oğlu da, torunu da tahta oturduktan sonra akrabasından Bavyera Dükü ikinci Hanri Alman krallığına seçildi. Romaya gidip de imparator tacını giydiği vakit Papa tarafından kendisine haç resimli bir altın elma takdim olununca memnun olmuşdu. Halbuki Papanın bunu vermekdeki ard düşüncesi; «sana dünyayı veren benim» manasında idi. Bunu ikinci Hanri'ye anlatmak ve bu düşünceyi herkesin kafasına yerleştirmekdi. Hanri, İsa'nın cemaatini koruyacağına Papa önünde yemin ettiği sırada; «ben Papaya sadık kalacağım» sözlerini de kendisine dedirtmişlerdir. Bunlarsa hep çatallı sözlerdi. Bu türden oyunlarla Papalar gün, gün kuvvet almışlardır. Hanri Saks hanedanından olup 1024 milâdi tarihinde vefat ederek bu hanedandan kimse kalmadığı için asilzade ve piskoposlar ve halk toplanarak diğer Cerman Prenslerinden Konrad adlı Prensi seçip Mayans şehrinde, Cermanya ve Milan şehrinde İtalya ve Roma'da imparator taçlarını giymişdi. Sonraları Burgon kralı Bilavâris ölünce hükümetini Konrad zaptetmişdir. İşte bu münasebetle İsviçre'de Almanya Devletine geçmişdir.

Konrad asilzadelerin nüfuzlarını kırmak için Piskoposlarla şehirler halkına pek çok müsaade ve imtiyazlar verdi. Böylece 15 sene hükümet ettikten sonra vefatında oğlu üçüncü Hanri tahta geçti.

İşte Salip muharebeleri aşağıda anlatılacağı gibi bunun zamanındadır. İşte bu Hanri Almanya, İtalya ve Burgon kralı olup o da boşalan dükalıkları ele geçirip bizzat devlet tarafından idare edilmek üzere yerlerine Balatinler yani Voyvodaları yollamışlardır. O esnada İtalya'da üç Papa toplandığı sırada oraya giderek üçüncü de bir Papas meclisi tarafından şehrinden atıp yerine bir başkasını seçdirmiş, kendisi de imparator tacını giymişdi. Lakin oğlu 4 üncü Hanrinin imparatorluğu zamanında asilzade sınıfı yine kuvvetlenerek nüfuzlarını arttırmışlardı. Sonra Papalar seçilir, imparator da onaylardı. Gelenek bu iken Papa yedinci Greguvar bundan sonra Papa Roma ahalisinin rızası ile ve kilisenin en büyük rütbeli kimseleri kardinaller tarafından seçilerek imparatorun onayına lüzum yokdur, diye bir papas meclisine karar verdirmişdi. Ayrıca Papas olanların evlenmelerini yasaklamak gibi işlere giriştiği gibi Piskoposların hükümetlerden tamamen ayrı ve bağımsız olmalarını kapsar yayınladığı tenbihleri vardı. Bu özel davranışlarından dolayı Hanri ile aralarında pek çok kavgalar çıkmışdır. Bir aralık Hanri onun papalıkdan çekilmesi için bir piskopos meclisine hükmettirmişse de o da Hanri'yi hal ile aforoz etmiş ve asilzadelerin kuvvetiyle Düklerden birisi Henri yerine seçilip getirilmişdi. Ancak Hanri ona galip gelerek İtalya'ya gitmiş

ve üç sene Roma şehrini kuşatmışdı. Sonra galip gelip yeniden intihap ettirdiği Papa tarafından da imparatorluk tacını giymişdir. Sonraları Papa seçmek hakkını kardinaller bütün bütün ele geçirip hâlâ öylece yürütülmektedir. Ve Piskopos çekişmesi uzayarak nihayet piskoposlar yalnız ellerindeki toprakların sahibi olarak imparatorların himayesinde olmak üzere bağımsız Papanın hükümeti altında kalmaları uygun görülüp karara bağlanmıştır.

Salip muharebelerine gelince bu muharebeler adı geçen Üçüncü Hanri'nin zamanında yani (1096) milâdi (490) hicri senesinde ortaya çıkmışdır. Şöyleki ötedenberi ziyaret için Kudüs-ü Şerif'e gelip giden hıristiyanlara iyi davranılırken Abbasi devletinin kuvvetli otoritesi azaldıkça Irak ve Şam taraflarına Tatar ve Türkmen kabile aşiretlerinin hıristiyanlara karşı haşin davranışları halkın düşüncelerini değiştirip asıl dini gayret taassuba, büyüklük ve misafirperverlik gibi iyi davranışlarını zulüm ve baskı altında bulunmaya çevrilmişdi.

Reaya ve kendilerine aman verilmiş yabancı tabaalıların halleri perişandı. 385 hicri senesi içinde Kudüs-ü Şerif ziyaretçileri arasında bulunarak Kudüs'e gelmiş, Jerben ilmi, hüneri ve baht açıklığı ile Papalık makamına yükselince Avrupa halkını İslâm olanlar aleyhine kışkırtarak uyarmağa istekde bulunmağa başlamışdı.

Kudüs-ü Şerif Selçuklular eline geçtikten sonra orada hükümet eden Türkmenler tarafından ziyaretçi hıristiyanlara eza, cefa edildiğini oradan dönen hıristiyanlar şikâyet edip yaygarayı basıyorlardı. Halbuki yukarıda anlatıldığı gibi Selçukluların İstanbul'a yaklaşmasından çok korkan Kayser İstanbul'un Türkler eline geçmek üzere olduğundan bahisle Avrupa'yı muharebeye sürüklemek istiyor, Avrupa'daki hükümdarlar da Avrupa'yı uzak da olsa bir kaygıdan korumak için Selçukluların durmadan ilerlemesini durduracak önleme çarelerini aramakda kendilerini zorunlu buluyorlardı.

Bir de Fransa asilzadeleri memleketi pek ziyade rahatsız ettiklerinde bir sefer açılıp da asilzadeler muharebeye sürülürse halk da biraz nefes alır diye Fransa kralı böyle düşünürdü.

Papa ise kendinden önce gelenlerin Ağlebiyelilere verdiği haracı hatırından bir türlü çıkaramıyor ve İslâm milletinin böyle çabuk ilerlemelerinden kuşkulanarak başka ruhani reisi bulunan hıristiyan ziyaret yeri Kudüs-ü Şerifin İseviler elinde bulunmasını arzu etmesi ile Melikşah'ın tahta geçtiğinden beri Avrupa halkını İslâmlar ile muharebeye teşvik etmekde idi. Yukarıdaki sebeplerden ötürü Avrupa'da bir heyecan ortalığı sardı. Hemen Kudüs-ü Şerifi almak üzere harekete karar verildi ve ilk önce Fransa'da fedai bayrakları açıldı. Bu bayrakların altına pek çok halk toplandı. İspanyollar Endülüs Arablarından korkularından çekine-

rek katılmayıp yerlerinden ayrılmamışlarsa da diğer Avrupa memleketlerinde bulunan silâhşör takımları ayaklandı. Onların arkasına birçok halk katıldı.

Bu bayrakların altına gelip yazılanlar göğüslerine haç resmi yaptıklarından onlara Ehl-i Salib denildi. Böylece İtalya, Fransa ve Almanya'dan sayısız Haçlılar «Kudüs Kudüs» diyerek yola revan oldular. Üçüncü fasılda anlatıldığı gibi Avrupalıların korktuğu Selçuklular acaip bir karışıklığa düşmüşlerdi. Ama Ehl-i Salib de muntazam bir idare altında olmadığı için çoğu Macaristan ve Bulgaristan'dan geçerken hastalıkdan, yorgunlukdan telef oldu. Geri kalanı İznik'e kadar varmışlarsa da, hemen orada yapılan bir muharebede imha edilmişdi.

Ancak o vakit Almanya'ya bağlı olan Belçika dükü ile birtakım Fransız dük ve kontları da arazilerini satıp bu Salib muharebeleri için birçok akça tedarik ederek tertipledikleri ordular epeyce muntazam oldukları halde birtakım Macaristan, birtakım Dalmaçya yolu ile hareket ettiler. Gerçi bunların da çoğu yollarda azalmışsa da yine artanı büyük bir kuvvet olarak İstanbul'a varınca, İstanbul kayseri ürküp acele bunları Üsküdar'a geçirmiş, İslâmların onlardan önce kendisinden aldıkları toprakları kendilerine bırakıp teslim edeceğini vaad etmişdir.

Bunlar Üsküdar'dan hareketle Kılıçarslan'ın pa-i tahtı olan İznik'i 1097 milâdi (491 hicri) senesinde ele geçirmişler ve Anadolu'da ilerleyerek Antakya şehrine gelmişlerdi. Dokuz ay kuşattıktan sonra istilâ edip bir Dükalıp kurmuşlardı. Bu esnada Hazret-i İbrahim'in doğduğu yer ve makam-ı Şerifi olan Urfa şehrini alıp orada da bir kontluk kurdular. Buralarda birer mikdar kuvvet bırakarak geri kalan kuvvetleriyle Kudüs-ü Şerife varıp bir aydan fazla kuşadıp nihayet istilâ ederek içindeki İslâm ve Yahudileri katl ve idam etmişlerdir. Sonra Beyrut ve Akkâyı ele geçirmişler, Süveyş denizine kadar olan yerleri de istilâ ederek Kudüs-ü Şerif Kraliyet adiyle bir krallık kurmuşlardı.

Bu esnada Elcezire'de Atabeyler devleti ortaya çıkıp Atabey İmadettin Zengi Halep şehrini ele geçirip Urfa'yı Ehl-i Salib'den kurtardı. Orada bulunan hıristiyanların idam olundukları haberi Frenkistan'da duyulunca tekrar Avrupa ahalisi çoşup taşarak gelmiş olduğu halde Fransa kralı yedinci Lui'yi Papa aforoz ettiğinden tövbesini tamamlamak için muharebe etmeyi arzu ve kararlaştırarak 100 bin kişi ile Salib ordusuna katıldığı gibi, Alman imparatoru da bir ordu kurup bu ordular (541) hicri senesinde İstanbul'dan geçmişdi. Ancak imparator ordusunun idaresi yolsuz olduğundan bazı rivayete göre Rum klavuzlara aldandıklarından Anadolu içinde yapılan muharebede bütün bütün batmış ve kılıç artığı Lui'nin ordusuna katılmışdı. Lui de Aydın tarafında İslâm askeri ile yapılan muharebede askerinin yarısını kaybederek elinde yeter kuvvet kal-

madığından, artık kavgadan vazgeçip Anadolu kıyılarında denizden Antakya'ya çıkıp oradan o da imparator gibi ziyaret yollu Kudüs-ü Şerife gitmişdir.

Sonra imparator ve Lui Kudüs-ü Şerif kralı ile birleşerek Şam-ı Şerif üzerine taarruz etmişler ise de bir şey yapamayıp Urfa'dan da vaz geçerek imparator ve Lui beş on adamı ile Avrupaya dönmüşlerdir. Ve sonra Imadettin'in oğlu Nurettin Şam'ı ele geçirip Atabey Devleti kuvvetini artırarak günden güne galibiyetler ve zaferler İslâmlarda görünmeye başlayıp sonra Nurettin'in ümerasından Yusuf Selâhaddin bin Eyüp Mısır'da ortaya çıkıp Fatimiye Devleti batıp yerine Eyyûbi Devleti geçince İslâmın galibiyet ve satveti artarak bu yerlerde «Frenklerin kuvvet ve galebesi» diye bir şey kalmamışdır. Bu muharebeler sırasında asilzadelerin akçaya ihtiyaçları vardı. Bunun için şehirler halkına hürriyet'i satarlardı ve şehir halkına hükümetlerden fazla müsait davranılırdı. İşte böyle vesilelerle asilzadelerin nüfuzlarını kırmağa ve azaltmağa çalışılırdı.

Fakat Papaların nüfuzu arttıkça artıyordu. Hattâ bu asırda pek ziyade kuvvetlenerek Barbarosa diye anılan Alman imparatoru Papa ve İtalya ahalisi ile muharebeler yapmış, nihayet İtalya'da Papa ile görüşmesinde Papa ata binerken özengisini tutmak derecesine düşerek böylece imparator tacını giymişdi. O vakit Papayı Roma'dan çıkarıp cumhuriyet kurmak isteyen kimseyi ateşe atıp yakmışdır. İşte bu asırda yani (583) hicri senesinde Selâhaddin'in Kudüs-ü Şerifi zaptettiği haberi Avrupa'ya dehşetle yayılınca, Papa kaderinden öldüğü gibi bütün Avrupa asilzadeleri muharebeye gitmek için and için yemin ettiler. Alman İmparatoru Frederik, Fransa kralı Filip ve İngiltere kralı Rişar da Haçlarını takınmışlardı. Bu suretle Frederik bir ordu ile Salib muharebelerine çıkıp ancak Konya tarafında bir nehirde boğulmuşdur. Filip ile Rişar Marsilya ve Cenova iskelelerinden denizden doğruca Ber-rüşşam'a çıkıp ancak araları rekabet ve kıskançlık gibi hallerle açıkdı ve kavga etmişlerdi. Filip de kendi askerini bir dük'e teslim ederek Fransa'ya döndü.

Rişar cesur hareketleri ile şöhret kazanmışsa da Kudüs-ü Şerifi alamayıp Selâhaddin ile mütareke yaparak Yafa'dan Akkâ'ya kadar olan sahiller İseviler elinde kalmak üzere Kudüs-ü Şerif'e ve diğer ziyaret yerlerine gidip gelmelerine izin verilmesini mütareke şartları için almışdır.

Bunun üzerine Papa tekrar büyük hükümdarları Salib muharebelerine teşvik etmişse fayda vermedi. Ancak Fransa ve diğer Avrupa memleketleri asilzadelerinden çoğunu getirmişdi. Lâkin onlar da Kudüs'ün doğru yolu denizden olduğunu öğrenip ve Mısır ele geçirilmedikçe Berrüş Şam'da iş görmek kabil olmayacağını anlayıp önce Mısır'ı ele geçirelim dediler. Venediklilerden bir mikdar donanma kiralayıp ancak bu

sırada İstanbul kayseri tahtından indirilmiş olmakla oğlu bu Ehl-i Salib donanmasına başvurarak onları İstanbul'a davet ve katolik mezhebi ile ortodoks mezhebini birleştirmek gibi bazı ayrıntıları da taahhüd ederek İstanbul'a getirdi.

1204 milâdî senesinde biraz kuşattıktan sonra ele geçirdiler. Kayserin oğlu sözünü yerine getiremediği gibi ahali tarafından idam edildi. Babası da kederinden öldü. Salip ordusu da İstanbul'u yağma ve yarısını yakıp yıkdılar, birçok eski eserleri tahrip ettiler ve ortadan kaldırdılar.

Çoğu topraklarını aralarında bölüşerek içlerinden birini imparatorluğa seçmişlerdi. Venedikliler kıyı ve adaların çoğunu ele geçirmişdi. İşte Istanbul'da Lâtin imparatorluğu dedikleri kayserlik budur.

Bir marki de Selânik dolayları ile Yunanistan'ın bir mikdarını birleştirip bir hükûmet kurmuşdu. Tahttan indirilen kayser hanedanı İznik'de bir kayserlik kurdukları gibi önceleri İstanbul'daki tahtta oturan bir hanedan da Trabzon'da ayrı bir kayserlik kurmuşdu. Bu Lâtin imparatorluğu elli yedi sene sürdükten sonra İznik'de kayseri bulunan Mişel Paleolog Cenevizlilerin yardımı ile İstanbul'u geri alınca Lâtin imparatorluğu da yok olmuşdur.

Mezhep ayrılıkları ve çekişmeleri ile İstanbul'un Franklar eline geçmesi de Papa'ya bir nevi yardım ise de bu seferin asıl maksadı olan Kudüs-ü Şerif hakkında bir şey neticelenmediğinden Papa kendi dünyasını tekrar Salip muharebelerine teşvik ediyordu. Bu esnada İngiltere halkı hür düşüncelere eğilerek meşrûti hükûmet şekline girmiş ve Fransa kralı Filip de memleketinin imarı ile ilim ve fende ilerleme fikrine koyulmuşdu. Cermanya'da da pek çok ihtilâflar çıkarak bazen bir asırda müteaddit imparatorlar bulunur. Bazen imparatorlar ile Papa ve halk arasında kavga ve çekişmeler çıkar. İmparatorlar Papa tarafından afaroz olunurdu. Kısaca Avrupa'nın hali gün gün fenalaşıyor, Papanın sözlerine hükümdarlar kulak asmıyorlardı. Gerçekde bir takım delikanlılar Marsilya'dan gemilere binip Kudüs'ü almak için yola çıkmışlarsa da bazıları batıp yok olmuş, geri kalanı da dolandırıcılar tarafından İskenderiye'ye götürülerek «esir» diye satılmışlardır. Bu sırada Almanya'dan yirmibin kadar delikanlı Kudüs'e gitmek üzere hareket etmişlerse de çoğu bu yoldan geri dönmüş, bir çoğu da açlıkdan ölerek dağılmışdır.

Kudüs-ü Şerif her ne kadar ehli İslâm elinde ise de krallığı ünvanı Fransa asilzadelerinden birinin üzerine olmakla, o da Papa'nın eklenen yardımı ile bir ordu tertip ederek doğru Mısır'a geçmiş, Dimyatı ele geçirmişse de, kısa zaman içinde burasını terk ederek Avrupa'ya geri dönmüşdü.

Papanın cebir ve zoru ile Almanya kayseri İkinci Frederik, 620 hicrî senesinde bir ordu ile Akka'ya varmış, o vakit Eyyûbî Sultanlarından

Mısır'da hükümet eden Melik Kâmil ile bir mütareke akd ile ona birkaç kale verip mukabilinde biraz arazi ile Kudüs şehrini alarak kendi kendine Kudüs'de taç giydikten sonra Avrupa'ya dönmüşdür. Lâkın böyle muharebesiz kaleler verip karşılığında yalnız Kudüs'ü alarak taç giymesinden papa memnun olmamışdır.

Sonraları Kudüs'ü Şerif Ehl-i İslâm tarafından tekrar ele geçirilip ertesi sene yine hıristiyanların eline geçdi ise de, ardından Moğollardan kaçıp bu taraflara gelen Harzemlilerin eline geçmekle Kudüs'ü tekrar ele geçirmek için Fransa kralı dokuzuncu Lui bir ordu ile Kıbrıs adasını gidip oradan 647 hicri senesinde Mısır'a geçip Demyad kasabasını ele geçirip Mısır, Kahire üzerine taarruz etmişse de askeri kırılıp kendisi tutsak olup Demya'ı geri vermiş ve birçok da akça ödedikten sonra esaretten kurtularak Doğu'da görüp de ibret aldığı birçok medeni eserlerden ve bilimden faydalanarak Fransa'ya dönüşünde güzel kanunlar tanzimine gayret ederek pek dindar olduğu halde Papanın tecavüzlerini yasaklayan mezhep işleri idaresi hakkında da kanunlar tanzim etmiştir.

Sonra Mısır Kölemenleri ehli salib elinde kalmış olan Antakya, Yafa, Akka ve diğer bazı yerleri geri almışlardır. Antakya ile Yafa'nın Kölemenler eline geçtiiğ haberi Frenk diyarına ulaşınca Fransa kralı Dokuzuncu Lui asilzadelerini Paris'e davet edip muharebeye karar verdiği sırada Tunus hükümdarı İsevi dinine girmek niyetinde imiş, diye duyunca ilk önce o tarafa gitmişse de ordusu üzerine Ehli İslâmın arslanlar gibi saldırdığını görünce o haberin yalan olduğunu anlayıp oradan çekilerek varıp Kartaca şehrini alır ve orada ölünce ordusu bir iki ay kalıp Tunus hükümdarı ile İsevi dininin ve Avrupa ticaretinin serbestçe yapılması şartiyle andlaşmalar yaparak Fransa'ya döndü. Gerçi İngiltere kralının oğlu olup Lui ile beraber bulunan Edvard Fransız ordusu ile birlikte dönmeyip 12000 askerle Ber-rüş Şam'a azimate etmişse de Mısır Sultanı Baybars'a karşı bir şey yapamayıp o da İngiltere'ye dönmüştür.

Isevilerin en son ellerinde kalan Sayda kıyısını da milâdın 1291 ve Hicretin 690 senesinde Mısır memlükleri ele geçirmekle artık Frenklerin gayreti kesilmiş ve Salip muharebeleri de son bulmuşdur.

Bu suretle İslâm memleketleri Frenk taarruzlarından kurtulmuşsa da Moğol taarruzlariyle harab ve viran olmuşdu. Ve Mısır sultanları Moğollarla epeyce zaman meşgul oldukları gibi Selçukluların Anadolu'da kalan bir şubesi de bu gibi muharebelerle zaif düşüp nihayet (699) hicri senesinde dönüp Osmanlı devleti ortaya çıkarak büyük çabuklukla büyüyüp İslâm milletlerinin kuvvetini yenilemiş ve ayaklandırmış ve o vakte göre muntazam asker tertip ederek Avrupalıların gözünü ürkütmüşdü. Avrupa asker ise icab edince toplanır dirinti makulesi olduğundan, Osmanlı Devleti az vakit zarfında büyük zaferlere mazhar olmuşdur.

Uyanıp ibret alınacak şudur; Avrupalıların korkdukları Selçuk Türkleri, Salib muharebelerinin başlangıcından önce aralarında kargaşalık çıkararak büyük bir işe muktedir olamadıklarından ilk önceleri ehl-i Salib kolaylıkla zaferler kazanıp eğer İmadettin Zengi ile Nurettin Şehid ve müteakiben Yusuf Selâhaddin ortaya çıkmamış olsaydı, İslâm milletlerinin hali pek fena olurdu. Bunlar Frenklerin zafer kazanıp genişlemelerini kesmiş oldukları halde çok geçmeden devletleri ortadan kalkmış ve İslâm memleketleri tatarların istilâsiyle harab olmuş ve Frank devletleri epeyce nizam bulmuşken, Osmanlı devleti ortaya çıkarak ehl-i islâm yeniden hayata kavuşmuşdu. Avrupa'nın en güzel yerlerini ele geçirmeyi ve Avrupa'yı korkutmayı başarmıştır. Fakat bu Salib muharebeleri ile Frenkler İstanbul'un fethini birkaç yüz sene geciktirdiler, denebilir.

Bu muharebeler olmasaydı, belki bütün Avrupa ehl-i İslâm eline geçerdi, denilebilir.

Salib muharebelerinin asıl amacı Kudüs'ü Şerif'in Avrupalılar elinde kalması idi. Frenkler bu neticeye ulaşamamışlarsa da bu seferler Avrupanın öncelikle Fransa'nın büyük menfaatlerini doğurmuşdur.

Zira o asırda ilim ve fen İstanbul ile Mısır'da yüksek derecede idi. Buralarda Frenkler çok şeyler öğrenmişler ve hayli Rum, Suryani, Arab kitapları satın alarak Avrupa'ya götürüp okuyarak önceleri taklid ederek şiir söylemeğe ve hikâyeler yazmağa başlamışlardı. Ondan sonra Eski Yunan ve Lâtin kitapları okumağa başladıkları gibi Arabistan'dan İspanya'ya geçerek ehli İslâm arasında duyulan ilim ve fenden Endülüs'de, Emevilerin pay-ı tahtı olan Kurtuba'ya gidip gelen Avrupalıların öğrendikleri tıp, kimya, biyoloji, matematik ve geometri, felsefe ve astronomi gibi fenlerde Avrupa'nın her tarafında yayılmağa başlayıp o vakte kadar Avrupalıların bilmediği türlü nebatlar ve yiyecek ve eşya hep sonradan meydana çıkmıştır.

Sonra Avrupa'nın her tarafında mektepler açılarak ilim ve san'atta hâlâ hayretle baktığımız yüksek dereceye erişmişlerdir. Avrupalılar ilk önce Arab ve Rum medeniyetini görerek taklit edip sonra yüksek seviyeye gelmişlerdir. Bu Salib muharebeleri sırasında harp usullerini öğrenmişlerdi. Avrupa'da gemi inşası san'atı da o asırdan sonra ilerlemişdir. Ve sefer arkadaşlığı yakınlığı ile Avrupalılar birbirlerini tanıyıp anlaşarak aralarında yardımlaşma fikri yerleşmiş ve kendilerini bir millet gibi tanımışlardı. Bu yüzden yardım fikri gelişerek fıkara ve hastalara bakmak üzere birkaç tarikat peyda olup yalnız insanlığa hizmet için her din ve mezhepden adam kabul edilerek Avrupa'da hâlâ itibarda olan Masonluk da o tarihden sonra ortaya çıkmışdır. Sahipleri arasında kemankeş sırrı gibi bir sır olarak birbirlerini tanımak için aralarında bir takım işaret

ve alâmetler vardır. Medeni memleketlerde seyahat eden Avrupalıların gözleri açılıp ondan sonra akıl ve mantığa yer verip papasların aşıladığı korkulardan sıyrılıp mutaassıp düşüncelerden vazgeçerek akıl yoluna girmişlerdir. Salib seferlerinde Roma'ya gidip orada geçen dessise ve şahsi düşmanlıkları görüp işin aslını öğrenip mezhep işlerinde hayli fikir değiştirdiler. Böylece Salib muharebeleri sırasında Papaların nüfuzu çok ilerlemişken sonraları düşmeye yüz tutup aforoz keyfiyeti ile herkesin gözünde ve düşüncesinde değerinden düşünce, Papalar serin kanlı yumuşak davranmağa başladılar. Hatta Fransa Kralı Lui pek geri düşünceli fazla dine bağlı iken, iki defa Salib muharebelerine gitmişken «Fransa devletine yalnız Allah karışır. Papanın hiç bir yönden işlerine karışmağa hakkı yoktur» diye ilân etmişdi. Ondan sonra gelen Fransa kralları da Papaların nüfuzunu azaltıp Fransa krallığının nüfuzunu genişletmeye çalışmışlardır. Hatta Lui'den sonra Papa'ya karşı koyabilecek şekilde bütün halkın kalbini kazanmak için Papas, asilzadeler ve halkdan kurulmuş birleşmiş olarak her tarafdan meb'uslar getirip genel meclis kurmuşdu. Sonra Fransa mühim mes'eleler karşısında kalınca bu meclis birkaç defa kurulmuşdur ve en sonraki kuruluşu Fransa cumhuriyetinin ilki ve başlangıcıdır.

Sair yerlerde de Papanın nüfuzu böylece düşmüşdür. Hatta 1338 milâdî senesinde imparator seçiminde bulunan Prens ve Piskoposlar Frankfurt şehrinde toplanıp bundan sonra Cermanya kayserliğine seçilecek zat, bütün toplumun kararı ile ve Papanın onayını gerektirmeden seçildikleri gibi Roma imparatoru vazifeleriyle haklarına Allah tarafından mutasarrıf olmak kararını verip bir özel kanun koymuşlardır.

Bununla Papa nüfuzunu epiyce kaybetmişdi. Ondan sonra da Papalar artık bir Cermanya imparatorunu aforoz edememişlerdir.

Fransa kralları imparator ünvanından mahrum oldukları için Papaya kaşı boyunları eğri olmadığı gibi Papaya güzelce karşı koyarak devletlerinde istediklerini yapabilmişdi. Daha o vakit Fransa şahidi olduğumuz toplum birliği kurmaya başlamışdı.

Almanya hükümdarları ise Roma imparatoru ünvanını üzerlerinde taşıdıklarına göre Romayı elde tutmak iddiası ile daima asker ve akçaya ihtiyacı vardı. Böylece dük ve kontlarla diğer asilzadelere fazla hürriyet verdikleri için daima İtalya işlerine karışarak Almanya işlerine bakmaya vakit bulamadıklarından Almanya asılzadeleri çok nüfuz ve kuvvet kazanıp böyle olunca ayrılıklar Almanya'da çekişmeler halini almışdı. Gerçi İsviçre'de bulunan Habsburg kontu aynı zamanda kayserliğe seçilen Rudolf epiyce kuvvetlenerek asılzadelerin tecavüzlerini önlemiş ve oğlu Rober de Avusturya dükü olduğu halde ondan sonra kayserliğe seçilerek 1308 milâdî senesinde hükümet etmişse de ondan sonra

imparatorluk başka hanedana geçmişdir. Onun zamanında İsviçreliler isyan ederek Alman devleti ile aralarında uzun zaman muharebeler sürdürülüp sonunda İsviçre Almanya'dan ayrılmış ve bağımsız bir cumhuriyet olmuşdur.

Anlatıldığı gibi asılzadeler fazla kuvvetlendikleri için Almanya'da herkes ve halk kendini emniyette görmeyip hatta bazı şehirler halkı kendini asılzadelerin şerrinden korumak için aralarında birleşmişler ve andlaşmalar yapmışlardı. İşte Villes İnitiatignes tabiri bundan gelmişdir.

İmparatorluk intihabı olup da bunda veraset usulü cari olmadığı halde dük, kont ve sair seçilen prensler malikaneleri olan memleketlere verasetle el koyarak her biri birer bağımsız hükümdar olduklarından bazı piskoposlar ile beraber kayser seçilmesi hakkına da el koyup kendilerine ait saydıklarından imparatorluk söz de kalıp Alman dükleri imparatorluğu kabul etmez olmuşlardı. Ve bu veraset usulünün kaldırılması ile imparatorluğun nüfuzunun yenilemesi artık kabil olamıyacağı anlaşılıp kayser intihabı meselesi ise Almanya için mühim bir şey olduğundan, aynı gelenekde bir usul bir kaide de yoktu. 1350 milâdi tarihinde kayser seçme hakkı olan Prens ve Piskoposlar tayin ve sınırlandırarak kayserin ölümünde bunlar üç ay içinde Frankfurt şehrinde toplanarak çoğunluk ile kayser seçmeleri kanun olmuşdur. Bu dük, prens ve piskoposlar seçmen ünvanını almışlar, ondan sonra imparator seçmek kanun ile onların haklarından sayılmışdır. Çek kralı ve Grandeburg markisi de bu seçmenlerdendi. İşte böyle ilkelerden dolayı Alman devleti birleşik bir toplum olamayınca nihayet İtalya gibi küçük hükümlere parçalanmıştır.

Salib muharebelerinden Avrupa'nın bir kazancı da şudur: El-i Salibin maksadı birdi. Fikirde birleşme ve beraberlikle eşitlik feodalite usulünü kırmağa başlamışdı. İnsan onuru ve değeri asilzadelere kalmayıp yararlı, yiğitlik kahramanlıkla kendini esirgemeyen de bundan nasibini alırdı, böylece asilzadeler önünde insandan sayılmayan halkdan birinin değeri bilinmeğe başladı.

Ayrıca asılzadeler akçaya ihtiyaç duyunca ellerindeki imtiyazları bulundukları şehir halkına satarlardı. Diğer şehirler de bunları görerek zorla hürriyetlerini ve topraklarını kazanırlardı.

Bu suretle bir çok şeyler asılzadeler elinde acı çekmekten ve onların baskısından kurtulup sanayi ve ticaretlerini genişletip artırınca ortaya mutlu bir yaşantı çıkınca uygarlıkda ilerleme yoluna girmişdir.

Özellikle Fransız asılzadeleri Doğuya gittikleri zaman Fransa'da rahatlık duyularak halk kralın kral da halkın değerini gereği gibi bilince kraliyetin nüfuzu genişleyip kuvvetlenmişdir. Bir takım yeni kanunlar

tanzim ile yayınlanmakla beraber eski Roma kanunları da değerlenip asılzadeler sınıfının böyle bilgileri elde etmeği küçüklük saymalarından halk içinden kanunları bilen kişiler yetişerek mahkemelerde ve meclislerde kullanılmağa başlamışlardı. Fransa da bu yolda halkı korumakla beraber asılzadeleri terbiye eden krallar olduğundan o vakit Fransa devleti mutlak hükümet şeklini almışdı.

İngilizler diğerlerinden önce hürriyet ve düşünce serbestliğine eğilip asılzade sınıfı bilgili hareket ederek elde ettikleri imtiyazları zamanında ve yerinde değiştirebildikleri için İngiltere Devleti meşruti hükümet şekline girerek asilzadelerin şeref ve itibarı baki kalmışdır.

Almanya asılzadeleri imparatora karşı bağımsızlık iddiasında düşmüşler, halka baskı yapmışlarsa da onlarda bu gibi imtiyazlarda değişiklik yapabilmişlerdir.

Kısaca Salib muharebelerinden sonra Avrupa başka bir âlem olmuşdu. Her tarafda zulüm kalkmış kaldırılmış, halk uygarlık yoluna girmişdi. Fakat bunca asırlardan beri yerleşmiş vahşet halinin birden ortadan kalkması kabil olmadığından, bir çok zaman yeni uygar düşüncelerle eskinin geri düşünüşleri, vahşet ve cahillik yanyana beraber gitmişdir. Meselâ 716 hicri senesinden sonra Fransa'da ortaya çıkan kıtlıkda Yahudilerin kuyulara sihir atmış olmalarına yorumlayıp bir çoğu işkence edilerek öldürülmüşdür. Bununla beraber çok defa umumî meclis kurularak güzel kanunlar yapılırdı. İngiltere kralının annesi Fransa kraliyet ailesinden olduğu için veraset iddia edince, bu devletler arasında muharebe çıkmış ve yüz sene devam etmiştir. Fransa kralı bu muharebelerde yalnız asılzadelerin göstereceği gayrete dayanıp askeri kuvveti de yalnız süvari idi. İngiltere kralı ise bütün tabasını kendi istediği yolda kullanıp bir hayli cesur yaya askeri de vardı. Bir de İngilizler bir nevi Havan topu kullanıyordu ki; daha o zaman Fransa'da böyle silâhlar kullanılmağa başlanmamışdı. Böylece İngilizler her yerde galip gelerek Fransa'nın bir çok memleketlerini ele geçirmişlerdi.

Harb hareketlerinde Bedeviler, göçebeler medenî olanlara galip gelirken Barut'un kullanılması yayılınca muharebe başlı başına bir fen olunca iş değişerek ateşli silâhlar medeniyetin koruyucusu olmuşdu. O asırda barutun icadı bütün dünyada geniş değişikliği getiren bir insan buluşu idi. O zaman medeniyet henüz lâyıkıyla ilerlemediği gibi, Barut'un kullanılmasını da gereği gibi bilen yokdu. İngilizler adı geçen topu icadetmişler ve pek çok faydasını görmüşlerdir. Bu asırda kolera çıkmışdı. Bu da Avrupa'da Yahudilere isnad olunmuş, bu kerre de Yahudiler pek çok baskı görmüşlerdir. Bu hastalık İngiltere ile Fransa arasındaki muharebelere ara vermiş ve arkasından Harp patlamış, yine İn[illegible]er galip gelmişler ve muzaffer olmuşlardır. Harp için[illegible]k sık akç[illegible] tiyaç görülürdü. İngiliz parlamentosu her toplanış[illegible] veşile [illegible]

la birtakım teklifler arz ederler, böylece parlamento nüfuzunu artırıp genişletirdi.

Yine bu asırda İngiliz parlamentosu asılzade ve piskoposlar meclisi ile milletin seçtiği meb'usların meclisi olmak üzere ikiye ayrılmışdı. Millet meclisinin her şeyde nüfuz kazanması bu gibi gidişattan doğmuşdur ve Fransız asılzadelerinin kimi telef kimi esir olunca asılzadelerin nüfuzu kırılmış, Paris halkı serbest davranmağa başladığı gibi Fransız millet meclisi de epiyce nüfuz kazanmışdır. Fakat bu kargaşalıkda Fransız köylüsü ve çiftçisi zorbalıkla önüne geleni öldürmeye başlayınca bunun önünü almak için asılzadeler de onlardan vahşi bir şeklinde intikam alırlardı.

Fransa'da malikânelerin çoğu hükümet eline geçince büyük asılzadeler azalmışsa da onların yerine kral hanedanından bir takım prensler geçip bunlar ise verasetle büyük araziye sahip olduklarından kuvvetleri kralın nüfuzuna karşı ve güçlük çıkarıcı olduklarından Fransa halkı yine pek çok zulüm ve baskı altında kalmışdı ve Fransa kralının kardeşi Orlean dükü ile amcası olan Burbon dükü arasında ortaya çıkan çekememezlikden iki gruba ayrılan Fransa'da yapılan iç harpde öncekilerden çok sıkıntılı ve belâlı günler olmuşdu.

Burbonlar İngiltere kralı ile anlaşarak İngilizler Paris'e girerek İngiltere kralı adına hükûmet etmeye başlayıp Fransa devleti elinde yalnız bir kaç eyalet kalmış olduğu sırada harika denilecek bir kız ortaya çıkarak açtığı bayrağın başına topladığı Fransız askerlerini Fransa kralı adına kumanda ederek İngilizlere galip geldi. Gerçekden Burbonlar bu kızı tutup İngilizlere satmışlar onlar da biçareyi sihirbazlıkla itham ederek ateşe atıp yakmışlardı. Ancak Burbonlar da Fransa'nın gidişine acımağa ve Paris'de hükûmet eden İngilizlerin ağır baskılarından utanarak Fransa kraliyle anlaşıp İngilizleri Paris'den kovmağa ve ellerindeki Fransız topraklarını yavaş yavaş almağa başlamışdır. Bu sırada İngiltere'de büyük bir iç harb ortaya çıkarak otuz sene uzamışdı. Böylece Fransa İngilizlerin sataşmıyacağından emin olarak Fransa toplumu rahatlığa ermişdir. Fakat düşmanlık İngiltere ve Fransa arasında uzun zaman sürmüşdür. Sultan Selâhaddin'in Kudüs'ü kurtarması ve bir müddet sonra Frank hükûmetinin inkirazı sebepleriyle 652 hicri senesine kadar Anadolu ve Berrüşşam ve Mısır taraflarını sekiz kere daha büyük ordular hücum edip Kudüs ve dolaylarının bir kaç defa ehl-i islâm ve ehl-i Salip ellerine geçmesi Doğu ve Batı memleketlerinin ilişkilerinin artmasına sebep olmuşdu.

Ondan sonra Avrupa devletlerinin bir çok hükümetlere bölünmesi küçük ve bağımsız hükûmetlerin ortaya çıkması Batı Devletlerini uzun zaman öyle büyük işlerden alıkoymuşdu. İşte bu sırada Osmanlı Devleti ortaya çıkarak birdenbire büyümeğe ve Rumeli yakasında geniş toprak-

larda yayılmaya başlayınca Papa, Venedik ve Almanya hükümetlerini ve Kostantaniye kayserlerini telâşa düşürerek Cengiz hükümeti ve Akkoyunlular ve Mısır sultanları ile ilişki kurup onların tarafından güçlükler çıkartılarak ilerlemeyi durdurmağa çalışırlardı. Yukarıda anlatıldığı gibi 1208 Hicri senesinde Osmanlı devleti topraklarını genişletip İstanbul'u fethedecek hale gelince Timurlenk olayı üzerine işler aksayıp Osmanlı hükümetine durgunluk gelmişdir.

Dördüncü fasılda anlatıldığı gibi Fransa kralı altıncı Karlos Timur'un muzafferiyetini tebrik edip o da cevap olarak gönderdiği mektupda Yıldırım Bayezid'e galip geldiğini anlattıktan sonra, Karlos'u ticaret işlerinde teşvik etmişdi. O zaman Avrupa halkı kendi gaileleri ile meşgul olarak Doğu ülkelerinin varlığını bile unutmuşlar ve uygarlığın ve ilerlemenin sebebi olan haberleşme ve ticarî ilişkilerden uzak kalmışlardı. Timur'un karanlık saldırısı da sel gibi gelip geçtikden sonra, Osmanlı Devleti dal budak salıp Rumelinde bir çok yerleri ele geçirince İstanbul kayseri Poleolog ortodoks ve katolik mezheplerini birleşdirmek üzere İtalya'ya gitmişdi. Lâkin bir iş beceremeyip sonuç almadan döndüler. Zira Salip harbleri zamanından beri Franklar ilim ve sanayie göz dikmiş düşünceler değişmiş, başka yollara girmişdi. Papa ve rahipler aleyhine İngiltere' de bazı serbest düşünceler yayılmış ve bu serbest mezhep düşünceleri Avrupa'nın her yerine yayılmışdı. Böylece evvelki gibi din işleri ruhani reisler elinde kalmayıp Avrupa devletleri özel çıkarlarını gözetmeğe başlamışlardı.

Fakat Osmanlılar Almanya sınırlarına yaklaşmaya başlayınca Osmanlıya karşı kuvvetli bir hükümdara lüzum görüldü. Habsburg hanedanından Avusturya dükü olup sonra Macar krallığına seçilen Alber, 842 hicri senesinde imparatorluğa seçilmişdi. Bir sene sonra ölünce akrabasından Fredrik imparatorluğa seçilerek Papa tarafından da taç giydirildi.

Ondan sonra imparatorluk Habsburg hanedanında kalmış ve Avusturyanın pay-ı tahtı olan Viyana şehri o vakittenberi idare merkezi olmuşdur.

Bu Fredrik Roma'da en son taç giyen imparatordur. Sonraları papaların nüfuzu kırılmış ve düşmüşdü. Artık Roma'ya gitmeye kimsenin ihtiyacı yoktu. Hemen Almanya'da taç giyme merasimi yapılıp imparator oluveriyorlardı. Gerçi imparatorluk Avusturya hanedanından başkasına geçecekse bu seçim gereğinin ifası yine bu hanedana aid olurdu. Başkasını sokmazlardı. Şöyleki Avusturya Devleti yukarıda anlatıldığı gibi Almanya dışında Macar Krallığını ve diğer memleketleri ve eyaletleri eli altında bulundurarak topraklarını genişletmiş ve kuvvetlenmişdi.. Böyle olunca daima yolunu bulup veliahdını imparator seçmeğe muvaffak olmuşdu. Hal böyle olunca Almanya imparatorluğu yüzlerce sene Avusturya dükleri olan Habsburg hanedanı üzerinde kalmış ve Napoleon

Bonaparte'a kadar böyle devam etmişdir. Aslında Alman İmparatorlarının şerefi, şanı ve nüfuzu pek yüksek iken yukarıda anlatıldığı gibi Alman büyükleri herkes, dük yahut marki adlariyle veraset yolu ile her biri bağımsız bir hükümdar oldukları için imparatorluk işe yaramaz olmuşdu.

Alman hükümdarlarının hepsi birleşmiş devletler gibi sayılıp içlerinden birisi seçilirdi. Onu bütün kralların üstünde bilerek nizam ve gidişlerini bozacak bir düşman çıkınca hepsi belli miktarda asker vererek düşmandan korumak şartı ve kaydı ile imparatorluk şanı, değeri, şöhreti sayıldığında Almanya'yı ayakta tutmak için pek saygı değer ve erişilmez büyük bir rütbe idi. Kısaca Osmanlı Devletinin Rumeli kıt'asında günden güne topraklarını genişletmesi ve öteye beriye saldırması Avrupa'ya kuşku vererek önleme tedbirleri almağa başlamışlardı. Fakat o vakte kadar maaşlı asker kullanılması Osmanlıların özelliği idi. Buna karşılık Avrupa'ya lâzım olan askeri asılzadeler verirdi.

(849) hicrî senesinde Fransa'da muvazzaf asker usulü konularak krallığın kuvveti artıp zâdegânın nüfuzu birkaç derece azalmış ve Fransa'da Papanın nüfuzu diğerlerinden fazla kırılmış olduğundan Fransa Devleti o vakit muntazam bir devlet haline girmeğe ve gereği gibi menfaat politikasını aramağa başlamışdır. Bunun üzerine diğer Avrupa devletleri de ister istemez muvazzaf asker kullanmak zorunda kalmışlardır. Bundan sonra Fransa kralları türlü politika tedbirleriyle bir çok malikâneleri miriye geçirip asılzadelerin bütün bütün nüfuzlarını kırdıklarından eskidenberi Fransa'nın başının belâsı feodalite gailesi hemen o zaman bütün bütün ortadan kalkmağa, her yerde devlet ve millet tabirleri saygıyla karşılanmağa başlamışdı.

O zaman Osmanlı askeri diğer devletlerin askerine göre pek çok muntazam ve disiplinli olduğu halde ikinci Sultan Mehmed ateşli silâh kullanmağa önem vererek büyük toplar döktürmüş, askerliğe fazlasiyle ilgi göstermekle askeri topluluğu her tarafa dehşet saçıyordu. 857 hicrî senesinde İstanbul'u kuşatmış, taarruz ederek fethetmişdi. Osmanlılar Doğu Roma imparatorluğunun maşekatinde otararak Avrupa kıt'asında geçerli olan hükümetini sürdürünce Frankların politik düşünceleri bütün bütün değişikliğe uğrayıp yenilendi, İstanbul'daki ilim adamları Frank topraklarına giderek ilim ve maarifi yaymağa çalışmışlardı. Frank topraklarında evvelkinden çok maarif ve sanayii ilerletmek için türlü buluşlar ortaya çıkmış, böylece Avrupa şimdiki haline daha o zaman girmeğe başlamışdı. Böylece İstanbul'un fethi Avrupa için önemli olaylardan biridir.

Avrupalılar için on beşinci asır (ki milâdın bin dört yüz senesinden bin beş yüz senesine kadar olan zamandır) bu asrın tarihi pek önemli sayılır. Zira anlatıldığı gibi Fransa'da muvazzaf asker kuruluşu, İstan-

bul'un fethi ve her yerde memleketi iyi idare etmek için gerekli tedbirlerin alınması gibi genel durumda değişiklik ve yeniliklerin ortaya çıkışı hep bu asrın olaylarıdır.

Amerika kıt'ası ile Ümit burnu yolu da bu asırda keşfolundu. Şöyleki Venediklilerin Mısır yolu ile yaptığı Hindistan ticaretini İspanyol ve Portekizliler kıskanarak Doğuya denizden bir yol bulmak üzere İspanyol gemileri Kolomb adlı Cenevizli bir kaptanın kumandasında Batıya doğru yön almışlar ve Amerika'yı bulmuşlardı.

Portekizliler de Afrika kıyısından giderek Ümit Burnu yolunu keşfettiler.

Amerikanın keşfi Avrupa'ya gerek ticaret gerek diğer şeylerde pek büyük kazanç sağladığı gibi Ümit Burnu yolu ile Afrika'nın doğusuna, Arab Yarımadasına ve Hindistan taraflarında pek çok memleketlere gidilirdi. Artık her türlü teşebbüs hakkında Avrupalıların heves ve gayretleri epiyce ilerlemişti.

Dördüncü fasılda anlatıldığı gibi yine o zaman kitap basmak icad olununca türlü ilim ve maarif pek kolaylıkla yayılmağa ve medeniyet büyük bir sür'atle ilerlemeye başlamışdı.

Kısaca 15 inci milâdî asır Avrupa için bir yenilik asrı olduğuna göre Avrupa tarih yazarları Âdem aleyhisselâmın devrinden Roma Devletinin çöküşüne kadar geçen asırların tarihine yani 1453 İstanbul'un fethi zamanına kadar eski çağ yine 1453 İstanbul'un fethi tarihinden Amerika'nın keşfi tarihi olan 1492 senesine kadar geçen zamana ortaçağı, 1492 senesinde Amerika'nın keşfinden şimdiye kadar geçen zamanın tarihine yeniçağ derler.

Hakikatte Roma Devletinin çökmesi mühim mes'ele ise İslâm dininin ortaya çıkışı ile ki; İsevî dini Avrupa memleketlerinde tesirlerini tamamen bu zamanda göstermişdi. Böylece dünyanın bütün bütün başka bir duruma girmesine sebep olmuştur.

Bu durum her ne kadar değişikliklere uğradı ise de genel olarak esasları duruyor ve eserleri devam ediyordu. Bunun genel olarak önemine bakılırsa tarihin iki kısma ayrılması Âdem aleyhisselâmın devrinden asr-ı saadet-i Muhammediye «sallallahü aleyhi ve sellem» kadar olan eski çağ ve bundan sonrasına da yeni çağ denilmesi uygun olur.

Fakat bu yeni çağ tarihinin bir kısmı olan 15 inci milâdî asrın özel önemi şuradadır. Maarif ve sanayii yüksek seviyeye çıkaran Avrupa bu asırda medeniyet yoluna girmişdir. O asırda yani İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti Deniz Kuvvetlerine heves ve istek göstermişdi.

İstanbul'un yukarıda anlatıldığı gibi Osmanlı Devleti eline geçmesi üzerine Avrupa halkının düşüncelerini yeni Doğu sevdası sarmış ise de aralarında anlaşma olmadığından bu kere de işe yarayacak bir hareket

gösteremediler. Osmanlı devleti günden güne genişleyip büyüyerek bütün devletlere galip gelmesini kabul ettirerek nihayet Osmanlı orduları Viyana kapısına kadar gitmiş ve Fransa Kralı Fransuva, Sultan Süleyman yardımına sığınmışdır.

210 hicri senesi başlangıcında Yavuz Sultan Selim Asya ve Afrika kıt'alarında büyük topraklar ele geçirmiş ve halife olunca Osmanlı devletinin şanı ve yükselişi bir derece daha artınca kendinden sonra oğlu Sultan Süleyman askeri, mülki kanun ve nizamları ve Deniz Kuvvetlerini tamamlayarak karada ve denizde Osmanlı Devletinin büyüklüğünü ve şanını göstererek nice fütuhata mazhar olmuşdur.

O zaman Fransa Kralı Fransuva pek kuvvetli bir hükûmdar olup İtalya'daki Milân Dükalığını ele geçirerek sınırlarını genişletme arzusuna kapılmıştı. Halbuki o zaman İspanya bile büyük devlet olarak İtalya'nın Napoli kıt'asını, Sicilya, Sardunya adalarını ve Afrika'da bir çok yerleri, Amerika'da yeni keşfedilen yerler hep İspanya Krallığına bağlandığı gibi Habsburg hanedanından Alman İmparatoru Frederik'in oğlu ve yerine geçecek Maksimilyen, İspanya Kralının kızını alıp onlardan doğan Şarlken veraset yolu ile İspanya Kralı olup 1519 milâdi senesinde Maksimilyen ölünce Fransuva Papaya' Prens ve Piskoposlara müracaat ederek imparatorluk arzusunda bulunmuşsa da faydalı olmadı ve seçmenler tarafından Şarlken seçilerek Almanya ve İspanya devletleri birleşmiş ve büyük bir devlet olmuşdu. Şarlken de Şarlman gibi bütün Avrupa'yı bir hükûmet yapmak fikrine kalkışmışdı. Böylece çok geçmeden Fransuva ile Şarlken arasında muharebe kapısı açılmışdır. Fransuva mağlûp olarak Şarlken'e esir olmuşdur. Sonra İtalya'ya taarruz etmemek şartiyle esaretten kurtulmuşdu. Sonra da İngiltere ve Venediklilerle anlaşarak Şarlken'e taarruz etmişse de yine mağlûp olarak sulh yapmaya mecbur olmuşdur. İşte bu sırada Şarlken İtalya kıt'asında bulunarak Papa tarafından Roma İmparatorluğu ve Lombardiya Kraliyeti taçlarını giymişdir. Bundan sonra da hiç bir imparator İtalya'da taç giymemişdir.

Şu hale göre Almanya, İtalya ve İspanya arasında kalan Fransa devleti imparatorun pençesine düşmüş gibi oldu. Fransa Kralı Fransuva mülkünü bu baskıdan kurtarmak için kendisini hapse attıracak kadar çabalayıp başka kurtuluş yolu bulamadığından, Sultan Süleyman hazretlerinin İmparatorluk aleyhinde olan muzaffer hareketlerini, Macaristan, Rodos, Trablus ve Tunus ve Cezayir tarafında görünen saldırıları ile yükselen ilerleyişini düşünerek Avrupa halkını zirve noktasında olan taassup ve cehaletine ve din çekişmelerine bakmadan kendi Devletinin selâmete çıkması için yardım isteyerek Sultan Süleyman ile ilişki kurmaya mecbur olduğu Dördüncü ve Yedinci fasıllarda anlatıldığı gibi tekrar tekrar Sultan Süleymana yardım isteğinde bulunmuş, o da karadan ve denizden yardım etmişdi.

Bu sırada Avrupa'da Protestanlık ortaya çıkarak Papanın ruhanî ve maddî hükûmetini tanımayıp kiliselerdeki putları kaldırmağa başlamışlardı. Yalnız İncilde yazılı özelliklere saygı gösteriyorlardı. Hz. İsanın dinine zaman zaman sonradan eklenen şeyleri inkâr ederek pek gösterişsiz, karışık olmayan bir mezhep kurmuşlardı.

Katoliklerce ise Papaya herşeyin malûm olduğu biliniyor, söyleniyor ve günahları affediliyordu. İnanışları böyle idi. İki taraf birbirine aykırı inanış yüzünden düşman olarak aralarında mezhep muharebeleri başlamışdı.

Bir tarafdan Sultan Süleyman korkusu, bir tarafdan Fransuva'nın çıkardığı karışıklık ile Şarlken din işleri ile uğraşamadığından Protestanlık Almanya'nın bir çok yerlerinde yayılarak Fransa'ya bile geçmişdi. Fransuva pek ziyade mutlak hükûmet eğilimli idi. Protestanlık ise bir nevi dinî düşünce serbestliği demek olunca bunu mutlak hükûmet düşüncesine aykırı görmek yahut da Şarlken'e karşı Papayı tutmak gibi politik düşüncelerle bu mezhebin Fransa'da yayılıp duyulmasına engel olarak Avrupanın her tarafında Protestanlık duyulmuş ve yayılmışken, Fransa'da Protestan olanlara azap çektirilir, işkence yapılırdı. Bununla beraber Almanya'da bulunan Protestanları Şarlken'e karşı ayaklandırmaya çalışırdı.

Bu mezhep kavgalarından faydalanmak üzere Sultan Süleyman 939 hicri senesinde tekrar Macaristan'a girmişse de Osmanlı askerine karşı Protestanlarda Şarlken'e yardımcı olunca geri dönmüşdü. Birkaç sene sonra Fransuva tekrar Şarlken üzerine sefer açmış ve Sultan Süleyman ile ittifak etmişdi, bir netice alamayınca mütareke yapmış sonra yine sefere başlamışken sulh yaparak Osmanlı Devleti aleyhine Şarlken ile bir olup muharebe edeceğine bile söz vermişdi.

954 Hicrî senesinde Fransuva ölünce, yerine geçen oğlu Kral İkinci Henri, Fransa'daki Protestanları idam ettirmekle beraber, Almanya'daki Protestan Prensleri ile Şarlken aleyhine birleşip yapılan muharebelerde kazanmış ve babası gibi Sultan Süleyman'a müracaat ederek Osmanlı donanması yine Fransa imdadına gönderilmişdi. Böylece, Lui Almanya elinde olan bazı toprakları tamamen ele geçirdikten sonra, ikiyüz senedir İngiltere elinde kalan Kale şehrini de tekrar ele geçirerek İngilizlere Fransa'nın kapısını kapamıştır.

Şarlken Osmanlı Devleti ile yaptığı muharebelerde mağlûp olduğu gibi, Fransızların ellerine geçen yerleri geri alamadığından, Katolik ve Protestan mezheplerini de birleştiremediğinden feleğe küsüp 964 Hicrî senesinde İspanya'yı oğluna, tacı ile Macar ve Çek Krallığını ve Avusturya'yı da kardeşine verip bir manastıra çekilmişdir.

Fakat Habsburg Hanedanı ile Fransa Devleti arasında çıkan düşmanlık baki kalmışdır. Ondan sonra İmparatorlara bir tarafdan bu mezhep kavgaları ile, bir tarafdan da Osmanlı Devleti muharebeleriyle meşgul olmuşdur.

Yukarıda anlatıldığı gibi, Protestan mezhebinin ortaya çıkışından dolayı alevlenen taassup muharebelerinden sonra Fransa, İngiltere ve Rusya, Alman hükümdarlarından bazılarını koruyup sahip çıkmalariyle Almanya içinde nüfûz kazanmağı kendilerine iş edinmişlerdi. Böylece Alman birlik ve beraberliği yavaş yavaş dağılıp parçalanmaya yüz tutmuştu.

Bu mezhep kavgaları üzerine o asırda Katolik mezhebini korumak için İspanya'ya Cizvit adlı dinî bir yol tutulmuşdu ki, bunun ana kurallarından biri, «iyi bir şey yapmak için her türlü çare makbûldür» idi. Bu söz hâlâ Avrupa'da ikiyüzlü kimseler için bir ata sözü gibi kullanılır. Sonra bu Cizvit papaslarının politika işlerine fazla girmeleri üzerine Avrupa devletleri de bunları kovmuşdur.

Fransuva zamanında ilim ve maarif epeyce ilerlemişdi. Fakat Fransızlar önceleri asilzadelerin zulmünden yakınırken, bu sefer hükûmetin uygunsuz, kırıcı, merhametsiz davranışından hoşnut değillerdi. Fransa Kralı Fransuva, halkını her türlü serbest düşünce, politik işler, mezhep hürriyetinden yoksun tutuyordu.

Halbuki halkın ve umumî düşüncelerin bu derece sıkılması Fransa Devletinin ilerisi için iyi belirti değildi.

Fransuva ile Şarlken'in birbiri ile çekişme ve düşmanlıklarından doğan muharebeler nice seneler uzayarak, Avrupa pek çok hayat zorluğuna uğradı; fakat bundan yine önemli ve gözönünde bulundurmaya değer sonuçlar ortaya çıkmışdır.

Şarlken'le Fransuva o asırda Avrupanın en büyük hükümdarları idi. İkisinde de hükûmet sevdası, şan ve şöhret hırsı ziyade olduğundan, Şarlman gibi davranarak Avrupayı bir hükûmet yapmak istemelerine o zamanın cihangir bir Padişahı Sultan Süleyman ile İngiltere ve Venedik de kuvvetli devletler olarak bu birliğin kurulmasına razı olmadıklarından Şarlken ile Fransuva arasında sürüp giden muharebeler, ilişkilere karışma, kâh onunla ve kâh bununla birleşip anlaşma ve andlaşmalarla daha önceleri bilinmeyen bir ittifak ve birleşme usulleri meydana çıkmışdır ve bu yaklaşmalarda Devletlerarası ilişkiler hakkında birtakım kaideler, âdetler ve merasim, bazı tarih yazarları tarafından esas olarak kullanılıp akıla ve gerçekle karşılaştırıp zararlı olanı ayırıp atmak ve gerçeğe uyanı, hayırlı ve faydalı olanını kabullenip onaylayarak iyi bazı düşünceleri de katarak devletler hukukunu içine alan bir fen meydana çıkmış, Milletler Hukuku (Droit desgens) adiyle anılagelmektedir.

İşte uluslar hukukun ilk önce böyle muharebelerin yardımıyla değeri anlaşılıp sonraları Avrupayı yönetenler tarafından iyilikleri görülüp, doğruyu meydana koyma ve gerçekleştirme ile yazdıkları kitapların içindeki usul ve kaideler devletlerin rahatını ve emniyetini gerekdiren hayırlı maddeler olduğuna hükümdarlar anlayış göstererek bu yazılan kitapları gûya aralarında yapılmış andlaşmalar gibi saymışlardır, hâlâ hiç bir devlet o milletler hukukunun dışına çıkamaz. Mamafih (El hükmü limen galebe) kaidesinin her şeye karşı geldiğini unutmamalıdır.

Açıklanan ahval dolayısiyle Fransuva 942 senesinde Sultan Süleyman'dan öyle bir andlaşma koparmışdı ki Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri arasında ilk önce yapılan andlaşma olup birtakım imtiyaz ve müsaadeleri içine aldığı halde, sonra birkaç kere bir şeyler eklenip Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri arasında yapılan andlaşmalara esas olmuşdur.

Çünkü o zaman Osmanlı Devleti topraklarında pek az Avrupa tüccarı vardı, onlar da nihayet bir senelik misafir ve müste'men oldukları halde yeniçerilik zamanında serbestiyet üzere ticaret edebilmeleri bazı özel müsadelere bağlı idi. Frank diyarında ise Osmanlı tüccarı hiç bulunmadığından Osmanlı Devleti Avrupalılara geçici olarak verdiği izin ve imtiyazların karşılığını istemeğe lüzum görmediği gibi, kuvvetine de çok güvendiğinden andlaşma hükümlerine dayanmağa zorunluk duymazdı. Böyle olunca Avrupa Devletleri ile yapılan andlaşmalara da geçerli karşılıklı usullerle uyulmamıştır. Şu hale göre, verilen andlaşmalar bir tür izin şartnamesi ve imtiyaz kabilinden olduğu halde Avrupa Devletleri ise böyle karşılıksız müsaadeleri değişmez andlaşmalar olarak tutmuşlardır. Sonraları ise hal başkalaşarak Osmanlı Devleti topraklarında asayiş ve emniyet en yüksek seviyede olduğu için, Avrupalılardan çok gelen ve yerleşen olup, pek çok yerliler de onlara karışdı. Böyle binlerce imtiyazlı halkın memleket idaresinde güçlük çıkartıp özür dilemeden yaşamaları ve bu halin devamı milletler hukukuna uygun değilken, andlaşmalar henüz düzeltilip değişmeden eskiden olduğu gibi devam edip gidiyordu.

Avrupa Devletleri Şarlken ile Fransuva'nın hırs ve aç gözlülüğünü görünce Avrupa'da bir devlet, diğer devletlere nispetle fazla kuvvetlense umumi bir korku hâsıl olacağını anlayarak bir muvazene politikası usulünün gereği açıkça görüldüğünden o zamandan beri içlerinden birinin öyle fazla kuvvetlenmesini önlemeye çalışırlardı. Bugün bile bu muvazene usulü geçerli olup, değer verilir. Bunun Osmanlı Devleti için yararı açıkça görülmektedir. Buna benzer ince fikirlerin saplandığı ortamın meydana çıkarılması bilinçli davranışlara bağlı olduğundan konuşma san'atı ve Dışişleri idaresinden ibaret olan fen (Diplomasi) doğmuşdur.

Kısacası Şarlken ile Fransuva'nın hükûmetleri zamanı Avrupa me-

deniyeti için bir yeni asrın başlangıcı olup ondan sonra Avrupa ilim, maarif ve medeniyeti de günden güne ilerlemeğe başlamışdır.

Fakat hemen yayılamayıp kemâle gelmesi epeyce zamana muhtaç olmuşdur.

Hatta Sultan Süleyman Han hazretleri İstanbul'da para veremeyenler için darüş-şifa inşa ederken, Avrupa'da bir kimse çıldırsa içine şeytan girmiş diye ateşe atılıp yakılmak gibi vahşi bir âdetin henüz terk olunmadığı söylenir.

Anlatıldığı gibi Şarlken ile Fransuva'nın ilişki ve muharebeleri dolayısiyle Batıda açıkça görülen önemi ile Sultan Süleyman da o tarafa yönelmişdi. Diğer yönlere bu kadar önem verilmezdi, o zamanda ise Kuzeyde Rusya günden güne kuvvetlenerek bir ara Kazan ve Ejderhan vilâyetlerini alıverip oralarda kuvvetlenip sınırlarını genişletmiş ve ondan sonra da günden güne büyümeğe başlamışdır. Bu zamanda İspanya Devleti de anlatıldığı gibi büyük bir devlet idiyse de İspanyollar pek mutaasıp olerak yalnız Katolik papaslarının sözü ile kan dökmekde idiler. Bu yönden Endülüs ehl-i islâm'ı hakkında insanlık ve insafın dışında kalarak kana susamış insan kıyımına girişmekle kalmamışlar, nice günahsız Müslümanlar türlü işkencelerle öldürülmüş, çoğu perişan olmuşdu. Bunca ev, bark yıkıldıkdan sonra nihayet İspanya topraklarında hiç bir Müslüman kalmamak üzere, İspanya Devleti bir milyona yakın ehl-i islâmı Endülüs'den çıkarmışdır.

Bunlar ise, eskiden medeni, namuslu, çalışkan insanlardı. Çoğu maarif ve sanayi erbabı kimseler idi. İspanya'nın bu yaptığının şuurlu bir dayanağı olmadığı gibi hükümet etme usûlüne de aykırı idi. İşte bu yüzden o vakitten beri İspanya Devleti düştüğü zaif durumdan kendini kurtaramamış ve diğer Avrupa Devletleri derecesine medeniyete erişememişdir.

Anlatıldığı gibi Fransa'da Protestanlık sıkı yasak olduğu halde çok geçmeden 967 Hicri senesine doğru mezhep düşüncesi serbestliği oraya da sıçrayarak bir hayli Fransızın Protestan olmasıyla Katolik ile Protestanlar arasında muharebe olmuş, her iki taraf vahşice işlere girişmişlerdi. Hanedanından Prenslerden bazıları da Protestan olunca mezhep muharebeleri gittikçe şiddetini artırmışdır. Bir gece Paris'de Katoliklerin ayaklanıp Protestanların evlerine girerek hepsini öldürdükleri sırada, diğer bazı eyaletlerde de Protentanlar böyle bir usulle katledilmiş, böyle sayıda nüfuz telef olmuşdu. Bu elem verici olay üzerine Fransa Kralı Dokuzuncu Şarl da kederinden vefat etmişdi. Yerine geçen Üçüncü Henri, Protestanlara okşayıcı davrandığından Katolikler kendisine darılmış, Papa da afaroz etmişdi. O da çaresiz Kral Hanedanının Burbon kolundan Pirene dağları tarafında bulunan Navar Kralı ve Protestanların başı Henri

ile ittifaka karar verdiği sırada, bir keşiş yanına varıp kendisini hançerle öldürmüşdür. Halbuki Navar Kral Henri'den başka Kral Hanedanından kimse kalmamışdı. Onu da Katolikler kabul etmemiş, Papa afaroz etmiş, üniversite hocaları bile tahta geçmesine razı olmadıkları için Fransa umumi Meclisi Paris'de toplanarak şaşkınlık içinde Kral aradıkları sırada kargaşalığı uzaklaştırmak için benzeyen isimler karıştırılıyor, «Henri Katolikdir» diye yayılıp duyurulunca halk tarafından memnunlukla kabul olunarak Paris'e girmişdi. Birkaç sene geçince de âyinlerini serbestçe yapsınlar diye Protestanlara izin çıkarmışdı.

Otuz, kırk seneye kadar uzayan kavga, çekişme ve muharebelerle harab olan Fransa, böylece rahata kavuşarak her iş yoluna girmeye başlamışken, işte bu Dördüncü Henri'yi de sokakda seyredenlerden birisi araba içinde bıçaklayıp öldürmüşdür.

Yerine Kral olan oğlu çocuk olduğu için annesi vasi olmuşdu. Bu kadın da kötü ahlâklı olduğu için hazineye doldurulmuş mevcud parayı boş yere harcayıp ziyan etmiş ve yok etmişdi. Böylece Fransa'nın işleri ve idaresi fenalaşmışdı. 1023 Hicri senesinde Umumi Meclis azaları toplanmışsa da birtakım boş yere nutuklar ve tartışmalarla vakit geçirilmiş ve netice alamadan dağılmışlardır. Bundan sonra da Fransa büyük ihtilâline kadar Umumi Meclis toplanmamışdır.

Bu suretle Fransa yine fena hale düşmüş olduğu sırada Piskopos sınıfından iken sonra Başvekil olan Kardinal Rişliyö'nün çalışması ve gayreti ile az vakit içinde düzene girerek evvelkinden çok nüfuz ve kuvvet kazanmışdır. Bu Kardinal Protestan ve asilzâdelerle Hasburg Hanedanının nüfuzlarını kırmakdan ibaret olan üç başlı bir politika yürütüp üçüne karşı üstün gelmişdir. Şöyle ki, karşısında çıkan asilzâdeyi öldürtmüş ve ondan sonra da Fransa'da Feodalite usulü bütün bütün kırılmışdır. Fransa'daki Protestanları tehdit ederek sindirip ve Almanya Protestanlarını Avusturya aleyhine kışkırtarak Fransa'ya ısındırmışdı. Fransa Devleti Katolik olduğu halde İmparator ünvaniyle Katolik mezhebinin baş koruyucusu olan Avusturya ile Protestan mezhebini ileri sürmeğe çalışan Alman Prensleri arasında cereyan eden muharebelere maddi ve manevi yardım geri kalmazdı.

Buna benzer diplomatik tedbirlerle Dışişleri çok güzel idare ederek Fransa Devletini birinci devletler arasına getirdiği gibi, Fransa'da ilim adamlarını içinde toplayan Akademiyi kurdu ve ilim ve marifin ilerlemesine de gayret etti.

1052 Hicri senesinde öldü. Bir sene sonra Kral da ölünce oğlu Ondördüncü Lui Fransa Kralı oldu. Ancak beş yaşında çocuk olduğu için anne-

si vasisi ve Devlet vekili olmuşdur. Kral'ın annesi Hasburg Hanedanından İspanya Kralının kızı olup, o da Rişliyö'nün dostu Mazaren adlı İtalyalı bir kardinali Başvekil yapmışdı. Mazaren de Hasburg Hanedanının düşmesi için Rişliyö'nün kurduğu politik düzeni kullanmış ve yalnız İmparatoru zarara sokarak Almanya'daki mezhep muharebelerine karışmaya devam etmişdi. Bu muharebelerde Protestanlara en çok yardım eden İsveç Devleti ile Avusturya ve İspanya Devletleri aleyhine bir ittifak yapmışdı. Ve Fransa askeri birçok defa Avusturya ve İspanya ordularına galip gelmişdi. Bunun üzerine 1058 Hicrî senesinde yapılan anlaşmaya göre, Fransa'ya biraz yer bırakılacak, Protestanların hakları onaylanacakdı. Bu yönden Alman Prensleri hemen bütünü ile bağımsız olunca İmparatorun nüfuzu azalmış ve Almanya asilzâde topluluğuna benzer bir durum ve görünüşe girmişdi.

O zamandan beri Alman Devleti, yahut başka bir adla Cermen Millet Meclisi 240 prens, papas ve şehir milletvekillerini içine alarak Bavyera'daki Ratsbon şehrinde toplanırdı. Fakat İmparator ve Prensler kendileri gitmez, vekil gönderirlerdi. Napoleon Bonaparte'ın zamanına kadar Almanya'nın hâli ve gidişi bu idi.

Bu suretle Avusturya Devleti otuz seneden beri uzayan mezhep muharebelerinden kurtulmuşsa da, Osmanlı Devleti ile muharebeyi kesemediği için Fransızlar Avusturya'nın bu zayıf tarafını görünce, onun yerine Avrupada birinci devlet olurum düşüncesiyle Avusturyalılar Fransızlarla muharebeden kurtulamamışlardır.

Fransa Devletinin dış işleri böylece ilerlemişse de, mali işlere bakılmadığından hazinede akça kalmamışdı. Avusturya ve İspanya ile yapılacak muharebeler için yeni vergilerle halkın elindekileri saldırıp almağa karar veren Lui Katorz, annesi ve Mazaren 1060 senesinde çıkan isyanı üzerine Paris'den kaçmışlardır.

Gariptir ki, aynı sene İngiltere'de de ihtilâl çıkmış, Kralın idamına hükmedilmiş ve İngiltere Devleti bir general ile idare olunur cumhuriyet şeklîne girmişdi. Fransa'da da birçok iç savaşlar çıkdıktan sonra halk, Kralı kabul edip bir müddet sonra Mazaren de Paris'e gelerek evvelkinden çok nüfuz kazanmıştır. Fakat Fransızlar buna benzer işlerle kargaşalığa ve ihtilâle alışarak Fransa'da fena gelişmeler görülmekde idi.

Fransa ile İspanya arasındaki muharebeler devam ediyordu. İngiltere Devletini yöneten general de Fransa'ya yardım edince, İspanya Devleti mağlûp olarak Fransa'ya birçok yerler bırakarak anlaşma yapılmış ve Lui Katorz İspanya Kralının kızıyle evlenmişdir.

İngiltere'de de krallık geri gelmiş ise de, artık serbestlik yerleşip tam meşruti hükûmet halinde karar kılmışdır. Ama Ondördüncü Lui Paris'e

döndüğü gibi mutlak hükûmetine daha çok kuvvet vermiş ve Reşid Paşa gelince nasıl yiğitçe davranılacağını göstermişti. Bakarsak elli yıldan fazla böyle cesur ve belki de zalim bir durumla hükûmet etmişdir.

Önce Paris'de ve bazı büyük şehirlerde Parlman adiyle büyük devletin yönetilmesine ve kanunlar yapmasına karışmayıp eyalet divanları ölçüsünde ve mahkemelerin üstünde görülen dâvalara bakmak asıl görevleri idi. Fakat Kral tarafından düzenlenen kanunlar ve verilen emirlerde mahkeme tarafından yapılan çağrıya uyulmak üzere sicile kaydetmeğe memur idiler. Günden güne kendilerine önem vererek Kral tarafından kayd için gönderilen bazı kanun ve emirleri beğenmeyerek itiraz eder, karşı gelir olmuşlardı. Paris Parlman'ı, başlangıcda Lui Katorz'a da bu işlemi uygulamak istemişlerse de, Lui oralarda olmayıp herkese mutlak hükûmetini tanıtmış ve Parlman'a görev sınırını bildirmişdir. Fransa Devletinin o vakit malî sıkıntısı çoktu. Başvekil Mazaren ölünce ikiyüz milyon Franklık malı olduğu görüldü. Lui Katorz artık Başvekil nasb ve tayinden vazgeçip her işe yalnız kendisi bakmağa başlayarak vekillerden her birinin vazifelerini tayin ile her biri ayrı ayrı gelip yapılacak işleri arz edip, sormalarını usul olarak uygulamışdır. Ve her iş için yeterli ve yükselecek memur seçip toplayarak mülki işleri düzene koydu. Sanayi ve ticarete önem verdi. Devletin borcu çok, hazinesinde parası yok iken mali işler de yoluna konulmuş oldu. Fransa'nın askeri muntazamdı. Meşhur bir mareşali, ile istihkâm fenninde eserleri hâla makbul ve değer verilen Voban adındaki mühendis de mevcut olduğundan, o zaman Fransa'nın askerlik yönünden her malzemesi tamamdı. Şu halde Lui Katorz'un kayınpederi olan İspanya Kralı ölünce, zevcesinin mirası olmak üzere İspanya'nın elinde bulunan Belçika'daki bazı yerlerin kendisine bırakılmasını istedi. İspanya Devleti muvafakat etmediğinden, Lui harp ilân ederek birçok yerleri ele geçirmişse de Avrupa politik muvazenesinin korunması için Felemenk Cumhuriyeti, İsveç ve İngiltere Devletleri arasında yapılan ittifakla Lui ele geçirdiği yerlerin birazını geri verip anlaşmaya zorlanmışdır. Fakat o vakit gayet zengin ve kibirli olup, diğer devletleri ayaklandırarak Fransa'nın meramına engel olan Felemenk Cumhuriyetine gücenmişdi. Hemen harb ilân ederek Felemenk topraklarına sür'atle taarruz etti. Bayağı bütün bütün Felemenk topraklarını ele geçirmişken, Felemenkliler Amsterdam şehrine çekilip deniz rıhtımlarını açıp da her tarafdan sular yürütünce Fransızlar çekilmişlerdi. Ve Felemenk Cumhuriyeti diğer devletleri ayaklandırarak hemen bütün Avrupa Devletleri Fransa aleyhinde bulunmağa başlayınca, Lui birkaç ordu kurarak yer yer savaşa girişmiş ve Fransızlar hemen her yerde zafere ulaşmıştı. Sicilya dolayında yapılan bir deniz savaşında da epeyce Felemenk ve İspanya gemileri batırıp parçalayarak Fransız donanması tam bir galibiyete erişmişti.

Fransızların böyle çekinmeden saldırması, savaşı yapan devletleri sulh anlaşmasına yanaştırdı. 1089 Hicri senesinde yapılan sulh anlaşmasında Fransa Devleti birçok yerler kazandı. O vakit Fransa, ilim ve maarifde pek çok ilerleyip her fen ve san'atta en meşhur adamlar o zamanda gelmiş ve Fransa'nın her şeyi bütün dünyaya örnek ve ibret olmuşdu. Özellikle Fransız şair, yazar ve tarihçileri hep o zamanın ileri gelenleri olmuş ve diğer Avrupa topraklarında da kabul ve itibar gördükleri için her yerde Fransız lisan eğitimi yapılırdı. Lui Katorz'un da bütün Avrupa işlerine karışması dolayısiyle o zamandan beri Fransız dili diplomasi işlerinde hemen genellikle kullanıla gelmişdir.

Lui'nin ilim ve maarife saygı ve sevgisi olduğu gibi, güzel yapılara da rağbeti vardı. Fransa'da Versay Sarayı gibi bütün güzelliği ile gözleri alan binalar hep onun eserleridir. Zamanında güzel kanunlar ve nizamlar kurmuşdur. Böylece Fransa'da idari işler de ilerlemişdir.

Osmanlı Devleti her yönden diğer devletlere üstün durumda iken, zamanın gidişine uyarak askeri ve mülki işlere bir derece daha itina edeceğine, işleri gevşetmiş; maarif ve sanayii ilerletecek yerde ihmâl ve isteksizlik yolunu tutmuşdu. Adım adım devletin mülki ve askeri işlerinde nizamsızlık başlamışdı. 1000 Hicri tarihinden sonra düşüş başlamışdı. Bu asırda Köprülü Oğullarının himmetiyle bazı yerler ele geçirilmişse de, Avrupanın ilerlemesine göre geri kalınmıştı. Mareşal Monte Kokoli eliyle Avusturya'da bile muntazam asker kurulunca, Osmanlı Devletinin asla bozulmak ve geri dönmek bilmeyen ulûfeli askeri, Avusturya muharebelerinde yüz çevirmeye başlamışdı. Osmanlı Devleti daha o zaman yeni bir duruma ve usule girmeğe muhtaç olmuşdu. Kısaca bu asırda Avrupa başka bir hal ve görünüşde idi. Bilhassa Fransa olağanüstü ilerlemişdi.

Ve Lui Katorz pek çok şan ve şöhret kazanarak kendisini herkesten üstün görüp gururlanmaya başlamıştı. Dış işlerde bütün Avrupayı tehdit edercesine, kendini beğenmişçesine kibirli davrandığı gibi iç işlerinde de böyle davranarak Protestan mezhebinin serbestliği hakkında yüz sene önce yapılan kanunu da kaldırmışdı.

Halbuki yüzbinden fazla aile, mezheplerini terk edemedikleri için dış memleketlere gitmeleri yasaklandığı halde birtakımı gizlice Fransa'dan çıkıp, diğer memleketlerde yerleşmiş, bir çoğu da Fransa dağlarında kalıp karşı koymaya girişince her iki taraftan birçok nüfus telef olmuşdu.

Görüldüğü gibi, Fransa'da ilim ve maarif olağanüstü ilerlemişken, bu hal ve hareketin meydana çıkışı hayret veriyor. Şu farkla ki, bu defa da birçok Protestan idam olunmuşsa da medeniyetin ilerlemiş olması sonucu yüz sene evvel olduğu gibi, Protestanlar katliâma uğramamıştı.

Yukarıda anlatıldığı gibi İspanya Devleti şu kadar yüzbin medeniyet görmüş, çalışkan Müslümanı İspanya topraklarından kovdu ise, böyle bir

aklın almayacağı davranışla da zaif bir hale düşmekden kendini kurtaramamışsa, Fransa Devleti de Protestanları böyle perişan etmekle çalışkan, maarif adamı ve sanayi adamı olan tebasını elden çıkarmışdı. İlim, sanayi ve fabrikalarla dolu olan Fransa bir derece düşmüş ve bu suretle Fransa Devleti de az çok zaif düşdü.

Lui, açıklandığı gibi Protestanlığı engelleyince Katolik mezhebi hakkında bir gayret gösterişi yaparken Papa'nın nüfuzunu da politikasına aykırı gördüğünden Fransa'da bir Genel Papas Meclisini kurdu. Papa ruhani işler dışında diğer devlet'lerin iç ve dış işlerine karışmayacaktı. Genel Papas Meclisi kararları Papa'nın rey ve kararından üstün tutulacaktı. Bunun içinde bir nizamname tanzim ettirdi.

Avrupa ülkeleri ise, Lui'nin hırs ve açgözlülüğünden emin olamadıkları için Flemenk Cumhuriyetinin teşviki ile Fransa aleyhine birleşmişlerdi. Lui, bunu öğrenince Protestan gailesinden Fransa'nın güya etkilenmediğini göstermek için onlardan önce savaşa girmiş ve Almanya'ya taarruz etmişdi.

O sırada Avusturya Devleti, Osmanlı Devleti ile uğraşıyordu. Ekseriya Fransa askeri galip gelmişse de, o sırada İngiltere Kralı, Fransa'nın tersine İngiltere'de yasaklanan Katolik mezhebini kaldırmak çabasında idi. İngiltere'den kaçanların durmadan Fransa'ya gelişini Lui memnunlukla karşılamışdı. 1110 Hicri senesinde İngiltere Parlamentosu tarafından Krallıkdan uzaklaştırılan ve yerine damadı ve Felemenk Cumhuriyetinin Başkanı olan Giyyom seçildi. Giyyom ise ötedenberi Lui'nin baş düşmanı olduğu için süren savaşlar daha da büyümüş, Fransa askeri karada galip gelmişse de, donanması Felemenk ve İngiltere donanmalariyle karşılaşınca pek fena mağlûp olmuştu Bundan başka bu savaşlarda Fransa pek çok can kaybına uğramışdı. Meşhur generalleri bile kalmadığı gibi kuraklık ve kıtlık çıkmıştı. Asker arasında itaatsizlik belirtileri görülüp de sanayi ve ticarette de düşme başlayınca, Lui, ettiğine nâdim olup, o sene süren savaşlarda eline geçirdiği toprakları bırakarak, 1109 Hicri senesinde Avusturya, İngiltere ve diğer müttefik devletlerle sulh andlaşması yapmaya mecbur olmuş ve böylece nüfuzu da eepyce kırılmıştır.

O sırada Osmanlı Devleti de Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya ile savaşda olduğu halde, İngiltere ve Felemenk Devletleri araya girip hemen sonra bu dört devlet ile sulh andlaşması yaparak onbeş senedeı beri kendini kaptırdığı sefer zorluklarından kurtulmuşdur. Fakat Azak Kalesi Rusya elinde kalmış ve bu yönden Rusya'ya bir ticaret kapısı açılmışdı. Bu savaşlarda Rus Çarı Büyük Petro, eğitimli askerin faydasını görerek, kışlalar yapıp askerini çoğaltıp yetişdiriyordu. Devletini de Avrupa Devletleri benzeri düzene koyup pek geniş bir misilleme yolu bulmuşdur.

O vakit, Fransa'nın mali sıkıntısı o dereceye gelmişdi ki, asilzâde rütbeleri ile devlet memuriyetleri para ile satılırdı. Müttefik devletlerin andlaşması aslında mütareke kabilindendi. Zira İspanya Kralının evlâdı olmayıp o zaman Napoli Milân, Sicilya, Meksika, Peru gibi büyük memleketler İspanya'ya bağlı olduğundan; Avusturya ve Fransa tarafından veraset hakkı istendiği halde İspanya Kralı vasiyetnamesinde ikinci torununu vâris olarak tayin ile 1700 Milâdi senesinde ölünce, Lui'nin torunu tahta geçirilmişdi. Avusturya Devleti ise, onun Krallığını onaylamayıp, İngiltere ve Felemenk ile birleşmişdi. Portekiz, İsveç ve diğer Avrupa Devletleri de İspanya ile Fransa birleşik korkusu ile bu ittifaka girmişdi.

Bununla beraber İmparator, bütün Alman ümerasının yardımına muhtaçdı. Böyle olunca, Almanya Herseklerinden Brandeburg markisi Birinci Frederik'in getirilip Kral ünvanı almasına razı oldu. O da Brandeburg'a bağlı Baltık Denizi kıyısında olan Prusya memleketine izafetle Prusya Kralı ünvaniyle bu savaşa girmişdir. İşte böyle çabucak Prusya Krallığı ortaya çıkmış, sonra Avusturya Devletlerine büyük rakip olmuşdur. Ve bu savaşa başlandığından bazen Fransa ve çoğunlukla müttefik devletler askerleri galip gelirdi. Bu sırada İngilizler dünyanın en metin kalesi olan Cibralta'yı zaptetti ki, hâlâ İngiltere'nin elindedir.

O zaman Fransa'nın büyük generalleri olmayıp, tersine İngiliz Kumandanı Mariburg ve Avusturya Kumandanı Prens Öjen gibi meşhur generalleri vardı. Bunlar birkaç büyük muharebe kazandıkları için Fransa'nın kuvveti tükenmişdi. Ayrıca Fransa'nın her tarafından kıtlık ve kuraklıkdan sıkıntı o dereceye vardı ki, Lui sofra takımından birşeyler satmağa mecbur olmuşdu.

Bunun üzerine Lui, sulh yapalım demişse de, müttefik devletler birçok ağır şartlardan başka, torununun İspanya'dan çıkarılması için kendisinden asker göndermesi şartı ileri sürülünce yine savaş başlamışdı. Ancak, Fransızlar yine yenilmiş ve Lui, çaresiz müttefik devletlerin, her dediğine evet demeye mecbur olmuşken, İspanya'da Fransızlar müttefik devletler askerine galip gelince, fikirler değişmişdir.

Aşağıda genişçe anlatılacağı üzere bu sırada Rus Çarı Büyük Petro, İsveç'i yenmiş, Baltık Denizi kıyısında birçok yerleri ele geçirerek Avrupa'ya bir ticaret kapısı açmışdır. Prut muharebesinde büyük bir tehlikeye düşmüşse de, Baltacı Mehmed Paşa'dan af isteyip, aman dileyerek kurtulup yine işine devam etmişdir.

Bütün bu olanlardan sonra politik ağırlığın bir ucunu da Kuzeyde aramak lâzım gelmişdir.

O sırada İngilizler sulha yanaşıyor, diğer müttefik devletler de İspanya'nın Fransa ile birleşmesinden korktukları gibi Avusturya'ya ilti-

hakı gerçekleşirse politik muvazene bozulacak diye düşünüp İspanya halkı Krallarından hoşnud olduğu halde yalnız Avusturya'nın özel menfaatleri için çıkarılıp atılması milletler hukukuna aykırı olmakla, politik muvazeneyi korumak için bir sulh anlaşmasına evet diyecekler çoğalınca Lui Katorz ilk önce İngiltere ile gizli görüşmelere başlayıp, mütareke yapmış ve 1125 Hicri senesinde İngiltere ve Felemenkle, ertesi sene Avusturya ile sulh andlaşması yapmışdır.

Gerçi İspanya Devleti Fransa Hanedanı üzerinde kalmışsa da, hiç bir vakit bu iki devletin birleşdirilmemesi ve Cibralta ile Amerika'daki birçok memleketin İngiltere'ye bırakılması şart koşulmuşdu. Böylece İngiltere Devleti büyüyerek özellikle deniz kuvvetlerini iyice geliştirmiş, haliyle sanayi ve ticaretini de artırarak önde gelen devletlerden birisi olmuşdur.

Bu andlaşmanın bir garip fıkrası da, İspanya'nın Amerika'daki yerlerine senede 5000 kadar zenci köle sokup satması için bir İngiliz şirketine imtiyaz verilmesinin şart koşulmasıydı. Bu andlaşmada Belçika, Napoli, Milân, Sardunya da Avusturya'ya terk edilmişdir. Fakat sonra Sardunya Sicilya Adası karşılığında Savva Düküne verilmişdir. Fakat Devleti de büyük bir korkudan kurtulmuşdur. Fakat bu savaşdan sonra artık Lui Katorz'un şan ve şöhreti düşmüş, Fransa'nın genişleme saldırısı durmuşdur. Fransa'nın savaşa başlaması ile bir milyondan fazla insan ölmüş ve her yerde kıtlık ve kuraklık ortaya çıkmışdı. Vergi ve diğer mükellefiyetler de zirve noktasına vardığından ahaliden bazıları bağlarının gelirinden fayda görmez olunca kendi elleriyle bağlarını tahrip etmişlerdi. Bazıları da vergiye karşılık hayvanları ellerinden alınınca kendi elleri ile hayvanlarını öldürüyorlardı. Böylece bütün ziraat işlerinde düzen tamamen bozulmuşdu. Fransa'nın hali büyük ihtilâl zamanına kadar böyle sürüp gitmişdir.

Lui Katorz, şöhret hırsıyla bütün bu kötü işlerin böyle sonuca varmasından ötürü büyük bir kedere düşdü. Bir de oğlu ile torunu —ki Telemak kitabının yazarı Jenelon onun hocası idi— Bunlar sair prensler gibi hep kendisi hayatta iken ölmüşlerdir. Yalnız bu torununun beş yaşında bir oğlu kalmışdı. Ölümünden önce onu yanına çağırıp: Ben birçok savaşlara girdim, sakın benim gibi yapma, çok para sarf etme, halkının mutlu olmasına çalış, diye nasihat etmiş. 1128 Hicri senesinde vefat edince, yerine torunu 15'nci Lui adiyle geçmiştir. Ve Lui Katorz'un vasiyetine aykırı olarak kardeşinin oğlu Orlean Dükü parlamento tarafından Devletvekili tayin olunmuştur. Asrımızda Fransa ihtilâli çıkınca, Krallıkdan atılan meşhur Lui Filip'in dedesidir. Lui Katorz mutlaka hükûmet ister, devlet işlerini kendi bildiği ve düşündüğü gibi yapar, hiç bir şeyde serbestliği sevmezdi. Halk da mizacına göre hareket ediyor görünerek alda-

tılırdı. Böyle aldatmaların sonu kötü huyluluğa ve dinsizliğe yol açtığı tecrübe edilerek bilindiğinden, ölümünden sonra kimse bir şeyden korkulmadan fena bir yola gidilmeğe başlandı. Böylece Lui, Fransa halkının ahlâkının bozulmasına sebep olduğu gibi, zevke, safaya ve kötü kadınlara pek çok para harcadıkdan başka, açtığı savaşlarda da bunca hazineyi yok etmiş olduğu için, ölümünde Fransa'ya üç milyar Frank borç bırakmışdı. Denilebilir ki, Fransa büyük ihtilâlinin sebepleri onun zamanında hazırlanmışdı.

Yukarıda adı geçen Orlean Dükü, zevk ve safaya düşkün, dar görüşlü ve kötü davranışlı olup, daha henüz Lui Katorz'un baskı ve pençesinden kurtulan halk onun yaptıklarına uyarak hep birden zevk ve sefahata düşmüşlerdi. Bu suretle beş altı sene içinde Fransa Devletinin eski borcu üzerine yarım milyar borç daha eklendi. Bunun ödenmesi çaresi aranıldığı sırada, Lav adında bir İskoçyalı gelip Düke birtakım acayip ve garip tedbirler arzederek bir banka, bir de büyük ticaret şirketi kurmak izini alıp, Dükle anlaşarak ve hesappsız banka evrakı sürerek iki sene içinde Fransa halkının bütün parasını toplamışdı. Bu banka ve şirket esaslı bir kuruluş olmadıkları halde sehim ve hisse senedlerinin kıymetleri bir süre türlü yalan ve aldatma ile hayâli ticaret işlerine girme, sarraf garantileri ile asıl kıymetlerinin yirmi katına kadar çıkmışdı.

Bu ise, dolandırıcılık kabilinden bir alış veriş olup işin gizliliğini anlayanlar kumarbazlık yolunda hayli para kazanıp az zaman içinde kolayca zengin olmuşlardı. Ve Lav da pek çok şöhret kazanarak halkın gözünde en büyük adam oluvermişti. Buna aldanan halkdan birisi çabuk zengin olmak için nakid parasını elden çıkardıkdan başka, çoğu malını, mülkünü satıp, karşılığını para ile esham ve hisse alırdı. Bu yolla satılan esham ve hisselerin itibarî kıymeti Fransa'da tedavülde olan paranın seksen katına çıktığı zaman birdenbire itibardan düşmüş ve bu esham ve hisseler, hayaller ortadan kalkınca Fransa halkı bir anda fakir olmuştu. Lav da Fransa'dan kaçtı.

Böyle büyük bir dolandırıcılık ile Fransa, borçlarının büyük bir kısmını ödemişse de, halk pek fakir düşmüş, acılar içinde idi. Bununla beraber o sırada veba hastalığı çıkmış, yabancı devletler de, Fransız gemilerini limanlarına sokmamışlardı. Böyle olunca, Fransa sanayi ve ticaretine büyük sarsıntı gelmişdi.

Fakat bu sırada Dük ölmüş, Kral da reşid olmuş, Fransa da biraz rahata kavuşmuşdu.

Tam bu zamanda Alman İmparatoru bulunan Altıncı Şarl'ın erkek evlâdı yokdu. Habsburg Hanedanının diğer kollarında da erkek kalmadığından Avusturya Devletinin bir kadına intikal etmesi hakkında bir kanun ortaya koydu. Uzun zamandan beri İmparatorluğun Habsburg Ha-

nedanında bulunmasına alışmış Alman Prenslerinin hepsi bu kanunu kabul ile beraber, yabancı devletleri razı etmeye çalışmışlardı.

Ancak, 1153 senesinde Şarl'ın vefatı üzerine kızı Marya Tareza Avusturya, Çek ve Macaristan Krallıkları tahtına geçtiği gibi Bavyera Prensi soylarının Avusturya tahtına yakınlığı vardır bahanesiyle veraset hakkı iddia etmiş. Fransa ile İspanya Devletleri de onu haklı bulmuştu. Şarl, Frankfurt'da İmparator tacını giymişse de, Marya Tareza Macarları kendine çektiği gibi, İngiltere de ona yardım için iki ordu kurmuşdu. Fransa'nın muharebe edecek durumu olmadığı halde, şu kargaşalıkda Avusturya'nın Ren nehri tarafındaki memleketlerinden birazını alıvermek emeliyle nasılsa savaşa girmişdi. Karada bazı savaşlarda galip olmuşsa da, denizde bütün bütün yenilmiş, Şarl vefat edince, oğlu da bu iddiadan vazgeçmişdi. Marya Tareza kocası Toskana Dükü Fransuva, Alman Krallıklarının çoğu tarafından İmparatorluğa seçilmesiyle Marya Tareza 1162 senesinde Fransa'ya galip gelerek, sulh andlaşması yapmış ve kocasıyla birlikde hükûmete koyulmuşlardır.

Bu savaşlarda İngiltere donanması evvelkinden ziyade şöhret kazanmışdı. Fransa beyhude birçok masraflara katlanarak mali işlerini daha da fenaya götürmüş, donanması tamamen harab olarak ticaretine de sarsıntı gelmişdir. Fransa Kralı olan 15'inci Lui, gayretli bir hükümdar olmayıp vaktini eğlence, zevk ve safada geçirirdi. Kendisini bir fâhişeye teslim etmiş ve devlet işlerini onun reyi ile yürütmüştü. Bunu gören Fransız halkının gözleri esefle bakıyordu. Kral hakkında sevgi ve ilgi hep yok olmuşdu.

Kralın böyle kötü durumlariyle Kraliyetin şan ve itibarını yitirdiği görülüyordu. O asrın filozoflarından Monteskiyö adlı yazar eserinde; devlet kuruluşu nedir, adalet nedir, eşitlik ne demekdir? diyerek bunların aslını, esasını anlatıyordu. Volter de her şeyi alaya alarak geri düşüncelerle inanışları itibardan düşürmüşdü. Russo adlı yazar da gayet güzel yazdığı kitaplarda devlet, din ve mezhebin temel esaslarından açıkça bahsedince, ötedenberi gerek politik fikir ve gerekse din ve mezheb düşünceleri ile her serbestlikten yoksun tutulan Fransa halkı, hemen bu yazarlara uydu, bütün düşünceler değişmeye başladı. Halkın o güne kadar eğitilmemiş boş kafalarına birdenbire bu değerde felsefi düşünceler aşılandığı gibi, anlayış ve kavrayışına sığmayıp halkdan biri buna benzer derin bahisleri birden anlamayıp hayretten hayrete düşerek çoğu özel konularda yanlış anlam verdikleri için bütün düşünceler yanlış yola saptırılmıştı. Diğer bazı yazarlar da dünyaya asla önem vermeyen kalender yaşayan Diyojen gibi tutumla «dünya, hoşça yaşamakdan ibarettir. Başkaca iyi ahlâk, iffet ve namus, arsızlık, utanma diye bir şey yoktur.» sözünü temel sayarak halkı bütün bütün dinsizlik yoluna çektiklerinden, Fransa'da günden güne dinsizlik düşünceleri artarak hürriyet sevdası aşı-

rı dereceye çıkmışdı. Kral'ın durumu fenalaşdıkça halkın bu yönden düşünceleri başkalaşdığı için Fransa acaip bir duruma girerken, Amerika'daki bazı yerler için İngiltere ile bazı kavga ve çekişmeler sürmekte idi. Yukarıda anlatıldığı gibi yakında Krallık ünvanını üzerinde bulundurduğu için, Almanya İmparatorluğuna bağlı sayılırsa da kudretini artırdığından Protestan mezhebine girmiş olan hükûmetlere önderlik ederek İmparatorluğu elinde tutan Avusturya Devletine karşı koyar olmuşdu.

«Büyük Frederik,» diye anılan Prusya Kralı 2. Frederik ise adı geçen Avusturya veraseti savaşı sonucu Silezya kıt'asını kazanıp topraklarını genişletmiş, askerî ve mülkî işlere üstün derecede birlik ve nizam vermeğe bütün gücünü harcamışdı. Kuvvet ve sağlam idaresiyle olağanüstü ilerleyişi diğer devletlerin ve özellikle büyük düşmanı olan Marya Tareza'nın nazarını çekmişdi. Büyük Frederik o zamanın büyük filozoflarından olduğu için gayet alaycı olup bazı hükümdarla Avrupa ileri gelen vekillerini yerecek sözler söylemekle gücendirmiş olduğundan ve Prusya'nın Protestanlığa dönüp Protestan merkezi olmasını çekemeyip onu kraliyet rütbesinden soylarının eski haline yani Branburg seçilmiş ünvanını indirmeyi tasarlamışlardı. Rusya devleti de artık Doğu ve Batı işlerine karışır hale geldiğinden Prusya aleyhine Avusturya ile ittifak yaparak Lehistan krallığının elinde bulunan Saksonya dükü de bu ittifaka sokulmuşdu. Frederik bunu haber aldığı gibi onlardan önce davranıp 1170 senesinde ansızın Saksonya topraklarına girmiş, Saksonya Prensi davranmadan teslim olmuşdu. Hemen Avusturya devletiyle diğer Alman ümerası ittifak yaparak Frederik sefer ilân etmiş, Rusya da bir koldan Prusya üzerine asker göndermişti.

Fransa Devleti bundan önceki seferde Avusturya'dan bir yer alamamışdı, bari bu savaşda Prusya'dan bir şey koparmak isteğine kapılarak bunca senelerden beri yere vurmağa çalışdığı Habsburg hanedaniyle ittifak yaparak Prusya aleyhine harp açtı. İngiltere ise Fransa'nın ötedenberi düşmanı olan Avusturya ile birleşmesini taraf kazanıp İngiltere aleyhine dönecek, diye düşünerek Prusya ile ittifak etti. İşte bu suretle yedi sene süren savaşlara başlandı Fransa devleti de bu seferde karada muzaffer olamadığı gibi denizde de yenilgiye uğrayarak Amerika'da eline geçirdiği birçok yeri verdikten başka, Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeyinde bulunan büyük Kanada Kıtasını da İngilizlere kaptırmıştı.

Bu kıt'a hâlâ İngiltere devleti elindedir. Frederik ekseriya Büyük Savaşlarda galip gelmişsede yer yer yapılan, sürüp giden bunca savaşlarda çok asker kaybederek hemen bilme derecesine gelmişken Prusya usul ve eğitimine ve Frederik'in iyi ahlâk ve bilgisine hayran olan üçüncü Petro Rusya'da tahta geçince Frederik ile büyük bir çabukluk ile sulh yaparak Prusya'ya girmiş Rus askerinin de kumandanlığını ona

vermişdi. Ardından Petro tahttan indirilince yerine geçen meşhur ikinci Katerina da bu anlaşmayı onaylamışdı.

Alman halkı bu savaşlarda sıkıntıya düşmüş, Alman Prensleri de Frederik'den korkdukları için, birer birer çekilmişlerdi. Avusturya devletinin de mecali kalmadığı için, hemen toplu halde sulh andlaşması yaparak yedi yıl seferi gailesinden kurtulmuşlardır. Bu andlaşmada Avusturya Silezya vilâyetini geri alamayıp bu topraklar yine Prusya elinde kalmış, Prusya da artık birinci devletler sırasına geçerek o zamandan beri beş büyük devletten birisi olmuşdur. Ancak Avusturya'lılardan kuşkulanarak eğitim görmüş mürettep askerini iki, üç yüz bine çıkarmakla yetinmeyip durumu gözeterek kâh Fransa, kâh İngiltere ve bazen Rusya ile birleşerek ve bir taraftan da Alman hükümdarları içinde taraftar toplamak için bazılarını tutmuş ve konuya gelmişdir. Fransa devleti öteden beri Avusturya Devletine rakip olup karşı koyarken Prusya devleti böyle kuvvet kazanınca Avusturya devleti Fransa ile birleşerek Prusya devletinden korkarak Rusya devletinin de dostluğunu usulden saymışdır. Yukarıda söylenen savaşda Fransa devleti bir şey kazanamadıkdan başka açıklandığı gibi Amerika'da birçok yerlerini kaybetmiş ve mali sıkıntısı daha da artmıştı. 15'inci Lui de fahişelerle eğlenince hazinede harcanacak para bulamamış, nihayet gümüş sofra takımını darphaneye göndermeye mecbur olmuşdur. Fransa devleti böyle fena bir hale düşmüşken katolikler arasında irade-i cüziye meselesinden dolayı eskiden sürüncemede kalan bir mezhep kavgası tekrar Cizvitler aleyhine bir cebriye mezhebi şeklinde ortaya çıktığı sırada mutaassıplardan birisi Kralı hançerle yaralamışdı. Bu da Cizvitlerin teşvikine yorularak cizvit mezhebi yasaklanmışdı. Protestanlığın ortaya çıkışı ile katolik mezhebine büsbütün zaaf gelmiş ve Fransa'da umumî fikirler başka yol alıp din işlerini, böyle mezhep incelemesini bir gaile haline getirmeleri gariptir.

Halk da genellikle Kral'ın aleyhinde idi. Fikirlerde serbest kalma isteği pek ileri derecelere vardırılamamış olduğundan, gerek asilzadeler ve gerek ruhânî reisler buna çare ararlarken Paris Parlamentosu umumu kendine önem verdirmek ve nüfuzuna kuvvet kazandırmak için halkın çoğunu kendine çekerek Kral'ın bazı emirlerine karşı koymaya başlamışdı.

İSTİDRAD

O sırada Avrupa'da çiçek aşısı bulunmadığından bunu açıkça anlatalım:

Çiçek çıkarmayan pek görülmezse de çoğunlukla herkes birer kere çıkarmışdır. Bunun sebebini açıklayan bazı yüksek seviyeli tıp adamları çocuk kanında al ve kırmızı yuvarlardan fazla olan dayanıksız ve yeni

gelişenleri tabiat atar düşüncesile bir defa olsun insanların vücudunda bu kabarcıklar çıkıp sönerek kan temizlenir ve kuvvetlenir dediler.

Ancak Arnavudluk ile Sudan'ın bazı yerlerinde bu hastalık bulunmuyor, hattâ ahalisi başka bir diyara giderse çiçek çıkarırlarmış. Buna bakınca bunda iklimin etkisi var demek lâzım gelirse de zamanımızdaki bazı tıp adamlarının söylediğine göre Sudan ve Arnavudluk gibi yerlerde bulunmaması «o yerlerde topluluk ve mahalle olmadığından sirayet olmuyor,» düşüncesine dayanır. Çünkü bu hastalık havada yayılıp, etrafa geçer. Böylece topluluğa karışır, çiçek çıkarmaları bundandır. Böylece bu hastalık genellikle çocukların tutulduğu bir hastalık olduğuna göre doğuşda bir istidat olup yayılışı bu istidadı ortaya kor. Allah'ın geniş bilgisine bağlı olup insan aklı buralarda hayret denizine batmaktan başka bir şey yapamaz.

300 hicri tarihine gelinceye dek gerek Yunan tıp adamları, gerek Arab tıp adamlarından birisi çiçek hastalığına dair bir şey yazmamışdı. İslâm tıp adamlarının en yetişkini ve 300 tarihinde ilim adamlarının başda geleni ve en yükseği Mehmed bin Zekeriya Ebubekir Râzi ki Rey ve sonra Bağdad hastahanelerini kurmuştur, türlü fen ve bilim için yazdığı yüzden fazla kitab ve risalelerin çoğu tıp ilmine ait olup bu kitapların birisi de çiçek hastalığına dairdir. Bu büyük hekim 320 senesinde vefat etmişdir. İşte ilk önce çiçek hastalığına dair kitap yazan işte bu hekim Râzi'dir. Ondan sonra Ebu Ali İbn-i Sina da buna dair pek çok yazılar yazmışdır.

Hekimlerin ileri gelenleri pek kötü hastalıklar için bu kadar yazılar yazmışken bu hastalığa dair bir şey yazmamaları garip bir işdir.

Bunun üzerine bazı tıp adamları «900 yahut 1000 sene önce bu hastalık yokdu da, sonra ortaya çıktı» diye bir düşünceye kapıldılar. Aslında mevcud olmayıp da sonradan türeyen nice hastalıklar var bilinir olduğundan çiçek hastalığı, da bu kabilden olarak o tarihlerden sonra türemesi umulur olmakla bu sözden kaçınılamaz. Çin halkının sözleri de bu dayanışı pekleştirir ki; bundan sekiz yüz sene kadar önce Çin'de çiçek hastalığı yokken Kanton şehrine gelip giden Basra tüccarından geçdi, diye iddia ediyorlar. Amerika'da önceleri çiçek hastalığı yokken Kolomb'un keşfinden sonra Avrupalılarla karışma sonunda orada da hiç bir yerde görülmedik durumda şiddetli çiçek hastalığı ortaya çıkarak pek çok nüfus eksildiği söylenir.

Her ne hal ise yıllardan beri bu hastalıkdan pek çok ölüm olduğu bilinmekte idi. Aşı ortaya çıkınca çocuklar da bu belâdan kurtuldu.

Aşının ilk ortaya çıkışı Osmanlı devletinde olup şöyleki; hafif çiçek çıkarmış olan çocukların kabarmış ve dolmuş olan çiçeklerinin suyunu alıp henüz çıkarmamış bir çocuğun kolunu çizip o suya sürerek aşı ya-

pılıyor, yapılan yerde bir kabarcık çıkıyor, bununla o çocuk nöbeti savuşdurarak çiçek hastalığından kurtuluyordu.

Osmanlı Devletinde elçi olarak bulunan İngiltere elçisinin zevcesi olan Leydi Montegü Edirne'de bunun iyiliklerini görüp hatta kendi çocuğunda da tecrübe etmişdi. Buna dair 1130 hicri senesinde İngiltere'ye bir mektup yazmış ve İngiltere'de de tecrübe edilerek iyilikleri görülerek olay her tarafa yayılarak Avrupa tıp adamları tarafından kabul edilerek onaylanmış ise de «böyle Allah tarafından gelen hastalığa bir ilâç yapmak Allah'ın emrine karşı gelmekdir.» diye Papazlar tarafından karşı konulunca önceleri Avrupa halkının çoğu aşıyı kabul etmeyip «olur» diyenlere de dinsiz gözüyle bakarlar, belki katlini vacib görürlerdi. Bunun üzerine Avrupa devletleri her kim evlâdını aşılatırsa bir miktar para vererek güzel bir davranışda bulunmuşlardı. Lâkin sonra herkes aşının iyiliklerini görerek ve çiçek hastalığına karşı Allah'ın şifahanesinden lütuf ve ihsan buyrulmuş bir deva olduğunu itiraf ederek hepsi kabul edip kendileri para sarfı ile çocuklarını aşılatmağa başlamışlardır.

İlk önce Fransızlar da yapılmasında çekinmişlerdi. Volter gibi bazı yazarlar bunun yapılmasını uygun bulup tecrübesi yapılarak iyiliği görülerek 1172 senesinde Fransız mekteplerinde de onaylanarak herkese yapmağa başlamışlardır. Buna Telkih-i cedri denilip şimdi her tarafta kullanılmakda olan telkih-i Bakari İngiltere tabiblerinden Gener adlı tabibin buluşudur ki, 1190 hicri tarihinde devleti tarafından bazı köylerin halkını aşılamağa memur olup sağmalcılıkla geçinen birtakım köylülere aşıdan söz açmak isteyince «bu halk çiçek hastalığı nasıl şeydir» demeleriyle tabib de onlara çiçeği tarif etmeye başladığı sırada içlerinden bazıları bunun dediği bizim ineklerin memesinde ortaya çıkıp da çobanların parmaklarına geçerek çıkan çıbanlar olmasın demişler. Bu söz doktorun dikkatini çekince işin araştırmasına girişmiş, bakınca görmüş ki halkın parmaklarında birer çiçek lekesi var. Meğer ineklerin memesinde zuhur eden çiçek kabarcıkları sağılırken sürtüşmeden deşilip sütleri sağan kimselerin parmaklarındaki çizgilerine veya bir suretle derisi sıyrılmış yerine isabetle etkisini gösterip bir nevi çıban çıkarmış, sonra Doktor genel tecrübe ile görmüş ki; onlara aşı da tesir etmiyor. Bunun üzerine yirmi seneyi aşan tecrübelerle uğraşarak inek aşısını ortaya çıkarıp 1213 senesinde de buna dair bir risale yazmış ve sonra Londra'ya gelip tecrübeler göstererek inek aşısını meydana koymuş olduğundan, İngiltere tarafından pek çok hediyeler verilmiş ve risalesi her lisana tercüme olunarak inek aşısı yaygın hale gelince encümenler tarafından da kendisine nişanlar verilmişdir.

Fen erbabının araşdırma ve anlattıklarına göre çiçek hastalığı insanların altıda birini öldürdüğünden aşının bulunması pek hayırlı bir iş olmuştur. Ancak telkih-i cedride yüzde, bir telefat olduğundan bütün bü-

tün hatırdan uzak tutmamalı, telkih-i Bakaride asla tehlike olayı olmayınca telkih-i Bakari top buluşunun en faydalısı olan maddedir. Ortaya çıkışı başlangıcında Telkih-i cedri kâr yolu yapan ve onunla geçinenlerden bazı tabibler telkih-i Bakari'yi red ve inkâra kalkışmış ise de adı geçen aşı her tarafda yayılarak o gibi inkâr edenlerin sözleri de etki yapamamıştır.

Kısaca aşı ilk önce Osmanlı devletinde bilinen bir nevi âdi ameliyat gibi bir şeyken Avrupa'da tababete katılarak değer kazanmışdır. Ama ilk önce kim bulmuş ve nasıl bulmuş, buna dair doğru bilgiler bulunamamışdır. Bazıları bunu ilk önce Arablar bulmuş, diye söylerse de bu söylenti ispat edilmemişdir. Bazıları da ilk önce Anadolu Yörükleri çıkarmışdır, der. Onlardan biri İstanbul'a geldiğinde çiçek salgınına rastlar bu hastalığın bizde zararı olmaz, zira biz ineklerimizin memelerinden sirayetle çobanların parmaklarında çıkan çiçekden aşı alıp her sene çocukları aşılarız, onun üzerine bir daha çıkarmazlar, deyince bazı kimselerin denemeye kalkışmış olduklarını duyan madam Montegü de İngiltere'ye yazmışdır, diye rivayet ederler. Lâkin inek aşısı yazıldığı gibi 1210 tarihinden sonra yaygın hale gelip ondan önce lâkırdısı yoktu.

Bazıları da aşının çerkez abaza gürcü milletinden birinde çıktığını söyler; fakat bunlardan hangisinin bulduğu belli değildir. Çünkü bu kabilelerle köle ve cariye alış verişi yapılırdı, çiçekse insanın yüzünde güzelliği bozar, ticaret aksardı. Buna çare arayıp bulmağa mecbur olmalariyle araşdırarak aşıyı bulmuşlardır, diye söylerler. Lâkin bunlarda hâlâ böyle aşı, diye bir şey yok, halbuki böyle bir düşünme esasına dayanan bir araştırma ile bulduğu aşıyı kısa zamanda terk edip bütün bütün unutması uzak bir ihtimaldir.

Onların gerek o zamanki gerek bugünkü hallerine göre bu makule sanayi için zihin yoranları pek de memul olmadığından bu rivayete doğru denemez.

Kaldıki bu mevzuda bize vesika olacak şey ancak Leydi Montegü'nün Londra'da yazdığı mektupdur. Leydi Montegü ise bu mektubu (1717) milâdi senesi Nisan 1 tarihiyle Edirne'de yazmış olduğu yazıdan anlaşıldığına göre aşının Edirne'de kullanıldığına hükm olunur. Aşı Tababete geçip de Avrupa'nın Osmanlı devletine gelmeden Edirne'de bu hususun mevcut olduğu bazı ihtiyarlardan duyulmuştur. Fakat bulanın zamanı nasıl yapıldığı bilinmiyor. İspat ve izahı için Leydi Montegü'nün adı geçen mektubun tercümesi cildin sonunda (7) rakamı ile gösterilmiştir.

Gariptir ki; işte bu aşı yukarıda anlatıldığı gibi Edirne'den Avrupa'ya gittiği zaman Papazların şiddetli karşı koymalarına uğrayıp geç hal ile kabul olunarak tamamlandıkdan sonra dönüp tıp adamları eliyle İstanbul'a geldiği zamanda mutaassıp güruhu tarafından pek çok itirazlara uğramışdır. Lâkin Sultan Mahmud Han'ın iradesiyle aşı yapılmağa

başlanmışdır. Halep, Kürdistan ve Loristan taraflarında genellikle herkesde çıkıp bir sene zarfında geçen maruf çıbana İran'da Salik ve Türkçe hurma çıbanı denilir çıbanın aşısına da teşebbüs olunmuşsa da aşısı ile çıkanın gerek müddetçe gerek şiddet ve hafifliği tabiî olandan farkı görülmeyince terk edilmiştir. Gerçi mezkûr çıkan ekseriya yüzde çıkıp leke bıraktığından aşı san'atıyla görünmeyecek yerinden alınıp yüzde faydalanmak lâzım gelirse de tecrübe olunup olunmadığı bizce bilinmiyor. Biz yine sadede gelelim.

Yukarıda anlatıldığı üzere 7 yıl seferinde Fransa devleti zaif düşerek içde acıları büyük, dışda nüfuz kırılmış bir halde bulunup Rusya ve Prusya devletleri Fransa'nın bu düşkünlüğünden istifade etmek üzere katolik mezhebinde bulunan Leh devletinin topraklarında bulunan Ortodoks ve Protestan mezhebindeki hristiyanlara mezhepçe hukuk müsavati ve serbestisi verilmek bahanesiyle Leh devletinin işlerine karıştı. Bu davranış Fransa'nın pk gücüne gitmişse de bir taraftan Lehlileri ve diğer taraftan Osmanlı devletini Rusya aleyhine yürütmek istemişdi. Bundan başka ise yazar bir davranışta bulunamamıştır.

Osmanlı devleti o zaman askerini düzene koymağa muhtaç olup muharebe edecek halde değilken dördüncü ve altıncı fasıllarda beyan olduğu üzere 82 senesi uğursuz seferi açıldı. Lehliler savunmaya kalkdılarsa da Avusturya devleti de iki devletle birleşerek Lehistan üç devlet arasında birinci paylaşması yapıldı. İşte o sırada Fransa Kralı 15'nci Lui vefat edip yerine torunu 16'ncı Lui aşağıda açıklanacağı gibi babasının ve atalarının ettiğini çekmek üzere yirmi yaşında Fransa tahtına geçti ve Almanya İmparatoriçesi Marya Tereza'nın bedbaht olan kızı Mari Antuvanet'le evlenmişdir.

Lui iyi niyetli bir adamdı Ancak o asırda uygun düşmeyecek kadar katı din görüşüne kapılmış, ne cesareti, ne de dirayeti zamanın işlerini halle yetebiliyordu. Bunun üzerine ceddinin zamanında çoğalmış olan dinsiz kimselerin nüfuzu azaldığı gibi bir zamandan beri her din ve mezheb edeb ve terbiye ile iyi ahlâkın dışında yazılmış kitaplar da itibardan düşmüş umumi düşünceler de başka şekle girmeye başlamıştı. Fazilet ve merhamet yoluna girilmiş, vekillerini ekseriya namuslu takımından seçerek güzel bir düzen kurmağa ve uygun tedbirler kullanarak ceddinin yaptığı kötülükleri, Lui Katorz'un yaptığı savaşlardan Fransa'ya değinen fena hallerin yeniden ele alınıp düzelmesine ahalinin mutluluk içinde ilerlemesine çalışdığından başlangıçda hükûmeti öğünecek gibi idi. Yakınları ve kendisine sokulanlarca namuslu adamlar makbul olmadığından her gün güzel tedbirlere karşı koyanlar olurdu. Lui de lüzumlu düzen değişikliği için duraklardı, her türlü uydurma sözlere kulak asardı. Başvekilliğe getirdiği Murpa ihtiyar ve akılsız bir adamdı. Fransa'nın kötü

gidişini görüp, dururken, yeni bir işe atılmanın uygun olacağını kavrayıp anlayamadığından devletini dinlendirmekle bu gibi engellerin ortadan kalkacağı ümidinde olarak Lui bazı ıslahat yapılması söylenince görevinden ayrılmağa kalkar ileri gitmek şöyle dursun eskiye dönmeğe çalışırdı. Yenilikler ve usul ile işlerin düzelmesine karşı koyan imtiyazlı kimselere yeniden gayret getirirdi.

O zamanda böyle eski düşüncelerde ısrar eden bir şahsın Başvekil olması büyük hata idi. Zirâ o vakit servet hep asilzadeler ile Papaz sınıflarında idi. Toprakların üçde biri onların elinde iken, bunlar devlet hazinesine güya hediye ve yardım suretiyle pek az şey verirler, sınırını aşan vergi ve tekâfili hep, halkdan olanlar verirdi. Bundan başka halk papaz ve piskoposlara öşür verirler, asilzadelerin de birçok angaryalarında çalışırdı.

Kısacası halk çalışıp hem kendini, hem devleti idare ediyor, buna karşılık asilzadeler yorulmadan aldıkları geliri hep zevk ve safaya sefahata harcamakda idi. Papaz sınıfı da halkın sırtından geçinerek tenbellik ile vakit geçirmekde idi. Kaldıki; Dini hizmet yapan papazların görevleri adi işlerden olup kilise ve manastırlara bağlı olan gelirin çoğu paye ünvan sahibi olan Piskoposlara gidiyordu. Devletin büyük gelirl şirketlere lâzım oldukça verildiğinden, bazıları bu yoldan kolaylıkla zengin olup halk gittikçe fıkaralaşıyordu. Böylece yolsuz tahsil olunan büyük paradan devlet hiç fayda görmezdi. Parayı toplayanlar ve çekenleri çoğu nüfuzlu kimselerle ortak olup kimseden korkmadan nizamların dışında mallarını, paralarını toparlardı. Devlet de varidata sekte gelmemesi için mültezimlere pek fazla müsaade ederek cüz'i mal kaçıranlar hakkında büyük cezalar verirlerdi. Bununla beraber her san'at ve ticaret, inhisar altında olup meselâ çok yerlerde zahire ticareti birkaç adama münhasır olduğu halde değirmenler ve değirmene zahire götüren hamallar da mahdut ve sayılı olarak artmışdı.

Lui'nin maliye nazırı nasbeylediği Turgo, çalışkan işini bilen iktisat politikası ilmine aşina bir zat olup maliyece lâzım gelen reformlara güzelce başlayarak birçok suistimalleri ortadan kaldırarak Devletin masrafı gelirini aşarken, vergi ve kefâleti arttırmadan ve borçlanmaksızın yalnız aldığı güzel tedbirlerle muvazene açığını günden güne azaltmakla beraber hazine borcu da faizini yavaş yavaş ödüyordu. Ziraat, ticaret ve sanayiin artıp ilerlemesine engel olan inhisar usulünü kaldırmışdı ve tenbel yeri halini alan manastırların çoğunu kapattırıp genel olarak maarifin ilerlemesi için yeni mektepler yaptırmağa başlamışdı.

Devletin idari işlerini düzeltip imtiyazları kaldırmış ve her madde hakkında yeni kanunlar yaparak gerekli tedbirlere başladı. Bunlar Kral tarafından kabul edilerek bir azını yürürlüğe koymuşsa da, yapılan te-

şebbüsler asilzadelerle Papa sınıfının çıkarlarına dokunduğundan onların işlerine gelmemiş ve Parlâmento da karşı koymuştu. İşlerin bir çoğunu yürütemeyerek sonunda istifaya mecbur olmuşdur. On altıncı Lui tebaasını çok sevdiğinden, Turgo ile onun reyine uygun olan Malerb'in düşüncelerini beğenmiş ve onaylamışsa da uygulamada korku ve gevşeklik göstermesi ve büyük tedbirleri anlamayıp, küçük tedbirlerle yasak savmağa çalışarak yarayı kapatmak düşüncesinde bulununca Turgo'nun ayrılmasıyle yapılan birçok işler hemen yürürlükten kaldırılmış, alınmış bunca faydalı tedbirlerden sonuç alınamamışdır. İşin içine girince Lui'nin Fransa'nın gidişini iyice kavradığı anlaşılıyor. Şöyleki, Turgo ayrılırken ona hıtap ederek (Sen benden bahtlısın ki memuriyetini terk edebiliyorsun) demiş olduğu söylenir.

Bu suretle mali işler yine eski haline dönüp az zamanda fenalaşınca Turgo'ya işden el çektirilmesinin hata ve gidilen yolun yanlış olduğu meydana çıkmakla mali işlerde bilgisi ile tanınan Nekker'in Maliye Bakanlığına getirilmesi hususuna karar verildi. Ancak asilzade olmadığı gibi Protestan olduğundan, o zamanın gereği Bakan ünvanı verilemeyerek Maliye Müfettişi adiyle memur edilmişdi. Nekker aslında sarraf olup işini bilir ve zengin bir adam olarak sarraf ve tüccarlar içinde itibarı vardı. Fransa devletinin mali itibarını yenilemek için nasbı uygun olmuşdu. Ancak Nekker'in yalnız sarraflığı vardı, bunun yanında ilgili mülki incelikleri bilmediği için kendi bildiğini yapan kimse olarak Turgo'nun yaptığı işlerin tersine ve aykırı sarraflık yoluna giderek açığı iyi bir yolda kapamak kabilken hemen borçlanma sevdasında bulunurdu. Ve memuriyet müddeti olan dört sene içinde borçlanma yolunu pek güzel kullanarak gerçekden devlet dolabını çevirmişdir. Lâkin tedbirleri Ahmed'in külâhını Mehmed'e, Mehmed'in külâhını Hasan'a giydirmek, her gün ortaya çıkan müşkülleri bir yana itmek gibi geçici şeylerdi.

Biz gelelim şimdi Rusya'nın genişleme ve ilerleme olayına.

Ruslar aslında kuvvetli ve şöhretli bir devlet değilken, bugün Dünya'nın dokuzda birini elinde bulunduran büyük bir toplulukdur. Bu büyük heykelin kurucusu adı geçen Büyük Petro'dur. Fakat Rusların kuvvetlenip de yavaş yavaş Osmanlı hududlarına taarruz edecek kadar gelişmesi Kazan ve Ejderha eyâletlerini istilâ ile başlamışdır. Şöyleki, Cengizlilerin bir kolu Hazar Denizini dolaşarak Kazan'da hükûmet ettikleri sırada Rusları haraca bağlayıp iç işlerine bile karışırken Kırım Hanlığı küçük bir hükûmetti.

Sonraları Kazan hükûmeti zayıflayıp alçalmağa yüz tutmuş ve hanlarının soydan kuşakları yok olunca Kırım'a tâbi gibi hatta Kazan Hanlığına Kırım Sultanlarından biri nasp ile gönderilecek olsa kendileri ara-

sında küçük düşerdi. Çünkü göz dikilen yer Kırım Hanlığı idi. Lâkin Tatarlar içindeki bu karışıklıklardan Ruslar faydalanarak adım adım kuvvetlenerek Kanuni Sultan Süleyman'ın son günlerinde Kazan ve Ejderhan eyâletlerini ele geçirip istilâ ettiler. Ondan sonra Kırım Hanları birkaç defa Moskova'ya kadar Rus topraklarını talan edip yakmışlarsa da Kırım Hanlarının kuvveti çok miktarda Tatar süvarisinden ibaret olarak büyük kuvvetleri ile böyle bir tarafı vurup geçerlerdi. Ama vurup geçtikleri yerleri elde bulundurmak hali kendilerinden beklenmezdi fakat Ruslar da Tatarların bu taarruzlarından kurtulmak için Kırım Hanlarına senede haraç bedeli olmak üzere bir miktar vergi verirlerdi. Adı geçen Rusya'ya böylece ele geçirip topraklarını genişletmiş oldular. Gerçekde Kırım Hanlarının her sene vergi aldıkları bu eyâletleri tekrar geri almağa güçleri yetmezdi. Osmanlı Devletinin yardımı ile bunun yapılması mümkün iken, Cengiz soyundan gelenlerin karışıklık çıkarma ve fesad faaliyeti, Kazan ve Kıpçak taraflarında onların kuvvetlenmesi Osmanlı Devletinin işine gelmiyordu. Osmanlı Devletince onaylanmayan bu gidişe göre bir idare yolu tutulmuş, diğer Devletlerle de bu eyâletlerin geri alınması işine girişilmemişdi. Ruslar o vakit her şey yerine konulmayarak o yöne önem verilmiyordu. Böylece Nemçe tarafında yeni fetihlere düşünceler bağlanmışdı. Halbuki Macaristan, Hırvatistan fetihleri ile uğraşmakdan ise, bu iki eyâleti ele geçirip elde tutmak Osmanlı devleti için daha faydalı olacak ve Yavuz Sultan Selim'in yukarıda anlatılan ve açıklanan isteklerine uygun olacakdı. Çünkü Kafkas, Ejderhan ve Kazan ahalisini ele aldığı takdirde Türk soyunda yaklaşma, birlik, din ve mezhep beraberliği ile hilâfetin hükmüne ve Osmanlı Devletine katılmış olacaklardı. O zaman Kırım bile diğer eyâletler gibi Osmanlı Devleti şekline girerdi. Ejderhan ve Kazan eliyle Büyük Tataristan taraflarında Osmanlı Devletinin nüfuzu geçerli olurdu. Bu yönden o taraflarda kazanılan sermaye ile Macaristan gibi nice topraklar ele geçer ve korunurdu. Her ne hal ise böyle bir durum tartışmasından doğan hatadan Ruslar istifade ederek o büyük iki eyâleti ele geçirmişdir. Ejderhan eyâleti Hacı Turhan ülkesidir. Dest-i Kıpcak'dan ayrılmış büyük bir sahradır. Hacı Turhan ileri gelen soylu kişilerin olup kurduğu mescidin yanında zaman ile dolaylarında biriken köylüler de binalar yapmışlar, böylece Hacı Turhan karyesi kurulmuşdu. Üzerinden zaman geçince biriken köylüler toplanarak Karye büyük bir şehir olmuş, halk diliyle Ejderhan diye şöhret bulmuşdur. Ejderhan eyâleti Güney'de Dağıştan'ın Kuzey sınırı Kuzey'indeki kızlar, Kabartaylar sınırına ulaşdığından Ruslar bu eyâleti ele geçirmekle Kafkaslara taarruz edebilme imkânına sahip olmuşlardı. Fakat o zaman kendisi içinden karıştık. Ruslar'ın eski asker İsterliç ocağı ara sıra karışıklık çıkarıp ihtilâle kalkdığından, o yerlerde Ruslara uzun zaman bir şey yapamadılar.

Sonra Petro ortaya çıkınca devletinin kuvvet ve kudretini genişletme emeline düştü. Rusya karışıklık içinde olduktan başka, ticarette bağımsız genişleme sebepleri, devletler arasında şöhrete erişmek ve nüfuzunu geçirmek için en büyük yardımcı olan Deniz Kuvvetleri olmadıkça emeline erişemeyeceğini yakından anlamışken, sınır komşusu olan devletlerin topraklarına tecavüz ederek memleketini genişletmeyi kurmuş ve Rusya Avrupa usulü üzere ordu kurmak istediği sırada bir bölük eğitim görmüş asker tertip ederek kendisi de sıra eri gibi aralarına girmişdi. Sonra bu bölüğü yavaş yavaş arttırarak büyük bir tabur yapmışdı.

Yukarıda anlatıldığı gibi Osmanlı Devleti ile Venedik Nemçe ve Leh devletleri arasında senelerden beri süre gelen savaşları fırsat bilerek bu devletlerle anlaşarak Kırım'a yürüttüğü ordusu bozulmuşken, 1108 senesinde yeni bir ordu göndererek kendisi taburu ile birlikde gitmiş ve Azak kalesini istilâ etmişdir. Gidişi ve dönüşü sırasında hem devlet işlerini yürütmüş, hem de taburda hizmet görerek Moskova'ya varınca binbaşı rütbesini almışdı. İşte bu seferde eğitim görmüş askerin faydasını gözleriyle görerek çoğaltmaya çalışmış ve oniki bine çıkarmışdır. 1112 senesinde yapılan sulh andlaşması gereğince Osmanlı Devleti Azak kalesiyle ona bağlı bütün eski ve yeni Kastel'leri ve Azak'dan Koban yönüne doğru on saalit toprak Rusya'ya bırakılmışdır.

Petro bu suretle Azak Kalesine sahip olarak Ruslar'ın deniz ticaretine açılan bir kapıyı ve bu ticarette merkez olmak üzere Tığan Kalesini yapmışdır.

Sonra adını ve kıyafetini değiştirip Felemenk'e gidip sanayi öğrenmek için bizzat marangozluk ve yevmiye ile amelelik ettikten sonra Londra'ya gidip oradaki sanayi ve imalâta bakarak matematik fennini artırmağa ve memleketine dönünce İsterliç ocağını yok edip kaldırarak hükûmeti tam bağımsız olarak ele alıp istediği gibi devlet işlerini nizama bağladığı sırada İsveç, Danimarka ve Leh devletleriyle anlaşıp birleşerek İsveç devletine harp ilân ederek ilk önceleri yenilgiye uğramışsa da nihayet Paltova olayında galip gelerek İsveç Kralı Buğdan'a kaçmış ve sığınmışdı. Petro İsveçlilerin Baltık denizi kıyılarındaki kale ve topraklarının çoğunu istilâ etmişdir.

Dördüncü bölümde anlatıldığı gibi İsveç Kralının Osmanlı Devletini uyarması üzerine sefer açılmış ve yapılan Prut savaşında Petro büyük bir yenilgiye düşmüşken, 1123 senesinde Baltacı Mehmed Paşa yaptığı Sulh andlaşmasında Azak ve Tığın kalelerini Osmanlı Devletine geri verip teslim edecek ve diğer koşulan şartları kabul ederek kendini kurtarmış ve Baltacı'nın affı ve amanı ve zaferi kazandığı zaman yazdığı buyruldu ile memleketine dönebilmişken «kışdan çıkan yılana Rabbim güneş göstermesin» deyiminde başı selâmete erdiği gibi sözünden dönmüş,

Azak ve Tığan kalelerinin geri verilip tesliminden vazgeçerek Azak denizinde gemi yapmağa başlamışdı. İsveç'den aldığı arazinin imarına halâ Rusya'nın başşehri olan Petersburg'un kurulmasına başlayarak öteden beri Rus kralları Çar adıyla anılırken, Petro imparator ünvanını da diğer lâkablarına eklemişdir.

Petro'nun tasavvurları pek geniş olup yerine getirilmesinde ömrünün yetmeyeceği açıkça görüldüğünden, kendisinden sonra ilerisi için olan düşüncelerinin yapılması gerektiğini torunlarına bir vasiyetname yazarak 1138 yılında aldatıcı dünyasını bırakıp gitmişdir. Gerçekden Petro düşüncelerini herkesden gizledi. Ölümü de ani olmuşdu. Böyle olunca kendi kalemi ile öyle bir talimname yazmağa vakti olmadığı bazı tarih yazarları tarafından iddia olunmuşsa da, evvelce yazıp bırakmış olması muhtemel olduğu halde Petro'nun vasiyetnamesi adıyla epey zamandan beri meydana çıkıp yayılan yazılı kâğıd o günden bu güne kadar Rus Devletinin bütün resmi davranışında ve savaş harekâtında bağlanarak güdüldüğü görülür. Bu vasiyetnamenin bir sureti cildin sonunda (8) sayı ile gösterilmişdir.

Ne vakit Osmanlı Devleti, Almanya ile savaşa girse Ruslar'ın yardımından istifadeye kalkuşması politikası gereği olmakla birinci Sultan Mahmud zamanında açılan Nemçe seferinde de Ruslar İmparator'a yardım olsun diye Osmanlı Devletine harp ilân edip 1152 senesinde yapılan andlaşma gereğince Azak Kalesi Ruslar'a bırakılıp vazgeçilmişdir. Rusya ise Azak Kalesini alınca kendi için Karadeniz'e inmek ve Koban nehri boyunca hareketle Kafkas topraklarına taarruz etmek için açılmışdı. Osmanlı Devleti sınırlarını korumak için denizden yeni kaleyi, karadan da Aco ve Temrek Kalelerini inşa ve imar etmişdir.

Çünkü Koban nehri iki kola ayrılarak ve her kolu da kollara ayrılarak biri Kızıltaş limanına, diğeri Azak denizine dökülerek oralarda meydana getirdiği Taman ve Mentna adalarında ve Koban boyunca Kırım'a bağlı tatarlara Ruslara karşıt olan bir cins Kazaklar otururdu. Taman adasına Ada-i Şâhî de denilirdi.

Doğuda nihayetde Temrek Kalesi bulunup vaktiyle gerek Kızıltaş Kalesi ve gerek bu Temrek Kalesi Çerkez kabileleri ve Abaza eşkiyasının kötülük yapmalarına karşı koymak için yapılmışsa da anlatıldığı gibi Ruslar Azak Kalesini ele geçirince Temrek Kalesi ona karşı olarak geçilmez bir engel diye kullanıldıkdan başka, Taman'ın öte tarafında Koban'ın Azak denizine döküldüğü yerdeki Mentna adasında da Osmanlı Devleti tarafından Ruslar'a karşı Aco kalesi yapılmışdı.

Söylendiğine göre Petro Azak Kalesini alıp da Tığan Kalesini yaptıkdan sonra Aco Kalesinin yapıldığını görünce Tığan Kalesinin yapılması ile uğraşmakdansa Aco Kalesinin yerini ele geçirip de orada bir

kale yapmadığına pişman olmuşdur. Zira oradan Koban nehriyle Kızıltaş limanına, yine oradan Yeni Kale boğazına uğramadan kara denize çıkmak kabil olmakla orası ele geçirildiği halde asıl meramı olan Kara Denizde gemi işletmek imkânına kavuşacakdı. Böylece meramına kesdirme yoldan varacak hem de bu yolla Kızıltaş limanına ayak basacak Taman adasını kolayca ele geçirecekdi.

Ruslar Kırım dolaylarını ele geçirerek, Kırım Hanlığından sayılan Kabartaylara taarruza başladılar. İki devlet arasında kavga ve çekişmeye sebep oluyor, diye iki devlet arasında sahipsiz ve mevkuf kalmasını ve bir tarafdan işlerine karışılmamasını ve böylece tam bağımsızlıklarını Osmanlı Devletine kabul ettirmişdi. Bu halde yine Azak Kalesinin Ruslardan geri alınması isteği Osmanlı Devleti ileri gelenlerinin aklından çıkmazdı. Halbuki Aco ve Temrek kalelerinin istihkâmları Rusları tam önleyecek değerde olmadığından, ilk önce bunların tahkimâtını sağlamlaştırmak ve tamamlamak işini ve Azak Kalesinin geri alınarak kurtarılmasını açıklayan ve anlatan lâyiha tarzında kaleme alınmış bir coğrafya risalesi tarafından görülmüşdür. Ve Temrek Kalesi onarılıp genişletilecek olsa gereken taşların bir mikdarını civarındaki harabe haline gelmiş Anapa Kalesinden alınıp geri kalanı da gemilerle Yeni Kale tarafından getirilmelidir, diye adı geçen risale de yazılıdır. Lâkin bu projelerin biri yürürlüğe konulmamışdı. Ruslar ise bir kere kabartayları Osmanlı Devleti himayesinden ayırınca çok geçmeden Kücük Kabartayı kendine tabi kıldıktan sonra Büyük Kabarta'ya tecavüz edip onları pençesinin altında ezmeğe başlamış, bir tarafdan da Azak Denizinden deniz kuvvetlerini artırmağa ve Kara Denizden donanma kurmak emeline düşmüşdü.

1175 tarihinde Rusya'da İmparatorluk tahtına geçen Katerina. dünyayı ele geçirmek sevdasiyle Petronun geri kalan vasiyeti gereğini yapmağa kalkışıp ilk önce Lehistan'a taarruz edince Osmanlı Devleti ondan sonra taarruz kendine yapılacağını anlayıp yukarıda anlatıldığı gibi Fransızlar tarafından teşvik görerek 1182 yılında Ruslara harp ilân edildi. Altı sene süren savaşlarda Osmanlı Devleti büyük yıkım altında kalmış ve Kaynarca Karyesinde imzalanan andlaşma ile de yüz kızartıcı bir yük altına girmişdir.

Kısacası bu seferde Avrupa Devletleri meseleye önem vermeyip Avusturya ise Rusya aleyhine bizimle birleşmişken yetişdirdiği kuvvetleri Ruslar aleyhine kullanacakken Lehistan işine harcamış ve Lehistan'ın taksiminde yeteri kadar yerle yetinmişdir. Fransızlar da yalnız lâf ile vakit geçirmişlerdir.

Kaynarca Andlaşması yirmisekiz açık bilinen madde ile iki gizli maddeyi içine alıp benzeri cildin sonunda (9) rakamı ile yazılmıştır.

Osmanlı Devletinin bu savaş ve andlaşmada maddi ve manevi ortaya çıkan zararları sayılmakla bitmez. Katerina ise umduğundan da fazla faydalandı. Evvelâ Azak ve Tıga Ruslar elinde kaldıkdan başka Yeni Kale, Kerş Kılburun kaleleri ve Don Nehri ile Özi Nehri arasında bir çok yerler Ruslarda kaldı. Ve Osmanlı Devleti Kabartaylardan vaz geçti. İkincisi: Kırım'da hürriyet ve bağımsızlık usulü yürürlüğe konulunca, Ruslar Tatarlar üzerinde kazandığı koruma hakkından ötürü Kırım'ı manen istilâ etmişdi. Üçüncüsü; şartlar gereğince Eflâk ve Buğdan'da ve Akdeniz Adalarında Osmanlı Devletini zararlara sokacak nice ipuçları ele geçirdi. Dördüncüsü; Rusya, Prusya ve Avusturya arasında Lehistan'ın yapılan ilk taksiminde Rusların eline geçen yerler Tuna kıyılarına asker göndermesini kolaylaştırıyor, zaman geçtikçe Osmanlı Devletini zarara sokmak için yol açdıkdan başka, Leh Devletinin büsbütün yok olmasını da yaklaştırıyordu. Kısaca Petronun vasiyetlerinden bir çoğunu yerine getiren Ruslar Avrupa'da nüfuz ve şan kazandı. O vakit taksim edilen Lehistan'ın önemi ve büyüklüğü Avrupaca gereği gibi bilinmediğinden Avrupa Devletleri Lehistan'ın bu taksimine pek önem vermemişlerdi. Katerine ise Prusya Kralı ile birleşerek Fransa'nın Voltaire gibi meşhur filozoflarını ele alıp onların aracılığı ile kendilerinin böyle yersiz hareketlerini kabul ettirir, onaylatırdı. Bunun gibi Katerina, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde de Avrupa gözünde kendini haklı ve insaflı davranışında gösterirdi.

Şöyleki, bu kadar savaş kazanmışken şu kadarcıkla yetinmemiş ve istilâ ettiği bunca topraklar kendisine istiyerek bol bol verilmişdi. Ama sonraları Avrupa Devletlerinin gözüne büyük bir diken olunca onlar da bu hususda Osmanlı Devleti ile beraber çalışmadıklarında hata etmiş bulunduklarını anlamışlardır.

Kaynarca andlaşmasında Tatarların mezhep işlerini düzene koymak, İslâm şeriatı gereğince İslâm Padişahının hakkı, diye yazılı iken bu satırlar hutbe ve paralarının Osmanlılar adına olmasiyle yorumlanmış, buna Ruslar da muvafakat etmişken. Kırım Hanları tarafından buna riayet edilmeyerek ondan sonra Kırım'da basılan paralarda Abdülhamid Han'ın namı görülmiyerek Selim Giray ile Devlet Giray'ın bastığı paraların bir yüzünde kendi isimleri bir yüzünde de (Darabe fi Babçe Saray) diye yazıldı. Şahin Giray'ın da bazı gümüş paralarında ve gümüş paralarının çoğunda kendi adını tuğra şekli içinde almışdır.

İSTİDRAD

Vâsıf Efendi tarihinde eski paralara dair kısa bir araşdırma yazısı vardır. Ancak para basma işi şimdi bir özel san'at olarak bu işi bilenler eski parayı bulmak ve gelmiş geçmiş milletlerin paralarını takım takım tertipleyip, bu suretle tarih bakımından bir çok bilinmeyen maddeler

hal olunmaktadır. Bugün bile İstanbul'da bu işe para harcayanlar vardır. Vâsıfın bu bahisde yazdığı şeyler ne kadar konu dışı ise de, bu açıdan yapabildiği incelemeye göre tarihimizi okuyan zevata bir bilim toplamı açıklaması verilmesi uygun görülmüşdür.

Bu fenni bilenlerin incelemesine göre, para basmak ikibinaltıyüz bu kadar yıl önce Yunanlıların icadı olup ondan evvel külçe ve eritilip parça şeklinde veya benzeri şeylerde mal mübadelesi yapılırdı. Ve çok eski milletler yıldızdan birer ilâh yapıp her birine de birer davranış gücü tanıyarak onların adına bir takım örnek ve ibadet ettikleri heykeller yaparlardı. Cenk ilâhı, Sulh ilâhı gibi birçok ilâhlar ispat ederlerdi ki, o zamanın bu esatir ve hurafeleri dahi şimdi antikacılar arasında bir özel fen olmuşdur. İşte gelmiş geçmiş milletler bu tapmaların görünüş şekillerini paralarına da işlemişlerdir.

Yunanlılar paralarına bazen böyle heykellerinin resimlerini bazen ağaç ve nebatlar, tepeler, put anıtları ve kale burcu benzeri bina resimlerini ve bazen bağımsız hükûmdar olanlar kendi model resimlerini ve Cumhuriyetle idare olunanlar da hükûmet edilen yerin yahut para basılan beldenin adını işlerlerdi. Roma paraları da bu yapıdadır. Yahudi dininde insan benzerini yapmak yasak olduğundan, paralarına daima çiçekler, ağaçlar ve benzeri şeyler işlerlerdi. Kiyanyan paralarının bazısının bir yüzünde iki tekerlekli araba üzerinde Şahlarının kabartma resmi ve bazısının bir yüzünde baykuş, diğer yüzünde kanadlı ve kuyruklu balığa benzer bir at üzerinde Şah ve elinde ok yay kabartma resmi bazısı yukarıdan aşağı ve yumurtaya yakın ve bir yüzü çukur olup bir yüzünde de yalnız Şahın elinde ok-yay olarak kabartma işlenmiştir. Daha bunlara benzer paraları vardır.

Eşkanyan Devleti İran'da kurulmuş olan Yunan hükûmetinin kalıntıları üzerinde kurulmuş bir hükûmet olduğundan onların paraları Yunan paraları benzeri ve Yunan harfleri iledir.

Sasanyan paralarının bir yüzünde Şahlarının kabartma resmi ile lâkabı ve adı diğer yüzünde de Âteşgede resmi ve iki tarafında birer insan kabartma resmi işlenmişdir. Çünkü Sasanyan Hanedanının kurucusu olan Ardişir Kiyanyan sülâlesinden olduğunu iddia ederek Yunanlılara tabi olup girdikleri dini ve putperestliği kaldırarak eski Fers dini olan ateşe tapmayı yeniden ortaya koyup, yaydığından paralarında Âteşgede resmi ve Pehlevi yazısı ile Farsca sözleri kabartma işlemeyi ön görmüş ve kendinden sonra gelenler de ona uymuşdur.

Vâsıf tarihinde der ki; tufandan önceleri para işleri yolunda değildi ama, tufandan sonra bulunan definelerde toparlak ve küp altın ve gümüş karsaları ve Ruyal şeklinde parçalar ve hurma çekirdeği gibi yukarıdan aşağı çubuklar bulunup üzerinde tabii kalın delikleri işaretler ve bitki kabartmaları hayvanat benzeri kabartmalar ve sair şekillerle işlenmiş ol-

duğu söylenir. Tufandan sonra pişdadyan ve Kiyanyan bile kimi arslan, kimi baykuş ve yırtıcı kuş kabartma resimleriyle para yaptılar, kahraman ve zorlu, ele geçirme ve bağımsızlık galibiyet iddiasında olanlar arslan benzerini, herkesle anlaşmayı ve sulhu istiyenler baykuş ve benzeri döğüşmeyen hayvanların, yükseklerde olmayı ve kimseye yalvarmamak iddiasında olanlar yırtıcı kuşları işlerdi, bunlardan bazıları, Hıristiyan hükümdarlar Mecusilerin çoğu Padişahlarının kabartma resmini yahud saltanat yeri ve bir büyük beldenin şeklini, bazıları tac ve taht, bazıları kılıç ve değişik eşya kabartma resimlere özenerek para sürdüler, Eşkânyan Devletinde hem kabartma resim, hem de dilleriyle hükümdarların isimlerini ve tarihlerini yazarlardı, Sasaniler Devleti Yezd-i Cürd de inkıraz bulunca onun soyundan Nuşrevan Farsca mevzun beyitler, çiçekler ve muhtelif işlemelerle isimlerini yazdılar.

Vâsıfın bu yolda gidişi sağlam olmayıp, delilleri de olmadığı bu kadar anlattıklarımızla malûm oluyor. Evvelâ Pişdadyan'ın ve onların arasında olan kavim ve milletlerin paraları yokdu, anlatıldığı gibi para basmak bundan ikibinaltıyüz bu kadar sene önce icad olunmuş idüğü fennen ispat olunmuşdur. İkincisi kabartma insan resimleri ağaçlar, bitkiler ve yapılar ve diğer kabartma resimleri çoğunlukla Yunan ve Roma paralarında işlenmiş olup bunlar hal ve yer ile dine bağlı kavrayışlar üzerinde kurulmuşdu. Yahudi paralarında mutlaka çiçek ve ağaç benzeri şeylerin resimleri işlenmiş olup bu da yalnız din icabı olduğu, bu işi bilenlerin arasında belli olmuşdur. Üçüncüsü Yunan ve Roma paralarının bazısında binaların ve dağların resmi veya şehrin adı olup ama tamam bir şehrin resmi paralarda görülmemişdir. Dördüncüsü Eşkânyan paraları Yunan harfleri ile Şasanyan paraları yukarda anlattığımız gibi olup paralarda mevzun beyitler yazılması İslâmiyetin ortaya çıkışından çok sonra Sasani Devletinde ve Hindistan'daki İslâm Devletlerinde âdet olmuşdur.

Peygamberimizin «sallallahü aleyh - ve sellem» zamanında bedevî Arablar küçük topluluklar halinde yaşayan millet olduğu için para işlerine önem verilmemiş ve halk elinde geçerli para bulunduğu halde bir ölçüye ve tartıya göre rayiç mikdarı ayarlanırdı. Bütün Arab topraklarında geçerli olan dirhem ve dinar Fers hükümdarları Mecusî ve Hind ve Roma paralarında geçerli idi. Peygamberimiz «aleyhissalatü vesselâm» zamanı ve yine Emevî Devletinin başlangıcından cihad ve gazaya bakıldığı için, para basmağa önem verilmemişdi. Fakat Doğudaki bazı vilâyetlerde gümüş üzerine kenarları kesik Pehlevi harfleriyle Sasanlar'ın parasına benzer para basıp Arab harfleriyle de bir kenarına kendi isimlerini Devrinde Besmele ve Tehlil yazarlardı. Bunların bir çoğunu ben gördüm. Bunlardan gördüğümüz paraların en eskisi (28) Hicrî senesinde Taberistan'da Hertek kasabasında basılmış paradır ki kûfî yazı ile devresinde

«Bismillah-i Rabbi» diye yazılıdır ve Hazreti Ali'nin «radıyallahü anh» hilâfeti zamanında (37) senesinde kesilmiş paranın devresinde yine Kûfî yazı ile «Ve-yullah» diye yazılı olduğu (38) ve (39) senelerinde kesilmiş olanların devrelerinde anlatıldığı gibi Bismil-lâhi Rabbî yazıldığı görülmüşdür (60) tarihinde Dar-ı Ebkürd'de ve (61) tarihinde Yezd'de kesilmiş olanların devresinde yine Kûfî yazı ile yalnız «Bismillah» diye yazılı olup bir kenarda da Pehlevî yazı ile Abdullah bin Zübetr Emir-ül Müminin diye yazılı bulunmuşdur. Yine bu paralardan (78) senesinde Bisa'de Haccac adına kesilmiş olan paraların Kûfî yazı ile kenarlarında El-Haccac bin Yusuf ve devresinde «Bismillâh, ilâhe illallah Vahdehu Muhammeden Resûlüllah» diye yazılmışdır. Ve yine bu paralardan en yeni tarihli gördüğümüz para (137) senesinde Taberistan umerasından Süleyman adlı zatın kesdiği parada yine Kûfî yazı ile kenarında Süleyman adı yazılmışdır. Bu paraları İstanbul'da bu fenne en ziyade titizlik gösteren ve antika evi Şark paraları içinde en gelişmiş ve başda geleni ahbabımız Suphi Bey efendideki eski paraları birer birer görüp Kûfî yazı ile yazılı olan geçmiş zaman deyimlerini okudum. Fakat tarihleri ve belde isimleri Pehlevî yazısı ile olup bu yazıda bizce bilinmediğinden bu yönden yazdıklarımız ancak bu yazıyı okuyan ve okuduğunu herkesin bildiği ve teslim ettiği bazı zatların ifadeleri ve incelemelerdir. Yine Abdullah bin Zübery adına kesilen sözü geçen paranın kenarında iki satır olarak Pehlevî harfleriyle bir yazı gördük; ancak bu yazının Abdullah bin Zübeyr emir-ül mü'minin ibaresi olduğu ortada kalmış bir söylenti kabilindedir.

Adı geçen paralar İslâm milletinin resmi parası olmayıp yalnız işlerde kolaylık olsun diye eskiden olduğu gibi bazı ümeranın kesdikleri paralardır. Bu işi bilenlerin anlattıklarına göre İslâm milletinde ilk resmi para yani Devlet eliyle ve Arab harfleriyle kesilen paralar Emevi paralarını ortaya koyanı Haccac'dır. Abdül-Melik onu Irak Valisi yaparken para basmasını da tenbih etmişdi. O da söylentiye göre Hicretin 75'inci ve yine rivayete göre 76'ncı senesinde para basmağa başlamış ve ondan sonra diğer İslâm memleketlerinde de Emevi paraları basılmışdır. Ancak her iki tarihde de kesilen Emevî paraları görülmeyip Emevi paralarından en eski tarihli olarak benim gördüğüm para (78) tarihinden kesilmiş bir altın paradır. Bunun Kûfî yazı ile bir yüzünde (lâ ilâhe illallah vahdehu la şerike lehu) ve devresinde (Muhammed resûl-ullah ürsile bil-hûda ve din-ül hak lizahre aleddin küllühu) ve diğer yüzünde (Allahü ahad-Allahüüssamed lem yelid ve lem yüled) ve devresinde (Bismillâh darabe hazed-dinar fî senet semaniyet ve sebain) diye yazılıdır. Ancak Floransa Müzesinde (77) senesinde kesilmiş altın bir İslâm parası görüldüğü bu işi bilenler tarafından söyleniyor. İşte en eski altın İslâm parası bu paradır ondan önceki tarihte altın olarak İslâm parası görülmemişdir.

Emevî paralarından (78) tarihinde kesilmiş gümüş paralar bu işi bilenler tarafından görülmüş ve rivayet olunmuşdur. Fakat ben görmedim. Bunlardan en eski tarihli gördüğümüz para (79) senesinde Basra'da kesilmiş bir paradır ki, yine Kûfî yazı ile bir yüzünde (lâ ilâhe illallah vehdehü lâ şerike lehü) ve devresinde (Bismillâh ve diğer yüzünde (Allahüahad alâhüs-samed lem yelid ve lem yüled ve lem yekûn lehu küfüven ahad) ve devresinde (Muhammeden resul-ullah ürsile bil-hüda ve din ül hak lizahre aled-din küllühu velev kerhül müşrikin) diye yazılmışdır. İşte Emevî Devletinin altın ve gümüş paraları hep bu yazılmış ve tarz üzere olup hattâ ortadan kalkdığı (132) senesinde kesilmiş olan paralarını da gördüm, hep bu tarzdır. Fakat Mervan-ı Himazın tahta geçtiği (127) senesinde bazı Şark ümerası kendisinden yüz çevirip âl-i Beyte meyillerini yayınlamak için kesdikleri gümüş paralarda son bir tarz kullanmışlardır. Bunlardan bazılarını gördüm. Bunlardan Cey kasabasından kesdikleri paranın bir yüzünde **(lâ ilâhe illâllah vahdehu lâ şerike lehü)** ve etrafında **(kul lâ es'üleküm aleyhi icra ilel-muveddet fil-kurbî)** ve etrafındaki çemberin dış devresinde **Bismillâh darab- Beca senet seba, ve işrin ve miet.)** ve diğer yüzünde **(Allahü ahad Allahüs-samed lem yelid ve lem yûled ve lem yekûn lehü küfüffen ahad)** diye yazılı olduğu görüldü. (128) senesinde Numeyre isimli beldede ayniyle bu tarz üzere kesilmiş bir parayı da gördüm.

Vâsıf Efendi mağrip Sultanlarını anlatıp bazı tarihlerden nakil ve rivayet ile Hicretin 18'inci senesinde Hazret-i Ömer «Radıyallahü teâlâ anh» kesik işlemlerle **(Lâ ilâhe illallah Muhammeden resûl-ullah)** ve bazısına **Lâ ilâhe illallah ve Ömer)** diye yazıp Abdullah bin Zübeyr de Mekke-i Mükerreme'de gizlice dinar keserek bir yüzüne **(Muhammeden resûl-ullah)** ve diğerine **(Emrullah bil-vefa' vel-adlı)** ve devresine (Abdullah) sözünü işledi, diye yazılmışsa da Hazreti Ömer'in «radıyallahü anh» adına para kesildiği fena doğrulamadır. Bu rivayet Taberistan ümerasından Ömer adlı zatın kesdiği paralardan galat olsa gerekir. Zannederim ki Pehlevî yazısı ile olan tarihleri okumamış olduğundan devrelerinde Arab harfleri ile yazılan Ömer ismi görülünce Hazret-i Ömer'e «radıyallahü anh» isnad olunuvermişdir. Ve Abdullah bin Zübeyr Hazretlerine açıkça anlatıldığı gibi anlatılan ve yorumlanan para bile şimdiye kadar bu fenni bilenler tarafından görülüp söylenilmemişdir. Kaldı ki ilk önce Arab tarzı üzere para basmak anlatıldığı gibi yetmişbeş yahut yetmişaltı senesinde Haccac'ın icadı olduğu bu işi bilenler önünde kabul edilmişdir. Fakat binikiyüzaltmışaltı hilâlinde fence yeni buluş olayı ile meselenin esası değişmişdir, şöyleki Cevad bir İran'lı İstanbul'a Hicret'in 40 tarihinde Basra'da Arab tarzı üzere kesilmiş bir gümüş para getirmişdir. Ben yine Subhi Beyefendinin eski İslâm paraları takımı içinde bunu gördüm. Kûfî yazı ile bir yüzünde **Allahüs-samed lem yelid ve lem**

yûled ve lem yekûnlehû küfüven ahad) ve devresinde **(ülhak lizah yüzünde (Lâ ilâhe illallah vahdehu lâ şerik lehû) vera aled-din külluhû velev kerh-ül müşrikûn)** ve diğer yüzünde **(Lâ ilâhe illallah vahdehu lâ şerike lehû)** ve devresinde **Darabe haza ed-dirhem bil-Basra fi senet erbain)** diye yazılmışdır. Hazret-i Muaviye'nin yahud Hâlid bin Velid'in «radiyallahü ahüm» kılıç çekmiş benzerinin paraya basıldığını bazı tarihçiler söyler ve yazarlar Vâsıf Efendi de onlara uyarak «Muaviye bin Ebu Süfyan benzerini kılıç çekmiş olarak paraya işletti» diye tarihine geçirmiş ve yazmışsa da yazılanlar ve söylentiler ne ispat edilebilmiş ne de sıhhate varmışdır.

Yine Vâsıf tarihinde Hicretin 75'inci senesinde Haccac Irak'da para kazdırıp paranın bir yüzünde Kûfi yazı ile **(Hüvallahü ehad- Allahüs-samed)** ve bir yüzünde **Abdül-Melik)** yazdı diye rivayet eylemişdir. Ancak bilindiği gibi (78) tarihinden ta Emevi devletinin son buluşu olan (132) Hicrî senesine kadar her senenin altın ve gümüş olarak değişik darbehanelerde kesilmiş Emevî paralarını sırasıyla gördüm. Hiç birisinde Halife adı yoktur. Ve Abbasî Halifelerinden Mehdi'ye gelinceye kadar basılan İslâm paralarında halife namı yazılmadığı fence tamamen bilinmektedir. Fakat Berrüşşam'da Roma'lıların Abdül Melik adına benzeterek kestikleri bakır paralarda Abdül-Melik namı görülmüşdür.

Abbasî paralarından da bir çoğunu gördüm. İlk önce (132) senesinde Abbasî şekli üzere para kesilmişdir ki bir yüzünde **Lâ ilâhe illallah vahdehu lâ şerike lehü)** ve etrafında **(Bismillâhi darabe haza ed-dirhem bil-kûfî fi senet seneteyn ve selâsin ve mie)** ve diğer yüzünde **(Muhammed Resûl-ullah)** ve etrafındaki çemberin dış devresinde **(Muhammeden resûl-üllah ürsile bil-huda ve dinül-hak lizahra ale-din kulluhu velev kerh-ül müşrikûn)** diye yazılmışdır. İşte Abbasilerin ilk günlerinde kesilen paralar bu tarzda olup sonra Cafer-i Mansur zamanında Muhammediye denilen yerin Valisi olan oğlu Mehdi'nin kesdiği gümüş paraların bir yüzünde **(Lâ ilâhe illallah vahdehu lâ şerikelehü)** ve etrafında **(Bismillâh darabe ed-dirhem. Bil-medhiye sene isneyn ve hamsin ve mie)** diğer yüzünde **(Mimma emri bil Mehdi Muhammed bin emir-ül mü'minin)** ve etrafında **(Muhammeden resûl-ullah ürsile bil-huda ilâ ahara)** diye yazılmışdır. Ve (155) senesinde kestiği yine bir gümüş parada da kendi isminden sonra veziri olan (El-Hasan) adı görülmüşdür. Fakat o vakit hilâfet makamı Bağdad'da ve ona doğrudan doğruya bağlı olan yerlerde kesilen paralarda yine ad ünvan yazılmazdı.

İslâm halifelerinden adını ilk önce gümüş paralara işleten işte bu Mehdi'dir. Kendisi (158) tarihinde cülûs etmiş ve (159) senesinde Bağdad dar-üsselâm da kesdiği paraların bir yüzünde **(Lâ ilâhe illallah vahdehü lâ şerike lehü)** ve etrafında **(Bismillahi darabe haze ed-dirhem fi**

medinet-ül İslâm senet tis'a ve hamsîn ve mie) ve diğer yüzünde **(Muhammed resûl-ullah «Sallallahü aleyhi ve sellem» el-halifet-ül Mehdi)** ve etrafında **(Muhammeden resûl-ullah ürsile bil-huda)** diye yazılıdır.

Oğlu Harun-ür-Reşid de Harun-abad'da Vali iken (169) senesinde kestiği paraların bir yüzünde **(El-halifetül Mehdi mimma emri bi Harun bin emir-ül müminin)** diye yazılmışdır. Harun-ür Reşid (170) tarihinde Hilâfet tahtına geçince kesdiği gümüş paralarda **(El halifetül Mehdi mimma emri bi Harun bin emir-ül mü'minin)** diğer yüzünde **(Lâ ilâhe illallah vahdehu la şerike elhü)** ve etrafında **(Muhammed resûl-ullah ürsile bil-huda ad)** ve diğer yüzünde **(Muhammed resûl-ullah)** ve devresinde **(Bismillahi darabe haza ed-dinar senet sebain ve mie)** diye yazıp adını yazdırmamışdır. Fakat yukarıda anlattığımız gibi para ayarı nazırı vezir Cafer bu işleri çevirdiği için, o da nezareti hasebiyle adını paraya işletmiş ve böylece (171) tarihinde kesilen altın paralarda Cafer adı görülmüşdür.

Halifelerden ilk önce altın paralara adını işleten Harun-ür-Reşid'in oğlu Emin'dir ki; (195) tarihinde kesdiği altın paralarda **(El halife-tül Emin)** diye yazılmışdır. Sonra baş kaldıranlar halife adı ile bile kendi adlarını paralara işletir oldular. Sonra halife Ahmed En-Nasırüd-din-ullah zamanında hilâfetin kuvveti yerine gelince ondan sonra halifeliğin yüksekliği ve kuvveti olmak üzere paralarda yalnız Halife adı yazılır oldu. Vâsıf tarihinde Harun-ür-Reşid'in oğlu Muhammed Emîn paraya **(Rabbi-yallahü ve Esfelinehu Muhammed Emîn bin Harun-ür-Reşid)** yazdı. Muhammed Emin oğlu Musa için ahd alınca **(Natık bil-hak el Muzaffer billah)** ile lâkab verdi.

Adına dinarlar bastırıp parasına **(küllü izzü mefhar limusa el-Muzaffer)** yazdı diye yazılı olup, ancak böyle bir para görülmemişdir.

Musa fıkrasının aslı da bu yönden söylenir ki; Me'mun kardeşi Emin'le kavgalı ve karşı idi.

Ona rağmen hilâfeti Abbasilerden Alevîlere çevirmek üzere Hazreti Ali'nin evlâdlarından Musa Kâzım Hazretlerini Veliahd yapmışdı. Sonra kardeşi Emîn'e galip gelerek Emr-i hilâfette bağımsız olunca Musa Kâzım hazretlerini zehirlemişdir. Bu hale göre Memun'un Musa adına para basmış olması muhtemel ise de önce bilindiği gibi böyle para görülmemişdir.

Endlüüs'de Saltanat süren Emevîlerin paralarının bir yüzünde **(Bismillahi darabe haza ed-dinar bil-Endülüs ve tarih)** diğer yüzünde Halifenin adı ve ünvanı ve Fatımiyyûn paralarının bir yüzünde **(Lâilâhe illallah vahdehu lâ şerike lehü Muhammeden resûl-ullah alâ veliyullah)** ve diğer yüzünde halifenin adı ve ünvanı yazılıdır. İbn-i Hammad tarihinde der ki; «Mağribde Muvahidin Devletinin ortaya çıkışında Mehdi em-

riye altın ve gümüş para dörtken şeklinde kesilip bir yüzünde Besmele ve hamdilehü ve bir yüzünde Muvahidin soyundan gelen Halifelerin zamanın Halifesine gelinceye kadar isimleri yazıldı. Timur'un hükûmeti zamanına gelinceye kadar bu paradan çok bulunurdu. 358 senesinde Ebül Hüseyin Cevherül-kâtibüs saklâ Maaz Lideynullah askeriyle Mısır'a girip Kahire-i Maazziyeyi yaptırınca Maaz adına para bastırıp birer yüzüne üç satır yazıp başlangıcında **(Maaz litevhidül ehadüs-Samed)** ve altına **(Lideynullah emirül-müminin)** ve onun altına **(Darabahaza ed-dinar fi mısrı senet semaniyyete ve hamsin ve selâse mie)** arka yüzüne **(Lâilâhe illallah Muhammed resûl-ullah ürsile bil-huda ah)** diye yazmışdır. Melik Zahir Beypers yani Pars beyde dirhemler üzerine Pars resmini işletmişdir.

Osmanlı Devletinin ortaya çıktığı ilk günlerde çoğu Selçuk dirhemleri Hind Irakeyn, Mağribe ve Frank paraları geçerli idi. Fakat Sultan Orhan Gazi zamanında gümüş para kesilmişdir.

Vâsıf Efendi der ki: Sultan Orhan Gazi yediyüzyirmialtı tarihinde Bursa'yı fethedip kuvvetini arttırınca ikinci sene kanunlar koyup elbise ve değişik giysiler tayin edecek halkın elindeki paraya el uzatmadı. İdris-i Bitlisi elyazısıyla yazılı bir mecmuada da gördüm, Sultan Orhan'ın parası bir yüzünde **(El mücahidifisebilullah Es-Sultan Orhan)** ve bir yüzünde **(Darabe fi Bursa ve hicret tarihi)** yazılmışdı, diye söylenir.

Vâsıf tarihinde de aynen böyle yazılı ise de Sultan Orhan zamanında Alâeddin Paşa'nın askerî nizama koyduğu sırada para da bastığı tarihçe sâbittir. Ve Sultan Orhan'ın gümüş ve bakır paraları hâlâ mevcud olup hatta Suphi beyin Osmanlı paraları takımında onüçü gümüş ve biri bakır olmak üzere ondört adet parasını gördüm. Bu yüzünde **(Lâ ilâhe illallah Muhammeden resûlullah)** ve diğer yüzünde **(Orhan haledallahü mülkehu)** diye yazılıdır.

Birinci Sultan Murad Han paralarının yine bir yüzünde Kelime-i Şehadet ve bir yüzünde **(Murad bin Orhan haledallahü mülkehu)** yazılmışdır. Yine Yıldırım Bayezid Hanın paralarının bir yüzünde **(Halede mülkehu ve tarih)** diğer yüzünde **(Bayezid bin Murad)** yazılıp Çelebi Sultan Mehmed Han ile 2'nci Sultan Murad'ın paraları da bu tarz üzeredir. Osmanlı Devletinde İstanbul Fatihi 2'nci Sultan Mehmed Han zamanına gelinceye kadar altın para kesilmemişdi. Onun zamanında altın para basılarak bir yüzünde **(Daribün - nazar Sahibül-iz ven - nasar fil - her velbahr)** ve diğer yüzünde **(Sultan Mehmed Han İbnüs - Sultan Murad Han darabe fi Kostantiniye ve tarih)** yazılmış idi. Ondan sonra uzun süre kendisinden sonra gelenler bu biçimde para bastırdılar. Fakat Tebriz'in fethinden sonra basılan paralarda Selim Şah ünvanı da görülmüşdür.

Rivayete göre İkinci Selim zamanında bazı yakınlarının sözü ile ceddim Sultan Selim Han hazretleri Mısır, Arabistan, Arab Irakı ve Acemi

ile Karadeniz ve Akdeniz velhâsıl Rumeli ve Anadolu'da güzel yerler elinde olduğu için paralarında (Sultan - ül berreyn ve Hakanül bahreyn) ünvanını yazmak gerekirdi, diye kendisi Kıbrıs fethinden sonra o ünvan ile para basılmasına ferman eyledi, diye Vâsıf tarihinde yazılı ise de gerek İstanbul'da ve gerek taşradaki darbhanelerde kesilen paralar Osmanlı Devletinin kuruluşundan ta zamanımıza kadar sıra ile tarafımdan görüldü. Üçüncü Sultan Mehmed zamanına kadar kesilen paralar hep Fatih Sultan Mehmed Hanın paraları tarzında olup onun zamanında da İstanbul'da çoğu eyalet darbhanelerinde altın paraların Fatih'in paraları tarzında kesilip fakat Haleb ve Mısır ve bazı garb darbhnelerinde kesilen altın paralarda (Sultan - ül berreyn ve hakan - ül bahreyn) ünvanı yazılmışdır. Yine Üçüncü Sultan Mehmed zamanına kadar kesilen gümüş paraların bir yüzünde Kostantiniyye yahud paranın basıldığı belde ismi ve diğer yüzünde adı ve padişah ünvanı yazıla gelmişken, onun vaktinde gümüş paralarda padişah adı tuğra içine alınmışdır. Gerçekde mührü hümayunlarda tuğra eskiden âdet olmuşsa da paralara işlenmezdi. Onun zamanında gümüş paraların bir yüzüne tuğra işlenmişdir. Fakat şekli asrımızdaki tuğralar gibi muntazam baskı değildi.

Birinci Sultan Ahmed'in gümüş paralarının bazısı tuğralı bazısı tuğrasız olup altın paralarının da bazısında (Sultan - ül berreyn ve Hakan - ül Bahreyn) bazısında eski biçimde (darib-ünnazr sahib-ül izze vennasr) diye yazılmışdır. Birinci Sultan Mustafa'nın bulunan gümüş paralarında hep (Sultan-ül berreyn) ünvanı yazılıp bazı gümüş paralarında da tuğra şekli basılmışdır. Sultan İbrahim'in altın ve gümüş paraları da buna benzer. Dördüncü Sultan Mehmed'in altın paralarında yine (Sultan - ül berreyn) ünvanı yazılı olup ancak onun zamanında bazı garb darbhanelerinde kesilen altın paralarda eski biçimde (darib-ün nazr) ünvanı da görülmüşdür. Gümüş paralarının da bazıları tuğralı bazıları da tuğrasızdır. İkinci Sultan Süleyman zamanında altı dirhem ağırlığında kuruş kesilip Sultan - ül berreyn ünvanı yazılmışdır. İkinci Sultan Ahmed'in kuruşları ve altın paraları da bu tarzdadır.

İkinci Sultan Mustafa zamanında tuğra şekline güzel bir nizam verilerek altın paraların bazısına da baskı şeklinde muntazam tuğra basılmış ve sair altın ve gümüş paraların üzerine (Sultan-ül berreyn) ünvanı yazılmışdır.

Üçüncü Sultan Ahmed zamanında tuğralara daha ziyade önem ve nizam verilerek büyük ve küçük gayet muntazam baskı olarak çeşidli paralar basıldı. Gümüş paraların ve altın paraların bazılarının bir yüzünde Sultan-ül berreyn ünvanı yazılıp diğer yüzüne de tuğra basıldı. Altın paralarından bazısının bir yüzünde tuğra ve bir yüzünde Kostantiniye yahut darbhane yeri olan belde ve bazısında Kostantiniye yerine İstan-

bul yazıldı. Şöyle ki, İstanbul'da kesilen fındık altını ile zer-i mahbubların bir yüzünde tuğra ve bir yüzünde daraba fi İstanbul ve ekseriya eyaletler darbhanelerinde kesilenlerden darabe fi revan ve darabe fi Tiflis diye yazılırdı. Mısır'da kesilen fındık altınlarında da bu biçimde darabe fi Mısır ve diğer yüzünde Sultan-ül berreyn ve Hakan-ül bahreyn ünvanı ve iki, üç, dört, beş, yedi ve on fındık ağırlığında olarak kesilen büyük fındık altınlarının bir yüzünde tuğra ve altında (İzze nasara darab fi Kostantiniye) ve diğer yüzünde yine (Sultan-ül berreyn) ünvanı işlenmiştir. Sonra Üçüncü Sultan Selim zamanına kadar kesilen çeşidli paralar hep Üçüncü Sultan Ahmed'in paraları tarzında olarak İstanbul'da basılmış olanlarının bazısında Kostantiniye ve bazısında İstanbul diye yazılıdır. Fakat ayrılık ve ayarca aralarında türlü farklar vardır. Ve Sultan Abdülmecid Han zamanında baskı şekli pek güzel bir nevi altın para basılıp bir yüzünde yalnız tuğra ve diğer yüzünde (darabe fi darüs - saltanat - ül aliyye) ve (cülûs tarihi) yazılıdır. Bir fındık altınını bir dirhem beş buğday ve yüz kuruşluk bir mecidiye altını iki dirhem on altı buğday olup, ancak fındık altını yirmi üç ayarında ve mecidiye altını yirmi iki ayarında olduğundan iki fındık altını tamam bir yüzlük mecidiyeye denk gelir. Zer-i mahbub'un boşlukda işgal ettiği yerin genişliği fındık altınının kalınlığına denk olarak ağırlıkları bir eşitlikde olduğu gibi ayarları da bir olduğundan ikisi de bir değerde idi. Ancak sonraları kıymetçe daha düşük olarak zer-i mahbublar kesilmişdir. Böylece bin yüz yetmiş sekiz senesi Muharreminin yirmi birinde darbhane emini İsmail Raif beyefendinin Sultan Mustafa hazretlerine takdim eylemiş olduğu ellibin zer-i mahbubun kendi el yazısı ile takdim eylemiş olduğu pusulası tarih yazarı benim de gözüme göründü. (Cedid zer-i mahbub adet 50000, kuruş 137500, kese 275) diye yazılı olduğuna göre zer-i mahbub'un her biri yüz onar paraya hesabolunmuşdur. Ve yukarıda anlattığımız gibi 202 tarihinde fındık ve Macar altınları beşer kuruşa rayiç olmak üzere nizam verilince zer-i mahbubun üç buçuk kuruşa rayiç olması irade buyrulmuşdu.

DOKUZUNCU BÖLÜM

(Kırım ve Kafkas dolayları ahvaline dairdir.)

Tarihimizin başlangıcında çoğunlukla Kırım olayları konu olup yazılacağından, Kırım'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin aslının toplu olarak anlatılması uygun görülmekle Halim Giray'ın Gülbünü Hanân adlı tarihçesinden ve sair tarihlerden bu açıdan gerekli olan belge özetlenerek bu makalede yazılmışdır.

Hepimiz bilelim ki: Kırım dolaylarında öteden beri Cengiz sultanları ile yani Cengiz soyundan olan Hanlar soyca İlhanlılar tahtına geçip bağımsız hükümet ede gelmişlerken, Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin zamanında Osmanlı Devleti himayesine girerek yavaş yavaş ilişki ve bağlılıklarını artırarak Kırım toprakları Osmanlı Devletine katılmışdır.

Bunun doğruluğunu ve ayrıntılarını derinliğine öğrenmek ve bilmek Kırım hanlarından bazılarının hal tercümelerini bilmeğe bağlı olduğundan ileride anlatılacağı gibi Kırım hanedanının önce gelen meşhurlarından bazılarının hal tercümelerinden başlıyoruz.

Kırım hanlarının isimlerine Giray sözcüğünün eklenmesi önceleri âdet değilken, 841 tarihinde Kırım hanı olup otuz sene kadar hükümet eden Hacı Giray handan sonra gelenek olmuşdur. Çünkü hanlar, sultanlar ve Tatar ayanının eski geleneklerine göre sütteki çocuklarını delikanlı olmaya dek kabilelerden birinin istenilen terbiyesine teslim ile eğitim ve terbiye gördüklerinden Hacı Giray'ın babası olup yedi kuşakda soyu Cengiz Han'a varan Giyaseddin Sultan da Giray kabilesinin istenilen terbiye ve eğitim kucağında gelişmiş olduğu halde Giray kabilesinin ileri gelenlerinden davet geldi. Sovfi'nin Haccı Şerifden dönüşü günü oğlu dünyaya gelmiş olduğundan, yetişdiricisinin hac ve kabilesini anmak ve kutlamak anlamında oğluna Hacı Giray adını koydu.

Zaman geçip de Hacı Giray Kırım Hanı olunca kendisine devlet geldi. Sovfi henüz hayatta olduğu için babaları hakkında geçmiş olan rıza hakkından sözederek kendisine öğünecek, anacak ve unutmayacağı bir hatıra olsun diye bundan böyle kabilesinin adı olan Giray kelimesinin Cengiz Sultanları isimlerine eklenmesini diledi. Bu dileği gönül birliğiyle kabul olununca ondan sonra bu özelliğe aralarında her zaman örnek ve uyulması gereken bir töre gibi riayet olundu.

İSTİDRAD

Kabileler arasında rıza ile akrabalığa pek ziyade uyularak bir çocuk hangi kabileden süt emmişse ona ve onun soyuna bağlanır ve o kabile de onu arkalardı. Kırım hanları ve sultanlarının çocukları beslensin, diye Çerkez kabilelerinden birine verilmesi eski âdetleri idi. Bunun nasıl olduğunu İbretannuma-i Devlet adlı tarihçe şöyle yazıyor: Kırım Hanının çocuğu olduğunu Çerkez kabileleri duyunca zamanı gelince önceden kararlaştırdıkları bir sahrada toplanıp ihtiyarların huzurunda bir hatunu tayalığa seçerek onu sahiplenirler; sipah ve özden ve sairlerden birkaç yüz süvari Kırım'a geçerek üç gün Kırım hanına konuk olurlar.

Lâkin Hanın aş evinden bir şey yemeyip beraber getirmiş oldukları buğday unu, bal, gomul ve boza ile hem kendilerini idare ve hem de Han'a ve dairesi halkına ziyafet çekerlerdi. Sonra içlerinden birini elçi yapıp Han'a gönderirler ve böyle bir toplulukla Kırım'a gelmelerinin Han Hazretlerinin oğlunu besleme almak amacına dayandığını; almadıkça geriye çevrilmeleri kabil olmayacağını açıkça bildirince eski bir geleneğe göre ister istemez o çocuğu kendi anasından ayırıp taya olmak üzere seçilmiş olan hatuna teslim ettiklerinde Çerkezler sevinerek kendi yurdlarına dönerlerdi.

Ve beslenmeyi öz evlâdları üzerine sayarak terbiyesinde asla en ufak kusur etmezlerdi. Yedi yaşına gelince ata binip inmeği ve kaçıp kovmayı savaş bilgisi ve savaşda döğüşmeyi öğrenip eğitirlerdi. Süt anası ve süt babası azarlamadan ve çocuğa bir şey söylemeden yaradılışında nasılsa öyle gelişirdi. Onbeş yaşına gelip de bülûğa erince babasına teslim etme zamanı gelirdi, ne zaman istenilirse hemen yeni elbiseler ve bütün silâhlar ile donatıp çok ziynetli ata bindirerek süt babası alıp önce eli altında kaç yüz kişi beraber bulunmuş ise topluca yine evvelce olduğu gibi Kırım'da üç gün idarelerine ve han dairesine ziyafetine yetecek kadar yiyecek ve içecek tedarik ile beraber Kırım'a girer ve Bahçe Saray'a geldiklerinde yine kazanlarını kaynadıp üç gün Han dairesine ziyafet çekerek bu suretle Han'a teslim ettiklerinde Han tarafından da bütün bütün topluluğa bol bol yetecek kadar meşin, tüfek, sahtiyan, yay ve klapdan, çuha hediyeleri paylaşma meydanına koyup onlar da aralarında paylaşınca yerli yerlerine giderlerdi.

Kabile geleneği üzere adları anıldıkça düşmana korku versin, diye çoğu Cengiz evlâdlarına da yırtıcı hayvan isimleri koyarlardı. Kırım hanları ve sultanları bilindiği gibi kabileler elinde yetişdikleri ilkel yaşayışlarıyla aşırı özentilerden uzak olarak sırtlarında yalnız birer kat elbise bulunup yıpranıncaya kadar elbiselerini değiştirmezlerdi. Ne zaman so-

yunacak olurlarsa ma'iyetinde bulunan adamlarından birinin elbisesini alıp giyerlerdi. Çıkardıkları ellbiseyi de bir daha giymezlerdi.

Tatar halkından biri ise bütün bütün ilkel yaşayış ve sadelik içinde bulunduklarından yiyecek, içecek, elbise ve ata binip inmede büyük çabukluk gösterirlerdi. Her ne vakit Han tarafından çapul iradesiyle filân gün filân yerde bulunasınız diye kabile mirza ve ihtiyarlarına yerliğ yazılsa hanlarına büyük bağlılıkları olan Tatarlar çabucak ve zamanında istenildiği kadar süvari ile tayin olunan yerde hazır bulunup görevlendirildikleri tarafın çapul ve talanına koşarlar ve çapula çıkmadan birkaç gün önce binip idmana gidecekleri güne kadar hayvan sırtından inmezlerdi. Her Tatar kendi yedeğinde üç dört beygirle sefer eyler. Ve Hayvanları ekseriya karları ve buzları eşerek buldukları ot ve köklerle yetindikleri gibi kendileri de darı unu ile beygir yüreği yağından yapılmış talgan denilir hamurdan dağarcıklarına aldıkları mikdar ile kanaat edegeldiklerinden Tatar askeri başka ordular gibi mühimmat ve başka külfetlere muhtaç olmadan, hemen irade olunan bölgeyi çalıp çarparlardı ve sular donup da her tarafa çapul etmeği kolaylık olsun diye kışın çok şiddetli olması için çocuklara dua ettirirlerdi. Topyekûn hepsi uçan bir topluluk olmakla böylece gece ve gündüz ilgar ederek kısa zamanda uzağı yakın edip beldeleri talan ederek sonu gelmeyen mallar, eşya ve esirler getirirlerdi.

Esirler hakkında merhamet ve şefkatleri olmayıp pek ziyade eza ve cefa ile kullanırlardı. Böyle olunca Rusya halkı Tatarlardan korkar ve titrerlerdi.

Ruslar Kazan'ı ele geçirdikten sonra bile Tatarların yakıp yıkmasından ve talanından kurtulmak için Kırım hazinesine senelik bir vergi vermeğe mecbur olurdu.

Tatar hanları şer'i hükümlerin icrasında da ihtimamları ziyade idi. İleri gelen ilim adamlarından birini dolgun maaş ve bol tayinatla kazasker nasbedip o da resm-i kısmet ve diğer rusumlardan almaksızın halkın işini görür ve kabileler içinde fıkıh ilmi ile uğraşanlara ücretsiz resmi mektup yazma Niyabet'i verirdi. Sonraları Hanlar ve Sultanlar bu eski, çok güzel geleneklerini terk ederek nihayet kabilelerin mektuplarına Niyabeti bezirgânların iltizamlarına ve faizi eklenerek talip olanlara satılırdı.

İltizam başladıkdan sonra adli işler darmadağın olduğu gibi, rahat yaşama çağına ve aşırı eğlenceye düşkünlük ve bu yolda varını yoğunu harcamakdan hareketlerine tam bir yavaşlık gelmişdi. Böylece zarar veren düşmanı bile kovmaya güçleri yetmez oldu. İşte Kırım hükümetinin bu suretle zaman zaman değişik olup gelen ahvaline topluca bilgi edinmek için hanlarının bazı farklı sınıflarından ileride açıklama yapılacakdır.

MENGİLİ GİRAY HANIN OSMANLI DEVLETİNE SIĞINMASI

Cengiz orduları sel gibi etrafa akıp her diyara akın etmeğe başladığı sırada bunların büyük bir tümeni de Hazer Denizini dolâşarak Kazan ve Ejderhan'ı ele geçirerek Rusya'yı haraca bağlamış, Kazan'ı da hükümet merkezi yapmışlardı.

Bunların bir kolu da Kırım'ı ele geçirerek bilindiği gibi Kırım'da hükümet ederdi. Yavaş yavaş Kazan hükümetine düşkünlük gelince Kırım'a bağlı ve tâbi olmuşlardı. Ancak sonraları Kırım hanlarına da bu düşkünlük ve kuşku hali gelince Osmanlı Devletinin himayesine sığınmağa mecbur oldular. Şöyleki, 871 tarihinde adı geçen Hacı Giray Han vefat edince yerine oğlu Mengili Giray Han Kırım Hanı olup üç ay kadar hükümet ettikden sonra, üzerine amca çocukları asker çekerek birkaç defa yapılan savaşlarda Mengili Giray Han yenilgiye uğramış, nihayet o vakit Cenevizliler elinde bulunan Menküb kalesine kaçıp, canını kurtarmışdı. Sonra kendini tutanlar toplanarak, yine Kırım içine girmiş, yeniden savaşlar olmuş, bu kere Mengili Giray Han galip gelince tam bağımsızlıkla Kırım Hanı oldu. Lâkin amca çocuklarının yine tek durmayacakları bilindiğinden kendine düşman olanları uzaklaştırıp yok etmek için devlet ileri gelenleriyle yapılan açık oturumdaki konuşmalardan sonra o günlerde dünyanın en büyük tacını taşıyan Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin himayesine sığınarak, bütün güçlüklerden kurtulmak kararını aralarında alınca derhal Karadeniz kıyılarında bulunan Kefe, Tamam ve Menküb kalelerinin ele geçirilmesinde padşiah tarafından himmet buyurulduğu halde Mengili Giray da bu yönde canını verircesine çalışarak iş görmuş bitirmişdi. Osmanlı Devletini tutacağını Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerine bildirip arzedince Fatih de kendisine tuğ ve âlem ve sair teşrifatla ilgili şeyler göndermişdi. Sonraları adı geçen kalelerin ele geçirilmesi hususunda gösterdiği hareketlerdeki hoşnudluk ve çok iyi karşılanan uygun hizmetlerinden dolayı kendisine özel okşayıcı ve sevindirici bir na.ne-i hümayûn gönderilmişdi.

Sonraları Sultan Bayezid-i Veli hazretleri Akgerman ve Kili kalelerini ele geçirdiği sırada Mengili Giray Han da onun birlik ve beraberlikle hizmette bulunmuş ve o savaşlarda yiğitlik ve bahadırlıkla hizmetine mükâfat olmak üzere taraf-ı hümayundan kendisine beyaz kadifeli semmur kalpak, altın işlemeli üsküf ve türlü tuhaf ve değişik hediyelerle Turla nehri kıyılarında Tatar askerinin ele geçirdiği Balta, Tombasar, Foşan, Kray ve başkaca yerleri içine alan araziyi kendisine mülk olarak vermişdir.

KALGAYLIK RÜTBESİNİN İHDASI

Adı geçen Mengili Han düşman topraklarına akın edip savaşa gidince Kırım'a kimi kaymakam bırakırsınız diye sorulunca oğlum Mehmed Giray kalsın, diyecek yerde Tatar diliyle oğlum Mehmet Giray kalgay diye isteğini belirtmişdi.

Savaşdan sağ olarak talan edilen şeylerle dönünceye kadar oğlu Mehmed Giray çeşidli hükümet işlerinin tadını alıp babası ölünce hükümet ettiği zaman aldığı lezzetten acı duymasın, diye Kalgay Sultan ünvaniyle memleha ve gümrüklerden muayyen irad ayrılarak Kırım kasabalarından Ak Mescid adlı kasabayı kendine hükümet merkezi tahsisi Karasu ve ona bağlı yerler de bu topraklara katılarak veli-ahd olmak üzere taraf-i şahaneden de eline Berat-ı âlişan verilmişdir.

Ondan sonra kalgaylık bir mansab olup her Kırım Hanı olana böyle bir kalgay nasbı gelenek olmuşdur.

Bunun üzerine Mengili Giray Han vefat edip de adı geçen oğlu Mehmet Giray Kırım Hanı olunca kardeşi Bahadır Giray Sultanı yeni ortaya çıkan kalgaylıkla sevindirmişdir.

SAADET GİRAY HAN'IN HAL TERCÜMESİ

Adı geçen Mehmet Giray 10 sene kadar Kırım'da yerliği geçerli Han olup vefatında yerine kardeşi Saadet Giray Han Kırım Hanı nasbolundu. O da 9 sene kadar Hanlık ettikden sonra Hanlıkdan çekilip İstanbul'da oturmuşdur.

Hayatını anlatacak olursak şöyle geçer:

Şehzade Yavuz Sultan Han Hazretleri Trabzon valisi iken bazı sebeplerle Kefe kalesine teşriflerinde Mengili Giray Han'ın sarayına iner, oradan da Rumeli taraflarına gidişlerinde Mengili Giray Han'ın oğlu Saadet Giray Han'ı da yanına alır bu ilişki ile Saadet Giray Han epeyce zaman sefer ve hazerde Şehzade Selim Hanın hizmetinde bulunduğundan, büyüklük veren yüksek Osmanlı tahtına geçince Saadet Giray'ı maaş ve kâfi tayinat ile refaha kavuşdurup sevindirmişlerdi.

930 Muharreminde Mehmet Giray'ın vefatı haberi İstanbul'a gelince o senenin Recep ayında Kırım Hanlığı Saadet Giray'a tevcih buyrulmuş ve donanma-i hümayûn ile Kırım'a varınca Hanlık mesnedine geçip kendi kendine Hanlık iddiasında bulunan Mehmed Giray'ın oğlu Gazi Giray sultanı, Kalkay nasbeyledi. Lâkin bir müddet sonra kardeş çocukları ayaklanıp harekete geçince beş sene kadar aralarında savaş sürmüş ve sonunda Hanlıkdan 938 Şevvalinde İstanbul'a gelip Ebu Eyyüb-ü Ensarı civarında altı sene kadar oturdukdan sonra akibet yerine göç edince Hazret-i Halid «radıyallahü anh» civarında defnolunmuşdur.

SAHİB GİRAY'IN HANLIĞI

Mengili Giray Hanzade Sahib Giray Mehmed Han'ın kardeşi Mehmed Giray Han'ın Hanlığı zamanında bazı sebeplere dayanarak ölünceye kadar hapis edilmişken, o tarihde Kazan Hanı İçim Han çocuğu olmadan ölünce yerine Cengiz sultanlarından birinin nasbolunmasını vilâyet halkı arz ve istida ettiği için, Sahib Giray Han o vakit Kazan Hanı nasbolunmuşdu. Beş sene kadar geliri olmayan bu mansabda vakit geçirdikten sonra Beyt-ül Harem'i tavaf etmek bahanesiyle Kazan hükümetine kardeşi Mahmut Giray'ın oğlu Safa Giray Sultanı kaymakam nasbedip kendisi memleketine dönüp İstanbul'a geldiği zaman Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerinin sayesinde Salyane, tayinat ve zeamet ile sıkıntıyı atıp ihtiyaçlarını giderince refaha kavuşduğu sırada Saadet Giray Hanın feragatinden sonra beş ay kadar kendi kendine hükümet makamına geçen İslâm Giray Sultan sonunu düşünerek yaptığı suç olan işden vaz geçerek İstanbul'a ariza yazmakla 939 rebi'-ül evvelinde Hanlık menşuru Sahib Giray Hanın adına yazılıp Padişah'a bağlı kalacağına yemin ettiği için semmur kalpak ile iki sorguç ve mücevher tirkeş ve gönül alan pek güzel yörük bir at ile Devlet büyüklerine mahsus, semmur, çok kıymetli taşlarla donanmış kılıç ihsan ile değerini artırıp ağırlama ve ikramı kılındıkdan başka ulufe ve vezaif-i halife kesesinden olmak üzere altmış nefer topçu ve 300 nefer cebeci ve bin nefer sekban ve kırk nefer müteferrika ve otuz nefer çavuş ve altmış nefer şerhli tabiri ile erbab-ı timar ve zeamet maiyetine tayin yapılarak Kırım topraklarına gönderilmişdi.

Kırım toprakları Rusların eline girinceye dek Kırım hanlarına Osmanlı Devleti tarafından Sekban akçası adıyla verile gelen para zikrolunan neferlerin ulufeleri olarak Sultan Süleyman merhumun güzel eserlerindendir.

Sultan Süleyman Hazretleri ordusu ile Buğdan'a vardıklarında Sahib Giray Han da sayısız Tatar askeriyle beraber Padişaha hizmette bulunmak şerefine ermiş ve sonra Nemçe seferlerinde oğlu Kalgay Emin Giray Sultan iftihar edeceği bu hizmette bulunmuşdur.

DEVLET GİRAY'IN HAN OLMASI VE RUSLARI HARACA BAĞLAMASI

Devlet Giray Han Mengili Giray Hanzade mübarek Giray Sultanın oğlu olup babası mübarek Giray Sultan, Yavuz Sultan Selim zamanında Mısır'ın ele geçirilmesi sırasında savaş yerinde ölünce amcaları Mehmet Giray Han ve Saadet Giray Hanın ellerinde terbiye görmüş ve yetişmiş ve Saadet Giray'ın Hanlığında kalgaylık rütbesine erişmiş iken, İslâm Giray olayında Saadet Giray ile beraber İstanbul'a gelerek zamanın Ka-

nuni Sultan Süleyman'ına yoldaş olmuşlardı. Bu ilişki ile seferde ve hazerde Süleyman Han'a hizmetle şeref duyar ve ondan güler yüz görürdü. Kırım Hanı bulunan Sahib Giray Han bunları kıskanarak Süleyman'ın çevresinden ayırıp uzaklaştırmak için bir bahane aradı. (Beyt) (Eza Tümme emr-i Beda'-i nakse. Terekküp zevalâ müta kıyl Temme). Halbuki Sahib Giray Han'ın bahtı açık işi yolunda iken yukarıdaki beyit de yimince (yani bir insanın işinde eksiklik başladı mı sonu yaklaşıp, Tamam biter) deyimince sonu yaklaşıp kendine bildirilen bazı maddelerden ötürü Sultan Süleyman'ın teveccühü azalmışdı. Bu sırada Kazan Hanı Safa Giray Han ölünce, Sahib Giray Han Devlet Giray'ın Kazan Hanı nasbolunmasını İstanbul'a arz ve ima ederek tasarladığı gibi bu bahane ile Devlet Giray'ı saltanat çevresinden uzaklaşdırma dâvâsına düşünce bu küstah davranışı Padişahı gücendirdi. Kendisine işden elçektirilip yerine Devlet Giray Han nasbolundu Devlet Giray Kırım'a varınca Sahib Giray'ı ve evlâdlarını öldürüp bağımsız Han oldu.

İşte bu Devlet Giray Han savaş meydanlarında at oynatma ehli olup daima gaza ve cihaddan geri kalmazdı. Hattâ Rusların o zamanki hükümet merkezi olan Moskova şehrini 40 gün kuşattıkdan sonra kılıç kuvvetiyle ele geçirdi. Sonra hazinelerinde mevcut sayısız para aldıkdan başka Tatar diliyle Dış denilen cizye bedelini her sene Han hazinesine getirmelerini şart koşup sulh andlaşması yapmış olduğu Kırımı tarihlerinde açıkça yazılıdır. Bundan başka şair tabiatli olup bu beyit onun yazdıklarındandır. (Beyit) (Yakesin sadçak eden her bir gülün. Gülşen içre nalesidir bülbülün) yirmi sene süre hükmetinden sonra, 985 tarihinde yaralanarak ölünce yerine oğlu Semiz Mehmed Giray Han nasbolunmuşdur.

NUREDDİN'LİK RÜTBESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Yazıldığı gibi Semiz Mehmed Giray Han babası Devlet Giray Han yerine Kırım Hanı olunca oğlu Adil Giray'ı Kalgay nasbetti. O sırada doğu seferinde Adil Giray'ın esir olup da düşman elinde öldürüldüğü duyulunca, oğlu Saadet Giray'ı Kalgay nasbetmeği tasarlamışsa da kardeşlerinden Alp Giray Sultan, yaşça büyük olduğundan, buna uyularak Kalgaylık için istekli olunca Kalgaylığı Alp Giray Sultan'a tevcih edip Saadet Giray Hanı teselli olsun diye kendi eliyle yetiştirdiği ve geliştirdiği Nureddin Mirza'ya nispetle kendisine Nureddin Sultan ünvanı verilerek yeni ortaya konan ve icad olunan bu mansab için hanların kendi özel gelirlerinden yetecek kadar belli irad çıkarılıp padişah tarafından ikinci veliahd olmak üzere eline Berat-ı Âlişan verilerek kutlandı. Ondan sonra bu rütbeye yükselenlere Nureddin Sultan denmekle yakınlarından üstün tutuldular.

HUTBELERDE PADİŞAH ADININ ÖNE ALINMASI VE KIRIM HAN ADLARININ GEBİ BIRAKILMASI

İslâm Giray Han babası Devlet Giray Hanın hanlığı zamanında rehinlik mansabiyle İstanbul'a gönderilmişdi. Gerek Sultan Süleyman Han Hazretlerinin ve gerek İkinci Sultan Selim Hazretlerinin saltanatları zamanında güler yüzle karşılanırken, Üçüncü Murad tahta geçtiği sırada eski itibarından düşerek Konya'da oturmayı öngörmüşdü.

Adı geçen Semiz Mehmed Giray Han yedi sene hanlık ettikden sonra bazı nedenlerle gereği görülünce izden el çektirilip kardeşi İslâm Giray Han Konya'dan getirilerek Kırım Han'ı nasbolunca 992 senesi Kırım'a varıp eski kalgay Alp mansabında bırakıp oğlu Mubarek Giray Sultanı Nureddinlik mansabiyle sevindirdi.

Lâkin çok geçmeden Mehmed Giray'ın oğlu Saadet Giray, Nogay ümerasından Eseni bey ve sairenin yardımıyle tertipte techiz ettiği Tatar askeriyle Kırım'a girip Bahçe Saray'a taarruz edince İslâm Giray zorlukla Kefe kalesine firar ederek asker teçhizine başlar ve durumu İstanbul'a bildirmekle Kefe mirmiranı kendi emrine verilip Andal adlı yerde savaşa başlayınca galibiyet görüntüleri İslâm Giray tarafında belirince Saadet Giray kaçmağa mecbur olduğu olaya (İslâmı bi avnillâhi. Kavi Sultan-ı Rum.) mısraı olay tarihi olmuşdur.

Bu suretle İslâm Giray Han bağımsız mesnedinde iken Bucak dolaylarında oturan Nogaylar Buğdan reayasının mallarını ve sürülerini ele geçirip zarar verdikleri duyulunca çalınan malları geri alması için Hattı Humayûn sadır olunca emri yerine getirmek İslâm Giray Han Bucak yöresine yola koyulup bu işi tamamladıktan sonra Kırım'da ve diğer adı görünen ve geçer yerlerde bulunan cami ve mescidlerin minber ve mahfellerinde Padişahın Devletine Padişah adı öne alınarak söylenmesini Kırım Hanlarının sonra okunması için emir verip uyarmakla Kırım'da bile Kırım Hanlarının adları Padişahlar ile hutbelere süs ve aydınlık verilmesi İslâm Giray Hanın hayırlı eserlerindendir.

Üç seneden fazla Hanlık ettikden sonra 966 cumadelûlâsında vefat eyledi. Akıllı, ileriyi görür üstün bilgi sahibi yetişmiş kimse idi. Çoğu vakti İstanbul'da geçmekle üç dane şanı büyük Padişahın kendine iyi gözle bakmalarına erişmiş bir mutluluk değeri zat idi.

HAN AĞALIĞI HİZMETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Adı geçen bu hizmet Bora Gazi Giray Han zamanında ihdas olunmakla Hanın hâl tercümesinden başlamak uygun olur. Şöyleki: Bora Gazi Giray Han evvelce adı geçen Devlet Giray'ın oğludur. Yüksek yaradılışlı kardeşi Semiz Mehmed Giray maiyetiyle doğu seferinde iken Acem-

lerin eline esir düşerek Kahkaha kalesinde yedi yıl süre ile esir kalmışdı. Korkusuz kahramanlığına Acem büyüklerinin de tanık oldukları kendisine bazı kurallara ve kayıtlara bağlanarak serbest bırakılması teklif edilip söylenince bir rubai yazarak ard düşüncesini açıklar hapis köşelerinde kalmağı seçtiğini Şah Abbasın kitapçısı Sadıki'nin tezkeret uş şüarasında yazılıdır. Adı geçen rubainin bir benzeri aşağıda yazılıdır.

Nabud-u Gam ve Şadi Hırman bude
Zenigüna güzeşte taki Devran bude
Ma tecrübekerdim ki der melek Şema
Rahat heme der kale ve Zindan bude

Kısaca Mehmed Giray yedi yıl hapisde kaldıkdan sonra bin türlü eziyet ve güçlükle kalenin hapis olduğu yerinden yolunu bulup kaçarak kalender durumu ile Erzurum valisi dairesine gelerek orada kalmışdı. Bir süre sonra yeniden Devlet başına geçmesi İslâm Giray Han'ın vefatı günlerine denk gelmekle, 966 yılında kendisine Kırım Hanlığı tevcih buyuruldu.

Kırım'a gelince kardeşi Fetih Giray'a kalgaylık ve diğer kardeşi Adil Giray'ın oğlu Baht Giray Sultana nureddinlik tevcihiyle beraber emekdarlarından Ahmed Ağayı kethüda ve vekil manasına Baş Ağalık ünvanı ile sevindirdi.

Zaman geçince Baş Ağalık hizmetinde kullanılanlar Han Ağası ünvanı ile adlandırıldılar. Han Ağası İhtisap Nazırı makamında olup narh işlerine ve bazı belediye zabıtası işlerine yeteri kadar bakardı.

Sultan Mehmed Han Eğri seferine geçince, Fetih Giray Sultan Tatar askeri ile Padişahın yanında ve hizmetinde idi.

Bora Gazi Giray Han gayet yiğit ve bahadır olduğu halde bütün fenlerde mahir ve üç dilde şiir ve yazı yazmaya güçlü, kılıcına ve kalemine sahip, muhterem bir vezir olup Padişahın Hocası Saadeddin efendiye manzum mektupları ve sadarete Ganizade Nadir efendiye düzgün ve san'atla yazdığı yazıları vardır. İşte bu gazeli ölçülerin dışında ve her kesin yazamayacağı eşsiz eserlerindendir.

Rayete meylederiz kamet-i dilcû yerine
Tuğa dil bağlamısız kûkûl-ü Hoşbu yerine
Heves-i tir-ü keman çıkmadı dilden asla
Navek-i Gamze-i dilduz ile ebru yerine
Süreriz tığımızın zevk-ü safasın her dem
Simtenlerle olan lezzeti Pehlu yerine
Gerdeni tüsün zabada katas-ı dülbend
Bağladı gönlümüzü zülf ile geysu yerine

Süreriz Esb-i hümermend-i Saba reftarı
Bir peri şekl-i Sanem bir gözü ahu yerine
Gönlümüz Şahidi zibi-yi cihada verdik
Dilber-i mah-ı reh ve yâr-ı peri su yerine
Seferin cevri çok ümid-i vefa ile veli
Olduk aşuftesi bir şuhu cefacu yerine
Olmuşuz can ile billâh Gazaya Teşne
Kanını düşmeni deynin içeriz su yerine

aldığı talan mal ile Gazi German adında bir kale yapıp bu yönden de adının kalmasını sağlayan Bora Gazi Giray 1016 senesi Şabanında vefat etti. Bahçe Sarayda defnolunmuşdur.

SONRA GELEN KIRIM HANLARININ TOPLUCA HAL TERCÜMELERİ

Adı geçen Kırım Hanları eski Cengiz Han soyundan olup herbiri hanlık mesnedlerini renklendirmiş ve her birinin adı İlhanlılar soyuna güzelliğini artıran yüksek yaradılışlı üstün zevattır.

Onların devri geçdikten sonra çoğunlukla Kırım Hanı olanlar rahatını sevip, süre, zevke ve eğlenceye düşdüklerinden, bazen de rica ve kayırma ile Cengiz Sultanlarından yetersiz olanı Kırım Hanı nasbolunduğundan Cengiz Hanlarının eski adı ve şanı eksilmeye ve tatarların tabiatlarına durgunluk ve gevşeklik bulaşmakla önceleri görülen güçlü atılımlarında düşüş ve azalma görülmeğe başladı.

Bundan başka Tatarlar içine ayrılık, gayrılık girip bölünüp parçalanma başlayınca birlik ve beraberlik bozulmuş, düşmana galibiyet şöyle dursun, kendi menleketlerini idare ve muhafazaya güçleri kalmadı.

Ruslar bu halleri fırsat bilerek Kırım Hanlarına anlaşma ve vermeğe mecbur oldukları cizye bedelini vermekden çekinerek ayrıca İdil nehri dolaylarındaki Kazan ve Ejderhan eyaletlerini gereği gibi avucunun içine alarak sonunda Kırım'da sıkışdırmaya başladılar. Hatta Rusya önceleri aralarında ilişki kurunca Kırım Hanlarına başvururlarken 1088 senesinde Kırım'a nasbolunan Murad Giray Han, düşüncesiz ve sürekli sarhoş olduğundan Rus elçisine yersiz ve gereksiz hakaret ettiğinden, artık Rus elçileri Kırım'a gelmeyip Rus Devleti Dönecek işlerini Bender vâlileri aracılığı ile görmeğe başladı ve yavaş yavaş İstanbul'a elçi göndermeğe gücü yeter oldu. 1148 senesi arasında Rus ordusu Kırım'a taarruz eder, Or kapısından Kırım'a girerek hükümet idare yeri olan Bahçe Saray'ı kasabaları, köyleri yakıp gitti.

Gerçekde bu zaman sırasında Remzi Bahadır Giray Han, İkinci İslâmı Giray Han, Hacı Selim Giray Han ve İkinci Devlet Giray

Han ortaya çıkarak yeteri kadar kaybedilenleri geri almağa çalışmışlarsa da onların vefatları ile yine eski haller ve önceki karışıklıklara dönüldü. İşte bu dört Han Cengiz Han soyunu kahramanlık güden sonuncu dört bağımsızlık ve egemenlik örneği olup bu şan ve büyüklüklerine yüz sürülse değer anlatıldığı gibi Bora Gazi Han ile 1185 senesinde Kırım Hanı olan Sahib Giray Han arasında geçen yirmi sekiz kadar Kırım Hanı içinde büyük şöhrete ermiş ve yetişmiş olduklarından her birinin topluca hal tercümelerine aşağıda olduğu gibi başlanılmış oluyor.

REZMİ BAHADIR GİRAY HANIN HAL TERCÜMESİ

Dördüncü Sultan Murad Hazretlerinin hükümdarlığı zamanında Tatarlar içinde ihtilâl olayları, adam öldürmeler, ırz ve namusa tecavüz gibi birçok kötülükler duyulduğu sırada, 1047 yılı Muharreminde Dördüncü Sultan Murad'ın nasb etmiş olduğu Kırım Hanı Rezmi Bahadır Giray Han adına yaraşır durumu ve hareketleriyle Dördüncü Murad'ın tutumuna uygun bir Han olduğundan Kırım'a varınca eşkiyayı ortadan kaldırıp Kırım'ı temizledikden sonra cizye bedelini ödeyip göndermekde tutukluk gösteren Ruslara sert sert yazılar yazıp gönderince Ruslar bu Han'ın şiddetli saldırısından ürküp korkarak bazı hediyeler ekleyerek cizye göndermeye mecbur oldular. Lâkin ömrü sürmedi, dört buçuk sene Hanlık ettikden sonra 1050 yılı ortasında vefat etti.

Bu yetişkin ve büyük Hanın temiz ve eşsiz şiir ve yazıları olup aşağıdaki gazel kaleminin eseridir.

GAZEL

Hat-tı ser-i sebzinin üstünde eder yer zülfün
Çemen üstünde biten sünbüle benzer zülfün
Ebr-i Seyrab sıfat perdefigen hurşide
Afitab-ı Rahne saye salar ter-i zülfün
Baş kaldırdı yüze çıkdı sipah hattır
Fitne vehmiyle düşüp ra-şeye titrer zülfün
Sakınır ol gül-ü ruhsarı esen yellerden
Sanma tahrik-i sabadan yüzün örter zülfün
Nice mümkün gire Rezmi-i gedanın eline
Genç hüsnün seni ejder gibi bekler zülfün

İKİNCİ İSLÂM GİRAY HAN'IN HAL TERCÜMESİ

Adı geçen Bahadır Giray Han'ın vefatından sonra Rus devleti haraç verdiği cizye bedelinden kurtulup çok geçmeden vermemiş ise de 1054

senesi ortasında Kırım Hanı nasbolunan İslâm Giray önce isyan yoluna girmiş, bazı kabileleri basdırıp cezalandırdıkdan sonra Nureddin'i olan Adil Giray Sultanı cizye bedelini tahsil için Tatar askeri ile Rusların o vakit idare merkezi olan Moskova şehrine kadar Rus topraklarını talan edip yıkdıktan sonra Ruslar sulh bedeli olmak üzere altmış bin altın değerinde kürk ve envai tuhaf şeylerle kırk bin altın para taktim ettikden sonra, her sene ödeye geldikleri cizye bedelini gönderip teslim etmek şartıyle sulh andlaşması yaptılar.

Bundan başka ikinci İslâm Giray ile Lehliler arasında şiddetli savaşlar olmuş sonunda Lehliler yenilgiye uğrayıp beş kıt'a top, 200 bin altın ve seksen bin kuruşluk Riyal verdikten sonra her sene cizye bedeli göndermek üzere sulh andlaşması yapmış oldukları bazı kurum tarihlerinde yazılıdır.

İkinci İslâm Giray Han cesaret gösteren gayet yiğit ve tedbirli bir han olup kimi kendisi giderek, kimi Kalgay Sultanı, yahud Nureddin Sultanı göndererek gazadan geri kalmamakla Kırım içini türlü ganimetlerle doldurduğu meşhurdur.

İlk günlerinde İstanbul'a gelerek Boğaz içinde otururken kendinden önce Han olan Dördüncü Mehmed Giray'ın çekemeyişi ile Rodos'a sürülmesi isteğine uyularak oraya sürülmüşdü. Sonra bazı büyükleri araya girmeleriyle Rodos'dan İstanbul'a getirilmişdi. Çok geçmeden Kırım Hanı nasbolunup on sene kadar hanlığı büyüklüğüne yaraşır değerli hizmetlerde bulundukdan sonra, 1064 yılında vefat etti.

HACI SELİM GİRAY HAN'IN HAL TERCÜMESİ

Hacı Selim Giray Han; Dördüncü Sultan Mehmed, İkinci Sultan Süleyman, İkinci Sultan Ahmed, İkinci Sultan Mustafa ve Üçüncü Sultan Ahmed gibi padişahların zamanında devlet işlerinde sırdaş olarak kendi görüşlerine danışılmak akıllı güvenilir ünvanı kadar büyük bir handır. Dört defa Kırım Hanı olup her defa değerli büyük hizmetlerde bulunmuşdur.

Özellikle ikinci hanlığında Kırım'a taarruz eden Rus ordusu ile üç gün süre ile savaşdan sonra tamamen galibiyete erişdikten sonra otuz kıt'a top ve binden fazla esir aldıkdan başka Rus askerini sınırlarına kadar kovaladıktan sonra 1100 Şevvalinde Nemçe seferine memur olup orada da Üsküp dolaylarında olan güzel savaşları tarihimizi süsler. Hattâ bu hizmetleri padişah önünde makbul olduğundan gelecek senenin ilk baharına kadar kışlamak ve dinlenmek üzere Edirne'ye çağırılmış ve davet olunmuşdu. İşte Şair Sabit efendinin Hacı Selim Giray Han'ın gelmiş geçmiş savaşlarını anlatır manzum medhiyeler kendileri Edirne'de bulunduğu sırada ipuçları elde edilip açıklanarak yazılmışdır. Dördüncü kez Kı-

rım hanı iken, 1116 yılı Şabanında vefat etmişdir. Kapudan ve kaymakam olan küçük Osman Paşa Hacı Selim Giray'ın kölelerinden olup bunun çırak ettiği birçok köleleri, bunun işlediği değerle yüksek mevkilerde kullanılmışdır. Kırım'da ve İstanbul civarında ve birçok yerlerde olan iyilikleri ve eserleri ve güzellikleri de güzelliklerini artıran bir araya gelmiş eserleridir.

İKİNCİ DEVLET GİRAY'IN HAL TERCÜMESİ VE KIRIM'IN SON AHVALİ

İkinci Devlet Giray dostunu okşayan, düşmanını hırpalayan aşırı derecede cesur ve kahraman, akranından üstün değerde baş edilmez bir vezir olup, iki defa Kırım Hanı olmuşdur. İkinci defa da memuriyeti gereği üzere kış ortasında Rus topraklarına ilgar edip birkaç adet Palankalarını ele geçirip nice bin nüfusunu esir ettikden sonra, 1123 senesi Prut nehri yakınında Deli Petro ile Baltacı arasındaki savaşda Devlet Giray'ın öğünülecek değerde, hizmeti zamanın sahifelerini süsler. Ondan sonra Kırım'ın düzeni ve durumu günden güne bozulmağa ve Tatarların saldırı ve direnişleri bütün bütün kesilmeğe başlayıp, düşman ise günden güne büyüyüp, kuvvetlenmekde idi. Nihayet 1185 senesinde Ruslar Kırım'ı bütün bütün istilâ etti.

Gerçekde Kaynarca sulh andlaşmasından kurtulmuşsa da andlaşma şartları gereğince Kırım ve dolayları yine Rusların ezici ve üstün manevî baskısı ve etkisi altında kalmışdır. Ondan sonra ne yüzle geldiği yerinde genişçe açıklanmak gerekir.

Kırım hanlığının bir bölümü sayılan Çerkezistan Kafkas dağlarının önemli bir bölgesi olduğundan bu durumda Kafkas dağlarının coğrafi durumundan ileride biraz açıklama yapmak uygun görülmüştür.

KAFKAS TOPRAKLARININ BÖLGELERİ

Kaf dağı da denilen Kafkas dağı Karadeniz kıyısında bulunan Anapa kalesinden başlayıp Kuzey batıdan Güney doğuya doğru uzanıp Hazer denizi kıyısında bulunan Bakü kalesinde son bulan büyük sıra dağlardan ibarettir. Bir ucundan öbür ucuna kadar ikiyüzdoksan saatlik mesafe olup düpe düz ikiyüzoniki saatlik uzunluğu görülür.

Buralarda yerleşen türlü milletten bazısı Çerkes, Lezgi, Gürcü gibileri bu dağların asıl yerlileri olup bunları Yunan cumhuriyeti ile başlayıp sonra gelen yazarların bildikleri görülür. Bazısı da Peygamberimizin «aleyhissalâhi vessellâm» hicretinden iki üçyüz yıl önce Büyük Asya'dan Güney ve Batı yönünden taarruz eden Got, Hun, Alan, Hazer, Çeçen, Komuk ve Avar milletlerinin artıkları ve diğer yönden Kuzeye ve Batıya

geçen Selçukluların zamanında sınırları korumak için yerleşdirilmiş olan Türklerdir.

Kafkas dağları doğu bölgesi Dağıstan ve batıda Çerkezistan olmak üzere iki parça olup ortasında bulunan en yüksek yerlerine Elbürüz dağı derler ki, Dağıstan ile Çerkezistan'ı ayırır. Bu dağların kuzeyinde Çerkez cinsinden Kafkasya'nın eski ve asıl yerlisinden olan Kabartay halkı ve güney tarafında Gürcüler vardır. Böyle olunca Kafkas topraklarından dört bölge ortaya çıkıyor. Bunlar da Çerkezistan, Kabartay, Dağıstan ve Gürcistandır. Çerkezistan bölgesi batıda Karadeniz kıyısı ile sınırlanır güney kısmı Gürcistan'a bitişikdir. Kuzeyi Koban nehri ile sınırlanıp, doğusu Kafkas dağının en yüksek tepesi olan Elburuz dağına yani Dağıstanın batı sınırına dayanır. Bu memleketin aşağı yukarı yüzbin haneyi aşan halkı Şabsığ, Batra, Çekit, Obih, Beslini, Nakosay ve Sibilde adlı sancaklarda otururak ayrı soy milletlerden oldukları halde başlıca iki tarifeye ayrılırlar. Biri Çerkezler ki; bunlar yerlerin kuzey kısmında oturup Koban boyuna yayılmışlardır. Diğeri Abazalar ki; çoğu güneyde yani Gürcistan'da yerleşmişlerdir. Bu kavimler yakın zamana kadar Din ve Devlet nedir bilmezlerdi. Sultan Abdülhamid Han Hazretlerinin saltanatı günlerinde Ferah Ali Paşa Çerkezistan valisi nasbolununca İslâm dini oralara gereği gibi yayılmışdır. Bunun açıklaması yeri gelince yapılacakdır.

Kafkas dağlarının ikinci bölgesi olan Kabartay bölgesi ki Kabartı ve Kabarta da yazılır. Karadeniz'e dökülen Koban nehri ile Hazer denizine dökülen Terek ırmağı arasında Kafkas dağlarının kuzey yönünde Dağıstan ile Çerkezistan arasında baklava biçiminde bir yer olup Çerkezlerin büyük ve seçkin kabilesi olan Kabartay ile Nogay, Karabulak, Us, Tağalur adlı kavimlerden ibaret olarak altmış bin haneye erişir. Hepsi ehl-i sünnettir ve Büyük Kabartay Küçük Kabartay diye iki kısma ayrılır.

Osmanlı Devleti Kaynarca andlaşmasında bu yerlerden vazgeçmişse de din ve mezhep birliği ile manen Osmanlı Devletine bağlılıkları kesilmemişdir. Bu memlekette Kazbek adı verilen kule-i şamha yanında Kafkas dağının beri tarafına geçilir. Yolları sarp sarp arazide dar boğazlardan bir yol olup Rusların kuzeyden Gürcistan'a geçiş yolu yalnız bu yoldur. Ancak bir tarafdan Çerkez ve bir tarafdan Çeçen halkının taarruzlarından korkarak bir takım süvari kazak askerini bulundurmaya mecbur olurlardı. Kazbe Kazıbeyin yanlış telaffuzudur. Çerkezler Bazbey ve Bazibey derler.

Kafkas dağının üçüncü bölgesi Dağıstan topraklarıdır. Kafkas dağlarının Hazer denizi tarafındaki parçası olup Dak kavminin bazı aşiretlerine barınak yeri olduğundan Dağıstan adı verilmişdir. Dağıstan'ın her köşesinde birbirine aykırı kavimler oturduğu gibi her tarafında başka

başka dillerle konuşulduğundan, Araplar buraya Cebil-i Elsine adını vermişlerdir.

Dağıstan üç kısma ayrılarak Kuzey Dağıstan, Orta Dağıstan, Güney Dağıstan denilir.

Orta Dağıstan denilen yer bağımsız ve serbest gezen türlü milletlerden barınak yeri olup Avar, Çeçen Analal, Kobsoboy, Ankratel, Ankırat ve Galaş, Bakkal, Çemalal, Şeniden, Sunda, Sılato, Vandi, Künbet adı verilen büyük ve küçük sancaklardan ibaret olarak halkı şöyle böyle yüz bin haneye ulaşır. Hepsi ehl-i Sünnettir. Etrafda put'a tapan bazı küçük taifeler vardır. Hal tercümesi aşağıda açıklanacak Mansur burada ortaya çıkmışdır. Dağıstan kuzeyi Hazer Denizi kıyısında ve Kafkas dağının eteğinde bulunup Koba, Tebristan, Derbend ve Gazi, Komuk, Kısak, Akoşe, Tarhu, Güre, Endarı, Yahsay dalı sancakları içine alarak ahalisi Türk ve bezgi kavimlerinden oldukları halde hepsi ehl-i sünnettir. Yüzbin haneye ulaşan nüfusu vardır. Hazer kıyısındaki ovalarda ziraatla ve yolların muhafızlığı ile geçinirler. Derbend, Kapılar Kapısı, Deniz Kapı, Timur Kapı dedikleri kalelerdir. Bu topraklarda bulunan Bonyak Hakimine Şamhal denilir.

Dağıstan, güneyi Kafkas dağının güneyindeki eteklerde olup, Çar, Pelegan, Ilısu, Şeki, Ersi, Kable, Şirvan Bakü, Selyan adlı sancaklardan ibaret olarak bütün halkı yetmiş bine ulaşır. Bunlardan Selyan ve Bakü şehirlerinde onbin hane kadar Şi'i, Şirvan ve Şeki taraflarında da onbın hane kadar Ermeni bulunup geri kalan ellibin hanesi Türk ve Lezgi'lerden ibaret olarak hepsi ehl-i sünnettir. Bakü ve Selyan şehirleri Hazer kıyısında bulunup Acemistan ile Dağıstan arasında yapılan deniz ticaretinin iskeleleri olduğu için bu şehirlerde Acemler yerleşmişlerse de Dağıstan asıl yerlileri manevî baskısına baş eğmişlerdir.

Kafkas dağlarının dördüncü bölgesi olan Gürcistan toprakları bu dağların güney yönünde olup Doğuda Dağıstan'ın güney batı sınırını çizen Kanık nehri ile güneyde Yorçalı denilen ve ehl-i İslâm kazak aşiretleri, Gümrü, Ahıska sancakları, Acara dağı ile batıda Karadeniz kıyısı ve kuzeyden Kafkas dağının Çerkez topraklarına bitişik olan Kalel şamhası ile hududu belli olup ahalisi Gürcü, Us, Asvan ve Ermenilerden ibaret olarak sonraları bir mikdar Rus, Avusturyalı da yerleşmişdir. Adı geçen milletlerin hepsi yüzbin haneye yeter olup, bunlardan sekiz bin kadar putperest olan Us, Asvanlardan olup yerleri sarp olduğundan ve bir tarafdan Dağıstan'a ve bir yönden Çerkezistan'a bitişiktir. Halkının ekserisi ehl-i sünnet olup geri kalan seksen altı bine yakın hanesi hıristiyan dinindedir.

Gürcistan ve Dağıstan'ın güney yönü Ermenistan olup ikiye ayrılır, bir bölgesi Erzurum ve Van bölgesi olup Osmanlı Devletindedir. Diğer bölgesi, Gence, Karabağ, Hoy ve Revan sancakları olup İran toprakların-

dan sayılır. Ancak Acemin ihtilâli sırasında her biri bağımsız birer han elinde kalarak, 1190 senesinde Osmanlı Devletine yanaşmağa mecbur olmuşlardır.

İşte Gürcistan da böylece ikiye ayrılarak bir bölgesi asıl Gürcistan denilen Tiflis Hanlığıdır ki; hükûmet idare merkezi Tiflis olup bir bölgesi çoğunlukla İran topraklarına bağlanmışsa da Tiflis Hanı olan Erkli Han Rusların oyun ve dolabına aldanarak kendisinin kurtuluş yolu olan Osmanlı Devleti himayesini terk ile Rusya himayesine girmişdir. Diğer bölgesi açık Baş, Mekril, Güryıl dadyanlıkları yani beylikleri olup Karadeniz kıyısına kadar uzanır. Kütayis, Bağdadçık ve Özerkt şehirleri bu bölgededir. Bu dolaylar ötedenberi Osmanlı Devleti topraklarından sayılırdı.

Kısaca Kafkas halkının çoğu Ehl-i İslâm olup güney ve kuzeyden taarruz eden Acem ve Ruslardan bazen etkilenmişlerse de çoğunlukla Osmanlı devletinin himayesinde hilâfeti tanımışlar ve böylece Osmanlı Devletine bağlanmışlardır.

KAFKASLARIN GEÇMİŞTEKİ BAZI OLAYLARI

Hazret-i Ömer'in hilâfetinde (22) senesinde Arablar İran topraklarını elde ettikleri sırada Ehl-i İslâm ordusu serdarı olan Sereka bin Amr Azerbeycan'ı feth eyleyince Bekir bin Abdullah ile Abdurrahman bin Rebia'yı Elbanya fethine memur etmişdi. O vakit Dağıstan tarafına Erbanya denilirdi. Bekir bin Amr da Abdurrahman'dan önce harekâta geçip kendi yönünden Elbanya yöresine hareket edip Şırvan'a yaklaşdıkları zaman Fars hükümdarları soyundan Şırvan Hâkimi olan Şehriyâr gelip Kafkas dağlarının kuzeyinde olan Alan ve Hazer Türklerinin durdurulmasını şart koşarak aman dilediğini Serekaya arz etmişler. O da bunu makul görüp Hazret-i Ömer'e bildirince o da uygun olduğunu buyurunca bu şartla Şehriyâr'a aman verilmiş ve Sereka'nın ölümünde yerine Abdurrahman bin Rebia nasb ve tayin olunmakla Dağıstan'ın birçok yerlerini ele geçirerek ahalisine İslâmı telkin ve Gürcistan hükümdarlarından cizye alarak sulh yapmışdı.

Dağıstan tarafından bu yeni fütuhat duyuldu. Derbend'in mübarek bir yer olduğuna dair bazı hadisler rivayet olunduktan başka, oranın ele geçirilmesi güney topraklarını emniyet ve asayiş altına alacağından eshab-ı kirâm Hazretleri savaş için o yöne akıp giderlerdi. Cihannuma'da yazdığı gibi Beni Ümeyye zamanında Müslime bin Abdülmelik o diyarda gaza edip halkı İslâm'a geldiler. Ve Derbend'i alıp oradan kuzeye doğru birçok yerleri ele geçirdi. Hatta Bahram Çupin soyundan Mehmed bin Yezid Şirvan ve Demir Kapı valisi olup bir aylık kadar mesafeye hükmederdi.

Fakat hicretin yüzseksen senesinde Hazer Türkleri Derbend'i alıp ehl-i İslâmı bozdu. Bu savaşda yüzkırkbin kadar Müslim şehid olup İslâmda misli görülmemiş bir olay ortaya çıkdı. Hazer Hozar'ın kolay konuşulan benzeri olup büyük Türk kabilelerinden biridir. Uzun süre kendileriyle ilişkisi olan Hazer denizi kıyısında oturan bir kabilenin adına ilişkiyle anılarak Kasbi denizi, Bulgar denizi, Dilem denizi denilip nihayet yazıldığı gibi Hazer Türklerine nispetle Hazer denizi denilmişdir. Ama bu taraflarda Hazer'i noktalayarak Hazar telaffuz edilmektedir.

İşte bu Hazer Türkleri büyük bir kavim olup ikiyüz seneyi aşan zaman Araplarla savaşmışlarsa da sonunda Araplar galip ve muzaffer olmuşlardır. Şöyle ki, Hicretin ikiyüzüncü senesinde Kureyş kabilesinden ve Hazret-i Hamza soyundan Şeyh Mehmed kendi evlâd ve akrabalarından ikibin nefer kimse ile Haremeyn-i Şerifeynden çıkıp bir müddet Şam ve Mısır taraflarında gelip geçip sonra o sırada savaş yeri olan Çerkez diyarına gelerek birçok savaşdan sonra Çerkezlerin beyi olan Emir Adal'ı öldürerek topraklarını ele geçirip ailesini ve çocuklarını esir etmişdi. Sonra Dağıstan'daki Kıtak topraklarının emiri olan Gazanfer'i öldürerek halkına İslâm dinini kabul ettirmişlerdi. İşte bu gaziler. Komuk topraklarını da ele geçirip Dağıstan'ın güney ve kuzeyinde olan Hazer Türklerinin çoğunun köy ve kasabalarını darmadağın etmişlerdi.

Böylece Kabartay ve Besmi gibi çerkez kabilelerinden pek çoğu İslâm olmuşlardır.

Arabların böylece 420 sene kadar Kafkas topraklarında hükûmetleri geçerli olup Abbasi Halifeleri zamanında bu bölgelere Azerbeycan, Ermenistan vâlileri hükmederdi. Sonra 454 Hicrî yılında Selçuklular bir çok memleketleri ele geçirerek hükûmetini genişletip büyüten Melikşah, babasının ve ceddinin izinde yürüyerek ele geçirdiği yerlerde isyan ve ihtilâl çıkmasını önlemek için gerek Anadolu topraklarında, gerek Gürcistan'da sınırdan başlayarak Hazer denizi kıyısına kadar Dağıstan topraklarında birçok Türk boylarını yerleştirmişdi.

İkiyüz yıldan fazla Anadolu, Şam, İran taraflarında böylece hükümet etmiş olan bu Selçukluları ezip dağıtan Moğolların yani tatarların meydana çıkışından Hicrî 260 yılında 100 yıl önce yakın Cenucehr Şah ortaya çıkıp Dağıstan güneyinde bulunan Şirvan topraklarının kürsüsü olan Şamahı şehrini hükûmet merkezi yaparak tuğ çıkarıp bağımsız olmuş ve büyük tatar hanlarına özenip Büyük Hakan ünvaniyle ün salmışdı. Ondan sonra Selçukluların bir kolu Şirvan Şahlar diye anılan Şirvan Sultanları ortaya çıkıp Ermenistan'ın bazı yerlerini de Dağıstan'a ekleyerek hükûmet etmişlerdir. O zaman Şirvan deyiminde Dağıstan'ın kuzey doğusu ve güneyini içine alıp Dağıstan ortası ve kuzey batısı olan topraklarında Avar ve Çeçenler yerleşmişdi. Şirvanşahlara gerçekde itaat et-

mezlerdi. Ancak İslâm olmak ve İslâmiyeti korumak için daima savaşlarda beraber bulunurlardı. O vakit Gürcistan hükümdarları da bazen Şirvanşahlara, bazen de Konya Sultanlarına bağlı gibi geçinirlerdi.

Moğol ve Tatarların kuzey ve güneyden Türkler üzerine akınları sırasında, Türkmenlerin Azerbaycan ve Ermenistan'da tuğ çekip bağımsız oldukları sırada gerek Şirvanşahlar ve gerek Gürcistan hükümdarları bunlar ile kimi savaşarak, kimi Konya Sultanları gibi bazı hediyeler gönderip vererek iki taraflı savaşı bırakmaya ve sulh yapmaya çalışarak bağlılıklarını gösterirlerdi. Hatta 800 tarihinde Şirvan Sultanı bulunan Şeyh İbrahim bin Sultan Mehmed birçok muharebelerde Timur ile beraber bulunmuşdur. Böylece Şirvanşahlar 400 seneye yakın hükümet ettikden sonra, 942 hicri senesinde Şahrah bin Sultan Ferah bin Şeyh Şah Tıfıl ergenlik çağına gelmeden Şirvanşah tahtına çıktığı zaman, Akkoyunlu Türkmenlerinin şeyhi olup Azerbaycan'da bulunan Erdebil şehrinde Şii mezhebini yaymış, kendisi ve müridleri oniki İmam'ın Şiileri olduklarını bildirip anlatmak için başlarına oniki terkili kırmızı şaldan yapılmış derviş tacı giyip kızılbaş ismini kazanmış olan Şeyh Haydar-ı Safevi'nin çocuklarından birinci şah tahmasıp Şirvan tahtının böyle bir çocuk elinde kaldığını fırsat bilerek bu topraklara asker göndermiş ve Dağıstan ahalisi ile epeyce zaman savaş yaptıkdan sonra nihayet galip gelerek Şahrah'ı ve Şirvan ileri gelenlerini katl ve idam ile büyük hazineler ele geçirmiş ve Şirvan Sultanları bunda son bulmuşdu. Gerçek de Şirvanşah soyundan bazıları Dağıstan'ın orta ve kuzeyinde bağımsız hükümet eden Kıtak, Alan, Avar ve Komuk Türkleri hanlarından yardım isteyerek bir süre savaşı sürdürmüşlerse de bir faydası olmayıp 41 sene kadar Dağıstan güneyi Kızılbaşların hükmü altında kalmışdı.

Tatarların akınları sırasında Dağıstan'ın kuzeyi de darmadağın olmuşsa da sonunda halkı bağımsızlıklarını geri almışlardır. Şöyle ki Cengiz Han Deşt-i Kıpçak ve Moskova vilâyetini ve sonra İran'ın tamamını ele geçirdikden sonra Deşt-i Kıpçak ve Moskof'un düzeni Timur Kapunun ele geçirilmesine bağlı olduğundan Cengiz Han orasının ele geçirilmesine koyulunca Timur Kapı halkı karşı koymaya başlamışlar ve ayaklanmışlarsa da Cengiz Han büyük oğlu Çağatayı ve sayısız tatar askerini üzerlerine gönderip bayağı halkı kılıçdan geçirip yerlerine birçok Tatar yerleşdirip Çağatay'ı üzerlerine han nasb ve tayin eylemişdi. 100 sene sonra Timur ortaya çıkıp da Timur Kapı derbendini ele geçirince kendisine havalarda ve bağlı geçinen Toktamış Han'a teslim eyledi.

Zaman geçince Toktamış isyan ettiği sırada Timur, Tebriz, Şirvan'da savaşda bulunuyordu. Timur kapı üzerine birkaç defa gönderdiği Tatar askeri de bozguna uğramışdı.

Timur Tebriz ve Şirvan gailesini savmış ve Gürcistan hükümdarlariyle de savaşarak muzaffer olduktan sonra gelip Toktamış'ı ele geçirdi. Hanlıkdan atıp yerine güvendiğini han nasb ve tayin etti. Tebriz ve Geylan ve bazı İran topraklarını Mirza Miranşah'a verip Timur kapı taraflarını ona kattı.

Miranşah'ın halefleri bir süre bu dolaylarda hükümet ettikden sonra, bilindiği gibi Akkoyunluların ortaya çıkışiyle Dağıstan tarafını da istilâ ettiklerinde, Timur evlâdlarının buradaki hükümetleri ortadan kalkmış, Dağıstan'ın kuzey halkı bağımsızlığını kazanıp Cengiz soyundan kendilerine bir han nasbedip Şamhal adını almışlardı.

Üçüncü Sultan Murad zamanında Acem üzerine sefer açılıp da sadrazam olan Mustafa Paşa Osmanlı ordusu ile İran üzerine hareket ettiği zaman maiyetinde bulunan Özdemir Osman Paşayı bir mikdar asker ile Dağıstan tarafına tayin edip göndermişdi. Osman Paşa da gidip Şamahi ve Balkü taraflarını ele geçirip Şirvanşahlar soyundan Sultan Burhan Şirvanşah nasbolunmuşdu. Fakat nüfuzu ve bağımsızlığı olmayıp Osmanlı Devletine dayanır ve her denileni yapardı. Osman Paşa kuzeyde de nüfuzunu artırıp ancak Şamhal'in kızını alınca Derbend'i yine Şamhal'a bırakmışdı. Osman Paşanın o yerlerdeki nüfuzunu Lezgiler çekemeyip aralarında savaşlar olmuş, sonunda Hutbe'yi Âli Osman adına okumaları, Acem seferi ortaya çıkınca Kırım'dan geçerek otuz bin kadar Tatar askerini topraklarından geçirerek Osman Paşa tarafına yollamaları ve kendileri de zahire ve silâhları Osmanlı Devleti tarafından verilmek üzere işte böylece Osmanlı askerine yoldaşlık edip yardım etmeleri ve eski âdetleri üzere nasbedegeldikleri Şamhalılarına kimse karışmayacakdı. Padişahın bir istediği olursa kendisine tuğ, alan, kılıç ve kaftan gönderilmesi ve Osmanlı topraklarına gelip giden tüccarlarından bac, gümrük ve diğer rusumların alınmaması şartları koşulup Osman Paşa ile Şamhal arasında bir sulh anlaşması yapıldı. O vakit bu şartlara her iki taraf uyarak hatta Abdülgiray Han otuz bin Tatar askeri ile Şamhal topraklarından geçerek Dağıstanlılar da beraber gelerek Osman Paşa tarafına geçmişlerdi.

Sonra adı geçen Sultan Burhan'ın vefatında yerine oğlu Ebubekir geçip tam bu sırada da Anadolu'da Celâli isyanları çıkıp Osmanlı Devleti bu gaile ile meşgul bulunmayan İran şahı olan Abbas bunu fırsat bilerek Dağıstanlıları aldatıp yanlış yola koyduğundan ötürü Osmanlı askeri o bölgeden bir tarafa çekilmeğe mecbur olmuşlardır. Ondan sonra Şah Abbas Dağıstan kuzeyi halkını çekip her sene hanlarına ve beylerine kıymetli elbise ve hediyeler gönderip bu suretle Acemler Dağıstan'ı benimseyip kendi ülkelerinden sayar oldular. Dağıstanlılar ise onların bu hediyelerine bir saygı davranışı bir tür vergi gözüyle bakıp eğer bir engel

çıkar da gönderilemediği zamanlar İran topraklarını talan ederlerdi. Hatta Efganlıların ortaya çıkışı ile Acemlerin gidişi sallanmaya başlayınca Dağıstanlılar kuzeyden Şirvan ve Revan eyaletlerine akın ile «biz bu sene sıramızı almadık» diye birçok Rus tüccarının mallarını talan etmişlerdi. Acemin bu kargaşalığı sırasında Ruslar da Timur kapı taraflarına baskınlar yapıyordu. Sonraları Tahmas Şah ile yaptıkları sulh andlaşmasında Derbend kalesi, Bakü, Geylân Zazendran, Esterabad Ruslara terk edilmiş onların topraklarına katılmışdı. Rusların bu taraflara yerleşmeleri Osmanlı Devleti aleyhine olduğundan (ilâc-ı vakıa piyş ez vuku'ba yed gerd) deyimince Sultan Ahmed zamanında Gürcistan topraklarının dayanak yeri olan Tiflis kalesinin Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesine kalkışılmış ve Şirvan ülkesinin idare merkezi olan Şamahı şehrine bile Osmanlı Devleti tarafından hâkim nasbolup o bölgeye şöyle bir düzen verilmişdi ve böylece Karadeniz kıyısının keşfine mahsus memur ve mühendisler gönderilerek bazı kıyılarda kaleler binası uygun görülüp hususiyle Taş kalesi yapılıp oradan Tiflis'e yol açıldığı için donanma ile Fas'a giden mühimmatın Tiflis'e ve Dağıstan'a gönderilmesi kolaylaşmışdı. Lâkin sonra Nadir Şah ortaya çıkıp gerek Rusların gerek Osmanlıların aldığı yerleri geri aldı. Fakat Dağıstan halkı Kafkas içinde cesur ve kahramanları olmakla Nadir Şah bile buralarda istediği gibi hükümete sözünü geçiremeyip bu tarafda fena bir bozguna bile uğramışdı.

Nadir Şahdan sonra Acem'in kargaşalığı iki misli artınca bu tarafın halkı Osmanlı Devletine iltica edip Birinci Sultan Mahmud zamanında Dağıstan'ın ele geçirilmesi düşünülmüş ve davranışlar Hamid Han zamanına kadar zihinlerde dolaşmışdı. Er geç Kafkas kabilelerini getirip Ruslara karşı bir kuvvet toplamak istenilmişse de zaman buna fırsat vermemişdir.

ÇERKEZİSTAN'IN BAZI ÖZEL AHVALİ

Ferah Ali Paşa'nın Çerkezistan'a giderek yazdığı ve Çerkezistan olaylarınca mehazımız olan Haşim Efendi mecmuasında yazılan deyimlerle de Çerkezistan'ın bilinen sınırlarını anlatmak uygun görülmüşdür. Şöyle ki Anadolu yakasında bulunan Sohum kalesi iskelesinden denizden İslâm sınırını kesen Koban nehrinin Anadolu yakasında bulunan Cemeti sahrası altında Kızıltaş Boğazına kadar yüz saat ve oradan Koban Nehri ile yukarı doğru gidildikçe Elburuz eteklerinde Koban'ın kaynak yeri ve Besni kabilesinin baş şehri ve barınağı olup Kabartay karşısında Hacılar kalesi denilen yere varması yüz saat ve ondan Lerzi toprakları ile Abaza vilâyetinin arasına çekilmiş duvar gibi büyük dağların eteği ile Sohum kalesine gelinceye kadar yüz saat ki; üçken şeklinde üçyüz saatı bulur. İşte hududları belli, bu güzel arazi Çerkezistan olup kuzeyinde Çerkez

kabileleri ve güneyinde Abaza kabileleri ve bazı Çerkezler oturup bu iki kol bile başka başka kabilelerle doludur. Bu yerlerde oturan Çerkezlerin başlıcaları, Besni, Kömürköy, Bezaduh, Nethoç, Şapşih ve Abazhi olup bunların bile birçok ayrıntıları vardır.

Adı geçen kabileler kendilerini sair halkdan ayırmak için birbirine adiga derler ki: Hemşehri ve bir milletteniz demek olur. Bu kabilelerin bazı âdetleri yahudi âdetlerine benzemekle vaktiyle beni İsrailden bu tarafa üç kol göç edip Çerkez kabileleri onlardan üremişdir, diye cihannumada yazılıdır. Lâkin Haşim Efendinin yazılarında buna temas eden bir şey görülmeyip pek uzak bir gerek olduğu açıkça bellidir. Zira yahudiler her tarafa yayılıp bir yerde milliyetlerini kaybetmemiş oldukları halde bu tarafa gelen kolların bütün bütün hangi kavimden olduklarını unutmalarını akıl almaz. Kaldı ki; Lezgi, Gürcü ve Çerkezlerin pek eski kavimler oldukları yukarıda anlatılmışdı. Bu bölgede oturan kavimlerin hepsine Çerkez denilirse de aslında iki sınıf olup bilindiği gibi Abazalar, Çerkezden ayrılır ve Elburuz dağında yaban adamı varmış, diye Haşim Efendi rivayet eder. Ve Anapa nehri ile Poceagaz nehri arasında haydut kaynakları olup ancak onları Çerkezler talan etmeden ve eşlerini ve çocuklarını esir etmeden geri kalmışlardı. Ruslar Kırım ve Tamam taraflarına baskınlar yapmağa başlayınca, o tarafda birçok Tatar da göç ederek bu kabileler halkına katılıp bu yerlerde yerleşmişlerdir.

Ferah Ali Paşa'nın o tarafa memuriyetinden önce gerçekde Soğucak kalesi vardı. Ancak içinde bulunan muhafızlar azın azı olup kaleden dışarı çıkamazlardı. O vakitlerde Sohumda Keleş bey adında bir muhafız vardı ki; aslında oranın ümerasındandır. Ama Anapanın yeri o vakitler yazılmış olan risalelerinden yüze çıkan anlama göre Şenlik belirtisi olup fakat yıkılmış kale duvarlarının kalan belirtileri varmış.

İşte bu kabileler içinde üç mertebe halk olup yüksek olanına Beşi yani Bey, ortasına Özden, ayak takımına Tokav denilir. Fakat Abaza ve Abazhi de beylik olmaz. Onların yüksek derecesi Özden sınıfındandır. Çerkezlerin Özdenleri ötedenberi hanedanları olan beylerin hizmetinde sipahi takımı olup ama Abaza Özdenleri Ümera değerindedir ve her sınıf evleneceği zaman dengini gözedip aşağısına tenezzül etmez, hatta abaza ve abazlı özdenlerinden birisi diğer Çerkez kabilelerinden kız alacak olsa Beyler denk olmadığından onların kızını alamayıp özdenlerden alabilir, böylece bu sınıflar birbirlerine karışmayarak soyları ile övünmeyi ve korumayı başarabilmişlerdir ve Ümera ile Tokavlılar yüzleri ve lehçeleri ile ayrılırlar.

İSTİDRAD

İnsanlar üç soydan kol salıp her sınıfı birtakım hususî vasıflarıyle birbirinden ayrılırlar. Birinci sınıf Kafkaslı ki kafası toparlak, yüzü yu-

murta biçimi, burnu uzun ve ağzı dar ve saçı siyah yahud kızıl olur. İşte insanın en güzel sınıfı budur. Çerkez, Gürcü, Ermeni, Hindil, Arab ve eski Diyarbakırlılar, Iraklı, Suriyeli, Habeş yahud eski Mısırlılar bu sınıfdandır. Bu sınıf dünyanın pek çok yerlerine yayılmış olup edepli, maarif ve sanayie yatkın olurlar. Avrupa insanı bu sınıfdandır. Ancak saf olmayıp ilerde anlatacağımız diğer sınıflarda karışmış bulunmaktadır.

İkinci sınıf Moğollardır. Başları dört köşe, yüzü yassı ve yanaklarının üzeri çıkık ve yumru ve gözleri küçük ve siyah vahşi bakışlı yani göz kuyrukları yukarı çekik, burunları küçük ve batık, saçları siyah, cildleri sarı ve esmer arasında olup öyle ki tabii renkleri kaçık ve çalık gibi görünür. Birinci sınıfda gerçekde sarı benizli kimseler olursa da o sarılık kansızlıkdan ve cansızlıkdan olup yine beyazdan sayılır. Ama bu sınıfın sarılığı cildin tabii bir vasfıdır. Bu sınıfın çokluğu dünyanın yarısının, yarısı, doğunun çok yerlerini doldurmuşdur. Kuzey Asya, Çin, Hind ve Sind adaları halkı bu sınıfdandır.

Bu sınıf hükümet kurmağa ve idareye muktedir ve istidatlıdır. Çin halkı sanayide de ilerlemişdir.

Üçüncü sınıf Zencilerdir. Başı sıkık, dar, yanakları geniş, üzerleri çıkık ve yumru burunu batık ve çeneleri uzun yani hortum gibi, ağzı ileri çıkmış dudakları kalın ve kıvrık, dişleri beyaz ve cildleri tabii kara ve saçları yün gibi ince ve siyah, kısa, kıvırcık olup bu sınıfdan olanlar Gine, Sudan, Kafur ve Hotanto gibi Ekvator altında olan yerlerde ve Madagaskar kıyısında ve Atlas Okyanusunun bazı adalarında bulunurlar. Güneşin yakıcı sıcağı bunların akılca gelişmelerine engel olduğundan, bu güne kadar bilgisiz ve vahşet içinde kalıp kendi hallerini düzene koymağa güçleri yetmemişdir. Bazıları yaradılışları ile insanlıkda noksan olduklarını ispat ederler.

İlk sınıfın doğduğu yer Kafkas dağları olup aslında Çerkez ve Gürcülerden ibaret olduğu halde, diğer kolları onlardan ayrılmışdır. İkinci sınıfın aslı Rusların Asya ile sınırını teşkil eden Altay Dağlarından geldiği bazı kitaplarda yazılı ise de bu sağlam bir belirti olmayıp dünya tabiat tarihinin bize verdiği bilgiler yalnız insanların üç soydan üremiş ve pek çok yerlerde birinci ve ikinci sınıf birbirine karışmışdır.

Yukarıda anlatıldığı gibi Dağıstan taraflarını Tatarlar ele geçirip orada yayılınca bayağı ikinci sınıfın yerleşdiği yer olmuşdur.

Ümera Çerkezlerden ise de Tokavlar ikinci sınıfdan yani Tatar soyundandır.

ÇERKEZ KABİLELERİNİN ESKİ GELENEKLERİ

Şark memleketleri denilen Asya kıt'ası din nurları saçan gün doğusu tarafı olup, doğuşu ile beraber Allahın şeriatleri ışığı ile aydınlandığı ve o tarafın insanları Âdem oğlunu doğru olarak insan yapan ve Allahın bir

oluşuna inanışları ile başka hayvanlardan üstün oldukları vakit dünyanın diğer bölgeleri bilgisizliğin ve inançsızlığın karanlığında kalmışdı. Çünkü insanın seçkin vasfı kendisini yaratan bir mabud aradığından bilgisiz kalmış kavimler bu karanlıkda ellerine geçen şeyi Allah yerine koyup, kimisi nehirlere, kimisi ağaçlara, karınca ve yılanlara taparak her biri bir türlü doğru, yoldan çıkıp bir çıkmaza sapmışlardı.

İşte Çerkez kabileleri ile Abazalar da başka vahşi kavimler gibi aranılsa bulunabilecek gerçek dışında boş sebeplere dayanıp kodoş ağacı dedikleri ağacı tapınak yapıp ona tapındıkları söylenir. Açıklanırsa Soğum ile Soğucak arasında Goya adı verilen dağda meşe ağacı cinsinden birçok ağaçların bir yerde bitip de yetişmesiyle gelişmiş büyük ve acaip bir ağaç vardır. Ona kodoş derler. Yılda bir kez dağlardan büyük ve korkunç bir boğa gelerek başını kodoş ağacına dayayıp kurban olmasını bekler ve asla karşı koymazmış. Hazır olan topluluk hemen üzerine varıp kurban ederler; başına ve gözüne boza döküp «ulu Tanrım bu kullarına verdiklerinin sınırı ve hesabı yokdur» diye kalpaklarını ellerine alıp başları açık olduğu halde o ağaca taparak boğanın etini ve derisini aralarında bölüşüp teşekkür ederlerdi. Denizden Haçaba kayığı ile korsanlığa yahud bir hırsızlığa gittiklerinde «eğer galip gelirsem tüfenk, zırh ve yağmurdan yok olmayacak bir şeyin en iyisini Kodoş'a götüreyim» diye adayıp götürdükleri şeyi dallarına asarlardı. Böylece Kodoş ağacının üzerinde buna benzer pekçok şey asılıp kalmışdır. Kimse de almazdı. Düşüncelerine göre bir hırsız bunlardan birini alsa bir türlü kurtuluşu olmayıp hemen ölürdü derlermiş.

Sair yerlerde Kodoş vekilleri olup tıgalk adı verilen evlerinin önünde beğendikleri en güzel ve biçimli bir ağacı Kodoş vekili edip etrafını parmaklık ile örterler, tepesini ot ve ip ile imame gibi bağlayıp tıgalk derler. Ekdikleri zahirenin korunmasını emanet edip, «kendimizin ve konuğumuzun yiyeceğidir, geçen sene az oldu, kerem eyle bu yıl çok olsun, rica ederim,» diye kalpaklarını çıkarıp gün doğusu tarafına doğru ağaç altında tapınırlar, bir koyun yahud keçi kurban edip başına boza serperlerdi.

İşte ekin biçme zamanına kadar böylece rica edip, yalvarıp eğer dilekleri yerine gelirse Tıgalk'a teşekkür ederler. Eğer dileğinin ve umduğunun tersi olursa Tıgalk'a kızıp «niçin benim sözümü tutmadın» diye yaprağını yemişini ve kökünü gövdesini kesip yakarak bir diğer ağacı onun yerine nasbederek tamam saygı gösterisinden sonra bu yeni Tıgalk'a dönüp «ey benim yeni tapdığım, senden önce tapdığım Tıgalk söz dinlemeyip karşı geldiğinden ateşe ve ışığa çevirdim. Seni kendime yeniden Tıgalk edip tapdım, sen de sözümü dinlemezsen seni de yakarım» diye uyarmak eski âdetlerindenmiş.

Ancak Cengiz Sultanları evlâdına süt emdirme ve terbiye için Çerkez kabile reisinden birine verdiklerinden bunları almak ve sonra yerlerine götürmek üzere Kırım'a gidip geldikçe Şeref-i İslâm'a nail olan Tatarlar ile karışmalarından doğan ilişki ile İslâm dinine meyletmeğe başlayarak Çerkez kabilelerinden bazıları senede bir ay oruç tutmak ve sonra dördüncü ayda aşûre pişirmek ve bir ay sonra Tamadan getirdikleri dil bilen hocalara mevlid okutmak gibi İslâmlığa özenip bazıları da Şahmerdan olan Peygamberimizin damadı Hazreti Ali-yül Murtaza'ya Payet adını vererek onun için yılda bir kez dostlarını toplayıp ziyafet vererek alevilik yüzünde görünürlerdi. Fakat ne Kur'an'ın dediklerini bilirler, ne de İslâm âdet ve düşüncelerini öğrenmişlerdi. Halbuki vahşi kabileler önünde Allah dininin ortaya çıkışı başlangıcında eskiden yerleşmiş olan doğruluğa ve sağ düşünceye aykırı gelenekleri ile yeni din ile karışdığından ve Çerkezlerde bu halde bulunduğundan, Tatarlardan görerek ettikleri ibadetleri Cenab-ı Hakka ibadet etmek, Resul-u Ekremi yüceltmek, selâm ve dua için olmayıp gürlük, bolluk getirir umudu ileydi.

İşte Ferah Ali Paşanın Çerkezistan'a memuriyeti sırasında Çerkezlerin birtakımı eski inançları olan ağaca tapmaya devam ediyor, bir kısmı da böyle yalan yanlış müslümanlıkda bulunuyorlardı. Bazıları da hıristiyanlığa özenerek Allah'ın rahmetinden mahrum kırmızı yumurtaya saygı duyarlardı. En garibi bilmem ne akılla (savsuruk) yani kötü Ebu Cehilin ruhu için bir küçük paskalyacık yaparlarmış. Çerkez kabileleri büyük kavim olup yukarıda anlatıldığı gibi Arapların dine daveti ile bu taraflara taarruzlarında bu kabilelerin Dağıstan bölgesinde olanlarından bir haylisi Müslüman olmuşlarsa da Arapların çöküşü ile bu hız kesilip bunların da birçokları böylece dine karşı ve bilgisiz, huzursuz kalmışlardır.

Fakat bunlardan Mısır'da devlet kurup uzun süre Çerkez kumandanlarının ve ümerasının nüfuzları geçerli iken bunlar kendi asil vatanlarını anarak özel adamlar ve bilim adamları gönderip de hemşehrilerini şeref-i İslâm ile yüceltmeye güç harcamaları bir garip işdir.

Buralara Hıristiyanlık fikirlerinin girmesine sebep de Cenevizlilerdir. Orta çağda Karadeniz kıyılarına gelip yerleştiklerinde Hıristiyanlık dinini o bölgeye yaymak gayretlerine baş vurmuşlardı. Fakat Osmanlı devletinin ortaya çıkıp yerlerini alması bu atılımlarını engelledi.

Aşağıda ayrıntılariyle anlatılacağı üzere Feraf Ali Paşanın uyarmalarıyla doğru yola giren Çerkez kabilelerinin bir çoğu şeref-i İslâm'a nail oldular. Hatta kendilerine Tıgalk söylendikçe utanırlardı. Ama Kodoş ağacının bulunduğu Goya bölgesinin ele geçirilmesine vakit olmadığından, o havali olduğu gibi kaldı, diye Haşım Efendi rivayet eder.

Lâkin sonra İslâm dini yavaş yavaş o kıyılara yayılınca buna benzer mantık dışı inançlar terk edilmiştir. Çoğunlukla vahşet içinde bulunan kavimlerin gelenekleri dışında olarak bazı hikâyeler bulunur. Çocukların umacı ve karkoncoloza inanıp da her şeyi iyi kötü ayırabilecek çağa gelince, böyle olağanüstü uydurmalara kulak asmadıkları gibi, insan topluluğunun da gençlik çağında böyle garip inançları vardır. Uygarlık çağına geldikleri zaman bu ilkel inançlarını terk ederler. Çerkezistan'da bize kadar gelen ve anlatılan bazı garip hikâyeleri bu yerde açıklayıp yazmak uygun görülmüşdür.

Şöyle ki. Elburuz dağında Hacılar Kalesi tarafında bulunan bir dağda bir mağara olup, Dahak-i Mari diye içinde haps edilmiş bir adam bulunduğunu rivayet ederler. Hatta o civarda bir köy olup halkından biri avlanmak için dağda gezerken o mağarayı görür. «Acaba koyun kışlası olabilir mi?» diye hayal kurarak içine girince korkunç bir ses duyarak durur. Mağaranın karanlığına gözü alışınca dikkatle bakıp görür ki, adam'a benzer şaşılacak bir şey olup, boynu, beli ve ayağı zincirle bağlı oldukdan başka, elleri de birbirine bağlanmış ve hapsolunmuş. Yakından görünce ilk önce korkup çekinmişse de biraz durunca, korkusu geçip mahbus'u sevrederken, «Birader korkma, biz rehin vaktini bekliyoruz ve memuruz. Var git bana çamaşır sırığı gibi bir sırık getir. Şu karşımda asılı kılıcı yerinden indirebilirsem bu zincir ve bağlardan kurtulurum ve sana çok bağışım olur» deyince varıp istediği gibi bir sırık keserek mahpus'a verince, elleri bağlı iken sırığı karşısında olan kılıca uzatıp indirmeğe çalışıp, ne kadar zorladıysa da gücü yetmeyince, kurtuluş vaktimiz gelmemiş, diyerek elindeki sırığı kürdan çöpü gibi parça parça ettikden sonra bu avcı köyüne dönüp bu olayı çoluğuna çocuğuna anlattıkdan sonra üç dört gün içinde hasta olmadan öldüğünü gören dostları, kabile halkı ölümden çok korkdukları için çekindiklerinden «Avcının babası ve ceddi yüz yıldan fazla yaşamışlardı. Bu da mağaradaki mahpusu görmiseydi, babası kadar yaşardı» diye bundan sonra mağara bölgesine elbirliğiyle birlikde aralarında anlaşıp köylülere haber salıp hudud ve sınır kazmışlar. Bugün bile bu sınır içinde her ne kadar tilki, zerdova, vaşak, kunduz hayvanları olup turna, toy, angud, yaban tavuğu, sülün gibi kuşlar pek çoksa da, aralarında av yapmak yasak olduğundan adı geçen hayvanatın çoğalıp tehlikeden uzak ve emniyetle gezindikleri görülür.

Çocukları ağlasa kendi dilleriyle mağaradaki mahpus geliyor, diye korkuturlardı. Bazı geceler mahpusun zincirlerinin sesi duyulurdu, diye bu hikâyeyi rivayet ettiklerinde Ali Paşanın kâtibi Hasan efendi bulunduğu toplantıda inanmadığını açıkdan söylemeyip, tüccarlardan bu köye gelmiş, gitmiş olan sekiz kişiyi hemen çağırtıp sorunca, anlattıkları birbirini tutunca olayı ispatladılar. Rivayet edenin kendindendir, diye Hâşim Efendi rivayet etmişdir. Bu hikâyeyi ben bile oraları gezmiş olan bazı

Çerkez ümerasından sorduğum zaman, böyle olduğunu onlar da onayladılar. Fakat bazı kelime ve ayrıntılarında fark bulunduğundan bu yolda benim dinlediğime göre, aşağıdaki gibi söylenir. Şöyle ki, Elburuz dağında bir mağara olup, içinde yazıldığı gibi adam şeklinde zincirlere vurulmuş bir mahpus ve karşısında asılı bir kılıç varmış. Yılda bir defa silkinip dağı öyle sarsarmış ki, dağ üzerindeki vahşi kuş ve hayvanlar ürküp kaçarmış ve mahpusun yanına girenlere yanabi (Çerkezistanda biter bir nevi ot) çok biter mi? Ve çocuklar mektebe gider mi? diye sorar ve karşısındaki kılıcı almak için en önce çiçek açıp da en sonra yemiş veren ağaçdan (kızılcık) bana bir çengel verin, dermiş. Lâkin kabileler halkı eğer kılıç eline geçerse bir zararı olur diye korkup çekindiklerinden, yahut istediği ağacı arayıp bulmadıklarından diğer bir cins ağaçdan bir çengel verseler, kızıp getirenlerin arkası sıra atarmış, diye rivayet ederler.

Yine o tarafa seyahat edenlerden duyulmuşdur ki, bu mağara yakınında bir kaynak olup, avcılar avı vurdukları zaman suya düşüp derhal yeniden canlanıp uçar ve kaçarmış, fakat bu suya yaklaşmak istenilince fırtına ve bora çıkar, yaklaşıp varmak mümkün olamazmış, derler. Buna benzer inanılmayacak hikâyeler söylenip rivayet ederler.

ÇERKEZLERİN AHLÂK VE ÂDETLERİ

Adı geçen Hâşim Efendinin yazılarından anlaşıldığına göre, abaza ve çerkez kabileleri akıllı, reşid ve her şeye yatkın, cesur ve bahadır, tiynetleri temiz, temiz görünüşlü, sözünde durur ve direnir, asla yalan söylemezler. Yalan yere yemin etmezler.

Şöyle ki, Çerkez, Abaza ve Abazhiden bir köle her ne kadar kafa tutar, baş eğmez olsa, onu disiplin altına almak ve emniyet edebilmek için yemin verdiler ise, tersine bir davranışı asla olmaz. Fakat yemin verdirilirken, bütün ayrıntıları açıklamak gerekir. Zira kaç madde üzerine yemin etmişse, unutmaz sonra bir maddeye karşı gelir de azarlanırsa «bu madde yemin dışındadır» diye açıklar ve yalan söylemez.

Hepsi eli açık, misafir sever olup, şöyle ki, ev sahibi bey ve misafiri bayağı adam olsa, ev sahibi yine misafirin huzurunda oturmayıp ayak üzerinde hizmet eder ve sabaha kadar uyumayıp silâhlı olarak misafirini korur.

Misafir için pişirilen yemekden ev sahibi yemez ve tavuğun başını bedeninden ayırmayarak kesip, pişirip de başıyla beraber misafirin önüne koyarak, baş ve canım yoluna fedadır, deyimini anlatmak gelenekleridir. Elbiseleri tek renk olup zengini, fakiri ayırd edilemez. Fakirleri zengin, zenginleri fakir olmaz. Zira kardeşlik iddiasında olduklarından

birine lâzım olan ne ise, diğerinden ister o da olmaz demeyip verir ve beş paralık bir şey alıp da sonra kendisinden beş kuruşluk bir şey istenilse hemen verip, az aldım, çok verdim diye hesabı hatırına getirmez. Eğer pek canı sıkılırsa ve üzülürse, Rus hududunu geçip esir ve hayvan ne bulursa alır ve Ruslardan asla korkmazlar. Gayet bahadır sayılan Nogay tatarlarının on neferini Abaza ve Çerkezden bir tanesi yakalayıp esir eder.

Çünkü aralarında birbirlerini dövmek, söğmek, öldürmek geleneği olmadığından ele geçirdikleri esirleri döğmeden, incitmeden hür olarak kullanıp yiyeceğine, içeceğine dikkatli ve titiz davranırlar. Kendi düşüncelerine göre çalmak ve talan etmek ayıp olmayıp, yiğitlik sayılır ve buna gücü yetmeyenler gözlerinde makbul olmaz ve insandan sayılmaz. Gerçekde aralarında tam bir birlik olmadığından dağınık kabilelerdir.

Lâkin gençleri, ihtiyarlarına itaat eder, kul gibi hizmet ederler ve her kabile savaş düzeninde kendi beyine ve büyüğüne itaatle baş eğip bağlanır. Şöyle ki, her kabilede ötedenberi soylu büyük hanedanlar olup, kabileler içinde sözleri geçer ve kendilerinden aşağı bir sınıfdan kız alıp, kız vermezler. Ve bu hanedanlar içinde bile en büyük her kimse, kabilenin kumandan ve yöneticisi olur. Hatırı sayılır ve sözü geçerlidir. Şöyle ki, mahalle ve toplantıları olmayıp evleri dağ başlarında ayrı yerlere dağılmış ise de, önemli olay çıkınca Tatar dilinde (iş kırık) denilir seslenme dağdan dağa haber ulaşdırarak dilediklerini anlatırlar, gerektiğinde az vakit içinde bir yere toplanıp konuşarak işleri yoluna koyarlar. Düşman üzerine gidilmek lâzım gelirse, içlerinden birini başbuğ nasbedip her yönden ona itaat edip dediğini yaparlar. Lâkin gidip geldiklerinde yine her biri başlı başına kalıp hepsinin işlerini yöneten dâimi bir reisleri olmadığından bir işi sonunu kazanamazlardı.

Kısaca, Osmanlı Devletinin hizmetine lâyık, şaşılacak insanlardır. Fakat lisanları harflerden çıkmakdan uzak, kendileri vahşî ve dağlı, küfr ve imanı, iyiliği, kötülüğü farkedip ayırmakdan uzaktırlar. Bir kabilenin içinden geçerken zararları dokunmasın diye hududa varınca o kabileden bir klavuz almak lâzım gelir ki, buna (Şayrı) derler. Ve şayrı hatırı sayılır kimse olmalıdır ki, herkes sözünü dinlesin.

İş icabı kabileler ile konuşmak, anlaşmak ve içlerinde gezmek lâzım gelse soylu kişilerden birine besleme olmak lazım gelir. Şöyle ki, iki top bez, bir meşin, bir sahtiyan, iğne, tarak, yüksük alıp tedarik edip ve bir klavuz bulup ona da bir top bez verdikten sonra istediği kabile beyinin evine varırlar. Hediyelerini ev sahibinin eşine verir, eğer ev sahibi evde değilse, eşi o gece gerdeğe girmiş kız olsa bile, hem evine inip kadının üzerine atılarak memesini ağzına alıp emer ve babasına konak ve sana besleme oldum diye, dil bilmiyorsa tercüman yardımı ile anlatınca kural gereği kadın beslemeyi kabul ettiğini açıkça söy

leyip arkasını sıvar ve ayağa kalkmasına izin verir. Kocası gelince de bu benim beslememdir, deyip elini öptürür, o da kabul edip gerekli ziyafetin hazırlığına geçer, hemen yiyecek ve içecek toplanıp, bulup kendi kabilesiyle cıvar olanları davet ederek, bir bayram havası edip sonunda o da bu benim beslememdir diye bulunanların hepsine gösterir. Ondan sonra herkes yerli yerine dağılır, bunlar da baba oğul olup birbirlerine muhabbetlerini artırırlar.

Besleme olan bundan sonra hür olmak üzere dilediği yere gidip gelmekde ve tüccardan ise malını korumakda kimseye muhtaç olmayıp, her türlü korku ve sakıncadan emin olur. Taki tenha yolunda giderken bir eşkıyaya raslarda elinden malını almağa kalkarsa, ben filânın beslemesiyim, deyiverince, öteki el çeker. Kabile kanunlarına uymaz da malını alır, yahud kendini esir ederse, babalığı duyup işi meydana çıkarınca, kurtardıkdan başka adı geçen ve anlatılan eşyadan her nev'inin dokuz katı ayıplık, yani cereme almak resm-i kadim olup, eğer eşkıyanın vermeğe gücü yetmiyorsa, kendisini esir alıp satar.

Çünkü kanunca gereken cezadan kaçmak da, geleneklerine göre en ziyade namusa dokunur sayıldığından eşkıya da kaçamayıp hemen teslim olur. Fakat kızları varsa ve beslemenin babalığı da müsaade ederse eşkıyanın yerine iki kızını bedel almak kanunlarınca geçerli olup bu yüzden iki kızını alır ve satar.

Ama adam öldürmek içlerinde pek büyük suç olmakla, onu işlemeyip korkar ve çekinirler.

Eğer kazara içlerinden birisi birini vurup öldürse, anlatıldığı gibi halkı üç mertebe olduğu gibi diyetleri de üç mertebe olarak kesilir. Boy ile Tokav'in diyetlerinde açık ve büyük fark olup, Özden'lerin diyeti bile ikisi ortasıdır. Şöyle ki, orta mertebede olanlardan birisi öldürülse, diyeti yirmi top tâbir olunur ki, beş topu karışdan çıkmış, beş baş esir ve beş topu birer esir değerinde olmak üzere beş baş at ve beş topu yine birer esir bahasında olmak üzere beş adet zırh ve geri kalan beş topu (şuşka) yani kılıç tüfek ve yay verilmek üzere kanun olup, her ne olursa olsun tahsil olunur.

Esir hakkında karış tâbirinin anlamı şudur: Aralarında nakid ve sikke olmadığından paha takdiri karış hesabiyledir. Şöyle ki, esirin güzelliği ve çirkinliği değeriyle aralarında bir fiat olmayıp, ancak karış değeri ile hesap görürler. Meselâ tam esir altı karış olmak üzere değerlenip aşağısı eksik sayılarak birisi diğerine tamam esir vermek lâzım gelince, dört karış boyunda bir esir verecek olsa, üst tarafını bir başka şeyle tamamlamak lâzım gelir. İşte Çerkezistan'dan bol sayıda esir çıkması yüze çıkan bu sebeplerle doğmuşdur.

Bir de (Şelka) adı verilir şaşılacak gelenekleri vardır ki, esir ettikleri Rus kazağını ellerindeki cariyelerle çifleşdirip dul ederler. Ve güya

mahsul saydıkları çocuklarını ne zaman isterse satar ve Tatar kabilelerinden (can buyluk) adı verilen kabile cariyelerinden olan öz çocuklarını bile satar. Yetim, bakacak kimsesi olmayan kız ve kadınları mirzaları bu benim kısmetimdir, yahut miri malıdır diyerek ele geçirir ve Rus kazağı ile çiftleşdirip (tokma) adiyle satarlar. Ama Çerkez kendi evlâdını satmaz, meğer ki karısı zina edecek olursa o vakit evlâdlarıyle beraber satarlar.

Şöyle ki, birisi karısına veya kızına yaklaşıp zina ettiği duyulursa derhal kadının kocası kayınbabasına ve kayınvalidesine gidip, şöyle bir iş ortaya çıkdı, evlâdınız haramzâde imiş, ben kabul etmem. Önce, nikâh kıyılırken verdiğim bahayı veriniz ve kızınızı alınız, diye haber verir ve anlatır. Babası da kabul etmezse, damadları onlardan ruhsat aldıkdan sonra karısını ve ondan kaç evlâdı olmuşsa, bunlar da böyledir, piçdir, diye hepsini bir arabaya yükleyip esirciye götürüp satar ve bahasını kendi alırken, kadın, ben bu adamın nikâhlı karısı idim, bana iftira ettiler, diye fâhişe kaidesi üzere feryad etmek olmayıp hemen suçunu söyleyip açıklayarak kanuna boyun eğip sessiz sedasız, kısmetim benimle beraberdir diye avunarak avunsun dursun, kocası esirciden bedel aldığı malı evine gelinceye kadar dostlar ve arkadaşlarına dağıtır ve bir gün sonra birkaç ihtiyar ile zamparanın olduğu yere varıp, ben karıyı şu kadar bedel karşılığı sattım, kabileler geleneğini hepimiz biliriz, hakkımı isterim, diye iddia ile bir elçi gönderir ve karı her ne bedel ile satılmışsa, bir benzerini de zampara verdikden başka, dokuz katını da ayıplık olmak üzere vermeğe mecbur olur. Eğer zamparanın gücü yetmiyorsa ve kimse de yardım etmezse, kendi anası ve babası onu tutup, iple bağlayıp, işte hakkın budur diye herife teslim ederler. O da zamparayı alıp, aralarında söğmek, fena söz söylemek ayıp olduğundan döğüp sövmeden, incitmeden ve şöyle ettin, böyle ettin diye suçlamadan hoş tutup soyarak pazara götürüp her kaça çıkarsa satar ve eğer fazla kızmışsa o mezad yerinde ne denilirse değerin budur anlamında hemen verir ve aldığı bedeli de hemen eslrin gözü önünde bulunanlara dağıdıp çekilir gider. Geri kalan hakkını da cinayeti işleyenin kabilesi öder.

Ve yine livata da aralarında gayet ayıp olduğundan, ender rastlanır. Şöyle ki, kabileye yeni girenlerden biri böyle fena iş işleyip de birisi görecek olursa, hemen herkese söyler ve herkes oğlanı maskara etmeğe başlayıp, çaresiz kalıp, utancından saklanacak bir köşe bulamayıp, hemen kıyıya iner. Reis ve gemicilerden her kime rastlarsa elini öpüp, aman beni İstanbul'a yahud Mısır'a satmak üzere gemiye alın, diye yalvarıp yakarır ve kendini sakınır, lutinin de kimse yüzüne bakmaz ve hakaret görür. Böylece terk-i diyar etmek zorundadır. Yahud oğlanın kabilesi elinde öldürülür.

İşte bu sebeplerle kabileler içinde zina ve livata gayet güç, âkıbeti korkunç olduğundan hepsi korkup çekinirlerdi.

Gerçekten Ferah Ali Paşa zamanına kadar aralarında şeriat üzerine nikâh yoksa da, karı koca arasında sıkı bir anlaşma olup birbirlerine olan bağlılıklarını kendi akıl ve yeterli davranışlariyle aralarında bilinen şartları içine alan kanun koyup hepsi ona uyarlardı. Bunun dışında kalanlar zanpara sayılır ve o kanun gereğince ve bahanesiyle her millete kız verirlerdi.

Nikâh işlemleri de şöyledir: Oğlan kızın evine gelerek, konuşur ve birbirini beğenip de kabul ettikden sonra bir gün akraba ve arkadaşlariyle kayınbabasının evine gelip diyet maddesi gibi rütbelere göre belli ölçüde top üzere elçi yardımı ile bahası kesildikden sonra damadın dostlarından biri bir zırh diğeri bir kılıç ve bir at verip alelhesap kayınbabaya verirler. Geri kalanını damad tedarik edince, vermek üzere toplantıya son verip yerli yerine giderler. Sonra damad aralık aralık kayınbabasının evine gelip eşi olacak kız ile konuşup anlaşırlar ve babanın olmadığı bir vakitte kız ile oğlan aralarında anlaşıp, şöyle ki, ben seni bu yeni doğacak ayın, meselâ üçüncü yahud beşinci günü gecesi ilk horoz öttüğünde filân ağacın altında bulayım, diye iyice söyler.

Kararlaştırılan zamanda bahadır ve çalmakda çok iyi yetişmiş, güçlü süvarilerden yirmi otuz kadar kafadarlariyle o ağacın altına gelir, kız da babasından gizli beklerken, süvarilerden ilk önce hangisi kızı görürse hemen terkisine alıp kaçar ve kendi evine götürüp dünya ve ahiret kızı olmuş olur. Şöyleki yedi göbeğe varıncaya kadar çocuklarının birbirine nikâhı caiz olmazdı.

Eğer kızı alıp da firar edecekleri sırada kızın babası ve sair kabilesi duyup bilecek olurlarsa derhal onlar da atlanıp iki taraf savaşıp ve mücadele ederek birbirini öldüren öldürene bir hengâme olur. Gerçekde önce babasının güzelce razı olmasiyle kızın bahası kesilmiş tutarından biraz şey de verilmişse de göz göre göre kızını damada teslim etmek kabile geleneğine aykırı olduğundan böyle kaçırarak almak geçerli gelenekleridir. Çünkü gelin olan kıza annesi ve babası tarafından bir şey verilmek gelenek olmadığından damad dağlar içinde çoban kulübesi gibi bir yer ve bir kazan ile bir kova, bir ağaç çanak tedarik edinceyedek ikisi de anlatıldığı gibi kızı kapan adamın evine misafir olurlar ve orada yerler içerler. Ferah Ali Paşadan sonra İslâm dini o bölgeye yayılarak şimdi gelenek üzere imam çağırıp meşru surette nikâh akdi yaparlarmış. Lâkin eski geleneklerini de bütün bütün terk etmemişlerdir. Şöyle ki, hâlâ oğlan, kızı aldıkdan sonra bir daha kayınbabasının evine varmamak ve kayınbabası

ve kayınvaldesi ile görüşememek ve oğlan, kızı alınca ilk önce bir özel yere koyup, beş on gün sonra gerçekde kendi babasının evine getirebilirse de, kız da kayınbabasının ve kayınvaldesinin yanında oturamayıp beraber yemek yememek gelenekleri devam ediyormuş.

Çerkezistanın havası, suyu, lâtif dört bir yanı, güzel toprakları verimli olup, her türlü sebze yetişir. Fakat gerek çerkez kabileleri, gerek tatar kabileleri sebzeyi insan yemez deyip yalnız et yerler. Her ne ekilse biter. Hattâ evleri yanında tütün fidanı yetişdirip bazı eşya ile değiştirirler ki, akça hesabiyle okkası yirmibeş paraya gelir. Ancak kabile halkı yaşlı ve tabiatları Arablara benzediğinden kendilerine yetecek kadar ziraat yapar, ziyadesiyle uğraşmazlar. Çünkü birbirini vurmak öldürmek, aldatmak, sövmek gelenek olmadığından birbirlerinden korkmazlar ve birbirlerine dalkavukluk etmezler ve birbirlerinden çekinecek, kuşkulanacak biçimde nezaket ve medeni imkânları yokdur. Böylece yüz yıl bile bu halde kalsalar, madem ki mahalle kurulup da toplum haline gelemiyorlar, eski geleneklerini de bırakmazlar. Ama onbeşer, yirmişer ev bir yere götürülerek cami, mektep yapılsa, güzel ve temiz tabiat ve gelenekleri gereği yaşayışları değişerek az zamanda güzelce eğitilebilir diye Haşim Efendi yazmışdır.

Anapa civarında sinameki Ravend-i Çini (tıpda kullanılan kök), bir nevi kuvvet veren sa'lep çıkar. Sohum'a gelince, o kıyıda türlü sebze ve meyveden başka Çupsin, Goya, Suça adlı yerlerde zeytin, kestane, gayet güzel Hatay çayı yetişdikden başka pek çok çimşirlik bile vardır. Ve çimşir kesmek için o bölgede düşen gemiler define bulmuş gibi olur. Lâkin kabilelerin Haçaça adı verilen korsan gemilerinden korkulur, ama bu işi bilenler o havali beylerine rehin verip rehin alarak gidip serbestçe çimşir keserler.

Çerkezistan'da tuz olmadığından onların bakımından da gayet değerli olduğundan giden gemiler tuz götürüp bal ve balmumu tilki ve zerdova, vaşak derilerinden bir mikdarını terazinin bir gözüne koyup iki kat tuzla değişirler.

Çerkezistan'da her türlü av ve avcılık olup ve fakat vaşak avlamak kadınlara vergi garip bir işdir. Şöyle ki, bir çatalı ağacın arasına bir parça et asarlar, vaşak gelip eti almak için sıçrayınca ayağı çatala geçerek tutulur. Derisini derhal uzun boylu bir adama soydururlar.

Şöyle ki, boyu vaşağın boyu kadar olmak şaşılacak geleneklerindendir. O havalide kış şiddetli olduğu için Kasım ayında sakal bırakıp Nisan ayında keserlerdi. Ve hâlâ gûya ki, farz ve sünneti bilmişler iken süreli olarak sakal uzatmazlar diye Haşim Efendi rivayet edip söylemişdir.

EK

(Eflâk ve Buğdan Hakkındadır)

Kıpçak Ovası bölgesinden Hazer Denizi havalisine inmiş olan topluluklardan biri de DAK kavmi olup, o tarafda olan saldırı belirtisi Dağıstan memleketinin adı olarak kalmışdır.

Dak'ların bir kolu da Kıpçak'dan Kırım çölleri yolu ile Aksu, Turla, Tuna bölgelerine yayılmış ve Romalılarla uzun süre savaşarak bulundukları topraklar RKYA ve RACYA adlariyle ün kazanmışdır.

Bunların Roma Devleti eyaletlerine taarruzlarının ardı arkası kesilmediğinden Kayserlerin en meşhurlarından Trayan adlı İmparator, büyük sayıda askerle bu toplulukları el altına alıp, vilâyetlerini kuvvetli Roma Devletine bağlanır hale getirince, aralarına birkaç alay asker yerleştirip o askerin her bölüğüne bir yeri yurdluk olarak vermişdi. Bunlar da gün geçdikçe halka karışmışdı. Bugün Eflâk, Buğdan, Basarabya, Bukovina ve Erdel eyaletleri yerlilerinin dilinden de anlaşılacağı gibi, Romenlerle Dak'lar arasında ikisi ortası bir yer ortaya çıkarak Romanya adiyle anılmıştır.

Uzun süre Roma İmparatorluğunun idare merkezi Konstantiniye şehrine naklolundukdan sonra birkaç yüz sene Asya Kuzeyinden taarruzlarını sürdüren bu kavim, Hazer, Avar, Bulgar, Engurus (Macar) ve diğer Türk tatarların dağıtıp zorla aldıkları, yakıp yıkdıkları gibi bu vahşi kabilelerin karanlık günleri geçişdirildikden sonra, Karpat dağlarının en yüksek yerlerine sığınmış olan Romen halkı yine yavaş yavaş ovalara inip 200 yıl kadar da Macar ve Bulgarların herşeyi kusur gören baskılarına, zulüm ve tecavüzlerine karşı koymağa çalışırlardı.

Hicretin 600 senesine doğru Romenlerin ünlü reislerinden (Rado Negro) Cengiz sülâlesinden Batu Han ordusunu bozguna uğratmışdır. Hattâ o büyük savaş yerinde Batu Han'ın adı anılsın diye yapılmış olan Batusani kasabası bugün bile vardır.

Bu olaydan sonra (Rado Negro) Tuna ile Prut nehirleri aralarında olan bütün yerlere Voyvoda yani hükümdar olup, Turgoviç şehrini kurup hükûmet idare yeri yapmış ve Prutla Karadeniz ve Tuna arasında olan Romenlerin reisi bulunan Mihal Basarabe de kendine tâbi olmuşdu.

Mihal adında bir başka reis de (Romanacı) adı verilen ülkede (Bano) yani serdar ünvanı ile hükmünü yürütüp (Krayova) şehrini kurmuşdur. Bugün bile oraları Banat ve Küçük Eflâk diye anılmakta olup bazı toprakları Nemçeli elindedir.

İşte o eyaletlerin düzen ve kanunlarını bu Rado Negro koymuş ve memleketinin hükümdarlığına seçimle gelineceğini kaydettiğinden ötürü ondan sonra yerine yukarda adı geçen Mihal Basarabe seçilmişdir.

Bir süre bu düzen de gittikden sonra 700 Hicri yılı ortalarında dillerince Allahın ihsanı anlamına gelen Buğdan adında reislerden biri Dak milletinin yerleşdiği Dağlar mânasına Moldavya, yani Buğdan vilâyeti halkını başına toplayıp Turuhuy şehrini kurarak hükûmete başlamışdır. Bu reislerin hepsi imar ettikleri topraklarda halkı vahşet ve cahillikden kurtarmak amacıyla kilise ve manastırlar yapınca, Konstantiniye patrikleri ile tam ilişki kurmağa başlamışlardır. Eflâk Hükumdarı Nikola, Sırp Kralına yardım olarak asker gönderirdi. Onlar da Kosova, yani Kosova savaşından sonra Sultan Murad-ı Hüdavendigârın kılıcının zoru ile düşmanı ezdikleri söylenir.

Bulgar Kralı Sizman, Gazi Ahmed Paşa savaşında mağlûp olduğu sırada Eflâk Voyvodası olan Mirçe de kendisini bir tarafdan vurarak Silistire, Ziştovi ve Dobroviçe topraklarını ele geçirmişdir.

O zaman Buğdan'da Voyvoda Petro Mirçe'nin kuvvetini artırmasından kuşkulanarak topraklarını onun saldırısından korumak için Leh Kralına bi'at etmişdir. (795) Hicri yılı Martında Mirçe Ziştovi'den hareketle Osmanlı askeri üzerine taarruz edip yenilgi ile dönüşünde Macar Kralına tâbi olan Erdel Voyvodası Ladislas da arkasından düşmanca hareketlere başlayıp ilerleyince Mirçe çaresiz kalıp Niğbolu'da aman dilemek için Sultan Yıldırım Bayezid'e adamlar gönderince kendisine bir kıt'a Berat-ı Alişan çıkarıp gönderilmişdir ki, Eflâklılar bunun adına Osmanlı Devleti memleketinin bağlılığını şart altına koyan andlaşmadır diye kötülerler. Bu ise, kendilerine bazı elverişli izinleri ve tâbi olan devletleri tarafından yükümlü oldukları bazı maddeleri içine alan bir ferman olup kısaca anlamı budur:

Avatıf-ı âliye-i mülûkânemiz iktizasınca muahharan Kuvve-i Kahiremizle daire-i inkıyad ve tebaiyete getürülen Eflâk vilâyetinin yine kendi nizammatiyle idare olunmasına ve voyvodasının ilân-ı harbe akd-i sulhe ve siyaset-i tebaaya mezun olmasına müsaade ederiz. Din-i Muhammediyi kabul eden hıristiyanlar sonra memalikimizden Eflâk'a geçerek tekrar tanassur ettiklerinde istirdadına ısrar olunmaya. Voyvodalar İsevi miletinden olmakla metropolid ve boyaran marifetiyle intihab oluna. İşte bu asar-ı âliyye eltaf-ı sultaniyemiz icabınca sair tebaamız defterine bu memleketin voyvodası dahi raiyye kayd olunduğundan beher sene Hazine-i hassamıza kendi sikkemizle beşyüz guruş edâ etmesi meşrut ola. Hurrire fi şehr-i rebi-ül evvel sene 795.

Adı geçen beş yüz kuruş arslanî kuruş demek olup elli akçaya, ve o vakit yaldız altını altmış akçaya rayiç olduğundan adı geçen beşyüz kuruş bugünkü günde 416 yaldız altunu ve küsur akça olup sağ akça hesabiyle ikibin küsur kuruş eder. Fakat o vakit maden onların azlığından paranın eşya ile olan nispî değeri Amerika'nın keşfinden sonra Amerika'

da büyük madenler açılıp da bol miktarda altın ve gümüş geldiği zamana tatkible beş katta fazla olduğundan, adı geçen para açıkça görülürse bu günde yüz yirmi bin kuruşun yerini tutar. Eflâk eyaletinin Osmanlı devletine bağlantısı, düzeni bu suretle kararlaşmış ise de yukarda anlatıldığı gibi Eflâklılar buna bir ittifak mukavelesi gözü ile baktıklarından Mirçe bir aralık Silistre kalesini genişletmeye başlayıp da bu yolda dayatınca üzerine asker göndermek lâzım geldiği ve Niğbolu savaşında Macarların maiyetinde Eflâk askeri bulunduğu ve Musa Çelebi Sultan Mehmed aleyhine yürümeğe iteledikleri ve gerek Belgrad kuşatmasında ve gerek Varna büyük savaşında ve ikinci Kosova savaşında Sultan İkinci Murad'ın düşmanları sırasında bulundukları ünlü tarihlerde yazılıp söylenir.

O günlerde yani 820 hicri yılına doğru Mirçe'nin hükümetinin son zamanında Sind-i Rûmi, Mültani ve Rûmi adlariyle anılan çingeneler, Kıpçak ovası ve Kırım taraflarından Tuna kıyılarına inip, çoğu ovalarda ve özellikle Bükreş dolaylarında yerleştiklerinden Mirçe bunları demircilik ve arabacılık gibi san'at işlerini tutturup ellerini hırsızlıkdan çekmeye çalışıp onların çoğu ise zaman geçince Eflâk yerlilerine karışmışdır. Ve bir azı da dağları geçerek Erdel ve Almanya ve özellikle Çek, yani Bohemya topraklarına yayılıp Avrupa'nın batı memleketlerine de oradan gittikleri halde hâlâ bazı yerlerde onlara Bohemyalı denir. Bunların bir kolu da Belh ve Mazendiran, Ermenistan ve Kürdistan dağlarında, Ber-rüş Şam'a, ondan sonra Mısır'a inip bir süre orada eğlendikten sonra Afrika'nın kuzey topraklarını dolaşarak İspanya ve İtalya'ya ondan geçmiş olduklarından o taraflarda da bunlara tıpti denilir. Yoksa hepsinin dilleri birbirine yakın ve benzer. Bugün bile Hind'de Rumî dili denilen dilin benzeridir. Kıptiler ise Mısır'ın eski yerlisi olup yüz benzerliğinden bunlara aykırı ve başkadır. Bunların Hindistan'dan çıkıp yayılmalarının sebebi şöyle söylenir: Bunlar Hind'de aşağılık san'atlarla uğraşarak başka insanların önünde iğrenç, istenilmeyen insanların bir kolu oldukları halde Timur ordularının önü ve ardı sıra dolaşarak o zaman memleketlerinden çıkıp yukarıda anlatıldığı gibi yer yer ayrılıp Eflâk ve Buğdan taraflarına düşenler olabildiği gibi san'atını yaptıkdan sonra giderek kimlerin yurdunda ve çirlik arazisinde bulunmuşlarsa onların kölesi sayılıp da bu vakte kadar babadan oğula kullukta da kalarak hâlâ sürü ile alınıp satılmaktadırlar. Fakat bu kadar bin yıllık düşünce ve geleneklerinde değişiklik olmayıp okuma yazma öğrenmeden ve hiç bir dine girmeden hangi yerde bulunsalar din bakımından hürriyete kavuşamadıkları halde görüşünde oranın din ve âyinlerine katılarak yine kendi bildiklerinden şaşmazlardı. Biz yine konuya gelelim:

Eflâklılar anlatıldığı gibi bir çığırda durmadıklarından Fatih Sultan Mehmed Han üzerlerine ordu gönderince, o tarihlerde Voyvoda bulunan (Vilad Drakol) karşı koyamayacağını anlayıp yeniden tabaalık gösterip bu defa yılda on bin yaldız altını cizye vermeğe katlanmışdı O günlerde Moldavya voyvodası Buğdan voyvodaları vilâyetlerinin bütün bütün sancak şekline girer de hükümet işleri elimizden çıkar kuşkusuna kapılıp, o tarafdan Osmanlı Devletine yapılan düşman taarruzlarında bunların payı olup düşmanlık ve eşkıyalıkdan hiç bir zaman vazgeçmemişlerdir

Böyle olunca arada sırada cezalandırmak için ferman çıkar, asker gönderilir, sonra bağışlanır ve aman fermanları yenilenir ola gelmişdir. İşte bu fermanlardan biri de dördüncü Sultan Mehmed zamanında verilmiş olan büyük buyrukla ve sonra onun üzerine gidilmışdır

(923) hicri yılında nisan ayı ortasında adı geçen Buğdan ölünce yerine oğlu İstefan voyvoda olup (927) yılı mayısının sonunda Eflâk'a girmiş olan Osmanlı askerinin zaferlerini ve Avrupa hükümdarlarının çekimser ve yavaş davranışlarını görüp de tabaa olmağı isteyince mükâfat olarak Padişah tarafından kendisine beyaz keçeden beyaz tüylü yeniçeri ustası kulası giydirilip, Eflâk beyleri siyah tüylü kukla ile boynu bükük ve üzgün kalıp üstünlüklerini yitirerek Buğdan beylerinden aşağı sayıldılar. Böyle olunca bugüne kadar Buğdan beyleri merasim yerinde eflâk beylerine üstegelmişlerdir. Kısaca Eflâk voyvodaları kâh tabaa olmuş, kâh isyana kalkışmıştır. Nihayet Kantagözen ailesinden (Şerban voyvoda) Viyana'nın ikinci kuşatmasında Nemçeli ve Lehli ile haberleşip Osmanlı ordusu çekilirse Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan ülkelerinin eklenip Tuna'nın karşı yakasını büsbütün Nemçeli'ye ve Prut soyundan Kırım'a kadar Lehli'ye vermeği, kendisi de Kostantiniyede kayser olmak hayallerini kurmuştu. Yerine geçen (Brankovano Basarabe) demekle ünlü (Kostanti Prada) da Almanya İmparatoruna tebaa olmağı resmen bildirerek kendi adına para bastırıp krallara özel mehterhane takımı, tuğ gibi şeyler tertibiyle bütün bütün bağımsızlık taslamış ve yine Buğdan'da voyvoda bulunan Kantemir Han neslinden Dimitri, Rusya imparatoru Petro'ya kapılarak onunla andlaşma yapıp memleketini onun himayesine sokmuşdu, nihayet (1120) hicri yılında Rus askeri ile beraber eyaletten çıkıp kaçmağa mecbur olmuşdu. Ve artık yerli Boyarlarına güven ve dayanma kalmamış olduğundan, Eflâk ve Buğdan'ın yaşayışlarını geliştirmek ve sağlam bir idare düzeni kurmak gerektiği için Sultan Ahmed olayı bastırıldıktan sonra Nemçe üzerine sefer açılmak üzere iken (1128) yılı ortasında Divan-ı Hümayûn tercümanı (Nikolaki Mavrokordato) Eflâk voyvodası ve Rum milleti ileri gelenlerinden (Mihal Rakoviçe) Buğdan voyvodası nasbolunarak voyvodalık bu yolda yeri boyarlarından fener'lilere, yani İstanbul'da bulunan Rum milleti ileri

gelenlerine özellikle divan tercümanlığı hizmetinde bulunanlara geçmiştir.

Voyvodaların fenerli rumlardan olması Osmanlı devletince hükümet haklarını genişletmek gibi görünmüşse de Ruslar bu davranışdan da ziyade istifade etmişlerdir. Zira bu sırada yeniçerilerin başkaldırması sebebi ile devlet işleri sarsılmış, vükelâ ve devlet büyükleri tez tez işden el çektirilip değiştirildiklerinden ve yeniden işbaşına gelenler de menfaatlerini korumak için voyvodaların değiştirilmesine başladıklarından onlar da İstanbul'da sarf ettikleri parçaları halk sırtından çıkarmak için haksız, adalet dışı tecavüzlere başladılar.

Osmanlı Devleti de bu hallerini görünce böyle voyvodaların hakkından gelip cezalandırıyordu. Böylece voyvodaların kimisi bir sene geçmeden işden el çektirilip değiştiriliyor, kimisi türlü akibete uğrayıp yola getiriliyor ve bastırılıyordu. Bu sebeple ilk önce kendilerine barınacak yer bulmak için kendi milletlerinden İstanbul'da bulunan hasım ve rakipleri aleyhine kuvvetlenmek üzere günden güne o tarafta genişlemekte olan Rusların nüfuzundan istifade bakımından Ruslara bazı gizli hizmetlerde bulunurlardı.

Kısaca fenerliler Rusyaya yakınlık göstermeyi işleri icabı sayıp fakat bunu bazıları içtenlikle, bazıları da ister istemez yaparlardı. Bu suretle voyvodaların seçilip kullanılmasında özellikle dikkat göstermek devletin ileri gelenlerine farz sayılan borç olup rüşvet ve çalma belâsından bu hususda pek büyük hatır ve hatalar işlerlerdi.

Eflâk, Buğdan ahalisi ise fenerlilere kendilerinden olmayan kimse ve mültezim gözüyle bakıp adalet dışı tecavüz olaylarından şikâyet edegeldiklerinden başka, bu zamanda Eflâk Buğdana gidip gelen memurlarla, Osmanlı devleti askeri de kendilerine acımadan haksız davrandıklarından halk bütün bütün bıkıp usanmış ve kuşku içinde Rusların tarafına yanaşıp onu kendilerine koruyucu saymışlardır.

Kısaca voyvodalıkların fenerli Rumların eline geçmesi Eflâk Buğdanın harap olmasına ve halkın nefret duymasına ve sonunda düşman kucağına düşmesiyle sonuçlanmışdır.

(1182) yılı seferinde Ruslar Mora ve Arnavudluk taraflarında reayayı kendine çekmeye, altın ve gümüş para saçıp tarafdar kazanmağa çalıştığı sırada Eflâk, Buğdan'a rahip kılığında bir hey'ette Dirmanos adında bir casus görevlendirmişdi. O da metrepolid, Piskopos vesair papazları kandırarak kimi Rum beylerinin zülmünden, kimi Rusların kendilerine vereceği şeyleri himayesinden söz açarak aldatmağa çalışırdı. Rus amirali Orlof'un donanması Akdeniz kıyılarını yakıp yıkarken, bu tarafda da Eflâk, Buğdan halkı ayaklanıp bayağı eşkıyalar gibi kasaba-

ları, çiftlikleri yakıp Eflak'a geçen Osmanlı ordusunun etrafını çevirircesine zarar ve ziyan verirdi. Bundan sonra Hotin kalesi Rusların eline geçince Eflâk, Buğdan halkı fakir hallerinden, zor durumlarından yakınarak Rusya İmparatoriçesi Katerina'ya arz ve dilekçeler yazdılar. Katerine ise buralarda nüfuzunu arttırmak için Eflâk, Buğdan işlerine müdahele etmeğe tam bir bahane ararken «din kardeşleri» dediği Eflâk Buğdan ahalisi ve özellikle gizli ve açık kendisini tutanların fesad saçanlarını tutup Kaynarca andlaşmasında bazı fıkralar yazdırmışdır.

Bu olaylara göre o zaman fenerli beylerin zulüm ve baskıları altında fıkara ve aciz insanların hali yaman olup, Eflâk eyaletinin yıllık geliri yirmi iki yükü ve Buğdan eyaletininki de ondört yükü bulmuşken çoğu paranın ne yolda harcandığı aşağıda (y) işaretiyle çıkarılan Moskof defterlerinden ortaya çıkar.

ONUNCU BÖLÜM

(Arabistan ve Havalisi Hakkındadır)

Aşağıda yazacağımız olayların bir çoğu Arabistan'a dair ve öteden beri biri biri ardından ve birbirine bağlı olarak gelmiş olan tarih sebeplerinden doğmakla o bölgenin topluca gelmiş ve geçmiş ve son zamanki halini açıklamak ve olayların başlıcalarından dünyanın anası denilen, bütün karışıklıkları doğuran Mısır'dır. Kahire'nin meydana getirdiği tarih olaylarından dolayı geçmiş Mısır olaylarından uygun görülmüşdür. Gerçek de asıl Arabistan Arab yarımadasıdır. Ancak öğünülecek Arab milleti İslâmlıkda beraberlik ve gönül birliği ile ilâ-yı kelimetullah için Arab yarımadasından dışarı taarruz edince Mısır, Şam, Irak gibi bir çok yerleri Arabistan etmişlerdir. İşte bu memleketlere de dilimizde Arabistan denilir.

BAŞLANGIÇDA MISIR'IN AHVALİ

Mısır'ın en eski yerlisi Kıpti milleti olup hükümdarlarına firavun denilirdi. Hazreti Musa'nın firavunu da bunlardandır. Ancak ondan sonra Kıpti Devleti çok sürmeyip münkariz olmuş ve o vakitten beri Kipti milleti, yabancı devletlerin boyunduruğu altına girip yakından, uzakdan yabancı bir kavmin baskısı ve hükûmetine boyun eğmişlerdir.

Hazret-i Ömer zamanında fetholundukdan sonra uzun süre Hilâfet merkezinden vekâletle idare olunup sonunda bağımsız devletler ortaya çıkmışdır. Bunlardan biri Rafiziyye Devletidir. Bir süre Mısır'a Rafizî mezhebi yayıldıkdan sonra, Eyyûbi Devleti ortaya çıkıp başlangıçda Rafizî mezhebini imhâ ile yayılmasını önlemiş Ehl-i sünnet şuuru ile İslâm topluluğunu yine kurup yaşattıkdan başka, Şam kıyılarını istilâ etmiş olan Ehl-i Salibi de kaldırıp yok etmişdir. Bu devletin de süresi seksenbir sene olup, ilk kuranı Melik Selâhaddin ve sonunda Şecer-ütdür adlı Melik Salih'in eşidir. Eyyûbi Devletinin çöküşü onların elinden olmuşdur. Şöyle ki, Melik Salih ölünce oğlu Turan Şah Mısır Sultanı olmuşdu. Babasının tertib etmiş olduğu Kölemen askerini tutmadı, onlar da bundan kuşkulanarak onu öldürüp, annesi Şecer-ütdür'ü yerine geçirdiler. Üç ay sonra onu da yerinden attılar ve Mısır'da Türk Devleti ortaya çıkdı.

Ve bir süre bu memleketlerden ortaya çıkan Mısır Sultanları hükûmet etmişler, 678 senesinde yine onlardan Klavun adlı zat ortaya çı-

karak Mısır Hükûmetini ele geçirerek kendini Melik Mansur adiyle adlandırarak Klavun Devletini kurmuşdur.

İşte bu Klavun Devleti yüz yılı aşan süre Mısır'da hükûmet edip, o da yine bu memleketin karışmasiyle yıkılmışdır. Şöyle ki, Klavun Sultanlarından Melik Eşref zamanında memleketinde eşkıyalığın çogalması ve taşması sebebiyle Mısır'dan bunları kovmak için emir verince, onlar da toplanıp isyan ederek Sultan Eşref ile savaşa koyuldular. Lâkin bozguna uğrayıp yenik düşmeleriyle Sultan Eşref kimisini öldürtmüş kimisini sürmüş, kılıç artığı bazıları, bazı kumandanlara sığınarak Mısır'da kaldılar ki, bunlar gerçekde çeşidli ırkdandı.

Ancak çoğu çerkez olup, bu olayda gözden düşüp, güvenilmez ve değersiz sayıldılar. Buna karşılık, onlar da Klavun Devleti hakkında içlerinden kızıp, kin besleyerek fırsat kollamışlardır.

Gerçekde böyle darmadağın oldukları halde şunun bunun çevresine sığınmışlardı. Fakat manen birlik olarak içlerinden bazıları sultanın sohbetlerinde bulunarak ve her nasılsa bir kolayını bularak Melik Eşref'i öldürünce çok kınınan ve düşük görülen çerkezler bütün ümeradan fazla söz sahibi, büyük görülen, ağırlanıp ikram edilen kişileri olup Mısır'ın bütün işlerine karışıp, kazanç ve çıkarlarından kendilerine pay ayırdılar. Lâkin Mısır'ın hali karışık olup iç savaşlar büyüyerek nihayet Çerkez Berkok'un ortaya çıkışı ile kavga basıldı. Şöyle ki, Berkok hepsini yenip işleri düzeltip devlet işlerine de el koydukdan sonra Melik Eşref'in oğlunu da yerinden atıp saltanatı ele geçirdi. Çerkez meliklerinin öncüsü işte bu Berkok'dur. 130 sene kadar Mısır saltanatı onun evlâd ve torunlarında kalmışdı. Sonuncusu olan Gavri Sultan Selim Hazretleriyle yapılan savaşda ölünce Çerkez Devleti yıkılıp, ondan sonra Mısır Hükûmeti Hülefa-i Raşidin zamanında olduğu gibi hilâfet merkezinden vekâletle idare olunagelmişken yine bu memleketin dâvaları ortadan kalkmayıp bu tarihe değin memleketlerde ortaya çıkan Mısır ümerasının savaş ve meşgaleleri bitmemişdir.

Çünkü Sultan Selim'den sonra kumandanlar ve Mısır askeri Fıkariye ve Kasimiye diye iki ayrı toplum olduğu için, cahil geleneği ve şeytana uyulması da ortaya çıkınca bu iki topluluk savaşıp uğraşmakdan ve birbirini kırıp geçirmekden geri kalmamışlardır.

Bunun sebebi bazı Mısır tarihlerinde yazıldığına göre bu imiş ki; Yavuz Sultan Selim Hazretleri Mısır'ı ele geçirince çerkezlerin ileri gelenlerinin kökünü kazıdıktan sonra, bir gün Divan-ı Hümayûnlarında «acaba çerkezlerden görmediğimiz biri kaldı mı» deyince padişahın huzurunda bulunan Hayri Bey; «Evet efendim, Mısır'da Südün Bey adında çok yaşlı biri var, ancak bir süredir evine çekilip toplumdan uzak, yalnız yaşayışına devam eder. Zülfikâr ve Kasım adında iki oğlu olup, kah-

raman, cesur ve binicilikde eşi bulunmaz ün salmışlardır. Onları da evine hapsedip, halka ilişki kurmalarını yasaklamışdır.» Deyince Sultan Selim Hazretleri, «Vallah Hayri Bey bu çok uzağı gören, insan içini bilir bir adam olmalıdır. Hemen ayağına gidip öğütlerini dinleyip yararlanalım» deyip doğru Südün Beyin evine varmışlar. Görmüşler ki, Kelâm-i Kadim okuyor. Kendine bağlı olanlarla maiyet halkı ve hizmet görenleri etrafında dolaşırlar. Südun Bey Sultan Selim olduğunu anladığı anda, derhal ayağa kalkıp Selim kendisine güzel sözlerle iltifat edip, aman ve emniyet verdikden sonra huzurunda oturup: «Neden böyle yalnız yaşarsın?» diye de sebebini sorunca, Südün Bey demiş ki: «Devletimizin işi bozuldu. Sutlanımız bile aklı erenin sözünü dinlemeyip çoğu devlet ileri gelenlerini idam eyledi ve büyüklerin mansabını küçük kumandanlara verdi. Onlar da yüz bulup fakir halkı kırmaya, karışıklık çıkarmaya ve karşı koymaya başladılar. Bu sebeple fakir halk Sultandan yüz çevirip Allah'a dönüp yalvarıp yakardılar. Bu halleri görünce, elbette devletimizin Allah tarafından azarlanmakla beraber, adalet ve Allah'ın öcünü alacağını öngördüm ve çekilip gelecek belâdan korkarak oğullarıma da halka karışmalarını yasak ettim» diye cevap vermiş. Sonra Sultan Selim, Emir Südün'ün oğullarını getirdip, görüşmüş ve yüzlerinde yiğitlik, bahadırlık ile cesaret görünce, ziyade güzel sözler konuşmuş ve ikramda bulunmuş ve kendilerine bazı akar ve varidat ihsan etmişdir. Ertesi gün sahraya çıkıp bütün kumandanları ve askeri davet etmiş, Emir Südün ve oğulları da gelmişdi. Sultan Selim, Kasım ile kardeşi Zülfikârın ata binip biraz at üzerinde san'atlarını göstermelerini emredince, onlar da atlarına binip o kadar hüner göstermişler ki, gözler kamaşıp herkes alkış tutup beğenmiş ve özellikle Osmanlılar bu binicilik hünerlerine pek çok şaşmışlar ve Sultan Selim tarafından ikisine de hil'atlar giydirilip saygı yüzü gösterilmişdir.

Bir gün sonra Sultan Selim Hazretleri yine böyle bir Divan kurup askeri ikiye ayırmış, birine Zülfikâr Beyi, diğerine de Kasım Beyi baş yapıp, Osmanlı Süvarisinin çoğu Zülfikâr Bey tarafında Mısır atlısının büyük kısmı Kasım Bey tarafında bulunmuşdur. Bu iki ayrı bölümden Zülfikârın'kilere beyaz ve Kasım'la beraber olanlara kırmızı elbiseler giydirilerek birbirinden ayrılmaları sağlanmış.

Savaş gibi birbirlerine çıkıp saldırmaları ferman olunduğu için, onlar da karşı taraf diye taarruz gösterileri yapıp tozlar kaldırarak mızraklarını birbirine tokuşdurarak saldırılar yapınca, savaşın benzeri sahrayı yer yer çizilmiş sahifeye çevirdiler. Ancak, iki taraf hırslanınca az kalsın savaş ve mücadele ölüm yeri olayazmış, bu durumda «iki taraf ayrılsın», diye münadiler bağırarak güç halle bu iki belâlı dalgayı birbirinden ayırabilmişler. Lâkin iki tarafda da bu hırs sürekli kalmışdır. Bundan

sonra Ümera ve Mısır askeri Fekariye ve Kasimiye diye ikiye ayrılıp Fekariye beyazı ve Kasimiye kırmızıyı tutarak her biri kendi rengini sever ve öteki renkten nefret ederlerdi.

Fikariye Osmanlıyı, Kasimiye Mısırlıyı tutar olmuşlar, bu şuursuz davranışları aralarında değişmez gelenek hükmüne girip yiyecek ve giyecekde her taraf kendi rengine uyardı. Fikariyenin bayrakları beyaz ve Kasimiye'nin bayrakları kırmızı olarak kullanılırdı. Bu ayrı gayrılık sebebiyle birçok canlar ölüme sürüklenmiş, birçok kimseler de belâlı oklarına hedef olmuşdur.

Çünkü Mısır mansabları bu iki topluluk arasında paylaşılırdı. Meselâ Emir-ül Hac Fikariyeden ve Defterdar Kasimiye'den, Mütefarrika baş Fıkariyeden çavuşla kethüdası Kasımiyeden olurdu. Lâkin bazen birbirlerine üstünlükle baskı yapmak istedikleri zaman aralarında ölen ölene savaş olurdu. 1142 yılına kadar vakitleri bu ikilik ve kargaşalıkla geçti. 1142 yılında Sultan Ahmed tahttan indirilmiş, Mısır'da bu iki toplum arasında büyük savaşlar olarak nihayet Fekariye tarafı galip gelip Kasımiyeyi kökünden kazıdılar. O vakit Kasımiyenin çoğu ölmüş, öldürülmüş ve kılıç artığı kimisi Rum'a, kimisi Şam'a kaçıp sığınmışlar, kimisi de Said içlerine gizlenmişlerdir. Fekariye bu suretle Mısır imaretini bağımsız olarak kimsenin karışmayacağı şekilde ele geçirmişdir. Sonraları kendileri de başka ad ve kuşku ile ayrılarak birbiriyle yine birbirine bağlı ve anlaşmış olanların Kasımiyeye karşı davranışı bilinçsiz bir gayret eseri olup. Kasimiyenin ortadan kalkıp yok olması ile kendi aralarındaki birliği hükmü kalmamışdı. Bundan sonra nüfuz sahibi olmak isteyen ve bağımsızlık tasarlayanları yine bölüp parçalamış, birbirlerine saldırıp öldürmeye başlamışlardır. Hattâ meşhur Ragıp Paşa Mısır Valisi iken bunların aralarını bulup düzene sokmağa çalışdığı halde, baş edemeyip 1161 yılında ona da valilikden el çektirmişler, düşürmüşlerdi. 1180 yılına kadar hal bu gidişde akıp gitmiş, Mısır ümerası birbirlerini öldürüp idam etmekden geri kalmamışlardır. O sırada ümeradan Bulup Kapan diye ün salmış olan Ali Bey hasımlarına galip gelerek Mısır mansablarını kendi adamlarını gözeterek adamlarından meşhur Eb-üz Zehep Mehmed Beyin eliyle pek çok düşmanını idam ederek, Mısır dolaylarında Bağımsızlık kazanmışdır. Şöyle ki, Memlükler satın alıp ve her birini terbiye ile yetişdirip ümera sırasında geçirmiş ve Hazinedarı olan Büyük İsmail Beye imaret tevcih edince, adı geçen Eb'üz Zeheb'i onun yerine Hazinedar nasbedip Mehmed Bey ise gayet bahadır ve tedbirli olduğundan çok geçmeden ona da imaret verip bütün ümera'ya takdim etmişdi. Eb-üz Zehep diye anılmasının bir yüzü budur ki, kalde İmaret hil'atini giydikten sonra bahşiş olarak etrafa bütün bütün altın dağıtmış, sokakda bile fukaraya altın saçmış olduğundan zaten eli açık ve gözü tok

bir zat olup daima böyle altın verip ihsan etmekden geri kalmazdı. Her hususda bahtı açık, tâlihi yaver olup hiç bir savaşda yenilgiye uğramamışdır. Bunun üzerine herkesin gözünde Şanlı göründüğünden başka Ali Beyin indinde de öne geçirilmiş, iyi karşılanmış ve önde tutulmuşdu.

Meşhur Cezar Ahmed Paşa da bu sırada Mısır kumandanlarının ileri gelenlerinden olup Ali Bey pek önemli işlerini Eb-üz Zehep ile ona gördürürdü. Ve onların eliyle karşı koyanları idam ettirirdi. Ali Bey tam bağımsızlığına kavuşamayacağını anladığı için, onu da Eb-üz Zehep'le Cezar'a öldürtmüşdü. Fakat ümera içinde Ali Beyin sakınacağı bir Salih Bey kalmış, onunla da birbirlerine kötülük ve ihanet etmemek üzere aralarında anlaşıp, yemin etmişler ve iman ederek ondan da emin olmuşdu. Ve idarede gereğinde ortak olduğundan onun da öldürülmesiyle bütün bütün tam bağımsızlık ve halka zulüm yoluna düşünce ümerasının en cesur ve bahadırı Cezar'a Ebuz-Zeheb'le beraber Salih Beyin yanında bulunduğu için bunu yapmamışdı. Ali Beyin Cezar hakkındaki sevgisi böylece düşmanlığa dönünce Cezar Mısır'dan firar etmeğe mecbur olmuşdur. Bunun bir dereceye kadar açıkça bilinmesi için ileride Cezar'ın hâl tercümesine yer verilecektir.

CEZAR'IN İLK GÜNLERİ

Cezar aslen Bosna'lıdır. Onsekiz yaşında iken İstanbul'a gelerek berber olduğu için Hekim Oğlu Ali Paşa dairesine gelip gidermiş 1169 yılında Ali Paşa Mısır Valisi olunca o da beraber gidip bir zaman dairesinde kullanıldıktan sonra, Mısır kumandanlarından adı geçen Salih Beyin adamı olmuş beraber Hacca gidip gelmiş ve kendisi memlüklerden değilse de Rumelinin en cesur ve bahadırları olan Boşnaklardandı. Zaten cesur ve gözü pek olduktan başka yüksek binicilik fenninde de hüner kazanmış olmakla Salih Bey kendisinden hoşlanıp ziyâde saygı göstermiş ve Mısır memlûkü elbisesi giydirmişdi. Böylece Boşnak Ahmed diye anılırdı. Bir süre sonra ümeradan Abdullah Beye intisap etti. O sırada Abdullah Bey Behire'de olan Hind Arabları üzerine hareket edince Boşnak Ahmed de beraber gitmiş lâkin Abdullah Bey savaşda ölmüşdü.

Boşnak Ahmed Zülfikâr Kâşif tarafından Behire de bir köye muallim nasbolunmuşdu. Bunun üzerine Hind Arablarını gözedip bulunduğunu öldürüp idam edermiş. Hattâ, büyüklerinden dört tanesini öldürünce işte efendinin intikamıdır, diye kesik başlarını Mısır'a gönderince kasap anlamına Cezar lâkabı takılmış ve Cezar Ahmed, diye ün salmış ve Ali Bey kendisinin bu şöhretini duyunca Mısır'a çağırıp Mısır'a Vali yapmış.

O zamanın deyimiyle Vali; Mısır'ın inzibat işlerine memur demek

olup bu memuriyette bulunan kimse gece gündüz şehir içinde dolaşarak edebsizlik edenleri hâpis ile cezalandırmak, döğmek onun vazifesi gereğidir.

Cezar'ın bu yolda yaptığı hizmet ve çalışma da Ali Bey gözünde kabul edilip uygun görülünce kendisine İmaret tevcih ederek sancak beyi yapmış ve kendisine Ahmed Bey Elcezar demeğe başlamışdı. Bu suretle Cezar Mısır ümerasının ileri gelenlerinden sayılır olmuşdu.

Kısaca Cezar ustura kullanırken kılıç kullanmağa başlayınca bu değişiklikle Mısır ümerası içinde üstünlük kazanınca Ali Bey yapılacak işlerini Ebu-z Zeheb'le ona bırakarak rakiplerini öldürtmek işbirliği yaptıklarını uzaklaşdırmak istediğini onlara öldürtüp idam ettirmişdi. Her zaman olduğu gibi Salih Beyin idamını da onlara ihale edince Cezar Salih Beyin yedirdiği ekmeğe nankörlük edemeyeceğini böylece ona su-i kasd yapamayacağını söyleyip özür dileyince Ali Bey lâkırdıyı değiştirip «Allah seni yaşatsın ya Cezar meramın seni tecrübe ve imtihandı. İşte sadakatın şimdi indimde belirdi» demişse de Cezar'a emniyet gelmeyip Ali Beyin yanından çıkdıktan sonra Salih Beyin Konağına giderek gizlice olanı biteni anlatınca Salih Bey olamaz dediğin Ali Bey kardeşim ile ilk günlerden beri aramızdaki sağlam anlaşmalar bunların bugüne kadar gördüğüm belgeleri ile hakkında su-i kasd edeceğine hiç aklım kesmez demişti. Ali Bey de ertesi sabah Ali Beyin Konağına gelip söz arasında Eb-üz Zeheb ile Cezarı senin hakkında nasıl tecrübe ettim. Anlatayım mı diyerek ve yüz bin dereden su getirerek ben nasıl bunları tecrübe ettimse siz de adamlarınızı benim hakkımda tecrübe etmelisiniz diye olayın hâlini başka renge koyup Salih Beyi inandırmış ve ondan sonra Eb-üz Zeheb'i çağırıp artık bize lâlzım olan Salih Bey ile Cezarın işlerini bitirmekdir, diyerek öldürüp idamlarına görevlendirmişdi.

Eb-üz Zehep fırsat kolladığı sırada bir gün fırsat düşünüp bir ara kılıcını çekip Salih Beyi öldürünce Salih Beyin memlükleri dağılmışlardı. Bu olay Cezar da beraber bulunuyordu. Kendisinin aşırı cesareti ve ataklığına göre herkesden önce davranması düşünülürken bu olayda tarafsız davranışından Ali Beyin adamları kendisiyle çekişmişlerdir. Bu sırada Eb-üz Zehep kılıcını silerken Cezar'a; «Getirsene kılıcını bakayım, benim kılıcım gibi midir» deyip ancak bundan gizli maksadının bir yolunu bulup Cezar'ın kılıcını alıp da başını kesmek olduğunu hissedip anlayınca «Birader benim kılıcım düşman yüzüne çıkar» diyerek bozulup bir kenara çekilince Eb-üz Zehez gülerek şakaya boğmuşsa da Cezar'ın güveni kalmadığından hemen o gece evinden çıkıp mağribî kıyafetiyle İskenderiye'ye yola çıkar. Ancak düşmanı bir iki gün oyalamak ve kaçtığı anlaşılıncaya kadar yol almak için soranlara keyifsizdir demesini karısına sağlık vermişdi. Böylece gelene gidene keyifsizliğini yayınca bir

iki günde kaçtığı anlaşılarak arkasından adam salmış ise de bu süre içinde Cezar İskenderiye'ye varıp bir gemiye bindiğinden o zamanın geçerli denizcilik geleneğine göre gemiden çıkarılmayıp İstanbul'a gelmişdi. Bu olay 1182 yılında olup ondan sonra da Cezar bey çok sıkıntılar çekerek, Anadolu içlerinde dolaşıp Haleb'e ve oradan Şam'a gitti. Aşağıda açıklanacağı gibi o bölgede serseri dolaşa dursun. Biz gelelim gene Mısır'ın ahvaline.

ALİ BEYİN SONU

Yazıldığı gibi Salih öldürülüp Cezar da kaçtıkdan sonra, Ali Beyin Mısır'da çekineceği bir kimse kalmamışdı. Mısır topraklarını tamamen ele geçirince işleri keyfine göre yürütmeğe ve Çerkez hükümdarların tarihlerini dinleyip onlar da bizler gibi memlük iken mülûk olmuşlar demeye başlayıp kendisini büyük Berkok sayardı. Gerçek de dolap çevirmekde Berkok'la eşiti sayalım: Ama Osmanlı Devletinin gücünü ve şanını Klavun Devleti ile bir tutulmayacağını, onun gibi nice eşkıyalık peşinde koşanların Osmanlı Devletine isyan edip lâyık olan cezayı bulageldiğini idrak edemeyerek Mısır'da Çerkez Devletini yeniden kurmak gibi olmayacak hayale kapıldığı sırada Osmanlı Devleti Rusya ile meşgul olduğundan meydanı boş bulup ve Ruslarda kendisini yanıltıp aldatarak bu sebeble Osmanlı Devletine isyan ile Mısır Valisi Mehmed Paşayı düşünüp işinden uzaklaşdırmış sonra da zehirlemişdi. Bundan sonra dört sene Mısır'a Vali gönderilmişdi. Bu sırada gittikçe eşkıyalığını artırıp (1184) senesinde gönderip Hicaz bölgesini istilâ edip ele geçirmiş ve İsmail Beyi de büyük sayıda askerle Şam bölgesini ele geçirmek için göndermişdi. Eb-üz Zehep Hicaz'dan dönüşünde ona da büyük sayıda asker vererek tam kuvvetiyle 1185 yılında onu da Şam'a gönderip o zaman Berrüş Şamda Bağımsızlık kazanıp halka zülmeden Tahir Ömer kendisine boyun eğerek epeyce askerle oğullarını Eb-üz Zeheb maiyetine göndermişdi. Tafa sahrasında Eb-üz-Zeheb konuşup anlaşarak Şam üzerine yürüdüler. Şam Valisi Gürcü Osman Paşa bunu duyunca karşı koyamayacağını anlayıp zorla Şam'ı bırakıp Hama'ya gelmiş ve asker toplamağa başlamışdı.

Eb-üz Zehep ve İsmail Bey gelip Şam'ı ele geçirdiklerinde Ali Bey tarafından kendilerine yazıl: bir emir gelip Mühimmat ve askerlerden her ne isterlerse gönderilmek de kusur olunmayacağını anlatarak ilerlemelerini bildirdi.

İsmail Bey ise Devlete sâdık, ileriyi görür bir zât olduğundan ve Eb-üz Zeheb bu derecede şöhret ve şan'a kavuşunca herkesi küçük görerek üstünlük taslayacağından kuşkulanıp Şam'a girdikleri zaman Eb-üz Zeheb'in düşüncesini değiştirmeğe ilerlemek için vereceği kesin kararı boz-

mağa başlamışdı. Şöyle ki: Osmanlı Devleti bu sefer gailesini bertaraf eyler. O zaman gazabını bizlere yöneltir. Halimiz müşkül olur, kaldı ki, Müslüman bir Sultan'a isyan etmek şeytan'a karışmak demekdir. Ali Bey doğru olmayan bu yola Müslüman geleneğinden ayrılıp Rus İmparatoriçesi Katarina'ya tabi oldu. Halbuki Ruslar bizim din düşmanımız olup bugün her mü'min ve İslâm birliğinde olana onlarla savaş farz olmuşdur.

Tahir Ömer'in adamlarına sen ne bakarsın, onlar zindan kaçkını ortalık karışdıran sarhoş güruhudur. Oğlu Şeyh Ali Tahir'i görmüyor musun, sizin huzurunuzda bile edeben uzak, küstah ve lâubâli oturup şanınıza yakışmayacak davranışiyle ihtiramda bulunmuyor. Adamlar ortalık karışdırmakdan geri kalmıyorlar gibi öğütlerle Eb-üz Zeheb'in düşüncesini çelmişdi. Hattâ bu sırada Şam'a giren Surre Emini ile görüştüklerinde her ikisi de Osmanlı Devletine isyan etmediklerini ancak zorla Şam'a geldiklerini, durmayıp gideceklerini söyleyip onun yardım eliyle Osmanlı Devletine bildikleri söylenir.

Mısır askeri de yorulmuş vatan hasreti ile dönmek isterken Ali Bey'den gelen emirler gereği bundan sonra da uzun süre Batı diyarında gezmek lâzım geleceğini düşünerek kuşkulanmışlardı.

Bu halde Eb-üz Zehep kumandanlarını ve subaylarını toplayıp Ali Beyden gelen emiri kendilerine anlatarak efendimizin meramı oluncaya kadar bizim Batı diyarında dolaşmamız gerekiyor, bize ise üzerimize farz olan borcumuzu ödedik, yerimize yurdumuza dönmeli idik. Siz bu yolda ne dersiniz gibi Mısır'a dönmeğe can atan kumandanların dönme hırsı ve isteklerini kamçılayacak sözlerle durumu bildirince Eb-üz Zeheb'den dönüş var sözünü işidince hepsi can'ı gönülden vatan arzusu ile emir sizindir diye her yönden Eb-üz Zeheb'in emrine uydular. Eb-üz Zeheb'de bütün Mısır askerine sahip olarak Mısır'a döndü. Osman Paşa da kolayca Şam'a girmişdi. Çünkü Beni Şahap'dan yirmidört seneden beri Cebel-i Lübnan emiri olan Emir Mansur'un ihtiyarlığından ötürü kendi isteği ile kardeşinin oğlu Yusuf'a terk ile vaz geçip Emir Yusuf da Şam'a gelişinde Osman Paşa ile görüşdü. Osman Paşa ziyade ile iltifat ve saygı göstererek Cebel hükümetini kendisine mükerrer kılmışdı.

Ali Bey ise Eb-üz Zeheb'in ilerleyip de topraklarını genişletmesini düşünürken birden çıkıp gelmesine şaşarak işin aslını öğrenmek isteyince Eb-üz Zeheb Tahir Ömer oğullarının davranışlarından ve askerlerinin kötü davranışlarından şikâyet edince Ali Beyin gönlü kırılıp derhal Tahir Ömer'i azarlayan bir mektup yazdı. Tahir Ömer'e mektup gelince o da bunun aslı yokdur. Eb-üz Zehep Şam'a girdiği zaman bütün halk büyüğü küçüğü korkudan dehşete düşmüşken, sebebsiz geri dönmüşdür, diye mektupla cevap yazdıktan başka sözde durumu anlatmak için oğlu

Şeyh Osman'ı Mısır'a göndermişdi. Bundan dolayı Ali Bey ile Eb-üz Zehep arasında içden bir soğukluk meydana geldi.

Ali Bey Eb-üz Zehep'i öldürmeye karar vermişdi.

Eb-üz Zehep ise zaten herkes tarafından tutulan ve tarafdarı çok olan kimse olduktan başka bu defa etrafını arttırmışdı. Halk tamamen Eb-üz Zehep'i tutuyor ve Ali Bey'den nefret ediyordu. Bu hâlde Ali Bey bir gece Eb-üz Zehep'i öldürmek için askerle konağını sardırmışsa da Eb-üz Zehep de kendisine refakat ettikden başka Kasimiye bekayasından ve Ali Bey'in kovduğu kimselerden asker toplayıp kuvvetlenince Ali Bey telâşa düşüp İsmail Beyi Başbuğ nasbederek ordu ile Eb-üz Zeheb üzerine göndermişse de İsmail Bey Sait taraflarına yaklaşınca Eb-üz Zehep ile birleşerek birlikde Mısır üzerine yürüyünce Ali Bey bunu duymuş ve asker toplamağa başlamışsa da Eb-üz Zehep'in askerine karşı koyamayacağını anlayınca Ali Bey Şeyh Osman'ı da beraber alıp hemen Akkâ'ya kaçdı. Eb-üz Zehep de gelip Mısır'ı ele geçirerek olayı Osmanlı Devletine yazdı. Bu haber 1186 yılı başında Şumnu'da Osmanlı ordusuna varınca pek ziyâde memnuniyeti mucib olmuşdu.

Ondan sonra Ali Bey Ber-rüş Şam'da asker toplayıp gene Mısır'ı ele geçirmek istedi, bu maksad için Rusların Akdeniz donanmasını da Akkâ tarafına çağırıp getirmişdi (1187) yılında Tahir Ömer'in oğullarını da emrine alarak büyük sayıda askerle Mısır üzerine yürüyünce Eb-üz Zehep de yeteri kadar kuvvetle Mısır'dan çıkıp Salihiyede iki taraf karşılaşınca Eb-üz Zeheb tarafı yenmiş, Ali Bey de yaralı olarak tutulmuşdur. Eb-üz Zehep yanına götürüldüğü zaman efendisi olmak hasebi ile kendisine riayet ve ihtiram göstermiş yaralarını sarmaları için tâbibler tâyin ettikden sonra zehirleyince Ali Bey önce Mısır Valisi Mehmed Paşa'ya ettiğinin cezasını bulmuşdur.

Bundan sonra Eb-üz Zeheb bütün bütün Mısır topraklarını ele geçirip Osmanlı Devletine bağlı kalmış, Haremeyn gelirlerini yerlerine yollayıp İrsaliye Hazinesini de göndererek Osmanlı Devleti gözünde makbul olmuşdu.

Bunun üzerine Halil Paşa Mısır Valisi olup ve gidip eskiden olduğu gibi Mısır'da hükümetin başına geçmişse de elinde bir şey olmayıp nüfuz ve bağımsızlık bütünü ile Eb-üz Zeheb elinde idi.

Bu durumda Mısır sükûnet üzere olup herkesin bu refah ve asayişden memnun ve sevinç içinde yüzü gülüyordu. Halbuki insanlık dünyası gelişirken birçok karışıklıklara itilmekde idi. Gene de bu olaylarda Berrüş Şam olaylariyle karıştığından ilk önce bu bölgenin topluca anlatılması uygun görülmüşdür.

CEBEL'İ LÜBNAN'IN GEÇMİŞDEKİ İDARESİYLE BUGÜNKÜ İDARE DURUMU VE HÜKÛMET EDENLERİN USULÜ VE ESKİ DURUMLARI VE AHALİSİNİN MIKDAR VE BÖLÜMLERİ

Ber-rüş Şam denilen Sayda eyaleti birçok sancaklara ayrılıp işte Cebel-i Lübnan bu eyalet içinde olduğu hâlde birçok mukataalara, yâni nahiyelere ve kazalara ayrılıyor ve her mukataa birçok kasaba ve köyleri içine almaktadır. Her mukataaya bir hanedan elinde olup hepsi birden Cebel emiri olan bir Hâkim-i Umuminin hükmü altında bulunurlardı.

Bu Hâkim-i umumi Maan oğulları Hanedanından olup onların batışından sonra Beni Şahap ortaya çıkarak Cebel-i Lübnan hükûmetini ele geçirmişlerdir. Şöyle ki, Emir Fahreddin Maani'nın kardeş çocuğu ve Maan oğullarının son ferdi olan Emir Ahmed'in ölümünden Tım Vâdisi Hâkimi olan Beni Şahap'dan birinin nikâhı altında bir kızı alıp ondan doğan Emin Haydar Bin Musa Cebel-i Duruz hükûmetine vâris olmuşdur. Bu durum 1117 yılında olmuşdur. Uzun süre Cebel'de hükûmet eden Şahab kumandanlarının en ileri ceddi işte bu emir Haydar'dır. Onun elinde Yemeniyye Partisi olup aralarında şiddetli düşmanlık olduğundan, kavga ve savaşla birbirlerini öldürmekden geri durmazlardı. Beni Şahab Emir Haydar Bin Musa'nın imaretinde bu iki Parti arasında Aynı Dare Savaşı diye ünlü kanlı muharebe olup Yemeniyye tarafı bozguna uğrayınca Cebel Hükûmeti yalnız başına Kaysiye eline geçti. Ve Emir Haydar Cebel hükûmetinde nüfuzunu arttırıp bağımsızlık kazandı Lâkin sonra Beni Canbulat, yani Canpolat oğulları ile Ben-İl-İmad arasında bir kavga çıkmış ve Cebel halkından bazıları Canpolatları bazıları da bunları tutunca Cebel topraklarında iki Partiye ayrıldı. Biri Canbulat, diğeri Yezbekiye olup Ben-İl-İmad'ı tutanlar ki cedleri olan Yezbek'e nispet olunurlar. Bu iki Parti arasında da düşmanlık sağlanıp, meyvesini verince yeni Cebel ahalisi savaş ve kavgadan geri kalmadılar, fakat Nekediyye Şeyhleri bu yolda tarafsız kalıp gerektiğinde istedikleri tarafa yaklaşdılar. Bu hâlde hepsi Cebel Hâkimi Emir Şahabi'ye boyun eğmişlerdir.

Adı geçen Haydar Bey 1140 tarihinde ölünce yerine oğlu Emir Melham geçip ancak zamanında mukataaların mutasarrıfları itaat etmediklerinden, ölümüne kadar savaş ve kavga eksik olmamışdır.

Gerçek de hepsine glip gelmişse de zamanında halk rahat yüzü görmemişdir. Ölümünde yerine kardeşi Emir Mansur geçmişdir. Yirmi dört sene Cebel'de bütün nüfuzu ile hüküm sürdükten sonra ihtiyarlığından ötürü hükûmetten çekilmiş, yerine kardeşinin oğlu Emir Yusuf Bin-il Emir-ül Melham Cebel Hâkimi olmuşdur.

Aslında Cebel hükûmeti Cebel'i Şuf sancağından ibaret yedi mukataayı içine alan Şuf, Menasıf, Arkub, Cirid, Meten, Şahlar ve Garb mukataalarıdır. Şuf ikiye ayrılarak Şuf-u Suveyeanî ve Şuf-u habtî denir.

Gene Arkub ile Garb'da A'lâ ve Ednâ diye ikiye ayrılırlar. Ve Lübnan bu dağın tepesine alem olup sonunda bütün Cebele adı verilmişdir.

Bu mukataaların her birinde birer Hanedan olup şöyle ki, Şuf da Beni Canbulad ve Menasıf da Beni Ebi Neked ve Arkub-u A'lâ Ben-Ül Abd ve Arkub-u Edna da Ben-Ül İmad ve Cirid de Beni Abdülmülk ve Meten de Ben-İlmâ'e Garb-ı A'lâ da Beni Telhuk ve Garb-ı Edna'da Beni Reslâm oturup her biri kendi mukataasına mutasarrıf olur, fakat Beni Eb-İlneked Şahhare'de hüküm ederlerdi.

Bu hanedanların hepsi dürzî olup bu yerlere yayılmış olduklarından Bilâd-ı dürüz ve Cebel-i dürzi denilmişdir. Fakat Ben-ilma sonraları, Hristiyan olmuşdur ve bunlardan bazıları ümera ve bazıları Şeyhler olup ümeranın derecesi Şeyhlerden yüksekdir. Gerek muamelâtta ve gerek yazışmada merasim ve ihtiram lâkabları bakımından birbirlerinden farkları ve imtiyazları vardır. Beni Şahab'dan sonra ümera'nın yüksek derecesi Beni-Eb-İlm'a olup sonra Beni Reslân'dır. Ötekiler Şeyhlerdir.

Fakat ümera ile Şeyhler arasında Beni Mezher aracılık eder ki; onlara mukaddemin denilip merasim de ümeranın alt tarafında ve Şeyhlerin üst tarafında bulunurlar. Ümera ve Şeyhler biri Cebel Hâkimi ile konuşmak istese gelenek merasimi şöyledir. Eğer Emir'in kendi Hanedanından, yâni Beni Şahab'dan ise oda kapısından içeri girdiği anda Hâkim hemen yerinden kalkıp oturduğu yerden iner, o da gelip selâm verir ve Hâkimin omuzunu öper ve eğer sair ümera ve Şeyhlerden ise selâm vermedikçe ayağa kalkmaz ve selâm verdikten sonra ayağa kalkıp ancak eğer Beni Eb-Ülmaden ise Hâkimin bazısına eğer Beni Reslân'dan ise avucunun baş parmağını öper; ama halkdan biri ise bazısına el öpmeğe koşunca ayağa kalkar, bazısına hiç kalkmaz, bazısı da aslâ Hâkimin huzuruna giremezdi. Bu emirlere Şeyhlerin hepsi Hâkim Şahab'ı kendi mektubunda Ah-ı Azız diye lâkab yazar; ama eğer Beni Eb-ül maden emirlerinden ise (Cenab-ı Hazreti Ah-İl Aziz-Ül emir filân Ül Mükerrem hafazana Allahü Teâlâ evvelâ Mezid'ül Eşvak Limüşahidetüküm Fiküllü Hayr ve Saniyen keza ve keza) diyen yazar ve mektup kâğıdının yarısı dolar. Eğer Beni Reslân'dan ise ona da bunun gibi yazar. Fakat kâğıdın dörtte birine yazar ve yazdığı sırada da saniyen sözünü kaldırır ve imza yerine ah ve belki Muhib-bî Muhlis diye sözün gelişi kullanılır. Şeyhlerden beni Reslâna yazdığı gibi yazar; fakat evvelinden Cenap sözünü kaldırır. Hıristiyanlardan ayıran Meten de yerleşen Beni Bleyble ve Deyrül-kamerde olan Beni Ebi Şahir'e ve bütün Cebelde, bazı ileri gelenlere Hazret'i Azizena yazıp, fakat Hafazanallah yerine Sellemehullah ve Limusahedetüküm yerine Liru'yaküm kullanılır ve Deyr-Ul Kamer halkıyle kendi Has Kariyeleri olan Kariyeler halkına ve sair yerlerin ünlü kimselerine yalnız azizena ve diğer insanlara Eazza Elmuhibin diye yazılırdı.

Emirlerden veya Şeyhlerden biri bir kabahat işlerse Hâkimin emriyle hapis, dayak, cezası öldürmek olmayıp malını gelirini elinden alırlardı. Fakat sürülür, gurbete gönderilirdi. Yahut böyle suçlanıyorsa, Hâkim'in yanına geldikleri zaman rütbelerine göre icab eden hürmet merasiminin hepsini Hâkim yapar ve bu yolda gazaba geldiği gibi mektubunda da lâkablarında ve ünvanlarında aslâ değişiklik yapmaz; fakat sevgiye delâlet eden sözleri kaldırırdı. Başka zamanda mektubu dışından mühürlemek âdetken, böyle takdirname yazdığı zaman mührünü sahifenin yüzüne basmak eski gelenekleriydi.

Bu mukataaların sahipleri kendi mukataalarında mutasarrıf olup emirlerini ve yasaklarını kullanırlardı. Haraç ve vergilerini toplayıp muayyen bir mikdar Hâkime verirlerdi. Geri kalanı kendilerine kalırdı. Fakat reayadan birinin dâvâsı olur da usulüne göre mukataa sahibine müracaat eder de, âdil bir şekilde çözüm yolu bulmazsa Hâkim'e varıp şikâyet edince, Hâkim tarafından bir kere yazılır. Gene hakkını alamazsa tekrar şikâyet ederse bir mübaşir tâyin ve gönderilip gene ahali ile mukataa sahipleri arasında kavga çıkarsa bile önce Hâkim tarafından gelen yazı ve sonra da mübaşir gönderip, mübaşir orada kaldığı süre gerek kendisinin gerek atının masrafları davalı tarafından ödendikten başka, mübaşir'e hizmeti karşılığı bir mikdar akça da verilir. Mukataa sahipleri gerçek de hapse ve dayak cezasına izinli olup ancak büyük işlerin yapılması umumi Hâkimin üzerine vazife olduğundan ölüm maddesi gibi mühim maddelerin icrası Hâkim tarafından görevli nasbı yapılmış, âmiller eliyle olması lâzım gelir.

Her mukataa da gene o mukataa sahiplerinden birisi olmak şartiyle biri Hâkim tarafından mukataa müdürü nasbolunur ki, ona âmil denilir ve o hanedanın sair ileri gelenleri de diğer halk gibi onun idaresi ve hükmü altında bulunur. Fakat Deyr-ül Kamer ve ona bağlı olan Hassa köylerinde hâkimin doğrudan doğruya hükmü geçerli olup istemediğini işinden atar istediğini nasbederdi.

İşte Cebel hükümeti eskiden beri bu yedi mukataayı içine alan Şuf sancağından ibaretti. Ancak zaman zaman buna pek çok mukataalar eklenmiş ve bir aralık bazıları gene ayrılmışdı. Çünkü Cebel bir takım birbirine bağlı dağlardan ibaret olup bazı kıt'aları bir aralık Sayda yahut Şam Valileri tarafından idare olunmuş ve bir aralık da Cebel idaresi altında bulunmuşdur.

Şahabî emirleri zamanında Cebel hükümetine dahil olup kalan mukataalar Batı tarafında iklim-i Harup ve iklim-i Tüffah ve iklim-i Cezin Güney tarafında Reydan Dağı ile toprakları, Doğu tarafından Kisrevan ve Fütuh. Cebel Bölgesi, Beterun bölgesi, Cübbe-tül Münahtara Cübbe-tü Beşeri, Küre ve Zaviye mukataalarıdır. Batı taraflarına Canbulad Şeyh-

leri mutasarrıf olup, ama Güney ve Doğu tarafından Cebeyl ve Beterun da doğrudan doğruya Hâkim Şahabi'nın hükümeti geçerli olup onun tarafından memurlar nasbedilir ve gönderilirdi. Kisrevan da Ben-Ül Hazin Şeyhleri ve Cübbe-tül Münaytara da Şeyhler Beni Hamada ve Kürre-i fevkada Ben-Ül Azar ve Zaviyede Ben-Ül Zahir Şeyhleri tasarruf ve hükümet ederlerdi.

Lâkin sonraları Doğu tarafının bu düzeni bozulup ve hususiyle Beni Hamada Şeyhlerinin mukataaları bütün bütün ellerinden gidip Hâkim Şahabi tarafından idare olunmağa başlamışdı.

Bu şeyhlerin hepsi Şuf Bölgesi Şeyhleri derecesinde olup, fakat Beni Hamada Ümera-yı Limuayyen derecesindedir ve Ben-Ül Azar sair Şeyhlerinden bir derece aşağıdır. Bunlardan başka Kisrevan da Beni Ceyş ve bu topraklarda Beni Haymur Şeyhleri varsa da bir yere hüküm ve tasarrufları yokdu. Bunların içinden Beni Haymur Şeyhleri Sünni ve Beni Hamada Şii olup arta kalanı Hristiyandır ve Cebel'i Betermda Eyyübi Kürdleri ters davranışlı, inatçı bir kavim olup vaktiyle servet sahibi iken, hükümet de ellerinde imiş, sonra halleri değişip başka türlü olunca halkın en aşağı derecesine inerek ziraat gibi işlerle uğraşır olmuşlar, bazıları kötülük yapmağa mecbur kalmışlardır.

Lâkin yaradılışlarında şeref duygusu kendilerinin değeri ve kıymetli eseri baki kalmışdı.

Herkesden kız alıp vermezler ve birisi kötü yola düşürülse halkdan sorup dinlemeyip Emirlerden veya Şeyhlerden sayı gösterilenine sorarlardı ve İmaret adına ziyade hırsları olup her ne kadar hiç bir şeyleri kalmasa ve muhtaç duruma düşseler gene Emir diye çağırılmazlarsa cevap vermezler ve Emir ünvanından başka bir deyimle selâm verilse, selâm almazlar. Ve bunlar bugün Res'-i Nehaş adlı karyede bulunup uzun süre ses çıkarmayıp aşağılıkları yüzünden eski lâkabları unudulup Res'-i Nehaş emirleri diye meşhur olmuşlardır.

Batı Cezin ileri gelenleri de bunlar gibi şanlı ve büyük kimselerden sonraları mertebe ve payelerinden düşmeleriyle bulundukları kariyeye nisbetle Cezin mukaddemini diye şöhret bulmuşlardır.

Adı geçen Res'-i Nehaş emirleri sünnî olup ama bunlar Şi'î mezhebinin mütavile denilen fırkasından olup Beni Ali Sagir'e bağlanırlar. Beni Ali Sagir Hanedanı Beni Mütavil Şeyhlerinden olup Sayda eyâletinin bağımsız bir bölgesi olan Bilâd-ı Şeşare sahibleri idiler. Aşağıda anlatılacağı gibi onların evini barkını Cezar Ahmed Paşa yakıp yıkmışdır. Şahabi emirlerinin idare merkezleri Deyr-Ül Kamer olup ancak çok zaman Beyrut'da otururlardı ve Cebel'de sindirici kuvvetleri ile tam ba-

ğımsız oldukları zamanda pek çok güzel eserlere ve halka iyi ve yumuşak davranarak güzel muameleyi başardıkları için insanlarda onlara yakınlık göstermişdi. Böylece yüzelli seneyi aşan zaman, Cebel'de tam bağımsız hüküm sürüp tasarrufları geçerli olmuşdur. Fakat Sayfa Valilerine Salyane olarak yüzotuz kese akça mâl-i miri verirlerdi. Bazen Sayda eyaletinde, bazı geçici karışıklıklar çıksa Şam Valisine tâbi olduklarını resmen bildirirlerdi. Fakat içişlerinde tam bağımsız olmalarıyle Valiler içişlerine karışmazdı. Hattâ Valilerin korkusundan kaçanları ve sığınanları Cebel Hâkiminin sahiplenip koruması geçerli usullerinden olduğu için Valileri geri alamazlardı. Diğer hususlarda da bunun gibi kendilerine tanınmış hakları vardı. Çünkü Cebel Hâkimi öteden beri o bölgede bulunan emirler ve Şeyhlerin hepsi işte bu Şahabilere baş eğip büyüklerinden hiç birisi onlara karşı, durmayıp ne derlerse aynen yaparlardı. Özellikle Bilâd-ı Besare, Hasbiya, Rasya denilen Vadiyüt Tim ve Baalbek Şeyhleri ile Fenniye Şeyhleri Cebel Hâkimi olan Emir Şahabîyi büyük sayarak, önemli işlerde her zaman ona müracaatta bulunmuşlardır.

Şahabî'liler aslında İslâm olup nesilleri Eshab-ı Kiram'a dayanır. Fakat sonraları içlerinden bazıları Hristiyan olmuşdur. Çünkü Cebel-ü Lübnan'da ehl-i İslâm ile Yahudi pek az olup çoğu Dürzî ve Hristiyandır. Dürzilere bakılırsa Hristiyanlar daha çok ise de Dürziler Cebel'in en cesur ve bahadır insanları olarak çoğu silâhlı olup savaşta çoğu mütavile olanlarla bulunduklarından ve nüfus çoğunluğu ile Cebel'de hepsinden üstün olan Maruni'lerde altıda bir silâhlı çıkarsa mutavile de dörtte birinden ziyâdesi silâhlanmış olduğundan emirlerin ve Şeyhlerin çoğu Dürzi olup Cebel halkı arasında en ufak uygunsuzluk olmazdı. Birlikleri ve anlaşmazlıkları titiz davranışlara dayandığından ötedenberi Dürziler diğerlerine galip gelerek Cebel'de nüfuz ve idareye sözleri geçerdi.

Şahabi emirleri Cebel'de tam bağımsızlık kazanmak için bu hanedanların nüfuzlarını kırmağa davranmışlardı. Ancak gerekdiğinde nüfusca üstün olan Hristiyanları kendilerine yardımcı yapmak üzere papazları kendi taraflarına çekerek bu suretle bazıları da Hristiyan olmuşdur. Fakat bu hareketleri Cebel halkı arasında bazen artan iyi karşılanmayan dini düşüncelere bırakdı:

Bu da yakın gelecekde Cebel'in iki kaymakamlığa ayrılmasına ve Şahabî hükûmetinin son bulmasına sebeb olmuşdur.

Bugün Cebel'i Lübnan iki kaymakamlık olup biri Dürzî kaymakamlığıdır ki:

Liva-i Şuf ve Cebel-i Dûrzî denilip yukarıda belirtilen yedi mukataa, yâni Şuf mukataalariyle Harub, Tuffah ve Cezin mukataalarından ibarettir. Diğeri ise Hristiyan kaymakamlığıdır ki: Liva-i Cebil ve Cebel-i

Nisarî denilip Bilâd-ı Cebil, Kisrevan, Fütuh ve sair Doğudaki mukataaları içine alır.

Ve işte bu iki sancakdan da Şahabi hükümeti yükselmişdir. Böylece toprakları da Şam eyaletine katılmışdır. Ve Deyr-Ül Kamer iki kaymakamlık dışında bırakılarak Sayda Valisi tarafından bir kaymakam ile idare olunmaktadır. Kısaca Cebel-i Lübnan'da rütbelere fazlaca uyularak beraberlikleri sebebi ile değer ve soyları kalmayıp ve hiç doyuncaya kadar servete kavuşmazsa rütbeler elde edemeyeceği ve herkesin haysiyeti ve âsıl payesi korunduğu hâlde Şahabi emirleri Cebel'deki eski hanedanları yok ederek hükûmet haklarını hükümetlerini yitirmişlerdir. Liva-i Nisar'da da bir mikdar Dürzi varsa da çoğu Liva-i Şuf'dadır.

Bu kaymakamlıkların ikisi de şimdi on ikişer mukataaya bölünüp hepsini yüzeyi dik dörtken olarak 150 saat olup 900 kadar kasaba ve köy mezreası vardır. Mezrea beş altı haneden ibaret olan küçük köylere denir. Bütün halkı 217.000 nüfusa erişip 6500'ü Sünni 11,500'ü Mütavile diye anılan Şi'i ve 30.000'i Dürzi, 121.000'i Maruni, 47.000'i Rum ve yerlerine bağlı olanlar ve 1000 kadarı da Yahudidir. Ancak bu kaymakamlıkların dışında ve Şam taraflarında da 39.000 kadar Maruni, 28.000 kadar Dürzi, 4.500 Mütavile mevcud olup bunlar da aslında Cebel-i Lübnan halkından olmalariyle bütün Cebel ahalisi üçyüz bu kadar bin nüfusa erişir. Ve bu hesapla Marunilerin hepsi 26.000 olup içlerinden 42.000 silâhlı çıkar ve Mütavile 12.000'e erişip 4.000 silâhlısı olunur.

Dürzilerin çoğu çiftçi olup, içlerinde sanatla uğraşan nadir bulunur. Ama diğer topluluklar, çoğu sanayi ve ticaretle meşgul olurlar ve Dürzi kadınlarının güzellikleri diğer topluluklara göre düşüktür.

Cebel-i Lübnan'ın su ve havasının temizliği ve güzelliği inkâr edilmez. Halkı da çoğu değişik gıda almadıklarından vücudları sıhhatlidir. Maruni'ler Katolik mezhebinden olup Peygamberimizin hicretinden 390 sene önce o bölgede İsa dinini aşılayan Maruni adlı rahibe mensupdurlar. Mülki de Rum Katoliği demektir. Dürziler açıkdan «Müslümanız» derler; ama hepsi İslâm akidelerini ve belki bütün dinleri inkâr ettiklerinden, onların âdet ve akideleri aşağıda ayrıca ve geniş olarak anlatılacaktır.

DÜRZİLERİN GELENEK VE İNANÇLARI

Dürzilerin yurdlarını, ailesine bağlı olanları saldırı ve hakaretten korumakdaki gururlu davranışları ileri derecede olup sabırlı insanlardır. Bu insanlar dillerini kötü sözlerden muhafaza ederek kızdıkları zaman bile birbirlerine fena söz söylemezlerdi. Anlaşma ve yazılı vesikalarla yaptıkları kavileşmelere ziyade riayet eder. Dost tanıdıkları ve sandıkları kimseler de bir bağlılık gösterip onların uğrunda ölüme ve her türlü teh-

likeye atılmakdan çekinmezlerdi. Çoğu zaman kendi aralarında bir düşmanlık çıksa büyük olaylara sebep olur hattâ galip ve muzaffer olan parti diğer tarafı yurdunu terk etmeğe mecbur ettiği çokdur. Böyle kavgalarda her partiyi ona sadık olanları ve tutanları bir toplum olarak sahiplenirler, birbirleri uğruna kendilerini tehlikelere atarlardı. Böyle iki parti arasında gelişen sert tutum ve davranışlar evlâdı evlâdına sürüp gider ve bunu din ve mezhep ayrılığı bile önleyemezdi. Nasranilerle Dürziler arasında titiz bir birlik mevcud bulunduğu halde birbirleri hakkında oldukça sert tutum ve davranışlarda bulunurlardı. Fakat böyle düşmanlık çıkınca bile en iyi davranışı elden bırakmazlar ve yalnız Merdie ele geçirmekle yetinirler, fena davranışlardan uzak kalırlardı.

Nitekim Dürzilerden biri düşmanın evine uğrayıp karısını bir işle uğraşır görünce ona yardım ederken kocası gelince bir dostu gibi selâmlamış ve yemek getirip yedirmiş, giderken de yola vurup uğurlarken veda sırasında «Biz yine eski durumdayız, düşmanlık bakidir» demiş olduğu söylenir.

Yine Arkub Beni Gazeban ile Hüseyniye fırkası arasında düşmanlık olduğundan Hüseyniye galip gelince Beni gazeban yerinde, yurdunda kalamayıp kaçmışdı. Dürzilerden İbrahim Nehed adında biri kendi karısına bir akşam üstü:

«İşim var, Deyr-i Kamer'e gideceğim diye atına binip gitmiş ve hattâ yolda bir konağa inip geceye kadar orada kaldıktan sonra dönmüş ve evine yakın bir yerde atını bir ağaca bağlayıp sessizce evine gelince kapıyı kilidli bulur. Ama içeriden ses ve söz işittiği için karısına seslenir, karısı da kapıyı açmak şöyle dursun cevap bile vermeyince İbrahim kapıyı göğüsleyip zorla içeri girince iri yarı ve cesur İbrahim'in karşısında, zampara can korkusuyla ne yapacağını şaşırmışken, korkusunu yatışdırmak için elinden tutup «Güle güle git ve lâkin bu yaptığını gizli tut. Eğer duyulursa ölümüne sebep olur» demiş. Bu halde karısı da canından ümidini kesmişken güya hiç bir şey olmamış gibi ona bir şey demez ve kötü muamele yapmaz; fakat bir süre geçince bir başka şeyi bahane ederek ve gerçek olayı kimseye sezdirmeden boşar.

Bu gibi şeyler Dürzilerin indinde adâb ve edebiyattan başka şey değildi. Şer'i hükümler için kadıları vardı. Şer'i İslâm muamelâtı ve işlemi yaparlardı. Fakat ibadet, nikâh ve boşanma da bazı işlerde kendilerine mahsus usulleri vardır. Evlenme işleri de şöyledir: Bir kızı almak istese, ilk önce kızın evine bir aracı yâni görücü gönderip kızın ailesi eğer kızı verecekse hemen bir parça tatlı getirip beraber yerler ki; buna no'maniye denir. Ve no'maniye yenilince erkek kıza (sözlü) aday olmuş olur. Böylece görücü oradan dönüp evlenecek oğlana haber verince o da kendi bil-

diklerinden birkaç kişiyi gönderip mührü muayyen üzere sened yazılınca kız artık onun eşi olmuşdu, ne vakit isterse kızı alıp götürür.

Eğer bunun üzerine kız istemezse hemen boşanır ve başkasiyle evlenir. Eğer o da böyle istemezse onu da böyle bırakır. Tâ ki bir «evet» diyen çıkıncaya kadar bu böyle gider. Kendi katlarında iki karının bir araya getirilmesi uygun görülmez. Birini boşamadıkça, diğerini alamaz ve karıları pek az küçük şeyle boş olurdu. Meselâ karısı bir yere gitmek için izin isteyip de yalnız git deyip de, git de gel demese boş olur. Dini törelerine göre boşadığı karısını geri alması uygun görülmez hatta bir başkasına varıp da boşansa bile bir daha eski kocasına varamaz.

Bazı işlerle de İslâm Şeriatine aykırı gelenekleri vardır. Meselâ usullerince bir adam bütün malını evlâdından birine vasiyet edip de diğerlerini mahrum edebiliyor. Ama bu da kendi elinin emeği ile kazanılmış mal olursa. Çünkü baba ve ceddinden intikâl etmiş olan mal kendi kazancı olmayıp Hanedanına aittir. Bunda usul ve füru eşit olduğundan, vâris olanlar onu paylaşmağa hak kazanır derler. Kadının baba evinden bir şeye vâris olamaması Dürzî hanedanlarının eski usullerinden olup bu gelenek etrafa yayılarak bütün Cebelde geçerli olmuşdur. Dürzilerin bâtıl inanışları da şöyledir: Mısır'da hükûmet eden Fatımi hükümdarlarından Hâkim biemrenin Allahlığına inanıp ona ibadet ederler. Hâkim biemre beşinci yüzyıl başlangıcında ortaya çıkan Mansur Ubeyde bin Abdülazlz bin Abdülmaaz el Fatımi der ki; İlm-i Nücûm, remil ve tılsımlara rağbet ettiği için Dürziler de ona uyup bu bilgileri öğrenmek için uğraşırlar, başka ilimlere karşı hiç ilgi duymazlar. Çünkü Fatımi hükümdarları Şi'i fırkasından Râfizilerden olmakla Hâkim biemre de aslında Râfizî olup lâkabı Hâkim bi Emrullah'dı. Allahlık iddia ederek kendisini Hâkim biemre diye adlandırdı ve minberlerde Bismillâh-ir rahman-ir rahîm yerine Bismillah'ül Hâkim-ül muhibbi elmeyt diye okunmasını Hatîb'lere emretti. Birtakım şer'î, akla sığmaz, birbirine uymaz davranış ve hareketleri nihayet kendisinin ölüm sebebi olmuşdur. Öldürülmesi işinde tarih yazarları ihtilâfa düşmüşlerdir. Ama Dürziler ise Hâkim biemre bir gece yalnız başına Hilvan kasabası denilen Bürke-i Zerka'ya varıp oradan göğe uçdu, diye inanırlar. Aslı budur: Hâkim biemre beyaz eşeğe binip dolaşmak âdeti imiş, bir gün yine böyle Mısır'dan çıkıp Bürke-tüz Zerka nahiyesine yürümeye koyuldukda ehl-i İslâmdan onu kollayan birkaç kişi gördükleri gibi üzerine hücum edip öldürürler ve bir kuyuya götürüp atarlar. Elbiselerini düğümleri ilikli olduğu halde eşeğin yanında bırakıp giderler ve şehre gelip bekleyip soran ehl-i islâm'a da olayın nasıl olduğunu anlatmışlar; ama Hâkim'in kendisine bağlı olanlarla inananlar ki Batıniyûn adını alırlar. Hâkimin gelişi gecikince izi ile gidip elbisesi ile eşeğinden başka bir şey göremediklerinden göğe uçtuğuna inan-

mışlar. Hâkim'in dâvasını ilk önce onaylayan Şeyh Mehmed Dürzi'dir Hâkimin Allah olduğunu yayması üzerine halk hücûm edip öldürürler. Hâkim ilk önce buna göz yumarsa da, bir süre sonra katilleri öldürmüştür. İşte Dürzi adı buradan gelmektedir. Sonra Hamza bin Ali çıkarak insanları bile Mısır'da gizlice mabedler açıp Hâkim biemreye ibadet etmeğe başlamışlardır. Dürziler Hâkim'i Allah yaptıkları gibi. İşte bu Hamza bin Ali'ye de onun Peygamberi diye inanarak ona Hadi-yül müstecibin ve Hücce-tül Kaim diye büyük hürmette bulunurlar. Ama Muhammed Dürzi'yi sevmezdi, birdenbire davete başlayıp da Hamza'nın önüne geçince onun mansabını ele geçirmek istemişdi, diye arkasında söylerler. Nitekim Dürzilerin Elgayete vennasihate adlı risaleleri okunursa anlaşılır.

Hamza'ya bağlı olanlar Hâkimin Allah olduğuna inanıp ona ibadet ve tapmak üzere Mısır'da gizli Mabedler yapmışlardı. Ancak Ehl-i İslâm galip ve muzaffer olarak onları Mısır'dan kovup uzaklaşdırmaya muvaffak olunca Şam bölgesine kaçtılar. Birazı Haleb'de bulunan Cebel-i Alaya, birazı Havran'a varıp sonra ayrılarak bir mikdarı vad-i Tim'e ve bir mikdar Cebel-i Şufa geldiler ve gittikçe çoğalıp öyle bir sayıya vardılar ki; Dürzi denilen parti işte bunların sayısından gelmedir.

Bunlar görünüşde İslâm gibi davranırlar; fakat Peygamberi tanımazlar, gerek ehl-i İslâm, gerek Yahudi ve Hristiyan olup kötü söyler ve davranırlar. Ve hak dini Hâkimin dininden ibarettir. Özel dinler geçerli değildir, kaldırmışdır derler. Kendilerine göre oruç ve namaz yerine sözünde durmak, dost korumak farz olup ancak gerek sözünde durmak, gerek dostu korumak kendilerine mahsus olup başkaları için bunları uygulamazlar. Gerçi Kur'an-ı Kerim'i okurlarsa da aklın ve şer'in tersine yorumlarla kendi bâtıl inanışlarına göre hatır ve hayale gelmez mânâlar verirler. Çünkü bazı filozofiye bağlı düşünüşlerle verenin eskiliğine inanarak takmış sözünü diyerek ruhun insandan hayvana, hayvandan da insana geçtiğine inanıp filân zaman filân iken filân kalıba girmiş, diye aralarında birtakım masallar söylerler. Ve Allah görünüşü ile her zaman bir kalıba girerek çoğu bu evrende ortaya çıkıp sonunda Hâkimde kendini gösterdi derler. Doğuşla nesiller bir olduğundan bir zaman maaz, bir zaman aziz ve bir zaman Hâkim onun vahdaniyetine aykırı düşmez, diye biemre'den önce babasında ve ceddinde bile kendini göstermişdir, inancı ile (Küllü yevm hüve fi şeenne) ayet-i kerîmesine her zaman bir görünüşde bulunur diye mânâ verirler.

Uydukları imam olan Hamza bile her zaman bir kalıpda bulunup bir zaman Hakkın Mesihi, bir zaman Süleyman bin Davud ve bir zaman Şuayb ve fisagors olmuşdur. Ve kerim Peygamberimiz bile odur ve Muhammed zamanının Hamzası Selman-ı Farisidir. Kur'an aslında Selmanı

Farisiye vahyolup onun kelâmıdır, Muhammed ondan almışdır, diye inanırlar. (Ya beni ekammüs sâlavet ve emri bil-ma'ruf ve inne an-il münker) Selman'in Muhammede söylediğidir. İnanışları kendi aralarında sır gibi saklayıp gizliliğine pek ziyade itina ederler, bilmeyene bunları söylemedikden başka pek ziyade emniyet ve itimadları olmadıkça kendi milletlerine bile açmazlar.

Bunun üzerine kendilerini iki parti sayıp bir partisine âkiller ve diğerine cahiller diyerek kadınlarını bile âkiller ve cahiller, diye ikiye ayırırlar. Âkıl olan kadına da Gayri güveyde der. Akıllı erkekler de ikiye ayrılır, biri hassa der ki, hakkiyle herkesce bilinir emniyetli kişi olup dini tam olarak öğrenmiş olanlardır. Diğeri Amine der ki, hakkında iyi düşünülen az çok Dürzi dinini öğrenmiş kimsede müctehid sayılır, ama cahil olanların kendi dininden ve ayinlerinden asla haberleri olmayıp yalnız Dürzi ismi altında bulunmaktan başka duyguları ve payları yoktur. Akıllı olanları nerede bulunurlarsa orada İbadet yeri olmak üzere Halvethaneler kullanıp şöyle ki Daire içinde Daireler çizip cuma gecelerinde her tabakanın takımı dış dairede toplanırlar, bir miktar vaaz ve nasihatlardan kuru üzüm gibi bir parça tatlı yenip Amme tabakası dışarı çıkıp gittikten sonra, Hasta tabakası ileri gelenleri iç daireye girip kapıları kaparlar, dini İslâma aykırı konularda konuşarak ayınlarını açar ve yaparlar. Akıllıların bir de tabaka-i Etkiyası vardır ki mütenezzihin derler. Bunlar pek sıkı ibadet ederler. Şöyle ki bazıları ölünceye kadar evlenmez, bazıları ömrü boyunca et yemez. Bazıları her gün oruç tutar, aralarında en maruf ve muteber şeyh Cebel-i Şuf da akıllılar Şeyhi Şeyh Hüseyin idi, asla yemiş yemezmiş. Fakat ne zaman yemiş çıksa ilkin birer defa tadıp ertesi yıla kadar bir daha ağzına koymazmış. Eshabından bazıları bu hususda kendisine itiraz ettikleri zaman eğer hiç tatmazsam bana kibir gelir, diye cevap verdiği söylenir ve bütün akıllılar cahil zamanlarında ne kadar içkiye alışık olsa düşkün de olsa akıllılar arasına girince içki içmezler ve kötü şeyler konuşmazlar. Yiyecek ve içecekde israf eylemezler. Zira onlara göre israf dine inananların birliğine büyük noksanlık verir. Hâkimlerin ve emirlerin malını haram sayıp hakimin ve ona hizmet edenlerin evlerinde yemek yemezler. Hattâ hâkim malı ile alınan bir hayvana yüklenip naklolunan şeyi bile yemezler ve mütenezzihin tabakasının ileri gelenleri daha çok ihtiyaçlı olup akıllardan başkasının evinde yiyip içmezler. Fakat hepsi tüccar malını nereden gelirse gelsin helâl sayıp böylece şüpheli akçayı aldıkları zaman tüccara varıp değişdirirler.

Anlatıldığı gibi Dürzilerin inanışları ile ayinleri arasında gizli tutulagelmiş olmasiyle dinlerinin ayrıntıları bilinmeksizin 1251 senesinde Mısır seraskeri bulunan İbrahim Paşa Vadi-üttün de onları vurduğu vakit Mısır askeri Dürzî mabedlerini yakıp yıkınca ve talan edince o vakit Be-

ni Şahab'dan Hâkim-i Cebel bulunan Emir Beşir'in Mısırlılar ile beraber bulunan askerleri birçok Dürzi kitaplarını ele geçirmiş olmalarıyle bu kitaplar bütün çevreye yayılıp hepsi Arabca yazılmış olduğu için bazıları Fransız ve İngiliz dillerine çevrilmiş ve bunlardan alıp Dürzi dinlerine dair sonra Arabca yazılmış ve bazı risaleler bile telif edilmişse de Dürzi'lerin sırlarını gizlenmek hususunda olan dikkat ve itinalarına dayanan meramlarını rümuz ve kinayetlerle yazdıklarından ve esas dinleri açık şeriat batın düşünceleri ortadan kaldırmasıyle Batıl inanışları ilm-i kelâm konuşmaları tasavvufda pek ileri varan coşkun takımının bazı makalelerine ve Rafıziler ve Had'ın ve özellikle Şi'ilerin taşkınlıklarından İsmailiye fırkasının uydurulmalarına karşı gelirken, hikâye eder gibi söyledikleriden dinlerindeki açık durum pek de ayrıntıları ile meydana çıkarılamamışdır.

Adı geçen İsmailiye Partisinin reisleri Ali Kul-u Abdullah bin Meymun-ül Kaddah ve Ali Kul-u Hamdan Karmut olmakla karamuta ve Kur'an'ın açıklığını tanımayıp Batın'ına inanmalariyle Batıniyye adını almışlardır. Ve yine seb'iyye de denilir. Zira, Şeriat, Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed aleyhisselâm ile İmam Muhammed doğru yoldadır. Bunların her ikisi arasında şeriat tamamlandığını 7 imam sağlarlar. Düşüncelerine göre her zamanda 7 doğru yola girme Hidayet'e ermek, birini örnek tutup ona uymak mevcud olup önceki dini yolda ileriyi düşünen zamanın imamıdır. İkincisi İmamın ilmini içinde toplayan delildir. Üçüncüsü delillerden ilim öğrenen kimselerdir ki Zumassa derler. Dördüncüsü çağrılanların en büyüğüdür ki, Mü'min dedikleri bu işe gönlü ile bağlı olanların derecelerini tertip eder. Beşincisi de isteklilerden söz alıp da onları İmamın cemaatine katmaya yetkili olandır. Altıncısı Meklebdir ki; mezheplerinde derecesi yüksek ise de mezhebe davete yetkili değildir. Fakat avcıların köpekleri gibi davete yetkili olana istekli için yol gösterir. Yedincisi davetçiye uyan, günahlarını bırakıp hakka dönen ve İmamın cemaatine katılandır. İşte İsmailiyye'nin esas inançları bu denli yalancı dinlerden kalma sarf edilen garip hikâyeler olup bunun üzerine birçok uydurmalarla batıl'ı kurarlar. Meselâ abdest imama sevgiden ibarettir. Teyemmüm İmam yokken, davete yetkili olandan günah işlemekden tövbe ile Hakka dönüştür. Dürziler de bu denli düşünceleri konuşma konusu yapıp gerek Hak, gerek batıl hepsini çürütüp hiç bir mezhebe benzemeyen tutumu ile Cenab-ı Hakka ortak kabul etmeye ve doğru yoldan sapmak gibi düşüncelerinden batıl inanışlarına bütünü ile girmek ve araşdırmak bu gibi yanlış yolda olanların karışık kuşkularını bilmekle olur. İlm-i Kelâm'da çalışmalarım, bilgim ve ilişkin olduğu için Dürzi'lerin de kendi kitaplarından bazıları ve gerek onlara temas eden risaleleri okudum, anlayabildiğim kadarı ile inançlarını az çok açıklamak uygun görülmüşdür.

Dürzi'ler kendi Batıl inançlarını yıldızları hesaplayarak, harflerin şekilleri gibi bir takım kuşku ve saçma hikâyeler üzerine kurmuşlardır. Meselâ Hamza'nın eshabı kendisine yardım eden Dervişleri peşinden gelenlerle Dürziliğin yayılması için yardımcı olanlar (164) olup Saddak kelimesi bile yıldız hesabı ile 164'e uygun düşündüğünden saddak maddesini sad ile değil de, Sin ile yazıp Sadık ve Erdak derler. Bir de Muhammedin «sallallahü aleyhi ve sellem» ailesiyle bütün eşlerini ve çocuklarını Dül-i mühim ile Huruf-u gedep derler ki yıldız hesabiyle (26) olup ona Hülefa-yi Raşidin'in sayısı eklenerek ortaya çıkan (30) sayısı Şad'ın yıldız hesabiyle uygun düşdüğü (90) sayısından düşünce geri kalan (60) olur ki Sin harfine uygun gelir. Düşüncelerine göre bu hesap da Saddak'ın Saddak yazılmasını gerektirir.

Yine anlatıldığı gibi tenasüh'e inanıp kendilerinin evliya saydıkları ileri gelen ikalden biri ölse ruhu Çin'e gidip orada bir kalıba girermiş, bu sebeple Çin dağlarından kendilerinin güya çok velileri varmış, diye düşünürler. Ve bugünkü insanlık dünyasından önce Çin'ler dünyası ve yeraltı dünyası gibi bir dünyalıların olduğunu söylerler. Hâkim biemre'den önce yetmiş geçmiş olay zamanı Devir sayıp her devri dört milyon dokuzyüzbin sene olmakla uzayda dünyanın gelişme günlerinden Hâkim zamanına kadar üçyüz kırk milyon sene geçmişdir. Hâkim'in devri kıyamet zamanındadır, diye Çin içinden Ye'cüc Me'cücün gelmesini beklerler. Ve Yecüc Mecüc'e saygı gösterip derlerki; bu saygı diğer kavim ikibuçuk milyon askerle Mekke'ye gelirler. Ertesi günü sabah Hâkim biemre onlara Beyt-i Şerif'in erkânından çıkar ve elindeki altın işlemeli ile insanları korkutup sonra kılıcı Hamza'nın eline verir o da köpek ile domuzu öldürüp sonra Kâbe'yi yıkarak bütün dünyânın hakimiyetini Dürzilere verir, geri kalan insanları reaya gibi kullanırlar. Şöyleki insanlar o zaman dört parti olup ilki kâl-i dürüz olup onlar Sultanlar, Vezirler ve Hakan olurlar. İkincisi Ehl-i Zahirdir ki Ehl-i İslâm ile Yahudi'lerdir. Üçüncüsü Ehl-i Batın dırki; Nisarî ile Siy'adır. Dördüncüsü Mürtedlerdir ki Dürzilerin cahilleridir. Ve Hamza birliği kuran Dürzi akıllılarından başkasının alınlarına damga vurup çizye koşar, daha bunun gibi hakaretler eder. Ama Dürzilerin akıllıları açıklandığı gibi servet ve saltanat sahipleri ve cahilleri diğer partilerden ziyade azap ve sıkıntılara katlanırlar. Zira onlar ehl-i imân iken vahdet yoluna girmemişlerdir, derler. Köpek ile domuzdan sözleri şunu anlatır: Bunlar iki görünüşden ibaret ve düşüncelerine şeytan iblisden başka olarak söylenen İblis'in ve esas şeytanın halidir, derler ve Natık ilk önce Âdem'den çıkıp sonra Nuh'a sonra Muhammed'e ve sonra Said bin Ahmed-ül Mehdiye geçti, deyip işte bu Mehdiyi bile ulu ve aziz peygamberlerimiz arasında birinin zamanında birer esas kuruluş olması ile böyle sayarlar ve yedisine de Natık adı verilip bunların her birinin zamanında birer esas kuruluş olması ile böylece ilk

önce, Şit bin Âdem de, çıktı ki Âdemin esasıdır ve Sam'a, sonra İsmail'e, sonra Harun'a, sonra Şem'un'a, sonra Ali bin Eba Talibe ve Said zamanında Kaddaha geçdi derler.

Düşüncelerine göre Natık şeriat adamına zahire ve esas şeriat adamının Batını demek olup Hâkim biemrenin huzurunda iki şeriatı bile ayırmakla yerine kendisinin tevhid'i ve İbadeti geldi, diye inandıkları için kullandıkları sözlükleri gereğince Ehl-i zahir olan Sünnilere münkir, kâfir ve ehl-i batın olan Şiilere müşrik derler. Böylece Zâhirî ve batınî mükellefiyetler bir kenara atılıp meselâ Rafızî ve Elhad'ın batıl inançlarınca Salât yani namaz Hazret-i Ali ile ona dost ve bağlı olanlar arasında bir sıla ve bağlılık kurmak için bir and olup buna erişenler Şeyhinin sevgisinden uzak olmaları lâzım gelir ve (**İnnes-salâte tenha an-il fahşa'i vel münker**) ayet-i kerimesinde fahşa ile münker'den Ebubekir ile Ömer anlaşılmalıdır, derler. Ve keza zekât alıp vermekden ibaret olup tecelli Hazret-i Ali'ye ve evlâdına muhabbet ve teberra, Ebubekir, Ömer, Osman'a ve onlarla bağlantısı olan diğer Eshab'a «rıdvanullahü teâlâ aleyhim ecmain» düşmanlık ve kindir derler. İşte uydurucuların esas inanışları bu kötü düşüncedir.

Ama Dürziler Salat ve Zekât-ı şer'iyye'yi inkâr ettikleri gibi Rafızilerin bu denli geçersiz inançları bile inkâr ederek Hâkim biemre Şeriat-ı Zahire ve Batına'yı ortadan kaldırıp tanımamakla hakikaten namaz kılanlar kendisinin Allah olduğunu onaylayıp ona ibadet ve tazimden ibarettir. Zekât bile manâda yani Zâhir ve batından kalbi temizlemek kısaca büsbütün geçmişdeki inançlardan geçmekdir, diye düşünürler. Yorumlarlar, yine Kur'anla kesinleşmiş olan bütün dini mecburiyetlerini inkâr ettikleri gibi Rafızî Velhad'ın kâfir oluşunun, dinen sapmasını, vesair dinleri inkâr ederler. Her birinin dışında ve hepsinden ahlâk ve insanlık dışı tutumu ile sapık bir toplum Velhad'a giderler. Bu da nakz-ı hafi adlı risalelerini okuyunca belli olur. Ve Hazret-i Âdem-in Kerim Peygamber olduğuna inanırlar. Ancak insanın şekil değiştirdiğini de düşünebildikleri için topraktan halk olduğunu inkâr ederek âdem üçdür, üçünün de diğer insanlar gibi anası ve babası vardır. İlki Âdem-i Safâ'dır ki; Kerim Peygamber olan Âdem budur. İkincisi Âdem-i Arî ve üçüncüsü Âdemi Nas olup bunlar da Ashabı, ileri gelen Kabile reisi veya vekili, davetçileri olup işte Melâike-i kiram bunlardan ibarettir ve Âdem'e olan İblis olup şeytan bile İblis'in eshabındandır, diye Hazret-i Âdem hakkında olan Kur'an ayetlerinin hepsine kendi batıl inanışları üzerine hayale gelmedik anlamlar verir ve derler ki:

Âdem-i Safâ bundan önceki devirlerde Allahın birliğine davet hizmetini etmişdi ki, o vakit daha henüz Âdem diye adlandırılmamışdı. Ve ortaya çıkışı cin dünyası devrinde idi ki; onlar Âdem'e ibadet ederlerdi. Ve o vakit Hâkim biemre'nin insan olması nedeniyle yani insan kalıbın-

da bulunması ile adı Yaradan idi. İşte ehl-i Fers'in Bari hûda (Yaradan Allah) sözü bundan çıkmadır. Ve adamın asıl doğduğu yer Hindistan'da Âdeminiyye denilen şehir olup adı Şatnil ve babasının adı Daniel idi ve görünüş de tabib-i ecsam olup hakikatte ulûmu tevhidiye ile tabib-i Ervah idi. Bu halde beldesinden çıkıp Yemen beldesinde Sırna adlı beldeye geldi. Sırna Arabca (mucize) demektir.

Bu bölgeye girince ahalisini Allah'ın ortağı olduğuna inanan insanlar olduğunu görünce onlara Allahın bir olduğunu anlatıp Tevhid-i Bari'ye davet eyledi. Onların da bir partisi uyarak muvahhid oldu, bir partisi de müşrik kalınca memleket iki partili oldu. Şatnil müvahhid düşünürlerini (binu an-il müşrikin) yani müşriklerden yakın ve uzak olan deyince onlar da emrine uyarak müşriklerden uzaklaşıp bu iki parti arasında Beynunet ortaya çıkınca kendilerine, Ben denilerek Ben devri ortaya çıkdı. Cin dünyasında İblis de insanları Allahın birliğine davet edip kendi ismi, Haris ve babasının ismi Termah idi. Aslında İsfehanlı olup o da Sırna bölgesinde otururdu, zaman gelince Allah, Şatnil'i anlatıldığı tevhid daveti görevi ile ortaya çıkardı ise de meleklere yani tevhid-i Barî davetçilerine hitap edip Şatnil'e başeğip itaat ve secde etmelerini emretti. Onlar da bu emre uyarak Şatnil'in eshap ve maiyeti erkânı, hudud ve nakibleri davet olundular.

İllâ İsfehanlı Hâris bin Terman kendisinin davette kıdeminden söz açarak Beni Nar-ı Halis yani yalnız hakiki ilim'e davet nurundan halk ettin ve Şatnil'i toprak sayılan konuşmadan halk eyledin. Yani İshap ve tabi olanlarıyla konuşmadan meydana çıkardın, deyip kibirlenmeğe ve emre uymakdan çekindiğinden Ayn-ı Cennet gibi sayılan Daire-i Davet'den çıkarıp, Hududun hepsi ve erkân tevhidden düşürüldü. Ama Şatnil böylece hudud, erkân ve nakiblerini tamamlayıp tertiple tevhid'e davete başlayınca kendisine Âdem denildi ki: Davet yapanların imamı demekdir.

Çünkü bu davete uyan müstecibin Âdem'le bildirilmiş olduğundan, Beşer adını aldılar. Onların Tevhid'i kabul etmeleriyle Âdem de din emrinde onların babası olmuş olduğundan Eb-ül Beşer denildi ve eşi Huy müminleri hakiki ilim ruhu ile razı edip terbiye ettiğinden Üm-mül Beşer oldu. Ve Âdem Ehab ve Erkân olan davetçilerini etrafa yayıp davet emrine başlayınca İsfehanlı Hâris onu ters davranışına karşı koymakla İblis denilip bu yüzden memleket iki parti olmak lâzım geldi. Ve Âdem kendisine bağlı olanların İblisd'en ve onun kavmi olan Cin'den uzak durmalarını emretti. Onlar da birbirleriyle karşılaşınca (İhcür ve hizbehu) yani «İblis'i ve onun kavmini terkedip onlardan uzaklaş» derlerdi. Bu yüzden Sırna bölgesine Hecer adını vermişlerdir. Ve Âdem'in şeriatı yalnız, güzel tevhid şeriatı olup ondan sonra pek çok şeriat ortaya çıkarılmışdır. Ve nihayet bu zamanın adamı olan Hamza bin Ahmed-ül Safâ

zuhur eyledi ki; onun şeriati de böylece sade Tevhid'e davetten ibaret davet emri eski haline dönmüş oldu. Âdem-i Safâ işte bu Şatnildir ki; yazıldığı gibi davetle görevlendirilince kendisinin Eshab ve Nakib'leri 12 olup hepsi onun şeriat Hudud'u, davet melekleri idiler. Bunların birincisi Basra ile Ahnuh, İkincisi Serema bölgesinden Şerh adlı zat idi ki; Şit diye adlandırılır. İkisi de bu Âdem'in halifeleridir; ama ikinci Âdem ki; Kur'anda da (**assa rahbehü**) diye adı geçer. İşte bu Annuhdur. (**fenesiyye velem necidlehü az men**) diye üçüncü Âdem'in, adı geçer. Şit diye üçüncü Âdem'in, adı geçer. Şit diye adlandırılan geçen açıklamada Âdem-i safa eshap ve nakipleri içinde bu ikisini seçip dönünce, kendi makamına geçirdiğinden ikisine de Âdem denilmiştir. İkisini de davet cennetinde oturtup ancak Ahnuh tertipte önceliği ile erkek ve-Şerh dişi olarak görünmüşdür. Ve Allah'dan başkasına ibadet etmemek ve imamları olan Şatnil'in dediğinden çıkmamak üzere Şit'den yeniden söz alınmış ve Ahnuh'a da ağızdan vasiyet olunmuştur. Ve Allah'a gerek sen ve gerek arkadaşın olan Şit, Davet cennetinde kalıp faziletlere yüreği tok, kanmış olunuz; fakat bu ağaçlara yaklaşmayınız. Yani Şatnilik yükseliş ve mertebesini iddiaya kalkışmayınız ki; zulüm işleyenlerden yani sözünü tutmayanlardan olmayınız demişken; onları şeytan aldatarak rütbelerinden düşürdü. Şöyleki; İblis Şeytan tarafından Dava açmağa izinli oldu. Adı HABİL idi. Vahye de Ahnuh'un davetçilerinden Anil adlı kimse idi. Ve Tilus da yine Ahnuh tarafından Davaya izinli olup, adı Tabuh idi.

Habil daima Anil ve Tabuh'a gelip giderdi. Birgün Ahnuh efendimiz ile kardeşi Şit'e kendi hayırları için bir nasihatım vardır. Beni yanına koysanız, diye ANİL ve Tabuh'a yalvarınca onlar da Habil'i Ahnuh ile, Şit huzuruna getirdiler. Ahnuh Habil'i görünce, anlıyorsun ki; dine karşı gelmekden, karışıklık çıkarmaktan artık vazgeçtin, deyince Habil (**Lâ ve hak-ûl Bar**) yalnız size nasihat için geldim, işittiğime göre Mevlâna El-Bar İmamet Ahnuh'undur ve Şerh de onun halifesidir ve bu yüzden Şatnil size fenalık ediyor, der. Bunu söylemekden garazım yalnız hepimizin iyiliğimizi isteyerek bunu hatırlatmakdır, dedi. Ahnuh da Şeytanın sözüne adanınca İmamlığa kalkışıp Şit'i halife naspetti. O da ahdını unudup kabul etti. Ve Ahnuh hakkı olmayan bir rütbeyi iddia ve Şit de davasını onaylamakla Ahnuh Habil'in sözüne aldanıp İmamına asi oldu, diye müstecibin arasında bağrıldı ve ayıpları meydana çıkmakla ikisi de yaptıkları için «keşke yapmasaydık» diyerek epiyce ağlaşdıkdan sonra Yen Şatnil'in kayırmasıyle suçlarını Allah affedip eski durumlarına getirdi. İşte (**fetelekkâ Ademü min Rabbihi kelimat-ı fetebe aleyhi**), âyetinde kelimat beş tarafdan ibaret olup Şatnil de beş harf olmakla ona işarettir, diye yorumlarlar.

Dünya adamı dediğimiz işte bu zaman adamıdır. Cenab-ı bari bu zamanın halkına lütf ve merhamet ede gelmiş olup ta ki; onlar niyet-

lerini değiştirip doğru yola ters gittilerse de o vakit o da nimet ve lütuflarını onlardan alıp çekip kopardı ve kendi Şeriatleri dışında bir şeriat ile onlara Nuh'u gösterip gönderdi ki onları yokluğa ibadetle putlarda birleşmeğe davet edip iyman edenlere, Zafir etmeyenlere kâfir dedi. O da erkân ve nakibleri nasbında Âdem-i Safâ ya benzeyip on iki eshap ve halifeleri vardı. Ve esası Sam idi. Sonra İbrahim bin Azer çıkdı. Azer' in ismi Ahnuh der ki; oğlu İbrahim zuhur edip kendi şeriatiyle Nuhun, Şeriatini değiştirip İsmail'i esas nasp ve tayin eyledi. Ve onun da on iki hudud ve erkân daveti ve otuz davetcisi vardı ki; halkı yokluğa ibadetle putlarda birleşmeğe ve İbrahim'e ibadete davet ederlerdi ve kabul edenlere mümin etmeyenlere kâfir denirdi, sonra Musa ortaya çıkınca İbrahim'in şeriatini değiştirdi. Ve Hârun'u esas naspetti. Onun da on iki eshabı vardı ki Havariyün'dur. Onlar da halkı yokluğa ibadetle put birliğine İsa'nın itaatine ve ayakda duran delil büyük ve küçük gökdeki yıldızları doğuranın manevi evlâdı olduğu inancına davet ederlerdi. Lâkin çoğunlukla onun söz ve işaretlerini anlayamadıklarından kabul edenlere mü'min ve etmeyenlere kâfir denildi. Sonra Muhammed bin Abdullah kılıç ile ortaya çıkıp bütün şeriatleri kaldırdı. Bu şeriat sahiplerine Cizye koyup Ali'yi esas nasbetti. Onun da on iki şeriat erkânı vardı ki dört halife ile diğer büyükler seçkin kimselerdir. Bunlardan birisi de Muaviye olup tertipde Osman'dan sonra idi. Ve Ali esas olunca ona işden el çektirdi. Fakat Muaviye de «senin nasbından önce Hazret-i Muhammed beni nasb eyledi,» diye karşı koymaya kalkdı. Osman'dan sonra Hilâfet davası gördü. Ve Muhammed'in şeriatini kabul edenlere mümin ve müslim denip etmeyenlere de kâfir şaki adı verilerek esir sayılıp cizye'ye bağlanmışlardır. Halbuki kılıç kalkıp da diğer bütün dinlere öyle din olamaz yoktur, deyip ayakta duran delil ve ayağa kalkan zata özel şeriat teklif sahipleri kararlarını birbirleriyle anlaşarak tâbi olanları kötülük yapılmasından korumak lâzım gelirdi. Böyle birini tutmayan hallerden hakikatte görünüşte pek az değişik oldukları halde bütün bu işde söz sahibi olanlar kıyamete benzetip, taklid etmiş oldukları bellidir.

Bundan sonra da bir söz söyleyen çıktı. Bu da Said-i Mehdi olup esası Kaddah idi. Onunla asırlar tamam olup kıyamet zamanı geldi ve **(Yevme Yeda'-üd da'ilâ Şey'-i nekir)** ayetinde olan şey'-nekir arzu edilen şey bu devirde davet olunan ibadeti Hâkimdir ki; onu bütün söz sahipleri, esaslar ve kendilerine bağlı olanlar inkâr ederler deyip bu ayete de sair ayetler gibi kendi batıl görüşlerine göre böyle esası ve mesasi yok, bir mânâ vermişlerdir. İşte Dürzilerin batıl inançları böyle olup bu inançlar birtakım acaip saçma sapan sözler yalancı tapmak hikâyeleri olarak biraz düşünce ve anlayışı olanlar bunların Hak dinine ters düşdüğünü anlayacağından böyle şey yokdur, olamaz, demeğe ihtiyaç yoktur. Fakat bunların zarar veren görünüşleri **(Min yedallel-üllah fe-**

maale min Had) ayeti kerimesiyle karşılaştırılarak okunur ve düşünülürse Allah'ın ötedenberi veregeldiği iyiliklerle elegeçen nimet Dini mübin-i Muhammed için büyük gönül rahatlığı ile **Ehamdü lillâh al âdin-ül İslâm)** diye farz olan teşekkürün edasına ve Hatem-ül enbiya aleyhi ekmel-üt Tahaya Hazretlerine namazlarda dua etmek, ondan olanlarla eshabına ve bağlı olanlarına teslimat ve turziyenin karşılıksız verilmesine yeniden istek duyulur.

İnançlar kitabında bazı temelsiz ve doğru olmayan mezhepleri yayıp başka din yokdur diye başlanmasiyle hak dinine ters olduğu bilinip de sakınmak maksadına dayanır. Ama böyle aslı faslı yok inançların hak dinine aykırı düşdüğü açıkça görüldüğünden bunların yayılması ve anlatılması yalnız garip şeyler olduğunu göstermek ve eshabının pek beyhude yere karanlık ve zararlı düşünceler içinde kaldıklarını açık ve uzak görüşlü olanlara arzedip uyarmak bir kat daha Allah'ın bize verdiği güzel şeylere teşekküre zorlamak için anlatıp söyledikden sonra, Ber-ruş-Şam tarafında Dürzi ayinlerine yakin ve daha garip bir de Nasiri mezhebi vardı. Bu yönde onun da topluca anlatılması uygun görülmüşdür.

Nasiri'ler Ber-rüş-Şam'da Lâzikiye ve Trablus bölgesi dağlarında oturup yerleşmişlerdir. Şam ile Salihiyye de bile bulunurlar. Bunlar da Batınilerden bir parti olup Dürzi'ler gibi korkup çekindikleri şeyler vardır. Yani Mezheb ve dinlerini saklayıp İslâm gibi görünürler. Bunların akıllı ve cahilleri vardır. Ruhun bir cisimden diğerine bazen insandan hayvana tersine hayvandan insana geçtiğine inandıkları için gerçekden Dürzilere benzerler. Ama inançlarının açıklamasına girişildiği zaman aralarından geniş ayrılık görülür. Şöyle ki: Dürzi'lerin iffeti olup zinadan sakınırlar. Ama Nasiri'ler zinayı dinlerince yasak olmayan bir şey inancındadırlar. Bir erkeğin kendi mezhebinde olanlara bir kadının mahremiyetini kirletip herkesin kullanacağı halde bırakmasiyle ve bu ilk alış veriş yapmasıyle derecesi yükselir. Fakat bunların Nasiri'lerin ikal denilen akıllı olanlardan olmaları şart olduğundan bunu bilmiyenlerle cahillerin çekinmesi lâzım gelir, derler ve Nasiriyye bir çok partilere ayrılmış olduğundan, bazıları kadınları hayvanat derecesinde sayıp inanarak kendilerinin söz söylemek hakkından uzak olduklarına inanırlar. Onların erkekler gibi Allah tarafından mükâfatlandırılmayacağına, ileride iyi günleri olmayıp ölmesiyle bütün yok olduklarına inanırlar.

Dürziler insanların ruhlarını yalnız insana ve belki hangi milletten ise yine o milletin bir kalıba yer değiştirmesine inanıp Dürzi ruhunun yine Dürzi'ye ve Müslimin Müslime ve yine hangi dinde ise yine o dinden bir cesede yer değiştirir ve meselâ bir Dürzi tanassur etse yahud Sünni olsa ve bu halde iken ölse elbette annesi zina etmişdir. Zira hâkim' in ortaya çıkışı ile kapı kapandı. İman eden etti ve kalan kaldı ve ümit

kesildi ve artık kimsenin bir başkasının dinine girmesine vasat kalmadı, derler.

Ama Nasiri'ler insan ruhunun dört ayaklı hayvan, haşarat ve belki madenlere geçişine bile inanırlar ve düşüncelerine göre ölümün farklı oluşu dinlerince yasak olmayan şeylere inançlarında ve karşı koyan hal ve şanı olup misafirsever ve garibleri koruyan kimselerin ruhları mertebelerine göre insan cesedlerine geçer. Meselâ temize çıkmış, dinlerine inancı olan hayır sahibi güzel işleri yapan iyi insanların en yükseğinden olan hükümdar evlâdları ve sultanlara ve eğer kendilerinden aşağı tabakada ise ona göre onların alt tabakasına ve eğer pek kötü kişi ise ölünce köpek ve domuza benzeyen hayvanların hangisinin zamanına rastlarsa onun cesedine geçer.

Hatta pek büyük azaba müstahak ise ateşde yanmak için demir gibi bazı madenlere geçer. Fakat ruhun bu devri ceza vermekle uyarmak için ve terbiye etmek içindir. Temizleninceye kadar böylece tekrarlanır ve nihayet olgunlaşınca gökde bir yıldız olur derler. Allahlık ve Peygamberlik hakkındaki batıl düşünce hiç bir milletin inancına benzemez. Şöyle ki; Allahlık Habil'e ve ondan Şit'e geçti ve Âdem Kerim Peygamberdi, sonra Allahlık İsmail'e ve Peygamberlik İbrahim'e geçti, sonra Peygamberlik Musa'ya ve ondan İsa'ya, ondan sonra Hazret-i Muhammed bin Abdullah'a geçtiği gibi Allahlık da Haruna ve ondan Nasiriler arasında Batras diye anılan Şem'una ve ondan Ali bin Ebu Talib'e geçip ta ki Cennete giden açık mavi elbiseye bürünüp de göğe çıkınca güneş yükselinceye dek orada kaldığına ve halâ güneşde olduğuna aldanarak gökdeki büyük yıldızların Nasiri ikalının ruhlarıdır, diye inandıklarından güneş'e doğarken ve batarken secde edip yıldızlara da hürmet ederler ve dualarında istekleri varsa görünen yıldızlar hürmetine en iyisinden isterler ve Eshab-ı Kirâmdan Mikdad bin Eb-il Esved'e Rabbinnas deyip Ali Muhammed'i ve o da Selman'ı, o da Mikdadı ve Mikdad sair insanları hak eyledi derler. Cami ve kiliseler gibi özel mabedleri olmadığı için, her vakit evlerinde toplanıp ikâl ve şeyhleri gibi biraz kısas, hurafe ve ahbar okuyup buna bayram derler ve bu gibi bayram toplantıları için her zaman evlerinde özel mahfuz mahalleri olup ona yabancı giremez ve ne yaptıklarını bilemez ve eğer kazara girecek olsa hiç durmadan onu gizlice öldürüp yok etmeğe çalışırlar. Iyd-i Milâd ve yılbaşı gibi kendilerine özel bayram günleri bile vardır ve en büyük bayramları 4 nisan günü Nevruz bayramıdır.

Kısaca çeşidli yönlerden Dürzi'lere benzedikleri gibi güneşle yıldızlara tapmaklarıyle mecus'a da benzerler ve Batras'ı saygıyla yükseltmek ve dinî toplantılarında şarab kullanmak ve içilmesini helâl saymak ve Nasara ile beraber bayram etmek gibi şeylerle de Nasara'ya yani İseviyet

ve Hıristiyanlığa benzerler. Hazret-i Ali'ye ve on iki imama saygı gösterip onları yüksek gördükleri için Rafızilere benzerler. İç yüzü ile hepsine aykırı olup, bütün milletlerin durumu dışındadırlar. Kötü inançlara sahip olanlardan Allah korusun. (Hafaznâ Allah min şurûr-u akâidühüm).

TAHİR ÖMER'İN ORTAYA ÇIKIŞI VE CEZAR'IN BER-RÜŞ-ZAM'DA NAM VE ŞANININ ORTAYA ÇIKIŞI VE BER-RÜŞ-ŞAM'IN BAZI HARB OLAYLARI

Şeyh Tahir Ömerin Ber-rüş-Şam'da bağımsızlığını ve nüfuzunu artırması şöyle anlatılır: Zeydan adlı kimse Medine'den Safed bölgesine gelmiş ve Ömer adından işte bu Tahir Ömer doğunca Zahir diye ad verilip Arab geleneğine göre isim babasının adını aldığından Zahir Ömer denilmişdir. Fakat Zahir adını tahir olarak ora halkı dillerine yakışdırdığından Tahir Ömer diye ün salmışdır. Maan oğullarından sonra Safed bölgesi Ben-i Şahab eline geçmekle Tahir Ömer ilk önce onların tarafından Hâkim nasbolunmuşdu. Ancak günden güne servetini artırarak kuvvetlenmiş, Akkâ, Sayda, Yafa, Hayfa, Remle, Nablus ve Safed topraklarının tamamına el koymuşdur.

Kendisinin idare merkezi Akkâ olup oğullarından her biri birer nahiyede hükümet ederdi. Sayda ve Safed bölgeleri oğlu Şeyh Ali Zahir'in elinde olup Bilâd-i Beşare hesabı olan Beni Metval Şeyhler onun emri altında idi. Bilindiği gibi sabık Ali Bey devlete isyan ettiği zaman Tahir Ömer de ona tabi olmuş ve sonra Ali Bey mağlûp olup, Mısır'dan çıkınca ona sığınarak Akkâ'ya geldiği zaman, Mısır'ı tekrar ele geçirmek için Ruslar'dan yardım istiyerek o vakit Akdeniz'de bulunan Rus donanmasını da Akkâ'ya getirmişdi.

Bu sırada Tahir Ömer Oğullariyle Beni Şahab arasında düşmanlık çıkınca Şam tarafından da Tahir Ömer üzerine asker sevk olunduğundan, Ali Bey gerek maiyetinde bulunan Mısır askerleri ve gerek getirdiği Rus donanmasını Tahir Ömer yardım için beri tarafa göndermeğe mecbur olmuşdu.

İşler bu yolda iken yukarıda anlattığımız gibi Cezar Mısır'dan kaçarak İstanbul'a geldikden sonra, Haleb'e oradan Şam'a gidip geçinecek bir iş bulamadığından (184) senesinde Beyrut'a, oradan Deyrilkamer'e gelip o vakit Beni Şahab'dan Cebeli Duruz hâkimi bulunan Emir Yusuf kendisine çokca hürmet etmekle bir müddet onun yanında oturduktan sonra Şam'a dönüp bir zaman da orada bir akçasız sefalet çekdikten sonra, bir aralık Kıyafettin de Mısır'a giderek üç gece kadar evinde kaldıkdan sonra evindeki malını alıp tekrar Şam'a gelmişdi. (185) se-

nesi ortasında Şam'da otururken, anlatıldığı gibi Dürzi'lerle Tahir Ömer' in oğulları arasında çıkan düşmanlığını fırsat bilerek Mısırlı vekil Osman Paşa Şam Seraskeri nasbolunup Dürzilerle birleşerek Sayda'nın Tahir Ömer'den kurtarılması için görevlendirilince Osman Paşa da fazlaca asker toplayıp eski Kudüs mütesellimi Halil Paşa'yı Başbuğ nasb tayin ederek yanına Cezar Ahmed beyi de katıp Sayda üzerine göndermekle beraber Şam'dan hareket edip Sayda yakınında Dürzi askeriyle birleşerek Sayda üzerine harekete geçmişlerdir.

Tahir Ömer'in oğlu Şeyh Ali Tahir de kendi askerini ve o esnada Ali Beyle beraber Mısır'dan gelmiş olan Mısır askerini alıp karşı çıkınca Sayda yakınında Sehl-il Gaziye adlı yerde iki kısım çarpışınca eşkıya tarafı galip gelince Dürziler dağa ve devlet askeri de Şam'a çekildiler. Bu sırada Rus donanması da herkes uyurken Beyrut yakınına gelip demir atmışdı Açıklandığı gibi Ali Bey Mısır'ı tekrar elegeçirmek, Rus donanmasını Sayda'yı koruması için o bölgeye göndermişken Şam askeri ile Dürziler mağlup olunca Rus donanması herkes uykuda iken şafakla beraber Beyrut ile hükûmeti Emir Yusuf'a bırakan amcası Emir Mansur bazı han ve evleri talan ettikden sonra yine gemilerine dönmüşlerdir.

24 sene Cebel emri olup da kendi isteği ve arzusu ile hükümeti Emir Yusuf'a bırakan amcası Emir Mansur da bu esnada Beyrut'da oturduğu sırada Rus donanmasının böyle birden Beyrut yakınına geldiğini görünce beni Şahab'dan bazılarını yanına alarak Beyrut'tan kaçmışdı. Fakat Tahir Ömer'le aralarında eski bir hukuk, dostluk olduğu için donanma amiraline 25 bin Riyal verip gözünü doyurmuş ve inandırarak geri çevirmişdir. Fakat Emir Yusuf donanmasının gelip de böyle zarar verdiğini Osman Paşa'ya haber verince Beyrut'un korunması için bir mikdar askerle Cezar Ahmed Beyrut'a gönderilmesini istida eylemiş olduğundan, Osman Paşa da bir Magribi askeriyle kethudasını ve Cezarı Beyrut'a gönderdi. Çünkü o vakit Beyrut Beni Şahab elinde idi. Emir Yusuf Beyrut kalesini Cezar'a teslim edip bırakmış ve kale muhafızları, sair görevlileri çağırıp Cezar'ın emrine itaat etmelerini emir ve tenbih edip kendisi de bu sırada Cebel bölgesinde isyan etmiş olan Beni Hamade şeyhlerini basdırmak üzere Cezar'la beraber gelen mağriplileri alıp o tarafa yürümüşdü. İşi bitirip Beyrut'a dönünce Cezar'ın ve Kethuda beyin Beyrut'da oturmalarına ihtiyaç kalmadığından Kethuda Bey Şam'a döneceği sırada, Emir Yusuf Cezar'ın Beyrut müdafası için kalması gereği için amcası Emir Mansur ile konuşup Emir Mansur, Cezar'ın durum ve davranışını beğenmiyerek buna emniyet pek doğru olmaz. Bir kere Beyrut'da yerleşirse, sonra çıkaramazsın diye Cezar'ın da Şam'a gönderilmesini uygun görerek tavsiye etmiş ise de, Emir Yusuf amcasının

bu nasihatını dinlemedi ve Cezar'ı yine Beyrut muhafazasında alıkoydu. Kethüda Şam'a dönünce bile Cezar Beyrut muhafazasında kalıp yine memleket işlerinin başına geçmişdi.

Ancak bu sırada Cezar'ın ünü meydana çıkıp anlatıldığı gibi Eb-üz Zeheb'le aralarında olan olaydan ötürü Ebüz Zeheb o bölgede onun bulunduğunu istemediğinde (1186) yılı ortasında Emir Yusuf'a gizli bir mektup yazıp Cezar'ın Mısır'da iken ortaya çıkan hainliklerinden söz açarak onun öldürülmesini ve başının gönderilmesi halinde kendisine 200.000 Riyal vaad etmişdi. Lâkin bu ortamda Cezar Osmanlı Devleti gözünde de ün kazandığından Osmanlı Devletinin azarından, kötü davranışından korkarım, diye özür dileyip Emir Yusuf tarafından Eb-üz-Zeheb'e cevap yazılmışdır.

Bundan sonra Cezar Beyrut kalesinin yıkılan yerlerini onarıp, hükümet etmeğe başlayıp bu yolda olan hırs ve eğilimini gören Emir Yusuf şüphelendi. Şöyle ki; kalenin onarılıp tahkimi bittiği halde, Cezar'ı buradan çıkarmak zor olur, düşüncesiyle kalenin muhafazasını ben Osmanlı Devletine taahhüd ederim, diye Cezar'a yazı yazmışsa da, Cezar tanımayıp dediğini yapmamış ve evvelkinden çok kalenin tahkimine önem verdiğinden başka Cebel halkının silâhlı olarak kaleye girmesini yasaklamışdı.

Emir Yusuf askeri ile Beyrut üzerine yürüdüğünü Cezar Emir Yusuf'la haber gönderip, kendisi bazı adamları ile Emir Yusuf bir o kadar az adamiyle bir yerde konuşulup kavga çıkarılmamasını isteyince Emir Yusuf da böylece az adamla Beyrut yakınında Cezar'la konuştular. Cezar Emir Yusuf'u kurnaz bir dille inandırıp 40 gün mehil almışdı. Bu 40 gün içinde Beyrut'u terkedip, Şam'a, gideceğine dair aralarında mukavele yapılmış, Emir Yusuf da Cebel'e geri dönmüşdü. Cezar da Beyrut'a gelip geceyi gündüze katarak 40 gün içinde kalenin bütün levazım ve mühimmatını tamamladıktan sonra mukavele gereğince Şam'a çekilsin, diye Emir Yusuf tarafından gelen habere karşı koydukdan başka, kaledeki Mağribi'leri de zaman zaman kaleden çıkarıp, bölgeyi ve köyleri yağma etmeye başladı. Bunun üzerine Emir Yusuf büyük sayıda askerle gelip Beyrut'u karadan sardıkdan başka Tahir Ömere' müracaat edip, onun aracılığı ile o vakit Kıbrıs dolaylarında bulunan Rus donanmasını getirmek istemiş ve bunun için donanma kumandanına altıyüz kese akça vaadetmişdi. Rus donanması da denizden Beyrut'u döğmeğe başlamıştı.

Dört ay kadar karadan ve denizden Beyrut kuşatıldı. Nihayet yiyecekden eser kalmayınca Cezar vire ile kaleyi teslim etmeğe mecbur oldu. Bu yolda Tahir Ömer'i aracı yaparak kendine ve adamlarına bir zarar erişdirilmemek şartiyle kaleyi Tahir Ömer tarafından gelen adama

ve o da Emir Yusuf'a teslim etti, sonra Cezar adamlariyle Akka'ya gelince Tahir Ömer kendisini hoş tutup, saygı gösterdi. Hayvanat ve yük hayvanı, süt ve et hayvanı verip uğurlayarak Şam'a gönderdi. Fakat Şam'a gelince Tahir Ömer'in hayvanlarını ele geçirmiş, geri vermekden vaz geçmişdir. Ve Emir Yusuf Beyrut'a girince halka altı yüz kese ceza yüklemiş, yaptığı anlaşmaya göre donanma kumandanına teslim etmişdir.

Tahir Ömer'le Emir Yusuf'un arasında bir zamandanberi açıkça görülen düşmanlık böylece konuşup, anlaşmaya dönüşmüş ve bu ortamda Tahir Ömer yaptıklarını affetdirmek kaygısına düşmüşdü. Şam valisi Osman Paşa da Sayda eyaletinin bin akça geri kalanını verdikden sonra her sene dörder yüz ellişer kese mukataa malını vermek şartiyle suçunu Osmanlı Devletine affetdireceğine söz vermiş ve hatta bu sırada Sultan Mustafa Hazrtlerinin ölümünden dolayı sağa sola yapılan yayın sırasında Şam valisi tarafından Emir Yusuf'a gönderilen yazıda Ömer'in Osmanlı Devletine baş eğdiğini, kendisi de keyfiyeti Osmanlı devletine bildirip affettirmeği sağlayacağını yazmışdır. Tahir Ömer de İstanbul'a gönderdiği mektubuna vekil Osman Paşa'nın o bölgeye serasker nasboluncaya kadar arada soğukluk devam etmiş ise de bugün böyle bir şey kalmadığını anlatarak, kusurlarını gidermeğe başlamış, bu da yazıldığı gibi Osman Paşa tarafından İstanbul'a bildirilince Osmanlı Devleti tarafından da inhası kabul olununca her taraf birleşerek Şam dolaylarında dostluk ve anlaşma gelişerek gaile bertaraf olmuşdu.

Lâkin bu karşılık muhabbet ve birlik çok sürmedi. Osman Paşa ile Emir Yusuf arasında düşmanlık çıkınca Osman Paşa 15 000'den fazla askerle çıkıp Buka' toprağında çadır kurunca iki taraf savaşa başladı. Emir Yusuf beni Mutevl'in en büyük şeyhi Şeyh Nasıf Nisar'dan yardım istey ince Şeyh Nasıf da askeri ile derhal Buka bölgesine gelmişdi. Bu haberler Osman Paşa'ya gelince gece Şam'a kaçtı. Dürziler de gelip çadırları ve topları ele geçirip talan ettiler. İşte bundan dolayı Osman Paşa'nın vezareti kaldırılıp Şam işlerinin yönetimi Azimzade Mehmet Paşa'ya verildi.

IRAK'DA OLUP BİTENLER

Bağdat şehri Abbasi Halifelerinin kurduğu bir şehirdir, ötedenberi kargaşalık ve bölünmelerin kaynağı oldu ve eskiden beri idare merkezi olarak kullanıldı. Bu durumu ile Osmanlı devletine girince Kürdistan tarafı Bağdat valiliği nezaretinde bulundu. Ümerasına işden elçekdirmek ve nasb işleri gerçekde Bağdat valilerinin buyruldusu ile olur ise de ocaklık olarak sayılı hanedanlara imtiyaz ve muhtariyet tanımazdı. Bunlardan Baban hanedanı çok kuvvetli olduklarından, Baban sancağına el koyduklarından başka çoğu Kürdistanın başka yerlerinde de nüfuz ve

hükümleri geçerli idi. Zaman zaman birbirlerine dişlerini gıcırdatıp kılıçlarını çekerler: bazen de Bağdat valilerine karşı isyan ederler pek de başları sıkıya gelirse İran tarafına geçiverirlerdi. Böylece bu bölge karışıklık ve ihtilâlden geri kalmadı. Bir taraftan da Arablar tek durmayıp arada bir isyan ettiklerinden Basra Valisi bile karışıklık ve galeden kurtulmazdı. Osmanlı Devlet merkezinden uzak bulunduğu için Bağdat eyaletinin idaresinde ötedenberi güçlük görülurdü.

Hemedan fatihi diye ün salan Hasan Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa, uzun süre buranın yönetiminde başarılı olmuşdu. 1160 tarihinde ölünce kendinden sonra gelen valiler vezirlerin seçkinlerinden iken birisi idarede başarılı olamamışdı. Oralarda yetişip, ilerlemiş, Bağdad'ın iç ve dış işlerinde bilgili olan birine verilmesi lâzım geliyordu. Aslında Ahmed Paşa'nın kölelerinden olup uzun süre kethüdalık hizmetinde bulunmuş ve sonra damadı olmuş bulunan Mirmiran'dan Süleyman Paşa'ya 1163 yılında vezirlik rütbesiyle Bağdat eyaleti tevcih edildi.

Bir çok köleler satın almış, onlara binicilik ve silâh kullanmayı öğretmişdi Dairesi gediklerinde yetişdirdiği bu adamları kullanırdı. Gerekli devletin önemli işlerinde de onları kullanarak o dolaylarda bulunan hanedanların kapılarını kapatıp baş kaldıranların üzerine yürürdü. Gerek Arablara, gerek Kürd ümerasına göz açdırmaz, gece yarılarında ilgar ederdi. Gece baskınları alışkanlığı olduğundan, Arablar arasında Ebu Leyle diye ün salmışdı. 12 yıl Bağdad'da düzen kurmağı başarmışsa da toprağa ve yer edinmeğe fazla düşkünlüğü Bağdat'da kölemen ocağının ortaya ıçkmasına bir kapı açmış oldu. Şöyle ki: 1175 yılında ölümü haberi İstanbul'a ulaşınca, Bağdat eyaleti derhal Rakka valisi bulunan Sadeddin Paşa'ya tevcih olunmuşdu. Bunun ardından Bağdat'dan arz ve mahzar gelip Süleyman Paşa'nın Bağdad'da belli şahıslarından 7 kethüdadan birinin Bağdat valiliğine tayini istida ile bildirilince içlerinden Ali Kethüda seçilerek vezirlik rütbesiyle Bağdat eyaleti buna tevcih kılınmışdı. O da kıymetli, her türlü övülmeğe değer durumu ile bir süre güzel idareyi başarmışsa da, kıskançlık ve rekabet yüzünden diğer kethüdalar Bağdat yamaklarını ve bazı beyinsiz boş kafalıları Ali Paşa aleyhine kışkırtmaya başladılar. O da bunu hissedip eşkıyanın basdırılmasında çabukluk gösterince kethüdalar kargaşalık ateşini tutuşdurdular. İçlerinden kethüda Ömer'i baş yapıp etrafında toplandılar. 1177 yılında güya «Ali Paşa aslında kızılbaşdı. Bağdad'ı Aceme verecekdi» diye tutup asdılar. İstanbul'a da böylece yayacaklardı; fakat iş uzar, diye hemen öldürüp gailesi kalkdı.

Kethüda Ömer de âkıl, reşid ve memleketi idareye güçlüdür, diye Osmanlı Devletine bildirince o zamanın davranışı gereği istidalarına uygun cevap verilerek Kethüda Ömer'e vezirlik rütbesiyle Bağdat eyaleti

tevcih olundu. İşte böyle kethüdaların istediklerini yaptırtmaları onları bir kölemen ocağı şekline koydu. Onlar da Mısır ümerasına özenerek aynı şekilde istediklerini yapmaya kalkıştıklarından bundan sonra Bağdat'da memleket gaileleri çıkmaya başlamışdır. Valiler de onların ileri gelenlerini kendilerine damad ve kethüda ederek memleketin idaresini onlara verip günden güne Bağdat'la ilgili işlerin hepsi onların eline geçmişdir. İşte Ömer Paşa böylece Bağdat valiliğine erişip ancak özünde bahadır ve düzen kurmada güçlü kişi olduğundan başlangıçda isyan yolunu tutan bazı aşiretleri bastırıp, korkudan sindirmişdi. Herkes şiddet ve saldırısından titreyip dökülürlerdi. Böylece çoğu günleri asayiş içinde geçmiş oldu. Hattâ 1182 yılında yapılan seferde her yerde karışıklık varken, Bağdat'da hiç bir gün rahatsızlık duyulmazdı.

Fakat 1186 yılında çıkan kolera ile işler düzenden çıkmışdı. Şöyle ki; kısa süre içinde büyük insan çoğunluğu başka diyarlara gitmiş ve pek çok kimseler bunun dehşetinden başka yerlere kaçıp göçünce nice evler kapanıp, nice hancıvanlar sönmüş, şirin şehir Bağdat harabezar'a dönmüşdü.

Altı ay sonra bu belâ ateşi kalkmış, kesilmiş, halkın korku ve kuşkusu da azalmağa başlamışdı. Bu suretle herkes yerli yerine dönmüşdü. Bağdat yeniden yapılmağa ve eski haline getirilmeğe çalışıldı ise de, zaman gerekiyordu.

Ayrıca iş başında bulunanlar yarar, işleri kovalayan, iç ve dış meselelerini bilen tecrübeli kimseler değillerdi. Ömer Paşa, Arab ve Kürtlerden birtakım nobran cahilleri kullanmağa mecbur kalınca iş bilmeyenleri elinde memleket hiç bir suretle zenginleşip düzene giremedi. Mühim devlet işleri de yüzüstü bırakılınca fırsat kollayan Arablar ve aşiretler, yer yer başkaldırmağa başlamışlardı. Bu ortamda Baban ümerası arasında görülen kavgalardan dolayı Kürdistan bile karışıklık ve ihtilâl içinde idi.

İRAN TOPRAKLARINDA OLUP BİTENLER

Yukrıda anlatıldığı gibi Nadir Şah bir süre cihangirlikle atıp tuttukdan sonra öldürülünce hanlardan bazıları yerine şah oldular ise de, birisi baş edemeyip her biri bağımsızlık hevesine kapılmışdı. Çünkü Nadir Şah asker olduğu halde cihangirliğe kalkışıp, İran Şahı olması bütün Acem hanlarını bu olmayacak yola düşürmüşdü. Her biri bağımsızlık istiyor, kimisi de şahlık hevesiyle, kimisi Safevi'lerden yahut Nadiri'lerden bir şehzadeyi İran tahtına geçirmek iddiasiyle İran topraklarında yer yer karışıklık ve ihtilâller çıkardılar.

Fakat içlerinde Zend Kerim Han adalet ve cömerdlik yolunu tutup İran halkını kendine çekerek adamlarını çoğaltmış ve başkalarına galip

gelerek. İran topraklarında Faris ve Acem Irak'ı bölgelerini ve Horasan diyarının birçok yerlerini ele geçirmişdi.

Gerçekde Azerbaycan bölgesi bağımsız hanlar elinde ise de onlar Kerim Han'a baş eğmişler, hediyeler gönderip hizmet ederlerdi.

Bu suretle Kerim Han İran topraklarında bağımsız hüküm sürer oldu. Ancak şahlık iddiası etmeyip İmamiye mezhebi yolunda merasime uyarak kendine şah vekili adını verdi.

Çünkü rivayet olunduğuna göre, Şiraz bölgesinde yerleşmiş göçebe Kürdlerden olup Şi'ilerin garabiye mezhebine bağlı Zendiye aşiretinden kırk tarihlerinde Nadir Şah'ın istemeyerek aldığı neferlerden biri de işte bu Kerim Han'dı. Bir süre Nadir Şah'a, sonra Nadir Şah'ın kardeşinin oğlu olan Âdil Şah'a ve başkalarına askerlik ederek, onbaşılık, sonra binbaşılık rütbesini kazandıktan sonra, altmış beş tarihlerinde Acemin karışıklıklarını fırsat bilip kendi kendine hanlık payesi vererek ve başkalarına galebe etti. Aşağı yukarı 1173 senesi ortasında oralarda herkesin tanıdığı ve başvurduğu bağımsız olarak İran'da hüküm sürer olmuşdu. Lâkin kendisinin soydan asıl olmayışı, İranlıların da soysuz olan şahlığını hoş karşılamayacakları için, şahlık iddia etse, sonunda başkalarının şahlık iddia edip de başa çıkamayanları gibi fena olacağını görüp, düşündüğünden, Nadir Şah bile o kadar kuvvet toplamışken akibetinin fena olması kendine büyük bir ders alınacak örnek olduğundan Şahlık ünvanından vazgeçip İran vekili adiyle bağımsız Şiraz'ı hükümet merkezi yapıp İran'da bilinen hanların evlâd ve yakınlarından değerli ve sayılır kefiller olarak kendilerine mansab ve eyalet tevcih edince hükümetini kuvvetlendirmiş ve bu suretle gerek kendisi ve gerek kendinden sonra gelenleri kırk seneden fazla İran'da hüküm sürmüşlerdi ki, bunlara Zendiye denilir.

Lor, Bahtiyari, Güran, Lek ve Kürtlerin hepsi bir asıldan kol saldıkları halde, her biri birçok aşiretlere ayrılmışdır. Bunlar İran ve eski yerlileri oldukları halde büyük geçmiş olaylar gereği ve etkisi ile dağlara çekilerek Şiraz topraklarında bulunan Hürmüz Diyarından ta Malatya ve Maraş bölgesine kadar yayılmışlardı. Kendilerinin cahil ve bedevî oluşları ile aslını ve soylarını unutmamışlar, bazı eski usul ve geleneklerinde birleşip anlaşarak kendilerinin bir kavim olduğuna inanıp birbirlerinin gayretini güderler. İşte Kerim Han'ın kabilesi Zend aşireti de bu Kürd kabilelerinden bir kol olarak Kerim Han kabaca bir Kürd kocası olduğu halde Nadir Şah'ın devleti yıkılınca İran devletinin bu kargaşalığı sırasında İran tahtına geçmesine kendisi de şaşmış iken, iş bilir bir kimse olduğundan İran topraklarında bağımsızlık kazanmışdı. Yukarıda yazılı aşiretler bir kavim olarak birleşip içlerinden böyle bir hükümdar çıkınca onunla öğünerek hepsi Kerim Han'a yanaşıp bağlanmışlardı. Osmanlı Devleti topraklarından olan Kürdistan'ın korunması büyük kuv-

vetlere bağlı olup buna bakacak Bağdat idaresi de sarsılmış ve karışık olduğundan o bölge karışık haliyle korkuya düşmüşdü.

Kerim Han'ın hükümdarlığı Osmanlı Devleti tarafından da onaylanmışdı. Hatta o zamanın padişahı Abdülhamid Han hazretlerinin ilk tahta geçişinde Name Res gönderip tahta geçişin sevinci mektubunu Padişah yollamışdı.

Acemin karışıklığı içinde İran Hanları birbirleriyle uğraşdıkları sırada İran halkı da bezmişdi. Azerbaycan halkı Osmanlı Devletinden himayesini isteyip, bazı yerlerin ele geçirilmesini birkaç defa uyarıp kışkırtmışdı. O zaman küçük bir davranışla İran'ın pek çok yerleri Osmanlı mülküne katılabilirdi; fakat Nadir Şah zamanında İranlılarla yapılan andlaşmaya uyularak aykırı davranışdan çekinerek Osmanlı Devleti topraklarının genişliği yeter göründüğünden İran'a taarruz olunmamışdı. Sınırda oturan valı ve kumandanlara da andlaşma ve bölge civarının haklarına tecavüzden kaçınmaları için tenbihlerde bulunulmuşdu. Böylece Kerim Han da Osmanlı Devleti tarafından emindi. Fakat sonraları Kürdistan işlerinden dolayı Osmanlı Devleti ile İran arasına soğukluk girmişdir.

BABAN OCAKLIĞI

Pojyer kazasında Fakih Ahmed adında birisi kök salıp Baban ocaklığını meydana çıkarmışdır. Oğlu Mavdu Şehir Pazar ve daha başka o yerlerdeki kazaları ele geçirmişdi. Onun oğlu Süleyman beye 1080 yılında Kara Çulan sancağı adiyle o yerlerin hükümeti verilmişdi. İşte bu Süleyman Bey Osmanlı ordusu ile beraber dönüşde bu tarafa gelip Edirne'de ölünce, tasarrufunda olan yerlerin birazı oğlu Bekir Bey'de, geri kalanı eskiden sahipleri olan Zengene aşiretinde kalıp bir süre sonra yapılan İran seferinde Erdelan yani Simne ve Soğuk Bulak toprakları da katılarak Kara Çulan sancağı Süleyman Beyin diğer oğlu Hanek Paşa'ya verilmişdi. Ondan sonra kardeşi Halid Paşa ve onun oğlu Süleyman Paşa hükümete geçip bunun zamanında Guy ve Harir sancağı da Kara Çulan'a katılmışdı. Ve bu ikisinin zamanlarında Nadir Şah o tarafda büyüyüp genişleyemez, Halid Paşa'nın kardeş çocuğu Selim Bey adında biri İranlılar tarafından o bölgeye saldırılmışsa da sancağın ele geçirenleri arasında sayılmaz İran'ın zoru ile birkaç kişi idarenin dizginlerine el uzatmak istemişse de onların hükümetleri tarihçe hiç bir zaman onaylanmaz.

Süleyman Paşa'dan sonra mutasarrıflık kardeşleri olan Mehmed, Ahmed ve Mahmud Paşalar arasında yürütülmüş, her biri sıra ile sancağa mutasarrıf olmuşlardır. İşte bu Baban hanedanından mutasarrıflığa aday bulunanlar çoğunlukla kendilerine tarafdar peyda etmek için Bağdat'da

otururlardı. Bazen de içlerinden birisi iş icabı çağrılıp gelince birleşmek için Bağdat'da bu hanedana mahsus daima bir konak bulunurdu. Bu hanedandan hangisi mutasarrıf olursa yerine aday olan her ne olursa olsun ona rakip olarak Osmanlı Devletine sığınıp geçinirse öbür taraf İranlılara yanaşmışdır. Bu suretle Ahmed ve Mahmud Paşalar birleşip Bağdat valisine itaatle bağlanıp büyük kardeşleri olan Mehmed Paşa da İran'a sırtını dayamışdı. Aralarında ortaya çıkan savaş ve kavgalar birçok gailelere yol açmış, sonunda ilerdeki cildlerde anlatılacağı gibi İran Seferi açılmasıyla sonuç vermişdir.

Sonra Mehmed Paşa Bağdad'a, Ahmed Paşa da tersine İran'ı tutmuşlar, yanaşmışlar bundan da birçok gaileler ortaya çıkarak nihayet Baban mutasarrıflığı Mahmud Paşa'da karar kılmış ve 1197 yılına kadar Mahmud Paşa mutasarrıflıkda kalmışdı. Ondan sonra Ahmed Paşa'nın oğulları Osman Paşa ve Abdurrahman Paşa ve onlardan sonra İbrahim Paşanın oğlu Süleyman Paşa ve Halid Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa sırasiyle sancağa mutasarrıf olmuşlardır.

Baban ümerasının aralarında rekabet ve kargaşalıkdan daima İranlılar istifade etmiş ve Bağdat vilâyeti gaileden uzak kalmamış, nihayet bu ocak kaldırılıp Baban ümerası dağılmışlardır. Zamanımızda isimleri duyulan ve bilinen Süleyman Paşa, Mahmud Paşa ve Aziz Bey Abdurrahman Paşanın oğullarıdır ve Süleyman Paşa'nın oğulları olan Ahmed Paşa, Abdullah Paşa ve Kadir Bey ve Mehmed Bey bugün hayattadırlar. Bu sancağın merkezi Kara Çulan iken sonra İbrahim Paşanın yeniden kurduğu Süleymaniye kasabası Liva merkezi olmuşdur. Ayrıntıları ikinci cildde gelecektir.

(1188) Yılında Osmanlı Devletinin olaylar bölümleri ve başka devletlerle olan ilişkileri geçen fasıllarda anlatıldığı gibi olup ondan sonra ortaya çıkan Osmanlı Devleti olayları bimenuehü teâlâ bundan sonraki cildlerde anlatılacakdır.

1188 YILI OLAYLARINDAN KALANLAR

Sultan Abdülhamid Han Hazretleri 1187 yılında tahta geçtiği zaman dünyayı ateş ve ölüm içinde görüp gerçekten sulh yapılıp savaş bir yana itildi ise de Osmanlı Devleti yorgun düşmüştü ve Kaynarca Anlaşması devlete bir iç yarası olmuştu. Savaşlarda meydanı boş bularak şurada burada ortaya çıkan asiler ve eşkiya, beldeleri yakıp yıkmakta ve halka acı vermekte idi.

Abdülhamid Han, ilk önce bu gibi eşkiyanın, devletin bünyesindeki kirli vücutlarını temizlemek, hükûmet işlerini düzelterek devleti canlandırıp kuvvetlendirmek, bu iç yarasından kurtulma yolunu ve çarelerini düşünüp danışmaktan geri kalmıyordu.

Böylece bu 1188 yılı Recep ayının 22 inci günü Dürrizade Mustafa Efendi'nin yerine Şeyhülislâm olan Ivaz Mehmet Paşazade İbrahim Efendi'nin gönlünü hoş edip gizlice alevlenen durumu görüşmek üzere 1188 yılı Şevvalinin 9 uncu günü Abdülhamid Han, tanınmayacak kılıkda Şeyhülislâm'ın evine gidip bir süre devlet işlerini konuşup sohbet ettikten sonra Şeyhülislâm'ın oğlu olup da daha önce Edirne payesi ile Selânik kazası tevcih edilen Mustafa Beyefendiye kendiliğinden Mekke payesi verip kendisi için hazırlanan yemeği yedikten üç saat sonra geri döndüler.

Abdülhamid Han, devletini kuşkulu durumdan kurtarmak için çare aramakta olduğu halde yakınları nüfuz yarışı yapıyorlardı. Özellikle Hazine kethüdası bulunan Seyyid Mehmed Efendi, Enderun-u Humayûn'da nüfuzu kendi üzerine çevirmek için her gün bir türlü yanıltıcı düzen kurmakta idi.

Darüssaade ağası yazıcısı olan Ahmed Efendi, Şevvalin 10 uncu günü mevkufatçılık mansabiyle ayrılıp yerine eskiden Darüssaade ağası yazıcılığında çalışırken mevkufatçı olan Divan-ı Hümayûn hocalarından Bahçıvanzade Mustafa Efendi tekrar yazıcı nasbolundu.

Ahmed Efendi, mansabı tevcih olunmak üzere Bab-ı âliye çağrıldığı zaman eşitlerine kaftan giydirilmek gelenek iken Ahmed Efendi yazıcılıkdan ayrılmakla saltanat yakını olmaktan uzaklaşması sebebiyle kalbi kırıldığından yapılan tamir ve gönlünü almak için fevkalâde olarak Ahmed Efendi'ye, Sadr-ı âzam İzzet Mehmed Paşa, değeri çok büyük bir samur elbise giydirmekle gönlünü hoş etmiş oldular.

Ahmed Efendi'nin işten el çektirilmesi sebebi için de şöyle söylenir: Abdülhamid Han tahta geçtiği sırada meydana çıkarak baht açıklığı başını döndürünce başlangıçta sersemlikle herkesi küçük görüp tepeden baktığını unutup kendisinin ilgilenmeyeceği görevi dışındaki işlere karışmağa başladı. Ve günden güne kendini saraya daha da kabul ettirerek başvurulacak tek adam olmak sevdasına düştü. Hazine kethüdası Seyyid Mehmed Efendi ise şeytan gibi, uzağı görüp ona göre işini düzene koyan bir adam olmakla Ahmed Efendi'nin böyle meydan almasını çekemeyerek hakkında türlü dolaplar çevirmeğe başladı. Şöyle ki:

«Mehmed Efendi hoş görünür iken sizin böyle âdi elbise ile gezmeniz uygun değildir. Şöyle elbise giyseniz ve al şaldan elbiselik kesdirseniz» diyerek o günün geleneğine uymayan kılıkları tarif ederdi. Biçare ise bu dolaplara aldanarak çakşıra varıncaya kadar şal ve çeşitli elbiseler arayıp bulmaya başlayınca adını deliliğe çıkardıktan başka bir ara huzur-u hümayûnda uygun düşürüp:

«Efendim, rüşvet kalkmalıdır. Devlet ve memleketimiz yıkılıyor. Filân madde için kulunuza da 50.000 kuruş verecek oldular; Allah korusun, kabul etmedim,» der.

Halbuki filân madde dediği yazıcının eliyle bitmiş bir iş olduğundan hile ile yazıcının rüşvet aldığını padişaha anlatır ve bir taraftan da yazıcının yüzüne gülerek bu gibi işlere sürüklerdi. Biçare yazıcı ise, işin doğrusunu bilemeyip böyle olur olmaz şeyleri Padişahdan rica ettikçe Kethüdayı tasdik etmiş olurdu Kethüda ise bunun gibi nice dolaplar çevirirdi. Hatta bir gün:

«Benim bilgim olmadan beni Galata mevleviyetiyle çırağ ettirin,» diye rica edince o biçare de işin aslını bilmeyip:

«Hazine Kethüdası emekdar kulunuzdur; Galata ile çırağ buyurun» deyince Padişah kızıp:

«Olmaz!» demişti.

Kethüda gelince:

«Ne dersin? Ahmed Efendi seni Galata ile çıkarmak ister» diye buyurunca:

«Aman efendim, henüz efendimizin hizmetinde bulunacak vaktimdir. Ahmed Efendi'ye kalsa bir gün rüşvet aldığını efendimize söylerim diye beni İstanbul'da bile tutmaz,» dedi.

Bunun gibi birçok yeni aldatıcı işler icad ederek nihayet işten el çektirip onu saltanata yakın olmaktan uzaklaştırdı. Lâkin Ahmed Efendi'nin açığa çıkan ve dile düşen davranışına göre sürgün olması lâzım gelirken yalnız saltanat civarından uzaklaşdırılması yeter görülünce işten el çektirilmesi devlet içi bir tutumun gereğidir. Yoksa Padişaha olan eski kulluğu unutulmayıp hakkında Padişahın sevgi ve ilgisi çok ileri ol-

duğundan yakınlıkla eski görevinden daha iyi, yüksek bir mansabla geçimi sağlandı diye halk arasında duyurulan haberler nihayet Abdülhamid Han hazretlerinin kulağına gelince halk içinde bu uyanıklığın giderilmesini Padişah istedi ve bundan dört ay sonra Ahmed Efendi çoluğu çocuğu ile doğduğu yer olan İzmir'e sürüldü.

Ölen fetva emiri Kırımi Osman Efendi'nin oğlu olup muvassıla-i Süleymaniye müderrislerinden Tatarcık lâkabıyla anılan aşırı zeki ve cerbezeli Abdullah Efendi, zamanın en bilgili kişisi olduktan başka her hizmette başarılı bir zat olmakla bazı sadaret büyükleri Abdullah Efendi'yi, terbiye ve görgüsü ilerlesin diye, seçkin hizmet yerlerinde kullanırlardı. Lâkin liyakat ve malûmatı derecesinde çekememezliği çok olmak tabii olduğundan tutumsuzdu. Böyle gideri gelirini aşınca hırsızlık yoluna saptı diye dile gelmiş ve eski Sadr-ı Rum Abdullah Efendi zâde Esat Efendi'nin tezkereciliği hizmetinde iken Arpalık kapu Kethüdası bulunan Kasım'ın kötü yola çekmesi ile Kadılardan ileri gelenlerin kalblerini kıracak davranışlara giriştiğinden cezalandırılmak üzere Abdullah Efendi Limni'ye ve Kasım Efendi de Mağosa'ya sürüldüler. Lâkin Abdullah Efendi'nin ilmine ve bilgisine saygı duyularak bir seneye varmadan Abdullah Efendi'nin oğlu Esat Efendi'nin araya girip konuşmasiyle cezası kaldırılıp affedildi.

TATAR HABERCİLERİN GELİŞİ VE BAZI SULH ANLAŞMA ŞARTLARININ DÜŞMESİ

Bu sırada Cengiz soyundan reislerle Kırım'ın ulemâ ve mirzalarının ileri gelen ve sayılanlarından birkaç zat gemi ile çıkıp geldiler.

Osmanlı Devletinin «eski kullarından» diye söz açıp serbestlik şartı kaldırılsın; Kırım Hanları eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti tarafından nasb ve tâyin buyurulsun; teşrifat-ı hümayûn ve sevinç uyandıracak menşur gönderilsin; hutbe ve paraları Halife hazretleri adıyla süslensin ve Kırım Han'ı olarak ikinci Sahib Giray'ın tanınıp yazılması hususlarını yalvarıp bu yolda birçok arz ve huzurda konuşmalarla Mihmandar ağa aracılığı ile gelenlere birer hane döşeyip, süsleyip günlük masrafları devlet tarafından tertip ve tayin olunduktan sonra durum üzerinde inceleme yapıldı.

Gerçekte Kırım, hükûmet işlerinde serbest ve bağımsızdı. Kırım hanlarının işten el çektirilmesi ve nasbı Kırım halkının elinde ve seçimle idi. Gerek Osmanlı Devleti tarafından ve gerek Rusya tarafından iç işlerine karışılmayacaktı. Sefer sırasında ele geçirilip köle yapılan Gürcü esirleri, Rus esirleri, Buğdan ve Eflak esirlerinin geri alınması maddeleri, Kaynarca muahedesinin en büyük şartlarından olarak, Kaynarca'da yazıldığı gibi tutanaklar verilmişse de geçerli kurallara göre henüz o-

naylı belgeler karşılıklı değiştirilmemiş olduğuna ve Kırım'lıların istidaları gerçekten bu anlaşmaya ters düşüyorsa da (Malâ yüdrike külluhu la yetrüke külluhu) kaidesince, bari hutbeler ve para ile teşrifat maddeleri Osmanlı Devleti tarafından olmak ve esirler maddesine iyi bir görünüş verilmek üzere bir uygun zamanında Ruslar'a yazılıp bildirilmesi konuşulup uygun görülmekle Reis-ül Küttap İsmail Raif Beyefendi aracılığıyla durumu açıklamak üzere Rus feld mareşaline bir kıt'a takrir yazıldı.

Bu takrir, Rus feld mareşaline gönderilerek 40 gün içinde uygun cevap verildi. Rus devleti Gürcü esirlerini istemekten vazgeçecek ve Kırım Hanları Kırımlılar'ın rey ve istedikleri gibi nasbolunacaktır. Ama Osmanlı Devleti seçilip nasbolunan hana menşur ve teşrifat göndermek, hutbe ve paranın Padişah adına olması özelliğine evet deyip bu suretle tasdiknâmelerin mübadelesine rağbet gösterdiği gelen yazılardan anlaşılmakla işlerin böyle çabucak ve kolaylıkla bitmesi Padişahın taliine verilip Cenab-ı Hakka hamd-ü sena ve Padişaha dua olunduktan sonra merhum Ebubekir Paşa zade Mir'âlem Mehmed Bey aracılığı ile Kırım Hanı olan Sahib Giray Han'a derhal menşur ile teşrifat-ı hümayûn gönderildi. Tasdiknâmelerin mübadele olunması için Zilka'denin 24 üncü günü Rusya maslahatgüzarı Kristofor Petersin, kapıya dâvet olunup ilk önce Reis-üs Küttap Efendi'ye huzur-u asafı da yeşil çuka kaplı samur kürk libas giydirildikten sonra maslahatgüzar içeri girince gelenek gereği ve merasim icabı tasdiknameler alınıp verildikten sonra maslahatgüzara, Divan tercümanına ve başkâtibine kürkler ve başkaca ardından gelenlere hil'atler giydirildi.

TAMAMLAMA

Bu Tatar serbestliği maddesinde Rusya'nın aradığı ve umduğu Devlet-i Âliyye'nin Kırım'ın iç işlerine karışmasını önlemek, Hanlarının azli ve nasbı hususunu da daima kargaşalık çıkaracağını bildiği halk eline bırakmaktı.

Zira her ne vakit bir Han seçimi olsa Cengiz soyundan olanların her biri kendisini seçtirmek üzere başka rakipleri aleyhinde harekete geçip bir takım taraftarları tutup böylece ileri gelenlerle halk arasında ikilik ve fesat düşürüp Kırım'da süresiz ihtilâl yaratıp sonra da Rus Devleti'nin kendi açısından askeri müdahalede bulunup Hanlığa istekli olanların birini tutarak onun aracılığı ile nüfuzunu yürütmekliğini ve onu düşmanlarından korumak için de Kırım'da asker bulundurulmasını temin edecekti. Çünkü Hanlar iç ve dış işlerinde bağımsız ve sözle davranışta hürriyet tanımayan kimseler olduğundan kendilerini korumak için Rus askerini Kırım'a sokacaklardı. Osmanlı Devleti'nin de buna engel olmağa hiç bir hakkı olmayacaktı. Bu kargaşalık ve Ruslar'ın iç işlerine

gerçekten karışması, nihayette Kırım'ın kısa zamanda eli altına girmesini sağlayıp kolaylaştıracaktı.

Rusya, Lehistan'ı da bu politika yolu ile parçalamıştı. Onun için, Osmanlı Devleti'nin sonradan istediği şartlar açıkça, Rusya'nın bu tutumuna dokunan şeyler değildi. İstenen şeylerin duygulanmadan ileri gitmeyeceğini bildikleri için şartlara kolaylıkla uygun cevap verişi, kurduğu dolaba dokunmadığındandı. Ayrıca anlaşmadan sonra Rusya'nın da dahilinde iç kavgaları ortaya çıkmıştı. Bunlar geliştirilince arası çok geçmeden Kırım'ı bütünü ile istilâ etmesi, bu tutumunun ispatına yeter delildir.

ABDÜLKERİM PAŞA'NIN ELÇİLİKLE RUSYA'YA GİDİŞİ

Yazıldığı gibi Kırım maddesiyle Gürcü esirleri hususuna iki devlet arasında karar verilip tasdikli belgeler alınıp verilerek anlaşma yerine oturup durulduğu için Osmanlı Devleti tarafından Rusya'ya Padişahın mektubunu götürmek üzere Hacegân-ı Divan-ı Hümayûndan evvelce süvari mukabelecisi Abdülkerim Efendi Rumeli Beylerbeyi payesiyle büyük elçi tayin buyuruldu.

Zilkade ayının 25 inci cumartesi günü bilinen zamanda Sadr-ı âzam ve Şeyhülislâm hazır oldukları halde elçi paşa huzur-u hümayûna getirilip Sadr-ı âzama ferace, samur kürk ve seraskere yine samur kürk ve Şeyhülislâm Efendi'ye beyaza kaplı samur kürk giydirildikten sonra elçi paşaya da fıstıki çukaya kaplı samur kürk giydirildikten sonra Divan yolundan Edirnekapısından çıkıp memuriyet yerine yola koyuldu.

BAZI ÖLÜMLER

Zilhicce'nin 7 inci günü sabık Şeyhülislâm Dürri zade Mustafa Efendi ve yine aynı zamanda sabık Şeyhülislâm Mirza zade Mehmed Said Efendi ve yeni yıl başlangıcında Hacegân-ı Divan-ı Hümayûn büyüklerinden meşhur bina, emiri Yusuf Efendi ve arası çok geçmeden Nişancı Abdullah Efendi ve Cidde Valisi Halil Paşa vefat etmekle hal tercümeleri aşağıya çıkarılıp açıklandı.

DÜRRİ ZADE MUSTAFA EFENDİ'NİN HAL TERCÜMESİ

Müşarünileyh Mevlâna âlimlerin başta gelenlerinden evvelce Şeyhülislâm olan Dürri Efendi'nin oğlu olup 1114 tarihinde doğmuş ve 1133 tarihinde iptida-yı Hariç ile tedris yoluna girerek medreseler değiştirerek İptidayı altmışlı rütbesine eriştikten sonra babası fetva makamına gelin-

ce Galata mevleviyeti geçimini sağlamış ve ardından Edirne ve Mekke payeleri verilmiştir. Babasının vefatından sonra 1152 tarihinde İstanbul Kadısı ve 1159 da Sadr-ı Anadolu, 1164 de Sadr-ı Rum olduktan sonra 1169 da ikinci kez Sadr-ı Rum iken Osman Han Hükûmeti zamanında Şeyhulislâm olup 8 ay kadar fetva makamında bulunarak işten el çektirilmiş, Mustafa Han zamanında 1170 ortasında yine 5 yıldan fazla ve Sultan Abdülhamid Han'ın saltanatı başlangıcında üçüncü kez olmak üzere fetva makamına renk katmıştı. Yine işten el çektirilip Fatih civarındaki evinde otururken vefat edince Fatih Camii'nde namazı kılındıktan sonra Edirne Kapısı dışında La'li zade çeşmesi avlusunda cadde kenarında defnolunmuştur.

Görünüşü ve davranışı güzel ve yükseliş yıldızı parlaktı. Evlâtları ve kendine bağlı olanları ve çırağı çok olup ölünceye dek dinç ve canlı yaşamıştı. Fıkıhtan Dürre-i Beyza adında değerli bir kitap yazarak adını devam ettirmiştir.

Bazı büyükler ve ileri gelenlerin menfaat ve para aldıkları gibi taşra vezirleri ve kumandanlarından bir kişiyi bile tutmayarak namuslu olduğunu ispat etmişti. Beş vakit namazına cemaatle devam eder ve akşamı namazından sonra yatsıya kadar seccade üzerinden kalkmayıp eşsiz Yaratıcı'ya ibadette bulunurdu.

MİRZA ZADE MEHMED SAİD EFENDİ'NİN HAL TERCÜMESİ

Müşarünileyh, Mevlâna Sultan Mahmud Han'ın cülusu başlangıcında Şeyhülislâm olan Mirza zade Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu olup 1122 tarihinde doğmuş ve 1139 tarihinde tedris yoluna koyulmuştu. Babası meşihatta bulunduğu için mertebeleri çabuk aşıp Hamise-i Süleymaniye'ye erişlikten sonra babası işten el çektirilince 5 yıl kadar o rütbede kalmıştı. Sonra İzmir ve Bursa mevleviyetleriyle geçim verilmiş, sonra Mekke ve İstanbul payeleri ile kadılığa geçmiş ve 1170 de Sadr-ı Anadolu ve sonraları üç kez Sadr-ı Rum, iki kez Nakıb-ül Eşraf ve 1183 yılında Piri zade Osman Molla Efendi yerine Şeyhülislâm olup üç yıl kadar meşihat makamına ışık vermişti.

Kendisi ince yapılı, temiz, bilgili ve namuslu bir zat olup hakkı hakkıya vermeyi sever, mürafaalarda ince eleyip dikkatli iddiada bulunurdu. Zaten bünyesi zaif ve ince yapılı olup ömrü hastalıkla geçti. Hele ihtiyarlık za'fı gelince vücut yapısında bütün hastalıklar toplandı. Ata binip inmeğe, oturup kalkmağa gücü yetmez, yürüyen ölü hali ile ziyaretlere gidemez olmuştu. Hattâ muayede-i hümayûndan affa uğramıştı. Bu durumda Fatih Camii civarındaki evinde otururken vefat etti. Namazı Fatih Camii'nde kılındıktan sonra Üsküdar'da Karaca Ahmet mezarlığına defnedildi.

«1189 SENESİ OLAYLARI»

BİNA EMİRİ YUSUF EFENDİ'NİN HAL TERCÜMESİ

Merhum, İstanbul'da Abdullah adındaki Zaim'in oğlu Mahmud Han zamanı ricalinden amedci Süleyman Efendi'nin kardeşi olup 1114 tarihinde doğmuş ve maktul Damat İbrahim Paşa'nın has hizmetine girerek iç çukadarlık hizmetinde bulunmuş idi. Sonra Sultan Mahmud Han zamanı vezirlerinden Sadr-ı âzam Ahmed Paşa sadaretinde Hacegân-ı Divanı hümayûn sırasına girerek gayet emin, itimat edilir, doğru ve işbilir olduğundan birkaç kez Başmuhasebe, Ruznamçe-i evvel, Şehremaneti ve sadr-ı âli kethüdalığı gibi yüksek makamlarda kullanıldıktan sonra bulunduğu hizmetlerde başarısı, içten iyiliği herkesçe bilinmekle nice şahane binalar, kasırlar ve kâşane yapımına memur edilmişti. Gösterdiği yararlı himmeti ile nice yerlerin mamur olduğu bir gerçekti.

Bu gibi hizmetlerdeki işbirliği görüldüğünden ötürü Sultan Mustafa Han Hazretlerinin saygısına da kavuşarak Padişahın yapmaya muvaffak olduğu Lâleli Camii şerifine de bina emini nasbolunmuş olmakla bu gönül alıcı camı de, Yusuf Efendi'nin ateş gibi çalışmasıyle tamamlandı. Tutulduğu yerleşmiş eski bir hastalıktan yatağa düşerek yeni yıl Muharreminin 18 inci günü vefat etti.

Cağaloğlu yakınında yaptığı okul sahasında defnolunmuştur.

ABDULLAH EFENDİ'NİN HAL TERCÜMESİ

Hacegân-i Divan-ı Hümayûn kıdemlilerinden olup nişancı bulunan Abdullah Efendi de, bir hayli ihtiyar ve hastalıklı olarak iki üç aydan beri yatağa düşmüşken Saferülhayrun 27 nci günü vefat etmiştir. Gayet yumuşak huylu ve doğru olup herkesi alçak gönülle okşayan sakin durumu ile emin, inanılır, gaileden uzak bir zat olduğundan ölümüne kadar gâh vekâleten gâh asaleten tevkii ve riyaset gibi haline uygun mansablar ile zamanını geçirmiştir. Bu durum ve davranışta olanlar öteden beri kendilerini yükselmenin tepe noktasına kabul ettirmeseler de bütün bütün yüz çevrilip bir kenara itilmeden böyle kuşkusuz ömür süre gelmişlerdir.

HALİL PAŞA'NIN HAL TERCÜMESİ

Bu ortamda Cidde Valisi bulunan Halil Paşa'ya işten el çektirilip

yerine Defterdar Osman Paşa tayin olundu. Ardından Halil Paşa'nın vefatı haberi de Safer ayı sonunda geldi.

Merhum Halil Paşa, Çorlu'da doğmuş, küçük yaşta İstanbul'a gelip Bostancılar sırasına girerek Hasekilik rütbesine erdikten sonra Sultan Mustafa'nın gözüne girince tedbil Hasekiliği ile şöhret kazanmış, sonra yoluyla Odabaşı, Haseki Ağa ve sonra göz koyduğu Bostancı Başılığa yükseldi. Daha sonra sürre emini ve Kethüda-i Bevabin-i Şehriyarî ve Mirahor-u evvel ve sonra Vezaret rütbesiyle Hotin muhafızı ve Belgrad muhafızı olduktan sonra Karadeniz Seraskeri olup Donanma ile yelken açıp savaşlara gitmişti. Buradan Mısır Valiliğine tayin edilmiş sonra da Cidde Valisi olup orada eceli gelince ölmüştür. Akıllı, önleyici tedbirler alır, işlerinde uzağı görür, namuslu, dinine düşkün, mes'ud tedbirli vezirdi.

AZİL VE TÂYİNLER

Çavuşbaşı bulunan Abdüsselâm Efendi işleri iyi idare edemediğinden Muharrem-ül Haram'ın üçüncü günü işten el çektirilip yerine bundan önce Mustafa Han devrinde Çavuşbaşılıkta başarı sağlamış olan Mehmed Said Efendi tâyin edildi.

Silâhtar Mehmed Emin Ağa da bağımsızlık iddiasiyle herkesin baş vuracağı tek adam olmak sevdasına düşüp taşra işlerine karışmağa başlayarak rüşvet alıyor diye dile düşünce Muharrem-ül Haramın 4 üncü günü kendisine vezaret rütbesi verilerek Turhal sancağı tevcih olundu. Mabeyn-i Hümayûn'dan çıkarılıp yerine yakınlarından padişahın gözüne giren hazine kethüdası Esseyyid Mehmed Efendi Silâhdar-ı Şehriyarî nasbolundu.

Bu Seyid Mehmed Efendi, geçen yılın olaylarında anlatıldığı gibi Darüssaade ağası yazıcısı Ahmet Efendi'ye işten el çektiren ve bundan 4 sene sonra Sadr-ı âzam olup Karavezir adiyle anılan Silâhtar Seyyid Mehmed Paşa'dır. Kethüda-yı Sadr-ı âlî bulunan Recaî elhaç Mehmed Efendi de birçok yüksek mevkilerde kullanılmıştı. Doğruluğu ve sadakatı herkesçe bilinîyorsa da yumuşaklığı ve yavaş davranışı ile kethüdalıkta kendisinde az çok gevşeklik görülüyordu. Fakat uzun süre tezkerecilik hizmetiyle değişik kalemlerde bilgili olduğu için malî işlerin altından kalkar diye kethüdalıktan azl ile değişimi ile onun yerine Sadr-ı âlî kethüdalığına tâyin edildi. Böylece sadarete kalkınma hızı verildi.

Seferler yaklaşınca zahire pahalılanmışsa da savaş ortadan kalktığı halde yine yiyecek azlığı ve kıtlığı vardı. Bunun sebebi ve nereden çıktığı konuşulup araştırılınca zahire çıken yerlerde vurguncular ortaya çıkarak tarımla uğraşanlardan ucuza aldıkları zahirelerin üzerine birçok şey zam ederek tüccara, tüccar da bir az şey zam ederek esnafa satış yap-

tıklarından yiyecek maddelerinin yüksek fiyatla satılmasına sebep olduğu açıkça görülüyordu.

Bu gibi vurgunculuğun önüne geçilerek her zahireyi sahibi getirip satacaktır diye her tarafa ve hattâ Mısır ve Kahire'ye emirler gönderilerek iş bitirir mübaşirler yollanmıştı. Ancak bu hususun iyi ve güzel sonuca varması İstanbul Kadısının dikkatli davranış ve titizliğine bağlı bulunuyordu. Hâlâ İstanbul Kadısı olan Hayati zade Mehmed Said Efendi ise hastalıklı tedbirle uğraşan birisi olduğundan tayin edilen süreden iki gün önce kısa süre ile işin gereği Muharrem-ül haram'ın 13 üncü günü işten el çektirildi.

Eskiden Mekke-i Mükerreme Kadısı olan yeğeni Ali Meşref Efendi, güzel ve iyi idareye gücü yeter, işleri idarede yeterliliği görüldüğünden eski iki kadıya tercihen İstanbul Kadısı tâyin edildi. Bu eski kadılar olan Esseyid Mehmed Gânim Efendi ile ileri gelen âlimlerden Müfti zade Ahmed Efendi de, paye verilerek memnun edildiler.

Evvelce olduğu gibi bu sırada Nişancı Abdullah Efendi vefat etmiş olduğundan yerine Şık-kı evvel defterdarı Atıf Efendi zade Ömer Vahid Efendi Nişancı oldu.

Anadolu kazaskeri Dürri zade Esseyyid Mehmed Ataullah Efendi'nin tayin edilen süresi son bulunca İstanbul kadılığından işten el çektirilmiş olanlardan Mollacık zade İshak Efendi hepsinin kıdemlisi ve İshak Efendi zade Şerif Esseyyid Yahya Efendi'den de 5 gün kıdemli ise de İshak Efendi zadenin duhûlü İshak Efendi'den 3 sene önce olduktan başka Şeyhülislâm zade ağırlığı olan bir ihtiyar olduğundan Anadolu Sadareti hangisine tevcih olunsa öbür taraf kırılıp darılacaktı. Şeyhülislâm Efendi (**El Akdem-ü fil akdem**) kaidesine uyarak iyi tarafı da memnun kılmağı isteyerek İshak Efendi'ye Anadolu Sadareti tevcih olunup İshak Efendi zade Şerif Molla Efendiye de yeri boşalınca arpalığı genişletilmek şartiyle Anadolu payesi ve oğullarına geliri epeyce geçimsizlik verilerek ikram olundu.

Bu esnada Edirne ve Mısır, Kahire mevleviyetleri de tevcih olunup ancak Halep'te işten el çektirilen Kethüdazade Mustafa Sadık Efendinin meslek icabı tâyin sırası gelmişken gözleri sakat ve hükümet işlerine dayanıksız olduğundan dört bir belde de bir mansab tevcih olunamayarak paye verilmekle memnun edildi.

BAZI VEZİRLERİN AZLİ VE BAZI KİMSELERİN SÜRGÜNE GÖNDERİLMESİ

Sefer sırasında kullanılacak kademenin kusur ve çekinilecek taraflarını düşünmeye vakit olmayıp (**Ezzarûrat tubîul mahzurat**) gereğince

iş icabı hareket olunarak Osmanlı Devleti büyüklerine saltanata hizmet edenlerden iş görenlere hallerince mükafat olundu. Büyük hizmetlerde kullanılmağa değerli kahraman ve cesur kişilere mansablar ve rütbeler ihsan olunarak (El-insan ubeydül ihsan) kuralına uyularak eski geleneğe göre günlük işlerden olmak üzere her mesleğe giriş ve her isteğe varmak kolay olduğuna göre bu esnada her mesleğin erbabı çoğalmış ve özellikle insanlığın en büyük mertebelerinden olan vezirliklere ne idüğü belirsiz kimseler ulaşmıştır.

Halbuki sefer gailesi bir yana itilince vezirlerin bir yerde mansabı olmadan oturması geçerli eski kuralların dışında mevcut eyaletler mevcut vezirlerin dörtte birine yetmediğinden ister istemez sancak mansabları da vezirlere tevcih olunmuştu. Sancak mutasarrıfı olan vezirlerin gelirleri ise kendilerine yeter ve eyalet mütasarrıfları da belli gelire kanaat etmeyip sefer yaklaşınca noksan olan şeylerle levâzımlarını tamamlamak telâşında tabii olarak türlü zulümlere ve baskılara başladıklarından reayadan olanlar zaman zaman padişaha arzuhal verip şikâyete başladılar. Padişah da bu baskıların vezirlerin çokluğundan doğduğunu düşünüp kavrayınca hem vezirlerin sayısını azaltmak hem de başkalarına ibret olsun diye ve zulüm ve baskılara son verip kaldırmak için Bab-ı âlî'ye hat-tı hümayûn gelince Sadr-ı âzam ve Şeyhülislâm Efendi hazretleri Saray-ı asafî'de toplanıp devlet ileri gelenleriyle vezirlerin kapu kethüdalarını davetle çağırıp herkesin önünde hat-tı hümayûn okundu. Şefaat yolu ile veya küçük bir vesile ile vezaret rütbesine erişmiş vezirlerden 8 vezirin vezirliği kaldırıldı ve bu ayın ortasında her tarafa gönderilmek üzere kapu kethüdalarına teslim edildi ve her kazadan vardığını bildirir belgelerin alınması kendilerine tekrar tekrar tenbih edildi.

Bu sırada arpalıklar da miri mukataalar gibi iltizamla, aç gözlülükle, iş bilmez naibler kullanılageldiğinden arpalık kapu kethüdalarından beş kişiyi ceza olsun diye Akdeniz adalarına sürerek bu işi işleyenleri korkutarak sindirip arpalık sahiplerinin de, işbilir, namuslu naibler kullanmalarına bakıldı.

Bu yoldaki düzene değinen bazı tenbihleri içine alan bir hat-tı hümayûn da Şeyhülislâm Efendiye gelmekle o da ilgileri olan sadaret büyükleri ile mevleviyet rütbesinde olanlara açıklayıp anlatarak yer yer zulmün ortadan kalkmasına titiz bir dikkatle çalışıldı.

MÜDERRİS OSMAN PAŞA'NIN KATLİ

Bu vezir Sultan Mahmud vezirlerinin en meşhurlarından olup topal Osman Paşa'nın oğlu müteveffa Ahad Paşa'nın oğlu ve bütün evlâtlarının en yetişkin ve gelişmişi olup fazla sevgisinden devlet hizmetine kolay geçsin diye tarik-i tedris'e sokmuştu. Osman Paşa'nın kendi kardeşinin anlattığına göre babalarının Osman Paşa'ya fazla sevgisi olunca yi-

dızına baktırıp bir kesiklik görünce vezirliğe giden yola koymaktan korkup çekinerek ilim yoluna kayıp düşüncesine göre ruus öğreterek başına gelecek kaza ve kaderi ortadan kaldırmıştı.

Halbuki Osman Paşa rütbeler alıp muvasala-i sahn rütbesine gelip doğduğu yer olan Yenişehir Fener'de otururken sefer başlangıcı Mora'da ortaya çıkan karışıklık sırasında irsî cesaretiyle harekete geçip kendine bağlı olanlardan ve bunların soyundan toplayabildiği kadar askerle görev almadan Mora üzerine koşup o vakit Mora muhassılı olan eski sadr-i âzam Muhsin zade Mehmed Paşa'nın emrine girerek yararlı iş başardığından Mehmed Paşa da onun bu gayret ve cesaretini ve görev almadığı halde büyük hizmetlerde başarı gösterdiğini İstanbul'a bildirmişti.

Kendisi de ümide kapılarak İstanbul'a gelmiş ve vezirlik verilmesini istida ederek yalvarmıştı. Böylece kendisine Mora muhassılığı ihsan olundu diye Enveri tarihinde bu kadarcık yazılıdır.

Lâkin bazı tarihlerde vezir oluşu şöyle yazılıdır: Mehmed Paşa merhum «ikrâm ve inayete şayestedir» diye yazıp ta İstanbul'a gönderince Sultan Mustafa Han Hazretleri mesleğinde iki rütbe birden terfi etsin buyurmasiyle Şeyhülislâm bulunan Mirza zade Esseyyid Saim Efendi: «Tarik-i ilmiye de, kendiliğinden savaşan âlimlere, yaptıkları savaşa göre rütbe verilmesi için konulmuş bir meslektir. Osman Paşa'ya savaşta görülenlere ikram olunan yoldan ikram olunmalıdır» diye ince bir davranışla olmaz deyince bu dilden anlayan Padişah da vezirlik rütbesi ihsan etti. Böyle ilmiye mesleğinin başta gelenleri olan sadaret büyüklerine bile üstün geldi. Geçmişte müderrislikten vezirliğe gelen Fazıl Ahmed Paşa olup o da Fazıl Ahmed Paşa'nın ikincisi diye ün saldı. Sonra Mora'da zulüm ve baskısı ile dile geldiğinden mansabı Ağrıboz'a değiştirildikten sonra orduda görev alıp Silistire bölgesine serasker tâyin edildi. Bu defa da gereğinden fazla cesaret ve kahramanlık gösterip özellikle Silistire yakasında yapılan ünlü savaşta büyük bir zafer kazanarak şöhreti yayılınca vezirlerin hasretini çekti. Rumeli eyâleti kendisine ikram olundu.

Kendisi kalender davranışı ile görünür, eli açık, cömert bilinir, gözü pek, vakur ve cesur bir vezirdi. Fakat aşırı şöhret kazanması kendisini gurura sürüklemiş ve büyükler hakkında en büyük kusur olan kibir ve gurura kapılmıştı.

Şöyle ki, sulh yapılıp Osmanlı ordusu geri dönünce Bender Kalesi muhafazası, Osmanlı Devletinin yapılacak önemli işlerinden biri idi. Osman Paşa ise, mükemmel kapısı halkıyla kahraman kimseler ve vezirler yanında olduğu halde geçmişteki hizmetlerine göre bundan sonra da şükranla anılacak hizmetler yapmağa çalışacağı düşünülerek Padişahın emriyle Bender'in muhafazasıyla vazifelendirilince belirtilen yere gitmeyip doğrudan doğruya Rumeli'ye dönüp geldi ve Bender memuriyetinden affını bir yazı ile arz ve ricaya başladı. Gerçekten bu göreve gitmeyi is-

temeyip vazgeçtiği belli ise de bari yavaş yürüyüş ile görev yerine gider gibi görünüp de güzel bir şekilde bu görevden affını istemesi kulluğun ve bağlılığın açık ifadesi iken böyle haddini bilmez bir durumda davranışla istifaya cesaretine Padişah kırılmışsa da geçmişteki hizmetlerine bakılarak göz yumuldu ve dilediğini yapmasına izin verildi.

Bu halde eyalet işlerine gönülden istekle koyulup güzel idare etmesi kendine farz olmuşken türlü zulüm ve baskı ile seferler sırasında bunca tekalif-i şakke ile bitap olan reayaya zulüm ve baskıya başladı. Fukara birçok kez Padişaha şikâyette bulundular. Bu gibi zulüm ve baskıdan vazgeçmesi için Padişahın izni ile Sadr-ı âzam ve Şeyhülislâm tarafından nasihat yollu yazılar yazılmışken işleri düzelteceğine yine eski bildiğinden geri durmadı.

Bunun üzerine öldürülüp ortadan kaldırılması plânlandı. İdamının tertibine başlangıç olmak üzere ilk önce Rumeli eyâletinden işten el çektirildi ve Ağrıboz'a nakledildi. Sonra Hat-tı Hümayûn ile idam ve ortadan kaldırılmasına görevli tebdil Hasekisi Elhac Hüseyin Ağa kıyafet değiştirerek kendi işine giden bir tüccar kılığına girip Istanbul'dan çıktığı sırada Osman Paşa da Rumeli'den hareketle Ağrıboz'a doğru yola çıkmıştı. Hüseyin Ağa yolculuk esnasında adamlarının içine karışıp birkaç konak beraberce konup göçerek Ağrıboz'a dört beş konak kala ileriye ilgar Ağrıboz'a varıp. Elinde olan Hat-tı Hümayûnu kadıya ve Yeniçeri ağasiyle Dizdara gösterip gizli tutmalarını tenbih ettikten sonra Osman Paşa'nın gelişini beklediler. Alınacak tedbir plânları ve tedbir düşüncesi ile uğraştılar.

Osman Paşa kaleye yaklaşınca geleneğe göre kale halkı karşı çıkıp alay tertip ederek Osman Paşa'yı kalenin giriş yeri olan kanbur köprüden geçirip kale kapusuna getirdiler. Kalenin köprü başında olan kapısından başka iç tarafta bir başka kapısı daha vardı. Bu iki kapı arası bir meydandı. Köprü kaldırılıp kapılar kapanınca alayın ilerisindekiler iç kalede, geridekiler ise köprü ağzında ve Paşa da iki kapı arasında sıkışıp kalınca aklına gelmeyen bu durumdan şüphelenip aklı başından gitti.

Bu iş nedir? diye sorunca hakkındaki ferman-ı kaza kendisine anlatıldı. Karşı koymaya gücü yetmeyeceğini ve kurtulması ihtimali olmadığını gördü. Çaresiz atından indi, abdest alıp iki rekât namaz kıldıkdan sonra başı kesildi.

Haseki Hüseyin Ağa kesik başını alıp Padişaha götürdü. Bu ayın 18 inci günü orta kapı yanında ibret olsun diye gösterildi ve herkese korku verildi.

AKLA GELEN DÜŞÜNCE VE YORUM

Bilinen ve herkesçe kabul olunan, tarih okumaktan maksat ve fayda, yalnız bir maddenin filân tarihte olduğunu bilmek değildir. Meselâ

bu müderris Osman Paşa'nın öldürülmesini zamanını ve idam şeklini öğrenmekten bir şey çıkmaz. Başlangıçta anlatıldığı gibi tarih kitapları geçmiş olayların iyisini kötüsünü, haklıyı haksızı gelecek nesillere anlatıp ibret almalarını sağlamaktır.

Böylece tarih yazarının asıl borcunun, doğruyu söylemek olduğu açıktır. Bütün bu kurallara uyarak bu arada bazı şahsi görüşlerin eklenmesine cesaret edildi.

Şöyle ki: Bir memleketin idaresine memur olanlarla vezirlerin idarede davranışlarını derinleştirirsek işlerin gereği gibi yolunda gitmesi, bir çok idare bilgisine, geniş kültüre dayanır.

Sivil idare, savaşta bahadırlığı görünen bir adama mükâfat olarak verilip sonra o adamın sivil idarede bilgisizlik ve yetersizliğinden yahut tecrübesizliğinden ötürü hatası ve uygunsuzluğu olunca muhakeme edilmeden öldürülmesi kanunun, aklın, hak ve insafın dışındadır. Bir memleketin idaresi başka, savaşta yararlık başka olduğundan iyi bir savaşçı gayet fena bir vali olabildiği gibi herkesin övdüğü, akıllı tedbirli, iyi yetişmiş bir vali de savaşta hiç bir işe yaramayabilir. Bunu tabii görmekle beraber sivil ve askerî memuriyetleri birbirine karıştırmak, iki tarafın da işini bozan büyük bir hatadır. Bunun (**En tüeddül emaneti ilâ ehliha**) emrine aykırı ve ters bulunduğu açıktır.

Osman Paşa'nın idam edilişi de eski zamanın geçerli haksız usûllerine uygundur. Bir adamın suçu tam olarak belirmeden, suç ve cezasının derecesi de farklı olduğuna göre bu adam öldürmenin, mallarını almanın ne büyük zararlarının çekildiği, herkesçe bilindiği için ayrıntılariyle açıklamak gerekmez.

CEZALANDIRMALAR

Eski Şeyhülislâm Damat zade Feyzullah Efendi merhumun oğlu müderrislerden Mehmed Tahir Molla Efendi, Sütlüce adlı yerde iken ilkbaharda kanı kaynayan bu delikanlı, Rebiülevvel ayının 6 ncı günü kayık ile Bahariye semtine geçer. Dünyadan habersiz orada dolaşırken yanında kafalarının kesilmesi gereken üç başıboş adamla çayır içinde kayıtsız gezerler.

Padişahın, çayırı korusun diye tayin ettiği bir seyis korucu, «Çayırı çiğnemeyin» diye üzerlerine gelince Molla kızıp yanındaki serserilere, «urun şunu,» deyince zavallı seyisi dövüp yaralarlar.

Padişahın Baş ağasının yedekçisi Bostancı Hasan, Bahariye Sarayında bulunmaktadır. Seyis, feryat ederek ona gelince Bostancı, Hasan da «Niçin bu biçare seyisi bu hale koydunuz?» der. Molla daha fazla kızıp yanındaki aşağılık adamları üzerlerine yürütür ve Bostancı Hasan'ı beş yerinden yaralarlar. Söylendiğine göre Molla da belindeki şişle onları yaralar.

Bu haber Padişahın kulağına gidince ulemâda iken böyle serserilerle arkadaş olup kanunsuz iş işleyenin derhal cezalandırılmasını ister. Böylece Şeyhülislâm Efendi'ye el yazısı ile bir yazı gönderir, cezalarının verilmesini kendisine bırakır.

Şeyhülislâm da kanun yolu ile keşif sonucunu almak için Havassı refia kadısı Mehmed Salih Efendi'yi çağırır. Sorup soruşturduktan sonra yaralının üç yerinde bıçak yarası, iki yerinde büyük sopa yarası olduğu görülür. «Beni, Damad zade Mehmed Tahir Molla ile adları belli üç kişi dövüp yaraladı,» der. Mühürlü bir takrir ile bildirilince cezasını çeksin diye Gelibolu'ya sürülür.

İki ay kadar sürgünde kaldıktan sonra eşi ve annesi cezasının kaldırılmasını rica ederler. Ağabeyisi eski Sadr-i Rum Murad Efendi de yardım ve istida edince yaralının da yarası beresi geçince Padişah tarafından affedilip geri dönmesine izin verildi.

Manastır'a 6 saat uzak olan Florina yerlilerinden bundan önce hakkında birkaç kez Evamir-i Aliyye çıkmış olan Mıslı adlı eşkiya, türlü zulüm ve baskılara girişerek yirmi, otuz kasabayı ve halkını yakıp yıkıp gücü yetmez duruma soktuğundan Rumeli Valisi Dağıstanlı Ali Paşa düşünceli bir davranışla bir bahane uydurup Mıslı'yı getirtti. Bir kaç gün tevkif ettikten sonra hasımlariyle karşılaştırdı. Kan, diyet ve başka haklardan ötürü katli lüzumu kanunla sabit olunca cezası tertip edilerek kesik başı Ali Paşa tarafından Padişaha gönderildi.

Bolu kasabasına 9 saat uzak olan Düzce kazası yerlilerinden bayrak açmış Araboğlu adlı eşkiyanın idam ve ortadan kaldırılması için Padişah iradesi çıkmıştı. Bunun için Dergâh-ı âli kapucubaşılarından olup hâl Bolu voyvodası olan Elhac Ahmed Ağa bu işe memur olup büyük tedarik ile Bolu'dan hareket edince bir şey yapamıyacağını anlayan Araboğlu o bölgedeki dağların en yüksek yerlerine sığındı. Sonra bir süre Ankara sancağında ve başka yerlerde gezip dolaşarak nihayet Düzce'ye gelip bu dağlık bölgede dolaşırken Ahmed bir yolunu bulup ele geçirmiş, katledip kesik başını İstanbul'a göndermişti. Kafası siyaset meydanına asıldı.

Maraş eyâleti içinde başgösteren Kılıçlı ve Mendilli aşiretlerinin eşkiyalığı kanun ile cezalansın diye Maraş Valisi Abdullah Paşa'ya emr-i âli gelince Abdullah Paşa, kapısı halkı ve bir takım aşiretler ve etraftan toplanan askerlerle Maraş'tan hareket ederek eşkiyaların yatak yeri olan ve Okçu İzzeddinli eşkiyasının arasında bulunan Büyük Ilıca'nın batısı yönünde, Gâvur Dağı bölgesinde, Alaca Abalı diye ün salmış cemaatin oturduğu Kariye sınırında üzerlerine taarruz edince âsi aşiretler dayanamayıp bazıları Çobanoğlu ve Abdülfettah oğlu adlı eşkiyanın yanına, bazıları da Gâvur Dağı'nın sarp yerlerine sığınmışlardı. Bazıları ise Ala-

ca Obalı karyesi halkiyle birleşip savaşa koyulmalariyle üzerlerine varılıp üç yerde toplanan piyade ve süvarileri bozguna uğratıp perişan ettikten sonra beş altı saat kadar takip edildilerse de kaçtıkları yerler çok sarp olduğundan Abdullah Paşa geri dönüp Kâfir Gölü üstünde bulunan Tazan durağına gelince öldürülen on dokuz namlı eşkiyanın kesik başlarını İstanbul'a yolladı.

Mütegallibe güruhundan Bergama voyvodası ve âyanı olan Sağıncılı Veli adlı eşkiya, aslında göçebe yörüklerden iken Bergama kazasındaki Sağıncı karyesinde yerleşip bu kazanın âyanı olan koca Araboğlu Elhac İsmail Ağa'ya yanaşarak ölünceye kadar hizmet ettikten sonra oğlu Mehmed Ağa'nın yine hizmetinde bulundu. O da vefat ettikten sonra diğer oğlu «Veli Ağa» diye anılan İbrahim, bu kazaya âyan olunca kendi işlerini idareye yeterli kimse olmadığından ve Sağıncı Veli de kapularında emektâr bulunduğundan sadakatına güvenip bütün işlerini ona teslim etmiş, kendisi de evinde zevk ve sefasiyle meşgul olmuştu.

Bu eşkiya ise soysuz ve yediği ekmek haram olduğundan birkaç rezil kişi ile birleşip anlaşarak Âyan İbrahim Ağa'yı onsekiz nefer Bölükbaşılarıyla bile öldürüp idam ettikten sonra korkmadan onun yerine geçmiş, velinimeti olan Araboğlu hanedanını ele geçirip kendine fettah Ağa'nın bütün malını mülkünü aldıktan sonra zevcesini de alıp yatmak düşüncesinde olduğundan Fettah Ağa eşini alıp İzmir'e kaçmıştı. Orada otururken İzmir civarında Karaburun voyvodası olan eşkiya Ivaz Ağa'ya Sağıncılı Velinin sekbanları mektupla gelip gitmeğe başladıklarını haber alan Fettah Ağa karısını İzmir'de bırakıp Kütahya tarafın gitmişti. Bu sırada Sağıncılı Veli; Ivaz Ağa'nın dediğini yaparak İzmir'i kuşatmış, Fettah Ağa'nın zevcesini istemişti. Ivaz Ağa da İzmir'e girip İzmir kadısını ve halkını korkutunca çaresiz kadıncağızı ehven-i şer deyip Sağıncılı'ya teslim ettiler.

Ne var ki, nikâh üstüne nikâh olmaz diye kendisine kanun yolu gösterildiyse de dinlemeyip kendini nikâhladığını duyurduktan başka bulunduğu yerlerde zulüm ve baskıyı arttırdığından idam edilip ortadan kaldırılmasına Anadolu Valisi Kahraman Vezir Abdi Paşa memur oldu. Abdi Paşa da kapısı halkı ve epeyce askerle üzerine varınca birkaç gün savaştı ise de başına topladığı sekbanların çoğu Padişah reayası olup uğruna canlarını veremiyeceklerini anlayarak korkuya düşmüş, şuursuz bir davranışla düşmana kalmasın diye karısını da öldürdükten sonra birkaç adamiyle kaçıp kendi soyundan Kepsüt kazası âyanı Sancaklı oğlu Süleyman adlı mütegallibenin yanında durdu. Fakat orada da kalamayınca başka yere kaçarken Abdi Paşa'nın peşine taktığı adamlar Avunya denilen yerde kendisini ve adamlarını öldürdüler. Sancaklı oğlu Süleyman'ı da yakalayıp hesap sorarlar diye kaçarken Mihalıç'da tutulup

öldürüldü. Bu iki eşkiyayla belli ve sayılı Bölükbaşlarının kesik başları Rebîülevvel sonunda İstanbul'a gönderildi.

Bosna eyâletinde bulunan Logşa kalesinin Dizdar-ı sanisi Yahya ve arkadaşı Babaoğlu Zeynel adlı şakiler, kanun dışı tecavüz ve baskı ile adam öldürüp namusa tecavüz gibi facia yaratan işlere giriştiklerinden hâlâ Bosna valisi vezir eski sadr-ı âzam Halil Paşa, ikisini de ele geçirip öldürttü; kesik başlarını İstanbul'a yolladı.

Mir-ül Hac Osman Paşa, bundan önce vefat etmişti. Osman Paşa uzun süre Şam Valisi ve Hac emiri olmakla zenginliği ile şöhret bulmuştu. Hatta onbin keselik malı mülkü var denilirdi. Mirî tarafından malına el konduğu sırada oğlu Mehmed Paşa kendi rızasiyle onbin kese akça vermek şartiyle babasının eşyasının kendisine bırakılmasını ve kendisine vezirlik rütbesi verilmesini yalvararak isteyince Hanedanlarına acıyarak ricasına uyulup belli şartlarla kendisine vezirlikle Haleb mansabı tevcih olunmuştu.

Ödemeği taahhüt ettiği paradan bir çoğu üzerinde baki kalıp kendisinden istendikçe yok deyip fakirliğinden bahisle borcunun ödenmesini geciktirir, Emir-ül Haclık tevcihine bırakırdı. Yaşı genç olduğundan kendisine Emir-ül Haclık tevcih olunamıyordu. Fakat paranın ödenmesine kolaylık olsun diye kendisine geliri fazla Rakka eyâleti gibi bir mansab tevcih olundu. Böyle iken borcunu yine ödemeyip istenildikçe Emir-ül Haclığı öne sürerdi.

Paranın tahsiline Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Tayfur Bey, Padişah «Bu paranın kendisinden alınması mümkün olamayacağından başka, Mehmed Paşa Rakka'da oldukça, Emir-ül Haclık isteği ile Şam hududunu da kargaşalığa veriyor» diye yazınca Rakka'da işten el çektirilip Sivas'a gönderildi. Yine Emir-ül Haclıkdan ve bu isteğinden vazgeçmeyip ortalığa düşerek bir yolunu aramakta geri kalmadıktan başka bulunduğu mansablarda yararlı bir hizmeti de görülmemişti.

İstediği yapılsa bile yine borcunu ödeyemeyeceği davranışından belli oluyordu. Bunun üzerine vezirliği kaldırılıp bütün malı ve mülkü Mirî'ye alınıp kendisi de Sivas kalesine konuldu.

Gizli işlerini bilenler soruşturma yapılmak üzere İstanbul'a getirilmek için Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından eski sadr-ı âzam Halil Paşa Hazinedarı Sadık Ağa Mübaşir tâyin olundu. Bu sırada vezir Mehmed Paşa'nın kapı çuhadarı İstanbul'da Emir-ül Haçlık elde etmek için kapı kapı dolaşırken o da tutulup Başkapıkulu hapishanesinde hapsedildi.

TATAR HABERCİLERİN İKİNCİ KEZ ŞİKÂYETE GELİŞLERİ

Kırım Hanı olup geçmiş yıl olaylarında anlatıldığı gibi kendisine Mir-i âlem Mehmed Bey ile menşur ve teşrifat gönderilmiş olan ikinci Sahib

Giray Han, bu yıl Safer'in 27 nci günü Boğaziçi'nde bulunan Büyükdere'ye gelerek oradan sadaret makamına yazdığı tezkeresinde, «Mir-i âlem Mehmed Bey Kırım'a geldi. Getirdiği menşur ve teşrifat-ı hümayûn büyük bir saygı ile kabul edildi. Bundan sonra anlaşma yapılmadan önce bazı düşüncelerle Kırım bölgesi seraskeri Canikli Ali Paşa ile birlikte Kırım'a gönderilen sabık Kırım Hanı dördüncü Devlet Giray bu yıl o bölgede bulunduğu için mirzaları kendine çekip Tatarları harekete geçirerek, «serbestiyeti biz istemiyoruz, sana da inandığımız yoktur» demeleriyle ben de korkup beni bekleyen gemiye binip üç beş gün içinde Boğaziçi'ne geldim» diye başından geçenleri anlatıp bildiren tezkeresi Padişah'a gösterilince Sahib Giray'ın yazısı tek taraflı olduğundan Kırım'dan gelecek yazıların beklenmesi ferman buyuruldu.

Rebi-ül ahir sonunda Devlet Giray Hanın Kalgay nasbetmiş olduğu kardeşi Şahbaz Giray Sultan, diğer kardeşi Nureddin Mübarek Giray Sultan, Kırım Hanlığı Kazaskeri Feyzullah Efendi ve Şirin Ocağı dört kabileden ibaret olduğundan her birinden birer mirza ile âlimlerden eski Kırım Sultanı Kadısı Abdurrahman Efendi ve Kırım'ın ileri gelen soylu kişilerinden bir çok kumandanlar, ağa ve mirzalar, elçilikle birer şikâyetnâme göndererek İstanbul'a geldiler.

Bu yazılar özetlenirse; Mehmed Bey Kırım'a gelip getirdiği menşur ve teşrifatı Sahib Giray kabul ettiği zaman serbestiyet yine devam ettikten başka Karadeniz'in kilidi olan Yeni Kale, Kerş, Kılburun Kaleleri ile Kırım'ın kara yönünden yol ve geçitlerinin Ruslar'ın elinde kalacağını Kırım halkı öğrenince âlimler, iş adamları, şeyhler, kumandanlar, küçüğü büyüğü, büyük bir yerde toplanıp tartışarak Mehmed Bey'in getirdiği yazıyı kabul ve serbestiyeti tasdik ettikleri halde sonra bir yana itilip kaldırılmasının mümkün olamıyacağı düşüncesiyle tekrar İstanbul'a durumu şikâyet yollu arza karar verdiler. Mehmed Bey'e adam gönderip «Siz Padişahımızın mutemed kullarından olduğunuza göre toplanan istişare meclisinde bulunmanızı istiyoruz» diye yazıldı ve rica edildi. Kırım Hanı Sahib Giray Han bile, Padişah tarafından gelen yazıyla teşrifatı ele alıp kabul etmeden önce toplantımızda Mehmed Bey «Elimle getirdiğim ferman ve teşrifatı Han Hazretlerine teslime memurum. Gayri şeye memuriyetim yoktur» diye Hanın adamlarını geri çevirmekle Han da yanına varmağa çekingenlik göstermişti. Anlaşmadan önce bir düşünce ile bu yıl kışı Kefe'de geçirmek üzere Canikli Paşa ile gönderilen yazıda: «Devlet Giray'ı bu diyarı düşmandan korusun diye tâyin buyurmuştunuz. Şimdi bizi bu halde bırakıp gitmeniz mürüvvete sığmaz. Bütün âlimler, kumandan ve ağalar meclisimize teşrif buyurmanızı rica ederler» diye yazıldı. «Devlet Giray Han da ricalarına izin verip toplantılarına katılınca işte bu umumi şikâyet düzenlendi» diye

Osmanlı Devletine takdim ettikleri şikâyet yazısında Sahib Giray'ın intihabı zaruret karşısında olmuş bir durumdu. Bu halde düşmanın Kırım'ı istilâsı ve Kırım ahalisinin nefret ettiği bazı feci hallerin ortaya çıkması onun hanlığı zamanında olup özellikle bu kez konuşmaya da gelmediğinden halkın hakkındaki fena düşüncesi daha da arttığından başka Devlet Giray Han geldikten sonra Sahib Giray'a kimsenin uymayacağını kendisi de bildiğinden şayet Ruslar'a müracaat eder de yara üstüne yara açar diye korkularak halkın Kırım'da oturmaktan emniyeti kalmadığını, kabilelerin kendisinden nefret ettiği, kendine bildirilince o da bir gemiye binip İstanbul'a gitmiş olduğunu anlatıp Devlet Giray Han'ın tecrübe edilmiş bir durumu olmakla Hanlığın ortada kalması için Osmanlı Devleti'nden istekleri oluncaya kadar şimdilik Devlet Giray'ı hanlığa seçtiklerini belirttiler.

Kendilerine göre serbestliği iyi karşılamadıklarını ve bundan kurtulsalar bile yalnız bununla kalmayıp Yeni kale, Kerş ve Kılburun kaleleri Ruslar elinde kaldığı takdirde türlü çekinilecek işlerin ortaya çıkacağını, adı geçen kalelerden birisini ve Kırım topraklarının bir karışının Ruslar'a bırakılmamasını ve vilâyetlerinin eski duruma getirilmesini, Osmanlı Devleti bu isteklere uymadığı takdirde ise o topraklarda kıymetleri kalmadığı için Osmanlı topraklarında Rebi-ül hir ayının 23 üncü günü Padişah huzurunda umumi toplantı yapıldı.

Kırımlılar'ın verdiği yazı okundu. İstidaları sulh anlaşması şartlarına aykırı ve yapılmasını istedikleri güç, özürlü idi. Şikâyet ettikleri, kerhen karşıladıkları maddeler de kendi gevşeklik ve aptallıklarının zararlı eseri olduğu, bu durumda haklı görülmüş ve karara bağlanmış ise de birden bire Tatarlar'ı ümitsizlikle bunaltacak cevap verip Osmanlı Devleti bize sahip çıkmıyor dedirtmemek için Rus büyük elçisi gelinceye dek bu cevabın da durdurulmasına karar verildi. Elçi, herşeye cevap verecek murahhas olmakla iltimasına beraberce çalışılır, o vakit içlerinden söz anlayan bir kişi reisleri sıfatiyle bu istişare toplantısına alınır. Eğer Rus murahhasının yardımı olursa ne âlâ, yok olmazsa, işin hakikatini öğrenerek Kırım'a vardıklarında gördükleri gibi söyleyip Osmanlı Devleti'ne küsmezler. «Osmanlı Devleti bizim işimize bakmıyor» demezler diye el birliği ile verilen karar Padişah'a arz olundu.

Sonra aynı ayın 28 inci günü Dolmabahçe adlı mesire yerinde sadr-ı âzam tarafından ziyafet tertiplenip Cengiz soyundan Reisler dâvet olunup ikram merasiminde ve yemek yendikten sonra da bu hususta konuşma yapıldığı vakit Rusya murahhası büyük elçinin gelişinde isteklerinin yerine getirileceği ve buna çalışılacağı kendilerine anlatıldı. Kendileri de Kabataş civarındaki Mehmed Emin zadeler yalısında yer gösterilip hizmetlerine sadr-ı âzam iç ağalarından yirmi beş ağa ve özel

mihmandar tâyin kılındı. Yalnız yiyeceklerine günde bin kuruş sarf olunurdu, diye tarihlerde görülmüştür.

Yazıldığı gibi daha önce gelip de Boğaziçi'nde oturan Sahib Giray Hanın da hatırı kalmasın diye hangi yerde oturmağı arzu ettiği kendisine sorulunca Tekirdağı'na özenip istemekle orada yerleştirildi.

Enverî tarihinde böyle yazılıdır, ama Gülgün-ü Hanan'da şöyle anlatılıyor:

Sahib Giray Han, 1189 senesi Saferi'nde hanlıktan indirilince Rumeli yakasına varınca Osmanlı Devleti kendisine çiftlik salyane ve aylık bağlayarak Çatalca'da iskân olunmuştu. 1222 yılı muharreminde vefat edip Çatalca'da Ferhad Paşa Camii Haziresinde defnolundu.

SADR-I ÂZAM İZZET MEHMED PAŞA'NIN İŞTEN EL ÇEKTİRİLMESİ VE DERVİŞ MEHMED PAŞA'NIN SADARETİ MANSAB DEĞİŞİKLİĞİ FETVASI VE BAŞKA OLAYLAR

Açıklandığı gibi Kırımlılar'a Dolmabahçe'de ziyafet tertip olunduğu gün yemekler yenilip konuşulduktan sonra, Şeyhülislâm İbrahim Efendi Sadr-ı âzam İzzet Mehmed Paşa ile sohbet ederken Selim ağa adında babadan kalma bir adamına geçmiş yıldan bir mukataa rica etti. Sadr-ı âzam «otuz kese zammıyla isteklisi var» diye özür dilerken İbrahim Efendi kızmış herkesin içinde özellikle Tatar arasında kızdığını belli ederek pabuçsuz, çadırdan çıkıp arabasına bindiği gibi Beşiktaş'taki yalısına gitti. Lâkin bu durum çok ağır bir şeydi. Mutlaka ikisinden birinin işten el çektirilip uzaklaştırılması lâzımdı.

Şeyhülislâm'ın tarafı üstün ve sağlam olduğuna göre Sadr-ı Âzam İzzet Mehmed Paşa yorgun argın tabiatından başka kaynı Çelebi İsmail Ağa'ya geniş selâhiyet vermişti. O da hırsızlık yoluna sapınca Mehmed Paşa dile düşmüştü. Böyle Cümadel-ula'nın sekizinci Hamis günü sadaret makamından azl edildi.

Ancak kendisinin işten el çektirilmesi, açıklandığı gibi, gereği böyle düşünüldüğü içindi. Yoksa Padişahın teveccühünü değiştirecek belli başlı bir davranışı olmamıştı. İşten el çektirilince sakin kalbi kırılmasın diye hemen kendisine Aydın Muhassılığı tevcih olundu.

Adamlarını toplayıp düzene koyarak görev yerine gitmek üzere ertesi gün bir çektirme ile Gelibolu'ya gönderildi. Yerine sadaret kethüdalığını yapan Derviş Mehmed Ağa Sadr-ı Âzam oldu. Kethüdalık da, Divan-ı hümayûn hocalarının başta gelenlerinden olup yine bu mansabdan ayrılan İbrahim Efendi'ye tevcih olundu.

Ertesi gün sebepsiz yere Çavuşbaşı Said Efendi'ye işten el çektirildi. Yerine yeni Sadr-ı Âzam'ın kayın pederi Serbevabin-i Dergâh-ı Âli Mehmed Ağa nasb ve tâyin kılındı.

Dolmabahçe işi gerçekte yazıldığı gibi sadaret değişikliği ile sonuçlandıysa da Şeyhülislâm Efendi hakkında da halk içinde dedikodu yapıldığından 22 gün sonra o da fetva makamından azl ile yerine Reis-ül ulemâ ve sadr-ı Rum olan Salih zade Mehmed Emin Efendi nasbolundu. Boşalan Rumeli sadareti de, Anadolu'dan azledilenlerin en kıdemlisi olan, ilmi ve bilgisinin yüksekliği herkesçe bilinen Esad Efendi oğlu Esseyyid Mehmed Şerif Efendi'ye tevcih buyruldu.

İbrahim Efendi meşihatdan ayrılınca önce kendisine Padişah tarafından ihsan edilen Çırağan yalısında otururken iki üç ay sonra İstanbul'a nakletmek isteyip ancak İstanbul'daki konağı daha önce yandığından Sedefçiler'de bulunan Acem Ali konağını satın alarak oraya nakletmek niyetinde olduğunu halefleri Mehmed Emin Efendi haber alınca «işten el çektirildiği haliyle İstanbul'a gelirse gelen gidenle vakit geçirmesi uygun değildir,» deyince İbrahim Bey Efendi'nin İstanbul'a nakli yasaklandı.

İtibariyle Hâmise-i Süleymaniye müderrislerinden bulunan sabık ikinci İmam Esseyyid Osman Efendi, bu yolda eskilerine göre kıdemi haddini aşmış olunca eski Şeyhülislâm zamanında geri bırakma cezası verildiği gibi onun arkasından gelen Şeyhülislâm'dan da aynı davranışı görünce Osman Efendi beklemediği bu muameleden üzülerek usul dışı Padişaha yazı gönderip şikâyet ettiğinden Beykoz kasabasına sürülmüştür.

Bu sırada İspanyollar büyük bir donanma ile Cezayir'e gelip taşraya asker çıkarıp metris alarak tabyalar kurmuştu. Cezayir kahramanları cesaret gösterip Fas hâkimi tarafından da yardım edilince İspanyollar bozguna uğrayıp kaçmağa ve geriye dönmeğe mecbur olur. Birçok İspanyol askeri öldükten başka epeyce gemileri de kırılıp batmıştır.

Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından İzmir çevresinde Bayındır voyvodası olan Ivaz Mehmed Ağa adlı şaki, aslında soysuz sekban arasından çıkma İzmir voyvodalarının leventlik ve bölükbaşılık hizmetinde bulunurken yolunu bulup gümrükçü İshak Ağa merhumun adamlariyle ilişki kurarak İzmir bölgesinde bazı mukataalar iltizam ederek adamlarını çoğaltmaya, ilgili yerlere hediyeler göndererek ün salmağa başladı. Arkasını dayadığı kimselere güvenerek fakir halka ettiği zulüm ve baskıya karşı valiler ve hâkimler de bir şey diyemezdi. Yavaş yavaş bulunduğu yerde hâkimin hükmü de, kanun da işlemez oldu. Aydın valileriyle İzmir voyvodalarının da gevşekliklerinden ötürü kötülüğü ve eşkiyalığı günden güne arttı. Sonra adamı ve çıkaracağı insan çok bir ağa olmakla sefer arasında işe yarar diye geçmişteki suçlarına göz yumulmuş ve kapıcıbaşılık ihsan edilerek Sakız muhafazasına tâyin edilmişti. İvaz Ağa ise kullukta sadakat tanımazdı. Yine soyundaki kötülükleri ortaya dökmeğe başladı.

Hattâ o zaman İzmir voyvodası bulunan Kara Osmanoğlu Elhaç Ahmed Ağa'yı çekemiyerek onu ezmek için İzmir'i basıp başında topladığı serserilere talan ettirdi. Bu suretle idam edilerek vücudunun ortadan kalkması lâzım gelirdi.

Osmanlı Devleti savaşla uğraşırken Ivaz'ın başının kesilmesi, vaktine saatine bırakılmıştı. Bu kez Kapdan-ı Derya kahraman vezir Gazi Ahmed Paşa, Osmanlı donanması ile Akdeniz'e çıkışında cezasının tertibi Hat-tı hümayûn ile ona verilmişti. Gazi Hasan Paşa da Midilli'den hareketlerinde Saruhan mütesellimi olan tezgâh-ı âli kapıcılarından yukarıda adı geçen Kara Osmanoğlu Elhac Ahmed Ağa ve Sığla sancağı mütesellimi İlyaszade Ahmed ağa ile mektuplaşarak kararlaştırılan günde işe yarar askerle Bayındır'a yakın Torbalı adlı kariyede hazır bulunmaları tasarlandı. Sonra Kaptan Paşa İzmir'e varıp kalyonculardan yeteri kadar işe yarar erleri seçti, iki de top alıp yıldırım çabukluğu ile Torbalı'ya varınca iki mütesellim daha önce gün doğarken Torbalı'dan yürüyerek Ivaz'ın evini kuşatmışlardı. Ivaz bunlara önem vermeyip korkusuzca savaşa gireceği sırada Kapdan Paşa yetişip üzerine fazla askerle gelince kaçtı. Kapdan Paşa mütesellimleri takibe memur etti. Gerek Aydın muhassılı bulunan vezir yeğen Mehmed ve gerek o bölgedeki âyanlara şiddetli buyruldular yazdı. Eşkiya Ivaz, her taraftan çevrildiğini görünce Tire yakınında Eğri derede mevzilenip kendini kovalayanlarla 4 saat savaşa başladı ise de Yeğen Mehmed Paşa'nın da yardıma gelişiyle Eşkiya Ivaz ve yeğeni Kara Hasan ve onbeş kadar sayılı bölükbaşıları öldürülmeden tutulup katlolunarak kesik başları İstanbul'a gönderildi. 54 eşkiya da ölüme karşılık küreğe vaz'edildi.

Cenab-ı Mevlâ'nın gözünün baktığı, tavaf edenlerle dolup boşalan Ravza-ı mutahhara civarında bir canavarın vahşilik yapacağı düşünülmezken Medine-i Münevvere yerlilerinden Kamakçı adıyle anılan nöbetçiler kethüdası Mehmed, bazı eşkiyayı kendine uydurarak Şeyhülharem ve Hâkime üste gelip dediğini yaptırarak insanların ölümüne, fakirlerin zarar görmesine ve kargaşalığa cesaret ettiğinden eşkiya Mehmed'in Medine-i Münevvere'den kovulup uzaklaştırılması için Padişah fermanı Medine-i Münevvere'de okundu. Gerek Kamakçı ve gerek kafadarları çok uzak yerlere sürgün edilmiştir.

Mısır Valisi Arapkirli Hacı İbrahim Paşa da bu sırada vefat edince Mısır Eyaleti Aydın muhassılı bulunan sadr-ı sâbık İzzet Mehmed Paşa'ya, Aydın eyâleti de bundan önce Özi muhafızlığında yararlığı geçmiş olan Mora muhassılı Hazinedar Ali Paşa'ya ve Mora eyâleti de Kırım seraskeri iken başlangıçta açıklandığı gibi Rusya'ya esir düşüp daha önce İstanbul'a gelmiş olan Silâhdar İbrahim Paşa'ya tevcih buyuruldu.

Yenikapı dışında olan Mevlevi dergâhı Postnişini Esseyid Ebu Bekir Efendi Receb-ül ferdin beşinci gecesi dâr-ı fenadan göçtü. İnsanlığın en

yüksek mertebesine çıkmış, söylenilen kutsal faziletleri ile ün salmış olduğundan cenazesinde bütün âlimler toplanmıştı. Yenikapı mevlevihanesi içinde defnedilmişlerdir.

Sultan Abdülhamid'in muhterem kızkardeşleri Ayşe Sultan da bu sırada hasta olup hava değişimi için Zeyrek'teki sarayından Bahariye'deki yalıya nakledilmişti. Fakat hastalığı günden güne artarak çok geçmeden gülşen saray-ı fenayı bırakıp dar-ı bekâya irtihâl eyledi.

Sulh anlaşması ardından iki tarafın da elçi göndermesi geçerli devlet kuralları gereği olmakla bundan önce Osmanlı Devleti'nden Abdülkerim Paşa büyük elçilikle Rusya'ya gönderilmiş olduğu gibi buna mukabil Rusya tarafından da General Nikola Ribnin murahhas büyükelçi tâyin olunduğu haberi İstanbul'a gelmişti. Şaban ayının 11 inci günü Rus elçisinin Büyükçekmece'ye geldiği haberi mihmandar tarafından Kethüda Beye varınca eski kaidelere göre divan tercümanı Küçükçekmece'ye gönderilip onun yolu yordamı ile Ayastafanos Çiftliğine getirildikten sonra teşrifat defterinde yazılı merasim işleri tertip olunarak Maltepe adlı yere gelindiğinde hazırlanan yemeklik yenildikten hemen sonra Galata'da boşaltılan konağına götürüldü.

Elçi, İstanbul'a bir kaç konak kalınca çirkin tekliflere başladı. Hatırını sormağa divan tercümanı gidince, büyüklerden birinin gönderilmediğine ve kâh Ayastafanos Çiftliğine gönderilen yiyeceklerin çeşidine ve cinsine itiraz ettikten başka Divan-ı Hümayûn Çavuşbaşısı öldürücü hastalığa tutulduğundan kendisini yemek yenilen yerden Galata'ya götürmeye çavuşbaşı mazullerinden Said Efendi vekil olarak tâyin edilmişti. Elçi, hastalığın aslını temarüz sanarak Çavuşbaşının gelmesinde ısrar edince çaresiz Said Efendi'ye Çavuşbaşılık vekili denildi, hil'atı giydirildi. Gereken cevaplar teşrifat kesedarı Mehmed Naim Efendi aracılığı ile Rus elçisine bildirildi. Rus elçisini sınır başından İstanbul'a kadar sağ ve sağlam götürmeğe Yenişehir mutasarrıfı Ahmed Paşa memur kılınmıştı.

Bu hizmeti sona erince Rumeli Beyler Beyliği kaderi yükselmiş ve mansabı Hanya muhafızlığına değiştirilmiştir.

Bursa'da Kadiriye tekkesi postnişini olan Eşref oğlu Abdülkadir Efendi'nin bazı evliyalardan sadır olan bilgi ve meziyetlerindeki değerli alâmetler ve işaretleri Şeyhülislâm Efendi yazısiyle Padişahın kulağına gidince hayır ve duasını kazanmak için İstanbul'a çağırıldı. Berat gecesinde Padişahın huzuruna getirilip bir mikdar vaaz ve nasihat edince değeri ölçülemeyen hediyeler verildi ve kakum kürk giydirilip gönlü hoş edildi.

Bayramdan sonra bazı ziyafetlere başlandı. Çünkü sadr-ı azamlar Şeker Bayramında ziyafetler verdiklerinden bu bayramın yedinci Hamis günü sadr-ı âzam, Padişahın asafı sarayına teşriflerini yalvarmışlar, Pa-

dişah da gitmeyi uygun görerek o gün asafı sarayı arz odasında Padişah için hazırlanan yemeği yedikleri sırada canbaz, hokkabaz, gibi gösterileri de seyre tenezzül buyurduktan sonra sadr-ı âzama bir mücevher hançerle samur kürk ve Şeyhül İslâm Efendi'ye de samur kürk ihsan ederek döndüklerinde sadr-ı âzam, Dürziler Kârhanesine çıkarıncaya kadar Padişah yanında bulundular.

Bu sırada Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa da sadr-ı âzama ziyafet çekip bir süredir kalkan geleneği ihya eyledi. Elçi ziyafetlerinde yapılması tasarlanan saz ve çenebazlar bu ziyafette denendi.

Sonra eskiden İstanbul'a gelmiş olan Rus elçisi resmen Bab-ı âli'ye geldiğinde mutat merasim yapılmış ve kendisine samur kürk, maiyeti memurlarına hil'atler giydirildikten sonra ardından ziyafet tertib edilerek Rus sefiri Bab-ı asafiye dâvet edildi.

Türlü söz ile hoşa gidecek merasime başlayıp yine hil'at-ı fahire giydirildikten sonra altına donanmış at çekilerek konağına götürülmüş ve sonra Kapdan Paşa tarafından da tersane bahçesinde bir ziyafet tertib olunup canbaz, perendebaz, hokkabaz seyri ile beraber saz da dinletildi. Daha sonra Kapdan Paşa tarafından da yine donanmış bir at hediye edilmiş ve sonra Kethüda Bey, Yeniçeri Ağası, Defterdar ve Reis Efendiler tarafından da uygun yerlerde yine ziyafetler tertibiyle yıl sonuna kadar birbiri ardından ziyafetler çekildi.

Bundan önce, imtihan sonunda hakları görülenlerin, ruus kıtlığı sebebiyle istedikleri yerler boşalsın diye tâyinleri ile atılmıştı. Memnun edip sevindirecek yerde yer açılsın diye geciktirilerek talebe-i ulûm'a birikmiş ruuslardan verilecek yerde yalnız üç beş tanesi verilip çoğu ulemâya hizmet edenlere verildiğinden talebeler kedere düşüp darılarak Şeyhülislâm Efendi'den yaptığı bazı işlerden şikâyet yollu Padişaha arzuhâl vermişlerdi.

Padişah da Şeyhülislâm'a bir vaşak kürk ile bir hat-tı Hümayûn gönderip talebeleri terbiye ve uyarmalarını emir buyurdular.

SURET-İ HAT-TI HÜMAYÛN

Samahatlu Efendi daimiz seni selâm-ı selâmet encam-ı mülûkânum ile tekrim ve taltif eylediğimden sonra hassaten istifsar-ı hatırınız zımnında zat-ı hümayûnuma mahsus olan kürklerden sonra bir vaşak nafesi erkân kürkü ihda ve atiyye-i hümayunum olmak üzere irsal olunmuştur. Daş-ü hamiyyetinize puş ve fi mabaad taraf-ı humayûnumu daavat-i Hayriyeden feramuş etmeyip Cenab-ı rabbel âlemin, bulunduğunuz makam-ı fetvada ahkâm-ı şer'iyyeyi icraya mazhariyet ile âmme-i ibadın taraf-ı hümayûnuma isticlâb-ı daavat-ı hayriyesine muvaffak ve daim eyleye, amin.

HAT-TI HÜMAYÛN'UN BUGÜNKÜ DİLE ÇEVRİLİŞİ

«Duacımız semahatlu Efendi. Sana iyilik ederek sonuna kadar selâmette olmanı diler selâmlarım. Gönlünüzü hoş etmek için de kendime mahsus kürklerden bir vaşak nâfesi erkân kürkü hediye edilmiş ve şahane banşım olmak üzere gönderilmiştir.

Alındığında hamiyyetli göğsünüze örtün. Bundan sonra Padişahınızı hayır dualarınızdan eksik etmeyip Allah da sizi bulunduğunuz fetva makamından ayırmayıp kanunları yürütmeğe erişdirsin. Halkının Padişahına yakınlık gösterip yaklaşması için hayır duanızda başarılı olasınız, amin..»

Otuz kırk yıl kadar Padişahın çocuğu olmadığından halk kederli ve hüzünlü idi. Hatta Sultan 3 üncü Mustafa Han Hazretleri'nin kızı Hibetullah Sultan doğunca şehir ışıklandırılmış ve şenlikler düzenlenmişti.

Bu husus herkese iç yarası olmuştu. Fakat 3 üncü Sultan Ahmed Hazretleri'nin beş şehzadesinin, köşelerinde sıhhatli olmalariyle teselli buluyorlardı.

Lâkin 3 üncü Osman Han Hazretleri'nin saltanatının son zamanlarında Sultan Noman ile Sultan Bayezid ve sonra da Sultan Mustafa Hazretleri vefat ederek şehzadelerden yalnız tahtı süsleyecek olan Abdülhamid Han Hazretleri kalmıştı.

Herkesin Padişahın çocuğu olsun diye dört gözle bekleştiği Padişah tarafından bilindiğinden birkaç ay önce Sultanın doğuracağını ebeler haber verince derhal selâtin şeyhlerinin, vaaz ve öğütlerden sonra peşinden duaya önem vermelerini söyleyip hatırlatarak halka duyurulması için de Şeyhülislâm efendiye hitaben bir hat-tı hümayûn yazılmıştı.

Bu sırada bilinen aylar tamam olarak doğum yaklaşınca Padişahın ilk çocuğu olacağından ötürü bir aydan beri içden gelen bir istekle devlet ileri gelenleriyle soylu kişiler evlerini, esnaf da dükkânlarını süslemeğe başladığı halde Zilkadenin 9 uncu günü ölü bir şehzade doğdu Sadr-ı âzam, Şeyhülislâm ve başkaca bulunması gelenek olan kimseler mabeyn-i hümayûn'a gidip baş sağlığı dilediler. Sonra da halka da ümitvar oldukları sevinçten yoksun oldukları açıklandı.

Lâkin iki ay sonra Padişahın başka çocuğu doğacak diye yorumlanırken bimennehü taalâ Zilkadenin yirminci günü beklenmedik bir varlık olarak çocuk doğurunca herkes üstün derece mes'ut ve sevinçli olarak yedi gün yedi gece büyük bir şehir ışıklandırması, gece alayları yapıldı.

Birkaç ay önce sadr-ı âli kethüdası olan Esseyyid İbrahim Hıfzı Efendi'nin işten el çektirilmesini gerektirecek bazı durum ve davranışları görüldüğünden Zilkadenin 9 uncu günü işten el çektirilerek yerine uzun süre kethüda kâtipliği hizmetinde bulunmuş olan Defterdar Emiri İbrahim Nazif Efendi hak sahibi olarak sadr-ı âli kethüdası olmuştu.

Lâkin bu Nazif Efendi zaten alil, hasta olup biçarenin bütün günleri keyifsizlikle geçerdi. Bu kez de bir ay kadar kethüdalık ettikten sonra yatağa düşüp kalmış. Zilhicce ayının 23 üncü günü vefat edince yerine daha önce Yeniçeri efendisi olan Mustafa Ağa sadr-ı âli kethüdası nasbolundu. Müteveffa Nazif Efendi Ankaralı olup gençliğinde İstanbul'a gelerek bir süre devlet büyüklerine, ileri gelenlere hizmet ederek kethüda kâtibi halifeleri mesleğine girdikten sonra her hizmette sadakat göstermiş ve herkesle güzel konuşup geçinir bir zat olmakla pekçok hizmetlerde kullanılmıştı. Nihayet birazcık kethüdalık ettikten sonra Darüsselâma gitmiştir.

Yeniçeri ağası Mustafa Ağa'nın ocak-ı âmire işlerinde yavaşlık ve işgörmezliği görüldükten başka mansabında durması için kethüdalığa kabiliyetli olan ve işe yarayan kul kethüdalarını birer bahane ile çıkarıp onlara zararlı olmaktan geri kalmıyordu. Zilhicce sonunda işten el çektirilip yerine birgün önce kul kethüdalığındaki işinden ettiği ve Rumeli eşkiyasını teftiş bahanesiyle İncirli Çiftliğine yolladığı Turnacı zade Ahmed Ağa nasbolundu.

Bazı tarihlerde olay bu kadarcık yazılır, ama bazı tarih yazarlarına göre Ahmed Ağa'nın işten el çektirilmesi Mustafa Ağa'nın verdiği rüşvetle olur. Ancak Ahmed Ağa'nın yardımcıları ve kendisini tutanlar, işi hemen düzene koyup gece gizlice Ahmed Ağa Bab-ı Asafi'ye getirilir ve bahası biçilerek ertesi gün yeniçeri ağası olunca ticaret iki taraflı oldu diye sadr-ı âzam hakkında söyleyenleri mes'ul duruma düşürecek söylentilere cevap oldu. Henüz yeni elçi gelmişken bu gibi işlerin çevrilmesi iyi karşılanmadı. Hakikatini Allah-ü teâlâ bilir. Lâkin her ne hal ise Kaynarca Anlaşması ardından gece gündüz askeri düzene sokmak için çalışmak ön görevi iken askerî mansabların mezada çıktığı havadisi dost ve düşman gözünde fena bir şey olmuştur.

Hassa Hekimbaşısı olup önce İstanbul payesine erişen Mehmed Arif Efendi'nin, işten el çektirilmesini icab ettiren bazı durumlarından ve davranışlarından, azl olunup yerine müderrisin-i kiram'dan ve etibba-yı hassadan Suphi zade Abdül'aziz Efendi Ser Etibba-yı Hassa nasbolundu.

MISIR VE ŞAM OLAYLARI

Birinci cildde anlatıldığı üzere Mısır kumandanlarından olup, Rus savaşı sırasında güzel bir yarma taarruzu yapan Bulutkapan Ali Bey, doğu bölgesini ele geçirmek için memlüklerinin başta geleni olan Ebüzzeheb Mehmed Bey'i büyük bir ordu ile gönderip Şam'ı ele geçirdiği sırada Akk'da bulunan mütegallibeden Tahir Ömer de Ali Bey'e kafadar olmuştu.

Ebüz-zeheb ise efendisinin emrine uymayarak ordusu ile Mısır'a dönüşünden sonra Ali Bey ile savaşıp galib yardımı ile asker donatarak Mısır'a yürümüş ise de savaşta yakalanıp öldürüldü. Tahir Ömer, işin sonunun kötüye varacağını düşünerek Osmanlı Devletine boyun eğip buna da Şam valisini aracı yaptıktan başka Bab-ı âli'ye de dilekçesi gelince 1188 yılından beri ödemediği geri kalan borcunu vermesi ve her yıl mukataa malını göndermesi şartiyle geçmişteki suçları affedilip Sayda eyaleti yine kendine bırakıldığına dair yazı ile özel mübaşir gönderilmişti.

Bunun ardından Ebüz-zeheb'in bir kaşifi ile Mısır irsaliye hazinesi İstanbul'a geldi. Görülen bu mes'ud günde Mısır hazinesi gelenekte olduğu gibi alay ile mehterhane çalınarak Bahçekapı'dan Hazine-i Celile'ye naklolundu. Birkaç yıldan beri Mısır hazinesi alayı görülmediğinden evvelki yıllardan çok süslü alay düzenlenmiş ve seyretmek için de pek çok halk birikmişti.

İşte o zaman Ebüz-zeheb'in gelen maruzatında Tahir Ömer'in cezaya çarptırılması gerektiğinden sonra baş eğmesinin, korkusundan olduğunu, fırsat bulsa yine isyana koyulacağından söz ederek kendisinin çok miktarda askerle Berüş-şam üzerine yürüyüp onu yola getirip bastırmağa izin istiyordu. Ali Bey'in kendinde kalan malını toplamayı da diledikten sonra yukarıda görülen İrsaliye hazinesinin ve Haremeyn mukataasından mal tertibi gönderip başka hususları da görüp gözetiyordu.

Göze çarpan bu iyi hizmetleri karşılığı devlet gözünde kabul görmüş ve kabul edilmişti. Böylece dileklerine uygun davranışta bulunmak lâzım gelmiştir.

Bunun üzerine Ebüz-zeheb 1189 yılında 60.000 askerle Mısır'dan bir hükümdar azametiyle yürüyüp başlangıçta Yafa'yı kırk elli gün kadar çevirip baskıya aldıktan sonra zorla girince, şerefli şerefsiz, küçük büyük demeyip halkını kılıçtan geçirmiştir.

Durumu Tahir Ömer haber alınca telâşa düşüp o vakit Beyrut'ta bulunan Cebel-i Dürüz hâkimi Emir Yusuf'tan yardım istedi. Emir Yusuf

şeyhleri ve memleketinin ileri gelenlerini toplayıp konuşma yaptılar. Ebüz-zeheb'in gücünün sesi o bölge halkının tümünü korkutup ürpertiğinden yardıma cesaret edemeyip Tahir Ömer'e özür dilediler. Tahir Ömer, Emir Yusuf'tan bir şey alamayınca malları ve çoluk çocuğu ile Akkâ'dan çıkıp Sayda bölgesine kaçtı. Orada da durmayıp Aneze Arapları'na sığınmıştı.

Ebüz-zeheb Akkâ bölgesine gelince herkes korkuya kapılıp hatta Beyrut'tan bazı küçük aileler başka yere göçmüşlerdi. Emir Yusuf Ebüz-zeheb'e hediyeler göndererek aman dilemiş ve kendini korumuştu.

Tahir Ömer tarafından Sayda mütesellimi bulunan Denizli Ahmed Ağa da Ebüz-zeheb'e yalvaran mektuplar göndererek baş eğdiklerinden Ebüz-zeheb tarafından teminat verilmiş ve Beni Metvâl meşayihi de varıp mülâkat ettikleri zaman Ebüz-zeheb tarafından ikrâm ve iltifat görmüşlerdi. Ebüz-zeheb'in görülen bu muzafferiyeti haberi Mısır'a ulaşınca üç gün üç gece şenlik edilmiştir. Ebüz-zeheb durumu İstanbul'a yazı ile bildirerek Mısır ve Şam tevliyetini dileyince 1189 yılı Cumadel-ulası başında kendisine vezirlikle ikinci kez Mısır Eyaleti tevcih olunup samur kürk ve kılıç ihsan olunarak Kapucular kethüdası Çerkez Mehmed Bey'e gönderilmişti.

Lâkin Ebüz-zeheb, Akkâ'ya gelişinden iki üç gün sonra yani 1189 yılı Rebi'ül Aharının sekizinde vefat etmiş bulunduğundan tabiatiyle tevcih emirlerinin geri alınması lâzım gelmişti, fakat dileklerinin Osmanlı Devleti'nce yapılacağı haberi Akkâ'ya girişi günü kendisine ulaşınca pek ziyade memnun olup iftihar duymuştu. Kumandan ve subaylarının hepsine Şam topraklarında mansablar tevcih edeceğini de anlatmıştı. Mısırlılar ise iş bitince Mısır'a dönüş arzusunda idiler. Anlatıldığı gibi Berrüş-Şamı tamamen ele geçirildikten sonra hepsi vatan isteği ile dönüş yollarını ararken Ebüz-zeheb'in niyetinin Şam bölgesinde durup kalarak yerleşmek olduğunu anladılar.

Ebüz-zeheb'in bu sözlerinden memnun olacak yerde acınarak yüksünüp her biri çadırına gelip düşünceye daldıkları söylenir. Bu durumda Ebüz'zeheb'in ölümü üzerine Mısır askeri başsız ve perişan Mısır'a döndülerse de gurbette eğlenip kalmak korkusundan kurtulduklarına sevinerek Mısır'a geldikleri, Mısır tarih yazarlarından bazılarının yine kendi söylentileridir.

Ebüz-zeheb'in toprakları içinde yüksek yer tutan ve başta gelenleri İbrahim Bey'le Murat Bey olup Mısır'dan çıktığı zaman İbrahim Bey'i yerine vekil nasbetmiş ve Murat Bey'i beraberine almıştı. Vefatında Mısır ordusunda pek ziyade şaşkınlık ve kargaşalık olabilecek iken Murat Bey hepsine söz geçirerek ordu ile beraber Ebuz-zeheb'in na'şını da alıp geriye dönüp Mısır'da toprağa vermişlerdir.

Bundan sonra Ebüz-zeheb yerine İbrahim Bey Şeyh-ül Beled olup aşağıda anlatılacağı gibi başka akran ve emsali ona baş eğmişlerdir. Ceberti, tarihinde der ki: «Ebüz-zeheb Yafa halkına bu kötülüğü yapmamış olaydı iyilikleri kötülüklerine üstün olurdu». Ama bazı Arap tarih yazarları da: «Ebüz-zeheb Şam topraklarını tamamen ele geçirdikten sonra Ali Bey gibi Osmanlı Devleti'ne isyan etmek niyetinde idi. Lâkin Allah'ın yardımı onun bu davranışına izin vermedi», diye açıklamışlardır.

Burası bizce bilinmez, (**La ya'lemu mafiyül-kulub el a'lamül guyub**) diye sözü keseriz. Ancak yazıldığı gibi Mısır askerinin vatan isteği ile gözleri arkada olduğuna göre eğer Ebüz-zeheb Ali Bey gibi isyan etmiş olaydı o da Ali Bey'in uğradığına uğrardı. Zira Mısırlılar'da vatan sevgisi aşırı olup Mısır askeri Türk askeri gibi uzun süre gurbet ateşine dayanamayacakları, geçmişteki davranışlarından bellidir.

MISIR TOPRAĞI VE HALKI

Mısır bölgesi gerçekten dünyanın en verimli ve mahsuldar yeri ise de Şam, Anadolu ve Rumeli topraklarına bakılırsa o kadar heves edilip üzerine düşülecek güzel arazi olmadığı halde Mısır askerinin Mısır'a bu derece sevgi ve bağlılıklarına şaşılır.

Zira Mısır toprakları Akdeniz'den Asuvan'a kadar iki dağ arasında uzun bir vadidir. Zaten kumluk ve çölden ibaret olduğu halde Nil'in akışı sebebiyle bütün dünyanın en verimli yeridir, fakat ekime yarayan kendi toprağı olmayıp bereket Nil'in getirdiği çamurdadır. Böylece Mısır toprakları yıldan yıla yükselmektedir. Şöyle ki, Yavuz Selim'in Mısır'ı fethettiği günden bu yana Nil ölçü alınsa, Mısır toprakları pek çok yükselmiştir.

Dünyadaki eski eserlerin en yaşlısı olan ehramların taşları Nil'in doğusundaki dağlardan koparılıp taşınmış olduğu biliniyor. Böyle birkaç saatlik mesafeden o kadar büyük taşların nehrin öte tarafına geçirilerek ehramların olduğu yere nakli akla uzak görünür, fakat burada deniz olduğu için denizden nakli ağırlık çekme usülleriyle mümkündür. İşte bu gibi eserlere bakıldığı zaman Mısır'ın aşağı kısmı yani Akdeniz'le Mısır arasındaki arazi birkaç devrin ve uzun süre içinde Nil'in taşmasından biriken çamurla meydana geldiği anlaşılır. Bu yüzden Mısır dolayları başka memleket topraklarına benzeyip de tabii olarak verimli olmayıp ancak Nil'in bıraktığı çamura her ne ekilirse biter ve ne kadar emek verilirse o kadar çok ürün alınır. Halkı da zahmete, işde güçlük ve yorgunluğa alışık olup gece gündüz çalıştıktan başka şiddetli kışı olmayıp yaz ve kış boş durmadan ziraatle uğraşırlar. Böylece başka yerlerin halkına nisbetle iki kat çalışmanın iki kat verimi olur.

Bu yüzden Mısır toprak mahsulleri her yerden çok olan bir memlekettir. Lâkin bahçelerinde ve yeşilliklerinde Osmanlı topraklarının çimenleri gibi tabii güzellik ve tazelik olmayıp bahçeleri toz ve toprağa düşmüş zümrüt gibi toza bulanmış görünür.

Başka yerlerde dört mevsimin en iyisi olan baharda zehirli rüzgârlar esip sığınacak yer bulmak zor olur. Böylece cennet gibi Osmanlı topraklarının güzellik ve tazeliği ile Boğaziçi'nin mesirelerine alışmış olan kimse için Mısır'da yaşamak güç gibi görünürken Mısır'a alışanlarda tersine vatan sevgisi fazla olup nereye gitseler vatan sevgisi ile gözlerinin arkada kaldığı denenmiştir.

Böylece bir gerekçe ile Mısır askerini başka memleket topraklarına sevkedip uzun süre dolaştırmak güç ve zor olur. İşte Ali Bey'in bozgununa sebep bu madde olduğu yukarıda anlatılmıştır. Bunun gibi Ebüz-zeheb Ber-rüş-Şam'ı ele geçirmişken ölünce Mısır askeri perişan ve bitkin olarak dönüşlerinde tasalı ve acılı olacakları yerde büyük bir gönül hoşluğu ile Mısır'a dönmüşlerdir. Bunun tabii sırrı, açıkça, bu dünyada bencil olarak en büyük tat, çiftleşme ile hüküm sürmek, hükûmetin başında olmaktır. Bu ikisi de Mısır'da fazlasiyle vardır.

Zira sıcak memleketlerde kadına karşı istek başka yerlere göre özellikle Mısır topraklarında aşırı derecede olduğu denenmiştir. Hüküm sürme isteği de her yerden fazla orada gerçekleşiyor. Doğrusu Hükûmet-i Kahire deyimi kendi tutumuna uygundur, çünkü firavunların çöküşünden beri Mısır hükûmeti, açıkça anlatıldığı gibi, elden ele gezip süresiz yabancı kavimlerden bir hükûmetin ezici kuvveti altında bulunarak asıl halkı başeğip uydu olmaya alışkın olup ezilip büzülerek baskı altında yaşamak kendilerinde ikinci bir hayat olmuştur. Böyle olunca hükûmet kuranlarla bağlı olanları, halkı istedikleri gibi küçük düşürerek, ezip iş gördürerek kullanmışlardır. Benim düşünceme göre bu sebeple Mısır kumandan ve askerleri, nereye gidecek olsalar Mısır'ı özlemişlerdir.

x x x

Biz söylediğimize gelelim. Tahir Ömer, Ebüz-zeheb'in ölümünü duyar duymaz Akkâ'ya gelip geçmişte olduğu gibi o bölgeyi ele geçirdi. Kendisinin tek korkusu Ebüz-zeheb'dendi. Şimdi kendisinde bu korku kalmadığı için öncekinden çok eşkıyalık ve isyan yoluna gitmekle bu 1189 yılı ortasında cezasının verilmesi Cezayir'li Gazi Hasan Paşa'ya verildi. Karadan da Şam valisi Âzm zade Mehmed Paşa, kendisine Sayda eyâleti tevcih buyrulan İbrahim Paşa zade, Adana valisi Vezir Mehmed Paşa katılmıştı. Ayrıca Akkâ kurtulunca muhafızı olarak Rumeli Beylerbeyliği payesi ile Şam kıyı muhafızı nasbolunan Cezar Ahmed Paşa, Ku-

düs-ü Şerif mutasarrıfı mirmirandan İbrahim Paşa, Kaptan Paşa emrine verilerek karadan ve denizden üzerine yürüyüp ele geçirilip vücudunun ortadan kaldırılması ferman buyurulmuştu.

Kaptan Paşa, donanma ile başlangıçda Yafa'ya varınca Tahir Ömer'e buyrultu yazıp söz verdiği gibi hükûmete olan borcunu ödediği takdirde Sayda eyâletinin kendisine bırakılacağını bildirdi. Tahir Ömer, oğullarını, kendi adamlarını toplayıp konuşmayı aşınca bazısı mal verip kurtulmak ve bazısı karşı koyup dayanmak tarafını tutarak anlaşmazlık arttı.

Tahir Ömer'in Sayda Mütesellimi olan Denizli Ahmed Ağa demiş ki:

«Bize kurtuluş yolu Sultanın emirlerine itaattir. Hemen biraz akça ile Kaptan Paşayı razı edip savaş ve mücadeleden kurtulmalıyız.»

Tahir Ömer de bu re'yi beğenip:

«Yerinde ve doğru re'y budur. Ben de ihtiyar oldum, artık savaş ve mücadele ile uğraşacak ve dağlarda dolaşacak halim kalmadı. Hayırlısı Padişah'a itaat ederek vefat etmekdir» dedikten sonra gözde adamı, her bakımdan inandığı ve her işini sorduğu Nisaradan İbrahimus Sabbağ ki, gerek Tahir Ömer'in gerek çoluk çocuğunun irad ve masrafı onun elinde idi, ona dönüp:

«Bize biraz akça bulun ki, devletin gönlünü hoş edelim savaşdan kurtulalım.» dediği zaman Sağbağ:

«Devlet malının kalanına yetecek kadar akçamız yokdur; faraza olup da vermiş olsak yine devlet kanaat etmez ve bizim yakamızı bırakmaz» deyince Denizli Ahmed Ağa söz alıp:

«Sen bana şimdi birkaç yüz kese akça buluver, ben gidip Hasan Paşa'ya vereyim, elbetde onu inandırır, çeviririm. Üzerimizden de bu isyan lekesi kalkar. Bak İbrahim, böyle bilmelisin ki, devletin kılıcı uzundur ve önüne geçilmez» demesine karşılık İbrahim Sabbağ:

«Tahir Ömer'de mal yoktur. Olan barut ve askerdir.» deyip divandan çıkmış ve işler böylece kalmıştı.

Denizli zaten gücendikten başka Tahir Ömer ve etrafındakilerin kurumlarından yanlarına varılmaz, işlerin sonunu düşünemeyerek kendilerini temize çıkaracakları yok; hemen oradan kalkıp kale burçlarında muhafız bulunan Mağriblîler'e şöylece anlatır:

«Tahir Ömer ve oğullarının tutumları Osmanlı askeri ile savaşmaktır. Bizlerse ehl-i islâmız. Müslümanların sultanına itaat cümlemize vacibdir ve Devlete isyan etmek bir müslümana lâyık değildir.» deyip de Mağriblîler bu sözleri duyunca, evet diyerek Padişah askerine karşı kurşun atmamak üzere karar almışlardır.

Beri yanda Kaptan Paşa, gönderdiği buyrultunun karşılığını beklerken arası uzayınca Tahir Ömer'in eşkiyalığını sürdüreceğini düşündüğünden ve bazı söylentilere gröe gizlice Denizli ile haberleşerek işin olacağını bildiğinden her ne ise Sayda Bölgesinin ele geçirilip düzene konulmasını Adana Valisi adı geçen Mehmet Paşa'ya vermiş ve karadan görevli adı geçen Paşalara bir an önce hareket etmeleri yolunda buyrultular yazdıktan sonra kendisi Osmanlı donanması ile Akkâ eteklerine geldikde karadan görevli olanlardan henüz bir hareket gözükmemişti. Tekrar Tahir Ömer'e itaat etmesi için emir gönderdikte kesin red cevabı verdiklerinden Kaptan Paşa donanma ile Akkâ kalesini döğmeye başlayınca Tahir Ömer burclarda olan Mağribliler'e donanmaya top atmalarını emreylemişse de :

«Biz Padişaha âsi olamayız» diye cevap vermeleriyle Tahir Ömer işin fenalaştığını anlayarak hemen kaçmağa karar verip Şehir kapısından çıkarken Mağribliler'den biri, söylentiye göre Denizli Ahmet Ağa, arkasından kurşunla vurunca Tahir Ömer orada öldü. Oğulları asker ve zahire toplamak için Akkâ dışında idiler. Bu haberi oğulları duyunca onlar da etrafa kaçıştılar.

Kaptan Paşa hemen karaya asker çıkarıp Akkâ'yı ele geçirdi. Tahir Ömer'in mallarını ve eşyalarını toplamaya başladı.

İbrahim Sabbağ da tutulup Kaptan Paşa huzuruna getirildi. İşkence yapılarak gerek kendisinin gerek kendisinde olan Tahir Ömer'in mevcud malları alındıktan sonra öldürüldü. Tahir Ömer'den kalıp da bu kez Kaptan Paşa'nın ele geçirdiği mallar görülmemiş ve ölçüsüz değerde eşyadan başka 82 bin kese akça nakid idi, diye bazı tarih yazarları açıklamışlardır. Süphanallah, bu kadar malı ve parası varken ve Denizli'nin istediği de onda birinin onda biri değilken İbrahim cimrilik edip hem kendisini belâ'ya uğrattı hem de kendisini bu kadar zengin eden bir ailenin yok edilmesine sebep oldu.

Sonra Azm zade Mehmed Paşa ve başkaları da Akkâ'ya geldikleri vakit işi bitmiş buldular. Bundan sonra Kaptan Paşa Tahir Ömer'in oğullarına buyrultu yollayıp Akkâ'ya çağırdı. Kendilerine emin olmalarını; kendilerini babalarının yerine kullanacağına söz vermişti. Şeyh Ali kesinlikle yanaşmadı. Bulunduğu yerde asker toplamağa başladı. Geri kalan kardeşleri Şeyh Osman, Şeyh Said, Şeyh Ahmet ve Şeyh Salih, Kaptan Paşa huzuruna çıktılar. Buyrultu kendilerine varınca Şeyh Said, Osmanlı Devleti hakkında kötü sözler söylemişti. Bunu da Kaptan Paşa bildiği için Şeyh Said'i idam edip ötekilerine ikramda bulunup hürmet ederek donanmada esir etti.

Şamdani zade ve Enveri tarihlerinde, açıklandığı gibi yazılıdır. Ama Tahir Ömer'in bazı yaptıklarına değinen söylentilere ve Arap tarihleri-

nin bazılarının anlattığına göre Tahir Ömer'in Şam valisi Osman Paşa ile aralarında çıkan çekişme sonunda isyan edip karadan ve denizden üzerine asker yürüdüllünce Akkâ kalesine sığındığı sırada altı yedi çocuğundan en büyükleri Şeyh Osman ile Ali Zahir ve Şeyh Ahmed Zahir, birer bölgede hükûmet ederlermiş. Tahir Ömer'in yanında bulunan Denizli de baş kaldırmıştı. Kaptan Paşa yolunu bulup gizlice onu kendine çevirdiği için Denizli de Tahir Ömer'in üzerine kale içinde kurşunu sıkıp öldürülünce kale ele geçirilmişti. Adı geçen Şeyh Ali Zahir bu işten haber alınca Akkâ'yı tekrar almak için bulunduğu yerden asker toplamağa başladı.

Kaptan Paşa anlatıldığı gibi Akkâ'ya girince Emir Yusuf hediyeler vererek baş eğmiş ve önceleri Tahir Ömer'le aralarında vakit vakit kavgalar çıkmasiyle Osmanlı Devleti iyi davranırdı diye söyleyip anlatınca Hasan Paşa kendisine güler yüz gösterip konuşmuştu.

İşte bu 1189 yılı sonunda Sayda eyâleti adı geçen Mehmet Paşa'dan alınıp Cezar Ahmed Paşa'ya tevcih edildi. Ardından vezaret rütbesi de ihsan buyruldu. Ancak o bölgenin bütün işleri Kaptan Paşa'nın üzerine çevrili iken bu işden el çektirme ve nasb işi kendi elinde olmadan doğrudan doğruya İstanbul'dan yapıldığı için canı çok sıkılmıştı.

Kaptan Paşa adı geçen Şeyh Osman'ı babasının yerine Şeyh-ül Beled adiyle Akkâ'da bırakmış ve Şeyh Ahmed ile başka küçük kardeşlerini donanmada tutuklayarak İstanbul'a dönüşünde beraber getirmiştir. Bir yıl sonra Şeyh Osman da Akkâ'dan İstanbul'a çağrılıp geliri ile biraderlerini idare etmek şartiyle kendisine Hüdavendigâr Sancağı tevcih olunup vefatına kadar bu mansabda kalmıştır.

İşte bu Ahmet Zahir'in oğlu olup zamanımızda ünlü şairlerden ve tercüme odası halifelerinden bulunan Yusuf Hâlis Efendi hâlâ hayattadır Eskiden Darüs-Saade ağası katibi olan Süleyman Efendi vekil Osman Paşa'nın kapu kethüdası olup önceleri onun teşvikiyle Osman Paşa Tahir Ömer'in ortadan kaldırılmasına memur kılınarak kendisine hazineden bolca akça verilmişti. Osman Paşa ise bu işin hakkından gelemeyip bu kadar akça telef olduktan başka Tahir Ömer'in işi azıtmasına ve taşkınlığına gerçekten sebep olduğu için vezareti kaldırıp Manisa'ya sürülmüştür.

Buna da Süleyman Efendi sebeb olmuştu. Yaptığı bu kötü işe bazı yersiz davranışları da eklenince Zilhicce ortasında sürülmüştür.

LEVEND ASKERİNİN KALDIRILMASI

Osmanlı Devleti'nin, Levend adiyle başlarına büyük kalpaklar giyer bir tür askeri olup bazen vezir kapılarında kullanılırlardı. Birinci cildin onyedinci bölümünde anlatıldığı gibi levendler aslında timarlı deniz askeri iken deniz işlerinin sarsıntısından sonra bunlar bir ocak şekline konmuşlarsa da disiplin altına alınamadıklarından Anadolu içine yayılıp başı boş dolaşarak halka zarar vermekte idiler. Savaş günlerinde taşrada olana bitene gereği gibi bakılmadığından birçok ele avuca sığmaz kimseler bunlara karışıp Anadolu'yu yakıp yıkmağa başladıklarından geçen yıl Anadolu Müfettişi tayin olunan Konya valisi Kuyucu Süleyman Paşa, o bölgeyi dolaşarak levend eşkiyanın yola getirilmesine çalışmakla şakavetin biraz arkasını keser gibi olmuştu

Aynı yıl sonunda Süleyman Paşa vadesi gelip eceliyle ölünce eşkiya meydan alarak yine fakirleri incitmeğe başladıklarından valiler ve hâkimler bundan böyle Levend askeri kullanmayıp mevcud olanların da kılık değiştirmeleri ve Levendlik adı kalkarak bir başka isimle yad olunmaları için bu 1190 yılı başında Anadolu'nun her tarafına özel mübaşirlerle Evamir-i Aliyye gönderildi. Bu yüzden Levend ocağı kaldırılıp her tarafda Levendler üzerine yürünüp saldırarak katl-i âm yapıldı ve eşkiyalığın önü alındı.

Vak'anüvis Asım Efendi der ki:

Geçmişte Anadolu'da kaç defa Celâliler türediyse yayıldıkları bölgelerde yıldırım gibi fenalık, gürültü ve patırtıları ses verirdi. Bunlardan en azgını Sultan Birinci Ahmed Han devrinde ortaya çıkanlardı. Rahmetli Kuyucu Murad Paşa, göz kamaştıran kılıciyle eşkiyalığın kökünü kesip kurutmuştu. İşte Sultan Abdülhamid Han-ı Veli devrinde bayrak kaldırıp öteye beriye taşan Levend eşkiyası, adı geçen Celâliler'den sayıca artık, yiğitlik ve dayanmada ve saldırılarında akıl dışı davranıyorlardı. Aslında Levendbaşı ağası olup bir yolunu bularak canını kurtarıp vezirlerin kapılarında Delibaşılıkla kapılandı diye söylenen, gösterişi Rüstem kadar sağlam Karaca Battal Ağa dilinden duyduğuma göre:

«Levendliğimiz zamanında bulunduğumuz yerlere ve bura halkına yaptığımız kötülük sınır tanımazdı. Sonra başımızın kesilmesi ve öldürülmemiz gerekince gerçekten yer yer Evamir-i Âliyye çıkarıldı. Lâkin hepimiz başı istenen ölüm eri, çalıp çırpmış, adam öldürmüş, herkesin dilinde sözü edilir ve bilinir 100 binden artık bir topluluk idik. Her bir

neferimiz yüz süvariye at salıp taburlarını perişan eylemişti. Herkesin kalbi büyük korku ve kuşku ile kaplanmış bir toplulukduk. Bundan ötürü vezirler, mirmiranlar ve kumandanlar bizimle boy ölçüşmeğe kalkamazlardı. Gerçekten kendilerine Evamir-i Aliyyeye gelen vezirler, mirmiran ve ümera, gelen emri gizlemekten başka çıkar yol bulamamıştı. Meğer işin yüze çıkıp görüneni bu değilmiş. Abdülhamid Han hazretlerinin içden askerliği varmış. O sırada 40.000 Levendle Sivas eyaletinde etrafı yakıp yıkıp, herkesi darmadağın edip talan ederek geçip giderken bir gece barındığımız köye bütün halk gelmiş Sıvas, Tokat ve başka yerlerin halkları da toplanıp geliyorlarmış diye havadis yayılınca sabah olur olmaz hepimiz atlarımıza binmek için atlarımızı hazırlarken bir de gördük ki, hepsinin gözleri kör olmuş ayaklarında derman kalmayıp titreşip duruyorlardı. Bu hali yakından görünce içimize anlatılamayacak derecede bir korku ve kuşku girdi. Göz açıp kapayıncaya kadar kısa süre yerimizde durmağa gücümüz olmayıp hemen kimi yaya, kimi o kör atlara binerek delicesine, başıboş ve kafasızca dağlara, bayırlara kaçışıp güya her birimizin ardında 1000 dalkılıç peşimize yapışmış gibi korkudan titreşerek kaçışımızı gören köylüler, tarlalarda ekin eken çiftçiler, tüfenk kundağı, taş, değnek ile kadınlar da süpürge saplariyle bizleri yıkıp yer yer yandan öldürdüler. Birimizde güçle dayanma şöyle dursun ayak atacak halimiz kalmamıştı. Hattâ ben, on yedi yerimde açılmış yaram varken sürünerek mezarlık içinde bir mağaraya düştüm. Birkaç gün kaldıktan sonra o tarafta olan köy halkından ihtiyar bir kadın geçerken iniltimi işidip girdi, halime acıyıp bin güçlükle evceğizine götürüp samanlıkta sakladı, yaralarıma bakıp iyice kendime gelince bir yolunu bulup canımı kurtardım. Kısaca 100 binden artık Levendlerin her yerde başlarının kesilip, öldürülmeleri bir gün meselesi olup bir ay içinde bütünü ile yok edildi,» diye üstüste yeminler ederek ve sözlerini belgeleyerek bu kulunuza anlattı.

İşte Padişah'ın nefsi dedikleri bu nefistir. İçten davranışla yüz binden artık eşkiyanın bineklerini de binecek olanını da kör ve dizlerini tutmaz eyleye. (Rahmetullah'ı aleyhe). Son olsun...

Levendlerin 16.000 neferden ibaret olduğu bazı tarihlerde açıkça belirtilmektedir. Gerçekde bazı dışardan gelme birçok eşkiyanın katılmasiyle sayıca artmış olabilirlerse de her halde Osman Efendi'nin 100.000 den fazla demesi pek mübalağa gibi görünür. Battal Ağa'nın sözü ise inanmağa yaraşır değerde değildir. O zaman devletçe bir tarafa sevkedilen askerin bile sayısı doğru olarak bilinmezken bir Levend ağası etrafına yayılmış Levend eşkiyasının sayısını nasıl doğrular?

Her ne ise, Levendler ele geçirilip de kılıç artığı, canından bezmiş, dünyasından geçmiş, gayet yiğit ve usta binici bir takım kapısızlar Şam topraklarına düştüklerinde Cezar'ın yanına sığınmışlardı. Bunlardan ün

salmış reislerinden Büyük Abdullah, Uzun Ali, Uzun İbrahim ve Halil Bey vardı. Hepsi askerleri ve herşeyleriyle Cezar'a kapulanmışlardır.

Bu ocakdan Kayserili Ali Ağa adında bir Reis olup adı geçen Büyük Abdullah ile aralarında düşmanlık olduğundan Cezar'ın yanına gelemediği için o da 300 nefer süvarisiyle Şam Valisi Azm Zade Mehmed Paşa yanında kalmıştı.

Kısaca Levendlerin en seçkinleri Akkâ'da toplanıp Cezar'ın kuvveti de birden artmıştı.

Yukarıda anlatıldığı gibi Tahir Ömer'in öldürülmesinden sonra oğlu Ali Zahir isyan yolunu tutunca onun başının koparılması da Kaptan Paşa'ya aktarılmış olduğundan bu yıl da Kaptan Paşa Osmanlı donanması ile o yöne gidip ancak Ali Zahir kıyıda olmadığı için Kaptan Paşa Cezar ile Şam valisi Azm Zade Mehmed Paşa'ya buyrultular yazarak her yönden üzerine taarruz kolları düzenlenmişti. Önce ve sonra Cezar'ın askeri ile Şeyh Ali Zahir arasında yapılan şiddetli savaşlarda Ali Zahir yenilgiye uğramışsa da kendisinin ele geçmesi kabil olamıyordu. Bu da Mehmed Paşa'nın göz yumup peşine düşmediğinden oluyor diye Cezar Mehmed Paşa'yı suçlayınca kendisine kapılanmış Levend ağası Kayserili Ali Ağa, Mehmed Paşa'nın verdiği gizli talimatla beraber Ali Zahir'e mektup gönderip, «Eğer kabul edersen Cezar'ın askeriyle savaşmak üzere yanına geleyim,» diye açıkladı. Ali Ağa ile Cezar Paşa'nın maiyetinde olan büyük Abdullah Ağa arasında düşmanlık olduğunu bilmediği için Ali Zahir bu açıklamaya inanıp sevinçle kabul etti. Ali Ağa, anlaşma gereğince kendi askeri ile Zahir'in yanına gelince fırsatı kaçırmayıp hemen Ali Zahir'i öldürdü. Cezar'ın sözü ile Mehmed Paşa, hakkında akla gelen tereddüt geçiştirildikten başka kendisi devlet önünde büyük ün ve güven kazanmıştır.

İşte bu kez bir ailenin tümü bütün bütün yok olup gitmiş ve tasarruflarında olan topraklarla malları, Cezar Paşa ele geçirmiştir.

Cezar Paşa Sayda valisi olmak sebebiyle önce Beyrut'un ele geçirilmesi için yukarıda anlatıldığı gibi kendisine kapılanmış olan Levendleri gönderip Emir Yusuf bunu dinledikten sonra topraklarını elde tutmak için geçecekleri yol üzerine bir mikdar asker gönderdi. Levendler de onları yenilgiye uğratıp hepsini kılıçdan geçirmişlerdi.

Emir Yusuf, Kaptan Paşa'ya bir arz gönderip: «Cezar Paşa topraklarımızı basıp talan ediyor. Bunun sebebi yalnız miri malı size verdiğimizdir,» diye şikâyet eder.

Kaptan Paşa yukarıda anlatıldığı gibi kendi bilgisi ve etkisi olmadan Cezar'ın Sayda valisi nasb olunmasından dolayı gönlü kırık olduğundan bunun üzerine pek ziyade kızarak çabucak bir gemiye binip Sayda iskeleine gelip karaya çıkmakla Cezar gelip el uzatmak ve eteğe varmak

için seğirtince Kaptan Paşa surat asıp şiddet ile ondan el silkdiği sırada hançeri dokunarak Cezar'ın yüzü biraz yaralanmış olduğu söylenir. Bunun üzerine Cezar:

«Bu kavgaya Dürziler sebep oldu. Ben o tarafa bir mikdar asker göndermiştim. Dürziler çıkıp önlerini kesince ikisi arasında böyle bir uygunsuzluk olmuş bunda benim suçum yokdur,» diye özür dilemişse de Kaptan Paşa Cezar'a içerleyip kinlenmişti.

Bundan sonra Kaptan Paşa Beyrut'a gelip Emir Yusuf'dan miri mal artığını isteyince derhal vermişti. Böylece öncekinden çok hoşnud kalıp Cebel hükümetini kendisine bıraktı. Sayda valisine yalnız gelerek miri malı verip başka türlü işlerine karışmaması için emir verdi.

Sonra Akkâ'ya gelip Denizli Ahmed Ağa'yı öldürttü.

Arap tarih yazarlarından bazıları: «Denizli, mükâfatlandırılması lâzım iken hak ve adalete aykırı olarak Hasan Paşa onu öldürtdü,» diye karşı çıkarlar. Öldürülmesinin asıl sebebi bizce bilinmiyor. Her ne hal ise Akkâ'nın kolayca ele geçirilmesine sebep olması kendi hakkında kaide olarak mükâfatlandırılıp hoşnud edilmesini gerektirirken her nedense öldürülmesi Kaptan Paşa'nın keyfiyetinde bir kara leke varlığına şüphe uyandırmıştır.

Geçende olduğu gibi Kaptan Paşa'nın emri üzerine Cezar'ın Beyrut ve Cebel-i Lübnan'a karışmaması gerekirken Kaptan Paşa henüz Akkâ'dan hareket etmeden Cezar Paşa Emir Yusuf'u baskıya almağa başladığından Kaptan Paşa bütün bütün ona düşman olup onu Sayda'dan uzaklaştırıp ceza verdirmek için İstanbul'a dönmüştü. Cezar ise bazı yerlerden tutulur ve sahib çıkılır olmakla Kaptan Paşa'nın düşmanca yaptıklarından korunduğu halde yukarıda anlatıldığı gibi o zamanın en iyi askeri olan Levendlerin en yiğit ve bahadırları onun yanında bulunmakla pek çok kuvvet almış ve sonra Akkâ kalesini onarmakla kendisine sağlam bir yuva yapıp yerleşmiş ve günden güne her yönden kudretini arttırarak artık yerinden kımıldatılamayacak dereceye gelmiştir. Beyrut'u alıp Cebel-i Lübnan işlerine karışarak ve onların kumandan ve şeyhlerini birbirine düşürerek onlardan da birçok mal ele geçirmiştir.

Anlatıldığı gibi Ali Zahir'in idamından sonra iki oğlu da İstanbul'a götürülerek saraya çırağ buyuruldular. Biri Fazıl Bey diğeri de Hasan Bey'dir. Hasan Bey sarayda ölmüştür. Fazıl Bey, Selim zamanı şairlerinden divan sahibi ünlü Enderûni Fazıl'dır. Bir aralık kendisine Rodos tevliyeti ve Hocalık rütbesi ihsaniyle Enderûndan çırağ buyurularak bazı hizmetlerde kullanılmakda iken bir suçu yüzünden Rodos'a sürülüp orada oturduğu sırada gözlerine körlük gelince meşhur «İki Gözüm» gazelini nazmeylemiş olduğu söylenir. Biz yine konuya gelelim.

KIŞ OLAYLARI

Bir süre tersane işçisine ücret verilemediğinden tersane emini Selim Sırrı Efendi miri malı zimmetine geçirip de ücret vermiyor diye dile geldiğinden hem işten el çektirilip yerine Matbah-ı Âmire emini Mustafa Efendi nasbolundu. Ancak Selim Efendi'nin işten el çektirilmesinden sonra muhasebesi görülünce miri malden zimmetine bir akça geçirmemiş olduğu delilleriyle ortaya çıkmıştır.

İstanbul kazâsı ötedenberi Haremeyn-i Muhteremeyn kazâlarından birini ele geçirmiş olan Fazıl bilinenlere tevcih olunagelmişken zaman geçince bu kural gereği sarsılmıştı. Şöyle ki Hükümet-i Haremeyn nöbeti bazı işe yaramaz ihtiyarlara gelince pâye ile geçişdirilerek ve iş sonraları bazı hademelere de yaygın şekilde verilerek Haremeyn-i Muhteremeyn'in İstanbul kazasına bağlı olmak özelliği ve güzelliği kalmadıktan başka paye alanlar paye aldıkları gün haremeynden işden el çektirilmiş sayılmaları sebebiyle Haremeyn Mollalarına takdim olunduklarından vaktiyle Mevlânalığa erişenlerin hasretini çektiği Haremeyn-ı Muhteremeyn Hükûmetleri her kime teklif olunsa rağbet etmeyip özürlenip istifa eder oldukları Padişah tarafından bilinirdi. Eskiden Haremeyn kadıları Arabzade Ataullah Efendi ile Nafi' Efendi'nin kaza işlerini gördükleri zamanda hükûmetlerinden öncelik pâyesi ile birkaç eskiler ortaya çıktığından Padişah katına şikâyetle geri çevirdiklerine dayanarak bu gibilerın rütbeleri Haremeyn tevcihi tarihinden sayılmak ve bu kuralın başkaları hakkında da bundan sonra yapılacak her işlemde örnek kural olması ve bilfiil haremeyn kadıları var iken pâye ile meslekleri bir yazılı düzene bağlandı. Hattâ Ataullah Efendi'nin büyük kardeşi Sadık Efendi de pâyece ileri geçenlerden olup işte bu yeni nizam gereğince küçük kardeşinin kendi önüne geçirilmesinden gönlü kırılıp uzun süre bu iki kardeş arasında soğukluk doğmuştur.

Daha önce Rusya'dan büyük elçilik ile gelmiş olan (General Ribnin) in memuriyeti geçici bulunmakla süreli olarak İstanbul'da kalmak üzere Rusya'dan orta elçi rütbesiyle Estkof adlı general bu sırada İstanbul'a gelmiş olduğundan General Ribnin memleketine geri döndü.

Uzun süreden beri Riyaset makamında bulunan İsmail Raif Beyefendi Riyaset makamında Sadr-ı Âzam'ın sevgi ve ilgisi yeter yükseklikte ise de Sadr-ı Âzam'ın bazı yakınları ile üzerinde nüfuzu olanlarla uyuşamadığından onların ara bozuculuğu ve çekememezlikleriyle Cumadel' Ahara ayında Riyasetten azl ile Kıbrıs adasına sürülüp yerine Atıf Zade Nişancı Ömer Vahid Efendi ve nişancılığa da önce Kethüdalıktan ayrılmış olan Esseyyid İbrahim Hıfzi Efendi nasb olundu.

Geçen sene olaylarında anlatıldığı üzere istek belgeleriyle Kırım'dan gelen reisler ve mirzaların dilekçeleri anlaşmalara aykırı ve ileri sürülüp

ortaya konulması sakıncalı bir durum olduğu halde Rusya büyükelçisinin gelmesine kadar İstanbul'da bekletilmeleri meclis-i Umumî kararı üzere kendilerine birdenbire kırıcı ve üzücü red cevabı verilmeyerek iyi bir davranışla ikna ve geri dönüşlerini sağlamak amacına dayanıyordu. Fakat bu kez Rus elçisi geri dönünce reis ve mirzalara üzücü ve kırıcı cevabı vermek lâzım geldikten başka bu zamana kadar İstanbul'da tutulmaları sebebiyle hazinece yapılan büyük masraflar da Devletin ileri gelenlerini epeyce üzmüştü.

Bu durum geçmişte yapılan anlaşmanın zararlı belirtilerinden olup buna bir çare bulunamadığı gibi kimseye de bir diyecek olmadığından, fakat Riyaset değişikliği ile, bir parça durumun hızı kesildi.

Lâleli camii-şerifi şeyhi Mardini Efendi, okuyucular gibi görev borcu olan vaaz ve talkın vermeğe çalışarak mesleğinin geliriyle yetinmeyip süresiz devlet ileri gelenleriyle seçkin kimselerin konaklarına gider ve görevi dışında uyarıcı ve vükelâ hakkında bazı ileri sözlere cesaret eder bir kişi olmakla çaresiz bazı ileri gelen devlet büyükleri ve seçkin kimseler dilinden kurtulmak ve duasını almak için hediyeler ve para verdiklerinden epeyce para sahibi olmuştu.

Lâkin gittikçe azıttığından cezalandırılması gerekiyordu. Bu sırada Enderûn-u hümâyûn vaazında da bazı uygunsuz ileri geri sözler söylediğinden meşihatı kaldırılıp doğduğu yer olan Mardin'e sürüldü. Kendisine verilmiş olan kadrolar imtihanla hak kazananlara tevcih kılındı.

Uzun süredir Konya'da postnişin-i irşad olan Mevlâna Zade Çelebi Efendi memleketi karıştırıyor diye Konya Valisi Çerkez Hasan Paşa bildirdiğinden bundan iki ay önce Manisa'ya sürülüp gurbete atılmıştı. Lâkin Şeyh Çelebi Efendi'nin memleket işlerinde eli ve bu gibi karışıklıklarda bulunması ihtimali olmadığı Padişahça bilindiğinden affa uğrayarak yerine gönderildi.

Bu sırada zamanın Sultanı Abdülhamid Han Hazretleri ecdadının yaptıklarına özenerek bir cami ve imâret inşasını düşündüler, ancak inşaatın yapılacağı yerler camiler ve mescidlerle dolu olduğu görülerek Bahçekapısında bulunan Valde Camii yakınında bir İmaret binasına lüzum görüldü. Böylece Şaban ayının 23 üncü günü Sadr-ı Âzam ve Şeyhülislâm hazır oldukları halde adı geçen yerde bir İmaret binasının temelleri atıldı.

Padişahın temiz soyundan, Recep ayının 7 nci günü, Sultan Mehmed dünyaya gelince halk, beş gün kadar donanma düzenleyerek bu sırada yalnız üçer fasıl top şenliği yapılıp altıncı günü karadan ve denizden donanma da şenliğe topla katılıp yedi gün yedi gece şehir ışıklandırılmıştı.

Ramazan-ı Şerif'in yirmi altıncı günü Padişahın kızı Hatice Sultan vefat etti. Cenazesi Yeni Cami'e getirilip namazı kılındıktan sonra Valde türbesinde defnolundu.

Şevval'in 26 ıncı günü Şehzade Sultan Ahmed dünyaya geldi. Şehzade Sultan Mehmed'in doğumunda her yere yayılan beşaretnâmelerin herbirinde getirenlere bir şey verilmemesi ve götürenlerin de bir şey almaması, böylece halkın incidilmemesi ayrıca yazılmıştı. Bu kez gönderilen fermanlarda da bu durum yeniden belirtilerek açıklandıktan başka Mübaşir gönderilmeyip adı geçen fermanlar, Tatarlar aracılığı ile gönderilip yayıldı.

İstanbul'da da önceki doğumda halk eğlenceye ziyâde düştüklerinden ve eğlencede aşırı davranışlarda bulunduklarından yaptıkları bu masrafın zararından halkı korumak için bu kez fakirlerin ve zaif kimselerin yedirilmesi ferman olundu. Asafî sarayında bir yiyecek yeri açılıp her taraftan yoksul ve fıkara ile mektep çocukları çağırılarak yedirilip doyuruldu.

Başkaca devlet ileri gelenleriyle seçkin kimseler de mahallelerinde olan yoksul ve fakirleri doyurarak Padişahın işlediği hayra katılmağa koyuldular.

ESKİ SADR-I ÂZAM HALİL PAŞA'NIN VEFATI

Bundan önce Selânik mutasarrıfı iken kendisine Sivas eyâleti tevcih olunmuş bulunan İvaz Mehmed Paşa zade Halil Paşa, Selânik'den Sivas'a giderken yolda Kütahya'ya bağlı Nallıhan adlı yerde vefat eyledi.

Vefat eden Halil Paşa, Belgrad Fatihi İvaz Mehmed Paşa'nın oğlu olup 1137 tarihlerinde İstanbul'da dünyaya gelerek bir süre babası maiyeti ile bazı seferlerde bulunduktan başka Birinci Sultan Mahmud zamanında birçok önemli hizmetlerde kullanıldıktan sonra bir ara Mirahurluk ve Çavuşbaşılıkla kendini göstermiş idi. 1182 yılında Kaymakam Kethüdası, 1189 yılında Mirahur-u evvel olmuşken kendisine vezirlik rütbesi ile Rumeli eyâleti ve Hotin muhafızlığı tevcih olunup görev yerine giderken yolda Sadr-ı âzam ve Serdar-ı Ekrem olmuştu. Zamanında Osmanlı askerinde perişanlık vardı. Bir yıl sonra işten el çektirilerek bir süre yerinde oturduktan sonra 1187 yılı Şevval ayında vezareti verilerek Ağrıboz'a sonra Bosna ve Selânik eyâletleriyle geçimli kılındıktan sonra yazıldığı gibi Sivas valisi olup yolda vefat etmiştir.

Her zaman olduğu gibi Halil Paşa vefat edince Sivas eyâleti, Erzurum valisi ve Kars canibi seraskeri olan Ali Paşa'ya tevcih olundu. Bundan önce Üsküp ve Yanya sancakları katılarak Hotin Muhafazasına tâyin edilen Elbasanlı Süleyman Paşa'nın yolda kapısı halkı perişan olunca görev yerine varamayacağı belirtileri göründü; varsa bile bir işe yaramayacağı söylentileri yayılıp bu sınır başının ise yeniden hüküm sahibi bir vezirin bu göreve gitmesi uygun görülerek kendisine işden el çektirilip Hotin Muhafızlığı yazıldığı gibi Üsküp sancakları da katılarak To-

pal Osman Paşa Zade Ahmed Paşa'nın oğlu İnebahtı Muhafızı Mehmet Paşa'ya ve İnebahtı Muhafızlığı da Elbasanlı Süleyman Paşa'ya tevcih kılındı.

SADR-I ÂZAM ŞEYHÜLİSLÂM DEĞİŞİKLİĞİ VE BAŞKACA BAZI DEĞİŞİKLİKLER

Şeyhülislâm Salih zade Mehmed Emin Efendi fazla yaşlandığı için kendisini az çok dile getirmişlerdi. Şevval'in 19 uncu günü işden el çektirildi. Bunun ardından kendi soyundan ve kendine bağlı olanların ortaya koydukları ölçüsüz aşırı işleri göz görünce azlinden birkaç gün sonra Bursa'ya sürgün edildi..

Azli günü ruus imtihanı için birkaç yüz Danişmendleri fetva kapısına çağırılmıştı. Azli ortaya çıkınca dağılmışlardı. Yerine Şeyhülislâm olan Abdullah Vassaf Efendi zade Mehmed Esad Efendi, sonraları Danişmendleri tekrar toplayıp ruus imtihanı yapmağa muvaffak olmuştur.

Mehmed Emin Efendi, sürgün yeri olan Bursa'ya varışından bir ay sonra vefat edip Hazret-i Emir'in Cami-i Şerifi mezarlığında defnolunmuştur. Rahmetli, İkinci Mustafa Han zamanında Anadolu payesiyle Sultana İmam-ı evvel olan merhum Salih Efendi'nin 1114 yılında doğan oğlu olup 1132 yılında müderris ve 1160 yılında Selânik kadısı, 1166 da Şam kadısı, 1170 de Medine-i Münevvere, 1174 de İstanbul kadısı, 1181 de Anadolu Kazaskeri, 1189 da Şeyhülislâm olarak on yedi ay kadar Meşihat makamında bulunmuştur.

Lütfunu esirgemez, eli açık, fıkaraya yardımı sever, eski hukuka riayet eder, kişiliği olan, cömert ve yiğit bir uğurlu zat imiş. Malının üçde birinden satılacak gelirinden olmak üzere Murad Molla tekkesine Nanbaha, Hatim, hocalar için vazife, Topkapı civarındaki evine yakın Ahmed Paşa Camii hademelerinin vazifelerine beşer akça zamime ve medresesi hücrelerine birer pâre Nanbaha tayin etmişti. Rahmetullahı aleyhi rahmeten vasia.

Kethüda-i Sadr-ı âli Mustafa Efendi'ye bilinen gerekçe ile işden el çektirilip yerine dergâh-ı âli kapucubaşılarından Darendeli Mehmed Efendi nasbolundu.

Bu Mehmed Efendi, daha önce elçilikle İran'a gönderilmiş olan Kasriyeli Ahmed Paşa kethüdası merhum Darendeli Abdurrahman Paşa'nın akrabasındandı. Seferler süresi içinde devlet hizmetinde, bir süre de Boğazlar muhafazasında bulunmasiyle askeri işlerde bilgi edinmiş olduğu, iyi yolda oluşu ve içinin temizliği Padişah tarafından duyulunca Sadr-ı âzam kethüdası nasbolunmuştu. Bu, bazı tarihlerde varsa da bazı yazılardan anlaşıldığına göre Kara Silâhdar demekle ün salan Silâhdar-ı Şeh-

riyari Seyyid Mehmed Efendi kendisiyle ittifak üzere hareket edecek bir Sadr-ı âzam araştırma peşinde olup bazı kimselerin demesiyle Mehmed Efendi'yi bulup sadarette sözü geçsin diye Kethüda nasbettirmiştir. Bu olayın ardından 15 gün sonra Sadaret makamına getirilmiştir.

Bundan başka Sadr-ı âzam bulunan Derviş Mehmed Paşa, bazı yönlerden dile düştüğünden işden el çektirilmeyi hak etmiştir. Hatta o zaman Yahudi'den dönme Lâtif adında bir çengi vardı. Sadr-ı âzamın kötü yakınları bazı seçkin devlet adamlarına: «Helva sohbeti tertip etseniz ve Lâtif'i getirseniz güzel olur,» diyerek gûya Sadr-ı âzam Lâtif'e tutkundur diye efendilerini ortalığa, halkın ve herkesin ağzına düşürmüş olduklarından bazı zarif kimseler: «Helva sohbetinin ortaya çıkması, Lâtif'in şöhretine, sahib-i devletin zeval-i devletine sebeb oldu,» derlerdi.

İşte buna benzer sebeplerle devlet işlerinde bazı gevşeklik ve aksaklıklar görüldüğü için Sadr-ı âzam Mehmed Derviş Paşa Zilkade'nin 25 inde işden el çektirilerek Gelibolu'da yerleşmeğe gönderildi. Derviş Mehmed Paşa sadarette iken bağımsız olup sadaret günlerinde aldığı para 10.000 keseye varırmış. Ancak masrafı da belli sınırı aştığından azlinde altı yüz kese borçlu çıktığı bazı yazışmalarda görülmüştür.

Yerine yukarıda belirtilen, önce Kethüda nasbolunan Darendeli Mehmed Ağa Sadr-ı âzam olup nasbına dair yazılan Hatt-ı Humayûn ek (2) dedir.

Bu Hatt-ı Hümayûn, Darendeli Mehmed Paşa'nın sadaret mesnedinde bağımsızlığını gösterdiğinden geçmişteki hizmetlerine bakarak bunda da başarılı olacağını pek çok kimseler umuyordu. Lâkin sadarete gelmesini adı geçen Kara Silâhdar'dan bilenler: «Madem ki bu Kara Silâhdar ara yerdedir, bu vezir de yüz ağardamaz» derlerdi. «La ya'lemûl gayb-i illallah.»

Boşalan kethüdalık mansabı da bundan önce iki kez kethüdalık hizmetinde kullanılmış olan Tevkii Esseyyid İbrahim Efendi'ye tevcih kılındı. Birkaç yıldan beri bazı sefahat düşkünü kimselerin bu gibilerden bulup ortaya çıkardıkları hademe kadına benzetilerek sıkma ve şeritli, yakası oymalı ve yenleri sırmalı kaftan ve ona göre entari diktirip yirmi otuz kuruştan fazla usta parası vermeleriyle ve başka elbiseleri de buna göre yaptırdıkları için aldıkları aylık ve yıllıklar hiç bir suretle masraflarına yetmiyordu. Böylece borç içinde ve efendileri olacak kimseler de kanunsuz ve haksız yere kötü kötü düşünceye daldıklarından kısacası aşağı tabaka orta tabakaya, orta tabaka ise yüksek tabakaya özenerek gereksiz para harcamaya başladı. Bu ise düzeni bozan bir gidiş olduğu için Sadr-ı âzam'ın Sadareti sonunda Saltanat-ı Seniyye'ye hizmet edenlerden vezirler, âlimler, devlet ileri gelenleri, subay ve askerler için başka

başka elbiseler tâyin olunarak herkes bulunduğu sınıfa mahsus olan giyim ve kıyafetle yetinip giyimde sınıfını aşmaması ferman kılındı. Buna aykırı hareket edenler olursa cezalandırılacakları fermanda açıklandı. Bu kez de aşırı giyim ve davranışlar terk olunarak otuz sene önce hizmette bulunanlar her ne giyerler ise yine o zamanki gibi elbise kesilmesi, kimlere gereklyorsa sıkı sıkıya tenbih edildi. Her kimin üzerinde kendi sınıfına uymayan elbise bulunursa aman verilmeden cezalandırılacağı ve elbiseyi diken terzinin ise dükkânı önünde asılacağı ilân edildi.

Bununla beraber taşra vezirleri de birbirinin adamlarını almamaları ve kalem kâtipleri de eski gelenek dışında harç isteğinde bulunmamaları için yeniden uyarıldı.

Aslında tersane işleri Saltanatın önde gelen önemli işlerinden iken bir süredir görevli olanların kayıtsızlığı ile bu önemli işde gereği gibi çalışılmadığından edevat ve mühimmatında çok büyük noksanlar başgöstermişti. Bunların tamamlanması da göz önüne önemle alınarak Tersane-i âmire'ye gidip Kaptan Paşa ile buna değinen toplantı ve konuşmalar yapıldıktan sonra görevliler yeniden uyarılarak akibeti ile korkutulup şiddetle cezalandırılacakları söylendi. Bu yıl da yeni kalyonlar yapılmasına başlandı. Tersane-i âmire için İzmit dağlarından ağaç kesilmesi ve satın alınan kerestenin çoğu tersaneye gelince kereste kâtibi Arif Efendi kullanılışlı değildir diye, kimisinin boyu uymadı, kiminin genişliği gibi bahanelerle bu işleri zarara sokmakta, böylece tekrar kereste kesilmesi fıkaraya eziyet oluyordu.

Bu kez bu işler Sadaret tarafından bilinince Tersane-i âmire için kesilecek kereste, kesilip de kullanılışlı mı değil mi şüphesi bir yana itilmek üzere o gün kereste kâtibi Arif Efendi ceza olsun diye evinden çıkarılıp mubaşirle görev yeri olan İzmit'e gönderildi.

ÇEŞİTLİ İŞLER

Zilkade'nin 17 inci günü saat 7 de Anadolu kasabalarından Köprü ve Merzifon bölgesinde zelzele olmuş, Köprünün bazı gözleri ve Köprülü oğlu Cami ve Mescidlerinin devrilmeye yüz tutan yerleri yıkılarak yüz kadar adam ölmüştür. Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'ya, ağalık kendinde kaldığı halde vezaret verilip Ağa Paşa olmakla huzur-u Asafi'de, giyim kuşamında ve adamlarında vezirliğe uygun değişiklik yapıldı. İki ay sonra Tırhala sancağıyla Rumeli yakasına gönderildi.

Hassa Hekimbaşısı olan Suphi zade Aziz Efendi'ye işden el çektirilmiş, yerine bundan önce Hekimbaşı olmuş olan İstanbul payeli Arif Efendi nabızdan anlar, işini bilir kişi olup görevi dışındaki işlere karışmayacağı önceki sınamalarla bilindiğinden Hekimbaşı nasbolundu.

IRAK HABERLERİ VE İRAN SEFERİNİN İLÂNI

Daha evvel anlatıldığı üzere Irak'da ortaya çıkan veba ile Bağdat perişan olduğu sıralarda Baban Sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa ile Kuy Sancağı mutasarrıfı bulunan küçük kardeşi Ahmed Paşa arasında soğukluk çıkarak sonra da savaşacaklarken Kürdistan ileri gelenleriyle âlimleri araya girip barıştırmışlarsa da Mehmed Paşa, Ahmed Paşa'dan yine emin olamadığından bir yolunu bulup yanına çağırarak hapsetmişti. Ahmed Paşa ile elbirliği yapan en küçük kardeşleri Mahmud Paşa'yı da hapsetmek istemiş ise de Mahmud Paşa Bağdat'a kaçınca kendisine bazı mukataalar vererek gönlünü almağa çalışmıştı.

Mehmed Paşa ise aslında Ömer Paşa'ya kırgın olduğundan veba ile beraber ortaya çıkan kargaşalığı ve böylece Ömer Paşa'nın zaif halini görünce bütün bütün itaatten çıkarak, kayıtsızca ve gizlice İmam Vekili Zend Kerim Han'a dayanıp birbirlerine iyi niyet beslerken Bağdat'tan gelen buyrultulara kulak asmaz, söz dinlemez oldu. Ömer Paşa derhal kendisine işten el çektirip Mahmud Paşa'yı Baban mutasarrıfı nasbedip yeteri kadar askerle gönderince Mehmed Paşa karşı koyamayacağını anlayıp kaçtığından Mahmud Paşa Liva toprağı içinde olan Kara Çulan'a gelince büyük kardeşi Ahmed Paşa bu kez hapisten çıkarıldığından Mahmud Paşa kendi rızasiyle mutasarrıflıktan kendisi vazgeçip ona vermiş ve Ahmed Paşa makamına çıkmış oturmuştu.

Mehmed Paşa ise anlatıldığı gibi Kara Çulan'dan kaçınca Sünne'ye varıp Kerim Han'dan yardım istedi o da ona sahip çıkarak görev yerinde kalmasını Ömer Paşa'ya bildirmiş ise de Ömer Paşa müsaade etmediğinden Kerim Han gücenip Mehmed Paşa'yı zorla yerine oturtmak için yanına büyük sayıda asker vererek Kara Çulan'a yollamıştı.

Mehmed Paşa İran askeri ile Kara Çulan'a 3 saat mesafelik yere gelince Ahmed Paşa da maiyetinde bulunan Osmanlı ve Kürd askeri ile karşı koyup İran askeri gerçekten iki misli idiyse de zafer rüzgârı Ahmed Paşa tarafına ağır basarak İran askeri dağıldığından Mehmed Paşa kendine bağlı adamlariyle yine kaçtı ve Sünne'de oturdu.

Bunun üzerine Kerim Han kızarak kardeşi Sadık Han'ı 20.000 askerle Basra yönüne yollayıp Kürdistan tarafına da 20.000 asker göndermişti. Ve geçen 1189 yılı başlangıcında Sadık Han Basra'yı kuşatıp geri kalan askeri de sınırı tecavüz ederek Kürdistan'ın pek çok yerlerini talan etmişti.

Basra mütesellimi, Ömer Paşa'dan yardım isteyince gönderdiği asker bozguna uğrayıp geri dönmüştü. İranlılar'ın Bağdad üzerine de taar-

ruzlar olabilir diye düşünülerek kendisi harekete geçemeyip İstanbul'a durumu bildirip yardım isteyince Kerim Han üzerine sefer edilmek yahut memurların kusurlu olduklarını söyleyip işi geçiştirmek gibi seçilecek iki yoldan biri düşünülürken Kerim Han'ın Devlet-i Âliyye aleyhine bir davranışı olmayıp ancak Ömer Paşa'dan şikâyet ettiğine dair İstanbul'a yazısı gelmişti.

İşte o sırada meşhur şair Sünbül zade Vehbi Efendi, sefaretle İran'a gönderilip Şiraz'a varınca Kerim Han ile pervasız görüşerek güzelce anlaşmış, o da kendisine yarenlik ederek iki devlet arasında sağlam barış kurulmasına açıktan istek göstermiş ise de hükümeti bir aşiret beyliği düzeninde olup henüz düzgün ve derli toplu devlet haline gelmediği için Vehbi Efendi'nin İran'a gidip gelişinden kazanç ve yarar görülmedi.

Bu sırada Bağdad Valisi Ömer Paşa ile Vehbi Efendi tarafından gelen, birlikte yazılmış yazıda Şah Tahmasib'in saltanatının sönmesinden bu yana İran karışıklık ve kargaşalığın türlüsü ile dolu idi. Yakında Şiraz bölgesinde bayrak açıp bağımsızlığa kavuşan İran vekili Zend Abdülkerim Han bazı İran topraklarını ele geçirip kendisine karşı koyanları zincire vuruyordu. Fakat İran halkının Osmanlı Devleti'ne eskiden beri düşmanlığı vardı.

Abdülkerim Han'ın, başına topladığı Hanlara da pek güveni yoktu. Onları oyalayarak güvenini sağlamayı ve rahat etmeyi düşünerek etrafına topladığı Hanlara:

«Bağdad ve Basra bölgesi aslında İran topraklarından olup şimdiki halde sağda solda bize engel ve güçlük çıkaran kimse kalmadığından onlar da el altına alınsa hoş bir anlamı olur.» dediği zaman güvendiği kimseleri olan Hanlar aralarında görüşerek:

«Osmanlı Devleti'nin şimdi din düşmanları ile mücadele ve savaşı olduğundan bu husus uygun değildir.» dedilerse de Abdülkerim Han bundan önce İran halkı Efganlılar'la savaşırken güya Osmanlı Devleti sebepsiz yere İran topraklarını harap eyledi diye güvendiği Hanları susturup Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan anlaşma şartlarına aykırı davranışa başlayıp birkaç koldan Osmanlı topraklarına asker gönderip müslüman mallarına el uzatmıştı. Hattâ 1189 yılı Muharremi başından beri kardeşi Sadık Han'ın baş kaldırması üzerine Basra'yı kuşattıktan başka bir taraftan da geri kalan askerleri, Bağdat bölgesini, özellikle başta gelen adamlarından olan Nazar Ali Han, Derne, Mahrud, Mendelcin, ve Bedre mukataaları sınırına gelince o bölgeyi topyekûn yakıp talan ederek ahalisini öldürmüş, çoluk çocuklarını esir alıp götürmüştü. Başlıca Hanlarından Mehmed Şefi' Han Kürdistan Sancaklarından Kerkük kasabasına 5 saat mesafeye kadar toprakları ele geçirip Şehr-i Zor içinde oturarak günden güne toplulukları çoğalmakta idi.

Böylece Bağdad içinde bile yem ve yiyecek azalmağa başladığından her birinin karşısına çok sayıda asker çıkarılıp gönderildiğini ve Basra'yı istilâ ettikten sonra Bağdad'ı kuşatacakları anlaşıldı.

Bundan başka Tiflis Han'ı Ereğli Han'ın Ruslar'la ilişkileri ve Açık Baş Hanedanına akrabalığı olmak sebebiyle İran halkı ve etrafındaki başka Hanlar ile birleşerek ve bu sırada kendi topraklarında bulunan madenler ile kuvveti ve kudreti artarak bir günde 20 000 askerle her ne yere isterse gitmeye gücü yetecek kadar gelişmiş kuvvetli bir düşman oldu. Kerim Han ile birleşip anlaşarak onun da bir taraftan taarruza geçmesi kararlaşmış ve bunun apaçık bulunduğunu arz edip bildirerek Basra'nın kuşatmadan kurtarılması ve Bağdad'ın muhafazası için bir saat önce bolca mühimmat ile yem ve yiyecek gönderilmesini yalvararak istemişlerdir.

İran meselesi büyük işlerden olduğundan, işin iç yüzünü gereği gibi öğrenip bilmek için Kars muhafızı Vezir Ahmed İzzet Paşa ile Abdülcelil zadelerden Şehr-i Zor valisi olan Vezir Süleyman Paşalar tarafından yazılan yazılar okununca, Kars muhafızı Ahmed İzzet Paşa tarafından gelen yazılar Ömer Paşa'nın bildirisine uygun gelmişse de Şehr-i Zor Valisi tarafından gelen yazı buna ters olduğundan şöyle derlenip toplanabilir:

Derne Sancağı, Germanşah yakınlarında olup Acemler Derne'den geçerek İmam Hüseyin Radiyallahü anhü ziyaretine gidip geldiklerinde Derne sancağı mutasarrıfları tarafından malları talan edilip her zaman zorluk çıkarılıp sıkıntı çektiriyorlardı. Bu durumun ordan kaldırılması bir kez Zend Kerim Han tarafından Bağdad Valisi Ömer Paşa'ya yazılmışken ricasını Vali yerine getirmediğinden veba çıkınca Bağdad ve Basra'da 700 evden fazla ölen Acemlerin mal ve eşyasının vilâyetlerinde olan adları belli varisleri tarafında gönderilmesini kanun gereği isteyince buna da kulak asmayarak, bu eşya ve malları kendisi almıştı. İran tabiiyetli, Basra'da yerleşmiş, Curfalılar denilen yüz ev halkı, hıristiyanların asıl vatanlarına gönderilmesini rica etti. Bunu da Ömer Paşa istemediğinden Baban mutasarrıfı Mehmed Paşa, işten el çektirilip Sünne kasabası taraflarına gidince mansabında bırakılması için Zend Kerim Han'a ricasına Kerim Han, şefaat etmekle görünüşte hatırını sayarak hakikatte ise Mehmed Paşa'nın bütün parasını alarak yerinde kalmasını bildirdi. Hil'at gönderdikten sonra hemen ardından el altından reayayı harekete geçirerek Mehmed Paşa'yı mansabından kovup uzaklaştırdı. İşin hakikatini Zend Kerim Han öğrenince hemen büyük sayıda asker göndererek perişan olan reayayı ve emirleri olan Mehmed Paşa'yı yerlerine yerleştirdi. Arada savaş da oldu. İran hükûmeti, Mehmed Paşa'ya verilmesini istiyordu. Bağdad valisi de Ahmed Paşa'yı nasba kalkışmıştı. Sonra birkaç kez Sünne, Germanşah ve Baban taraflarında Acemlerle vali

Ömer Paşa arasında savaşlar oldu. İki taraf askerinin geçtiği yerlerde bir çok kasaba ve köy harab edildi.

Böylece Basra bölgesinde İran ordusu günden güne arttığı için Süleyman Paşa, bu kavganın başlamasına Bağdat valisi sebepdir diye arz edip bildirir. Hatta hududa yakın askerlerinin geri çekilmesi için Zend Kerim Han tarafından emir gelince iddiasını yeniden ileri sürdükten başka Babası olan Musul Valisi Emin Paşa'dan rivayetle gönderdiği yazılarında: «Kerim Han yaşlı ve sakat olarak İran topraklarında şah olamayınca vekilim diye İran topraklarında adaleti yayarak bazı yurdlara sahipti. İlk ortaya çıkışından bu âna gelinceye kadar Osmanlı Devleti'ne baş eğmiş gerçekten bağlı yolda olduğu halde bu kez yaptığı çıkış yalnız Ömer Paşa'dan intikam almağa dayanır bir davranıştır. Nitekim İran tarafına giden tüccardan bu duruma değinen, alınacak haberler, ispat delilleri olacaktır,» diye bildiriyordu.

Bab-ı âli bu gibi zararlı sözlere aldanarak hem İran sefirinin kaldırılması hem de henüz kuvvet almış olan Kölemen Ocağının kalkması için Ömer Paşa'ya işten el çektirip yerine Rakka Valisi Ispanakçı Mustafa Paşa'nın nasbına karar verildi. Ancak Ömer Paşa Kölemenler'in büyüklerinden ve mütegallibeden idi. Olur da Bağdad'tan çıkmaz diye düşünülerek önceki isteği üzerine kendisine yardım olarak maiyetine Diyarbakır Valisi Uzun Abdullah Paşa ve Abdülcelil zadelerden Kerkük Valisi olan Süleyman Paşa görevlendikleri sırada görünüşte Mustafa böyle görevlendirilip kendisinin Bağdad Valiliğine ve Ömer Paşa'nın da Diyarbakır Valiliğine memuriyetlerine ait iki kıt'a ferman çıkarılmıştı.

Eğer Ömer Paşa Bağdad'tan çıkmayacak olur ise katline başlamak üzere hemen büyük sayıda asker ve yeteri kadar mühimmat ile Ömer Paşa'nın maiyetine gider gibi büyük çabuklukla yola çıkması kendisine emirle bildirilmişti.

Bu üç vezir Bağdad'a yürüyerek ilk önce Uzun Abdullah Paşa 3000, ardından Mustafa Paşa 2000, en sonunda da Süleyman Paşa 1000 kadar kapısı halkiyle Bağdad'a varmışlardı. Şehir dışında ordularını kurmuşlardı. Ömer Paşa onları Basra'yı kurtarmaya göndermek istedikçe birer bahane bulurlardı. Bu sırada Mustafa Paşa, gerekenlere danışarak sonunda 1190 yılı başında Ömer Paşa'nın Diyarbakır valiliğine dair olan ferman gösterilince sesini çıkarmayıp itaat etti.

Yol tedarikini yapmak üzere şehir dışına çıkmıştı. Mustafa Paşa şehre girerek onun yerine oturdu. Ömer Paşa'nın işden el çektirilmesi birden ortaya çıkmıştı. Yol hazırlığı için birkaç gün gecikmesi gerekti. Kendisine düşman olanlar, başka çeşit yorumda bulunarak Mustafa Paşa'nın aklını karıştırdılar. Mustafa Paşa da Ömer Paşa'nın mallarına göz diktiğinden onun emriyle bütün askeri Bağdat'dan dışarı çıkarıp Ömer Pa-

şa askeri üzerine taarruz edince Ömer Paşa canını kurtarmak için kaçarken attan düşüp boynu kırıldı.

Takipçilerden bir nefer yetişerek başını kesip Mustafa Paşa'ya takdim etti. O da İstanbul'a gönderdi.

Bu suretle Ömer Paşa önce Ali Paşa için yaptığı acımadan cana kıymanın benzeri cezayı görmüş oldu. Lâkin Allah'ın adaleti kimsenin hakkını komayıp herkes lâyığını bulduğundan aşağıda açıklanacağı gibi Mustafa Paşa da senesi içinde Ömer Paşa'ya ettiğinin cezasını bulmuştur.

Şöyle ki: Ömer Paşa'nın idamından sonra Mustafa Paşa onun bütün malını aldıktan başka Acem Seferi bahanesiyle Bağdat'daki zenginlerin mallarını da ellerinden almağa başladı. Bağdat halkının bu oldu bitti ile kendisine kırgın olduğu Pdişah'ın kulağına gelerek hakkındaki iyi görüş ve düşüncesi değişti.

Bir de Kölemenler'e beslediği kötü niyetini gizlemediğinden Ömer Paşa kethüdası Abdullah Ağa Bağdat'dan çıkıp Deşharu'da yerleşti. Başka Kölemenler de takım takım onun yanına kaçınca Bağdat dışında karşı koyacak bir topluluk meydana çıkarak çoğu mukataaları ele geçirdi. Mustafa Paşa, bu kuruluşu dağıtmaya çalışmışsa da çâresini bulamamıştı. Bunun için Abdullah Kâhya'dan Bab-ı âli'ye şikâyette bulunmuştur. Şikâyet gelince maiyetinde bu kadar asker varken Mustafa Paşa bir Kâhyanın hakkından gelemezse İran Devleti'ne nasıl karşı koyar diye hakkında dedikodu başladı. Kendinden önceki gibi o da Acem'in taşkınlığından söz ederek İran bölgesinin düzene konulması için büyük sayıda asker ve mühimmatla yem ve yiyecek gönderilmesini ve kapısı halkı mükemmel birkaç vezirin memuriyetini gerektirdiğini arz edip bildirdi.

O sırada Zend Kerim Han elçisi gelip beş madde üzerinde sulh anlaşması yapıldı. Basra tarafındaki İran askerinin çekilmesi için Selâm ağasiyle ikinci çukadarın sefirini yanına katıp İran'a göndermişti. Ardından ikinci çukadarı gelip Basra kuşatmasında bulunan İran askeriyle kuşatılan Basra'daki düşmanlık gailesinin ortadan kalktığını ve anlaştıklarını bildirince Mustafa Paşa İranlılar'ın buna benzer davranışlarına aldanarak yukarıda anlatıldığı gibi Ömer Paşa yardımına gelen askeri geri çevirip ve Padişaha da; «İran ile sulh ettim. Basra'yı kuşatmaktan ve baskıdan vazgeçtiler,» diye arz edip bildirdi. İranlı ise askerlerin bu dönüşünü fırsat bilerek Basra'nın kuşatılmasında hızını ve sertliğini arttırdı.

Mustafa Paşa'nın, anlatıldığı gibi beliren kötü davranış ve hareketleri üzerine işden el çektirilmesine karar verilerek Kütahya Valisi Abdi Paşa'ya Diyarbakır eyâleti tevcih edilerek Bağdad'a yaklaştırılmış ve kendisine Bağdat eyâletinin tevcihini belirten bir ferman-ı âlî çıkarılarak gizlice kendisine gönderilmişti. Bunun üzerine Abdi Paşa Bağdad'a varıp

Irak'ın fena hale gelmiş olduğunu inceleyip gördükten sonra kendisine tevcihi hakkında olan ferman-ı âli'yi gösterip Mustafa Paşa'yı Diyarbakır'a yollamış, kendisi de Bağdad valiliğine yerleşip Mustafa Paşa'nın yaptığı kötülükleri bir bir Padişaha arz edip bildirmişti.

Halbuki önce Mustafa Paşa Abdullah Kâhya'dan şikâyet eylediği gibi, Abdullah Kâhya da İstanbul'a arz gönderip Mustafa Paşa'nın Irak topraklarını idareden âciz olduğunu, toptan Osmanlı Devleti'ne bağlı olanların Bağdat dışına çıktıklarını anlatarak Bağdat ve Basra eyâletlerinin kendisine tevcih buyrulmasını dilemişti. İstidasını eski tersane emini olan Selim Sırrı Efendi uygun gördüğü halde Basra'nın istilâya uğradığı üzücü haberi esefle duyuldu. Böylece düşünceleri bütün bütün değişti.

Şöyle ki: Kölemenler'in en ünlü kişilerinden Basra Mütesellimi bulunan Süleyman Ağa, aklı başında, uzağı görür bir zat olup geçen yıldan beri İranlılar'ın baskı ve taarruzlarına karşı koymuş ise de kuşatma bir yılı aştığından, hiçbir taraftan yardım da gelmediğinden Basra'da yem ve yiyeceğe benzer bir şey kalmadığı için sıkıntı son dereceyi bulmuştu.

Önceleri Ömer Paşa, yardım istedikçe:

«Bu kadar asker tertip ettim, gitmek üzeredir. Osmanlı Devleti bu kadar asker yolluyor,» diye gayret verip teselli ediyordu.

Mustafa Paşa da yardım edemiyeceğini kesin olarak bildirince bunalım artmıştı. Basra ileri gelenleri Süleyman Ağa ile birleşerek Basra'yı vire ile teslim edince İranlılar şehre girip halkı çırçıplak soymuşlardı. Sonra Sadık Han kardeşinin oğlu Ali Mehmed Han'ı 10,000 kadar askerle Basra muhafazasında bırakıp kendisi Basra'dan aldığı birçok malla ve nefis eşya ile beraber Süleyman Ağa'yı, diğer memurları ve Basra ileri gelenlerini beraber alıp Şiraz'a götürdüğü haberi İstanbul'da duyuldu. Umumi Meclis toplantısı yapıldı. Konuşulduktan sonra Zend Kerim'e harp ilân olunmak üzere Şeyhülislâm fetvasını verdi. Fetva, ek (3) dedir.

Bunun üzerine hemen sefer tedarikine başlanmış ise de Kölemenler Bağdat dışında karşı koyacak bir kuvvet olduklarından ilk önce onların topluluğunu ayırıp sonra İran üzerine yürümek uygundu. Bu ise gelişen şartlara uymadığından Mustafa Paşa Diyarbakır'da kalebend edilmek üzere Bağdat ve Basra eyâletleri Abdullah Kâhya'ya, Kerkük ve Şehr-i Zor sancakları da merhum Süleyman Paşa kâhyalarından olup Mardin voyvodası bulunan Hasan Ağa'ya vezaretle tevcih edildi.

Abdi Paşa'nın valiliği bir aya varır varmaz Abdullah Paşa'nın fermanı gelince Abdi Paşa, Bağdat'dan çıkıp gitmiş ve Abdullah Paşa Bağdad'a girerek makamına oturmuştur. Gerek Abdullah Paşa, gerek Hasan Paşa, İranlılar'ın tecavüzlerini durdurup geri atmışlar ve hududun

korunmasına memur olup bu yolda yaptıkları savaşlardan ötürü emir yazılıp bildirildikten başka bilhassa Abdullah Paşa'ya Basra'nın kurtuluşu ve Mustafa Paşa gibi düşmanın hilelerine aldanıp başındaki askeri dağıtmak gibi hata yapmaması birkaç kez hatırlatıldı.

Hüseyin Paşa'ya da bu yolda Abdullah Paşa'ya yardım etmesi bildirilerek sefer masraflarına medar olsun diye 500 kese ihsan ile Kerkük ve Erdebil'de olan zeamet ve timar sahiblerine tevcihin kendi tarafından yapılmasını belirten bir kıt'a ferman-ı âli gönderilmiştir.

Kısacası Irak bölgesi yine Kölemenler'in elinde kaldı. Ne fayda ki Ömer Paşa olayından dolayı Kölemenler'e güven kalmamıştı. Abdullah Paşa Bağdat'da kendini koruma kaydına düşerek İran seferinde istenildiği gibi gayret ve başarısı görülmemiştir. Ispanakçı Mustafa Paşa Rus savaşının sonunda üç dört bin askerle Osmanlı Ordusu'na katılarak güç hal ile Üsküdar'a gelip Beşiktaş'a geçirildiği sırada Osmanlı Ordusu Şumnu'da kuşatılmıştı. Uçarcasına yardıma koşması için kendisine birçok emirler verilmişken yollarda ayak sürüyerek nihayet Yanbolu ve Karinâbat bölgesinden geçip giderek bedava yem ve yiyecek için fıkara'yı zarara sokmaktan başka işe yaramamıştı. Henüz hatırdan çıkmayan, geçmişte işlediği suçları affettirecek bazı hizmetlere çalışır umudu ile eskiden olduğu gibi Irak tarafına memur edildi. Bu kez de bir paralık işe yaramadıktan başka Kerim Han'ın hiylesine aldanarak başındaki askerî kuvveti dağıtmış ve Basra'nın istilâsına sebep olmuştur.

Bunun üzerine Diyarbakır'da kalebend edilmesine karar verilmiş ise de Basra'nın istilâ olunması devlete pek ziyâde etki yaparak Padişah'ı ateşlendirip kızdırdığından başkalarına ibret olsun diye sonradan İstanbul'dan gönderilen Hasekinin gelmesiyle başı kesilmiştir.

Yukarıda anlatıldığı üzere İran Devleti'ne harp olunmak üzere karar verildikten sonra araya Sadr-ı âzam ve Şeyhülislâm değişikliğinin girmesi ile karar değişmemiş, Darendeli'nin sadaretinden sonra da gerek Bâb-ı âli'de ve gerek Şeyhülislâm konağında birkaç kez meclis toplanmış, vükelâ beraberce eski verilen sefer kararı üzerinde karar almışlardı.

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin, Ruslar'la Kaynarca Anlaşması'nın lüzûmsuz kısımlarını çıkarıp düzeltmek gibi büyük bir düşüncesi varken Padişah, azim ve gayretine kuşku getirmeyip Allah'a sığınarak Kerim Han'a harb ilân ederek sefer tedarikine koyuldu.

Şöyle ki: Önce Bağdat valisine yazılı irâdeyle buyrulmuş olan 5.000 neferden başka Kiniş zâde Çakır Ahmed Bey'in, evvelce Karahisarı- Sahib mutasarrıfı Mirmiran Mehmed Paşa'nın, Akşehir mutasarrıfı Mirmiran İsmail Paşa'nın, İzoli aşireti Beyi Hasan Beyin ve Siverek Muta-

sarrıfı Abdülfettah zâdenin beşer yüz neferi miri süvari ile ve Millî aşireti iskân başının geçmişte dermeleri, Bozok Mutasarrıfı Cebbar zâde Mustafa Bey'in, Rışvan zâde Mirmiran Ömer Paşa'nın ve Yenişehir Mutasarrıfı Mirmiran Mustafa Paşa'nın biner neferi mirî süvari ile ve Millî aşireti iskân başının geçmişteki suçlarının affı bedeli olmak üzere 1000 neferle ve Rakkalılar'dan Hammali zâde Mirmiran Ömer Paşa'nın yazmakla görevlendirildiği 1000 nefer miri süvari ve kapısı halkı ile ve Anadolu, Karaman, Halep, Maraş, Rakka, Sıvas ve Musul eyaletleri zeamet ve timar sahiplerinin, Anadolu, Halep ve Rakka eyâletleri Kethüda yerlerinin 500 neferle bizzat ve bir an önce o yöne gitmeleri, o bölgeye tertip olunan askerin yem ve yiyeceğinin durmadan gösterilen yere ulaşması için Rakka Valisi Vezir Mehmed Paşa'nın Musul'da bulunması ve görevinde kendini gösterenlerin atiklerine terakki ve cedîdlerine yevmiye yedişer akçanın imzalı verilmek üzere özel mübaşirler yordamıyle Rakka, Diyarbakır, Harput, Malatya, Çermik, Siverek ve Birecik bölgesinden 8000 nefer piyade tertiplenerek her iki yüz neferine bir Atik ağa seçilmek, bulunmadığı takdirde Mücedded ağa ve Alemdar nasbolunmak üzere bir saat o tarafa gönderilmesi ferman olundu.

Bundan başka Cebbar zâde Mustafa Bey, Rişvan zâde Ömer Paşa, Diyarbakır voyvodası İsmail Ağa ve Çapul Mukataası Mutasarrıfı Bekir Ağa yordamiyle 1000 nefer ve Rakka Ayan ve Eşrafından Firuz Bey yordamiyle 500 nefer mirî ve beşer akça terakki ve onar akça müceddeden yevmiye verilerek 4000 nefer Sipahi ve Silâhdar Serdengeçti ve trakkilusu ve eski geleneğe göre Mısır'dan 3000 nefer yine Bağdat bölgesine tertip buyuruldu.

Mardin toprağından Rakka'ya varınca yaylağa çıkan ve kıyıda kalan Karakeçili ve Mirvisi ve başka on beşi aşan adları belli aşiret beyleri, askerleriyle Bağdad'a varmaları ve Küçük Millî ile göçebe, tavşancı, Sincan, Mirdin, Birelli ve başka aşiret beyleri, aşiretleri yiğitleriyle Şehr-i Zor Valisi maiyetinde yola çıkmaları ve Guy Sancağı, İmadiye, Raho, ve Cezire sancakları hâkimlerinin hükûmetleri içinde olan yiğitlerle Bağdat'a çabucak yola çıkmaları emir ve tenbih buyuruldu.

Gerekli tayinat ve yevmiyeleri için Birecik sancağından 30.000, Samsad bölgesinden 40.000, Mardin ve Nuseybin taraflarından 25.000, Rakka ve Malatya'dan 55 er bin ve Haleb'den 60.000 ve Musul'dan 294.000 kile buğday ve arpa tertip alınıp bu yem ve yiyeceğin ulaştırılması için kereste ve mühimmatı Haleb ve Maraş bölgesinden tedarik olunmak üzere Birecik iskelesinde 150 kıt'a gemi inşasına, o bölgenin ahvaline vakıf ve bilgisi olan Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Seyyid Mehmed Ağa memur ve tayin kılındı. Bağdad valisinin orduyu bolluğa kavuşturması Padişah'ın isteği olmakla kendisine Haleb'de yapılan çadırlardan 150 kubbeli ça-

dır, 150 çergi, 20 adet tozluklu nakış işlemeli ve 50 adet mutbah çergesi, Mustafa Paşa eşyasından olmak üzere bir oba, 4 yatak çadırı, bir hazine çergesi, iki sayeban ve zukak ve bir şemsiye ihsan ve yazdığı askerden 3000 neferin ulûfe ve bahşişleri olmak için 500 akçalık altın gönderip Bağdad muhafazasında bulunan yeniçeri, cebeci ve başka ocaklar neferatının mevacib güzeştleri mümkün olduğu kadariyle düzene konuldu.

Eski Özi muhafızı olan Hazinedar Ali Paşa Diyarbakır seraskeri tayin olunarak kendisine Padişah tarafından hil'at ve mücevher kılıç gönderilip Bağdad'a kendisinin bizzat gitmesi emir ve tenbih kılındı.

Aslında Bağdad ağası olup Rus seferleri sırasında Kul Kethüdalığı rütbesine eriştikten sonra Kapucu Süleyman Paşa ile çekişince işden el çektirilen ve hâlâ Selânik'de bulunan, Ocağ-ı Âmire başda gelenlerinden Elhac Ali Ağa'nın herkesçe bilinen işbirliğinden Yeniçeri ağalığına hak kazanıp mülâzim iken bu durumun öneminden ötürü Diyarbakır ordusuna ağa nasbolunarak maiyetine İstanbul'da yerleşmiş ortalardan 10 adet yeniçeri ortası, cebeci, topçu ve arabacı ocaklarından ikişer üçer orta tayin buyruldu.

AZERBAYCAN VE GÜRCİSTAN HANLARİYLE HABERLEŞME

Her yönden İran üzerine taarruz edilmesi tasarlanıp Kars kolundan hareket edecek ordu ise ilk önce Azerbaycan üzerine hareket edeceğinden ve Azerbaycan Hanlarının bu durumda Kerim Han ile birlik ve beraberlik içinde olup olmadıkları gereği gibi bilinmediğinden önce işin aslını ve doğrusunu anlamak üzere o yönde bulunan Hanlardan durumu öğrenmek gereğiyle Sadaret makamından birer kıt'a mektup yazılıp Kars Seraskeri tarafından yanlarına katılan birer miktar hediye ile sınırda oturan Ahıska ve Kars bölgesi muhafızları aracılığı ile gönderilmiştir.

Bu mektuplardan Revan Han'ı Hüseyin Ali Han'a gönderilen mektubun benzeri (4) sayılı ekde kaydolunmuştur.

Bunun üzerine Hanlar Osmanlı Devleti'nin yardımını ve kendilerini korumasını ister şekilde Serhad memurlariyle mektuplaşmaya başlamışlardır.

Şöyle ki: En meşhurları olan Revan Han'ı Hüseyin Ali Han ve Huy Han'ı Ahmed Han, Kars bölgesi seraskeri olan Trabzon Valisi Vezir Hacı Ali Paşa ile, Tiflis Han'ı Ereğli Handa Çıldır Valisi vezir Süleyman Paşa ile haberleşmeye başladılar.

Ereğli Han'ı, bir kıt'a farsça mektubuyla Mirza Görgün adlı kâtibini gönderip Çıldır Valisinin mühürdariyle birlikte İstanbul'a geldiler.

Mektubunun tercümesi özeti: Kendisinin bazı durum ve olaylarda İran Şahlarına müracaatı zamanın gereğine uymak için olup yoksa asla Osmanlı Devleti'ne karşı koymak için o tarafa doğru bir yanaşma ve bağ-

lılık anlamına olmadığı, bugüne kadar hizmette ve kullukta Osmanlı Devleti'ne gücümüzü harcayıp Osmanlı Devleti'nin serhad kullariyle iyi geçinmeğe, bağlılıkda hesapsız çalışarak bu ana dek Osmanlı Devleti'ne karşı koyanlarla birlik ettiğimiz görülmemiştir. Bundan sonra da görülmeyeceği açıkça bilindiği halde bundan önce Osmanlı Devleti'nin Ruslar'la yaptığı savaş günlerinde kendisi ile Çıldır Valisi arasında çıkan yakışmayacak hallerin, Seyyid Homan Paşa olarak hâlâ Çıldır Valisi olan Süleyman Paşa benim Padişah'a olan bağlılığımı takdir ve tasdik eder vezirlerden olmak hasebiyle aralarında gayet iyi anlaşarak kendisine kuvvet verip yardımcı oldular. Bazı elverişli durumların Padişahımız tarafından müsaade buyurulduğu halde Azerbaycan Hanlarının Kerim Han ile birlik olması iddiasının nereden çıktıysa oraya döneceğini arz ve ifadeden ibarettir.

Mirza Görgün'ün herşeyi belirten konuşması da; İran Vekili Kerim Han'ın asalet, şeref ve soydan behresi olmayıp fakat İran'ın Fars ve Irak'ın Acem topraklarını hiyle ile ele geçirmişse de benden yana olun diye gelen yazılarına gerek Tiflis Han'ı Ereğli Han'ın gerek başka Azerbaycan, Şirvan, ve Horasan Hanlarının asla iltifat etmedikleri ve böylece Osmanlı Devleti topraklarına tecavüz ederek girmesi İran Hanlarından birinin rızasiyle olmamakla Kerim Han'dan gelen yardım isteklerine bir taraftan uygun cevap verilmediği ve Ereğli Han'ın Padişah yanında kulluğu kabul buyrulduğu halde hazinesini harcayarak Kars seraskerinin davranmasına ihtiyaç kalmadan Azerbaycan Hanları işleri yoluna koymaya söz verirler ve bu tarafa olan kulluk bağlarını sağlamlaştırmak için istenilirse Çıldır Valisi yordamı ile Ahıska Kalesinde korunmak üzere memleketin ileri gelenlerinden birkaç rehin vereceği Hoy, Nahcıvan, Karabağ, Gence, Revan ve Şirvan Hanları, Ereğli Han'a bazen hediye gönderir, bazen baç verir kimselerden olmalariyle bundan sonra birisi Kerim Han'a yardım etmeyerek kendisi gibi onlar da Osmanlı Devleti'nin himayesini ganimet ve canlarına minnet bileceklerdir.

Azerbaycan Hanlarına Padişah tarafından bazı hediyeler ve bahşişle beraber Padişah'ın emirleri gönderilip de Osmanlı Devleti'ne bağlı oldukları dosta düşmana gösterilirse onların tarafından da Osmanlı Devleti sınırlarına taarruz ve baskı olmayacağına söz verdiklerinin ve Osmanlı Devleti Ereğli Han'ı kendine katılanlardan bilerek Kerim Han ile sulh anlaşması yaptığı takdirde Ereğli Han'ın ve evlâtlarının her gaileden uzak ve güven içinde olmalarını da anlaşma şartları içine katmaları isteğinde bulunduğu, şimdiki halde İran topraklarında Safavî sülâlesinden kimse kalmadığını ve İran Hanlarının Osmanlı Devleti gibi kuvvetli bir devlete sığınmaları bugünkü zamanda mecburî bir gerçektir, ama Safavi sülâlesinden birisi çıkar da İran saltanatı ona geçerse Ereğli Han, yine Osmanlı Devletinden ayrılmayacaktır. O vakit de Osmanlı Dev-

leti emir ve iradelerine uyacaktır. Kısaca gerek kendisi ve gerek evlâd ve torunları Osmanlı Devleti'nde ilâ maşaallah himaye görüp gözönünde tutulmasını bildirmektedir.

Gerek mektupta yazılı olanlar, gerek Mirza Görgün'ün sözleri, Çıldır Valisinin yazdıklarına ve mühürdarının söylediklerine uygun gelmekle bu durum için Asafi Sarayında birkaç kez meclis toplantısında danışma ve tartışmalar yapıldı.

Bu durum, Osmanlı Devleti'nin şanlı ve parlak geleceğini aydınlattığı halde başka bir mahzuru da yoktu. Ereğli Han'la diğer Han'ların Osmanlı Devleti'ne sığınmaları önce Kars bölgesi seraskerine gönderilmiş olan Ferman-ı âli'de şimdiye kadar Azerbaycan Hanları'ndan birinin düşmanlığına dair bir hareket görülmeyip bundan sonra da uygunsuz bir harekete geçmeyip kendi hallerinde olur, Osmanlı Devleti tarafına sığınırlarsa, zarar ve yıkıntıdan korunmaları mümkün olurdu...

Revan Han'ı Hüseyin Ali Han ile Hoy Han'ı Ahmed Han'ın önce Kars seraskeri Ali Paşa aracılığıyla Devlet eline gelen mektuplarında, bundan sonra Osmanlı Devleti'ne bağlı kalıp baş eğip itaat ederek her ne hizmet verilse yüküne katlanıp Tiflis Han'ı Ereğli Han'ın yazdıklarını doğruladığı için bu durumda birlik ve beraberlik içinde oldukları anlaşıldı. Bunun üzerine gereken yardımın yapılmasına hep birden karar verilerek başka başka fermanlar çıkarılıp gönderildi.

Bu suretle eğer Kerim Han tarafından memleketlerine baskı yapılacak olursa Kars bölgesi seraskeri Elhac Ali Paşa tarafından yardıma koşulacağı, gerekirse Tiflis Han'ına yardım olsun diye Çıldır Valisi maiyetinde yeteri kadar seçkin asker bulundurulacağı kendilerine bildirildi. Padişah tarafından Ereğli Han'a 1000 altın, bir samur kürk, bir donanmış at, Hüseyin Ali Han'a 2000 ve Ahmed Han'a 1500'er altın ile birer samur kürk verilip gönderildi. Adı geçen fermanlardan işin hakikati anlaşılacağından Revan Han'ına yazılan ferman sureti ek (5) dedir.

İŞİTİLMEMİŞ HÂDİSE

Sultan Mustafa Han devrinde Rus savaşı sırasında Ereğli Han'ın gelişen davranışlarından Osmanlı sınırına zarar verir kuşkusu ile üzerine Kerim Han'ı sürüp sataşması yolunda tedbir ve çare aranmıştı. Şimdi birdenbire Osmanlı Devleti'ne sığınarak Kerim Han'a karşı kullanılmasını yalvararak istemesi, Allah'ın görülmedik, şaşılacak bir hikmetidir.

TAMAMLAMA

Yazıldığı gibi Azerbaycan Hanları'na, onları korumak hususunda emirler gönderilmiş ise de böylece Osmanlı Devleti'ne katılmaları Zend

Kerim Han'ın bir aldatması olacağı düşünülerek her halde ihtiyatlı olması Kars canibi seraskerine o dakikada hatırlattı. Maiyetinde olan askerle Kars bölgesine yavaş yavaş gitmesi ve böyle silâhlı yürür görününce korkacakları bildirildi. Yine özel adamlar tayin ile Azerbaycan Hanları'nın davranışlarını inceleyip kendilerinden inanılır senedler olarak her yönden ihtiyatlı olması kendisine bildirilerek uyarıldı.

AZERBAYCAN HANLARINDA SON GELİŞMELER

Evvelce Azerbaycan Hanları'na menşur ve teşrifat-ı hümayûn gönderilmişti. Bu kez Çıldır Valisi tarafından gelen yazıda Tiflis Hanı Ereğli Han teşrifat-ı hümayûnu uzaktan karşılayarak yaklaşınca atından inip Padişahın hediyesi olan atın gemini öptükten sonra üzerine binip teşrifat-ı hümayûnu ileri geçirdiği halde alay ile toplar atılarak karargâhına gelince Divan kurulup ileri gelenler huzurunda Menşur-u Hümayûn'u okutarak Padişahın gönderdiği hil'ati giyip eteğini kendi adamlarına öptürdükten sonra Osmanlı Devleti'ne sığındığını ilân etmiş oldu. Revan Hanı Hüseyin Ali Han'ın ileri gelen adamları, bu güzel merasimin yapılmasına engel oldukları bildirilip anlatılınca Azerbaycan Hanları'nın Osmanlı Devleti'ne sığınmak hususunda önceki istekli davranışlarının çıkarları gereği olduğu anlaşılıp yazıldığı gibi kendilerine tamamen güvenilemeyeceği anlaşıldığında Kars seraskerinin görevi Osmanlı topraklarını genişletmek amaciyle olmayıp sınırı korumak içindi. Çoluk, çocuk, halkın, sebepsiz darmadağın olması da adalete ve merhamete sığar iş olmadığı için Kars seraskeri hemen Erzurum'dan çıkarak at çayırlatıp Kars taraflarına gelince yolu ve yordamı ile bölgedeki gelişmeye göz attı. Eğer Azerbaycan Hanları'ndan düşmanca bir kıpırdama duyarsa o vakit mukabele-i bil-misil kuralınca üzerlerine yürümesi Kars seraskerine emirle bildirildi.

Lâkin bir süre yürüdükten sonra Ereğli Han'ın kâtibi Görgün Mirza yine Çıldır Valisinin mühürdariyle İstanbul'a gelip Ereğli Han'ın güzel tedbirleriyle Hoy, Gence, Revan, Karaboğ ve Şirvan Hanları da sonra Osmanlı Devleti tarafına çekilerek bundan sonra onlar da Osmanlı Devleti'ni tutacaklar ve bağlanacaklardı. Osmanlı sınırına eğri gözle bakmayacaklarını belirten senetler verdiler. Ereğli Han da kefil olduğuna dair Sadaret makamına doldurulmuş bir senetle makam-ı sadarete, kethüda beye, reis efendiye olmak üzere Ereğli Han tarafından beyaz kürk, aknbe, şal gibi hediyeler getirince gerek mühürdara gerek Mirza Görgün'e hil'atlar giydirildikten sonra Çıldır Valisi kapı kethüdasının konağında yerleştirilmişti.

Hemen ardından Reis efendi tarafından beylikçi Hayri Efendi, gidip söylediklerini kaleme almıştır. Söylediklerinin özeti:

Ereğli Han'a menşur ve teşrifat-ı hümayûn geldiği günden beri sadakatle bağlanarak Osmanlı Devleti'ni tuttuğunu, kendisinin böylece Osmanlı Devleti yoluna girdiğini büyük lütûf ve öğünme bilip bundan sonra kendisi sadakat ve bağlılığını sürdüreceğini, başka kendi gibi Azerbaycan Hanları'nı da Osmanlı Devleti'ne bağlamağa ve onun dairesine sokmağa çalışacağını, bulunduğu yerlerin Osmanlı toprakları olduğunu, kimsenin malında ve mülkünde Osmanlı Devleti'nin gözü olmadığını, gölgesine sığınanların ne kadar refaha erip her istedikleri olsa da Osmanlı Devleti'nin çiçeğinden bal sayarak anlayış göstereceklerdir.

Bundan sonra Ruslar'dan da el çekip tam olarak Osmanlı Devleti himayesine sığınıp girerek Padişah eşiğinde bağlılığını sürdüreceğini, ifade etmekle Padişah tarafından Ereğli Han'a kürk, at takımı, mücevher saat ihsan edilerek gönderilmiştir.

(1191 SENESİ OLAYLAR)

Evvelce Osmanlı Devleti İran seferi ile uğraşırken aşağıda anlatılacağı gibi bu sırada bir de Kerim meselesi ortaya çıktı. Bu mesele üzerinde Rusya ile neredeyse savaş yeniden başlamak derecesine geldiğinden yer yer karadan tedarik yapıldığı gibi denizde de tedarike girişmek lâzım geliyordu.

Yeni kalyonlar yapılmasına ve tersanenin noksanlarını tamamlamaya dikkatle çalışılmaktaydı. Tersane kerestesi ötedenberi İzmit dağlarından kesilmiş ise de Domaniç bölgesindeki dağlardan kesildiği takdirde naklinde daha fazla kolaylık olacağı haber verilince Kapan-ı Derya Gazi Hasan Paşa orasını bizzat araştırıp keşfederek görecekti.

Yirmi otuz kadar adamiyle Üsküdar'a geçip ılgar ederek Bursa'ya gelince kereste işinden önce bir süredenberi Bursa Yenişehir taraflarında kökleşmiş olan Ahmed Bey adındaki eşkiyayı idam etti. Sonra onbeş yirmi gün içinde Domaniç dağlarını gezerek kereste işini düzene koyup tamamladıktan sonra İstanbul'a dönüşünde verdiği düzen, işlerde örnek tutulmak üzere Baş muhasebeye kaydolundu.

Birkaç gün sonra İbrahim Efendi Kars ordusuna memur olunca Bağdat kapu kethüdası ve eski tersane emini olan Selim Sırrı Efendi de Bağdat'a gönderilmiş ve Irakça sözü geçer kimse olduğundan kendisine Ruznâmce-i evvel pâyesi verilmiştir.

Kethüda-i sadr-i âli Süleyman Feyzi Efendi nasbolundu. Gerçi mektupçuluktan bir basamakta kethüdalık makamına çıkmak olağanüstü bir durum ise de Feyzi Efendi, dirayetli, malûmatlı olarak kişiliğinin hakkı olduğu için bu yüksek görev ona layık görülmüştü. Mektupçuluğu da küçük evkaf muhasebecisi Namık Efendiye tevcih buyrulmuştur.

IRAK VE İRAN'DA OLUP BİTENLER

Yukarıda anlatıldığı gibi Abdullah ve Hasan Paşa'lar vezirlikle sevindirilmiş, ikisi de İran seferine memur olduklarından Hasan Paşa derhal sefer tedarikine kalkarak görevini yapmağa başlamışsa da Abdullah Paşa kendisine düşmanlığı olanların aldatmasına kapılarak yavaş davranıp ilgi göstermemişti. Hasan Paşa kendisinin hazır olduğunu bildirince Padişah iradesinin yerine getirilmesine başlanması için birkaç kez uyarılmışsa da Abdullah Paşa'nın yanaşmadığını görünce kendi payına düşen görevi ifa eylemek üzere Kürdistan tarafına sefer tebdirlerine başlamıştır.

Şöyle ki: Guy ve Harir sancakları mutasarrıfı Ahmed Paşa ile Baban sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa'yı yolu ile kendine çekip sefer masraflarına yardım olmak üzere 40 ar bin kuruş verir ve bir miktar askeri yanına katarak Ahmed Paşa'yı Zehab kolundan Germanşah üzerine ve Mehmed Paşa'yı Karaçulan üzerinden Süme koluna Çarhacılık ünvaniyle memur ederek İran üzerine sevk edip kendisi de arkadan bazı davranışlarından kırılmıştı. Görevini yapmağa heves ve isteği de olmadığından Zehab kolunda Dezger adlı yerde oturup yalnız o yerin sınırını korumakla yetinmiştir.

Mehmed Paşa Sünne'ye doğru yola çıkınca huduttan 3 saat içerde Bane Hâkimi olan Salih Han'a itaat etmesi için haber gönderince karşı koymaya başladı. Üzerine varılıp Rebi-ül evvel'in 14 üncü günü savaşa geçildi. Üç saat savaştan sonra İranlılar bozguna uğrayıp mağlûp olunca bir çoğu öldürülüp kılıçtan geçirildi. 10 adet zenberek topları ele geçti ve Bane kasabasının talan edildiği Hasan Paşa tarafından bildirilip muharebede alınan kesik başlar da İstanbul'a gönderildi.

Yüz güldüren bu haber, Padişaha ferahlık vermiş, hoşuna gitmişti. Hasan Paşa hakkında nasıl okşayıcı bir lütûfun uygun olacağı düşünülmekte iken Rebi-ül âhir'in 19 uncu günü Tatar eliyle Hasan Paşa'nın diğer sevinç veren yazısı geldi.

Şöyle ki: Sünne Hanı Hüsrev Han, Bane bozgununu duyunca Osmanlı askerinin taarruzundan korkarak etrafında bulunan Hemedan, Muraga, Kara gözlü ve başka yerlerden 20.000 Kızılbaş, askeri toplayarak birkaç mühimmat ve kuvvetli tedarik ile karşı koymaya geleceğini Çarhacı Mehmed Paşa haber alınca Hasan Paşa'dan yardım istemiştir. Hüsrev Han Zend Kerim'in gözde hanlarından olduğu bilindiğinden Hasan Paşa da Mehmed Paşa maiyetine büyük sayıda asker göndermişti. Hüsrev Han da belâsını arayarak gelip Osmanlı askeri üzerine hücum edince Rebi-ül evvelin 27 nci günü Osmanlı askeri topyekûn karşı koyup 4 saat kadar birçok saldırı ve şiddetli savaşlar yapıldı. 2000 kadar Kızılbaş askeri öldürüldükten sonra bozguna uğradılar. Ardından gidilip bir çoğuna yetişildi. Kılıçtan geçirildi. Kılıç artığı ile Hüsrev Paşa yüksek dağlara kaçmıştı. Hasan Paşa tarafından yazılan yazı ve düşmanın ünlülerinden 233 kişinin kesik başları İstanbul'a gönderildi.

Bunun üzerine Hasan Paşa'ya mücevher kılıç, seraser, duhte, beyaz samur ile 10.000 altın ve Çarhacı Mehmed Paşa'ya bir samur elbise ile 4.000 altın ihsan edildi. Bu müjde ile gelen Tatar'a da zeamet verilerek sevindirildi.

Hüsrev Han'ın mevcut maiyeti 12.000 kişi idi Bu muharebe telefatının 1.000 kadar olduğu Gülşen-i Hulefa ekinde yazılıdır.

Hasan Paşa'nın bu suretle devlet yanında şöhret ve itibarının arttığını Abdullah Paşa duyunca o da yalnız bir şey denilmesin diye kethüdası İsmail Ağa'yı Mendelçin tarafına göndermiştir.

Halbuki Hüsrev Han'ın denildiği gibi bozguna uğraması haberi Kerim Han'a duyurulunca tekrar 12.000 asker teçhiz ederek Kebali Han'ı başına geçirip Mehmed Paşa üzerine göndermişti. Önce Mehmed Paşa İran'ı ve kardeşi Ahmed Paşa da Bağdat'ı tutarken bu kez iş tersine döndü. Ahmed Paşa da İran ordusu ile birleşince Mehmed Paşa dayanamayacağını anlayarak Guy sancağı mutasarrıfı Timur Paşa yanına çekilmeğe mecbur oldu.

Hasan Paşa Abdullah Paşa'dan yardım istediği zaman umursamamış ve Mendelçin tarafından İsmail Kâhya'nın gönderilmesini isteyince bahanelerle geçiştirilmiştir. İranlılar ise önlerinde askeri kuvvet göremeyince ileriye hareket ederek Kürdistan'ı yakıp talan etmişlerdir.

Böylece Kapu kethüdası Selim Sırrı Efendi'nin ileri sürmesiyle Bağdat eyâleti Abdullah Paşa'ya Basra'yı kurtarma şartiyle tevcih olunmuşken bu yolda ortaya çıkan yersiz davranışları Padişah'ı kızdırdığı için Selim Sırrı Efendi de bundan dolayı söz istemişti. Bir de Selim Efendi zevk ve sefaya düşkündü. Masrafı çok bir adam olduğu halde 300 kese akça sarfiyle Ağa Yokuşunda bir büyük konak yaptırıyordu. O vakit yalnız altının yüz paraya ve 300 kese akça o zamanın büyük parası olduğundan Selim Efendi pek çok dile düşmüştü.

İşte o sırada Kars bölgesi seraskeri Hacı Ali Paşa devlet büyüklerinden birinin yanına verilmesini istemişti. Rebi-ül ahir ortasında da İbrahim Hıfzı Efendi, Kars ordusuna memur edilmişti. Halbuki o zaman Bağdat bölgesi devlet gözünde önemli idi. Bağdat Valisi maiyetine de öyle bir müsteşarın tâyinine lüzûm görüldüğü sırada Selim Sırrı Efendi bulunduğu tehlikeli durumdan kurtulmak üzere kendisini ortaya atıp bu görevi istemekle Bağdat'a gönderildi.

7 ay sonra, yani Zil-ka'de'nin 17 nci günü, İbrahim Hıfzı Efendi'nin kendisine vezir rütbesiyle Erzurum eyâleti tevcih olunmuştur. Selim Sırrı Efendi ise Bağdat'a varınca Abdullah Paşa'nın hazinedarı olan Acem oğlu Mehmed Bey'le içkiye alışıp zevk ve safaya dalıp asıl görevi olan Basra işini unutmuştur.

O sırada Hindistan tarafından bir elçi gelmekle görev sebep ve durumu aşağıda anlatılır:

HİNDİSTAN'DAN GELEN ELÇİ

Hindistan kıyılarında Surat ile Bengal iskeleleri arasında bulunan, Brasurat'e otuz günlük mesafe olan Melibar hükûmeti sultanının, Hind içerisine doğru boylarını altmış günlük, enlemi yirmi günlük uzaklıkta

yerlere hükmü geçen Sultan Ali Raca tarafından etrafında yerleşmiş Mecusiler'le gece gündüz savaşta iken hazinesinde para kalmadığından sıkıntıya düşerek para yardımı isteğiyle Hacı Ali adlı sefiriyle Osmanlı Devleti'ne bir kıt'a mektup ile iki adet fil hediye etmişti. Sefir, Süveyş, Mısır ve İskenderiye yolu ile gelirken yolda fîlin birisi ölür. Böylece bir adet fil hediyesiyle İstanbul'a geldiğinde getirdiği fili Padişah gördükten sonra Fazlı Paşa Sarayına konulmasını emir buyururlar. Sefir de Sadr-ı âzam ile görüştükten sonra devletçe yeteri kadar tayinat verilerek otuz nefer adamiyle beraber Soğancı başı zade Mustafa Efendi hanesinde yerleştirildi. Getirdiği mektup 18 yaprak bir risâle olup 3 yaprağı arapça idi. İstekleri yazılmış 7 yaprağa da 60 beyitlik bir kaside yazılmıştı. Ancak pekiyi şeyler sayılmazdı. Asıl mektup mühürsüzdü. Yalnız üzeri alafranga büyük mühür ile mühürlenmişti.

İsteğinin özeti: Bundan 200 sene kadar önce Melibar Hükûmeti din düşmanlarının elinden âciz olarak Osmanlı Devleti'nden yardım istedikleri Yusuf Türkî ve Hüseyin Türki adlı Beyler maiyeti ile gönderilmiş olan iki gemi askerin yardımiyle düşmana galip gelinmişti. O vakitten beri 1150 tarihlerine gelinceye kadar rahat ve güven içinde bulunurlar iken 40 yıldan beri yine o taraftaki Mecusiler'in taşkınlığından 1188 tarihine gelinceye kadar gerçekten kendisi savaşa ve karşı koymaya çalışmış ise de sonunda hazinesinde para kalmayınca sıkıntıya düşmüştü. 100.000 altın gönderilerek yardım isteniyordu.

Durum düşünüldü, araştırıldı. 950 tarihlerinde hakikaten Hindistan'a böyle bir yardım yapılmıştı. Gecerat ile Melibar ise yeri, yönü, yakınlığı ve uzaklığı ile buradan bakılırsa meselâ, Kudüs-ü Şerif ile İçel gibi birbirine uzak yerlerdir. İkisi bir hükümet sayılsa bile, vaktiyle yardım da yapılmış olsa, o vakit yapılan yardımın ad duyurmaktan başka bir sonuç vermediği Seyid Ali tarihçesinden de bilinmektedir. Ayrıca o vakti bu vakte kıyas etmek mümkün değildir. Şimdiki halde Osmanlı Devleti bir taraftan Kırım ve diğer taraftan Irak gaileleriyle meşgul bulunduğundan yapılacak işin gereği düşünülmeye, sefir de verilen tayinat ile cevabı beklemeye başladı.

AKLA GELEN DÜŞÜNCE VE YORUM

950 tarihlerinde olan yardımın semeresi görülmediğinden söz ederek sonraki yardıma alıcı gözle bakılmamış olması büyük esefle karşılanacak bir durumdur. Yardımın yararlı meyvesini toplayamamak, arkası alınmamış önem verilip dikkat edilmemiş olmasından doğar.

Yoksa Osmanlı Devleti'nin Hind taraflarında süresiz görüp gözetir, rabıtalı elçileri bulunmuş, muamelât ve haberleşmeye, o yerlerde İslâm devletlerinin himaye ve muhafazalarına elden geldiği kadar çalışmış ve Hind'in her tarafında kabul gören, revaçta mal ve sanayi tica-

reti Osmanlı Devleti tüccarı eline geçirilmiş olsaydı, şimdi Hindistan'ın birçok yeri Osmanlı idaresinde olur ve İslâm devletleri de dağılıp perişan olmazlardı.

Hindistan'ın üçte biri belki daha fazlası İngiltere Devleti'nin tasarrufunda olup orada yüz milyondan fazla tebaası vardır. Evvelâ Portekiz, ikinci olarak Felemenk, Danimarkalı ve Fransızlar, Ümit Burnu yolunu Vasko dö Gama adında bir Portekizli'nin keşfinden sonra ticaretle Hind'e gidip zaman zaman pek çok yerlerini ele geçirdikleri halde bundan bir yüz yetmiş sene önce İngilizler de bir Hind kumpanyası kurarak ticarete ve memleketler zaptetmeğe başlayıp kısa zamanda rakipleri olan başka Avrupalılar'ı oralardan bayağı bütün bütün kovarak yalnız kalmışlar ve bugünkü hayret uyandıracak durumu meydana getirmişlerdir.

Bunların ilk önceleri buldukları Hind yolu Ümid Burnu yoludur. Gayet uzak ve korkulu idi. Kendileri İsevi idiler. Hindliler'in hiçbiri o dinde olmadığı için ve daha birçok sebeplerle engeller varken çalışıp bilgi edinerek işte sebat ederek öyle verimli ve güzelliklerle dolu büyük toprakları ele geçirmişlerdi. Buna karşılık İslâm devletlerinin en büyüğü ve Halifeliği kendinde bulunduran Osmanlı Devleti, Süveyş Denizi, Basra Körtezi gibi en kestirme yolları elinde bulundurduğu halde onların onda biri kadar çalışsaydı neler olmazdı.

Ne çare ki, her devirde türlü engellerle Osmanlı Devleti, böyle en belli başlı siyasi tedbirlere teşebbüs edememiştir

Bu sırada ise bir taraftan İran seferiyle başka taraftan da aşağıda anlatılacağı üzere Kırım meselesi ile meşgul iken Arap Yarımadası'nda bir de Vehhabî gailesi çıktı.

MEHMED BİN ABDÜLVEHHAB NECDİ'NİN OLUP BİTENİ

Arap Yarımadası'nda Basra ile Mekke-i Mükerreme arasında bulunan, Hazret-i Sıddık devrinde şeriatın kılıcı ile öldürülen Müseyleme-tül-Kezzab'ın ortaya çıkıp da yalanlarını saçtığı, karışıklık çıkardığı Necid bölgesinde, Hanbeli âlimlerinden Mehmed bin Vehhab adlı kimse, şeriat sınırını aşarak doğru yoldan ayrılıp bid'at yoluna saparak başına biriktirmekte olduğu bir takım eşkiya ile Haremeyn Muhteremeyn üzerine hücum edeceği sesleri Haremeyn halkını telâşa düşürdüğünü, geçen yıl Mekke şerifi İstanbul'a yazmış, Mahmud Han zamanında Padişah tarafından yapılan para yardımı kendisine de büyük sayıda yapılırsa Abdülvehhab'ın yok edilmesi çaresine bakılıp, eğer bakılmazsa ileride önünün alınamayacağını bildirmişti.

Ancak Harici Abdülvehhab'ın böyle büyük bir harekete kalkışması büyük hazırlıklara bağlı olup Abdülvehhab büyük tedariklerini ikmâl

edinceye kadar bu eşkiyaca hareketlerin sesini halk üzerinden uzaklaştırmak, her tarafa yayılmasını önlemek çok güçtü. Bundan başka Abdülvehhab'ın fesat ve bid'atı gerçekten oralarda şöhret bulmuş ise de Haremeyn üzerine varacaklarını, Haremeyn halkından başka kimseden bildiren yoktu.

Durum Padişah'a arz edildikten sonra İstanbul'da, Hicaz'da olup bitenleri bilenlerden Abdülvehhab'ın geniş taşkınlığı olmadığı öğrenildi. Bağdat, Şam, Cidde ve Şehr-i Zor valilerinden bilgi istenilerek Mekke şerifinden gelen mektubun cevabı bu bilgilerin gelişine bırakıldı.

Bu kez bu Haricî'nin ortadan kaldırılması yolunda önceki mektubu doğrulayan Haremeny'den bazı yazılar gelince Cidde valisinin yazısı, Mekke şerifinin yazdıklarını şüpheli karşılamağa sebep olmuştu. Şam, Bağdad ve Şehr-i Zor tarafından henüz bu hususta bir haber gelmediği öne sürülerek bu duruma ait dosya Padişah'a arz edildiği sırada Padişah, gelen evrakın üstüne:

«Zend Kerim ortaya çıktığı zaman da önceleri bir şey yoktur denilerek iş bu mertebeye vardı. Hemen Abdülvehhab'ın durumu bir hoşça teftiş ve tetkik olunsun,» diye eliyle yazınca hemen ardından yeniden Şam Valisi bulunan Osman Paşa'ya mektup yazıldı.

Sonra Şam Valisinden bu duruma değinen cevap geldi. İş anlaşılsın diye özeti aşağıya çıkarıldı.

Şöyle ki: «Merkum Mehmed bin Abdülvehhab'ın durumu, mezhebi, meslekî, ortaya çıkışı, gayesinin ne olduğu, oldukça bu işi bilenlerden soruldu. Basra'ya yakın ve Mekke-i Mükerreme'den yaklaşık olarak onbeş konak uzak otuz evli bir köyde yerleşmiş ve otuz kadar istekliye ilmi açıklamaktadır. Uzak yakın, bölgesinde olan köylerin halkı tahmini beş altı yüz kişi kadar olup çoğu bazı sözlerini anlamakta yetersiz olduklarından kötülemek üzere olduklarını, Kur'an'ı da okumadığı gibi «Hayır delilleriyle uğraşmak neden lâzım gelir?» dediği için de Peygamber'i inkâr ettiği yayılmıştı. Tahsili aslında Şam'da olup hikmet ve kelâm kitapları ile çalışarak tenzih ve takdis bahsinde sünnet ehli düşüncelerine karşı olduğunu anlatıp söylerler. Ancak Abdülvehhab kuvvetine güvenir, savaş ve dövüş bilen bir kabile reisi değil ki, saldıracak durumda ve bunu yapabilecek kudrette olsun. Abdülvehhab'ın tahsili Şam'da olduğu için Emir-ül Hac Paşa ile görüşürdü. Bu özellikle adamı gelip «Mekke emiri, hakkımda mahzar ettirmiş, böyle karışıklıklar çıkarmayı bilmedikten başka Dine bağlılığım ve aklım buna engel olur. Durumum ve ne olduğum sizce bilinmektedir. İsteklilere ilim aşılamak ile uğraşırım. Benim gibi Osmanlı Devleti'nin duacısı hakkında bu gibi suçlama ve karalamalara inanmayacağınızı umarım.» gibi sözlerini gelen adamı kendisine anlattığını kullarına ve herkese anlattıktan başka eşkiyaya benzerliği ve ayaklanacağı hissini uyandıran davranışları da kesinlikle yoktur ve olamaz.

Velinimetimiz isterse, alınıp getirilip gönderilmesi de kolay bir dü-vadır. Abdülvehhab'ın ilminin bir deniz gibi dalgalı, coşkun ve taşkı:. olduğunu herkes teslim ederken onun önüne geçen düşünürler «Mezhebi bağımsızdır. Yaptıklarında ve davranışında karışıklık çıkaracağı inancı vardır.» derler. İlmi bahislerdeki dâvasından başka kızarak bir şeyler yapmaya, adam toplayıp eşkiyalığa ve taşkınlığa ait bir davranışı, iki yıldır burada bulunduğum süre içinde kulağıma gelmemiştir,» diye bildirmiştir.

TAMAMLAMA

İşte bu Mehmed bin Abdülvehhab Şeyh Necidi dedikleri lânet olasıdır. Ortaya çıkardığı sapık inançlara uyanlara Vehhabi denilir. Şeyh Necidi, aslında düşündüğünü yapacak kimse değildi. Lâkin o bölgede köyden köve gezerek bir takım karışıklığa sebep olacak inançlarla birçok Arabı aldatıyordu. Özellikle Der Ayye halkını tamamen, kendine uydurdu. Taşkınlıkta, düşündüğünü yapmak kaidesi vardır. Kendisinde ise bu hal olmadığından kendi sabık mezhebini yayıp duyulmak gerekince Der Ayye Şeyhi Mehmed bin Mesud'u öne sürdü. O da bu suretle çalışarak uğraşıp pek büyük bir topluluk haline geldi. Arap Yarımadası'nda ve Haremeyn-i Muhteremeyn'de etmedikleri kötülükler kalmamıştır.

Bunun üzerine o zaman Mekke-i Mükerreme Şerifinin telâş etmekte hakkı vardı. Yazıldığı gibi «Bunun hali bir hoşça araştırılsın» diye çıkarılan hat-tı hümayûn sanki kerâmet kabilinden imiş. Lâkin vükelâ ve başkaca memurlar, bunu bir iş yerine komadıklarından sonradan pek büyük bir gâile olmuştu. Nihâyet İkinci Sultan Mahmud Han zamanında zorla kökü kazınarak vücûtları temelli temizlendi.

Kısaca bu Vehhabiler kargaşalığı, bir kıvılcım iken o zamanın vükelâsının kayıtsızlığıyla büyük bir ateş oldu. Söndürülmesi için de pek büyük gayret sarfına ihtiyaç duyuldu.

BAZI TEVCİHLER VE DEĞİŞİKLİKLER

Mirahur-u evvel-i şehriyari olan Elhac Mustafa Ağa, eriştiği Padişah teveccühünü hazmedemeyip büyüklerin değerine önem vermiyordu.

Ayrıca böyle büyük makamlara göz dikenlerin saltanata yakın durması Silâhdar-ı Şehriyari'nin düşüncesine uymuyordu. Mustafa Ağa'nın mirahurlıktan işten el çektirilmesi lâzım geldiği için Rebi-ül Ahar'ın 10 uncu Cuma günü Sadr-ı âzam Padişah huzuruna çağırılıp Mustafa Ağa'nın vezaret rütbesiyle bir mansaba memur kılınması, Padişah tarafından istendi. Hemen o gün hil'at giydirilmesi Sadr-ı âzama emir buyuruldu.

Bu yolda emir alan Sadr-ı âzam, hat-tı hümayûn gereği derhal makamına dönüp Mustafa Ağa'yı davet etti. Mustafa Ağa eski geleneğe gö-

re Mirahur ağaların bahar mevsimi ortasında Padişah'a tertip eyledikleri Ruz-u hızır ziyafeti tedarikiyle uğraştığını bildirdi. Bâb-ı asafi'ye yarınki gün geleceği haberini yolladı. Bu hususun geri bırakılması ise, Padişahın fermanı isteğine aykırı olduktan başka öteden beri vezaret alıp da konağa gidecek olanların elbise ve öteberisi, ihtişam ve daraltı sadaret tarafından tertib oluna geldiğinden, böylece daha önce vezirlik levâzımı ve elbiseleri çıkarılınca bir takım olay meraklısı da vezirlik rütbesini kim alacaktır diye yorumda bulunmağa ve doğrusunu araştırmaya kalkışmalariyle Sadr-i âzam'a hayret gelip derhal ikinci kez olmak üzere Karaağaç'a adam saldı. Bazı işler görüşülecektir yollu haberle Mustafa Ağa'nın gelişini çabuklaştırmağa çalışmasiyle çaresiz kılık değiştirip iki adam ile iç oğlanları kapısından Asafi Sarayı'na geldi.

Sadaret tarafından Padişahın teveccühü olmak üzere vezaret ile Anadolu mansabının kendisine tevcih olunması hakkında Padişahın el yazısını gösterdikten sonra kabul etmek istememiş, geri çevrilmesi için şefaat dilemiştir. Sadr-ı âzam her ne kadar kandırmağa çalıştıysa da fayda vermedi. Vazgeçmekte ısrar etti. Akşam yaklaşıyordu. Akşam namazı için Sadr-ı âzam, abdestini tazelemeğe kalktığı sırada kaşla göz arasında savuşup bir ata bindi, arkasından ne kadar seslendiyse dinlemeyip Karaağaç Sarayı yanında kurulu çadırına gitti.

Sadr-ı âzam, çaresiz, olanı biteni, Padişah'a arz edince Mustafa Ağa hakkındaki yüksek tevcih azalıp yok olarak o gece uygun görülecek bir yere sürgün edilmesini ferman ettiler. Gece Kethüda Bey ve Reis Efendi saat 5'e kadar uğraşarak Bâb-ı asafi'de kalıp mubaşir yardımiyle Mustafa Ağa'yı Üsküdar'a geçirdikten sonra evlerine döndüler.

Ertesi gün yine affa uğrayarak kendisine vezaret rütbesiyle Hanya tevcih olunmuşken tekrar verdiği istidasına müsaade buyurularak memuriyeti Kütahya eyâletine değiştirildi.

Ancak bu azil ve nasb kargaşalığı ile hastalandı. Aklını oynattığı görülerek hastalığı geçinceye kadar Bursa'da yerleşmesi ve sonra iyi olunca da Kütahya'ya yola çıkması ferman olundu. Lâkin çok geçmeden memuriyeti Kütahya'dan Hanya'ya çevrildi. Yerine Kapıcılar Kethüdası olan Çerkez Mehmed Bey Mirahur-u evvel ve Şehsuvar zade Hamdullah Bey küçük Mirahor oldu.

Mustafa Paşa, ne hal ise, vezaretle İstanbul'dan çıkarıldıktan sonra mirahurluğu sırasında kethüdası ve işlerinin müsteşarı olan eski sivasi kâtibi Hüseyin Efendi'nin türlü hırsızlığı, efendisi taşra mansabına gittikten sonra birer birer meydana çıkarak halk içinde ve sarayda çalkalanınca Padişahın kulağına çalındı. Böylece Padişah kızıp Serbostanyan-ı Hassa tarafında hapsolunup söyletmek için biraz sıkıştırılmışsa da inat ve sert davranışı yüzünden nihayet öldürülüp malı elinden alındı.

Yukarıda anlatıldığı gibi Vehhabiler'den korkarak Mekke-i Mükerreme'den çığlık yazıları geldiği sırada Medine-i Münevvere'de savaş ve kavga eksik olmazdı.

Şöyle ki: Bir süredir Medine-i Münevvere'de ortaya çıkan iki taraf arasında birkaç kez savaş olup hatta atılan tüfenklerin mermilerinden bazısı Peygamber'in sandukası etrafına isabet ettiği haber alınınca Hicaz bölgesine yakın eyâlet ve vilâyet mutasarrıfı olan vezirlerden birinin Medine-i Münevvere'de yerleşmesi uygun görülerek Halep Valisi Ahmed İzzet Paşa'nın zahireleri ve levâzımı Mısır ve Şam bölgesinden tertiple yollanıp 70.000 kuruş da ihsan ve müteselliml ile ele geçirip yazıldığı gibi bir süre Medine-i Münevvere'de oturması ferman buyrulmuş ve hattâ bazı çabukluk emirleri de yazılmış idi.

Bunun üzerine Medine-i Münevvere'ye yaklaşmıştır diye zannolunup son defa üzerinde olan Aydın mansabı Cidde'ye tahvil olunarak lâzım gelen emirleri de yazılıp gönderilmişti.

Ahmed İzzet Paşa ise Şam'dan gönderilen akçayı alamadığından Şam'dan bir adım ileri gidemeyip Emir Elhac Paşa Hac kafilesi ile Hicaz'a yola çıktı. Ahmed İzzet Paşa, Şam'da oturmuş olduğu, aslında mansabına gidemeyecek kadar iktidarsız olduğu öğrenilince Cidde Valisi olan Nablusi Mustafa Paşa'nın Medine-i Münevvere'de ikâmet eylemesi ferman olunup Ahmed İzzed Paşa'ya Kudüs-ü Şerif sancağı tevcih edildi.

Böylece boşalan Haleb eyâleti eski Kudüs-ü Şerif mutasarrıfı Mirmiran İbrahim Paşa'ya vezaret rütbesiyle tevcih olundu.

Bu esnada Diyarbekir seraskerinin asker kişilerle uyuşamadığı duyulunca seraskerlikten çekilip kendisine Kilis Sancağı tevcih olundu. Buna katılan, kendisinde bulunan Rakka eyâleti vezir Çerkez Hasan Paşa'ya ve Diyarbekir seraskerliği Aydın muhassılığı vezir Uzun Abdullah Paşa'ya ve Hüdavendigâr Sancağı mirahur Elhac Mustafa Paşa'ya ve ondan boşalan Han Muhafızlığı Yazıcı zade Mustafa Paşa'ya ve buna katılan Kırşehir Sancağı Cizye Valisi iken vezir yeğen Elhac Seyyid Mehmed Paşa'ya tevcih edildi.

Eskiden beri kaleler ve serhadler onarımına ve Donanma teçhizine büyük sayıda masraf olduğundan bu Şaban-ı Şerifin sonunda askerlere pay edilecek mevacib tertibinde noksan görüldü. Şıkk-ı evvel defterdarı Hasan Efendi sipahi ve silâhdar ocakları mevacibinin 400 kese kadarı noksan verilmesi adı geçen ocakları ileri gelenleriyle gizlice kavilleşerek onlar da başka mevacib tevzi olunduktan sonra ağa sergisinden kalkacak akçanın pusla ile beş on gün tehiri önemi yoktur diye sızıltısızca tevzii işlerinin idaresini üzerlerine almışlarken açıklandığı gibi mevacibin tevzii sonunda bir takım kişiler, «Başka ocakların ulûfeleri tamamen verilip de bizim ocaklarımızın noksan verilmesine sebep nedir?» diye dedikoduya

başladılar. Sipahi ağası Hatip zade Ahmed Ağa anlaşıp işi üzerine alarak bunu iyi bir şekilde uzaklaştırmaya çalışmayıp «Hemen defterdar efendi bize versin de biz de size verelim!» gibi karışıklık çıkarıcı sözler söyleyince kargaşalık arttı. Yavaş yavaş toplulukları büyüdüğünden bir iki gün içinde geri kalan mevacibleri tedarik ve tevzi olununca Ramazan'ın 11 inci günü Ahmed Ağa Midilli Adası'na ve Silâhdar Ocağı baş halifesi hocalardan Seyyid Halil Efendi Limni Adası'na sürgüne ve gurbete gönderildiler.

Buğdan voyvodası Ligor voyvoda, aslında Divan-ı hümayûn tercümanı olarak Osmanlı Devleti'nin ekmeği ile yetişmişken bu nimet yolunu teperek 1182 seferi başlangıcında Osmanlı ordusu için kendisinden istenilen levâzımın tedarikine yavaş davranması, sonra Ruslar Eflâk'i istilâ edince de Eflâk voyvodası bulunduğu halde düşmana karşı koymaya kayıtsız davranıp o tarafta olan Osmanlı askerinin bozgununa sebep olduktan başka, Osmanlı Devleti'ne kaçabilirken güya esir olmuş gibi düşmana sığınıp yüzsürüp üç yıl kadar Ruslar'la beraber olmuştu. Sonra sulh olunca yine Buğdan voyvodası olmağa karar verdirmek gibi türlü kurnazlıklara baş vurmuştu.

Bu sırada geçmiş suçlarından ötürü tutup cezalandırırlar diye sırasında yardım istemek üzere Ruslar'la gizlice mektuplaşıp haberleştiği bazı boyarlardan gereği gibi haber alınıp araştırıldıktan başka o taraflarda yapılmasına başlanılan kale tamirleri maddesinden dolayı kendisine bildirilip yapılması istenen işleri de geri bırakıp tatil edecek davranışlara başladığından, başının kesilmesi tasarlanarak Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Karahisari zade Ahmed Bey'e Büyük mirahurluk payesi verilerek önce Buğdan'dan tertip olunup da voyvoda Ligor üzerine bırakılan yem, yiyecek ve başka levâzımın çabuklaştırılarak o tarafın kendilerine gizli bilinen oldu bittisini iyice öğrenmeğe memur kılındı. Bu durum da kimse duymadan kendisine tenbih edilip iyice anlatıldı.

Ahmed Bey, başka hususa değinen memuriyetini duyurarak Yaş kasabasına yaklaşınca ileriye göndermiş olduğu konakçısına voyvoda Ligor küçükseyip önem vermemişse de Ahmed Bey, umursamadan hastalanmış gibi yaparak Yaş kasabasına girip bir eve inerek tabib arattırmak ile meşgul oldu.

Bir iki gün geçtikten sonra beraberinde getirdiği menşûr-u hümayûnu okuyup gereğini reayaya anlatmak üzere Divan kurması için Ligor Voyvoda'ya haber gönderdi.

İşi anlayan voyvoda 50 kadar silâhlı adamı ile Ahmed Bey'in evine gelmek üzere olduğunu Ahmed Bey haber alınca şimdiden bir çaresi bulunmazsa ilerde tedariki güç ve belki de kusurlu işler olacağını düşünerek hemen kalkıp voyvodanın yerleştiği eve girip, yatak odasına varıp kapıları kapattıktan sonra tertip etmiş olduğu işbilir adamlariyle başı-

nı kesip İstanbul'a yollamış olmakla Ramazan-ı şerif ortasında Divan'ı Hümayûn tercümanı olan Kostantin Bey, Buğdan voyvodası nasbolundu.

Diyarbekir ordusuna yerinde Kul Kethüdası ve ordu ağası tâyin buyurulmuş olan Elhaç Halil Ağa'ya Zilkade'nin 17 nci günü vezirlik rütbesi ile Uzun Abdullah Paşa'dan boşalan Diyarbekir eyâleti tevcih olundu.

BAZI ÖLÜMLER

Bundan önce sadaretten ayrılıp da Gelibolu'da oturması için emir verilen Derviş Mehmed Paşa'ya Hanya mansabı tevcih buyurulmuştur.

Görev yerine giderken deniz yolculuğuna alışık olmadığından hastalanarak hava muhalefeti yüzünden Sakız Adası'na çıktığı Rebi-ül evvel'in 7 nci günü vefat eylemiştir.

Mehmed Derviş Paşa, yağlıkçı esnafından Kadri Ağa'nın sulbünden 1142 tarihinde Hoşkadem mahallesinde doğup da reşit olunca vezirler hizmetinde bulunarak Naili, Ali ve Said Paşa'lara dividdarlık ettikten sonra Defterdar kesedarı olup o ilişki ile Hocalık ve rütbesine ve 1182 seferinde maliye tezkereciliği mansabına ve ardından Şık-kı evvel defterdarlığına erişti. Osmanlı Ordusu İstanbul'a dönünce defterdarlıktan ayrılmıştı. Sonra yine Şık-kı evvel defterdarı oldu. Çok geçmeden kethüda-yı sadr-ı âli ve bunun ardından Sadr-ı âzam olup 19 ay sonra işten el çektirilmiş, anlatıldığı gibi Hanya'ya giderken Sakız'da vefat edip İbrahim Paşa mezarlığına defnolunmuştur.

Cumadel âhirenin 24 üncü günü Padişah sulbünden doğan Ayşe Sultan 40 gün sonra vefat etmekle Valde Camii türbesinde defnolundu. Bu sırada Padişahın doğacak çocuğu beklendiği halde cansız bir şehzade doğunca o da Valde türbesine defnolunmuştur.

Tırhala sancağı mutasarrıfı iken Safer ayının 17 sinde işinden el çektirilip doğduğu yer olan Yenişehir Fener'de oturmakta olan Sarı Mehmed Paşa zade Ali Paşa, Zilkade'nin 17 sinde vefat eylemişti. Ali Paşa eski sadr-ı âzam A'reç Osman Paşa'nın oğlu Merhum Mehmed Paşa'nın oğlu olup 1140 da doğmuştu. Bir süre ilim ve bilgi öğrenip bir süre babasiyle beraber Rumeli ve Anadolu taraflarına geçip gittikten sonra babası Sayda'dan ayrılınca Han Şeyhun adlı yerde vefat edince İstanbul'a gelip sonra Yenişehir Fener'e gidip orada oturup yerleşmek üzere iken 1168 senesi Zilhicce'sinde Dergâh-ı âli kapıcıbaşılığı rütbesiyle yükseltilip Mustafa Han devrinde 1179 yılı ortasında Ceddi'nin mansabı olan Derbendler Başbuğuluğu kendisine verildi. Güzel görünüşü ve davranışı bilinmekle 1181 Muharreminde kendisine mirmiranlık ve 1182 Zilhiccesi sonunda Padişah arzusuyla vezirlik rütbesi verildikten sonra uzun süre vilâyet ve eyâletler dolaşarak bir kez Varna seraskeri olmuştu. Ni-

hayet açıklandığı üzere Yenişehir'de de vefat etmekle muhallefatı Beyt-ül mâle teslim olunmuştur.

KIŞ OLAYLARI

İstanbul'da Kantarcılar'da oturan Seyyidlerden birinin elsiz ayaksız yani iki eli dirseklerinden ve iki ayağı diz kapaklarından yok bir oğlu dünyaya gelip babası sadaret divanına getirince Beyt-ül mâl-i Müslimînden günde 10 akça vazife tâyin olundu.

Uzun süre medrese köşelerinde bir şeyler öğrenmek için uğraşan ve mülazemetleri 7 yılı bulan ve tahsil ruus'una istihkak kazanan Danişmendlerin imtihanlarının yapılması hususunu ele alan Şeyhülislâm Esad Efendi, Danişmendleri sevindirmişti.

Rebi-ül Âhirin ikinci günü, Metûlün Mesned bahsinde bulunan «**velev künhüma lita'liki emri biemri**) terkibinden ders gösterilerek yedi sekiz gün içinde yüzden fazla Eshab-ı Danişin imtihanları sonucunda hakkı görülen otuz nefer Fuzalâ'ya ruus-u hümayûn ihsan buyruldu. Ruus alan hoca efendiler teşekkür etmek üzere Sadarette huzur-u asafiye vardıklarında Sadr-ı âzam Darendeli Mehmed Paşa, kendi hazinesinden olmak üzere her birine tebrik masrafı yapsınlar diye 20 kuruş ihsan etmiştir. Ondan sonra imtihan ile müderris olanlara Sadr-ı âzam tarafından 20 şer kuruş verilmek gelenek olmuştur.

Sadr-ı âzam Rebi-ül evvel'in 19 uncu günü saat 2 sıralarında kıyafet değiştirip bir iş adamı gibi Defterdar kapısına geçip giderek mevkufat kesedarlarından başka kimsenin gelmediğini gördü. Bu ise birçok iş güç sahibinin han köşelerinde başıboş sefil olmalarına sebep olduğundan bundan sonra kalem memurları sabahleyin saat 1 de vazife yerlerine gelip saat 10.30 da evlerine gitmeleri emir ve ferman edildi. Göz yuman olursa memuriyetlerini kaldırıp sürgüne göndermekle de yetinmeyip başkaca muamele tasarladığı bildirildi.

Padişah, tahta geçtiği günden beri idarede işlerin karışıklığını yoluna koymak ve değişiklik yapmakla uğraştıklarından yazlığa çıkmağa fırsat bulamamıştı.

Bu yıl Rebi-ül evvel'in 20 nci günü Karaağaç mesiresine teşrif ederek bir süre durup Beşiktaş Sahil Sarayı'na teşrif buyurmuşlardır.

20 yıldan beri Şehzade Camii şerifinde Kadı Beyzavî tefsiriyle meşgul olan Köprülü Halil Efendi, tefsiri hatmetmekle Ramazan'ın 18 inci Pazartesi günü hatim duasını ref-i bergâh-ı barî kıldı.

Muhtelif ilim âlimleri, çoğu değişik fen derslerini tamamlayıp da ders bitiminde Kadı Beyzavî tefsirine başladıklarından tamamına erenler ender bulunur. Bunun üzerine bazı yerlerde özellikle Mısır, Kahire'de

Kadı Beyzavi tefsirine başlamak hoca efendinin vefatına işarettir diye bir inançla ulemâdan bazıları Tefsir-i Kâdi okutmağa cesaret edemez. Hattâ meşhur Mısır âlimlerinden Şeyh Emir 1220 tarihinde Kadı Beyzavi tefsirini hatmettiği zaman, herkesin düşüncesine sığmaz bir durum olduğundan, çok üstün bir başarı sayıldığı söylenir.

Valde Camii yakınında zamanın Sultanı Abdülhamid Han Hazretleri'nin bina ve bitirmeğe muvaffak oldukları imaret, mektep, sebilhane bu sırada sona ermekle müneccimbaşı tarafından takdim olunan haber kâğıdı gereğince Zilkade'nin 14 ncü Pazartesi günü Valde Camii'ne Padişah gelince Sadr-ı âzam ve Şeyhülislâm vesair vükelâ ve ileri gelenler hazır oldukları halde dua olunup bu hizmette bulunmuş olanlara kürkler ve hil'atler giydirildi.

Bu binaların bitişine tarih ve yazılar o vakit Reis-ül Hattatîn olan Mehmed Esad Yesari Efendi'nin elile yazılıp yerlerine nakş ve hâk olunmuştur.

KIRIM HABERLERİ

1189 yılı olayları sırasında anlatıldığı gibi Kırım halkı, sahib Giray'ı Kırım'dan kovup, yerine Devlet Giray Han'ı seçtiler. Bazı mesuliyetler için bir çok mirzaları İstanbul'a göndermişlerdi. Bunun üzerine bu isteklerine değinen konuşmalar ve tartışmalar Rus elçisi ile yapılmıştı. Önce Karahisari Ahmed Bey aracılığı ile Devlet Giray Han'a menşur ve tefrifat gönderildi. Ruslar seferler sırasında halkından bir çok karışıklık çıkaranları türlü kurnazlıkla aldatarak kendi taraflarına çekmişlerdi. Anlaşmadan sonra da tek durmayıp ileride gizli emellerini başta yürütecek gerekli bilgileri tedarik edip öne sürmek niyetiyle Kırım içinde gâh hediye ile gâh başka yollarla yeniden yeniye aldatmış ve aldatmakta bulundukları birçok taraftarları aracılığı ile ortaya çıkardıkları çekişme ve kavgalara yardım edip bir tarafı tutardı.

Nihayet Osmanlı Devleti taraftarı olan Devlet Giray aleyhine Tatarlar'dan karışıklık çıkaracak olanları biraz harekete geçirmek şikâyet ettikten sonra güya Devlet Giray'ı tutmak bahanesiyle yeniden Kırım'a asker soktu. Devlet Giray da çaresiz İstanbul'a gelmek üzere çıkıp kaçtı.

Sahib Giray'ın kardeşi olan Şahin Giray, önce vazife ile Petersburg'a gidip gelmiş olduğundan Ruslar'ın hayranı olması sebebiyle bir taraftan Kırım'a soktukları askerî kuvvetle halkı korkutarak, diğer taraftan türlü kurnazlıklara el atarak Şahin Giray'ı Kırım Hanlığı'na seçtiler ve yaver gibi yanında bulunmak üzere bir Rus'u da memur ettiler. Şahin Giray da onun sözüne aldanarak onun götürdüğü yanlış yola itilerek ecdâd topraklarına göz dikmiş olan Rus imparatoriçesinin gözaltında bulundurup himaye etmesini isteyerek birkaç mirzayı Moskova'ya gönder-

di. İmparatoriçe de Avrupa'da gelenek olmayan hil'at giydirme merasimini onlar için yaparak istedikleri himayeyi memnuniyetle kabul ettiğini bildirdi. Bundan başka Ruslar Yenikale ve Kerç arasında yeni bir kale kurdular.

Bu haberler zaman zaman duyuldukça dargın ve hiddetli görünerek Rus elçisine sert lisân kullanıldı.

Bir taraftan sefer tedarikine teşebbüs olunduğundan bundan önceki davranışların nihâyet harple neticeleneceği açıkça görülüyordu.

Ruslar tarafından ihtiyatlı davranılarak Özi nehri kıyısında toplanan Rus askerine kumandan tâyin olundu. Gerçekten Rus imparatoriçesinin aklı fikri topraklarını genişletmekti. Hususiyle aç gözleri Kırım'ın istilâsında olup önceki seferde de galip gelmişse de gelecek seferde iç işleri çok karışık ve gerekli tedariki ise pek yetersiz olduğundan sefer çıkmasından çekinip korkuyordu. Bir taraftan da İstanbul'daki elçisi aracılığı ile seferi geciktirecek sebeplere teşebbüs edilmiştir.

Bu durumun gereğini isbat için elimize geçen bazı resmi varaktan Reis Efendi'nin bir kıt'a takriri ile sadaretten çıkan tezkere özeti ve onun üzerine çıkan Hat-tı hümayûn ve benzerleri (6), (7), (8) ekleriyle aşağıda açıklanır.

Devlet Giray Han, önce İstanbul'a gelmiş olmakla Osmanlı Devleti'ne gösterdiği bağlılığa karşılık gerekli saygı merasimi yapılmış, hattâ sadaret tarafından kendine özel ziyafet verilmişti.

Arası çok geçmeden dört nefer Tatar, yanlarında bir de Rus olduğu halde, İstanbul'a gelip Şahin Giray'ın Kırım Hanlığı'na seçildiğini arz ve anlatarak kendisine menşur ve teşrifat gönderilmesini isteyen bir kıta mahzar getirmeleriyle Üsküdar'da kendilerine yer gösterilerek oturmaları sağlandı.

Lâkin Osmanlı Devleti tarafından da Şahin Giray'ın Hanlığı tanınmayıp topyekûn Kırım halkının seçtiği sâbık Kırım Han'ı 3 üncü Selim Giray Han, Han nasbolunarak Kırım'a gönderildi.

Evvelce adı geçen 4 üncü Devlet Giray Han öğünülecek hasletleriyle gösterişli ve yüksek yaradılışlı handı. 1182 de Kırım Hanı nasb olununca kardeşi Mübârek Giray Sultanı Nureddin nasbetmişti. 1183 Şevval'inde Hanlık'tan el çektirildi. 1187 yılında Canikli Ali Paşa ile Kırım'ın kurtarılmasına memur olup başlangıçta anlatıldığı gibi 1188 de Sulh anlaşması yapılınca Kefe'de kaldı. 1189 yılında halkın yaptığı seçimle Kırım Hanı olup yine Şahbaz Giray'ı Kalgay ve Mübârek Giray'ı Nureddin nasbeyledi.

1190 yılında yukarıda anlatıldığı gibi Kırım Hanlığı'ndan ayrılınca Rumeli yakasına gönderilerek Saray Vize kasabasında yerleştirildi. 1194 de orada vefat edince Saray kasabasındaki Ayazpaşa Camii kabristanında defnolunmuştur.

Biz yine konuya gelelim:

Kaynarca Anlaşması'na eklenen Kırım serbestiyeti maddesi, Kırımlılar'ın nefret ettiği madde olmakla ortaya çıkan kargaşalık iki devlet arasında soğukluk çıkmasına ve belki bu kadar güçlükle yapılmış olan sulh anlaşmasının düşmesine sebep olacağı bundan önce İstanbul'a gelip gitmiş Rus büyük elçisine birkaç kez anlatılınca gâh ileri sürülen sakıncaları teslim edip düzeltileceğini, gâh bu hizmeti yapmak için Rusya'ya gittiğinde durumunun kaldırılacağını ve bunun için çalışacağını söyleyerek İstanbul'da iken kendisine aşırı saygıda bulunulduğu halde memleketine gittiği zaman bu hususta ferahlık verecek bir cevap alınamıyordu.

Elçi Rusya'dan geldiğinden beri davranış eseri görülmedikten başka Kırım karışıklıkları arttıkça yine harp belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Katerina'nın, yiyecek gibi baktığı Kırım topraklarını, eline böyle fırsat geçmişken terk etmeyeceği açıkça anlaşılıyordu. Ancak önce söylendiği gibi bu sırada Ruslar henüz harp hazırlıklarını tamamlamış olduklarından bir taraftan Kırım'da bildiğini işlemeğe uyar karışıklıklar çıkarmakta, diğer tarafdan da Rus elçisi vaad üzerine vaadde bulunarak Osmanlı Devleti'ni aldatıp gidiyordu.

Bu gailelerle uğraşılarak Osmanlı Devleti'nin önemli kalelerinin ve serhadlerinin tahkim edilerek kuvvetlendirilmesine davranılmamıştı.

Şimdi ise iki devlet arasında soğukluk ve anlaşmazlık çıkınca derhal Bender, Akkerman, Vidin ve başka Osmanlı kalelerinin bütün sınır boylarının istihkâmlarına el atıldı. Ve yer yer memurlar gönderildi.

Bir süreden beri usûl ve düzeni bozulan menzil işleri de güzelce bir düzene konuldu. Şöyle ki:

Acele işlerle görevli olan Dergâh-ı Âli kapıcı başlarına 12 şer ve Silâhşoran-ı Hassa'ya yedişer, Dergâh-ı Âli gediklilerine beşer ve Tatarlar'a birer beygire tuğralı emir vermek ve başkaca gelenlerin saat başına 20 akça ücret ile beygir alması kendilerine emredilip verildi. Mevkuf kılınmak üzere düzene bağlandı. Bu suretle menzil yerlerine büyük iş görme gücü geldi ve Beyt-ül mâl-i Müslimine epeyce menfaat sağlandı.

Yukarıdaki gibi elden geldiği kadar askerlik işlerine düzen vermeğe başlandı.

Şöyle ki:

Osmanlı Devleti'nde süvari askeri olarak tertip olunmuş olan zuama ve erbab-ı timar'ın başlangıç düzenlerinde iyi yetişip toplu bulunmaları için alay beyliği sancak beylerine, zeamet ve timar tevcihleri alay beylerinin arzularına bağlı idi. Zuama timar erbabı, bizzat sancağında oturup alay beyi bayrağı altında mevcud bulunması şart koşul-

muştu. Ancak zaman geçince kanunun bu üç esasa dayanan düzenine uyulmayıp bütün bütün usûl ve düzenleri bozulmuştu. Mevcud olan zeamet ve tımarlılar da seferler münasebetiyle şurada burada dolaşarak yersiz yurdsuz kalmışlardı. Alay beylikleri ve valilere ve hâkimlere menfaat sağlamak için himaye ve şefaatle yahut rüşvet ile düzene aykırı bazı bu işi yapamayacak olanlara yiyim yeri oldu. İki üç ayda bir menfaat çekmek için sebepsiz yere işden el çektirilip değiştirildiklerinde alay beyleri de aslı astarı yok yalandan arzlara zeametlerden kimini kaldırıp kimini yerinde tutarlardı. Bazı vezirler ve devlet ileri gelenlerine bile zeamet ve tımar vezirler olundu. Onlar da hazerde alay beyinin bayrağı altında bulunmadıkları gibi seferde bile yoktular.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin böyle seçkin ve yetişkin askerinin durumu sarsılarak oldu bitti ile çökmekte idi. Gerektiği zaman süvari askerinin çoğaltılması için hazineler taranıyor ve mirî atlı, süvari askeri tedarik etmeye mecburiyet hâsıl oluyordu. Onlardan ise savaşda bir çok kötülükler görüldüğü için Padişah iradesiyle Şaban ayının başında Kethuda bey, Reis Efendi ve Defteremini, Divan-ı Hümayûn tahvil defteri, defterhane-i âmire kalemleri, kesedar ve halifeleri hazır oldukları halde Bâb-ı Asafi'de bir toplantı yapıp konuşulup, konuşma sonucu özetli olarak nizamnâmenin başına; bundan sonra yapılacak işlem budur diye Hat-tı Hümayûn çıkarıldı. Nizamnâme sureti (9) ekiyle aşağıya çıkarıldı.

Yukarıda söylendiği gibi Ruslar Kırım'a asker sokarak zorla Şahin Giray'ı Han nasbettirmişti. Ruslar'ın bu davranışı anlaşmaya ters düşmekle Ruslara Kırım'dan askerini çıkarması ve halkı kendi haline koyması birkaç kez İstanbul'daki Rus elçisine söylenmişti. Mir kıt'a yazı da verilmişse de bir türlü yanaşmayıp günden güne Kırım'da karışıklığı körüklemekde idi. Hattâ Kırım halkının genç evlâdlarını tutup başlarına şapka ve kendi elbiselerini giydirip İslâm olanın bir türlü kabul edemiyeceği kılığa ve kıyafete koyduktan başka, bu yıl Rus askerini ehl-i İslâmın çoluk çocuğu ve kadınları arasında kışlatmaya karar verdiğini halk görünce Kırım ve Koban bölgesinde bulunan Tatarlar'ın hepsi bir araya gelerek:

«Din ve şeriatimize elvermeyecek teklîfi bize etme, Osmanlı Devleti'yle yapılan anlaşmada onları biz seçeriz ve sizin askeriniz bizim içimize girmemek şart koşulmuştur. Şahin Giray'ı Hanlığa kabul etmiyoruz; içimizden çık git, bizi kendi halimize bırak,» diye Rus generaline haber saldılar. Rus generali dediklerini yapmadığı gibi halk üzerine askerle hücum edince Tatarlar da dayatıp ayaklanarak büyük savaşlar oldu. Her iki taraftan da ölüm çok olunca halk İstanbul'a kanlı belgeler göndererek yardım istediler.

Bunun üzerine Zilhicce ayının 3 üncü günü umumi meclis toplandı. İşlenmiş olaylar ortaya konuldu. Ruslar'ın bu hareketi anlaşmaya aykırı olduktan başka yanımızda bulunan Kırım halkına yardım etmek bütün İslâm üzerine farz olduğu Kıble-i Şer'den bildirilmekle Kırım'a yardım için Osmanlı donanmasından beş kalyon techiz olunarak Kırım'a gönderilmesi ve hâlâ Sivas, Trabzon Valisi Canik muhassılı vezir Elhaç Ali Paşa yordamiyle yedi sekiz bin asker tertip olunarak yine o tarafa gönderilmesi ve fakat bu suretle Ruslar'a harb ilân olunmayıp belki gerekirse sulh anlaşmasını bozmamak üzere Kırım'a yardım edilmesi karar altına alındı. Ancak bu durum savaşa başlamak ihtimâlini doğurduktan başka Lehistan içinde sınıra yakın yerlerde Rus askerinin yığınak yaptığı ve hududu geçecekleri belirdiğinden tedarikli ve kuvvetli bulunmak üzere hazırlığa başlandı.

Şöyle ki: Rumeli ve Anadolu'daki mevcud Yeniçerilerin seçkinlerinden 45000 asker tertip olunarak ilk baharda İsmail kasabası bölgesinde toplanmaları için Padişah emri her yana gönderildi. Ocağ-ı Âmire ileri gelenlerinden Sürücü adıyla her kola birer Turnacıbaşı tâyin olundu ve Kırım seraskerliğine Canik Muhassılı Ali Paşa ve İsmail seraskerliğine Rumeli valisi Abdullah Paşa seçildi.

(1192 SENESİ OLAYLARI)

Açıklandığı gibi Kırım'a yardım için Osmanlı Devleti'nin yapılan hazırlıkları başka devletlere bildirilmesi lâzım gelmekle Muharrem ayının 3 üncü günü İstanbul'da oturan elçilere işin hakikatini açıklamak üzere beyannâme benzerinde bilgi verildi.

Bu takririn sureti aşağıda (7) de gösterilmiştir.

Kış ortasında Karadeniz'e gemi çıkarmak gelenek değilken işin önemi göze alınarak Erbain içinde Kırım'a beş gemi gönderilmiş olduğu gibi bu yılın Muharrem başında ayrıca iki kıt'a gemi gönderilmiştir.

SELİM GİRAY'IN KIRIM'DAN ÇIKIŞI VE HAL TERCÜMESİ

Yukarıda söylendiği gibi Osmanlı Devleti tarafından Şahin Giray'ın hanlığı kabul ve onaylanmadığından 3 üncü Selim Giray Han seçilip nasbedilmiş ve Kırım'a gönderilmişti.

Selim Giray Han, Kırım'ın ileri gelenlerinden olduğu halde bütün halk kendisini tutuyordu. Tam anlaşma şartlarına uygun han olduğu görülüyordu. Kimsenin karşı koyup karışması gereksizken Ruslar göz diktikleri Kırım'ı istilâ başlangıcı sayarak Şahin Giray'ın hanlıkda kalmasını istediler. İki hanın bir yere gelmesiyle ortaya çıkan ikilik ve ayrılığı ve karışıklığı bahane edip Şahin Giray'ın korunması için maiyetine bir takım Rus askerleri tâyin ettiler.

Bu olmayacak davranış, Tatarlar'a çok ağır geldiği için Rus askerlerinin üzerine hücum ederek bir çoğunu öldürdüler. Ruslar ise alt düşüncelerini yerine getirmek için bahane arıyorlardı. Derhal Şahin Giray'ın karşısında olanları bastırmak için Prozorovski adlı generali büyük sayıda askerle Kırım'a sokup Tatarlar da karşı koymaya başlayınca aralarında bir çok muharebe karşılıklı ölüm meydan geldikten sonra Selim Giray Han nihayet kaçmaya mecbur oldu.

Bu sırada Rus elçisi Şahin Giray yerinde kalsın diye direttikçe Osmanlı Devleti, Selim Giray Han, olacak derdi. Arada tartışma ve çekişme çoğalınca nihayet Rus elçisi Kırım'ın Rus himayesinde olduğunu ve «Şahin Giray'dan geçmekten ise savaşı yeğ tutmak Rusya için daha kolay ve daha iyidir,» deyince bu gibi soğuk davranışlarından Osmanlı Devleti bir kat daha üzülerek sefer açmak lâzım geldiğinden kaçması belirtileri görülmeğe başladı.

Çünkü Ruslar'ın, Tatarlar'ın serbest kalmasını istemesi, Kırım'ı bu ortamda istilâ etmek sebeplerini bulmak düşüncesine dayanıyordu. Şahin Giray ise kendisini beğenmiş, isteklerine mağlûp olmuş bir kimse idi. Şahin Giray Kırım'dan çıktığı halde Ruslar yaptıkları karışıklıkların epeyce gerileyeceğinden ve ileriye atılacağından, gecikeceğinden Şahin Giray'ın yerinde kalması hususunda ısrar etmişlerdir. Kaldı ki, alt düşüncelerini yapmaya zemin olarak Kırım'ın devamlı kargaşalık ve ihtilâl içinde kalması Ruslar'ın işlerine geliyordu.

Selim Giray Han, önce Kırım'da Kalgaylık rütbesini kazanıp ayrılınca babasından kalan Vize kazasında Çakıllı çiftliğinde otururken 1178 yılı seferinde Kırım Hanı olup 1180 Şevvalinde azledilerek yine çiftliğinde otururken 1184 Şabanında yine Kırım Han'ı nasb olunca Rumeli'ndeki bütün Tatar sultanlarını yanına alıp Osmanlı oordusuna katılmış ve o yıl Osmanlı ordusunun emrinde Baba dağında kışlamıştı. Sonra mevsiminde Kırım'a varmıştı. O sırada Ruslar Kırım'a taarruz ettiklerinde bozguna uğrayıp mağlûp olarak 1185 yılı Rebi-ül aharında bir gemiye binip İstanbul'a gelmişti. 1191 yılında yine Kırım Hanlığı'na seçilmişse de yazıldığı gibi Ruslar Şahin Giray'ı tuttukları için bu sırada Kırım'dan dönerek çiftliğinde oturdu. Bundan 8 yıl sonra yani 1200 tarihinde 73 yaşında iken vefat edip Saray Vize kazasında defnolunmuştur. Pek ziyâde yiğit ve kahramandı. Lâkin bahtı ters gittiğinden yaptığı savaşlarda muzaffer ve muvaffak olamamıştır.

Biz yine konuya gelelim:

Yukarıda söylenip anlatıldığı gibi Kırım halkının yardımına Erbain içinde yedi parça gemi gönderilmiş olup ancak bir müddet o taraftan bir haber gelemeyince Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, tersane ça-

vuşlarından Ali Çavuş adlı kimseyi menzil kayığı ile o tarafa yollamıştı. Ali Çavuş Kırım'a gidip seferin 11 nci günü İstanbul'a gelerek önce gönderilen kalyonların Kırım'a varıp Avlite limanına demir attığını, Ruslar tarafından Donanmaya taarruz edilmediğini ve Şahin Giray'ın maiyetinde beş on nefer Rus olup Donanma kaptanlarına ve başbuğları olan Mehmed Ağa'ya yazı gönderip iki devlet arasındaki sulh anlaşmasını bozacak hallerden sakınmalarını ve Kırım gailesi giderilinceye kadar bir kaptan kalıp diğer kaptanların gemileriyle oradan çekilmelerini bildirip rica etmekte olduklarını ve Avlite limanı 200 pâre tekne alır, metin, müstahkem, geniş bir liman olup 5000 askerle ele geçirilmesi ve muhafazası olmayacak iş olduğunu ve donanmanın bu limandan çekilip dönmesi gerektiği halde hemen Ruslar tarafından tabyalar yapılarak toplar konulacak olursa sonra 40.000 asker ve otuz kırk gemi ile ele geçirilmesi güç olup ilk baharda Kırım'a yanaşılmak pek güç olacağını anlatıp söyledi.

Bunun üzerine Kırım seraskeri Ali Paşa'nın 8000 askeri yola çıkarıldı. Kendisi de geçerek limanın şimdiden ele geçirilmesini ve muhafaza edilmesini kendisine emir verip bildirdi.

Lâkin Ali Paşa'nın Sadaret makamına yazdığı cevapta:

«Ruslar'ın donanmaya taarruz etmeyerek sulhu korumak hususundaki davranışları hiyleye dayanır. Ruslar Kırım kalelerine istihkâm verdikten sonra bir kurşun menzili boğazı olup karadan ve denizden bu limana taarruz edecek olurlarsa donanma kendini koruyamıyacaktır. Donanma burada çok tehlikeli duruma düşer, bundan korkulur. Tatarlar'ın perişan olmasından Osmanlı Devleti'ne bir nakise gelmez, ama donanma ve askere bu işde zarar gelirse yerine getirilmesi güç olacaktır. Limanda yiyecek ve mühimmat koymak için bir yer yoktur. Savaş halinde barınacak kale de olmamakla böyle bir yerin ele geçirilmesi iddiasiyle donanmanın tehlikeye atılması uygun değildir ve bu yer alınınca düşman üzerine yürümek gerekirse deve ve araba gibi ulaştırma vasıtası olmadan bu işe kalkmak olmaz. Kırım toprakları geniş ve her tarafını düşman kapayıp kaplamış olduğundan zordur. Allah yardım ederse yazın her tarafına gemilerimizin yanaşması kabil olduğu zaman bir kenarını ele geçirip zaptetmek mümkün değildir. Belki kuvvetli tedarik ile birkaç koldan hücum edilmesi uygun olur. Eğer bu düşünceler lâzım değil denirse 8000 askerle Avlite limanının ele geçirilmesine emir verilirse..» Böylece cevap beklediğini bildirip gönderdi.

Huzur-u Asafide umumi meclis kurulup Ali Paşa'nın yazısı ile Özi muhafızı Esseyid Yeğen Paşa tarafından Özi ahvaliyle Kırım haberlerine ilişkin yazısı meydana konup fikir yoruldu. Limanın ele geçirilmesinde büyük fayda vardı, fakat sakıncalı yanları da herkesçe düşünülüp açıkça söylenerek herkesçe teslim olundu. Meclis kararı Padişah ira-

desiyle Kaptan Paşa tarafından Avlite'de olan kaptanlar ile başbuğlarına gizli bir mektup yazılıp menzil kayığı ile gönderildi.

Şöyle ki:

«Ruslar'a dost görünüp davranarak «Biz Kırım'a savaşmak için gelmedik belki Tatar ve Ruslar arasında bazı tartışmalar, kavga olursa İstanbul'a bildirmek üzere bunun aslını araştırıp görüp gözetmeye geldik» diye söylersiniz. Rusya tarafından taarruz olunmayıp taşradan su almaları ve tehlikesiz limanda oturmaları, eğer Ruslar'ın ani baskın ile husûmetle başlamalariyle donanmayı aldatmak yahud açıkça zarar vermek kaydında oldukları his olunursa hemen o kıyılardan çekilip Sinop iskelesine dönmeleri, her halde Serasker Paşa'nın emrine uymaları» kendilerine tenbih ve tavsiye olundu.

Serasker Paşa'ya da bu durum açıkça anlatılarak toplamaya memur olduğu 40.000 askerin yedi sekiz binini ayırarak Kırım'a yollamaktan ise tamamının Kırım'a geçirilmesi uygun olacağından hemen geri kalanının toplanmasına çabukluk verilerek kıyıya indirilmesi ve baharda gönderilecek gemilerle askerleri Kırım'a geçirmelidir. Serasker Paşa bu taraftan birlik ve beraberlikle bütün halinde Kırım'a gitmek üzere Serasker Paşa ile Kaptan Paşa'nın mektuplaşması tenbihlerini içine alan mektup yollandı.

İsmail Seraskeri Abdullah Paşa'ya da Özi kalesine çabucak yeteri kadar asker göndermesi yazılıp bildirildi. Özi eteğinde bulunmak üzere iki kıt'a çektirme gönderildi. Kaptan Paşa da Osmanlı donanmasının tekmili ve mühimmatiyle meşgul oldu. Kırım seraskeri Hacı Ali Paşa dediğini yaptırır, bulunduğu yerde emrini ve sözünü geçirir olmakla oldukça disiplinli bir ordu toplayıp sevk edebilirdi. Ama İsmail seraskeri maiyetinde toplanacak ordu derme çatma ve halk içinden mürettep olup halbuki geçen Rus seferinden halk kuşkuya kapılıp çoğu sefere gitmekten çekinip sakınmakta idi.

Hattâ İsmail ordusuna tertip olunan askeri, yerlerinden çıkarıp yerlerine götürmek üzere iş başında kul kethüdası vardı. Bu orduya ağa nasbolunan Seyyid Hasan Ağa sefere gitmekten vaz geçen utanmazları görevi icabı cezalandırmaya ve bazan da idamlarına başlayarak Eski Zağra'ya varınca yine o gibilerden bazılarını öldürüp bir çoğunu hapsettikten sonra sefere gitmek istemeyen yahut gittikleri halde kaçmak niyetinde olan birçok vatan sevgisi olmayanlar, memlekette karışıklık çıkararak hapsedilenleri hapisden kurtardıkları gibi kargaşalığın önü alınamayıp nihayet Hasan Ağa'nın konağını basmışlar ve öldürdüğü bir adamın dost ve akrabaları elinde kendisi de öldürülmüştür.

Cumadel — Ahara ortasında Bosna eyâleti ve Vidin Muhafızlığı cesareti herkesçe bilinen Bosna Valisi Dağıstanlı Ali Paşa'ya tevcih kılındı.

Önce uzun süre Arpa eminliği hizmetinde bulunup kendine göre Miri'den büyük isteği olmadığını rastgeldiği yerde yayıp yapraklandırıp malca ve vücutça bağlılığından ve geçmiş hizmetlerinden söz açarak mükâfat beklemekte bulunan Ali Ağa'nın kendisine bu sırada Cebeci başılık tevcih olundu. Geçmişteki davranışına göre bağlılıkla hizmet etmesi lâzım gelirken bulunulan yılın ortasında meydana çıkan vebadan dolayı ölümün büyük sayıda olmasiyle ocakdan birçok mahlûlü elinde tutup kendisi tarafından fazlasiyle satışa çıkarılıp satıldığı halk arasında duyulduktan başka bazı kötü davranışları da olduğundan bu esnada işden el çektirilip yine Dergâh-ı âli Kapcı başlarından Süleyman Ağa Cebecibaşı nasbolundu.

Ancak Ali Ağa İsmail ordusuna memur olup çok geçmeden o tarafta idam olundu. Yanında 1.000 akça'ya yakın mahlûl ortaya çıkmakla devlete bağlı diye geçinen böyle bir zatın savaşacak olanlara verilecek ekmek parasına bu derece tama ve tenezzülü hayret uyandırmıştır.

İşte Rumeli'de Ruslar'a karşı duracak askerin çoğu, yukarıdaki gibi Hasan Ağa'nın toplayamadığı çoğu da buna benzer para ve mal canlısı olup bu hal ile Rusya'ya harb ilânı doğru değildi.

Fakat Kırım mes'elesi umumi efkâra pek ziyade tesir ettiğinden savaş yoluna gidiliyordu. Hacı Ali Paşa ilk baharda büyük bir ordu ile Kırım'a geçmek üzere görevlendirilmişti. Bu halde ise Çerkezistan kıyılarının tutulması önem kazandığından Ali Paşa'nın demesiyle oğlu Mehmed Mikdad Bey Soğucak kalesi muhafazasında bulunmak üzere Rebi-ül aharın 15 inci günü vezirlikle Sivas eyâleti de tevcih edilerek babasının dediği gibi hareket ederek Soğucağa yürüyüp Koban ve Taman taraflarında yerleşmiş Cengiz Sultanları Nogaylar ve Müslüman Tatarlar, Çerkez ve Abaza beyleriyle mektuplaşıp lütûf vaadlerle gönüllerini alıp kendine çekmeye uğraşarak o taraflarını güzelce korumağa çalışıp gerekirse Kırım üzerine doğru hareket etmesi ferman kılındı. Maiyetine tertip olunan İbrahim Paşa da Kars muhafazasına tâyin edildi. Önce kul kethüdalığından Diyarbekir Valisi olan Halil Paşa bu sırada vefat edince Kudüs-ü Şerif mutasarrıfı Gazi Ahmed Paşa'ya Diyarbekir tevcih ve Kudüs-ü Şerif Sancağı Şam eyâletine katılarak Emir-ül Hac Azm zade Mehmed Paşa'ya verildi.

Kırım hâdisesi yukarıda anlatıldığı gibi İstanbul'da heyecan verdiği halde Lehliler'in hali de keder vermekde idi. Şöyle ki, birinci cildde beyan olunduğu üzere Lehistan'ın bir kısmı taksime uğrayıp birçok Lehliler etrafa yayıldıkları sırada bir takımı da Osmanlı topraklarına girdi. Onları böyle perişan halde görenler acıyıp üzülürdü.

Görünüşde Lehistan'ın ayakda durması tarafından zor kullanarak tertip olunan sivil kanunları gereğince çaresiz Leh Devleti'nin bütün bütün

bitmesi yaklaşmışken önce elçisi İstanbul'a gelip Lehistan'ın bağımsızlığını onaylattırmıştı.

Safer ayının 3 üncü günü gelenek olarak tertiplenen mevacib çıkarılması divanını bakıp seyrettikten, Padişah'ın huzuruna girip çıktıktan sonra memuriyeti sona ermekle yol hazırlıkları görmesi tenbih edilmişti.

Açıklandığı gibi Kırım mes'elesinden dolayı Devlet-i âliyye ile Rusya arasında soğukluk ve anlaşmazlık çıktığından Lehliler'in Osmanlı Devleti tarafına çekilip bize yaklaşmaları Osmanlı Devleti'nin işine uygun görülmekle karşılık olmak üzere Osmanlı Devleti de kesriyeli tornunu Seyyid Noman Bey'e Baş muhasebe pâyesi vererek Lehistan tarafına elçi tayin etti.

Böyle gaileli bir zamanda bir de Katolik mes'elesi ortaya çıkmıştır. Aşağıda açıklanıyor.

ERMENİ VE KATOLİK MES'ELESİ

Osmanlı Devleti Hristiyan tabaasından olan Ermeni milleti, Rum ve Katolik mezheplerinden ayrı olarak özel âyin yaparlardı.

1040 tarihine kadar içlerinde başka parti olduğu bilinmez iken frenk rahipleri bunların içine girip gerek İstanbul'da gerek Anadolu'nun bazı yerlerinde bir takım Ermeniler'i Roma'da bulunan papazın ruhani reisliği altında olan ve umumi mezhep mânâsına olarak Katolik denilen mezhep'e çağırıp sokmakta idiler.

Rumlar'ın ve Ermeniler'in ruhani reisleri olan Patrikleri, Osmanlı topraklarında olup Katolik kilisesi ise yabancı bir ruhani reise bağlı idi.

Çoğu Batı devletleri bu mezhepde olup böylece Doğu memleketlerinde frenkliğe nisbetle yaygın bulunuyordu. Buna bakarak Osmanlı tabaasında küçük bir cemaatin böyle yabancı bir kiliseye bağlanmalarında Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarma amacı görüldüğünden ve taassup bakımından Ermeni'den Katolik olanlara asıl Ermeniler düşman idi. Bunların hakkında bir takım iftira ve suçlamalarla devleti heyecanlandırıp harekete geçirdiklerinden bu durum 4 üncü Murad Han'a arz olununca reayayı bu yoldan karışıklığa sürüklemeğe cesaret edenlerin hemen o vakit yerlerinde başları kesilmişti.

1147 tarihinde bu olay yine başladı. Hâkim zade Ali Paşa'nın sadareti sırasında bu işin önemi ve toprak bütünlüğüne zararı düşünülerek bu gibilerden yine birkaçı idam olunarak bastırıldı ve tehdit edilerek ayrıca Ermeni patriklerinin ellerine emirler verilip frenk kiliselerine giden ve Katolik kilisesine giren reayayı haber alıp da hâkimlere bildirmeleri ile hiç durmadan küreğe mahkûm ettirmeleri ve mezheplerine aykırı reaya düzenini bozacak harekete cesaret edenlerin cezasının verileceği ve terbiyelerine dair göndereceklerı mühürlü arzları geri çevrilme-

yip her çeşit kolaylık gösterileceği açık saçık bildirilmiş idi. Bir süredir bu hususa gereği gibi dikkat edip önem verilmediğinden reayanın bazı zenginler katolik papasları da Papa'dan mühürlü senedler olarak üçer beşer kasaba ve kariyelerde dolaşarak reaya'dan bir çoğunu aldatıp kendi mezheplerine sokarlardı.

Önceleri Ermeni patriklerine verilmiş olan emirlerde böyle Katolik mezhebine girenleri istemedikleri halde bu yolda zorlanmalarında ölüleriniz kaldırılmayacak gibi maddelerle korkutularak Katolik mezhebine sokmak isterlerdi. Bu sırada çıkan büyük veba salgınında Katolik cenazelerin kaldırılmasına Ermeni patrikleri engel olunca Katolikler bunu sır ve sebebinin aslından söz etmeyerek aykırı mezhep patriklerinin kotülüklerinden şikâyet ederek kendilerine özel patrik nasbolunması ricasiyle Padişah'a dilekçe verdiler.

Dilekçe Bâb-ı âli'ye gelip bu husu vükelâ arasında düşünülüp görüşüldüğü sırada Reis-ül Küttap Atıf zade Ömer Vahit Efendi buna dair ayrıntıları içine alıp açıklayan bir takrir yazmıştı. Özetinin meali burada aşağıdadır.

REİS EFENDİ TAKRİRİ ÖZETİ

Osmanlı Devleti reayasının çoğunluğu, Ermeniler'dir. Kendilerine Ermeni denilmesi, aslında yerlisi oldukları İran'ın Azerbaycan bölgelerinden Armen topraklarına nisbet kabilinden olup. Armeniye tâbiri de o toprakların hâkimi olan Armenyer'a hükümet idare merkezi olduğundandır. 600 tarihlerine gelince Küçük Armeniye'den Antakya, Van, Erzurum ve Sivas eyâletlerinin ve büyük Armeniye'den Azerbaycan taraflarının bağımsız toprakları olup idare merkezi Konya olan Selçuk Sultanlarından Sultan Gıyaseddin zamanında yavaş yavaş yerleri ve toprakları istilâ edildi. Hâkimleri çekilip kendileri Selçuk hâkimiyeti altına sokulmuşlardır. Sonra bu topraklar Osmanlı topraklarına katılınca 4 üncü Sultan Murad zamanına kadar Ermeniler'in mezhepleri bütün nisarî milletlerin âyinlerine aykırı olarak tek inanç üzere gider ve kendi hallerinde vakitlerini geçirirler. Yüreği temiz insanlar oldukları halde Avrupalılar'ın Osmanlı Devleti'nde karışıklık çıkarma art düşüncelerini yüze çıkarmak için sebep arıyorlardı.

Ruslar savaş yaparken Rumlar'ı, karışıklığa sürükleyip istifade ettikleri gibi onlar da Ermeniler içine Katolik mezhebi karıştırarak kendi mezheplerini genişletmek amacından geri durmuyorlardı. Bunun üzerine yazıldığı gibi ihtilâllere cesaret edenler düzeni korumak için öldürülerek cezalandırılmışlardır. Hâlâ da Ermeniler ile Katolikler arasında birbirinin kestiğini yememek, birinci saadetleri de başkasının öldürülüp yok edilmesi derecesinde birbirlerine nefret duyarlar. Hakikaten Ermeni olan-

lar, Osmanlı Devleti'nin muzaffer olması duasındadır. Ermeniler'in içinden Katolik olanlar da Avrupalılar'ın galip gelmesini temenni ederlerdi.

Pek yakında Rus seferi ortasında Ruslar'la Rumlar arasında görülen, herkesçe bilinen durum, bunun böyle olduğuna yeter delildir. Ecdâddan ve babadan kalma âyinde bulunan Ermeniler, tarafsız olup Osmanlı idaresine bağlı idiler, ama Katolik mezhebine girenler Avrupa'da bir kilise satın alıp zenginler evlâd ve akarını terbiye perdesi altında o kiliseye gönderip başlarına şapka ve başka türlü Avrupalı gibi giyinerek asıl terbiyeleri değiştirildikten başka bazıları sarraflık ve bezirgânlık bahanesiyle büyük mevkide olanlara ileri gelenlerin evlerine sokulup yerleşerek devletin gizli işlerini öğrenmeğe çalışmaktadırlar.

Bu Katolik Ermeniler'in ölülerini ve mallarını Katolik papazları ele geçirerek her yıl bin keselik mal Avrupa'ya gönderilmektedir. Eğer bunlara yüz verilecek olursa iki yıl içinde Rumeli'nde ve Anadolu'da yerleşmiş olan reayanın bütünü ile Katolik olacakları şüphesizdir.

Bu takririn baş kısmına Reis Efendi'nin yorumlarıdır diye bir açıklamadan sonra Sadaret makamından Padişah'a arz edildi. Çıkan Padişah iradesi gereğince, «Böyle düzene aykırı, Ermeniler'i kandırıp aldatanlar, her kim olursa olsun cezalandırılmak üzere zararsız ve içgüdülerden ayrılarak bunların kimler olduğunu arzuhal ile birlikde bildirmesi için» Ermeni patriğine hitaben bir yazı yazıldı. İçine Katolik ölülerin meydanda bırakılmayarak düzenlerinde değişiklik olmayacak gibi bir yolunu bulup gömülerek anlaşmazlığın kesilmesi de açıkça belirtildi ve bildirildi.

ANILMAK ÜZERE YORUMLAR

İsa dini çeşitli fırkalara ayrılıp başlıcaları şunlardır:

Evvelâ, Batı Lâtin Kilisesi denilen ve Roma'daki Papa'nın ruhanî idaresi altında bulunan mezhepdir.

İkincisi, İstanbul Rum Patrikliği'ne bağlı olan Doğu Kilisesi denilen mezhebdir.

Üçüncüsü, ikisine de karşı koyan Ermeni Kilisesidir.

Dördüncüsü, hiç bir ruhanî riyaset kabul etmeyen Protestanlıktır.

Osmanlı Devleti topraklarının Doğu ve Kuzey bölgelerinde yalnız Rum ve Ermeni kiliseleri vardı. Böylece Osmanlı idaresi Hristiyan tabaası için yalnız bu iki mezhebi tanımış ve onlara bir takım imtiyazlar vermişti. Ber-rüş Şam'da ve Bosna'da Nemçe sınırı üzerinde ve Akdeniz adalarında Lâtin mezhebine bağlı bazı reaya varsa da nüfusça pek az olduklarından başlıca bir mezhep ve millet gibi görünmezlerdi.

Bu mezhebin papazları bile çoğu yabancı olmakla Katolik mezhebine yabancı gözüyle bakılırdı. Protestanlık ise buralarda hiç bilinmezdi. Her yerde özellikle Doğu'da mezhep ile milliyete aynı gözle bakıldığın-

dan tabaadan bir takımın isterse din bakımından olsun yabancı bir hükûmet ile ilişki kurması toprak bütünlüğü için zararlı bir şeydi.

Bilinen gerçek, Papalığın ilk zamanlarında dinî görevini, nüfuzunu yürütmekte kullanarak Avrupa'da pek büyük kavgalara sebep olduğu idi. Birçok gaileler çıkarmış savaşlara sebep olmuştu.

Fakat epeyce zamandan beri özellikle bulunduğumuz asırda ve geçen takririn yazıldığı sırada Papa Devleti sırf dinî bir devlet olarak, yanı dıştaki nüfûzu Katolik mezhebinin dini çerçevesi içinde kalmıştır. Katolik mezhebinde olan Hristiyanların kendisiyle ilişkisi, ancak din ve mezhebce, dini bir durumdan ibaretti.

Kuşkulanılacak bu ilişkinin devlete ve toprak bütünlüğüne ait korkulacak yeri kalmamıştır. Katolik mezhebine inanmış olan tabaanın, o mezhepde bulunan devletlerin muzafferiyetini isteyecekleri de, bir bakımdan sağlam ve mutlak bir söz veya anlayış değildir. Zira tebaası bulunduğu devletten hoşnud olan tebaa ile onun himayesinde ve adaletinde rahat hayatı olan ve kuşkusuz bulunan tebaanın yalnız mezhep anlayışı ve birliği bakımından başka devlete ilgi göstermesi kolay değildir. Bunun üzerine bazı Ermeniler'in Katolik mezhebine girişlerinin engellenmesi için bu derece titizlik ve şiddet yoluna gidilmesinin durum ve adalete uygun olmayacağı açıktır.

O vakit düşünülüp tasarlanmış ve değerlendirilmiş olan sakınca bugün de geçerli olmak lâzım gelse bile bu işi savuşturmanın yolunun bu olmayacağı, bu işi bilip anlayanlarla tecrübeli ve basiretli olanların bilgileri vardır. Ancak bilinmeyen İsa mezheplerinin tutumunu, devlet bildiği bu mezhebin adamlarından inceler. Onlar da muhalif olanlarını devlet gözünde istedikleri gibi suçlarlardı. Hatta Protestanlar İncil ve Tevrat'ın asıl anlamiyle dini işleri yürütmek inancında idiler. İbadet yerlerinde resim ve heykelleri kaldırmış ve başka mezheplerin birçok aykırı davranışlarını kaldırıp yok etmişlerdi.

Böylece belki asli kitaba uyanların sıfatını haiz olmuşlarken bunları Ehl-i İslâm gözünde bütün bütün başka gösterdiklerine bakılırsa Ermeniler de kendilerinden ayrılıp Katolik olanları devlet önünde politika ve başka sebeplerle fazla ileri giderek suçlamalarından sarraflık ve başka hizmetlerde ileri gelenlerin yanındaki nüfuzlarını bile bunların aleyhine kullanmalarından ötürü bu şiddet meydana gelmiştir.

Katolikler hakkında bazı ateşli sert davranışlar, devletin parlamasına sebep olmuş olmak gerektir. Lâkin her şeyde özellikle inanç işlerinde ne kadar zorluk çıkarılır, engeller konusu **«men edilen şey hırsla istenir,»** sözü gereği o kadar heyecan ve hırs artacağından yapılan, rahat kaçıran aşırı davranışlar yabancıları, iç işlerimize karışmaya zorlayarak 1164 yılı

olaylarında anlatılacağı üzere Patrikin işten el çektirilmesine sebep olmuş ve daha sonra Katoliklerin millet kılığına girmelerine yol açtığı görülmüştür.

KIŞ HÂDİSELERİ

Bundan önce kalemlere vaktiyle gelinip gidilmesi, halkın işini geri bırakmak gibi hallerin giderilmesi için Sadaret makamından yeniden şiddetli buyrultular yazılıp Sadr-ı âzam'ın kendisi tarafından teftiş ve takibe başlanmıştı. Lâkin insanın üzerinden görüp gözetme ve ceza kalkınca kimse hakkına ve görevine bakmayıp dürüst davranışını yitirdiğinden ötürü tenbihden bir ay sonra teftiş gailesinin bir yana bırakıldığını hissettikleri anda kalem kâtipleri yine asıl hastalıklarına dönüp halkın işini yapmadıkları duyuldu. Nihayet Padişahın kulağına gelince evvelki emrin gereğini içine alan bir Hat-tı Hümayûn çıkarıldı. Bunun üzerine tekrar buyrultular gönderilip aykırı gidenlerin kesin olarak cezalandırılacağı yayınlandı.

Bundan yedi sekiz ay önce Rumeli kazaskeri Seyyid İbrahim Efendi'nin, süresi sonunda değiştirilerek Rumeli Sadareti Dürrî zadenin büyük oğlu eski Anadolu kazaskeri Nurullah Efendi'ye tevcih edilmek durumu belli iken tertiple eski Sadr-ı âzam olan Şeyhül - ulemâ Mehmed Murad Efendi'ye tevcih ve ihsan buyurulmuştu. Murad Efendi eski bir aileden; haysiyet sahibi, sözünü esirgemez, görevi dışında konuşmaktan çekinir, gayet azametli bir zat idi. Bu halile İstanbul'dan kovulup uzaklaştırılması lâzımdı. 1192 yılı saferinde Rumeli Sadaretinden el çektirilip sürülmesi tasarlanmıştı. Ancak Murad Efendi iki defa Rumeli Kazaskerliği etmiş, Şeyhülislâm adayı olup süresini doldurmuştu. Reis-ül ülemânın ileri gelenlerindendi.

Reis-ül Küttap Ömer Vahit Efendi ilgilenerek işden el çektirilmesi ve sürgüne gönderilmesinde ihtiyatlı davranılarak 1175 tarihlerinde Veliyüddin Efendi merhum'un Kazaskerlikten azline bakılarak Çavuşbaşı Ahmed Nazif Efendi bu işin bitirilmesine memur olmakla akşam ile yatsı arasında Murad Efendi'yi evinden çıkarıp Yeniçeri ağası da kıyafet değiştirerek uzakdan koruyup gözeterek Topkapı dışına götürünce mübaşir tâyin olunan çavuşlar kâtibine teslim edip beraberce sürgün yeri olan Gelibolu'ya gönderildi. Yerine adı geçen Dürrizâde Nurullah Efendi Sadr-ı âzam oldu.

Bazı rivayetlere göre Murad Efendi'nin sürgüne gönderilmesi daha önce tasarlanmış olup sebebsiz yere sürgün etmekten korkulup çekinildiğinden bir bahaneyle sürgün edilmesi için bir ip ucu bulmak üzere Nurullah Efendi üzerine tercih edilerek Sadr-ı Rum nasb olunmuştu. Çünkü yaradılışındaki kendini beğenmişlik ile birçok kimseyi kırmıştı. Bu kez Nurullah Efendi üzerine tercih olunduğundan bir mesleğin sahibleri önün-

de kötülenmeğe başlandıktan başka böyle açıkça ilerleme gösterişi dairesi halkın gururù getirip kimisi yüksekten konuşmağa, kimisi hırsızlığa, kimisi de rüşvet almağa başlayarak Murad Efendi'yi dile düşürmüşler, işten el çektirilmesine ve sürgüne gitmesine tamam bahane olmuşlardır.

Lâkin Murad Efendi Gelibolu'da da tek durmayıp devlet ileri gelenlerinin şanına nakise verecek ileri geri sözlerle hareketlerde bulunmaktan geri kalmamakla büsbütün Padişah'tan uzaklaştırılması tasarlandı.

Bu sırada el birliği ile Otlukçu zade'ye Medine-i Münevvere Mevleviyeti tevcih edildi. O da ihtiyarlığını ileri sürerek özür dileyip istifa ederek çekilince Medine-i Münevvere kazası Murad Efendi'ye tevcih olunarak memuriyet yerine çabuk gitmesi için de hemen Şam tarafına gönderildi.

Şam'a geldikten altı gün sonra hastalanıp hava değiştirsin diye Şam'a bir saat mesafede bulunan Salihiye'ye vardıktan beş gün sonra vefat etmiştir.

Vefat eden Murad Efendi, 1130 tarihlerinde Şeyhülislâm Damat zade Feyzullah Efendi'nin sulbünden doğdu. Babasının Şeyhi Meşhur Şeyh Murad Efendi'nin aracılığıyla doğuşunda Murad adı verilmiştir. 1145 tarihinde Müderris, 1160 yılında Diyarbekir mansabiyle Mevleviyet rütbesine erişerek 1168'de Edirne Mollası iken Padişah fermanı ile birdenbire Mekke pâyesine erişti. 1175 tarihinde İstanbul kadısı olup dokuzuncu ayda işinden el çektirilip parlayan yıldızı düşmüştü. 1180 yılı başlangıcında Anadolu kazaskeri ve 1187 de Rumeli kazaskeri olup saygısız davranışı ve azametiyle yukarıda anlatıldığı gibi yine Sadr-ı Rum olmuşken azlolunup sürüldükten sonra Hicaz'a giderken yolda vefat etmekle Şam'da medfundur.

Sultan Selim civarında meşhur tekyesiyle içinde bir kütüphane yapmıştır. Bu kütüphaneye Fıtrat Hanım tarih düşürmüştür.

Anlatıldığı gibi Otlukçu zade Efendi, şeref ve saadet veren Medine-i Münevvere Mevleviyetinden çekildiğine ceza olarak rütbesi Bilâd-ı Erbaa'ya indirildi. Kadıların en büyüklerinden Çeşm'zade Efendi'nin vazifesi dışında bazı ileri geri sözleri duyulmakla hayat hikâyesi anlatılan Murad Efendi'nin Beytülmâl Kâtibi tâyin etmiş olduğu Şamdanî zade ile Ağa kapısı kassamı nasbettirmiş olduğu enişteşi müderrislerden İzzet Efendi'nin bazı hoşa gitmeyen davranışları olduğundan Akdeniz adalarından bir yere sürüldüler.

Şamdanî zade dünya kuruluşundan bu asra kadar bir tarih yazıp bu kez ikbalinin ışığı sönmekle tarihi bırakdığını söylemiştir.

İstanbul kadılığından azledilen ve evinde oturan Hayatîzade Mehmed Said Efendi bazı kendi rütbelerinde olanlar Sadr-ı Anadolu olur diye kuşkulanarak Şeyhülislâm Efendi'ye hâlini anlatınca yalvarmasının bir ne-

tice vermeyeceğini anlayarak gelenek dışı Padişah'a arzuhal verdiğinden bu durumu ve davranışı tutulur yol olmadığı meşihat makamından bildirilerek yalısında oturması ferman olundu.

Açıklandığı gibi Rumeli kazaskeri nasbolunan Dürrizade Nurullah Efendi, Cumadel'ahara ilk Cuma günü asafi civarında hastalanmakla gelenek üzere Sadr-ı âzam sofrasında yemek yemekten vazgeçip arabasına binerek konağına gitti. Lâkin uğradığı veba hastalığından kurtulamayarak Cumadel'aharın 5 inci günü vefat etti. Nurullah Efendi'nin kardeşi Ataullah Efendi'den duyulduğuna göre kendisi 1113 tarihinde Dürrizade Mustafa Efendi'nin sulbünden doğma olup 1148 yılında müderris ve 1171 ortasında Mevleviyetle, 1185 de Mekke pâyesi ile sevindirilmiş, 1186 Recebi başında İstanbul Kadısı ve 1187 Rebi-ül ahırında Anadolu Kazaskeri olup 1191 Cumadel'ahıra'sında Rumeli pâyesi almış ve 1192 saferinde bilfiil Rumeli kazaskeri olmuş ve bu esnada ömrünü tamamlamıştır. Yerine merhum Şeyhülislâm Esad Efendi zade Şerif Molla Efendi Rumeli kazaskeri nasbolundu.

Bu sırada taşra vüzerasından bazılarının mansablarında değişiklikler yapıldı. Cumadel ahara'nın 21 nci Perşembe günü, Sultan Abdülhamid Han'ın Sulbünden bir kızı dünyaya gelerek Esma Sultan adı verildi. Hemen top şenliğine başlandı.

ŞEYHÜLİSLÂM AZİL VE NASBI SONRAKİ BAZI TEVCİHLER

Şeyhülislâm olan Esad Efendi hastalıklı olup meşihat makamına ait olan işlerini idareden âcizdi. İşten el çektirilerek Neşat Abad'a bitişik yalı ve konağından hangisinde oturmakda ruhsatlı ve kendi dilediği gibi olacaktı. Yerine bilfiil Rumeli Kazaskeri olan Esad Efendi zade Mehmed Şerif Efendi meşihat makamını aydınlatıp, boşalan Rumeli kazaskerliği ile Dürrî zade Ataullah Efendi'ye bittevcih Rumeli kazaskerliğine yaklaşmış bulunan Mollacık zade İshak Efendi'ye Rumeli pâyesi verildi.

Şeyhülislâm Efendi'nin konağı Çırçır'da idi. Semtsiz bulunduğundan iş sahiblerine güçlük veriyordu. Kolaylık olsun diye Bâb-ı Asafi'ye yakın bir yere nakletmeyi tasarlar iken bu sırada küçük oğlu Mehmed Esad Efendi vebadan vefat etmekle hemen kız kardeşi meşhur kadın şair Fıtnat Hanım'ın evine nakledip orada oturduğu sırada Hoca Paşa Camii bitişiğinde olan Yeğen Ali Paşa konağını kiralayarak üç odası devlet tarafından döşendikten sonra oraya nakletmiştir.

Sabık Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi yazıldığı gibi meşihattan azledilince kendisi tedavi ile meşgul olup ancak fennin gereği kurtulması imkânsız olduğu hazakatı iyi bilinen doktorlar tarafından bildirilmişti.

Hakikaten Recebin 3 üncü günü vefat eyledi. Kendisi 1119 yılı ortasında ölen Şeyhülislâm Abdullah Vassaf Efendi'nin sulbünden doğmadır. 1143 yılı sırasında Müderris, 1164 yılında Galata Mollası olmuştu. 1167 yılında babasiyle beraber sürgün olarak Bursa'da bir süre oturarak ayrılışından sonra babasının yerine geçen Murtaza Efendi tarafından cefa okuna maruz kalıp 11 yıl kadar İstanbul pâyesinde durdurulmuştu.

Fakat Mehmed Esad Efendi dünya işleri için kimseye yalvarıp baş eğmez, yüksek yaratılışlı bir zat idi. Asla bezginlik getirmeyerek, alın yazısına katlanarak evine yerleşti ve oturdu. Her ne hal ise **(Feennel yesrû yeatta Ba'de asrû)** faidesi görülerek 1182 tarihinde Anadolu Kazaskeri, 1186 yılında Sadr-ı Rum ve 1189 Şevvalinde Şeyhülislâm olup iki yıl 23 gün kadar meşihattan sonra hastalanarak işten el çektirildi ve Neşat Abad'a bitişik olan yalısında tedavi ile uğraşırken hava değişimi için isteğiyle buradan asıl kendi yalısı olan Mirgün oğlu yalısına nakledip birkaç gün geçtikten sonra sabah ezanı okunurken mindere yaslanıp İsm-i Celâl'i dile getirip ruhu cennete kavuştu.

İstanbul kadılığından ayrılmış, kitap okumakla meşgul olan merhum Sadr-ı âzam Hasan Paşa zade Seyyid Mehmed Said Efendi bir iki ay önce İstanbul'da çıkan vebadan korkarak Rumeli Hisarı'nda bulunan yalısına kaçtığı zaman bazı adamlarında veba çıkınca oradan da karşısında bulunan Bahahî körfezine geçmişti. Allah'ın emriyle korktuğuna uğrayıp Receb'in 16 ncı günü vebadan vefat etti.

Kendisi 1147 tarihlerinde Yeniçeri ağalığından Sadr-ı âzam olan Seyyid Hasan Paşa sulbünden doğarak 1154 yılında babası Yeniçeri ağası olduğu sırada zeametle taltif edildi. Lâkin babası Sadr-ı âzam olup kendisi de ilim tahsili yoluna girdiğinden 1156 yılında müderris, 1174 yılında Galata Mollası, 1180 ortasında Kahire kadısı, 1185 de Medîne-i Münevvere Mollası ve 1190 yılında İstanbul kadısı olup azledildikten sonra hayata gözlerini kapayıp Göksu'da yaptırdığı çeşme sofasında defn olundu. Kelime-i tahlil'e dair bir risâlesi ve sure-i zelzal'i tefsir suretinde makalesi vardır. Fenni âdab-ı manazıradan Gelenbevi İsmail Efendi'nin yazdığı metin üzerine haklı bir görüşle bir şerh yazmıştır.

Padişah, annesi Râbia Sultan adına İstavroz ile Çengel köyü arasında bulunan Beylerbeyi sarayının Hırka-i Şerife odası yerinde bir cami yapılmasını irade etti. 1191 yılı Saferinin 24 üncü Perşembe günü temel atıldı. Bu Receb ayının 5 inci Çarşamba günü sona ermekle 21 nci Cuma günü Padişah merasim yapılmadan Cuma namazını bu camide kılıp Rabia Sultan Camii adının verilmesini ferman buyurdular. Bu caminin bitimine tarih yazarı Enverî Efendi'nin nazmı tarihtir:

Söyledi zevar tarihin işittim Enverî
Oldu baka cami Abdülhamid Han-ı Secdegâh

O zamanda Mısır Kahire'de tedbirli bir vezirin bulunması önemle gerekiyordu. Bundan önce Riyasetten el çektirilip Kıbrıs adasında oturmakla görevli İsmail Raif Efendi, küçük yaşından beri Divan mansablarından bir bir geçerek önemli işler dairesi içinde işleri idare ederek ve bütün halkın işlerinde tedbir olarak yetişmiş ve birçok işlerin incelikle düzene konulup bitirilmesini başarmıştı. Her türlü büyük ve güç işleri, güzel bir şekilde bitirmekde yeterliliği herkesçe bilinirdi. Bunu Padişah da teslim ettiği için Kıbrıs adasından Sakız adasına nakl edilip getirilerek gönlü alındı ve taltif buyurulduktan sonra Şaban ayının 5 inci günü kendisine vezirlik rütbesiyle Mısır Kahire eyâleti tevcih olunup gereken hil'ati oğlu müderrislerden İsmet Beyefendi'ye vekâleten giydirildi.

TAMAMLAMA

Raif Beyefendi Selim Han zamanında büyük Sadr-ı âzamların anlayışlılarından idi. Uzun süre onun meclis, konuşma ve tartışmalarında bulunan İsmet Beyefendi ilim ve hakikati anlamaya çalışan Maarif adamlarının etrafında döndüğü ve sığındığı kimse idi. Okuma evi dünyanın en büyük kütüphanesi olan, ilim ve maarif sahiplerinin bilgini, malûmat araştırıp inceleyen, âlim, eski Şeyhülislâm Arif Hikmet Beyefendi'nin babasıdır. İşte bu yazdığımız tarihi onun kütüphanesinden toplayıp başkasının yazılarını naklettim. Sırası geldikçe maarifte değeri bilinen bu ailenin hususiyetlerini öğüne öğüne söyleyeceğiz ve adları sahifelerimizi süsleyecektir.

SADARET DEĞİŞİKLİĞİ VE DİĞER BAZI TEVCİHAT

Sadr-ı âzam Darendeli Mehmed Paşa'nın sadaretinden önce dakikası dakikasına iş bitirmesiyle ün saldığı için Dergâh-ı âli Kapıcı başılığından birden bire Sadr-ı âzam Kethüdalığına ve çok geçmeden sadaret makamına getirilmişti.

Hakikaten pek değerli bir zat idi. Lâkin Kara Silâhtar ile uyuşamayıp bu bakımdan kendisinden umulan güzel hizmetinde başarılı olmadı. Birkaç gün önce ölen hazinedârının sözlerine uyarak onun doldurması ile kendisinden Padişahın teveccühünü değiştirecek bazı davranışlara kapıldığından Şaban'ın sekizinci günü işten el çektirildi. Bozcaada'da oturmağa memur olarak yerine Yeniçeri Ağası olup öteden beri doğruluğu ve başarısı ile ünlü, bu âna dek devlet hizmetinde iyi davranışı ve başarısı görülen Mehmed Ağa, Sadaret'e getirildi. Buna dair çıkarılan Hat-tı Hümayûn, Darendeli Mehmed Paşa'nın işten el çektirilme sebeplerini açıkladığından ek (11) de görülecektir.

Mehmed Paşa'nın geçmişine bakarak herkes kendisinden güzel hizmet umuyordu. Lâkin kendisinden önce sadarette bulunan Darendeli Meh-

med Paşa'nın sadareti için söylediği gibi başarısızlığını gerektiren bazı sebeplerden dolayı bunun da yüz aklığı ile sadaretin büyük adı altından çıkamayacağı akla geliyordu.

Sadaret mektupçusu olan Namık Efendi'nin Darendeli Mehmed Paşa'ya fazla bağlılığı olduğundan görevinin icabı işten el çektirip yerine büyük tezkereci Elhac Mustafa Efendi zade Sadaret Mektubî halifesi Abdullah Efendi mektubcu oldu.

Tersane-i âmire emini Mustafa Efendi'nin, Karadeniz'e çıkarılmış clan Osmanlı donanmasının levâzım ve teçhizatını tamamlamak ve Tersane-i âmire'nin başka özelliklerinde ortaya çıkan güzel hizmeti Padişah'ın ilgisini çektiği görülerek mükâfat verilmesini Padişah istediğinden bu kez kendisine Sadr-ı âzam kethüdalığı tevcih edilerek yerine selefi Süleyman Feyzi Efendi yer değiştirme suretiyle Tersane-i âmire emini nasbolundu.

Hünkâr kapıcılar kethüdası Silâhdar-ı Şehriyarî kardeşi Esseyid Mustafa Ağa'nın aslında Padişah'a geçmişte hizmeti olmakla hakkında padişahın teveccühü çok ileri derecede olmaktan dolayı tahta çıktıklarından çok geçmeden kendisine Hassa silâhşorluğu ve ardından Kapucubaşılık verip kapucular kethüdası yapmıştı. Bu kez de soyuna katılmak şerefine erişmeği irade ederek kardeşi merhum Sultan Mustafa Han hazretlerinin evlenme çağına gelen kızı Şah Sultan hazretlerine namzet buyurduklarından Şabanın 27 nci Çarşamba günü Mustafa Ağa Huzur-u asafîde ilkin Rakka eyâletiyle vezaret rütbesi hil'ati giydikten sonra Padişah'a akraba olduğu için de bol yenli samur kürk giydirildi. Yerine Matbah-ı âmire emini olan Elhac Selim Ağa kethüda-yı bevabin-i şehriyarî olup matbah emaneti de eskiden matbah emini olan Yenişehirli İbrahim Efendi'ye tevcih olundu.

Birkaç gün geçince Mustafa Paşa'ya nişancılık tevcih edilerek İstanbul'da yerleştikten sonra Ramazan-ı Şerif'in onuncu hamis (perşembe) günü istenilen kutlu günde Şah Sultan tarafından kızlar ağası ve Damat Paşa tarafından kapı kethüdası vekâletleriyle nikâh kıyıldı. Bir süre geçince yani Şevval'in 15 inci Perşembe günü düğün alayı tertip olunarak at binerek alaya katılan Sadr-ı âzam, Şeyhülislâm, başka anlayışlı vükelâ, âlimler ve devlet ileri gelenleriyle, ileri gelen hocalar, Divan-ı hümayûnda mansabı olanlar ve kapucubaşı ağalar Şah Sultan Hazretlerini Harem-i hümayûndan görülmemiş bir alayla Cebhane, Soğukçeşme, Şengül Hamamı yolu ile At meydanından, Peykhane sokağından, Divan yoluna ve oradan Salihe Sultan Sarayı önünden Cağala zade konağı civarında bulunan Sultan Sarayına götürdüler. Ertesi gün Abdülhamid Han Cuma namazını kıldıktan sonra Şah Sultan Sarayına teşrif ederek Damad Paşa'ya bol yenli samur kürk verip giydirdiler.

Damad Paşa tarafından da Padişah Hassa kademelerine kırk elli kadar saat hediye edildi. İkindi vakti Padişah Damad Paşa tarafından gösterilip takdim olunan ata binip Saray-ı hümayûn'a döndüler.

Arası çok geçmeden Damad Paşa hakkında yeni Padişah tevcihi eseri olmak üzere mansabı olan Rakka eyâleti Aydın Sancağına değiştirilerek boşalan Rakka eyâleti Bender başbuğu vezir Seyyid Hasan Paşa'ya ve İçel sancağı eskiden Mısır Valisi olan Sadr-ı esbak Mehmed İzzet Paşa'ya tevcih olunmuş ve Sadr-ı esbak Darendeli Mehmed Paşa'nın da vezirliği devam ettirilerek İnebahtı muhafızı tâyin kılınmıştır.

İki yıldan beri Şık-kı evvel defterdarı olan Hasan Efendi'nin gerektiği için işinden el çektirilmesini Padişah istediğinden Ramazan-ı Şerifin 16 gecesi azlolunup yerine mali işlerde bilgisiyle ün salan Esseyid Elhac Mustafa Efendi nasbolundu.

BAZI ÖLÜMLER

Padişahın kız kardeşi Saliha Sultan istiska hastalığından yatağa düşerek son nefeslerinde Eyüp'deki Sahil Sarayına nakledilerek hava değiştirmeyi istiyordu. Ancak vücudunun arabaya dayanamayacağı görülerek taht-ı revân ile Ramazan ayının 19 uncu Pazar gecesi Eyüp'deki Sahil Sarayına nakledildiği o gece, âhirete göçtü. Vefatı haberi Sadr-ı âzama gece saat üçte geldi. Ertesi gün na'şı Eba Eyyub-ü Ensari Camii'ne getirilip Şeyhülislâm özür dileyip affı da kabul edildiğinden Anadolu Kazaskeri İmam-ı Evvel Efendi imametiyle namazı kılındıktan sonra Hazret-i Halid civarında defnolundu.

Abdülhamid Han Hazretleri'nin Sultan Ahmed adlı şehzadeleri de Şevval'in 27 nci günü vefat edip önce türbe ve medrese yapılsın diye Padişah tarafından 10 keseye satın alınan Osman Paşa arsasında Sebilhane-i Hümayûn hizasına defnolunmuştur.

1110 tarihleri arasında Sultan İkinci Mustafa Han sulbünden Edirne'de doğmuş olan Safiye Sultan, yaşı sekseni aştığı halde şiddetli nezle ile hastalanarak yedi sekiz gün içinde vefat edince Sultan Süleyman Han Hazretleri'nin Camii Şerifi mezarlığında defnolunmuştur. Tertip etmiş olduğu vakfın gelirinden Büyük Ayasofya, Sultan Mehmed, Sultan Bayezid ve Valde Sultan Cami'lerine dersiye, va'ziye, duagûy vezaifi ve fazla-i vakıfdan Haremeyn-i Şerifeyne her yıl gönderilmek üzere sürre tâyin ettikten başka Lütfi Paşa Mahallesi taraflarında yeni bir çeşme yaptırıp içmek için tatlı su akıtmıştır. Rahmetullahu aleyha ve rahmeten vasia.

OSMANLI DONANMASININ KARADENİZ'E ÇIKIŞI

Bundan önce anlatıldığı gibi Kırım halkına yardım olsun diye Osmanlı Devleti savaşı göze alarak İsmail tarafına büyük sayıda askerle

serasker tâyin buyurduktan başka denizden de Canik muhasılı Hacı Ali Paşa 40.000 askerle Kırım seraskeri tâyin olunmuştu. 40 dan fazla gemi ile Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa da o tarafa gitmek tedarikinde bulunmuştu.

Bunun üzerine ilkbahar çıkınca yani Rebi-ül âhir içinde Osmanlı donanması tersaneden çıkıp Karadeniz'e gitmek üzere uygun havayı bekleyerek Beşiktaş önünde demir attı. Lâkin politikaca hava değişti. Osmanlı Devleti vükelâsı savaşı göze alamaz oldular. Çünkü Ruslar bizim askerimizin Kırım'a girmesi «Kavgası edilen serbestiyet tâbirine Tatarlar'ı alıştırmak içindir» diye dayatarak anlaşmayı bozmaktan kendini temize çıkarmıştı. Önce kış üzeri o tarafa gönderilmiş olan donanmaya taarruz etmemekle bu dediklerine uygun hareket ettiklerini; eğer Osmanlı Devleti tarafından gönderilecek asker doğrudan doğruya Kırım'a girip de birdenbire savaşa başlasalar Kırım halkı perişan olacağından başka, hâlâ bir kıl ile bağlı olan sulh işlerini de Osmanlı Devleti bozmuş olur diye ilk önce Kırım askeri ile Kapdan Paşa Kırım etrafından kendilerine bir liman yeri ve konak seçtikten sonra o tarafta Rus generaline işi düzeltecek mektuplar yazarak savaşsız Rus askerinin Kırım'dan çıkarılmalarına çalışarak anlaşmayı bozmak suçunu Osmanlı Devleti üzerinden atacak surette hareket etmelerini, gerekirse bazı maddelerin müzakerelerinin yapılmasında murahhas olmalarını uygun gördüler.

Bunun üzerine de o yolda tenbih ve tavsiyelerde bulunarak ellerine iki devlet arasındaki işlerin esası tutulan anlaşmanın birer suretiyle birer kıt'a ruhsatnâme verildi.

Osmanlı Devleti, önce bayağı savaş yoluna girmişken sonra böyle tereddüt içinde kalması şundan dolayı idi:

1182 seferinde Lehistan mes'elesinden dolayı ileride doğacak zararları düşünerek Osmanlı Devleti'ni savaşa teşvik ve sürüklemek isteyen Fransızlar, bir kez İstanbul'da oturan elçisi aracılığı ile anlaşmaya bağlanarak sulh aramaya, nasıl olursa olsun savaş ve çıkşmenin kaldırılmasına bütün gücü ile çalışıp başka devlet elçileri de sıkı sıkıya her biri bir tarafı tutarak Osmanlı Devleti'ni kendi isteklerine uygun olan davranışa itmek istediklerinden Osmanlı Devleti de tereddüt içinde kaldı. Hattâ bu sırada Rus elçisi, seferi ileri sürerek devleti tarafından gitmesi veya kalması için kesin bir söz söylenemedi.

Osmanlı Devleti'nin bu tereddüdü Ruslar'a cesaret verdi. Böylece Kırım'da bir kat daha yerleşerek dâvalarında ısrar ettiler. Görünüşe serbestliğini ilân ettikleri Kırım için de para kuvvetiyle ve her gün türlü vaadlerle yeniden bulup kendilerine çektikleri taraftarları aracılığı ile yok yere kafa tutmağa ve baskıya başladılar.

Gerçekte başlangıçta beyan olduğu gibi sefer yapılacağı sırada Rusya içinde karışıklık vardı. Katerine bile savaş çıkmasına razı değildi. Ancak burasını belli etmeyerek ve asla tereddüt göstermeden sefer hazırlığına başlayıp bir taraftan da türlü tedbir ve teşebbüslerle savaşı engellemeye ve uzaklaştırmaya çalışarak hile ve sanat ile dilediğini yapıyordu.

Lâkin ne faide ki, o zamanın vükelâsı, içinde Ruslar'ın halini ve hilesini anlayacak bir zat yoktu. Olsa bile vükelâ arasında beraberlik olmayıp başka devletlerin sefirleri de yazıldığı gibi birer suretle doldurduklarından kimse bir tarafı tercih ile üzerine mes'uliyet alamazdı. Bu davranış ve tutumdan Ruslar büyük fayda sağladılar.

Ama önce Osmanlı Devleti'ni sefere teşvik etmişken bu kez savaş yapmayın demesiyle iki devlet arasını bulmağa çalışması şundandı:

Bir süredir Rusya ile İngiltere arasında kenetlenmiş birlik ve beraberliği Fransızlar çekemeyip bunu hal edip bozacak bir sebep aramakta idi. Hususiyle bu sırada Amerika mes'elesinden dolayı Fransa ile İngiltere arasında sefer açılmasiyle Fransa hiç olmazsa Ruslar'ın kendi aleyhine davranışından kuşkulanıyordu. Emin olmak için de Rusya'ya bir hizmet gösterisi ile hoş görünmek Fransa Devleti'nin işine geliyordu. Böylece Katerina'nın açılmasını istemediği savaş için Osmanlı seferinin engellenmesi eteklere dolaşır olmuştu.

Bu sırada Nemçe ve Prusya Devletleri arasında da savaş açılmıştı. O taraflarda da savaş gailesi çıktığından Avrupa devletlerinin Kırım mes'elesine karışacak halleri yoktu. Bundan başka herbirisi Ruslar'ı kendi tarafına çekip beraber olmak için Kırım çekişmesinin tez elden bitirilmesini, böylece Ruslar'ın serbest kalmasını isterlerdi.

İşte bu Avrupa karışıklığının bile Rusya'nın işlerini kolaylaştırmağa ve Osmanlı Devleti'ne karşı tutumuna epeyce tesiri olmuştur.

Kısaca, Osmanlı Devleti vükelâsı, bu mes'eleye bir sonuç bulamıyor ve karar veremiyordu. Hal böyle iken Kapdan Paşa Beşiktaş önünde uygun havayı bekledi. Allah'ın hikmeti 40 günden beri hava bile muhalif esmişti. Askerler ve mühimmat ile dolu donanmanın bu kadar süre uygun havayı beklemesi de herkese ayrıca hayret vermiştir.

Bunun üzerine Medine-i Münevvere halkı büyüklerinden beraberce İstanbul'a gelmiş bulunan Hafız Buhari Eb-üt Tayyib Efendi, Padişah sarayına çağrılıp altı yedi nefer arkadaşlariyle Hırka-i Şerif odasında Buhari'i Şerif okutulmasına başlattırıldı. Rivayet olunduğuna göre Abdülhamid Han, okunduğu sırada zaman zaman dinlemeğe kalkıp Ruh-u pür füluh-u nebeviye salavat-ı şerife göndererek Cenab-ı Hakka duâlar edermiş. Buhari-i Şerif henüz yarıya gelmeden Peygamberimiz'in bir mûci-

zesi olması gereken uygun rüzgâr esip Osmanlı donanması Kırım'a hareket eyledi.

Kapdan Paşa Osmanlı donanmasiyle Sinop'a varıp Serasker Paşa ile görüştükten sonra birlikte Sinop'dan Receb'in 14 üncü ve Temmuz'un 27 nci günü hareket ettiler. Uygun hava ile bir gün içinde Soğucak Kalesi'ne ve Anapa sularına geldikleri vakit talimat gereği üzere Rus generaline şöyle bir mektup yazdılar:

«Tatar serbest ise Rus askerinin Kırım'da toplanmasını ve Karadeniz'de donanmasının dolaşmasını gerektirecek bir şey yoktur. Eğer bizi Tatarlar çağırıyor derseniz şimdiye dek gerek Kırım halkının gerek Taman, Koban ve bu bölgede oturan Cengiz sultanları, ümera ve kabile, aşiretlerin İstanbul'a kırk elliden fazla yazılı dilekleri gelip sizden ve Şahin Giray'dan şikâyet ediyorlar. Padişahımızdan yalvarıp yardım istiyorlar. Kurtarılmalarına kalkışmak bize düştüğü için Padişah tarafından asker ve donanma ile görev aldık. İşte biz varmak üzereyiz. Hal böyle iken bu işin düzelmesi amacıyla sizin askerinize top ve tüfenk atmıyoruz. Lâkin yanaşacağımız ve su alacağımız yerlerde askeriniz karşı koyarsa doğacak kötü duruma siz sebep olmuş olursunuz. Mademki Osmanlı askeri Rus sınırına ayak basmıyor... Böylece Osmanlı memleketinde iken anlaşma ve kanunlar gereği Hilâfet Topluluğu içinde dinî bağları bulunan Tatarlar'ın içine girdiğiniz gibi bizim de girmemizden, anlaşma bozulmaz.»

İşte bu mektubu götüren adamlar Kırım'a varınca Rus askeri tarafından «40 gün karantina beklemek lâzımdır,» diye cevap verdiler. Bu suretle su almak için Kırım'ın her ne tarafına yanaşılacak olursa Ruslar'ın engel olacakları ve zorla su almağa kalkılırsa savaşın başlayacağı anlaşıldığından Kapdan Paşa durumu İstanbul'a yazıp anlatarak bu konuda açık ve kesin emir verilmesini istediler Çünkü devlet vükelâsı, savaş ile sulh arasında tereddüt geçiriyorlardı. Bu yüzden Kapdan Paşa memur ve murahhas kılınmıştı. Ama Rusya savaşçı görünüp iç yüzünde harbi istemediğinden savaş çıkmadan anlaşmazlığın giderilmesi gerekti. Bunun böyle bitmesini istiyordu. Kısaca seferin sonuçlarından Osmanlı Devleti çekindiği gibi Katerina da savaşçı görünüp işi tavsatmaya davranıp politikaca galip gelerek meramına ermiştir.

Şöyle ki: Kapdan Paşa ile konuşmaya Romançof adlı generali tâyin etmişse de kurnaz ve hilekâr Ruslar, meramlarını yapmaktan vazgeçmeyip Osmanlı Devleti tarafından da meramlarına evet demek olamayacağından gerek Kapdan Paşa'nın ve gerek Romançof'un görevlerinden bir sonuç elde edilmedi. Günden güne aralarında soğukluk arttı. Kapdan Paşa İstanbul'a yazdığı yazının cevabını bekliyordu.

Sonra serasker ve Kapdan Paşalar'a açık ve kesin ifadeli bir ferman gönderildi. Şöyle ki:

«Doğu Kırım'a veya Taman'a geçin. Eğer Ruslar taarruz etmezse bir yerde ordu kurup kuşkulu oturmalarını, eğer Ruslar taarruz ederse veya karşı koyarsa hiç duraklamadan anlaşmayı bozanın Ruslar olduğunu bilip Allah'a tevekkül ve Peygamberimiz'in ruhuna sığınarak vardıkları yeri ele geçirip fethetmeleri» ferman olundu.

Lâkin kendilerine bu ferman gelinceye kadar deniz mevsimi de geçer gibi olmuştu. Her ne hal ise Soğucak Kalesi eteklerinden hareket edip Kırım'a geldiler. Kefe bölgesine geldiklerinde Rus donanmasına tesadüf edip Ruslar dostça davranarak Osmanlı donanmasının hemen yanından geçip gitti. Osmanlı donanması Kefe önlerine gelip asker çıkararak korunacak bir yer ararken Ruslar, veba hastalığını bahane ederek Kırım'a çıkarlarsa incineceklerini anlatıp bu durumun üç konak ilerde oturan generallerine anlatılmasını söyleyince Kapdan Paşa ve Serasker Paşa, generalden haber beklemeğe başladılar. Bu sırada güz mevsiminin sayılı günlerinden Kestane fırtınası denilen meşhur fırtına çıktı. Osmanlı donanması Kefe'den açılıp Sinop limanına girmeğe mecbur oldu.

OSMANLI DONANMASININ GERİ DÖNÜŞÜ

Açıklandığı gibi Osmanlı donanmasının geri dönüşü ile Sinop limanında demir attığı, İstanbul'a bildirilince deniz mevsimi de geçtiğinden donanmanın tersaneye konulması vakti gelmişti. Donanmanın İstanbul'a gelmesi için emir verilince hareket edip, Ramazanın 20 sinde Boğaz'a gelmiş ve Ramazan'ın sonunda da tersaneye girmişti.

Lâkin Rus tüccar gemilerine göz alışmadığı halde bu sırada güya bütün Karadeniz'i ele geçirmiş gibi gemilerinin İstanbul'a sık sık gelip gitmesi ve henüz Kırım'ın serbestliği hazmolunmamışken o tarafta Ruslar'ın böyle gururla dolaşıp sataşmaları ve baskıya almaları millete gayet ağır geliyordu. Allah'ın hikmeti seferde olan bozgunlarla Kaynarca Anlaşması'nın kötülüklerini hatırladıkça Ruslar'dan intikam almağa halkın hırsla isteği zirveye çıkmıştı. Donanmanın böyle savaşmadan geri dönüşü dedikoduya yol açtı. Hattâ iki nefer Kalyoncu Rus elçisini öldürmek için üzerine saldırdıklarında tutulup Kapdan Paşa tarafından cezaları verildi.

Halkın Ruslar hakkında kini ve düşmanlığı ayakta duruyor ve günden güne ilerliyordu.

Kaynarca Anlaşması'yle Eflâk, Buğdan reayasına bazı imtiyazlar verildiği için bu yüzden birçok reaya topraklarını bırakıp Eflâk ve Buğdan'da yerleştiklerinden başka Eflak ve Buğdan'ın bütün bütün serbest olmasına mukaddeme olmak üzere bu sırada Ruslar Eflâk ve Buğdan beylerinin bin türlü özür ve bahane azlolunmamalarını teklif ediyordu.

Bu durum Osmanlı Devleti'ne pek ağır geldi. Ruslar'la aramız açılarak yine savaş belirtileri gözükmeye başladı. Osmanlı Devleti iskelelerinde ne kadar Rus gemisi varsa tutuklandı.

Bunun üzerine Katerina, İran vekili Zend Kerim Han ile haberleşip Ruslar Rumeli'nden, Kerim Han da Anadolu'dan Osmanlı topraklarına taarruz etmek için ittifak ettiler. İşte bu ittifak Katerina'ya epeyce cesaret vermiştir.

Gelelim Irak ve İran olaylarına.

IRAK OLAYLARI VE İRAN HABERLERİ

Geçen 1191 yılı olayları sırasında anlatıldığı üzere Basra'nın kurtuluşu işinde Bağdat valisi Abdullah Paşa'nın kurtuluşu işinde Bağdat valisi Abdullah Paşa'nın gevşekliği görüldüğünden Bağdat Kapu Kethüdası Selim Sırrı Efendi ordu nâzırı nasbolunarak Bağdad'a gönderilmişti. Selim Efendi ise Abdullah Paşa Hazinedarı olan Acem oğlu Mehmed Bey ile zevk-ü safaya koyulup Basra işi unutulmuştu.

Su gibi işlenen âlemlerin neş'e ve eğlence dalgası arasında bir aralık devletin Basra haberini beklediği hatıra geldi. Bazı hoş karşılanacak kimselerle konuşularak karar verildi. Şavizade Mehmed Bey Kerim Han'a gönderildi.

Mehmed Bey, İran asıllı olup Kölemen Ocağı'nda yetişmiş, nihâyet Abdullah Paşa'ya Hazinedâr olmuştu. Abdullah Paşa'nın gizli işlerini kendisinden saklamadığı bir adam olan Selim Sırrı değeri çok büyük hediyeler vererek huyuna göre toplantılar tertip ediliyordu. Onu da kendilerine çevirerek nüfuzca Abdullah Paşa Kethüdası olan İsmail Kâhya, üstün gelmiş ve eli açık olduğundan Bağdat'da bazı taraftarlar edinmişti. Lâkin Bağdad'a kâhyalar valiliğe mülâzim olup Mehmed Bey de vezaret ve riyaset sevdasında bulunduğundan kâhya olmak emeline düşmüştü.

Selim Sırrı Efendi'nin araya girmesiyle Abdullah Paşa sebepsiz yere İsmail Kâhya'yı azledip yerine Mehmed Bey'i nasb ederek işi bitirmiş ve devlet işlerini eline teslim etmiştir.

Abdullah Paşa, istiska hastalığına tutulmuştu. Tıp adamları tedavisine ne kadar itina ettiler ise de faydası olmadı, bu sırada vefat etti. Beldenin muhafazası ve âsâyişi için herkesin el birliğiyle Selim Sırrı Efendi vali kaymakamlığına seçildiyse de eski kethüdası yani İsmail ve Mehmed kâhyalardan her biri valilik için ayaklanıp halk da iki taraf olarak Bağdat'ın içinde ve dışında muharebelere başladılar.

Selim Efendi, Mehmed Bey tarafını tutuyorsa da kavga büyüyüp önünü alamadığından o zaman Desharu'da bulunan Şavizade Süleyman Bey'i çağırdı. Süleyman Bey de her iki tarafa nasihat ederek karışıklığı bastırdı.

İşte bu sırada Şavizade Mehmed Bey de Şiraz'dan döndü. Yanında Kerim Han tarafından Haydar Han adında bir elçi vardı.

Sözde sulh anlaşması bitmiş ve Basra'nın boşaltılması için emir gitmişti. Fakat bazı şartlara bağlı idi. Buna dair Haydar Han elinde mühürlü bir mektup olup ancak Abdullah Paşa'nın adına yazıldığından mührünün açılması bir vezirin vücuduna bağlı imiş. Sulh anlaşmasının aslı varsa da şu anda faydası yoktu. Halbuki Süleyman Bey eliyle bastırılıp uyutulan karışıklık üç gün sonra uyanmış ve herkes başının kaygısına düşmüştü.

Abdullah Paşa ölünce İsmail ve Mehmed kâhyalar kendi taraflarına birer dilekçe yazdırıp Bâb-ı âliye takdim ettikleri gibi Kerkük Valisi Hasan Paşa da Bağdat valiliğini istida etmişti.

Bağdat'ın talibi üç'tü. Üçünden birinin tercihi de güçtü. Nihayet Hasan Paşa tercih edilerek 1192 yılı Rebi-ül evvelinin beşinde Bağdad ve Basra eyâletleri kendisine tevcih olunup müjdecisi Bağdad'a gelince iki taraf çekilip emniyet ve âsayiş geri dönmüştü. Fakat Bağdad yeniçeri ağası ve matracı gibi karışıklığın başına geçenler Deşharu'ya kaçtılar. Mehmed Kâhya kolunda bulunan levendler çıkıp Ba'kube'de çadır altında oturan Mehmed Ağa oğlu Ahmed Ağa yanında karar kıldılar. Ahmed Ağa aslında Hasan Paşa'nın Baş ağası iken ona gücenip yanından ayrılarak ölen Abdullah Paşa'ya kapılnmıştı. Hasan Paşa'ya karşı olmakla Bağdat dışında muhalif bir parti ortaya çıktı.

Bu durumda Hasan Paşa'nın hemen Bağdat'a ulaşması gerekirken Kürdistan bölgesinde çıkan kavgalar ile uğraştığından Bağdad'a gelişi gecikmişti.

Şöyle ki: Geçen yılın olayları sırasında anlatıldığı gibi Kelbali Han büyük sayıda askerle Osmanlı sınırını aşarak Kürdistan'ı talan edince Baban mutasarrıfı Mehmed Paşa Guy Sancağı mutasarrıfı Timur Paşa'nın yanına çekilip kardeşi Ahmed Paşa İranlılar'la bir olunca Baban Sancağını ele geçirip İran askeri İran'a dönmüştü.

Kış çıkıp da bahar gelince Mehmed Paşa yerinden hareketle Baban Sancağı'na yakın bir yerde çadır kurup oturdu. Ahmed Paşa maiyetinde Acem askeri kalmadığı için kendi kuvveti de az olduğundan üzerine taarruz etmek üzere Hasan Paşa'dan yardım istedi. Hasan Paşa buna engel olmak istemişse de fayda vermediğinden çaresiz maiyetine bir miktar asker gönderip Guy Sancağı mutasarrıfı Timur Paşa'yı da onun maiyetinde görevlendirdi. Mehmed Paşa'nın kuvveti fazla idi. Karaçulan üzerine hareket edince Ahmed Paşa'nın askeri ona göre az ise de karşılaşınca Mehmed Paşa mağlûp olarak askerinin çoğu telef oldu. Kendisi ve birçok belli başlı ağaları ve Timur Paşa esir olmakla Ahmed Paşa Timur Paşa'yı derhal idam ettirdi, kardeşi Mehmed Paşa'yı da Suruç'un kale-

sine hapsettikten sonra kusurunu bağışlasın diye Hasan Paşa'ya halini bir arzuhalle bildirdi. O da günlerin gereği kendisine Baban, Guy ve Harir sancaklarını tevcih ile hil'atini gönderdi.

Bu suretle Hasan Paşa Kürdistan gailesini bertaraf ettikten sonra Kerkük'ten hareket ile Rebi-ül Âhir'in 7 nci günü Bağdad'a gelmiştir.

Aslında Hasan Paşa'nın baş ağası iken küçük bir şeyden gücenerek yanından ayrılıp merhum Abdullah Paşa'ya kapulanmış olan Mehmed Halil oğlu Ahmed Ağa yukarıda söylenen muharebeler esnasında Bağdad dışında Kâhya'ya yardım etmiş olduğundan bu sırada Mehmed Kâhya Bağdad'dan kaçıp onun yanına varmıştı.

İkisi birlik olup bir takım haşaratı başlarına toplayarak açıkça eşkiyalığa başlayıp yol kesip kapattıklarından Hasan Paşa bu isyan eden topluluğu dağıtmak üzere Baban mutasarrıfı Ahmed Paşa'yı Bağdad'a çağırmıştı. Ahmed Paşa'nın gelişi gecikiyordu. Bir miktar asker ile kethüdasını âsiler üzerine göndermişse de muharebe sonunda askeri bozulduğundan hemen Ahmed Paşa'nın hareketini çabuklaştırmıştır.

Ahmed Paşa'nın gecikerek gelişine sebep de hapisde olan kardeşi Mehmed Paşa'yı geride bırakmaya cesaret edemeyip katline de kardeş oluşu engel olduğundan tereddüt içinde kalıp nihayet Mehmed Paşa'nın gözlerini çıkardıktan sonra onun da askerini yanına alarak Bağdad'a gelirken yolda ölmüştür.

Bunun üzerine derhal Hasan Paşa tarafından Baban, Guy, Harir sancakları Ahmed Paşa'nın küçük kardeşi Mahmud Paşa'ya tevcih edildi ve hil'ati gönderildi. Bağdad'a doğru yola acele çıkması istendiğinden Mahmud Paşa bütün askerini yanına alarak geldiği haberi Hasan Paşa'ya gelince Bağdad askeri ile kethüdası Osman Ağa'yı çıkarıp, Şavizade Süleyman Bey de El'ubeyd atlısiyle çıkıp Mahmud Paşa ile birleşerek âsiler üzerine hareket ederek topluluklarını dağıtıp bir çoğunu öldürdüklerinden Mehmed Kâhya ve Mehmed Halil oğlu çöllere kaçtılar.

Bu sebeplerden ötürü Basra için bir şey yapılmamış, ancak yukarıda anlatıldığı gibi umulmadık bir olay Basra'nın kurtarılmasına sebep olmuştur.

(1193 SENESİ OLAYLARI)

Basra'da İran başbuğu olan Mehmed Ali Han Basra'da gereği gibi yerleştikten sonra o bölgedeki kabile ve aşiretleri eli altına almak sevdasına kapılmıştı. Özellikle Müntafık aşireti Şeyhi Tamr'i baş eğip itaate çağırınca Tamr karşı koydu.

Ali Mehmed Han iki bin tüfenkçi ile Mehmed Hüseyin Han'ı Basra muhafazasına bırakıp geri kalan 10.000 İran askeriyle Tamr üzerine yürüyünce ilk önce Tamr muharebeden çekindi ise de Ali Mehmed Han

büyük bir gurûrla üzerine hücum etti. Müntafık halkının çoğu çoluğunu çocuğunu koruma kaydına düşüp Tamr'ın yanında azıcık süvari olduğu halde karşı koymak zorunda kaldı. Hemen bütün kvvetiyle birden bire karşısına gelen Acem askeri üzerine taarruz edince İran askeri, bozguna uğrayıp perişan halde Arap atlısının önünden kurtulmak da kabil olmadığından kimine Arab'ın kargıları saplanarak, kimisi atların ayakları altında çiğnenerek, kimi Şa'tta atılıp boğularak telef olup bu sırada Mehmed Ali Han ile iki biraderi de maktul olup yalnız otuz bir kadar atlıları kaçarak Basra'ya canlarını atabilmişlerdi.

Bundan sonra Mehmed Hüseyin Han'ın maiyetindeki İran askeri ile Basra'nın kurtarılmasına kalktığı haberi Şiraz'a gelince Sadık Han yine büyük asker ile gelip Basra'yı muhafazaya uğraşmışsa da bu haberler Zend Kerim Han'ın çok üzülmesine sebep oldu. Nihayet olanları telâfi endişesiyle hastalanarak bu yılın Safer ayının 13 üncü günü vefat edince ümerâ ve hanlar birbirine düştüklerinden üç gün kadar cenazesi meydanda kaldı. Şiraz içinde birçok kanlar döküldükten sonra Zeki Han hepsine galip gelerek Kerim Han'ın oğlu Eb-ül Feth Han'ı babası makamına çıkardı. Lâkin Kerim Han'ın biraderi Sadık Han Basra'da mevcud olan İran askeriyle İran'a giderek Zeki Han'a galebe etti.

Eb-ül Feth Han'ı üç ay hükûmetten sonra tahttan atıp bütün kardeşleriyle beraber hapsederek kendisi İran Hükûmeti'ni ele geçirince Ali Murad Han ortaya çıkıp Sadık Han askerine galip geldikten sonra Şiraz'ı muhasara etti.

Bu muhasara sırasında Şiraz içinde kıtlık çıktı. Halk sıkıntıya düşünce Sadık Han ilk kez 1000 hane halkını Şiraz'dan dışarı çıkarıp başka yerlere ardı kesilmeden üçer beşer hane yerleştiriyordu.

Şiraz 9 ay böylece kuşatılmış kaldıktan sonra nihayet Ali Murad Han zorla Şiraz'ı ele geçirip Sadık Han'ı öldürdü ve Sadık Han'ın hapsettiği Eb-ül Feth ile kardeşlerini kör etti. Bu suretle Sadık Han Basra halkına ettiğini bulmuş ve Ali Murad Han tahta geçmişti. İran'ın hali yine karışıklık içinde yer yer kavga, boğuşma ve her yerinde ihtilâl çıkmağa başladı. Nadir Şah'ın ölümünden Zend Kerim Han'ın ortaya çıkışına kadar İran Toprakları karışıklık içinde idi. Kerim Han'ın 30 sene kadar süren hükümetinde âsâyişi sağladıktan sonra Kerim Han'ın vefatıyla yine karışıklık görülerek bir süre böylece gitmiştir.

Ali Murad Han dört sene kadar Şiraz'da hükûmet edip 1198 yılında ölünce yerine ana bir kardeşi ve Sadık Han'ın oğlu Ca'fer Han geçip o da beş sene kadar hükûmet ettikten sonra öldürülünce yerine oğlu Lütuf Ali Han geçerek iki sene kadar karışıklık içinde hükûmet ettikten sonra öldürülünce yerine oğlu Lütfi Ali Han geçerek, iki sene kadar karışıklık içinde hükümet etmişti.

Bu suretle Kerim Han'dan sonra 12 sene kadar İran'da Zendliler Hükûmeti geçerli olmuş ise de bunların birisi Kerim Han'ın yerini tutamayıp her tarafta bağımsızlık dâvası ile birçok hanlar ortaya çıktığından İran'da gereği gibi nüfuzlu ve bağımsız bir idare kuramamışlardır. Özellikle Kerim Han'ın ölümünden sonra Kaçar kabilesinden Ağa Mehmed Han, Irak-ı Acem bölgesinde bayrak açıp bağımsızlığını tanıtmak için Kerim Han'ın adı geçen sonraki gelenleriyle boğuşup kavga etmekten hali kalmayıp nihayet Zend Hanları'nın sonuncusu olan Lütüfali Han'ı 1206 tarihinde öldürmekle İran'da Zend soyu bütün bütün sönmüştür.

İşte bu Ağa Mehmed Han, hâlâ İran topraklarında ferman verip hükûmet süren Kaçar Devleti'nin ilk gelen öncüsü olup Hadim Han denmekle ün salmıştır. Anlatıldığı gibi Kerim Han'dan sonra ortaya çıkarak yavaş yavaş bağımsızlık kazanarak sonunda bütün İran'ı ele geçirip Tahran'ı kendisine ve kendinden sonra gelenlere pay-ı taht yapmıştır.

Bu olaylar, Bağdat ve Acem tarihlerinde görülüp Osmanlı Devleti'nin esas durumu anlaşılsın diye burada açıklandı. Ama Enveri'nin bu konuda olan ifadesi yalnız Kerim Han'ın ölümü haberi İstanbul'a gelince Basra eyâletinin ele geçirilmesi için Bağdat valisi Hasan Paşa'ya yeteri kadar para ile tekid emri gönderildi. Basra eyâleti Bağdad eyâletine katılarak Hasan Paşa'ya tevcih kılınmıştı.

Her ne hal ise gerek Basra'yı kurtarmak ve gerek Zend Kerim Han ile Ruslar'ın adı geçen ittifakı gailesinden kurtulmak için bu durum hayırlı ve menfaatimize uygun sonuçlanmıştır.

Gelelim Bağdat ve Basra durumuna :

Basra mütesellimi Süleyman Ağa'yı evvelce anlatıldığı gibi Sadık Han alıp Şiraz'a götürmüştü. O zamandan beri göz hapsinde idi. Kendisi uzak görüşlü doğru düşünür, kişiliği ve bilgisiyle İranlılar arasında bile İran büyükleri ile ilişki kurmuştu. Özellikle Zeki Han'la bağları ve hususiyetleri vardı. Anlatıldığı gibi Zeki Han nüfuzunu arttırınca Sadık Han'ın kendine karşı olmasından Basra'dan kendisine bir haber almayacağını açıkça bildiği halde akçayı zekâta saymak kabilinden Basra mütesellimliğini Süleyman Ağa'ya tevcih ettirip Süleyman Ağa ele geçirsin diye mihmandarlarla beraber Basra'ya göndermişti.

Sadık Han ise açıklandığı gibi Basra'yı boşaltıp İran'a dönünce Basra'nın valisiz ve hâkimsiz kaldığı haberi Bağdat'a ulaşınca Hasan Paşa Noman Efendi adında birini Basra mütesellimi edip göndermişti Süleyman Huveyza'ya gelip durumu görünce Basra mütesellimliğinin kendisine tevcih buyurulmasını Hasan Paşa'ya yazıp Basra ileri gelenleriyle konuşup Basra ileri gelenleri Süleyman Ağa'nın Basra'ya gelmesine razı olmuşlardı. Tamr ile aralarında düşmanlık vardı. Tamr Basra'ya gelme-

sin eengel olmuş ve Hasan Paşa'dan da uygun cevap alamamıştı. Huveyza'da oturup bir ara Osmanlı Devleti'ne yazarak Basra'nın kuşatılması sırasında kendisinin can verircesine yaptığı hizmetine mükâfat olmak üzere Basra eyâletinin kendisine tevcih buyurulmasını istemişti.

Bu durumda Müntafık aşiretiyle Hazail aşireti arasında yapılan muharebede Tamr ölünce yerine geçen Müntafık Şeyhi Süveynî ile Süleyman Ağa arasında da eski bir dostluk ve hukuk olduğundan Süveynî, Süleyman Ağa'yı Basra'ya sokup mütesellimliğe yerleştirdi. Ardından Süleyman Ağa'nın İstanbul'a gönderdiği yazılar gereği kendisine vezaret rütbesiyle Basra eyâleti tevcih olunduğunun fermanı İstanbul'dan kendisine gelince Hasan Paşa'nın rehavetinden bahisle Bağdat eyâletinin de kendisine tevcih buyurulmasını Osmanlı Devleti'nden istemişti.

Bu sırada Hasan Paşa'nın evvelce anlatılan yaradılışdaki ağırlığı yüzünden Bağdat içinde ve dışında ortaya çıkan karışıklıkların önünü kestiremiyordu. Halk, kendisinden nefret ediyordu. Bağdat'da bulunuşunu istemediler ve merhum Abdullah Paşa'nın Kethüdası İsmail Ağa'nın başına toplanıp Bağdat'dan kaçırdılar. Hasan Paşa Bağdad'a bağlı Harbo adındaki yere gelerek İstanbul'a bir arîza gönderdi. Şunları yazmıştı:

«İsmail Kethüdâ'nın kötü yaradılışta olduğunu, ahlâkını düzeltmek için bazı memuriyetlerde kullandığını, onu okşamak ve lütûfda kusur etmediğini fakat aklını kaybettiğinden terbiye edilemeyip nihayet Şeker Bayramı ile uğraşırken taarruz ederek çaresiz birkaç adamiyle kaçmağa mecbur olduğunu ve bu eşkiyaya vezaretle Bağdad verilmesinde mahzur olduğunu,» arz ederek bildirdi. Kendisine yeter kuvvet gönderilerek Bağdat'a geriye dönüşünü yalvarıp istida etti.

Durum vükelâ arasında tartışılınca Hasan Paşa'nın Bağdat idaresine yetersizliği açıkça belli olduğundan 1193 yılı sonunda Bağdat eyâleti Basra Valisi Süleyman Paşa'ya istidası gereği tevcih olunup sonra Hasan Paşa'ya da Diyarbekir eyâleti ihsan buyrulmuştu.

Hasan Paşa birkaç ay sonra Diyarbekir'de vefat etmiştir. Süleyman Paşa Bağdat Valisi olunca ilk önce eşkiyanın yok edilmesine çalışarak memleketi idareye muvaffak olmakla Irak bölgesi yine eski haline döndü. Bunun açıklaması ilerki seneler olayları sırasında anlatılacaktır.

RUS ELÇİSİYLE KIRIM'A DAİR GÖRÜŞMELER

Epey zamandan beri Kırım çekişmesinin güzellikle bitirilmesi düşüncesiyle Ruslar'ın İstanbul'da oturan elçisiyle birkaç kez konuşma ve tartışma yapıldıysa da faydası yoktu.

Bundan başka, geçmiş sene ortasında eski Osmanlı ordusu kadısı Müftü Zade Ahmed Efendi de eski Reis-ül Küttâb İbrahim Efendi ve Defteremini Elhac Abdürrazak Bahir Efendi Padişah'ın verdiği ruhsatla

bu işle görevlendirilip birçok yerde Rus elçisiyle toplanıp konuşmuşlarsa da çekişmenin ve mücadelenin ortadan kaldırılması mümkün olmadı. Bundan da bir fayda görülmeyince Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında soğukluk ve açıklık bir kat daha artmıştır.

Lâkin yukarıda anlatıldığı gibi bu mes'elenin sulh ile bitirilmesi Fransa Devleti'nin işi idi. İstanbul'da oturan Fransa elçisi, çok uğraşıp aracılık ettiğinden, onun ısrariyle Osmanlı Devleti tarafından da bir parça yumuşak davranmak ve yakınlık göstermek lâzım geliyordu. Bunun üzerine tekrar Abdürrezak Bahir Efendi tek başına görevlendirildi.

Aynalı Kavak sarayında Rus elçisiyle konuşma başladı. Fransa elçisinin uğraşıp çalışması sonucu, ilk önce Osmanlı Devleti iskelelerinde tutuklu Rus ticaret gemilerinin serbest bırakılmasına, Osmanlı Devleti müsaade ederek yumuşaklık göstermiştir.

SULTAN SÜLEYMAN'IN DOĞUMU

Safer-ül hayrın 28 inci Çarşamba gecesi saat 3'e yakın Padişah sulbünden bir şehzade dünyaya gelip Sultan Süleyman adı verildi.

Bu hususta fıkara ve reaya zarar görüp incinmesin diye özenişlerden kaçınılması ve fakat herkesin Saltanatın devâmına dua etmesi, doğum haberinin yayınlanması ferman buyruldu.

Medreselerde oturan danişmendlerin memnun edilmeleri için de Sadr-ı âzam ve Şeyhülislâm tarafından 40 ar Sadr-ı Rum ile Sadr-ı Anadolu ve Nakip Efendi tarafından 4 er, İstanbul kadısı ve İmam-ı evvel şehriyarı, Müneccimbaşı ve Kehhalbaşı Efendiler tarafından birer mülâzemet yazılmağa ruhsat verildi.

AYNALIKAVAK SENEDİNİN DÜZENLENMESİ

Abdürrazak Bahir Efendi Aynalıkavak'da Rus elçisiyle toplantı yapıp konuşma başlayınca dedikodulu ve çekişme sebebi madedeler bu toplantıda tek tek ayrıntılariyle açıklandı. Sadr-ı âzam ve başka vükelânın reylerinin katılmasiyle bozulup değiştirildi. Çünkü asıl çekişme geçen yılın olaylarında açıklanan düşünce ve davranışa göre Ruslar Şahin Giray'ın «ölünceye kadar» Kırım Han'ı olmasını istiyorlardı. Osmanlı Devleti de ölünceye kadar kelimesinin altında yatan kötülüklerden çekindiği için iki taraf için de ihtimal dahilinde olan «hakiki varisi olmadan vefat» tâbiri bulunarak birkaç ay içinde her iki tarafın kabul edebileceği bir senet düzenlendi.

Bu senet söylendiği gibi Aynalıkavak'da düzenlenmiş ve Kaynarca Anlaşması'nın bazı maddelerinin ayıklanıp temizlenmesinden ibaret olduğundan Aynalıkavak ayaklanması diye meşhur olup bir sureti (12) sayısıyla açıklanır.

İçte ve dışta Osmanlı Devleti'ni sulha götürecek türlü sebepler vardı. Bu senetde o günün gereği Osmanlı Devleti'nin kabul edebileceği şekilde idi. Vükelâ arasında konuşularak Padişah'a arz ile sorulduktan sonra Muharrem'in 10'uncu günü Asafi Sarayı'nda toplantı yapılarak bu senet herkes önünde okunduktan sonra Sadr-ı âzam bütün vezirler ve devlet ileri gelenleriyle ocak ağalarına, Şeyhülislâm Efendi de bütün Sudur ve Mevalî'ye hitaben:

«Bu maddelerde bugün için Şeriat'a aykırı ve Osmanlı kanunlarına ters düşen taraf var mıdır? Tehlike gören açıklasın ve herkes bildiğini söylesin,» diye toplantıda bulunanlara sorup cevap isteyince toplantıda bulunanlar da:

«Bu senet; Kaynarca anlaşmasının karar verilmiş olan maddelerinden bazılarının ayıklanıp temizlenmesinden ibaret olup gerçekte Kırım serbestiyeti ve Şahin Giray'ın hanlığını da onaylıyordu. Ruslar'ın «Özi Kırı» denilen mer'aları Osmanlı Devleti'ne geri verip Eflâk Buğdan hakkında ileri sürdüğü aşırı bazı maddelerden vaz geçmesinden başka Osmanlı Devleti'nin iki yıldır uğraştığı sefer hazırlığından kurtulacağı için bugünün şartlarına uygundur,» dediler.

Bu suretle anlaşmayı yenilemeyi öğdükten sonra düzene koyup bitirmesine memur zata aferin ile Devlet ve Padişah'a âmin dediler.

Sonra Osmanlı Devleti murahhası Bahir Efendi ile Rus elçisi, Tersane-i âmire bahçesinde karşılaşıp Nevruz ayında senetlerini değiştirdiler. Ertesi gün Pazar'dı. Sabah olunca Bahir Efendi, Asafî huzuruna çağırıldı. Kendisine bol yenli en iyi samur kürk giydirildi. Maiyetindeki konuşma kâtibi Beylikçi Seyyid Mehmed Hayri Efendi'ye ve Divan tercümanına birer erkân kürkü giydirip o gün Rus murahhas elçisi Bâb-ı Asafi'ye dâvet olunup süslü bir at gönderilerek iskeleden Çavuşbaşı Ağa karşılayıp merasimle Sadr-ı âzam ile karşılaştı. Sadr-ı âzam tarafından kendisine bir erkân samur kürk, bir donanmış at hediye edildi. Ertesi gün aracı Fransa elçisine de aynı şekilde ikrâm merasimi yapıldı. Böylece anlaşmanın sağlanmasiyle ardından yer yer toplanan ve toplanmakta bulunan askerlere yerinde yurdunda silâhı bırakıp rahat ederek Osmanlı Devleti'nin devamına duâya koyulmaları ilân edildi.

Abdürrazak Bahir Efendi bu hizmetine mükâfat olmak üzere Rebi-ül âhırın 11 inci günü Reis-ül Küttab nasbolunup, kendinden önce Reis-ül Küttab olan Ömer Vahid Efendiye hanesinde oturmak görevi verildi.

RUSYA DEVLETİ'YLE ONAYLANAN SENETLERİN DEĞİŞTİRİLMESİ

Anlatıldığı gibi senetler değiştikten birkaç ay geçince Rusya Devleti tarafından onaylı sened geldi. Cuma-del-ahara'nın 2 nci Pazartesi gü-

nü eski geleneğe göre gümrük emini tarafından hazırlanan 50 kadar üçer çifte ve Çavuşbaşı Ağa'nın yedi çiftesi ile Çavuşbaşı Ağa beraberinde Rus Sefiri Tophane iskelesinden beri tarafa geçirildikten sonra saat 4 de Bâb-ı Âli'ye getirildi. Önce onaylı senedlerin değiştirilmesi Şehzâde Süleyman'ın doğum gününe rastladığından elmas işlemeli bir adet çelenk, bir tulum siyah tilki hediyelerini Rus Sefiri Sadr-ı âzam'a arz ve takdim eyledi.

Sonra Rus sefiri âlâ samur ve oğlu ile 15 nefer maiyeti memurlarına kakum kürkler ile hil'atler giydirdikten sonra Sadr-ı âzam tarafından hazırlanan donanmış at ile geldiği gibi yerine gönderildi.

Sonra Abdürrazak Efendi ile maiyetinde konuşma kâtibi olan Beylikçi Hayri Efendi'ye samur kürkler ve teşrifatçı Müverrih Enveri Efendi'ye kakum kürk giydirildi.

Enveri tarihinde durum böylece anlatılıyor, ama bazı yabancı tarihlerde yazıldığına göre, Katerina, savaş yapmadan Kırım'daki emellerine eriştiği için pek çok memnun olduğundan gerek Padişah'a gerek Osmanlı Devleti ileri gelenlerine pek ağır hediyeler gönderip takdim ettikten başka İstanbul'daki elçisine hizmetine karşılık mükâfat olarak 1000 nefer köleyi içine alan arazi vermiş ve Fransa elçisine de bir âdet nişan ile 55000 rublelik hediye gönderip yılda 6000 ruble maaş bağlayarak hakkındaki şükrân merasimini ifâ etmiştir.

Aslında bu durumdan Katerina'nın memnun olması bellidir. Zira çekişmenin esası Katerina'nın Kırım'ı ele geçirmek için bahane ettiği Şahin Giray'ın yerinde kalması idi.

Kaynarca Anlaşması'nda Kırım'ın bağımsızlığı geçiyordu. Bu ayıklama ve temizlemede ise hakiki han seçilinceye kadar Şahin Giray'ın yerinde kalması maddesi Katerina'nın, karışıklığın çıkarılması için, yazılı şart olmakla muharebesiz bunu ele geçirmesi Ruslar'ı memnun edecek bir şeydir.

Fransa Devleti de bu yolda Katerina'ya çatıp Rusya ile İngiltere arasındaki gerginliği ve devamlı çekişmeleri değiştirerek o da emeline ulaşmıştır.

Kısaca yukarıda anlattığımız gibi gerek Lehistan mes'elesinde gerek Kırım mes'elesinde gün ve zaman Katerina'ya uygun işlemiş ve Avrupa devletlerini istediği gibi kullanmıştı. Onlar da iç muvazeneyi sağlayıp korumak için bu maddeleri başka menfaatlerine üstün tutmaları lâzım iken aralarındaki ayrılık ve düşmanlıkla bu mes'elelerde pek büyük hataları olduğu şüphesizdir.

RUSYA VE AVUSTURYA İLE SULH ANLAŞMASI

1192 yılında Alman prenslerinden Bavyera hükümdarı çocuğu olmadan ölmüştü. Elinde olan toprakların veraseti maddesi için Avusturya

Devleti'yle Alman prensleri bu hususta Nemçe'nin tabii düşmanı olan Rusya Devleti'ne müracaat etmişlerdi. O da devletler arası Alman düzenini gözetmek nâmını ve şânını kazanmak için Nemçe toprakları ve Devleti'nden Bavyera topraklarını ayırmak düşüncesini ileri sürerek bu yolu tutmuş, Nemçe Devleti'yle savaşa kalkışmıştı. Her iki taraf 400.000 kadar askerle savaşa başladıklarından Alman işlerine karışmağa Katerina da kendine ve şanını arttırma vesilesi saydığından ve Şahin Giray maddesinde Nemçe Devleti Osmanlı Devleti'ni Rusya seferine teşvik etmiş olması Katerina'nın içinde ukde olduğundan bu hususda Prusya tarafını tutarak Nemçe Devleti eğer Bavyera topraklarını istiladan vazgeçmez ve Prusya ile sulh anlaşmasına yanaşmazsa üzerine yürüyeceğini ilân etti. Nemçe Devleti bu hususta Fransa ve İngiltere Devleti'nin aracılığını istediğinden konuşma yeri tâyin olunan Nemçe'ye bağlı Tusehein adlı şehirde iki taraf murahhasları toplanıp konuşmaya başladıklarında İstanbul'da Aynalıkavak Anlaşmasının imza olunduğu haberi Tusehein şehrinde olan murahhaslara gelince Nemçeli'ye kuşku geldi. Pek çok isteklerinden vaz geçip hemen Bavyera topraklarından küçük bir yerin kendine verilmesine kanaat edip 1193 yılı Şabanı ortasında hemen böylece sulh anlaşması yapmışlardır.

KIRIM ELÇİLERİNİN GELİŞİ

Tasdikli senetler değiştirildikten sonra çok geçmeksizin Şahin Giray'ın hanlığı Osmanlı Devleti tarafından onaylanıp menşur ve teşrifat göndermek isteğini arz için bir dilekçe ile 5 kişilik Kırım elçileri İstanbul'a gelince Beykoz'da bulunan Sarım Paşa yalısında oturtulup Şaban'ın altıncı günü Asafi huzuruna çağrılıp hil'atler giydirilmiş ve anlaşma gereği Şahin Giray'ın hanlığı onaylanarak menşur ve teşrifat götürmek için tecrübeli, dirayetli birinin Kırım'a gönderilmesi uygun görülerek bu göreve Çavuşbaşı Süleyman Ağa seçilmişti.

Fakat «Divan'da mansab sahibi ileri gelenlerin bu gibi görevle taşraya gönderilmesinin eşi görülmemiştir,» diye Çavuşbaşılıktan azl ile kendisine Mirahur-u evvel pâyesi verildi. Böylece Kırım'a menşur ve teşrifat götürmekle görevlendirildi.

Yerine eskiden Çavuşbaşı olan Darphane-i Âmire emini Ahmed Nazif Efendi yine Çavuşbaşı ve onun yerine de Hocalardan Dâr-üs saâde ağası yazıcı Mehmed Beyefendi Darbhane-i âmire Emini ve kendisinin baş halifesi Hafız Ahmed Efendi yazıcı nasbolunmuştur.

KIRIM'A DAİR YAPILAN GÖRÜŞMELER VE BAŞKA TEDBİRLER

Adı geçen 5 Kırım elçisi, Bucak Tatarları'nın, Abaza ve Çerkezler'in Kırım Han'ı tarafına teslim isteğini içine alan bir yazı vermişlerdi.

Şaban'ın 25 inci günü Kethüda Bey, Defterdar Efendi, Reis Efendi, Defterdar Emini Recai Efendi, Ömer Vahid Efendi, Resmi Ahmed Efendi, Süleyman Feyzi Efendi hazır oldukları halde yapılan toplantıda görüşerek ilk önce Reis Efendi ile Kırım elçileri arasında yapılan görüşme zabtı ile yazılı istekleri ele alınıp okunduktan sonra önce Rus elçisi ile yapılan konuşmanın açıklanmasına başlandı.

Şöyle ki: Bundan önce Rus elçisi bugün Bucak'da bulunan halkın Kırım'a nakillerini açıklayıp ancak:

«Bunların Kırım'a naklinde ve götürülmesinde Osmanlı Devleti'ne göre güçlük olduğundan Kırım'a dâvetlerini bildirir, Han tarafından Yerliğ yani emir yazılması uygun mudur?» diye Reis Efendi'ye söz açıp sorunca O da:

«Bucak Tatarları sefer vaktinde Koban ve Kırım'a göç edip Bucak topraklarından ilişkilerini kestiler. Şimdi Bucak'da bulunanlar Osmanlı Devleti'ne itaati kabul ile Tuna'dan beriye geçmiş olanlardır.

Bu suretle onlara, vatanlarınız terk edin, diye teklif etmek olacak iş değildir. Han'ın yerliği, Osmanlı topraklarında geçmez. Fakat Osmanlı Devleti'nden çıkarılıp Kırım'a gitmek isteyenlere kimse engel olamaz. Bucak'da kalanlarınız bile bundan sonra Osmanlı Devleti hükmündedir. Başka kimsenin hükmü geçmez, açıklaması ayrıca yazılabilir» cevabını verince Rus elçisi de buna razı olmuştu.

Ertesi gün Bucak Tatarları'ndan bir yazılı istek geldi. Osmanlı tabiiyetinden hiç bir türlü ayrılamayacaklarını arz edip bildirmeleriyle: «Bu iş bitti ise de yine bir karşılıklı anlaşma, bunu belirten bir ferman çıkarılmıştı,» diye açıklanıp bildirilince toplantıda bulunanlar Bucak gailesinin böylece bertaraf edildiğini beğenip öğdüler.

Abaza ve Çerkezler'e gelince: Abazalar Kırım Hanları'na tâbi değildiler. Anlaşmada bile: «Biz Abaza kabilesinin, Kırım Hanı'na ve Tatarlar'a tâbi olması mümkün değildir.» diye kesin cevap verildiği ve Çerkez kabileleri anlaşmada gösterilmediği için beri tarafda bulunduklarını iddia kabil ise de baş eğmez ve kavgacı bir kavim olduklarından Kırım Hanları ve Tatar ile yavaş yavaş saldırıp savaştan geri kalmayacakları biliniyordu.

Böylece Kırımlılar, İstanbul'a yazı gönderip: «Size tâbi kabileler bize zarar veriyor. Haklarından gelin» diye bazı teklifata başladılar. Ruslar da araya girerse türlü gaileler çıkaracakları açıkça biliniyordu. Çünkü yazılı istekle gelen Tatarlar'ın karşılıklı konuşmalarından Abaza ve Çerkezler'e ait konuşma selâhiyetleri olmadığı anlaşıldığından «Hemen susup geçirilse bile tekrar cevap isteyerek soruşturacak olursa bundan sonra bu husus da düzene konur» cevabı verilerek belirsiz bırakılsın diye birlikte karar verilmişti. Bu suretle vakit kazanılıp 5 nefer elçi geri dönünce bu gaile de bertaraf edilmiştir.

Fakat bu sırada Süveyş Denizi'nden frenk gemilerinin çoğuklukla gelmeleri ve bir taraftan da Mora eşkiyasının gaileleri büyük devlet adamlarının kafalarına yerleşmiş, zihinlerini tırmalıyordu.

Şöyle ki: Haremeyn-i muhteremeynin emniyet ve âsâyişini korumak için Süveyş Denizi'nde yabancı millet gemileri için Cidde iskelesinden beri geçmek yasak iken yedi sekiz sene önce Mısır kumandanlarından olup Osmanlı Devleti'ne isyan eden ve ölen Ali Bey'in Şeyhülbeledliği sırasında Habeş kıyılarından doğru Süveyş iskelesine gelmiş olan bir İngiliz kaptanı bazı hediyeler arz ederek gemisini Süveyş iskelesine bağlamağa Ali Bey izin verince bunu gören başka frenkler, herkese izin çıktı, diye ardından birkaç gemi ile Süveyş iskelesine gelmeğe başladılar. Ali Bey'den sonra gelen Eb-üz Zeheb de gümrük resminden faydalanmak için bilmemezlikten geliyordu.

Birbirinin ardından frenk gemileri Süveyş iskelesine gelmeğe başlamışlardı. Sonra Süveyş'te bir han yapmağa çalıştıkları haber alınmış ve durum Mekke-i Mükerreme Emiri tarafından yazılıp açıkça bildirilmişti. İstanbul'da oturan İngiliz elçisine söylenince o da İngiltere'ye yazı ile bildirmişti.

1192 yılı Kânunu çıktıktan sonra İngiltere gemilerinden Süveyş Denizi'nde bulunan gemiler mal ve eşyasiyle ele geçirilerek gemicilerin esir edilmesini ve gemilerinin top ve humbara ile batırılmasını yazılı olarak bildirdiği için bütün ümerâ, subaylar ve Mısır âlimlerine hitaben bir ferman-ı âli yazıldı. Yapılan hanın yıkılmasını ve bundan sonra gelen İngiliz gemileri için de İngilizler'in kendi devletleri tarafından engel olmaları ve yakalandıkları takdirde âsi, eşkiya ve korsan kabul edilerek gemileriyle malları ve eşyaları ele geçirilerek kaptan ve gemicilerin hapis ve kalebend edilmeleri emirle bildirildi.

Mora gailesinin savunulması da yukarıda anlatılan Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın büyük çalışmasına bırakıldı.

MORA'NIN DÜZENE KONULMASINDA KAPTAN PAŞA'NIN GÖREVİ

Mora reayasının alış verişi öteden beri kocabaşıları aracılığiyle görülürken bir süreden beri işlerine Arnavutlar girip faizle ve peşin akça vererek reaya'yı kendilerine bağlayıp borçlandırmak bahanesiyle Mora'ya bayağı saldırıp istilâ ederek yaptıkları zulüm ve baskıdan reaya'nın pek çoğu yurdlarından göç edip etrafa perişan yayıldıklarından devlet gelirine sekte gelip memleketin gelirini artırmak için Mora valilerinin besledikleri sekbanları idare edemez oldular. Gerçekten Arnavutlar'ın Mora'dan çıkarılmasına başlanmış ve hattâ birkaç kez yapılan saldırı ve savaşlarda her iki taraftan adamlar ölmüşse de Arnavutlar'ın üste gelmeleri ve hükmetmeleriyle valiler bile ellerinden âciz kalmıştı.

Bunun üzerine bu toprakların âsâyiş ve düzeni Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya özel görev olarak verilince Sadr-ı âzam'ın huzuruna çağrılarak Mora düzeni görevi için hil'at giydirilip 2000 atlı ile maiyetine müderrislerden tâyin olunan müvellâ ve mübaşirle görev yerine yola çıktı.

Kapdan Paşa vekâleti için de Tersane-i âmire Emini Süleyman Feyzi Efendi'ye hil'at giydirildi. Kapdan Paşa Mora'ya gelince bilinen Arnavut eşkiyasının âyan ve ileri gelenlerinin birer yolunu bulup kafalarını keserek Mora'ya yaklaşdıkça ilk önce Arnavut eşkiyasının tegallübüne esir olan Mora Valisi Mehmed Paşa'yı görevinden ayırmıştı. Arnavutlar'ın yerine dönmesini içlerinden üç beş kişiye vekâlet verip halk ile olan dâvalarını devletin tâyin ettiği mübaşir ve müvellâ karşısında görmelerini emir ederek yayınlamıştı. Arnavutlar dinlemeyip topraklarının hükûmet idare yeri olan Trapoliçe etrafını kapatıp engelleyerek savaşa hazır olduklarından Kapdan Paşa maiyetindeki askeri birkaç kol edip üzerlerine varınca birkaç saat muharebeden sonra eşkiya tarafından galibiyet eseri görünmüş iken önce Manya tarafından yollanıp tertiplediği asker yandan vurunca Kapdan Paşa da kahramanca yeniden taarruza kalktı.

Arnavut eşkiyası mağlûp olup bozguna uğradı. 3000 kadarı yakalanıp idam edildi. Kılıç artığı Arnavutlar'ın istekleri uygun görülerek 120.000 kuruşa kesilip sulha bağlandı. Bundan sonra Arnavutlar'dan böyle bir bahane ile Mora'ya giren olursa 750.000 kuruş ve böyle iken halk da başlarından savmakda kayıtsız kalırsa onlar da 150.000 kuruş cerime'ye bağlanmalarına karar verildi. Kapdan Paşa'ya mükâfat olmak üzere kendisine Mora muhasıllığı verildi.

KIŞ OLAYLARI

Rebi-ül ahırın 3 üncü Salı günü gecesi saat 2 de Arabacılar Kârhanesi bölgesinde yangın çıktı. Sabah saat 7 ye kadar sürdü.

Aynı ayın 7 nci günü de uzun süreden beri yüz çevirip bakmayan eski sultanların, yıkılıp sarsılmasını hatıra getirmedikleri Üsküdar'da Kavak Sarayı bazı seyircilerin çakmak kıvılcımından tutuşup yanmıştır. Her ne kadar söndürülmesine çalışıldıysa da fayda vermeyerek tamamı yandı.

Bir süreden beri Dar-üs saade ağası yazıcısı olan Mustafa Paşa'nın kardeş çocuğu Mehmed Efendi'nin yazıcılığı zamanında evkaf mallarının çekip çevrilmesinde toparlanmasında harcanıp yok edilmesi işlerinde iyi sonuç veren hizmetindeki başarısı, Haremeyn'e büyük menfaat sağladığı için bu hizmetine mükâfat olarak yazıcılık yine kendisinde kalmak üzere bu esnada sadır olan hat-tı mümnyûn gereğince Asafi huzurunda Muhasebe-i evvel pâyesi hil'ati giydirildikten sonra Sadr-ı âzam tarafından da bir erkân samur kürk giydirildi.

Cuma-del'ulâ'nın 1 inci günü Sadr-ı Âli Kethüdası Elhac Mustafa Efendi'ye işten el çektirilerek evinde oturması emri verildi. Yerine 1183 tarihinden beri sefer ve hazerde tezkere-i evvel ve sanilik hizmetleriyle emek vermiş, iyi ahlâkıyle ün salmış olan merhum Abdi Efendi'nin yeğeni Elhac Mustafa Efendi, Kethüda-yı Sadr-ı âli nasbolunarak boşalan yerine büyük tezkerecilik hizmeti epey süredir Amedcilik ile büyük hizmeti geçmiş olan Halil Efendi'ye tevcih olundu. Amedi odası mülâzimlerinin müstait ve ileri gelenlerinden bulunan Bekir Efendi de Amedcilik görevi ile silsile-i hacegân içine girdi.

İçel sancağı, İnebahtı muhafızı Sadr-ı sâbık Darendeli Mehmed Paşa'ya tevcih olundu. Trabzon eyâleti, Erzurum Valisi Canikli Elhac Ali Paşa'ya ve Erzurum eyâleti, Ali Paşa'nın oğlu Trabzon Valisi Mikdad Paşa'ya tevcih ile baba ile oğul becayiş edildi.

Bu sırada sarayda doğum yaklaşırken Cuma-del ahara'nın 4 üncü Pazar günü ölü bir şehzade doğmuştur.

Şehzade Sultan Mehmed'in başındaki saçlar uzamış ve tıraş olmak vakti gelmiş olduğundan aynı ayın 5 inci günü Padişah'ın berberbaşısı bu hizmetle şeref duyacağını Sadr-ı âzam'a arz ile bildirince sadaret tarafından şehzadeye bir baş donanmış Midilli takdim ve yanındakilerle berberbaşıya on bir kese akça ile bir samur elbise ve süslü bir at hediye edildi.

Aynı ayın 15 inci Perşembe günü saat 5.30 da iken Destereciler başında berber dükkânından yangın çıkarak etrafa yayılmış, 20 saat kadar sürüp çok zayiat olmuş, pekçok kimseler sokakta kül üzerinde kaldığından yangına uğrayan fukaraya Padişah tarafından büyük yardım yapıldı.

Beş altı gün sonra kalıcılar köşkü bölgesinde de yine gece saat 5 i geçe büyük bir yangın çıkmakla gerek Padişah, gerek vükelâ ve memurlar, yangın yerine giderek söndürmeğe çalıştılarsa da kârgir olmadıkları için yangın sabaha kadar sürdü. Sonra Şaban'ın 2 nci gecesi de Küçük Pazar civarında Allah'ın hikmeti yine böyle büyük bir yangın çıktı.

Kul kethüdası olan Hafız Osman Ağa'nın yeniçeri ağasına yaptığı soğuk davranıştan ötürü yeniçeri ağası ona işten el çektirip sürülmesini istedi. Eski kethüda-i Sadr-ı âli olan Serdarlar kâtibi Mustafa Efendi'nin, bazı kötü hareketleri görüldüğünden, Receb'in 23 üncü günü Osman Ağa Rumeli yakasına, Mustafa Efendi de Midilli adasına sürüldü.

Bundan önce ortaya çıkan yangında Cebecibaşı Süleyman Ağa ile Topçubaşı Karahisari zade Ahmed Bey'in vuku bulan ağır davranışları Yeniçeri ocağına karşı kötü davranışlarına eklenerek ayni ayın 23 üncü günü Akdeniz adalarında birer yere sürüldüler.

Darüssaade ağası olan Beşir Ağa fazla aptal olduğundan, teferruatlı işleri Arap saçına çevirip karma karışık ettiğinden, işine son verilip Mısır'a gönderildi. Yerine, uzun süredir Medine-i Münevvere'de Harem-i Nebevî hizmetinde bulunduktan sonra bu tarafa getirilerek kendisine Padişah Hazinedarı rütbesi verilmiş olan Cevher Ağa Dar-üs saade ağası nasb ve tâyin olundu.

SİLÂHDAR SEYYİD MEHMED PAŞA'NIN SADARETİ VE DİĞER BAZI TEVCİHAT DOĞUM VE BAŞKA OLAYLAR

Yukarılarda anlatıldığı gibi zamanın gereği Kaynarca Anlaşması yapılınca Osmanlı Devleti'nin büyüklüğü ve şanının dayanamayacağı böyle bir ağır yük altından kalkıp bundan kurtulması askeri ve sivil idarenin tanzimiyle eski parlak günlerine ve kuvvetine erişmesine bağlı idi.

Sultan Abdülhamid Han, buna tedbir ve çare olacak bir vezir bulmak için Sadr-ı âzamları sık sık değiştiriyordu. Lâkin Allah'ın hikmeti devletin hasta haline yerleşen fenalık sarı bir hastalık gibi olmakla her kim sadaret işlerine getirildi ise gönle ferahlık verecek bir tedbire muvaffak olamadı. Sadaret makamına gelmeden önce işbilir ve yoluna koyar diye herkesin güvendiği, beğenilen ve meşhur birçok zatlar, sadaret makamına geldikten sonra kusurlu oldular.

Bunun gibi Sadr-ı âzam olan Mehmed Paşa'nın önceki Sekbanbaşılığı ve iki defa Yeniçeri ağalığı zamanında muvaffak olduğu başarılı hizmetleriyle teşekküre değer çalışmalarından dolayı herkes kendisinden Sadaret makamına gelince iyi hizmet ve başarı göstermesini umuyordu.

Sadaret makamına getirilmesi bu sebepleydi. Halbuki Sadr-ı âzam olunca kendisinden umulan başarı eseri görülmediği gibi sadareti zamanında pek çok yangınlar olmuştu. İstanbul'un bayağı dörtte biri yandığı için halk içinde dedikodu arttı.

Üstelik Mehmed Paşa, okuması yazması olmadığından bazı hat-tı hümayûn ve devlet sırları başkalarının ellerine geçerek gizlilik diye bir şey kalmamıştı. Böylece Şaban'ın 8 inci günü Kethüda-yı Bevvabin-i Sultanî Elhac Selim Ağa aracılığı ile kendisinden mühr-ü hümayûn geri alınarak Bozcaada'da oturmasına emir verildi.

Yerine Padişah'ın silâhdarı Seyyid Mehmed Efendi sadaret makamına yükseltildi.

Mehmed Efendi'ye, silâhdarlığından Kara Silâhdar derlerdi. Sadaret makamına geldikten sonra Kara Vezir demekle ün salmıştır. Çünkü bir süredir Padişahın özel hizmetinde kendini işbilir diye tanıtmıştı. Sadaret işlerini ayrıntılarıyle beraber yürüteceği umuluyordu. Bütün işler onun bağımsız ellerine teslim olunabilirdi. Zamanın gereği böyle sözü ge-

çer bir zatın sadaret makamında bulunması da önemli ve gerekli olduğundan Sadr-ı âzam olması için doğrusu idi.

Birinci Hamid Han devrinde olan Sadr-ı âzamlar içinde en fazla sözü geçen ve bağımsız Seyyid Mehmed Paşa olduğuna, sadaretinde çıkan hattı hümayûnlar da delâlet eder. Bu hat-tı hümayûn ekde (13) sayıda yazılıdır.

Şaban'ın 26 ncı günü Padişah'ın bir oğlu daha dünyaya gelerek adına Sultan Mustafa denildi. Üç gün kadar top şenliği yapılması ferman olundu.

Yeniçeri ağası Bekir Ağa'nın başarısızlığından işine son verilip Bursa'da oturmasına emir verildi.

Arası çok geçmeden kendisine mirmiranlık verilerek Kars eyâleti tevcih olundu.

Yerine Özi Kalesi ağası olup Sadr-ı âzam'ın silâhdarlığı sırasında getirilip bulundurulmasına görevli Zorluoğlu kethüdası Süleyman Ağa bu sırada İstanbul'a gelmiş bulunduğundan Yeniçeri Ağası nabsolundu.

Sadr-ı âzam her zaman olduğu gibi Şevval'in 4 ünde tevcihat'a başlayarak çoğu memuru yerlerinde tutarak bazılarına da mansablar vererek memur eyledi. Bunlardan tevkiilik mansabı kardeşi Vezir Seyyid Mustafa Paşa'dan alınıp eski kethüda Mustafa Efendi'ye verildi. Sipâhi ağalığını Elhac Mehmed Esper Ağa'ya, Silâhdar ağalığını genç Halil Ağa'ya ve Ruznamçe-i evvel'i Naili Paşa'nın kardeşi Ebu Bekir Vahdeti Efendi'ye, Baş muhasebeyi Ali Raif Efendi'ye, Tersane emanetini Âtıf zade Ömer Vahid Efendi'ye, Arpa emanetini Selim Sırrı Efendi'ye Anadolu Muhasebesini ise eski Çavuşbaşı Said Efendi'ye tevcih edip hocalardan ve başkalarından bir çoğunu Padişah hediyeleriyle memnun etti. 8 gün sonra büyük vezirler tevcihatına başlanıp sebebsiz yere mansab ve vezirler değiştirip herkesi perişan etmemek için çoğu mansablarında kaldı.

Fakat Canikli Ali Paşa ile oğlu Mikdad Paşa'dan boşalan Trabzon eyâleti Çerkez Hasan Paşa'ya, Erzurum eyâleti Karaman valisi Dağıstanlı Ali Paşa'ya, Bosna eyâleti Aydın muhassılı tevkii Esseyid Mustafa Paşa'ya tevcih olundu. Mora valisi Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın dilekçesine göre Kethüdası Mora muhasılı nasb olunup kendisinin Osmanlı donanması ile İstanbul'a gelmesine izin verildi.

Eski Sadr-ı âzam Darendeli Mehmed Paşa ile eski Sadr-ı âzam Mehmed Paşa'nın isteklerine uyularak Mehmed Paşa'nın vatanında ve sâbık Mehmed Paşa'nın Gelibolu'da emekli olarak oturup vakit geçirmelerine izin verildi ve af edildiler.

Sadr-ı âzam, evraka «Sah» çektiği sırada bazısı kalem kaidelerine, bazısı mirî zabıtlara aykırı olup özellikle mirî maddelerden birinin hem zimmet hem matlûp olmak üzere birbirini tutmayan kayıtları ortaya çık-

makla böyle eski tutumu terk ederek bazı belirtilerin ortaya çıkışiyle iş bilip yararlı olanı hizmette kullanmaktan yahud aç gözlülük ile menfaat arama dâvasına düştüklerinden doğmuş olduğu bilinip açığa çıkmış olduğundan bundan böyle işi bilenine vererek kalemlerin düzenine dikkat edilmesi yolunda şık-kı evvel defterdarına hitaben yeniden şiddetli bir buyrultu yazıldı.

Zilka'de'nin 6 ncı günü Sadr-ı âzam, Es'adabad'a giderek top ve humbara eğitimi yaptırıp subaylara hil'atler giydirmiş ve neferlere 5 er kuruş vererek atış san'atında eğitime askerleri teşvik etmişti. Askeri işleri öne alması Padişah'ın kulağına gelince hoşuna gitmiş olup Padişah tarafından iltifaten bir hat-tı hümayûn ile bir âdet siyah tilki kürk ihsan olunup gönderildi.

ALİ PAŞA'NIN FİRARI

Daha önce Canikli Ali Paşa'ya Kırım seraskerliği verilmiş olup bu ilişki ile birçok mes'uliyetlerine izin verilmiş ve hattâ 18 yaşında oğlu Mikdad Bey'e vezaret verilmiş idi. Kendisinden iyi hizmet beklenirken bir şey göstermeyip başaramadığı, o vakit Kırım'a yedi sekiz bin asker sevk olunması kendisine bildirilmişken bunda da özür dileyip yavaş davrandığı halde asker kuşatmak ve silâhlandırmak bahanesiyle Beyt-ül Mâl'den birçok para alıp iç ettikten başka bu kez Dergâh-ı âli kapucubaşılarından Yüzoklu Cebbar zade Mustafa Bey hakkında olan düşmanlığına binaen Padişah izni olmaksızın üzerine asker göndermesiyle eşkiyalık ve isyan eder oldu. Böylece gerek kendisinin ve gerek oğlu Mikdad Paşa'nın vezaretleriyle kendilerine olan mukataaları geri alınarak başlarının kesılmesi ve getirilmesi toplantıda karar verildiğinden Cebbar zade Mustafa Bey büyük sayıda askerle Şevvâl'in 11 inci günü Canik kazâlarına girdi. Ali Paşa'nın karşı koymaya çıkardığı asker yer yer şaşmaya başladılar. Lâkin kendisi büyük oğlu Mir Battal ile çoluk çocuğunu ve kıymetli eşyasını alıp evini yaktıktan sonra bir gemiye binip Kırım tarafına geçmişti.

Askeri bozulup dağıldığından evlâdlarından ve kendisiyle ilişkisi olanlardan hiçbirisi kurtulamadı. Mallariyle eşyasının ele geçirilmesine memurlar tâyin edildi.

Oğlu Mikdad Paşa'nın vezareti kaldırılıp Bursa'da oturması emredildi. Bazı sual ve cevaplar için İstanbul'a gelmeleri ferman edildi.

Enveri tarihinde böylece yazılıdır. Lâkin Ali Paşa'nın harekâtına isyan gözü ile bakılmasının asıl sebebi şu idi:

Fazla zengin olunca kendisine gurur getirdi. En âdi şey için naz ile yüksünmeğe başlayıp bazı mes'uliyetlerinin gecikmesinden başka devlete karşı olarak şiddetli mektuplar yazmağa cesaret eder olmuştu.

Sivil ve askeri düzene dair bir risale yazıp 1182 yılı seferinde ve eskiden Bağdat Valisi Ömer Paşa'nın katli hususunda yapılan hataları ileri sürerek devlet kanun ve kurallarını suçlayıp vükelânın ayıplarını ortaya döktü. Bu durum ve davranışından devlet büyükleri kırıldıkları için hasmı olan Mustafa Bey'e sonsuz yardım yapıldığından başka Mustafa Bey'le uğraşmaktan vazgeçmesi için kendisine birkaç kez nasihat yollu sadaretten yazı gönderilmişken gereğini yapmamıştı. Bu davranışına isyan gözüyle bakıldı. Mustafa Bey büyük sayıda askerle üzerine devletçe görevlendirildi.

Ali Paşa, bu kez aklını başına toplayıp, gaflet uykusundan ve gururundan sıyrılarak Mustafa Bey'e karşı koyacak olsa besbelli âsi ve eşkiya olacağını anlayarak, yazıldığı gibi Kırım'a kaçtı. Yoksa Ali Paşa derhal otuz kırk bin asker toplayıp karşı koymaya gücü yeter bir tedbirli vezirdi. Bunun üzerine böyle karşı koymayıp da kaçmaya karar vermesi kendisini isyan lekesinden temize çıkarır, akıllı ve ileriyi görür olduğuna kuvvetli bir delildir.

ABDÜRRAZZAK EFENDİ'NİN VEZARETİ VE HAMİD EFENDİ'NİN RİYASETİ

Reis-ül Küttap Abdürrazak Efendi'nin geçmiş hizmetlerine mükâfat olmak üzere Zilkade'nin sonunda kendisine vezaret rütbesiyle Aydın eyâleti tevcih olunup yerine Halil Hamid Efendi getirilerek, Reis-ül Küttap oldu.

Çünkü Hamid Efendi, Beylikçi olan Mustafa Re'fet Efendi'nin bilgisiz ve yetersizliğinden sefer ve hazerde üç sene kadar beylikçilik işlerine bağlı teferruatlı mühim yazışmaları yaptıktan sonra bir süre de Amedcilik hizmetinde bulunduğu halde bir bakıma riyâset etmiş ve ardından büyük tezkerecilik rütbesine erişmişti. Bu suretle Reisliğe hak kazanmış ve ehil olmuştu. Hamid Efendi'den boşalan büyük tezkerecilik de küçük tezkereci bulunan Bekir Paşa zade Ataullah Efendi'ye ve küçük tezkerecilik süvari mukabelesi Mehmed Naifî Efendi'ye ihsan olundu.

Süleyman Faik Efendi'nin ekde yazdığına bakılırsa Abdurrazzak Efendi, Aynalıkavak Sulh Anlaşması konuşmasına memuriyetinden ötürü ikinci reislikde Padişah'ın gözüne girmiş, itibar kazanmış ve o zamanın Sadr-ı âzamı olan Kara Vezir'in de büyük saygı ve itibarına mazhar olarak parlak geleceğini tam en yüksek noktasına getirmişti. Kara Vezir, zamanın nüfûzlu kimselerinden meşhur Ahmed Nazif Efendi'ye, Aydın mansabiyle vezaret tevcihini Sultan Abdülhamid Han'a ağızdan söyleyip gizlice müsaid karşıladığı durumu Abdürrazak Efendi'ye anlatınca bu gibi sırların saklanması o zamanın gereği iken Nazif Efendi'nin ilişkisi sona ermeyip vezareti kızdırdı. Nihayet çarem kalmadı diyerek İstan-

bul'dan çıkmamak için Sadareti tahsil ederse vezaretim de birlik oldun diye beni belâya uğratır düşüncesine kapılarak bu yolda başka çare varken kaderi, gören gözünü bağladı.

Durumu Ahmed Nazif Efendi'ye duyurup bildirdi. Başka türlü yapamazdı. İşin bu hâle gelmesi Nazif Efendi'ye aksettiği gibi karısı âhiretlik hanımı harem-i hümayûn'a gönderip Aydın mansabının başkasına tevcih olunmasını içine alan hat-tı hümayûn ısdar ettirmişti. Sadr-ı âzam da durumu Nazif Efendi'ye aksettirenin Abdürrazak Efendi olduğunu hisseylemiştl.

Böylece sevgisi düşmanlığa çevrilerek Tezkere-i evvel Halil Ahmed kalemiyle Aydın mansabının vezaretle Reis Efendi'ye tevcihi isteği yazılı takriri padişaha yazdırıp reisliği de yazılı takrirle arzetmişti. Böylece padişahın izni alınmış ve kötülük etmek için de karakış bitmeden Reis-ül Küttap Abdürrazak Efendi'ye vezaret hil'atı giydirilmiştir.

Sır açıklamakta her zaman zarar vardır; saklamakta ise türlü menfaatler olduğu herkesçe açıkça bilindiği halde, dostların hatırlarında olsun, sırrı açıklamakta güven yok oluyor. Başkasını kayırmak yahut kötülüğü uzaklaştırmak için işlense bile uğursuzluğuna uğrayıp cezasını çekmek kaçınılmaz sonucudur. Tecrübeli kimseler yanında bilinen bu gerçeği bütün açıklığı ile hatırlatmak için teferruatlı olarak bu işin anlatılmasına girişildi. Belki Reis, bunu saklayıp, iş bittikten sonra o zamanın usulüne göre bazı deliller ileri sürerek kendini temize çıkarmak suretiyle geleceği düşünülen zararlardan kurtulmak kabildi. Uğursuzluk, sırrı öğrenmekle zararı üzerine çekmiştir. **(Fe a'teberu eya ulül ebsar).**

ESKİ ŞEYHÜLİSLÂM MEHMED MOLLA EFENDİ'NİN VEFATI

Eski Şeyhülislâm Şerif zade Mehmed Molla Efendi, aslında ihtiyarlık illeti ile bitkin olup binbir zorlukla secdeye varıp kalkarken hastalanıp Zilhicce'nin 16 ncı cuma gecesi vefat etti. Cenaze namazı Sultan Mehmed camiinde arkası gelmeyen bir cemaatle kılındıktan sonra Eba Eyyüb-ü Ensari civarında defnolundu.

Mevlâna Mehmed Molla Efendi ileri gelen din adamlarından merhum Şerif Efendi'nin kendisini mes'ut eden oğlu fetva sahibi Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin torunu olup 1115 tarihinde doğmuş, 1133 yılında müderris ve 1159 yılında Amid Kadılığı ile din adamları mesleğine girmişti. Bu yolda Bursa ve Mekke pâyeleriyle vekâlet rütbesine erişmiş, 1170 Muharreminde İstanbul Kadısı, 1180 Muharreminde Sadr-ı Anadolu, 1183 yılı Şabanında Sadr-ı Rumeli ve 1187 Cemadel'ahırası başında Şeyhülislâm oldu. Altı yıl kadar azledilmiş olarak oturduktan sonra âzim-i dar-üs selâm oldu.

(1194 SENESİ OLAYLARI)
MOLLA ALİ EFENDİ'NİN VEFATI

Anadolu kazaskerliğinden ayrılmış ilmi damadı Ali Satı Efendi birkaç aydır hasta yatıyordu. Muharremin 6 ncı günü vefat etti.

Merhum Ali Efendi, Mekke pâyelerinden Kizubi kardeşi merhum Mustafa Efendi'nin sulbünden 1110 yılında doğmuş, 1139 yılında Müderris, 1160 yılında Galata Mollası, 1171 yılında Şam Mollası, 1177'de, Mekke-i Mükerreme Kadısı, 1185 yılında İstanbul Kadısı tâyin edilmiş, uzun süre sonra 1190 yılında Sadr-ı Anadolu işine son verildiği sırada Rumeli Kazaskerliğine yaklaşmış ve mülâzim iken Dar-u ukbâ'ya âzim olmuştur.

RUSYA İLE BAZI TİCARET MADDELERİNİN DÜZENLENMESİ

Ruslar'la yapılan Kaynarca Sulh Anlaşması'nda Rus ticaret gemileri bilindiği gibi Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e gelip gitmeleri ve her türlü malları nakl ve Osmanlı Devletinin bütün sularında ticaret yapmaları yazılı ve açıkça belirtilmiş olduğu için Ruslar yasak ve yasak olmayan zahire ve eşyayı gemilerine yükleyip Kefe ve Kırım iskelelerinin, belki de anlaşma şartlarına uyarak Karadeniz kıyılarının türlü zahiresini gemilerine dolduruyordu. Yavaş yavaş Karadeniz'in bütün ürünlerini kendilerine ait sayacakları açıkça görülüyordu.

Bu durum, Osmanlılar'ın karın doyuracağı zahire hususunda büyük ölçüde karışıklık vereceği için ve göz yumulduğu takdirde büyük zararlar açacak bir hal alacağı açık bir iş olup işte ticaret gemileri maddesi konuşmalarında bu gibi güçlükler vardı. Bunun üzerine önce Abdürrazak Paşa'nın Aynalıkavak ayıklama anlaşması için Rusya'ya gittiği günlerde bu maddenin konuşulması uzun sürer diye konuşulduğu bilinen maddelerin altına ticaret işleri bundan sonra konuşulur ve bir kalıba sokulur diye işaret edilip olduğu gibi bırakılmıştı.

Onaylı senetlerin alınıp verilmesinin ardından Ruslar'ın Akdeniz'e geçmek üzere bazı İstanbul zahiresiyle yüklü bir gemisi gelince engel olundu. Rus elçisi, aslında kendilerine verilen sulh anlaşmasında her türlü mal ve eşyanın nakline izinli olduklarının açıkça belli olduğunu iddia ediyordu. Susturulması da mümkün olmadığından o zaman istemeyerek sefine izni hükmü kendisine verildi. Sonra da ileride güçlük çıkar diye bu işin düzene konulması görüşmede ileri bırakılmış olduğundan yine Abdürrazak Paşa'nın Reis-ül Küttaplığı'nın son günlerinde bundan evvelki gemi gibi ona benzer götürülmesi yasak zahireyle dolu iki Moskof gemisi geldi.

Rus sefiri önceki gibi dayatınca iki gemiye yine izin hükümleri verildiği sırada Abdürrazak Efendi Reis-ül Küttaplık'tan ayrıldı. Halefi Halil Hamid Efendi bu durumu Osmanlı Devleti'nin başşehri İstanbul'da zahirenin azalmasiyle halkın rahatı kaçıp çileden çıkmasına ve belkide halk arasında İstanbul yem ve yiyeceği Moskof gemileriyle gözümüz önünde yabancı memleketlere veriliyor. Buna da razı oluyorlar diye nice dedikodular çıkacaktı. Bu durumdaki kuvvetli mahzurları, Sadaret makamına yerinde anlatıp Şeyhülislâm Efendi'ye de duyurup bu hususun düzene konup işin bitirilmesine başlandı.

Gerek Rus elçisine ve gerek mutavassıt olan Fransız elçisine birkaç kez İstanbul zahiresinin yabancılarca alınıp götürülmesi hiçbir yoldan mümkün olmayacaktır diye haber saldılar. Sefine izni hükmü verilen iki geminin tutuklanması ile işe başladılar. Rus elçisi kızgın davranarak «Zahirelerinizi tutuklarsanız doğacak zararı Osmanlı Devleti tanzim eder,» diyerek gemilerinin diledikleri yerlere gitmelerinde ısrar edince kendisine: «Her devlet mülk düzenini kargaşalıktan koruyup muhafaza etmeğe mecburdur. Bu gibi mülk düzeni tartışmasına anlaşmaya karşı davranmış rengi verilmez,» denilerek bu yolda birçok tartışmalar ve çekişmeler olduktan sonra sonunda Fransa elçisi Rus elçisini tutup bundan sonra Rus gemileri kendi toprağının malını getirmeleri ve getirdikleri malın Osmanlı Devleti'ne gereği yoksa verilen takririn anlamına uygun Rus sefirinden bir takrir alınıp yapılacak işlerde kural tutmak üzere anlaşma defterine kaydedilip saklandı. Bu hususun böylece bitirilmesinde birçok faydalar vardır.

Birincisi: Ruslar, anlaşma kesindir diyerek İstanbul'da halkın yiyeceği zahireyi önünden geçirip başka yere götüremezler.

İkincisi: Getirecekleri zahire ve eşya ancak Rus memleketi malı ve mahsulünden başkası olamaz. Osmanlı Devleti tüccar gemilerinin Karadeniz'den getirecekleri zahire ve eşya naklini zamanla kendilerine hasredemezler.

Üçüncüsü: Karadeniz'den Akdeniz'e, gelip geçtiklerinde gemilerin yükünün defteri görülmek şart olmakla gemilerinde her ne türlü mal varsa gerek İstanbul'da alıkonulsun ve gerek alıkonulmasın Osmanlı Devleti'nin bilgisi dahilinde olup harb âletlerinden sayılan malzemeyi geçiremezler.

Dördüncüsü: Takririnde Ruslar, Osmanlı Devleti'nin mülk düzeninde karışıklık yaratacak işte bulunmayacağını açıkça belirttiği için bundan sonra zararlı bir iş teklif ederse mülk düzenimize aykırıdır denilip bu takrir de elimizde bir senet olmuş olur.

Bu durum Enveri tarihinde böylece yazılıdır. Lâkin birçok faydalı maddeler diye saydığı dört işten ikincisi, kıyı ticaretinin bazı Osmanlı top-

rakları kıyılarından bir yerden eşya alıp diğerine nakletmek maddesinin engellenmesi oluyor.

Bu ticaret, kıyılarda her devletin tabaa ve yerlisine ait olduğundan kıyı ticaretine çalışan gemi tayfaları Deniz Kuvvetleri'nin fidanlığı makamında bulunduğundan bunu korumakta hakikaten fayda ve tabaaseverlik düşüncesi vardır.

Ama 3 üncü maddeden gerçekde gümrük muayenesi yapılmıyorsa da o da faydalı sayılır. Yine 4 üncü de faydalıdır. Ama önceki düşünce Osmanlı Devleti için zararlıdır. Zira bir memleketin milli serveti ürünlerinin taşraya çıkıp da karşılığında içeriye akça gitmesi gerekir. Bir devletin sağlam ve kuvvetli olmasının şartı en azından ithalât ve ihracatının muvazeneli olmasıdır.

Bir memleketten dışarıya fazla ürün ve yerli malı çıkarılırsa para ithalı de o nispette olmakla halkının geliri ve serveti ve devletin zenginliği ve sağlamlığı da ona göre olur.

Istanbul'da halkın yiyeceğini düşünüp de İstanbul'u besleyen ziraatçilerle ticaretin gidişini, milli serveti ve devletin zenginliğini düşünmemek ne büyük kusurdur. Onlar Allah'ın kulu değil midir?

İNGİLTERE İLE FRANSA DEVLETLERİNİN SEFERİ VE TARAFSIZ DEVLETLERİN İTTİFAKI

Amerika'da İngiltere elinde olan eyâlet ahalisi, ticaret maddesinden dolayı tâbi oldukları devlet olan İngiltere'den şikâyetle hallerini anlatmak istediklerinde hallerini duyurmalarına kimse kulak asmadı diye devletlerine karşı kırgındılar. Fransızlar bunu fırsat bilip içlerine kargaşalık ve çekememezlik sokup türlü hiyle ve san'atla o yerlerin halkını isyana itmekten geri durmadığı sebebiyle 1187 yılından beri içlerinde bu karışıklık günden güne artarak şiddetlendi. Ardından 1190 tarihinde bu halk açıktan açığa bayrak açarak taşkınlıkla İngiliz tabiiyetinden çıkıp bağımsız bir hükûmet kurmağa elbirliği ile paçaları, kolları sıvadılar.

İngiltere de büyük sayıda donanma ve asker göndererek bunların bastırılmasına kalkıştı ise de Fransızlar da, iyi eğitim görmüş ve yetiştirilmiş subaylar, top ve mühimmat göndererek gizlice yardım ettiği için Amerikalılar'la İngilizler arasında şiddetli savaşlar olduktan sonra Amerikalılar cumhuriyetlerini ilân ettikleri zaman işte bu cumhuriyeti ilk önce tanıyan Fransızlar oldu. Fransızlar onlarla anlaşma yaptığından 1192 yılında Fransa ile İngiltere arasında harp başladı.

İspanya Devleti, öteden beri Fransa ile müttefik olduğundan ve Felemenk Devleti de kendi tüccar gemileri İngilizler'in taarruzuna uğradığından, o da kırgındı. Bu iki devlet de İngiltere aleyhine Fransa Devleti'ne müttefik oldular ve ona katıldılar.

Bu vukuatın tafsilâtı ve Amerika'nın durumunun sonucu bundan sonra anlatılacaktır. Bu gibi deniz savaşları olunca Baltık Denizi kıyılarının ticaretini genişletmek tabii bir iştir. Zira gemi yapılmasına gerekli kereste ve diğer mühimmat, yiyecek oralardan nakloluna gelmiştir. Bunun üzerine Rus İmparatoriçesi Katerina, ticaretini genişletmek için Baltık kıyılarında olan bütün iskelelerden yiyecek ihracına genel izin verdi. Ancak savaşın başlamasından beri Felemenk, Danimarka ve Baltık kıyılarında iskelesi olan bazı Alman hükûmetlerinin gemilerini, Fransa'ya mal götürüyorsunuz diye İngiltere elc geçirmekte idi. Bu aralık Rus bayrağı ile gelip giden bazı gemileri de kimbilir ne götürüyor diye yoklamak üzere İngiliz tersanelerine göndermekte idi.

Böylece bu devletler Katerina'ya müracaat ettiler. Bu durum da Katerina'nın kibir ve gururuna geldiğinden ve bu savaşda Rus ticaretinin genişleyeceği bilindiği için kendi iskelesinden yükle kalkan tüccar gemilerine İngilizler'in taarruz etmesini çekemedi. Böyle tarafsızlık adıyle yeni ortaya çıkardığı bir ittifak şekli düzenine başladı.

Ruslar İsveç ve Danimarka devletleriyle anlaşma yapıp tarafsız oldular. Bu tarafsızlık büyük kuvvet katarak dediğini yapabilsin diye üç devletten biri bilinen sayıda gemi ile kapılıp bu sayıda donanma techiz edip çıkarmak ve içlerinde yasak bir şey olmayan tüccar gemileri İngiltere ve Fransa iskelelerine varıp dönerken kimse tarafından taarruz ettirilmemek savaş yapan devletlerden hangisi taarruz ederse tarafsız devletlerin hepsi birden tüccar gemisine taarruz edip intikamını almak üzere bilinen şartları içine alan, **«Tarafsız'ın Savaşı»** adıyle bir anlaşma yaptılar.

Rusya İmparatoriçesi şimdiye kadar görülmemiş bir deyimle bu ittifakı düzenleyip ticaret işlerinin koruyucusu olmak üzere bunu kendisi yaratmış gibi öğünerek yayınladı. Halbuki bu hususu kendisine Petersburg'da oturan İsveç ve Danimarka elçileri yakınlık göstererek arzedip anlatmışlardı. Onların işe başlaması bile, Petersburg'da oturan Fransız elçisinin uydurması bir şeydi.

Bu ittifakı düzene koymadan önce Petersburg'da oturan İngiliz elçisi duyup gerçekten kalkmasına pek çok çalıştı ise de Fransa elçisinin kurnazlığı ve düzeni ona galip gelerek yazıldığı gibi **Tarafsızın İttifakı** düzenlendi. Bundan ötürü İngiltere ile Rusya arasına gerginlik ve soğukluk girdi. Fransa bu suretle meramına erişti.

SAVAŞDA BULUNAN FRANSA VE İNGİLTERE DEVLETLERİNE OSMANLI DEVLETİ TARAFINDAN VERİLEN TAKRİR

1159 yılında Avrupa içinde ortaya çıkan Umumî Harb sırasında savaşan iki devletin savaş gemileri, Osmanlı Devleti sularında birbirine ta-

arruz ettikleri vakit Mora'nın nihayetinden Girit körfezinin Batı tarafından doğru Mısır'ın batısına kadar bir hat göze alınacaktır. Bu hattın içinde her devletin tüccar gemileri emniyet içinde ticaretini yapacaktır. Birbirlerine taarruz etmeyeceklerdir. Bunun tersine hareket edenler olursa gemileri ele geçirilip kaptanları hapsolunacaktır. Harb eden iki devletin gemilerine kim eşya yüklemek isterse kanun yolu ile yazılıp defter olunup konsoloslardan sened alınmadıkça gemilerine bir şey konulmaması maddelerine düzene bağlanarak İstanbul'da oturan elçileri birer takrirle bildirildi.

Bu kez Fransa ve İngiltere arasında yapılan savaştan dolayı da geçen sene kendi elçilerinin yardımiyle eski kurallara uyulmasını belirten Osmanlı donanması başbuğuna hitaben Emr-i âli çıkarıldı. Lâkin savaşan bu iki devletin gemileri konulan şartlara uymayarak birbirlerine tesadüf ettikleri yerlerde hücum ettiklerinden her biri kendi tüccar gemilerini sokup kale topları altında, ada ve limanlarda ve boğazlardan birkaç mil açıklarda muharebeye başladılar.

Osmanlı Devleti ve başka tarafsız devletlerin tüccar gemilerini de buldukları yerde, sizde Fransız veya İngiliz malı var diye, yoklamak bahanesiyle durdurup tutuklamaya ve geciktirmeye başladılar.

Tarafsız devletler de, kendi tüccarını korumak için Osmanlı Devleti sularına birer harp gemisi soktular. Bu suretle Osmanlı Devleti suları savaş yeri halini aldı.

Bunun üzerine eski kurallara göre davranıp Osmanlı sularında birbirine taarruz eden gemiler olursa bundan böyle engel olunacağı Kaptan Paşa'ya ve başka duyurulması gerekenlere emirle bildirildi. Bunu açıklayan birer takrir de İngiltere ve Fransız elçilerine verildi.

ERMENİ PATRİKİ'NE İŞDEN EL ÇEKTİRİLMESİ DURUMU

1192 yılı olaylarında anlatıldığı üzere Ermeniler'den Katolik mezhebine yaklaşanlara Ermeni Patrik Zakerya, Piskopos izinli olması ve gerekli görevi gereği engel oluyordu. Gerçekte bu davranışı, reayanın parçalanıp böyle bir yola girişmesinden onları korumak ve yardım idi. Ancak bu hususta gereğinden aşırı sert davranıyordu. Hattâ Katolikliğin kokusunu duysa o reaya'nın gömülmesine engel olup ölülerinin kokmasına sebep olacak duruma giriyordu.

Avrupa'ya gidip gelenlere engel olmak için pek ileri giderdi. Böylece fazla ileri gitmesi bazı kötülüklere sebep olduğu için yabancıların şikâyeti başladı.

Şöyle ki: Bundan önce Nemçe Başvekili'nden bir mektup geldi. İçinde ortada sallantıda kalan Katolik maddesinden bahsediyordu.

Ermeni Patriki, bizim Triyeste adlı iskelemize gelip gitmekten tüccarı men ediyor, işine son verip cezalandırılmasını istiyoruz diye yazılıp bildirilince o vakit İstanbul'a gelecek Nemçe elçisinin gelişinde konuşulur diye geri bırakılarak cevap yazıldı.

Sonra Abdürrazak Paşa'nın başkanlığında İstanbul'a gelen Nemçe elçisi konuşma yapmıştı. Ermeni Patriki'nin işine son verilmesini Nemçe Devleti'nin istediğini anlatıp bu hususta ısrar edeceğini anlayışla karşılayın diye açıkladı. Abdürrazak Paşa da Patrik'in bu yönden ticarete karışıklık ve sarsıntı verecek hareketi varsa araştırmaya muhtacız diye cevap vermişti.

O vakitten beri Nemçe baş tercümanı iki günde bir Reis-ül Küttap'a, «gâh bu maddeyi anlaşma şartlariyle isteriz, gâh dost olarak isteriz» diye gelip gitmekten geri kalmıyordu. Reis Efendi de:

«Sizin bu isteğiniz hiçbir şekilde anlaşmaya uymaz. Ermeni Patrik'i bu kadar bin reayayı dini bakımdan yönetir. Yabancı isteği ile işine son verilmesi, idarî işlerimize ve reaya yaşayışına sarsıntı verir bir gerçektir. Bir dost devlet ise, diğer dost devletin memleket düzenine sarsıntı ve karışıklık verecek yolu tutmaz. Teklif de etmez,» dedikçe Nemçe elçisi:

«Devletim, bunu ister, daimi bunu emir ve tenbih eder,» diye önceki tutumunu birkaç kez tekrar etti.

Durum birkaç defa Vükelâ Meclisinde açıklanarak, «Nemçe elçisi eğer bu durumu Viyana'ya yazarsa ve bu yolda Başvekilleri'nden ısrarını bildirir bir kâğıd gelirse o vakit «ihtilâf çıkmasın diye Patrik'i azledelim» denilir ise de, Osmanlı Devleti, Patrik'i mecburen işinden uzaklaştırdı diye etrafa haberler yayılırsa bu, kötü örnek olur. Bundan sonra başka devletler, özellikle reayamızın ve kiliselerinin işlerine el atmağa vesile arayan Rus Devleti, bu gibi özel işlere karışır. Diğer taraftan da tutuk ve şuursuz davranıp Nemçe hatırı için Ermeni Patriği'ni azlettinizdi diye söylenip kötülüklerin gelişeceği açıkça belli bir işdir. Böyle olunca bu aralık Katolik mezhebine giren Ermeniler'in ileri gelenlerinden birkaç kişiyi ele geçirip cezasının verilmesi, Patrik'e de «Sen Padişah tarafından aldığın güvençle yaptığın görevde milletin işini yapmakta kusurlu ve gevşek davranışından reaya işleri karıştı. Bu yolda birçok Ermeniler Katolik mezhebine girdi,» denilerek işine son verilmesi ile gailenin ortadan kalkması uygun mudur? Yoksa bu işi Osmanlı Devleti'ne Nemçe Devleti nasıl teklif edebilir? Bu olur iş midir?» diye Fransa elçisine hafifçe haber gönderildi. O da işin doğrusu uygun değildir, diye kendi düşüncesine göre Nemçe elçisine yazdı ve anlattı. Viyana'da olan Fransa elçisine de yazıp ondan bir haber gelinceye dek geciktirmek gerekir mi diye iki yoldan birinin üstün tutulmasında epeyce konuşulup tartışıldıktan sonra nihayet birinci tutum öne alındı:

Nemçeliler'in bilinen, denenmiş ısrarlı davranışlarına bakılırsa, ısrarı öne süren bir kâğıt göndermeleri galip bir ihtimaldi. Onların ısrarları üzerine Patrik'in işine son verilmesi zararlıdır.

Bunun üzerine Reis Efendi'nin şuurlu karşı koymasiyle Nemçe elçisi Patrik'i azlettiremediği için yanıp yakılırken birkaç gün sonra anlatıldığı gibi Katolik mezhebine girenlerden birkaçı cezalandırıldı. Ardından Patrik de bu hususda gevşek davrandı bahanesiyle işine son verilip ayrılması doğru olur denilerek böylece Ermeni Patriği'nin azli karara bağlandı. Bir süre sonra işine son verildi, Bursa'ya sürülerek yerine Bursa Metropolidi Avanes rahip, Ermeni Patriği nasbolundu. Lâkin Avanes Patrik de bütün bütün kendinden önce gelenin tersine bu yolda pek gevşek davranıldığından milletiyle anlaşamayıp Ermeniler üzerine hücum ederek Patriklik'ten attılar. Böylece bir yıla varmadan işine son verildi ve yerine Piskopos Zakerya Bursa'dan getirilip yine Ermeni Patrik'i nasb ve tâyin edildi.

KIŞ OLAYLARI

Yine Sadr-ı âzam 1194 yılı başlangıcında selâtin camileri imaretlerine epeyce birşey zam ederek emeklerini Has-sı Şahiye değiştirecek hayırlı anılıp duaya mazhar oldular. Sadaret makamına geldiklerinden beri geceyi gündüze katıp sadaretin görülecek ve sorulacak büyük işlerini başarmağa çalıştığı için padişahın hayırlı duasına nail olmakta idi.

Hattâ bu ortamda eski geleneğe göre mevacib çıkarmak için Divan toplantısında kendisine gayet okşayıcı bir dille bir hat-tı hümayûn çıkarıldı.

Rebi-ül evvelin 14 üncü günü Padişah sulbünden bir kızı herkesin gözü önünde beşiğe konup Rabia Sultan adı konuldu. Böylece Padişah'ın merhum muhterem annelerinin adı anıldı. Üç gün top şenliği ile mutluluk merasimi yapıldı. Lâkin Rabia Sultan yaşamayıp 69 gün sonra vefat etti. Receb'in 7 nci gecesi de Ayn-ı Şah Sultan doğdu; ancak yirmi gün yaşadıktan sonra vefat etti.

Teşrifati tarih yazarı Enverî Efendi'nin tertib etmekte olduğu tarihin bir cildi bu esnada sona ermekle Padişah'a arz olundu. Sadr-ı âzam tarafından yazılan takririn üst tarafına:

«Benim vezir-i mahlesim hâlâ teşrifatçı efendinin bu defa tertip eylediği tarih, gayet makbul-ü hümayûnum olmağla bu hizmeti mukabili iki bin beş yüz kuruş ihsan-ı hümayûnum olmuştur. Cenab-ı Hak Devlet-i âliyyeme sadakat eden rical kullarını iki cihanda aziz ve muhterem eyleye, âmin» diye hat'tı hümayûn çıkarılmıştır.

Birkaç yıldan beri Mısır'da türeyen mütegallibe[illegible]ndanla[illegible] hazinesinin İstanbul'a gönderilmesine karşı koyuldu[illegible]n başl[illegible]

lan dünyaya doymazlıklarından, her sene Haremeyn-i Şerifeyn'e gönderile gelen buğday ve yiyecek zahireyi yabancılara sattıklarından, Haremeyn halkı kıtlıktan yüce Halifelik katına şikâyette bulunduklarından adı geçen Mısır kumandanlarının cezalarının tertibi Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya tevcih buyuruldu.

Osmanlı donanması, bu yıl da mutad zamandan önce Hızır ayına bir ay varken Tersane-i âmireden çıkarıldı.

Duyurulduğuna göre Mısır kumandanları, Kapdan Paşa'nın İskenderiye'ye geleceğini işittikleri anda onun kahraman davranışından dehşete kapılıp Mısır hazinesini derhal İstanbul'a gönderip Haremeyn yiyeceğini de bundan sonra vaktinde gönderip geciktirmeyeceklerini bildirir «ocağınıza sığındık» gibilerden yalvaran mektuplar göndermişler, yine Kapdan Paşa'nın Mısır'a geleceği korkusundan kurtulamayarak kıymetli eşyalarını uzak yerlere kaçırarak firar hazırlığına başlamışlardı.

Mirgün oğlu yalısı civarında bir camii şerif binasına Padişah iradesi çıkınca derhal temeli atıldı. Sekiz ay içinde bitmiştir.

Padişah'ın o ferah yerlere böylece rağbeti herkes tarafından görülünce yavaş yavaş fırın, hamam, değirmen, dükkân ve yalılar yapılarak az zaman içinde gelişmiştir.

Dergâh-ı âli gediklilerinden Zaim Mustafa Ağa bundan önce Kırım canibi seraskerinin ordusuna Defterdar nasbolunmuştu. Gerek o hizmetine, gerek Canik bölgesinin oldu bittisine bağlı bazı sorgu ve alınacak cevap bakımından İstanbul'a gelmesi için kendisine hitaben birkaç kez Evamir-i âliyye çıkmışken kabul edip baş eğmedikten başka bundan önce Padişah'ın gazabına uğrayıp Kırım'a kaçan Canikli Ali Paşa ile birlik diye adı çıktığından sadaret çukadarı yollanıp İstanbul'a tutuklanıp getirildi.

Durumu teftiş olununca söylenen kabahatlerden başka daha nice kötülükleri haber alınınca derhal başı kesildi. Lâkin hakkında fetva alınıp da kanun tatbikatı yapılmadan hemen siyaset meydanında başı kesildiğinden halk içinde dedikodu çıktı. Kimisi: «aslında vücudunun ortadan kalkması gerekti,» kimisi: «bu hususlarda kabahati yoktu.» Kimisi «asla suçu yoktu. Lâkin Sadr-ı âzam üstünlüğünü ve şiddetini göstermek için haksız yere biçarenin boynunu vurup kendi âhiretini viran etti,» derlerdi.

Bilfiil maliye tezkerecisi olan sabık yazıcı Ahmed Efendi aslında yazıcılığı sırasında haddinden büyük işlere karıştığından ötürü yukarıda anlatıldığı gibi Sadr-ı âzam'ın Enderun-u hümayûn'da bulunduğu vakit işine son verilip İzmir'e sürüldükten sonra Sürre Emini tâyin olunmuştu. Bunun üzerine kendini toplamak lâzım gelirken sonradan Maliye tez-

kerecisi olunca yine eski davranışını tutup sahilhanesini toplantı yeri, kendisini de günün adamı sandığından İstanbul'dan çıkarılarak eziyet olsun, acı çeksin diye Mirmiranlık ile Alaiye sancağı tevcih olundu.

Büyük tezkereci olan Bekir Paşa zade Ataullah Beyefendi'nin ileri geri ve alaylı sözlere ve konuşmalara çok istekli oluşu ve bir takım işsiz güçsüzlerle düşüp kalkmasından dolayı işine son verilmek lâzım geldiği halde Sadaret mektupçusu Namık Efendi'nin de geçmiş hizmetine mükâfat olmak üzere bir yüksek hizmete kayırılması vaad edilmiş olmakla Ataullah Beyefendi büyük tezkerecilikten azl ile Mısır cizyesi ve Darbhanesi görevi ile Mısır'a gönderildi. Boşalan Büyük Tezkerecilik, Namık Efendi'ye tevcih olundu.

Mültezimler güruhundan Hacı Noman, Çorlu bölgesinde bazı mahalleleri yıldan yıla mukataa sahiplerinden kendine alıp iltizâm ederek servet toplanmış olup İstanbul'dan gayri yere zahire satmak yasakken gözü doymadığından bu yasak işe cesaret ettiği duyularak sadaret tarafından cezasının tertip olunacağını işitince derhal İstanbul'a gelip bazı yerlere sığınmağa başladığından Sadr-ı âzam bir kat daha kızarak derhal tutturup başkalarına ibret olsun diye Bâb-ı hümayûn yakınında başını kestirdi.

Kul kethüdası Mehmed Ağa'nın ocağ-ı âmire usûlüne aykırı davranışı görüldüğünden Yeniçeri ağasının arz edip hakkındaki isteği üzerine işine son verilip sürüldü; yerine Zağarcı ve Mazhar Mehmed Ağa iyi geliştiği için istidadı görülerek Seksoncu başı nasbolundu.

Silâhdar-ı Şehriyarî Mustafa Ağa kendisine vezaretle Selânik eyâleti tevcih edilerek Enderun-u Hümayûn'dan çıkarılıp yerine Sadr-ı âzam'ın kardeşi olan Hazine-i Hümayûn kethüdası Halil Ağa Silâhdar-ı Şehriyari oldu.

Şevval'in 9 uncu Pazar gecesi saat 7 de iken Nişancı tarafında yangın çıktı. Padişah, Sadr-ı âzam ile orada bulundu. Güneş doğarken yangın bastırıldı. Herkes yerlerine döndükten sonra çok geçmeden Cibali tarafında bir büyük yangın çıktı. Akşam üzeri söndürülerek henüz görevlilerin evlerine dönüp istirahat ettikleri esnada gece saat ikide iken Yeniçeri kışlalarında yangın çıktı, beş altı kışla yandı.

Sadaret kethüdası Elhac Mustafa Efendi Şevval'in 3 üncü günü azl edildi. Yerine Reis-ül Küttap Halil Hamid Efendi Sadr-ı âli kethüdası oldu. Onun yerine Defter Emini Süleyman Feyzi Efendi Reis-ül Küttap nasb ve tâyin buyruldu. Boşalan Defter Emaneti de önce Defter emanetinden ayrılıp da durumu bozulan Hasan Efendi'ye merhamet edilerek ihsan olundu.

EFLÂK VE BUĞDAN'DA RUSYA TARAFINDAN KONSOLOS NASBI ÇEKİŞMESİ

Kaynarca Anlaşması'nda Ruslar'ın uygun görecekleri yerlere konsolos nasbetmeleri yetkileri açık olup anlaşma sıkışık bir zamanda yapıldığından söz ve deyimlere dikkat edilememişti. Aradan Aynalıkavak Anlaşması'yla bu kelimelerin altında yatan toprak bütünlüğüne değinen mahzurlar hatırlanmıştı. Ruslar'ın ise bu gibi ipuçlarını kaçırdığı yoktu.

Bundan yedi sekiz ay önce Halil Hamid Efendi'nin başkanlığında Rus elçisiyle Eflâk Buğdan memleketlerine gelecek Rus tüccarları üzerine birer konsolos nasbolunmasına dair bir kıt'a takrir verdi. Eflâk Buğdan'a Ruslar'ın konsolos nasbetmesi Eflâk Buğdan'a birer nâzır nasbetmiş gibi halkın zihnini kurcalayacak ve bir takım yorumlara sebep olarak toprak bütünlüğüne zararlı olacaktı.

Böylece Halil Efendi, Rus elçisine, Eflâk ve Buğdan'a konsolos tâyin etmenin kötülüklerini tek tek açıklayıp anlatarak bu yolda Rus elçisine bir takrir verildi. Rus elçisi durumu devleti tarafına yazılmıştı. Beklediği cevab devletinden gelince Reis-ül Küttap Süleyman Feyzi Efendi ile yapılan görüşmede Rusya'nın konsolos nasbından hiç bir suretle vaz geçmeyeceğini anlatarak her halde anlaşma hükümlerine uyularak Eflâk, Buğdan ve Bucak'a konsolos nasbını iddia etti.

Bunun üzerine pek çok konuşmalar geçtikten sonra Süleyman Feyzi Efendi sonradan anlaşma sözü üzerinde durarak:

Âmme-i Mevazi tâbiri ile istediğiniz yerlerde, Fransa ve İngiltere'nin konsolosları nerede varsa orada, Ruslar'ın ticaretine yer verilir, demektir. Esas ve ölçü budur. Zira Eflâk, Buğdan memleketlerinin serbestliği yazılı olan yerlerde Eflâk Buğdan'a bağlı olan işlerin hepsi yazılmış, fakat konsolos konulmasına dair ne yazılı bir kayd bulunup ne de ileride düşünülecek şekli olmadığından, **Âmme-i Mevazi** tâbiri, Eflâk Buğdan'a yorumlanamaz. Bu sözün altında, başka yabancı devletlerin konsolos bulundurdukları yer kastı bulunup bu yerlerde Rusya da konsolos bulundurabilir demektir.

Bu yüzden Eflâk ve Buğdan'da Ruslar'ın konsolos bulundurmağa hakları yoktur.

Zira Eflâk ve Buğdan'da bir devlet tarafından konsolos nasbolunduğu görülmüş değildir.

Kaldı ki, konsolos, valisi ve şer'i hâkimi olan yerleşme yerlerine mahsustur.» diye açıkladı.

Süleyman Efendi'nin bu cevabiyle susup kabul etmesi gerekirken ısrar ve inat yolunu tutunca bunun üzerine birçok toplantı yapılıp durum görüşüldü. Rus elçisine bir türlü kabul ettirilemeyince Süleyman Feyzi efendi sonunda:

«Rus Devleti'nin bu maddede hakkı yoktur. Ancak hatırına uyarak Eflâk, Buğdan'da olan tüccarına nezarete elverir belirli bir yer gösterilerek orada konsolos kabul edebilir. O da vali ve şer'i hâkimi olan yer olmalıdır. Zira Osmanlı Devleti'nin bütün işleri kanuna bağlıdır.

Vali ve hâkim'den uzak yerde konsolos bulundurmak, mülk düzenimize ve kanuna aykırıdır» diyerek sözü kapattı.

Eflâk, Buğdan ve Bucak'dan başka yerde konsolos bulundurmasiyle buna bir karar verilmesi önce Fransa elçisine de söylenmiş olan onun aracılığı ile Silistre'de bir Rus konsolosu bulundurulmasına karar verilerek Zilhicce sonunda senet yazılıp mühürlendi. Bu işe son verildi.

Anlaşmada **Amme-i Mevazi** tâbiri açık iken işin böyle güzelce bitmesi Reis Efendi'nin devlet işlerinde bilgi ve maharetine yorumlanarak öğülmüş ve alkışlanmıştır.

BAZI MORA OLAYLARI

Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın Mora'da olan Manya bölgesine zorla girdiği haberi bu sırada ulaşınca herkes sevindi. Manyalı'lar gayet hiyleci olup 1127, tarihinde Serdar-ı Ekrem Şehid Ali Paşa Mora'nın Sarp kalelerini ele geçirince Manya halkı bağlıyız deyip Serdar'ın kuvvet ve şiddetinden kurtulup yine isyan etmekte ayak dirediler.

Geçen yıl Kapdan Paşa o tarafa gidince o da rehin alıp işi düzene kalkışmıştı. Kısaca bu ana kadar Manya'ya savaşarak girildiği görülmüş değildi. Kaptan Paşa'nın bu hizmeti, yaptığı diğer savaşlara eklenerek halk dilinde hayırla anıldı.

IRAK HABERLERİ

Geçen yıl kendisine Basra ve ardından Bağdat eyâleti tevcih olunan Süleyman Paşa, Basra işlerini düzene koyduktan sonra bu 1194 yılı Rebiül evvelinde Basra'dan hareket edip aşiret ve kabileleri disipline koyma sebeblerini tertip ederek yavaş yürüyüşle Kerbelâ üzerinden iki ayda Bağdad'a vasıl oldu. Selefi Hasan Paşa zamanında çıkarak Dicle'nin kuzey bölgesini ele geçiren Mehmed Halil oğlu ile Mehmet Kâhya'nın cemiyetlerini dağıtmadıkça Bağdad içine girmemeği tasarlamış olduğundan birkaç gün çadırda kaldıktan sonra Bağdad'a dokuz saat mesafede Diyale kenarına vardı.

Nehir üzerine köprü kurup öte yakaya geçtiği zaman mevcud kuvveti 4000 kadar süvariden ibaretti. Âsilerin kalabalığı 1000 den fazla olduğu halde Allah'a sığınıp üzerlerine taarruz ederek savaşa koyulmadan çoğunu öldürüp geri kalanını perişan etti.

Mehmet Halil oğlu da birçok baş kaldıranlariyle beraber öldü. Mehmed Kâhya da birkaç atlısiyle kaçarak İran tarafına gitmiştir. Süleyman Paşa, toplanan âsileri perişan ederek Bağdad dışında emniyet ve âsayişi yerine getirdikten sonra Ramazan ayının başında Bağdad'a gelip eyâlet işlerini itina ile düzene koyduğu haberi İstanbul'a gelince hudutsuz sevinç yaratmıştır.

MELİBAR ELÇİSİNİN GELİŞİ

Melibar hâkimi merhum Ali Raca'nın kız kardeşi ve şimdi Melibar hâkimi olan (Bibi) Sultan tarafından bu kez bir elçi çıka geldi. Cuma'del-evvelin 3 üncü günü Asafi huzuruna girerek Padişah'a verilmek üzere sandık içinde getirdiği fağfur eşya, tülbend gibi hediyelerini takdim eyledi.

Önceki gibi bu kez gelişi de Melibar etrafında olan düşmanların saldırısına karşı yardım isteği düşüncesiyle idi. Ancak oranın buraya çok uzak ve düşmanları da İngilizlerle Portekizliler olduğundan bundan sonra kendilerine taarruz edilmeyerek rahat hayatlarını bozmayacak hususların ele alınması gereği İngiltere Devleti'ne yazılarak tavsiye olunduğunu bildirir. Padişah mektubu (nâme-i hümâyûn) ile getirdikleri hediyelere karşılık Padişah tarafından tertip buyurulan hediyeler Zilkade'nin 5 inci günü Melibar elçisine teslim edildi. 13 kese yolluk verilerek kendi diyarlarına geri gönderdiler.

1190 yılı olayları sırasında bu maddeye dair bazı ayrıntılar yazılmış olduğundan tekrara hacet yoktur. Şu kadar var ki, koyunu kurda emanet ve tavsiye etmek gibi bir durum da yazdıklarımıza eklenmelidir.

BUHARA ELÇİSİNİN GELİŞİ

1189 yılında Osmanlı Devleti tarafından, Rusya'ya büyükelçi tâyin buyurulan Abdülkerim Efendi'nin Rusya'ya gelişi Buhara elçisinin o tarafa varışına rastlamıştı. Orada tanınmış olmalariyle Buhara elçisi Osmanlı Devleti'ne Molla Bedi' adlı bir adamiyle bir kıt'a mektup göndermişti.

O vakit Ruslar'la yapılması ele alınan sulh anlaşması henüz bir sonuca bağlanmadığından Buhara topraklarında olan âlimler, ileri gelen kişiler, duası makbul şeyhlerden hayırlı duaları için Padişah tarafından Buhara Hanı olan Seyyid Mehmed Gazi Han'a bir nâme-i hümâyûn gönderildi.

Bunun üzerine Buhara Han'ı da gelenlerin başında kumandanlarından Mehmed Ernazar adlı zâtı büyükelçi ve oğlu Mehmed Şerifi ikinci elçi tâyin etmekle 30 nefer adamlariyle yollarına rastlayan ihtilâl diyarı

İran yolunu bırakıp Hazer Denizi'nden Rus sınırına geçip bir ay oralarda tutulduktan sonra Kırım'a geçip oradan da denizden İstanbul'a geldiklerinde Müslüman oldukları için fevkalâde ihtirâm merasimi icra olunduktan sonra Sadr-ı âzam ile görüştüler. Getirmiş oldukları Mushaf-ı Şerif ve mücevherli kılıç, şal ve çatarı, iki ibrik, üç kâse, iki çay zarfı hediyelerini takdim ve teslim ettiler. Gerek elçiye gerek oğluna bol yenli sincab kürk ve sekiz on nefer adamlarına hil'atler giydirildi.

AMMAN HÂKİMİ'NDEN GELEN MEKTUP

Uzun süreden beri Amman hâkimi olan Mehmed bin Sait Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlılığını belirtip ispat etmekten geri durmayıp bu karşılıksız doğru davranışı ve niyetinin büyük ifadesi olarak önce Bağdat Valisi Ömer Paşa'nın kendisine bilgi verip açıklaması üzerine Basra'nın muhafazası işinde birçok gemi ile oğlu Emir Hilâl'i göndermişti. Ancak ardından Bağdad Valisi olan Mustafa Paşa'nın garip davranışından dolayı Emir Hilâl küsüp kızarak geri dönmüş olduğunu belirten ve o vakit gelen bir bağlılık mektubuna cevab olarak bu durum Bağdad Valisi Mustafa Paşa'nın idamına sebep olmuştur. Bundan sonra Basra'nın kurtarılmasına Bağdat Valisi Abdullah Paşa ile haberleşip yardımda bulunması için 1191 Recebi ortasında Amman hâkimine nâme-i hümayûn gereği sadaretten bir mektup gönderilmişti. Sonra Zend Kerim Han'ın ölümünü ve Acemler'den intikam alınak için yararlı hizmetlere girişeceğini bildirir. Amman hâkiminden bir bildiri geldiği zaman Zend Kerim Han'ın ölümü ile önceleri İranlılar ile yapılan sulh anlaşması geçerli tutularak af ile muamele olduğu ve bundan eğer İranlılar'dan anlaşmağa aykırı bir hareket çıkarsa intikama başlanacağı anlatılarak bundan böyle de Bağdat Vâlisiyle birliğe uyması için tekrar Amman hâkimine ferman nâme-i hümayûn ve sadaret mektubu gönderilmişti.

Amman hâkimi böylece Padişah'ın kendisine hitab edişine teşekkürünü bildirmek, öğünmeye değen harekette bulunmak için bu kez de gelen mektubunda Bağdat ve Basra eyâletlerinin Süleyman Paşa'ya tevcihinden memnun olduğunu, onunla birlik olacağını, amacının her zaman büyük Osmanlı İmparatorluğu'na tereddütsüz bağlı olacağını bildirdi. Ancak Amman'dan Hacca gidenlerden Rume adiyle Cidde'de 5 Riyal ve Mekke-i Mükerreme'de 6 Riyal alınarak Acemler'e bakarak hakarete uğradıklarından istenilen bu paraların alınmaması için Cidde ümerâsına ve Mekke-i Mükerreme'ye emir verilmesini belirtmişti. Hakikaten Basra'nın kurtarılması hususunda Ammanlılar'ın yardımı olmuştu. «Bundan sonra Yemen bölgesinden gelecek Amman hacılarından hiç bir zaman vergi alınmayacak,» diye gereği için Mekke-i Mükerreme Şerifine ve Cidde valisine fermanlar çıkarıldı. Birer sureti de Amman hâkimine gönderildi.

Fakat Amman hâkiminin nâme-i hümayûn ile hitaba yetersizliği Süleyman Paşa tarafından arz edilerek bildirilince bu kez nâme-i hümayûn yazmaktan vazgeçilip yalnız sadaret mektubu gönderildi.

AYAN'DAN ÖLENLER

Anadolu kazaskeri olan Müftü zade Ahmet Efendi'nin bir süreden beri tutulduğu oburluk hastalığı sıhhatini bozduğu için sık sık istifra etmekte idi. Bu kez hastalığı Allah korusun beynine ve sinirlerine geçince yürüyemez, konuşamaz olup iktidardan kesildi. Müddetinin dolmasına bir ay kalmışken istidasına uyularak Zilkade'nin başında işine son verilip yerine eskiden İstanbul kadısı olup Anadolu payesiyle taltif buyrulmuş olan Hayati zade Mehmed Said Efendi Anadolu kazaskeri tâyin edildi. Birkaç gün sonra Müftü zade Ahmed Efendi de vefat etti.

Sivas valisi Dağıstanlı Ali Paşa, aslında 1180-82 yıllarında zahire mübaşiri iken servet sahibi olup zengin olmuştu. Bir sene sonra duruma ve zamana göre yarar asker tedarik ederek bazı zahire yerlerinin korunmasında görevlendirilmiş ve Halil Paşa Sadarette iken meydana çıkan Kartal olayında günün gereği kendisine vezirlik verilerek seferde kullanılmıştır. Ondan sonra da kendisine geliri fazla eyâletler tevcihi ile geliri artmıştır.

Sonsuz derecede dinine düşkün, ibadetinde bir zat olup adamları ve kendi, akrabalarından kim olsa dediğini yapar olduğundan disipline kudreti yetmez oldu. Bulunduğu eyâletlerde halk zulmünden ve baskısından süresiz şikâyetçi olurdu. Bu husus kendisine ne kadar tenbih ve tavsiye kılınmış ise de etrafındaki adamlarını dizgine koymağa gücü yetmez oldu. Bu kez Sivas halkı başımızdan alın diye şikâyetle feryad edince özel mübaşir eliyle Sivas kalesinde idam edilerek kesik başı başkalarına ibret olmak üzere siyaset meydanında teşhir edildi.

Bundan önce yapılan tevcihlerde gününü tamamlayıp defter emanetinden ayrılmış olup evinde oturan Elhac Mehmed Emin Recai Efendi, Receb'in 18 inci Cuma günü Cuma namazını kıldıktan sonra cariyelerinin bulunduğu ikinci evine gelerek yıkanmıştı. İstirahat esnasında birden bire kendisine felç gelip çeyrek saat içinde teslim-i ruh eyledi.

Recai Efendi, 1131 tarihlerinde kapı kulu olan merhum Bolulu Halil Ağa soyundan doğup reşid olunca Divan-ı Hümayûn kaleminde ve bazen Kethüda kâtibi mülazimliklerinde bulunmuş birkaç sene sonra Bekir Paşa'nın kitabeti hizmetinde Cidde'de kaldıktan sonra Hazine Kethüdası Halil Paşa merhumun çalışmasiyle İstanbul'a getirilip bazı memuriyetlerde kullanılarak Hacegan-ı Divan-ı hümayûn mesleğine girdi. Sonra küçük tezkereci ve 1170 tarihinde büyük tezkereci 1175 de Reis-ül Küttap ve 1176 da Çavuşbaşı, 1177 de Sadaret kethüdası, 1178 de Tersane-i âmire

emini, 1181 de Arpa emini, 1182 de tekrar Tersane emini, 1183 de yine Reis-ül Küttap olup birkaç yıl Sefer-i hümayûnda riyaset hizmetinde bulundu. Bu sırada istifa ederek İstanbul'a dönüşünde Padişah'ın gözüne girerek 1187 Zilhiccesinde Reis vekili, 1188 yılı muharreminde Rikab-ı hümayûnda Çavuşbaşılık ve Rebi-ül ahırında tekrar Kethüdâyı Sadr-ı âli, 1189 da Şıkk-ı evvel defterdarı, 1190 yılında Nişancı, 1192 de Defter emini olup sonunda yazıldığı gibi evinde otururken 1194 yılında felç geçirip vefat eyledi.

Dindardı ve perhiz yapardı. Rüşvet alıp kimsenin minneti altında kalmamıştı. Fakat çok odalığa düşkün olduğundan ölünce ufak büyük 18 den fazla çocuğu yetim kalmıştı. Onlara acıyıp babalarının zaameti çocuklarına müşterek olarak tevcih edildi. Dühan gümrüğünden yıllık 18 kese akça tâyini ile üzerlerine Arpa Emini Selim Sırrı Efendi vasi nasbolundu.

Erzurum Valisi Esseyyid İbrahim Hıfzı Paşa'nın vefatı haberi Ramazanın ikinci günü İstanbul'a gelince yerine Rakka Valisi Şeyh-ül Vüzerâ Sadr-ı esbak Mehmed İzzet Paşa Erzurum Valisi ve Aydın muhassılı Abdürrazzak Paşa Rakka Valisi ve İçel mutasarrıfı olan vezir Tevkii Ali Paşa Kethüdası Hasan Paşa Aydın muhassılı tâyin buyurulup vefat eden İbrahim Paşa'nın vezirliği malzemesinden mada malları, eşyası, veresesine ihsan buyuruldu.

Hıfzı Paşa 1135 yılında serhad ağalarından dindar ve ibadetinde tanınan merhum Seyyid Halil Ağa sulbünden İstanbul'da doğdu.

Reşit olunca Baş muhasebe kalemine devam ederek yine bu kalemde zimmet halifesi olup defterdarların gözlerine girerek üne kavuşunca çekemeyenler Bühke'ye sürdürdüler. Sonra yine zimmet halifeliğine döndü.

İşbilirliğiyle şöhret kazanıp 1179 yılında birden bire şehremini olarak hâcegân arasına girince 1182 de Başmuhasebeci ve ardından Şıkk-ı evvel defterdarı olup ordu ile Rumeli yakasına gidince 1183 yılı şevvalinde Babadağı kışlık ordugâhında kethüda-yı Sadr-ı âli olup senesi gelmeden önce işine son verilerek miri tarafından büyük sayıda mal isteğiyle azarlanmıştı. Ardından bazı satın alma işlerinde görevlendirildi. 1185 yılı Babadağı sahrasında Ruznâmçe-i evvel mansabiyle geliri arttı. Hastalanıp İstanbul'a izinli gelince Padişah tarafından kendisine nişancılık vekâleti ihsân edilmişti.

1188 yılında yine Şumnu kışlağına ayak bastı. Ruznâmçe-i evvel mansabında kalıp sulh anlaşması olunca orduyu-hümayûn ile İstanbul'a gelince işine son verilmiş ve evinde otururken 1189 yılında bilfiil Nişancı olup çok geçmeden 1189 yılında yine Sadaret Kethüdası oldu. Birkaç ay geçince işine son verildi. 1190 yılında bilfiil Nişancı olup çok geçmeden üçüncü defa Sadr-ı âli Kethüdası oldu. Lâkin bu kere başarı gösteremeyince kethüdalığı Sürre emânetine çevrildi. Özür dileyince birkaç gün

sonra bu memuriyeti Erzurum ordu Nezareti'ne değiştirilip Erzurum'da iken kendisine Erzurum eyâleti ile yüksek vezirlik rütbesi verilip Kars ve Rakka eyâletlerini dolaştıktan sonra Erzurum valisi iken vefat etti.

Dergâh-ı âli Kapıcıbaşılarından eskiden Başkapıkulu olan Feyzi Ağa, yukarıda anlatıldığı gibi Erzurum valisi iken vezirliği kaldırılan Mikdad Paşa'nın malları ile eşyasını Beyt-ül mâl'e götürme görevi ile bir yıl kadar o tarafta kaldı. Görevini istenildiği gibi yapamayınca devlete hiyanetlik ettikten başka bu kez vefat eden İbrahim Paşa'nın mal ve mühürlü eşyasının kendiliğinden mühürlerini koparıp bazı eşyasını çaldığı dergâh-ı âli kapıcıbaşılarını da bu işi için görevlendirilen Nimeti zade tarafından bildirilince ardından hemen cezası tertip edildi. Kesik başı Şevval'in 28 nci günü İstanbul'a getirildi.

NEMÇE İMPARATORİÇESİ'NİN ÖLÜMÜ VE NEMÇE İLE RUSLAR'IN İTTİFAKI

40 yıldan beri Nemçe İmparatoriçesi olan Maria Tereza, yaşı 70'e varmış olduğu halde Zilhicce'nin 3 üncü ve ikinci teşrinin 30 uncu gecesi ölünce yerine oğlu veraset yolu ile Macaristan Kralı bulunduğu için saltanatına ortak olan ikinci Josef, Nemçe İmparatoru oldu.

Ölen İmparatoriçe, bundan önce 1175-1176 yıllarında Prusya ile savaştığı sırada Nemçe Devleti kuşkulu ve güçsüz oldu. Prusya da, Osmanlı Devleti'ni Nemçe ile savaşa teşvik etmişken, Osmanlı Devleti bunu yapmadı. Nemçe aleyhine ayaklanmadığından uzun süre İmparatoriçe bunu unutmamış, hattâ Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı savaş sırasında Osmanlı Devleti aleyhine harekette bulunmayışı da bundandır diye bazı tarihler de yazar. Her ne hal ise politikasında usulü, daima Osmanlı Devleti ile ittifak üzere idi.

Oğlu Josef, bir süre annesiyle birlikte müşterek hükûmet ettikten sonra annesi ölünce yalnız başına kalıp bir şeyler yapmak hevesiyle Rusya İmparatoriçesi Katerina'ya kapılıp aralarında bazı Osmanlı Devleti topraklarını paylaşmağa karar vermişlerdi.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin de bazı devletlerle ittifaklar kurması gerekti. Meselâ, Nemçe'ye karşı Osmanlı Devleti de Prusya ile ittifak etmiş olsaydı, İngiltere veyahut Fransa devletlerinden biri ve Avrupa devletlerinden bazıları da sonradan yoluyla bu ittifaka girmeğe mecbur olacak böylece Rusya'ya karşı kuvvet toplamış olacaktı. Fakat o vakit Osmanlı Devleti vükelâsında, dış işleri bilgisi olmadığından Osmanlı Devleti yalnız kalarak bundan dolayı ne kadar zararlara uğrandığı ileriki olaylarda anlaşılacaktır.

1195 SENESİ OLAYLARI

Şehzade Sultan Mehmed'in Kur'an eğitimi zamanı gelmiş olduğundan eski gelenek üzere büyük alay tertibi yapılarak Muharremin 8 inci ve birinci Kânunun 23 üncü günü Münecimbaşı tarafından uygun görülen kutlu vakitte İncili Köşk içinde Besmele-i Şerif ardından Padişahın devletinin devamına önce Şeyhülislâm tarafından sonra Ayasofya Şeyhi tarafından dua okundu.

İSMAİL KALESİ'NİN YAPILMASI

Tuna'nın öte yakasında bulunan İsmail kasabasının stratejik önemi son yapılan seferde anlaşılmış olduğundan burada bir kale yapılması önemliydi. 1195 yılı ilk baharında yapılmasına başlanmak üzere Niğbolu Âyânı Selim Ağâ'ya ikinci Mirahur pâyesi tevcih olunarak Bina Emini nasb olundu. Kereste ve mühimmattan gereği kadarı Eflâk ve Buğdan memleketlerinden, amele, araba ve başka levâzım Rumeli eyâletinde bulunan kazalardan tertiplenecek, masraflar yardım olarak yapılacaktı.

Buğdan Voyvodası'nın 150, Eflâk Voyvodası'nın 300 kese akça göndermeleri ferman olundu.

ABDÜRRAZZAK PAŞA'NIN VEFATI

Bundan önce Aydın muhassılı iken kendisine Rakka eyâleti tevcih buyurulan Abdürrazzak Paşa, Aydın'ın su ve havası yaramayınca, hasta halinde Rakka'ya gelişinden çok geçmeden vefat eyledi.

Abdürrazzak Paşa, Tavukçubaşı damadı demekle meşhur, iki kez Reis-ül Küttap olan Elhac Mustafa Efendi sulbünden, 1143 yılı ortasında İstanbul'da doğdu. Reşit olunca yüksek tahsilini yaparak 1165 yılı ortasında Padişah'ın yazılı isteği ile kendisine Ulûfeciyan-ı Yesir kâtipliği ile hocalık rütbesi ihsân edildi. 1168 yılı tevcihatında Baruthane nazırı, 1170 yılı Şevvâlinde küçük ruznâmçeci, 1183 de yine mektupçu, 1185 de Osmanlı ordusu ile Şumnu'da iken Reis-ül küttab olmuştu.

Reislikten ayrılınca bir ara memuriyetle Mısır'a gidip geldikten sonra 1190 yılında Defter Emini olup iki yıl işten el çektirildiği halde evinde otururken Rusya konuşmalarında geçen hizmetine karşılık 1193 yılında yine Reis-ül küttap olmuştu. Çok geçmeksizin kendisine vezaret rütbesiyle Aydın sancağı ve ardından Rakka eyâleti tevcih olunup yazıldığı gibi Rakka'da vefat etti.

Çok anlayışlı, yurdunu ve milletini sever, kutsal duygulara bağlı, öğülecek yaradılışda, herkeste iyi tesir bırakan bir zat idi.

MELEKŞAH SULTAN'IN DOĞUMU VE ŞEHZADE SULTAN MEHMED İLE SADR-I ÂZAM'IN VEFATI

Saferin ikinci gecesi Padişahın temiz soyundan saadetin eseri bir kızı doğdu. Melekşah Sultan adı konuldu. Ancak Şehzade Sultan Mehmed, Saferin 25 inci gecesi çiçek hastalığından hayata veda etmiş ve yine o gece saat 7 de Sadr-ı âzam Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa da ölünce Padişahın kederi kat kat oldu. Sabah olunca Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa kaymakam nasbolunarak kaymakamlığı ilân olunduktan sonra Şehzade Mehmed'in cenazesi hizmeti görülüp Bahçekapısı civarında geçen yıl yapılan yeni türbeye defnolundu.

Ondan sonra Silâhdar Mehmed Paşa'nın defni işlerine başlandı. Sadr-ı âzamların cenaze namazları, Sultan Mehmed camiinde kılınmak gelenekti. Merhumun adı geçen türbe yanında defnolunmasına irade çıkınca yalnız cenaze namazı kılınmak için Sultan Mehmed camiine gidip gelmekte güçlük vardı.

Şeyhülislâm'ın sözü üzerine mezarına yakın bulunan Valide Sultan camii musallasında namazı kılındıktan sonra denilen yere defnolundu.

TERCÜME-İ HALİ

Merhum Silâhdar Mehmed Paşa, «Kara Vezir» adiyle ün salmıştı. Aslında Niğde sancağı ve Hisar kazası Arabsun Kariyesi eşrafından Seyyid Ali adlı zatın sulbünden 1148 de doğmuştu. 1164 de Sultan Mahmud Han zamanında İstanbul'a gelince aşçıbaşılık ile anılan dayısı Süleyman Ağa, kendisini derhal helvahane'ye çırak etti. Terbiyesini, güvendiği sadık adamlarından 56 ncı cemaatı subaylarından Hacı Odabaşı'ya havale ve tavsiye etti.

Beş yıl kadar onun dikkatle gözlemesiyle okuyup yazmağa çalışmıştı. Bir süre de dayısının hizmetinde bulunduktan sonra dayısı ölünce Teberdarân-ı hassa zümresine girip güzel yazısı ve büyük çapta gelişmesi üzerine bir yıl geçmeden Padişah Hazinesinde çırak olunca bahtı açıldı. Az zamanda hazine-i hümâyûn kâtibi ve ardından hazine kethüdası ve Padişahın silâhdarı olmuştu.

18 ay 17 gün kadar bağımsız Sadaret makamında bulunup nüfuzu, bağımsızlığı ve her hususta çalışıp başarılı olmasiyle kendisinden büyük işler umuluyordu. Ama ömrü yetmedi. 1193 yılının saferinde vefat eyledi.

Mehmed Paşa'dan güzel hizmetler umuluyordu. Her davranışı Padişah gözünde iyi karşılanıyor, başarılı görülüyordu. Bu yüzden Padişah çok üzüldü.

Gayet dindar, işine bağlı ve işini öne alan, uğurlu bahtı açık bir zattı. Çoğunlukla cemaatle namaz kılar ve her işi kendisi görmeye ve bitirmeye çalışır, başarırdı.

Hızır ayından önce kuzu kesmek yasağı bunun zamanında konmuştur. Doğduğu yer olan Arabsun Karyesi'nde sekiz adet çeşme, kârgir hamam, han dükkânlar ve doğduğu evin yanında, medrese, dershane, kütüphaneyi bir araya getiren büyük cami yaptırıp Arabsun'un imârından başka Derben sayıp tekâlifini düşürdü. Müftü ve kadı göndererek kariye olan Arabsun'u kazaya çevirmiştir.

MEHMED İZZET PAŞA'NIN SADARETİ BAZI TEVCİHLER VE BAŞKA OLAYLAR

Yukarıda adı geçen Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa'nın, hastalanıp ölümünden birkaç gün önce, kendisinde ve durumunda iyileşecek belirti görmeyen en iyi tabibler acı haberi vermişlerdi.

Böylece eskiden sadarette bulunmuş Şeyh-ül vüzerâ Erzurum valisi Mehmed İzzet Paşa'nın sadareti kararlaştırıldı. Erzurum'dan İstanbul'a getirilmesi için hat-tı hümayûn ile özel memur gönderilip getirileceği sırada Mehmed Paşa vefat edince çabuklukla İstanbul'a çağrılıp Sadr-ı âzam nasbolunmuştur. Sadaretine söylenmiş olan Remzi Efendi'nin söylediği tarih olmakla buraya alındı.

Haiz-i İzzet-i Mühr Oldu Mehmed Paşa

Yeni Sadr-ı âzam, henüz İstanbul'a gelmeden Belgrad muhafızı Mehmed Paşa'nın vefatı haberi geldi. Serhad yerleri görevliden boş kalmak olmazdı. Derhal merhum Silâhdar Mehmed Paşa'nın kardeşi Rumeli valisi Mustafa Paşa'ya Belgrad muhafızlığı tevcih edildi. Boşalan Rumeli eyâletinin tevcihi Sadr-ı âzam'ın İstanbul'a gelişine bırakıldı.

Ölen Belgrad muhafızı Mehmed Paşa, eski Sadr-ı âzamlardan meşhur topal Osman Paşa zade Ahmed Paşa'nın oğlu olup 1150 tarihinde doğdu. Osman Han zamanında Dergâh-ı âli kapıcıbaşılığı, 1171 yılında Mirmiranlık ile sevindirilip on sene kadar taşra mansablarında dolaştıktan sonra 1182 yılı seferi sırasında Osmanlı ordusuna memur olmakla kendisine vezaret rütbesi tevcih edilmişti. O vakitten beri muhafızlık ve valilik ile kullanılarak iyi davranışı ve Padişaha bağlılığı ile ün salmıştı.

İkinci kez Belgrad muhafızı iken bu sırada vefat etti. Büyük vezirler içinde bilgisi, ilmi çok ileri, yüksek yaradılışlı olmasıyle ün salmıştı. Asaf mahlasiyle şiir de yazarlardı. Aşağıdaki beyitler onun söz söylemede ve kalemindeki san'atı gösteren açık ve güzel yazılmış eseridir:

Her dil şarab-ı aşkla pür nur olur mu hiç
Her tüde-i siyeh cebel-i tur olur mu hiç
Asaf şarab-ı aşk-ı muhabbetle mest olan
Ta haşrederek yaşarsa da mahmur olur mu hiç

Bu da onundur:

Düşüp hayâl-i leb-i yare mest olup kalmış
Şarabhanede dil-i meyperest olup kalmış

Biz yine konuya gelelim.

Sadr-ı âzam Mehmed İzzet Paşa İstanbul'a gelince tevcihlere başlayıp Erzurum eyâleti, yazıcı İbrahim Paşa zade vezir Esseyid Hasan Paşa'ya, Sivas eyâleti Trabzon valisi Çerkez Hasan Paşa'ya tevcih olundu.

Bundan önce vezirliği kaldırılan Çatalcalı Ali Paşa'ya Köstendil ve Hüdavendigâr sancakları maaş gibi tahsis olunarak Özi muhafızlığı şartı ile vezirliği geri verildi.

Ayıptab ve Kilis Eşkiyasının bastırılmasına memur olan eski Haleb valisi Abdi Paşa'nın kendisine bundan önce Rakka eyâleti tevcih buyrulmuştu. Haleb'den yola çıkıp Rakka'ya gelince yanına topladığı askerin Haleb bölgesinde fıkaraya yaptığı zulmü duyan Rakka halkı, Abdi Paşa'nın Rakka'ya girmesine engel olup karşı koymakla bayağı isyan eder gibi olduklarından Abdi Paşa da bazı düşüncelerle zorla Rakka'ya girmekten kaçındı ve Haleb bölgesine doğru çekildi. Bu kez mansabı Aydın sancağiyle değiştirilip Rakka eyâleti, Diyarbakır valisi olan Emir-ül hac Osman Paşa zade Mehmed Paşa'ya ve Diyarbakır eyâleti Haleb beylerbeyi Mirmiran Osman Paşa'ya ve Haleb eyâleti Şam valisi, Âzm zade Mehmed Paşa'nın büyük oğlu olup Trablus Şam mutasarrıfı Cerdecibaşı olan Mirmiran Yusuf Paşa'ya vezaret rütbesiyle tevcih olunup Trablus Şam mutasarrıflığiyle Cerdeci başbuğuluğu Yusuf Paşa'nın küçük oğluna mirmiran rütbesiyle verildi.

Yeniçeri ağası Süleyman Ağa'nın 20 yıldan beri ağalığı zamanında ortaya çıkan boş yerleri hazine manda ederek Beyt-ül mâl'e hizmet etmesi üzerine vazife iken mevacibden mevacibe azıcık boş yer göstererek boşalan yerlerin bazısını satıp bazısını da kalenderce dilediğine verdiğinden başka menfaat koparmak için küçük bahane ile ocaklısı arasında büyük sayıda tevcihler yapıyordu. Karısı bile bu rüşvet işinde âleti idi. Böylece ocaklı halkı kendisinden bıkmış, feryadı basmışlardı. Bu sırada ocak başyazıcısı ile kul kethüdasının işlerine son verip değiştirince işin aslını Sadr-ı âzam öğrendi. Süleyman Ağa Yeniçeri ağalığından azl olup karısı ile beraber Sinob'a sürüldü. Kul kethüdası Ali Ağa da, Yeniçeri ağalığıyle sevindirildi.

İşte bu ortamda Irak bölgesinden bazı sevindirici haberler alınmıştır. Şöyle ki:

Bağdat ile Basra'nın Muntasıf yolunda olan Haske mukataası reayasından Hazail aşireti eşkiyası Zend Kerim Han gailesini fırsat bilip yedi sekiz yıldan beri Şat ve göl yollarını kesmişlerdi. Bundan önceki Bağdad

valileri tarafından üzerlerine sürülen askeri bile kurnazlıkla bölüp parçalayarak eşkiyalık ve taşkınlıklarını arttırmışlardı. Nihayet bundan önce ortaya çıkan Basra olayında Bağdad ve Basra valisi olunca o bölgenin temizliğine başlandı.

Bu eşkiyaların cezalarını verip sonunu almak işini öne alarak geçen yıl Zilka'de içinde büyük sayıda askerle Bağdat'dan hareketle onların bulunduğu yere yürümüştü. Haske menziline varınca Muntafık aşiretini de getirip ilk önce asilerin çöl tarafında olan yollarını kesti.

Aslında Hazail aşiretinin bir kolu olan kabileler Âl-i Selman kabilesine sığınınca onlar da atlı ve yaya yardım için sel gibi akıp geldiler. Asi eşkiyanın bulundukları yerler Ahvar ve Endvar denilen yerler olup herkesin Kerme dediği nehirlerle çevrili olduğu için karargâhlarına yaklaşmak zor olup aykalanmaları için Şat suyunu kapatmak gerekiyordu.

Aralarında konuşunca bu anlaşılmış ve hakikat olmuştu. Derhal Divaniye adlı yerin altından 200 zira boyunda 120 zira eninde bir sed inşasına başlandı. Reaya ve aşiretlerle ordu halkının çalışmasiyle seddin yapılması yarı olunca eşkiyalar nadim olduklarını söyleyip af dilemeğe başladılar. Miri mallarını vermeğe taahhüt ettiler. Lâkin bu hususta kendilerinden rehin istenilip de vermeyince gelen adamları geri çevrildi.

Yine seddin tamamlanmasına girişildiği sırada Âl-i Selman kabilesi yüz çevirip Âl-i Ahmed ve Hızan'la birlik oldular. Sed bitip de eşkiyanın bulundukları yerlerin suları çekilip açıkta kalınca çöl tarafından Muntafık ve Benu Halid'den bir cemaat ve Âl-i Kas'am ve başka Irak aşiretleri ile eşkiyanın karadan kuşatılmasına başlandı.

Eşkiyalar, bu durumu gözetleyip karşı koymağa girişseler toptan kılıçtan geçirileceklerini akılları kesince çaresiz aman dileyip çoluk çocukları ve Âl-i Ahmed ve Âl-i Selman'ın reisleri olan Hamd-ül Hamud ve Muhsin-ül Kaim ve Hamud'ül Darnus'ün birer küçük oğullarını Osmanlı ordusuna rehin olarak getirip aman ve merhamet dilediklerinden bundan sonra Basra'dan Halle'ye kadar hiç bir kimsenin helâl malı kaybolmamak ve miri borçlarını tam olarak ödemeleri şartiyle kendilerine aman verildi.

İşte bu sevindirici haber, Cumadel ulânın 26 ncı günü devlet makamına gelince Süleyman Paşa'ya Padişah tarafından bir adet en iyisinden samur kürk ile bir kılıç ihsan edilip gönderildi.

AZİL VE NASB

Üç yıla yakın Şık-kı evvel defterdarı bulunan Esseyid Mustafa Efendi, yakınlarının Sadr-ı âzamı doldurmalariyle işine son verildi. Yerine geçen defter emini Hasan Efendi'nin yeterli bilgisi ve iş bitirir kimse oldu-

ğu herkesçe bilindikten başka gelir diye bır şeyi bile yoktu. Kendisinde olan defter emâneti de gelirsiz olduğundan evini idareden âcizdi. Böylece Şık-kı evvel ile sevindirildi. Mustafa Efendi'nin işine nihayet verildikten sonra İstanbul'dan sürgün edilmesi bile tasarlanmışken Sadr-ı âli Halil Efendi'nin sahib çıkmasiyle yalnız azlinden sonra malı alınmakla yetinmiştir.

Defter emâneti de Sadaret kethüdalığından ayrılmış Mustafa Efendi'ye verildi.

Bundan önce Halep valisi iken bazı arkadan söz edenlerin merhum Sadr-ı âzam Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa'ya yetişip araya nifâk sokmalariyle vezirliği kaldırılan ve Kudüs'te oturmakla görevlendirilen Ahmed İzzet Paşa'nın vezareti gereği ele geçirilmişti. Kudüs'e giderken kalan eşyasını da yol kesenler yağma ve talan edince gerek kendisi gerek adamları ve işini görenler çırılçıplak kaldıklarından akşam yiyecekleri olmadığı halde bir yıl süre ile kendisi Kudüs'te, çoluk çocuğu Haleb halkının sadaka ve insanlarına avuç açmış oldukları halde Haleb'de bulunduklarını Sadr-ı âzam duyunca acıyarak kendisine Köstendil sancağı tevcih edilip vezareti geri verildi.

Kethüda-yı Sadr-ı Halil Hamid Efendi, Sadr-ı âzam yakınlarından bazılarının doldurmasiyle yalı ve konağından hangisini isterse orada oturmak üzere Cumadel ahıranın 27 nci günü işine son verilerek yerine Sadr-ı âzam kethüdalığından ayrılan ve eskiden Tevkii olan Ahmed Nazif Efendi, doğruluğuna güvenilerek kethüda-yı âli nasb olundu.

Bilfiil tevkii olan Ahmed Nazif Efendi, bundan önce iki kez çavuşbaşılığı yaptığı sırada iyi davranıp hak gözeterek herkesin işini bitirmeğe çalışıp ihtimam gösterirdi. Büyük küçük, yüksek tabakadan, halkdan herkesçe makbul bir tutumu vardır.

Bu haliyle Receb'in başında yine bilfiil çavuşbaşı olup kendinden önceki çavuşbaşı Said Efendi'ye de becayişle tevkiilik tevcih kılındı

Mora eyaleti Kaptan Paşa'nın himmetiyle Arnavud eşkiyasından temizlenince muhassılığı kethüdasına tevcih olunmuştu. Lâkin Muhassıl, zulüm ve baskıya kalkıp fıkaranın duasiyle felç gelip ölünce yerine oğlu muhassıl nasb ve tâyin edilmişti. Bu ise henüz 20 yaşına varmamış, delibozuk tüysüz bir çocuk olup babasından artık zulüm ve haksızlığa başladığı duyulunca işine son verilip Mora muhassılığı yine Bolu muhafızı olan vezir Seyid Ahmed Paşa'ya tevcih edildi.

Beylan, Payas yollarının emniyetini sağlamak üzere Adana beylerbeyliğini İçel mutasarrıflığı Adana mutasarrıfı Mirmiran Kekâ Abdi Paşa'ya tevcih edildi. Sabık Mora muhassılı olup eşkiyanın elinde ve baskı altında kalan Mehmed Paşa'nın Mora eyâleti Kapdan Paşa marifetiyle temizlendikten sonra vezareti kaldırılarak Akdeniz adalarından birine sür-

gün edilmişti. Bu defa kendisine Karas sancağı tevcih edilerek vezareti yeniden verildi.

CANİKLİ ELHAC ALİ PAŞA'NIN VEZARETİNİN YENİDEN VERİLMESİ

Bundan önce anlatıldığı gibi Elhac Ali Paşa'nın Cebbar zade olayında yaptığı hareket, İsyan eder görünüşde olduğundan üzerine asker gönderilince Kırım'a kaçmıştı. Ancak Ali Paşa'nın, anlatıldığı gibi, kendiliğinden Cebbaroğlu üzerine asker göndermesi aslında kendisinin bir isyan hareketi olmayıp belki Osmanlı Devleti gözünde olan haysiyet ve güveninden doğmuş bir durum olduğu halde buna eşkiyalık ve isyan rengi verilmesi araya girip kendini çekiştirenlerin duygularına kapılıp düşmanlıkları eseri olduğu yeni Sadr-ı âzamın malûmu idi. İstanbul'a getirilmiş olup devlet büyükleriyle ileri gelenlerin konaklarında misafir olarak yüzden fazla çoluk çocuğu, akraba ve adamlarının sözleri, olanı biteni anlatıp yalvarmaları, Padişah'ın merhamet ve affını çektikten başka bu sırada Kırım Hanı'nın affedin diye mektubu da geldiğinden gerek Ali Paşa'nın ve gerek oğlu Mikdad Paşa'nın vezaretleri yeniden verilerek Ali Paşa'ya Trabzon eyâleti ve oğlu Mikdad Paşa'ya da Amasya sancağı ihsan buyruldu.

BAZI TEVCİHLER

Yedi sekiz yıldan beri Padişah'ın imamlığı ile şereflenmiş olan Havas-ı Reria kadısı Mehmed Said Efendi, 1157 yılı ortasında İstanbul'da doğdu. Merhum Şeyhülislâm Dürri zade Efendi'nin imame olduğu için 1184 yılında müderris olup gönül alıcı sesi Padişah'ın kulağına hoş gelmekle ikinci imam, sonra birinci imam ve Havas-sı refia kadısı olduktan sonra bu yıl Şaban'ın 14 üncü Kılar'ı hassa ağalarından Seyyid Nurullah Ağa ikinci günü vefat etmekle yerine ikinci imam, birinci imam ve imam oldu

Şevval'in 4 üncü günü Sadr-ı âzam tevcihleri kalktı. Bütün kullarını sevindirerek kiminin mansabını yerinde bırakmış kiminin mansabını terfi ve kimine yeniden uygun mansab tevcih ettirip kayırılacak olan bazı zatlara verilecek boş mansab olmadığından kendilerine değerlerine göre mansabların pâyesi verildi.

BUHARA ELÇİSİNİN AHVALİ

Bundan önce İstanbul'a gelmiş olan Buhara elçisine ziyafetler tertip olunarak hakkında gerekli hürmetin yapılması Padişah'ın iradesi idi.

İlk önce Muharrem başında Kapdan Paşa tarafından büyük bir ziyafet verilmiş ve sonra mevacib çıkarılması divanında Buhara elçisi Padişah huzuruna çıkıp mektubunu takdim eylemişti.

Mektubun özeti: Buhara ülkesi âlimleri, iş sahibleri, şeyhleri, Osmanlı Devleti'nin büyük ve parlak geleceği için hayırlı dualarda bulunduklarını bildirerek; elçilerinin hacca gidebilmesi hususunda korunmalarını ve himaye edilmelerini Osmanlı Devleti'nden rica ediyorlardı.

Hac mevsimine kadar elçilerin İstanbul'da kalıp devlet büyükleri ile ileri gelenlerin ziyafetleriyle vakitlerinin iyi geçmesi için Padişah emir verince Muharremin son günü Şık-kı evvel defterdarı bulunan Mustafa Efendi tarafından elçiye ziyafet verilmişti.

Daha önce Şahin Giray'ın millet vekilleri İstanbul'a gelip Padişah huzuruna çıkmaları Rus elçisi tarafından istida edildi.

O zaman Reis-ül küttap bulunan Abdürrazzak Efendi tarafından «İslâm memleketleri elçilerinin huzur-u hümayûn'a girdikleri yoktur» diye cevab verilmişti. Ardından Buhara elçisi yazıldığı gibi Padişahla görüşmek şerefine erişince Kethüda-yı Sadr-ı âli bulunan Halil Hamid Efendi'nin asıl Reis olması gereğiyle bu hususta bilgisi vardı. Rusya tercümanı gelip Buhara elçisinin huzur-u hümayûn'a girişi daha önce Abdürrazzak Efendi tarafından verilmiş olan cevaba aykırı olduğunu söyleyip sebebini öğrenmek isteyince «Buhara Devleti Devlet-i âliyye sınırında değildir. Elçinin huzur-u hümayûn'a girişinde sakınca görülmemiştir» diye cevap vermiştir.

Receb-i Şerif'in 12 nci günü Osmanlı Devleti'nin güzel geleneği üzere sürre-i hümayûn çıkarılınca Buhara elçisi, oğlu ve 14 adamı Sürre emini tarafından görüp gözetilerek ve ağırlanarak beraberinde Allah'a sığınmak üzere yola çıkarıldılar.

Lâkin Karaman Ereğlisi'nde Buhara elçisi vefat edince elçiliği oğlu ve ikinci elçi olan Mehmed Şerif'e çevirip elçi kabul edilmesini ve babası hakkında gösterilen Padişah ikramının onun soyundan olan ve kendisine elçilik geçen oğluna uygulanmasını bildiren, Şam valisi Emir-ül hac'a hitaben emir gönderilerek Padişah tarafından gurbette yalnız bırakmayıp yakınlıkla ağırlamaları emir buyuruldu.

RUSYA ELÇİSİ'NİN GELİŞİ

Osmanlı Devleti'nde oturan Rusya orta elçisinin bundan önce işine son verilmiş, yerine Zak Bulgarofyen orta elçi tâyin olunmuştu. Kırım iskelesinden gemiye binip geleceği haberi daha önce geldi.

Bugüne kadar Rus elçilerinin Karadeniz'den geldiği görülmemişti. Böylece durum Kavak hisarı ricaline bildirilmişti.

Şaban'ın 19 uncu günü Rus elçisi üç gemi ile Karadeniz Boğazı'na gelince Rum gemilerinden ve Kavak hisarından toplar atılarak devletlerarası merasim yapıldıktan sonra büyük icarla tutulan evine götürüldü.

Şevval'in 9 unda görüşme isteyip nâmesini takdim ettikten sonra eski Rusya elçisi kendi memleketine döndü.

BATILILARIN ELE GEÇİRDİKLERİ GEMİLERE DAİR NEMÇE ELÇİSİ'YLE YAPILAN GÖRÜŞME

1153 tarihinde Devlet-i âliyye ile Nemçe Devleti sulh anlaşması yapınca Cezair ocaklarının anlaşmaya aykırı hareket etmemeleri kendilerine tenbih edilip tekrarlanması anlaşmanın 1 inci maddesine konmuştu. Sonra 1161 yılında Nemçeliler bir ticaret maddesi için Osmanlı Devleti ile başkaca bir anlaşma yaptıkları sırada Cezairliler'le de konuşularak birkaç maddeyi içine alan senetler alınıp verildikten sonra Cezair'e konsolos nasbettirmiştir.

Cezair halkı ise süresiz korsanlık ederek geçinir, cesur ve kahraman insanlardı. Böyle olunca durum ve davranışlarına Nemçeliler dayanamayarak 1179 yılında konsoloslarını kaldırıp onlarla aralarındaki anlaşmayı feshettiler. O zamandan beri Nemçe gemileri o sularda daima korku ve kuşku içinde gider gelirlerdi.

Bu yılın Nisan başında Cezair ocakları ileri gelenlerinden bazıları Nemçe gemilerinden bir deyişle 6, başka rivayetle 12 gemiyi ele geçirip içlerinde olan mal ve eşyayı yağma edip gemicilerini esir etmiş oldukları Nemçe Devleti'ne aksedince, İstanbul'da oturan elçisine bildirdi. Nemçe elçisi de anlaşma esirlerin geri verilmesi için Bab-ı âli'ye bir takrir verdi.

Reis-ül Küttap Süleyman Fevzi Efendi Beylerbeyi adlı yerde bulunan yalısında Nemçe elçisiyle toplanıp konuşmaya başladılar. İlk önce Nemçe elçisi söz alıp Cezairli'nin 4 Nemçe gemisini ele geçirdiklerini iyice bildiğini, bu günlerde başka 6 gemilerini de zabtettiklerini duyduğunu söyleyip bu gemilerin 300 kadar esirin anlaşma şartlarına göre geri verilip kurtarılmasına Osmanlı Devleti'nin himmet eylemesini Nemçe Devleti'nin istediğini ve anlaşma şartlarından söz edip isteklerini anlatarak kendi görüşleriyle işi büyütüp bu yüzden Osmanlı Devleti'ne zarar ziyan ödenmek düşüncesinde olduklarını başlangıçta gizli tuttu.

Reis Efendi sözü bitirdiği zaman Nemçe elçisinin gizlediği meramını anlamış ise de anladığını bildirmeyerek anlamamazlıktan gelip cevap vermeye koyuldu:

«Osmanlı Devleti'nin Nemçe ile yaptığı anlaşmada Cezair ocaklarının Sulh'a aykırı hareket yapmamaları Osmanlı Devleti tarafından kendilerine yazılıp uyarılacak maddesi yazılıdır. Bugüne kadar ve bundan sonra yazılmış ve yazılacak olan Osmanlı Devleti emirlerinde bundan

aşırı ve ziyadesinin yazılması anlaşma dışındadır.» dedi. Tam bir gün anlaşma şartları üzerinde tartışma ve görüşmeden sonra bu durumda Cezair Beylerbeyi'ne hitaben bir Padişah fermanı çıkarılıp özel bir mübaşir ile yollanmalara son verildi.

Reis Efendi emrin yazılış tarzına dikkat ederek gerek Cezairliler'e yazılan ve gerek Nemçeli'ye verilen emirlerde yazılıp açıklanan Belgrad Anlaşması 11 nci maddesi ilk fıkrası:

«Cezair, Tunus ve Trablus ocaklarına bundan sonra sulhun korunması şartlarına ve kendilerine özel anlaşma maddelerine aykırı bir durum ve davranışta bulunmamaları tenbih edilip tekrar yazılır.» idi.

Bu fıkrayı bildirerek gemilerle içindeki mal ve eşyayı geri vermeleri için bir ferman hazırlayıp üst tarafı da Padişah'ın el yazısı ile süslendikten sonra gönderilmesine Kapıcıbaşılık verilerek zeamet arazisi sahiplerinden Karabey zade Ahmed Ağa mübaşir tâyin olundu.

Bu suretle kavga da bitti sanılırken Nemçe elçisi, fermanın yazılışına ve yararlı yerlerine göz atıp söylendiği gibi Cezairliler'e, mezkûr anlaşma tam olarak yazıldıktan sonra, yalnız dostluk gereğini yapma gösterisi için olup Cezairli'ye, tazmin, gemileri geri alma, doğacak sonuçdan korkutup kesinlikle engel olma hususunda Ülgün ve Barlılar'a yazılan yazılardan daha şiddetli tehditler ve te'kit yazılarak elçinin isteğine uygun faydalı çalışma yapılmıştı. Ancak dostluğun gereğinin yapılması görüşünde yazılan tehditler, anlaşmadaki sözlerden sanılmasın diye anlaşma sözlerinden ayrı olarak yazılmıştı.

Osmanlı Devleti gemileri almaktan gevşek davranmıştır düşüncesiyle Nemçe elçisi, «Ahidnâme-i hümayûn» ibaresi eksiktir diye tutturup düşündüğünü yeniden mesele yaptı.

Adı geçen Ahidnâme-i hümayûn ibaresinin, Ekine, Ülgün, Bar ve başka kıyılar ile adalar halkına mahsus olan Ahidnâme-i hümayûn sözünün yazıda belirtilmesini birçok tahrirler vererek iddia etti. Bu hususta pek sert ve şiddetli davrandı. Adı geçen ferman'a eklenmesini istediği ibare: «Ülgün ve başkaca o tarafta olan kaleler halkı, Osmanlı Devleti'ne bağlı iskelelerden bundan sonra korsanlığa çıkmayıp tüccar gemilerine zarar vermeyecekler ve bu gibi gerek firkate ve gerek korsan gemileri yapılmayacak ve kalkacak. Şöyle ki: Bunların içinden sulh anlaşmalarına aykırı durum ve davranışta bulunmağa cesaret eden olursa talan edip aldıkları bütün mal ve eşya kendilerinden geri alınıp bu gibi eşkiyanın ibret olsun diye kanun yolu ile gereken cezalarını tertip ve muhkem haklarından geline.» fıkrasıdır.

Bu fıkranın tam olarak bir tarihte Cezairliler'e yazıla gelen Evamir-i âliyye'de yazıldığı, hiç bir anlaşmaya dayanmayıp şimdiye kadar görülmemiş iş olduğunu, Reis Efendi Nemçe elçisine yazdığı takrirlerle karşılık söyledi. Ülgün'lü hakkında yapılacak işleri Cezairliler'i kabul edip et-

meyeceklerini Osmanlı Devleti sekiz yıl önce bilemezdi ki, fıkra Cezair garb ocaklarına da şamil olsun. Eğer Osmanlı Devleti bu fıkranın tamamını ocaklar hakkında yapmayı taahhüd etmiş olsa anlaşmadan 8 yıl sonra Nemçe'nin tek tek başkaca ocaklar ile anlaşma yapmasının gereği yoktu. Bundan başka fıkranın Cezairli'ye şumûlü farz olunduğu takdirde ileride iki taraf arasında yapılacak şart ve taahhüdleri unutulmuş da konulmamış gibi kendi anlaşmasında sekiz yıl önce kendilerine yüklenen kefaretleri imiş gibi yol tutmayı teklif eylemiş olmasını gerektirir...

Bu ise aklın erişeceği iş midir? diyerek adı geçen fıkranın Cezair'le ilgisi olmadığını ispat ederek hasmını susturduktan sonra günün icabına göre düşünceli davranarak sözü bitirip Nemçe İmparatoru'nun hatırı için Osmanlı Devleti'nin bu işin bitmesini çok istediğini belirttiğinden, şartlardan ve anlaşmalardan fazla olarak fermanda, zarar ziyan ödemek, cezalandırmak, alınanı geri vermek tâbirleri ferman'a geçirilmiş ve işiniz yakında iyi sonuçla bitecektir diye elçiyi ağırlayıp gönlünü alarak çekişmeye son vermiştir.

ÇEŞİTLİ OLAYLAR

Aslına bakılırsa tütün kullanmanın haram olmadığı hakkında fıkıh adamlarının birçok risaleleri olup cevaz var mı, yok mu, kesinlikle ayırmak zor bir iş olduğundan günden güne yaygın hâle gelip çoğalarak öyle ilerlemiştir ki, bir toplantıda bulunan 15 kişi içinde tütün içmeyen, ancak iki yahud üç kişi bulunabilip âlet ve edevatının düzene konulmasında da herkes gücü yettiği kadar gösterişlerinden 5 kese akçaya kadar bir çubuk takımı satılmağa başladı.

Kadınların da paha biçilmez kıymetli taşlarla süslenmiş, telli işlemeli paşmaklara özenmeleri ve istekleri bile israf mertebesine vardı.

Bu hususlar Padişah'ın kulağına gitmekle halkı böyle yararsız masraflardan korumak, ve gayri meşrû ısrafatın engellenmesi için Sadr-ı âzam'a bir hat-tı hümayûn çıkarıldı.

Anadolu kazaskeri olan Hayati zade Mehmed Said Efendi astım hastalığından bıkmış ve iş görmez olduğunden türlü acı ve zorluklara katlanıp güç hal ile müddetini doldurup Zilkade başında yerine İstanbul kadılığından ayrılan Arabzade Ataullah Efendi Sadr-ı Anadolu nasbolundu. Sekiz gün sonra da Mehmed Said Efendi dar-ı bekâya göç etti.

«Mehmed Said Efendi, 1146 yılında Reis-ül etibba iken Şeyhülislâm olan merhum Hayati zâdenin sulbünden doğdu. 1153 yılında müderris, 1171 de Üsküdar mollası, 1177 de Bursa kadısı, 1182 de Mekke kadısı, 1188 de İstanbul kadısı olup 1193 yılında Anadolu pâyesi almış ve 1194 Zil-

ka'desi başında bilfiil Anadolu kazaskeri olmuş ve bir sene sonra gününü doldurduğu zaman ömrü de sona ermiştir.

Reis-ül küttap Süleyman Feyzi Efendi'nin yaradılıştan, soydan ağır, sâkin ve vakur oluşu bazılarının gözünde kibir ve azamete yoruldu ise de Sadr-ı âzam huzurunda işlediği bazı kabahatlerle kendini onunla bir tutuyor gibi söylenti olduğundan Zilhicce başında mansabı Reis-ül Küttaplık'dan işine son verilip Gelibolu'ya sürüldü. Yerine Beylikçi Mehmet Hayri Efendi Reis-ül Küttab ve Beylikçi Kesedarı Hacegândan Raşid Efendi Beylikçi nasb ve tâyin edildi.

Süleyman Feyzi Efendi'nin işine son verilip sürüldüğü yetmiyormuş gibi bekâya toplamak üzere Mısır'a gitmeeğ memur oldu. Lâkin erbain içinde Mısır'a gitmek güç olduğundan bundan affını istirham etmesi fayda vermedi. Yine Mısır'a gitmesine ısrar olunduğu sırada, yani ileriki yıl başında Ömer Vahid Efendi vezir kethüdâsı olmağa söylediği insaflıca sözlerle bir süre geciktirilip şiddetli kış başlayınca yine görevini yenilemişler o da ister istemez Mısır'a gitmiş ve az vakit içinde büyük sayıda akça topladıktan sonra beni affedin deyince, Ömer Vahid Efendi'nin istek ve teklifi ile İstanbul'a dönmüş ve çekip gitmeğe uğraşmıştır.

SİLİSTİRE VALİSİ HASAN PAŞA'NIN VEFATI VE TERCÜME-İ HALİ

Silistire Valisi Hasan Paşa, İstanköy adasında doğmuştu. İstanbul'a gelip bir süre ilim tahsiline çalıştıktan sonra Mahmud Han zamanında meşhur Haşim'e devam ve intisabiyle adı çıkmıştı. Ardından yine o zamanda tanınmış imamlardan olan Sarmısakçı zadeye kethüda olarak onun himmetiyle kadılık yoluna girip birkaç mansab ele geçirdikten sonra kadılık yolunu terk edip halk arasına girdi. Moldavancı Ali Paşa'ya katılarak yanında Kütahya Valisi iken kethüdalık hizmetinde bulunmuş ve seraskerliği sırasında kapıcıbaşılık ile başkapıkulu olmuştu. Çok geçmeden Paşa'nın işine son verilince kendisi de azledildi.

Ardından Silistire mübayâasına memur olarak halkın dilinde doğruluk ve sadakati konuşuldu. İki tuğ ile çok geçmeden büyük vezirlikle sevindirildi ve geliri arttırıldı. Bundan sonra Silistre muharebelerinde cesaret ve kahramanlık göstermekle seferlerden sonra da eyâlet ve vilâyetlerdeki mansablarında ardı ardına itibarlı mansablarda kullanılarak en sonunda Silistre valisi iken bu kez Zilhicce'nin 5 inci günü vefat eyledi. Akıllı, iş bilir, bahadır ve reaya sever bir eşsiz kişiliği olup bazı tarih yazarlarının kavlince ilmi nücuma inanmasa ve beş vakit namazını ihmal etmese iyi yetişmiş büyük insan denmeğe değer, yüksek yaradılışlı bir vezirdi.

İSHAK EFENDİNİN VEFATI

1195 yılı Recebinde Rumeli sadaretinden ayrılarak çektiği nekris hastalığından kendini tedavi ile meşgul olan Mollacak zade İshak Efendi Zilhiccenin 14 üncü günü vefat eyledi.

Ölen İshak Efendi 1120 yıl Zilhiccesinde Hacegân-ı divan-ı hümayûndan Cizye muhasebecisi Mollacık Mehmed Efendi'nin sulbünden doğup ulûm-u âliyye tahsili başlangıcında, 1133 tarihinde, Behçet-ül fetavî sahibi merhum Şeyhülislâm Mirza zade Şeyh Mehmed Efendi'nin himmetiyle müderris ve 1170 yılında Yeni Şehir Foner Mevleviyeti, 1183 de Edirne pâyesi, 1175 de Mekke-i Mükerreme pâyesi ile geliri artırılarak 1183'de İstanbul kadılığı, 1189 da Anadolu sadareti 1194 de Rumeli sadaretiyle söylenip sonra ayrılarak evinde otururken yazıldığı gibi nekris illeti ile öldü. Sultan Bayezid Han Camii civarında bulunan Kaptan İbrahim Paşa mezarlığına defn olundu.

Meşhur âlimlerden, şairlerin ileri gelenlerinden olup her konuda konuşmaya güçlü ve özellikle ansızın, düşünmeden söz bulmakta eşsiz, insan üzerinde güzel tesir bırakan bir zât idi. Yaradılışı gereği mezar taşına yazılmasını tavsiye ettiği kıt'a şöyledir:

KIT'A

Encemmigâh-ı fenadan nice oldumsa nihan
Levh-i kabrimde de namım olur elbet pinhan
Umarım rahmet-i Settar ve Kerim ve Hay'den
Cürm-ü isyanımı da Setr ede kef-i mizan.

FERAH ALİ PAŞA'NIN SOĞUCAK MUHAFIZI OLDUĞU

Bu yıl olaylarından Çerkez kabilelerini güzelce eğitip gönüllerini alarak Osmanlı Devleti tarafına çekmek ve bu yolda yatkın hale getirmek için Mirmiran'dan Ferah Ali Paşa Soğucak muhafızı tâyin buyrulup o tarafa gönderildi. Ali Paşa'nın memuriyet durumu ve oraya varışı, oralarda yaptığı güzel hizmetler inşallahutaâlâ bundan sonra yerinde ayrıca ayrıntılariyle açıklanacaktır.

(1196 SENESİ OLAYLARI)

Mirahur-u Sani-i Şeyriyari olan Sadr-ı âzam'ın oğlu Said Bey hakkında açıkça bilinen Padişahın teveccühü eseri olmak üzere saray haremindeki cariyelerden Padişah'ın tutuşmuş cerağı yıldızı parlak bir kız çıkarılarak Said Bey'le evlendirildi.

İMTİHAN YAPILMASI VE BAZI MEVLEVİYET MANSABLARININ TEVCİHİ

Muharrem'in 8 inci günü ruus imtihanı olup Telhis'in (**ve irtifa-ı sanül kelâm fil-hüsün vel-kabul-ü ah**) ibaresinden ders gösterilerek 200 kadar danişmendlerden 30 kadar hak kazanarak müderris oldular.

Bu imtihanda ders vekili Köprülü Halil Efendi, Gelenbevi İsmail Efendi, Mühip Efendi, Abdi Efendi, Debbağ zade Mustafa Efendi mümeyyiz olup âlimlerin en meşhurlarından Palabıyık demekle ünlü Ula müftüsü zade Mehmet Efendi ve Esseyid İbrahim Kudsî Efendi, Vefa Şeyhî Esseyid Abdullah Efendi, sonra Şeyhülislâm olan Kadı zade Tahir Efendi, bu imtihanda müderris olmuşlardır.

Ondan sonra tevcihleri zamanı gelen Mısır Mevleviyeti Kudüs-ü Şerif'den ayrılmış, fetva emini Kırımî Osman Efendi zade Tatarcık Abdullah Efendi'ye Şam-ı Şerif Mevleviyeti, Mehmed Emin zadelerden Hüseyin Ağa zade Abdurrahman Efendi'ye, ve Bursa Mevleviyeti Nafiz zade Efendi'ye tevcih olundu.

EK

Tatarcık Abdullah Efendi ayaklı kütüphane demekle ün salmış Antalva Müftüsü zade Esseyid Mehmed Efendi'nin talebelerinden olup Mevlı içinde bilgisi ve kemâliyle ün salmış ve kış fenninde mahareti meşhur olan Ceberti ile görüşüp:

«Ben Mısır'a hükûmet için gelmedim, ancak cebir ve karşılama fenninideki büyük maharetini işittim. Bu fenni senden öğrenip almak için geldim» dediği söylenir.

AZİL VE BAZI OLAYLAR

Padişah silâhdarı olan merhum Sadr-ı âzam Silâhdar Mehmed Paşa'nın kardeşi Halil Ağa Muharremin 2 nci günü evinde ikâmete memur olup yerine bir süreden beri Şehzade Sultan Mehmed lalalığı ve Hazine

Kethüdalığı ilişkisiyle Padişah'ın hassa hizmetindekilerin çoğu ile anlaşıp ilişkileri çok iyi olan İsmail Bey Silâhdar-ı Şehriyari nasb ve tâyin olundu.

7 yıldan beri Eflâk Voyvodası olan ve memleketinin imârına güzel çalışmış olan Aleksandri Bey'in voyvodalık süresi uzadığından kendi soyundan olanlar kıskanıp devlet büyükleri ve ileri gelenlerin toplantılarda hakkında kötü söyledikleri kulağına geliyordu. Böyle olunca kendisini lekelerler diye korkarak arada bir istifa etmekte idi. Bu sırada iki oğluna yabancı dil öğreten Döbre Veniklü bir Fransız hocasını ister istemez Nemçe'nin Pay-ı tahtı olan Bec yani Viyana şehrine göndermişti.

Bu olayı kendine muhalif olanlar yoğurup hakkında türlü sözler çıkarıp uyduracaklarını anlayıp derhal İstanbul'a adam göndermişti. Fransız elçisini araya koyarak Fransa'nın Viyana'da oturan elçisi yardımıyle oğullarını Viyana'dan getirip Voyvodalıktan affını rica edip arzederek Sadarete takrir arizasını takdim etmişti. Vakit ve durum uygun görülerek Saferin 3 üncü günü İstanbul'a gelmek üzere Voyvodalığına son verilip yerine yedi yıldan beri Divân-ı hümayûn tercümanı bulunan Karaca zade Nikola Bey Eflâk Voyvodası ve Drago zadeler soyundan Koca Eskerlet Bey torunlarından Eflâk baş kapu kethüdası olan Mihalâki Bey Divân-ı hümayûn tercümanı nasb ve tâyin kılındı.

Kethüda-yı Sadr-ı âli olan Lâleli Elhac Mustafa Efendi, Saferin 11 inci günü arz edilip dilediği yerde oturmağa memur kılındı. Yerine Ömer Vahid Efendi Kethüda-yı Sadr-ı âli nasbolundu.

Bu azil ve nasbın sebebini tarih yazarı Vasıf Efendi şöyle anlatıyor: Aslında Kethüda olarak kendini gösteren birisinin bulunması Sadr-ı âzam yakınlarının işine gelmeyip mizaçlarına da aykırı olduğundan bundan önce Halil Hamid Efendi gibi yerinin adamı, görüşü sağlam olduğu herkesçe bilinen bir zatı kethüdalıktan azl ile Mustafa Efendi'yi nasb ettirmişlerdi. Fakat Mustafa Efendi'nin büyük küçük bütün işlerdeki bilgisizliği ve yetersizliği ile iş bilmezliği bütün işlerin durmasına sebep oldu. Sadaret yakınlarının ümid keseleri, para, hırs ve tamaî düşünceleri temelli olduğu için Mustafa Efendi'nin azlini bile uygun gördüler. Günün gereğine göre ortâ halli saydıkları Ömer Vahid Efendi'yi ileri sürdüler. Gariptir ki, havalarına uyacak, her istediklerini yaptıracaklarını zannettikleri bu zat, az süre içinde haklarında kapı dinleyenleri ele geçirip gelip giden izyaretçilere fena yolda davranışlarını görünce, açıkça söğüp düzen ve rahatlarını bozmakta idi. Önce kethüdalığa getirilince Padişah tarafından, «ileri geri söyler, başkasını bulun,» denildiği halde «güzel önlenirse kullanılması kabildir» diye tercih edilmişti. Sonra çok geçmeden anlatıldığı gibi batıcı, keskin lisâniyle herkesi yaralaması, Padişah'ın kerâmetine yoruldu.

5 yıldan beri Buğdan Voyvodası olan Kostantin Bey yakın komşu olan Lehistan ile geçinemediğinden İstanbul'da oturmak üzere işine son verilip yerine Kostantin oğlu Aleksandri Bey Cumadel-ahara'nın 27 nci günü Buğdan Voyvodası nasbolundu.

Rebiülahırın 11 inci günü Nevruz ayında Şehzade Süleyman'ın baş tıraşına başlanacağından durum Sadr-ı âzam'a bildirildi.

Bundan üç dört ay sonra bu yıl içinde bulunan Şabanda şehzade Mustafa'nın da tıraşına başlanacağı yine hat-tı hümayûn ile Sadr-ı âzam'a bildirildi.

1193 yılı Sürre emini nasbolunup kendi düşüncesiyle Medine-i Münevvere'de oturmak isteyen Elhac Tahir Ağa, aslında kuşkulu bir kişi olup kendi yarattığı hayali işleri yüksek makamlara doldurup kendi hakkında zarar getirmiş bir zattı. Hattâ Ragıp Paşa sadaretinden merhum Sultan Mustafa Han Hazretleri'ne faide ve menfaat suretinde âkıbeti vahim bazı kirli işleri arz eylediğini Ragıp Paşa duyunca:

«Bak Tahir Ağa, ben seni öldürmem, ama işin gereği benden sonra gelenler seni katlederler.» diye arz odasında herkesin önünde kendisine söylediği ağızdan ağıza söylenip duyulmuştur.

1192 tarihi ortasında İsmail seraskeri olan Silâhdar Abdullah Paşa'yı bazı aldatıcı sözlerle doldurarak bu ordunun Nüzul emini olan eski yazıcı Süleyman Efendi, ölmeden önce işine son verdirdiği de bu ordunun iç yüzünü bilenlerden duyulmuştur.

Kısaca bulunduğu işlerde fikir ve cerbezesine uyarak bazı kötü işlere giriştiği görülüp yayılmıştır. Buna benzer yakın zamanda Mekke Şerifi'nin beklenmediği halde Medine-i Münevvere'ye gelip de Ravza-i Mutahhara halkı ile yaptığı savaş ve kavgada Tahir Ağa'nın da yardımı olduğu yayılıp Şam valisi tarafından durum İstanbul'a bildirilince Tahir Ağa hakkında Padişah kızdı. Öldürülmesine ferman çıkardı. Tahir Ağa, Şam valisi eliyle Şam-ı Şerif'de idam olunup Rebiülahır'da kesik başı İstanbul'a gönderildi.

Bu sırada Cebbar zade Mustafa Bey'in öldürüldüğü haberi geldi. Şöyle ki: Sultan Mustafa Han zamanında Bozok Mutasarrıfı Mirmiran'dan Cebbar zade Ahmed Paşa Abaza Mehmed Ağa mübaşeretiyle öldürülüp idam olununca oğlu Mustafa Bey yerine kaymakam olup babasından fazla zulüm ve baskıya uğrayıp babasının katlinde halktan Mübaşir'e yardım etmiş olanlardan intikâm almak amaciyle vakit vakit kimisinin çoluğu çocuğunu yakıyor, kimisini kavmi ve kabilesiyle kılıçtan geçirerek o bölge halkını bayağı esir gibi kullanırdı. Lâkin **«çok görmüşüz zevalini gaddar olanların»** gereğince kendi sonunun da kötüye gittiğini düşünüp kuşkulanarak kimse ona güvenmez ve inanmaz oldu. Hattâ kendisi ihti-

yar, bir çekilmiş babasının adamlarından kuşkulanarak otuzdan fazla köle satın alıp gerekirse kendini korurlar düşüncesiyle hepsinin silâhlı eğitimine dikkat eder, önem verirdi. Bu sırada dairesinden gümüş bir şamdan çalındı. Çalanı buldurup idam edince kölelerden birkaçı:

«Biz bunu biliyorduk. Lâkin bir şamdan için bir adamın hayatı söndürülmesin diye saklamıştık,» deyince bu kölelerine de kızıp:

«Siz benim satın aldığım malım olduğunuz halde benim malıma hiyanet eden kimseyi benden saklayıp, yabancılarla bir yolda olmanız yediğiniz ekmeğe nankörlük değil de nedir?» diye bağırıp çağırmağa başlayınca köleler:

«Bu gaddar herif bizi de öldürür, önce biz onu öldürmenin çaresine bakalım» diye aralarında konuşup danışıp birlik olmuşlardı.

O sırada Mustafa Bey tüfek eğitimi için kölelerle beraber şehir dışına çıkıp kölelerinin günlük çalışmalarını atış yollarında denetledikten sonra hepsi birden tüfeklerin ağzını kendisine çevirip o anda ateş ederek öldürdükleri haberi İstanbul'a vardı. Dergâh-ı âli kapucubaşılarından olup uzun süredir İstanbul'da olan kardeşi Süleyman Bey miri tarafına 3500 kese vermek üzere kardeşinin bütün mal ve mukataaları kendisine verilerek kardeşi yerine Bozok'a gönderildi.

Yukarıda anlatıldığı gibi ölen mevhumun Canikli Hacı Ali Paşa ile aralarında geçmiş olanlar yüzünden Ali Paşa, ondan intikam almak için gece gündüz bir bahane aramakda idi. Bazıları bu olay Ali Paşa'nın tertibiyle olmuş bir durumdur derler. Katillerin Ali Paşa'ya kaçıp sığınmaları da Ali Paşa'nın bu işte parmağı ve eli olduğuna açık delildir **Vel'alime indallah.**

Bu yıl Padişah'ın Sahil Sarayı civarında olan Hasbahçesinin seksen zira genişliği aşan yeri, asıl saraya katılarak birçok kasırlar ile çok güzel bir havuz yapıldığından başka sarayın çoğu yeri yenilenip tamir olunmuştur. Padişah Beşiktaş Sarayına Cumadel'ahıranın 7 nci Pazartesi günü yeni saraydan nakletti. Receb'in 16 ncı Perşembe günü de Kuleli Mesiresine ve oradan o bölgede bulunan Çavuşbaşı Ahmed Nazif Efendi'nin yalısı yanında bulunan kasrına teşrifle orada akşama kadar gezmişlerdir. Bu karar Çengelköy üzerindeki Padişahın kasrıdır. O vakit Nazif Efendi'nin yalısının köşkü olup aralıkta Sultan Abdülhamid Han Hazretleri oraya teşrif ile gezerlerdi.

Çıldır Valisi Süleyman Paşa adamlarından bazıları av yapmak için kırlarda gider gelirken dört ayaklı büyük ve görülmemiş bir hayvana tesadüf etmişler. Canlı olarak yakalamağa çalıştılar ise de mümkün olamayınca tüfek ile vurup Süleyman Paşa'ya getirdiler. Hakikaten ne görülmüş, ne de işitilmiş, görülmeğe değer bir hayvan olduğundan derisi yüzdürülüp İstanbul'a yollandı. Asâfî divanına getirildiği vakit burada da

bir ad konulamadı ve ne nevî hayvan olduğu bilinemeyip hemen Enderûn-u hümayûn'a gönderildi.

Adı geçen Buhara elçisi Mehmed Şerif Hacc-ı şerif'den dönmüştü. Kırım ve Rusya içinden memleketine gönderilmesini dilekçe ile istediğinden Buhara Han'ı Eb-ül Megazi Seyyid Mehmed Bahadır Han'a Padişah tarafından hediye olmak üzere gümüş kabaralı kesme; gümüş özengi ile bir eyisinden eğer takımı ve başlık, nefis hatla birer cild Dürer, tarikat-i Muhammediye, Şifa-yi Şerif ve Tefsir-i Molla Gürani, bir adet mücevher saat, 4 parça mükemmel işlemeli tüfek, bir işlemeli ok ve bir mücevher tirkeş, beş adet Cezayir Ehramiyle İstanbul işi birçok nefis eşya tertip edildi. Cevab mektubu da Farsça Bâb-ı Asâfî'de yazılıp Kırım'a gönderilmek üzere gereken gemi bile hazırlanmıştı. Şabanın 5 inci günü Divan kurulup Buhara elçisi Padişah'ın huzuruna çıkarıldı. Ayakda durarak Mîr-i Âlem Ağa elinden cevabnâme-i hümayûnu alıp umduğundan çok iltifat-ı hümayûn ile gönlü dolu olarak yirmi kese akça kadar yolluk verilip yurduna geri gönderildi.

Ardından önce Buğdan Voyvodası nasbolunup görev yerine getirmek üzere bulunan Aleksandri Bey de Padişah huzuruna sokularak iltifat edilip memnun kılındı.

YANGIN OLAYI

Recebin 29 uncu Çarşamba gecesi Samatya bölgesinde bulunan harabeler civarında olan kerestecilerin dükkânlarında saat 7 de yangın çıktı. Derhal Sadr-ı âzam, hemen ardından Padişah Hazretleri ve başka memurlar yetişip söndürülmesine çalışılmışsa da etrafa yayılıp 1000 den fazla ev ve dükkân yandıktan sonra Koca Mustafa Paşa Asitane'si civarında şiddeti kesilerek saat 3 de söndürülüp giderildi.

Yine Şabanın 13 üncü Çarşamba günü akşama yarım saat varken Balat'da bir büyük yangın çıkınca o anda Padişah ve Sadr-ı âzamla memurlar ve başkaları yetişip söndürülmesine çalışmış ise de binalar ahşap olduğundan o gece ve ertesi gün şiddetini sürdüren yangın Sultan Selim Camii şerifi ile civar kale arasında olan evler yerle bir olduktan sonra Karagümrü'ğü ve Hırka-i Şerif mahallelerini de dolaşıp, rivâyet edildiğine göre 7000 kadar ev yanıp sonunda Yeni Bahçe kazasında bitti.

Hırka-i Şerif'e yeri aslında Sultan Abdülhamid Han Hazretleri'nin babası Sultan Ahmed Han Gazi Hazretleri'nin yaptırdığı bir mahalle olduğu için derhal imarına kalkıp bir an önce tamamlanması öne alındı.

Yeniçeri Ağası olan Ali Ağa şahsî menfaat dâvasına düşerek görevinin ayrıntıları olan birçok işleri görüp bitirmekte gevşek davranıp görmemezlikten gelmekte idi. Ayrıca yukarıda yazılan yangında da büyük sayıda önemsemeyiş ve geçiştirmesi görüldüğünden doğduğu yerde otur-

mak üzere işine son verilip yerine Kul Kethüdası Mehmed Ağa Yeniçeri ağası nasbolundu.

Cebeci Süleyman Ağa'nın da tama ve hırsızlığından dolayı bazı kötü hareketleri yayıldığından ötürü işine son verilip yerine, birkaç kez ağalık etmiş olan Kürd Mehmed Ağa tâyin kılındı.

BÜYÜK YANGIN OLAYI

Ramazanın 13 üncü Perşembe gecesi saat 3 de Cibali içinde bulunan Horoslu değirmen arasında yapılmış mavunacı Ali adlı kimsenin evinden bir ateş parlayıp birden bire alevleri yükselmişti. Gerçekten Padişah, Sadr-ı âzam vesair vükelâ ve memurlar yetişip söndürülmesine çalışılmışsa da evler kârgir olmadıkları için yangın etrafa yayılarak gittikçe şiddetlenmekle yukarıdan aşağı Yedikuleler içinde olan evler ve ne varsa yanıp kale dışından Narlı Kapı, Samatya, Davutpaşa, Langa, Yeni Kapı'dan denize; Top Kapı'dan Mevlevihane, Yenikapı dolaylarında Silivri Kapı civarına kadar hemen 20.000 kadar ev kurtulup kale duvarları ile yine Yedikule kapısından denizde son buldu.

Genişliğine de odun kapısından kale duvarının iç tarafından Aya kapısını biraz aşarak Ağa kapısından Sultan Selim Camii'ne yakın Sakız Ağacı adlı yerlerde, burada Hasan Paşa Hanı yakını ile Emir Buhari, Lutûf Paşa ve Kazasker Camii arası ve Koska yanan Sa'diler Tekyesi civarında olan eski Sadr-ı âzam Darendeli Konağı önüyle Havuzlu Hamamı ve Musalla, Langa Yenikapısı ve dışında olan evler, dükkân ve başkaları ile Mevlevihane Yenikapısı aralıklarında bulunan yerler. Aksaray, Cerrah Paşa, Avret Pazarı, Molla Gürani, Yüksek Kaldırım ve Davut Paşa Camii bölgesi, Yeni Odalar, Hekim oğlu Ali Paşa Camii ve etrafı, Koca Mustafa Paşa asitanesi etrafı gibi meşhur yapılar ve dört bir yanındaki mahallelerde bulunan evlerden eser kalmayıp 50 saate yakın zamanda baş gösterip yanmıştır. Yangın ateşinin dolandığı yerlerden çıkılıp da Sultan Mehmed Camii'ne At meydanına, Lâleli Camii'ne, Hekim oğlu Camii'ne, başka bostanlara ve boş arsalara naklolunan eşyanın çoğu yanıp heba oldu. Hatta mallarından ayrılamayan hırslı sahipleri ve tama'dan bazıları Lâleli Camii'nde mallarıyla birlikte yanmışlardır.

Böylece yanan eşyanın alevinden Sultan Mehmed Camii ile Lâleli Camii'ne ve Şehzade Camii'nin minareleriyle Cerrah Paşa ve Hekim oğlu Ali Paşa Camii'nin birçok yerlerine büyük sayıda zarar vermekle birkaç gün sonra tamirleri için Bina eminleri nasb olunarak kısa zamanda onarılma işleri bitirilmiştir.

Bu yangında yağın ateşi anlatıldığı gibi Cibali'den Yedi Kule'ye geçince Müneccimbaşı Musa zade Abdullah Efendi'nin evi bu ateşin tufanı içinde kaybolduğu halde zamanı geçince Allah'ın kudretiyle kurtulup kal-

dığı görülünce bazıları bu efendinin ömür yıldızlarının söndüğüne inanmıştı. İki ay sonra yani Zilka'de'nin sekizinci günü yürek ağrısından vefat eylemiştir.

Doğumu 1130 tarihlerinde olup Damad zade kazaskerliğinde Tarik'i kaza'ya girip bir süre tahta başılık ve bir süre müneccim başılık etmiş ve yıldız ilminde usta olduğu gibi fıkıh ilmine de intisabı olmakla babasının topladığı hüccet ve ilâmları kanun yolunda tertip ve düzenleyerek herkesin kıskanan gözleri önünde şer'i hükümleri açığa vurup gitmiştir.

SADR-I ÂZAM MEHMED İZZET PAŞA'NIN AZLİ VE YEĞEN MEHMED PAŞA'NIN SADARETİ

Sadr-ı âzam Mehmed İzzet Paşa'nın durgunluğu, yavaşlığı ve gevşekliğinden, bazı kötü kişilere yanaşıp onları tutmasından, yakınlarına ve akrabasına fazla yüz vermek lâzım gelmekle Ramazan-ı Şerifin 16 ncı günü Padişah iradesi gereği bazı yüksek makamlarda değişiklik ile uğraşırken kendisinden mühr-ü hümayûn geri alındı.

Şöyle ki:

Evi yanınca o geceyi Asâfi sarayında geçirmiş olan Sadr-ı âli kethüdası Ömer Vahid Efendi'ye kiraladığı kethüda Yusuf konağına bakmak bahanesiyle varıp orada oturması için şıkka gönderip önce dâvetleriyle Asafi Sarayında bulunan Tersane-i âmire emini Halil Hamid Efendi'yi Ömer Vahid Efendi'nin yerine kethüda nasbetmek için huzuruna getirtmek üzere iken diğer taraftan Kethüda'yı Bevabin-i Şehriyari Hamdullah Bey içeri girip mühr-ü hümayûnu alınca etraftan görenlerin gözünde hâkim iken mahkûm, âmir iken memur içinden geçerken kethüda nasbedecek olduğu Halil Hamdi Efendi'ye âşinalık merasimi yapıp yanında bulunan bazı iradeli evrakı verip duâsını aldıktan sonra Hamdullah Bey'le beraber Soğuk Çeşme kapısından Saray-ı hümayûnuna ve oradan Balıkhane civarında tâyin buyurulan yere gitti.

Ardından Hamdullah Bey yine Asâfi'ye dönüp Padişah tarafından olmak üzere Halil Hamid Efendi'ye kethüdalık kürkü giydirildi. İkindiye kadar Sadr-ı âzam'ın Bâb-ı âli'ye geleceğini söyledi.

Rumeli valisi Esseyid Elhac yeğen Mehmed Paşa bu ana kadar bulunduğu vilâyet ve eyâletlerde güzel hizmete muvaffak sesini duyurmuş, ün salmış vezirlerden olduğu, sadaret makamına getirilmesi Padişah tarafından tasarlandığı için sadarete dâvetini bildiren hat-tı hümayûn çıkarılıp Bostancıbaşı Ağa aracılığıyla hassa Harekilerinden Kuşçu Mehmed Ağa'ya teslim olundu. Mehmed Ağa da Ramazan'ın ikinci gecesi Elçi hanı yanında bulunan Eltirip ata binerek Ramazan'ın sekizinci günü sabaha karşı Manastır'a gelip durumu gizlice Mehmed Paşa'ya anlatıp hat-

tı hümayûnu gösterince Mehmed Paşa adamlarından altı kişi alıp derhal İstanbul'a yola çıktı.

Ramazan'ın 16 ncı günü Ebu Eyyüb-ü Ensarî civarında bulunan Topçular adlı yere gelerek orada Silâhdar-ı Şehriyarî ile görüştükten sonra sandalla Beşiktaş Sahil Sarayı'na vardı. İkindi üstü huzur-u hümayûn'a girerek saat 10 dan sonra Bâb-ı âli'ye dönüp geldi. Ramazan-ı Şerif olduğu için o gece saat 2 de umum hil'ati merasimi icra ve ifa olundu.

Ertesi Pazartesi günü Sadr-ı sâbık Mehmed İzzet Paşa'nın mal ve eşyası mirî tarafından ele geçirilip kendisinin Filibe'de oturması ferman olundu.

AZİL VE NASB

Şık-kı evvel defterdarı Hasan Efendi'nin işine son verilmesi aslında tasarlanmıştı. Ramazan'ın 17 nci Pazartesi gecesi işine son verilerek evinde oturmasına emir verildi. Yerini bilfiil defter emini bulunan eski Defterdar Elhac Mustafa Efendi yine defterdar nasbolundu.

Büyük yangında evleri yananların uygun biçimde kayırılmaları Padişah'ın isteği olduğu için öncelikle Defter emaneti, Atıf zâde Ahmed Efendi'ye ve Tersane Emaneti bilfiil Başmuhasebecisi olan Selim Sırrı Efendi'ye ve Muhasebe-i evvel de Kudema-yı Hacegân'dan Kesriyeli zade Ebubekir Efendi'ye tevcih ve ihsan olundu.

Çavuş başı Ahmed Nazif Efendi Ramazan'ın 17 nci günü kendisi istifa edip dileği ile evinde oturmak üzere işine son verilip yerine uzun süre Mirahur'u evvellik etmiş olan Dergâh-ı âli kapucubaşılarından Çerkez Mehmed Bey nasbolundu. Çünkü yazıldığı gibi Ömer Efendi ile Hasan Efendi'nin öyle gerektiği için ayrılmış bulunmaları Ahmed Nazif Efendi'nin işine son verilmesini gerektirir bir durum yokken yalnız memuriyetinde kalması özellikle intisab ve ihtisasına hamdolunmamak iradesiyle azl edilmiş olduğunu bazı tarihler açıkça yazar.

Nazif Efendi'nin eşi Dür'rü Şehvar Hanım'dır ki Abdülhamid Han Hazretleri'nin kızı olup ancak Şehzadeliğinde bir kapatma cariyesinden doğup beşikte görüldü. Sultan diye resmen ilân olunmayarak âhiretlik adıyle anıldığı söylenir. İşte Nazif Efendi'nin Saltanat tarafına yakınlığı böylecedir.

Şevval ayının 13 üncü günü Sadr-ı âzam tevcihat'a başlayıp çoğu memuru görev yerinde bırakmışken tarih yazarı Enverî Efendi'yi teşrifatçılıktan azl ile üç ay sonra ele geçirmek üzere mevkufatçı nasbedip kalbini kırdı

Yerine Mehmed Şerif Efendi teşrifatçı oldu. Ertesi günü eyâlet ve vilâyet mansablarının tevcihatına kalkışıldı. Aslında Sadr-ı âzam büyük vezirlerin bir mansabtan başka bir mansab'a varınca ne türlü güçlükle-

re uğradıklarını ve halkın ne ziyanlar çektiklerini görüp tecrübe ettiğinden hemen Rumeli eyâleti Belgrad muhafızı Mehmed Paşa'ya ve Belgrad muhafızlığı birkaç ay önce Mısır'dan azledilen ve Rumeli'ye gelmeğe memur olan Melek Mehmed Paşa'ya ve Mora Muhassıllığı Girit valisi İsmail Raif Paşa'ya ve Girit eyâleti Seyid Ahmed Paşa'ya ve Haleb eyâleti Haznedar Ali Paşa'ya ve Kars eyâleti Haleb valisi İbrahim Paşa'ya ve Rakka eyâleti Kars valisi Yazıcı zade Mustafa Paşa'ya ve Adana eyâleti Rakka valisi Osman Paşa zade Mehmed Paşa'ya tevcih buyruldu.

ŞEYHÜL İSLÂM MEHMED ŞERİF EFENDİ'NİN İŞİNE SÖN VERİLMESİ VE NAKİB-İL EŞRAF İBRAHİM EFENDİ'NİN NASB-I VE İLMİ BAZI TEVCİHLER

Dört buçuk yıla yakın Şeyhülislâm olan Esad Efendi zade Mehmed Şerif Efendi'nin süresi uzamış olduğundan bir köşeye çekilmeyi herkesin istediği bir mesnedde kalmağa tercih edip istifa ettiğinden Şevvalin 5 inci Perşembe günü evi yahud Sahilhânesi hangisi isterse rahatına bakmak üzere işine son verildi. Birkaç gün kadar konaklarında oturduktan sonra Bebek'teki Sahilhânesine nakletmiştir.

Yerine uzun süredir Nakib-ül Eşraf ve iki defa Rumeli sadaretiyle görevlendirilen Reis-ül ulemâ Esseyid İbrahim Efendi, Şeyhülislâm nasbolundu. Nakib-ül Eşraflığa da İstanbul kadılığından ayrılan Dür-rî zade Arif Efendi getirildi.

Önce Medine-i Münevvere kadısı olan Topkapılı merhum Şeyhülislâm Salih Efendi zade akrabasından Seyyid Tahir Efendi Şam'a gelişinde vefat ettiği anlatılıp imha edilince Medine-i Münevvere Mevleviyetinin Şam kadısı olan Mehmed Emin zadelerden Abdurrahman Efendi'ye tevcih ve ihsan buyurulması dileğiyle Şam valisi tarafından bu sırada yazı geldiyse de Mısır kadısı olan Osman Efendi zade Tatarcık Abdullah Efendi'ye üstünlüğü olduğu gibi açıkça görülen meziyetleri bütün işlerin inceliğini bildiği herkesçe bilinir ve söylenirdi. Medine-i Münevvere kazası Tatarcık Abdullah Efendi'ye tevcih edildi. Bir an önce Mısır'dan Ravza-i Mutahhara'ya yola çıkıp varması ferman olundu.

Şevvalin 22 nci günü Kudüs-ü Şerif pâyesiyle Galata Mevleviyeti sâbık Şeyhülislâm Mehmed Şerif Efendi'nin oğlu Esseyid Ataullah Efendi'ye ve Selânik kadılığı merhum hattat Şeker zade'nin oğlu Sermedi Efendi'ye ve Haleb kadılığı Beyzade Esseyid Abdurrahman Efendi'ye tevcih kılındı.

Ardından Zilhicce sonunda da aslında vezir kethüdası iken hakkında: «Bir dikiş kaldı ki, terzi Hüseyin ola vezir» mısraı yazılmış olan terzi Hüseyin Ağa'nın oğlu Mahmud Efendi'ye Kudüs-ü Şerif kadılığı ve za-

manın bilginlerinden Kastamonulu Elhas Halil Efendi'ye Üsküdar kadılığı tevcih buyurulmuştur.

DOĞUMLAR VE ÖLÜMLER

Geçen yıl dünyaya gelmiş olan Melekşah Sultan bu 1190 yılı Muharremi'nin 8 inci günü vefat etmekle Bahçekapısı civarında bulunan Yeni Türbe'ye defnolunmuştur.

Şevval'in 12 nci Cuma günü saat 11.30 da bir şehzade doğmuş, Sultan Mehmed adı verilmiştir.

Yine Şevval'in 25 inci günü 1195 Şabanında dünyaya gelmiş olan Rabia Sultan vefat etmekle Yeni Türbe'ye defnolunmuştur.

Hotin Muhafızı Ahmed İzzet Paşa'nın Şevval başlangıcında vefat eylemiş olduğu haberi Zilkade'nin 3 ünde İstanbul'a gelince Sinop'da sürgünde oturan Zorlu oğlu kethüdası Süleyman Ağa'ya Rumeli Beylerbeyiliği pâyesiyle Mirmiranlık ihsan buyrularak Hotin muhafızı tâyin edildi.

Ahmed İzzet Paşa, Kütahyalı olup soyunun Germeyan oğullarına dayandığını zaman zaman öğünerek söylermiş. Gençliğinde İstanbul'a gelip biraz tahsil yaptıktan sonra uzun süre teşrifatçı Akim Bey'in hizmetinde bulunarak Mahmud Han zamanında teşrifat kalemi sır halifesi ve sonra Akif Bey'in üzerine teşrifatçı ve çok geçmeden Kethüda-yı Sadr-ı âlî olmuştu.

Sonra hakkında bazı isnadlar olunca Limni Adası'na sürüldü. Sonra da affedilip İstanbul'a getirilişinden bir süre tersane emanetinden sonra Darbhane emanetiyle Mısır Kahire'ye gönderilmişti. Epeyce zaman o hizmette bulunup 1184 yılı ortasında yine İstanbul'a dönmüş ve biraz oturup kaldıktan sonra memuran ordu-yu hümayûna katılmış ve bazı ordu-yu hümayûn gizli işlerini iyice bildiğinden İstanbul'a dönüşünde ikinci kez Kethüda-yı Sadr-ı âli nasb olunarak ordu-yu hümayûn'a gönderilmişti. O sırada Rusçuk'da ahali ve askeri elinde öldürülen Bükreş seraskeri Mehmed Paşa'ya kaymakam olmak üzere kendisine Rütbe-i Valâ'yı vezaret tevcih olunmakla sefer sonuna kadar o bölgede bulunarak kahramanlık göstererek şan kazanmış ve ün salmıştı.

Sulh anlaşmasından sonra Vidin, Erzurum, Haleb mansablarını dolaştıktan sonra Padişah tarafından 150 kese akça ile Aydın mansabı verilerek Medine-i Münevvere muhafazasına memur olunca 1191 yılı olaylarında anlatıldığı gibi bazı özürler ileri sürerek Şam'dan ileri yürüyemediğinden eski görevinden işine son verilip kendisine Kudüs-ü Şerif sancağı tevcih olunmuştu. Bu azil ve nasb kendisini kızdırmış ve darılmıştı.

1193 yılında Haleb valisi iken malı miri tarafından zaptolunarak işine son verilip Kudüs-ü Şerif'te oturmasına emir verilmişti. Kudüs'e giderken geri kalan eşyasını da yol kesenler alınca iki yıla yakın geçim

zorluğu içinde vakit geçirdikten sonra 1195 yılında vezirliği yeniden verilerek bir süre Silitire'de oturdu. Sonra Hotin muhafazasına tayin olunmuş ve orada ölmüştür.

Eskiden Anadolu kazaskeri ve İmam-ı Evvel-i Şehriyarî olan **Mehmed Emin Efendi**'ye bu sırada felç gelip sakat olunca bir iki gün sonra yani Zilkade'nin 17 nci günü vefat etmiştir. Merhum divan-ı hümayûn çavuşlarından bir zatın oğlu olup 1140 Şabanı ortasında İstanbul'da doğmuş ve reşid olunca Kur'an öğrenmeğe çalışıp geçim zorluğu içinde iken güzel sesinden dolayı 3 üncü Sultan Osman Hazretleri'ne ikinci imam olmakla müderris olup 1171 ortasında vekâleten, 1172 ortasında asaleten imam olmuştu. 1184 yılı Zilka'desinde Selânik mollası olup 1188 de Edirne pâyesi almış, 1191 Zilhiccesi başında Anadolu kazaskeri olmuştu. 1194 Şabanında imamlıktan ayrılarak Rumeli sadaretini beklerken yazıldığı gibi hayata gözlerini yumdu. Üsküdar'da Ayrılık Çeşmesi yanında defnolunmuştur.

KIŞ OLAYLARI

Önce Tersane-i âmire emini olan **Selim Sırrı Efendi**'nin bir süreden beri hastalığı dolayısiyle tabiatında hiddetlenme başlamıştı. Bir taraftan kendisinde bulunan Şam, Trablus, Bağdad, Basra, Cidde, Aydın, Erzurum ve Rumeli eyâletleri kapı kethüdalıkları işleriyle uğraşıp işlerinin çokluğundan, sert tabiatından hastalığı artıyordu. Birkaç aydır yüksek mevkilerde bulunanlardan bazılarını gücendirmişti.

Tesadüf bu ya, Tersane emini olduğu gün bir sal kavgası çıktı. Fransızlar'a gemi kerestesi satılıp satılmaması hususunda Fransız tercümanla aralarında uzun uzadıya çekişmeler olduğundan başka Reis-ül Küttap Hayri Efendi'ye bile bazı aşırı dokunaklı sözler söylemişti. Gerçekten güzelce geçiştirilmesi ve kapatılması mümkün ve uygundu.

Sadr-ı âzam yeğen Mehmed Paşa'nın Selim Sırrı Efendi'ye öteden beri kızgınlığı ve kini olduğundan bu olayda kızıp sert davranarak kapu kethüdalık işleriyle başka hususları kapu çukadarı görmek üzere Tersane eminliğine son verilip, Şevval'in 10 uncu günü Bursa'ya sürdürdü. Bundan önce iki kez defterdarlık yapmış olan Hasan Efendi Tersane emini nasb olundu.

Sadr-ı âzam yeğen Mehmed Paşa'nın Selim Sırrı Efendi'ye düşmanlığının sebebini şöyle anlatırlar:

Yeğen Mehmed, daha önce Anadolu eyâletinden ayrılarak doğduğu yer olan Alâiye'ye memur olunca yerine eski Sadr-ı âzam Silâhdar Mehmed Paşa Anadolu valisi olup Selim Sırrı Efendi de Kapu kethüdası bulunduğu sırada kapucubaşılarından Kütahyalı Abbas Ağa'yı mütesellim nasb ettirmişti. Abbas Ağa o vakit yeğen Mehmed Paşa'nın memur oldu-

ğu Alâiye'ye biran önce varması için baskı ve tâciz ettiğinden yeğen Mehmed Paşa buna dilgir olup Abbas Ağa'nın kendisine musallat olması güya Selim Sırrı Efendi'nin öğretişi ile olmuş ve Silâhdar Mehmed Paşa'nın Anadolu valiliği bile yine onun gayretiyle meydana çıktığına inanarak ondan intikam almağa fırsat arardı.

Kütahya'dan yeni mansabı olan Erzurum'a doğru yola çıkarken adı geçen Abbas Ağa'yı da yanına alarak Erzurum mütesellimi oldu. Abbas Ağa ise zaten gaddar ve zâlim bir kimse idi. Yolda ve özellikle hükûmet ettiği bölgede halkı kırıp cezalandırırdı. Gaddarlığını bazı soydan ilimle uğraşan kişilere de yaydığı duyuluyordu. Bu kötü hareketlerin ucu efendisine dokunduğundan ve ikisine de yazıldığı gibi Sadr-ı âzam'ın eski kin ve düşmanlığı olduğundan Silâhdar Mehmed Paşa'nın vezareti kaldırıldı. Abbas Ağa'nın da öldürülmesine Padişah'ın fermanı çıktı. Ondan sonra Erzurum eyâleti Van muhafızı Mirmiran Timur Paşa'ya vezaret rütbesiyle tevcih kılındı.

Daha önce Eflâk voyvodalığından istifa ile İstanbul'a gelmiş olan Aleksandri Bey, gâh Arnavudköyü'nde gâh Tarabya'da oturup somur kalpaklı hademe ve 4 çifte kayık ile Boğaziçi'nde gelip giderek ve Felemenk elçisi gibi gösterişe kapılarak yüksekten konuşmağa başlayınca divan-ı hümayûn tercümanı Mihalâki Bey ile birleşip milletinin mezhep işlerine karıştığından Şevval'in 28 inci günü kendisi ve divan tercümanı Akdeniz adalarından birine sürüldüler.

Sadr-ı âzamlığının ilk günlerinde Tersane Emini ettirmesi de bu kurduğu niyeti icraya, bu işinde bir ip ucu bulmak amacına dayalı idi. Günün birinde anlatılan olay çıkınca onu derhal bahane edip sürdü. Kapu kethüdalıklarını bile başkalarına vermek sevdasına düşmüş ise de her nasılsa o kadar ileri gitmeyerek yerlerinde alıkoydu. Yalnız bu durum anlatıldığı gibi kendi garazından doğma bir hal olduğu anlaşılarak Selim Sırrı Efendi'nin hakkında da Padişah'ın yerine ehil adam olduğu görüşü bilindiğinden bazı yerlerde yaptığı başarılı hizmetle bağlılığı ile bütün bütün temize çıkarılarak bir ay içinde kendini kayıranlar aracılığı ile affedilip İstanbul'a dönmüş ve sahilhanesinde istirahat eylemiştir.

Daha önce Erzurum eyâleti, Anadolu valisi eski Sadr-ı âzam Silâhdar Mehmed Paşa'ya tevcih olunmuştu.

Eski Sadr-ı âzam Mehmed İzzet Paşa'nın ayrılışında bu malların mirî tarafından ele geçirilip bazı sual ve cevap için yeğeni olan eski Arpa emini İsmail Ağa Bostancılar hapishanesinde tutuklanmıştı. Ardından gizli ve açık bir şey kalmadığı görülünce efendisinin borçlarını kapatmak şartiyle hapisten kurtarılmıştı. Ardından alacaklı iş adamları, alacak tahsili için dilekçeler verdiklerinden ve tarih yazarı Enverî Efendi'nin rivâyetine göre bu isteklere sadaret tarafından başkaca alacak da ekleninee yeniden Bostancılar hapishanesine sokulup «bakalım, bugün git yarın

gel» gibi sözlerle oyalayıp sürüncemede bırakmak ile vakit geçirilemeyeceğini açıkça anlayınca bir gün borçların kendi tarafından ödeneceğini taahhüd ederek hapisten kurtuldu. Lâkin, çok geçmeden aşağıda anlatılacağı gibi Sadr-ı âzam'ın işine son verilip İsmail Ağa bile peksimet pişirilmesi için Sofya tarafına emirle gönderildiğinden bu gibi karışık işlerde emniyet geldi.

1190 yılı olaylarında anlatıldığı gibi öldürtülen Tahir Ömer'in oğlu Ali Tahir öldürülüp kardeşleri İstanbul'a getirilmişti. Bunların büyükleri Şeyh Osman olup 6 yıldan beri Bâb-ı âli'de oturuyordu. Kendisi sessiz hali ve davranışı ile babasının tersine olduğu için Padişah tarafından kendisine ondan çok şey öğrendiklerini herkese söyleyince bir iki ay önce otuzdan fazla çoluk çocuğu ile mübaşir tâyiniyle Sayda'dan Bursa'ya naklolunmuştu. Bu kez de bir Padişah hizmeti çıkarsa bütün kaderini ortaya koymak şartiyle mirmiranlık ile beraber Hüdavendigâr sancağı verilip geçimini sağlaması ve fazla gelirinden kardeşi Şeyh Ahmed'e yılda 3000 kuruş vermesi emrolundu.

Bu ortamda Müneccimbaşı Musa zade Abdullah Efendi'nin ölümü ile boşalan müneccimbaşılık, ikinci müneccim bulunan müneccimlik Mühre-i müneccimiinden Hacı Yakub Efendi'ye tevcih olundu.

Birkaç aydan beri kul kethüdası bulunan Süleyman Ağa Zilkade'nin 19 uncu günü işine son verilerek yerine Zağarcı başı Mehmed Ağa nasbolunup Zağarcıbaşılık da eski Edirne Ağası Mahmud Ağa'ya tevcih edilip İstanbul'a getirilmesi için dâvetçi gönderilmiştir.

Zilhicce ortasında kethüda kâtibi Mustafa Reşid Efendi de kâtiplikten azl ile İstanbul Adası'na sürülüp yerine yakında teşrifatçı olan Mehmed Şerif Efendi kethüda nasbolunarak teşrifatçılık da teşrifat odası emektarlarından Kesedar Mehmed Naim Efendi'ye tevcih kılındı.

Enveri Efendi'nin yazdığı tarih formalarının altına Reis-ül Küttap Mehmed Hayri Efendi'nin kendisinin yazdığı fıkraya göre Mustafa Reşid Efendi'nin işine verilmesinin sebebi şu imiş:

Sadr-ı âzam'ın Kapu kethüdası olup Sadaret makamına geldikten sonra Çavuşbaşı nasbettiği Abdülbaki Ağa bir mukataa hususu için Mustafa Reşid Efendi'ye kızdığından dert ortağı Sadr-ı âzam'a çekiştirip senin hakkında şöyle demiş, böyle söylemiş, diyerek kızdığından haksız yere işine son verip sürdürttü. Bazı söylentilere göre kethüda kâtibi olmak için bu hususta Şerif Efendi'nin de yardımı olmuştu. Her ne hal ise Mustafa Reşid Efendi sadakat ve doğruluk yolunda belâya uğrayıp (**El muhlisun alâ hatar-ı azim**) deyimine mazhar oldu. Lâkin etrafındakilere karşı kanı sıcak, kibirsiz, görüşülmesi kolay, yumuşak ve kaderine katlanır olduğundan herkes severdi.

Böyle garez güden kötü kişilerin çekiştirmesiyle Sadr-ı âzam hakkında dedikoduyu çekerek herkesin düşüncesinin değişmesine bu bile bir sebep olmuştur.

Kısaca aşağıda açıklanacağı gibi bu sırada Kırım mes'elesi devlet büyüklerinin düşüncelerini kaplamakta iken Sadr-ı âzam'ın kimin hakkında kini varsa, kime kızmışsa bunların hakkından gelmek sevdasiyle uğraşması herkesin gözüne çirkin görünüyordu. Ona karşı kalben bağlı kimse kalmamıştı.

Uzun süreden beri İspanya mes'elesiyle uğraşarak güçlükler bu sırada yoluna girdiğinden ayrıntıları ile anlatmağa başlayalım.

İSPANYA DEVLETİ'YLE YAPILAN ANLAŞMA, KONUŞMA VE GÖRÜŞMELER

İspanya Kralı Don Karlos, önce Sicilyateyn Kralı iken Osmanlı Devleti ile anlaşma yapıp ardından verasetle İspanya Kralı olunca Osmanlı Devleti ile İspanya Devleti için Sultan Mustafa Han zamanında Ragıp Paşa sadarette bir anlaşma isteğinde bulunmuştu. İsteklerine uygun davranıldı. Hattâ birçok maddeleri kaleme alınmış iken Ragıp Paşa önce yüz üstü kalmıştı.

Ardından 1193 yılında Abdürrazzak Efendi'nin başkanlığında Sicilyateyn Anlaşması'nın aynı olarak yine bir ticaret anlaşması yapılması dilekçesini **Cevan de Polini** adlı elçi alıp getirince vükelâ, anlaşma yapmaktan çekinip vazgeçmişlerdi. Ancak kesin red cevabı vermeyi de uygun görmeyerek güzelce savuşturmak yolunu tutmuşlardı. Bu iş o zamandanberi sürünüp güç halle bu yüze çıkarılabilmiş ve bu arada pek çok görüşmeler olmuştu.

Gerçekten işin o kadar önemi yoksa da bu olay o vaktin yürütülen işlerine örnek olacağından biraz olsun ayrıntılarına girmek uygun görüldü.

Şöyle ki: **Abdürrazzak Bahir Efendi**, Polini ile konuşunca akıllıca savunma amaciyle Osmanlı Devleti aleyhine Atlas Okyanusu kıyılarında bulunan devletlerden biri Osmanlı sularına donanma gönderecek olursa Septe Boğazı'ndan geçmelerine engel olmak şartiyle ve bunu taahhüt ederlerse isteklerinin yerine getirileceğini anlatmıştı. Halbuki Septe Boğazı'nın korunmasına İspanya'nın gücünün yetmeyeceğini Polini söyleyip böyle taahhütlere yanaşmamış olduğundan Abdürrazzak Efendi, yine bir iş çıkarmak amaciyle İspanya'da bulunan müslüman esirlerin salıverilmesine İspanya Devleti'nin anlayış göstermesini teklif etmişti.

Halil Hamid Efendi Reis-ül Küttap olunca Polini, yine bir yazı ile Bâb-ı âli'ye müracaatla:

«Önceki isteklerimiz olan anlaşma işi, esirlerin salıverilmesine bırakılmış olduğundan ben o vakit durumu devletime yazmıştım. Cevabı geldi. Devletim, buna anlayış gösteriyor. Birçok esir müslüman, İstanbul'a gönderilecek imiş. Buna dayanarak anlaşma işine hizmet buyurmanızı istiyoruz,» diye haberi ulaştırıp anlatmakla 1193 yılı Şaban'ında Kethüda Bey Defterdar Efendi, Reis Efendi, Recai Efendi, Ömer Vahid Efendi, Resmi Ahmed Efendi, Süleyman Feyzi Efendi hazır oldukları halde Kırım'a dair yapılan kurul toplantısında bu husus da gündeme alınmıştı.

Şöyle ki: İspanya elçisi her ne kadar yumuşak davranılarak baştan savunulmağa çalışıldı ise de bu güzel davranışı kabul etmeyip kesin cevap istediğinden isteğine müsaade olunması mı uygundur? Yoksa kesinlikle red mi olunmalıdır? diye sual açılınca kurulda hazır bulunanlar:

«Bizler versek bile işin olacağı yoktur. Sadr-ı âzamın reylerinin katılmasına ihtiyaç vardır. Bunun üzerine önce bir defa Sadr-ı âzam'a konuşma isteği yazısı arz olunsun; bu hususta düşünceleri nedir, ortaya çıksın. Sonra bizler de bildiğimizi açıklarız,» diye söz kesmişlerdi.

Polini ise kesin cevap istiyordu. Bu işte acele davranıyor ve diretiyordu. Tekrar Reis Efendi ile görüşmek isteyince:

«Maksadı ne ise söylesin yahut yazı ile bildirsin,» diye haber gönderince Polini Bâb-ı âli'ye bir takrir gönderdi.

Bu sırada İspanya Devleti büyük sayıda Septe Boğazı'nda bulunan gemileriyle Cebelütarık'ı kuşatmıştır. İngilizler'in elinden aldığı halde, çünkü bu Cebelütarık Akdeniz'in kilidi demek olduğundan, bundan sonra Atlas Okyanusu'ndan Osmanlı Devleti düşmanı bir donanmanın Akdeniz'e salıverilmemesine İspanya Devleti müteahhit olacaktı. Buna karşılık da Cezair-i Garb ocaklarından İspanya gemilerine zarar verilmemek üzere bir anlaşmayı istediklerini anlatıp bildirdiklerinden bu durum Asafî huzurunda kurulan meclislerde tekrar tekrar açıklanarak İspanya Devleti'nin sulh anlaşmasından asıl amaç, Garb ocaklarının şiddet ve saldırılarından kurtulmaktır.

Garb ocakları halkı baş eğmez, onlara zorla bir şey yaptırılmadıkdan başka elde edilecek faydaya karşılık Garb ocaklarını baştan çıkartmak değmezdi.

Kuşattıkları Cebelütarık üzerine anlaşma yapmak, elde olmayan av üzerine alım satım yapmak için olacağından, kısaca şu sırada İspanyollar ile anlaşma yapmakta Osmanlı Devleti için bir faide düşünülmediğinden savuşturulup geçiştirilmesi uygundur. Lâkin Polini madem ki bu hususta ısrar ediyor ve kesin cevap verildiği takdirde de İspanya Devleti sıyrılıp Ruslar'la anlaşıp ittifak yapacakları düşünülebilirdi. Polini'nin konuşmasından da anlaşılan budur.

Bundan başka Osmanlı Devleti'nin Nemçeli ile savaşı olacak olursa İspanyollar'ın da denizden Nemçeli'ye yardım etmesi akla gelir. Bunun

üzerine İspanyollar'ı gücendirmeyerek güzelce savuşturmak lâzım gelip ancak Sicilyateyn'le yapılmış olan anlaşma şartlarına razı olduklarından buna da daha önceleri rıza gösterilmiş olduğundan şimdi bu anlaşmada bizce zarar vardır diye bir bahane bulunamaz. Bir süre tâyin edilse bile zamanı gelince va'din yerine getirilmesi lâzım geleceği için bu bakımdan da uygun olmaz. Çünkü bu anlaşmanın karşılıklı yapılabilmesi önce esirlerin serbest kalması tutumuna bağlandığından eğer İspanyollar hemen bu sırada müslüman esirleri koyuverip İstanbul'a gönderecek olurlarsa Devlet-i âliyye'ye sözünde durmadığı nakisesi elvermeyeceği için çaresiz isteklerine uyularak ocaklar mes'elesi ağza alınmadan hemen Ragıp Paşa'nın vaktinde karar verildiği üzere fakat sadece ticaret şartlarının ele alınması ve yapılması lâzım gelir. Lâkin şimdilik bu işi sükûtla geçiştirip hemen Osmanlı Devleti ile Don Karlos'un Sicilyateyn Krallığı sırasında aralarındaki doğru ve garazsız, karşılıksız gönül birliği unutulur şey olmadığına göre İspanya Devleti'yle anlaşma yapmak Osmanlı Devleti'nin de gönülden isteği olup ancak bu mes'ele için İspanya ile ilgisi olmayan bazı engeller vardır. İleride bu engeller kalkarsa biz size haber veririz yollu güzellikle savuşturulmasına oy birliği ile karar verilip bu yolda Sadaret makamından İspanya Kralı ile Başvekiline birer mektup yazılıp elçi ve murahhas Polini'ye teslim olundu. Polini de daha o vakit memleketine dönmüş sanılıyordu.

Yedi sekiz ay sonra 1194 yılı Şevval'inde Polini'nin tavsiyesine göre Sicilyateyn elçisi tercümanı ile Bâb-ı âli'ye bir takrir gönderip Polini önceki cevapları İspanya'ya gönderdiğini, kendisi o zamanlardan beri Galata'da oturduğunu bu defa kendisi ile birlikte bu işi bitirmeğe memur kılındığını haber verince Reis-ül Küttap Efendi Polini'nin bu memuriyeti acaba yine önceki memuriyeti midir? yoksa başka mıdır? düşüncesiyle sorunca tercüman buna ait bilgisi olmadığını söyleyerek elçisinden sorup da haber getireceğini anlatmıştı.

Ardından murahhas Polini, Bâb-ı âli'ye iki takrir verip:

«Bundan önce aldığım cevap yazılarınızı memleketime göndermiştim. Şimdi cevabı geldi. Bunun üzerine devletim, gerek şimdi ve gerekse bundan sonra anlaşma ve şartlarına dair ağzına bir harf almayacaktır. Ancak İspanya gemileri Osmanlı gemileriyle karşılaşırlarsa birbirlerine dost gibi mi davransınlar? Yoksa birbirlerinden sakınsınlar mı? Yahut biri birine taarruz mu edecekler?»

«Dostça davranacaklarsa nasıl bir işaretle birbirini tanıyacaklar ve ayıracaklardır? Devletim, doğruluk ve samimiyetle, bunun ayrıntılarının açıklanmasını istiyor,» diye bildirdi. Öbür takririnde de:

«İspanya Devleti, Cezair-i Garb ocaklariyle sulh anlaşması yapmak üzeredir. Fakat bu husus Osmanlı Devleti'nin hoş görünüp razı olmasına bağlıdır. Buna dair alışıldığı gibi verilen bir ferman-ı âli çıkarılmasına

ihtiyaç vardır. Bu bakımdan Cezair-i Garb Beylerbeyine ve ileri gelenlerine bir ferman-ı âli çıkarılmasını» istida ettiğinden durum görüşüldü.

Gemilerin birbirine olacak muamelesi zaten Kaptan Paşa'nın bileceği iştir. Garb ocaklarının böylece sulha razı olduklarının araştırılması da ona havale edilmek lâzım geleceğinden ve Kaptan Paşa'nın o vakit İstanbul'a dönüşü zamanı yaklaştığından, bu işin görüşülmesi onun gelişine bırakıldı.

Polini'ye de bu yolda cevap verilmiş ve sonraları Polini zaman zaman tercümanını gönderip Cezair-i Garba gönderilecek ferman-ı âli'yi sordukça, Cezair'den cevap gelmedi, diye cevap veriliyordu.

1195 yılı Recebinde Süleyman Feyzi Efendi'nin Reis-ül Küttap oluşunda yine Bâb-ı âli'ye iki takrir verip birinde tekrar adı geçen fermanın çıkarılmasını istida ediyor, diğerinde de Don Karlos Sicilyateyn Kralı iken Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşmanın 1 inci maddesinde «Bu anlaşma, bundan sonra iki devletin eli altında bulunan ve katılacak memleketlerin yeni tebaalarına da geçerli olur,» diye açıkça yazıldığı için İspanya Kralı olduktan sonra bile buna uygun hareket etmekteydi.

Her iki taraf reayası bunu duyup anlasın diye açığa vuran bir anlaşmayı her iki tarafın imza etmesi gerektiğinden önce güvendiklerini bu iş için murahhas tâyin etmekle bunca zamandan beri burada yerleşmiş oturmaktayım. Hâlâ gemiler birbirine rastlarsa ne gibi işlem yapılacağına dair bir karar verilemedi. Eğer Osmanlı Devleti'nin daha önce ileri sürdüğü engeller kalkdıysa hemen anlaşmanın imza olunmasını, kesin ve aydınlatıcı bir cevap verilmesini isteyerek bu cevaplardan her hangi birini olsun beklediğini bildirerek bu kez istekleri olan anlaşmanın imza olunması bir anlaşma taahhüdü gereği olduğunu bildirerek anlattığından Süleyman Feyzi açık ve ayrıntılı bir takrir yazıp kısa anlamı ile:

Bu sırada Nemçeliler'in davranışlarına bakılırsa anlaşmayı bozacağı galip görünüyor. Rusya ile bir nev'i gizli ittifakı olduğu bile bazı belirtilerden anlaşılıyor.

Bunun üzerine İspanyollar bu kadar sulh anlaşmasına istekli iken red olunursa ittifak eder. Rusya ve Nemçe ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş çıkarsa İspanyollar da göz göre göre onların donanmasına katılarak Akdeniz adalarını yakıp yıkacaklardır düşüncesi uzak değildir. Ama sulh anlaşması yapıldığı takdirde açıkça onlara yardım edemez. Kaldı ki, anlaşma şartlarının görüşülmesi sırasında İspanya Devleti Osmanlı Devleti aleyhine hiç bir devletle ittifak etmemesi bile bir madde olarak yazılır. Eğer buna evet demeyecek olursa bu işin olamayacağı sonucuna varılmış ve hem de büsbütün red olunmamış olur. Yok eğer bu işte konuşmalara görüşmelere girişmeden vakit geçirilsin diye emir verilirse Polini'nin verdiği takrirlere cevap olarak: «Sicilyateyn Kralı iken yapı-

lan sulh anlaşmasının ardından o hükûmeti bırakıp yeni ele geçirdiği daha büyük bir hükûmetle geçerli olmasına hükümlerinde kesin deliller olmayıp bu iddia sonradan hatıra gelmiş bir yanlış düşünce anlamında olmakla şartları ileri sürüp böyle iddiada bulunmaya İspanya Devleti'nin yetkisi yoktur. Halbuki Osmanlı Devleti İspanya Devleti'yle anlaşma yapmaktan çekinmiyor fakat önce yazılmış olan cevabın içinde Osmanlı Devleti'nin bazı iç düzeni engelleri olduğu için zamanın gelmesini beklemektedir.

Cezair-i Garb ocakları işi de Kapdan Paşa'dan sorulmuştur. Fakat uzak mesafede olduğundan cevabı gecikti. Bir kez daha çabuklaştırma emri yazılsın. Donanma maddesine gelince Osmanlı Devleti ile açıkça anlaşması olmayan bir devlet donanmasının Osmanlı sularında gezdiği yoktur ama fırtınaya rastlar da bir iki parça gemileri görülür ve dostça davranırlarsa Osmanlı Devleti'nin Don Karlos ile temiz ilişkilerine dayanarak Osmanlı gemileri de dostça davranırlar. Eğer düşmanca davranırlarsa Osmanlı Devleti gemileri de ister istemez fazlasiyle karşı koyarlar,» diye kendisine bir takrir vermek gerekiyordu.

Kısacası ya görüşmeye başlamak yahut önce yapıldığı gibi vakit geçirme yoluna gitmek gerekir diye arz ve ifadeden sonra takriri bitirirken bu iki şıkdan birine bırakıyordu. Gerek Feyzi Efendi'nin bu takriri ve gerek İspanya elçisinin söyleyen takrirleri Padişah'a arz olununca bu önemli devlet işi olmakla «Dikkatle ayrıntılariyle görüp düşünerek sonunda kusurları ortaya çıkmayacak gibi bir kalıba sokulması» hususu Şeyhülislâm Efendi'ye ve Nakib-ül Eşraf Efendi'ye ve Sadaret-i Rum'dan ayrılan Dürri zade ve Mollacık zade Efendilere gösterilerek «El birliği ile gereğinin düzene konulması, son şekil ve durumu ile görüp gözeterek düşünüp devlete vaktiyle bir yara olan işten sonuna kadar kaçmasın... Bazen iş olur ki hem ilk iş olarak düzene konulsun, denir. Sonunda üzücü ve kırıcı olur» diye hat-tı hümayûn çıkınca bu evrak takımı ile sadaret yazısına eklenip o vakit Şeyhülislâm bulunan Mehmed Şerif Efendi'ye gönderildi.

Sadaretten gelen yazının üst tarafına Şeyhülislâm'ın koyduğu yazıda «Bu maddede geri çevirme, bir kenara itme olmadığı gibi bu derece uzun uzadıya geri bırakılması uygun görülmüyor. Hemen yararlı şartlara bağlanıp haftada bir gün görüşmeler yapılması ve işin selâmete çıkarılması, neden olmasın? Ya yüze çıkmayıp olduğu gibi kalır yahut istenildiği gibi yüze çıkar; istenilen de budur. Ötesini Allah bilir,» diye yazınca Süleyman Feyzi Efendiye haftada bir gün görüşmeleri idare etmesi için emir verildi. Bunun üzerine 1195 yılı Receb'inin 22 ci günü konuşmalara başlayıp beri yandan Süleyman Fevzi Efendi ile Beylikçi Hayri Efendi öte yandan da Polini ile tercümanı ve İsveç baştercümanı hazır oldukları halde yapılan görüşmelerin durumu ve kısaltması aşağıda anlatılıyor.

Çünkü o zaman bu gibi olayların halk arasına yayılmasına önem verilerek o gün İspanya elçisi ve söylenen tercümanlar, seher vakti kıyafet değiştirerek ard kapıdan Reis-ül Küttap Efendi'nin yalısına geldiler. Ruhsatnâmeler alınıp verildikten sonra Reis-ül Küttap Efendi söze başlayıp:

«Yapılacak olan anlaşmanın kurulabilmesi için bir esas koymağa ihtiyacımız var. Önce ona karar verelim,» deyince İspanya elçisi:

«Kralım, Sicilyateyn Kralı iken Osmanlı Devleti ile anlaşma yapmıştı. O vakit esas olarak ne kullanılmış ise yine onun gibi yapılmasından kaçınılmaz,» deyince Reis Efendi:

«Zaman ve mekân olduğu gibi durmuyor. Devletlerin birbirlerine alıştıkları davranışlarda bile değişiklik oluyor. O vaktin hali başka bu vaktin hali başkadır. Özellikle İspanya Devleti Sicilyateyn gibi olmayıp kendisi büyük devlet olmakla onunla anlaşma yapılmasında elbette biz meyvesini mülkümüz için toplamak ve ileride faydasını görmek isteriz,» deyince İspanya elçisi: «Bundan fazla fayda olur mu? İki devlet birbirini kazanacak yani manevi dostluklarını açıkça senede bağlayıp gerçek olarak sağlayacaklardır. Bundan başka ticaret menfaatleri bile kararlaştırılmıştır,» dedi.

Reis Efendi buna karşılık:

«Osmanlı Devleti, ticaretinin varlığını yokluğunu bir sayar. Yalnız ticari menfaatler toprak bütünlüğünü korumaz. Esas dediğimiz, anlaşmanın asıl sebebi ile gayesi, devletin faydalanmasıdır. İspanya Devleti'nin bugün ve yarın Osmanlı Devleti'ne olan dostluğunun kuvvet derecesini bilmek lâzımdır,» dedi.

İspanya elçisi:

«Önce anlaşma yapılır. sonra devlet menfaatleri dediğimiz şeyler arkasından gelir» deyince Reis Efendi sözü yine anlaşmanın esasına getirip:

«Bu anlaşmadan sonra toprak bütünlüğü için faydalanmak Osmanlı Devleti'nin isteğidir. Önce bu esas aramızda görüşülüp konuşulmak lâzımdır. Zira dünya halidir. Osmanlı Devleti aleyhine başka devletlerden biri harekete geçerse o zaman İspanya Devleti dostluğunda durarak Osmanlı Devleti'nin o gibi karşı koyduğu düşmanlarına yardım etmeyeceğini açık seçik bildirip taahhüd altına girmelidir,» diye esas konulmasında ısrar edince her iki taraf da birçok konuda söz söyledi.

Nihayet Reis Efendi:

«İşte ruhsatnâmelerimizi alıp verdik. Bu günlük bu kadarla yetinelim. Böyle şeyleri iyice düşünmek lâzımdır. Çabukluğa gelmez.» deyince elçi:

«Benim devletim Sicilyateyn'e verilmiş olan anlaşma şartlarına razıdır ve o anlaşmanın yapılmasını ister. Kuşkulanacak bir durum yoktur,» dedi.

Reis Efendi:

«Sicilyateyn Anlaşması'nı biz daha okumadık. Gözden geçirmeğe muhtacız. Belki bazı maddeleri ayıklamak zorunda kalırız. Hele siz şu esas hususu düşünün; devletinize de yazın, biz de bir iyice okuyup düşünelim.» deyip sözü kesince elçi üzülüp:

«Elime ruhsatnâme verileli üç seneyi geçiyor. Bir yılı yollarda geçti, 2 yıldan fazla burada kaldım. İsteğimiz Sicilyateyn şartları ile sulh anlaşması yapmaktı. Ne eğri, ne doğru, ne evet, ne hayır cevabı alamadım. Geçenlerde devletimden bana bir kâğıt geldi: «Bir kez daha arz et, yine vakit geçirirlerse kalk gel» dediler. 8 aydır Osmanlı Devleti Cezair'den bir cevap getirtemedi. Ben şimdi İspanya'ya Osmanlı Devleti şöyle bir esas istiyor, diye devletime yazsam Osmanlı Devleti'nin meramı anlaşmaya yanaşmak değildir, anlaşıldı» diyecekler ve ara yerde bana da ileri geri söyleyecekleri muhakkaktır.» demekle bu yoldaki sözleri ve konuşmalarıyle işi uzatmak istemediğini açıkladı.

Bu sözler kaleme alınarak Padişah'a arz edildi. İşin sonunda:

«Osmanlı Devleti'ni helecana vermemek şartiyle önce Allah rızası için ikincisi Osmanlı Devleti'ni korumak için güzellikle bir kalıba sokulması hepinize farz-ı ayn yerine geçer. Her ittifak işinde düzene girmez bir şey yoktur. Hemen bağlılık ittifaktır,» diye hat-tı hümayûn çıkarılmıştı.

x x x

Şaban'ın 2 nci Pazartesi günü yine bilmesin diye herkes işine gittiği sırada saat 7 sularında İspanya elçisi Reis Efendi'nin yalısına gelip ikinci kez görüşme başladı. O gün de saat 11 e kadar aralarında geçen konuların kısaltması aşağıda açıklanıyor:

Pazartesi günü önce İspanya elçisi söze başladı:

«Bu Perşembe günü Beş ulağı yani Viyana postası çıkacak. Sulh anlaşmasına ne gün karar verileceğini yazmam gerek. Bir cevap kerem edin,» dedi.

Reis Efendi:

«Önceki meclisde bildirilen esas maddesine karar verildikten sonra geri kalan maddeleri Sicilyateyn şartlarına uyarak düzenlemeye başlarız» deyince elçi:

«Sicilyateyn Anlaşması'nda Osmanlı Devleti ile ebedi anlaşma ve süresiz dostluk anlaşması açıktır. Bunun mânâsında Osmanlı Devleti aleyhine karşı koymağa kalkışmamak ve düşmanına yardım edip zarar vermemek vardır. Bu ibare bizim anlaşmamızda da yazılacak. Bizim meram edip istediğimiz onun mânâsından çıkıyor» dedi.

«Osmanlı Devleti'nin başka devletlerle savaşa girmesi uzak değildir. Şayet bu gibi düşmanlarımızla İspanya Devleti'nin ittifakı varsa elbette

ona yardım eder. Böylece sizin dostluğunuzdan ne faidemiz olur? Ticaret maddesinin Osmanlı Devleti önünde varlığı ile yokluğu birdir. Toprak bütünlüğümüzü korumakta bir fayda elde etmedikçe bu isteğinize niçin müsaade olunsun?» dedi.

Bunun üzerine elçi:

«Devletim'in, Osmanlı Devleti'nin iyi niyetini yani düşmanlarına yardım etmeyeceğini kesinlikle ve yakından biliyorum. Anlaşmanın amacı da iki tarafın birbirine zarar vermemesidir. Bu kayda söz veririm, onaylarım. Devletim'e yazsam sened vermeme bile izin vereceklerini kesinlikle biliyorum. Lâkin ruhsatım Sicilyateyn Anlaşmasına inhisar ettiğinden onun dışında sened vermeğe cesaret edemem» deyince Reis Efendi:

«Bunu sözle onaylarım diyorsun, sonra dönüp yazılı sened vermekten çekiniyorsun. Bu söz şüphe verir. İngilizler'le sizin anlaşmanız vardı, ama Fransızlar'la başka ittifakınız olduğundan İngiltere aleyhine Fransızlar'a yardım ettiniz. Söz torbaya girmez derler, meşhur ata sözüdür» diye olan esas, Sicilyateyn yazılmış ebedî anlaşma ve süresiz dostluk ibaresinin ayrıntılariyle açıklanıp görüşülmesinden ibaret olmakla buna benzer birer senet imza alınarak esas tutulmağa karar verildi. Bu toplantı da böylece sona erdi.

Üçüncü kez yapılan görüşmede yine işe bu noktadan başlanıp esas yazılmanın düzene konmasına başladıktan sonra İspanya elçisi:

«Bu tarafsız kalma esasına karşılık, İspanya Devleti'nin de bir şey kazanması lâzım gelir. Gerçekte bizim toprak bütünlüğümüze bir faydası olmasa bile sözde olsun muteber sayılacak olan, Fransa ve İngiltere Devletleri hakkında olduğu gibi, İspanya Kralı'na da Osmanlı Devleti tarafından Padişah unvanı verilsin,» deyince Reis Efendi:

«Fransa Devleti hakkında bu ünvanın verilmesi başlangıçta anlaşma yapıldığı sırada olmayıp belki Osmanlı Devleti Fransa Devleti'nin pek çok dostluğunu gördükten sonra ortaya çıkmıştır. Biz şimdi size «şu kadar gemi ile bize yardım ediniz» demiyoruz. Belki şimdiye kadar süre gelen bir durumun devamını istiyoruz; o da, düşmanlarımıza yardım etmemekten ibarettir, onu teklif ediyoruz. Bu ise karşılığında bir şey beklenir bir iş değildir.» diye söze karşılık verdi.

Geri kalan maddeleri esirlerin salıverilmesi; Garb ocakları İspanya Devleti'yle anlaşma yapacak olursa rıza gösterilmesini içine alan birer ferman-ı âli verilmesi; Malta ve başka savaşçı korsanların, Osmanlı Devleti sularında zarar vermemesine çalışması gibi diğer bazı maddeleri içine alan bir esas yazı düzenlenip her iki tarafça mühürlenmesi hususu kararlaşmış ve bu iş de biter gibi olmuştu. Hattâ Süleyman Feyzi Efendi metin davranıp dayatarak işi bu derecelere götürdüğünden devletten almış iken sonradan bazı tâbirlerde çekişmeler oldu. Şöyle ki:

İspanya Devleti tarafından Osmanlı Devleti'nin düşmanı olan devletlere yardım edilmemesi fıkrasına karşılık Osmanlı Devleti tarafından da İspanya Devleti'nin düşmanı olan devletlere yardım yapılmaması taahhüd olunmak hususunu İspanya elçisi teklif eyledi. Buna ise Osmanlı Devleti tarafından yanaşmak mümkün olmuyordu. Çünkü Garb ocakları gerçekte devlet sayılmaz ise de şimdiki halde bazı yönlerden farklılıkları olduğundan şayet ileride İspanya ile savaşa tutuşurlarsa İspanya bunu ipucu sayarak ocaklara yardım yapılmamasını iddiaya kalkışır. Bu ise Osmanlı Devleti için mümkün değildir. Zira garp ocakları Osmanlı Devleti tabaası oldukları için her ne olursa olsun yardım olunmak lâzım gelir. Bundan başka Fas hâkimi gibi İslâm topraklarından biri İspanya ile savaşa girip de Osmanlı Devleti'nden yardım isteyecek olsa Müslümanlar'a yardım farzolunmakla ve hilâfetimiz topluluğunun içinde bulunmalariyle Osmanlı Devleti'nin yardımı farz olur.

Bunun üzerine bu denilen Osmanlı Devleti tarafından kabul olunamayıp her iki tarafın tarafsızlık maddesi taahhüt olunmak lâzım geldiği halde **Düşman** yerine **Hıristiyan** sözünü kullanmak yani her iki taraftan biri Hıristiyan devletle savaştığı halde başka tarafın tarafsız kalması sözü yazılmak hususunda Reis Efendi ısrara mecbur oldu.

Bu durum, sadaretten gönderilen bir tezkere ile Şeyhülislâmlığa gönderildi. Çünkü müslümanlıkta, doğudan batıya birbirinden yardım isteseler yardım farz olunca düşman yahut başka devletler sözleri kabul olunamayıp Hıristiyan devletler sözü kullanılsın diye Şeyhülislâmlık işaret buyurmakla Reis Efendi Hıristiyan tâbiri üzerinde durarak anlaşma işi karıştı kaldı.

Bundan başka önce İspanya elçisi: «Cezair-i Garp ocaklarının bizimle anlaşmaya isteği var. Hemen Osmanlı Devleti razı olsun ve izin verdiğini bir fermanla bildirsin. Bu kadarı yeter,» derdi.

Bütün görüşmeler onun bu sözü üzerine kurulmuştu. Halbuki bu hususun araştırmasını yapan Kapdan Paşa tarafından Cezair-i Garb'a gidip gelen adamın Cezair-i Garb Beylerbeyi'nden getirdiği yazıda Cezair ocağının en büyük düşmanı İspanyollar olduğu kadar aralarında anlaşma ve yatışmaların mümkün olamayacağını, hattâ birkaç ay önce ocaklı korsanlar İspanyollar'ın dokuz parça gemilerini aldığı yazılı idi. Ocaklara verilecek haber alma emirleri esas yazıya geçirilemeyeceği Reis Efendi tarafından İspanya elçisine bildirildi. Bu aralık İspanya elçisi de Bâb-ı âli'ye tercümanını gönderip:

«Aramızda karar verdiğimiz esas çözülmez durumuna girdi. Zira bu kez bana yazı geldi. İçinde Osmanlı Devleti ile Sicilyateyn Kırallığımızda bağladığımız şeriat gibi sağlam şartlara seni görevlendirmiştik. Sicilyateyn Şartları'na fazla bir şey katmayasın demişler. Eğer bu yazı gel-

meden önce esas temessükü mühürlenseydi devletimize özür göstermek mümkün olurdu. Lâkin bundan sonra Sicilyateyn Şartları'ndan ziyade bir harf koymağa kudretim yoktur» diye bu hususta kesin bir cevap istedi.

Bunun üzerine bir kez de divan-ı hümayûn tercümanı görevlendirilip İspanya elçisiyle görüşüp:

«Eski kararda ortada kalan bazı tâbirlerin değiştirilip ayrılmasiyle olur» diye İspanya elçisini razı etmeğe çalışmış. «Hele sen, şu esası devletine yaz; cevap gelinceye kadar da burada otur,» dediyse de bu kez İspanya elçisi çekimser davranıp surat asıp Sicilyateyn Şartları üzerinde anlaşmada ısrar eyledikten başka daha önce esas temessüke konulsun diye kabul edip onayladığı bazı maddeleri inkâr ederek bilmemezlikten gelmeğe başladı. Hattâ görüşme sırasında bu kadar zamandır İstanbul'da oturup da anlaşmanın geciktirilmesinden dolayı şikâyette bulunarak, «Bu iş olmazsa bütün Burton ailesi» yani Fransa, İspanya ve Sicilyateyn kralları, «Osmanlı Devleti dostluğundan yüz çevirirler,» dedikten başka devletler arasında dostâne haber alma işi İspanya Devleti'nden ise Devlet-i âliyye daha ziyade önemlidir deyip anlatarak memleketine dönmeğe mecbur olduğunu bildirip bu yolda Bâb-ı âli'ye şiddetli bir takrir verdi.

Bunun üzerine artık görüşmeleri kesmek lâzım gelmiş ise de günden güne Rusya ile Nemçe Devleti'nin, Devletimiz'in aleyhine olan ittifaklarının belirtileri görülmeğe başlamıştı. İspanya elçisi de bu yolda devletinin onlarla ittifak edeceğini belirttiğinden İspanyollar'ı gücendirmekten görüşmeleri kesmenin eksikliğinin Osmanlı Devleti'nin üzerine yıkılmasından vükelâ korkup çekinmeye başlayıp böylece tereddüt içinde kaldılar.

Bunun üzerine birçok görüşmelerden sonra sonunda «Osmanlı Devleti anlaşmanın kendisini kabul etmiş ve çekişme yalnız bazı tâbirlerde kalmıştır. Osmanlı Devleti İspanya sulh anlaşmasına yatkın ve teşnedir. Arada kalan tâbirler yahut onların benzeri tâbirler senede geçirmeye elçi, devletinden ruhsat aldığı anda, onaylı anlaşma belgeleri alınıp verilir. İş bu derecede bırakılırsa görüşmeleri elçi Bey dostumuz kesmiş olur,» diye İspanya elçisine bir takrir verilmişti.

Bunun üzerine İspanya elçisi memleketine dönemediyse de Reis-ül Küttap Süleyman Feyzi Efendi bile önceleri işi büyütüp bazı gönlünü hoş edecek davranışlar göstererek aferinler almışken sonuç böyle karma karışık olunca epeyce hayret içinde kalmış ve üzülmüştü. Fakat çok geçmeden işine son verilince kurtulmuştur.

İspanya Devleti'yle sulh anlaşması yapmamak ve özellikle Sicilyateyn Devleti hakkında önce uygun görülüp kabul edilen anlaşma şartlarının bir aynını da İspanya'ya vermemek için bu kadar özenti garip iş-

tir. Zira böylece sulh anlaşmasını isteyen bir devletin sağlam ve güvenilir olması lâzım gelip İspanya gibi Osmanlı Devleti ile hududu bir olmayan ve 2 nci derecede devletlerden bulunan bir devletle ticaret ve dostluğa dair bir anlaşma yapılmasında, akıllıca düşünülürse, ne zarar olmak ihtimali vardır? Görünüşte arz etmiş olduğu şartlar önce kabul olunmuş şeyler imiş. Bu özenişler bütün bütün olmayacak işlerle uğraşmak ve belki zararlı şeyleri çekmek kabilinden olduğunu yazıldığı gibi işin sonucu karma karışık ve vükelâ tereddütle, Reis Efendi utanıp üzüntü içinde kalmasıyle işin doğru olmadığı meydana çıkmıştır.

Ticaret işleri bir devletin ruhu değerinde olduğu halde bir devletin diğer devletle sulh ve ticarete dair anlaşması olması, her iki tarafın tabaa ve tüccarı için büyük faydalar sağlayacağı herkesin bildiği şeydir. Gerçekten bir devletin diğeriyle anlaşma yaptığı vakit toprak bütünlüğü ve politika bakımından bugünkü ve yarınki menfaatlerini gözetip düşünmesi gerektiğinden İspanyollar'la anlaşma yapılması hususunda İspanya Devleti'nin süresiz tarafsızlığını anlaşma şartlarına bağlamak ve vesikalandırmak fena bir düşünce değilse de İspanyollar'ın istedikleri ticaret ve ilişki anlaşması olup bu tarafsızlık bir görünüşte ise ittifak anlaşması demek olduğundan ona ihtiyaç varsa başkaca konuşulup yapılmak gerekirdi.

Böyle ittifak anlaşmaları daima özel görünüşlü ve süresiz olmak gerektiğinden ve karşılıklı menfaatlere dayandığından bir süresiz anlaşma özel ittifak eseri olan tarafsızlık kuralını anlaşmaya yazıp geçirmeyi istemek usule aykırı değildir. İspanyol tebaası olmayan Malta ve başka harb adamı korsanlarının zararlarından korunmayı İspanyollar'a teklif edip de Osmanlı Devleti tebaasından olan ocaklar korsanlarının zarar vermelerine büsbütün göz yummak ve ayrıntılariyle açıklandığı gibi tarafsızlık anlaşmasını kurmağa çalışmak, karşılıklı davranış kanunlarına aykırıdır.

Hele Garp ocakları halkının yolsuz hareketlerinden bütün bütün göz yumularak yabancı devletler şikâyet ettikçe, «Onlar başkaldırıp kafa tutan adamlardır. Osmanlı Devleti onlara karışamaz,» diye bir bağımsız hükümet durumuna konularak bir şey yapılmamış ve bir çaresi aranılmamış olmasının vahim sonucu meydanda olduğu için ayrıntılariyle anlatılması yerinde bir davranıştır. Fakat şu maddenin asıl itiraz edilecek ve belki şaşılacak yeri o zamanın Reis-ül Küttabı olan zatın görüşme toplantılarında, **Osmanlı Devleti, ticaret faidesinin varlığıyla yokluğunu bir sayar ve asıl toprak bütünlüğünü arar,** demesidir. Acaba bir devlet için ticaret işlerini genişletip yaymaktan büyük ve süresiz ne mülk faidesi olabilir?»

İspanyollar ile yapılacak süresiz sulh anlaşması demek olunca ona riayet edildikçe istenilen tarafsızlık maddesi kendiliğinden hâsıl olmuş

olurdu. Bunun için boşuna uğraşılacak yerde Osmanlı Devleti'nin ticareti bakımından faydalı şeyler elde edilmiş olsaydı şüphesiz daha hayırlı olurdu.

Bu gibi devlet muamelelerinde asıl gereği olan, devlet vükelâsının dikkat ve gayretine muhtaç bulunan bu maddeler imza olunacak anlaşma hükümleri içine beri tarafın tebaa ve tüccarı hakkında hayırlı; Politik ve Devlet hukukuna dokunmayacak biçimde olması mes'elesidir. Yoksa anlaşma yapmayı geciktirmek yahut geçiştirmek değildir. Lâkin eski zamanlarda böyle boşuna konularla Reis Efendiler aferinler kapıp sonra iş anlaşma maddelerini görüşmeye geldi mi beri taraf tüccar ve tebaasının menfaatlerine hiç bakmamış ve hele devlet düzenin ruhu olan ticaret işlerinin lâkırdısını bile ağzına almayı küçüklük saymış ve asıl istenilen karşılıklı davranış işine asla önem vermemiş ve başka devletle kendi tüccar ve tebaaları için Osmanlı Devleti'nde her türlü imtiyaz ve menfaatleri ele geçirip dünyanın hiçbir yerinde olmadığı halde burada her sefaret ve her konsolos kendi devleti tebaasını koruyup kendi hükmü altında geçerli olmamasını ve bunun fenalıklarını kolayca onaylayıp bu yolda davrandıklarından dolayı Osmanlı Devleti'nin pek kuvvetli zamanında bile anlaşmanın faydalarını yabancılar kendilerine mal ediyordu.

Zamanımızda Osmanlı Devleti'nin ticaretinde görülen gerilemeler ve başka muamelelerde çekilen güçlükler bunların yarattığı durum olmakla esef etmemenin çaresi yoktur.

İşte İspanya maddesi de böyle boşuna görüşmelerle yazılıp anlatıldığı gibi karışıklıkda kalmış olduğundan Süleyman Feyzi Efendi'nin işine son verilip yerine Hayri Efendi Reis-ül Küttab olduktan sonra da İspanya elçisi Polini bu hususa dair tercümanı ile Bâb-ı âli'ye haberler ve birçok takrirler yazmaktan geri durmamıştır. Hattâ 1196 yılı başlangıcında tercümanını Hayri Efendi'ye göndererek:

«Esas diye ele alınan maddeleri bir kâğıda yazıp bana gönderin, okuyup düşüneyim. Hıristiyan devletler tâbirinin kabulüne belki bir çare bulabilirim. Diğer maddeleri de gözden geçirelim» diye haber göndermişti.

İş bu dereceye getirilmişti. Hayri Efendi bu hususda kendi re'y tuttuğu yol üzerinde yürüyüp önce yapılan kalıbın içine kapanmıştı. İşi böyle yürütmek zorunda idi.

Bu sırada Ruslar bir konsolosluk çekişmesi çıkardılar. Öyle gönlü parçalayan bir telâş arasında böyle boşuna konuşmalarla devlet büyüklerini oyalamak ve rahatsız etmekten çekinirdi. Süleyman Feyzi Efendi'nin zamanında ortaya konulan esas maddelerde Osmanlı Devleti'ne asıl faydalı görülen şartlar tarafsızlık maddesi olup o da anlatıldığı gibi şekle bağlanmış kalmıştı. Bu maddelerden biri de esirlerin salıverilmesi maddesi olup bu da önceleri Sicilyateyn Anlaşması'na bakılırsa İspanya

Devleti Müslüman esirleri hediye olmak üzere salıverecek ve İstanbul'a gönderilmek üzere konuşulmuş iken sonradan her iki tarafça esirlerin salıverilmesine karar verilmişti.

Halbuki Hayri Efendi Kapdan Paşa'nın ziyaretine gidince Kapdan Paşa:

«İspanya maddesini açıklayıp İspanyollar ile anlaşma yapılabilmesi için madem ki Cezayir, Tunus ve Trablus ocaklarına elbette siz de İspanya Kıralı ile sulh yapın diye zor kullanılmayıp ocakların kendi iradelerine bırakılmasında bir fenalık yoktur, ama ocaklar sulh anlaşmasına zorlanırsa bunu yapmayacaklarından başka eğer sulh yapsalar geçimleri İspanya'dan aldıkları ganimetler olduğundan halleri güçleşir.

Lâkin eski Reis Süleyman Efendi'nin, devletimizde olan İspanyol esirlerinin de salıverilmesini şart koyduğunu duymadım. Bu bir türlü olamaz Bu gün Tersane-i âmire'de ve çektirmelerde kullandığımız esirlerin hepsi İspanyol esirleridir. Geriye verilse tersane boşalır, sonra bu kadar esiri nereden bulalım? İspanya elinde bu güne kadar esarete düşmüş müslüman 150, nihayet 200'e ancak varır. Fas hâkimi tarafından gelen adamın ve salıverip İstanbul'a gönderdiği esirlerin takrirlerinden anlaşılmıştır. İki nefer İslâm esiri karşılığında bir nefer hıristiyan verilip mübâdele olunmak onların geçerli kaidelerindendir. Ocaklar halkı müslüman esirleri ne olursa olsun bedelle karşılarlar ve esirlikte bırakmazlar. Böyle olduğu takdirde şu değerli vakitlerde tersaneyi boşaltmak doğru değildir» diye söyleyince Hayri Efendi bir kat daha hayrete düşüp Kaptan Paşa ile yaptığı görüşmeyi kapatıp:

«Benden önce Reis olan Süleyman Feyzi Efendi zamanında konuşulan maddeler henüz her iki tarafça kabul ve imza olunmamıştır. Onun yazdığı gibi bi kalsın? Yoksa üserâ maddesini Sicilyateyn Anlaşması na uyularak gereğini yapmaya İspanya elçisini tutup, susturmaya mı çalışılsın?» diye iki şıkdan birinin tercihini devlet büyüklerinin işbilirlerine ve erlerin re'y ve iradelerine tefviz ve ihale etmeye mecbur olmuştu.

Arası çok geçmeden İspanya elçisi Bâb-ı âliye bir takrir takdim ederek istediği tâbirlere uyulmasını yahut Sicilyateyn Anlaşması'nın aynı benzeri imzalanmak üzere kesin bir cevap isteyip müsaade buyurulmadığı takdirde memleketine döneceğini, böyle bir fırsat kaçırıldığı halde Osmanlı Devleti bir daha böyle bir ipucunu ele geçiremeyeceğini anlatıp bildirdi.

Bu sırada İsveç maslahatgüzarı da Hayri Efendi'ye bir kıt'a takrir gönderip içindekinin özü şöyleydi:

«Tarafsızlık maddesi yalnız Osmanlı Devleti'nin hıristiyanlara ait gizli maksat ve meramını ortaya koyuyor. Bu, İspanya için faydalı değildir. Osmanlı Devleti Malta ve Ceneviz gibi serbest ve bağımsız olan mem-

leketler korsanlarının vereceği zararlara İspanyollar'ın çalışmasını teklif etmelidir.

Kendinin bir uzvu değerinde olan ocaklar korsanların zararlarından korunmak için gayret sarfediyor. Halbuki İspanyollar bu hususta kefalet istemeyip yalnız kendisiyle ocaklar anlaşacak olsalar o zaman da Osmanlı Devleti'nin rızasını eklemeyi, güzellikle buna çalışmasını istiyor. Kısaca kurulan bütün esaslar ve maddelere Osmanlı gibi Avrupa'da sayılı devletlerden birinin şânına riayet etmemiş oluyor. Bu işlerde hak eşitliği terazilenmelidir. Üç seneden beri İspanya elçisi burada oturup bunca görüş ve toplantılardan sonra iş sona erecek iken eğer görüşmelerin ipi koparılırsa, anlaşma kesilirse, İspanyollar'ın Osmanlı Devleti'ne yakınlık ve dostluğu düşmanlık ve nefrete döner. Ticaret bakımından değil belki vakit ve hâle göre politikaya da fenalık getirebilecek ve Osmanlı Devleti'nin dostu olan bütün devletler tarafından şaşkınlıkla garip karşılanacak, üzüntü verecek bir durum meydana çıkacaktır. Doğacak mahzurlar ortada kalan maddelerin değiştirilip kolaylaştırılması ile kuşkulu geleceklerden daha önemli olduğu devleti idare edenlerle saltanatın tedbirli kimseleri gözü önünde çıkar yoldur.» diye anlatıp bildirerek ayrıca tercümanı vasıtasiyle de:

«Devletim'in, Osmanlı Devleti'ne karşı ne derecede iyi bir tutumda olduğunu tarif etmek boşunadır. Zira Ruslar'dan gördüğümüz zarar ve ziyan herkesçe biliniyor. Devletim daima Osmanlı Devleti'nin galip gelmesini ister. Bu, kendisi için bir faydadır. İspanya kıralı hıristiyan hükümdarlar içinde sayılır, sözü geçer bir hükümdar olup özellikle 150 kalyonluk donanması vardır. Septe Boğazı elinde olduğu halde görüşmeler kesilecek olursa Osmanlı Devleti'ne darılarak herhalde Ruslar'la ittifak edeceği gün gibi âşikârdır. Aman, böyle lâflar, çekişmeyle, Osmanlı Devleti vükelâsı, bu ipucunu elden çıkarmasınlar, sonunda tehlikeli neticesi kötü ve ağır bir duruma düşülür,» diye Hayri Efendi'ye haberler gönderdi.

Önce İspanya Devleti'nin Osmanlı Devleti ile sulh isteğinde olduğunu Isveç Kıralı duyunca İstanbul'da oturan maslahatgüzarına:

«Ne yaparsan yap, Osmanlı Devleti'ni İspanya ile sulh anlaşmasına yanaştır. Zira İspanyollar Osmanlı Devleti'nden ümitlerini keserlerse mutlaka Ruslar'la ittifak anlaşması yapar. O vakit iş pek zorlaşır,» diye emirle durumu bildirmişti.

Bunun üzerine İsveç Maslahatgüzarı da tercümanını tercümanlık bahanesiyle görüşme toplantılarına İspanya murahhası emrine ve maiyetine vermişti.

Hayri Efendi işin buralarını etraflıca açıklayarak geniş anlamlı bir takrir kaleme alıp sadaret makamına takdim etti. Bunun üzerine vükelâ arasında pek çok görüşmeler ve İspanya elçisiyle birçok konuşmalar

yapıldıktan sonra tarafsızlık maddesinde Osmanlı Devleti ile din birliği dolayısiyle Fas ve Yemen hâkimlerine imtiyaz tanınıp eşit davranarak İspanya kıralı tarafından da Fransa kıralı ve oğlu ve veliahdi olan Sicilyateyn kıralına imtiyaz tanınmak üzere karar verilip Osmanlı Devleti'nin Cumâdel'ahıra ayında İspanya Devleti'ne göndermek üzere adı geçen maddeler bir takrir ile Polini'ye verildi. Adı geçen maddeler aşağıda yazılıdır:

ADI GEÇEN BEŞ MADDE

1 inci Madde:

İspanya Kıralı ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bu anlaşma tasdik edilerek Osmanlı Devleti din birliğinden ötürü İslâm topraklarından, Fas ve Yemen hâkimlerinden başka devletlerden, birisiyle İspanya Devleti arasında savaş olursa kesin olarak bir bahane ve sebeple hiçbir vakitte İspanya Devleti'nin savaşa girdikleriyle de açık, gizli, yardım ve yakınlık göstermeyip tam olarak tarafsız olacak.

İspanya Devleti de eşit olmak üzere taahhüdü gereği Fransa ve Sicilyateyn devletlerinden başka devletlerden birisiyle Osmanlı Devleti arasında savaş halinde kesin olarak hiçbir bahane ve sebeple Osmanlı Devleti'nin savaştığı devletlere, açık, gizli, yardım ve yakınlık göstermeyip tam olarak tarafsız olacak.

İspanya Devleti de eşit olmak üzere taahhüdü gereği Fransa ve Sicilyateyn devletlerinden başka devletlerden birisiyle Osmanlı Devleti arasında savaş halinde kesin olarak hiçbir bahane ve sebeple Osmanlı Devleti'nin savaştığı devletlere, açık, gizli, yardım ve yakınlık göstermeyip tam olarak tarafsız olacak.

2 nci Madde:

Osmanlı Devleti ile İspanya Devleti arasında birleşerek güzellikle sonuç bulan, bu istenilen anlaşma, Cezair-i Garb, Tunus, Trablus ocakları beylerbeylerine ve halkına duyurulup, adı geçen ocaklar Osmanlı Devletinin bütün devletlerle olan anlaşma ve sulh anlaşmalarında imtiyazlı ve sulh bakımından iradeleri kendi ellerinde olduğundan bu ocaklar İspanya Devleti'yle barış anlaşmalarını kabul edeceğini bildirir ve anlaşmayı ele almayı gerektiren emirler İspanya elçisi tarafından istida olunursa her bir ocağa başka başka emirler çıkarılması ve teslimi câiz ola.

3 üncü Madde:

Esirler maddesi küçük İspanya yani Sicilyateyn Anlaşması'nda zikr edildiği gibi zikr olunur.

4 üncü Madde:

İspanya Devleti, Malta ve Ceneviz korsanlarını elinden geldiği kadar Osmanlı Devleti sularından kovup zararlarını engellemeye çalışmaları eksik etmeye.

5 inci Madde:

İki devlet menfaatini gerektiren hayırlı maddelerin iki taraf arasında görüşülerek bu anlaşmaya eklenmesi caiz ola.

İSTİRDAT

Sicilya, Sakliya dedikleri ada olup Napoli Kıralının hükmü altında bulunduğu için Napoli ile bu Ada'ya geçerli olarak Sicilyateyn Hükûmeti adı verilmiştir.

Yukarıda anlatıldığı gibi Don Karlos önce Sicilyateyn Kıralı iken vâris olarak İspanya Kıralı olunca bu yönden İspanya'ya büyük İspanya ve Sicilyateyne küçük İspanya adı geçerli olmuştur.

SONRADAN İSPANYA MURAHHASİYLE YAPILAN ÇEKİŞMELER

Bu beş maddeyi, İspanya elçisi, devletine gönderip henüz cevabı gelmeden, «Ben devletimin re'yini bilirim. Şöyle denilsin ve işe şöyle düzen verilsin» gibi Bâb-ı âli'ye haberler ve takrir göndermekten geri kalmamıştır.

Bu sırada bir kez divan-ı hümayûn tercümanı ile görüşerek yine devletler usûlü dışında bir takım sözler söylemekle divan-ı hümayûn tercümanı da:

«Osmanlı Devleti eni sonu diyeceğini beş maddeye sığdırıp devletine göndermek üzere sana verdi. Henüz devletinden resmi bir cevap gelmeden şimdi Reis Efendi tarafından sana ne cevap verilebilir?» diye karşılık verince:

«Ben Reis Efendi'nin sözünde durmasından ve devletçe olan muamelesinden müteşekkirim, ancak iki devlet arasında kabul değer bir anlaşmanın hayırlısı ile kurulmasına âlet olmak gayemdir. Zira görevim işi düzeltmek içindir. Böylece tâcizden maksadım beş maddeyi kralım hemen okur da İspanya'ya geri dönmeme dair bir mektup gönderir diye korkuyorum. O vakit ben burada üç günden fazla kalamam. Bari öyle bir kâğıt gelmeden sonuna gelmiş böyle bir işi bir an önce hayırlısiyle mühürleyelim.» diye bir çok beyhûde sözler söylemiş ve bunun üzerine kendisiyle hayli konuşmalar, vükelâ arasında bir çok görüşmeler olmuştur.

Bu esnada Rusya elçisiyle ara sıra konuşma ve çekişmeler oluyordu. Böyle bir çok gaile arasında İspanya mes'elesi de Osmanlı Devleti vükelâsına büyük bir meşguliyet olmuştur. Her ne hal ise Osmanlı Devleti birçok meşguliyeti arasında İspanya elçisi ile zaman zaman çekişme ve tartışmalar oluyordu. Nihayet 5 maddelik takrire, Kıralının evet deyip yazıştığını, fakat otuz güne kadar anlaşmalar imza olunmadığı surette ge-

riye dönmesi için emir aldığını Şaban sonunda bir takrir ile Bâb-ı âliye bildirdi.

Bunun üzerine sulh anlaşması maddelerine başlanıp sonuna gelmişken Polini bazı hususlarda sözü uzatarak henüz anlaşma imza olunmadan otuz gün tamamlanınca işin bu vakte kadar gecikmesine sebep olmuşken bunu bahane ederek Ramazan'ın 26 ncı gecesi Bâb-ı âli'ye gönderdiği takririnde:

«Aldığım emre göre otuz gün tamam oldu. Osmanlı Devleti bu süre içinde anlaşmayı bitirmeyip uzattı ve taahhüd isteklerini uygulamadı,» diye tarafsızlık maddelerine dair önce kabul etmiş olduğu şekilden yüz çevirip tarafsızlık maddesinin «din birliği» tâbirini çıkarıp ocaklara verilmek üzere düzenlenmiş olan ferman suretlerinin altını üstüne getirip:

«Osmanlı Devleti böylece imza ederse olur, yok etmezse altı nefer adamlarımla geri dönmekliğim için bana bir yol hükmü verilsin.» diye durumu ortaya çıkarıp işin rengini değiştirmeye başladı.

Kısaca Polini vaktin ve halin gereği bazı maddelerde peki denilip müsait karşılık gösterildiğinden ve kendisi bugünkü durum ve olaylardan dolayı Osmanlı Devleti'nin İspanya'yı gücendirmekten kaçındığını anladığından şımarıp da renk değiştirmeye başlaması tarafsızlık maddesinde Osmanlı Devleti'nden teklif olunup da önce kendisinin bile kabul etmiş olduğu surette İspanya Devleti Fransa ve Sicilyateyn devletleriyle aralarında olan anlaşma ve vesikalar gereği onları ayrı tutmalı ve Osmanlı Devleti de din birliği gereği Fas Padişahı ile Yemen İmamı'nı ayrı tutmak yazılı olmakla bu kez din birliği tâbirini çıkarıp onun yerine kendilerinin Fransa ve Sicilyateyn devletleri aracılığında öne sürdükleri kayda geçen taahhüde girme ve karşılıklı vesikalar verilmesi tâbirinin geçirilmesini istiyordu.

Bundaki amacı bir zaman İspanyollar Fas yahut Yemen hâkimlerinden biri üzerine saldırırsa onlar Osmanlı Devleti'nden yardım ve imdat isteyince Osmanlı Devleti yardım kaydında olacağı ahidler ve belgeler gereği şart olacaktı. Osmanlı Devleti'nin onlarla anlaşması yoktur. Bu yardım anlaşmaya aykırıdır, demeyi bir senet ittihaz edebilmeleri düşüncesinden ibarettir.

Buna ise şer'an uymak mümkün olmadığından başka bu durumda Osmanlı Devleti eşitlik hakkını kaybedeceği ve ocaklar maddesini değiştirmekten muradı ocaklar hakkında Osmanlı Devleti tarafından zor ve ısrarda bulunmak şeklini elde etmekti. Bunun ise olmayacak bir iş olduğu Reis-ül Küttap Hayri Efendi'nin bu hususa dair kaleme almış olduğu yazısında ayrıntılarıyle açıklanıp anlatılmıştı.

Bu durum birkaç kez nasb edilmiş, azledilmiş büyük devlet adamlariyle görüşülüp Şeyhülislâm ve Sadr-ı âzamlarla haberleşildikten sonra nihayet Polini'ye bu hususta kesin cevap verileceği, eğer İspanya'ya dönecek olursa kendisinin rengini değiştiren mizacı dolayısiyle önce kabul etmiş olduğu bazı maddelerden sonra vazgeçtiğini tesbit eden kâğıtlariyle şimdiye kadar vâki olan ahvalin hakikatini açıklayan ve beliren eldeki evrakı bir zarfa koyup Tatar ile İspanya Kıralına gönderir ve bu hususta bazı sefirleri de şahit tutarak: «Anlaşmaların bitirilip mühürlenmemesine kendi elçinizin sebep olduğunu ve anlaşmaların mühürlenmesi için sözüne sâdık bir murahhas gönderilirse işin mühüründe dakıka geçirilmeyeceğini» bildirmek üzere karar verilip Padişahın da bu yolda emri çıktı.

Polini bu durumu görünce ısrarından vazgeçerek eskiden alınan karara göre yukarıda söylenen 'beş maddeyi tasdik edip Reis Efendi ile aralarında senetler alınıp verildikten sonra başka maddeler de Sicilyateyn Anlaşması'na göre düzenlenerek binbir belâ ile anlaşma işi Şevvalin başlangıcında sona erdirilebilmiştir. Esas maddesi bağımsız fermana geçirilerek başka şartlarla birlikte 21 madde ve bir sonuç üzerine düzene konulmuştur ki, benzeri aşağıda ek (16) dadır.

İşte bu 1196 yılı sonunda yine Kırım mes'elesi ortaya çıktı. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında soğukluk ve anlaşmazlığın çıkmasına sebep oldu. Hattâ durum sakıncalı görülünce Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın İstanbul'da bulunmasına lüzûm görüldü. Her zamanki vaktinden önce Akdeniz'den dönüp İstanbul'a gelmesi için kendisine emir gitmiş olduğundan hemen Limni Adası'nda denize indirdiği Polad-ı Bahri adlı elli bir buçuk zira' yeni savaş gemisine binip İstanbul'a gelmişti.

Şimdi bu mes'elenin ayrıntılarına girelim.

BAHADIR GİRAY'IN KIRIM HANLIĞI'NA SEÇİLMESİ

Kırım Hanı Şahin Giray gayet safdil, Ruslar'ın hile ve oyunlarından habersiz olduğu halde Frenk usûl ve âdetlerine meyil ve hevesle Hanto araba kullanmak ve Frenk usûlü sofrada yemek yiyip açıkça içki içmek, genç çocukları zorla asker yazıp askerden kaçanları idam eylemek ve halkın gücü dışında aşırı vergi tarh etmekle Kırım'da olan evkafın tamamını kaldırmak gibi eşr'î şerifin kabul etmeyeceği ve Kırım halkının kaldıramayacağı yersiz hareketlere başladıktan başka Rusya İmparatoriçesi Katerina'dan bir askeri rütbe isteyince Petersburg'daki namlı bir alayın albaylığı pâyesi ve bu rütbeye mahsus bir kat elbise ile bir adet Kavailirlik nişanı İmparatoriçe tarafından kendisine gönderilmişti.

Bu hususlar Kırım halkı tarafından nefretle karşılandı. Şahin Giray'ın Hanlık mesnedinden indirilmesi hususunda birleşerek Şahin Giray'ın

kardeşleri olan Bahadır Giray ve Akyüz diye anılan Arslan Giray Sultanları önlerine katıp Şahin Giray'ın sarayına taarruz ettiler. Çaresiz kalan Şahin Giray bir gemiye binip Yeni Kale ve Kerş tarafına kaçtı. Kırım ahalisi de Bahadır Giray'ı Hanlığ'a seçtiler. Arslan Giray Sultan da Kalgay nasbolundu.

Kırım halkı bu olayı İstanbul'a arz ile bildirip Bahadır Giray Han'a menşur ve teşrifat gönderilmesini istida ve bunu bildirmek üzere Şahin Giray aleyhinde şikâyeti bildirecek kimseleri tertip edip İstanbul'a gönderdiler. Durumu dostlukla Rus generaline de bildirdiler. Bunun üzerine önce Kırım şikâyetçileri İstanbul'a gelecek emtia gümrükçüsünün evinde oturtulmuşlardı.

Ama Şahin Giray'ın o taraftaki durum ve davranışı şöyledir: Önce Kırım'da bulunan 12 kişilik Şirin mirzalarından bir meclis tertip olunmuş ve İstanbul'a bir şey yazılması lâzım geldiğinde onların mühürlerine itibar olunmak şart koşulmuştu. Şahin Giray, bu kez Kırım'dan kaçışında işte bu 12 kişiden birkaçını beraberine alıp Yenikale ve Kerş bölgesine giderek Rus generali ile konuşup onun düşüncesine uyarak makamına geri dönmek için levâzımını tedarik etmeğe başladı.

Rus generali derhal büyük küçük 12 kadar gemi donatıp ariyed yahud hediye olmak üzere Şahin Giray'a teslim etti. Şahin Giray'ın adamlarından olmak üzere gemilerin her birine Tatar kıyafetinde altışar yedişer adam koyup Kırım'ın imâr edilmiş gelinip gidiler kıyılarında dolaştırarak «Biz Şahin Giray'ı isteriz» yollu mühürlü senetler toplamağa başlayıp gelip giden tüccar gemilerine engel olmağa başladılar. Sonra bu olaylar İstanbul'da duyuldu.

Bu durum Osmanlı Devleti ile Rusya arasında nefreti uyandırıp düşmanlığa sebep olunca Reis-ül Küttap Mehmed Hayri Efendi İstanbul'da oturan Rus elçisiyle birkaç kez konuştu.

«Bu maddeye dair konuşmaya devletimden murahhas değilim. Lâkin bir kere durum, devletime yazıyla bildirilsin, ne cevap gelirse, yine iki devlet arasında görüşülerek uygun olan şekilde bir sonuca getirilir,» diye bu işin Osmanlı Devleti tarafından Rusya'ya yazılmasını ısrarla istedi:

Bunun üzerine Rus elçisine ne cevap verileceği ve Kırım'dan gelen şikâyetçilere ne denileceği görüşülmek üzere Şaban'ın ortasında Şeyhülislâm, Sadr-ı âzamlık ileri gelenleriyle o vakitler sadaret kethüdası bulunan Ömer Vahid Efendi ile Çelebi Hacı Mustafa Efendi, Tersane-i âmire emini bulunan hâlâ sadaret kethüdası Halil Hamid Efendi, Ahmed Nazif Efendi ve ocak ağalariyle ileri gelen ricalden yedi sekiz kişi efendiler gün doğarken Sadr-ı âzam huzuruna çağrılıp toplandılar.

Görüşme meclisinde önce Reis Efendi Kırım şikâyetçileriyle bilinen Kırım olaylarına dair olan takrirleri ve Rus elçisiyle yaptığı görüşme-

ye dair evrakı okuduktan sonra Sadr-ı âzam bulunan İzzet Mehmed Paşa ile Şeyhülislâm bulunan Mehmed Şerif Efendi'ler tarafından meclisde bulunanlara:

«İşte durum hepinizin malûmu oldu. Kısacası bu ki, Kırım halkı Şahin Giray'ı seçip menşur ve teşrifat gönderilmesini istiyorlar. Ruslar da Şahin Giray'ı tutup anlaşma şartlarının aksine yine zorla Hanlık'da bulundurmak dâvasında oldukları halde İstanbul'da oturan Rus elçisi, «Şahin Giray'ı Kırım'da istemeyenler varsa isteyenler de vardır. Hak Şahin Giray'ındır,» diyerek durumun bir kez İmparatoriçe tarafından yazılmasını ileri sürüyor. Bu yolda herkes re'yini meydana koysun» denilince bazıları:

«Biz de tedarikimize bakıp gerekirse misilleme kuralınca hareket eyleriz» dedi. Bazıları da:

«Ruslar'ın birkaç gemi çıkarmasının aslı bir karaltı göstermekten başka bir şey değildir. Zira şartlara aykırı harekete geçmekle Şahin Giray'ın yerinde kalmasında ısrar etmeği bahane edecek bir sözleri yoktur,» deyince Halil Hamid Efendi:

«Aynalıkavak Anlaşması'nda olan Hal-li hakiki tabiri bahane olmak gerektir» diye cevap verdi.

Bunun gibi bir çok görüşme ve tartışmalar yapıldıktan sonra ardından Ruslar'ın Şahin Giray'a sahip çıkmaları serbestlik şartlarına aykırı olmak gereği ile iki devlet arasının açılacağı anlamında Rusya'ya gönderilmek üzere Rus elçisine bir takrir verilmesi ve Kırımlılar'ın da cevap gelinceye kadar bekletilmesiyle şikâyetçilerin o zamana kadar İstanbul'da oturtulmasına karar verilerek Rus elçisine bir takrir verilmişti.

Enveri ve Vasıf tarihlerinde durum böylece yazılı olup ilim adamları ve uzağı görenlerin indinde açık ve olduğu gibi göründüğü üzere şu hal Ruslar'ın, önce kurduğu dolabı işleterek karışıklık dokuyup meydana çıkardığı kumaştır.

Şöyle ki: Katerina'nın Osmanlı Devleti hakkında olan yıkma, yok etme teşebbüsüne Kaynarca Anlaşması manevi bir savaşı bırakma olduğu gibi yapacağı istilânın da esası olan Kırım topraklarının ele geçirilmesi kendisinin asıl emniyetine varmak için bir yoldur. Kırım'ı ele geçirmeğe çalışması normal iştir. 1182 de başlamış olan savaşların sonucunda kazandığı galibiyetlerle belki Kırım topraklarını zorla ele geçirebilirken bir taraftan Kırım halkının Ruslar'a olan asıl düşmanlığı gereği kolaylıkla hükümleri altında tutmağa güçleri yetmeyecek ve teslim olmayacakları düşüncesiyle bir taraftan da Avrupa genişleyip büyüyen Rusya'yı kayıtsız göremeyip güçlük çıkarabilmeleri ve özellikle o vakit Nemçe İmparatoriçesi bulunan Mari Tereza, Katerina'yı okşamakla beraber ihtiyatlı hareket edip Nemçe Devleti'nin yükseliş ve parlak ge-

leceğini söndürecek şekilde Ruslar'ın nüfuzunu artırıp kuvvetlenmesine engel olduğundan onun tarafından da karşı konulacağı düşüncesiyle hırs ve tama seline set çekip ağır davranmaya mecbur olmuştu.

Bunun için Avrupa'nın meşgul olduğu veya kendisini müsait karşılayacağı vakte kadar hem Avrupa'yı hem de Osmanlı Devleti'ni oyalamak ve hem de Tatarlar'ı kendi ayaklariyle tuzağa düşürmek için Kaynarca anlaşması yapılırken Kırım'ı ele geçirmek dâvasında değildi. Onun istediği, karışıklık sebebi olan seçimle hükûmet şekli Kırım'ı serbest ve bağımsız yapıp bununla çökmesini ve sona ermesini elde etmekti.

Katerina'nın hesabı doğru çıktı. Önce Şahin Giray elçilik adı altında Rusya'dan kendine gönderilmiş olan casusun hile ve aldatmalarına kanarak bir takım uydurmalarla Ruslar'a gösterdiği yaltaklanmalar halkı kendisinden nefret ettirip gönlü kırılıp, Hanı bu yola düşüren karanlık vasıtası ise halkı başka yüzden görünerek mirzaların ve halkın Han aleyhinde olan kızgınlık ve şikâyetlerini arttırarak böylece çıkacak ihtilâl ve kargaşalığın Ruslar'a, Kırım'a asker sokmak ve işe karışması için büyük kapı açıyordu.

Bir taraftan da Amerika'da olan İngiltere topraklarında çıkan ihtilâle Fransa ve İspanya devletleri karışarak böylece batı devletleri meşgul bulunduğu gibi gâh Fransızlar gâh İngilizler Katerina'yı kendi tarafına celbetmeğe çalışıp böylece Katerina'nın doğuda olan düşünce ve meramına her biri bir aralık müsait göründüler.

Nemçe İmparatoriçesi annesinin Ruslar hakkında tuttuğu tedbirli yoldan bütün bütün ayrılarak bir takım kuşku ve hayale kapıldığından Ruslar'ın buna müsait davranacağı düşüncesinden başka Osmanlı Devleti'ni taksimde kendisine pay vereceği vaadlerine aldanarak bu suretle Ruslar'ın Avrupa'da aradığı fırsat ortaya çıkıp artık sulh zamanında anlaşma taahhüd ve şartlarını çiğneyerek koca bir memleketi ele geçirip işgal etti.

Bu yolda Avrupa tarihlerinin yazdığı yazılar da uygun görülerek açıklanmıştır. Şöyle ki: Rus İmparatoriçesi Katerina, Osmanlı topraklarına karşı kötü davranışlarını yapmaya yarayacak bütün tedbirleri düşünmekten geri kalmadığı halde kendisinin gözde, itibarlı ve gizli işlerinde kullandığı generali Potemkin:

«İlk önce Kırım'ı istilâ edelim. Ancak bunda Nemçe İmparatoru Josef'in rızasını almak lâzımdır,» diyerek onunla ittifak yapılmasını hatırlattı.

Potemkin'in bu düşüncesi tam Katerina'nın mizacına uygun geliyordu. Toplantı yapıp bu iş görüşüldü. Bu durum meclislerinde açıklanınca Rus başvekili Panin, Prusya ittifakını hükûmetin işi saymakta ve

Prusya'nın da düşmanı olan Nemçeli ile ittifak etmek bunda yıkıcı olacağına dayanarak bu düşünceyi red ve yaralamış ise de durum yazıldığı gibi Katerina'nın mizacına uyduğundan Başvekilin re'yi kabul edilmeyip Potemkin'in düşüncesi onaylandı.

Başvekil kızıp hastalanmış ve bir süre işine gelmemişti.

Böylece Katerina, kötü niyetleri üzerinde sözlü görüşme yapmak için önce Ruslar'a bırakılan Lehistan'da Mohilo adlı yere hareket eder ve Nemçe İmparatoru' nu da oraya dâvet eder. Orada birkaç görüşme toplantısında birden bire taarruz ederek bazı yerleri aralarında taksim etmek, bazı yerlerinde de eski Yunan cumhuriyetini uyandırmak ve Nemçeli'nin Felemenk elinde olan bazı topraklarını geri almakla Baltık Denizi'nde donanma kurmasına Katerina yardım edecekti. Böyle olmayacak işlere anlaşma ve mukaevle yapıp buna ait aralarında gayet gizli bir anlaşmayı 1195 yılı başlangıcında birlik olarak imza etmişler imiş.

Katerina, işte bu kötü niyetini icraya başlangıç olmak ve hiç olmazsa elde bulunması için ilk önce Kırım'ın ele geçirilmesi sebeplerini tedarike başlayıp Şahin Giray'a çok fazla yumuşak davranıp iltifata başlayıp Şahin Giray'a çok anlayışsızlığı gereği Ruslar'ın görünüşteki bu okşama ve ikramlarına aldanarak Kırım halkını kendisinden bütün bütün nefret ettirecek hallere ve hareketlere cesaret etmişti. Ruslar ise açıklandığı gibi kötü niyetini yerine getirmek için Kırım içine asker yığmaya bir bahane ararken bu yoldan hile ve aldatmaya geçerek Kırım içinde gayet gizli birkaç karışıklık çıkaracak adam tedarik ve tâyin ile pek çok para sarf ederek halkı ihtilâle teşvik ve Şahin Giray'ın aleyhine kışkırtarak bir yolunu bulup iki kardeşini birden Şahin Giray üzerine saldırtarak o tarafta bulunan General Potemkin'den yardım istemeğe mecbur ettl.

Şahin Giray, Potemkin'den imdat isteyince Ruslar'ın aradığı da bu olduğundan derhal birkaç gemi ile yardım eder görünüp açıkça Şahin Giray'ın Hanlık'da kalıp devamını istiyordu.

Bu işin iç yüzü Kırım'ı işgal etmek üzere Kırım içine büyük sayıda asker sokmaktı. Ardından da Potemkin gelip Şahin Giray'ı zorla Hanlık mesnedine çıkarıp oturtmuştur. Bu suretle Şahin Giray, anlaşma şartlarına aykırı olarak Kırım Hükûmeti'ni ele geçirince eşkiya diye kardeşi Bahadır Giray'ı hapsetmiştir. Bunun üzerine Ruslar yine tek durmayıp sınırdaki askerini çoğaltıp mühimmatını tamamladıktan sonra aşağıda ayrıntılariyle anlatılacağı gibi anlaşma ve taahhütleri dışında bir çok sert isteklerde bulunmağa giriştikten başka Şahin Giray'ı tahrik edip, Özi Kalesi aslında Kırım toprakları içindedir, diye Osmanlı Devleti'nden Kırım Hükûmeti'ne terk edilip bırakılması istenmiştir.

Nemçeli de Katerina ile ittifakı olduğu için bu sırada Osmanlı sınırlarına karşı mühimmat göndermek, Macar ve Erdel içerisinde yer yer asker göstermek gibi harekâta başladı. Onların bu hareketleri Osmanlı Devleti'ne telâş ve heyecan verdiği için ihtiyatlı davranarak gerekli tedbirlere girişmek üzere seraskerliğe liyakatı olan vezirleri şimdiden intihab ile yerine oturtmak gerekiyordu.

Aydos'lu vezir Seyyid Mehmed Paşa, gerekirse Eflâk seraskeri tâyin olunmak üzere şimdiden Özi Valisi ve Çatalcalı Ali Paşa da Vidin muhafızı tâyin edildi. Anadolu tarafı için de Canikli Hacı Ali Paşa düşünülüyordu. Ancak Ali Paşa'nın önce vezareti kaldırılmış, mal ve eşyası elinden alınmıştı. Eski serveti ve kudreti kalmadığı gibi henüz kendisine tamamiyle emniyet gelmemişti. Ona da emniyet verecek yazılar yazıldı. Lâkin Ruslar'ın önceki ve sonraki harekâtına bakılırsa dakika bile kaybetmeden hazırlıklara girişmek farz iken ihtiyatlı bir davranışla yetinildi. Bu da Ruslar'ın Kırım için olan karışıklık çıkarma niyetini geliştirmeye epeyce meydan vermiştir.

NOT:

Katerina önce İngiltere ve Prusya Devletleri müttefiki iken birinci cildde bildirildiği gibi Fransızlar kendilerine yaklaşarak İngiltere ile arasını açmış ve uzaklaştırmış olduğu gibi Nemçe ile de ittifak ettiği için Prusyalı'ya ters davranması lâzım gelmiştir.

KIRIM'A DAİR RUS ELÇİSİYLE YAPILAN GÖRÜŞMELER

Reis-ül Küttap Mehmed Hayri Efendi Rus elçisiyle görüşmeler için emir aldığından Beylerbeyi'ndeki yalısında Rus elçisiyle görüştüğünde ilk önce Rus elçisi söze başlayıp Yeni Kale kumandanından geldiğini bildirerek bir kâğıt uzattı. Kısaca içindeki:

«Mehmed Giray adında bir kimse sekiz dokuz ay önce Osmanlı Devleti tarafından Soğucak ve Anapa'ya gönderilmiş, yanında beş tüccar gemisi ve bir de Sadr-ı âzam çukadarı varmış. «Bu gemileri Nogay ve başkalarından Akgerman ve Bucak'a geçmek isteyneleri nakil için Osmanlı Devleti tâyin etti. Bütün kabilelere ben başbuğ oldum. Kabartaylar'ı da kendi tarafıma çekmem gerek. Sadr-ı âzam çukadarını Kabartay içine göndermek isterim. Soğucak muhafızı Ali Paşa bu taraflara gelip dönecektir. Bu bölgenin hepsi benim emrimde» diyerek fitne ve fesad çıkaracak sözler söylemiş diye bildiriyor. Muradım, bu maddeyi sizden dostça sormaktır,» deyince Reis Efendi cevap vermeğe girişip «Osmanlı Devleti'nin bütün hareketleri anlaşmaya dayanır. Şimdiye kadar taahhütleri dışında bir hareketi asla olmamıştır. Koban nehrinin beri yakasında Anadolu tarafında olan Abaza, Çerkez kabileleri Soğucak ve Anapa'nın arazi

ve dağları Osmanlı Devleti toprakları ve yerleşmiş halkı da kendi tebaasıdır. Mehmed Giray dediğimiz Çerkez ümeràsından Zan Kabilesi beyidir. Dokuz ay önce Mehmed Bey, Abaza beylerinden Elhac Hasan Bey ve kabile ihtiyarlarından bir kaç kimse, İstanbul'a gelip Padişah kalesine asker mevacibini ve memleketlerinin işlerinin düzene konulup bitirilmesini arz edip şikâyet getirmişlerdi. Osmanlı Devleti de düşünerek birkaç yüzbinden ibaret kabileler şayet anlaşma dışı bir hareket yaparlarsa diye Padişah tarafından akıllı ve tedbirli Paşa'nın Soğucak'a muhafız nasbı lâzım geldi. Hâlâ Ankara Muhafızı Ali Paşa Soğucak'a muhafız nasbolunmuş olup ancak mansabından gelip ve tedarikini görüp Soğucak'a varıncaya dek oranın muhafızlığının boş kalmaması gerek idi. Mehmed Giray Bey muhafız kaymakamı nasbolunarak bir Çamlıca kayığına bindirilip Soğucak'a gönderildi. Çünkü o sırada Nogaylar arasında bazı karışıklık çıktığını duyduk. Bütün Abaza ve Çerkez kabilelerine hitaben iki emir çıkarılıp Tatar halkı serbest ve sizler de Osmanlı Devleti'ne tâbisiniz. anlaşma gereği Osmanlı halkı sayıldığınızdan sakın anlaşmaya aykırı Nogaylar'ın ve Tatar'ın işlerine karışmayın Soğucak muhafızı varıncaya kadar edebiniz ile yerlerinizde oturunuz diye emir verilmiştir. Bundan gayrı tarafınıza yazılan maddelerin aslı yoktur,» diyerek görüşmeye son verildi.

Diğer mecliste yine Reis Efendi konuşmaya başlayarak:

«Osmanlı Devleti anlaşmalara ve taahhüdlere bağlı olduğu halde Kırım'da olan ihtilâle dair ne duyduysa ahdi korumak için bizden saklamaz,» deyip Şahin Giray'dan kanun dışı ve anlaşmaya aykırı davranış ve hareketlerine dair Kefe kadısının ve başkalarının gelen yazılarında anlatılanı ayrıntılarıyla açıklayınca Rus elçisi Osmanlı Devleti'nin anlaşmaya uyup sözünde durduğunu itiraf ve bunu sözle açıkça ifade ettikten sonra bu maddede Osmanlı Devleti'nin anlaşma şartlarına gereği gibi uyduğunu devletine yazdığını bildirip Şahin Giray maddesinin anlaşmalara göre düzene konulacağını belirtince bu meclis de böylece sona erdi.

Diğer mecliste Reis Efendi sözü açıp:

«Geçen mecliste Soğucak muhafızı olan Mehmed Bey, Nogaylar içinde karışıklık çıkarıyor diye Yeni Kale kumandanının yazısını bize dostça anlattınız. Biz de bu durumun Osmanlı Devleti'nin iradesi dışında olduğunu anlatmakta kusur etmemiştik.

Ancak Osmanlı Devleti Rusya ile sulh anlaşması yaptığından beri anlaşma taahhüdlerine sadık olduğunu ve sözünde durup anlaşmayı ayakta tuttuğunu ispatlamağa yarar diye bu kez Tamam ve Koban'a ilişkin bizce öğrenilen olayları resmen bildirmeğe devletim beni görevlendirdi.

Şöyle ki: Padişahımız İslâmiyet'in halifesi ve Müslümanlar'ın imamı olduğu için Tatarlar'ın din ve mezhep işlerine bakması şeriatin içinde-

dir. Böyle olunca Tamam ve Koban bölgesine yerleşmiş Nogay ve diğer kabilelerle Tatarlar'ın Şahin Giray'ın kardeşleri tarafından İstanbul'a yazı geldi. Yazıda anlatılan Şahin Giray'ın din ve şeriata aykırı hareket ve muamelelerine Han olduğu sırada aralarında karar verip birleştikleri taahhütlere uymayarak zulüm ve baskı yaptığını, buna da tahammülleri ve takatları kalmadığını arz edip bildiriyorlar.

Tatarlar'ın, şeriat ile anlaşma gereğince halifeliğin gereği gözetilme hakkı vardır. Böylece üzerlerinden şeriat dışı baskının kaldırılmasına girişmek Osmanlı Devleti'nin açıkça hakkı iken içlerine asker sokmak ve yardım diye memurlar göndermek gibi arayı açacak durum ve davranışlarla hareketlere kesinlikle engel olunup ancak şeriat dışı işlenecek hareketlerin patlak vermesi sebeplerine bakılması Osmanlı Devleti'nin isteğidir.

Anlaşma şartlarına iki taraf da uymalıdır. Önceki olaylarda olduğu gibi Ruslar bunlara yardım yahut başka şekilde habersiz çekişme ve kavgalarına karışacak olursa ahdini bozmuş olur. Bu kavganın çıkışı ve halkın hücumu Mehmed Bey'in Soğucak'a varışından öncedir. Yeni Kale kumandanının size yazdığı şeyler mânâsızdır.» deyince Rus elçisi, bu ifade üzerine teşekküre başlayıp:

«Ahda bağlılık, ancak bu kadar olur. Devletim de anlaşmaya aykırı bir iş ve hareket yapmaz. Gerçekte bu maddeye ait devletimden bana yazı gelmedi. Lâkin duyduğuma göre Şahin Giray kardeşlerine maaş bağlamış ve gelir sağlamış. O tarafta olan kumandanlarınızın, iki tarafa dur deyip nasihattan başka işleri yokmuş. Tatar içinde endişe edilecek kavga büyüse elbette devletim tarafından bana yazılırdı,» diye sözü kesti.

Birkaç gün sonra Rus elçisi tekrar görüşmek için haber gönderince Reis Efendi ile görüşmede söze başlayıp:

«Kerş'e giden kumandanımızdan bir kâğıt geldi. İçinde Zanoğlu Mehmed Bey İstanbul'a dönüşünde Tatar arasına ikilik soktuğunu, böylece Şahin Giray'ın kaymakam ve sekbanlarını kovduğunu ve çıkardığını, sonra İstanbul'a arz ve şikâyetçi gönderdiklerini Han'ın bildiğini ve Kırım halkını toplayıp bu işi sorunca bilmediklerini, duymadıklarını söyleyip yemin etmeleriyle Han derhal halkı konsoloslarına ve sultanlara nasihatnâmeler yazıp birer nefer Rus ile gönderdiğini sultanların yazıyı getiren Rus'u halk ile görüşmekten ve halk içine karışmaktan menedip «bizim iki devletin anlaşmasına zararımız yoktur. Han ve adamlarının zulüm ve baskılarından bıktığımız için memleketten kovduk. Osmanlı Devleti'ne halimizi anlatır, arz ve şikâyetler takdim ettik. Bekliyoruz» dedikleri ve Sulanlar'ın yanında bir miktar Abaza ve Çerkez askeri olup Zanoğlu kendi köyünde oturduğu, Kerş kazasında bulunan Halim Giray Sultan'ın kendi bölgesi halkına «Osmanlı Devleti Yeni Kale ve Kerş'i Ruslar'dan geri alacaktır» yollu sözler yayıp Şahin Giray'ın bazı düşman-

ları ile haberleşerek Kefe'ye hücum edince Han'ın yanında bulunan murahhas mirzalar ve Kırım büyükleri karışıklığın patlaması bir tarafa savuşmanıza bağlıdır, diye Şahin Giray'a anlattılar. Şahin Giray ve konsolosu bir gemiye ve memleket murahhasları başka bir gemiye girerek Kefe'ye geldi. Bu olayları İstanbul'a ve Ruslar'a yazdıktan sonra Rus topraklarında kendisine yerleşecek bir yer tahsis olunmasını istedi. Öne sürdüğü Kırımlı Bahadır Giray'ı hanlığa kabul edip şikâyetçi gönderecekleri ve bu hareketleri ancak Osmanlı Devleti'ne güvendikleri için yazılıp bildirilmiştir,» dedi.

Reis Efendi karşılık vererek:

«Şimdiye dek Osmanlı Devleti'nin anlaşmayı muhafazada dayanıklığı ve Kırım'da gelişen olaylara karışmadığı tekrar tekrar ifade olundu. Zanoğlu, Abaza ve Çerkez halkı bunların kavgalarına karışmadıkları ve Zanoğlu, Tamam olayından üç gün sonra vardığı Soğucak muhafızı Ali Paşa tarafından yazılıp bildirildi. Bir yıldan beri Nogaylar'a Şahin Giray arasında olan açıklık öğrenilince Çerkez ve Abaza kabilelerin sulha aykırı Tatar işlerine karışmamaları tenbih olunduğu meydanda iken yukarıda anlattığınız doğru olmayan haberlerle ortaya dâva koymağa kalkışmanız acaba nedendir?» deyince Rus elçisi Osmanlı Devleti'nin bu maddede bir ilişkisi olmadığına karar verip, devleti tarafına da böyle yazacağını bildirdi. Bu meclis de böyle sona erdi.

Ardından Zilkade'nin 14 üncü Pazartesi günü yine görüştüklerinde Reis Efendi söze başlayıp:

«Osmanlılar, anlaşmaya ve ahidlere sadık kaldığından ve konsoloslarının nasihatnâme yazmış diye iddia eylediği kâğıdın şarta aykırılığından» söz edip, «Ruslar'ın anlaşma dışı Osmanlı Devleti tüccar gemilerine taarruz edip hasar verdikleri ve Kırım işlerine dair kendi aracılığı ile Rusya'ya gönderilmiş olan takririn cevabının gecikmesi, Şahin Giray'a Ruslar'ın yardımı, anlayamadık nedendir?» diye sorunca Rus elçisi cevaba başlayıp:

«Söylenen takriri devletime gönderdim, ancak cevabı gelecek kadar vakit olmadı. Birkaç gün içinde haberi gelmek gerekir. Lâkin bu sırada devletim tarafından bir kâğıt çıkageldi. Tercüme ettirdikten sonra tercümanınız ile Bâb-ı âli'ye göndermiştim. O kâğıdın takririn her maddesine cevap olacağını umarım. Şahin Giray, iki devletin nasbettiği kimse olup bu sırada ortaya çıkan karışıklıklar ancak âsiler tarafından çıkarılıyor. Bu gibi şeylere önem vermemelidir. Şahin Giray'ın kanunlara aykırı bir hali yoktur. Ancak müstakil hüküm sürdüğünden memleketine nizam vermek iradesiyle uğraşması suç sayılarak Hanlığı'nı kaldırmak gerekir mi?» dedi.

Reis Efendi:

«Gerek asker ve gerek levâzımı ile uğraşmasa da kendinden önce gelenler gibi hareket etse engel olmazdı. Kendinden öncekilerin izinde gitmeyip de kendi soyundan olmayan kimseleri yakınına alıp kullanarak ehl-i islâm'dan yazdığı askere Rus askeri kıyafeti giydirmeye kalkması İslâm duygularına aykırıdır. Bu uygunsuz hareketi Hanlık'tan çekilmesini gerektiren seçim meselesi olmuştur.»

Rus elçisi buna cevap olarak: «Yabancı kullanmak başka devletlerde âdettir. Hattâ bu devletinizde bile Tot beyzâde kullanılmakta ve tersanelerimizde bu kadar yabancı adamlar istihdam edilmektedir,» deyince Reis Efendi:

«Tot beyzâdenin ne hizmette kullanıldığı açıkça bilinmemektedir. Tersanede kullanılanların kimisi işçi kimisi esirdir. Şahin Giray'ın Rusya ile münasebeti gün gibi açıktır. Hal böyle iken karşı koymak gibi sözler akla sığmaz ve şüphelidir,» dedi.

Rus elçisi yine söze başlayıp:

«Devletim'in ahde riayeti Şahin Giray'ın Hanlık'da kalmasına bağlıdır. Çünkü bir takım isyancılar, bozguna uğrayınca devletime sığındılar. Mültecileri red etmek de devletimin şânına yakışmaz. Seçtikleri Han üzerine böyle âsilerin bu hareketlerini devletim hoş görmeyip engel olur.» dedi.

Reis Efendi:

«Allah'tan başka kimse işlerime karışmasın, diye kayda geçmiş yazılı maddeye bu kadar taaruz etmek, şartlara aykırı değil midir?» diye karşı koyunca Rus elçisi, başka söze geçip:

«Bahadır Giray'ın seçilmesinden sonra devletimden bir yazı geldi. Seçim mes'elesi devletime duyurulunca Kırım âsilerini kovup bastırmak ile Şahin Giray'ı yerine geçireceğini açıklamıştı. Zira Aynalıkavak Anlaşması'nın esası ve kuruluşu Şahin Giray'ın yerinde kalmasıdır. Onun Hanlık'dan alınması veya Hanlığı'na son verilmesi Aynalıkavak Anlaşması'nı kaldırmağı gerektirir. Kısaca Şahin Giray'ın Hanlık'da kalması Rusya indinde sulh anlaşmasının başlıca şartıdır. Rusya onun fesholunmasına evet demez» dedi.

Bunun üzerine Reis Efendi yine mukabele edip:

«Hem Şahin Giray'ı yerinde tutmaktan vazgeçmez, hem de ahdimizde, sözümüzde duruyorum dersiniz. Bu iki söz birbirini tutmadıktan başka Şahin Giray'ı yerine oturtmak dâvasını güderek anlaşma bozulursa Rusya bunu da kabul edecek mi?» deyince Rus elçisi:

«İşi Allah-ü Teâlâ o derecelere götürmesin,» diyerek Şahin Giray'ı yerinde tutmâktan vazgeçmiyeceklerini, gerekirse sulhden de geçip savaşa gireceklerini açıkladı.

TAMAMLAMA

Ruslar 'ın Mehmed Giray Bey'den söz açıp da aslı yok yere bir şikâyet ipucu aramalarının sebebi şuna dayanmak gerek:

Kırım'ın ele geçirilip işgali hususunda zaman ve zeminin kendilerine uygun olduğunu görüp politikaları gereği kendilerinin ortaya çıkardığı karışıklığı Osmanlı Devleti üzerine yıkmak için Mehmed Giray Bey'i ortaya atmışlardır. Eğer Mehmed Bey olmasaydı, küçük şeyleri büyüterek başka bahaneler bulup şikâyetlerinde ipucu yapacakları besbelli idi.

Kırım'dan sonra en önce tırnak takacakları yerler Çerkezistan böylesi oluyordu. Osmanlı Devleti'nin oralarda nüfûzunu arttırdığını istemezlerdi. Osmanlı Devleti ise orada yeterli kuvvet yığarak Ruslar'ın önüne sed çekmek üzere Çerkez kabilelerinin Osmanlı tarafına olan asıl bağlılıklarını artırmak ve perçinlemek işine girişmişti.

3 üncü cildde ayrıntıları ile anlatılacağı gibi, Ferah Ali Paşa Soğucak muhafızı nasbolunup önce İstanbul'a gelmiş olan Mehmed Giray Bey, Hasan Bey ve başka Çerkez ümerâsı ve Abaza reisleri hakkında güzellikle iltifat ve ikramda bulunarak gönül birliğine çalışıldıktan sonra memleketlerine geri gönderilmişti. Ali Paşanın Soğucak'a varışına kadar Mehmed Giray Bey muhafız vekili tâyin olunmuş ve ardından Ali Paşa Kalyon-u hümayûn ile Soğucak'a gönderilmişti.

Ruslar Osmanlı Devleti'nin bu niyetini hissedince durdurmağa türlü hile ve kurnazlıklarla teşebbüs etmişlerdir. Ruslar, yazıldığı gibi, Kırım'ın istilâsından sonra orasını da çiğneyip geçmek dâvası peşinde olduklarından şimdiden bunu kolaylamak için kabilelerden şikâyet ederek Osmanlı Devleti'ni onların terbiyesine mecbur edecek, böylece onları da Osmanlı Devleti'nden soğutarak kendine çevirecek vesileler yaratıp yürütmekten geri kalmazlardı.

İşte Mehmed Giray Bey'i suçlamaları, bu görüşe ve düşünceye dayanmaktadır. Yoksa Kırım'ı karışıklıktan korumak yolunu tuttukları ve istedikleri olsaydı ilk önce kendileri bastırırlardı. Zira bu karışıklığın kökü, Şahin Giray'ın Abaza içinde yerleşen büyük kardeşleri Bahadır Giray ve Arslan Giray Sultan olup, önce Taman'a ve ondan bir miktar Tatar, Abaza ve Çerkez ile Kırım tarafına geçmişlerdir.

Bu değişik kavimler Ruslar'ın gözleri önünde Kırım'a dalga dalga geçerken göz yumup tarafsız durduklarından başka Bahadır Giray ile Arslan Giray Sultanlar, Kırım'a geçmeden önce:

«Bizim Han kardeşimizle konuşma ve görüşmemiz var. Siz ne dersiniz?» diye Yeni Kale generaline haber saldıklarında:

«Tatarlar, bağımsız, serbest ve Han seçimi kendi bilecekleri iştir. Bizim tarafımızdan işlerine karışılmaz,» diye red cevabı vermişken karışıklığın ateşi tam etrafı sarınca Şahin Giray kendilerine yanaşıp iltica-

ya mecbur olunca onun istidasını vesile sayarak yer yer Kırım ve Taman'a askerlerini götürüp soktular. Kerş limanında bekleyen donanmalarından geçit yerine iki savaş gemisi getirmiş olaydılar beri tarafa kuş uçurmazlardı.

Kırım karışıklığına Mehmed Giray Bey'in sebep olduğu Trabzon Valisi Canik muhasılı bulunan Elhac Ali Paşa'nın yazısında da geçmişti. Bu da Ruslar'ın yaydıkları haberlerden olmak gerektir.

Gerçekten, birinci cildde açıklandığı gibi, Ali Paşa önce iki kez Kırım seraskeri olup o tarafa gitmiş sonra vezirliği kaldırılıp idam için üzerine asker sürülünce Kırım'a kaçıp Şahin Giray'a sığındı. İki yıla yakın orada oturup kaldıktan sonra Şahin Giray'ın koruyup araya girmesiyle affolunup mansab ve rütbesi geri verildi. Eski haline gelince Kırım hakkında bilgili ise de Kırım meselesi yukarıda anlatıldığı gibi Rusların Politika manevraları denilen gizli desiseleri eseri olduğunu bilip bu hakikat üzere anlayış göstermek ve teşhis koymak zaten zordu. Çünkü insan, her hususta sevdiğini kendi görüşü ile suçsuz sayar ve onun düşmanına karşı gelmeyi düşünmesi tabii bir iştir. Ali Paşa da yazıldığı gibi Şahin Giray'dan gereği gibi hoş görürlük ve hürmetle karşılandığından normal olarak onun tarafını tutması ve karşı koyanlarını hatalı ve küçük görmesi kendisine verilecek görevin yapılmasına ve teftişe mani olur bir haldir.

Hal böyle iken Ali Paşa, zamanındaki taşra vezirlerinin en ünlü, en sadık, doğru, kişiliği olan kimseydi. Gerekirse Kırım Seraskerliğine ondan gayrisi uygun olmadığına göre mes'elenin başından beri gerek İzzed Mehmed Paşa, gerek yeğen Mehmed Paşa, gerekse Halil Hamid Paşa, Sadr-ı âzam oldukları zaman kendisiyle haberleşip re'y ve tedbiri sorulurdu. Mehmed Paşa'yı kendisine garazı olanların aldatmasiyle gelişmiş bir durum olduğu bildirilerek Osmanlı Devleti tarafından pişmanlık gösterilerek kendisine emniyet verecek şekilde gönlünü hoş edecek mektuplar yazılırdı.

Ali Paşa da zaman zaman Kırım haberlerini ve bu mes'eleye dair olan tedbir ve düşüncelerini yazmaktan ve açıklamaktan geri kalmazdı. Fakat önceleri Canik'te oturup da Devlet işlerine karışıyor diye hakkında pek çok kimseler gücenmiş olduğundan her mektubunda yaptığı açıklamaların, verdiği bilgilerin gizli tutulmasını ister ve söylerdi. Bu mes'eleye dair olan haberleşme evrakını toplayarak bir kitap halinde tertiplediği defteri ben gördüm ve okudum. Bunun üzerine yukarıdan beri anlatılan işlerin ispat ve izahı gereği mes'elenin başından beri onunla yapılan haberleşmenin ileride topluca bildirilmesine girişmek uygun görülmüştür.

Kırım'ın bu kez karışıklığı, İzzet Mehmed Paşa sadaretinde olmuştu. Önce Şahin Giray Han'ın kardeşleri Bahadır Giray ve Arslan Giray Sultanlar, Abaza içinden Taman'a geçip Şahin Giray'ın sekbanlarını Kırım'a kovup yürümeleriyle aralarında düşmanlık çıktığını Soğucak Beyi Mehmed Giray Bey ve başka kabileler ümerası, «Bizler Padişah Toprakları sınırı yerlisiyiz, anlaşmalara aykırı durumdan kaçınınız diye emir aldığımızdan bu karışıklığa karışmamış» olduklarını bildirmişlerdi.

Bu haber İstanbul'a gelince 1196 yılı Cumadel-evvelinin sonunda İzzet Mehmed Paşa tarafından Ali Paşa'ya bir sadaret mektubu yazılıp: «Kırım tarafında hakikaten ihtilâl var mıdır? Varsa sebebi nedir? diye sorulup o bölgeyi görmüş, gözetmiş olarak önleyici tedbirleri ile ilerisini görerek bildiğini ve aldığı haberleri zaman zaman bildirmesi bu mes'eleye ait tedbir ve fikirlerini yazması» emredilip bildirilmişti.

Buna cevap olarak Ali Paşa'nın Cumadel-ahar başlangıcında yazılı cevabnâmesinde ve Sadr-ı âli kethüdası Ömer Vahid Efendi'ye gizli yazdığı yazılarda Şahin Giray'ın Osmanlı Devleti'ne sadakatinden söz ettiği, kardeşlerinin kendi aleyhine ayaklanmaları Mehmed Giray Bey'in tahrikiyle olmuş bir durum olduğunu, bu sırada aman'dan gelmiş olan Kırımlı sefir Ali Reis'den duyduğuna göre, böyle olmayacak kavgalarla âsâyişi bozacak kötü olaylara sebebiyet verilmesi uygun değildir, diye anlatıp işaret etmiş ve ifadelerine kulak verip dinlenmişti.

Gerek İzzet Paşa, gerek Ömer Vahid Efendi taraflarından kendisine okşayıcı mektuplar yazıldı. Soğucak'a muhafız nasbedilirken kabileler halkının anlaşmaya aykırı hareket etmemeleri, sırf sulhü korumak maksadiyle gerek Mehmed Giray Bey ve gerekse başkalarının karışıklık çıkarmalarına engel olunsun ve çekinsinler, diye bu yolda cevap yazılmıştır.

Kabileler halkı aslında vahşi adamlar olup rahat durmazlardı. Memleket için zararlı olacağını düşünmeden bazı tahriklere kapılırlardı. Mehmed Giray Bey Soğucak'a varınca, yazıldığı gibi, Taman vak'ası olmuş bitmişti. Reis'in verdiği haberle Rus elçisinin rivayeti bir ağızdanyayılmış sahte sözler olduğuna hakiki vicdan şahit olurdu. Ruslar'ın yeraltı fesat teşkilâtı kurmuş oldukları, Kırım'ın ardı arkası kesilmeyen karışıklıktan kurtulması gerçekten zordu.

Lâkin Şahin Giray'ın da, onların aldatmalarına kanıp ellerine pek çok ipuçları vererek istedikleri kargaşalığa büyük ölçüde hizmet etmiş olduğu inkâr olunur maddelerden değildir.

İzzet Mehmed Paşa'nın işine son verilip Yeğen Mehmed Paşa sadarete gelince de yine Ali Paşa'nın Soğucak ve Kırım taraflarına göz kulak olup eline geçen bildiği haberleri yazıp bildirmesi için Sadaretten mektup yazıldı. Buna benzer Sadr-ı âli kethüdası Halil Hamid Efendi tarafından da doğrulukla ve okşayıcı mektuplar yazılıp gönderilmiştir.

Çünkü Kırım mes'elesi günden güne fenalaşıyordu. Gerçekte devlet vükelâsının sefer açmak niyetleri yoksa da şayet Ruslar Kırım'ı işgal edip anlaşmayı bozacak harekâta girişecek olurlarsa Ali Paşa'nın bir tarafa serasker nasb olunması ve gerektiği takdirde Soğucak tarafına bir miktar asker gönderilecek olduğu halde onun aracılığı ile toplanıp gönderilmesi zamanın icabı idi. Halbuki Ali Paşa'nın yazıldığı gibi rütbesi kaldırıldığı gibi her şeyi müsadere olunmuştu. Bugün ise durumu verilmesi halinde çok para istemesi düşünülüyordu. Devletin para sıkıntısı son dereceye vardığından icabında böyle bir teklif yapıldığı zaman buna benzer isteklerde bulunmasın diye kendisinin kapı kethüdası İbrahim Efendi tarafından hayırlısıyla nasihat kabilinden yazılmış ayrıntılı ve açıklanmış yazılarda İbrahim Efendi böylece söz etmiştir:

«Sadr-ı sâbık İzzet Mehmed Paşa sadarete gelince, huzur-u hümayûn'da sözünüz geçdi. Kulunuz yalan söylemez. Elhac Ali Paşa her veçhile işe yarar fıkara ve namuslu insanlara iyilik edip korur; asker toplamağa kaadir ve disipline muktedirdir. İşlediği kusuru güzellikle kendine söylemek ve gidermek varken işi bu hâle döktüler. Böyle şân kazanmış değerli bir veziri o bölgeden kovmak ona yakışır bir davranış değildi» dedi.

Padişah huzurunda söylediği bu sözler, Padişahın içine işleyip «Beni aldattılar. Korkup çekildiğini öğrendim. Hattâ çoluk çocuğunu İstanbul'a getirtelim diye sordukları zaman nakillerine razı olmamıştım. Onda bile aldattılar. Kırım'dan buraya getirilmesi için çalışırsan mahsuz olurum» diye buyurmuşlardır.

Canik tarafına geçtiğimizden beri ne vakit huzur-u hümayûnda adınız konuşulsa İzzet Paşa böylece sizin için iyi sözler söyleyip övmüş olduğunu öğrenmiş bulunuyorum. Size kötülük edenlerin herbiri bir türlü cezaya çarpılıp öldürüldü. Kalanlar varsa onların kıskançlıkları biliniyor. Bugün gerek iş başında bulunan ve gerekse iş başından ayrılan devlet ileri gelenleri sizin tarafınızı tutup yeniden devletinizi isterler. Olan kazalara da esef ederler.

Bilhassa Sadr-ı âli kethüdası Halil Hamid Efendi ve Reis-ül Küttap Hayri Efendi'nin de sizin için çalıştıklarını yakından biliyorum. Bugün Sadr-ı âzam olan yeğen Mehmed Paşa, Efendimiz'in yanına vardıkça hep sizi sorar. «Ali Paşa devletimizin seçkin veziridir. Zamanı gelince büyük işlerde kullanılarak Osmanlı Devleti'nin şânını yükseltmeği kendilerinden bekliyoruz. Padişahımız bile ondan sadakat ve doğrulup bekliyor» diyorlar.

Kulunuz da, «Ali Paşa'nın devletin rızasını almaktan başka sözü ve düşüncesi yoktur» cevabını vermekteyim. Fakat dünyada kıskançlık eksik olmayıp! «Ali Paşa gerçekten işe yarar, ün salmış vezirdir, lâkin ge-

rektiğinde kendisine buyurulan iş'de boş özürler ileri sürüp büyük sayıda masraf açar,» diyenler de bulunuyor.

Bendeniz ise işin sonunda utanmaktan çekinerek ihtiyatlı davranıp kendi düşünceme göre bazı şeylerin anlatılmasına mecbur oldum. Şöyle ki:

Bu sırada Moskova tarafından Şahin Giray'a büyük sayıda asker yardımı yapıldığı önce kendi tarafınızdan ve gerek Özi taraflarından yazılıp bildirilmişti. Osmanlı Devleti gerçekten anlaşmayı korumak kaydında ise de Ruslar'ın hal ve hareketine bakılırsa işin kötü sonuca varacağı düşüncesiyle devlet vükelâsı gizlice durumu görüşüp tartışarak seraskerler seçerek başkaca ihtiyat tedarikine girişiyorlar zannederim. Bunun üzerine bir aralık meselâ 20.000 askerle bir tarafa gitmeniz yahut Faş veya Soğucak taraflarına 500 veya 1000 asker göndermeniz için Padişahın iradesi çıkması ihtimâlden uzak değildir. Böyle olunca perişanlığınız herkesçe bilindiğinden elbette çadır ve başka şeyleri esirgemezler. Akça hususunda da yardım yapılır. Lâkin para sıkıntısını siz de bilirsiniz. Başka vezirler gibi altından kalkılamıyacak bir cevap verecek olursanız Padişahı sıkar ve gayretinizi çekememekte olan devlet ricalini bezdirir, sizi kıskananların da yaygaralarına ip ucu verilmiş olur.

Geçenlerde Şeyhülislâm Efendimiz'le sizin hakkınızda görüştük. O tarafta akraba ve yakınlarınız var. Fıkarayı koruduklarını, yaptığı işlerde güzel hizmet ve başarılarını biliyorum. Ancak kusurları yüksek makamlara ve etrafa yazdıklarında yenir yutulur olmayan soğuk sözleri düşmanları eline ipucu vermektedir. Yoksa başka hiçbir suçu yoktur. Osmanlı Devleti hepimizin velinimetidir. Devletin kendilerine vereceği işleri yapmağa varını yoğunu harcasınlar. Ama insan gücü dışında bir şey teklif olunursa yine rica ve niyaz şeklinde yazıp istesinler.

Bu sırada Bâb-ı âli'ye ve bize yazdıkları yazılar pek hoştur, ama kendisinden hazerde ve seferde pek çok hizmetler umuyoruz. Gerektiği zaman kendilerine verilecek işlerde öyle bir güçle çalışmalıdır ki, önce kendisi için yapılan hataları unutturacak hizmetler göstererek, herkese böyle ünlü bir veziri suçlayıp nazarlayanlar, Allah'tan bulsun ve buldular, dedirtmelidir.

Bizim tarafımızdan olarak böylece yazıver, dediler.

Ayrıntılarıyla bunu yazmamdaki gaye yalnız hakkınızda birdenbire bir görev alırsanız her bakımdan devlet iradesine uyup, istenmesi lâzımgelen maddeleri güzel tâbirlerle niyaz eylemeniz gerektiğini önceden hatırlatmaktır.»

x x x

İbrahim Efendi'nin bu yazısına cevap olarak Ali Paşa'nın Zilhicce'de yazdığı ve gönderdiği bir yazısında, «Ne zaman Padişahın ve devletin

emrini alırsa emre uyacağını» bildirip «ancak önceki servet ve kudretinin kalmadığını da» ileri sürmüştü.

Bir başka yazısında Şahin Giray Han'ın büyük sayıda Rus askeriyle gelip Kırım'ı ele geçirdiğini ve Bahadır Han tarafından mağlûp olup askerinin perişan olduğunu ve Arslan Giray Sultan, önce Koban taraflarından Kırım yakasına geçmiş olan bazı Çerkezler'le Abaza ve Kırımlılar'dan bir miktar askerle yine Koban tarafına geçmek üzere Kerş bölgesine vardıklarında Rus askeri karadan ve denizden her tarafı kuşatmış bulunduklarından Koban tarafına geçemiyerek geriye döndükleri zaman bu askerlerin herbirinin bir tarafa kaçtıklarını anlatıp söyledikten sonra durumu şöyle açıklamıştır:

«Evvelki hal ve şânım üzere olsaydım. Ali Paşa'nın kalyon ile Soğucak'a gitmesini uygun görmezdim. Zira onun oraya varmasında Osmanlı Devleti'ne fayda mı oldu, zarar mı, siz anlayış gösterin. Şahin Giray Han bir süredir Ruslar'ın durum ve davranışlarından biraz gönlü kırılıp Osmanlı Devleti'ne yanaşmıştı. Azıcık bir okşama ve taltif ile kendinden önce gelenler gibi sadık ve bağlı olarak Osmanlı Devleti yanında durması düşünülüyordu. Ruslar bunu yakından gözleyip anlayınca Kırım içine asker sokmağa bahane olabilecek olmadık iş çıkarmak düşüncesinde iken Ali Paşa'nın Soğucak'a varması ve dini vecibelerden habersiz ve ötedenberi yalanı dolanı ile ün kazanmış Mehmed Giray Bey adlı karıştırıcı geçen yıl İstanbul'a varıp bazı Devlet ricalini aldatarak Soğucak Beyliği'ni alıp döndü.

Yerine varınca «Şahin Giray'ın hanlıktan uzaklaştırılması Osmanlı Devleti'nin meram ettiği şeydir. Gerekirse donanma ve askerle imdada gelecektir. Bunu kendim uydurmuyorum. Osmanlı Devleti tarafından size anlatmağa memurum,» diye kötülük saçarak Bahadır Giray'ı ve kardeşini, hayrı ve şerri fark etmez, din ve mezhep bilmez bir takım Abaza ve Çerkezler'i eli altına alıp beri tarafa geçmesine ve nihayet bugünkü kuşkulu durumun istenilmeyen kötü durumun olmasına, Ruslar'ın aradıkları istenilmeyen kötü durumun olmasına vesile ve Osmanlı Devleti'ni küçültmekten başka ne fayda verdi?»

Ali Paşa'nın Soğucak muhafazasına memuriyeti ve Mehmed Giray'ın durumunun, sonunda bu kötü hallerin doğmasına sebep olacağını önceden düşünmüştüm. Ancak çektiğimiz sıkıntılı günler bu gibi içten hatırlatmalardan doğmuştu. Çaresiz susmayı tercih ettik. Ruslar'ın Kırım'a asker sokmağa istekli olup da böyle bir bahane aramakta olduklarına mes' elenin başlangıcında tarafsız kalıp da sonradan Şahin Giray'a sahip çıkmaları açık delildir. Bahadır Giray'ın Hanlık iddiasiyle Kırım'a geçmesi

ve Şahin Giray'ın Kerş'e kaçırılması dört beş ay olmuşken ilk önce Şahin Giray'a sahip çıkmamak Kırım işlerine karışmamak gibi harekât ile vakit geçirip de sonradan büyük sayıda asker göndermeleri her tarafı aldatarak hazırlığını tamamlamak, deniz mevsimi geçip de Kırım'a gelip gidenlerin ardı kesilince yaptıklarının haberi dışarı çıkmasın diyedir. Bu da aşırı derecede kurnaz olmalarının açık belgesidir.

Her ne hal ise Ruslar, bu bahane ile Kırım'a büyük sayıda asker soktular. Bir daha da kolaylıkla çıkmazlar. Ama Şahin Giray Han görünüşte tekrar Hanlık mesnedini ele geçirmiş gibi bir mânâ olduğuna göre Osmanlı Devleti tarafından onun hanlığının yeniden onaylaması gereği yeniden menşur ve teşrifat gönderilip anlayış göstererek yanlışlığı düzeltmek düşünülürse de menşur ve teşrifat gönderilse de Ruslar'ın Kırım'dan çıkarılması kabil değildir. Meğer ki, Allah'ın yardımı ve Padişahın vurucu gücü ile ola.

Kısaca Şahin Giray'ın Hanlığı görünüşte bir âlet diye düşünülmelidir. Bundan sonra kolaylıkla Ruslar'ın Kırım'dan çıkarılmaları kabil değildir. Büyük ve kuvvetli tedarike muhtaç durumdadır. Bu durum güneş gibi aydınlık iken bu kez gelen geniş ve ayrıntılı mektubunuzda Soğucak muhafızı maiyetine 500 yahut 1000 adamın tarafımızdan gönderilmesi isteniliyor.

Padişahın emri nasıl olursa olsun yapmaya çalışacağım. Buna kararlıyım. Yüksek emirleriyle ferman buyurulan yerlere asker gönderelim, ama faydası ve zararı düşünülürse bir yere asker gönderilince gerektiği zaman geride dayanacağı ve yardım isteyeceği, tedarikli kuvveti hazır bulundurulursa gönderilsin.

O zaman asker göndermek belki bir işe yarar. Aksi halde ihtiyat tedariki olmadan, meselâ Soğucak tarafına asker gönderilmesi önce Ali Paşa'nın muhafazaya memuriyeti ve Mehmed Giray Bey'in durumunun Kırım karışıklığına sebep olması gibi «Bunda da Osmanlı Devleti'nin bir merâmı vardır. Bunun üzerine bizler önce davranıp da Koban gailesini bertaraf edelim,» diye Ruslar'ın büyük sayıda askerle Çerkez ve Abaza topraklarını işgal etmelerini geliştirmekten başka ne faydası olur?

Fakat vaktiyle bu gibi hatırlatmalarımızda gönlümüz kırıldığı için böyle açıklıkla yazıp anlatışımızı, «Bâb-ı âli'ye gösterin» manâsına olmayıp, yalnız size hatırlatmak içindir.

Artık bu işlerin sizinle görüşülmesine girişildiği zaman kendi düşünceniz olarak mı hatırlatırsınız, yahut tarafımızdan anlatılıp bildirildiğini mi açıklarsınız, yoksa hayır ve şer her ne ise susmağı mı uygun görürsünüz, orasını siz bilirsiniz,» diye sözü kesmiştir.

Ali Paşa'nın bu yazısını İbrahim Efendi gizli olarak Halil Hamid Efendi'ye ve sonra da Şeyhülislâm Efendi'ye arz edip ikisi de Ali Paşa'nın ifadesini kabul ve tasdik ettiklerini söylediler.

İbrahim, bu yazıya cevabı olmak üzere 1197 yılı başlangıcında Ali Paşa'ya yazıp gönderdiği mektubunda:

Mehmed Giray adlı şahıs İstanbul'a gelmişti. Kabilelerden bunun gibi Osmanlı Devleti'ne gelenlerin istihkakına göre yardım ve ihsanda bulunmak devletin eski geleneklerinden olduğunu siz de bilirsiniz. Ama bunun gibi bilmedikleri kimseyi mahrem tutup devlet işlerine açmayacakları sizin de malûmunuzdur. Soğucak kalesinin imârı ve muhafazasına asker tâyini öteden beri yapılır. Önce sizin de Kapdan Paşa kardeşinizin 1192 yıllarında o bölgeye memuriyetinizde beraberce Padişaha yazdığınız yazıda, Soğucak imâr edilsin, asker gönderilsin deyince devletçe büyük masraflara katlanılarak imârına başlandı. Muhafazası lâzım geldiği için de mirmirandan Ali Paşa ancak kale muhafazasiyle görevlendirildi. Başka düşünceye dayandığı yoktur.

Osmanlı Devleti anlaşma şartlarını korumakla beraber kendi tarafından anlaşmayı bozmamağa, buna sebep olmamağa dikkatle uymaktadır. Fakat Ruslar Şahin Giray'ı öne sürüp anlaşmaya aykırı hareket edecekler gibi düşünülüyor.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti de gerektiği zaman gafil bulunmamak için hafifçe kuvvet tedarikine başlamak lâzım gelir. Kethüda Bey buyurdular ki:

«Hacı Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin sadık adamı ve vezirlerin en seçkini olduğunu herkes bilir. Gerekirse ne taraftan hareket olunmak lâzım gelir? Kendileri serasker olunca elbette harb gemileri lâzım olur. Karadan ve denizden tedbirleri nedir? Bu bakımdan devletin parasızlığını da düşünerek re'y ve tedbirleri ne ise yazılı olarak bildirsinler. Bizler, gizlice Şeyhülislâm ile birlikte olarak okuyup anlayıp kendi düşüncemizmiş gibi icraatına başlarız.

Buralarını görüşmekten gâye ise, hemen sefer açmak ve Ruslar tarafından harb ilân edilmedikçe düşmanca davranmak değil, belki hazır ve muktedir bulunmak içindir,» diye tafsilâtiyle açıkladığından bunun üzerine Ali Paşa'dan gelen yazısının kısaca anlamı:

«Bu yıl için kandırıp aldatma yoluna gidilerek Ruslar'ın bazı hareketlerine göz yumulsun. Savaş açılmasından çekinerek zahire ve muhimmat toplanıp yığılmasına hudut ve sınırların muhafazasına başlayıp sefer açılmak lâzım gelirse en az üç yıl yetecek zahire ve mühimmat bulunmadıkça savaş ilân edilmemesi gerekir. Zira böyle tedarikte noksan ve muhafazası kesin başlanırsa farzedelim ki, Kırım'ı geri almayı başardık, Ruslar bir kez bozguna uğramakla vaz geçemeyecekler, tekrar kuvvetli hazırlıklara girişip müdafaya başlayacakları açıkça görüleceğin-

den ve iş böyle iken bozguna uğrayıp geri dönülürse Osmanlı Devleti'nin ne kadar küçük düşeceğini ve hor bakılacağını görmekten korkulur," diye açıklayıp bildirmiştir.

Halil Hamid Efendi Ali Paşa'nın bu ifadelerini tam olarak kabul edip aşağıda anlatılacağı gibi Sadr-ı âzam olunca da yine onunla haberleşip görüşerek işe başlamış ve sadaretinin ilk günlerinde Ali Paşa'ya yazılıp gönderilen sadaret mektubunun altına kendi el yazısiyle Mehmed Giray'ın beyliği ve kalyon gönderilmesi gibi bazı işlerde kusura ve gaflete düştüğünü itiraf edip bugün için Ruslar anlaşmayı bozmadıkça Osmanlı tarafından anlaşmaya ters düşecek bir hareket çıkarılmayacağını açıklayıp bildirmiştir.

Ali Paşa'nın sefer hazırlıklarını hatırlatması uygundur, ama Osmanlı Devleti'nin Çerkezistan'da yapacağı teşebbüsleri bütün bütün çürütmesi doğru olmayıp hakikate uymaz. Çünkü Çerkezler'i Osmanlı Devleti'ne çekip orada bir kuvvet tedarik olunmasına Ali Paşa ile Kapdan-ı Derya Hasan Paşa beraberce açıklayıp bildirmişlerdi. Bu niyetle Ferah Ali Paşa Soğucak muhafızı nasbedilip gönderilmişti. Ruslar Kırım'dan sonra Çerkezistan'a da el atarlarsa, orada Mehmed Giray Bey meselesi gibi olmayacak bahaneler bularak, olmayacak karışıklığa girişecekleri politika usûlleri gereği olduğundan buna dayanarak Osmanlı Devleti tarafından ne kadar erken davranılırsa o kadar faydalı olacağı açıklanmışken Hacı Ali Paşa'nın bu işi bu kadar çürütüp de Mehmed Giray meselesinde Ruslr'dan fazla dâvacı olması şu gaye ile olmak gerektir:

Ali Paşa Çerkezistan'ı kendi imâr edip de o bölgede bir kat daha şân kazanmak ve bağımsız kılmak emelinde idi. Hattâ 1192 yılında oğlu Mikdad Paşa'yı Soğucak muhafızı nasbettirmişti. Şimdi Ferah Ali Paşa Soğucak muhafızlığına gönderilip de Çerkez kabilelerinin doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne çekilip uyarılmalarına teşebbüs olununca bu durum Ali Paşa'nın düşüncelerine ters düştüğünden bu yolda aşırı davrandığını zannederim.

Açıklanan hususları iyice anlatmak için adı geçen haberleşme evrakından bazılarının benzeri bu cild ekinde (17) çıkarılması uygun görülmüştür.

KIRIM ÜZERİNE GÖRÜŞME YAPILMASI

Zilkade'nin 24 üncü Perşembe günü devlet ricali ve saltanat erkânı bir yere gelip Rus elçisiyle yapılan görüşmelerin sonuç ve kısaltması etraftan alınan haberler evrakı gündeme konarak önce Kırım'a dair Rus elçisine verilmiş olan takrire nasıl cevap geleceği, yani Ruslar'ın Şahin Giray'a açıkça sahip çıkacakları ve maiyetine asker vererek zorla halk istemediği halde hanlığa getirileceği bu evrak ve haberlerden anlaşıldı.

Ancak Ruslar yalnız Şahin Giray'ı Kırım'a sokmakla kalmayıp belki anlaşmayı bozarak hududumuza tecavüz etmesi ihtimaline karşı Osmanlı Devleti nasıl davranacaktır? İki Çanlıca kayığı hazırlanmış, ikisi de hazırlanan iki Kalyon-u hümayûn da kereste nakli ve liman temizlemesi bahanesiyle Sinob'a gönderilip orada kışlamaları ferman olunsun mu? denilince adı geçen gemiler her halde Kırım imdâdına gittiler denileceği açık ise de herkes kendi toprağını muhafazayı düşüneceği için Ruslar'ın Kırım kıyılarında birçok gemileri gelip gittiğine göre bu gibi sözlere kulak verilmeyip gemilerin Sinob'a gitmesi ihtiyat kabilindendir. Lâkin içlerine konulan askerler gezinmek bahanesiyle dışarı çıkarlarsa ve şimdiye kadar tecrübe edilip gözetildiğine göre, mühimmat ve takımları eksik olursa, Sinop gibi yıldız rüzgârına karşı bir limanda gemilerine zarar gelmemesi düşünülerek levâzım ve mühimmatları tamamlanıp Sinop'a vardıklarında neferlerin de içinden ayrılmamaları gereğine önem verilmesi temin edilmelidir» denildi.

Sonra söz değiştirilip, Ruslar gerek yalan ve gerek gerçek bir Rum devleti yaratıp Rum kralı nasbetmek niyetinde olduğu daha önce işitilmişti. Bu defa Potemkin'in Kırım'a gönderilmesi bu haberi tasdik eder gibidir. Kırım'dan başka Ruslar'ın krallık sayacak yerleri olmadığına göre Kırım'ı işgal ederek Potemkin'i kral nasbetmek niyetleri olması belirti ve görüntülerden yorumlanıyor.

Bu suretle Ruslar Kırım'ı işgal ve Şahin Giray'ı kovup ortadan kaldırarak Kırım'ı tam olarak ele geçirirse karadan Özi Kalesi ve Bucak taraflarına ve denizden Karadeniz kıyılarına yürüyüp de yer yer yakıp yıkması lâzım değil midir?» denilince «Ruslar'ın harekâtına bakılırsa bu işi karıştırması düşünülebilir. Hemen mürettebatı tamamlanıp teçhiz olunacak 17 kalyonun sür'atle mühimmat ve levâzımı tamamlanıp hazır bulunsun. Bir taraftan da yeniden mükemmel donanma tedariki tedbirlerine başlanılsın. Vezirlerden biri Tuna'dan geçirilse işi büyütüp Ruslar'ın hudutlara saldıracağı bilinmektedir. Bu kez Özi valisi nasbolunan Seyyid Mehmed Paşa oldukça akıllı, tedbirli, savaş gücü olan bir zat olduğu anlaşılıyor. Özi de kendi mansabıdır. Bu kış Silistre'de oturup bahardan bir ay önce Özi muhafazasına gitmesi tenbih buyurulsun. O vakte kadar eğer düşman saldırırsa hemen kendisine seraskerlik emri ile ma'iyetine asker gönderilir. Fakat şimdiki halde Özi kalesi ağızda bulunmakla asker ve mühimmat ile istihkâmına bakılsın,» dediler.

Ardından bazıları sözü başka yere götürüp, Rus elçisi, meclis görüşmesinde «Şahin Giray'ı Tatar kavmi isterler, ona karşı gelen yalnız düşmanlarından birkaç mirzadır,» lâkırdısını birkaç defa söylemişti. Bir kere konuşulup da senin devletin Şahin Giray'ı Tatarlar istiyor, onu istemeyenler birkaç mirza olduğunu bildirip iddia ediyorsun. Burası bizim

bildiğimiz şey değildir ve bizim elimizde bu iddianızı çürütecek şikâyetler vardır. Halbuki sizde bu yoktur. Bari iş bitirir, bilgili ve değerli bir adam bizim tarafımızdan ve işe koyulacak adam sizin tarafınızdan seçilip Kırım'a gönderilsin. Kırım ahalisi Şahin Giray ile Bahadır Giray'dan hangisini isterlerse o yerinde kalsın. İkisini de istemedikleri halde bir başkasını seçsinler. İki devletin reyiyle bu iş düzelir ve anlaşma şartlarımız da dokunulmaktan korunmuş olur, diye kendisine söyleyip anlatılsın. Anlaşmayı bozdukları halde biz bize bu derece yakınlık gösterdik denilmek için bir kere de bu yolda görüşmek uygun olmaz mı? Eğer elçi buna olur derse adam göndermemizde, olur demezse devletin şanını eksiltecek bir şey var mıdır? deyince: «Bu sözün söylenmesine ne engel var? Hiç olmazsa anlaşmayı muhafaza için her türlü şekil ve tedbire başvurulduğu bilinmiş olur,» denilmekle toplantıya son verildi.

Bunun üzerine tekrar Rus elçisiyle görüşüp birçok konuşmalardan sonra Rus elçisi: «Münasip gördüğünüz adam tâyini hususunun vakti geçti Bahadır Giray Sultan Kırım'a girdikten sonra herhalde onu isterler. Ölümden başka boşalma ve çekilmenin Şahin Giray için Aynalıkavak Anlaşması'nda yeri açıkça belirtildiği halde Şahin Giray'ın çekilmesi nasıl olur?» deyince Reis Efendi: «Boşalmanın mânâsı olmayacak şekle veya ölüme yorulsa cinnet getirmek yahut işi bırakmak lâzım gelir. Bir illete tutulmak insan için olağandır. Bunların biri çıksa seçim maddesi öne sürülmeyecek miydi?» diyerek konuşma usûlü ile Rus elçisini susturmağa muvaffak oldu. Ancak gaye başka olduğu halde Ruslar lâkırdı bulamadıkları halde galibiyetin meyveleri deyip kızıp surat asmalariyle bu meclis de böylece tamam oldu.

BAZI TAHKİKAT

Medenî görüş, eğitim ve siyasî kanunlar, bu dünyanın çayırında benliği ve yaradılışı hürriyet içinde kesin olarak koşmak dâvasında olan insan oğlunu zincire vurup bağlayacak belli sınırı aşırmayacak ve kimseye baskı yapamayacak bir takım bağ ve kayıtlardan ibaret olup insan ise hiçbir vakitte hakkına razı olmaz bir hayvan, bu gibi ayak bağı olan kayıt ve şartları kırmağa daima bahane aradığı halde bu usûl ve kaidelerin ayakta durması yalnız koruyucusu olan adâlet hâkimlerinin gözetmeleri ve koruması imkânıdır. En ufak müsamaha olunduğu bir vakitte bu kayıt ve bağların erdiği binbir kez denenmiştir.

Yine devletlerin de taahhüt ve şartlara bakılırsa iki devlet arasında sözde kalan bir kavilleşme olup iki tarafın da bunu kaldırıp ilerisine geçmek isteyeceği normal iştir. Ancak bunun karşısında savaşın parlaması ve savaş alanı içinde olmak korkusu her yeri ve herkesi belli bir sınırda durmağa zorlar, ama bir tarafta kuvvet ve galibiyet eseri görüldüğü halde bunlar normal olarak yapılıp bağlanılmış anlaşmaları kırıp ileri-

ye gitmek ister. Anlaşmanın bozulması sebebi de kuvvet ve galibiyet dâvası olduğu halde yine kendisinin hususi düşüncesine yahût devletler bunu feshedeceğim demeyip de türlü te'villerle anlaşma deyimlerinden kaçış yerleri arayıp türlü bahaneler bularak kaldırılmasına lüzûm gösterir. Müzakerelerde bayağı haklı çıkmağa çalışır. Gerçekten görüşme ve tartışmalarda öbür tarafın haklı olduğu bilinirse de, anlaşılan, devletler mahkemesinin hâkimi kılıcın kabzası olduğundan ona dayanan her zaman (elhükm-ü limen galeb) kuralınca dâvasını kazanır ve süngü ucu ile imzası çekilen senedin hükmü geçerli olur.

Yalnız kırılıp dökülen bir dille yazılmış bir takririn tesiri görülmez. Evrak sahifelerinde yazıldığı gibi kalır. Böylece devletlere göre büyük görevler ve önemli işler barışta, gürültüsüz, patırtısız, boş durmadan, safahata düşmeden boşuna gayretlerle asayişin her dakikasını sağlayıp kuvveti arttırmağa çalışmak gerekir.

Lâkin bu yüksek düzeni kurmak da, halka ve onun elindeki toprağa yükletmek, nüfus ve servetinin verim ve idaresine yetmeyeceği derecede asker toplamak ile değildir. Zira bu şekilde hakiki kalkınma ve kuvvetlenme olmaz. Tersine kuvvetten düşme, zaifleme ve perişanlık gelişir. Asıl kuvveti, nüfusun artışında, millî geliri artıran iktisadî düzende aramak lâzım gelir. Bunun elde edilmesinde gerekli sebeplere, işin aslını bilerek tam bilgi ile çalışıp uğraşmak lâzımdır.

Millî geliri artıran iktisadî düzen işi ise başka devlet ve milletlerden ibret almamış, bilgisizlikle ve bilgiye sırt çevirmekle, uzağı göremeyen gözlerle boşuna düşündükleri gibi halktan az para almakla yahut hiç bir şey almamakla ortaya çıkmaz. Belki halkın devlete verdiği vergiyi kolaylıkla ve kendilerine hiç de ağırlık olmayacak şekilde yaklaşık olarak te'diye etmelerinin yolunu bulmak ve alınan şey aç gözlülerin ağzına lokma, devlet hizmetinde bulunan memurların yiyeceği olmamalıdır. Her akçası toprağın ve milletin hakikaten istifade edeceği yerlere sarf olunmakla olur.

Bir tarlaya ne kadar çok tohum ekilirse mahsûl de o kadar ziyâde olur. Bunu herkes bilir. İşte hükûmetin emrinde bulunan ve memleket halkının hakikaten istifade edeceği yerlere sarf olunmakla iktisadî düzen kurulur ve millî gelir artar. Mahsûlün kolayca nakli için muntazam yollar, alış verişte ve muamelâtta herkese emniyet verecek kanunla yapılıp düzen kurarak ticaret, sanayi ve ziraatin genişletilip ilerlemesine gece gündüz dikkat olunmalıdır.

Bu işlerde gelişme oldukça tebaanın millî geliri artar. Devletin geliri de artarak çoğalır. Gelir çoğaldıkça tahkim edeceği yerleri tamamlamağa, askerini eğitip çoğaltmağa gücü yetecektir.

Kısaca gerektiği zaman çiftçi ve çoban gibi bir takım adamları toplamakla silâhlı kuvvet olmaz. Devletlerin parlak durumu ve geleceği, muntazam, iyi teçhiz edilmiş ordulara ihtiyaç gösterir. Bu da pek çok masraflara ve bu masrafların karşılanması da, anlatıldığı gibi, devletin iç işlerinde ve iktisadî düzeninde yeterliliğine ve millî gelire bağlıdır.

Devletçe pek aşırı önem verilecek maddelerden biri de dış işleri olup devlet vekilleri o yolda da ileri gitmekten ve geri kalmaktan uzak durmalıdırlar. Yani ne büyüklük, ne de soğukluk göstererek başka devletleri kırmalı, ne de lüzumundan fazla yaltaklanıp eğilerek devletin namus ve bağımsızlığını ayak altına almak yollarına gitmelidir. Belki daima yeteri kadar ve bağımsızlığın şanına dokunmayacak derecede hepsine güzellikle davranmaktan geri kalmadan her devletin özel menfaatleri ve politika usûlleri ne ortamda ise onunla işini ve muamelesini o usûle göre kullanarak menfaat ve politikası karşı tarafın menfaat ve politikasına uyan devletlerle hakiki ittifaklar yapılmalıdır.

Zira zamanımızda bir devlet ne kadar sağlam ve kuvvetli olsa da yalnız başına bir iş göremediği, müttefike muhtaç olduğu tecrübelerle bilinen işlerdir.

İşte Kırım işinde Katerina'nın ilk önce Avusturya (Nemçe) İmparatorluğu'nu elde etmeğe ve başka Avrupa devletlerini de aldatmaya çalışmasiyle merâmına erdiği ve bizim bu şeylerden gafletimiz, Avrupanın politikasına derinliğine girerek bilgi sahibi olup Ruslar'ın aldattığı devletleri uyarmağa çalışmayışımız bunca kötülüklerin başımıza gelmesine sebep olmuştur.

Şimdi Osmanlı Devleti'nin o zamanın gereği askeri teşkilâtı, sivil kanun ve düzenleri ile dış işleri muameleleri yukarıda anlatılan kuralların hiçbirine uymuyordu. Her şeyde tam bir boşuna dalgınlık, eksiklik, büyük düşünce ayrılıkları görülüyordu. Ruslar'ın büyük çapta savaş hazırlıklarına karşı alınan önleme tedbiri ancak bir Özi seraskeri nasbıyla yetinildiği halde Reis Hayri Efendi'nin Rus elçisi ile yaptığı görüşmelerin boşuna uğraşma kabilinden olduğunda şüphe yoktur.

Bizim bu hazırlıksız ve tedbirsizliğimize karşılık Rus İmparatoriçesi, Kırım mes'elesini şu kadar yıldan beri öncesi ve sonrasıyla düşünüp plânlarını önemle görüp gözetip, daha önce anlatıldığı gibi, bu düşünceyle Nemçe İmparatoru ile ittifak anlaşmasına ulaştığı zamandan beri savaş hazırlıklarını tamamlamış, gereğinin yapılmasına öncelik verdikten başka devletler arası bağlarında da gerekli tedbirlere başvurmuştur.

Hattâ Kırım çekişmesinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından savaş belirtisi görülmemişken bu işin sonunda, Osmanlı Devleti'ne bir sefer açmak niyetinde olup ancak sefer açılırsa Rus askerinin uzak mesafeden uğraştığı sırada İsveç Devleti bunu fırsat bilerek intikâm almağa kalkar

diye bu ihtimâli düşünerek önce İsveç'le gizli ittifak yapmağa çalışıp nihâyet bu sırada onu da elde etmiştir. Şöyle ki:

Hududa yakın bir yerde İsveç Kıralı ile görüşmeler istedi. İsveç Kıralı, gerçekten ilk önce elindeki ağrıyı bahane ve temârüz ederek görüşmeye gitmekten kaçındı ise de Katerina, bu durumda yine vazgeçmeyip «Kendisi gelemediği halde ben Stokholm şehrine varıp görüşürüm» diye ısrar etmekle çaresiz İsveç Kralı da razı olup adı geçen yerde görüştüler. Ruslar'la Osmanlılar arasında sefer açılırsa İsveç'in tarafsız kalmasını, buna karşılık sefer sona erince Danimarka'ya bağlı olan Norveç topraklarını ele geçirmesi için İsveç'le aralarında tasarladıkları mukaveleyi gizlice yaptıktan sonra İsveç Kralının görüşme yerine gelişiyle yaptığı yol masrafını bahane etmesi üzerine Katerine kendisine 200.000 Ruble hediye olarak verir ve hakkında büyük merasim yapar.

Çünkü bundan önce anlatılan karışıklığı Katerina'nın kötü niyetlerine uygundu. Yalnız İsveç'in durumu kendisini korkutuyordu. Bu suretle o gaileyi de ortadan kaldırdı. Kısaca maddî ve manevî bütün elverişli fırsat ve durumu öne alıp düşündükten sonra Kırım görüşme ve tartışmasına başlamıştır.

Osmanlı Devleti ise henüz bundan sonra ilk tertiplere girip hazırlıklara başlayacağı görülüyor. Rus elçisi ile yaptığı konuşmada Hayri Efendi, münazarayı kazanıp dâvasını ispat etmiş, hasmını susturmuş ise de sonunda dâvayı Ruslar'ın kazanmış olduğu gelecekte açıkça belli olacaktır.

KIRIM MES'ELESİ ÜZERİNE RUS VE NEMÇE ELÇİLERİNİN ÜÇ MADDELİK VERDİKLERİ TAKRİR (ÜLTİMATOM)

Yukarıda anlatıldığı gibi Kırım maddesine dair önce Ruslar'a bir takrir verilerek cevabı beklemekte idi. Ruslar ise, açıklandığı gibi, türlü güzel hileler uydurarak hakikaten kendisinin çıkarttığı karışıklığı bahane ederek askerini Kırım içine sokup sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti aleyhine Nemçe Devleti'yle de ittifak ettiği için ikisinin de İstanbul'da bulunan elçileri üç maddeyi, yani yiyecek, mühimmat, savaş gemileri ve başkaca mahsullerin Osmanlı Devleti deniz ve topraklarından geçirilip naklolunmalarına bundan sonra engel olunmayıp tüccar gemilerinin serbestçe geçmelerine dair düzenlenmek; Osmanlı Devleti tarafından bundan sonra açık ve gizli Tatarlar'ın işine karışmamak; Eflâk ve Buğdan memleketleri hakkında Kaynarca Sulh Anlaşması gereğince muamele olunup bu yolda her türlü belirsizliği kaldırmak için bundan sonra verecekleri cizye çıkarılıp konulan vergilerin kaldırılmasına dair görüşmelere başlanmak maddelerini içine alan Bâb-ı âli'ye birer ültimatom verdiler. Tercüme benzeri ek (18) de yazılıdır.

Rusya ve Nemçe elçilerinin, yukarıda söylenen takrirlerinden bu iki devlet arasında bir süreden beri görülen birleşme ve ittifak belirtileri Osmanlı Devleti aleyhine olduğu biliniyor ve cevap istendiğinde ısrarlarında umduklarının tersine aşağılık bir durumda davranış ve hareket gördükleri gibi anlaşmaları da bozacakları anlaşıldığından ültimatomlarına nasıl bir cevap vermek lâzım geleceğini görüşüp üzerinde düşünmek için Muharremin 8 inci Cuma günü toplanan istişare meclisinde adı geçen takrirleri bu iki devletin Osmanlı Devleti aleyhinde yaptıkları ittifaka ve başka kötü niyetlerine dair etraftan alınan haberler okunup düşünüldükten sonra meclisde bulunanların hepsi birden söze başlayıp:

«Rusya ile Nemçe'nin ittifakları gerçekleşti. Şimdiye kadar yapılan toplantı ve görüşmelerde bunca kesin deliller ve susturucu cevaplar verildi.

Bu hakkın Osmanlı Devleti elinde olduğu meydanda iken üstünlüklerine güvenerek kabul etmemekte inat ve ısrar ettikleri bilinen şeylerden olup bu kez de cevap vermekte durgunluk gösterilecek olursa, kişi birden anlaşmaları bozarak Osmanlı topraklarına taarruz ederek halkı kırıp geçirdikten başka anlaşmayı bozmak kusurunu Osmanlı Devleti üzerine yükleyeceklerinde şüphe yoktur.

İkisinin de savaş hazırlıkları tamamlanmış ve harekete geçecek durumdadırlar. Bizimse sınırlarımızda ne asker var, ne de yem ve yiyecek... Gerçek bu iken takrirlerine Osmanlı Devleti anlaşmalarda yazılı ve zapta geçmiş olan maddelere karşı koyup engel olmadan şikâyet edilen üç maddeyi anlaşmalara uygulanıp düzene koymakta tereddüt etmeyiz, yollu cevap vermekten başka çare yoktur.

Fakat böyle cevap verildikten sonra bir yandan görüşmelere başlamak bir yandan da bir dakika kaybetmeden sefer hazırlıklarında devletin kaderini değiştirecek bir çalışma yapılmalıdır.

Bu belâ, güzellikle savuşturulabilirse ne âlâ. Bu olmadığı takdirde bu aralık toplanabilecek kuvvetle Allah'a tevekkül ile savunmaya geçilir,» diye sözü kapattılar.

Meclisin karar ve görüşmeleri Padişah'a arzolunup sorulduktan sonra Rus ve Nemçe elçilerinin takrirlerine cevap olarak açıklandığı gibi Osmanlı Devleti tarafından birer takrir verilmiştir. Benzeri ek (19) da yazılıdır.

Adı geçen üç madde ile uğraşıldığı sırada Ruslar Kaynarca Anlaşması'na dayanarak bazı maddelerle bile Osmanlı Devleti'ne baskıdan geri durmuyordu. Hattâ adı geçen meclis görüşmelerinden biri de Ruslar tarafından uygun görülerek kamu yerlerinde konsoloslarının ve konsolos vekillerinin tâyinine Osmanlı Devleti tarafından izin verilip dost olan başka devletlerin kosoloslarına yapıldığı gibi geçerli olsun diye açıklamış olduğunu senet ittihaz ederek Rus elçisi bir takrir verdi. Sebebi de Rusya tarafından Akdeniz adalarına geçen Rus tüccar gemilerinin işlerini görebilmek için Miknos adasında oturmak istediği başka adalara gelip gitmek şartiyle Covani adlı Bucak konsolosuna verildiği gibi buna da bir konsolos ber'atı verilmesi istendi.

«Miknos adasının ise hâkim ve subayı olmadığından konsolosumuz başka devletlerin oturduğu hâkim ve subayı olan imâr edilmiş, bayındır adaların birinde otursun» diye Reis-ül Küttap Mehmet Hayri tarafından Rus elçisine tercüman aracılığiyle haber gönderilince inanıp razı olmadı:

«Benim devletim, anlaşma şartları gereği Miknos adasını uygun görmüş, ya böylece ber'at verilir yahut konsolosu devletine geri gönderirim» demişti.

Bunların Miknos gibi içinde Müslüman bulunmayan bir adaya konsolos tâyin etmelerinin ne niyete dayandığı açıkça biliniyordu. Ancak izin verilmesi zor olduğu gibi Kaynarca Anlaşması fıkrasına ve bugünün gidişine göre red edilmesi güçtü.

Bunun üzerine durum Kapdan-ı Derya Hasan Paşa'ya anlatılarak bu yolda doğacak fenalıkların önlenmesi çaresini düşünüp bildirmesi sadaret tarafından kendisine tenbih ve irade olundu.

Kapdan Paşa, durumu inceledikten sonra yazıp gönderdiği yazıda: «Miknos 200 reaya hanesinden ibaret, kalesi, subayı, hâkimi olmayan bir yerdir. Bu ada halkı, gemicilik ve ticaret ile uğraştıkları için de zavallı kadınlardan başka kimse yoktur.

Burada Moskof konsolosunun oturmasındaki bin türlü kötülüklerden fazla Cezair Garb ocakları Moskoflar'ın düşmanı oldukları için bir iki savaş gemisi donatıp bir gece baskınla Rus konsolosunu alıp esir ederler. Sonra Ruslar bunu Osmanlı Devleti'ne yüklerler.

Bu özür elçiye söylensin denildiği takdirde sonra Ocaklıdan böyle arzu edilmeyen bir durum çıkarsa Osmanlı Devleti'ne yüklenmemesini bildirir elinden bir senet alınsın,» diye anlatıp bildirdiğinden Rus elçilik tercümanını çağırıp getirtti. Bu özrü bildirerek kabul etmedikleri halde sonra Osmanlı Devleti'ne bahane bulmamak üzere bir senet istediğini söyleyerek elçisine gönderdi.

Tercüman yine geri dönüp:

«Biz bu adada konsolosun oturmasını anlaşma şartları gereği isteriz. Konsolos ve tüccarımızın Osmanlı sınır ve denizlerinde korunması Osmanlı Devleti'nin yapmağa mecbur olduğu adâlet borcudur.

Osmanlı Devleti'nde bu kadar devletin konsolosları vardır. Ocaklıdan zarar gelecek olursa engel olunamaz anlamında hangi devlet senet vermiştir ki, biz de verelim. Anlaşmalarda böyle durum yoktur. Yarın yahut ertesi gün Akdeniz'e gidecek gemimiz vardır. Konsolos onunla gidecektir. İstediğimiz ber'at verildi, ne âlâ. Verilmediği halde kesinlikle olmaz cevabı verilsin» sözünü elçi tarafından iblâğ ve irâd eyledi.

Rus elçisinin daha önce Nemçe elçisiyle birlik olup verdiği takrirde Eflâk ve Buğdan konsolosu mes'elesini anlaşmaya aykırı diye Osmanlı Devleti aleyhinde bir hususî madde şekline koymuştu. Şimdi bu konsolos hususunda tereddüt gösterildiği halde tamamiyle bunu anlaşmayı bozmağa ipucu yapacağı ve belki bu işi ileri sürmeleri de harb ilânı için bir bahane aramak niyetine dayandığı ihtimâliyle bu yolda meşveret gerekiyordu.

Yukarıda söylenen üç maddenin kabul veya kabul edilmeyişi için yapılan toplantıda bu konsolosluk işi gündeme alınıp buna dair elde bulunan evrak ile Kapdan Paşa'nın takriri ve anlaşmanın buna dair olan bendi okundu. Anlaşmaya göre istedikleri ber'at verilse bile bunu anlaşmayı bozmağa vesile sayarlar. Bu aralık konsolos çekişmesini çıkarmaları da bu merama ermek içindir. Her halde anlaşmayı bozmağı Osmanlı Devleti'ne yüklemeye çalışmak lâzımdır. Hemen bunda bile ters davranmayıp Akdeniz adalarına kadılar Nevvab'lar ve Müslümandan Voyvodalar tâyini ile korumaya bakmalıdır, diye karar verildi.

Önce Kapdan Paşa Şeyhülislâm ve sadaret ileri gelenleri Padişah huzuruna girdiklerinde bu madde okunup anlatılmış olup bu kere görüşmenin özeti de Padişah'a arzedildi. Çıkan hat'tı hümayûn gereği adı geçen konsolosluk beratı verildi.

AZİL VE NASB

Silâhdar-ı Şehriyarî İsmail Bey'in Padişah'ın hoşuna gitmeyen bazı durumları olduğundan Muharremin 4 üncü günü evinde oturması için emir verildi. Yerine Çukadar-ı Şehriyârî olan Mehmed Ağa da Silâhdar ve onun yerine Şirin Hüseyin Ağa Çukadar oldu. Hazine Kethüdası Mehmed Ağa da tevcihatla verilmek üzere Başmuhasebeci nasbolundu. Hazine Kethüdalığı da Sır kâtibi İsmail Efendi'ye ve Rikâbdarlık Emin Ağa'ya ihsan buyruldu.

VİDİN MUHAFIZI ALİ PAŞA'NIN ÖLÜMÜ

Muharremin 24 üncü günü Vidin Muhafızı Çatalcalı Ali Paşa'nın vefatı haberi gelmiştir. Ali Paşa, Rus seferleri sırasında Muhsin zade Mehmed Paşa'nın Mora seraskerliğinde o bölgede yapılan savaşlarda kahramanlık göstermekle Mehmed Paşa Sadr-ı âzam ve Serdar-ı Ekrem olunca onu da binbaşılıkla orduda görevlendirmişti. Aslında ilerleyeceği kendisince bilindiğinden birdenbire kendisine vezirlik rütbesi tevcih edilerek Balya muhafazasına memur edildi. Çok geçmeden Mora muhassılığı ile sevindirildi.

Mora bölgesi yakılıp kıyılıp istilâ görmüş yerler olduğundan halkına iyi ve yumuşak davranılmasını tenbih eden Ali Paşa Mora'ya geçince zulüm ve baskıya başladı. Bayağı ikinci bir Hacac-ı zâlim olmuştu. Sonra Rumeli ve Anadolu yakalarında vilâyet ve eyâlet mansablarını dolaşarak vardığı yerlerde zulüm ederdi.

Nihâyet Haleb valisi iken büyük çapta bazı mezâlimi ve baskısı duyulduğundan idam edilerek başının kesilmesine Padişah'ın kaza fermanı çıkarılmışken bazı şefaat edenlerin aracılığı ile başını kurtardı, fakat vezâreti de kaldırıldı.

Sonra yine vezâreti geri verilip bir süre geçince cibilliyeti gereği zulüm ve baskıya başladı. Rodos adasına sürülüp bir buçuk yıldan fazla orada kaldıktan sonra «Elbette bu kez terbiye olup eski huyundan vazgeçmiştir» ümidi ile yine vezâreti verildi. Özi valisi nasbolundu. Sonra Dobruca eşkiyâsını bastırmağa mecbur edildi. Oradan Vidin muhafızı oldu ve çok geçmeden öldü.

Çoğu günlerinde oruç tutup gecelerini namaz kılmakla geçirir, ileri gelenlere daimâ yer gösterip hürmet eder, her birinden başka başka gül suyu zikir alma telâkkisine özenmekle şöhret kazanmışken zulüm ve eziyetleri âleme yayıldı.

Vali olduğu memleketlerde zenginler fakir olurdu. Adam öldürtmek kendisi için önemsiz ufak işti. Birbirine uymaz, aklın almayacağı davranış ve hareketleri:

Batıl hemişe batıl beyhudedir veli
Müşkül budur ki, suret-i hakdan zuhur ede

Anlamına gelirdi, diye Enveri tarihinde böylece ayrıntılarıyla yazılıdır. Böyle zamanlarda serhadlerin muhafazasının boş kalması câiz olmadığından Ali Paşa'nın anlatılan vefâtı haberi alınınca vezirlerden birisinin Vidin muhafızı nasbolunması Sadr-ı âzam tarafından arz ve telhis olundu. Meğer bu mansab kendisi için boşalmış ve kaderin divanından kendisine verilecekmiş ki, tevcihi tehir edilsin diye Padişah tarafından kendisine emir geldi. Ertesi gün sadaret değişikliği oldu.

SADR-I ÂZAM YEĞEN MEHMED PAŞA'NIN AZLİ VE HALİL HAMİT PAŞA'NIN SADR-I ÂZAM OLUŞU

Bir süredir hâlin ve zamanın inceliğini göz önüne alan Sultan Abdülhamid Han, devleti yürütecek günün idare işlerini çevirmeye gücü yetecek birini emin olarak bulmak için birçok Sadr-ı âzamlar azl ve nasbeyliyordu.

Yeğen Mehmed Paşa aslında ünlü bir vezirdi. Sadaret makamının büyük işlerinin hakkından gelir diye düşünülerek öncelikle Sadr-ı âzam nasbolunmuştu. Halbuki sadaret makamına geleli beri göze gelir bir iş başaramadıktan başka Enverî Efendi'nin yazdığına göre gâyet kindâr bir zât olup vaktiyle azıcık gücendiği kimselerden haklı haksız intikâm almak sevdâsına düşerek birçok Osmanlı Devleti emektarını kırıp geçirmiştir.

Halbuki bu gibi yüksek mevkilere yükselenlere göre darıldıkları kimselerin hakkında **(Elaf-fı zekât-ül zafer)** gereğine uyularak lütûf ve iltifat göstererek muamele etmek lâzım herkes bilir.

Bundan başka mizah'a düşkün olması dolayısiyle zamanında bazı düşük kimseler yüz bulup yüksekten konuşmağa başladılar.

Böylece azli lâzım gelerek Muharremin 25 inci günü Sadr-ı âli Halil Hamit Efendi Sadr-ı âzam nasbolundu. Buna dair çıkarılan hat-tı hümayûnun benzeri ek (20) dedir.

Kethüdalık da Şık-kı evvel defterdarı Esseyid Elhac Mustafa Efendi'ye tevcih ve defterdarlık da Umûr-u defteriyede mahareti ile ün salan Zimmet Halifesi vekili Feyzi Efendi'ye ihsan buyuruldu. Sadr-ı sâbık Mehmed Paşa, Vidin valisi tâyin kılındı.

KIŞ OLAYLARI

Muharremin 6 ncı günü Padişah'ın bir kızı dünyaya gelip Fatma Sultan adı verildi.

Yeni Sadr-ı âzam sadaret makamına geldiği gibi derhal Silâhdar Mehmed Paşa'nın vezâretini geri verip kendisine Niğde Sancağı da verilerek Fas muhafızlığı tevcih olundu. Lâkin Fas muhafızlığına gitmemek için özür dileyip istifa edince Resmo sancağı tevcih edilip Fas muhafazası da yedi sekiz yıl önce vezirliği kaldırılan İspanakçı Mustafa Paşa'nın kethüdası Halil Paşa'ya vezâreti verilerek tevcih olunup birkaç gün sonra Çorum sancağı da memuriyetine eklenmiştir.

Yine Silâhdar Mehmed Paşa'nın vezâreti verilip kendisine Belgrad Muhafızlığı tevcih edildi.

Seferin ikisinde Hünkâr kapucular kethüdası olan Sadr-ı sâbık Yeğen Mehmed Paşa zâde Yusuf Bey azlolunup yerine Muhsin zâde damadı Abdullah zade Sait Bey nasbolundu. Ertesi gün Çavuşbaşı Abdülbâki

Ağa'nın işine son verilip Misori kalesi tâmirine memur oldu. Ve yerine Yeniçeri kışlaları yapmakla uğraşan Cebecibaşı Süleyman Ağa Çavuşbaşı tâyin kılındı.

Önceleri Rusya seferleri sırasında beş altı yıl kadar Özi muhafazasında kendini göstermiş olan Halep valisi Hazinedar Ali Paşa kendisine Aydın Sancağı katılarak Özi muhafızlığı tevcih olunup Halep eyâleti Çorum mutasarrıfı Vezir Mikdad Paşa'ya tevcih olundu.

Yaş yemiş gümrükçüsü demekle ün salan eski Sürre emini Hacı Halil Ağa eskiden beri âdeti olduğu üzere Niğbolu haracını toplayarak Arnavutlar'dan bir gaddar adamı muhassıl yapıp, o da reaya'ya türlü zulüm ve baskılar yaptığından durumu Sadr-ı âzam duyunca bu muhassılı değiştirmesi için Halil Ağa'ya birkaç kez tenbih etmişken gâh, ferman efendimizin, diyerek ve gâh, iftiradır efendimiz, diyerek Sadr-ı âzamı aldatıyordu. Muhasılının zulüm ve baskı yaptığı anlaşılınca ikisinin de, başkalarına ibret olsun diye başları kesildi.

Rebi-ül evvelin 23 üncü günü Şık-kı sanî defterdarı Hayrullah Efendi vefat edince yerine başmuhasebeci olan Kesriyeli zade Bekir Bey nasbolundu. Başmuhasebecilik de, mükerrer Çavuşbaşılık ile ün salan Ahmed Nafiz Efendi'ye ihsan buyuruldu.

Birkaç yıldır ulemâ âyânı içinde ölüm çokluğu dolayısı ile **Sudur-u Kirâm**'da azalma başlamıştı. Anadolu pâyelilerden bazılarına Rumeli pâyesi ve İstanbul pâyelilerden bazılarına Anadolu pâyesi ihsan olundu.

BAZI SEFER TEDBİRLERİ

Halil Hamit Paşa, zekî ve uyanık, bilgili, devlet işlerini bütün inceliklerine kadar öğrenmiş bir zât olup ancak sadareti gayet sıkıntılı ve nâzik bir zamana tesadüf etmiştir. Şöyle ki: İşte ve dışta pek çok zorluklar meydanda iken günden güne fenalaşmakta olan Kırım gâilesi cümlesini unutturmuştu.

Böyle olunca önce bunun çaresini araştırıp gözden geçirmeli idi. Gerçekte Osmanlı Devleti sefer açmaktan kaçınıyor ise de Ruslar'ın davranışına bakılırsa anlaşmayı bozacak hareketlere girişecek gibi görünüyordu.

Bu durumda savaş kapısını açmak lâzım gelirse ne yapılmak ve ne taraftan hücum olunmak icabeder ve çekişme maddesi olan Kırım'ın kurtarılması nasıl kabil olur? düşüncesine öncelik tanıyarak o bölgenin durumunu başlangıcında Ali Paşa, takdim ettiği cevap yazısında, durumu şöyle gördüğünü bildirdi:

«Kırım'ın kurtarılması irâde buyurulduğu takdirde evvelâ büyük sayıda donanma ile Yeni Kale Boğazı tutulup Azak Denizi'nden Karadeniz'e Rus donanmasının çıkmasına kesinlikle engel olmak lâzım gelir. Zi-

ra burası kapanmazsa Kırım'ın bir yerine yanaşılıp da karaya asker çıkarılırsa yandan Rus donanması, gelip gemilerimizi yakar, bizi karşısında tutar veya sıkıştırır ve bastırır korkusu askerini bozguna uğratacağından korkulur. Ama boğaz tutulur da Kreş kalesi ele geçirilirse tamam yakasına asker geçirerek muhafazasına uğraşılırsa Ruslar'ın Azak Denizi'nden Karadeniz'e iki kürekli bir kayığı bile geçemez. Böylece Kırım'ın her tarafına yanaşılıp karaya asker çıkarılabilir.

İkincisi: Özi Boğazı'nı kapatıp Kılburun Palangası'nı ele geçirmek lâzımdır. Bu suretle Gölova ile Kılburun arasındaki Kırım iskelelerine asker geçirmek çok zor olacağından başka bu iki boğaz anlatıldığı gibi kapatıldığı takdirde Osmanlı gemileri için Karadeniz'de büyük emniyet sağlanarak küçük ve büyük gemilerle Kırım'ın her tarafına asker ve mühimmat geçirip çıkarmak kâbil olur: Böylece Anadolu yakasından nakledilip geçirilecek askerler havasına göre Avlite, Yalklave ve Balta taraflarına çıkarsa karadan çabucak Bağçe Saray'a; eğer Gülova bölgesine çıkarsa Akmescid ve Karasu taraflarına; eğer Kefe'ye çıkarlarsa yine Karasu ve ona yakın yerlere hareket edebilirler.

Bu suretle Kırım'ın kurtulması emeline kavuşulduktan başka Ruslar böyle karadan ve denizden kuvvetli taarruzlara dayanamayacaklarını anlayıp savaşmadan Kırım'ı terk etmeleri bile düşünceden uzak değildir.

Efendim, bu tedbirler gerçekten zor ve olmayacak gibi görünür. Ancak böyle büyük sayıda kuvvetle yapılmayıp da az kuvvete hoş geldik yolunda gidilirse zorlaşacağını arz ile bildiririm. Böyle hareket olunacak olursa, düşünceme göre, bir sonuç elde edilemeyeceğinden başka maazallah-u teâlâ varan askerin bozulup yüz geri etmesi mümkündür. Osmanlı Devleti'nin şanına kusur getirecek çok defa bir durumun meydana çıkacağından korkarım.»

Ali Paşa'nın bu tedbiri gerçekten o vaktin hâline göre fena bir durum tartışması değildi. Fakat bu iki boğazın ele geçirilmesi yeteri kadar eğitim görmüş, yetişkin ve disiplinli askeri ve büyük sayıda ince donanmayı gerektiriyordu. Bunlar mevcut ve emre hazır bekler olmadıktan başka öyle kolayca tedarikine ne zaman ne de para durumu yeterliydi.

Ruslar'ın ise büyük sefer tedariki zirve noktasına varmış ve emre hazır büyük sayıda askeri olduktan başka ince donanması bile vardı. Kaldı ki, Nemçeli Katerina ile ittifak yaptığı için seferde birlikte savaşacaktı. Sefer açılınca da Nemçe tarafına başlıca bir ordu sevk olunmak lâzım geliyordu.

Böylece Osmanlı Devleti elinde olan kuvvet artığı ancak Tuna kıyılarını koruyabileceğine göre taarruz harekâtına girişmeyip Nemçeli'ye karşı Avrupa devletlerinden biriyle ittifak olunduktan sonra Rusya üzerine ağır ve kuvvetli yüklenip Kırım'ın kurtarılmasına girişmek lâzım ge-

liyordu. O vakit ise bu gibi alınacak tedbirler henüz hesaba bile katılmamıştı. Bunun üzerine Kırım'ın kurtarılması işi yalnız hayâlde tasarlanmak ile geçiştirilmek gerekiyordu.

Fakat Ruslar, şimdilik Kırım'ı işgal etmekle yetinecek mi, yoksa başka kötü bir niyeti de var mı?

İşte bu düşünceler zihinleri tırmalıyor ve telâşı artırıyordu. Osmanlı Devleti Kırım'ı korumak, anlaşmayı da bozmamak istese bile Ruslar anlaşma şartlarına uydukları dâvasında oldukları halde bir taraftan olmayacak hareketlere girişmekte olduklarından bu gibi hal ve hareketlerine bakılırsa sonunda ve günün birinde aldatıp hile yolu ile istedikleri kötülüklere başlamaları düşünülüyor mu? Merâmları nasıl anlaşılacak? Bu hususta aklınıza gelen nedir? diye Halil Paşa'ya bir mektup yazıp göndermişti.

Ali Paşa'dan gelen cevap kısaca şöyle idi:

«Ruslar'ın yaptığı, öteden beri hile ve aldatmadan ibarettir. Bunlara kapılmak kesinlikle câiz değildir. Kullarının geçen olup bittiden anladığına göre, Kırım gâilesini ortadan kaldırırsa Şahin Giray Han'ı para ile doyulup Tatar olan Bucak halkını serbestçe Kırım Hanları'nın hükûmetleri içine almaları anlaşmanın serbestiyet şartlarındandır.· Yalı, Tombasar, bile öteden beri Kırım Hanları'na mahsustur diyerek buralarını Han'a istetip kendileri de aracılık ederek bu hususta Osmanlı Devleti'nin iznini almağa uğraşacaklardır. Bu suretle izin verildiği halde, Ruslar, Han'ı altederek Kırım gibi Bucak'ı da ellerine alacaklardır. Aksu Nehri'nin beri taraflarında Balta ve Tombasar bölgesinde kaleler yaparak ardından Buğdan'da karışıklık ve kargaşalık çıkarmağa başlarlar. Zaman geçer bu hareketleri anlaşmaya aykırıdır, diye savaşa girilirse bu halde Özi, Bender ve Hotin içeride kalmış olacağından artık bu serhadlerden fayda olmaz.

Bir taraftan da Abaza ve Çerkez kabileleri bastırılmadıkça Kırım bir türlü karışıklıktan kurtulamaz diye bunların tedbirini gizlice Han'a istida ettirip kendileri de bunların bastırılmaları sırasında arayı açacak durumlar patlayınca sulhu ayakta tutmağa yeltenerek bastırılmalarını Osmanlı Devleti'nden isterler. Bundan çıkarları da bir yolunu bulup Abaza ve Çerkezler'e musallat olup Ruslar yolunu bulup onlardan örnek getirterek muayene etmişler. Lâkin Abaza halkı çıkarlarını anlayınca madeni kapatarak ardından kendi aralarında bile çıkarılmasını yasak ettiklerinden bu dâva Ruslar'ın içine dert olmuştur.

Bundan başka Ruslar, oralarda yerleşerek Gürcistan'ı kendilerine tâbi kıldıktan sonra bütün o bölgeyi ele geçirip bu yoldan Osmanlı Devleti'ne tırnak takmak düşüncesinden vazgeçmezler, ama Osmanlı Devle-

ti'nin Abaza ve Çerkez kavimlerinden ne menfaati var? Bunlar için Ruslar'la bozuşup da bir takım gâilelere düçar olmaktansa bu yolda istekte bulunmasına izin vermekde ne ziyân var? diye müsait karşılanırsa Ruslar'a şöyle cevap verilir ki:

Gerçekten şimdiki halde kötülüğü ve zararı görülmüş değilse de nihâyetinde Osmanlı Devleti'nde ne zararı görülür? Ruslar'a ne menfaat sağlar? Kabartay maddesi kuvvetli delildir. Çünkü Abaza ve Çerkez kabilelerinden Osmanlı Devleti'ne bir para menfaat yoktur. Ahalisi bile parti parti parçalanmış kabilelerden ibaret olmalariyle ikisinin cevabı bir yere gelmez ve bir türlü birlik olup başlarına geçen birine uymaları kabil olmaz. Söz ve taahhütlerinde durmayan bir kavm olduklarından kendilerinden bir gün olsun hizmet beklenmez. Lâkin toprakları düşman eline geçecek olursa Karadeniz kıyılarında asla hayır kalmaz.

Ruslar'ın hile ve desiseleri anlatılmakla bitmez kuş avcısının dama dane döktüğü gibi on beş yirmi yıl sonra düşündüğü menfaatı ele geçirmek için büyük para harcayarak merâmlarına ermeğe inceden inceye uğraşırlar. Ve hile yolunu çok iyi bilirler.

Önceleri Kabartaylar'ın bile devlet hazinesine bir faydaları olmadığı halde Kırım Hanları'yle aralarındaki gerginlikten Ruslar güya araya girmek istediler. Kabartay halkı devletler arası serbest ve bağımsız olup bir taraftan kendilerine satışılmaması şartiyle gâilenin ortadan kalkmasını Ruslar isteyip teklif ederek her nasılsa bunu bir aralık Osmanlı Devleti'ne kabul ettirip bu suretle Kabartaylar'ı Kırım Hanları'nın hükmü altından ve Osmanlı Devleti'nin kanadı alltından çekip uzaklaştırdıktan sonra kurnazca ağzına düşürmüştür. Bir bakışta beylerbeyine para ve yiyecek vererek toprakları içine birçok kaleler yapıp onlara asker yerleştirdikten sonra Kabartay'ı tam olarak işgal etmiş ve halkın reayası saymıştır. Bu kadar menfaate tam 30 yılda erişmiştir.»

Ali Paşa'nın bu düşünceleri zaman ve zemine uygundu. Ruslar'ın geçerli tecrübelere uyan âdet ve davranışlarına bakılınca Osmanlı Devleti için sakınarak davranmak, işin gerçek yanıdır. Öncekilerden ziyâde sefer hazırlıkları ikmâline başlanılmasına karar verilmiştir.

Fakat bu yolda öncelikle düşünülecek mesele, Tuna yalısında seraskerliğe liyakâtli bir kumandanın bulunması husûsu olup bu düşünceyle hemen Aydoslu Mehmet Paşa Silistire bölgesine getirilmişti.

Bu sırada o da ağır hasta olmakla, eğer vefat eyler yahut işe yaramazsa derhal yerine bir başka uygun kişi gönderilmek üzere şimdiden intihab olunması işin gereği idi.

Buna göre Sadr-ı âzam huzurunda toplanan mecliste durum açıklandı. Bu gibi büyük işlerde serasker olarak kullanılmağa Bosna Valisi Ab-

dullah Paşa uygun görülmüş ise de Bosna Serhaddi'nde de öyle bir vezirin bulunmaması önemli idi. Onun Bosna'dan hareket ettirilmesi uygun görülmeyip Kütahya Valisi Abdi Paşa'nın Tuna yalısına getirilmesi tasvip olunup ancak Anadolu eyâletinde de zaptı rapta kâdir ve dilediğini yaptırır bir vezirin bulunması işlerin icabı olduğu için Kütahya mansıbı adı geçen Hacı Ali Paşa'nın kendisine tevcih edilmesine, Trabzon ve Canik de kendi re'yi ile oğluna verilmesi münasip görülmüşse de uzun süredir. Trabzon ve Canik bölgesinde nüfûzunu arttırıp kuvvetlenmiş ve aslında o bölge eski hanedânından bulunmuş olmasiyle başka yere naklinden memnun olmadığına göre kabul edeceği belli olmayan Kütahya için önce kendisinden sorulmak lâzım geliyordu.

Buna dair kendisine Halil Hamid Paşa tarafından pek çok iltifat ve taltifleri içine alan bir mektup gönderilmiş ve cevabında Ali Paşa'da deve, katır, çadır gibi vezirliğin gereği noksanlarından bahsederek yine de ne tarafa emir ve ferman buyurulursa hemen gideceğini arzedip bildirmişti.

Ancak Aydoslu Mehmed Paşa iyileşince, haberi de İstanbul'a geldi. Düşünülen tevcihlerin yapılmasına hacet kalmadı. Fakat sefer belirtileri günden güne ziyâdeleşmekte idi. Savaş vaktinde işe yarayacak vezirlerin bir araya getirilip taltifleri günün icabı olduğundan Halil Hamid Paşa yine Ali Paşa'yı temin etmek, taltif bakımından gâyet güzel, okşayıcı yazılar göndermekten geri kalmamıştır.

BAZI ASRİ NİZAMLAR VE BAŞKA TEDARİKLER

Bundan önce yapılan Rus seferlerinde ordunun düzensiz ve disiplinsiz oluşu Şumnu'da kuşatılmasına ve çaresiz Kaynarca Anlaşması gibi istemeden anlaşmaya karar verildi. Bir iştir oldu. Bari geçen mütareke sırasında Osmanlı askeri istirahat eder ve ardından gaflet uykusunu, canını sevmeği bırakıp sefer mühimmâtını ikmâl ve imal ederek askeri düzene koyup tam bir kuvvet ve gelişme olunca düşmandan intikâm almağa başlanır ve Osmanlı Devleti bu ağır yük altından kurtulur, ümitleri teselli oluyordu.

Bunun üzerine Abdülhamit Han Hazretleri, Sadaret makamına gelen büyük vezirleri bu işte uyarıp haber vererek sefer mühimmâtına dâir çıkardıkları birçok hat-tı hümayûnlar yerinde saklanmaktadır. Lâkin sadaret makamına gelenler, bu önem verilmesi gereken emre bakmayıp herkes vaktimiz hoş geçsin dâvâsına düştüğünden ele geçmiş olan zaman fırsatını değerlendirmeyip düşmanın bir kat daha şımarmasına sebep Padişahça bilinince kendisi işe koyulup işleri düzeltip düzene koymaya mecbur oldu. Bu sırada epeyce askerî düzene ve iç işlerinde yeniliklere başlanmıştır.

Şöyle ki:

Aşağıda anlatılacağı ve bildirileceği gibi Ruslar Kırım'ı işgal ettiğinden askerin düzeninde yenileme gelişme ve iki misli karşı koyma kaidesi gereğince yeni icad toplar ve ikibin neferden ibaret Sür'atçiyan ocağı ortaya çıkarıp teşkilâtını kurmağa ve düzene konmasına başlandı ve mülk nizamında yeni çalışmalar yapıldı.

Aslında büyük bir işin görülmesi için Bâb-ı âli'de yahûd Şeyhülislâm kapısında encümen toplanıp meşveret olunmakla âdet edinilmişti. Ancak vaktin azlığı ile ardı ardına ve açıkça yapılacak meşveretler halk arasında duyulup onun ağzına düşeceğinden başka çok gizli tutulması gereken bazı devlet sırlarının yayılmasına sebep olacağından bundan sonra devlet büyükleri Neşat Abad'da ısımlerini kimseye bildirmeden hazır oldukları halde meclisde toplanıp görüşmeleri ferman olundu.

Bu gibi bazı yeni düzenlere girişilip başlanıldı.

Vasıf Efendi'nin bu olaylara dâir kaleme aldığı tarihin Mabeyn-i hümayûna takdim etmiş olduğu nüshasında ortaya koyup anlattığı makâlelerin özeti böyledir. Lâkin Halil Hamit Paşa adına yazdığı nushasında bu düzen ve tedarikleri Halil Paşa'nın öğülmesine bir giriş yapmıştır. Yine Enveri Efendi de böylece Halil Hamit Paşa'dan öğerek bahsetmiştir. Ancak her görülen güzel iş ve yenilik de bizzat Padişah'a ait idi. İcraatta bulunan görevliler de mevki ve rütbeleri kadar yaptıkları hizmetlerde hisse sahibi olup onları öğersek iki sözün arası bulunmuş olur.

Her ne hal ise anlatıldığı gibi yeni düzene başlanınca zamanın gereği ve hâlin icabına göre serhadlerde kuvvetli bulunmak ve tahkimât yapılması da lüzumlu olduğundan Rumeli yakasındaki kalelere, Soğucak, Abaza ve Çerkezler taraflarına yeteri kadar asker, zahire ve mühimmat ile başka şeyler gönderildi. Edirne ve Sofya gibi önemli şehirlerdeki menzillerde ihtiyat olmak üzere birçok zahire toplanıp yığıldı. Kütahya valisi Abdi Paşa, kapısı halkıyle Tuna kıyısında oturup dikkatli hareket etmek üzere İsmail bölgesine memur kılındı.

Lâkin buraları vaktiyle 8 yıl önce lüzumlu düzene konulmalı ve başka tedariklere o zaman başlamalı idi. Yoksa iş başa, baş telâşa düştükten sonra yapılan ve girişilen gayretlerin fayda vermeyeceği ilerideki olaylardan anlaşılacaktır. Zira düşman savaşa hazır ve birlik olduklarından bu sırada Ruslar zaman zaman altından kalkılmaz ağır maddeler teklif etmekten geri durmayıp Nemçeli de kavga çıkaracak bir madde arayıp ortaya koymak dâvasına girişmişti.

Hattâ bu sırada Bosna halkından bazıları, bir süreden beri Bosna valilerinin kayıtsızlıklarından ötürü, anlaşmaya aykırı sınırı geçip memleketimize taarruz ediyorlar diye birkaç kez Nemçe elçisinin şikâyetine dayanarak bundan sonra böyle anlaşma dışında harekete girişmemek için

Bosna valisi Silâhtar Abdullah Paşa'ya, bütün kadılara ve subaylara beylere hitaben bir ferman çıkarılıp özel mübaşirle gönderildi. Ferman oraya varınca Abdullah Paşa bütün âyan ve eşrafını toplayıp Padişah'ın irâdesini bildirdi.

Bundan sonra böyle zarar verecek hareketlere girişilmemesini hepsine taahhüd ettirdi.

SÜR'AT TOPÇULARININ TERTİP VE DÜZENİ

Önce yeni icad edilen sür'at topları teşkilâtı kurmağa başlanarak Taphane-i âmire ocağına ek ve ilâve olarak 250 nefer sür'at topçusu tertip ve tanzim olunmuştu. Bu kez bu neferlerin 1750 nefer ilâvesiyle 2000 nefere çıkarılması husûsuna dâir eğitimlerine memur ve nâzır tâyin edilmiş olan eski Kethüda kâtibi Mustafa Reşid Efendi ile Tophane-i âmire nâzırı Emin Ağa'ya hitaben, şartları ve kayıtları içine alan bir ferman çıkarıldı.

San'atkâr askerin başka kimselerden seçilip ayrılması gerektiğinden başlarına yeşil püsküllü on iki terkden dikilmiş beyaz çuhadan takke giymeleri düzenlendi. Miri'den tâyin olunan iki kantar barut ile Beyoğlu'nda veyahut Kâğıthane'de haftada 3 gün sür'at eğitimi yapılıp başka vakitlerde de eğitim ve spor ile topçuluk fenninde alışkanlık, yatkınlık ve çabukluk ile ustalık kazanmaları ferman buyruldu. Barınmaları için de Tophane-i âmire kışlaları bitişiğinde çok güzel bir kışla yapıldı.

Bu süratle kısa zamanda bir dakikada 8, 10 defa top atmağa güçlü birçok eğitilmiş usta topçular ortaya çıktı.

Sür'atçi neferlerin yetiştirilme durumu ve kullanılmasına dair Sadr-ı âzam Halil Hamit Paşa bir adet risâle yazdırıp birer benzeri topçu başılara verilmiştir.

Bu risâlenin özeti: Sür'atçi neferâtının yetiştirilmesi, kullanılmaları durumu, sür'at toplarının mühimmat ve levâzımının durumu, humbara atışı, saf muharebesinde sür'at toplarının yeri, çünkü piyadenin top ve tüfeği çok, ateş kudreti fazla olduğundan piyade üzerine süvari taarruzu yapılmayıp belki düşman tarafından süvari çıkarsa bizden de kuşatmaya süvari çıkarılmak lâzım gelir, o vakit süvari ortasında sür'at toplarının beygirleri ile beraber kullanılması, gerek kuşatma, gerek savunma mevzii, gerek saf muharebesinde sür'at topçularının harekâtı, topçu subaylarının ve seraskerlerin başka devletlerde denendiği gibi kendilerine düşen görevleri, harekât çeşidi içinde istirahat ve konaklamada gereken bilgileri sağlamaktan ibarettir.

İlkbahar yaklaştığı için Cumadel-ahıranın 5 inci günü Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa her zamanki gibi Akdeniz'de dolaşmak için birkaç savaş gemisi teçhiz edip gönderdikten sonra gâh Akdeniz'e ve gâh Karade-

niz'e savaş gemileri göndererek durumu öğrenip haber almak üzere Ortaköy'de bulunan Ayşe Sultan Sahil sarayına nakletti. Birkaç gün sonra Abdülhamit Han Hazretleri de Beşiktaş sahil sarayına nakletti.

Bu sırada gerektiği için başlanılan askeri kuruluşlar düzene konulurken elbiseleri de yeni bir düzene girmiştir. Şöyle ki:

Bir süreden beri herkes birbirine bakarak elbiselerini çok pahalı ve değişik giymeğe düşmüştü. Gereksiz büyük harcama yaptıklarından devlet erkânı ile halktan hademeden biri ayırd edilemez oldu. Bu hususta herkes sınırlı davransın diye Cumadel-ahıranın 14 üncü günü tenbihleri içine alan bir ferman çıkarıldı.

Bu ortamda İsmail Seraskeri Abdi Paşa, Akgerman ve Yanık muhafızı İsmail Paşalar'dan tarafsız yazılar geldi. Özet olarak içlerinde; Kırım'da kalan sultanlardan ölen Arslan Giray Han'ın oğlu Gazi Giray Sultan Kırım'dan çıkarak Bucak'a geldi. Bucak'da bulunan Baht Giray Sultan'ın çiftliğine misafir olarak indi. Şahin Giray şimdi bile Moskof'la birlik olup Abaza ve Çerkezler'in üzerine taarruz etmek üzere Moskova'dan gelecek Rus askerini beklediğini Gazi Giray'ın hazinedârı haber vermiş olduğunu bildirip anlatılmağın Gazi Giray'ın bulunduğu yerden çabucak kaldırıp Rumeli yakasında olan kendi soyu Tatarlar'ın yanına gönderilmesi için Abdi Paşa'ya bir Padişah fermanı gönderildi.

RUSLAR'IN KIRIM'I İSTİLA EDEREK BEYANNÂME NEŞRETMESİ

Yukarıda anlatıldığı gibi Ruslar Kırım'a girip de Bahadır Giray Han'ı Hanlık'dan indirip Şahin Giray'ı zorla Hanlık yerine dikmişlerken bazı sebeplerden ötürü Osmanlı Devleti açıkça büyük sayıda tedariklere girişmeyip yalnız Özi tarafına biraz muhafız askeri gönderdi. Tamam muhafazası işini de Soğucak muhafızı Ali Paşa üzerine almıştı.

Ruslar'ın kendi kendine Han seçmeğe kalkışması anlaşmaya aykırı ise de günün icabı göz yumularak önce Kırım'a gelip Şahin Giray'ı yerine oturtur, nihâyet kendisince daha çok menfaat kazanacak surette bazı işlere girişip gider sanılıyordu. Fakat Rebi-ül ahır başlangıcında Şahin Giray istifa etmiş ve Koban'da inşa ettirdiği Eke adlı kalede oturacakmış gibi bazı haberler alınmağa başlamıştı.

Ruslar ise bu defa Hanlığı kaldırıp bütün Kırım'ı işgal etmek dâvasına düşmüş ve buna bahane ararlı. Bu ortamda Soğucak muhafızı Ali Paşa'nın Kethüdası bir mikdar askerle Tamam yakasında bulunup üçüncü cildde ayrıntılariyle anlatılacağı gibi Şahin Giray'ın kendisine göndermiş olduğu adamı öldürünce Ruslar bunu bahane edip yer yer asker sevk ederek Kırım, Taman ve Koban'ı ele geçirdiler.

Bazı yabancı tarihlerinde şöyle yazılıdır;

Taman yakasına tâyin olunan Başbuğ, o yakaya geldiği zaman o taraflarda otuaramıyacağını bildirince Şahin Giray'ın göndermiş olduğu adamı hemen öldürtmesiyle bunu ip ucu sayıp güyâ intikam almak için askerlerini Taman yakasına geçirip taarruz etmeğe resmen Şahin Giray'dan izin aldı. Derhal Koban, Kefe ve Taman bölgelerine kol kol generaller maiyetinde büyük sayıda askerler gönderildikten sonra, Şahin Giray'ın işini görecek iken ansızın Tatar ileri gelenlerine baskı yaparak İmparatoriçe'ye tâbi kılıp tabaa yaptılar. Şöyle ki:

Ünlü Potemkin adlı Rus Mareşalı 1197 yılı Şabanın 20 nci günü ordusunu Kırım'ın ortasında Karasu adlı yere kurup Kırım'ın bütün ilim adamlarını ve kumandanlarını toplayıp:

«Siz, karıştırıcı bir kavimsiniz. Bize çok güçlük verdiniz. Sizden çektiğimizi hiç bir milletten çekmedik. Fesadınızdan kurtulmak için Osmanlı Devleti bile sizden elini çekerek serbestliğinize karar vermişti. Halbuki bu sırada Osmanlı Devleti ile aramızı bozmak istediniz. Ama hâlâ iki devlet sulhu bozmadılar. Ancak sizler binlerce askerimizi öldürdünüz, bu uğurda bu kadar para sarf ettim. İşte bunlara karşılık Taman, Koban ve Kırım topraklarını Rusya'ya kattım» diye İmparatoriçesi Katerina tarafından Kırım halkına yazılan beyannâmesini okutturmuştur.

Koban nehri iki büyük kola ayrılarak biri Karadeniz'e diğeri Azak Denizi'ne dökülerek ortaya çıkardığı adaya Taman denilip oradan Koban nehri boyunca Kabarta'ya kadar olan geniş ovalara da Koban memleketi denilmiştir.

Yukarıda anlatıldığı gibi Potemkin beyannâmeyi okuttuktan sonra Kırım halkına hitaben:

«Artık serbestliğiniz kaldırıldı. Bundan böyle Rusya reayası gibisiniz. Ama giderim diyenlere mal ve eşyası ile çıkıp gitmeleri için izin varır. Dininize ve mezhebinize hiç bir şekilde karışılmaz. Fakat her bakımdan siz de İmparatoriçemizin emirlerine uyacağınıza yemin ediniz» deyince Tatarlar, neye uğradıklarını anladılar ama ne fayda ki iş işten geçmişti.

Rusya'ya reaya olmağa karar verenler ve boyun eğenler Kırım'da kaldılar. Kırım topraklarını ve vatanlarını terk etmeğe karar verenler Osmanlı Devleti topraklarına geçip gittiler.

Lâkin Nogay ve başka kabilelerden 10.000 haneden fazla Tatarlar birden bire Kırım'dan çıkıp Özi'ye geçmek için Kılburun'a gelince epeyce perişânlık gördüklerinden başka bu kadar adamı, eşya ve hayvanatiyle beri tarafa getirmeğe yetecek kadar gemi o kıyılarda bulunmadığından biçâreler çok güçlük çektiler.

Hazine-i evrak'ta (Başbakanlık arşivi) bulunan yazılardan anlaşıldığına göre bir taraftan da o bölgede bulunan Rus subayları: «Bu Tatarlar buraya gelinceye kadar şu kadar otlarımızı hayvanlarına yedirdiler. Bu kadar ağaçlarımızı kestiler; tazmin ettireceğiz» gibilerinden Özi muhafızı bulunan vezir Ali Paşa'ya şikâyet yazmaktan geri durmazlardı.

Bir kavmin haksız yere topraklarını elinden alıp henüz gereği gibi yerleşmeden razı olup da topraklarını bırakıp göç edenlere, harice çıkıncaya kadar memleketlerinin kendiliğinden yetişmiş olan mahsûllerini kullanmağa mecbur oldukları halde «Bizim mahsulümüzü telef ediyorsunuz» diye taarruz etmek, artık ne derece insafsızlık ve nasıl gaddarlıktır, tarife açıklamaya değmez.

Şahin Giray'ın da bu kez ayakları suya erdi. Lâkin kendisinin vatansızlığı ve aptallığı olduğundan pişmânlık denizine batmaktan başka bir çâresi kalmadı.

Fakat Ruslar bir süre daha kendisini aldatmak için yılda 800.000 Ruble maaş tahsisi vadettiler. Şahin Giray Ruslar'ın yardımiyle Han olduğundan onlara yanaşması açık görüldükten başka düşüncesinde boşuna yer alan bağımsızlık peşinde uçmakla Kırım'la Osmanlı Devleti arasındaki bağı koparıp hattâ birinci cildde anlatıldığı gibi Kırım'da para basıp, hutbe okutmak Osmanlı Padişah'ı adına yapılırken bu iki devlet arasında konulmuş, karara bağlanmış şartlardan iken, Şahin Giray'ın Bağçe Saray'da kestirdiği paraya Abdülhamit Han yazılıp kazılmış değildi. Halbuki Kırım Hükûmeti bunca yıldır kanadı altında yaşadığı Osmanlı Devleti'nden ayrıldığı gibi Ruslar'ın ağına düşüp istilâsına uğradı. Kendisi bile yuvasından atılan yavru gibi utanç içinde sürünerek öldürüleceğini önceden düşünemediğinden atalarından miras kalan vatanın düşmanın istilâ pençesine düşmesine sebep oldu.

Rusya İmparatoriçesi Katerina, böyle devletler arası usûl ve kâideler dışında ve bütün milletler adâbına aykırı duruma ve harekete girişmişti. Osmanlı Devleti'nin intikâm alacağına dâir henüz bir hareket görülmemişken yalnız başka devletler gözünde bu çirkin hareketini örtbas etmek için Cumadel-evelin ortasında anlaşma şartlarında kusuru Osmanlı Devleti'ne yüklemek için suçlayan saçma, temelsiz söz ve boş lâkırdılarla dolu bir beyannâme yayınladı.

Katerina, bu beyânnâmesinde vâdettiği üzere ilk önce kendisine Tatarlar'ı ısındırmak için din işlerinde tam izin ve serbestlik vererek taltifle ve rahatlarını arttırmak kaydına düştü. Lâkin Tatarlar böylece esir olduklarını görünce kırılıp korkarak esaret altından kurtulmak için harekete geçecekleri Potemkin tarafından öğrenilince kadın erkek 30.000 Tatar'ı acımadan öldürmüştür.

Ruslar'ın bu beyannâmesi Fransa Kıralına varınca Kırım işgalini tasdik eden Aynalıkavak Anlaşması'na uyularak kendi aracılığı ile Kırım işlerine bir düzen verilmesi için Rusya'ya bir nota göndermişti.

Bu sırada Ruslar'ın beyannâmesine karşı «red ediyoruz» diye Osmanlı Devleti tarafından bir beyânname yayınlanması «uygun mudur, değil midir?» diye vükelâ arasında görüşüldü.

Beyannâme yayınlamak düşmana meydan okumak demektir. Osmanlı Devleti'nin henüz savaş hazırlıkları yetersiz olduğundan şimdilik geri bırakılıp düşmana ipucu verilmemesi ve gizlice savaş hazırlıklarını tamamlamaya çalışmak üzere yemin edip söz verildiği Vasıf Tarihi'nde yazılıdır.

Yukarıda anlatıldığı gibi mülk işlerini ve askeri düzene koymakta, dışişlerinde affedilmez gaflet içinde işi oluruna bırakmanın yürekler acısı sonucu olmak üzere bu edep dışı iş ortaya gelmiş olup gerçekten iş böyle oldu bittiye getirildikten sonra lâfla savunması ve savunulması mümkün olamazdı. Lâkin Katerina'nın sulhde taahhüdlerine ve anlaşmalara aykırı, âdeta yol kesen gibi, belki de daha vahşice olmak üzere işlediği zorla alma suçu üzerinde iken yavuz hırsız evsahibini bastırır deyimince beyannâme adına yalan ipliği Karagöz oyunu tezgâhında dokuduğu alçakça iftira kumaşını sukût sandığına koydukça koyduğu hükümlere bir çeşit onay ve iftira demekti. Hemen cevap verilip Ruslar'ın bu Kırım'ı zorla alması aleyhinde protesto olunmuş, yani o zaman için Ruslar'a meydan okumaktan korkulmuş ise verilecek cevabda namusuna gurûr ve âzametine dokunmayacak sözlerle fakat Osmanlı Devleti hakkında isnad ettiği anlaşmayı bozmak ve karışıklık çıkarmak maddelerinin aslı olmadığı ve savaş yapmadan Kırım'ı almalarının kabul olmayacağı başka devletlere etrafıyle yayınlanmış olsaydı pek çok iyiliği görülürdü. Belki de sonradan Ruslar'ın bayağı zorla ele geçirdiği onay senedinin verilmesine bir başlangıç olurdu. Doğrusu bunda o vaktin iş görenleri büyük bir hata işlemişlerdi.

Kısacası Katerina'nın Kırım'ı zorla alışına bir şey denilmedikten başka beyannâmesine karşılık «red ederiz!» diye bir yayın bile yapılmamıştı.

Fakat o sırada Ruslar'ın beyannâmesini red etmek üzere İngiltere tüccarlarından biri Rus tüccarından birine bir kâğıt yazmıştı. Bu kâğıt, Ruslar'ın beyannâmesini çürütüp küçük düşürmeye yeter.

BAHADIR GİRAY İLE ŞAHİN GİRAY'IN HAL TERCÜMELERİ

Bahadır Giray, Şahin Giray'ın büyük kardeşi olup önce anlatıldığı gibi Şahin Giray Kırım'dan kaçınca halkın birlik olup seçmesiyle Han oldu. 7 ay hüküm sürdükten sonra açıklandığı üzere Şahin Giray Rus-

lar'ın yardımı ile zorla Kırım Hükûmeti'ni ele geçirince Bahadır Giray'ı hapsetmişti. Bu kez Ruslar Kırım'ı tamamen işgal edince Bahadır Giray hapisten kurtularak canını kurtarmak için Koban böglesine kaçıp orada yerleşti.

Bundan 7 sene sonra yani 1204 yılında İstanbul'a çağrılıp Tekirdağ kazasında kendisine bir çiftlik ihsan olundu. 1206 yılında eceli gelip orada vefat etmiştir. Ama Şahin Giray Ruslar'ın karışıklık çıkarma eseri olmak üzere 1191 yılında anlaşma şartları gereğince serbestçe Kırım Han'ı olup 1196 yılında halkın birlik olmasiyle eski yerine dönmüştü. İşte bu 1197 yılında Kırım'ın bütün bütün düşman eline geçmesine tek tek sebeb oldu.

Bundan sonra Ruslar kendisine bir miktar maaş tahsis ile bir yere yerleşip üç dört sene sonra da yüz çevirmeleriyle 1201 yılı ortasında Osmanlı Devleti topraklarına çıkınca Rodos adasına sürülüp orada başı kesildi ve hak yerini buldu.

Birinci kez Hanlığı 5 yıl, ikinci kez bir yıl kadar olup özel durumu yeni çıkan saçı eğme yalan yılan hikâyesidur.

ŞEYH-ÜL İSLÂM İBRAHİM EFENDİ'NİN VEFATI VE ATAULLAH EFENDİ'NİN ŞEYH-ÜL İSLÂMLIĞI

Şeyhülislâm Esseyyid İbrahim Efendi, yaşı 90'ı geçmiş, çökmüş bir ihtiyar olduğu halde bir iki ay önce mide düşüklüğünden, Hassa tabiblerinden Hafız Hayrullah Efendi'nin tedbiriyle, bir parça sıhhate kavuşup kurtulmuştu. Bir zaman geçince hastalığı yine nüksetti. Cumadel-ahıranın 17 nci günü mide rahatsızlığından vefat edince namazı Fatih camiinde kılındıktan sonra Sultan Selim civarında bulunan Beyceğiz adlı yerde defnolundu. Yerine Reis-ül ulemâ Dürrizade Esseyyid Ataullah Efendi, Şeyhülislâm oldu.

TERCÜME-İ HALİ

Mevlânâ kaza eşraflarından Osman Efendi adlı zâtın oğlu Karahisar-i Şarki kasabasında doğmuştur. 1127 tarihinde İstanbul'a gelince amcası ve kayın babası olup birkaç kez Rumeli Kazaskeri olmuş olan Zeynelabidin Efendi'nin hizmetinde bulunarak 1130 tarihinde mülâzım olmuştu. 1137 tarihlerinde Zeynelabidin Efendi maiyetiyle Mekke-i Mükerreme'ye gidip geldikten sonra 1143 yılında Müderris, 1168 de Selânik kadısı olup 1174 de Şam Mollası iken Mekke pâyesi almış. 1182 de İstanbul kadısı 1183 de Nakib-ül Eşraf iken Anadolu pâyesiyle saniyen İstanbul kadısı 1184 de Anadolu kazaskeri 1187 de ikinci kez Nakib-ül-Eşraf 1193 tarihlerinde yine Rumeli kazaskeri ve Reis-ül ulemâ-yı a'lâm olmuştu.

1196 da Müftü-yül en'âm olup 8 ay sonra yazıldığı gibi vefat ettı.

KIŞ OLAYLARI

Bu esnada Hekimbaşı Hayrullah Efendi'ye Selânik Mevleviyeti tevcih edilmiştir.

Darüs-saade ağası Cevher Ağa, vazifesinden hariç işlere karıştığından işine son verip yerine İdris Ağa nasbolundu.

Musul eyâleti Yazıcı zade vezir Mustafa Paşa'ya ve Rakka eyâleti Musûl valisi sâbık Abdülcelil zade Vezir Süleyman Paşa'ya tevcih kılındı.

Yeniçeri ağası Mehmed Ağa mahlûlâtı Hazine manda etmek suretiyle Beytül-mâl'e hizmet ve sadakat husûsunda kusur işledikten başka durum ve davranışlarını halk da ileri gelenler de kötülediklerinden işine son verilip yerine kul kethüdası olan Gürcü Mehmed Paşa yeğeni Mahmud Ağa nasbolundu.

Çünkü bu sırada girişilen bazı ihtiyaç tedariklerinden ötürü hazinenin açıkça bilinen sıkıntısına bakarak gelir ve gider husûsuna ziyâdece dikkat oluna geldiğinden yine bu mahlûkat yüzünden Cebecibaşı Kürd Mehmed Ağa da Şaban'ın başında işine son verilip Bozcaada'ya sürlüp yerine dergâhı âli kapucu başılarından eski Sürre emini İsmail ğa tâyin kılındı.

Eflâk Voyvodası Karacabey zade Nikola Bey de, Eflâk reayasına zulüm yapıyor diye suçlanarak, bu ortamda işine son verilip yerine daha önce divan-ı hümayûn tercümanı iken azl ile sürülmüş olan Mihalaki Bey Eflâk voyvodası nasbolundu.

Bir süreden beri bazı kimseler mirî malı üzerine geçirerek ve her biri bir kimseye sırtını dayayıp kimisi iflâs etmiş gibi yapıyor, kimisi boşuna özürlerle borcunu ödemekte ayak sürüdüklerinden miri malı zamanında toplanamayıp böyle sıkışık zamanda devletin hazinesi sıkıntısı çekmekte idi. Bundan, hatıra, gönüle bakılmadan hazine alacaklarının vakit ve zamanında tahsili için fermân-ı hümayûn çıkarıldı.

FAS HÂKİMİNİN İSTANBUL'A ELÇİ GÖNDERİLİŞİ

Fas hâkimi Mevlânâ Mehmed bin Abdullah bin İsmail tarafından bu sırada Hilâfet kapısı eşiğine devlet güvenilir adamı ve birinci derecede görüşme yetkisi ile büyük elçi tâyin etmiş olduğu Molla Seyyid Tahir ve maiyetinde defterdârlık pâyesiyle ikinci elçi Molla Seyyid Muhammedül Arabî aracılığı ile en güzel mağrib eğer takımıyle Mahmudi denilen bir re's çıplak olmak üzere beş re's mağrib atları, altı zenci köle, iki âdet mühürlü sandık ve bir sandık kristal eşya hediyelerle Arapça yazılı bir ihlâsnâme ile geldi.

Özetinde, daha önce Tunus Beylerbeyi Ali Paşa aracılığıyla Osmanlı Padişahı'na takdim etmiş olduğu hediyelerin kabul edilerek makbûle geçdiğini haber alınca memnun olduğunu, ardından Cezairliler aracılığı

ile yine bazı hediyeler tertip edip gönderdiğinde gönlü kırılmış ise de sonradan bu durumun Osmanlı Devleti tarafından verilen bir emir üzerine olmayıp Cezairliler'in bu kötülüğü yaptıklarını anladığını, bu kez de en iyi atlardan 6 re's at ve babası merhum Abdullah-ül Hüseynî Hazretleri'nin kılıçlarından uğur sayılıp kabzası asla süslenmeyip olduğu gibi bırakılmış bir kabza kılıçla başkaca hediyeler gönderdiği bildirildi.

Ancak elçilerden bazı şeylerin sorulması üzerine verdikleri cevablar, aşağıda sual-cevab tertibinde açıklanarak bildirilir:

Sual — Fas hâkiminin aracılığımız ile göndermiş olduğu mücevher takımlı donanık bir re's ve çıplak beş re's ki, toplam olarak 6 re's at hediyeleri Padişah'a arz edilirse makbûle geçeceği şüpheden uzaktır. Ancak Fas hâkiminin Nemçe kralına da 6 re's at gönderdiği ve altısının da mücevher takımla donanık olduğu duyuldu. Bunda tercih asla olamaz, bir sebebi vardır. O sebeb nedir, anlatın.

Cevab — Hâkimimiz Mevlâna Muhammed bin Abdullah, gerek kendi memleketinden gerek başka memleketlerden Hıristiyan devletler elinde olan Müslüman esirleri akça ile kurtarmağa çalıştığı halde Fas memleketi gemilerinden olup 1187 yılında Nemçe iskelelerinden Alıkorniş iskelesinde yakalanıp tutuklanan Elhac Haşun-ül Mesiyreti adlı kaptanın, bindiği bir perkende gemisinin ve içindeki gemicilerle başka eşyanın para ile kurtarılması memuriyetiyle Fas hâkiminin önceden tâyin etmiş olduğu elçisi adı geçen Alıkorniş iskelesine gelince memur olduğu işi orada bulunan Nemçe vekiline anlattı. O da kıral tarafına yazdı. Kıraldan gelen cevabda gemiyi, kaptanı, gemicileri ve eşyasiyle teslim ettikten başka, 500, 600 kadar İslâm esirini hediye olmak üzere elçimize vererek başka Hıristiyan devletler gibi Nemçe Devleti'nin de sulh anlaşması isteğinde olduğunu bildirmesi üzerine Mevlânâ Muhammed bin Abdullah Hazretleri de istedikleri gibi Fas'da konsolos ve birçak Nemçe tüccarının oturmasına izin verdiğini anlatarak bildirdi.

Bununla beraber Nemçe kıralına gönderdiği atlar Padişah'a takdim ettiği atlar gibi Fas hâkimine mahsûs atlardan olmayıp bayağı ve adi atlardı. Mücevher takımlı olmayıp ancak sırma takımla donanık idi. Bundan başka Fas hâkimi zaman zaman Müslüman esirleri kurtarmağa uğraşıp İslâmlık gayreti göstermekten bir an geri durmaz.

Hattâ İspanya kıralı aracılığiyle Maltalılar'la yaptığı mukavele üzerine 2130 nefer İslâm esirinin her birine 500 er Riyal yani biner kuruş icabeden kıymetlerini tamamen ödedikten sonra bu esirlerden 1408 neferini kurtarıp geri kalan 710 nefer için gemilerimiz boşalarak kullanmaya adamlarımız kalmıyacak diye Maltalılar mukaveleye aykırı özür ve bahaneler söylemişlerse de bu özürlerine kanaatla geri verdikleri akça-

ları almamış, yine İspanya kıralı aracılığıyla geri kalan esirleri kurtarmağa uğraşmaktadır.

Sual — Fas hâkimi Sicilyateyn Kralı ile sulh anlaşması yapmış diye duyuldu, doğru mudur?

Cevab — Geçen yıl Trablus Garb tarafında kıtlık vardı. Beylerbeyi olan Paşa, Fas hâkiminden parası karşılığında bir miktar zahire verilmesini isteyen bir yazı gelince Fas hâkimi derhal iki gemiye zahire yükletip yüklerini hediye olarak göndermiştir. Bir gemisi yolda gelirken Sicilyateyn korsanları tarafından ele geçirilmiş ve tutuklanarak Sicilyateyn'e götürülünce Sicilyateyn kıralı, babam İspanya kıralı Faslılar'la dosttur. Ben de onlarla dost olmak isterim. Hemen bu gemiyi aldığınız gibi yükü ile ve yedi nefer Fas esirlerini de katarak Fas'a yollamakla bu dostça hareketinden Fas'da çok iyi karşılandı. Gerçekte biz çıkıncaya kadar henüz anlaşma yapılmamıştı. Lâkin yapılması umulur.

Sual — Hediye getirmekten başka memuriyetiniz var mıdır?

Cevab — Rusya Devleti ile Nemçe Devleti ittifak edip Halifeliğin evi Osmanlı Devleti'ne taarruz etmek düşüncesiyle savaş hazırlıklarına giriştikleri dost olan konsoloslar tarafından Fas Hükûmeti'ne duyuruldu. Bu durumun kendisine büyük üzüntü verdiğini, sonra Osmanlı Devleti'nin de kalelerine asker ve mühimmât göndererek tahkimâta, donanmayı teçhiz ve çoğaltmaya girişip buna benzer hazırlıklarla düşmanı büyük çapta kuşkulandırdığında şüphe yoktur.

Ancak bu haberlerin hakikâtini sağlam öğrenmek istedi. Çünkü bu haberleri duyunca Fas hâkimi divan kurup Osmanlı Devleti'nden, mal olsun başka şey olsun, bir şey esirgemeyeceğini «Evlâdımı isteseler esirgemem söz konusu olamaz. Hak teâlâ Osmanlı Devleti'ne zeval vermesin» diyerek içten gelen sözlerle divanda bulunan devlet erkânına hitab edince hepsi boyunlarına borç olmak üzere din ve devletine duâya kıyâm ettiler.

Fas hâkiminden ne istenilirse gücü yettiği kadar yardımda kusur etmeyeceğini arz edip bildirmek üzere bizi özel olarak Hilâfet kapısına göndermiştir.

Böylece geliş sebepleri ve soruşturma durumları Padişah'a arz edilip sorulunca Şabanın 22 nci günü yapılan askerî mevacib divanında Padişah huzuruna girerek sonsuz iltifatlara ulaştılar. Gerçekte Fas elçilerinin Padişah huzuruna geçmişte görüldüğü yoksa da İslâmlık camiası için daha önce İstanbul'a gelip gitmiş olan Buhara elçilerine bakılarak bunların hakkında da ihtirâm merasimi yapılmıştır.

Onlardan sonra Dubrovnik elçisiyle önce Eflâk voyvodası nasbolunmuş olan Mihalâki Bey de Padişahın yüzünü görmüşlerdir.

Şabanın 27 nci Pazar gecesi Asafî huzurunda Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ve Reis-ül Küttap Mehmed Hayri Efendi hazır oldukları hal-

de Fas elçisi Molla Tahir ve Serkâtibi ile yapılan görüşmeler de aşağıda anlatılacaktır.

Elçinin Takriri:

Fas ve Mağrib Meliki oğlum Mevlâna Muhammed, Aba ve ecdâdı Osmanlı Devleti'nin iyiliğini isteyen sağlam gönüllü dostları olduklarından Sultan Mustafa Han Hazretleri'nin zamanında Moskof ile yapılan savaş öncesinde Fas hâkimi Mevlânâ Muhammed uğur sayıp birkaç kabza kılıç ve bazı hediyeler tertip ve ihlâsnâme yazarak Tunus Beylerbeyi Ali Paşa aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne göndermişti. Uzun süre İstanbul'a vardığı cevabı gelmediğinden Ali Paşa'dan sorulunca çok zaman evet veya hayır diye bir haber göndermedi.

Sonra: «Hediyelerinizi İstanbul'a gönderdim. Oraya vardığı haberi de geldi. Osmanlı Devleti'nde bu gibi şeylerin cevabı, kabul olunmasıdır. Padişah tarafından yazılı cevab verilmesi âdet değilmiş» diye yazdı. Mevlânâ Muhammed bundan kırılarak «Hamdolsun biz de bu topraklarda hüküm sürüyoruz. Bundan başka Peygamber sülâlesinden bulunuyoruz. Rütbemize saygı gösterilmiyorsa soyumuza hürmet edilerek Müslümanların Sultanı tarafından yazdıklarımıza ve arz ettiklerimize cevab verileceğini umuyorduk» diye o vakit bana açıklamıştı.

Kapdan Paşa'nın ifadesi: Ben boğazda iken bu hediyeleri Tunus Beylerbeyi bana göndermişti. O sırada Rusçuk'a memur oldum. Bu hediyeleri mühürlü olarak İstanbul'a gönderdim. Bir süre geçti. Tunus Beylerbeyi'nden bir kâğıt geldi. Mevlânâ Muhammed hediyelerinin vardığı cevabını istiyor ve daima soruyor diye bildirdiğinden ben de durumu İstanbul'a bildirdim. Bir defter içinde hediyelerin miktar ve sayısı yazılı ve bu hediyeler Padişah eline geçti cevabı da bundan ibarettir diye geçtiğini benzeri olarak Tunus Beylerbeyi'ne gönderdim. Elçinin dediği doğrudur.

Tekrar elçinin takriri: Melik Hazretleri bu maddeden sonra Osmanlı Devleti'nin gemi hususunda sıkıntı çektiğini ve Moskoflar'ın Akdeniz'e sataştığını işittiği için cihâd işinde yardım olsun diye 4 savaş gemisi çıkarıp içlerine mühimmât ve büyük sayıda hediyeler yükleyip Tunus Beylerbeyi'ne de bir kâğıt yazıp:

«Bu gemiler, içlerindeki mühimmât ve eşya, Abdülhamit Han Hazretleri'ne uğur sayıp gönderdiğimiz hediyemizdir. Emin ve sağlam olarak İstanbul'a göndermeye yardımlarınızı rica ederiz» diye yazıp bildirince Cezair Beylerbeyi giden adamlara hakaret ederek gemileri çevirip: «Sizin gemilerinize Osmanlı Devleti'nin ne ihtiyacı vardır?» sözlerini de duyurduğundan Melik Hazretleri, düşman karşısında bu soğuk muamele, Osmanlı Devleti'nin verdiği talimatla olmuştur, düşüncesine kapılıp kederinden hasta oldu.

Lâkin geçen yıllarda Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa merhumun sadaretinde Dubrovnik reayasının gemilerine taarruz olunmamasını içine alan Arapça yazılmış bir sadaret mektubu gelince ifadesine ve süslü öğmelere bakılınca Osmanlı Devleti'nin bu işlerden haberi olmadığı açığa çıkmakla Melik Hazretleri çok memnun oldu. Dubrovnik gemilerinin garb sularında başka milletlerden ileri hoş tutulmalarını tenbih ve bizi de hediyelerle İstanbul'a gönderdi.

Ağızdan bana tenbihi budur: İngiltere Kıralı Moskoflar'a yardım ederek Ümmet-i Muhammed'e bu kadar kötülüklere sebep oldu. Biz İslâm melikleri de niçin birbirimizle birleşip karşı koymayalım? Padişah Hazretleri, Mağrib Meliki'ni kendilerinin bilsin; askerim, malım, mülküm, onlarındır. Para ve mühimmâttan bizde ne varsa cümlesini Padişah uğruna harcamakla öğünürüm. Böylece anlatasınız, diye büyük te'kıdler etmiştir.

Sadr-ı âzamın ifadesi: Taavünühu a'lel-bervet-takva Nas-sı mübîni isteği üzerine İslâm hükümdarlarının ve Muhammed ümmetinin uzaktan yakından birbiriyle birleşip karşı koymaları dinleri gereğidir. Padişahımız, Mağrib Meliki'nin hediyelerinden ve mektubundan memnun oldular. Kaldı ki, Osmanlı Devleti'nin toprakları geniş, asker ve mühimmâtı çok olduğundan şimdiki halde bir şeye ihtiyacı yoktur. Lâkin geçen seferde savaş işlerine yalnız hazinemizden 200.000 keseye yakın para çıktı. Böyle olunca hazinemizde para azaldı. Allah'a hamdolsun. 30.000 kese paramız vardır. Savaş geri gelirse daha bir 30.000 keseye muhtacız. Çünkü Melik Cenabları sizi memur etmişler. İhtiyaç duyar da istersek ne kadar para verebilirler?

Elçinin cevabı: 5.000 kese akça verir, bundan başka neye kudreti varsa harcar.

Tekrar Sadr-ı âli'nin sözü: Saye-i Şahâne'de 5.000 kese akçayı bu hakir ve işte bu Kapdan Paşa kardeşimiz verebiliriz.

Elçinin cevabı: Mağrib Meliki'nin merâmı malını, mülkünü bu hanedân uğruna feda etmektir. Her ne zaman isterseniz varını esirgemez.

Sadr-ı âzam: (Lâya'lem - ül gaybi illâllah) işlerin gelişine bakılırsa gelecek yıl cihâdı ilân edip savaşa girmemiz lâzım gelir. Bu yüzden ihtiyat olarak biraz para isteyelim ve onu sizin reyinize bırakalım. Melik Hazretleri'ne yazarak verebilecekleri paranın senedini kendilerine göndeririz. Mühimmat nevinden sizlerde barut ve küherçile varsa paramız ile verilmesinden memnun oluruz.

Elçi: Bizde küherçile madenleri çoktur. Hattâ her sene gemi ile İngiltere'ye giderdi. Sonraları İngiltere kıralı Moskof'a yardım etmiş olduğunu Melik Hazretleri öğrenince küherçile ihracını yasak etti. Şimdi tez elden iki gemi yükü barut ve 8 gemi küherçile veririz ve bunda güçlük yoktur. Ancak İspanya elçisine haber gönderilip «Mağrib Meliki'nin

Osmanlı Devleti'ne mühimmât nakli için istendiği kadar gemi verin, ocaklar korsanlarından zarar görmeyeceklerini taahhüd ediyoruz» denilsin ve küçük İspanya elçisine bile böylece tenbih olunsun. Biz para hususunu yazarız. Barut ve küherçile maddesi sadaretten başkaca bildirilsin. Ben beraberimdeki 3 kişi ile hacca gideceğim. Fakat 2 nefer adamlarım ile kardeşim Padişah mektubunu ve yazımı Mağrib'e götürecektir.

Elçinin başka istekleri: Melik Hazretleri'nin ceddi ve babası Ravza-i Mutahhara da okunmak üzere cevahirle süslenip işlenmiş birkaç mushaf-ı şerif göndermişler, mushafların okunmayıp olduğu gibi kaldığını duydular. Üzerlerinde bulunan mücevherlerin sökülüp satılıp parasının Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'de oturan Hasan ve Hüseyin eşrâfına taksim olunarak Mushafların okutulması husûsunun Sûrre eminine tenbih buyurulmasını Melik Hazretleri rica ediyor. Bu da Müslümanların Sultan efendimizin iradelerine bağlıdır.

Sadr-ı âzam cevabı: Hazine-i Hazret-i Nebevide mazideki Sultanlarımızın ve başka meliklerin nihayetsiz cevahir ve tuhaf hediyeleri vardır. Oradan bir danıla şeyin çıkarılması kötü örnek olacağından bu dediğinize bir şey diyemeyiz. Fakat Melik Hazretleri'nin ataları ve babaları ruhlarına hediye olunmak üzere okumak hizmetine Medine-i Münevvere'de oturan 3 dinine bağlı kimse tahsis ve üçüne 20 şer akçadan 60 akça, Şam bölgesinden görevli tâyin buyuruldu. Melik'in gönderdiği hediyelere karşılık Padişahımız tarafından mücevher kabzalı en iyisinden bir kılıç, hançer, bıçak, bir adet murassa tirkeş ve keman, yedi adet süslü iyi şişhane tüfek, bir adet gümüş yaldızlı gaddelere ve yine en iyisinden eğer ve rikâb ve raht, Osmanlı Devleti yapısı kumaş hediyeler tertip olunup Padişah'ın cevabı ile beraber elçilerine teslim edilip gönderilmiştir.

Bundan birkaç ay sonra Fas hâkimi tarafından yukarıdaki hediyelerine ilâve olarak mücevher bendi bir kabza kılıç, bir adet inci tesbih, bir mücevher saat, elmas yakut işlemeli bir kıt'a tac, bir gerdanlık, bir çift zümrüt küpe, altı zenci cariye ve bir tavaşı hediyeleri ile el hac Mekki adlı elçisi İstanbul'a geldi. Onun hakkında da önceleri gibi ihtiram merasimi yapılmıştır.

RUSLAR'LA TİCARET ANLAŞMASI DÜZENLENMESİ

Bundan önce anlatıldığı gibi Rusya ve Nemçe elçilerinin birlikte verdikleri takrirlerinin içindeki 3 maddenin biri ticarette, biri Kırım mes'elesine ve diğeri Eflâk Buğdan'a dair olup bu takrirlerine cevab olarak Osmanlı Devleti'nden birer takrir verilmişti. Lâkin sonra Ruslar Kırım'ı istilâ ile eskiden olduğu gibi beyanname yayınlamakla Kırım mes'elesi henüz meydanda sürüp dururken İstanbul'da Rus elçisi 81 maddeyi içine alan bir ticaret anlaşmasını imza ettirmekte asla tereddüt etmemiştir.

Şöyle ki:

Ticaret maddeleri görüşmesi için önce Reis-ül Küttap Hayri Efendi konuşmaya memur olunca bu gibi büyük işlerde özellikle böyle nazik bir zamanda birdenbire mes'uliyeti üzerine almaktan çekinerek birkaç zatın da görüşmelere katılmasını istediğinden, âlim ilim adamlarından İstanbul kadısı Müftü zade Ahmed Resmi Efendi, eski Kethüda Elhac Mustafa Efendi görüşmelere memur kılınmışlardı.

Rus elçisi ile görüşmelerinde Rus elçisi, ticaret şartlarını içine alan 81 maddelik bir tercüme edilmiş evrakı ortaya koydu. Bu evrakı Osmanlı Devleti murahhasları okuyup bazı maddelerine başladıklarında Rus elçisi cevab vermeğe kalkarak:

«Adı geçen üç madde teklifi ortaya atılmadan önce ticaret maddelerinden lâzım geleni kaldırmaya ve tesbit etmeğe devletim tarafından izinli ve murahhas olduğum için her iki taraftan mukavele ile bazı maddelere karar verilmişti. Ticaret maddeleri bitmeden bu üç madde teklifi ortaya çıkınca ticaret düzenini de o tarafta seksen bir maddeye bağlayarak bu şekle koymağa iznim olmadığı gibi, özür dilerim, eğer maddelerin esasında değişiklik yapmadan bazı sözlerin değiştirilmesi irade buyurulursa kabildir. Aksine, değişiklik tamamen istenilirse, yüz yüze söyleyeyim, mümkün değildir. Geçen ticaret evrakını takımıyla Rusya'ya gönderirim» deyince işi düşünelim diye başka bir güne bırakılarak başka bir meclise tehir edilmişti. Bu maddelerin bazısında, önceden ödeme yapılacak zararda; bazısında yapılacak ticarette tehlikeli gecikmeler olması düşünüldüğünden bundan sonra yapılacak görüşme toplantılarında hepsini ortadan kaldıracak derecelerde Osmanlı Devleti tarafından dayatılmış, gösteriş ve yalandan uzak, cesaretle kafa tutup inad edilmişti. Fakat savaş arayan Rus elçisini, inad ve ısrarından çevirmek ihtimâli olmadığından çaresiz zararı çok şiddetli bazı maddelerin ayıklanıp değiştirilmesine irâde buyruldu.

Rus elçisine kesin cevap verilince gerçekte kabul edip onaylamamış ise de karar verilen maddelerle ayıklanması irâde olunan maddeler tek tek ayrılarak yazıldı. Böylece Rus elçisi devletine gönderilmesine razı olmuş ve bu suretle etrafiyle yazıp kabul ettirmeğe çalışacağına göre vermiş olduğundan kabul olunan maddelerle ayıklanan ve düzeltilen maddeler, teker teker yazılıp Padişah'a arz edilip sorulduktan sonra Cumadelulâ'nın 9 unda mukavelenin 75 maddesi kabul olunarak ayıklanan 9 maddenin Rus Devleti'nden cevabı gelince durmadan karar verileceğini ve üç eski madde Kırım maddesiyle Eflâk Buğdan maddesinin de Osmanlı Devleti tarafından verilen takrir üzere düzene konulmasına başlanacağını bildiren Rus elçisine bir senet verilmiştir.

Bir süre geçtikten sonra ticaret maddelerinin, Osmanlı Devleti tarafından ayıklandığı gibi Rus Devleti tarafından kabul edildiğini Rus elçisi haber verdi. Recebin 21 inci günü Reis-ül Küttap Hayri Efendi'nin sahilhanesinde Rus elçisiyle görüşme yapılıp böylece düzenlenen ticaret anlaşması senedleri değiştirilip Rusya'dan onaylanıp gelince Osmanlı Devleti tarafından da onaylı olarak verilmek üzere mukavele yapıldı.

Bir süre geçip onaylı anlaşma gelince Şevval'in 21 inci günü Hayri Efendi ile Rus elçisi Beylikçi Raşid Efendi'nin Emirgân'da bulunan Bağ köşkünde yapılan görüşmede onaylı anlaşmalar da değiştirildi.

Üç maddeden Eflâk ve Buğdan'ın himaye şartlarına dair Moskof elçisi önce ayrıntılı bir taslak göndermişti. Bu taslağın bazı tâbirleri zararlı olduğundan Bâb-ı âli'de değişiklik yapılıp düzeltildikten sonra Rus elçisine gönderildi. O da bazı yerlerine itiraz ederek özet gönderip birkaç kez her iki tarafça düzeltilip yapılan ayıklamalarla birbirlerine gönderip geri alınarak bir kalıba sokulduktan sonra Rus elçisi:

«İşte bu Eflâk Buğdan şartlarına dair devletim tarafından talimat almadım. İki tarafın aldığı kararı kesin olarak kabule yetkisiz olduğumdan bir benzerini mutlaka Rusya'ya göndermek zorundayım,» deyince bir benzeri, Rusya'ya göndermesi için eline teslim edilmiştir.

Eflâk ve Buğdan maddesi böyle neticesiz kalıp Kırım maddesi de meydanda olduğundan bu ortamda Osmanlı Devleti boş durmayıp hazırlık yapıyordu. Bu sırada Sadr-ı âzam aşağıda rakiplerini uzaklaştırmak için bazı değişikliklerle uğraşıyordu.

BAZI TEVCİHAT VE DEĞİŞİKLİKLER VE DİĞER BAZI OLAYLAR

Zilka'de'nin 19 uncu günü Hazine kethüdalığı ile Padişah'ın gözüne giren İsmail Ağa'nın kendisine vezirlik rütbesiyle İnebahtı mansabı tevçih olunup mabeyn-i hümayûndan çıkarılıp yerine Miftah ağası Yahya Ağa hazine kethüdası nasbolundu. İsmail Ağa'nın Padişah yanından uzaklaştırılmasının sebebi şöyle anlatılıyor:

O gün Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa kıyafet değiştirip Topkapı'ya varır ve Padişah'ın huzuruna çıkar. Yaptığı teklifte ısrar ettiği görülünce hemen o gün Padişah huzurunda İsmail Ağa'ya vezirlik hil'ati giydirilmiş ise de bu ısrarından dolayı Halil Hamid Paşa hakkında Padişah'ın kırıldığı da görüldüğü bildirildi. Çünkü daha önce Halil Hamid Paşa'nın sadaret makamına getirilmesinde İsmail Ağa'nın uğraşıp aracılık etmesiyle işin böyle umulmayan ters sonuç vermesine şaşılıyor, diye bazı yazılar görülmüştür. **El'uhdetü alerravi.** (Söyleyen bilir).

Sadr-ı âzam'ın ısrarı aşağıda anlatılacağı gibi rakip olma dâvası olup öne serilen mansab satrancında buna benzer nasb olayları olağandır. Buna şaşmak gerekmez.

Zilka'de'nin 20 nci günü Sadaret kethüdası Elhac Mustafa Efendi'nin işine son verilip Erzurum bölgesinde bulunan bazı mühim işlere nezaret etmek üzere o tarafa tâyin edilip yerine Reis-ül Küttap, Mehmed Hayri Efendi Sadr-ı âzam önünde tecrübe edilmiş ve iyi kabul görmüş, davranışlarına ve kendisinde açıkça görülen liyakatla ve hak sahibi oluşu ile Sadr-ı âli Kethüdası nasbolundu. Riyaset makamı da önceleri kethüdalıktan ayrılan, Osmanlı Devleti'ne duayı Padişah'a hizmeti ibâdet sayan tevdii Elhac Mustafa Efendi'ye, tevkiilik ise Sultan kethüdası Mehmed Efendi'ye tevcih kılındı.

Vasıf merhumun bildirdiğine göre bu Mustafa Efendi'nin işine son verilmesi sebebi budur:

Mustafa Efendi eski Sadr-ı âzam İzzet Mehmed Paşa'nın ikinci sadaretinde defterdar bulunuyordu. Halkla ileri gelenlerin gözünde ünü yükseğe çıkarılıp övülürdü. İzzet Mehmed Paşa'nın yakınları sözüne uyarak defterdarlıktan azledilmişti. İstanbul'da bile bulunması istenmeyerek kendisine mirmiran rütbesiyle Trabzon tevcihi tasarlanmışken bugün Sadr-ı âzam olan Halil Hamid Paşa o vakit Sadr-ı âzam kethüdası bulunmakla devletin ricâlinin değerini bilmek ve korumak için bu husûsa engel olarak şöyle konuştu:

«Bu gibi devlet emektarları yüksek yerlere tâyin yeterlikleriyle gelmişlerdir. Devletçe din ve devletin şânına noksanlık getirecek bir durum ve davranışları olmadıkça İstanbul'dan uzaklaştırılmaları yakışık olmaz. Bunun zarar ve ziyanını Osmanlı Devleti çeker. Zira bu gibi devlet adamı olan zatların bir zaman olur ki, devlet işlerinde bulunmaları, çalışmaları lâzım gelir. Tecrübeleri, kabiliyetleri, iş bilir, çıkarır kimseler olmaları, yeterlikleriyle Padişah hizmetinde kullanılmaları ile re'ylerinden ve tedbirlerinden istifade olunur,» diye konuşmaya başlayınca bu halisâne sözleri bulunanlara tesir etti.

Getirilen taslak değiştirilerek yalnız bir kaç kişi geri alınarak bu belâ savuşturulmuştu. Ardından kendisi bile kethüdalıktan azledilince «Defterdarlık kime münasibdir?» diye sorulunca yine Mustafa Efendi'yi ileri sürüp anlattıktan başka Sadr-ı âzamlık mevkii kendisine tevcih olununcа onu kethüda nasbettirdi. Hakkında bu kadar sahip çıkıp iltifat gördüğü halde işine iyi bir davranış içinde sarılması umulurken Mustafa Efendi hiç de kendinden beklenmeyen olmayacak işlere cesaret etmiştir. Şöyle ki:

Bu sırada tertip ve hazırlıkları farz-ı ayn değerinde olan sefer mühimmâtı ve levâzım Halil Hamid Paşa'nın yaptığı uğraşma ve çalışmalara karşı gelerek:

«Bu hazırlıkların asla gereği ve lüzûmu yoktur. Beytülmâl boşuna harcanıp yok ediliyor. Düşmanın bir harekete geçeceği ve Osmanlı Devleti'ne zarar vermesi ihtimali yoktur» gibi ağıza alınmayacak sözleri duyurmaya cesaret etti.

Bununla beraber Kırım'da Moskoflar'ın toplanması ve beyannâme yaymaları durumu ve Nemçe ile ittifak edip ikisinin zaman zaman verdikleri notaların tesirleri herkesçe bilinirken Mustafa Efendi'nin böyle yersiz karşı koyması, hakkında iki düşünce sahibi olan herkesi hayret içinde bırakmıştır. Doğrusu düşman bir yerden görülse bile ihtiyatlı davranmak devlet ileri gelenlerinin boynuna borçtur. Hattâ sulh ve hazerde tertiplerle sefer hazırlığına girişmek ve savaş sırasında levâzım işlerini öne almak ve sulh yapmaya önem vermek, yapılacak işlerde göz önünde tutulacak mes'eledir.

Bu Osmanlı Devleti'nin ise düşmanı ve çekemiyeni çok olduğundan gerek sulh ve gerek savaş maddelerinin yürütülmesi ve kolaylaştırılması için daima savaşa hazır bulunmak gerçek davranıştır. Bütün geçen zaman içinde görmeyecek kadar uykuda bulunmak pişmanlık doğurur; hasmı cesaretlendiren sebeplerden olduğunu uzağı gören tecrübeli kişiler bilir.

Hâl böyle iken yalnız kendi düşünce ve görüşünü bazı kimselere garez vesilesi yapmak, olayları olduğu gibi açıklığı ile gören halkın miz'acına uymayan sonu gelmez başlangıç konuşup herkesin içinde sözle uzun uzadıya karşı koymak, noksan akıl ve şuura yorulur. Bunun üzerine kethüdalıktan azl ile yazdırıldığı gibi Erzurum bölgesine gönderilmiştir.

Vasıf Efendi'nin kısaca anlattığı böyledir. Bundan sonra Halil Hamid Paşa'nın tercümesinde yazacağımız hal tercümesinden istifade edilecek ayrıntılara bakarak Mustafa Efendi Osmanlı Devleti'nin akıllı kimselerinden olup pek de öyle yaş ve kuru söyler bir zat değildir. Fakat Halil Hamid Paşa'nın akranı olup Sadaret değişikliği icabetse ya onun yahut eski hazine kethüdası olan adı geçen İsmail Paşa'nın Sadr-ı âzam olmaları hatıra gelir. Ve ikisinin de sadra liyâkatları açıkça görülür.

İnsanlık gereği Sadr-ı âzam her ikisini rakip görerek saltanattan uzak tutmayı lüzûmlu iş saydığından İsmail Paşa'yı vezirlikle ve Mustafa Efendi'yi Erzurum bölgesine memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırmış olduğu bazı yazılardan anlaşılıp olayların gelişmesi bile bu rivâyeti tasdik eder.

ŞEHZADE SULTAN MURAD'IN DOĞUMU

Zilka'de'nin 25 inci ve Eylülün 11 inci gecesi Şehzade Sultan Murad dünyaya geldi. Doğumu için söylenmiş tarihlerden bazıları seçilip aşağıda yazılmıştır:

Haleb'li Adem Efendi'nin tarihi:
Şükr-ül Kad men-il muiz murdena
Müderrislerden Mustafa Şahin Efendi'nin tarihi:
Gülzar-ı saltanatta açıldı gül-ü murad
Tarih yazarı Vasıf Efendi'nin tarihi:
Kâmuran ola kemâl-i âmr ile Sultan Murad

BAZI SEFER HAZIRLIKLARI

Yakın zamanda epeyce hazırlıklara girilmiş olup çoğunlukla süvari ocaklarından 5 er akça ile 3000 nefer terakkiyli yazılıp İsmail'e memur olan Anadolu valisi Abdi Paşa ve Silistire'ye Aydoslu Mehmed Paşa mâiyetlerine biner nefer olmak üzere tevcih olunmuştur.

Buğdan'ın uygun yerinde oturup uzağı yakını görüp gözetmek üzere olan Ohrili Ahmed Paşa kendisine vezirlikle Buğdan Başbuğluğu tevcih ve maiyetine bin nefer süvari eyâlet askeri ve 4000 piyade yeniçeri tâyin ve 10 top ile yeteri kadar mühimmât gönderilmiştir. Tombasar'da etrafı korumaya dikkat etmek üzere Arslan Mehmed Paşa kendisine vezirlikle Bucak ve Tombasar Başbuğluğu tevcih edilip mâiyetine 500 nefer süvari eyâlet askeri ve 3000 nefer piyade yeniçeri ve 8 top gönderilmiştir. Yanık Planga muhafızlığını, İsmail Paşa üzerine alarak mâiyetine 1000 nefer yamakla altı top gönderilmiştir.

İNGİLİZLER'İN KIRIM MES'ELESİNDE ARACILIĞI

İngiltere elçisi Bâb-ı âli'ye bir takrir gönderip «Osmanlı Devleti'ne devletim tarafından bazı özel diyeceklerimi söylemeğe görevlendirildim,» diye Ris Efendi ile görüşme istemiş olduğundan durum Padişah'a arz edilip soruldu.

Sonra Reis Efendi'nin Ayazma'da bulunan Sahilhanesi'nde İngiltere elçisi ile konuşulunca İngiliz elçisi Rusya ile Nemçe'nin ittifakından söz ederek:

«Bu iki devletle savaşmanız bugünkü durumda uygun değildir. İngiltere Devleti Osmanlı Devleti'nin sadık dostu olduğundan her iki tarafı düzeltmek için aracılık etmek isteriz. Her iki taraftan sınırlara asker gönderilmesi ve mühimmât tedariki ve zahire yığınak gibi yapılan bazı hareketlerin bir fenalık çıkarması ihtimali yakındır.»

Reis Efendi karşılık vererek:

«Osmanlı Devleti'nin hazırlıkları sulh yapmak için değildir. Belki kendine yakın sınırda olanların hazırlıklarını görüp ihtiyatla huutlarını ve sınırlarını korumak için ayaklanmıştır,» dedikten sonra aracılığın nasıl olacağını ve buna yetkisinin derecesini sordu.

İngiltere elçisi, Osmanlı Devleti'ne Kırım'dan vaz geçip bazı başka maddelerde Aynalıkavak Anlaşması'nda yapılacak ayıklamalar düzen kurmak üzere aracılık ettiklerini anlatınca Reis Efendi:

«Durum, devletimin başında olanlara arzedilip anlatılmak ister. Ancak Osmanlı Devleti'nin eski dostu gibi lüzumlu işlerde sadakati samimi olan Fransa'nın da aracılıkta sizinle birlik olması lâzımdır,» dedi.

İngiltere elçisi:

«Fransızlar'ın aracılıkta birlik olmasını devletimin kabûl edeceğini umuyorum. Lâkin Ruslar'ın buna razı olacağını bilmem,» diye sözü bitirip meclise son verildi.

İngilizler'in aracılık isteği malûm olup elçisine bir cevap verilmek gerekti. Durum düşünülüp tartışıldı. Osmanlı Devleti anlaşmalardaki taahhüdünde durmaktadır. Kaynarca ve Aynalıkavak anlaşmaları şartlarının korunması ile İngiliz Devleti aracılığı Osmanlı Devleti tarafından kabul ediliyor, cevabı İngiltere elçisine verilmek ve bu mecliste Kapdan Paşa bile bulunmak üzere karar verildiğinden Zilhicce'nin 3 üncü günü Kapdan Paşa ve Reis Efendi Aynalıkavak Sahil Sarayında İngiltere elçisiyle toplanıp görüşüldü. Yazıldığı kararlaştırılan cevap İngiliz elçisine bildirilince İngiliz elçisi söze başladı:

«Ruslar Kırım'ı ele geçirmiştir. Tekrar geri ver denilip eski haline konulması mümkün olmaz. Bu yoldaki isteklerin Osmanlı Devleti irâdesiyle devletim tarafına ifade olunursa uğraşıp çalışmakta kusur olunmaz. Çünkü Fransa'nın aracılık işi bile uğraşılır,» deyince bu meclis de böylece sona erdi. İngiltere'den gelecek cevabı bekliyerek Kırım maddesi bugünkü haliyle kapalı bırakıldı.

Bu süreden beri Fransa elçisi Osmanlı Devleti'ne yakınlık gösterip Katerina'nın Kırım için zararlı isteklerini öne sürmekte ve tutmakta idi. Ancak Osmanlı Devleti büyükleri, işin aslından habersizdiler. Fransa elçisinin aracılığından fayda göreceklerini ummuşlardır. Ama İngilizler bir süredir gerçekten Ruslar aleyhine idiler. Ancak Amerika mes'elesinden dolayı içine düştükleri kayıplardan başka savaş gâilesinden yeni kurtulmuştu. Politikaları icabı şimdi onlar da Fransızlar'ın yolunda yürümeğe mecbur olarak anlatıldığı gibi aracılığa girmişlerdir.

Bu bakımdan Amerika mes'elesi Ruslar'ın Kırım'da yapacakları işlere karışıp yardım etmiş olup bu olay ise bizim tarihimizde bulunmadığından Avrupa tarihlerinden çıkarılarak bu yolda bazı ayrıntılara girerek başlamak uygun görülmüştür.

AMERİKA CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU

Yeni dünyada bugün Birleşik Amerika Devletleri Cumhuriyeti'nin bulunduğu arazi, ilk önce Milad'ın 1584 tarihinde yani 992 Hicrî yılında İngilizler tarafından keşif ve ele geçirilip değişik tarihlerde bazı şirket-

lere ve ileri gelen kimselere mülk olarak verilmiş ve İngiltere'de mezhep kavgasından dolayı çıkan olaylardaki baskı'nın eseri olmak üzere pek çok kimseler oraya göç ederek Avrupa'daki başka devletlerden bile pek çok adamlar giderek orayı imâr etmişlerdir.

Amerika topraklarında kurulup teşkilâtlanan memleketlerin her birisi birbirinden değişik olarak bazı imtiyaz şartlarına erişerek İngiltere Devleti'ne tâbi oldukları halde kendilerini idarede bağımsız idiler. Kanun hükümleri İngiltere Kralı adına çıkarılır, tabiiyet şartları bazı vazifelerle yapılırsa da İngiltere Parlamentosu'nun yani Millet Meclisinin hükmü, imâr edilen bu yerlerde doğrudan doğruya geçerli değildi. Muhtelif asırlarda İngiltere hükümdarları ve meclisleri, imâr gören bu yerleri İngiliz hükmü ve baskısına almak istemişler ise de halkı zor karşısında ayaklanarak imtiyazlarını korumaya aşırı derecede uğraşıp çalışmışlardır.

Fakat ana vatanları İngiltere, bu imâr edilen yerlerin aşırı derecede kuvvetlenmesine kayıtsız gözle bakamadığından hattâ bazı seferlerde kendilerine epeyce yardımları olmuşken, teşekkür edecek yerde bu durum kendisini gocundurup telâşlandığından, bunların güvendikleri iç işlerindeki bağımsızlığı yok ederek İngiltere Millet Meclisinin hükmüne tâbi kılmağa karar verip ilk önce asıl millî gelirleri olan sanayi ve ticarete engel olup önünü kesmek ve İngiltere'ye muhtaç duruma sokmak için kendilerine lâzım olan bazı eşyanın yerinde imâline engel olarak İngiltere işyerlerinden getirtmeye mecbur edilmeleri yetmiyormuş gibi bunlara İngiltere kanunlarını uygulamaya ve hem de yeni birtakım vergi sağlamak için bu memleketlerden tekâlif alınmasına İngiltere Millet Meclisi rey ve hükmetmekle bu durum bu memleketlerin ihtilâl yapıp sonunda bağımsız olmalarına sebep olmuştur. Şöyle ki:

Yukarıda anlatılan 7 yıl seferinde İngiltere Devleti'nin borcu çoğaldığından, bazı malî tedbirlere girişildiği sırada Amerika'da bile damgalı kâğıt vergisi icat olunup bunun üzerine halk tarafından ortaya çıkan karışıklıkta cam, kâğıt ve çay üzerine bazı vergiler konulunca halkın şikâyeti ve karşı koyması daha öncekinden fazla karışıklık çıkmasına sebep oldu.

Bu usûlün tatbikinde Boston şehrindeki gümrük memurları halk üzerine yürüyüp kötü uygulamalara başladılar. Bu haberi verginin alınması için Avrupa'dan asker geleceği haberi yayılınca 86 şehrin vekillerinden müteşekkil olmak üzere Bostan şehrinde Konvansiyon adiyle bir topluluk kurulmuşsa da bu topluluk adı geçen şehirlerin adına idi. Bağımsızlık işi tasarısı burada ortaya çıkmadı. Yalnız yapılan tekâlif aleyhinde iddia ve şikâyetler oldu.

Aslında bunun üzerine İngiltere'den asker gönderilmişse de savaş olmadı. Bir yıl süren karışıklık, şikâyet ve kendi isteklerini bildirmekle geçti. Asıl savaş İngiltere mallarının kullanılması yasaklanınca başladı.

Bu durum İngiltere ticaretine epeyce kısıntı getirince tüccarların sözü dinlenerek Amerika'da konulan vergiler ve tekâlif kaldırıldı. Fakat çay'ın vergisi az bir şey olduğu için yalnız vergisi alınıyordu. Lâkin Amerikalılar bununla bile İngiltere Parlamentosu'nun tahakkümünü tasdik etmiş olacaklarından tâ ki vergilerin hepsinin kaldırılmasından kararlı olduklarını ve buna devam edeceklerini iddia edip yayınladılar.

Bu yüzden işler günden güne kızıştı. Boston şehrine Hind'den bir gemi geldiği vakit, halk, gemi hamûlesi olan çayı denize dökünce 1188 Hicrî yılında Boston şehrinin ticaretini yasak edip her türlü mal ve eşyanın girip çıkmasına engel oldu.

İngiltere, Boston şehri için böyle şiddetli muameleler yaparak başkalarına örnek olunmasını istiyordu. Bundan başka hudut, mezheb, milliyetçe birbirlerinden ayrı olan birtakım memleketlerin birleşip toplanarak kendisine karşı bir birleşmiş kuvvet doğacağını hiç ummuvordu. Lâkin yeni gelişen, imar gören yerlerin hepsi, hissetmeleriyle Boston şehrinin uğradığı felâketten etkilendiler. Hepsi Boston şehrine yardıma başladılar ve Boston şehri için uygulanan yasak kaldırılmadıkça her türlü ticaretten çekileceklerini yemin ederek İngiltere'ye bildirdiler. Aralarında ittifak ve anlaşma yaptılar.

Aynı yılda Filâdelfiva adlı şehirde bütün memleketlerin yaptığı umumî meclis, bu kararı güzel görüp onaylayarak Amerika İngilizleri'nin haklarını ve şikâyetlerini içine alan, âdil ve haklı görülmek için en kolay ve çabuk yol İngiltere'den bu günden sonra eşya almayıp Amerika'dan bile eşya gönderilmesinin engellenmesini bildiren bir beyannâme yapılıp milletin vekilleri oy birliğiyle karar verip bu karar üzerine taahhütlerine girip anlaştılar. Fakat bununla beraber İngiltere Kralı'na bir arzuhal gönderip kırala sadık olduklarından, anavatanlarına itaat ettiklerinden söz edilerek sulh ve hürriyetten başka bir şey istemediklerini yayınladılar. İngiltere vekilleri ise, usûllerinde ısrar edip Amerikalılar'ı itaat ettirmek üzere daha fazla asker gönderip, yabancılarla olan ticaretlerine engel olmağa karar vermiştir.

İngiltere'de pek çok kişi, özellikle memleket ileri gelenleri olan Lordlar, Amerika halkını bir iki alay askerle disiplin altına almak iddiasında ve fikrinde idiler. Eğer iş böyle tutulmayıp da işin başında büyük sayıda asker gönderilerek, bir yandan kuvvetle zor kullanarak bir yandan da bazı elverişli izinlerle kanunî yolda ve iyi davranarak böyle bir usûlle hareket etselerdi bu isyan ateşi bu kadar alevlenmiyecekti. Belki kıvılcım iken söndürebilirdi.

Her ne ise, Amerikalılar, Kiral'a gönderdikleri arzuhalin red edileceğini anlamalarivle memleket askeri toplamağa, savaş mühimmatı getirilmesine girişip Milâdî 1775 yılı 14 Nisanı'nda Lekasto adındaki şehir-

de bir bölük Amerika askeriyle karşılaşınca üzerlerine ateş etmeleriyle etrafta bulunan Amerika askeri yardıma koştu. Epeyce şiddetli bir muharebe oldu. 22 kadar at ölmüş ve muharebe sonucu Amerikalılar tarafından kazanılmıştır.

Bu olay savaşa başlangıç olup bundan sonra tutuşturulan ateşin alevi her tarafa yayılmıştır. Hürriyet sevdası halkın başını sardığından her memleket gücü yettiği kadar asker ve başka şeyle umumi hizmeti görmeye başlayıp bundan başka nakit para çıkarılarak ve subaylarla erlere maaş tâyin olunarak idarece bir bağımsızlık başlamıştı.

1190 yılında Virginya ahalisinin ileri gelen zenginlerinden **Jorj Vaşington** adlı kimse 1170 hicri yılında İngiltere ile Fransa arasında yapılan savaşlarda bulunmuş, orada cesaret ve dirayet gösterdiğinden bütün Amerikan askerine başkumandan nasbolunarak onun aldığı tedbirler ve kahramanca hareketleriyle birçok savaşlar kazanılmış ise de henüz İngiltere'den bütün bütün ayrılmak şeklinde bir karar verilmemişti. Lâkin yapılan savaşların gelişen tabii sonucu İngilizler aleyhinde Amerikalılar'ın heyecanlı düşmanlık ve kinleri isyanların artmasına sebep olup sonunda 1190 yılı Haziranı'nda Amerika Birleşik Devleti adiyle memleketlerinin bağımsızlığını ilân etmişlerdir.

Bunun üzerine artık anlaşma ihtimali kalktığından iki taraf da pek büyük hazırlıklara girişerek birbirlerine karşı koymağa kalkışıp gerçekte İngilizler bu yıl Amerikalılar'a galip gelmişlerse de Amerikalılar tam uğraşıp savunmada başarılı olduklarından başka dışarda bile kendi kuvvetlerini arttıracak yardımlara başvurdular. Yabancı devletlerden yardım istedikleri sırada Fransa Devleti'nin İngiltere hakkındaki çekememezliğini bildiklerinden Fransa'ya bir özel memur gönderip ileride açıkça yardıma çağırıp ilk önce gizli silâh, mühimmat ve başka şeylerle yardım olunmasını isteyip beklemişlerdir. Giden memur bazı şirketleri ve cesaretli adamları kendilerine çekerek birçok silâh ve mühimmat göndermeyi, bir takım adamlar yollamayı başarmıştı. Çünkü Fransızlar ötedenberi İngilizler'e düşman olduklarından başka Amerikalılar'ın hürriyet düşüncelerinden de hoşlanıyorlardı. Bu yüzden yardıma koşmağa hazır iseler de Fransa Kıralı'nın, böyle bir cumhuriyeti yolsuz gördüğü gibi mali sıkıntısı da çok olduğundan ilk önce Fransa Devleti bir tereddüt geçirmişti. Lâkin Fransız asilzadelerinden Lafayet ile Amerika'ya bir miktar gönüllü asker gitmişti.

1191 yılı içinde yapılan savaşlarda İngilizler bozguna uğrayıp Amerikalılar galip ve muzaffer olunca bu keyfiyet Fransa Devleti için Amerikalılar'a açıktan açığa taraftarlık göstermeğe cür'et ederek 1192 yılında Fransa Devleti Amerika Birleşik Devletleri'nin istiklâlini tasdik ederek Fransa Devleti ile Birleşik Amerika arasında para ve ticaret bakımından

bir anlaşma yapılıp ileride bir gün Fransa ve İngiltere arasında savaş çıkarsa birbirlerini koruyacak ve savunacak yardım şartlarına bağlı olarak Birleşik Cumhuriyetler ile Fransa arasında karşılıklı bir antlaşma bile imza edildi.

Fransa'nın çektiği mali sıkıntı içinde savaşı aramak değil mümkün olduğu kadar uzaklaştırmak gerekirken yakınındaki bir devletin düşeceği hali görmek arzusu Fransa'yı gururlandırmıştı. Bayağı Amerikalılar'dan fazla Fransızlar'ın, bu anlaşmadan sevinmeleri ve Amerika'da gelişen bir ihtilâli bu yüzden koruyarak Fransızlar'ın, böyle hürriyet sarhoşluğu ile kılıç sıyıran Amerikalılar'la karışarak doğrudan doğruya düşünce birliği yapmalarından türlü kötü sonuçlar beklenirken buna Fransa Kıralı gibi bağımsız, kayıtsız ve şartsız mutlak bir Kıral'ın izin vermesi şaşılacak iştir.

Amerikalılar tarafından gösterilen şiddet ve savunma, İngilizler'in bulunduğu yer icabı çektiği güçlüklerle savaşa güzel bir sonuç verilmemesi üzerine Fransızlar'ın Amerikalılar'la ittifak ve anlaşma yapmış olmaları durumu, İngiltere vekillerinde şaşkınlık uyandırdı. Askerî tedbirleri kuvvetlendirip arttırmakla beraber Amerikalılar'ın istedikleri imtiyaz ve izinleri verilmesine muvafakat ettiklerini açıklayarak 1192 yılında yeniden gönderilen generallerine bu izinlerle Amerikalılar'ı tekrar tabiiyet içine almanın imkânı olmadığından iki taraf yine savaşta ısrar ettiler.

Bu yıl içinde yapılan savaşlarda denizden Fransa donanması, karadan Fransız gönüllü askeri Amerikalılar'la birleşerek İngilizler'in üstün cesaret göstermelerine ve çalışmalarına rağmen Fransızlar'ın yardımı ile Amerikalılar da savunma gücü artmış, savaş sonucu faydaları yine Amerikalılar'ın elinde kalmıştı.

Bir süreden beri Fransızlar, İspanya Devleti'ni de Amerika'ya yardım işine ittifak içine almağa çalışıyordu. İspanyollar'ın da yeni dünyada birçok yeni kurdukları şehirler olup bir taraftan ortaya çıkan istiklâl sevdasının başka yerlere de sıçrayacağı açıkça görüldüğünden İspanyollar'ın Birleşik Devletler halkına yardım etmeleri şöyle dursun, belki İngilizler'le birlik olup bu ihtilâl ateşini söndürmeye çalışmaları asıl menfaatleri gereği idi.

Bu görüş ve düşünceyle İspanya, Fransızlar'ın yaptığı tahriklere bir zaman karşı koymuşsa da nihayet İngiltere'nin Amerika'daki sağlam durumu ve kuvvetlerinin erimesi İspanya'nın menfaatlerine uygun olacağına dair Fransızlar'ın ileri sürdüğü düşüncelere aldanarak ilk önce yine İngiltere ile Amerikalılar arasında aracılık yapmayı arz edip İngiliz vekilleri, bundan manen Amerika Birleşik Devletleri'ni tanımak çıkacağından red etti. İspanyollar İngilizler'den bu muameleyi görünce 1193 yılın-

da Fransızlar'la ittifak edip içine girip böylece o yılki savaşlarda İspanyollar da birlikte bulunmuşlardır.

Fransızlar, İspanyollar ve Amerikalılar, bir taraftan, İngilizler başka taraftan, bu yıl ve ertesi yıl savaşlar yapılmıştı. Savaş yalnız Amerika'nın kara ve denizinde kalmayıp başka yerlerde, özellikle Hindistan'da birbirlerinin memleketlerine taarruz ediyorlardı. Gerçekten İngilizler Amerika'da savaşın faydalarını kaybetmek durumuna düşmüşlerdi.

Bu durumda İngilizler Rusya'yı kendilerine çekmek için epeyce çalışmışlardı. Rus İmparatoriçesi bazı aç gözlü düşüncelerini ve kibirini okşayarak yatkın bir hâle getirmeğe erişmişken Ruslar, birden bire düşüncelerini değiştirerek **Silâhlı Tarafsızlık** adiyle bir ittifak usûlü çıkarıp savaşmayan devletlerin çoğu bu ittifak içine girdiği gibi Hollandalılar da bu ittifaka girdi.

Bu işin esası İngilizler'e karşı idi. Hollanda'nın bunu kabul etmesi üzerine İngilizler bunlara da savaş ilân ederek böylece düşmanı çoğalmış, bu yüzden güçlüklere uğramışlarsa da Fransız, İspanyol, Hollandalılar'ın, Amerika ve Hindistan taraflarındaki arazi ve adalarından bir çoğunu ele geçirdi.

1195 ve 1196 savaşları da böyle geçip sonunda İngilizler'in Amerika'da verdikleri zaiyata karşılık yapılan görüşmelerde değişiklik yapılabilecek birçok yerler ellerinde kalmıştı. Sefer masraflarından ötürü İngiltere'nin borcu artmıştı. Bu bakımdan sulha yatkın olduğu gibi Fransızlar bile İngilizler'in Amerika'da imâr ettikleri yerleri kendisinden ayırmak işine muvaffak olduğundan ve İspanyollar'ın ise bu savaşa girmekteki asıl amaçları olan Şike Cebel-üt Tarık kalesiyle Jamayka Adasının İngilizler'den koparılması idi. Ona gücünün yetmiyeceğini anlayarak zorla ellerine geçmiş olan Minorka ve bazı Amerika topraklarının elinde kalacağına emniyet duyduklarından ve Hollandalılar da Fransa'nın uğraşmasiyle bazı yerlerin eline geçmesiyle Fransızlar'ın sözünden çıkmayacaktı.

Her tarafta sulh ve Nemçe İmparatoru aracılık arzettiklerinden 1196 yılı sonlarında her taraftan can atarak Paris'te görüşmelere başlandı.

İlk önce İngilizler ve Amerikalılar birbirlerine yaklaşıp aynı yılın aralık ayında Birleşik Devletleri'nin toprakları üzerindeki hükûmetini ve bağımsızlığını tasdik edip bir anlaşma yapıp taahhütlerine giriştiler. Bu da imza olunup tasdik işi Fransa ile İngiltere arasındaki açıklığın durup düzeltilmesine ve geçerli tutulmasına karar verildi. Bu iki devlet arasında da 1197 yılında Amerika'da Senpiyer, Mikelon, Sen Luiz'i geri verip Tabago adasını Fransızlar'a bırakıp Grenar, Dominik Suvanson, Sen Kristof ve Lâf ile Nisera adaları İngilizler'in eline geçerek, Hindistan'da Fransa'nın savaş öncesi elinde bulunan yerleri kendisine verilecek ve

1126 yılında yapılan anlaşmaya göre Fransızlar'la faydalı bazı değişiklikler aypılmak şartiyle Versay şehrinde bir anlaşma yapıldı ve imzalandı.

Bununla beraber İspanyollar ile de anlaşma yapılıp Amerika'da Bahama adalarının İngilizler'e bırakılıp buna karşılık Minorka adası ile Amerika'da Florin adalarının İspanya elinde kalması şart koşuldu.

Hollandalılar bazı küçük değişiklikle anlaşma yaptılar. Amerika'nın sebeb olduğu bu savaşlar bu suretle sona ermiş, geniş verimli ve bereketli topraklar ile günden güne ilerlemekte olan yeni bir devletin ortaya çıkmasiyle son bulmuştur.

Amerika'da Başkumandan olan Vaşington, gösterdiği cesaret ve dirayetle savaş sırasında memleketine hizmet ettiği gibi savaş sonrası mevcud askerlerin bir çoğunun maaşları piyasaya sürülmüştü. Millet Meclisi tarafından bunlara izin verilmekte acele davranıldığından askerler çalışmalarının meyvesini kaybedecekleri korkusu ile harekete geçmeye ayaklanmaya az bir şey kalmışken Vaşington, araya girip memleket meclisini hükümetine ve askerinin hizmetine boyun eğdirmeye muvaffak olarak henüz meydana çıkmış olan vatanını bir iç savaş belâsından kurtarmak hizmetinde bulundu.

Kendi eline emânet edilen Başkumandanlığı meclise bırakıp eskiden olduğu gibi Virjinya'da bulunan arazisine çekilmiş ve fakat adı her zaman memleketlerinde anılmaktadır.

Bu savaşta İngiltere Devleti bir hayli tabaa çıkarıp 100 milyon lira masrafa bile girmiştir. Fransa Devleti bundan bir fayda görmedikten başka Amerika sularında donanması mağlûp olmuş, borçları bir mertebe daha artmıştı. Üstelik Amerika seferi ilişkileriyle Fransa'da Fikir Hürriyeti biraz daha artarak İngiltere'deki meşruti hükûmet arzusunda bulunan Fransızlar'ın çoğu cumhuriyet fikirlerine kaymağa başlamışlardı.

Rus İmparatoriçesi Katerina ise Avrupa devletlerinin bu meşguliyetlerini fırsat bilerek Kırım'ı ele geçirmiş ve Karadeniz'de donanma kurmağa başlamıştı. Böylece ağırlık biraz daha kuzeye kaymıştı.

İRAN HABERLERİ

Daha önce Deli Petro bazı yaptığı hiylelerle Derbend ve Bakû kaleleriyle Geylan topraklarını Acemler'in elinden almıştı. Ama sonra Nadir Şah ortaya çıkınca Ruslar'ın ele geçirdiği yerleri geri alıp kurtardıktan başka İngiliz kaptanlarından birini Müslüman edip adını Cemal Bey koyarak onun eliyle kurduğu donanmanın Hazer Denizi'nde nüfûzunu ve istiklâlini Ruslar'a kabul ettirmişti.

Bunun üzerine Ruslar, İran askeri arasına bölücülük ve karışıklık sokup İran ve Nadir Şah'dan intikâm almak sevdâsına düştüklerini Nadir

Şah hissedince Rusya üzerine yürümeye kalkışmışken başlangıçta anlatıldığı gibi öldürüldü.

Ondan sonra İran'da çıkan karışıklıklar ardı ardına devam etti. Bu yüzden Hazer Denizi işine bakılmadığından kurulan donanma da yok edilerek Hazer Denizi'ndeki nüfûz ve istiklâl yine Ruslar'ın elinde kaldı. Rusya İmparatoriçesi Katerina, Hazer Denizi'nde birçok gemi, birkaç küçük ve büyük gemilerden birikmiş bir donanma kurarak oraların ticaretini bayağı Ruslar'a hasrettikten başka Lehistan ve Kırım taraflarında meramına ermek için çıkardığı karışıklıkları örnek tutarak İran'da da daima zaifi tutup kuvvetliyi zarara uğratmaya uğraşmak, böylece karışıklık aşılamak, kargaşalığı artırmaktan geri kalmazdı.

Özellikle Hazer Denizi'nin İran elindeki Batı kıyısında bazı toprakları ele geçirmek sevdasına düşmüştü. Buna başlangıç olmak üzere o bölgede Rusya tüccarı için bir han yapılması gibi bazı ilgi çekici çalışmalara girmesini amiral'a sık sık tenbih etmişti.

1193 yılı olaylarında anlattığımız gibi o bölgede bayrak kaldırıp İstiklâl kurup baskı yapan Ağa Mehmed Han'ın aleyhine üvey kardeşlerinden Murtaza Kulu Han'a Ruslar tarafından sahip çıkılmış ise Mehmed Han, gerek Murtaza Kulu Han'a ve gerek Şiraz'da Zend Hanları'na galebe ederek, Geylan, Mazendiran, Şirvan eyaletlerini ve başka birçok yerleri ele geçirmişti. Ruslar Esterâbad kıyısında bir ticarethane binası yapmak üzere kendisinden izin alarak o yerde metin ve tahkim edilmiş bir kale inşâ ederek içine 18 top yerleştirmişti.

Ağa Mehmed Han bu duruma kızmıştı. 1197 yılı ortalarında donanma amirali ve maiyetinde bulunan Rus subaylarını ziyafet bahanesiyle dâvet edip hepsini hapsettikten sonra adı geçen kaleyi yıkıp Ruslar'ı epeyce kızdırmıştı. Lâkin Ruslar bu sırada Kırım istilâsiyle uğraştıklarından açıktan açığa Ağa Mehmed Han'a bir şey demeyip Potemkin tarafından özel adam gönderilerek yakınlık ve sevgi gösterisiyle aldatılmaya çalışıldı.

Gerçekte iç yüzünde tekrar Geylân'ı ele geçirmek için Murtaza Han'ı hırslandırıp teşvik etmekten geri kalmamışlar, fakat bütün uğraşmaları fayda vermemişti.

1193 yılı olaylarında anlatıldığı gibi Ağa Mehmed Han, bütün hasımlarının hakkından gelerek adım adım İran topraklarını ele geçirdikten başka Rus topraklarına bile girmek ve taarruz etmek sevdâsına düşmüştür. Lâkin bütün dilediklerini yapabilmesi Osmanlı Devleti'nden ittifak yapmağa tenezzül ve iltifat göremediğinden bu merâmını icraya muvaffak olamamıştır.

EREĞLİ HAN'IN RUS HİMAYESİNE GİRMESİ

Ruslar'ın himayesine girmenin ne derece zararlı ve bilip, görüp, değerlendirip, anlaması gerekirken daha önce Osmanlı Devleti himayesine girmiş olan Gürcistan hanlarından Kartalya ve Kakat hâkimi olan Tiflis (Herakliyüs) Han'ı Tahmur'un oğlu Ereğli Han 1190 yılı olaylarında Osmanlı Devleti himayesine girme ve tabaa olma durumu anlatılmış olan Ereğli Han'dır.

Potemkin'in hediyelerine dayanamayarak 1197 Ramazanı ortasında Rusya himayesine girmiş ve Katerina bir senet vermiş olup Sind içinde bundan başka bir devlet tebaası olmaktan vazgeçerek Ruslar'a yardım etmek ve buna karşılık Ruslar da onun topraklarını muhafaza edip korumaya kefil olacak ve bundan sonra verasetle torunlarından Han olacak şahıs ilk önce Ruslar'a durumu bildirecek, Ruslar da kendisine izin verip bandıra, kılıç ve kaftan giydirdikten sonra Ruslar tarafından kendisine verilecek telkin ile Ruslar'ın himayesi altında ve hükmünde olduğunu açıkça söyleyip yemin edecekti. Gerek hudutta bulunan Rus kumandanının ve gerek Rus elçisinin haberi olmadıkça bu Han, civarında olan hâkimlerle haberleşmek ve Ruslar'ın Osmanlı Devleti ve başkalariyle yapacağı anlaşmaların Ereğli Han'ın memleketiyle halkına da geçerli sayılacağı, adı geçen Kartalya ve Kaket memleketlerinin Başpiskoposu Ruslar'ın 8 inci derecede olan metropolitiyle aynı rütbede sayılacağı ve bu anlaşmanın dünya durdukça geçerli olacağı şartları konulmuştur.

Gerçekte Ereğli Han, Ruslar'ın yalnız himayesine girip topraklarını onlara vermiş değilse de ölümünden sonra Ruslar bu himayeyi ipucu sayarak bundan 17 yıl sonra Ereğli Han'ın elinde bulundurduğu toprakları ele geçirip Rusya'ya kattı.

Ruslar, bunun gibi, Mengiril yani Açıkbaş mülkü Han'ı olan Salman Han'ı da himayeleri altına almak istediklerinde bu Han, zâtında korkusuz, mert bir adam olduğundan, çabuklukla Ruslar'a baş eğip rağbet ve iltifatlarına aldanmadı. Ruslar da hediyeler verip taltif ederek, kendilerine çekip gözlerini kamaştırıp topraklarını elinden almak için uğraşmaktan geri durmadılar.

Önce Ruslar'ın, Ereğli Han ile Salman Han'ı kendilerine çekmeğe çalıştıkları haberiyle beraber Revan tarafına göndermiş olduğu Rus mühendisleri o bölgeyi gezip Revan kalesini keşfettikleri ve Revan Han'ı Hüseyin Han tarafından Ruslar'ın memnuniyetle kabul edildikleri serhad valilerinden İstanbul'a yazılmıştı. Ruslar, anlaşmayı bozduğu taktirde Ereğli Han ve Osmanlı Devleti hudutlarına taarruz etmez, eğer Osmanlı Devleti ile yaptığı sulh devam ederse Geylân ve Mazendiran taraflarını ele geçirmek, belki bu sırada İran'ın açığa çıkan karışıklığı yü-

zünden bütün İran'ı eli altına almak gibi bir düşünce de olduğu o tarafların ahvalini kontrola memur olan casuslardan haber almıştı.

Böylece doğu sınırlarında tahkimata başlayıp serhad valilerini görüp gözeterek tetikte bulunmaları sadaret tarafından özel yazılar yazılarak kendilerine bildirilip emir buyrulmuştu. Ayrıca bu halin korkulu görünüşünden İran hanlarına da haber ve bilgi vermeleri Bağdat Valisi Süleyman Paşa'ya yazılmış ve Müslüman olan bazı Dağıstan hanlarına bile mektuplar yazılıp eğer Rusya İran topraklarına tarruz edecek olursa askerlerini toplayıp mertçe karşı koymaları ve durumunu hemen çabuklukla İstanbul'a bildirmeleri, din birliği dolayısiyle kendilerine yardım edileceği ve bunda kusur edilmeyeceği açıklanıp Ereğli'li Halil Paşa'nın vezarette kalmasiyle Faş bölgesi muhafazasına tâyini yapılmıştır.

Çünkü Ereğli Han'ın daha önce Osmanlı Devleti himayesine girmesi, Çıldır valisi Süleyman Paşa aracılığı ile olmuştu. Bugün Rus himayesine girdiği buraca gereği gibi bilinemediğinden işin önemi göz önüne alınarak Süleyman Paşa'ya yazılmış olan mektupla kenarına Sadr-ı âzam tarafından yazılan yazıda:

«Ereğli Han hakkında Ruslar'la anlaştığı etraf ve civarından belirtilmekte ise de Osmanlı Devleti ile kulluk bağları sizin aracılığınızla olmuştu. Bu zamana kadar rızasiyle davrandığını çekemeyen garaz sahiplerinin kötülemesinden olacak, diye düşünmek gerektir. Zira Ereğli Han'ın Moskof'a tâbi olup Osmanlı Devleti veya İran sınırlarına tecavüz ve taarruz edeceğine delâlet edeceği açığa çıksa Ereğli Han'ın İran tarafında mahkûm oluşu gibi Revan Han'ı ve Suş tarafı karşı koyamadıkları halde başka Hanlar ve İran halkı sonunda savaşacaklarını anlayıp özellikle duyulduğuna göre İmam Kulu Han ve başka kudreti olan İran reisleri ilk önce Ereğli Han ile savunma kaydına düşmeleri gerekirdi. Kısaca bu işe gereği gibi bakıp Ereğli Han'ın her halini bir zaman yakından bilmek gerekir. Bu sırada Ereğli Han'ın şöhret bulan Moskof'a tabiiyeti onunla beraber İran topraklarına taarruzu olmayacak iştir ve umulanın dışındadır. Ancak Azerbeycan hanlarının duymaması ve duydukları halde yurtlarını korumak kaydına düşmeleri de olmayacak iştir. Buna dair İran hanları aralarında olan kavilleşme ve yaptıkları nedir? Yer yer görüp gözeterek elde edilecek doğru bilgileri ulaştırmaya başlayıp Ereğli Han'ın hakkında başka yönlerden gelen kaviller bizim için muteber sayılmaz. Ne kadar mümkün ise bu Han'ın Osmanlı Devleti'ne yaptığı kulluğun kuvvetlendirilmesi için çalışıp uğraşmak gerekir. Kalelerin tamiri ve mühimmatları, levâzım gereği, yazdığımız gibi araştırılıp yazılıp bildirmeye çabukluk gösterileceğini umarız,» diye yazılmıştı.

Anlatıldığı gibi Ereğli Han'ın Osmanlı Devleti tarafına çekilip yaklaştırılmasiyle Osmanlı Devleti ile, geçmişteki bağların sağlanıp vesika-

landırılmasına girişildi ise de arası çok geçmeden Rusya himayesine girdiği bilindiği gibi senet verdiği Eflâk voyvodası Mihal Bey tarafından Osmanlı Devleti'ne yazılıp bildirilmişti.

SEFER HAZIRLIKLARI İÇİN MEŞVERET MECLİSİ KURULMASI

Şeyhülislâm konağında Sadr-ı âzam, Kapdan Paşa, Sadaret ileri gelenleri, İstanbul pâyesinde bulunan ilim adamları ve devlet ricaliyle bütün Ocak ağaları hazır oldukları halde Ruslar'la Nemçe'nin kötü niyetleriyle gayelerine dair bazı sorulardan ibaret kaleme alınmış olan kâğıt açıklandı.

Sorulan suallerden biri: Kış içinde düşmanın hududa taarruzları etraftan gelen haberlere göre ihtimâl dahilinde olduğundan toplanan askerler hududa sevk olunsun mu? Yoksa kış hazırlıklarına devam mı edilsin?

Bu sualin cevabında: Eski İstanbul kadısı Arabzade Sadık Efendi söz alıp: «Kış için hazırlık ancak bu kadar olabilir. Ancak askerin disiplin içinde dayanmaları da vaciptir. Zira tâyin olunan askerlerin bazısı burada edebsizliğe başladı. Bunların cezasının verilmesi kesin olarak lâzımdır. Subaylarının asker üzerinde disiplin kurması önemlidir,» deyince Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa söze başladı.

«Asker toplamak, zahire ve mühimmat tedariki, serhadleri kuvvetlendirmek, bizim vazifemiz olduğuna göre gücümüz yettiği ve dayanabildiğimiz derecede çalışıp uğraştık; bundan sonra da üstün bir gayret göstermekte kusur olunmaz. Lâkin ocaklarının cezalandırılması yetkimizin dışında olup kanun gereği bu iş ocak ağalarına düşer. Tam yetki verilmesi bizden, cezanın yerine getirilmesinde kendilerini göstermek onlardan, olmak gerekir. Bu maddeye dair Yeniçeri ağasına tenbih ve te'kidden geri kaldığımız yoktur,» diye Yeniçeri ağasına dönüp bakarak: «Şimdiye kadar bu yolda sana yetki vermekte kusur olundu mu?» deyince Yeniçeri ağası: «Hayır yoktur. Benim tarafımdan bile kusur olunmaz. Allah'ın yardımiyle bu husûs da disiplin altına alınır,» diye sözü kesti.

Geçen sual yine ortaya atılıp; «Bu tertibat kâfi midir?» diye sorulunca eski Reis-ül Küttap Süleyman Fevzi Efendi söze başladı:

«Osmanlı Devleti'nin askeri tertipleri yazlık ve kışlık olup yazlık tertiplere vakit yetmediğinden kış tertipleriyle yetinmek yeter,» deyince Sadr-ı âzam ocak ağalarına bakıp: «Daha önce yapılan askeri tertiplerden Buğdan ve Tombasar muhafızları maiyetlerine tertip olunan yeniçeri neferleri yerlerine vardı mı? Osmanlı Devleti serhadlerinde bulunan askerin miktarı nereye varmıştır? Sipahi ve Silâhdar ocaklarından isteni-

len 3000 nefer serdengeçti yazılması işi sona erdi mi?» diye bilgi isteyince:

«Bir aya varmadan yeniçerilerin emredilen yerlere varacakları umulur Bender'de 10.000 Hotin'de 5.000 veya 6.000 kadar asker vardır,» diye Yeniçeri ağası takrir edip: «Sipahi ve Silâhdar'dan şimdilik 1000 nefer yazılıp bugün emre hazır durumdadır. Geri kalanı da birkaç gün içinde anlattı.

Sonra Belgrad'taki askerlerin durum ve sayısını Sadr-ı âzam sorunca: «Belgrad muhafızı İzzet Mehmed Paşa'dan gelen yazılarda Rumeli eyâleti ve yerli yamakları 30.000 e yakın bildirildi,» denildi.

Lâkin Sadr-ı âzam bunu mübâlâgalı görüp, Belgrad'ın topyekûn askerinin 5.000 e vardığının kendisi tarafından doğru olarak bilindiğini söyledikten sonra: «Özi kalesinin de eski mevcudu ile sonradan gönderilenleri 9.000 e yakındır. Faş, Sohum ve Batum kalelerine ve o bölgeye bazı yerlerden toplanan neferlerden başka Soğucak kalesine bile önce ve sonra 1200 nefer tertip edilip gönderilmişti. Ancak Soğucak kalesi Abaza ve Çerkezler'in vazgeçilmez seddi ve belki o bölgenin kilidi olup neye mal olursa olsun kuvvetlendirilip tahkim edilmesi gerektiğinden Osmanlı donanması neferâtından da bir miktar asker çıkarıp göndermek öncelikle bütün mecliste bulunanlardan öne sürülüp teşvik edilerek donanmanın içeri girmesine kadar bırakılıp durdurulmuştu.

«Bugün donanma içeri girdi. Askerinin de işi kalmadı. Bir miktar asker çıkarıp göndermenin vakti geldi mi?» diye sorunca Kapdan Paşa söze koyulup: «Bu sırada donanmadan asker ayırmanın doğru olmayacağını,» söyledi.

Bundan sonra asker maddesi ele alındı. Bunların disiplin altına alınmaları önemli iştir, denilince yine Sadr-ı âzam önceki sözleri tekrar ile: «Asker ve mühimmat tedariki bizim görevimizdir ama askerin disiplini eğitimi ve düzeni subaylarının vazifesidir. Biz vazfemizi yaptık. Bundan sonra eğitim ve disiplinleri husûsunda subayları her ne kadar tedbir alırlarsa bizden tam yetki verilir,» deyince ocak ağaları: «İnşallah bu iş düzelir,» diye sözü kestiler.

Sonra Ruslar'ın beyannâmesine karşılık olarak beyanname yayınlamak hususu gündeme alındı. Kapdan Paşa neşrolunması tarafını tutarak, şimdiye kadar gecikmesi uygun değildi, dedi.

Ona cevap olarak: «Gayemiz düşmana ipucu vermeyerek bahara kadar vakit kazanarak sefer hazırlıklarını tamamlamaktır, diye teklif edildi. Beyannâme yayınlamak düşmanı savaşa dâvet etmek olacaktı. Düşmanın askerî mühimmâtı hazır emir beklemek durumunda olunca bize

oman zaman vermeden beklenmedik yerde hududumuza taarruz ederler, diye düşünülerek geçen meclisde oy birliğiyle geri bırakılması uygun görülmüş ve tasvip edilmişti,» denilince Kapdan Paşa, «Gerçekten öyle uygun görülmüştü. Lâkin bu yüzden Osmanlı Devleti Kırım işgalini hazmetti demek Rusya için mümkün olur,» dedi.

Bunun üzerine İstanbul kadısı Müftü zade Ahmed Efendi tekrar herkese hitap ederek beyannâmenin yayınlanması veya yayınlanmaması durumundan birinin tercihinde herkesten oy istenilince Tersane-i âmire emini Selim Efendi: «Beyannâme yayınlanması hasmı savaşa dâvet kabilinden değil midir?» diye geçmişteki sözü tekrarladı.

Şeyhülislâm Efendi ona karşı koyup: «Moskoflu Kırım'ı açıktan açığa zaptetti; susalım mı?» deyince Sadr-ı âzam cevaba girişti: «Gece gündüz meşgalemiz, sefer hazırlıklarımızı tamamlayıp düşmanın Kırım meselesinde anlaşmayı bozan gururlu hareketlerinin intikamını alıp Osmanlı Devleti'nin şânını yerine getirmektir. Burası bütün Müslümanların farz olan borcudur,» diyerek tekrar ilk davranışın tercihinde herkesten oy isteyince: «Şimdiden yayınlanması uygundur» diye oy birliğiyle karar verilip alınan bu karar üzerine meclis sona erdi.

Vasıf'ın çıkardığı tarih nüshasında durum böylece yazılıdır. Halil Hamid Paşa adına yazmış olduğu nüshası bile böyledir. Ancak Osmanlı donanmasından asker çıkarılması hiçbir suretle uygun değildir, diye sözünden dönüp renk değiştirmesi mevaciblerine altı yedi yüz kese akça sarfolunan kalyoncuların gemilerde gözükmediklerine kâfi delil ve bundan ötürü sarf olunan paranın çoğu kötü iş gören insafsızların eline geçtiği yüze çıkmıştır, diye açıklıkla yazılıdır.

Bir kalyoncu neferinin nefer olması bile epeyce zaman gerektirdiğinden böyle zamanda deniz erini kale bekçisi yapmak denizi ve karayı ayırdedememek olduğundan Kapdan Paşa'nın bu sırada donanmadan asker ayırıp çıkarması uygun değildir demesi kalyoncular tahsisatının hora geçirilmiş olmasına delâlet ediyor demek değildir. Belki askerlik bilgisinin doğruluğunu gösterir ve o zamanın duyduğumuz doğru haberlerine göre bu Kapdan-ı Derya Hasan Paşa, doğrusu gazi, övmeye ve onurla övünmeye değer, yüksek yaradılışlı bir zât olup din ve devlete unutulmayacak hizmetleri pek çoktur. O zamanda Osmanlı Devleti'ne onun kadar büyük hizmetler etmiş kimse yoktur. Hele yapılacak bu seferden önce Akdeniz kıyıları, özellikle Berrüş Şam ve Mora taraflarına düzen ve âsâyişi yeniden kurması, onun kahramanca saldırılarının, sadakatle uğraşmasının semeresi olduğu yukarılarda anlatılıp bildirildi.

Böyle bir zât kötü düşünce ile aleyhine söz söylemek insafsızlıktır. Gerçekten Vasıf, o zamana yetişmiş ve bizler yetişmemişizdir. Lâkin o zamanı yaşayanların sözleri ekseriya garazdan, yaltaklanmadan uzak ol-

mayıp Vasıf merhûmun, böyle birbirini tutmayan iki nüsha yazısı, iki yüzlü olduğuna iki tanıktır.

Bizlerse bu hususta garazsız ve tarafsız olarak doğru olayların ağırlığına uyduğumuz için bizim düşüncemiz doğruya yakındır. Kaldı ki, 1200 yılında Mora valisi Yusuf Paşa 3 üncü olmak üzere kaymakam olup Vasıf Efendi o zamanın olaylarını ayrıntılariyle anlatırken Kapdan Paşa'nın övünmesine dair geniş ve ayrıntılariyle bir makale yazmıştır.

Bu makale ilerdeki cildde aynen yazılı olarak gösterilecektir. O makalede Vasıf Efendi, Hasan Paşa'nın kerâmetinden söz eder. Bu yolda bile kalyoncu tahsisatını insafsızca harcayıp erittiğini ona isnad etmekten geri kalmamıştır. Bu iki kaziyye zaten red ve cerh edildikten başka birbirini tutmayan sözlerdir. Bazı şairlerin sözlerinde bu gibi ters düşen tarafları ile kendilerine karşı gelinse (**Efsah-üş- Şiir ekzebuha**) sözüyle başlayıp cevaba giriştikleri olur ama tarih yazarlarına göre bu gibi işin rengini değiştirmek hiçbir suretle yakışık olmaz. Belki de böyle tarih yazarlarının erimiş söz külçeleri tarih şuuruyla şiirde yapılan kazadan sıyrılıp artık sözlerine inanılmaz ve emniyet olunmaz.

İşte vak'anüvislerin çoğu tarih fenninin mevzuunu değiştirerek tarih sahifelerini şiir mecmuası ve hayallere çevirmiş olduklarından doğru bilgi edinmekte çok zahmet çekilir. İcab ediyordu da bazı olayları gizli tutup sakladıklarını ve buna mecbur olduklarını teslim edelim, ama garaz için olmadık şeyi uydurmak ve iftira ederek böyle çürük sözleri açıkça yazmaları ile asla mazûr görülemezler.

Sözün sağı budur: Gazi Hasan Paşa'nın veliliğine ve kerâmetine ait bilgimiz yoktur. Lâkin o vaktin en büyük ve en öğünülecek adamı olduğuna delâlet eder pek çok doğru bilgi vardır. O vakit vükelâ arasında askeri tutmak fikri ve askerce düşünüş terk edilip unutulmuşken Hasan Paşa'nın uzun süre Kaptanlık mesnedinde kalması, Abdülhamid Han Hazretleri'nin kadir bilirliğine delildir.

Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa da devlet işlerini çevirmeye yeterli, uzağı görür, akıllı her işi sağlama bağlar bir zat olup lâkin nasılsa olayların gelmiş ve geçmişine ve bazı vesikalara dayanan rivâyetlere göre Kapdan Paşa ile uyuşmayıp araları şeker renk imiş.

İşte esef edilecek yeri burasıdır. Zira vükelânın böyle anlaşmazlıklarından Osmanlı Devleti'nin gördüğü zarar ve ziyân sayılıp anlatılmakla bitmez.

BEYANNÂME YAYINLANMASI HUSÛSUNUN YİNE GERİYE BIRAKILMASI

Adı geçen umumi mecliste beyannâme yayınlanması gerçekte hazır bulunanlardan küçük ve büyük herkesce uygun görülmüştü. Ancak devletin alacağı tertipler tamam olmamış, ilerleme gereği de başarılamadı-

ğından, beyannâme yayınlamada az veya çok fayda olmadıktan başka, maazallah-u Taâlâ, zarar ve yıkılma bile umuluyordu. Devlet için iyi düşünenler tarafından arz ve aşılanan fikirle şimdilik geri bırakıldı, diye Vasıf Tarihi'nde yazılıdır.

Olayların gelişine ve yabancı tarihlerinin gidişine bakılırsa iyi düşünüyor görünüp de bu gibi uyarmalara girişen, bir süreden beri Osmanlı Devleti için düşünür görünen Fransa elçisi idi. Bu tarafa iyi düşünür görünerek Aynalıkavak Anlaşması'nı imza ettirip de Katerina'ya büyük hizmet etmiş olduğu 1193 yılı olaylarında söylenmiştir. Bu kez de, beyannâme yayınlanmasın ve Rusya'nın gazabını teskin için yumuşak ve nazik davranarak açıkça sefer hazırlıklarına girişilmesin, gibi ihtarlardan geri durmamıştır. Beyannâme yayınlanması Katerina'nın mağrûr davranışını önleyemiyeceği gibi Kırım'ı kaybetmekten ziyade bir fenalık da getirmezdi.

Fakat Katerina'nın Avrupa gözünde pek haksız olduğu yayınlanırsa Katerina her devletin gözünde bütün bütün haksız görünmekten tabiatiyle çekinmesi lâzımdı. Çünkü Kırım'ı işgal edince Karadeniz'in en güzel limanlarını ele geçirerek Karadeniz'de nüfûzunu artıracağı düşüncesi Avrupa'da destan olup Kırım mes'elesine önem verilmesini bile istemediği için beyannâme yayınlanmasına engel olmakla Fransa elçisi bu kez de manevî çalışmada bulunmuştur. Açıkça sefer hazırlığı yapılmasın demekle de aldatıp maddeten hizmet etmiştir. Zira Rusya gerçekte Nemçe ile ittifak etmişse o vakit bir taraftan Prusya Kıralı meşhur Frederik hayatta idi. Nemçeli'ye karşı ve belki ona üstün idi. Osmanlı Devleti ile ittifak yapmaya istekli ve arzulu idi. Bir taraftan bu sırada İran'da bayrak kaldırıp istiklâl dâvasında olan Ağa Mehmed Han Rusya aleyhine Osmanlı Devleti ile ittifak yapmağı canına minnet biliyordu.

Bu böyle olunca Osmanlı Devleti'ne göre Rusya ile uğraşabilmeğe olacak vesileler vardı. Lâkin bu yüzden Osmanlı Devleti büyük hazırlıklara girmeye muhtaçtı. Gizlice görülen azıcık tedarikin ise böyle büyük işte faydası olamayacağı açıkça bellidir. Kaldı ki, düşmana ipucu verilmeyerek sefer hazırlıkları yapılabilir mi? Zehiy geflet, zehiy betaet ki, bu kadar ziyân ve zarar çekilmiş, bunca, savaş mecburiyeti görülmüşken devlet işlerine aklı erer bir zât bulunamamış ve Fransa elçisinin ne tarafa hizmet ettiğini vükelâ bu âna kadar duyup anlayamamıştır. Bundan başka bir süredenberi İslâm memleketlerine yapışan gevşeklik ve rahatlık dâvasından dolayı «sakin olun» diye yapılan ihtarlar bu miz'açta olanlara uygun gelmekle, denilen pek kolayca kabul olunarak vaktiyle savaş hazırlıklarına bakılamamıştır.

Her ne hâl ise kılıçla savunmaya davranılmadığından başka bir red cevabı yayınlanıp da, bari dille karşı koymaya cesaret olunsaydı.

Bazı Avrupa tarihlerinde Osmanlı Devleti tarafından herşeyi açıkça ortaya koyan bu red cevabı yayınlandığı söyleniyor. Özellikle Katerina tarihinde Ruslar'ın adı geçen beyannâmesini yazılıp gösterdikten sonra o sırada Osmanlı Devleti'nden ahid ve şartlara dikkat olunduğunu içine alan ve Ruslar'ın fesat ve hiyanetini bildirir, İstanbul'daki İngiliz elçisinin müsveddesini yaptığı belirti ve delilleriyle bir beyannâmede, dâvalar kılıç kuvvetiyle kesin olarak bildirildiğine göre bu yazıların faydası olmadığı açıktır. Osmanlı Devleti bir süreden beri o kuvvetin görünmesine uğraşmıyor, hususiyle Ruslar üzerine kuvvet yığmadığı aşikârdır, diye yazılıdır.

Halbuki yazıldığı gibi bu âna kadar beyannâme yayınlanamamış, bundan sonra da ona müsait zaman olmamıştır. Hakikaten Ruslar aleyhine bir red cevabı yayınlanmış olduğu yukarıda yazılmıştır. Lâkin red cevabı İngiliz tüccarından birisi tarafından yazılmış bir mektuptu. İhtimâl ki, Avrupa tarih yazarları ondan yanılmış yahut yazılmış da yayınlanmadan kalmış olan beyannâmenin benzerini elçiler resmen değil de öylece aldıkları için tarih yazarları yayınlandı düşüncesine kapıldılar.

Ahid ve şartlara dikkat olunduğunu içine alan ve Ruslar'ın fesat ve hiyanetini bildirir İstanbul'daki İngiliz elçisinin müsveddesini yaptığı belirti ve delilleriyle bir beyannâme kaleme alındı.

Gerçekten çıkan bu beyannâmede, «Dâvalar kılıç kuvvetiyle kesin olarak bitirildiğine göre bu gibi yazıların faydası olmadığı açıktır. Osmanlı Devleti bir süreden beri o kuvvetin görünmesine uğraşmıyor, hususiyle Ruslar üzerine kuvvet yığmadığı aşikârdır,» diye yazılıdır.

Hazine-i evrakda saklanan yazıda da Ruslar'ın beyannâmesine karşılık Osmanlı Devleti tarafından bir kıt'a beyannâme kaleme alınmış olduğu yazılı ise de neşrolunup olunmadığına dair bir açıklık bulunamamıştır. Şöyle ki:

Bu sırada Ruslar'ın gûya Osmanlı Devleti, Kırım topraklarını, Çerkezistan'ı ve Bucağ'ı Rusya'ya terk etti, yollu kötü yayınlar yaptıkları duyulunca bu yalan haber eğer Bucak bölgesinde yayılırsa bir fenalığa yol açar, diye İsmail Seraskeri Abdi Paşa'ya ve Tombasar Voyvodasına ve Özi Muhafızı Ali Paşa'ya bu beyannâmelerin birer benzeri gönderilmekle beraber o tarafta bulunan kumandan ve mirzaları bu olayın anlatılıp bildirilmesi emir ve tenbih buyrulmuştu. Emirleri aldıklarını bildirir Ali Paşa ile Abdi Paşa'nın Zilhicce 1197 tarihinde yazılmış gelen cevap yazıları ve Tombasar voyvodasının Abdi Paşa'ya ve onun bu cevap yazısına ekli sadaret makamına gönderilen yazıları ve bunlara ait Mabeyn-i humayûn'a arz olunmak üzere Sadaret makamından yazılan Telhis-i âliyi takımiyle fakir götürmüştür. Bu evrak da beyannâmelerin kendilerine geldiğini bildirir. Abdi Paşa ile Tombasar voyvodasının yazısında söylenilen kötü yayınların bu âna kadar duyulmadığından şâyed be-

yannâmeler yayınlansa bir başka haber duyulurdu, diye üzerinde durulduğu fakat kumandan ve mirzalara olan bitenin anlatılmasından çekinilmediği yazılıdır.

Gerçekten Tombasar voyvodasının yazısında bu kez Sadr-ı âzam efendimiz tarafından bir mektup eklenip «Ruslar'ın Kırım'ı zaptettiğini içine alan başka devletlere gönderdiği beyannâme süreti ve sonra Osmanlı Devleti tarafından başka devletlere yayınlanan beyannâme benzeri sadaret'e geldi» diye yazılmış ise de Telhis-i âli de yayınlanan sözü olmayıp şöyle ki: «Ruslar'ın etrafındaki devletlere yayınladığı beyannâme benzeri ile buna karşılık Osmanlı Devleti'nden yazılan beyannâme benzeri» diye satırlarda görünüyor. Yazıldığı gibi beyannâmenin bu tarihlere kadar yayınlanamadığı görüşme zabıtlarında yazılı bulunduğuna göre Tombasar voyvodasının yazısında yayınlanan tâbiri, beyannâmeyi o bile neşrolundu sandığına göre olmak gerektir. Her ne hal ise Ruslar'ın beyannâmesine red cevabı olmak üzere bir beyannâme kaleme alınmış ise de yayınlanmasına cesaret olunmayıp bu zamana kadar tereddüt içinde vakit geçirilmiştir.

NEMÇE TÜCCAR GEMİLERİNİN KARADENİZ'E GEÇİP GİTMELERİNE İZİN VERİLMESİ

Bundan önce Nemçe tüccarlarından biri gemisine kereste yükletip Tuna'dan Karadeniz'e ve oradan İstanbul'a gelmek istedi. Geçip gitmesine engel olunmamak için bir emr-i âli çıkarılmasını Nemçe elçisi istemişti. Hıristiyan devletlerin bu gibi istekleri şarta bağlı olduğu halde müsaade etmek Osmanlı Devleti'nin geleneği olduğu için anlaşma şartlarına bakılınca Nemçe Tüccarı Osmanlı memleketlerinde karada ve denizde ticaret etmeleri yazılı ise de Karadeniz'de ticaret yolu ile geçtikleri görülmemişti. Hattâ Pasarofça Sulh Anlaşması'nda Nemçe tüccarları, mallarını Tuna iskelelerine çıkarır ve Osmanlı gemilerine yükleyip İstanbul'a getirmeleri dile alınmış iken hükmü geçersiz olduğundan bu başlangıçla gerçekten Nemçe elçisinin haklı olduğu belirtildi.

Lâkin elçi bu kadarla kalmayıp karadan ve denizden ticaret anlaşması gereği bu geminin mutlaka İstanbul'a geçeceğini açıkladı, çünkü Rusya ile ittifak ettikleri için ikisinin birden bu hususta konuşup ısrar edecekleri açıktı. Böyle olunca vakit kazanmak düşüncesiyle bu maddeye bile müsaade gösterilip bu geminin geçmesine dostça izin verildi gibisinden bir emr-i âli çıkarıldı.

NEMÇE GEMİLERİNİN CEZAİRLİLER'DEN GERİ ALINARAK BUNA DAİR SENET VERİLMESİ

Bundan önce Cezair-i Garb korsanları Nemçeli'nin birkaç tüccar gemisini ele geçirmişlerdi. Garb ocaklarının Nemçe gemilerine olan taarruz

ve baskıları yasaklanmak ve alınan yedi gemi ile eşya ve esirleri geri verilmek gerekçesinde Nemçe elçisi devleti tarafından görevli olarak Bâb-ı âli'ye bir takrir takdim edip iddiaları her ne kadar anlaşmalara uygun değilse de bu sırada Osmanlı Devleti tarafından yumuşak davranıldığı ileri sürüldü.

Bundan önce Dergâh-ı âli gediklilerinden Bekir Ağa bu maddeye dair çıkarılan emirle Cezair-i Garba gönderilmişti. Oraya varıp da evamir-i âliyye'yi lâzım gelenlere gösterince:

«Nemçeli'nin, 7 tüccar gemisi diye ettiği iddianın aslı yoktur. Ele geçen 5 gemidir. Onların da biri telef oldu, biri bozuldu, kalan üçü gânimet malı olduğundan geri çevrilmesi ocağımızın zagonuna aykırıdır. Ama emre uyalım diye bugün mevcut olan üç gemiyi ve telef olanlara bedel geçende Hollandalılar'dan alınan bir gemiyi ki, toptan 4 gemilerini geri veririz. Yükleri istenirse, zahireden ibaret yükleri, daha önce gâziler arasında bölüşüldü. Maazallah geri almak işini, ka'le değil hâyale getirmek karışıklık çıkmasına ve ihtilâle sebep olur» diye cevap vermeleriyle Bekir Ağa hemen 4 gemiyi, başka yabancı olmayıp yalnız Nemçeli olmak üzere geri alınan esirlerle beraber İstanbul'a dönmüştü.

Nemçeli bununla yetinmek lâzım gelirken bu sırada Ruslar'la yaptığı ittifaka güvenerek her maddede âdet edindiği haşin davranışını bu husûsta da açığa vurup, telef olan gemilerle yüklerinin tazmininde ısrar edince «Bir zaman olabilir belki» ile sabahı akşam ederek Nemçe elçisi görüşme istedikçe bu gibi küçük işlerin görüşmeye değinmeyeceği söylenerek vakıt kazanmağa titizlik gösterilmişti. Nemçe elçisi ısrarını artırıp sonunda gemilerin tazmininden hiç bir suretle vazgeçmeyeceklerini bazı iğrenç tâbirler ekleyerek takrirle Bâb-ı âli'ye bildirince çaresiz Kapdan Paşa aracılığı ile bir mikdar sulh bedeli verilerek ağzı kapatıldı.

Lâkin arası çok geçmeden Ocaklar gemilerine dair kesin bir görüşme lâzım olduğunu bir takrirle bildirdiğinden sorulduktan sonra Reis Efendi görüşme için emir aldı. Toplantı yapıldığı sırada Nemçe elçisi bundan sonra Cezair-i Garb ocakları korsanlarından Nemçe tüccar gemilerine zarar verilmemesi, olacak zararı Osmanlı Devleti'nin bir mühürlü senet verilmesini ve bu senetin sonunda Ocakların ele geçirdiği gemi ve malları Osmanlı Devleti tazmin etmediği takdirde Nemçeliler'in hududdaki bazı toprakları karşılık olarak vermelerini peşin olarak tasdik ve açıkça bildirmek husûsunda senede geçirilmesini teklif edince Reis Efendi karşılık verip:

«İstediğiniz şeyler çok düşünmeye değer. Düşünmeden cevap verilemez. Ancak sizi zarara sokmamak için Osmanlı Devleti epeyce müsaid davranıyor. Bu işten uğradığınız zarar ve ziyan Osmanlı hazinesinden verilmek ve karşılık olarak misilleme yapılırsa denizde yapılacaktır ve

işlendikten sonra dostluğa ters düşecek resmi samimiyetlerin aksine bu gibi soğuk tâbirlerin senede geçirilmesi hiç bir suretle uygun olmamak gerektir» deyince Nemçe elçisi:

«Benim aldığım emir kesindir. Bir iki gün içinde kesin cevab isterim» diyerek ısrar edince böylece çabucak kesin bir cevab verilmesinde kavilleşip ayrıldılar.

Bunun için meşveret meclisi kuruldu. Nemçeli'nin önce ve sonra verdiği takrirler. Osmanlı Devleti tarafından verilen cevaplar görüşme tutanakları, bütün ayrıntılariyle açıklanınca bütün hazır bulunanlar düşünce birliğiyle:

«Osmanlı Devleti tazmin maddesini birkaç yönden kabul etmişken itimad etmeyerek böyle ısrarı kötü niyetlidir. Akılla ve kanunla bu işe yanaşmak olmaz. Bunlar bu teklifi anlaşma gereği mi yapıyorlar, yoksa dostâne veyahud zorbalıkla mı yapıyorlar» demeleriyle, «Anlaşma yahud dostluğa dayanmaz. Belki Ruslar'la ittifak edince Ruslar kötü niyetlerini işledi. Biz de bu işimizi görelim diye görünüşte dostça ve mânen zorluk işi açıklayan konuşmasına başladı:

Bunun üzerine İstanbul kadısı Müftüzade Efendi işi açıklayan konuşmasına başladı:

«Nemçeli'nin Akdeniz'e gidip gelen tüccar gemilerine Garb ocağı korsanlarından zarar erişmemesi ve eriştiği zaman ziyânlarının tazmin olunması anlatıldığı gibi taahhüd olunup sened verilmesine bile krar verilmişken anlaşmaya itibar etmeyerek Osmanlı memleketi topraklarından karşılık olarak verilmesini itiraf sözünün senede geçirilmesinde ısrarları kötü düşünceye dayandığı açıktır. Meselâ, bu sözü geçerli sayan senedi ele geçirildikten sonra Garb ocakları ne milletten olursa olsun bir gemi ele geçirseler Nemçeli, Osmanlı hududu topraklarından gözünü diktiği araziyi anlaşmaya dayanarak ele geçirecektir. Buna dayanarak da bu gemi bizimdi diyecek, ocaklar da başka bir milletin gemisi olunca vermeyecekleri gibi Osmanlı toprakları arazisinden dilediği yerleri ele geçirip bu davranışımız anlaşmaya aykırı değildir; belki verdiğiniz senede dayanır deyip anlaşmayı bozmak kusurunu da üzerinden atarak bunu âlet edecekleri açık iştir.

Temiz şeriat usûlü şudur: Şart bir hükmün gerçekliği ile ortaya çıkar. Osmanlı Devleti tazmin taahhüdüne girmişken olmadan önce kanun dışı olarak karşılığında yer vereceğiniz şartını yazmak, ters düşen hükümleri bir araya getirmek demek olacağından bu suretle kabul yazıldığı gibi kanuna aykırı ve belki bizden çıkarılması anlaşmayı bozmak demek olacaktır. Nemçeli'nin merâmı arazi koparmak ise böyle senet verilse de verilmese de bunu yapar.

Böylece senet verilerek taahhüd altına girmektense bu maddeye kesin cevap verilmek öncelik kazanır. Allah-u teâlâ'nın yardımiyle bir halt edemezler. Edecek olurlarsa kendiliklerinden anlaşmayı bozmuş (**Küm min fiete kalilet galebet fiete kesiret**) nassı şerifi gereğince inşallah zafer rüzgârı Osmanlı ordusu askeri üzerinde esecek, Osmanlı Devleti için kötülük isteyenlerin zarar ve ziyâna uğrayacakları şüphesizdir» deyince başka hazır bulunanlar da bu kavli tasdik ve tercih eylediler.

Bundan başka Fransa Devleti Osmanlı Devleti'nin dostu olduğu gibi Nemçeli ile sulh anlaşması yaptığından Fransa baş tercümanı Bâb-ı âli'ye çağırılıp Osmanlı Devleti'nin Nemçeli ile çekişmesini ve tazmin maddesine olan tam müsaadesi anlatılıp bildirilerek ayrıntılariyle Fransız elçisine bildirilmesi tenbih olunmuş ve Fransa elçisinin Osmanlı Devleti tarafından taahhüd olunduğu halde Nemçe elçisini razı etmeye çalışması, gerekirse kefil olması için izin verilmişti. «Henüz bir haber gelmedi. Fransa elçisi de yanaşmazsa Osmanlı Devleti'nce ne suretle hareket etmek hayırlı ve faydalıdır?» diye meclisde hazır bulunanlardan sorulunca hepsi birden evvelki sözlerini tercih edip tuttular.

«Ancak zaman kazanmak düşüncesiyle ceffelkalem Nemçeli'ye cevap verilmek de uygun olmayıp, belki Osmanlı Devleti'nin kötülüğüne giden sûretin teklifiyle süreyi uzatmak ve hemen serhadlerin bütün levâzımını tamamlamak işine önem verilmelidir» dediler.

Bu karar üzerine toplantıya son verildi.

Sabah olur olmaz Nemçe tercümanı Bâb-ı âli'ye gelip kesin cevap isteğinde ısrar edince toplantı kararı üzere yumuşak davranılarak «senede geçirilmesini istedikleri tâbir dostluk ve samimiyete aykırıdır» diye cevab verildi.

Nemçe tercümanı bunun üzerine derhal haşin davranarak: «Elçi Bey'in istediği iki devlet arasına anlayış ve muhabbeti sokmaktı, bilinmedi. O da yarınki gün istediği sözlerin senede yazılmıyacağını Tatar ile devletine bildirir. Nemçe de Osmanlı Devleti'nin bir yerini ele geçirir» soğuk sözlerini sarfetti ve yıkılıp hemen gitti.

Bir gün sonra Fransa tercümanı gelip:

«Osmanlı Devleti, işlerini düzene koymak ve vakit kazanmak için birçok şeylere tahammül etti. Bu işe iyi bir sonuç vermesi lâzımdı» diye elçisinden cevap getirince: «Elçi Bey'in, Osmanlı Devleti'nin hakkında iyi düşündüğünden şüphe etmeyiz. Osmanlı Devleti'nin de Nemçe için temiz düşüncesi vardır. Osmanlı Devleti'ne kusur getirmeyecek, şânını düşürmeyecek şekli Fransa elçisi düşünsün; biz de razı olalım» diye Fransa tercümanı geri çevrildi.

Gece yine Reis Efendi'nin evine gelerek elçi bey: «Nemçe elçisine mahsus varıp bu maddeyi açınca Nemçe elçisi, «Benim bu işte aldığım

emir süresi bitti. Zira Osmanlı Devleti'nce kesin cevap verildiğini devletime yazdım. Bugünden sonra işi düzeltmekten ümidimi kestim» diye her ne kadar red ile cevap verdi ise de elçi bey yine yanaşıp anlaşmaktan geri durmaz. Benim bu işteki memuriyetime son verildi. Bu hususa yeniden baş vurmak elimden gelmez» dedi.

Fransa elçisi sened verecek oldu. 4 maddelik bir kâğıd hazırlandı.

Bozulup değiştirilmesine kalkışmak ve Osmanlı Devleti'nin şânını korumak üzere misillemenin karşı olarak yapılmasında hasarın oluşundan üç ay geçinceye kadar geri bırakılması ve yapılması da önce Nemçe elçisi tarafından haberi verilecek ve bazı sözlerin ilâvesiyle güç hâl ile verebildiğini böylece Osmanlı Devleti râzı olduğu takdirde tekrar Viyana'ya adam göndereceğini ve yarına kadar cevab beklediğini ifade edince durum, Şeyhülislâm Efendi'ye ve Kapdan Paşa'ya, sadaret ileri gelenlerine ve devlet ricaline teker teker anlatılıp bildirilince Fransız elçisi aracılığı ile bu maddenin tanzim olunması uygun görülerek Padişah'a arz edilip sorulduktan sonra böylece Nemçeli'ye senet verilerek zaman kazanıldı.

EK

Bu vukuâtın geçmesini tartışmada Vasıf Efendi'nin bir görüşü olup benzeri aşağıya çıkarılmıştır.

Nemçeli'nin bu işte taşkınlığına bakılırsa küçük bir bahane ile anlaşmaları bozup tasarladığı savaşa girecek ve Osmanlı Devleti serhadlerine birden baskınla taarruz etmeleri akıllı kimselerce bilinmektedir. Sefer hazırlıkları henüz tamamlanmadan savaşmak da tehlikeli görünüp zihinleri kurcalıyordu. Böylece zaman kazanalım diye bu yakıcı ateşin söndürülmesinin güzel tedbir ve karar olduğu muhakkaktır. Garazsız kimseler için en sağ tutumdur.

KIT'A

Hüsnütedbiri âkilin gâhi
İş görür tığ-u neyzeden efzun
Tığı da kullanır mahallinde
Küllü şey bu vakte merhun

Vasıfın sözü burada bitti. Bundan kasdı, meşveret meclisinde kesinlikle red olunan durum ile Fransa elçisi araya girince güçlükle düzeltebildik demiş olduğu durum arasında bir fark olmayıp tâyin olunan üç aylık zaman da Nemçeli'nin merâmına zarar verecek bir durum değildi. Belki işleyeceği karışıklığa sebeb arayıp işini ve hazırlığını bitirmek için gerekecek bir süre demek olduğundan burasını düzeltmek iddiası olmalıdır.

Halbuki Fransız elçisinin hangi tarafın işini gördüğü ve tuttuğu bilinmeyerek hâlâ ona kendini bırakmak vükelânın aşırı uykuda olduklarına delâlet eder. Gerçekten zarûretin getirdiği fenalığa razı olmamak daha büyük bir fenalığa sebep olabilirdi. (**Ezzarurat tübîhl mahzurat**) gereğince zaruretin eseri görülüp durulmadan önce zamanın icabına göre doğacak sonucun en ehveni aranmalı. Gelen sıkıntı geçiştirildikten sonra dakika ve fırsat kaçırmadan tedbirli davranmak akıllı olanların işidir. Lâkin Kaynarca Anlaşması'na da böylece razı olundu. Hattâ bunun çaresine bakılsın diye Padişah'tan ardı arkası kesilmeden tenbihler yapıldığı yukarıda açıklandı.

Sonraları Fransa elçisinin aracılığiyle ayıklama diye yapılan anlaşma senedi, anlaşmadan daha fena ve kirli oldu. O vakitten bu vakte kadar devlet vükelâsı şahsi garazlar güdüp mülkte düzeni, askerin düzenini hatırlarına bile getirmediler. Henüz bu durum geçiştirilememişti. Sonunda, iş başa baş taşa geldikten sonra Halil Hamid Paşa Sadaretinde güçlükle anlatıldığı gibi biraz top ve topçu hazırlığına girişilebildi. O bile bir işe yaramadı.

YORUM

Bilinen devlet işlerinden olmak üzere Avusturya Devleti'nin tabaa ve hakkı karışık milletlerden bir topluluktu. Osmanlı Devleti ile hem hudut olan topraklarından Bohemya halkı yerlisi, Hırvat, Sırp, Boşnak ve Bulgar kavimlerinin asılları olan İslav kavminden olup Ruslar'ın dili ve soyu da bu olduğu için onların üzerinde işleyerek gerek Osmanlı Devleti'ni gerek Nemçe Devleti'ni zaifletmek; fırsat bulunca da başka duruma sokmak, Ruslar'ın amacı olduğu açıkça bellidir.

Böylece Ruslar, bu iki devletten hangisine galip gelse diğeri de zarara uğrayacaktı. İkisinin de gocunacakları yer birdi. Birbirini korumak kaydında bulunmaları özel çıkarları gereği olduğu, açıkça görülür, bilinirken o vakit Avusturya İmparatoru bulunan İkinci Jozef'in gençliğine ve tecrübesizliğine eklenen ün kazanmak, aşırı şân isteği, kendisini, zamanını tenkid etmekten uzak tutarak Osmanlı Devleti ile ittifak edeceği yerde Katerina'nın hiylelerine aldanıp kurduğu yalan tuzağına tutulup onunla ittifak edip birlik olarak Osmanlı Devleti'ni bu suretle baskı altında tutması büyük bir hata idi.

Sonradan kendileri de bunu anlamış, sonunda hem kendi zarara uğramış, hem de Osmanlı Devleti zarar çekmiştir. Az tamah çok ziyân getirir, derler, doğrudur. Devlet işlerinde işin hakikâtini görmek, derinliğine araştırmak gerektiğine sayısız deliller vardır. Bu da onlardan biridir. Tuna ve Anavutluk kıyılarında Osmanlı Devleti'nin düşmanı Avusturya Devleti'nin bile düşmanı demektir. Yâni bu kıyılarda bağımsız bir toplum olsa, yahud o bölge bir Islav Devleti eline girse, halkının aynı

soydan olan Avusturya tabaası o topluma ve o devlete yakınlık gösterecekleri açıkça bilinmekle burası daha önceleri iki tarafça takdir edilmiş olsa, Eflâk ve Buğdan, Sırbistan ve Tuna ağzı bu hâle girmemiş, Avusturya da gördüğü zararları çekmemiş ve Rusya bu kadar büyümemiş olurdu.

Ne fayda ki, o vakitlerde bu şeyleri bilir ve anlar adamların eksikliği vardı. Osmanlı Devleti Avrupa'ya ilgisiz ve yabancı durmuş ve düşmanları, Osmanlı Devleti aleyhinde istedikleri gibi alıp satmıştır.

Çünkü Osmanlı Devleti'nin coğrafî yeri ve durumu, Buhara ve Hokend gibi dünyanın bir köşesinde olmayıp bayağı dünyanın merkezi hükmünde idi. Her taraftan bir takım yabancı devletlerle çevrili ve tabaası da türlü milletden birleşmişti. Husûsiyle baş şehri İstanbul, Akdeniz ve Karadeniz boğazları ağzında idi. Herkesin imrendiği dünya ticaret yeri olduğundan, kendisine yakın olanlarla değil, bütün Avrupa devletleriyle karışmağa mecbur ve mevkiinin gereği günlük işleri milletler ve devletlerin ahvâli ile politika ve menfaatlerini çok iyi bilmesi lâzımdır. İcabında zararları uzaklaştırıp atmak ve menfaatleri çekip işlerin girdi çıktısında sözünün geçmesi lâzım geldiği halde mezheb ayrılıkları ve değişik menfaatleri ile aralarında düşmanlık görülen Hristiyanların hepsinin ehl-i İslâm aleyhine müttefik zannedip bu düşünüşünü ilân edip bütün devletleri şüpheye düşürerek şu görülen vahim neticeler vücuda getirilmiştir. Avrupa'nın işlerine karışmak şöyle dursun kendi işlerimizi onlar görüşüp tartıştıkları sırada bu görüşme toplantılarına bizi dahil etmemeleri derecesine kadar gelinmiştir. Meselâ o zamanlarda Osmanlı Devleti'nin büyük Avrupa devletleri indinde hakikaten elçi denmeğe değer sefirleri bulunmuş ve çok defa masraftan kaçınılmayarak bizi övenler kazanılmış ve Ruslar'ın asıl düşünceleri ve Osmanlı Devleti'nin iyi niyetleri ayrıntılariyle anlatılmış olsaydı, bu neticelerin ortaya çıkmayacağı kuvvetle umulurdu.

Şimdi bu sözlere karşılık «Kader böyle imiş, ne yapalım?» denir. Lâkin her türlü tedbirle kusur edip de meydana gelen fenalıkları kadere yüklemek gereksizdir ve olmayacak iştir; erbabı bunu böyle bilir. Katerina, İmparator Jozef'i aldatıp Avusturya menfaatleri aleyhine harekete geçirmişti. O vakit Avrupa'da meşhur olan Volter ve başka ona benzer kişileri, kendine çekip yaklaştırmıştı.

Halka kendisini en iyi Kıral diye tanıtmışken Osmanlı Devleti, onun sarfettiği gayretin onda birini işleseydi Nemçe İmparatoru'nu uyarır, Osmanlı Devleti için diş bileyenlerin, Osmanlı Devleti hakkında, Avrupa halkının kafalarına yerleştirmiş oldukları: «İnsan eti yerler. Zulûm ederler» gibi bâtıl inanışları yok edilemez miydi?

Kısaca Avusturya ve gerekse başka Avrupa devletleri, birbiri ardından değişerek Katerina'nın hiyle ve düzenine kapılmışlar ve onun isteklerine âlet olmuşlardır. Şimdiden hepsinin pişmanlık duydukları görülmektedir. Bundan, hiçbiri kendilerini temize çıkaramazlar.

Katerina'nın aç gözleri asıl olarak herkesden fazla istediği ve göz diktiği Osmanlı Devleti olduğu herkesçe bilindiğine göre başka yabancı devletleri gerçek durumdan aydınlatmağa ve Ruslar'ın gayelerinin ne olduğunu onlara anlatmağa çalışarak yeterince önünü almak bize düşerdi zannolunur.

NEMÇE TARAFINDAN EFLÂK VE BUĞDAN KONSOLOSU NASBINA RUHSAT VERİLMESİ

Nemçe'nin Rayçeviç adlı başkâtipleri iki yıl önce Eflâk ve Buğdan'a gelip Nemçe tüccarının işini görmek için yerleşip oturmak istediğini bildirince red veya kabûlü şıklarından hangisinin yapılmasının uygun olacağını Eflâk ve Buğdan voyvodaları Osmanlı Devleti'ne yazmışlardı. Eflâk ve Buğdan'a anlaşma şartları gereği bu kadar Nemçe tüccarı gelip giderken konsolosun yerleşmesine izin verilmeyerek red cevabı verilse, şimdilik böylece gelmişken red edileceğini gördükleri gibi Nemçeliler ısrar edecek ve Ruslar gibi konsolosluk beratı isteğine başvuracaklar düşüncesiyle voyvodalar, Rayçeviç'i red etmeyip memuriyet şeklini bile tanımayıp tüccarı için eğlenir muamelesi etmeleri o vakit voyvodalara yazılıp tenbih edilmişti.

Bu sırada Nemçe elçisi, devleti tarafından aldığı emirle bir takrir verdi. İçinde Rayçeviç'in uzun süredir ticaret işlerini görmek için Eflâk ve Buğdan'da ikâmet ettiğini anlaşma gereğince Beyler tarafından himaye edilip korunmasını ve bu yolda başka başka emirler çıkarılmasını istedi.

Rayçeviç'in Eflâk Buğdan'a girdiğinden beri Ruslar gibi Nemçeliler tarafından onun Konsolos nasbolunması isteniyor, diye beklenilmekte idi. Bu defa Konsolos olması için berat istemeyip hemen anlaşma şartları gereği voyvodalar tarafından himâye edilip korunma ve işlerinde yardım edilmesi husûsunda birer ferman çıkarılmasını istemeleri umulandan daha hafif çıktıktan başka Fransa, İsveç ve bunlar gibi Osmanlı Devleti için iyi düşünen Nemçeli'yi nefretle karşılamayıp bazı işlerine yetəri kadar müsaadeyi esirgemese hoş olur ve bu muamelede birçok faydalar görülüp belki ileride Nemçeli'nin Ruslar'dan soğudulup ayrılması mümkün olurdu.

Kısaca Osmanlı Devleti güya akıllıca davranıp böyle muâmelelerde Nemçeli'yi konsolosluk beratı istememiş olsa bile mademki Ruslar'a daha önce verildi, onlara da verilmek lâzım gelirdi. Böyle iken konsolosluk

beratı istemeyip ferman-ı âli istiyorlar. Eğer bu istekleri red olunacak olursa Ruslar yaptıkları işlerde onları ortak edegeldiği gibi onlar da bu hususta Ruslar'ı ortak ederek ısrar edeceklerdir. O vakit icabettiği için verilecek müsaade dostluğa uyarak değil de Ruslar'la bir oldukları için verilecekti.

Bu düşünce ile bu istidaları red olunmayıp Osmanlı Devleti'nin Nemçe Devleti hakkında iyi düşündüğü açıktır, diyerek durumu müşavere edilip sorulduktan sonra isteği üzere iki emr-i âli çıkarıldı.

BAZI DENİZ OLAYLARI

Akdeniz muhafazasına memur olan kaptanlardan Ahmed Kaptan tarafından Zilhiccenin 12 si tarihiyle Kapdan Paşa'ya bir mektup gelip anlamında, bindiği kırk top çeker, Şahtiye ile Mekri ve Litron arasında geçip giderken Malta korsanlarından bir firkateyne tesadüf edip 2 saat savaştıktan sonra bindiği Şahtiye bütün mühimmâtiyle düşman eline geçtiğini ve kendisinin de esir olduğunu bildirmişti.

Durum Padişah'a arz olunup bu geminin olduğu gibi kurtarılmasiyle Osmanlı Devleti'nin ırz ve namusunun yerine getirilmesi için hat-tı hümayûn çıkınca Sadr-ı âzam kıyafet değiştirip Tersane-i âmire'ye varınca Kaptan Paşa'yı azarlarcasına:

«Malta ve başka savaş gemilerinden Osmanlı Devleti sularını muhafaza için yeteri kadar tertip olunan Perkande ve fırkatelere her sene hazineden bu kadar akça harcanırken bu gemiler yerli yerinde kullanılmayıp devletin şânına nakise verecek halleri ortaya çıkarmak yakışır mı,» deyince Kaptan Paşa da; «Bu yıl gerektiğinden Akdeniz'e çıkmadığını ve donanma gemilerinin mühimmât naklettiklerini» ileri sürdü.

Sadr-ı âzam karşılık verip:

«Geçen yıl siz donanma-yı hümayûn ile Akdeniz'e çıkmış iken bir Arnavut gemisi bir hacı gemisini düşmanın eline geçirdiğini biliyorsunuz» deyince Kapdan Paşa sükût ile karşı koymağa mecbur olmuştur.

Sonra Sadr-ı âzam hat-tı hümayûn'un gereğini Kapdan Paşa'ya anlatınca Kapdan Paşa:

«Şimdilik Akdeniz'e çıkılarak iki kalyonun asker ve mühimmâtı bol sayıda olup yanlarında iki kırlangıç gemisi olarak Şahtiye'yi alan korsan aranır. Ele geçmediği takdirde baharda bir engel çıkmazsa donanma-yı hümayûn ile Akdeniz'e çıkıp Malta sularına kadar varıp, bitevfikullah-u Taâlâ, geri almağa çalışır, uğraşırım» diye söz verdi.

Ele geçirilen Şahtiye'den üç gün önce ayrılıp rivâyete göre görüp de düşman önünden kaçan Çelikoğlu'nun bindiği fırkateye mirî tarafından el konularak kendisi de başkalarına ibret olsun diye Magosa'da kalebend edildi.

AYÂNDAN VEFATLAR

1178 yılından beri Tahir Ağa tekkesinde Postnişin-i irşad olan **Selahaddin Abdi Efendi** göğüs hastalığına tutularak Muharrem'in 29 uncu günü vefat edip adı geçen tekkede defnolundu. Bu aziz Abdülaziz Efendi adlı zâtın sulbünden, Gölikesri kasabasında 1117 tarihlerinde doğup 20 yaşına gelince İstanbul'a gelip tahvil kalemine çırağ olmuştu.

40 gün kadar kaleme devam etti, sonra Hekimoğlu Ali Paşa dairesine mülâzemet eyleyip bir süre masraf kâtipliği ve mektupçuluk hizmetlerinde hattâ Benaloka Savaşı'nda vezirin maiyeti ile başarılı hizmetlerde bulunmuştu. Sonra yine Ali Paşa ile Mısır'a gidip oradan İstanbul'a dönüşünde Uşakiye Şeyhlerinden Kutb-ül âfak Cemâli Efendi evinde tarikata girip halifelik mertebesine erdikten başka Nakşibendi tarikatının mürşidi Şeyh Emin Efendi tarikatına da girip her tarikden halifelik izni almış ve bu gidişle ilerleyip kemâl'e erdiğini anlatmak için şu beyti yazmıştır:

BEYİT

Halveti, Bektaşî, Bayramî ve Sa'di Kadirî
Nakşıbendî, Mevlevî ve Gülşenî uşakıyız.

Enverî Efendi'nin kendisiyle görüşüp duyduğuna ve anlattığına göre, Abdi Efendi, yüksek ilimlerden yalnız sarf ve nahivden birer nüsha okuyup ondan başka bir şey tâlim ve tedris etmediği halde rüya âleminde Şeyh Ekber Hazretleri'ni görüp manevi ifadeleri önünde diz çöküp talebesi olunca Şeyh'in ruhaniyetinden dört mısra mikdarı tedris geçirince uykudan uyanmasiyle uzağı gören gözlerinden uyku perdesi çekilmiş ve günden güne yaptığı araştırmalarla yüzden fazla kitab ve risâle telif etmeği başarmıştır.

Te'lifatından herkes için geçerli Tercüme-i Sofiye, Şerh-i Mevaki'il Nücûmı, Şerh-i Makamât-ı Hamidi ve Tercüme-i Mesnevi-i Şerif, kendisinin ilmine, irfanına ve faziletine şehâdet eder.

1186 tevcihatında Süvari mukabelecisi olan **Mehmet Nuri Beyefendi,** Muharremin 28 inci günü vefat edince yerine meşhur Resmî Efendi nasbolundu. Merhum'a Bey ünvanı verilmesi, Sultan Mahmut Han Gazi Hazretleri'nin lalalığından kapıcıbaşılık ve beylerbeyi rütbelerini kazanmış olan Osman Paşa'nın torunu olduğundandır. Doğumu 1144 başlangıcında olup bir süre maarif tahsile çalıştıktan sonra Defterdar Memiş Efendi'nin uğraşmasiyle Sadr-ı âli Mektubî odasına memur olmuştu. Bu odada on sene kadar dayandıktan sonra babası dergâh-ı âli gediklilerden Kekembaşı zade Lâla Mustafa Ağa, Sultan Mustafa merhumun lalası olması ile Sultan Mustafa'nın cülûsunda yani 1171 tevcihatında Bölkât-ı erbaa kâ-

tibliği ile hacegan-i divân-ı hümayûna mülhak olmuş, 1172 yılında Cizye muhasebecisi olup çok geçmeden Ayşe Sultan'ın kızıyla evlenince üst üste Haremeyn muhasebecisi ve Süvari mukabelecisi olarak işini genişletti.

Birkaç yıl bu hâliyle gitti. Sonra bazı yersiz davranışlarından dolayı yine Mustafa Han devrinde ikbâli sönüp hâli perişan ve gitgide borçlanınca adı geçen Selahaddin Abdi Efendi'ye mürid olup onun temiz gayretiyle ahlâkını düzeltip vakûr, sabırlı ve iç yapısı güzel bir zât olmuştu Hattâ vasiyetleri gereği na'şı 24 saat bekletilip ertesi gün şeyhi de vefat edince Şeyhden sonra defnolunmuştur.

Rumeli Kazaskeri olan Ser Etibba-yı Hassa **Mehmed Arif Efendi,** 1113 yılı Recebi'nde üvey babasının eli altında terbiye edilip geliştikten sonra bir süre Müderris Kırımi Efendi merhumun dairesinde kullanılmış, sonra Şeyhülislâm Paşmakçı zade Seyyid Abdullah Efendi'nin hizmetinde bulunmasiyle ondan mülâzemet tahsil etmiş olup onun vefatında Süleymaniye'de bulunan ve tıp müderrisi olan Vasıf Efendi merhumun himmetiyle hücre'ye dahil olarak bir mikdar tıp ilmi okumuştu. Sonra Safiye Sultan'ın dairesine intisap ile 2 yıl kadar hizmet ederek itibar kazandığı sırada Sultan Mahmud Han'ın kız kardeşi sultanın sarayına teşrif etmelerinde sultanın şefaatiyle 1155 Zilhiccesi sonunda Müderris olmuştu. 1171 yılında Mustafa Han tahta geçince Zeynep Sultan'ın iltimasiyle Muvassıla-i Şahn Müderrisi iken Reis-ül etibba nasbolunup ancak altı ay olmadan işine son verilip sözünü esirgemez olduğundan beş on gün sonra Gelibolu'ya sürülmüş ve yine Zeynep Sultan'ın iltimasiyle 11 ay sonra kimseye karışmamak üzere af edilip serbest bırakılmış ve yolu ile 1183 yılında Üsküdar Mollası olmuştu.

Sonra bilâd-ı erbaa'ya yaklaştığı zaman 1187 yılında cülûs-ü hümayûnde hekimbaşı olup 1189 Zilhiccesinde yine işine son verilmişti. 1190 Zilhiccesinde 3 üncü kez Reis-ül etibba olarak bir kez Anadolu Kazaskeri ve iki kez Rumeli Kazaskeri olup ikinci kez Rumeli Kazaskeri iken vefat edince daha önce Rumeli pâyesi almış olan eski Anadolu Kazaskeri Arabzade Ataullah Efendi'ye tevcih olundu.

Hekimbaşılık da, uzun süredir Padişahın dairesinde tabiplikle vakit geçirir, hazakati, uzağı görüşü ve doğuluğu ile ün salmış, müderrislerin ileri gelenlerinden ve o zaman tabiblerinin başta geleni Hafız Hayrullah Efendi'ye ihsan edilip verildi.

12 yıldan beri Şam valisi ve Emir-ül Hac olan **Âzm zade Mehmed Paşa** Cumadel-ulânın 3 üncü günü vefat edip çok zengin vezirlerden olmakla eşyasının ele geçirilmesine özel mübaşirler tâyin edilip gönderildi. Meşhur Emir-ül Hac Osman Paşa zade Adana valisi Mehmed Paşa Şam valisi ve Emir-ül Hac nasbolunup kardeşi mirmirandan Derviş Mehmed Paşa da sonra Cerbe Başbuğu ve Trablus Şam mutasarrıfı olmuştur. Ada-

na eyâleti de daha önce vezirliği geri verilmiş olan İçel mutasarrıfı Çerkez Hasan Paşa'ya tevcih kılındı. Bu Mehmed Paşa uzun süre Hac emirliği arkası sıra dolaşıp meramına eremeden birçok zamanlar umudu kırılmış olup:

BEYİT

Sunar bir cam-ı memlu tehiy peymaneden sonra
Felek dilşad eder ehl-i dili ama neden sonra

Anlamınca, bu kez muradına erince gönlü hoş oldu ise de Şam'a gidip henüz hac levâzımı hazırlığı üzere iken bundan birkaç ay sonra vefat etmekle İmâret-i Hac ile Şam eyâleti yeniden vezirlik rütbesi ile Derviş Mehmed Paşa'nın kendisine tevcih ve Cerdecibaşılık ile Trablus Şam mutasarrıflığı dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından kardeşi Hasan Bey'e verilmiştir.

Eski Sadr-ı âli Kethüdası **Ömer Vahid Efendi** öteden beri astım ve nekris hastalığından günlerini şikâyetle geçirir idi. Bu sırada istiska hastalığı eseri, ayakları şişmeğe, bacaklarına doğru yürümeğe başlayınca hastalığın teşhisinde etibba yanılıp istiskaya nekris olmak zanniyle ilâç verilince hastalığı arttı. Gerçi istiska olduğu sonradan anlaşıldı ise de iş işten geçtiğinden sonunda ölümüne sebep olup Cumadelulanın 13 üncü günü dar-ı bekâ'ya göçtü.

Merhum, 1136 yılında eski Defterdar Atıf Efendi'nin sulbünden doğup reşid olunca bir miktar tahsil-i kemâlâtdan sonra 1152 yılında küçük kale roansabiyle Hacegân mesleğine girip 1160 yılında bir yıl kadar Tophane nâzırı olmuş ve sonra işine son verilerek 12 yıl kadar bir köşeye yığılıp kalmıştı. 1173 yılında mevkufat mertebesine erişerek akranları arasında temayüz edip 1175 de Sipah kâtibi, 1177 de Tersane emini, 1179 da Haffathâne ve Mersan sokağı binalarına memur, 1180 yılında Anadolu muhasebecisi, 1181 de Çavuşbaşı, 1188 de Ordu-yu hümayûn ile gitmek üzere defterdar olmuştu. Lâkin orduyu hümayûn'un İstanbul'dan hareketinden önce azledilmiş, 1183 ve 1186 yıllarında üst üste rikab-ı hümayûn defterdarı olduğundan el üstünde tutulurdu. 1187 de rikab-ı hümayûn Çavuşbaşısı ve 1188 de yine vekâleten ve ardından asaleten Defterdar, 1190 da Nişancı 1191 de Reis-ül Küttap, 1193 de yine Tersane-i âmire emini, 1195 de Nişancı, 1196 da Sadr-ı âli Kethüdası olup sonra işine son verilerek evinde oturmak üzere iken vefat eyledi.

Topluluk karşısında güzel konuşma san'atına erişmiş, babasının mesleğinde ve iç güdüsünde, her işinde tedbirli idi. İbn-i Haldun'un çoğu yerlerini hâfızasında sakladıktan başka gayet sâdık ve doğru bir zât olup

adamı olup iş peşinde koşanlar, söyleyeceğinden korkar ve çekinirlerdi. Servet sahibi iken âtiye ve hediye vermeği sevmez, harcedip sarfetmekte ihmal etmez, adamları kanaatkâr ve kendine bağlı olduktan başka tabi de açık olduğundan her bulunduğu mansabda makbul tutulur ve överler, asla lekelenmezdi.

Bazı tarihlerde işte böyle yazılar bulunduğu görülmüştür, ama Süleyman Faik Efendi, Zeyl-i Sefine de tercüme sahibinin yersiz hareket ve davranışlarından söz ederek riyasetinde makbul tutulmadığını zamanında cerbeze ve sahte ikbâl ile ilerlediğini anlatır.

Hatta bu zeylde yazılı olduğuna göre tercüme sahibi Kara Vezir demekle meşhur Silâhdar Mehmed Paşa'nın sadaretinde Tersane emini bulunup o vakit ise tersanede şimdiki düzen bulunmayıp bu emânet çoğunlukla zengin ağalara verilmiş ve devlet ricâlinden hakaret edilmesi gereken zengin kimse de düştükçe emin nasbolunmak âdet hükmüne girmişti.

Tercüme sahibine yalnız akçasını sarf ettirmek için tersane eminliği verilmiş, Ömer Vahid Efendi zaten sözünü esirgemez kimse olduğundan hazmedemeyip «Bizi Tersane küreğine verdiği» sözünü ileri gelen devlet adamlarına duyurmuş.

Sonra merasim günlerinin birinde Sadr-ı âzam merasimile Tersane-i âmire'ye gittiği zaman her vakit yapıldığı gibi depoları gezmeğe başlayıp kereste deposuna gelince Ömer Vahid Efendi kereste cinslerini saymağa başlayıp:

«Bu filân, bu filân, bu da Kara sığır!» deyip saymayı bırakarak Sadr-ı âzam'ın yüzüne bakmıştı.

O da:

«Biz her ne kadar enderûndan çıkmış isek de kereste cinslerini bilmeyecek kadar kendini bilmez celeb değiliz» deyince:

«Bunları göstermek ve saymak görevimin teferruatındandır, onun için saayrım» gibi cevab vermiş ise de beraber bulunanlar çok utanmışlar ve orada fıs fıs gizli konuşmalar meydana çıktığından bir süre geçince işine son verilerek evinde otururken yalnız kibir ve gururûna ceza olsun diye Hahambaşının takririyle: «Ayağına pranga vurulmuş caniler tâyin edilerek birkaç yılda bir temizliği yapılan Balat lâğımlarının üzerine Tersane eminliğinden işine son verilenlerden birinin görevlendirilmesi lâzımdır ki, pragalı katilleri kullansın» denilince Ömer Vahid Efendi'yi tâyin etmişler. O da Balat'da bir tabibin dükkânını iş yeri kullanarak çaresiz yerine getirip bundan sonra dilini tutarak yelkeni suya indirmiştir, diye Faik Efendi yazdıktan sonra Ömer Vahid Efendi'nin delişmenliğinden zamanındaki vezirler ve ricâl sürülmesine ve belki de öldürülmesine teşne iken bahtının yaver gidişi ile anlatılan hakaretten başka keder görmediğini beyân eylemiştir.

Fakat bazı rivâyetleri vesikalandırılınca Faik Efendi'nin ayrıntılariyle anlatması doğruya yakın olmak lüzum gelir. Abdülhamid Han tahta çıkıp da Sultan Mustafa ricâlinin ikbâl devri kapanınca Raif İsmail Efendi vezaretle taşraya memur edilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Diğerleri de böyle birer şekil bulunarak ikbâl mevkilerinden uzaklaştırılınca, Ömer Vahid Efendi de bunların öncüsü olmak gerekirken her nasıl etti ise, pek çok korktuğu vezirlik rütbe ve mansabından yakasını kurtarıp İstanbul'da refah içinde ikbâl mansablarında kaldı.

Bunun da Kara vezirin uğraşmasiyle olduğu söylenir. Çünkü o vakit Osmanlı Devleti'nin bütün işleri Kara vezirin gerek Silâhdarlığında ve gerek Sadaretinde elinden çıkardı. İkbâli ve bağımsızlığı olduğundan onun aracılığı olmasa idi ve sahip çıkmasaydı Vahid Efendi'nin şu halde devamı kabil olamazdı zannolunur. Ve Tersane emâneti bile, şöylece bir vakit böyle bir mansabda bulundurmak maksadiyledir, demek yakışık alır.

Ruznâme-i evvel **Haşim Beyefendi**, uzun süreden beri felç olup yatakta iken Ramazan ortasında vefat etmekle mansabı Elhac **Resmî Ahmed Efendi**'ye verildi. Lâkin çok geçmeden Resmî Ahmed Efendi, Prostat hastalığına tutulmuştu. Beş on gün kadar sonda ile idrar alınmış ise de ihtiyar ve zaif olduğu için dayanamayıp Kurban bayramının ikinci günü vefat etti.

Yine o gün Haremeyn müfettişi **Musullu Esseyid Behçet Efendi** de veba'ya tutulup vefat etmiştir. Büyük tezkereci olan Hacegândan divan-ı hümayûn kalemi kesedarı Mehmed Dürrî Efendi küçük tezkereci nasbolundu. Vefat edenlerin tercüme-i halleri aşağıda yazılmıştır.

Haşim Bey, merhum Şehit Ali Paşa'nın yeğenliği ile meşhur olup 1160 yılı Şevvalinde Enderûn kâğıdı emâneti ile Hacegân zümresine dahil olduktan sonra birkaç vezire kapu kethüdası olmuştu. Birdenbire yıldızı parlayıp bir süre mansablar değiştirip epeyce tâyin bulmuştu. Lâkin tarih yazarı Enverî Efendi'nin rivâyetine ve Vasıf Efendi'nin ayrıntılı anlatışına bakılırsa mağrûr, kibirli, hırslı ve kıskanç olduğundan ikbâl'e yaklaştıkça itilip uzaklaştırıldı. Her ne vakit akran ve emsâlinden biri yükselse gönlü kırılır, belki de kederinden hasta olurdu. Evi devletin kötü işlerini saymayı iş edinmiş olan derbederlere sığınak olmuştu. Fena düşüncelerin karanlıklarında kalıp yükselmekte emellerine ulaşmayan bir takım ehliyetsizlere kederden şikâyet yeri olmuştu. Kendisi hakkında el birliği ile karar verilen işlerin hepsini beğenmeyip iş başında olanları tezyif ederdi. Bunun üzerine akran ve emsali gibi mertebeler aşamamış ve Sipah, Silâhdar, Yeniçeri kâtipliği, Başmuhasebe ve Ruznâmçe-i evvel mansablarını devrederek gurûr ile dünyayı terk eylemiştir. **Tecavüz-ullahu an seyyiatihi.**

Namık Efendi: 1140 yılında Darende kasabasında doğmuş, 1164 yılında İstanbula gelince vezir kethüdası mühürdarı, daha sonra Defterdar kalemi baş halifesi olarak kendini gösterdikten sonra bazı mansablarda kullanılıp nihayet büyük tezkereci iken yazıldığı gibi vefat etmiştir. Şiir yazmağa gücü yeter olmakla yazdığı bir şiiri aşağıya alınmıştır.

Olur hemcinsine şevk-i vasl-ı cinsî bais-i efgan
Eder sel sebükru bahra duradurdan feryad

Behçet efendi: Musul müftüsü meşhur Fahrettin zade akrabasından olup Musul ve Bağdat bölgesinde ilim ve fen tahsil ettikten sonra 1171 tarihlerinde İstanbul'a gelip Ragıp Paşa'nın uğraşmasiyle birkaç ay zarfında mülâzım olduktan sonra müderris olup üç dilde yazı ve şiirle takrire gücü yeter olmakla çevresinde epeyce şöhret kazanmıştı. Eseri aşağıdadır:

Görünmez oldu bana sensiz ey gözüm nuru
Ne necm-i Sadî Sipihrim ne mihr-ü mahî dahi
Sakın nukuşuna aldanma çetr-i ikbâlin
Tezelzül üzredir eyvan ve bargâhî dahi
Aman efendim affile muamele kıl
Nedenlu bedter ise Behçetin günahı dahi

Resmî Ahmed Efendi: Duyulduğuna göre 1112 yılında Girid adasında doğup gereğince maarif tahsil ettikten sonra 1146 yılında İstanbul'a gelip birkaç yıl ilim tahsiline uğraşmış, 1151 yılında Tavukçu Reisi Mustafa Efendi'ye intisab edip ardından damadı olmuştur. 1159 da Bursa mukataasiyle Hacegân silsilesine dahil olmuştu. Mustafa Han tahta geçince Ragıp Paşa'nın gözüne girerek Nemçe ve Prusya sefirlikleri aralıkta vezir mektupçuluğu ve çavuşbaşılıkla mümtaz mevki kazanıp 1182 de Tersane-i âmire emini iken Büyük Ruznâme ile sefere memur oldu.

Orada üst üste Kethüda-yı Sadr-ı âli, 1188 yılında yapılan Rusya Anlaşması'nda murahhas olup kethüda olduğu halde ordu-yu hümayûn ile İstanbul'a döndü. Lâkin ordu Davut Paşa sahrasında iken işine son verildi. Evinde otururken Matbah emini, sonra Şık-kı sânî defterdarı ve büyük Ruznâmçeci olmuştu.

Ömrünün sonunda geride tutulurken Halil Hamid Paşa sadârete getirilince büyüklük göstererek hürmete kalkışıp bilindiği gibi Süvari mukabelecîliği, sonra Ruznâmçe-i evvel ile hatırını saymağa uğraşmış ise de ondan sonra çok yaşamamıştır.

Osmanlı Devleti'nde gelip geçen Dar-üs Saade ağalarının hal tercümelerini toplayıp **Hamile-tül Kübra** adında ünlü bir risâle yazmıştır. Reisler için **Cami-i Sefine-Tül Rüesa** adlı diğer bir risâlesi vardır. Bunlar-

dan başka 1182 seferine dair kaleme almış olduğu **Hülasa-Tül İtibar** adlı risâlesi okunmaya değer.

Tarih yazarı Suphi merhumun oğlu **Abdul'aziz Efendi**, 1148 yılı ortasında doğup reşid olunca tıp tahsiline koyulmuş ve çok geçmeden Kâtip zadenin uğraşmasiyle Hassa etibbası mesleğine girmişti. 1171 yılında Müderris, 1189 Zilhiccesinde Hekimbaşı olup böylece kendisinden kıdemli otuz kırk kişinin üstüne geçirilmiş idi. 1190 Şevvalinde Hekimbaşılıktan azledilip 1197 Muharreminde yolu ile Kudüs pâyesi verilerek Üsküdar Mollası olmuştu. (**Elbelâ-ü Müvekkil Bilmantık**) mes'elesini düşünüp göremeyip diline asla perhiz edemeyip çok lâzımmış gibi elbirliği ile karara bağlanan bazı devlet işlerine itiraz eylemeğe ve saltanat ileri gelenlerinden bazılarına görevini aşarak vazifesi dışında olmayacak yersiz sözler söylemeğe başlayıp bu tutumu ile bazı yerlere tezkere yazarak bayağı herkesin kalbini kırmağa sebeb olacak hareketlere cesaret ettiğinden İstarıköy Adası'na sürülüp uzaklaştırıldı. Aslında ni'met içinde nazla yetişmiş rahat ve refah içinde gelişmiş olduğundan her türlü ni'mete alışkanlığı ile rüzgârın sıcağına soğuğuna ve gurbet yerinin derdine dayanamayarak çok geçmeden bu adada vefat etmiştir.

Tıp ilminde ve diğer ilimlerde bilgisi olup Alâ-i Buharî demekle anılan Müneccim Alişah Harzemi'nin Şemseddin Hoca Mehmed adına telif etmiş olduğu **Eşcar-ı Esmar** ve Mehmed Şerif Bekri'nin meşhur **Bürhan-ül Kifaye** adlı Farsça kitaplarını tercüme edip Sultan Mustafa Hazretleri'ne takdim etmişti. Ahlâk'dan bir güzel risâle telif eylemiştir. Türkçe ve Farsça yazdığı şiirlerde eşsiz bir tarzı vardır. Birkaç beyti aşağıya alındı:

ŞİİR

Yek cam ve ej kevn ile çarh-ı desisekar
Mest-i harab-ı gaflet eder ehl-i devleti
Ettik o yare gerçi hakimâne intisap
Lâkin bir özge derde düşürdün tababeti

Bu da onun:

Otur-i gamzeye hatır nişan olur var ise
Kemanı aşık-ı zarin kaddı-hamidesidir.

Bu da onun:

Tut ki âlem gülistanmış neylesin sensiz gönül
Hande-i gül nâle-i zencirdir divaneye

Ruznâmçe-i Evvel Mehmed Said Efendi: Mahmud Han zamanında Dar-üs Saade Ağası kâtibi olan Hacegândan İsmail Efendi'nin oğlu olup 1126 tarihinde doğup reşid olunca iyiyi kötüyü ayıracak yaşa gelince Mek-

tubî-i Sadr-ı âli kalemine memur olmuştu. Sonra Selanikli Seyyid Noman Paşa'ya divan kâtibi olup bir süre sonra İstanbul'a dönüp bir köşeye çekilmişti. Bir müddet geçince yani 1196 yılı başında kethüdalıktan vezir olan Kâmil Ahmed Paşa merhuma divan kâtibi, kethüda ve Mısır'da Darbhane emini olmuştu. 1175 yılında Paşası tarafından bir husûs için İstanbul'a gelince damadı olan Hafız Ahmed Ağa Silâhdar-ı Şehriyârî ile ilişkisi olduğundan Masraf kâtipliği ile Hacegân-ı divan-ı hümayûna mülhakoldu. Sonra darbhanede Sahib-i yar oldu. Seferler sırasında Rikab-ı hümayûn Çavuşbaşılığı ile göze gelip itibarı arttı, sonra üst üste yolu ile Çavuşbaşı ve Anadolu muhasebecisi ve Ruznâmçe-i evvel ve süvari mukabelecisi ve tevkii olup bu sırada mükerreren Ruznâmçe-i evvel iken Zilhicce'nin 6 ncı günü vefat etti.

Ruznâmçe-i evvel mansabı başmuhasebeci Bekir Paşa zade Süleyman Bey'e ve Muhasebe-i evvel de eski Reis-ül Küttap Süleyman Feyzi Efendi'ye tevcih olundu.

O gün vak'anüvislik de Vasıf Efendi'ye tevcih olundu. Çünkü 1182 yılından beri vak'anüvis bulunan eski teşrifatçı Enverî Efendi geçen Şevval tevcihlerinde Büyük tezkereci olup bu iki memuriyetin bir araya gelmesi ise birinden birine kusur vereceği için 1196 yılı olayları geri kalanından başlamak üzere vak'a nüvislik Vasıf Efendi'ye verilmiştir.